

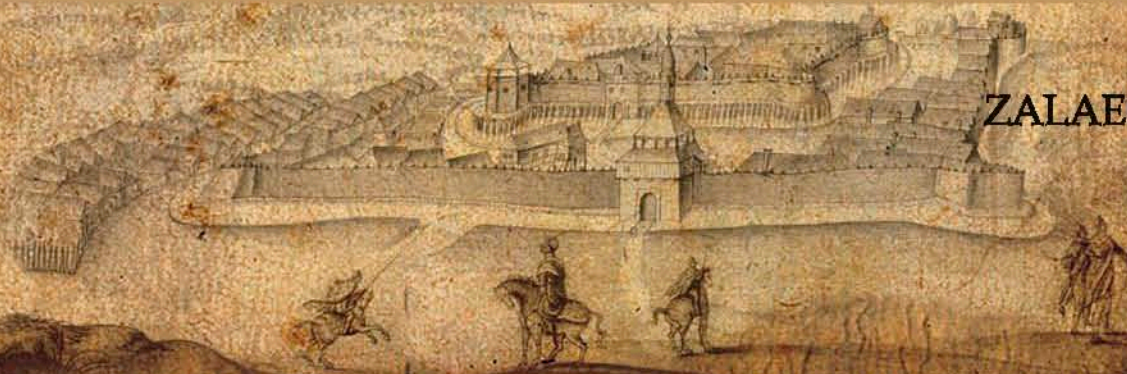
ZALAI MÚZEUM

VÁNDOR LÁSZLÓ 60 ÉVES

17

2008
ZALAEGERSZEG

A. Die Vöftung Canischa.	P. Her Gäudentz Madruz.
B. Die alte Vöftung.	Q. Hertzog von Mantua
C. Der mitler runde thurn	mit dem spanische kriegsol
D. Der zerfprengt Puluerthurn	R. Schantz so züvor der
E. Ross schutzen.	Türk verlasen gehabt.
F. Der wassergraben.	S. Teüfche Reutereij.
G. Prück 600. schritt lang.	T. Vagerische Reutereij.
H. Prück 400. schritt.	V. Her Francisc de Monte
I. Gefümpf ond Morast.	W. Schantz so die Schiff,
K. Die vorstat abgebrant	prücken verwaret.
L. Bäßlich Hey. Quartir	X. Der weg nach Gratz.
M. Hern Flaminio Delphino.	Y. Der weg nach Siget
N. Ihr se Durchleüchthg.	Z. Weg nach Sürlweisenburg
O. Don Iohan de Medices.	♀. Die Mür.

WAHRE CONTRAFACTVR DER BELEGERVNG. DER VÖESTVNG CANISCHA. IN NIDER VNGERN. ANNO CHR. 1601

ZALAI MÚZEUM

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

17

2008
ZALAEGERSZEG

Közlemények Zala megye múzeumaiból
Mitteilungen der Museen des Komitates Zala
Publications of the museums of Zala County

Szerkesztőbizottság:
HORVÁTH LÁSZLÓ, MÜLLER RÓBERT, NÉMETH JÓZSEF, VÁNDOR LÁSZLÓ

Kötetszerkesztő:
FRANKOVICS TIBOR

Lektorok:
BÉRES KATALIN
HORVÁTH LÁSZLÓ
KALICZ NÁNDOR
KVASSAY JUDIT
V. SZABÓ GÁBOR

Idegen nyelvi lektorok:
KAVAS BOLDIZSÁR
KÓNYA BENCE
KVASSAY JUDIT

Nyomdai előkészítés:
BICSKEI JÓZSEF, TÖRÖKNÉ MIHÁLYFI IZABELLA

Címlap és belső borítók:
BICSKEI JÓZSEF, FRANKOVICS TIBOR

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

KÉSZÜLT A NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM TÁMOGATÁSÁVAL

Kiadja
a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága,
H-8900 Zalaegerszeg, Batthyány u. 2.
Telefon: 36 (92) 314-537
e-mail: muzeum@zmmi.hu
Felelős kiadó: Vándor László
HU-ISSN 0238-5139

TARTALOMJEGYZÉK:

NÉMETH JÓZSEF:	Köszöntő 5
	Vándor László régész publikációi 7
BÁNFFY ESZTER – RÉTI ZSOLT:	Az újkőkori építészet legkorábbi emlékei Zala megyében – a Szentgyörgyvölgy-pityerdombi házak rekonstrukciója <i>The earliest neolithic architecture in County Zala</i> – a reconstruction of the homesteads at Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb 11
TOKAI ZITA MÁRIA:	A lengyeli kultúra egy újabb állatábrázolása Nagybakónakról <i>A new animal representation of the Lengyel culture from Nagybakónak</i> 21
BONDÁR MÁRIA:	Késő rézkori település Nagyrécsce határában <i>Late Copper Age settlement in the surroundings of Nagyrécsce</i> 33
CSONGRÁDINÉ BALOGH ÉVA:	Késő rézkori kőeszközök Nagyrécsén <i>Late Copper Age stone tools from Nagyrécsce</i> 59
SZÁRAZ CSILLA:	Késő bronzkori urnasírok Galambok–Hársas-erdő lelőhelyen <i>Late Bronze Age urn graves at Galambok–Hársas-erdő</i> 65
FULLÁR ZOLTÁN:	Az urnamezős kultúra települése Nagyrécsce–Baráka-dűlőben <i>The settlement of the Urnfield culture at Nagyrécsce–Baráka-dűlő</i> 79
HAVASI BÁLINT – BUSZNYÁK JÁNOS:	A zalaszántói őskori tumulusok felmérésének legújabb eredményei <i>The most recent results of the measuring of the prehistoric tumuli at Zalaszántó</i> 93
HORVÁTH LÁSZLÓ:	Kelta pseudo-kantharos Zalakomárból (Zala m.) <i>Celtic pseudo-cantharus from Zalakomár (Hungary, Zala county)</i> 109
KREITER ATTILA:	A Celtic pottery kiln and ceramic technological study from Zalakomár–Alsó Csalit (S-W Hungary) <i>Kelta edényégető kemence és kerámia technológiai megfigyelések</i> <i>Zalakomár–Alsó Csalit lelőhelyről</i> 131
EKE ISTVÁN:	A Szegvár–Kontra-parti késővaszkori telep <i>Late Iron age settlement from Szegvár–Kontra-part</i> 149
MÜLLER RÓBERT:	A Zalaegerszeg, Nekeresd majori római kori tumulusok <i>Die römischen tumuli bei dem Meierhof Nekeresd in Zalaegerszeg</i> 165
BASTICZ ZOLTÁN:	Római kori vaseszközök Eszteregnye–Ojtó-dűlő lelőhelyről <i>Roman Age iron tools from Eszteregnye–Ojtó-dűlő</i> 177
STRAUB PÉTER:	Adalékok a Balaton környéki 5. századi temetők Felső-Duna vidéki kapcsolatához <i>Angaben zu den Beziehungen zwischen den Nekropolen des 5. Jahrhunderts</i> <i>in der Balaton-Region und im oberen Donaugebiet</i> 189
SZŐKE BÉLA MIKLÓS:	Kora avar kori veremház Balatonmagyaród–Hidvégpusztán <i>Ein frühawarenzeitliches Halbgrubenhaus in Balatonmagyaród–Hidvégpusztá</i> 209
RITOÓK ÁGNES:	Zalavár–Vársziget Árpád-kori „tornya” <i>A towerlike building of Zalavár–Vársziget</i> 221
VALTER ILONA:	A vasboldogasszonyi r.k. templom kutatása <i>Die Forschungsarbeiten an der röm. kath. Kirche von Vasboldogasszony</i> 229
KVASSAY JUDIT – MÉSZÁROS MELINDA:	Ung falu Árpád-kori temploma és középkori településrészlete Dióskál határában <i>Árpáadian Age church and remains of the Medieval village of Ung at Dióskál</i> 239

MEGYERI ANNA:	A Kaszter gyógyszerész család Zalaegerszegen a 19–20. században <i>The Kaszters – A pharmacist family in Zalaegerszeg in the 19–20th centuries</i>	253
BÉRES KATALIN:	Színikerületi társulatok Zalaegerszegen az 1920–30-as években	273
MOLNÁR LÁSZLÓ:	Hazatér(het)tek	287
SRÁGLI LAJOS:	Az olajipar Zalában az ötvenes évek első felében 1950–1954 <i>Die Ölindustrie im Komitat Zala in der ersten Hälfte der fünfziger Jahren 1950–1954</i> . .	299
MARX MÁRIA:	A szövés Göcsejben – Zebecke és környéke	309
NÉMETH JÓZSEF:	A Göcseji Falumúzeum létrehozása	327
KOVÁCS ZSUZSA:	A Göcseji Falumúzeum és a magyarországi skansen mozgalom <i>The Göcsej Open Air Museum and the Hungarian Skansen Movement</i>	345
KOSTYÁL LÁSZLÓ:	Kisfaludi Strobl Zsigmond és a szabadkőművesség	357

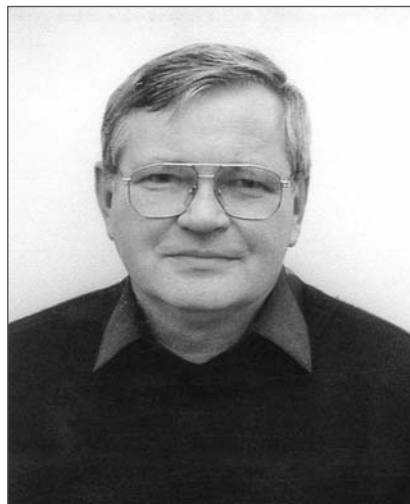
Köszöntő

A Zalai Múzeum e darabja ártatlan – remélhetőleg sikeres – összeesküvés eredményeként Vándor Lászlót üdvözlö. Az elismert régész-történész 1992 óta a Zala Megyei Múzeumi Szervezet irányítója, egyúttal e könyvsorozat kiadója. Mivel hamarosan betölti 60. esztendejét, (ráadásul immár ötunokás büszke nagypapa is) bizvást így is említhetem: alapító atyja. Ezért jelen gyűjtemény gondozói, munkatársai titokórzést fogadva készítették elő a sorozat 17. darabját.

Az első számban, 1987-ben az olvasót üdvözlendő azt írtam: „Aggodalmas reménységgel ajánlom az Ön jó szándékú figyelmébe a Zalai Múzeum első kötetét.” Örülök, hogy akkori kételyem fokozatosan eloszlott, bizodalمام valóra vált. A két évtized alatt megjelent 16 kötet sikert aratott, tartalmával rangot szerzett, külső formájában is egyre szebb, igényesebb, tetszetősebb.

Útnak indítója, Vándor László Nagykanizsán született 1949. január 17-én. Ugyanott, a Mező Ferenc Gimnáziumban érettségizett, a budapesti egyetemen 1972-ben kapta kézhez régész – történelem szakos tanári diplomáját. Tanulmányait munka mellett is folytatta, öt év múlva elvégezte a Műszaki Egyetem műemlékvédelmi szakmérnöki szakát, 1982-ben régészetből egyetemi doktori fokozatot szerzett. 1996-ban a történelemtudományok kandidátusaként üdvözölhettük.

36 éve, 1972. augusztus 1. óta dolgozik a Göcseji Múzeumban. Közvetlen elődje nem volt. Valter Ilona, majd Müller Róbert pár évvel korábban ugyan itt kezdte pályáját, a mostoha személyi és tárgyi feltételek miatt azonban mindketten munkájukat jobban segítő intézményt választottak. Vándornak is sok optimizmusra volt szüksége. A Takarékpénztár céljára épült, a Városi Tanács által elhagyott, rozszant épület ekkor alakították át a múzeum otthonává. Bejárati lépcsőül egy ingatag palló szolgált, déli traktusán még födém sem volt. A régészeti gyűjtemény elfért néhány dobozban, kiállítás sehol, tudományos segéderő is alig. Két hétig még igazgató sem: magam csak augusztus 15-én kerültem oda. Nagy elhatározásokkal, de múzeumi gyakorlat nélkül. Vándor későbbi sorait idézve: „Mi ketten voltunk a nagy üres épületben a szakma... Együtt építettük a polcokat, cipeltük a rak-tárakba a régészeti, néprajzi, történelmi és képzőmű-vészeti anyagokat. Egyszerrel elkezdtünk múzeumot csinálni.”

Öt hónappal később, január 27-én már fűteni is tudtunk. Laci ekkoriban vetette fel: menjünk el az Egyetemre, mert megbeszélte Mócsy András professzorral, hogy Zalalövön nyaranként tanszéki ásatásként megkezdzenék Salla föld alatt rejtőző maradványainak feltárását. (Hivatalos teendőink végeztével Laci bemutatott egy kedves bölcsész kisasszonynak, akit pár hónapig még Végh Klotildnak hívtak. 35 éve már Vándor Lászlóné tanárnőként ismerik Egerszegen.)

Zalalövő feltárása 1973-ban megkezdődött, a korán meghalt Mócsy akadémikus munkáját Redő Ferenc folytatta. 1974-től Szőke Béla Miklós, a MTA Régészeti Intézetének munkatársa jár vissza minden évben: Pusztaszentlászlón, Zalakomárban, a Kis-Balaton területén, Kehidán, Söjtörön és Zalaváron vallatja a zalai földet, utóbbi helyszínen másfél évtizede Ritoók Ágnessel, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársával. 1975-ben Horváth László a kanizsai múzeum régésze lett, 1979-ben Keszthely visszatérével Müller Róbert is a megyei szervezet tudományos erejét növelte. Az Országos Műemléki Felügyelőség osztályvezetője, Valter Ilona sem vált hűtlenné kedves zalai középkori templomaihoz.

Az 1980-as évektől egészen máig korábban soha sem remélt nagyságrendű archeológiai kutatások színhelye lett Zala megye. Feladatot és lehetőséget hozott előbb a Kis-Balaton rekonstrukcióját megelőző ásatás sorozat, majd a Hahóti medencében végzett

munka, ezt követően az autópálya, az elkerülő utak, a vasút nyomvonalán folyó kutatások. Utóbbiak már a következő régész-generáció számára is esélyt jelentettek, velük is gyarapodott a zalai létszám. Hogy többnyire szerencsésen, azt igazolja: Kvassay Juditot régóta zalai archeológusként tartja számon a szakma. Néhány éve kezdte meg régész pályafutását Tokai Zita Mária, Mészáros Melinda, Straub Péter, Kreiter Attila, Eke István, Basticz Zoltán és Fullár Zoltán. Száraz Csilla a kanizsai, Havasi Bálint a keszthelyi intézményt vezeti. Az állandóságot jelzi, hogy periodikánk gondozója, a jelen kötetet is szerkesztő Frankovics Tibor közel három évtizede Vándor László közvetlen munkatársa. Bondár Mária, Bánffy Eszter is több mint negyedszázada járnak Zalába kutatni. Az említettek mindegyike közreműködője, tanulmány-szerzője kötetünknek.

Vándor László már szakdolgozatát is zalai témából írta, 1972 őszétől ismét az itteni terepen jár. Saját munkája elsősorban a megye középkorának kutatásával kapcsolatos. Tiszteletre méltó, hogy Zala milyen sok területén vallatta a földben rejtőző múltat. Csak emlékezetemre támaszkodva sorolom a településeket, ahol láttam Laci ásátásait: Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Túrje, Lenti, Zalasabar, Zalaszentgrót, Zalakomár, Pókaszeptk, Kehida, Kallósd, Pusztaszentlászló, Zalaszentgyörgy, Karmacs, Keszthely, Zalasántó-Tátika, Rezi, Vaspör-Csatár, Bajcsa, Egervár, Szécsisziget-Mároki kápolna, Hahót, Nagykapornak, Csatár, Miklósfá, Újudvar, Balatonmagyaród stb. A megyén kívül Sümegre, Szentpéterfára, a határon túl Alsólendvára és egy NDK-ban végzett ásátására emlékezem. Tudományos-feldolgozó termését a következő publikációs jegyzék pontosan foglalja össze. Magam annak idején nagy örömmel olvastam Szőke Bélával közösen írt monográfiájukat a pusztaszentlászlói temető feltárásáról, Szentgrót, Lenti vára ásátásáról, a csácsbozsoki templomról, a ferencesek zalai építészeti emlékeiről. Ő dolgozta fel mindmáig legalaposabban a kanizsai vár történetét, amely a Kanizsa-monográfia terjedelmére nézve is jelentős része. Több művelődéstörténeti tanulmányomhoz, előadásomhoz ma is gyakran lapozom hasznos forrásul.

A Zala Megyei Múzeumi Szervezet története jó szakaszának élén áll Vándor László. Nemcsak a sokszorosára nőtt régészeti tevékenység jellemzi a másfél évtizedes időszakot. 1997-ben megvalósult 15 éve dédelgetett álmom, a Göcseji Múzeum tetőterének beépítése, az épület részleges felújítása. 2000-ben megnyílt a Központok a Zala mentén című állandó kiállítás, nagyon alapos katalógussal kísérve. A Göcseji Falumúzeum fogadóépülettel, foglalkoztató házzal gyarapodott, a zalacsébi fatemplom másolatával gazdagodott. 1995 óta pályázati pénzekből lehetővé

váltak a nagyobb érdeklődést kiváltó rendezvények is. (Egerszegi Búcsú, Országos Fazekas Találkozó, Kenyérfesztivál, Márton-napi Vigasságok, Zalai Disznótoros stb.) Az általa irányított munkatársi gárda keznyomát viseli többek közt a zalavári történelmi emlékhely, a kehidai és a söjtöri Deák kiállítás, a Salla múltját felidéző zalalövői kis múzeum is. A nagykanizsai kollégák is sokkal jobb körülmények közé költöztek.

Az intézmény számottevő nemzetközi kapcsolatokat is ápol osztrák, szlovén, horvát, lengyel társintézményekkel, újabban Zalaegerszeg testvérvárosainak hasonló szervezeteivel. Ez az összefogás térben is távolra nyúlik: az ázsiai Szurgutig. Utóbbi a Finnugor Néprajzi Park létrehozásában testesül meg.

A feszített munka, a gyakran változó körülmények persze itt is borzolják a kedélyeket. Szerencsére, a disputa nem a munka helyett, hanem dologtevés közben zajlik. A hazai szakmai vélekedés gardánkat az alkotóbb, nyugalmasabb műhelyek közt emlegeti. A szívós, összehangolt igyekezet méltánylását jelezte, hogy a Göcseji Múzeum 2003-ban „Az év múzeuma” szövegű táblát erősíthette falára. Nem kevés szerepe van ebben Kostyál László művészettörténész-igazgatóhelyettesnek, Béres Katalin és Megyeri Anna történészeknek, Marx Mária etnográfusnak is. Néhány éve került múzeumunkba Kovács Zsuzsa etnográfus, immáron ő is a zalai muzeológiát erősíti. Mind az öten szerzői jelen kötetnek, ugyanúgy, mint a hajdani kollégák és barátok, Molnár László és Srágli Lajos történészek.

Vándor László ma a magyar tudományos élet aktív résztvevője. Elnöke a Megyei Múzeumok Igazgatóságai Szövetségének és a Pécsi Akadémiai Bizottság Régészeti Munkabizottságának. Fiókjában őrizheti egyebek mellett a Kulturális Minisztérium Nívódíját, a Műemlékvédelemért Emlékérmét, Zala Megye Alkotói Díját, a Schönvisner István Emlékérmét.

Hivatali kapcsolatunk többször változott. A hierarchiában előbb helyet cseréltünk, majd azon kívülre öregedtem. Úgy érzem, emberi kapcsolatunkat mindez nem módosította. Neki is, volt kollégáimnak is köszönöm, hogy máig otthon érezhetem magam a régi épületben.

Zalaiként örülök, hogy Laci ellenállt a más városba, talán nagyobb rangúnak tartott teendőkre invitáló felkéréseknek, s hűséges maradt szülőmegyéjéhez. Szükség van rá. 35 évnyi kutató munkája eredményéből sokat feldolgozott, még több közzétételére eddig nem volt módja, ideje. Szerencsére dolga is, terve is van bőven.

Megvalósításukra ideje is, hiszen dr. Vándor László még csak 60 éves. Ad multos annos!

Vándor László régész publikációi

1. *A csácsbozsoki r.k. templom kutatása. — Erforschung der röm.kath. Kirche in Csácsbozsok.* Zalai Gyűjtemény 6 (1976) 199–218.
2. *Pusztaszentlászló XI. századi temetője (Előzetes jelentés). — Begräbnisstätte aus dem 11. Jahrhundert in Pusztaszentlászló (Vorläufiger Bericht).* (Társszerző: Szőke Béla Miklós) Zalai Gyűjtemény 6 (1976) 141–155.
3. *Das Gräberfeld von Pusztaszentlászló aus dem 11. Jahrhundert.* (Társszerző: Szőke Béla Miklós) MittArchInst 6 (1976) 99–106.
4. *Ismeretlen Árpád-kori templomok Zala megyében. — Unbekannte árpádenzeitlichen Kirchen in Komitat Zala.* Műemlékvédelem 20 (1976) 89–91.
5. *Szentgrót vára. Kutatások a zalaszentgróti volt Batthyány-kastély területén. — Die Burg von Zalaszentgrót. Forschungen im Gebiet des ehemaligen Batthyány-Schlusses in Zalaszentgrót.* Zalai Gyűjtemény 8 (1978) 61–79.
6. *Középkori építészeti kutatások Zala megyében.* Studium Historium Simigiense 1 (1978)
7. *Római-kori tumulusok Pördeföldén. — Tumuli aus der Römerzeit in Pördefölde.* (Társszerző: L. Szabó Klára) Zalai Gyűjtemény 12 (1979) 33–42.
8. *A lenti vár 1976–78. évi ásátásának eredményei. — Ergebnisse von Ausgrabungen der Burg von Lenti in den Jahren 1976–78.* Zalai Gyűjtemény 12 (1979) 75–88.
9. *Az egervári vár története.* (Társszerző: Degré Alajos, Gergelyffy András, Valter Ilona) Zalaegerszeg 1979.
10. *Zala megye története (A Göcseji Múzeum állandó kiállításának vezetője).* (Társszerző: Bencze Géza, Horváth László, Winkler Ferenc) Szerk.: Németh József. Zalaegerszeg 1980.
11. *A pókaszepteki kemence. — The kiln in Pókaszeptek.* In: Iparrégészeti kutatások Magyarországon. Szerk.: Gömöri János. Veszprém 1981, 73–79.
12. *8–9. századi birituális temető Zalakomár határában. — Ein birituelles Gräberfeld aus dem 8.–9. Jahrhundert von Zalakomár (Komitat Zala) in SW-Ungarn.* (Társszerző: Szőke Béla Miklós) Zalai Gyűjtemény 18 (1982–1983) 1983, 69–86.
13. *A pákai 'Várhelyi domb' területén végzett kutatásokról. — Über die im Gebiet des 'Burgort Hügels' in Páka vorgenommene Forschung.* (Társszerző: Molnár László) Zalai Gyűjtemény 18 (1982–1983) 1983, 97–113.
14. *Die Siedlungen des 7.–8. Jahrhundert im südlichen Teil des Kisbalatons (Klein-Plattensee).* In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Red.: Chropovský, B. Nitra 1984, 273–277.
15. *Későgótikus építőműhely Egerváron és környékén. — Spätgotische Bauwerkstatt in Egervár und in seiner Umgebung.* In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk.: Fodor István–Selmeczi László. Budapest 1985, 373–387.
16. *Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kis-Balatons Gebiet.* (Társszerző: Szőke Béla Miklós) In: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Hrsg.: Herwig Friesinger–Falko Daim. Wien, 1985, 207–212.
17. *A ferencesek építészeti emlékei Zala megyében. — Die mittelalterlichen Baudenkmäler der Franziskaner im Komitat Zala.* Zalai Gyűjtemény 25 (1986) 49–63.
18. *Régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében (Az Alsó-Zalavölgy régészeti emlékei. Tájékoztató az 1980–85. évi kutatások eredményeiről).* (Társszerző: Cs. Sós Ágnes, Horváth László, Müller Róbert, Szőke Béla Miklós, Virág Zsuzsa). Szerk.: Vándor László. Zalaegerszeg 1986.
19. *Kísérlet egy táji egység településtörténeti rekonstrukciójára (A Kis-Balaton programot kísérő régészeti leletmentő ásátások tapasztalatai, 1980–1985). — Versuch einer siedlungsgeschichtlichen Rekonstruktion einer Region (Erfahrungen aus den das Programm 'Klein-Balaton' begleitenden archäologischen Rettungsgrabungen, 1980–1985).* (Társszerző: Szőke Béla Miklós) Zalai Gyűjtemény 26 (1987) 83–100.

20. *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. — Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló.* (Társszerző: Szőke Béla Miklós) Budapest 1987.
21. *Nagykanizsa története a honfoglalástól 1690-ig.* Nagykanizsa 1988.
22. *A 700 éves Egervár (1288–1988).* Szerk.: Srágli Lajos. Zalaegerszeg 1988.
23. *Das siedlungsgeschichtliche Bild des südwestlichen Teils Transdanubiens (IX–XIII. Jh.).* In: Trudi V. međunarodnogo kongressa archeologov-slavistov 2. Kiev 1988, 337–340.
24. *A Hahót nemzetség korai központjai (Adatok a zalai várépítéssel kezdeteihez). — Frühe Zentren des Hahót-Geschlechts. Angaben zur Anfängen des Bergbaues im Komitat Zala.* In: A Dunántúl településtörténete. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém 1989, 53–60.
25. *300 éve szabadult fel Kanizsa a török elnyomás alól.* In: Kanizsai Almanach 1990. évre. Szerk.: Horváth Krisztina. Nagykanizsa 1989, 34–47.
26. *A várépítéssel kezdetei Zala megyében. — Die Anfänge des Burgenbaues auf dem Gebiet des Komitates Zala.* Castrum Bene 1 (1989) 1990, 56–67.
27. *Mittelalter.* In: Sieben Jahrtausende am Balaton. Von der Ur- und Frühgeschichte bis zum Ende der Türkenkriege (Ausstellungskatalog). Red.: Müller Róbert Mannheim 1989, 97–114.
28. *Mezővárosok Zala megyében.* Dunántúli Dolgozatok 1991, 211–216.
29. *A Romlott vár.* Élet és Tudomány 46:44 (1991) 1386–1388.
30. *A szentgyörgyvári várkastély (Csontváz a kútban).* Élet és Tudomány 46:46 (1991) 1455–1458.
31. *Kehidakustány (Műemlékek).* Budapest 1992.
32. *Szentgyörgyvölgy (Műemlékek).* Budapest 1992.
33. *Sedem tisocletij ob Blatnem Jezeru.* Murska Sobota. 1992.
34. *A kanizsai vár építési idejének és topográfiájának kérdései. — Die Fragen der Bauzeit und der Topographie der Burg von Kanizsa.* Castrum Bene 2 (1990) 1992, 167–182.
35. *Zalai castellumok kutatásának eredményei. — Die archäologische Untersuchung der castella im Komitat Zala.* Castrum Bene 2 (1990) 1992, 203–216.
36. *Zrínyi-Újvár helyének kérdése régészeti- és történeti dokumentumok alapján.* Somogy 20:5 (1992) 67–71.
37. *A kanizsai vár építési korszakainak kérdései.* Zalai Múzeum 4 (1992) 7–16.
38. *Katalog der Gräber von Garabonc-Újfalú I-II.* (Társszerző: Szőke Béla Miklós) Antaeus 21 (1992) 205–261.
39. *A bocszentgyörgyi castellum.* Henszlmann Lapok 3 (1992) 10.
40. *Ein birituelles Gräberfeld aus dem 8.–9. Jh. von Zalakomár (Komitat Zala).* In: Südwestungarn cetvertu međsdunaroden kongresz ho szlavjanszka archeologija. Sofia 1992, 206–220.
41. *Újudvar története a honfoglalástól 1700-ig.* Újudvari Füzetek 1 (1993) 2–8.
42. *Egervár gótikus temploma.* Értékmentő 3:5 (1993) 8–9.
43. *Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. — Geschichte der Stadt Nagykanizsa von der Landnahme bis zur Befreiung der Stadt von den Türken.* In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. Szerk.: Béli József–Rózsa Miklós–Rózsáné L. Anna. Nagykanizsa 1994, 217–424.
44. *Középkor.* In: 'Nagy utazás...' Kultúrák határán. Településtörténeti kutatások a Szévíz és a Principális völgyében (Kiállítási katalógus). Szerk.: Vándor László–Szőke Béla Miklós. Zalaegerszeg 1994, 11–16.
45. *A Hahót-Buzád nemzetség birtokközpontjainak kialakulása Zala vármegyében (Az alsólendvai vár keletkezésének körülményei).* In: Tanulmányok Lendva történelméből 1192–1992. Lendava 1994, 58–63.
46. *Bocszentgyörgy vára (az ún. Romlott-vár kutatásának eredményeiből).* Nagykanizsa 1995.
47. *A Zala megyei ferences kolostorok kutatása. — Die Erforschung der Franziskanerklöster im Komitat Zala.* In: Koldulórendi építéssel a középkori Magyarországon. Szerk.: Haris Andrea. Budapest 1994, 105–120.
48. *Áttekintés a Zala megyei múzeumi szervezetben folyó tudományos kutatómunkáról.* In: A tudományos munka helyzete és lehetőségei a régió közgyűjteményeiben. Veszprém, 1995, 60–61.
49. *Boldog Buzád (Gondolatok középkorkutatásunkról, kulturális emlékeinkről az egyetlen és méltatlanul elfeledett középkori zalai szent kapcsán).* Pannon Tükör 1:1 (1996) 48–50.
50. *A királyi hadiút mentén.* In: Évezredek üzenete a láp világból (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992). Szerk.: Költő László–Vándor László. Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996, 144–162.

- 51.** *A honfoglalás kora. Az államalapítástól az Árpád-ház kihalásáig. Károly Róberttől Mohácsig. A török birodalom határán.* In: Képek 1100 esztendő zalai történéseiből. Szerk.: Vándor László. Zalaegerszeg, 1996, 11–26.
- 52.** *Csesztreg és környékének középkori történeti topográfiaja (A Felső-Kerka völgy zalai szakasza).* In: Fejezetek Csesztreg történetéből. Szerk.: Vándor László. Zalaegerszeg 1996, 33–55.
- 53.** *Miért 750 éves Nagykanizsa?* In: Kanizsai Almanach 1995-ről. Szerk.: Czupi Gyula. Nagykanizsa 1996, 7–9.
- 54.** *Gondolatok egy kiállítás születéséről.* In: Kanizsai Almanach 1995-ről. Szerk.: Czupi Gyula. Nagykanizsa 1996, 77–80.
- 55.** *Archäologische Forschungen in den mittelalterlichen weltlichen und kirchlichen Zentren des Hahót-Buzád Geschlechts.* Antaeus 23 (1996) 183–217.
- 56.** *A Hahót-Buzád nemzetség birtokközpontjai. — The Seats of the Hahót-Buzád Family.* In: Népek a Mura mentén 1. Red.: Janez Balažic–Vándor László. Murska Sobota–Zalaegerszeg 1996, 135–141.
- 57.** *Adatok Egerszeg középkori topográfiájához. — Contribution to Medieval Topography of Egerszeg.* In: Zalaegerszeg évszázadai. Szerk.: Kapiller Imre. Zalaegerszeg 1997, 99–122.
- 58.** *Zala megye középkori falusi építészetéről. — Die mittelalterliche Architektur in den Dörfern im Komitat Zala.* In: Nyugat-Dunántúl népi építésze. Szerk.: Cseri Miklós. Szentendre–Velem 1996, 165–182.
- 59.** *Ötszáz esztendő földben rejtőző emlékeiről (Zala megye középkori régészeti kutatásából).* In: Zalai Kalendárium az 1998-as esztendőre. Szerk.: Györffy István. Zalaegerszeg 1997, 211–219.
- 60.** *Középkori szócikkek.* In: Zalai életrajzi kislexikon. Szerk.: Gyimesi Endre. Zalaegerszeg 1997.
- 61.** *A türjei középkori premontrei kolostor kutatásának 1997. évi eredményeiről.* In: Türjei kalendárium. Szerk.: Zirik Emese. Türje 1998, 43–45.
- 62.** *Bajcsa vára (Egy rövid életű vár Kanizsa határában).* Zalai Múzeum 7 (1997) 27–30.
- 63.** *Egervár műemlékei.* Budapest 1998.
- 64.** *A bajcsai vár feltárájáról (1995–1996. évi eredmények). — Die Freilegung der Festung Bajcsa.* In: Népek a Mura mentén 2. Szerk.: H. Simon Katalin. Zalaegerszeg 1998, 101–109.
- 65.** *Szócikkek.* In: Zala Megye Kézikönyve. Főszerk.: Hóbor József. Szekszárd 1998.
- 66.** *Az 1998. évi kutatások eredményei Türjén a középkori premontrei kolostor területén.* In: Türjei kalendárium. Szerk.: Szabó Brigitta. Türje 1999, 85–86.
- 67.** *Szócikkek.* In: Kanizsa enciklopédia. Szerk.: Rikli Ferenc. Nagykanizsa 1999.
- 68.** *Az őskori kőeszközhöz fűződő népi babonákról.* Honismeret 27:3 (1999) 76–77.
- 69.** *Municipium Aelium Salla – A római város kutatásának eredményei és a környék idegenforgalmi nevezetességei. — Municipium Aelium Salla – Ergebnisse der Forschung in der römischen Stadt und Sehenswürdigkeiten in der Umgebung.* In: A borostyánkő út tájai és emlékei. Szerk.: Gömöri János. Sopron 1999, 57–62.
- 70.** *Wächter und Schützer an den Toren zum Westen. Das Prunkschwert von István Széchenyi.* (Társszerző: Béres Katalin) In: Raritäten, kostbare Altertümer. Museale Schätze der ungarischen Komitate und der Hauptstadt im Festetics-Schloss in Keszthely. Hrg.: Czoma László. Keszthely 1999, 127–129.
- 71.** *Falumúzeumok és helytörténeti gyűjtemények Zala megyében.* Honismeret 28:2 (2000) 96–98.
- 72.** *Zalakaros és környékének története az ősidőktől a törökkor végéig.* In: Zalakaros. Szerk.: Halász Imre. Zalakaros 2000, 77–100.
- 73.** *Egervár.* (Társszerző: Srágli Lajos) Szerk.: Srágli Lajos. Budapest 2001.
- 74.** *A középkori várépítészet Zalában.* In: Zala megye ezer éve (Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére). Főszerk.: Vándor László. Zalaegerszeg 2001, 49–52.
- 75.** *A zalai végvárrendszer a 16–17. században.* In: Zala megye ezer éve (Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére). Főszerk.: Vándor László. Zalaegerszeg 2001, 89–96.
- 76.** *A zalaegerszegi Finnugor Néprajzi Park.* Magyar Múzeumok 7:2 (2001) 23–25.
- 77.** *A Magyar Millennium zalai múzeumi eseményei.* Magyar Múzeumok 7:4 (2001) 24–26.
- 78.** *Vaspör-Pusztacsatár, római katolikus templom.* Műemlékvédelmi Szemle 11:1–2 (2001) 264.
- 79.** *A régészeti és az írott források összevetésének lehetőségeiről: a bajcsai vár (1578–1600) kutatásának újabb eredményei. — Archäologische und schriftliche Quellen im Vergleich: neuere Ergebnisse der Erforschung der Grenzburg Weitschawar/Bajcsavár*

(1578–1600). (Társszerző: Kovács Gyöngyi, Pálffy Géza) *Archaeologiai Értesítő* 125 (1998–2000) 2001, 85–119.

80. *Szócikkek.* In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa.* Hrsg.: Szentpéteri József. Budapest 2002.

81. *Megjegyzések a török kori kisebb palánkvárak régészeti kutatásához. Bajcsavár, a királyi végvárrendszer új erőssége.* (Társszerző: Kovács Gyöngyi) *Opuscula Hungarica* 3 (2002) 103–106.

82. *Zalavár a királyi vármegye központja.* In: *Központok a Zala mentén (A Göcseji Múzeum állandó kiállítása. Katalógus).* Főszerk.: Vándor László. Zalaegerszeg 2002, 101–104, 115–121, 124.

83. *Bajcsavár régészeti kutatása.* (Társzerző: Kovács Gyöngyi) In: *Weitschawar/Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében (Kiállítási katalógus).* Szerk.: Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg 2002, 47–62.

84. *A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai. A bajcsai ásatás leletei (tárgyleírások).* In: *Weitschawar/Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében (Kiállítási katalógus).* Szerk.: Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg 2002, 73–82, 109–257.

85. *Bajcsa vára az ásatástól a kiállításig. — The Fortress in Bajcsa – from Excavations to Exhibition.* Magyar Múzeumok 9:4 (2003) 17–19.

86. *Egy 18. századi fatemplom rekonstrukciója.* *Pannon Tükör* 2004:1, 104–106.

87. *Szócikkek.* In: *Zalaegerszegi kistérség.* Szerk.: Horváth Sándor. Budapest 2005.

88. *Die archäologische Erforschung von Weitschawar/Bajcsavár.* (Társszerző: Kovács Gyöngyi) In: *Auf Sand gebaut Weitschawar/Bajcsavár. Eine steirische Festung in Ungarn.* Hrsg.: Kovács Gyöngyi. Graz 2005, 62–78.

89. *Die Metall-, Holz- und Knochengegenstände von Weitschawar.* In: *Auf Sand gebaut Weitschawar/Bajcsavár. Eine steirische Festung in Ungarn.* Hrsg.: Kovács Gyöngyi. Graz 2005, 89–100.

90. *A megyei múzeumok működése, helyzete, finanszírozása a 21. század elején.* In: *Múzeumok az európai térben.* Szerk.: Huszár Zoltán. Pécs 2005, 149–160.

91. *The Kerka Valley in the Middle Ages.* *Antaeus* 28 (2005) 143–154.

92. *Medieval Fortification at Resznek.* *Antaeus* 28 (2005) 313–319.

93. *Újabb adatok az egerszegi várról és a városról a legutóbbi régészeti kutatások alapján.* *Zalai Gyűjtemény* 61 (2006) 19–31.

94. *Bajcsa – Štajerska utvrda u Madarskoj (Kiállításvezető).* Csáktornya 2006.

95. *Stratégia és valóság.* *Múzeumi Közlemények* 2006:1, 79–81.

96. *Képek Zalaegerszeg történetéből.* In: *Zalaegerszegi Kalendárium 2007.* Szerk.: Zsupanek Péter. Zalaegerszeg 2006, 40–46.

97. *Föld alatt rejtőző dicsőség – amit a zalaegerszegi várról tudnunk kell.* In: *Zalaegerszegi Kalendárium 2007.* Szerk.: Zsupanek Péter. Zalaegerszeg 2006, 64–69.

98. *Fenekpuszta története a középkorban. — Die Geschichte der Fenekpuszta im Mittelalter.* In: *Fenekpuszta (Keszthely).* Szerk.: Czoma László. Keszthely 2006, 32–41, 69–73.

99. *Újabb kutatások a becsehely-polai római katolikus templomnál.* *Müemlékvédelem* 51:1 (2007) 36–42.

100. *Régészeti feltárások az M7–M70-es autópálya zalai szakaszán. — Archaeological Uncovering Along the Zala County Section of the M7–M70 Motorways.* *Magyar Múzeumok* 13:1 (2007) 30–33.

101. *Szócikkek.* In: *A Balaton és környéke.* Szerk.: Méhes László. Miskolc 2007.

102. *Városépítészet és környezet.* In: *Zalaegerszegi értéktörző.* Szerk.: Óvári Miklós. Zalaegerszeg 2007, 5–21.

103. *Zala Európában. — Zala in Europa.* Zalaegerszeg 2007.

104. *Rezi vára.* *Várak, kastélyok, templomok* 2007:5, 4–7.

105. *Tátika vára.* *Várak, kastélyok, templomok* 2008:6 (s.a.)

Bánffy Eszter – Réti Zsolt

Az újkőkori építészet legkorábbi emlékei Zala megyében – a Szentgyörgyvölgy-pityerdombi házak rekonstrukciója

1995-től 1998-ig a szlovén határ közelében mikro-régiós kutatásokat végzett Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és az MTA Régészeti Intézet – sorrendben már a harmadikat a Kis-Balaton és a Hahót-völgy után (BÁNFFY ed. 2006). Ennek keretein belül végeztem feltárásokat Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb újkőkori lelőhelyén, ahol a legkorábbi dunántúli vonaldiszes kerámia kultúrájának kis települése került napvilágra. Mikor Vándor László egy alkalommal meglátogatózott, a különleges, korábban nem azonosított edénytöredékek láttán megjegyezte: „no, majd ez lesz a pityerdombi csoport!” A tréfán jót neveltünk. Azóta a nemzetközi régészeti szakirodalomban a lelőhely úgy szerepel, mint a közép-európai letelepedett életmódú közösségek legkorábbi, átmeneti fázisát képviselő telepe. A pityerdombi lakóépületek rekonstrukciójának kísérlete Réti Zsolt grafikus kollégámmal együtt született, hosszú közös gondolkodás és számítások eredményeképpen. Erről és a házépítés feltételezett menetéről szóló kis tanulmánnyal szeretném köszönteni régi barátomat, kollégámat, Lacit, 60. születésnapján.

A szentgyörgyvölgy-pityerdombi településen két lakóépületet és a hozzájuk tartozó gazdasági udvar emlékeit tudtuk feltárni. Az egész lelőhely ebből a két – egymástól mintegy harminc méteres távolságban lévő – tanyából állt (BÁNFFY 2004).

Mindkét épületet hosszanti árok, „Längsgrube“ határolta, amelyek a falakon kívül húzódtak. A hosszanti árkok iránya pontosan északi, így a házakat északi tájolásúnak kell tartanunk.

A falak cölöpszerkezetének nyomait nem találtuk meg, a belső, tetőt tartó cölöpök közül is csak néhánynak a helye volt megállapítható. E cölöphelyek az első ház esetében azonban a bejárat fölötti szelementartó oszlopok helyei voltak. Különös módon, a bejárat helyén egy sekélyebb gödörből indultak a cölöplyukak, amelyek a letaposásnyomok és a leletek alapján nem voltak feltöltve. Ennek a jelentését a

rekonstrukciós kísérlet során értettük meg. A tetőgerendái ugyanis a fal tetején húzódó gerendára támaszkodtak, a fal azonban nem lehetett túlságosan magas. Így a homlokzati keresztgerenda túlságosan alacsonyan húzódott a bejárat fölött, ezért annak padlóját mélyítették le kissé. A második ház közepén előkerült egy mély cölöpgödör, a cölöp szerepe a szelemengerenda hátulsó végének megtartása lehetett.

A kevés belső cölöplyuk nem egyedülálló jelenség a legkorábbi vonaldiszes épületek esetében (LICHTER 1993; HAMPEL 1992, 128; LENNEIS 1989, 9. kép). A későbbi, hármast vagy többest, egymás mellett álló cölöpsorral megtámasztott tetőszerkezet nagyon masszív tetőt feltételez a vonaldiszes épületeken. A korai épületen esetében gyakran megfigyelték a belső cölöplyukak részleges vagy teljes hiányát, azért kell önhordó fedélszéket feltételeznünk. A cölöpszerkezetre utaló nyomok csekély mennyisége azt sem engedi meg, hogy a korai épületek tetejére magas szögű tetőszerkezetet rekonstruáljunk. A háztető kisebb dőlésszöge ezért született.

Meg kell jegyezni, hogy a délkelet-európai mintára képzelt lapos tető, amelyhez tehát nem szükséges a belső cölöpszerkezet, elképzelhetetlen lenne a Nyugat-Dunántúl nedves, alpok-aljai éghajlatában. A nedvesség itt nyáron tartós esőzéseket, télen több havat jelent. A víz csak akkor nem okoz kárt az épületben, ha a tető dőlésszöge magas, H. Luley számítása szerint legalább 30–40 fokos (LULEY 1992, 62–63). Hozzátehető, hogy e tetőszerkezetnek jóval a falakon kívülre kell nyúlnia, hogy a víznek egyáltalán nem ellenálló paticsfalat megvédje. Az 1. ház esetében a hosszú gödörben eresztartónak értelmezett kis, ferdén ázott cölöplyukak is ennek a falakon jóval túlnyúló tetőnek a bizonyítékai lehetnek.

A tetőgerendák anyagára van adatunk. A Bécsbe leadott radiokarbon-meghatározásra küldött faszénminták vizsgálatából kiderült, hogy 10 esetben tölgy,

8 esetben bükk volt (STADLER – CARNEIRO – BÁNFFY 2006). A bükkfa gyakori előfordulása klimatikus szempontból is fontos adat: a savkedvelő bükk ugyanis az Alpok-aljai ún. dealpin boreális klimatikus zóna fontos eleme (KÁRPÁTI 1960; SOÓ et al. 1969). Pityerdomb lelőhely környezete tehát a jelek szerint átlépte a bükk-határt, vagyis a hűvös, az Alpok keleti lábához simuló dombvidéken már bőven termelt ez a faj is. Úgy tűnik a tölgy és bükk együttes, magas előfordulását a tetőszerkezet összeégett, behullott darabjainak köszönhetjük.

A ház északi vége az erózió áldozatásul esett, ezt tükrözi a rekonstrukciónk is. Az egyik hosszanti gödör (12. objektum) észak része szinte a felszínen végződött, az omladék és a benne fekvő nagyobb edénytörödékek a felszínen is láthatók voltak. Ettől északra azonban a sokszori és intenzív terepbejárás sem hozott eredményt. Ezért a ház hosszára vonatkozó becslésnek mindenképpen a 15 m-en belül kell maradnia. Legvalószínűbb, hogy az 1. ház kb. 8 m széles ház 13–14 m hosszú lehetett, a második néhány tíz centiméterrel keskenyebb és hosszabb.

A hosszú gödrök felszínét vastag égett paticsomladék borítja, több ízben még az is megfigyelhető volt, ahogyan az áglyenyomatos faldarabok egy irányban zuhantak a gödörbe. Meg lehetett figyelni, hogy a nagyobb darabok egyik oldala simított felületű, míg másik oldaluk vessző- ill. áglyenyomatos. E faldarabok vastagsága a 4–5 cm-t nem haladta meg, az ágak átmérője a lenyomatokból ítélve átlagosan 1–1,5 cm lehetett. A fonott rőzsefal lenyomatán kívül egy-két alkalommal látszott a simított felületen valamilyen fűféle növény szárának lenyomata. Lehetséges, hogy fűcsomóval, gabonaszárral simították a falat, de az is lehet, hogy a szárdarabokat az agyag tapasztásba keverték.

Az égés maradványai alatti letaposásnyomok, valamint az a tény, hogy az ez alatti réteg majdnem teljesen leletmentes volt, azt mutatják, hogy a gödör a kiásása után igen hamar visszatöltődött egy bizonyos mélységig. A hosszanti gödrök tehát nem voltak nyitva a ház élete alatt, így nem szolgálhatták sem a csapadék elvezetését, sem az állatok elleni védelmet (BOELICKE 1982, 24). Hogy miért ragaszkodtak görccsösen a korai házépítők ehhez a szokáshoz Közép-Európaszerte, nem tudni. A puszta agyagnyerés biztosan elegendő indok, ellene szól, hogy mindenfajta talajon alkalmazták, és az is, hogy nagyrészt rögtön betemetődtek a gödrök.

Ezután készültek el a kívül és belül is simított tapasztott agyagfalak, amelyet az égett paticsdarabok áglyenyomatainak tanúsága szerint kb. ujjnyi vastag vesszőfonadéokra húztak fel. Maga a tetőszerkezet a néhány cölöplyuk adatától eltekintve ismeretlen

módon készült, de analógiák alapján feltételezhető, hogy villás ágak illesztésével és kötözéssel rögzítették a gerendákat, és hogy a nyeregtetős szerkezetet szalma vagy a patak mentén vágott nád fedte.

Még egy érdekes jelenség nyomára bukkantunk a 1. ház feltárása során. Ahogy már említettük a falakon túlnyúló tetőszerkezettel kapcsolatban: a keleti hosszanti gödör északi oldalának alján megfigyelt vékony, ferde cölöplyukakról van szó. A Schwanfeld és Elsloo lelőhelyen végzett korai vonaldíszes telepfeltárások során állapította meg J. Lüning, hogy a külső árokba helyezett és ferdén felállított kisebb cölöpök az eresztartó szerepét láthatták el (LÜNING 1988, 290–292; további példák: HAMPEL 1992, 131). Megállapítja, ez a kívülről megtámasztott eresztartó volt hivatva az esővizet a falaktól minél távolabb tartani, illetve a hosszú gödrökbe vezetni. Különösen fontos, hogy Lüning megfigyelései szerint sem kísérte ez az eresztartó végig a házfalat: általában csak az egyik oldalon, és ott is csak egy rövidebb szakaszon talált erre utaló kisebb cölöplyukakat. Véleményem szerint a pityerdombi 1. ház keleti oldalán is ilyen eresztartó cölöpök nyomait találtuk meg. Hozzátehető, hogy bár Lüning tanulmányában nem tesz említést ferdén ásott cölöplyukakról, Pityerdombon még ez a megfigyelés is alátámasztja érvelését. Valószínűleg a ház északkeleti részében a falakon túlnyúló tetőt támasztották a ferdén a külső hosszú gödörbe beszúrt fagerendák. Végül az a tény, hogy csak egy részét támasztották meg, arra utalhat, hogy ezen a részen rosszabb állapotba került a tető, esetleg megrogyott, javításra szorult. Mindez talán nem közvetlenül a ház építése után, hanem a tartósabb használat során következett csak be.

A bejáratnál kapcsolatban meglehetősen biztos, hogy az 1. házé a déli oldalon volt, a 2. ház esetében inkább csak feltételezhető a déli, keskenyebb végén lévő bejárat, ez lenne ugyanis logikus a melléképületek értelmezett déli objektumok és a műhelynek tartott, a ház délnyugati sarkához közel eső gödör miatt. Így a házból kijövők egyenesen a gazdasági udvarra léptek, ahol a műhelyek voltak, a szabadtéri tevékenység folyt, és ahol talán a háziállatok számára készült karámot és istállót is építettek.

A házak használatáról, esetleges belső felosztásáról nem sokat tudunk. A belső cölöpszerkezet hiánya következtében nem állapítható meg, voltak-e fallal elkülönített területek, „szobák“, ez a korai vonaldíszes házakat és különösen a pityerdombi ház viszonylag ki méretét figyelembevéve nem valószínű. A leletek elhelyezkedése sem utal külön-külön funkciót betöltő területekre.

A ház padlója letaposott agyagból készült. Sajnos a többször említett szürkés, szemcsés járósínt anya-

gának meghatározása nem sikerült, eredményt nem kaptam kézhez az átadott minták alapján. Így csupán az ásatás alatti megfigyelésre szorítkozhatom, mely szerint olyan apró csontdarabkák nyomait vettük észre a letaposott agyagban, amely lehetett ugyan véletlenül beletaposott és a savas agyag által elpusztított háztartási hulladék része, az egyenletes eloszlásból mégis talán inkább arra lehet következtetni, hogy a sár ellen hordták fel a lakók. A padló ilyen „soványításáról” egyébként említést tesz H. Luley is, a csont mellett apró kavicsot is kevertek neolit házak padlószintére, majd jól beletaposták (LULEY 1992, 25).

Az egykori berendezésről szinte semmit sem tudni. A belső tűzhely közeléből két vadcseresznye-mintát azonosítottak, ez azonban vélhetően a tűzhelyen elégetett utolsó rözse maradványa. Mindkét ház belsejében a padlót a tűzhely környékén ázott sekély mélyedések tagolták. Ezek talán a tárolóedények, bennük a víz vagy egyéb biztonságát szolgálták: nem dőltek fel könnyen.

Az épület élettartamára vonatkozó adatok száma is kevés. Ide sorolható a megújítás nélküli járószint, a javított eresz, a járószinten heverő leletekre ráomlott törmelék, amely arra utal, hogy miután kiégett, lakói elhagyták a házat. Érdekes megfigyelés, hogy a paticshalom a keleti oldalon sokkal vastagabb volt, a ház égésekor oda sokkal több törmelék hullott, mint a nyugati gödrök területére. Talán nem tévedek, ha ezt a megfigyelést az uralkodó széliránnyal hozom összefüggésbe. Vélhetően ugyanis a szél is szerepet játszott abban, hogy egy kipattant szikra miatt tüzet fogott az egész tetőszerkezet. A ház omladéka mindenesetre igen heves, nagy hőfokú, viszonylag gyorsan lezajlott égésről tanúskodik. Még a padlón heverő edények egy része is másodlagosan megégett, néhány kőeszközön is égés nyomai látszanak. A ház berendezését pedig láthatóan nem volt idejük kimenteni a lakóknak, ennek köszönhető a sok *in situ* edény, számos őrlőkö és kőeszköz. Mindez érthetőbb, ha mind a tűz keletkezésekor, mind a terjedésekor szeles volt az időjárás. Az erős nyugati-északnyugati szél pedig a lángoló és összeomló tetőszerkezetet, de talán az égő faldarabok egy részét is rádönthette a keleti oldalon ázott gödrökre.

A 2. ház belsejében volt egy jól megépített és hosszabb ideig használt tűzhely. Platnija erősen átégett, körben kb. 6–8 cm magas pereme is volt, előtte nagy, mély hamusgödör. Egy további tűzhely a háznyugati oldalától néhány méterre, az udvaron került elő.

Ez a jelenség azért is említésre méltó, mert mind Délkelet-Európa kora neolit településein, mind a közép-európai korai vonaldíszes telepeken a nyílt, házon kívül megépített tűzhely volt az általános gyakorlat. Mint ahogy E. Lenneis a Mold térségében

feltárt korai vonaldíszes házzal kapcsolatban megjegyzi: házon belül nem sütöttek, nem főztek (LENNEIS 1995, 18)! Valóban, úgy tűnik, hogy a legidősebb közép-európai vonaldíszes épületekben nem voltak tűzhelyek (MEYER-CHRISTIAN 1976, 2). A legtöbb balkáni-ékei kora neolitikus lelőhelyen említene nyílt tűzhelyeket (PYKE 1996; WINN – SHIMABUKU 1989; ALRAM-STERN 1996, 111; LICHTER 1993, 43; IGNAT 1998; PETRASCH 1984, 163), hasonlóan a Körös-kultúra alföldi településeéhez (MAKKAY 1992), a dunántúli vonaldíszes kerámia bicskei lelőhelyéhez (MAKKAY – STARNINI – TULOK 1996) és a legidősebb vonaldíszes telepek ausztriai, németországi, morvaországi házaikhoz (LENNEIS 1995; KAUFMANN 1982; 1983). Ezzel szemben csupán néhány olyan kora újkőkori házról tesznek említést az ásatók, ahol házon belül építettek tűzhelyet a lakók (THISSEN 2000; NIKOLOV 1989; 1992; 1999). Az alföldi Körös-kultúra házaiban is előfordul tűzhely (RACZKY 1976; KALICZ – RACZKY 1980–81; HORVÁTH 1989).

A tűzhelyek használata sok kérdést felvet a korai neolit életmód, technikai megoldások, de még a klíma szempontjából is. A szabad ég alatti táplálék-készítés azért is kézenfekvő Délkelet-Európában, mert az ottani meleg éghajlat eleve könnyebbé teszi a szabadban végzett munkát. Ennek az életmódnak további fejleménye, amikor a házak valamilyen zárt vagy félig zárt formációban, pl. U alakban épülnek és így a szabad ég alatt végzett munka zárt udvarokban történik. M. Özdogan ezt az eltolódást összefüggésbe hozza az élelmiszerek tárolásának szükségességével is, bár véleménye szerint annyi élelmiszert nem termeltek a kora neolitikumban, ami ezt indokolta tenné, talán inkább kulturális és nem pedig technikai fejlődési folyamatként képzelhetjük a többé-kevésbé zárt udvarokba rendeződést (ÖZDOGAN 1997).

Ugyanakkor a házon belüli tűzhely használata klimatikus okoknál fogva is elterjedhetett, és ezt a kérdést különösen jogos egy alpok-aljai klímájú kora neolitikus lelőhelyen felvetni, mint Pityerdomb. Kérdés, hogy a házon belüli nyitott tűzhely, amely nyilvánvalóan nemcsak a zord évszakokban végzett munkát könnyítette meg, hanem fűtés és világítás céljait is szolgálta, nem okozhatta-e könnyebben egy, a szalmatetőre kipattanó szikrával a ház pusztulását, mint a távolabb épített nyitott tűzhely?

Végül az épületek tájolása is érdemel néhány szót. Egy település irányultsága, tájolása alapvetően két szempont alapján dől el: egyrészt klimatikus (nagyobb tájegységre és a helyi viszonyokra, kisebb területre egyaránt érvényes) okai lehetnek, másrészt kulturális okok, hagyomány határozza meg. A legidősebb vonaldíszes települések szinte kivétel nélkül szigorúan

Észak-Déli irányba tájolt házakból állnak. Pityerdombon is ez a helyzet. Ha abból indulunk ki, hogy az uralkodó szélirány a maihoz hasonlóan északnyugati lehetett, a szél esetleg a tetőszerkezeten vagy legvalószínűbben a bejárat feletti nyíláson átfújva a füst eltávolításában is szerepet játszhatott (COUDART 1998, Fig. 102; RACZKY – ANDERS – SEBŐK 2005), a II. ház déli részében épített tűzhely füstje például így rövid utat bejárva távozhatott. Figyelembe kell venni azonban azt a tényt is, hogy a Zala megye, különösen a nyugati vidék erdősültségi foka ma is a legmagasabb az országban, ennél még sokkal sűrűbben boríthatta erdő a korai neolithikum idején. Feltételezésem szerint a két ház között is húzódnak egy erdősáv, ami a lelet- és régészeti jelenségek teljes hiányát magyarázná, és hasonló erdős területet feltételezhetünk az I. ház körül is. Talán csak a házak körüli kisebb térségben irtották ki a fákat a telep építői, ezt a területet azután a háziállatok állandó taposása is védhette az erdő újabb hódításától. E. Mattheußer 40 m magas fák közé, sűrű erdős területre helyezi a legtöbb legidősebb vonaldiszes települést a térségben, ahol így a széljárás, a

szél pusztító ereje elleni védekezés e védett területen aligha játszhatott komoly szerepet a házak tájolásában (MATTHEUßER 1991). Így a nagyobb tájegységre jellemző praktikus szempontok nem alakíthatták a szigorú északi tájolást. Mindebből tehát arra lehet következtetni, hogy a két ház nem klimatikus okok vagy a helyi adottságok miatt tájolták északra, hanem ennek inkább kulturális oka lehetett. Mint alább részletesebben is látni fogjuk, mindegyik hasonló korú vonaldiszes településen ez a tájolás a jellemző.

Mindent összegezve, a két lakóépületből és a hozzájuk tartozó gazdasági udvarból álló kis település, amelyet Kr. e. 5480–5360-ra keltezhetünk, a legkorábbi közép-európai gazdálkodó életmódot folytató közösségek emléke. Külső jegyei között már megtaláljuk mindazokat, amelyek hosszú évszázadokra megszabták Európa mérsékelt égövi részében a házépítés módját. Arra a kérdésre azonban, hogy az építészeti praktikus elemein kívül miért ragaszkodtak olyan indokolatlannak tűnő tulajdonságokhoz is, mint pl. a szigorú, környezetre való tekintet nélküli tájolás vagy a hosszanti árkok, még csak keressük a választ.

Irodalom:

ALRAM-STERN 1996

Aram-Stern, E.: Die ägäische Frühzeit, 2. Serie. Forschungsbericht 1975–1993. 1. Das Neolithikum in Griechenland. Wien.

BÁNFFY 2004

Bánffy, E.: The 6th Millennium BC boundary in Western Transdanubia and its role in the Central European transition (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement). *Varia Arch. Hung.* 15. Budapest.

BÁNFFY 2006

Bánffy, E. (ed.): Archaeology and settlement history in the Kerka valley –SW Hungary. *Antaeus* 28.

BOELICKE 1982

Boelicke, U.: Gruben und Häuser: Untersuchungen zur Struktur bandkeramischer Hofplätze. In: J. Pavúk (ed.): Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Internationales Kolloquium Malé Vozokany. Nitra, 17–28.

COUDART 1998

Coudart, A.: Architecture et société néolithique. L'unité et la variance de la maison danubienne. *Documents d'archéologie Française* 67. Paris.

HAMPEL 1992

Hampel, A.: Frankfurt/Main – Niedereschbach. Ein

ältest-bandkeramischer Siedlungsplatz. I. Die Befunde. Bonn.

HORVÁTH 1989

Horváth, F.: A Tisza-vidék újkőkori településrendszérének és háztípusainak áttekintése (Übersicht über das Siedlungssystem und die Haustypen der Theißgegend im Neolithikum) *ArchÉrt* 116, 15–40.

IGNAT 1998

Ignat, D. F.: Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău (Suplacu de Barcău. The neolithic cultural group). Timișoara.

KALICZ – RACZKY 1980-81

Kalicz, N. – Raczky, P.: Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok-Szanda. *MittArchInst* 10–11, 13–24.

KÁRPÁTI 1960

Kárpáti, Z.: Die pflanzengeographische Gliederung Transdanubiens. *Acta Botanica Acad. Sc. Hung.* 6/1–2, 45–53.

KAUFMANN 1982

Kaufmann, D.: Zu eigenen Ergebnissen der Ausgrabungen im Bereich des linienbandkeramischen Erdwerks bei Eilsleben, Kreis Wanzleben. In: J. Pavúk (ed.): Siedlungen der Kultur mit Linearbandkeramik in Europa. *Nové Vozokany* 1981. Nitra, 69–91.

KAUFMANN 1983

Kaufmann, D.: Die ältestlinienbandkeramischen Funde von Eilsleben, Kr. Wanzleben und der Beginn des Neolithikums im Mittelbe-Saale-Gebiet. *Nachr. aus Niedersachsens Urgeschichte* 52, 177–202.

LENNEIS 1989

Lenneis, E.: Zum Forschungsstand der ältesten Bandkeramik in Österreich. *Arch Korrr* 19, 23–36.

LENNEIS 1995

Lenneis, E.: Altneolithikum: Die Bandkeramik. In: *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*. St.Pölten, 11–56.

LULEY 1992

Luley, H.: Urgeschichtlicher Hausbau in Mitteleuropa. *Grundlagenforschung, Umweltbedingungen und bautechnische Rekonstruktion*. Bonn.

LÜNING 1988

Lüning, J.: Außengraben als Traufabstützung. In: Boelicke, U. – Brandt, D. von – Lüning, J. – Stehli, P. – Zimmermann, A.: *Der bandkeramische Siedlungsplatz Langweiler 8*. Rheinische Ausgrabungen 28. Bonn, 290–295.

MAKKAY 1992

Makkay, J.: Excavations at the Körös culture settlement at Endröd-Öregszőlők 119 in 1986–1989. A preliminary report. In: S. Bökönyi (ed.): *Cultural and landscape changes in South East Hungary I*. Reports on the Gyomaendröd project. Budapest, 121–193.

MAKKAY – STARNINI – TULOK 1996

Makkay, J. – Starnini, E. – Tulok, M.: Excavations at Bicske-Galagonyás (Part III). *The Notenkopf and Sopot-Bicske Cultural Phases*. Società per la preistoria e protoistoria della regione Friuli-Venezia Giulia. Trieste.

MATTHEUßER 1991

Mattheußer, E.: Die geographische Ausrichtung bandkeramischer Häuser. In: *Studien zur Siedlungsarchäologie I*. UPA 6, Bonn.

MEYER-CHRISTIAN 1976

Meyer-Christian, W.: Die Y-Pfostenstellung in Häusern der älteren Linearbandkeramik. *BonnerJb* 176, 1–25.

NIKOLOV 1989:

Nikolov, V.: Das frühneolithische Haus von Sofia-Slatina: eine Untersuchung zur vorgeschichtlichen Bautechnik. *Germania* 67, 1–49.

NIKOLOV 1992

Nikolov, V.: Mittelneolithische Keramik aus Karanovo: typologische Charakteristik. In: *Hommage a Nikola Tasić*. *Balkanica* 23, 121–131.

NIKOLOV 1999

Nikolov, V.: Cultural and chronological problems of the Early Neolithic in present Western Bulgaria. *Journal of Balkan Archaeology* 1999/2, 59–65.

ÖZDOGAN 1997

Özdoğan, M.: The beginning of Neolithic economies in southeastern Europe: an Anatolian perspective. *EJA* 5/2, 1–33.

PETRASCH 1984

Petrasch, J.: Typologie und Funktion neolithischer Öfen in Mittel- und Südosteuropa. *Magisterhausarbeit*. Tübingen.

PYKE 1996

Pyke, G.: Stratigraphy. Structures and architecture. In: R. J. Rodden – G. Pyke – Yiouni, P. – Wardle, K. A.: *Nea Nikomedeia I: The excavation of an early neolithic village in Northern Greece 1961–1964*. The excavation and the ceramic assemblage. *BSA Suppl.* Vol. 25, Oxford and Northampton, 9–53.

RACZKY 1976

Raczky, P.: A Körös-kultúra leletei Tiszajenőn (Funde der Körös-Kultur in Tiszajenő). *ArchÉrt* 103, 171–189.

RACZKY – ANDERS – SEBŐK 2005 (2008)

Raczky, P. – Anders, A. – Sebők, K.: Újkőkori ház kísérleti rekonstrukciója Polgár-Csószhalom településéről (Experimental reconstruction of Neolithic house at the Polgár-Csószhalom settlement). *Ősrégészeti Levelek* 7, 24–49.

SOÓ et al. 1969

Soó, R. – Borhidi, A. – Kovács, M. – Csapody, I. – Pócs, T.: Die Wälder und Wiesen West- und Südtransdanubien (Nyugat- és Délnyugat-Dunántúl erdei és rétjei). *Acta Botanica Acad. Sc. Hung.* 15/1, 137–165.

STADLER – CARNEIRO – BÁNFFY 2006

P. Stadler – A. Carneiro – E. Bánffy: The radiocarbon dates for Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb (pp. 253–260) In: Bánffy E. (ed.): *Archaeology and settlement history in the Kerka valley – SW Hungary*. Antaeus 28.

THISSEN 2000

Thissen, L.: Early village communities in Anatolia and the Balkans, 6500–5500 cal BC. *Studies in chronology and culture context*. PhD Dissertation at the Leiden University.

WINN – SHIMABUKU 1989

Winn, Sh. – Shimabuku, D.: Architecture and sequence of building remains. In: M. Gimbutas – Sh. Winn – Shimabuku, D.: *Akhilleion. A Neolithic settlement in Thessaly, Greece, 6400–5600 BC*. Los Angeles, 32–68.

The earliest neolithic architecture in County Zala – a reconstruction of the homesteads at Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb

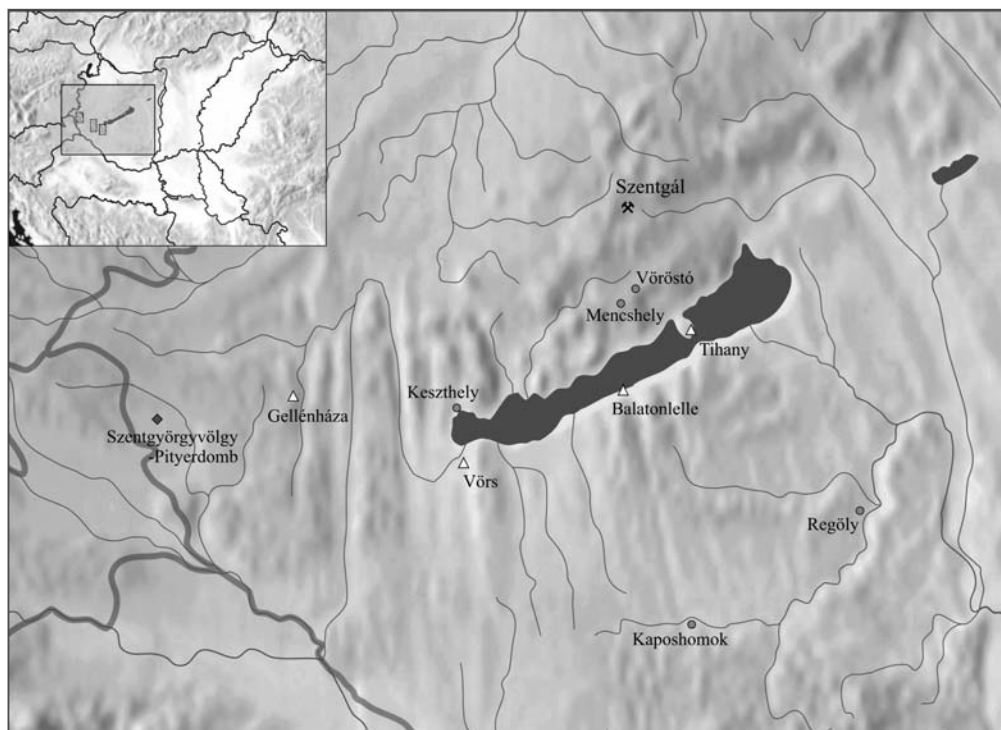
The earliest LBK settlement at Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb consists of two houses with their yards, workshops and pits around. The two homesteads were located at a certain distance from each other, possibly divided by a wooded area. Though the Pityerdomb pottery can be perfectly derived from the late Balkan (Starčevo culture) ware and meanwhile, its flint types have much in common with the local late mesolithic industry, both buildings show up all features of a third cultural formation, belonging to the highly canonized central European LBK architecture.

The reconstruction of the houses is a result of a thorough experimental and technical analysis together with my graphic artist colleague Zsolt Réti. The stages of this work as well as an attempt to reconstruct the way of building the houses is described in the study.

Even though the mid-6th Millennium BC wet and cool climatic conditions would make it necessary to hypothesize a steep and massive roof structure, the lack of systematic postholes does not allow us to reconstruct the roof pitched more than the minimal

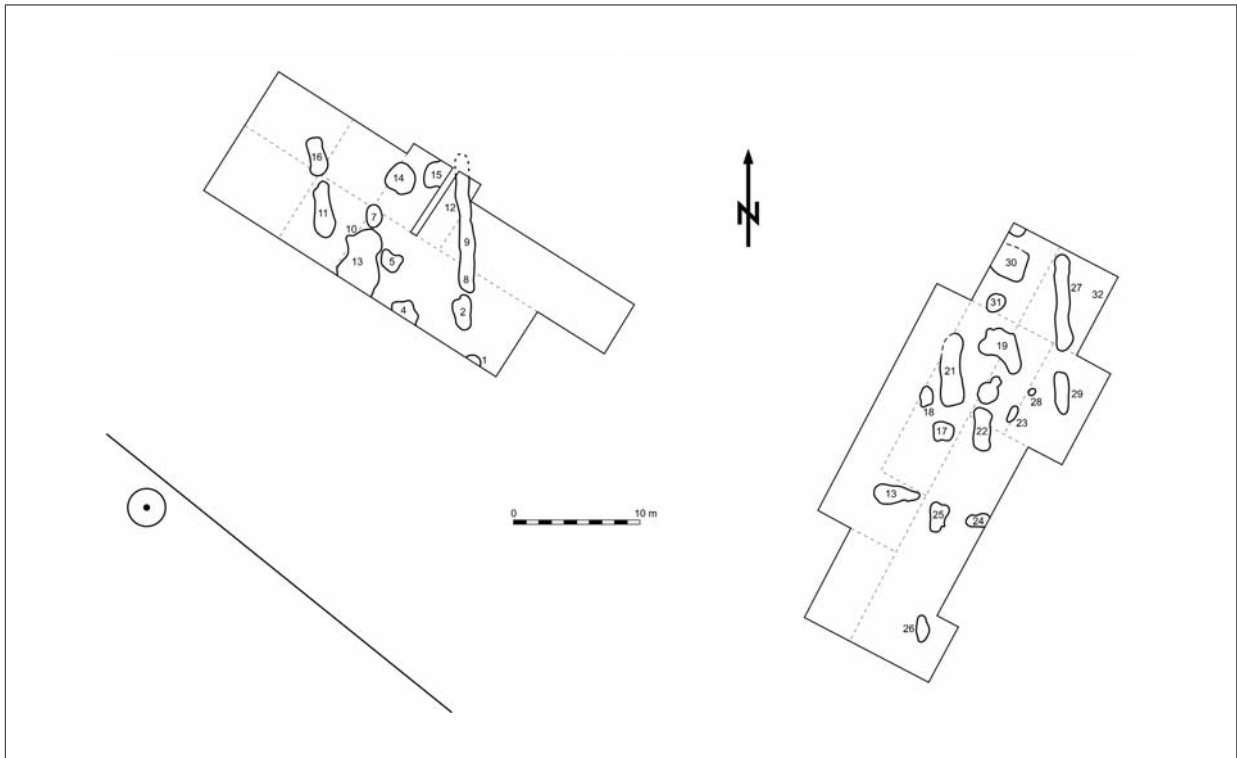
angle of 30° degrees. The burnt daub fragments preserved the twig wattled construction of the walls that may have been ca. 10-12 cm thick, but according to the daub amount found as a debris, could not be very high. The entrances of both buildings were probably on their southern side, whereas in the case of House 1 it was deepened, as it would have been too low otherwise. The long ditches aside the houses were to their two-third almost immediately refilled: thus, the function of these long pits („Längsgruben“) remains enigmatic as they could not be made for draining rain water or protecting the house walls from animals. An interesting observation is the remains of a kind of eaves support at the north eastern side of House 1, observed in LBK buildings of NW-Germany as well. As to the fireplaces, the hearth found not only outside but also inside House 2 let us consider to assume changing cooking habits due to the less advantageous climate in the Western Carpathian Basin.

Translated by Eszter Bánffy

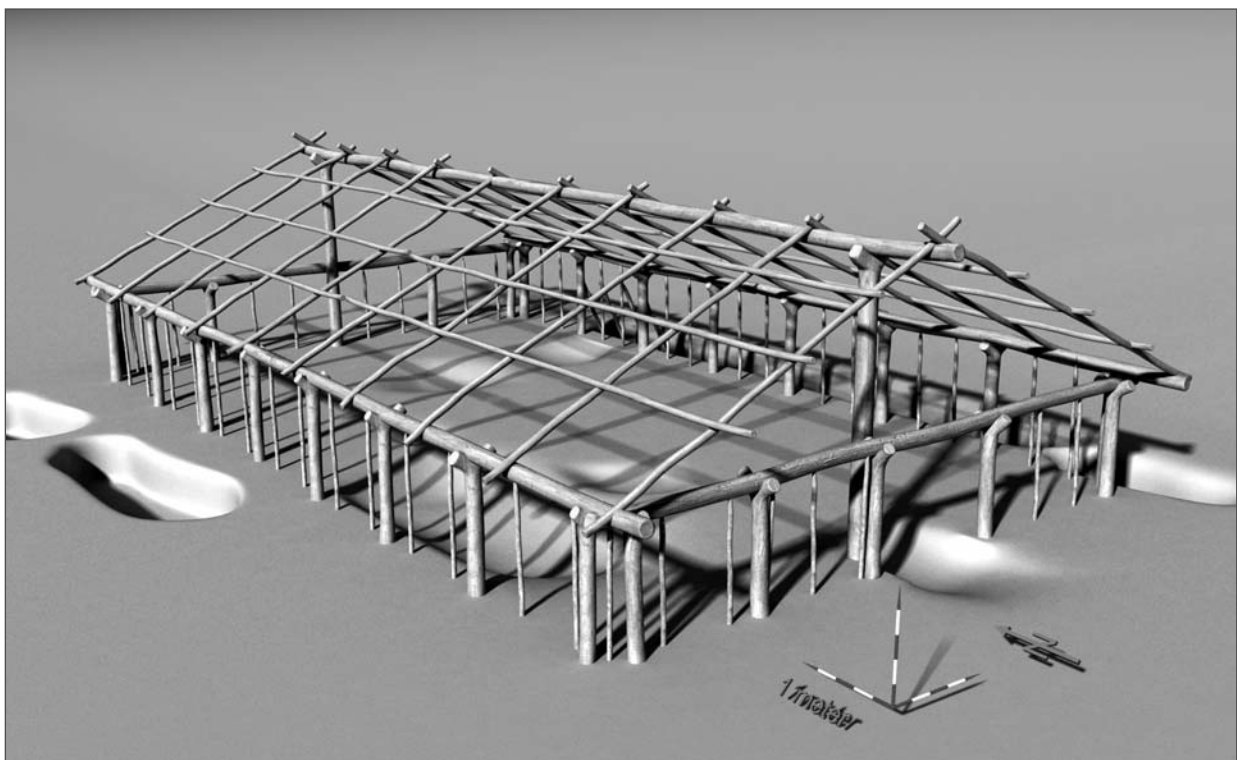

1 kép: A Nyugat-Dunántúl a három mikrorégiós kutatási terület feltüntetésével és a fontosabb kora neolitikus lelőhelyekkel

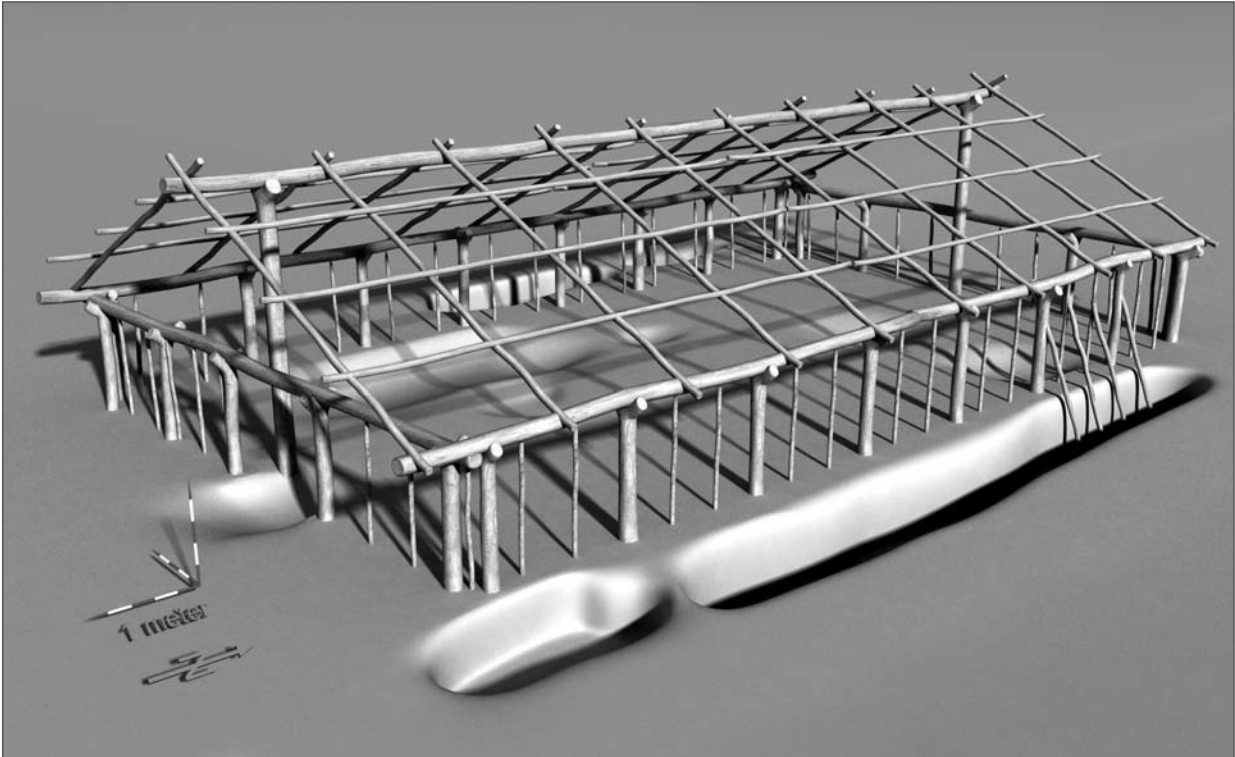
Fig. 1: Western Transdanubia, the three microregional research areas with major mesolithic and early neolithic sites

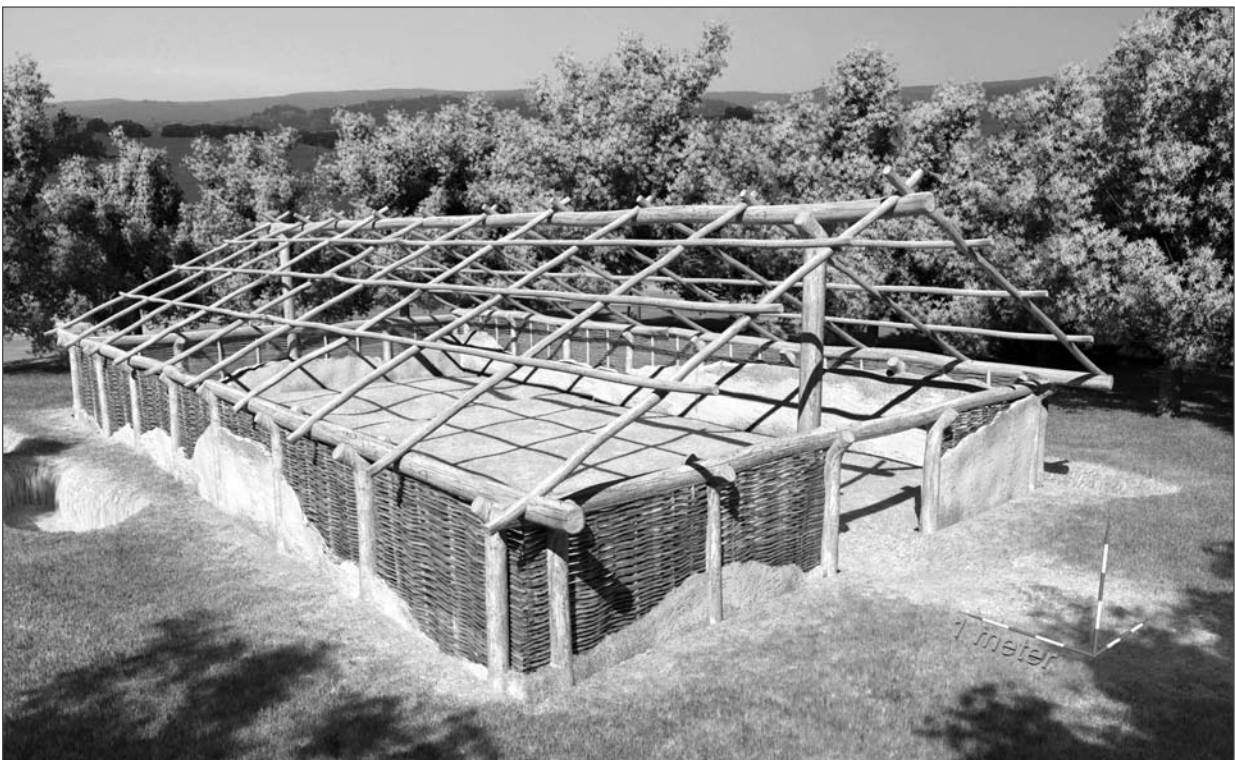
2. kép: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: a telep házainak alaprajza
Fig. 2: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: ground plan

3. kép: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: az 1. ház cölöpszerkezete
Fig. 3: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: timber structure of House 1

4. kép: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: az 1. ház cölöpszerkezete az északkeleti oldal eresztámasztó gerendáival
Fig. 4: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: timber structure of House 1 with post supporting the eaves on its north-eastern part

5. kép: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: az 1. ház falszerkezete
Fig. 5: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: House 1, the walls

6. kép: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: az 1. ház rekonstrukciója
Fig. 6: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: House 1, reconstruction

7. kép: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: a település rekonstrukciója
Fig. 7: Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: the site, reconstruction

Tokai Zita Mária

A lengyeli kultúra egy újabb állatábrázolása Nagybakónokról

E munkával köszöntöm dr. Vándor Lászlót 60. születésnapja alkalmából.

A lelőhely ismertsége és földrajzi elhelyezkedése

1982 tavaszán dr. Horváth László a nagykanizsai Thúry György Múzeum akkori igazgatója régészeti terepbejárást végzett Nagybakónak határában, amely során a falutól délre a Bakónaki-patak nyugati partján északnyugat felé magasodó dombvonulaton több időszakra datálható régészeti lelőhelyet lokalizált (1. kép 1-3).¹ Ennek a dombgerincnek az északi részére települt a mai község nyugati fele. A pataktól a faluba vezető dűlőút feltehetőleg kettévágja a területen intenzíven jelentkező, a lengyeli kultúra idejére keltezhető települést. A terepbejárási beszámolóból az is kiderül, hogy a lelőhelyet a szántás erősen bolygatta és sok objektum feltárását lehetett látni. A telep nagy kiterjedése miatt több esetben is leletmentést terveztek, melyek a mezőgazdasági művelés miatt többször meghiúsultak. 1982 őszén „szondázó jelleggel egy ponton lemélyültünk a szántott réteg alá, de csak igen sekély lengyeli kultúras gödör feltárását tudtuk megfigyelni, amit vissza is temettünk” – olvasható Horváth László jelentésében.²

Nagybakónak – Pusztadűlőben nem csak a lengyeli kultúra idején telepedtek le, hanem a későbbi korokból is találtak leleteket. Egy kisebb, de intenzív késő bronzkori (HA) telepet észleltek az emelkedő közepén, valamint kiszántott középkori házak helyét a dűlőút mentén, melyek 13-14. és 15-16. századra keltezhetők.

A leletek

A terepbejárást során gyűjtött leletek döntő többsége kerámia- és agyagtöredék, valamint találtak még edénytöredékből kialakított agyagcsiszolót, hálónéhezéket és

állatplasztikát is. Ezek mellett néhány köeszköz is felszínre került a mezőgazdasági műveléssel okozott bolygatás nyomán. A legjelentősebb leletnek egy mindkét végén plasztikus állatfejben végződő fedőfogó számít. A felszínen talált töredékek közül csak a jellegzetesebb darabok kerülnek bemutatásra.

Edények

Tálak

Sötét szürkésbarna, foltos, törésfelülete sötétszürke, csillámos homokkal és kerámiazúzával soványított anyagú bikónikus tál lekerekített peremtöredéke. A tál felső és alsó része is enyhén homorú, hasvonala erőteljes. Ez a darab talpas tál része lehet. M³ = m: 6,6 cm, sz: 9,0 cm, fv: 0,5 cm, pá: 28,0 cm; Ltsz.: 82.94.10. (2. kép 1a).

Barna, csillámos homokkal és kevés kerámiazúzával soványított anyagú bikónikus tál egyenesen levágott peremtöredéke. A perem alatt kb. 1 cm-re levő törésvonalon közepes méretű, gömbölyű rátett bütyök ül. M = m: 2,7 cm, sz: 3,5 cm, fv: 0,5 cm; Ltsz.: 82.94.16. (2. kép 2).

Sötétszürke, belül barna, csillámos homokkal és kerámiazúzával soványított anyagú tál bikónikus oldaltöredéke. A hasvonalat kisméretű, ovális, két oldalról lapított bütyök díszíti. M = m: 4,2 cm, sz: 6,8 cm, fv: 0,5 cm; Ltsz.: 82.94.17.(2). (2. kép 3).

Barna, szürke foltos, törésfelülete szürke, csillámos homokkal és kerámiazúzával soványított anyagú talpas tál talptöredéke. A hengeres talp nem tömör, hanem üreges, a talp alja kissé kihajló. Külső felületén kis foltokban vörös festés nyomai figyelhetők meg. M = m: 4,4 cm, sz: 7,6 cm, fv: 0,6 cm, tá: 12,0 cm; Ltsz.: 82.94.13. (2. kép 1b).

Poharak

Barna, belül sötétszürke, csillámos homokkal és kevés kerámiazúzalékkal soványított anyagú kis pohár bikónikus oldaltörredéke. A hasvonalat apró, kerek, lapos bütyök díszíti. M = m: 2,6 cm, sz: 3,2 cm, fv: 0,2 cm; Ltsz.: 82.94.17.(1). (2. kép 4).

Vörösesbarna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal és kevés kerámiazúzalékkal soványított anyagú kisméretű pohár enyhén homorú aljtörredéke. M = m: 1,7 cm, sz: 5,8 cm, fv: 0,2 cm, fá: 3,0 cm; Ltsz.: 82.94.22. (2. kép 5).

Amfóra

Szürkésbarna, foltos, törésfelülete szürke, csillámos homokkal, kevés kerámiazúzalékkal és szórványosan zúzott kavicsal soványított anyagú hengeres nyakú amfóra lekerekített peremtörredéke. A nyakon széles, függőleges állású hurkafül van. M = m: 8,2 cm, sz: 6,0 cm, fv: 0,9 cm, pá: 10,0 cm; Ltsz.: 82.94.12. (3. kép 1).

Puttonyedények

Vörösesbarna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és szórványosan zúzott kavicsal soványított anyagú puttonyedény kónikus oldaltörredéke. A hasvonalon felfele húzott, háromszög alakú, madárcsőrserű fül törredékével, amely függőleges át lett fúrva. M = m: 7,6 cm, sz: 10,0 cm, fv: 0,7 cm; Ltsz.: 82.94.18. (1). (3. kép 2).

Sötétszürke, szürke törésfelületű, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és szórványosan kisebb-nagyobb kavicsokkal soványított anyagú puttonyedény kónikus oldaltörredéke. Rajta enyhén felfele húzott, háromszög alakú, madárcsőrserű fül van, amely függőlegesen át lett fúrva. M = m 3,7 cm, sz: 5,2 cm, fv: 0,6 cm; Ltsz.: 82.94.18. (2). (3. kép 3).

Fazék

Barna, belül és a törésfelületén világosszürke, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított anyagú edény kónikus oldaltörredéke. A hasvonalat nagyobb, gömbölyű, vízszintesen átfúrt bütyök díszíti. M = m: 4,5 cm, sz: 6,7 cm, fv: 0,8 cm; Ltsz.: 82.94.17.(3). (3. kép 5).

Egyéb tárgyak**Agyagcsiszoló**

Vörös, szürke törésfelületű, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és szórványosan zúzott kavicsal soványított anyagú edény oldaltörredékéből kialakított agyagcsiszoló. A madárcsőrserű füles oldaltörredék széleit lekerekítették, így újabb eszközt kaptak, amely simító és csiszoló funkciót töltött be. M = m: 6,5 cm, sz: 5,5 cm, fv: 0,6 cm; Ltsz.: 82.94.19. (3. kép 4).

Agyagnehezék

Vörös, csillámos homokkal, kevés kerámiazúzalékkal és szerves anyaggal soványított anyagú, ovális alakú, lapos agyagnehezék törredéke. Felső harmadában kisméretű, vízszintes állású átfúrással. A lyuk felső részén függőlegesen felfele mélyebb barázda, a használat során ért kopás nyoma figyelhető meg. Háló vagy szövőszék nehezékeként alkalmazhatták. M = m: 8,5 cm, sz: 5,5 cm, fv: 3,0 cm; Ltsz.: 82.94.9. (3. kép 6).

Köeszközök

Halványzöld, sötét foltos szerpentinből készült csiszolt, nyéllukas kőbalta éltörredéke. A balta a furatnál tört ketté. M = h: 7,7 cm, sz: 4,0 cm, m: 4,4 cm; Ltsz.: 82.94.1. (3. kép 8).

Májbarna, szentgáli típusú dunántúli radiolaritból készült enyhén domború penge. Egyik szélén retusálás nyomai figyelhetők meg. M = h: 4,0 cm, sz: 0,8 cm, m: 0,2 cm; Ltsz.: 82.94.4. (3. kép 7).

Állatplasztikák

A felszínen gyűjtött darabok közül két töredék külön figyelmet érdemel. Az egyik állatfejekben végződő plasztikus fedőfogó (4. kép 1–2), a másik egy valószínűleg szintén ilyen típusú töredék, de sajnos erről az állatfejes végződések letörtek (4. kép 3).⁴

Barna színű, szürke törésfelületű, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított anyagú plasztikus fedőfogó, két végén állatfejes kialakítással. A nyújtott háromszög alakú sematizált állatfejek – talán kecske – szarvai és orra van ábrázolva. A fedőfogó enyhén homorú, alja felé vastagszik, közepén kis kerek vízszintes átlukasztás figyelhető meg. A töredék két részből ragasztott. M = h: 11 cm, m: 8 cm, fül fv: 1,8–2,5 cm; Ltsz.: 82.94.6. (4. kép 1–2).

A barna színű, szürke törésfelületű, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított anyagú töredék feltehetőleg szintén egy állatfejekben végződő fedőfogó része lehetett, de végei letörtek. M = h: 5,5 cm, m: 5,5 cm, fül fv: 1–2 cm; Ltsz.: 82.94.7. (4. kép 3).

A leletek értékelése és datálása

A lengyeli kultúra lelőhelyei sűrűn behálózták a Dunántúlt, valamint Északkelet-Magyarországot, sőt ez a nagy kulturális egység a szomszédos Ausztria, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia és a tőlünk távolabb eső Németország, Csehország és Lengyelország egyes részein is elterjedt. Természetesen a kultúra nem egységes, köszönhető ez pl. a

földrajzi adottságoknak, az eltérő helyi lakosságnak, a különböző fejlődési viszonyoknak. A lengyeli kultúrát csoportokra lehet osztani, ezt a csoportosítást a magyarországi lelőhelyeknél is megtették (pl. KALICZ 1985, ZALAI-GAÁL 2002). Nagybakónak – Pusztadűlő leletanyaga, csak úgy mint Zala megye egésze a nyugati csoportozathoz tartozik. A megye területének zöme a lengyeli kultúra időszakába többé-kevésbé lakott volt, melyet a zalai terepbejárások és nagyobb felületű régészeti kutatások is igazolnak: pl. a Kis-Balaton projekt (M. VIRÁG 1996), majd a Hahót-medence mikrorégiós vizsgálata (BÁNFFY 1996, BONDÁR 1996) és legutóbb az M7 autópálya zalai szakaszának megelőző feltárásai.⁵ A megye nyugati részén a Kerka-völgyi mikrorégiós kutatás azonban – eddig ismeretlen tényezők hatására – negatív eredménnyel zárult a lengyeli időszak tekintetében, hiszen egyetlen ilyen korú lelőhelyet sem észleltek (BÁNFFY 2004, 10).

A Nagybakónakon gyűjtött leletek zömét kerámia-töredékek adják. Ezek színei a vöröstől a barna különböző árnyalatain át a sötétszürkéig terjednek, melyek az eltérő égetési eljárásnak köszönhetőek. A töredékek falvastagsága is változó, megtalálható az anyagban az egészen vékony 0,2 cm-es finom kerámia és a közel 1 cm vastag házi kerámia is.

Vezető edénytípusnak – a terepbejáráson talált töredékek közül – a tálak nevezhetőek (2. kép 1–3). Nagybakónakon az egyenesen levágott peremű, kissé bikónikus formától az enyhén S-profilú darabon át a tölcséresen szűkülő táltípusig megtalálhatók a töredékek. A lekerekített, az elvékonyodó és az egyenesen levágott peremkiképzések a lengyeli kultúra teljes élettartama alatt használatosak voltak, datálói értékük nincs. Az itteni tálak között nem csak az egyszerű tálformák vannak meg, hanem a lengyeli kultúrára oly jellemző talpas típus is. Ilyen edény részeként rekonstruálható egy tölcséresen szűkülő tál peremtöredéke, valamint egy hengeres talptöredék, melynek alja kissé kihajlik (2. kép 1).

Poharak részének két darab tekinthető (2. kép 4–5): egy apró bütyökkel díszített hastöredék és egy kissé homorú aljtöredék. A vékony falú, tölcséres nyakú, gömbös hasú pohárforma a lengyeli kultúra több időszakából ismert. A Nagybakónakon talált példányt éppen a kis méretű, lapos kerek bütyök alapján a Lengyel IB időszakba sorolhatjuk.

Rábukkantak egy amfórához tartozó peremtöredékre is, amely nyakán függőleges állású széles hurkafül van (3. kép 1). Az amfóráknál a fül sokszor a peremből indul ki, amely a Lengyel II végén jelenik meg, vagy a perem alól, mint a mi példányunknál is.

A nagyobb méretű tároló- vagy ún. puttonyedények töredékei minden lengyeli kultúrához tartozó lelőhely

anyagában megtalálhatók. A nagybakónaki darabokon felfele húzott, függőlegesen átfűrt madárcaorszerű fül van (3. kép 2–3). Valószínűleg egy ilyen típusú edény füles oldaltöredékét hasznosították újra, amikor legömbölyítették annak széleit és így egy új eszközt, csiszolót vagy más néven simítót hoztak létre (3. kép 4). Ez utóbbi tárgy típus általános lelet a lengyeli kultúra lelőhelyein.

Fazék töredékének egy kissé kónikus, bütyökkel díszített hastöredék nevezhető (3. kép 5). A tölcséres nyakú, gömbös vagy kissé kónikus hasú fazéktípus a kultúra II. fázisától kezdve fordul elő. Bütyök díszítheti a vállán vagy a has legszélesebb részén.

Egy ovális alakú nehezék töredéke is van a leletek között (3. kép 6), amelyet hosszabb ideig használhattak, mivel a rajta levő átfűrés felső részén mély, függőleges barázda látható. Ezt háló vagy szövöszék nehezékének tarthatjuk, ezzel feszítették meg és húzták ki azt a zsinórt, amely végére felkötötték.

Edénydíszítésére utaló festésnyomot egyetlen töredéken találtunk. A talpas edény enyhén kihajló talptöredékének külső felén maradt meg apró foltokban a vörös festés nyoma. A vörös színű, égetés után az edény felületére felvitt festés már a középső neolitikumban megjelenik a vonaldíszes edényeken. A Dunántúlon a DVK Keszthelyi csoportjához tartozó késői leleteken bukkan fel először. Ekkor még csak néhány darabon látható elsősorban két vonaldísz között díszítő pasztózus vörös színű festés. A Zselizi és a Malo Korenovo darabokon nem csupán a vonaldíszek mellett, azok kiegészítéseként, hanem önállóan is alkalmazták a festést, amely már nem csak az edények külső, hanem belső oldalán is jellemző volt. Később a déli eredetű Sopot kultúra általános díszítőeljárásává vált az edényfestés, amelynél szintén a vörös színt használták. Mindezekre, vagyis a lengyeli kultúrát megelőző időszakok vörös színű edényfestéseire jó például szolgálnak Becsehely – Bükkaljai-dűlőben napvilágra került példányok (KALICZ–KREITER–KREITER–TOKAI é.n. – DVK: 10. kép 1; Zseliz: 10. kép 9a–b; Malo Korenovo: 10. kép 2a–b, 4a–b; Sopot: 12. kép 1–6; Sói időszak: 14. kép 4a–c, 6–8).⁶

A Sopot kultúra festett vörös sávok és vékony vonalas díszítése tekinthető a lengyeli kultúra edényfestési előzményének. A vörös szín alkalmazása általánosnak mondható a lengyeli kultúrában a II. fázissal bezárólag, de szórványosan még később is előfordul. A jó keltezési pontnak tekinthető sárga és fehér festés a mi darabjainkon nem figyelhető meg, de mivel terepbejárás során a felszínről gyűjtött kis számú töredékekről van szó, azok megléte vagy nem léte se zárható ki. Így tehát a festés alapján nem bocsátkozhatunk pontosabb keltezésbe.

Az edények plasztikus díszítése csupán bütyökök formájában jelent meg a nagybakónaki anyagban. Sem

ujj- vagy körömbenyomással díszített peremek, sem plasztikus lécdíszek, sem karcolt darabok nem ismeretek a terepbejárás leletek között. Az itt bemutatott darabok közül négyet díszít bütyök, melyek kialakítása datáló értékkel bír. Legkorábbinak tekinthető az a pohár töredéke, melyen apró, kerek, lapos bütyökdísz van (2. kép 4). A másik három bütyök a klasszikus Lengyel időszakra keltezhető. Kettő rátett gömbölyű formájú – közülük a fazékhoz tartozó töredéken a bütyköt vízszintesen átfúrták –, a harmadik példányt pedig két oldalról ujjal enyhén benyomták (2. kép 3).

Néhány köeszköz is napvilágra került (3. kép 7–8). Az egyik egy halványzöld, sötét foltos szerpentinből készült csiszolt, nyíllyukas kőbalta éltöredéke. Ez az eszköz általában a furatnál törik ketté, így van ez a mi darabunknál is. A szerpentin távolsági nyersanyag, az Alpok előterében fordul elő és az ebből készült eszközök száma nem túl magas. A másik eszköz egy májbarna színű szentgáli típusú dunántúli radiolarit penge, melynek egyik szélén retusálás nyomai figyelhetők meg. A radiolaritok több típusa is jellegzetes dunántúli nyersanyag és szinte minden neolit és rézkori lelőhelyen felbukkan nem csak eszközként, hanem nyersanyagként is, teljesen elterjedtnek mondhatók.

A Nagybakónakon gyűjtött töredékek a lengyeli kultúra különböző időszakára datálhatók, amelyek a telep hosszú élettartamára, esetleg a kiváló földrajzi adottságoknak köszönhetően az egymás utáni többszöri megtelepedésre utalhatnak, melyek tisztázása csak a lelőhely teljes feltárása után lehetséges. Itt a legkorábbinak tekinthető darabot a Lengyel IB időszakra keltezhethetjük (2. kép 4), a legfiatalabbat pedig a Lengyel III idejére (2. kép 1a). Míg az előbbi a késői neolitikum, addig az utóbbi már a korai rézkor időszakára. Az Alfölddel ellentétben a Dunántúlon nincs éles határ a neolitikum és a rézkor között, hiszen itt a lengyeli kultúra népessége folyamatosan tovább élt.

Az állatplasztikák értékelése

A lengyeli kultúra számos lelőhelyéről ismert állatábrázolás. A magyarországi leletanyag állatplasztikáit Zalai Gaál István gyűjtötte össze, aki munkájában nem a különálló szobrocskákkal, hanem a kerámiákra felrakott plasztikus állatábrázolásokkal foglalkozik (ZALAI-GAÁL 1998). A magyar darabokkal jól párhuzamosítható morvaországi leleteket Vladimír Podborský csoportosította és elemezte a Těšetice-Kyjoviceben talált példányok kapcsán (PODBORSKÝ 1985). Ezek a plasztikák gyakran nem önálló alkotások, hanem legtöbbször edény oldalán bütyökként vagy fülként, fedő fogóján, és ritkán agyagkanál nyelén (pl. ZALAI-GAÁL 1998, Abb. 19. 2a–b) lettek

kialakítva. Általában erősen sematizált formájúak, az állatfejek a legtöbbször egyszerű háromszög alakúak. A lengyeli kultúrát megelőző időszakból a legnagyobb hasonlóságot a Sopot kultúra állatfejes edényfogói mutatják, melyek a teljesen sematizált lekerekített szélű háromszögformáktól a szépen kidolgozott állatfejekig széles palettán mozognak. Ilyenek kerültek napvilágra a közelmúltban az M7 autópálya dél-zalai szakaszának építéséhez kapcsolódó nagyfelületű feltárások során pl. Becsehelyen (KALICZ–KREITER–KREITER–TOKAI é.n. 12. kép 6) és Petriventén (KALICZ–KREITER–TOKAI 2007, Abb. 6. 11). A korai lengyeli horizont idejére datálható állatfejes töredékeket szintén az autópályás megelőző feltárások során a közeli sormási lelőhelyen találtak (P. BARNA 2007, Pl. 5. 7–9, 12–14).

Egyes vélemények szerint az őskori művészek nem csupán a természetben megfigyelt állatokat ábrázolták plasztikus formában, hanem elképzelt figurákat is, pl. kétfejű, hátánál összenőtt állatokat. Ezek talán a korábbi időszakból ismert négyszögletű állatfejes oltárok kétdimenziós változatának tekinthetők (MRE 2003, 116). Ezzel részletesebben Bánffy Eszter foglalkozott (BÁNFFY 1997).

Az állatfejes fedőfogók közül kiemelkednek azok a darabok, melyek nem csupán szarvak vagy fülek formájában leegyszerűsített állatfejben végződnek, hanem kétfejű példányokat ábrázolnak. Feltételezhetjük, hogy az ilyen fedőket nem a mindennapokban használhatták, hanem valamilyen kiemelt szerepük lehetett, talán szertartások során alkalmazhatták ezeket. Ilyen a Nagybakónakon talált lelet is.

Bemutatunk néhány olyan állatplasztikát (a teljesség igénye nélkül), amelyek kétfejű állatokat ábrázolnak:

- Aszód /Magyarország/ (KALICZ 1985, 77. kép 7) (5. kép 6)
- Boskovštejn /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Obr. 84, Taf. 141. 5a–d) (5. kép 12)
- Brno – Komín /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Obr. 89–90., Taf. 141. 6a–d, Taf. 144. 9a–d) (5. kép 10, 13)
- Horákov /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Taf. 142. 4a–b, 8a–d, Taf. 143. 4a–b) (5. kép 3, 4, 7)
- Kostelec na Hané /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Obr. 94a–b, Taf. 143. 1a–e) (5. kép 18)
- Santovka /Szlovákia/ (PAVÚK 1994, Abb. 4. 4) (5. kép 1)
- Crkvine u Stublinama /Szerbia/ (TASIĆ 1973, 34. t. 128) (5. kép 5)
- Střelice /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Taf. 141. 1a–d, Taf. 144. 2a–d) (5. kép 2, 8)
- Těšetice-Kyjovice /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Taf. 141. 2a–d) (5. kép 9)

- Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező /Magyarország/ (BÁNFFY 1996a, Pl. 110. 264) (5. kép 14)
- Vinča /Szerbia/ (STANKOVIĆ 1985, Pl. XI. 1–2) (5. kép 15, 16)
- Výchapy – Štěpánovice /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Obr. 92., Taf.144.1a-d) (5. kép 17)

Ezek jól mutatják, hogy a kétféjű állatábrázolások a lengyeli kultúra különböző szakaszaiból valók, vagyis nem csupán egyetlen időhorizontba tartoznak. Míg az itt felsorolt leletek közül az aszói, az egyik střelicei és a tēsetice-kyjovicei darab a kora Lengyel, a santovkai és a morvaországi leletek zöme a klasszikus Lengyel, addig a zalaszentbalázi és a vinčai példányok már a késő Lengyel időszak alkotásai. Nem csak időben, hanem térben sem köthetők a Lengyel kultúra elterjedési területén belül egy bizonyos földrajzi területhez ezek a kétféjű állatplasztikák. A Lengyel kultúra területén kívül a Vinča kultúra északi vidékén is bukkantak ilyenekre, oda talán idegenként kerülhettek. Bár nagy területen fordulnak elő az ilyen típusú leletek, számuk még sem jelentős. Mindez szintén a kiemelt szerepükre utalhat.

Az állatfejjel díszített fedőfogók típusait több csoportba sorolhatjuk, függetlenül attól, hogy csupán egy vagy esetleg több állatfejben végződnék. A mellékelt képtáblán (5. kép) a párhuzamokat három csoportba osztottuk: tömör, átlukasztott és áttört testű fedőfogók. A nagybakónaki darab az átlukasztott testűek csoportjába tehető.

A mi példányunk legközelebbi hazai párhuzama szintén Zala megyéből ismert. A Nagybakónaktól 13 km-re nyugatra fekvő Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező lelőhelyről Bánffy Eszter által közölt töredék is két állatfejben végződik (BÁNFFY 1996a, Pl. 110. 264). Itt az állatfejek jóval rövidebbre lettek kialakítva, mint az általunk bemutatott darabon, valamint az állatok lába között egy kisebb lelógó, talán tőgyre utaló részt is megformázott az egykori mester.

A legnagyobb hasonlóságot egy morva darabbal találhatjuk: a Brno – Komínban napvilágra került mindkét végén állatfejben végződő fedőfogó, mind alakjában, mind fejkiképzésében szinte megegyezik a nagybakónaki plasztikával, és mindkettő „teste” átlukasztott (PODBORSKÝ 1985, Obr. 90., Taf. 144. 9a–d). Ezek alapján a mi töredékünk is a klasszikus vagy a késő Lengyel idejére keltezhető.

A morva leletek kapcsán megkísérelték az állatplasztikák fajtákhöz való besorolását. Úgy tűnik

zömében háziállatokat ábrázoltak, a vadállatok száma meglehetősen csekély. A háziállatok közül elsősorban juh-kecske, valamint sertés, szarvasmarha és kutya jelenik meg leegyszerűsített alakban az edények felületén, a vadállatok közül róka, medve, nyúl, teknős-béka, madár és hal fordul elő (PODBORSKÝ 1985, 213). A nagybakónaki darab a leggyakrabban előforduló juh-kecske vagy kecske ábrázolás egy szép példánya.

Összefoglalás

A lengyeli kultúra településeit jellemzően már nem közvetlenül a patakok partján találjuk meg, hanem a környezetből kiemelkedő dombokon. A víz továbbra is fontos a megtelepülés szempontjából, de ez már nem az elsődleges. Ilyen területen, két patak összefolyása és a köztük emelkedő dombvonulaton bukkantak terepbejárás során Nagybakónak – Pusztadűlőben is a lengyeli kultúra lelőhelyére. A leletek zömét edénytöredékek adják, melyek tálak, poharak, amfórák, puttonyedények és fazekak darabjaiként azonosíthatók. Találtak még egyéb agyagból készült használati tárgyat is – pl. agyagcsiszolót és nehezek töredékét –, valamint köeszközök részeit is. A felszínről gyűjtött leletanyag a Lengyel IB-től a Lengyel III-ig tartó időszakra datálható. Ez vagy a telep hosszú élettartamára, vagy esetleg a kiváló földrajzi adottságoknak köszönhetően az egymás utáni többszöri megtelepedésre utalhat. Ennek tisztázása és a nagy kiterjedésű régészeti lelőhely részletes elemzése csak a teljes feltárás után valósulhatna meg.

A leletek közül kiemelkedik egy fedőfogó, amely mindkét végén állatfejben végződik. Feltételezhetjük, hogy az ilyen fedőket nem a mindennapokban használhatták, hanem valamilyen kiemeltebb szerepük lehetett, talán szertartások során alkalmazhatták ezeket. Ez a típus kis számban ismert, de időben a kora Lengyeltől a késő Lengyelig, térben pedig Morvaországtól egészen Szerbiáig megtalálhatók hasonló darabok. A Nagybakónakon napvilágra került töredék legközelebbi hazai párhuzama a zalaszentbalázi példány, legjobban pedig az egyik Brno – Komínban feltárt darabra hasonlít. Ezek alapján a mi töredékünk is a klasszikus vagy a késő Lengyel idejére keltezhető.

Nagybakónakon terepbejárás során a Pusztadűlőben talált leletek talán újabb adalékkal szolgálhatnak a lengyeli kultúra emberének megismeréséhez.⁷

Jegyzetek:

- ¹ 1. kép 2. a [www. google.earth](http://www.google.earth) digitális térképéről származik (2008).
- ² Dr. Horváth László: Jelentés az 1982. ápr. 1-én Nagybakónakon végzett terepbejárásról. TGYM Adattár, 34/2. lelőhely.
- ³ A leletek méreteinél használt rövidítések: M = méretek, m = magasság, sz = szélesség, fv = falvastagság, pá = peremátmérő, fá = fenékátmérő, tá = talpátmérő, h = hossz.
- ⁴ A Nagybakónakon talált állatplasztikák tárgyraizait Lakó Márta Éva készítette, munkáját ezúton is köszönöm.
- ⁵ Az M7 autópálya megelőző feltárásai során a lengyeli kultúra korai, Sői szakaszára datálható leletek kerültek elő kis számban Becsehely – Bükkaljai-dűlőben (KALICZ–KREITER–TOKAI 2007; KALICZ– KREITER–KREITER–TOKAI é.n.). Sormás – Török-földek a korai lengyeli kultúra kiemelkedő jelentőségű lelőhelye (P. BARNA 2007). A Nagykanizsa-Palín – Anyagnyerőhelyen feltárt kultikus helyet pedig hosszabb ideig használhatták a lengyeli kultúra emberei (TOKAI 2007).
- ⁶ A lengyeli kultúrát megelőző korok edényfestéseiről jelentős mennyiségű szakirodalmat lehetne felsorolni, én ettől most eltekintek. Csupán egy zalai lelőhelyet hoztam fel példának, ahol szinte mindegyik korszakból van néhány festett töredék. Becsehely – Bükkaljai-dűlő lelőhelyről az Őskor Kutatók IV. Összejövetelén Debrecenben 2005. tavaszán tartottunk előadást. A konferenciakötet megjelenés alatt.
- ⁷ A dolgozatot dr. Kalicz Nándor (MTA RI) lektorálta, a tárgyfotókat és a képtáblákat Bicskei József készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

Irodalom:

P. BARNA 2007

P. Barna, J.: A new site of Lengyel culture in Sormás – Török-földek (Country Zala, South-Western Transdanubia). Preliminary report. In.: Kozłowski J. – Raczky, P. (Eds.): The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe. Kraków, 2007, 365–380.

BÁNFFY 1996a

Bánffy, E.: Early Chalcolithic settlement at Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező. *Antaeus* 22/1995 (1996), 71–102.

BÁNFFY 1996b

Bánffy, E.: South-West Transdanubia as a mediating area on the cultural history of the early and middle chalcolithic. *Antaeus* 22/1995 (1996), 157–196.

BÁNFFY 1996c

Bánffy E.: Újkőkori és rézkori települések Zalaszentbalázs határában. *ZalMúz* 6 (1996), 97–148.

BÁNFFY 1997

Bánffy, E.: Cult objects of the neolithic Lengyel culture. *Connections and Interpretation. Archeolingua Series Minor* 9., Budapest, 1997.

BÁNFFY 2004

Bánffy E.: Újkőkori és rézkori megtelepülés a Kerka völgyében. *ZalMúz* 13 (2004), 7–28.

BONDÁR 1996

Bondár, M.: The settlement of the Lengyel culture at Zalaszentbalázs. *Antaeus* 22/1995 (1996), 51–71.

HORVÁTH 1998

Horváth L.: Nagykanizsa és környékének fontosabb őskori és római kori régészeti lelőhelyei. *Nagykanizsai Honismereti Füzetek* 20 (1998), 11.

HORVÁTH–KALICZ 2006

Horváth, L. – Kalicz, N.: Siedlungsfunde der spätesten Phase der Lengyel-Kultur bei Nagykanizsa (Südwestungarn). (Die letzten zwei Drittel des 5. Jahrtausends v. Chr., kalibriert). In. Tomaž A. (Ed.): *Od Sopota do Lengyela. Prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo. – Between Sopot and Lengyel. Contribution to Stone Age and copper age cultures between the Sava and the Danube. Annales Mediterranea, Koper* 2006, 53–66.

KALICZ 1985

Kalicz N.: Kőkori falu Aszódon. *Aszód*, 1985.

KALICZ 2003

Kalicz N.: Az újkőkori és rézkori megtelepedés maradványai a nagykanizsai Inkey-kápolna mellett. *ZalMúz* 12 (2003), 7–47.

KALICZ–KREITER–TOKAI 2007

Kalicz, N. – Kreiter, E. – Tokai, Z. M.: Die Rolle der Sopot-Kultur in der Entstehung der Lengyel-Kultur auf Grund der neuen Ausgrabung in Südwestungarn. In.: Kozłowski J. – Raczky, P. (Eds.): *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe. Kraków*, 2007, 29–47.

KALICZ–KREITER–KREITER–TOKAI é.n.

Kalicz N. – Kreiter A. – Kreiter E. – Tokai Z. M.: A neolitikum történeti és kronológiai kérdései Becsehely-Bükkaljai-dűlő lelőhelyen. In. MOMOS IV. Őskoros kutatók IV. összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 2005. nyomtatás alatt

PODBORSKÝ 1985

Podborský, V.: *Těšetice-Kyjovice 2. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno*, 1985.

- MRE 2003
Bánffy E. – Goldman Gy.: Újkőkori hitvilág. In.: Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest 2003, 112–117.
- PAVÚK 1994
Pavúk, J.: Santovka eine bedeutende Fundstelle der Lengyel-Kultur in der Slowakei. ArchKorrbl 24 (1994), 167–177.
- STANKOVIĆ 1986
Stanković, S.: Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinče. – Altars and prosopomorphic lids from Vinča. Beograd 1986.
- TASIĆ 1973
Tasić, N.: Neolitska Plastika – Neolithic sculpture. Beograd 1973.
- TOKAI 2007
Tokai Z. M.: Nagykanizsa-Palin, Anyagyerőhely. RégKut 2006 (2007), 236–237.
- M. VIRÁG 1996
M. Virág Zs.: Újkókor és korai rézkor. In.: Költő L. – Vándor L. (szerk.): Évezredek üzenete a lápvilágából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 16–20.
- ZALAI-GAÁL 1998
Zalai-Gaál, I.: Die applizierte Tierplastik der Lengyel-Kultur. ActaArchHung 50 (1998), 43–90.
- ZALAI-GAÁL 2002
Zalai-Gaál, I.: Die neolithische Gräbergruppe-B1 von Mórág-Tűzkődomb. I. Die archäologischen Funde und Befunde. Szekszárd-Saarbrücken 2002.

A new animal representation of the Lengyel culture from Nagybakónak

The site was found during field walking in Nagybakónak – Pusztadűlő on a natural elevation where two streams join together (Fig. 1. 1–3). The majority of the finds were pottery fragments such as bowls (Fig. 2. 1–3), cups (Fig. 2. 4–5), amphorae (Fig. 3. 1), vessels with handles positioned in a way that suggests that the vessel was carried on the back of a human by means of ropes (dorsal vessel) (Fig. 3. 2–3) and cooking vessels (Fig. 3. 5). Other types of clay objects were also found such as handled side fragments of pottery used for polishing (Fig. 3. 4) and a weight fragment (Fig. 3. 6). A few stone tools also came to light (Fig. 3. 7–8).

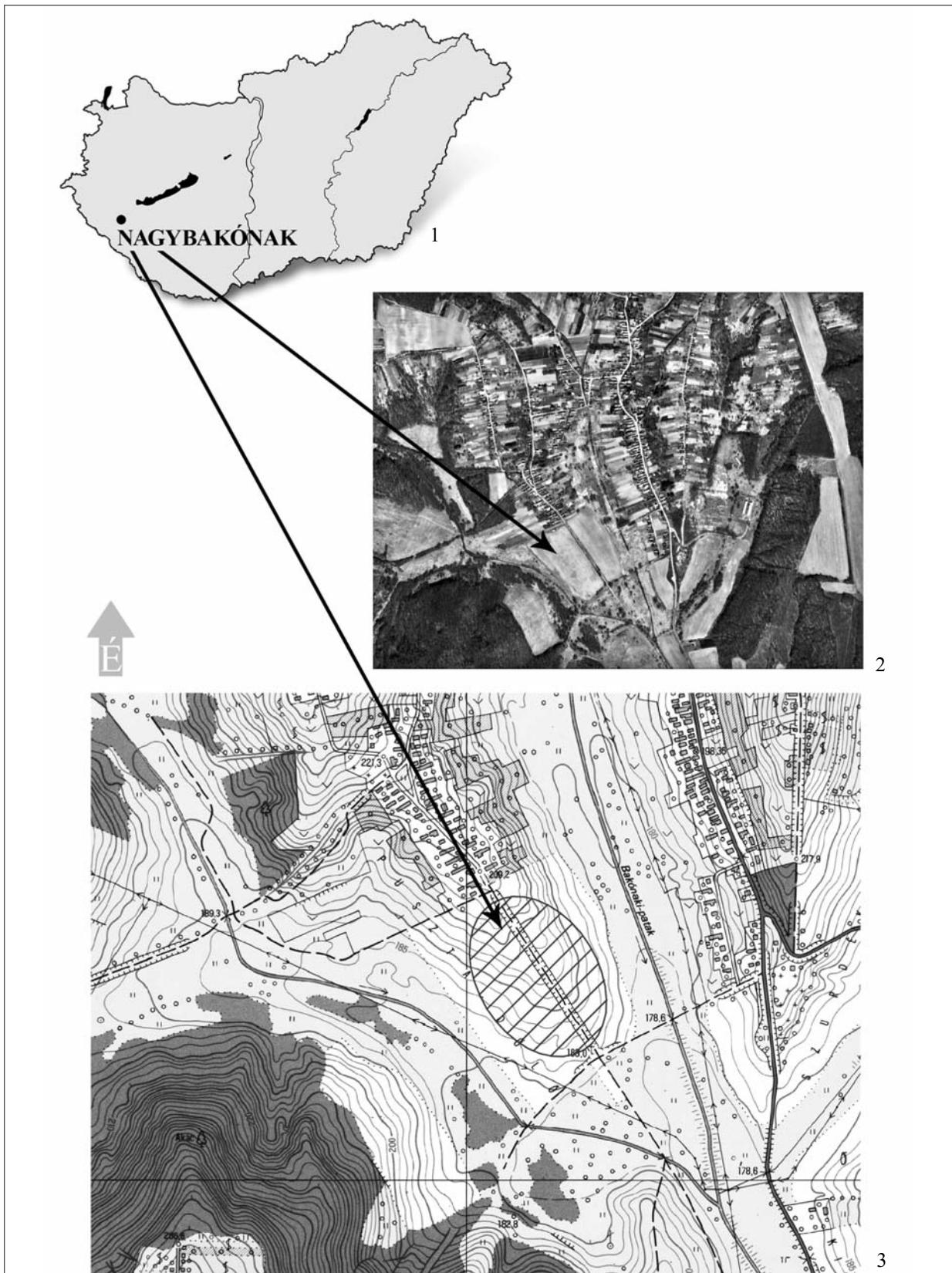
Amongst the finds a lid with a handle ending in animal heads is outstanding. It is a brown lid, which is grey in cross section. It is tempered with sand and grog. The animal heads are schematically represented. The elongated triangular-shaped heads with horns and noses may represent goats. The handle of the lid is slightly concave, it becomes thicker towards its bottom and it is pierced in the middle (Fig. 4. 1–2). The types of lids with animal representations can be divided into several groups irrespective whether they are ended in one or two animal heads. Within the distribution area of the Lengyel culture such lids can be divided into

three groups (Fig. 5): solid, pierced and reticulated.

It is assumed that lids with animal representations were not used in everyday life, but they had a role perhaps during rituals. Only a small number of these lids are known but chronologically they are present from the Early to the Late Lengyel culture, and spatially they are found from Moravia to Serbia. The closest analogy of the lid handle, ending in two animal heads from Nagybakónak, in Hungary is from Zalaszentbalázs, but it best corresponds to a lid from Brno – Komín. According to the analogies the lid from Nagybakónak can be dated to the Classic or Late Lengyel culture.

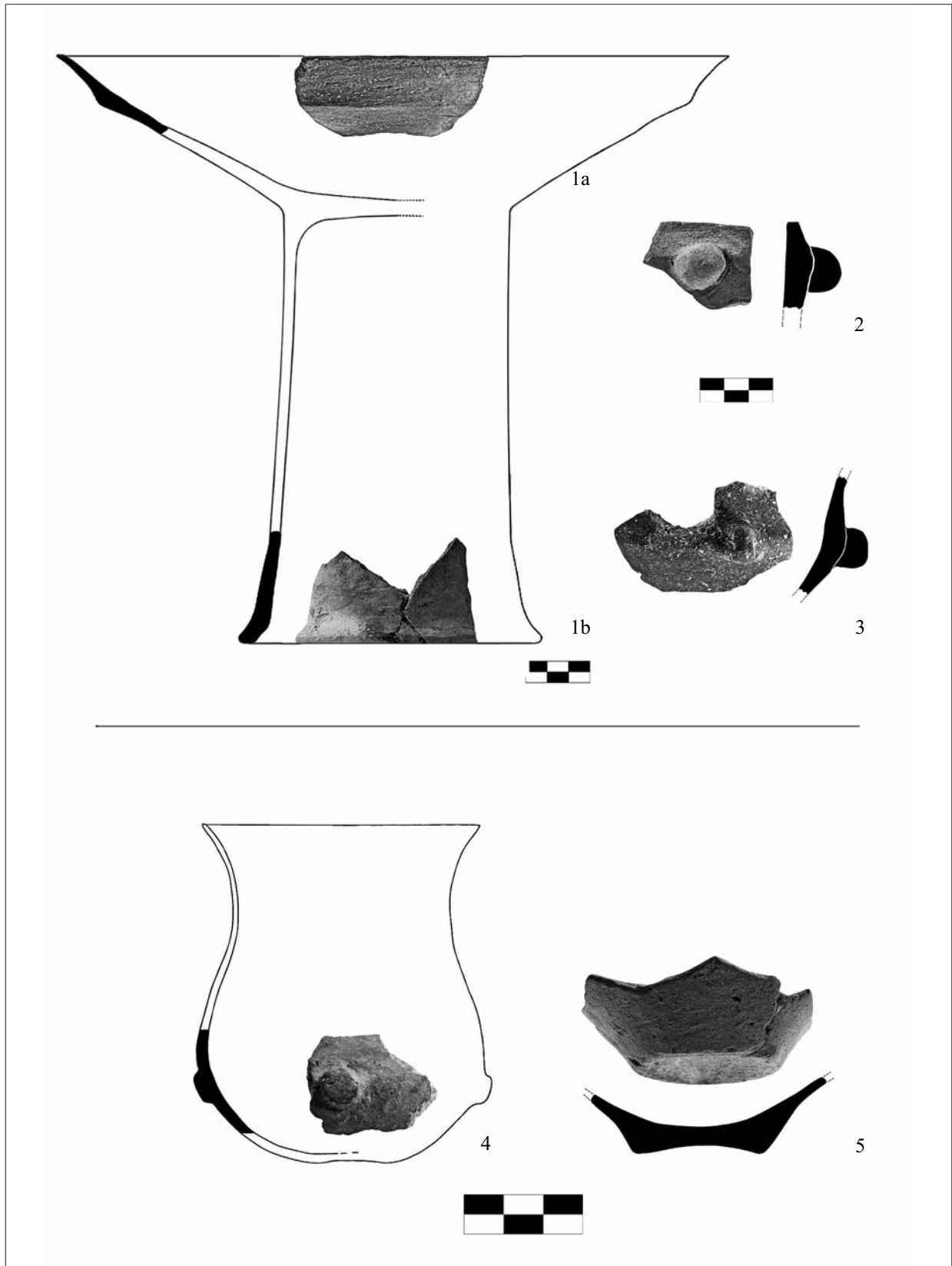
The finds, which were found during field walking are dated from the Lengyel IB to the Lengyel III. This may indicate the long term occupation of the site or, because of the favourable geographical position of the site, it may have been occupied during the different periods of the Lengyel culture. This assumption and the detailed analyses of the extensive settlement can only be assessed after the excavation of the whole territory of the settlement.

Translated by Attila Kreiter

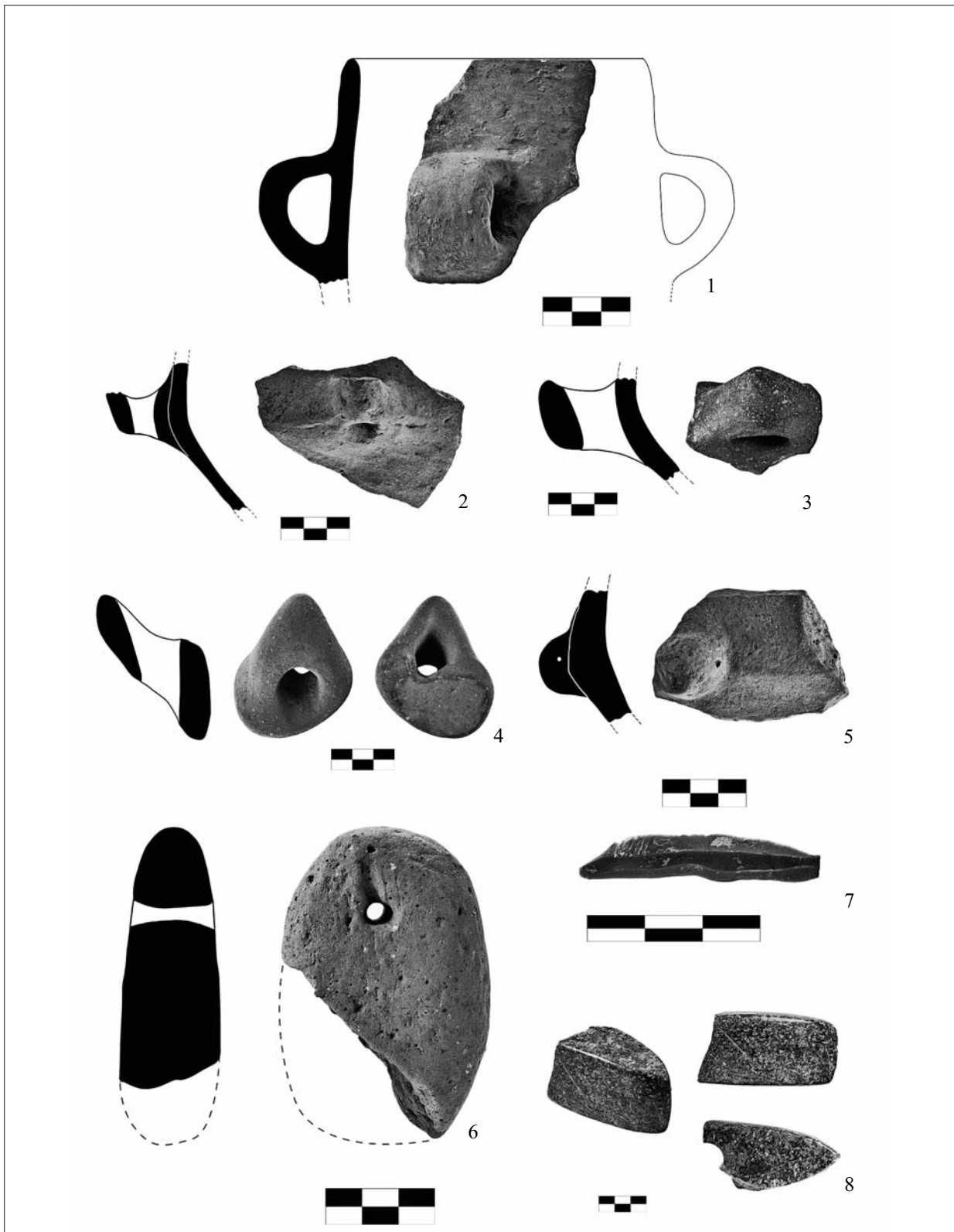

1. kép: 1–3: Nagybakónak – Pusztadűlő lelőhely
Fig. 1: 1–3: The site of Nagybakónak – Pusztadűlő

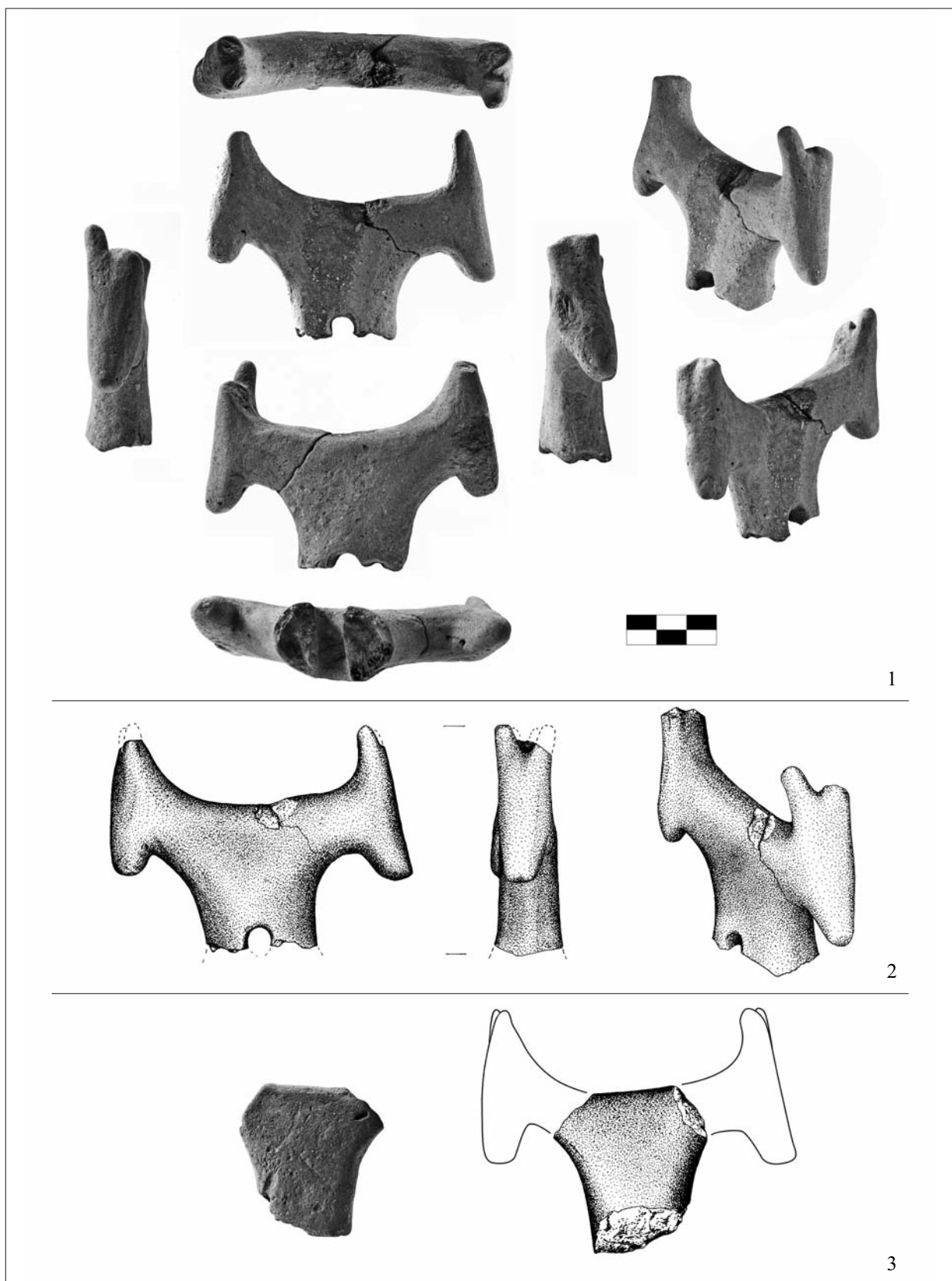

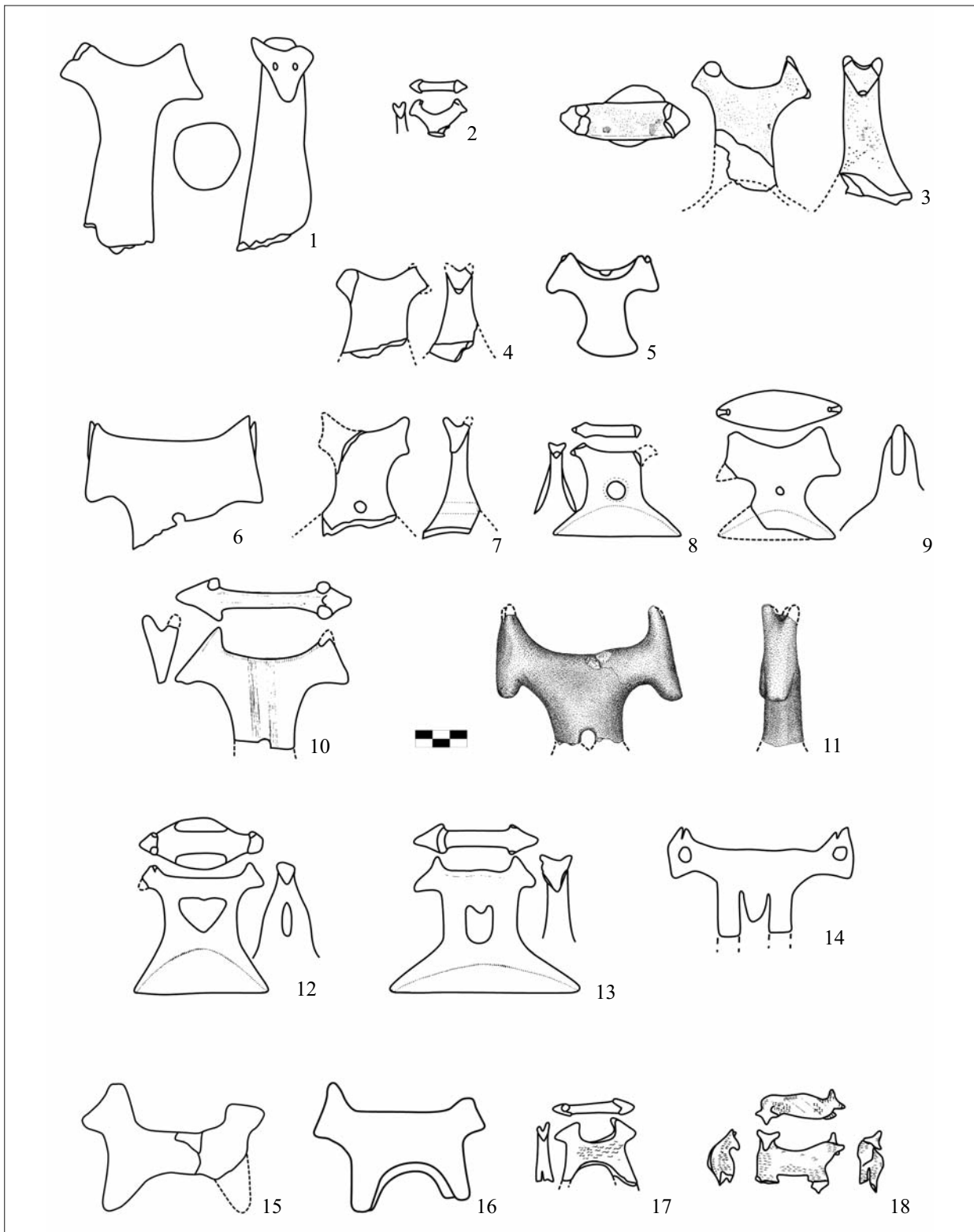
2. kép: A lengyeli kultúra leletei. 1-3: Tálak, 4-5: Poharak
Fig. 2: Finds of the Lengyel culture. 1-3: Bowls, 4-5: Cups

3. kép: A lengyeli kultúra leletei. 1: Amfóra, 2-3: Puttonyedények, 4: Agyagcsiszoló, 5: Fazék, 6: Agyagnehezék, 7-8: Kőeszközök
 Fig. 3: Finds of the Lengyel culture. 1: Amphora, 2-3: Dorsel vessels, 4: Clay polisher, 5: Cooking vessel, 6: Clay weight, 7-8: Stone tools

4. kép: 1–3: A lengyeli kultúra kétféjű állatábrázolásai Nagybakónak – Pusztadűlőből
Fig. 4: 1–3: Animal head representations of the Lengyel culture from Nagybakónak – Pusztadűlő

5. kép: Kétféjű fedőfogók a Lengyeli kultúra elterjedési területéről

Fig. 5: Spatial distribution of lid handles with animal representations in the Lengyel culture;
 1: Santovka; 2, 8: Sřelice; 3, 4, 7: Horákov; 5: Crkvine u Stublinama; 6: Aszód; 9: Těšetice-Kyjovice; 10,13: Brno – Komín;
 11: Nagybakónak –Pusztadűlő; 12: Boskovštejn; 14: Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező; 15, 16: Vinča;
 17: Výchapy – Štěpánovice; 18: Kostelec na Hané

Bondár Mária

Késő rézkori település Nagyrécse határában

Az M7-es autópálya építését megelőzően Nagyrécse határában is több lelőhelyet találtak a Zala Megyei Múzeumigazgatóság munkatársai. A jelen tanulmányban ismertetett késő rézkori települést a 2003-2004. évi terepbejáráson (KVASSAY–HORVÁTH–SZÁRAZ–FRANKOVICS 2003, KVASSAY–SZÁRAZ 2004) lokalizálták, feltárására 2005-ben került sor.

Kvassay Judit 2005. július 25. és szeptember 15. között végzett megelőző ásatást „Nagyrécse – Sárszegi-patak Nyugat” elnevezésű lelőhelyen (KVASSAY 2005).¹

A „Sárszegi-patak, Nyugat” elnevezésű lelőhely Nagykanizsától mintegy 8 km-re, északkeletre, Nagyrécse határának DK-i részén található. A Principális- és az Alsó-Zala völgye között ÉD-i irányban, hosszan elnyúló, vízfolyásokkal erősen szabdalt Zalavári-hát középső részén, a Sárszegi-patak és egy vizenyős völgy közti domb K-i, a Sárszegi-patakra lejtő oldalán helyezkedtek el a rézkori településnyomok. Az autópálya nyomvonala a lelőhelynek csak kis részét, a déli harmadát érintette (1. kép). A településnek kizárólag a kijelölt nyomvonalba eső részét lehetett feltárni, a kutatott terület a telep egészének tehát mintegy egyharmadát jelentheti. A lelőhely a szántást északról határoló erdőben folytatódik.

A 9527 m² feltárt felületen, 58 objektum került kibontásra. A domb oldalán, ritkásan elhelyezkedő települési jelenségek (gödrök, vermek és cölöplyukak) mindegyike a késő rézkori badeni kultúra hagyatéka. A feltáráson két gödörben (7. és 47. objektum: 7. kép 1; 9. kép 1) bögrékből és mericékből álló ún. depó került elő (KVASSAY 2005, 278). Az ásató nem emeli ki e rövid jelentésben, de a 6. objektumban (6. kép 1) is sok merice és bögre volt.

Nagyrécsén több helyen is előkerültek badeni település részletek (KVASSAY 2004, STRAUB 2006, KVASSAY–STRAUB 2006), így e területen a badeni kultúra koncentráltabb megtelepedését lehetett megfigyelni.

A jelen tanulmányban nem a megszokott telepfeldolgozást adjuk közre. A klasszikus módszer helyett (objektumleírások, leletanyag, értékelés) a lelőhelyen előkerült települési jelenségeket mutatjuk be röviden, majd válogatást adunk az előkerült leletanyag jellegzetes típusaiból. Ezen kívül a „Nagyrécse – Sárszegi-patak, Nyugat” elnevezésű késő rézkori lelőhely egyéb sajátosságait tárgyaljuk.

A késő rézkori település

A települések belső szerkezetére a feltárt települési jelenségekből (gödrök, kemencék, cölöplyukak, kutak, házak stb.), ezek elhelyezkedéséből, egymáshoz viszonyított helyzetéből valamint a különböző adatokból rekonstruált terepmodellből következtethetünk.

Lelőhelyünkön, az átkutatott területén, csak gödrök és cölöplyukak kerültek elő. Házra utaló nyomot nem talált az ásató, csak a nagy mennyiségű patics bizonyítja a tapasztott falú épület(ek) meglétét.

A régészeti objektumok legfontosabb adatait Kvassay Judit nagyon részletes és gondosan elkészített ásatási naplója alapján egy táblázatban foglaltuk össze (2. kép), részben terjedelmi okok miatt, részben a jobb áttekinthetőség kedvéért.

Az objektumokból a bolerázi csoport és a klasszikus badeni kultúra leletanyaga került elő. Megtalálható az ún. késő bolerázi fejlődési szakasz leletanyaga is, e lelőhelyen tehát töretlen belső fejlődésű, kontinuous életű települést regisztrálhatunk.

Az 58 objektumból 35 tartalmazott jellegzetes, pontosabb korhatározásra alkalmas leletanyagot. 4 gödörben kevés és nagyon kopott, jellegtelen oldaltöredékek maradtak meg, így ezek pontosabb keltezése sem lehetséges, csak a késő rézkorhoz köthetjük azokat.² 19 objektum (cölöplyukak, gödrök) nem tartalmazott semmilyen régészeti anyagot,³ így korhatározásuk sem volt lehetséges.

A karakterisztikus leletanyagot megőrző gödrök közül 17 a bolerázi csoporthoz köthető,⁴ 2 késő bolerázi,⁵ 16 pedig a badeni kultúra⁶ települési objektuma volt (3. kép).

A késő rézkori település egykori lakóinak vízszükségletét a közeli Sárszegi-patak és az ehhez kapcsolódó vízfolyások biztosíthatták, amelyek vélhetőleg csak időszakos bővizűséget jelentettek, így feltehetően az állandó víznyerést ásott kútból vagy az összegyűjtött csapadékból kellett biztosítani a telep mindenkor lakóinak. A feltárt teleprészen kút nem került elő.

A bolerázi csoport településmaradványa

A feltárt terület közepén – hangsúlyozzuk, hogy az egykori településnek ez csak kisebb hányada – meghúzott képzetbeli É–D-i tengelyhez viszonyítva a bolerázi objektumok a tengely mindkét oldalán, szórta fordulnak elő. Az objektumok közül kettőt veremnek határozott meg az ásató (2. és 31. obj.), egyet járósintként írt le (50. obj.). Egy objektumot a fényképes dokumentációban edényégető gödörnek határozott meg (1. obj.). A gödrök között igazán nagy méretű (4 m-nél nagyobb objektum) nem volt, a legnagyobbak az 50. és 51. objektum tekinthető. A terület Ny-i felében voltak a nagyobb objektumok és a járósintként meghatározott 50. objektum, s ezen a területen található több kisebb gödör, illetve cölöplyuk is, amelyek pontosabb korát – leletanyag hiányában – nem lehetett meghatározni, de feltételezhető, hogy a bolerázi telephez tartoztak. Feltételezzük továbbá, hogy a terület Ny-i oldalán található, a jellegtelen oldal-töredékek alapján csak késő rézkorinak meghatározható objektumok⁷ is a bolerázi időszakban létesültek.

A klasszikus badeni kultúra településmaradványa

A klasszikus badeni kultúra telepéből – mint már írtuk – 16 objektum esett a feltárható területre. A bolerázi telepnél már képzetben meghúzott É–D-i tengelyhez viszonyítva megállapíthatjuk, hogy a badeni települési maradványok a tengely mindkét oldalán, de koncentráltabban a K-i oldalon fordulnak elő, így ennek az időszaknak lakóhelyét ezen a részen képzelhetjük el. A legnagyobb objektum a 6. volt, nagyméretű még a 19, 20. és 27. objektum is.

A területen bizonyítható szabályosságot nem tudunk kimutatni, a leletanyagot nem tartalmazó kisebb gödrök nem rajzolnak körbe egyértelműen olyan területet, amelyre a földfelszín fölé épített boronaházat képzelhetnénk. Az objektumoktól mentes területen természetesen állhatott bármilyen föld fölé épített építmény, ennek régészeti nyomai azonban nem maradtak meg.

A leletanyag

A lelőhelyen feltárt 58 objektumból – mint már említettük – 39 tartalmazott leletanyagot. A selejtezés előtti mennyiségeket figyelembe véve (tehát beletárolt és selejtezett leleteket még együtt számolva) 14 objektumban⁸ volt 10-nél kevesebb vagy pontosan 10 db lelet. 10 és 100 közötti darabszámú leletet őrzött meg 17 objektum.⁹ 8 objektumban¹⁰ gazdag leletanyag maradt meg, 100-nál több leletet regisztrálhattunk. Különösen gazdag volt a 19. (538 db) és a 27. objektum (325 db).

A település objektumaiból összesen 2757 lelet került elő, ebből 1275 lett leltárba véve (46 %), amelyből 1172 db (92 %) volt a kerámiatöredék (edénymaradvány vagy orsógomb), a többi kő vagy kőeszköz.

Az edények nagyon kopott felületűek. Legtöbbjükre a vöröses-barnás árnyalatok a jellemzőek, azaz redukciós égetéssel készítették azokat. A szürkésfeketes színtartományba tartozó – oxidációs égetésű edénymaradvány – jóval kevesebb.

Az edényfajták megoszlását két grafikonon mutatjuk be. A bolerázi időszakból 319 kerámia töredék maradt meg (4. kép 1), míg a badeni kultúrából 953 db került beletárolásra (4. kép 2). A statisztikai megoszlásból jól látszik, hogy a legtöbb töredék tálakból, fazekakból és tároló edényekből (amfora, hombár) származik mind a bolerázi, mind a badeni időszakban. A bolerázi periódusból kevés a korsó- és bögre-maradvány. A badeni időszakban a folyadékkal kapcsolatba hozható edények (merice, bögre, korsó) aránya magas. A badeni periódusra jellemző kétoztatú tálakból csak néhány töredék maradt meg, és csak egy-egy töredék utal a talpas serleg, kebles edény és tálfazék meglétére. Különleges edény az ún. vajköpülő, amelyből egy nagy méretű töredék került elő. A „vegyes töredék”-ként meghatározott edénymaradványok zöme nagy méretű, vastag falú, díszítetlen edények (fazék, hombár vagy amfora) oldal- vagy aljtöredéke, amelyeket azonban nem lehetett pontosabb típushoz kötni, így elemzésünkbe sem tudjuk bevonni.

Az edénytípusok előfordulását a különböző objektumokban táblázatban mutatjuk be (5. kép).

A bolerázi időszak leletanyaga

A bolerázi periódusból viszonylag kevés edényfajtát lehetett meghatározni a töredékekből: tálak, hombárok, amforák, bögrék, korsók és fazekak alkották a háztartások edénykészletét.

Az ép, vagy majdnem ép edények között nem volt bolerázi darab. A leletanyag rossz megtartása, jelentős töredékessége megnehezíti a pontos típus-megha-

tározást (egy-egy töredék akár különböző edényfajta-hoz is tartozhatott, ha nincs rajta egyértelmű jellegzetesség), emiatt el kell tekintenünk a részletes típusleírásoktól és a szakirodalomban fellelhető valamennyi analógia felsorolásától. Az egyes típusoknál jelezzük, hogy az adott edényforma a V. Nemejcová-Pavúková által kidolgozott rendszerben (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984) mivel azonosítható. Számos hiányossága és nehezen kezelhető mivolta ellenére is jelenleg ez a legtöbbet használt rendszer a badeni edénytípológiában, ezért szükséges ezzel is megfeleltetni a nagyrécscei típusokat. A leletanyag bemutatásakor csak ott térünk ki a szélesebb környezet bemutatására, analógiák felsorolására, ahol ez valamilyen egyéb szempont miatt fontos vagy keltezési okok miatt szükséges.

Az alábbiakban a jellegzetes, informatív – beleltározott – leletanyag alapján mutatjuk be az egyes típusok legfontosabb jellemzőit.

Tálak

A tálak különböző méretűek, a kis tálkától a nagyobb mély tálig több méretvariáció előfordul. V. Nemejcová-Pavúková rendszerében a tálak a H–I–J betűvel szerepelnek, s megtalálhatók a badeni kultúra minden fázisában.

A korai időszak H típusú táljai széles szájú, kissé összeszűkülő nyakú, lekerekített vállú, kettős csonka kúpos testű edények, gyakran omphalos aljjal. Díszített és díszítetlen változatban is előfordulnak (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1. H1-2, Obr. 2. H1-2, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11. H1-3, Obr. 33. H1-3). Az I típusba egy különleges tálfajta, az ún. bratislavai típusú tál tartozik, amely lelőhelyünkön nem fordult elő. A J típus a tulajdonképpen „igazi” badeni táltípus, amely a Baden Ia–III. időszakban többfajta változatban megtalálható. Jellemzője a széles száj, tölcséres nyak, fordított csonka kúpos test. Előfordul díszítés nélküli és nagyon gazdag díszítéskombinációkkal is (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1. J1-3, Obr. 2. J1-2, Obr. 3. J1-3, Obr. 4. J1-6, Obr. 5. J1-4; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1. J1-3, Obr. 2. J1-2, Obr. 3. J1-3, Obr. 4. J1-6, Obr. 5. J1-4; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11. J1-5, Obr. 33. J1-5).

Nagyrécsce a típusba sorolható töredékek közül 46 db (a bolerázi töredékek 15 %-a) tartozott tálakhoz. A töredékek nagyobb hányada díszítetlen edényfelületről származik, így pontosabb típus-meghatározásuk nem lehetséges.

Rekonstruálhatók *tölcséres nyakú, fordított csonka kúpos testű tálak*, alagútfüllel¹¹ vagy kis bütyökkel. Megtalálható ennél a típusnál a perem belső oldalán

alkalmazott kannelúra díszítés¹² és gyakori a hason körbefutó pontsordíztetés és vonalkázott ornamentika együttes alkalmazása is,¹³ amely a későbbi időszakban is jellemző a tálakra.

A *behúzott peremű tálkák* csak jelzés értékűen fordulnak elő a lelőhelyen,¹⁴ ahogyan a *gömbszelet alakú tálak* is, közülük az egyik alagútfüllel¹⁵ díszített.

Hombárok

A *hombárok* rövid, simított nyakú, lekerekített hasú tárolóedények, vállukon körbefutó egy-, két- vagy háromsoros, ujjbenyomkodásos bordadísszel és szimmetrikusan elhelyezett, két füllel. V. Nemejcová-Pavúková rendszerében ez a típus a Baden Ib-Ic-ben van meg (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 2, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11, Obr. 33. K1-2. típus). A *hombárok* hasa durvított felületű, de előfordul a bekarcolt díszítés is.

Nagyrécsce 51 db töredéket (a bolerázi edénymaradványok 16 %-a) tudunk biztosan *hombárként* meghatározni. A lelőhelyünkön előkerült *hombártöredékek* legnagyobb része díszítetlen, nagy méretű, vastag falú edény maradványa.

A díszített töredékekből rövid nyakú, a hasán bekarcolt vonalkázással díszített tárolóedényekre következtethetünk,¹⁶ vállukon hurkafüllel.¹⁷ Néhány töredék alapján a vállán körbefutó bordadísszel ellátott *hombár* is megrajzolható, amely típus a bolerázi időszaktól előfordul s megtalálható a későbbi időszakban is. Egy némely töredéken bütyökdisz vagy hurkafü¹⁸ van.

Fazekak

A badeni kultúrában a fazék alaptípusa nyújtott S profilú, fordított csonka kúpos testű edény peremén két füllel vagy fül nélkül, pereme alatt körbefutó egy-, két- vagy háromsoros, tagolt bordadísszel vagy borda nélkül. Van díszített és díszítetlen változat is.

V. Nemejcová-Pavúková típusábláin a Baden Ia-tól a Baden III-ig gyakorlatilag változatlan formában, eltérő díszítő elemekkel szerepel (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1-4, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11, Obr. 33. P betűjelzéssel).

Nagyrécsce 30 töredékből (9 %) lehetett fazekakat meghatározni. A töredékek nagyobb hányada díszített edényből származik, amelyekből a perem alatt körbefutó, egy-,¹⁹ két-,²⁰ vagy háromsoros²¹ benyomkodott díszű bordával ellátott fazekak rekonstruálhatók. Egy töredéken a perem alatt elhelyezett, tagolt bütyökfogó van.

Amfórák

Az alaptípus széles szájú, hengeres nyakú, fordított csonka kúpos testű edény, vállán körbefutó, egy- vagy kétsoros benyomkodott díszű bordával, vállán rövid, függőleges alagútfüllel. Nyaka simított, teste durvított

felületű. V. Nemejcová-Pavúková rendszerében ez a típus a Baden Ib-Ic-ben van meg (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 2, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11, Obr. 33. K1-2. típus).

Lelőhelyünkön 30 töredék (9 %) biztosan amforából származik. A töredékek alapján különböző méretű amforákat rekonstruálhatunk. Jellegzetes a vállon vízszintesen körbefutó két- vagy háromsoros²² bordadísz. A bordadísz helyett előfordul, hogy az edény vállán körbefutó, benyomkodott kettős pontsordísz alkalmaztak.²³

Az amforák egy részénél a vállon körbefutó, többsoros vízszintes árkolás figyelhető meg.²⁴ Gyakori az edény testén a bekarcolt vonalkázás vagy halszállkaminta.²⁵ Az edények vállán általában két rövid hurkafül vagy függőlegesen átfúrt bütyök²⁶ van szimmetrikusan elhelyezve. Egy töredék a nyakán körbefutó, vízszintes árkolásokkal díszített, testén vékony függőleges bordákkal és bekarcolt zeg-zugvonalakkal díszített amforából származik.²⁷

Bögrék

A bögrék, korsók és kancsók között általában csak a méret alapján lehet határvonalat húzni. V. Nemejcová-Pavúková nem is tünteti fel külön típusként (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 2–5). Az alaptípus rövid nyakú, kissé nyomott gömbtestű, egyfülű edény, nagyjából díszítetlen.

Lelőhelyünkön 16 db bögrétöredéket leltározunk be, ez a bolezési anyag 5 %-a. A bögrétöredékek döntő többsége díszítetlen, mindössze egy kannelúra díszes bögrétöredéket találtunk.²⁸ A fülek és oldaltöredékek között még vannak, lehetnek bögréhez tartozó darabok, ezeket azonban most nem tudtuk figyelembe venni.

Korsók

A korsó alaptípusa rövid nyakú, lekerekített hasú, füles edény. Szája lehet kissé tölcséres, egyenes vagy összeszűkülő. Hasa lehet gömbölyded vagy nyomott gömbtestű. Minden esetben egyfülű edény, pereme és nyaka díszítetlen, a díszítés a hason és a fülön fordul elő. A korsó alsó, fenékhez közeli sávja szintén díszítetlen. A korsókon alkalmazott díszítés eléggé változatos. Jellegzetes díszítőelem a különböző irányú kannelúra és a vékony függőleges bordák valamint a korsók hasán elhelyezkedő, általában három, függőleges állású szubkutánfül.

V. Nemejcová-Pavúková rendszerében a korsók különböző variánsaival találkozunk az Ia-III fokozatig (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1–5, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11 és 33. G betűvel jelölve). A különböző fázisokban jellemző korsók között a lényeges különbség a fül kialakításánál figyelhető meg. A korai időszakban (V. Nemej-

cová-Pavúková Ia-c) a korsók füle a peremből indul, s nem emelkedik a perem fölé. A IIa fázisban már megjelenik a kissé a perem fölé emelkedő fül (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 3. G2-5). A IIb-ben a jellemző fültípus a perem fölött kissé felcsúcsosodó fül (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 4. G2-5), s megjelenik a badeni kultúrára jellemző, perem fölé ívelő, ún. magas szalagfül is (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 4. G6-7), amely a Baden III-ban is megvan még.

Lelőhelyünkön mindössze 10 db korsótöredék volt az objektumokban, a bolezési anyag 3 %-a. E korsók többsége vállán kannelúrával díszített volt, amelynek csak nyomai maradtak meg,²⁹ egy töredék olyan korsóból maradt meg, amelynek hasán függőleges, vékony bordák voltak. A fülek és oldaltöredékek között még vannak, lehetnek korsókhoz tartozó darabok, ezeket azonban itt nem vettük figyelembe.

A badeni időszak leletanyaga

A badeni időszak edénykészlete – a korábbi periódushoz képest – újabb edényfajtákkal bővül: kénoszatú tálak, mericék, talpas serleg, kebles edény, tálfazék és füles fazék található még a leletanyagban.

Nagyrécsén – elsősorban az ivóedényekből álló depók miatt – figyelemre méltó az ép vagy majdnem ép edények száma. Sok bögre és merice, valamint kiegészíthető tálak és fazekak (füles és fül nélküli) segítik a régészt a tipológiai kategóriák meghatározásában.

Tálak

V. Nemejcová-Pavúková rendszerében a Baden III-ba tartozó tálak két alapformában vannak meg: a tölcséresnyakú, fordított csonka kúpos testű különböző módon díszített tálak a J kategóriába tartoznak (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 5. J1-4. típus), míg a kissé behúzott peremű, lekerekített hasú, ugyancsak különböző módon díszített tálak a H típusba lettek sorolva (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 5. H1-4. típus).

E két alaptípusba sorolható tálak már a badeni kultúra korai időszakától (Baden Ia-tól) megvannak az edénykészletben, és kisebb-nagyobb módosulásokkal végigkísérik a badeni kultúra fejlődési fokozatait. Nemejcová-Pavúková több munkájában (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1968, 396–408, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 259–271, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 142) is részletesen foglalkozott a tálak tipológiai sajátosságaival, a díszítőelemekkel és a forma változásaival, így ennek részletes bemutatásától eltekintünk.

Nagyrécsén a legtöbb töredék tálakból származik, a leltározott anyagból 145 db (a badeni kerámiaanyag 15 %-a) sorolható biztosan ehhez az edényfajtához. A jelleg-

telen oldal- és aljtöredékek, peremek és fülek között lehetnek/vannak még táltöredékek, ezek közelebbi típusba sorolása azonban nem lehetséges, így itt nem foglalkozunk velük.

A biztosan meghatározható típusú, különböző méretű tálak között megtalálható a *tölcséresnyakú, fordított csonka kúpos testű*, a vállán körbefutó egyes vagy kettős pontsorról és vonalkázással díszített tál³⁰ és ugyanennek a formának alagútfüles változata is (8. kép 11, 10. kép 3, 11. kép 5).³¹

A *behúzott peremű, lekerekített hasú típus* díszített és díszítetlen változatban is előfordul. Megtaláljuk a kettős pontsorról és bekarcolt vonalakkal díszített tálakat,³² a kettős pontsor alatt háromszögekbe rendezett vonalkázással díszített típust³³ és az alaptípus díszítetlen változatát is.³⁴

Tálfazék

A tálfazék olyan edény, amely készítményi technikáját és anyagát illetően fazék (vastag falú, durvított felületű), funkcióját tekintve viszont tál.

Nagyrécsén két objektumból (6. és 55. obj.) került elő ún. tálfazék töredéke, egy kisebb töredék³⁵ és egy nagy méretű, kiegészített edény (10. kép 5), ez utóbbi vöröses színű, fordított csonka kúp alakú edény. Vízszintesre vágott pereme alatt körbefutó, egysoros, ujjbenyomkodásos borda díszíti. Vállán négy, hosszúkás, ujjbenyomkodással tagolt bütyökfogó van. M: 26 cm, szá.: 37 cm, fá.: 13 cm. (723.55.03).

Ez az edénytípus elsősorban a bronzkorban jellemző, de megtalálható korábbi időszakban is, így például Aparhantról is ismert ilyen edényt (BONDÁR 2001, 8. kép 5, 13. kép 7, 21. kép 4).

Kétosztatú tálak

A badeni kultúra sajátos formájú és funkciójú lelete a kétosztatú tál. Az edénytípus a badeni kultúra előtt is létezik már a rézkorban, e szépen díszített edényeket azonban a badeni kultúrához asszociáljuk.

A kétosztatú tálak jól kidolgozottak, általában gazdagon díszítettek, változatos osztógombokkal, és füllel. A legfőbb díszítőelemek a bekarcolt vonalak, benyomott pontok különböző kombinációja, valamint nem ritkán, az ún. mészbetét (sötét fehér festés a Nyírségben) alkalmazása. Telepen és temetkezéseknél (önálló sírokban vagy telepen, gödörbe temetett halottak mellé téve) egyaránt előfordulnak.

Nagyrécsén két objektumból (6. és 19. obj.) összesen 3 db kétosztatú tálhoz tartozó töredék került elő.³⁶ Mindegyik az osztófalhoz kapcsolódó oldaltöredék. Ezeket a kétosztatú tálakat benyomott pontok, bekarcolt vonalak díszítik, osztógombjuk díszítetlen (11. kép 1–2). A teljes edény egyik esetben sem rekonstruálható e maradványokból.

A díszkerámia tárgykörébe sorolható tál jellegzetessége a belsejében található osztófal, amely általában mintegy 1/3 – 2/3 arányban osztja meg a tálal³⁷ Funkcióját nem ismerjük, a kutatás kultikus tartalmat tulajdonít az edénynek. Az első kétosztatú edényt Pécelről mutatták be a budapesti nemzetközi ősrészeseti konferencián 1876-ban. Rajzát Hampel József közölte 1886-ban (HAMPEL 1886, Taf. LXXVIII. 1).

A különleges tárgyalt több kutató is foglalkozott. Banner J. gyűjtötte össze elsőként a kétosztatú tálakat, 42 lelőhelyről közölte a tárgyak rajzát. Későbbi monográfiájában ezt az edénytípust egyértelműen a férfi sírok mellékleteként határozta meg az alsónémedi temető alapján (BANNER 1956, 194), amely megállapítása – tévesen – eléggé meggyökeresedett a szakirodalomban. Banner J. nem kellő figyelemmel olvasta el Korek J. alsónémedi temető-feldolgozását, aki szerint a temető két sírjából előkerült kétosztatú tálak férfi sírban voltak ugyan, ez azonban még nem elegendő annak megállapítására, hogy ezeket csak férfi sírokba tették volna (KOREK 1951, 54).

Részletesen foglalkozott a kétosztatú tálakkal Nevizánsky Gábor is, aki e tálak tipológiáját is kidolgozta (NEVIZÁNSKY 2001). Megállapította, hogy legkorábban a Nevidzany–Viss horizontban jelentek meg (NEVIZÁNSKY 2001, 317). A hegyvidéken található lelőhelyeken egészen a badeni kultúra végéig kimutathatók, hiányoznak viszont a bosácai csoportból, csakúgy, mint a kostolaci és coțofeni kultúrából.³⁸

A kétosztatú tálak legnagyobb része a badeni kultúra klasszikus és kései időszakára keltezhető, a Baden IIb-től Baden IV-ig terjedő időszakba tartozik e leletek többsége (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, 269, BONDÁR 1982, 35, ENDRÓDI 1997, 125). Az ennél korábbi előfordulásra két adatunk van. Ivan Cheben Bina (Bény) lelőhelyről publikált kétosztatú táltöredéket, amely Baden IIa fázisra keltezett telepen került elő (CHEBEN 1984, Abb. 5. 2). Bondár M. Battonyáról közölt egy még ennél is korábbi, feltehetőleg kétosztatú tálból származó peremtöredéket, amelyet a telep többi anyagának keltezése alapján a Baden Ia-ba sorolt, és felvetette a kétosztatú tálak ilyen korai megjelenésének lehetőségét is (BONDÁR–MATUZ–SZABÓ 1998, 5. kép 2, 10. o. 2. jegyzet).

Hombárok

Az alaptípus rövid, simított nyakú, lekerekített hasú tárolóedény, vállán körbefutó egy- két- vagy háromsoros, ujjbenyomkodásos bordadísszel és szimmetrikusan elhelyezett, két füllel. A hombárok hasa általában durvított felületű, de előfordul a bekarcolt díszítés is.

V. Nemejcová-Pavúková rendszerében ez a típus a Baden Ib-Ic-ben (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 2, K1 típus, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11, Obr. 33. K1-2. típus) és a IIB fokozatban (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. K1) van meg. A IIA és III fokozatban nem szerepelteti ezt az edényt.

Nagyrécsén 57 db töredékből (6 %) lehetett biztosan hombárt meghatározni. E hombárok többsége simított nyakú, durvított hasú. Gyakori az edény vállán körbefutó borda, benyomkodott pontokkal díszítve.³⁹ Egy másik változatnál a peremen függőlegesen benyomkodott pontok vannak.⁴⁰ Gyakori a szimmetrikusan elhelyezett két hurkafül⁴¹ vagy két nagy bütyök az edényeken.

Fazekak

A fazekak alaptípusa nyújtott S profilú, durvított felületű edény, pereme alatt rátett borda- vagy bütyök-díszsel. A forma az őskori kultúrákban általánosnak tekinthető, az edény funkciójából adódóan nem változott jelentős mértékben a praktikus forma, éppen ezért nem tekinthető korhatározásra igazán alkalmas edényfajtának.

Nagyrécsén a tálak után a legtöbb töredék fazekából származik: 122 db (13 %) biztosan ehhez a típushoz köthető. Nyújtott S profilú, durvított felületű edények, a perem alatt körbefutó egy-⁴² vagy két-soros,⁴³ benyomkodott pontokkal díszített bordákkal (10. kép 4) és nem ritkán bütyökkel díszítve. Előfordul az ún. elkent, egysoros, tagolt bordadísz is.⁴⁴

Füles fazék

Ezt az edénytípust általában a korszok között találjuk meg a publikációkban. Testarányait tekintve fazék, az edény kivitelezése (vékony falú, díszített, általában fényezett felületű) inkább a korszokra hasonlít. Viszonylag kevés példánya ismert. Előfordul telepen és temetkezéseknél is, egyelőre csak csontvázas sírokból ismert.

A füles fazék Banner J. típusábláján 3 változatban létezik (BANNER 1956, CXIV. típusáblán 57–59. típus). Nemejcová-Pavúková típusábláin nem találunk hasonlót. Endrődi A. az Andor utcai homokbányában előkerült fazekakat a Baden IIB-be sorolva tünteti fel típusábláján (ENDRŐDI 1997, 4. kép M1, M2, fül nélküli példányok). Nevizánsky a Kameninben feltárt telepet a Baden IV-be sorolja (NEVIZÁNSKY 1999, Obr. 9. fül nélküli példány). Ez az edény is a badeni kultúra hosszabb ideig létező kerámiatípusa.

Lelőhelyünkön mindössze egy majdnem ép füles fazekat találtunk. Szürke, kettős csonka kúpos testű, magas fülű fazék. Vállán kettős sorban beszurkált díszítés fut körbe. Hasán váltakozó irányú, hármas

vonalkötegekkel kialakított, háromszögre emlékeztető fríz van. Füle mellett mindkét oldalon a perem kissé felcsúcsosodik (6. kép 13).

Amforák

Nagyrécsén ebből az edényfajtából 19 töredék került elő (2 %). A jellegtelen perem- oldal és aljtöredékek között még vannak/lehetnek amforatöredékek, ezekből azonban nem lehetett teljes bizonyossággal meghatározni az edényfaját, így nem is tudjuk figyelembe venni.

A töredékek csak egy-egy kis edényrészletet őriztek meg számunkra, amelyekből a teljes edényforma és díszítés nem rekonstruálható, csak annyit állapíthatunk meg, hogy különböző méretű amforák voltak a telepen, amelyek közül néhányból a testén bekarcolt vonalakkal és fülel díszített amforák képzelhetőek el.⁴⁵ Előfordul olyan amfora is, amelynek vállán kettős bebökdösött díszű borda, illetve hármas pontsor⁴⁶ fut körbe. Megtalálható a perem alatt⁴⁷ illetve a vállán alagútfüllel ellátott amfora is.⁴⁸

A hasonló amforák Pavúkovánál a Baden IIB-ben (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 4. N1, CHEBEN 1984, Obr. 2. N1, N2.) tűnnek fel, s megvannak még a Baden III-ban (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 5. N1) is. Endrődi A. rendszerében a hasonló formák a Baden II-ben jelennek meg, a Baden III-ban hiányoznak, majd a IVA-ban ismét feltűnnek (ENDRŐDI 1997, 4. kép J1-2, majd J3). Ez az edénytípus is a badeni kultúra korai időszakától létezik, s kisebb módosulásokkal végigkíséri a kultúra egész élettartamát.

Legutóbb Nevizánsky Gábor áttekintése foglalkozott az amforákkal (NEVIZÁNSKY 2004). 53 edényt vizsgált tipológiai jegyeik alapján (forma, díszítés, fülek). Tíz típust különített el a badeni kultúra teljes időtartamának anyagából. Az egyes típusok kronológiai értékkel bírnak, az I, II, VIII-tól X. típus a bolezai csoport, a IV-től VII típus a klasszikus badeni időszak jellemző edénye (NEVIZÁNSKY 2004, 72).

Kebles edény

Az amforák egy sajátos változata a női testet formázó vagy csak a női jelleget ábrázoló ún. kebles amfora. Ebből az edénytípusból egy edényt tudunk azonosítani Nagyrécsén, amelyből 4 db töredék maradt meg. Az amfora világosbarna, vastag falú. Belülről kinyomott bütyök jelezte a női keblet⁴⁹ (11. kép 4). Az ismert ginekomorf edények többségén a kebel körül ívelt bordák vagy ún. keresztzalag díszítés van, csak kevés az olyan amfora, amelyen mindössze az egyértelműen kialakított bütyök utal a női testre. A Nagyrécsén előkerült töredékek ebbe a típusba tartoznak.

E jellegzetes antropomorf ábrázolás különböző aspektusaival (keltezés, elterjedés, típusok, feltételezhető eszmei tartalom) a szerző részletesen foglalkozott korábbi tanulmányában (BONDÁR 2002). 26 lelőhelyről gyűjtöttem össze az ismert antropomorf edényeket (BONDÁR 2002, 8. kép). Ezzel a tanulmánnyal egyidőben jelent meg Nevizánsky Gábor összegzése is, amelyben az általa is összegyűjtött antropomorf amforák díszítése alapján kidolgozott tipológiai rendszerét találjuk (NEVIZÁNSKY 2002, Obr. 7–8). A szerző részletesen foglalkozik a keltezési problémákkal is (NEVIZÁNSKY 2002, 97–98).

A legújabb ginekomorf edényt Horváth Tünde közölte (HORVÁTH 2006, 14. kép 3).

Jelenleg nagy területen (Morvaország, Szlovákia, Magyarország, a volt Jugoszlávia) 27 lelőhelyről 27 edény (illetve annak töredéke) ismert (BONDÁR 2002, 8. kép). A kebles edények telepen és temetkezésből egyaránt előkerültek. Ez az edénytípus a badeni kultúra keltezésének egyik fontos eleme, olyan ritka lelet, amelyre távoli vidékekkel való kapcsolatrendszer alapoztak kutatók (BONDÁR 2002, 82, 86). Ez a kronológia ma már sokkal árnyaltabb, mint a korábbi feltételezések alapján kialakított kétpólusú keltezés (BONDÁR 2002, 86–87).

Bögrék

A bögréket, korsókat és kancsókat formájuk nem, csak méretük⁵⁰ és talán funkciójuk, a bennük tárolt folyadék különbözteti meg egymástól.

Az alaptípus hengeres nyakú, nyomott gömbtestű, a perem fölé emelkedő füllel ellátott edény.

A badeni kultúra bögréinek típusváltozatai rendkívül széles skálán mozognak. Banner J. típus tábláján 23 bögreforma szerepel (BANNER 1956, Taf. CXIV. 8–30). A badeni kultúra teljes időszakában megtalálhatók, a kultúra élete során csak testarányaik és fülkiképzésük változik. Szinte minden badeni lelőhelyen – telepen, temetkezésnél – előfordulnak a bögrék. Díszítésük általában kannelúra dísz a bögre hasán.

Nagyrécsén néhány gödörből (6, 7, 19, 27, 47) 27 ép vagy kiegészíthető bögre került elő. Összesen 92 maradvány (10 %) tartozik bögrékhez, amelyek kivétel nélkül díszítetlenek (6. kép 8–12; 7. kép 2–8; 8. kép 1–10; 9. kép 13–15).

Korsók

A korsók jellemzője a hengeres nyak és nyomott gömbtest, a perem fölé emelkedő szalagfűl. Az edény hasán általában kannelúra díszítés van.

V. Nemejcová-Pavúková rendszerében a korsók különböző variánsaival találkozunk az Ia–III fokozatig (NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1–5, NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11 és 33. G

betűvel jelölve). A különböző fázisokban jellemző korsók között a lényeges különbség a fűl kialakításánál figyelhető meg. A korai időszakban (V. Nemejcová-Pavúková Ia-c) a korsók füle a peremből indul, s nem emelkedik a perem fölé. A IIa fázisban már megjelenik a kissé a perem fölé emelkedő fűl (NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 3. G2–5.). A IIb-ben a jellemző fűltípus a perem fölött kissé felsűcsúszó fűl (NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 4. G2–5.), s megjelenik a badeni kultúrára jellemző, perem fölé ívelő, ún. magas szalagfűl is (NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 4. G6–79), amely a Baden III-ban is továbbél.

Nagyrécsén 37 db korsótöredék (4 %) került elő, a töredékek több mint fele kannelúra díszes edényből származik. Ennél finomabb típus-meghatározásra sajnos, nem alkalmasak az edénydarabok.

Mericék

A Nagyrécsén előkerült mericék közös jellemzője a csonka kúpos test és a perem fölé magasodó szalagfűl. A mericék alja lapos, a perem fölé emelkedő fűl az edénytest közepénél csatlakozik az edényfalhoz.

A badeni kultúra jellegzetes edénytípusa, temetkezéseknél és telepeken egyaránt előfordul, számos példány ismert mindkét lelőhelytípusról, a telepeken gyakori, temetkezéseknél ritka lelet. Valamennyi merice jó kidolgozású ivóedény.

Banner J. 12 mericetípust különített el (BANNER 1956. CXII. típus táblán 22–23, 25, 31–39), valójában három fő kategóriába sorolhatók e tárgyak: a fordított csonka kúpos testű, lapos aljú mericéknél a fűl az edénytest közepénél indul. A másik csoport a fordított kúpos testű, hegyes aljú merice, amelynél a fűl az edény alsó harmadából vagy aljából indul és végül a harmadik kategória a hengeres testű, lapos aljú merice, amelynek füle az edény aljából indul. E három kategória között kronológiai különbség is van, az első csoport a badeni kultúra korai klasszikus és klasszikus időszakára jellemző, míg a második és harmadik típus a kultúra kései szakaszának idején használatos (BONDÁR 1982, 36, NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1991, 77–78).

Nemejcová-Pavúková a badeni kultúra égeikumi kapcsolatát vizsgálva foglalkozott részletesebben a mericékkel. Véleménye szerint három típusa létezik a mericéknek, amelyek a Nyugat-Égeikum korai bronzkorára (FH II) jellemzőek, a Baden III-ban jelennek meg a Kárpát-medencében (szélesebb aljú mericék), majd a Baden IV-ben a hegyes aljú típusok dominálnak, amelyek a bosácai és kostolaci csoportra jellemzőek (NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1991, 77).

A mericék sajátos előfordulása a merice-depó, amikor egy-egy objektumban csoportosan található

meg ez az edényfajta. Az ismert depók telepeken kerültek elő. Csincse-Gomba B. földje lelőhelyen 21 magasfülű merice volt egy kupacban (Wolf Mária ásatása, *RégFüz* Ser. I. 49, 1997, 62). Esztergom–Szentkirály-Duna-dűlőben két gödör szélén több magas fülű edénykét talált az ásató (Kövecses Varga Etelka ásatása, *RégFüz* Ser. I. 42, 1991, 11). Zók–Várhegyen egy gödör alján több, eredetileg fülénél összefűzött merice volt (ECSEDY 1982, 67). E felhalmozás okát egyelőre nem tudjuk, feltételezem, hogy valamilyen közösségi eseményhez összegyűjtött és egy helyen tárolt edénykészletről van szó.

Lelőhelyünkön 34 töredék származik mericéből (a leletek 4 %-a), ezek közül 14 ép vagy kiegészíthető volt (6. kép 2–7, 14; 7. kép 9–12; 9. kép 2–12; 10. kép 2). A 6., 7., 47. objektumban volt az ép mericék többsége.

Talpas serleg

A talpas serleg a badeni kultúra jellemző lelete, három részből áll: kehely, láb, talp. Rendkívül változatos formában és díszítéssel készítették ezeket az edényeket, mindegyik egyedi darabnak, a gazdagon díszített, festett példányok kisebb „műalkotásnak” tekinthetők.

A talpas serlegeket különböző elnevezésekkel említi a szakirodalom: talpas kehely (KOREK 1983, 73–77, KALICZ 1999, 86.), talpas tál (BANNER 1956 Fuss-schale, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 269, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 4., ENDRŐDI 1997, 129, ENDRŐDI 2002, 36), talpas pohár (SOPRONI 1954), szalagtalpú kehely (P. BARNA 2003, 110), karosszéria modell, illetve állványzatra helyezett tál (FETTICH 1969, 61) a leggyakoribb megjelölés. Szinonimaként használatos még a „kupa” megnevezés is.

A budakalászi késő rézkori temető feldolgozásánál részletesen foglalkoztam ezzel az edénytípussal, mert ebben a temetőben került elő az eddig ismert legtöbb talpas serleg.⁵¹ Az elemzés során arra a megállapításra jutottam, hogy a talpas serlegek a badeni kultúra jellegzetes sírkerámiajának tekinthetők, amelyek döntően temetkezésekből kerülnek elő. Telepeken alig található meg ez az edényfajta. A telepeken való előkerülés azzal magyarázható, hogy nyilvánvalóan a településen készítették a sírba szánt edényt, amely ha eltört, nem kerülhetett sírba, így a telepen eldobták.

Nagyrécsén mindössze egyetlen töredék köthető talpas serleghez, egy kis méretű edény díszítetlen láb-töredéke került elő, amelyen átfúrás van⁵² (11. kép 3).

A Nagyrécsén talált töredék arra hívja fel a figyelmet, hogy a település lakói valószínűleg temetkezéshez készítettek egy ilyen edényt (amely eltört, nem kerülhetett a sírba, ezért eldobták). A telep környéken tehát sírnak vagy temetőnek kell lennie.

Vajköpülő

Nagyrécsén két töredék származik ebből a különleges rendeltetésű edényből.⁵³ Az edény szürkésbarna, nagy méretű, hengeres testű köpülő edény, belsejében és oldalán nagy bütykökkel. Külső részén, az egyik zárólapjánál, a felfüggesztést megkönnyítendő, szintén nagy bütykökkel. 2 db. fenék átm.: 16,8 cm, tör. m: 7,7 cm, 9,1 x 11,8 cm, ragasztott (12. kép 3).

A durva kivitelű, vastag falú, belső oldalán bütykökkel ellátott edények ritkaságnak számítanak. A publikációkban nagyon kevés példányát találtuk meg különböző korszakokból.

A szakirodalom többféleképpen nevezi ezt az edényfajtát: pácoló, erjesztő, füstölő edény, vajköpülő, vagy halsütő a leggyakoribb jelzője. A különböző tanulmányokban azt látjuk, hogy a funkciójukban nem pontosan definiálható edényeket jelölő kifejezéseket gyakran szinonimaként használják a régészek. Külön dolgozatban kívánok foglalkozni ezzel a kerámiával és funkcióikkal, itt most csak röviden érintem a nagy-récei töredék értelmezéséhez fontos adatokat.

Az ipari társadalmak előtti korokban a vajkészítés két módon történt: rázásos technikával (kézzel rázva, görgetve, felfüggesztve inkább hintáztatták a rázó-edényt) vagy köpüléssel. Ez utóbbi esetben függőlegesre állított edényben (bármilyen edény megfelelt erre a célra) köpülőfával kevergették, verték a tejet, míg vaj keletkezett.

A Nagyrécsén előkerült töredék alapján egy, a szigligetihez hasonló (13. kép 1–3; 12. kép 1), hosszúka, bőrtömlőre emlékeztető, felfüggeszthető edényre kell gondolnunk, amelynek két oldalát zárta a bütykökkel ellátott kerek lap (HORVÁTH 1974, 3. kép). A nagy-récei töredék egy ilyen záróoldal maradványa. Horváth L. a szigligeti leletet – kétkedve ugyan – de késő bronzkorinak határozta meg a vele együtt, csatorna ásáskor előkerült késő bronzkori töredékek alapján. Felvetette, hogy az edény a badeni kultúra ún. halbárka alakú edényeihez hasonlít, amelyek bőrtömlőre emlékeztetnek és feltehetően hasonló funkciót töltöttek be.⁵⁴ Horváth L. kereste a lelőhelyen és tágabb körzetében a késő rézkori településnyomokat, sikertelenül. A hordó alakú edényt publikáló tanulmányában részletesen foglalkozott a vajköpülés lehetséges változataival és a néprajzi párhuzamokkal. Az edény használatáról rekonstrukciós rajzot is közölt (HORVÁTH 1974, 4. kép = 12. kép 1). A vajkészítés rázásos módszeréhez e rajzhoz nagyon hasonló néprajzi analógiát is találtunk (CSUPOR–RÉKAI 2003, 1. ábra = 12. kép 2), amely megerősíti Horváth L. rajzos értelmezését az edény használati módjáról.

A tej és főként a vaj – a táplálkozásban betöltött szerepén túl – szimbolikus jelentéssel is bír. Részben a jólétet, gazdagságot, részben az éltető erőt jelképezi,

ahogyan ezt egy köpülő versikében is megörökítették: „Faluvégégyvastag lány / Írót, vajat kíván, / Addig meg sem születik, / Míg ebből nem eszik”.⁵⁵

Néprajzi gyűjtésekből tudjuk, hogy a vajköpülés alatt szigorú szabályokat kellett betartani, számos hiedelem övezte ezt a műveletet (CSUPOR–RÉKAI 2003, 18). Vajat elsősorban tehéntejből készítettek, de a pásztortársadalmakban különleges alkalmakkor kecske vagy juhtejből is előállítják.

A vajkészítés rázásos technikájához szükséges edények – eddigi ismereteink szerint – a korai bronzkortól használatosak. Az őskor korábbi korszakaiban is vannak belső bütykös edények,⁵⁶ ezek azonban nem hasonlítanak a nagyrécscei vagy szigligeti fahordóra emlékeztető, dongás edény kerámiaváltozatára, inkább kalácssütő formákra emlékeztetnek.

A nagyrécscei, hiteles körülmények között előkerült, jól keltezhető vajkészítő edény késő rézkori, fontos bizonyíték arra, hogy e tejtermék előállítását a badeni kultúra idején már ismert volt, a kaukázusi, anatóliai vidékeken egészen a napjainkig használatos archaikus eljárással készült. A kerámiából készített edény azt is valószínűsíti, hogy ez a módszer már szélesebb körben elterjedt volt, nemcsak véletlenszerűen, a börtömlőben szállított tej rázkódásával alakult át a tej vajjává, hanem speciálisan erre a célra készített edényben állították elő e különleges csemegét. A tejhez és különösen a vajhoz fűződő szimbolikus jelentés alapján feltételezzük, hogy ez a momentum újabb adalék a késő rézkori telep életében egy ünnepi pillanatra: termékenységi rítusra.

Összegzés

Nagyrécsén a badeni kultúra hosszabb ideig használt teleprészletét tárta fel Kvassay Judit, amely a bojerázi időszaktól a korai klasszikus badeni kultúráig létezett. A leletanyagban – néhány kivételtől eltekintve – a szokványos kerámiatípusok fordultak elő, a más telepeken is tapasztalt arányban. Tipológiai módszerekkel azt bizonyíthattuk, hogy a fejlődés megszakítás nélküli volt ezen a területen, azaz a település lakói hosszabb ideig laktak ezen a dombon.

Állatsont nem került elő. Összesen 14 paticsminta (4 kg) került vizsgálatra. „A paticsokban pelyva-, szár- és levéllenyomatok figyelhetők meg. Némely paticsban pelyva vagy toklász epidermiszének (bőrszövet)

maradványai is megtalálhatók. Látható *Triticum monococcum* (alakor) villájának (*furca bicornis*) lenyomata is, valamint más pázsitfűféle magjainak lenyomata is. Előbbi természetett növény volt, utóbbiak a gabonaféléket kísérő gyomnövények lehettek.”⁵⁷

Sajnos, ennél többet nem tudunk az egykori környezeti eredményekről, pl. az évszakot sem ismerjük, amikor a tapasztások (egykori épületek) készültek.

Nagyrécsce leletanyagában néhány ritka, különleges tárgy együttes előfordulása alapján arra következtettünk, hogy a klasszikus badeni kultúra településén élők ünnepre, különleges eseményre készültek. Az eltört talpas serleg temetkezési kellék, tehát temetési ceremónia előkészületeinek bizonyítéka. A kebles edény és a vajköpülő minden valószínűség szerint termékenységi szertartás kelléke lehetett. A több gödörben is deponált folyadéktároló edények ugyancsak arra engednek következtetni, hogy nem hétköznapi alkalomhoz készítették össze ezeket az edényeket, amely eseménynek része volt a közös italfogyasztás is. Az ital lehetett tej vagy valamilyen erjesztett alcoholicum is. Az edényekben talált étel-ital maradványokat még alig vizsgálták (HORVÁTH 2006, 22. jegyzet), így nem tudjuk, mit ittak ezekből az ivóedényekből. Kultikus edénynek tartja a szakirodalom a kétosztatú tálakat is, amelyek telepeken és sírokban egyaránt előkerülnek, ceremónia kellékei lehettek.

A késő rézkori közösségi esemény feltételezésünk szerint vagy termékenységi rítussal összefüggő ünnep lehetett vagy temetéshez készülődött a közösség. Sajnálatos módon nem tudjuk megállapítani, hogy a két esemény (termékenységi szertartás és temetés) egyidőben történt-e vagy jelentős időeltérés volt közöttük.

Az első hallásra kissé merésznek tűnő feltételezés – bizonyos edények együttes előfordulásából levonható következtetés – más lelőhelyeken is nyomon követhető, ennek szélesebb kitekintésű bemutatása azonban már meghaladná a jelen tanulmány kereteit. Ebben a dolgozatban – a szokványos leletfeldolgozás helyett – a tárgyak eszmei összefüggéseit próbáltuk felvázolni, megragadva így módon a közösség életének nem mindennapi pillanatát. Ha a tárgyakat nem izoláltan vizsgáljuk, hanem megkíséreljük életszerű kontextusban értelmezni azokat, talán árnyaltabban rajzolhatjuk meg egy-egy telep, közösség egykori életét.

Jegyzetek:

- 1 Ezúton is köszönetet mondok Kvassay Juditnak a lelet-
anyag közlési jogának átengedéséért, a példás doku-
mentáció átadásáért. A feldolgozásban nyújtott számos
technikai segítségéért köszönetet mondok Kvassay
Juditnak, Kámán Beának és Bicskei Józsefnek.
- 2 15, 34, 37 és 48. objektumok.
- 3 3, 5, 8, 10, 13, 17, 25, 28, 32–33, 39, 41–46, 49, 58.
objektumok.
- 4 1–2, 4, 11, 14, 22–23, 30–31, 36, 40, 50–54, 56.
objektumok.
- 5 26. és 57. objektum.
- 6 6–7, 9, 12, 16, 18–21, 24, 27, 29, 35, 38, 47, 55.
objektum.
- 7 15., 37., 48. objektum.
- 8 1, 4, 14–16, 22–23, 31, 34, 38, 48, 52, 54, 56.
objektumok.
- 9 2, 7, 9, 11–12, 18, 21, 24, 29–30, 35, 37, 40, 47, 53, 55,
57. objektumok.
- 10 6, 19–20, 26–27, 36, 50–51. objektumok.
- 11 723.36.34.
- 12 723.36.21.
- 13 723.23.01, 723.36.26, 723.36.30, 723.36.31, 723.36.36,
723.36.39.
- 14 723.02.06.
- 15 723.02.01.
- 16 723. 36.17, 723.36.18, 723.36.40.
- 17 723.53.03.
- 18 723.57.03.
- 19 723.02.11, 723.26.23, 723.36.03, 723.36.27, 723.50.05,
723.50.08, 723.52.01, 723.53.04, 723.53.05, 723.53.06.
- 20 723.50.01.
- 21 723.36.02, 723.57.05, 723.57.10.
- 22 723.36.37, 723.36.38, 723.50.13.
- 23 723. 40.01.
- 24 723. 26.11, 723.26.13, 723.36.11.
- 25 723.02.05, 723.23.03, 723.36.04, 723.36.05.
- 26 723.36.12, 723.36.32.
- 27 723.50.23.
- 28 723.50.07.
- 29 723.23.04, 723.36.09, 723.36.29, 723.57.01.
- 30 723.06.47, 723.19.39, 723.19.90, 723.19.92, 723.24.03,
723.27.24.
- 31 723.06.26, 723..07.03, 723.16.01, 723.19.18, 723.20.40.
- 32 723.06.18, 723.06.19, 723.16.02, 723.18.02, 723.19.37.
- 33 723.06.45, 723.06.80, 723.19.89.
- 34 723.19.20.
- 35 723.06.31.
- 36 723.06.46, 723.19.02, 723.19. 30.
- 37 Eddigi ismereteink szerint a hazai anyagban egyetlen
kivétel van: Kiskunfélegyházáról ismert az a példány,
amelyben az osztási arány fele-fele (BANNER 1956, 64).
- 38 Sajnálatos, hogy a cikk német nyelvű változata még
nem jelent meg, így további információk csak szlovák
nyelven olvashatók. Ezúton is köszönöm Nevizánsky
Gábornak, hogy a cikk tartalmi kivonatát megküldte.
- 39 723.09.04.
- 40 723.06.50.
- 41 723.06.54, 723.20.32.
- 42 723.06.48, 723.06.72, 723.09.03, 723.16.04, 723.19.14,
723.19.99, 723.20.08, 723.20.11, 723.20.17, 723.20.19,
723.20.20, 723.20.24, 723.20.25, 723.20.36, 723.127.15,
723.27.44, 723.55.02, 723.55.22.
- 43 723.06.21.
- 44 723.06.71.
- 45 723.06.49, 723.21.01, 723.35.02.
- 46 723.21.02.
- 47 723.06.79.
- 48 723.55.07, 723.55.10.
- 49 723.19.94
- 50 Az 5-9 cm magasság közötti edényeket bögrének, a 10-
15 cm magasságúakat korsónak, míg a 16 cm-nél maga-
sabbak kancsónak nevezem.
- 51 „A badeni kultúra temetője Budakalász–Luppa csárda
lelőhelyen” c. feldolgozás eredményeként várhatóan
hamarosan megjelenik a több szerzős monográfia.
- 52 723.55.31.
- 53 723.55.25.
- 54 Ilon G. az edényt rézkori vagy késő bronzkori, bőredényt
utánzó vajkészítő edényként említi (ILON 1993, 126).
- 55 www.temerinitajhaz.org.yu.
- 56 Tiszalúcról ismerünk egy széles, tálformájú edényt,
szimmetrikusan felrakott belső bütykökkel (PATAY
1987, 14. ábra).
- 57 Zárójelentés a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóság
részére a Szegedi Tudományegyetem Földtani és
Őslénytani Tanszékén végzett környezettörténeti
munkáról. 1997. Összeállította: Dr. Sümegi Pál. ZGM
Adattár 3191–2007.
- Az illusztrációk készítői:
Ásatási felvételek, összesítő térkép: Kvassay Judit
(ZMMI).
Fotók: Bicskei József (ZMMI).
Fotók számítógépes kidolgozása: Kámán Bea (ZMMI).
Számítógépes grafika, táblaszerkesztés: Ósi Sándor
(MTA Régészeti Intézete).
Táblázatok, grafikonok, táblatervek: Bondár Mária
(MTA Régészeti Intézete).

Irodalom:

- BANNER 1956
Banner, J.: Die Pécelser Kultur. Budapest 1956, 314 old. (ArchHung 35.)
- BONDÁR 1982
Bondár, M.: Spätkupferzeitliche Siedlung in Pécs–Vasas. MittArchInst 10–11 (1980–1981) 25–44.
- BONDÁR 2001
Bondár M.: A badeni kultúra telepmaradványa Aparhant–Felső legelő lelőhelyen. – The settlement fragment of the Baden Culture on the site Aparhant–Felső pasture. WMMÉ 22 (2000) [2001] 39–74.
- BONDÁR 2002
Bondár M.: Fejezetek a Kárpát-medence késő rézkori emberábrázolásának tárgyai emlékeiből. – Chapters from the objectual remains of the Late Copper Age human depiction in the Carpathian Basin. WMMÉ 24 (2002) 81–98.
- BONDÁR–MATUZ–SZABÓ 1998
Bondár M. – Matuz E. – Szabó J. J.: Rézkori és bronzkori településnyomok Battonya határában. – Kupfer- und bronzezeitliche Siedlungsspuren in der Gemarkung von Battonya. MFMÉ – Studia Archaeologica 4 (1998) 7–53.
- CHEBEN 1984
Cheben, I.: Sídliško badenskej kultúry v Bíni. – Siedlung der Badener Kultur in Biňa. SlovArch 32 (1984) 147–177.
- CSUPOR–RÉKAI 2003
Csupor I. – Rékai M.: A vajköpülő. – The Butter Churn. Budapest 2003. (A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai 8)
- ECSEDY 1982
Ecsedy I.: Későrézkori leletek Boglárlelléről. – Late Copper Age finds from Boglárlelle. JPMÉ 26 (1981) 73–95.
- ENDRŐDI 1997
Endrődi A.: A késő rézkori bádén kultúra Budapest, Andor utcai telep anyaga a kulturális kapcsolatok tükrében. – Die Siedlungsmaterialien der spätkupferzeitlichen Badener Kultur aus der Andorstasse im Spiegel der kulturellen Verbindungen. BudRég 31 (1997) 121–175.
- ENDRŐDI 2002
Endrődi A.: Adatok Békásmegyer őskori településtörténetéhez: a késő rézkori bádén kultúra települései és temetkezései. – Facts concerning the prehistoric settlement history of Békásmegyer: settlements and burial-places of the Baden Culture from the Late Copper Age. BudRég 35 (2002) 35–75.
- FETTICH 1969
Fettich N.: Újabb adatok az őskori kocsizhoz a Kárpát-medencében. – Neue Beiträge zum prähistorischen Wagen im Karpatenbecken. Ethnográfia 80 (1969) 30–69.
- HAMPEL 1886
Hampel J.: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. köt. Budapest 1886.
- HORVÁTH 2006
Horváth T.: A badeni kultúráról – rendhagyó módon. – About Baden Culture – an irregular approach. NyírJAMÉ 48 (2006) 89–133.
- HORVÁTH 1974
Horváth L.: Őskori hordó alakú edény Szigligetről. – A prehistoric barrel-shaped vessel from Szigliget. ArchÉrt 101 (1974) 55–63.
- ILON 1993
Ilon G.: Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe. Szombathely 1993.
- KALICZ 1999
Kalicz N.: A késő rézkori Bádén kultúra temetője Mezőcsát–Hörcsögösön és Tiszavasvári–Gyepároson. – Das Gräberfeld der spätkupferzeitlichen Badener Kultur in Mezőcsát–Hörcsögös und in Tiszavasvári–Gyepáros. HOMÉ 37 (1999) 57–101.
- KOREK 1951
Korek J.: A badeni kultúra temetője Alsónémedin. I. Régészeti feldolgozás. MTA II. Osztályának Közleményei 1 (1951) 41–66.
- KOREK 1983
Korek J.: Közép-Kelet-Európa a rézkor végén. Budapest 1983. (Akadémiai doktori értekezés)
- KVASSAY 2004
Kvassay J.: Nagyrécsce, Baráka-dűlő. In: RKM 2004, 251.
- KVASSAY 2005
Kvassay J.: Nagyrécsce, Sárszegi-patak, Nyugat. In: RKM 2005, 278.
- KVASSAY–HORVÁTH–SZÁRAZ–FRANKOVICS 2003
Kvassay J. – Horváth L. – Száraz Cs. – Frankovics T.: Nagyrécsce határa. In: RKM 2003, 258–259.
- KVASSAY–SZÁRAZ 2004
Kvassay J. – Száraz Cs.: Nagyrécsce határa. In: RKM 2004, 252.
- KVASSAY–STRAUB 2006
Kvassay J. – Straub P.: Nagyrécsce, Baráka-dűlő. In: RKM 2006, 238–242.
- NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1968
Němejcová-Pavúková, V.: Äneolithische Siedlung und Stratigraphie in Iža. SlovArch 16 (1968) 353–433.
- NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1974
Němejcová-Pavúková, V.: Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur. SlovArch 22 (1974) 237–360.
- NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1981
Němejcová-Pavúková, V.: Načrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe. – An outline of the periodical system of Baden Culture and its chronological relations to Southeast Europe. SlovArch 29 (1981) 261–296.
- NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1984
Němejcová-Pavúková, V.: K problematike trnavia a konca bolerázskej skupiny na Slovensku. – Zur

- Problematik von Dauer und Ende der Boleráz-Gruppe in der Slowakei. *SlovArch* 32 (1984) 75–146.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1991
Němejcová-Pavúková, V.: Typologische Fragen der relativen und absoluten Chronologie der Badener Kultur. *SlovArch* 39 (1991) 59–90.
- NEVIZÁNSKY 1999
Nevizánsky, G.: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku. – Neuere Ausgrabungen von Siedlungen der Träger der Badener Kultur in der Südslowakei. *SlovArch* 47 (1999) 67–89.
- NEVIZÁNSKY 2001
Nevizánsky, G.: Delené misy badenskej kultúry. *Pravěk* 8 (2001) 311–324.
- NEVIZÁNSKY 2001
Nevizánsky, G.: Príšpevek k mladšiemu stupňu kultúry Makó(Kosihy)-Čaka na juhozápadnom Slovensku. – Beitrag zur jüngeren Stufe der Makó(Kosihy)-Čaka-Kultur in der Südwestslowakei. *SlovArch* 49 (2001) 19–38.
- NEVIZÁNSKY 2002
Nevizánsky, G.: Antropomorfné a gynekomorfné nádoby badenskej kultúry z územia karpatskej kotliny – Anthropomorphe und gynekomorphe Gefäße der Badener Kultur aus dem Gebiet des Karpatenbeckens. *SlovArch* 50 (2002) 79–98.
- NEVIZÁNSKY 2004
Nevizánsky, G.: Amphoren der Badener Kultur. In: Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. (Hrsg. J. Batora – V. Furmanek – L. Veliačik) Nitra 2004, 57–74.
- P.BARNA 2003
P. Barna J.: Késő rézkori település Nagykanizsa–Billa lelőhelyen. – Late Copper Age Settlement in Nagykanizsa–Billa. *ZalaiMúz* 12 (2003) 97–142.
- PATAY 1987
Patay P.: A tiszalúc-sarkadi rézkori telep ásásának eddigi eredményei. – Bisherige Ergebnisse der Ausgrabung in der kupferzeitliche Siedlung von Tiszalúc-Sarkad. *FolArch* 38 (1987) 89–120.
- RKM
Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological investigations in Hungary (szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest.
- SOPRONI 1954
Soproni Sándor: A budakalászi kocsi. *FolArch* 6 (1954) 29–36.
- STRAUB 2006
Straub Péter: Nagyrécese, Bakónaki-patak. RKM 2006, 238.

Late Copper Age settlement in the surroundings of Nagyrécese

The part of the settlement in Nagyrécese was excavated by Judit Kvassay (*Fig 1*). It was populated from the Boleráz era until the time of the Early Classical Baden culture. Among the findings, with few exceptions, we can see the usual ceramic types (*Fig 4: 1–2; Fig 5*), in the same proportion we find in other sites. By typological methods, it was proven that the development of this area was without a break, meaning that the inhabitants lived here for a long time (*Fig 3*).

The most important data of the features were summarized by making a chart, on the basis of Judit Kvassay's detailed and well-made excavation diary (*Fig 2*). This is partly due to the range, partly for better lucidity.

On the basis of co-occurrence of some rare, special objects the conclusion can be drawn that the inhabitants of the village prepared for a celebration or special event. The broken goblet (*Fig 11:3*) is an appurtenance of burials, so it is the proof of arrangements for funeral ceremony. The ginaikomorph amphorae (*Fig 11:4*) and the churning pot (*Fig 12:3*) are most likely the accessories of fertility rite. The liquid-storage vessels, which were deposited in more pits (*Fig 6:1; Fig 7:1; Fig 9:1*), also indicate a not everyday event part of what was common liquor consumption. The beverage could be

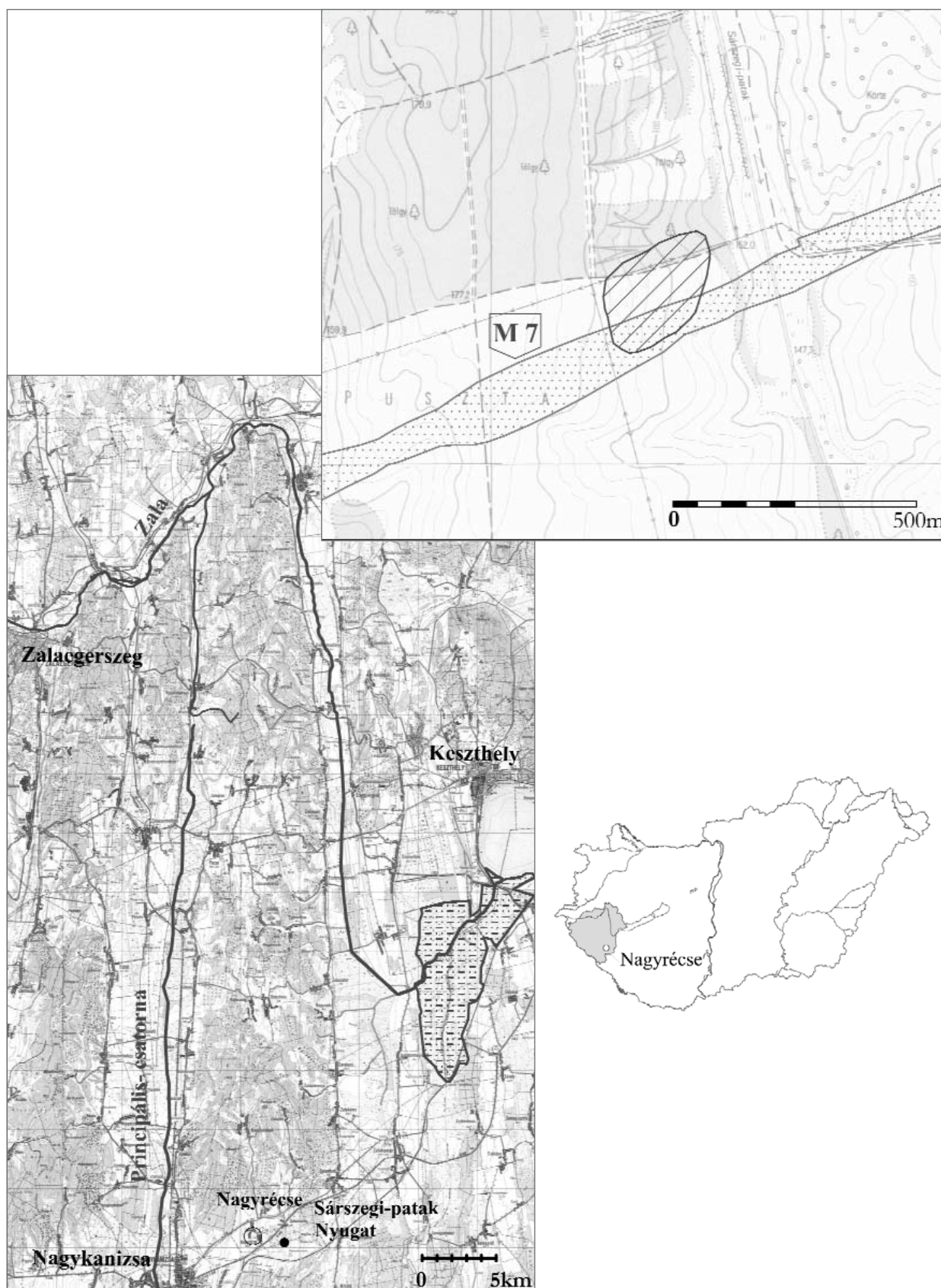
milk or some fermented alcohol. Food and drink remains from these vessels, were only barely analysed, therefore no conclusion could be reached so far. The literature regards the bipartite bowls as cultic vessels (*Fig 11: 1–2*), they can be found in settlements and in graves, too, meaning that they could be the accessories of a ceremony.

This public ceremony presumably was connected to a fertility rite, or the inhabitants were preparing a funeral. Unfortunately it cannot be decided whether the two events happened at the same time or a longer period passed between them.

At the first hearing the assumption based on the co-occurrence of special ceramics might seem bold but we can find certain vessels together at other sites, too. The detailed enumeration of these instances would exceed the frames of the present paper. In this essay, next to the usual processing of findings, we tried to outline the intangible connections of the objects, to grab the unusual moments of the community. If the findings are examined by considering them in a living context, not as an isolated object, maybe a detailed picture of a settlement and the life of its inhabitants can be drawn.

Translated by Zoltán Fullár

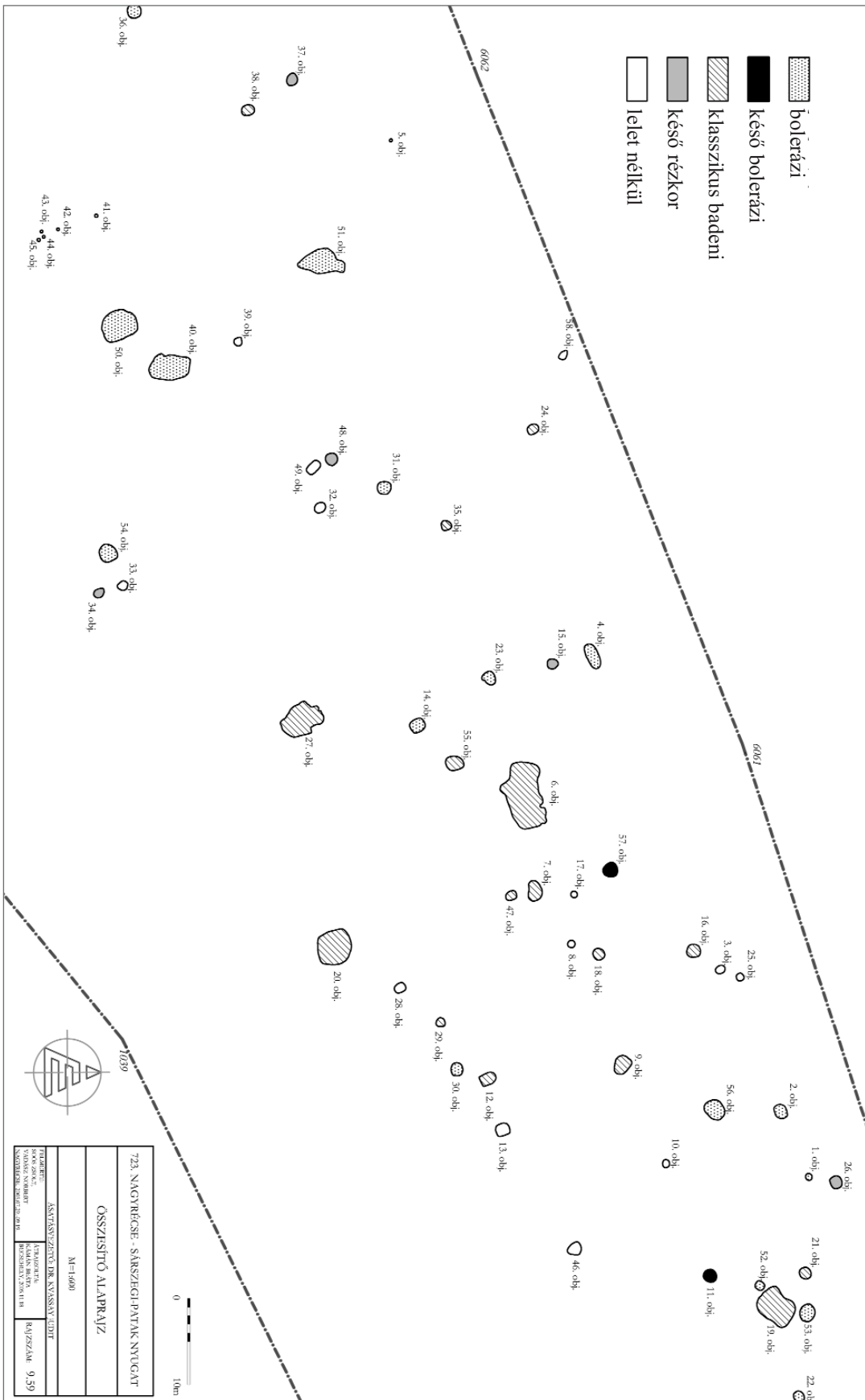

1. kép: Nagyrécse – Sárszegi-patak Nyugat, ásátási helyszín; Fig. 1: Nagyrécse – Sárszegi-patak Nyugat, excavation site

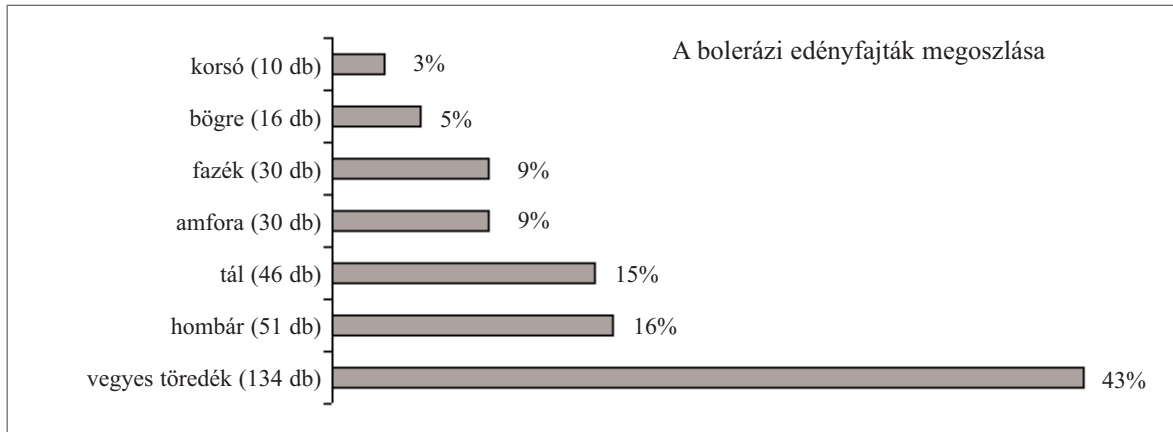
Száma	Jellege	Kora	Foltja	Betöltése	Hossztergelyének adatai			Alakja	Oldala	Alja	
					Hosszúsága	Szélessége	Mélysége				
1.	gödör	bolerázi	vörös, határozott	rétleges, felső 10 cm barna, erősen patcosos, alatta barna, patcosos. Az első rétegben a palatcsdarabok között kevés barna föld, alján folokban kevés faszen, oldala gyengén átégett	É-D	76	72	26	tojásdad	egyenesen szükül	lapos
2.	verem	bolerázi	sötét, határozott, kerámiás	sötétbarna, erősen faszenes, patcosos, keményre tömörült	K-NY				kerek	méhkás	lapos
3.	gödör	nincs	határozott, kerámiás	barna, erősen faszenes, patcosos, keményre tömörült	ÉNY-DK	116	91	80	ovális	méhkás	lapos
4.	gödör?	bolerázi	sötét, határozott, patcosos	sötétbarna, enyhén patcosos, faszenes, keményre tömörült	ÉK-DNY	302	142	75	ovális	egyenesen szükül	lapos
5.	cöbplyuk	nincs	barna, elmosódó	sötétbarna, keményre tömörült	ÉNY-DK	34	30	19	ovális	egyenesen szükül	ivelt
6.	gödör	klasszikus	sötétbarna, elmosódó	felső 64 cm sötétszürke, faszenes, erősen patcosos, benne 20 cm agyagbemosódás, az alján 10 cm szürkésbarna, keményre tömörült	ÉK-DNY	780	480	96	amorf	egyenesen szükül	lépcsős
7.	gödör	klasszikus	sötét, határozott	sötétbarna, faszenes, erősen patcosos, keményre tömörült	K-NY	234	164	88	amorf	egyenesen szükül	lapos
8.	gödör	nincs	barna, elmosódó	sötétbarna, faszenes, erősen patcosos, laza	ÉNY-DK	86	64	34	ovális	egyenesen szükül	lapos
9.	gödör	klasszikus	szürkés, elmosódó	sötétbarna, enyhén faszenes, patcosos, keményre tömörült	ÉNY-DK	220	178	42	amorf	egyenesen szükül	lapos
10.	gödör	nincs	szürkés, faszenes	felső 12 cm szürkésbarna, faszenes, alsó 6 cm sötétbarna	K-NY	94	80	18	ovális	ivelt	lapos
11.	gödör	bolerázi	szürke, határozott	ÉK-i oldala sötétbarna, erősen faszenes, patcosos, ÉNY-i oldala barna, faszenes, patcosos, laza	É-D	140	132	104	tojásdad	méhkás	lapos
12.	gödör	klasszikus	sötétbarna, elmosódó	sötét- és szürkésbarna, keményre tömörült	ÉNY-DK	160	134	30	ovális	egyenesen szükül	lapos
13.	gödör	nincs	sötétbarna, határozott	50 cm sötétbarna, erősen faszenes, patcosos, alatta 20 cm szürkésbarna, 10 cm sötétbarna, erősen faszenes, patcosos, alja szürkésbarna	ÉNY-DK	145	145	84	kerek	egyenesen szükül	lapos
14.	gödör	bolerázi	sötét, határozott	vörösesbarna, faszenes, erősen patcosos, laza	ÉNY-DK	178	154	108	tojásdad	függőleges	lapos
15.	gödör	kész rézkor	kerámiás, elmosódó	sötétbarna, faszenes, enyhén patcosos, keményre tömörült	É-D	126	118	48	tojásdad	egyenesen szükül	lapos
16.	gödör	klasszikus	barna, határozott	sötétbarna, erősen faszenes, patcosos, laza	É-D	158	148	118	amorf	lépcsős	ivelt
17.	gödör	nincs	barna, elmosódó	sötétbarna, enyhén faszenes, laza	nincs	76	76	28	kerek	egyenesen szükül	lapos
18.	gödör	klasszikus	barna, elmosódó	szürkésbarna, faszenes, patcosos, keményre tömörült, alján 70 cm mélyen 16 cm széles, erősen faszenes csik	É-D	146	136	93	ovális	méhkás	lapos
19.	gödör	klasszikus	elmosódó, patcosos, kerámiás	sötétszürke, faszenes, patcosos, keményre tömörült	É-D	442	366	44	amorf	egyenesen szükül	ivelt
20.	gödör	klasszikus	sötét, határozott	sötétszürke, faszenes, patcosos, keményre tömörült	nincs	400	400	76	kerek	lépcsős	lapos
21.	gödör	klasszikus	barna, elmosódó	felső 42 cm szürkésbarna, faszenes, alatta 10 cm szürke, erősen faszenes, alsó 16 cm barna, enyhén faszenes	É-D	144	130	68	tojásdad	egyenesen szükül	lapos
22.	gödör	bolerázi	sötét, határozott	szürkésbarna, faszenes, patcosos, keményre tömörült	ÉK-DNY	134	116	51	ovális	egyenesen szükül	lapos
23.	gödör	bolerázi	sötét, határozott	felső 24 cm szürkésbarna, erősen faszenes, patcosos, alján 10 cm és a K-i oldala sötétbarna	ÉK-DNY	160	148	38	amorf	egyenesen szükül	lapos
24.	gödör	klasszikus	sötét, határozott	feketé, faszenes, patcosos, keményre tömörült	ÉNY-DK	136	111	60	tojásdad	egyenesen szükül	lapos
25.	gödör	nincs	barna, elmosódó	sötétbarna, enyhén patcosos	nincs	92	92	18	kerek	egyenesen szükül	lapos
26.	gödör	kész bolerázi	barna, elmosódó	sötétbarna, erősen patcosos, kerámiás, keményre tömörült	ÉK-DNY	137	133	64	tojásdad	egyenesen szükül	ivelt
27.	gödör	klasszikus	amorf	szürkésbarna, faszenes, patcosos, keményre tömörült	ÉNY-DK	480	323	125	amorf	egyenesen szükül	lépcsős
28.	gödör	nincs	barna, elmosódó	szürkésbarna, laza	ÉNY-DK	132	103	19	ovális	egyenesen szükül	lapos

29.	gödör	klasszikus	barna, elmosódó	sötétbarna	nincs	160	160	20	kerek	egyenesen szükülő	lapos
30.	gödör	bolerázi	barna, elmosódó	sötétbarna	nincs	140	140	20	kerek	egyenesen szükülő	lapos
31.	verem,	bolerázi	szürkés, elmosódó	felső rétege világosbarna, faszenes, patocsos, középen szürkésbarna, kevés patocs és faszén, alul sötétbarna, faszenes, patocsos, alja vörös, talán ki volt égetve	ÉNY-DK	158	154	110	kerek	egyenesen szükülő	lapos
32.	gödör	nincs	szürkés, elmosódó	sötétbarna, faszenes, patocsos	ÉNY-DK	138	113	74	ovális	egyenesen szükülő	lapos
33.	gödör	nincs	szürke, elmosódó	szürke, elmosódó, faszenes, patocsos	ÉNY-DK	110	102	27	tojásdad	ivelt	lapos
34.	gödör	késő rézkor	barna, elmosódó	sötétbarna, patocsos	ÉNY-DK	134	102	20	tojásdad	egyenesen szükülő	lapos
35.	gödör	klasszikus	szürke, elmosódó	szürkésbarna, keményre tömörült	É-D	116	114	24	tojásdad	egyenesen szükülő	lapos
36.	gödör	bolerázi	sötét, határozott	sötétszürke, patocsos, kerámiás, keményre tömörült	ÉK-DNY	162	155	74	ovális	egyenesen szükülő	lapos
37.	gödör	késő rézkor	szürkés, elmosódó	sötétbarna, enyhén patocsos	ÉNY-DK	190	124	24	tojásdad	egyenesen szükülő	lapos
38.	gödör	klasszikus	szürke, elmosódó	szürkésbarna, keményre tömörült	ÉNY-DK	148	122	21	ovális	ivelt	lapos
39.	gödör	nincs	sötét, határozott	sötétbarna, keményre tömörült	ÉNY-DK	102	98	13	amorf	egyenesen szükülő	lapos
40.	gödör	bolerázi	sötét, határozott	barna, enyhén patocsos, keményre tömörült	É-D	460	292	28	hosszúkás	egyenesen szükülő	lapos
41.	cőlöplyuk	nincs	sötét, határozott	szürkésbarna, keményre tömörült	nincs	35	35	12	kerek	ivelt	lapos
42.	cőlöplyuk	nincs	sötét, határozott	szürkésbarna, keményre tömörült	nincs	30	30	10	kerek	ivelt	ivelt
43.	cőlöplyuk	nincs	sötét, határozott	szürkésbarna, keményre tömörült	ÉNY-DK	32	30	11	ovális	ivelt	ivelt
44.	cőlöplyuk	nincs	sötét, határozott	szürkésbarna, faszenes, keményre tömörült	nincs	30	30	17	kerek	egyenesen szükülő	lapos
45.	cőlöplyuk	nincs	sötét, határozott	szürkésbarna, enyhén faszenes, keményre tömörült	nincs	36	36	22	kerek	egyenesen szükülő	lapos
46.	gödör	nincs	sötétbarna, elmosódó	sötétbarna	ÉNY-DK	168	146	20	tojásdad	egyenesen szükülő	lapos
47.	gödör	klasszikus	sötétbarna, határozott	szürkésbarna, faszenes, erősen patocsos, laza	ÉNY-DK	128	104	74	ovális	egyenesen szükülő	lapos
48.	gödör	késő rézkor	sötét, határozott	sötétbarna, faszenes, patocsos, laza	ÉK-DNY	160	156	42	tojásdad	egyenesen szükülő	lapos
49.	gödör	nincs	barna, elmosódó	sötétbarna, keményre tömörült	ÉNY-DK	168	106	20	ovális	egyenesen szükülő	lapos
50.	járszint?	bolerázi	barna, elmosódó, kerámiás	sárga, kerámiás, laza	É-D	410	330	20	amorf	egyenesen szükülő	lapos
51.	gödör?	bolerázi	barna, elmosódó	sötétbarna, keményre tömörült	É-D	530	282	22	amorf	egyenesen szükülő	egyenetlen
52.	gödör	bolerázi	sötét, határozott	sárga-barna, enyhén faszenes	ÉK-DNY	108	100	18	tojásdad	egyenesen szükülő	ivelt
53.	gödör	bolerázi	sötét, határozott	szürkésbarna, faszenes, patocsos, keményre tömörült	K-Ny	205	172	38	ovális	egyenesen szükülő	lépcsős
54.	gödör	bolerázi	vörös, határozott	felső rétege vörös, áttagott, alatta barna, agyagos, vörös beemosódásokkal	DNY-ÉK	208	198	24	tojásdad	egyenesen szükülő	egyenetlen
55.	gödör	klasszikus	sötét, határozott	K-1 és NY-1 szelén sötétbarna, enyhén patocsos, középen sötétbarna, erősen patocsos, faszenes, kerámiás	É-D	208	154	124	ovális	ivelt	ivelt
56.	gödör	bolerázi	sötétbarna, határozott	szürkésbarna, patocsos, keményre tömörült	ÉK-DNY	245	198	35	amorf	egyenesen szükülő	lapos
57.	gödör	késő bolerázi	sötét, határozott	a tetején 60 cm, és az alján 10 cm szürkésbarna, kerámiás, a közepén 20-30 cm sötétszürke, kerámiás, patocsos, E-1 oldalán vízátmosások	ÉK-DNY	126	124	96	tojásdad	egyenesen szükülő	ivelt
58.	gödör	nincs	vörös, határozott	sötétbarna	ÉNY-DK	126	82	21	hosszúkás	egyenesen szükülő	lapos

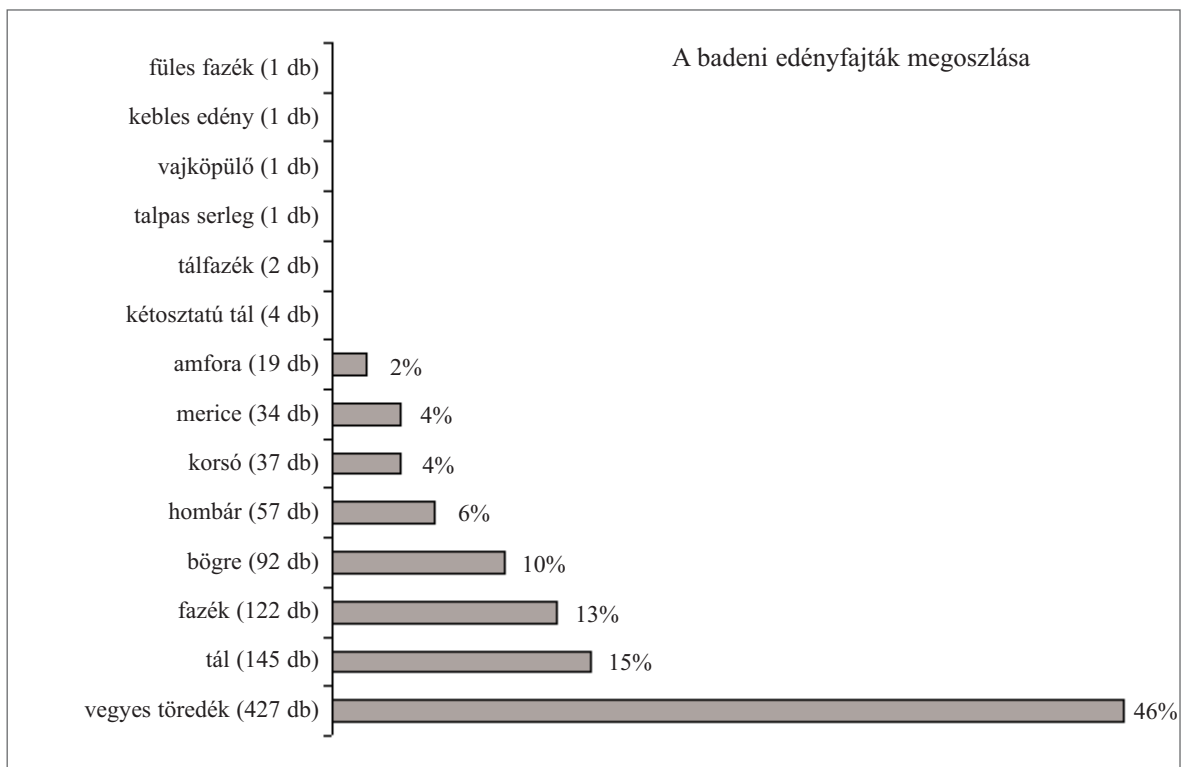
2. kép. Nagyrécsce – Sárszegi-patak Nyugat, az objektumok adatai; Fig. 2. Nagyrécsce – Sárszegi-patak Nyugat, data of the features

3. kép: Nagyrécsé – Sárszegi-patak Nyugat, ásítási összejelítő; Fig. 3: Nagyrécsé – Sárszegi-patak Nyugat, plan of the excavation

1

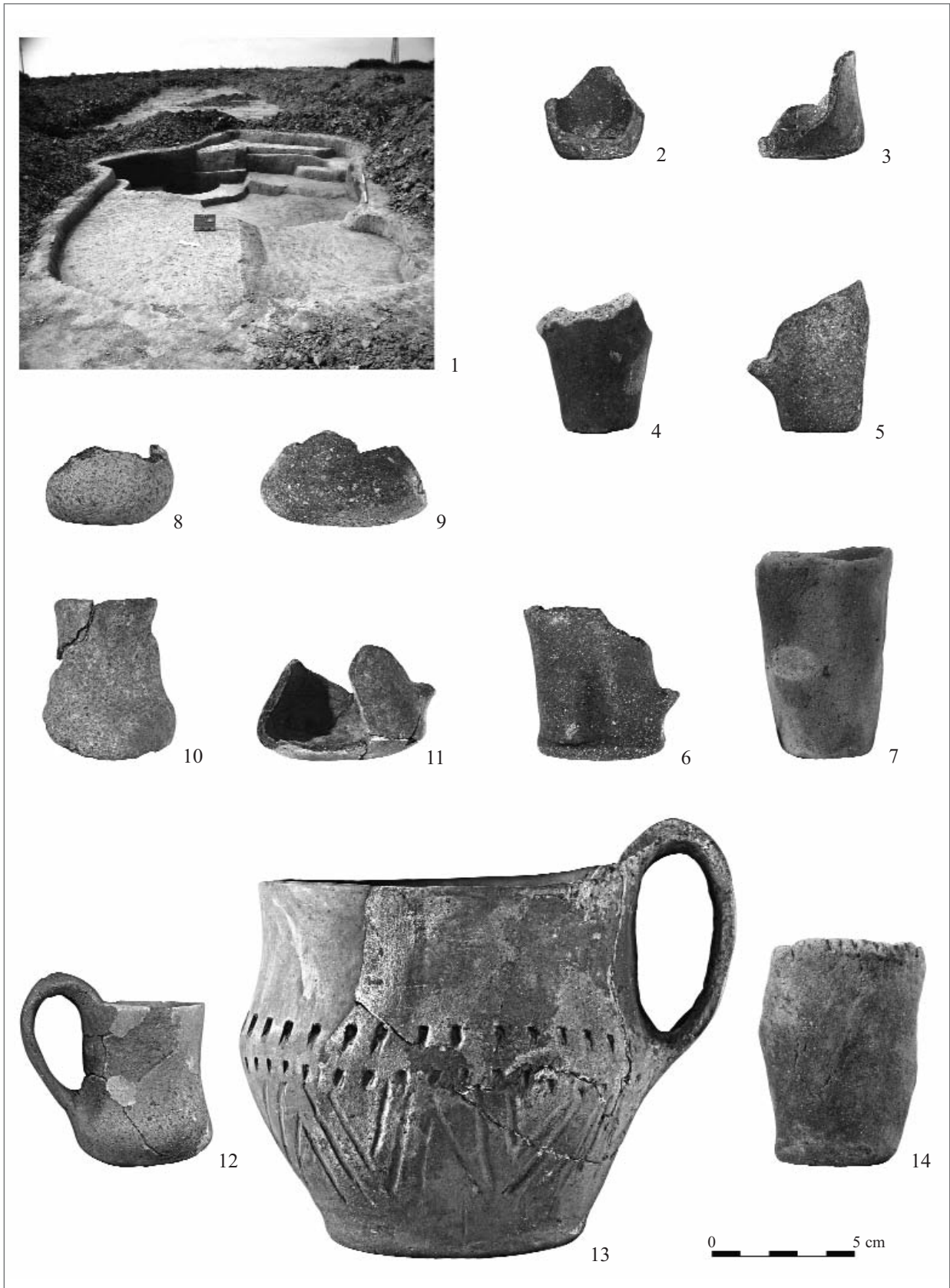

2

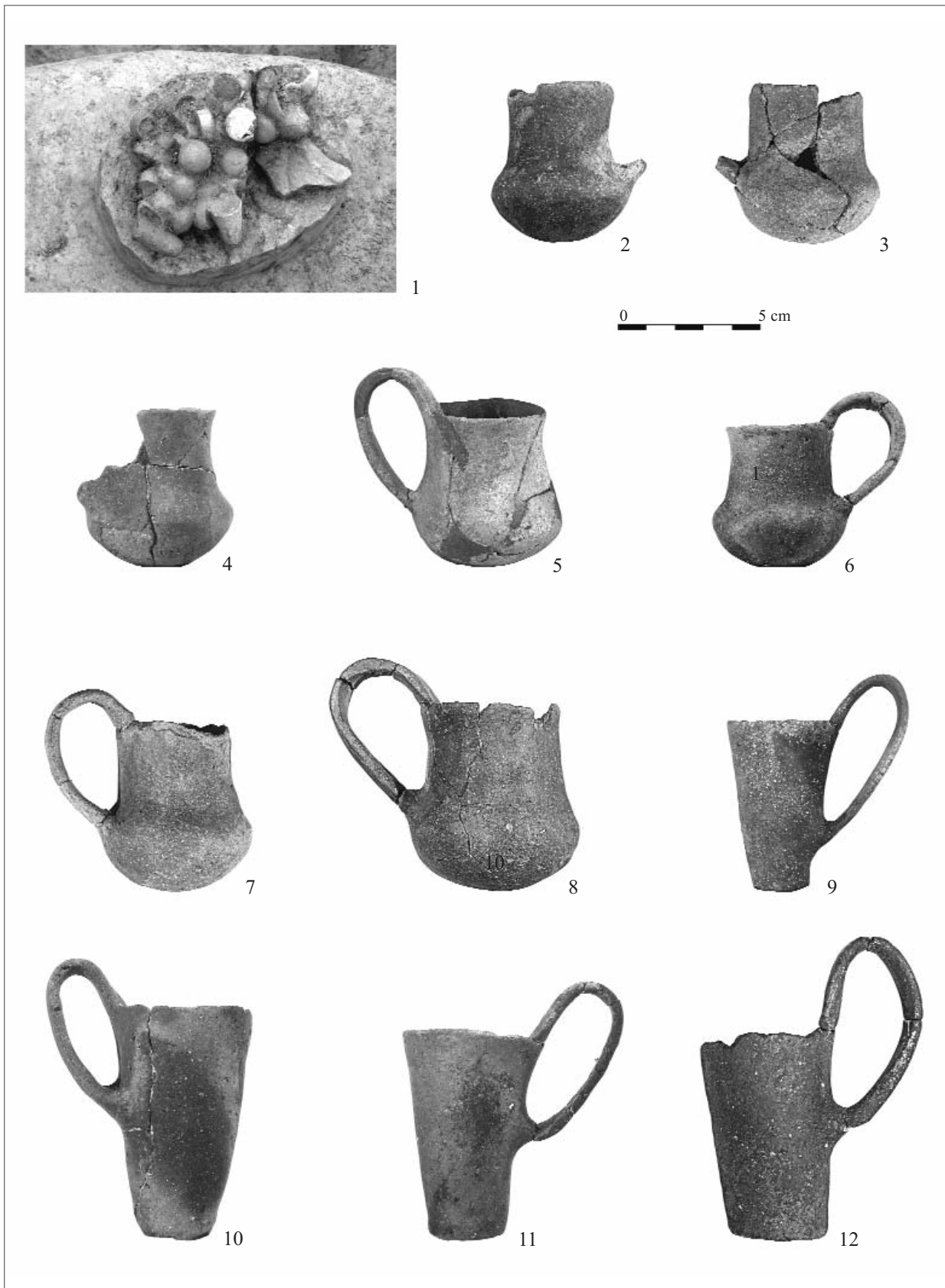
4. kép: Az edényfajták megoszlása 1: bolerázi időszak; 2: klasszikus badeni időszak
 Fig. 4: The distribution of the ceramic types 1: Boleráz era; 2: Classic Baden Age

A lelettypusok előfordulása az objektumokban																				
objektum száma	kora	leltározotti tárfély	sédgelyve	összes lelet	tal	kétszintű tal	falfazék	hombár	amfóra	kobles edény	fazék	filles fazék	bügre	korsó	merice	talpas serleg	kannsó	valjköphűtőorsógombh	kőszáz	szövőszék
1.	bolterzi	1	0	1	x															
2.	bolterzi	22	39	61	x			x	x		x		x	x						x
4.	bolterzi	5	2	7	x															
6.	klasszikus	174	120	294	x	x			x		x	x	x	x	x		x			x
7.	klasszikus	45	12	57	x			x			x		x		x					x
9.	klasszikus	15	13	28	x			x			x				x					
11.	bolterzi	12	14	26	x			x			x			x						
12.	klasszikus	6	15	21				x	x					x						
14.	bolterzi	5	0	5				x			x									
15.	késo rézkor	4	0	4	x															
16.	klasszikus	10	0	10	x						x			x						
18.	klasszikus	21	0	21	x						x			x						
19.	klasszikus	230	308	538	x	x		x	x	x	x		x	x	x			x	x	
20.	klasszikus	83	140	223	x	x		x	x		x		x	x				x	x	
21.	klasszikus	7	4	11	x				x					x						x
22.	bolterzi	3	5	8				x												
23.	bolterzi	5	5	10					x					x						
24.	klasszikus	19	27	46	x			x						x						
26.	késo bolterzi	49	67	116	x			x	x		x		x	x				x	x	
27.	klasszikus	136	189	325	x			x			x		x	x	x			x	x	
29.	klasszikus	12	13	25	x						x			x						x
30.	bolterzi	10	1	11	x			x												
31.	bolterzi	3	0	3				x			x			x						
34.	késo rézkor	3	0	3				x												
35.	klasszikus	13	16	29	x			x	x											x
36.	bolterzi	98	136	234	x			x	x		x		x	x						x
37.	késo rézkor	8	4	12	x			x												x
38.	klasszikus	6	2	8	x															x
40.	bolterzi	31	42	73				x	x		x		x							x
47.	klasszikus	22	9	31	x			x			x		x							
48.	késo rézkor	8	1	9							x									
50.	bolterzi	69	149	218	x			x	x		x		x	x						x
51.	bolterzi	37	97	134	x			x	x		x		x	x						x
52.	bolterzi	6	3	9	x						x									
53.	bolterzi	21	6	27	x			x			x									x
54.	bolterzi	2	2	4	x															
55.	klasszikus	43	18	61	x			x	x		x		x	x	x					x
56.	bolterzi	6	4	10							x									x
57.	késo bolterzi	25	19	44	x			x			x		x	x						x

5. kép: Az edénytypusok előfordulása az objektumokban; Fig. 5: The occurrence of the ceramic types within the features

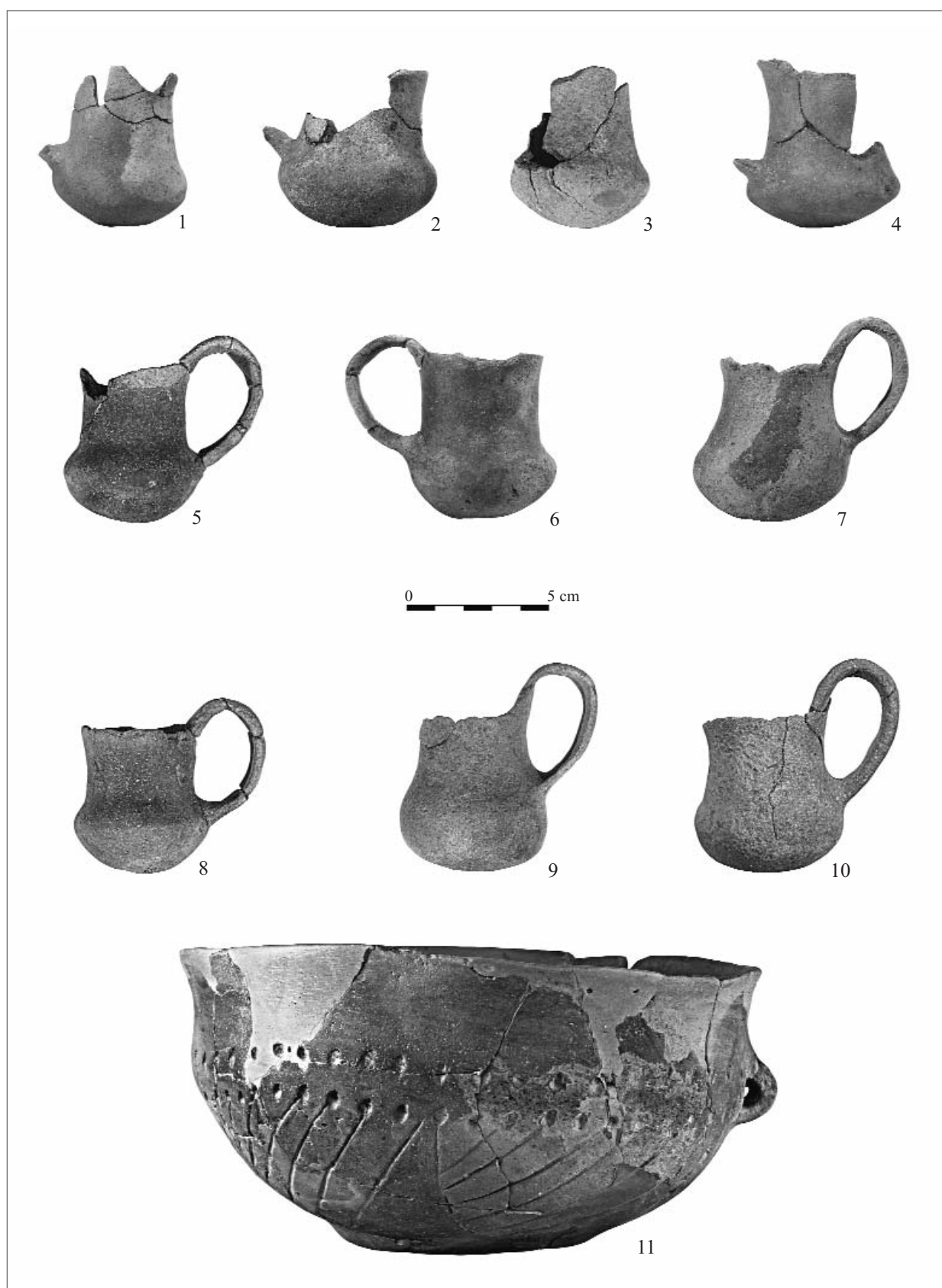

6. kép: A 6. objektum edényei; Fig. 6: Vessels from feature 6

7. kép: A 7. objektum bögréi, mericéi; Fig. 7: Beakers and ladles from feature 7

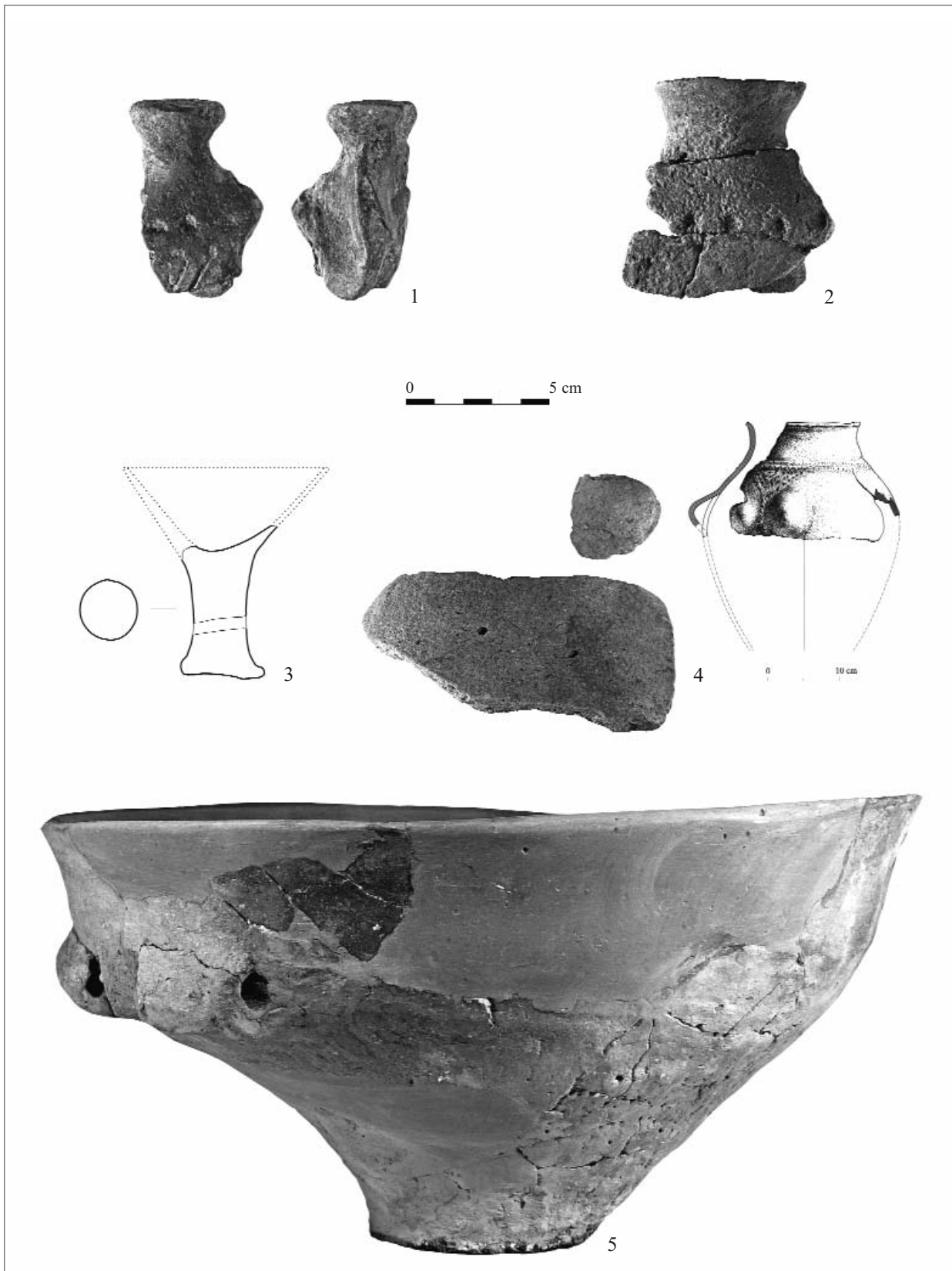
8. kép: A 7. objektum edényei; Fig. 8: Vessels from feature 7

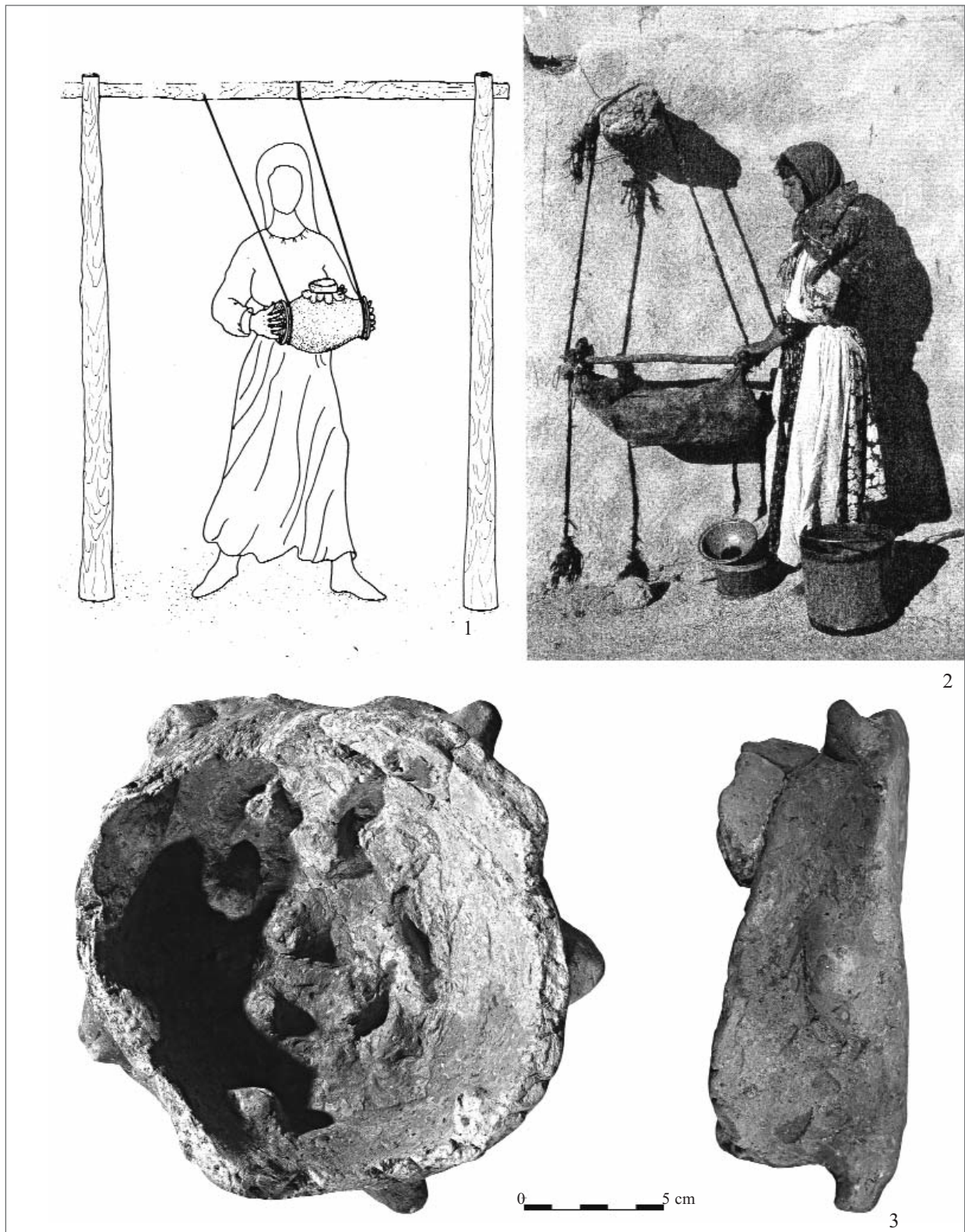
9. kép: A 47. objektum bögréi, mericéi; Fig. 9: Beakers and ladles from feature 47

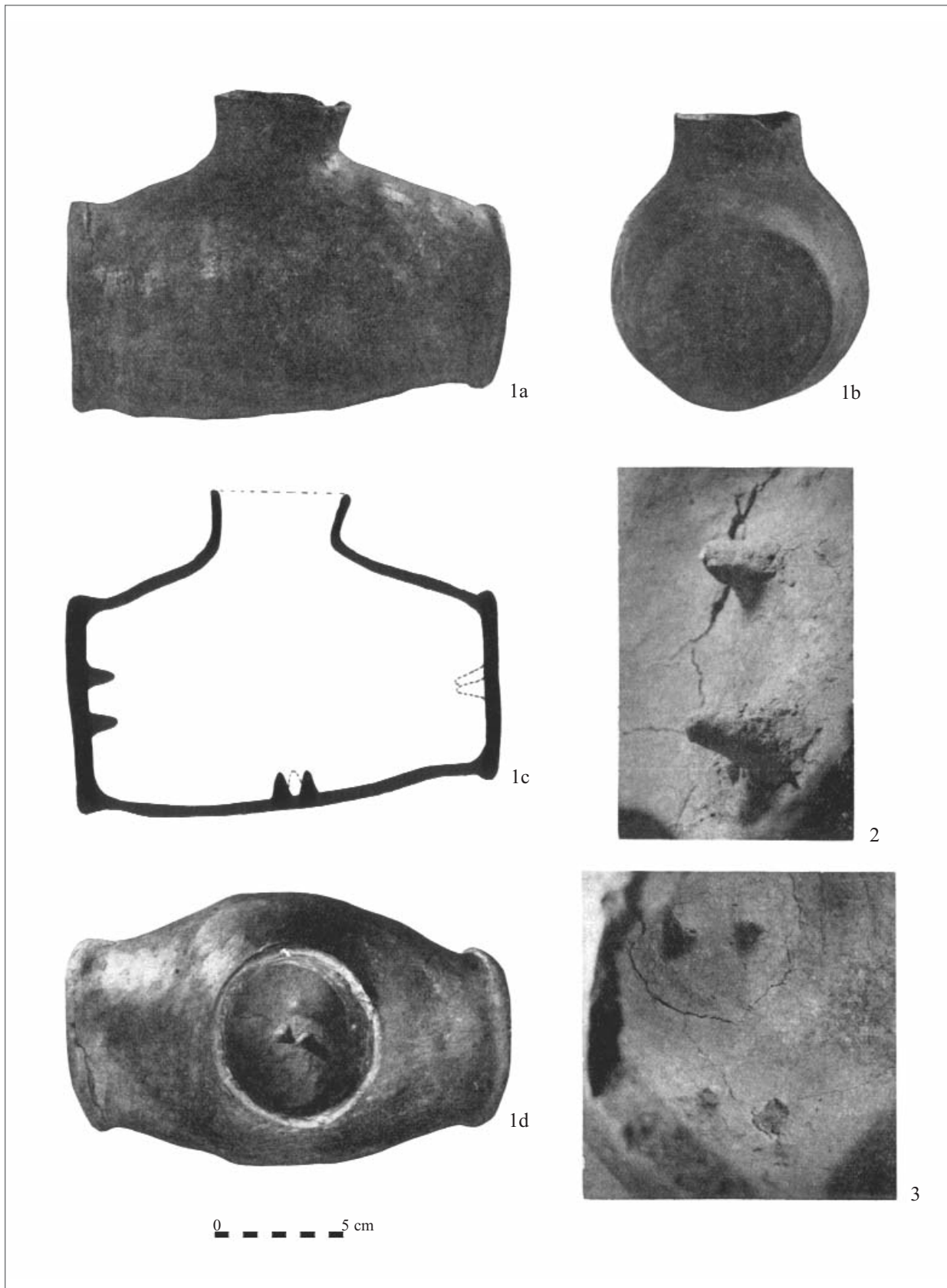
10. kép: Az 55. objektum edényei; Fig. 10: Vessels from feature 55

11. kép: Válogatott leletek; Fig. 11: Assorted vessels

12. kép: 1: Vajköpülés Horváth László nyomán (HORVÁTH 1974, 4. kép); 2: Vajköpülés Csupor István – Rékai Miklós nyomán (CSUPOR–RÉKAI 2003, 1. ábra); 3: Nagyrécse – Sárszegi-patak Nyugat lelőhelyen előkerült vajköpülő edény töredéke
 Fig. 12: 1: Churning of butter by László Horváth (HORVÁTH 1974, Fig. 4); 2: Churning of butter by Csupor István – Rékai Miklós (CSUPOR–RÉKAI 2003, Fig. 1); 3: Fragment of churning pot from Nagyrécse – Sárszegi-patak Nyugat

13. kép: A szigligeti edény (HORVÁTH 1974, 3. kép); Fig. 13: The vessel from Szigliget (HORVÁTH 1974, Fig. 3)

Csongrádiné Balogh Éva

Késő rézkori kőeszközök Nagyrécsén

A lelőhelyen Kvassay Judit, 2005. július 25. és szeptember 15. között végzett feltárást. A megelőző ásatásra az M7-es autópálya építése miatt került sor. A kutatott területen, amely feltehetően a telep mindösszesen egyharmadát érinti, 58 objektum került kibontásra. Ezek mindegyike gödör vagy cölöplyuk volt.

Az objektumok a badeni kultúra két periódusára, a bolerázi csoportra és a klasszikus badeni kultúrára jellemző leletanyagot tartalmaztak. Ezek kronológiai megoszlása a következőképpen alakult: 17 a bolerázi csoporthoz, 2 a késő bolerázihoz, míg 16 a badeni kultúrához tartozott. Az ásató véleménye szerint a telepen a bolerázi időszakhoz köthető a legtöbb objektum.

A lelőhelyen előkerült pattintott és csiszolt kőeszközök, illetve az egyéb kőnyersanyag feldolgozása volt a feladat. A beleltározott kőeszközök a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága tulajdonában 723.02.14-723.57.15. leltári szám alatt találhatóak.¹

Az 58 objektumból mindösszesen 17-ben volt kőeszköz: pattintott kőeszközök, csiszolt kőbalták töredékei, őrlőkövek töredékei, ütőkövek, átfúrt lapos kő és kőnyersanyag töredéke. A csiszolt kőbalták csak a badeni objektumokból kerültek elő. A 20. objektumban egy csiszolt kőbalta és egy típusos nyílhegy együtt került elő.

A fenti típusok objektumonkénti megoszlását a katalógus tartalmazza.

A kőeszközök katalógusa

Bolerázi csoport településmaradványai

2. *objektum* (verem): 1 db lelet; simító-csiszoló kő
 36. *objektum*: 7 db lelet; nyersanyag-töredék, gyártási hulladékok (4 db), nyílhegy, egyenes élű kaparó
 37. *objektum*: 1 db lelet; őrlőkő töredéke
 38. *objektum*: 1 db lelet; őrlőkő töredéke
 40. *objektum*: 6 db lelet; gyártási hulladékok

(2 db), csonkított mikrolit hegy, retusálatlan szilánk, őrlőkövek töredékei (2 db)

50. *objektum* (járószint): 5 db lelet; gyártási hulladékok (2 db), tompított hátú penge, retusálatlan szilánk töredéke, magkőmaradék

51. *objektum*: 3 db lelet; retusálatlan szilánk, ütőkő

56. *objektum*: 1 db lelet; retusálatlan penge

Késő bolerázi csoport településmaradványai

57. *objektum*: 3 db lelet; retusált szilánk, ütőkövek (2 db)

Klasszikus badeni kultúra településmaradványai

6. *objektum*: 5 db lelet; kőbalta töredéke, őrlőkő töredékei (3 db), ütőkő töredéke

7. *objektum*: 1 db lelet; gyártási hulladék

19. *objektum*: 4 db lelet; átfúrt kőlap, kőnyersanyag töredéke, kőbalta töredéke, ütőkő

20. *objektum*: 5 db lelet; nyílhegy, kőbalta töredéke, őrlőkő töredékek (3 db)

21. *objektum*: 2 db lelet; őrlőkő töredéke, gyártási hulladék

27. *objektum*: 6 db lelet; kőbalta töredékek (2 db), őrlőkő töredékek (4 db)

29. *objektum*: 3 db lelet; őrlőkő töredékek (3 db)

35. *objektum*: 1 db lelet; őrlőkő töredéke

A leletanyag értékelése

Csiszolt kőeszközök

Csiszolt kőbalták töredékei (db)	Típus	Nyersanyag
4	átfúrt, nyéllyukas, kaptafa alakú	andezit, bazalt
1	átfúratlan, trapéz alakú	szerpentinit

1. kép: Csiszolt kőbalták az objektumokból
 Fig. 1: Polished stone axes from the features

A csiszolt kőbalták töredékeinek mindegyike a badeni leletanyagot tartalmazó objektumokból kerültek elő.

Az 5 db-ból 4 átfúrt, nyéllyukas, kaptafa alakú típus. Ennél a típusnál a kőpenge éle az eszköz nyelével párhuzamos, többnyire fejszeként, illetve baltaként használhatták. A nyél rendszerint valamilyen szerves anyag, feltehetően fa vagy agancs lehetett. Ezt a nyelet a kőpenge közé helyezett segédanyagokkal rögzíthették. A nyéllyukas kőbaltát már a neolitikumtól használták, s még a bronzkorban is gyakran előforduló típus volt. A nagyrécei telepen talált példányok az eszköz munkaél felőli töredékei. Nyersanyaguk andezit és bazalt.

A másik típus, amelyből mindösszesen 1 db került elő, egy átfúratlan, trapéz alakú, vésőélű, elől, hátul domború-domború típusúhoz tartozó kőbalt. A csiszolt kőbaltát serpentinből készítették. Ezt a típusú kőeszközt is ismerték és használták a neolitikumtól kezdve a bronzkor folyamán is.

A 27-es számú gödörben mindkét típus előfordul. Ez az objektum a badeni kultúra településmaradványainak nagyméretű objektuma. Ebben az objektumban pattintott kőeszközt nem találtak, csupán 4 db őrlőkő töredékét.

Pattintott kőeszközök

Típus	Darabszám
Nyílhegy	2
Egyenes élű kaparó	1
Csonkított mikrolit hegy	1
Tompított hátú penge	1
Retusált szilánk	1
Retusálatlan penge	1
Retusálatlan szilánk	3
Magkőmaradék	1
Gyártási hulladék	10
Összesen	21
A leletgyűttes teljes kőanyagának átlagmérete	Hosszúság Szélesség Vastagság
	23,8 mm 16,2 mm 6,5 mm

2. kép: A telepen előkerült kőeszközök típusa és átlagméretei
Fig. 2: Types and sizes of the tools from the settlement

A pattintott kőeszközök tipológiai és technológiai értékelése

Bolerázi csoport

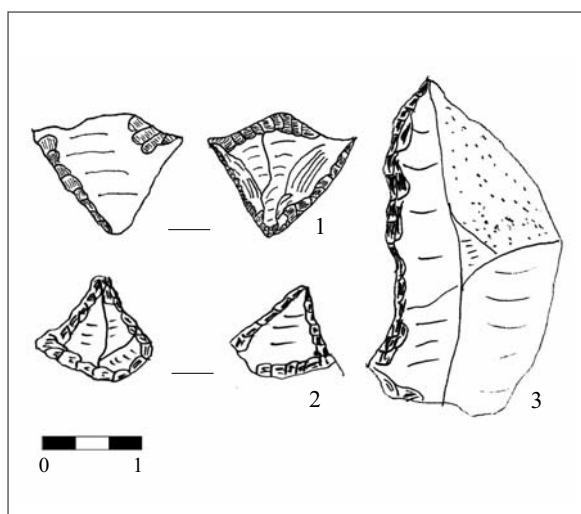
A 36. objektumból a jellegtelen nyersanyagtöredéken és a 4 db gyártási hulladékon kívül 2 típusos pattintott kőeszköz került elő.

Az egyik egy bifaciális megmunkálású, háromszög alakú nyílhegy (3. kép 2). Felszíni megmunkálás nincs

rajta, az előlap és a hátlap mindhárom oldalát meredek peremi retusálással dolgozták ki. Nyersanyaga sárga radiolarit.

Annak ellenére, hogy az objektum a bolerázi csoporthoz tartozik, ez a nyílhegytípus a klasszikus badeni kultúra legnagyobb temetőjében, Budakalászon is előfordul (3. kép 1).

A másik típusos kőeszköz egy egyenes élű kaparó. Magkőperemből kialakított, párhuzamos meredek peremi retusokkal kidolgozott eszköz. A kaparóél az előlap bal peremén található (3. kép 3). Nyersanyaga fényes, kérges, opálos radiolarit.

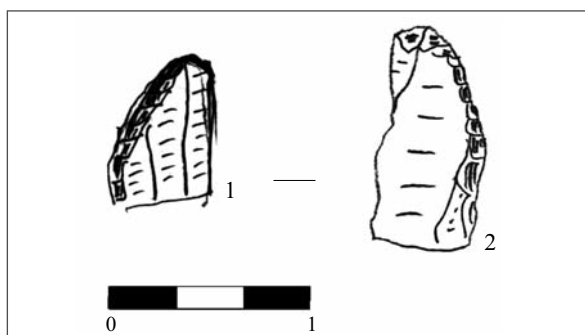
3. kép: 1: nyílhegy Budakalászról; 2: nyílhegy Nagyrécséről; 3: egyenes élű kaparó Nagyrécséről

Fig. 3: 1: Arrowhead from Budakalász; 2: Arrowhead from Nagyrécsé; 3: Straight edged scraper from Nagyrécsé

A 40-es objektumból a 4 db pattintott kőeszközből (gyártási hulladékok, retusálatlan szilánk) egy típusos csonkított mikrolit hegy érdemel említést. Tompított hátú mikropengéből alakították ki, szándékos töréssel. A proximális része maradt meg. Csúcsa a retusálási munkának köszönhetően hegyben végződik. Utólagos funkcionális retusálást nem végeztek a törött részen. Nyersanyaga szürke, zsíros fényű, erősen patinás limnokvarcit (4. kép 1).

Az 50-es objektumból (járószint) az előkerült 5 db kőeszközből (gyártási hulladékok, retusálatlan szilánk, magkőmaradék) egy típusos eszközt lehet kiemelni. Ez egy tompított hátú penge. A penge előlapjának jobb peremén, meredek peremi retussal végezték a mikropenge tompítását. Proximális része maradt meg, alapjánál szándékos törés figyelhető meg. A 40-es objektum csonkított pengéjétől eltér, mivel csúcsa nem hegyben végződik (4. kép 2). Nyersanyaga sümegi tűzkő.

4. kép: 1: csonkított mikrolit hegy; 2: tompított hátú penge
Fig. 4: 1: truncated microlite point; 2: backed blade

Késő bolerázi csoport

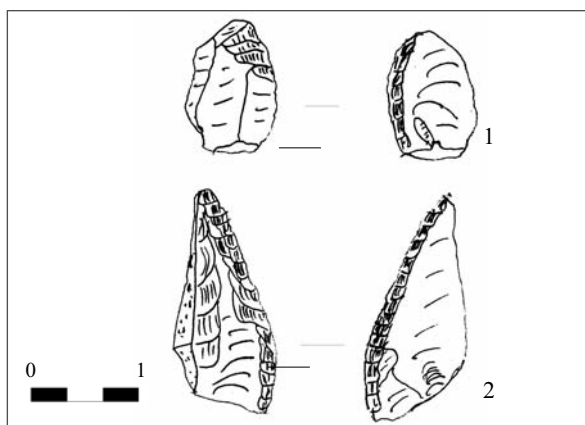
Az 57. objektumban említést érdemel a 2 db ütőkő mellett a retusált szilánk.

Az ütőkövek gömbölyded formájúak, s súlyuk szinte megegyezik, kb. 10-12 dkg-ot nyomnak. Nyersanyaguk kvarcitkavics.

Rajtuk kívül egy retusált szilánk volt a gödörben, amelyik kidolgozását és formáját tekintve nagy hasonlóságot mutat a budakalászi sírokból előkerültekkel. A retusált szilánkot előlap felőli jobb peremén, a csúcánál felszíni retussal dolgozták meg, míg a hátlap bal peremén, egész hosszában meredek lépcsős, párhuzamos retusokkal (5. kép 1). Nyersanyaga sárgásbarna radiolarit.

Klasszikus badeni kultúra

A 20. objektumban található egy viszonylagosan nagyobb méretű nyílhegy. Megközelítőleg derékszögű háromszög alakú, bifaciális megmunkálású hegy. Az előlapon felszíni és meredek lépcsős peremi retusálás figyelhető meg, míg a hátlapján csak szabályos, szép kidolgozású lépcsős retusálás van (5. kép 2). Nyersanyaga világosbarna radiolarit.

5. kép: 1: késő bolerázi retusált szilánk; 2: badeni korú nyílhegy
Fig. 5: 1: Late Boleráz retouched flake; 2: Baden arrow

Egyéb	Db	Típus	Nyersanyag
Örlőkövek	17	kisméretű, alakatlan töredékek	homokkő
Ütőkövek	5	gömbölyded	kvarcitkavics
Átfúrt kőlap	1	lapos, fél töredék	andezit
Kőnyersanyag	2	töredék	kvarcitkavics, andezit
Simító-csiszoló kő	1	hosszúcs, felületén csiszolás nyomaival	kvarcitkavics

6. kép: Egyéb kőeszközök az objektumokból
Fig. 6: Other stone tools from the features

Az örlőkövek többsége kisméretű alakatlan töredék. Nyersanyaguk homokkő.

Az ütőkövek formailag gömbölydedek, kb. 10-12 dkg súlyú kvarcitkavicsok voltak. Az egyik formáját tekintve ad hoc balta is lehetett.

Az átfúrt lapos kőlap fél töredéke feltehetően háló- vagy szövöszék nehezekeként szolgálhatott. Nyersanyaga a csiszolt kőeszközök gyakran használt nyersanyaga, az andezit. Ennek ismeretében feltehetően a csiszolt kőeszközök készítése során lepattant hulladékot fúrták át.

A kőnyersanyag jellegtelen, az előforduló minimális mennyiség sem az a nyersanyag típus, amiből a pattintott kőeszközök többsége készült. A pattintott kőeszközök nyersanyaga főként a jó minőségű radiolarit.

A simító-csiszoló kvarcitkavics esetében nem kizárt, hogy kerámia felületének elsimítására szolgált.

Nyersanyag²

A nyersanyag tudatos kiválasztása a legkorábbi időktől jelen van az emberiség életében. Ez a tudatosság nem zárja ki a véletlenszerűséget, hiszen nem mindig állt rendelkezésére jó minőségű nyersanyag, változott a helyi és a távolsági nyersanyag aránya a beszerezhetőség függvényében.

A csiszolt kőbalták nyersanyaga az általánosan használt andezit, bazalt és szerpentin. Ez utóbbi a Mecsek hegységben is található. Az andezit kiömléses vulkáni kőzetfajta. Kedvelt nyersanyag, mert nagyrészt a felszínen található. Magyarországi előfordulásai: Börzsöny, Cserhát, Mátra, Tokaji-és Visegrádi hegység miocén korú vulkáni összlete. A bazalt szintén kiömléses vulkáni kőzetfajta. A Dunántúli-középhegység délnyugati részén elterülő Tapolcai medencében van a legközelebbi előfordulása a vizsgált nagyrécsi lelőhelyhez. Homokkő örlő- és dörzsolőkőként szolgál. Mivel nagyon kis töredékek kerültek elő a lelőhelyről, így nehéz rajtuk olyan poliروزási felületet megfigyelni, ami biztossá tenné hasz-

nálatukat. Különböző színű és keménységű változata ismert, így például vörös homokkő Balatonalmádiból, világos színű változata a Budai hegységből. A kvarcitkavicsokat ütőkőként használják már az őskor legkorábbi időszakától, többnyire a lelőhelyek közelében lévő folyóvölgyekből gyűjtik ezeket.

A csekély számú pattintott kőeszközök technológiai jellegzetessége mellett, a leletanyag nyersanyagösszetétele is jelzi, hogy a telepen egykor jelentős kőeszköz-készítés folyhatott.

A pattintott kőeszközök között ugyan csak jelképesen szerepel a limnokvarcit, de ennek a vulkáni tevékenységgel összefüggő hidrotermális, általában édesvizekben lerakódott, többnyire áttetsző fehér, szürkés, sárga, kékesszürke tavi kvarcit kőzetnek a helyei: Kelet-Szlovákia, Velencei és Tokaj-hegység, a Bükk déli előtere és a Mátra. Sok közöttük a patinás felszínű. A budakalászi temetőben a radiolarit után a legtöbb kőeszközt és más eszközalapformát, gyártási hulladékot ebből a nyersanyagból készítették. (CSONGRÁDINÉ 2006)

Szintén kevés pattintott kőeszköz került elő, melyet a tengeri üledékes eredetű tüzkőből készítettek. Ez a szerves eredetű kovakő gumók, gömbök alakjában fordul elő. Kagylós törésű, szürkés-sárga színű nyersanyag. A Dunántúli Középhegységben és a Mecsekben sűrűn előforduló kovakőzet. Nagyrécsén a sümegi és teveli változatát ismerjük. Érdekes, hogy az 50. objektumból előkerült kis magkőmaradék nyersanyaga is sümegi tüzkő. Budakalászon a radiolarit és limnokvarcit után a többi nyersanyaggal együtt a tüzkőből is elenyésző számban készített eszközöket tettek a sírokba. Kékesszürke színezettségűek voltak. (CSONGRÁDINÉ 2006)

A pattintott kőeszközök nagy részét radiolaritból készítették. A leletgyűttesben sötétbarna, világosbarna, sárga, vörösbarna, sárgásbarna változata egyaránt előfordul. Többségüket a bakonyi radiolaritból készítették. Bakonyból, Szentgál, Urkút, Eplény és Bakonycsérnye környékéről ismerünk kovaszivacs maradványos radiolaritot. Régészeti leletgyűttesben többnyire a bakonyi tüzkövek jellemzőek. A bakonyi radiolaritok változatai: „szentgáli típusú” vöröses színű, fehér zárványos tüzkő és az „Urkút-Eplény” típusú mustársárga, sárga, fekete mintázatú radioláriás tüzkövek. Geológiai elterjedésük a Gerecsétől a Bakony nyugati feléig tart. A Mecsekből is ismerünk felsőjura korú tüzköveket, melyek többnyire zöldeskékes, szürke, zöldesrózsaszín, mályvaszínű, barnás bordó színűek. (T.BÍRÓ-PÁLOSI 1986, T.BÍRÓ 1984a, T.BÍRÓ 1984b, T.DOBOSI 1968)

A fentiekből következik, hogy Nagyrécsén előkerült kőeszközgyűttest felszíni gyűjtésből származó kisebb távolságról hozott regionális nyersanyagból készítették.

Összegzés

A kőeszköz-készítés az őskor fiatalabb szakaszában is jelentős tevékenysége volt a különböző kulturális csoportoknak. A neolitikumtól egészen a bronzkor végéig találunk bizonyítékokat a kőeszköz-készítés folyamatosságára, a technológiai tradíciók ismeretére.

Nagyrécsén a kőeszközök többsége a bolerázi csoporthoz tartozik, de a badeni kultúrához köthető egy szépen kidolgozott retusált nyílhegy (5. kép 2). Ez teljesen eltér a budakalászi sírokban talált klasszikus nyílhegyektől.

A többi 20 kőeszköz között, – amelyek a bolerázi csoporthoz köthetőek-, a gyártási hulladékok dominálnak. Típusos eszközként a nyílhegy, egyenes élű kaparó, csonkított mikrolit hegy, tompított hátú penge határozható meg. A bifaciális háromszög alakú nyílhegy szinte hasonmása a budakalászi 1. számú sírban találtak (3. kép 1–2). A retusált és retusálatlan szilánkok és pengék száma szintén elenyésző. Az egyetlen retusált szilánk a késő bolerázi időszakhoz köthető objektumból került elő két, teljesen meggyező súlyú ütőkő társaságában (5. kép 1).

A pattintott kőeszközök átlagmérete (23.8 x 16.2 x 6.5 mm) egyértelműen jelzi, hogy egy mikrolitikus kőeszköz-készítő iparral állunk szemben. Ennek egyik oka a radiolarit nyersanyag dominanciája, a másik feltehetően a telepen folytatott életmód lehet.

A kőeszközök feltételezett és valószínűsíthető használatának a legbiztosabb megállapítása a traszológiai, azaz a használati kopásnyom vizsgálat elvégzése. (BÁCSKAY 1995, CSONGRÁDINÉ 1998-1999, CSONGRÁDINÉ 2001) Mivel jelen esetben ez nem történt meg csak feltételezhetjük az eszközről, félkész termékről, hogy mire is használhatták. De mint azt a csonkított eszközök esetében láttuk nem ritka az elsődleges felhasználás után egy másodlagos, sőt további megújító retusokkal történő felhasználás sem.

Az egyenes élű kaparó leginkább növényi részek vágására szolgál, de száraz bőr vágása, kaparása is történhet ezzel az eszközzel. A retusált és retusálatlan pengék szilánkok szintén alkalmasak a növényi részek vágására, de ugyanúgy mészárosmunkára (hús/friss bőr feldolgozása, csont vágása) is.

A mikrolitizálódás már a felső paleolitikum kései időszakában megkezdődik, de általános elterjedésük a mezolitikum időszakára tehető. Jellegzetes technikával készülnek az eszközök: a pengéket egysoros, gyöngy, tompító retusokkal völgyelik, majd a völgyelés irányában szándékosan eltörlik. Ezeket az eszközöket retusált és nem retusált formában is felhasználták. A mikrolitikus eszközöket többnyire nagyobb pengék, szilánkok csonkításával alakítják ki. A

csonkítás az eszköztengelyre merőleges, formailag lehet egyenes, ferde, homorú és domború egyaránt. Cél a vadászati fegyverek készítése volt, de találunk közöttük sarlófényes eszközöket is, ami azt bizonyítja, hogy a pattintott kőeszközök felhasználása igen változatos formában történt. A sarlófény a gabonafélék szárában lévő szilíciumtartalmú részecskék hatására alakul ki az eszközön. A vizsgált eszközök esetében inkább a fegyverként való használat a valószínűbb, mivel egyikén sem volt sarlófény.

Magyarország területéről egyelőre kisszámú pattintott kőeszközanyagot ismerünk a késő rézkor időszakára tehető telepekről. Az újabb feltárások során számuk növekszik, de egyelőre még publikálatlan és feldolgozás alatt álló lelőhelyekkel állunk szemben. A teljesség igénye nélkül néhányat felsorolunk:

Jelenleg feldolgozás alatt van a Balatonszemes-Szemesi berek (Veszprém m.) lelőhelyen talált objektumok pattintott kőeszközanyaga.

Kéziratban található a Badeni kultúrát megelőző bolerázi csoport pattintott kőeszközkészlete Gyön-

győshalász-Encspusztáról (Heves m.), Ózd-Kőaljatető (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) késő rézkori telep kőeszköznyaga, továbbá Szerencs-Hajdúréti (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) késő rézkori telep kőeszközkészlete.

Reményeink szerint a jelenleg legnagyobb késő rézkori badeni temető, Budakalász kőeszközanyagának feldolgozásával olyan összehasonlítható régészeti anyagot kapunk, amely mind tipológiai, mind technológiai szempontból támpontot ad a folyamatosan bővülő ismereteink helyes megítéléséhez. Bár igaz, hogy kisszámú a leletanyag, mégis az egyes kultúrákra vonatkozó tendenciák, azaz a nyersanyag kiválasztása, az eszközök mérete, típusa, a traszeológiai vizsgálat eredménye, a retusálás módja, stb. mind jellemzőek egy adott korszak kulturális egységeire. Azonban továbbra is elengedhetetlen a feltárt település, vagy temető komplex elemzése, mivel ennek ismeretében a csekély számú kőeszközanyag is bővebb információt nyújthat az őskor emberének hétköznapi életmódjáról, szakrális tradíciók továbbéléséről.

Jegyzetek:

¹ Ezúton mondok köszönetet Bondár Máriának és Kvassay Juditnak a közlési jog átengedéséért.

² A nyersanyag meghatározásnál nyújtott segítségét ezúton is köszönöm Bácskay Erzsébetnek.

Irodalom:

BÁCSKAY 1995

Bácskai E.: Kísérleti eredmények kőeszközökön. Geoarcheológiai Anket Archeocomp Egyesület. MúzeumMEK munkacsoport. Kézirat.

BONDÁR 2008

Bondár M.: Késő rézkori település Nagyrécsé határában. Kézirat. Megjelenés alatt.

BORDES 1947

Bordes, F.: Étude comparative des différentes techniques de taille du silex et des roches dures. L' Anthropologie 1–29.

BRÉZILLON 1977

Brézillon, M.: La dénomination des objets de pierre taillée. IVe supplément a Gallia Préhistoire, Paris.

BRÉZILLON 1968

Brézillon, M.: La dénomination des objets de pierre taillée. 411.

BRONZKORI KÉZMŰVES TECHNIKÁK

Kő- és csonteszközök. CD ROM, Szerzők: Antoni Judit, Horváth Tünde. Szerkesztők: Poroszlai Ildikó, Csongrádiné Balogh Éva 2004.

CSONGRÁDINÉ 1993

Csongrádiné B. É.: Rézkori és bronzkori pattintott kőeszközök Pest megyében és a Dunától Keletre eső

területeken. Tipológiai és statisztikai feldolgozás. Doktori disszertáció. Kézirat.

CSONGRÁDINÉ 1998-99

Csongrádiné B. É.: Tipológiai és traszeológiai vizsgálatok rézkori és bronzkori pattintott kőeszközökön. Tipological and microscopic investigations („Traceologie”) on Copper Age chipped stones tools. Folia Arch. XLVII. 13–41.

CSONGRÁDINÉ 2000

Csongrádiné B. É.: Rézkori pattintott kőeszközök a Magyar Nemzeti Múzeumban. ComArchHung 49–64.

CSONGRÁDINÉ 2001

Csongrádiné B. É.: Adatok a rézkori, bronzkori pattintott kőeszközök tipológiai értékeléséhez. (Jász-Nagykun-Szolnok megye). TISICUM. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XII. 91–101.

CSONGRÁDINÉ 2004

Csongrádiné B. É.: Pattintott kőeszközök rézkori sírokban. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely. 19–43.

CSONGRÁDINÉ 2006

Csongrádiné B. É.: A budakalászi temető pattintott kőeszközei. Kézirat. Megjelenés alatt.

- FEUSTEL 1985
Feustel, R.: Technik der Steinzeit. Archäolithikum-Mesolithikum. 263.
- KOZŁOWSKI 1980
Kozłowski, S. K.: Multivariate analysis of Upper Palaeolithic and Mesolithic Stone assemblages. 16–57.
- SZÁZHALOMBATTA TÖRTÉNETE A BRONZKORTÓL NAPJAINKIG.
Állandó kiállításának katalógusa. Csongrádiné Balogh Éva által meghatározott 67. számú tárgyismertetés. Százhalombatta 2004. 53.
- SZÁZHALOMBATTA TÖRTÉNETE A BRONZKORTÓL NAPJAINKIG.
Állandó kiállításának katalógusa. Csongrádiné Balogh Éva által meghatározott 69-es számú tárgyismertetés. Százhalombatta 2004. 54.
- T.BÍRÓ-PÁLOSI 1986
T.Bíró K – Pálosi M.: A pattintott kőeszközök nyersanyagának forrásai Magyarországon. A MÁFI évi jelentése az 1983-as évről. Budapest, 407–435.
- T.BÍRÓ 1984a
T.Bíró K.: Őskőkori és őskori pattintott kőeszközök nyersanyagának forrásai. Arch.Ért. 42–52.
- T.BÍRÓ 1984b
T.Bíró K.: Őskőkori és őskori pattintott kőeszközök nyersanyagai Magyarországon. Doktori értekezés.
- T.DOBOSI 1968
T.Dobosi V.: Kupferzeitliche Silexgeräte aus Ungarn. AAC 10. 271–285.

Late Copper Age stone tools from Nagyrécsce

Judit Kvassay lead an excavation at Nagyrécsce – Sárszegi-patak West between 25th July, 2005 and 15th September, 2005. The preventive excavation had to be made because of the construction of the M7 highway. On the examined area, which is presumably only one-third of the settlement, 58 features came to light, all of them being pits or post holes.

The features contain findings typical of the two periods of the Baden Culture. According to the archaeologists, most of the features are from the Boleráz period.

My task was the processing of chipped and polished stone tools, and other raw stone materials. The stone tools are the property of the Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, and can be found under the inventory numbers 723.02.14-723.57.15.

Of the 58 features, only 17 contained some kind of stone tool: fragments of chipped and polished stone axes, grinding stones, hammerstones, pierced flat stone and fragments of raw stone material. Polished stone axes were found only in the features of Baden. A polished stone axe and an arrowhead were found together in feature 20. The catalogue contains all the features mentioned above, sorted by distribution.

After the evaluation of the finds, it became clear that all of the stone tools excavated at site from the Late Copper Age near Nagyrécsce belong to the Boleráz group, but one beautifully crafted and retouched arrowhead is bound to the Baden Culture. This totally differs from the arrowheads found in the graves of Budakalász.

Most of the other 20 stone tools – which are bound to the Boleráz group – are manufacturing debris. Some tools were identified as arrowheads, straight edged scrapers, truncated microlite point and backed blade.

A bifacial, triangle-shaped arrowhead is almost identical to the one found in grave no. 1 in Budakalász

(Fig 3: 1–2). There is only a trace of retouched and non-retouched shards and blades. The only retouched shard came from a feature bound to the Boleráz period, along with two identical weighted hammerstones.

The average dimensions of the chipped stone tools (23.8 x 16.2 x 6.5 mm) prove that they are products of a microlithic toolmaking industry. One reason is the dominance of radiolarit, the other is maybe the lifestyle of the inhabitants in the settlement.

We didn't make any traseologic examinations. As a result, the tool's exact use can only be guessed. It was not uncommon with excised tools, that they were re-used secondary after the injury, or were put to further use after a regenerating retouch.

The straight-edged scraper was used to cut vegetal parts, to cut and scrape dry leather. The retouched or non-retouched blades were used to cut plants and to work up animals (fresh meat, leather, cutting bone).

Only few chipped stone tools are known from the late copper age settlements in Hungary. Their number is growing in the past few years, but most of the new sites aren't published, yet. Hopefully, after the processing of Budakalász, the biggest known Baden cemetery, a better, more detailed typology can be made, which will serve as the basis of further examinations. In this case, small amount of stone findings were processed, but the raw material, the size of the tools, the traseologic examinations, the method of the retouch are all typical of the cultures. Henceforward detailed analysis of whole settlements and cemeteries need to be made to get more data about the life and traditions of prehistoric cultures.

Translated by Zoltán Fullár

Száraz Csilla

Késő bronzkori urnasírok Galambok–Hársas-erdő lelőhelyen

A publikáció leletközlés, a Galambok–Hársas-erdő lelőhelyen folytatott megelőző régészeti feltáráson előkerült 18 késő bronzkori, az Urnamezős kultúra idősebb fázisára datálható urnasír leletanyagát mutatja be.

Galambok–Hársas-erdő a falu belterületétől DK-re, a Galamboki vízfolyás és a Malom-patak összefolyásának közelében található. Az M7-es autópálya, azóta már elkészült, nyomvonala a lelőhely D-i részét szelte át. A feltárt terület a lelőhelyet magába foglaló kis dombhát leglaposabb része. A megelőző régészeti feltárás a vezetésemmel 2005. július 25 – október 21, majd 2006. április 03 – október 04. között folyt. A két ásatási idényben az autópálya nyomvonalaiba eső lelőhely részletet teljes egészében átkutattuk. A lelőhelyen összesen 19066 négyzetmétert és 735 objektumot tártunk fel.

A feltáráson zömében gödrök, cölöplyukak, és egy árokrendszer részletei kerültek napvilágra. Sok volt a határozott körvonalú gödör folt, de viszonylag kevés a lelet. A legtöbb objektumban néhány őskori, rossz megtartású oldaltörödéken kívül mást nem találtunk. Természetesen voltak leletgazdag objektumok is. Ezek közül is kiemelkedett a kora bronzkori 80-as gödör, amelynek D-i felében ép edényére bukkantunk, É-i felének feltárása közben pedig teknősbéka páncélzatát találtuk meg. Az objektumok között több késő népvándorláskori gödör is előkerült. A egyik jellemző és a tanulmányban részletezendő korszak a késő bronzkori Urnamezős-kultúra volt. E korszakból 18 hamvasztásos sírt (16 urnasír és 2 szórthamvas sír) bontottunk ki és dokumentáltunk.

A leírásra kerülő urnasírok nagyon rossz állapotban voltak. Minden edény összeroppanva került elő, némelyiknek a teteje is hiányzott. A feltárt terület korábban művelés alatt álló szántó, kukoricás volt. A sírok a talajművelési munkák során sérülhettek meg. Humuszoláskor az urnák fölül kb. 20 cm-es réteget távolítottunk el, ez alatt kerültek elő a sírok, az edények körvonalai. A hamvakkal teli urnákat sekély gödrökbe ásva helyezték a földbe.

Az objektumok leírása

169. objektum (2. kép 1). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontok. Leírás: Az edény tetejét „találta” meg a gép. Az urna a ráomlott föld súlyától már korábban összetört, a föld tartotta össze. Amennyire lehetett rábontottunk. Az edény belsejében kalcinált csontok voltak. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek volt. Méretei: Átm.: 70 cm, Mé.: 16 cm. Hossztengelyének iránya: ÉNy–DK.

Leletek:

Urna: Fekete színű, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, jól égetett, vastag falú, szépen eldolgozott felületű urna aljtörödéke. Méret: H.: 24,5 cm, Ma.: 13 cm, Fá.: 7,8 cm. Ltsz.: 726.169.2.1.

Oldaltörödéke: Fekete színű, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, jól égetett, vastag falú, sima felületű, profilált oldaltörödéke. Méret: 3,1x5,8 cm. Ltsz.: 726.169.2.2.

178. objektum (2. kép 2). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontok. Leírás: Két edény egymásba rakva. Egy nagyobb urna töredékeinek tetején egy kisebb, szalagfüles csészét találtunk. Az edények belsejében kalcinált csontok voltak. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek volt. Méretei: H.: 90 cm, Szé.: 88 cm, Mé.: 24 cm. Hossztengelyének iránya: ÉNy–DK.

Leletek:

Urna (5. kép 4): Barna, fekete foltos, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, ívelt, de éles hastörésű, alja felé egyenesen szűkülő, alacsony talpon álló urna töredéke. Méret: Pá.: 29,5 cm, Ma.: 19 cm, Fá.: 11,6 cm. Ltsz.: 726.178.2.1.

Csésze (5. kép 1): Szürkésbarna, barna foltos, kerámiazúzalékkal soványított, nyakból kihajló, lekere-

kített peremű, éles hastörésű, kiöblösödő, alja felé egyenesen szűkülő, peremből kiinduló szalagfüles csésze töredéke. Méret: Pá.: 14 cm, Ma.: 10,5 cm, Fá.: 5 cm. Ltsz.: 726.178.2.2.

Oldaltöredék: Fekete színű, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, ívelt oldaltöredékek. Méret: 1,6–6,8 cm. 20 db. Ltsz.: 726.178.2.3.

Oldaltöredék: Barna színű, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, ívelt oldaltöredékek. Méret: 2,6–3,8 cm. 2 db. Ltsz.: 726.178.2.4.

Oldaltöredék: Fekete színű, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, ívelt oldaltöredékek. Méret: 2,2–8,9 cm. 7 db. Ltsz.: 726.178.2.5.

Oldaltöredék: Barna színű, fekete és szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, ívelt oldaltöredékek. Méret: 1,6–4,6 cm. 3 db. Ltsz.: 726.178.2.6.

Oldaltöredék: Vörösesbarna színű, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, ívelt oldaltöredék. Méret: 2,7x3,1 cm. 1 db. Ltsz.: 726.178.2.7.

Fogóbütyök: Barna színű, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú fogóbütyök töredék. Méret: 2,4x4,6 cm. 1 db. Ltsz.: 726.178.2.08.

229. *objektum (2. kép 3).* Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontok. Leírás: Az edényből már nem sok maradt, szinte csak az alja. Az edény belsejében kalcinált csontok voltak. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek volt. Méretei: H.: 74 cm, Szé.: 65 cm, Mé.: 18 cm. Hossztengelyének iránya: ÉNy–DK.

Leletek:

Csésze: Szürkésbarna színű, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, vékony falú, kisebb méretű edény (csésze) töredékei. Méret: 1,2–4,2 cm. 13 db. Ltsz.: 726.229.2.1.

244. *objektum (2. kép 4).* Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Az edényből már itt sem sok maradt, szinte csak az alja. Az edény belsejében kalcinált csontok voltak. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek volt. Méretei: H.: 96 cm, Szé.: 84 cm, Mé.: 25 cm.

Hossztengelyének iránya: É–D.

Leletek:

Urna (5. kép 2): Szürkésbarna, barna foltos, kerámiazúzalékkal soványított, ívelt, éles hasvonalú edénytöredék, urna alsó harmada. Az edény hasát hosszanti vonalcsoportok és félköríves árkolt minták, bütykök díszítik. Méret: Pá.: 7,2 cm, Ma.: 4,2 cm, Fá.: 2,7 cm. Ltsz.: 726.244.2.1.

Csésze (5. kép 3): Barna, szürke foltos, kerámiazúzalékkal és apró szitált kavicsal soványított, lekerekített, kihajló peremű, bikónikus testű, alja felé egyenesen szűkülő oldalú csésze, peremből induló, hasvonalra támaszkodó felhúzott szalagfüllel. Méret: Pá.: 13,3 cm, Ma.: 14,4 cm, Fá.: 12 cm. Ltsz.: 726.244.2.2.

Urna töredékei: Fekete színű, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, jól égetett, közepes falvastagságú, érdes felületű, kihajló, lekerekített peremű edény töredékei. Méret: 1,4–8,8 cm. 15 db. Ltsz.: 726.244.2.3.

Bronztű (7. kép 2a, 2b): A tű nyújtott, ovális feje spirálmintával díszített, ez a minta folytatódik a tű nyakán is. A tű szára ép, díszítetlen. Méret: H.: 14,8 cm, Szé.: 0,8 cm, Va.: 0,3 cm. 1 db. Ltsz.: 726.244.2.4.

Bronztű (8. kép 2): A tű feje gömb formájú, körbefutó vonallal díszített. A minta a fej alatt megszakad, majd a nyakrészen folytatódik újra. A tű a nyakánál törött, egy rövid, díszítetlen szártöredék tartozik még hozzá. Méret: H.: 5,3 cm, Szé.: 1 cm, Va.: 0,3 cm. 2db. Ltsz.: 726.244.2.5.

Tőr (7. kép 1): Nyélnyújtványos markolatú tör töredéke. A nyélnyújtvány alatt a markolat felerősítésére szolgáló nitszeg látható. Méret: H.: 12 cm, Szé.: 2,4 cm. 3 db. Ltsz.: 726.244.2.6.

287. *objektum (2. kép 5).* Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Két edényt tudunk megfigyelni, egy szalagfüles urna tetején egy behúzott peremű tál látszott. Az edények belsejében kalcinált csontok voltak. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek volt. Méretei: H.: 82 cm, Szé.: 80 cm, Mé.: 24 cm. Hossztengelyének iránya: É–D.

Leletek:

Urna (5. kép 6): Szürkésbarna, szürke, barna foltosra égett, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, nyakból vízszintesig kihajló, lekerekített peremű, vállból kiöblösödő, nyomott gömbös testű urna két kis szalagfüllel. Az edény vállát árkolt bütykök és függőleges árkolt vonalcsoportok díszítik, hasán szintén bütyökdísz helyeztek el. Méret: Pá.: 29,8 cm, Ma.: 19,5 cm, Fá.: 11,2 cm. Ltsz.: 726.287.2.1.

Tál (5. kép 5): Szürkésbarna, barna foltos tál, nyakból vízszintesig kihajló, lekerekített peremmel. A tál teste csonkakúp formájú. Az edény válla alatt kis szalagfűl. Méret: Pá.: 32,5 cm, Ma.: 13 cm, Fá.: 10 cm (kiegészített). Ltsz.: 726.287.2.2.

Tálka: Fekete színű, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, jól eldolgozott felületű, vékonyfalú, kihajló, lekerekített peremű, polírozott edény, tálka töredékei. Méret: 1,2–6,4 cm. 32 db. Ltsz.: 726.287.2.3.

Csésze: Fekete, polírozott, vékonyfalú, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, kihajló, lekerekített peremű, profilált vállú, ívelt hasú csésze töredékei. Méret: 1,4–6,4 cm. 15 db. Ltsz.: 726.287.2.4.

Csésze: Szürke színű, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, enyhén behúzott, lekerekített peremű csésze. Méret: 1,8–3,8 cm. 2 db. Ltsz.: 726.287.2.5.

Bronztárgy töredéke: Kis méretű, korrodált bronzdarab. Méret: 1,4x1,6 cm. 1 db. Ltsz.: 726.287.2.6.

341. objektum (2 kép 6). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Egy finoman megmunkált vörös színű, kisebb urna töredékeit találtak meg. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete ovális. Méretei: H.: 70 cm, Szé.: 60 cm, Mé.: 20 cm. Hossztengelyének iránya: ÉK–DNy.

Leletek:

Urna: Vörös, barna foltos, lekerekített, nyakból kihajló peremű, vékonyfalú, (talán alacsony csőtalpon álló) edény töredékei. Méret: 1,2–7,2 cm. 26 db. Ltsz.: 726.341.2.1.

349/B. objektum. Rendeltetés: árok. Folt: szürke, elmosódó szélű, faszenes. Betöltés: szürke, faszenes. Leírás: K–Ny-i irányú, keskeny árok a feltárási terület közepén. A–D szakaszra osztottuk, így bontottuk és dokumentáltuk. A B szakasz betöltésében késő bronzkori urnasírt bontottunk ki. Az árok ásásakor megbolygathatták az urnasír gödrét. Sajnos magában az árok betöltésében lelet nem volt, de minden bizonnyal az urnasír utáni korokban áshatták, mert megbolygatták vele a sírt. Az árok oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete keskeny, hosszúkás. Méretei: H.: 1901, Szé.: 158, Mé.: 42 cm. Hossztengelyének iránya: K–Ny.

Urnasír (3. kép 1): Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Az árok betöltésében talált urna is már korábban összetört. Az urna földjében kalcinált csontok és zöld, korrodált bronzdarabok látszóttak.

Leletek:

Urna: Barna színű, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, nyakból kihajló, lekerekített peremű, profilált vállú, ívelt hasú nagyobb méretű edény töredékei. Méret: 1,8–7,4 cm. 128 db. Ltsz.: 726.349/B.2.1.

Borotványél (7. kép 3): Trapéz alakú bronz borotványél rátekerget huzaldarabokkal. Méret: H.: 4,3 cm, Szé.: 1,5 cm. 1 db. Ltsz.: 726.349/B.2.2a.

Ívelt bronz szalagok (7. kép 3): Méret: H.: 4,3; 2,2 cm, Szé.: 0,5 cm. 2db. Ltsz.: 726.349/B.2.2b.

354. objektum (3. kép 2). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Az urna a ráomlott föld súlyától már korábban apró darabokra összetört. Amennyire lehetett rábontottunk, belseje tele volt kalcinált csonttal. A bontás alapján egy nagyobb urnát és egy kisebb csészét rakhattak az egykori sírgödörbe. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek. Méretei: H.: 80 cm, Szé.: 79 cm, Mé.: 20 cm. Hossztengelyének iránya: ÉNy–DK.

Leletek:

Urna (6. kép 5): Szürkésbarna, barna foltos, csillámos homokkal és apró szitált kavicsal soványított, öblös hasú, alja felé egyenesen szűkülő urna alsó fele hasvonalán két szalagfüllel. Nyaka és pereme hiányzik. Szé.: 18,5 cm, Ma.: 17 cm, Fá.: 10 cm. Ltsz.: 726.354.2.1.

Tál: Fekete színű, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kihajló, lekerekített peremű edény, tál töredékei. 1,8–7,4 cm. 30 db. Ltsz.: 726.354.2.2.

357. objektum (3. kép 3). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Gömbös hasú, kihajló peremű, ívelt nyakú edényben voltak a hamvak. Az edényt földestől felszedtük. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete ovális. Méretei: H.: 126 cm, Szé.: 74 cm, Mé.: 28 cm. Hossztengelyének iránya: ÉK–DNy.

Leletek:

Urna: Barna színű, fekete foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, ívelt hasú, profilált vállú, vastag falú, nagyobb méretű edény töredékei, pereme hiányzik. Az urnát széles, lapos fogóbütyök díszítette. Méret: 1,6–9,8 cm. 58 db. Ltsz.: 726.357.2.3.

Urna: Barna színű, fekete foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kihajló, egyenesen levágot

peremű, profilált vállú, ívelt hasú nagyobb méretű edény töredékei. Méret: 2,1–7,8 cm. 47 db. Ltsz.: 726.357.2.4.

Csésze (6. kép 6): Szürkésbarna, barna foltos, csillámos homokkal és kerámiazúzákkal soványított, nyakból enyhén kihajló, lekerekített peremű, éles has-törésű, az alja felé egyenesen szűkülő csésze, peremből induló, a hasvonalra támaszkodó szalagfüllel. Méret: Pá.: 11,5 cm, Ma.: 6,5–8,5, Fá.: 4,7 cm. Ltsz.: 726.357.2.1.

Csésze: Barna színű, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzákkal soványított, vékony falú, nyakból kihajló, lekerekített peremű, kisebb méretű edény, kis tál vagy csésze töredékei. Méret: 1,4–6,2 cm. 9 db. Ltsz.: 726.357.2.2.

359. objektum (3. kép 4). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Az összeroppant edények belseje tele volt kalcinált csonttal. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete ovális. Méretei: H.: 78 cm, Szé.: 68 cm, Mé.: 22 cm. Hossztengelyének iránya: ÉK–DNy.

Leletek:

Urna: Fekete színű, barna foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vastag falú, kihajló, lekerekített peremű, profilált vállú, egyenes aljú, nagyobb méretű edény (urna) töredékei. Méret: 1,8–10,4 cm. 54 db. Ltsz.: 726.359.2.1.

Csésze: Barna, szürkésbarna foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzákkal soványított, közepes falvastagságú, nyakból kihajló, lekerekített peremű, profilált vállú, ívelt hasú, két oldalán szalagfüllel ellátott, alja felé szűkülő, kisebb méretű edény, csésze töredékei. Méret: 1,2–8,4 cm. 11 db. Ltsz.: 726.359.2.2.

407. objektum (3. kép 5). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű, faszenes. Betöltés: szürkésbarna, faszenes. Leírás: Edény oldaltöredékeit találta meg a gép, tovább bontva egy kupacban szürke tál töredékeire bukkantunk. Minden bizonnyal ez is urnasír lehetett. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete ovális. Méretei: H.: 90 cm, Szé.: 88 cm, Mé.: 28 cm. Hossztengelyének iránya: É–D.

Leletek:

Csésze: Fekete színű, szürkésbarna foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzákkal soványított, vékonyfalú, nyakból kihajló, lekerekített peremű kisebb méretű edény (csésze) töredékei. Méret: 1,8–4,8 cm. 40 db. Ltsz.: 726.407.2.1.

Oldaltöredék: Kívül vörösesbarna színű, belül fekete, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzákkal soványított, vastag falú, rücskös

felületű, ívelt oldaltöredékek. Méret: 2,6–10,4 cm. 5 db. Ltsz.: 726.407.2.2.

408. objektum (3. kép 6). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Egy nagyméretű, kónikus hasú, kihajló peremű urna töredékeit találtuk meg. Az edényt földestől szedtük fel. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete ovális. Méretei: H.: 94 cm, Szé.: 80 cm, Mé.: 20 cm. Hossztengelyének iránya: ÉK–DNy.

Leletek:

Urna: Kívül fekete színű, barna foltos, belül is fekete, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzákkal soványított, jól eldolgozott felületű, közepes falvastagságú tölséres nyakú, lekerekített peremű, öblös hasú urna perem-, oldal- és aljtöredékei. Méret: 0,8–12,8 cm. 156 db. Ltsz.: 726.408.2.1.

409. objektum (4. kép 1). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Egy szürke tál töredékeit találtuk meg. Az edényt földestől szedtük fel. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete ovális. Méretei: H.: 82 cm, Szé.: 68 cm, Mé.: 22 cm. Hossztengelyének iránya: ÉK–DNy.

Leletek:

Tál (6. kép 4): Szürke, barna foltos, csillámos homokkal és szitált, apró kavicsal soványított, enyhén behúzott, lekerekített peremű, ívelten szűkülő oldalú tál, vállán lapos fogóbütyök. Méret: Pá.: 22 cm, Ma.: 7,5 cm, Fá.: 8,6 cm. Ltsz.: 726.409.2.1.

Tál: Fekete színű, barna foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzákkal soványított, közepes falvastagságú, tölséres nyakú, lekerekített peremű edény töredékei fülcsonkkal. 1,6–6,8 cm. 30 db. Ltsz.: 726.409.2.2/a.

Csésze: Barna, tölséres nyakú, ívelt oldalú kis tál vagy csésze lencsényi bütyökdszítéssel. 1,6–6,8 cm. 27 db. Ltsz.: 726.409.2.2/b.

411. objektum (4. kép 2). Rendeltetés: szórthamvas sír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű, faszenes. Betöltés: szürkésbarna, faszenes. Leírás: Foltja tetején kerámia-töredékek voltak, betöltésében pedig kalcinált csontok. Oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete ovális. Méretei: H.: 60 cm, Szé.: 56, Mé.: 26 cm. Hossztengelyének iránya: ÉNy–DK.

Leletek:

Oldaltöredék: Fekete színű, szürke és barna foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzákkal soványított, jól égetett, közepes falvastagságú, edény töredékei. Méret: 1,8–6,8 cm. 6 db. Ltsz.: 726.411.2.1.

412. objektum (4. kép 3). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Először egy edény oldaltöredékeit találtuk meg, tovább bontva két kerámia csoportot bontottunk ki. Egy barna, közepes falvastagságú urna töredékeire, és egy tál darabjaira bukkantunk. Minden bizonnyal ez is urnasír lehetett, amit már korábban megbolygattak. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek. Méretei: H.: 88 cm, Szé.: 86 cm, Mé.: 24 cm. Hossztengelyének iránya: É–D.

Leletek:

Urna: Vörösesbarna színű, szürke és fekete foltos, szürke törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kihajlító, lekerekített peremű, éles hastörésű edény (urna) töredékei. 1,8–9,2 cm. 13 db. Ltsz.: 726.412.2.4.

Fazék (6. kép 2): Barna, szürke foltos, nyakból enyhén kihajlító, lekerekített peremű, vállban enyhén kiöblösödő, nagyobb edény (fazék) felső harmada a perem alatt induló és a vállra támaszkodó szalagfüllel. Méret: Pá.: 17,5 cm, Ma.: 7,5 cm. Ltsz.: 726.412.2.1.

Tál (6. kép 1): Szürke, barna foltos, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, tölcseres nyakú, profilált vállú tál töredéke. Méret: Pá.: 16 cm, Ma.: 7,3 cm. Ltsz.: 726.412.2.2.

Csésze: Fekete színű, barna foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, jól égetett, vékony falú, lekerekített peremű, tölcseres nyakú, profilált vállú csésze töredékei kis fülcsontokkal. Méret: 1,4–5,8 cm. 9 db. Ltsz.: 726.412.2.3.

Peremtöredék: Narancsosvörös színű, szürke törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, vékonyfalú, kihajlító, lekerekített peremtöredékek. Méret: 2,1–6,4 cm. 3 db. Ltsz.: 726.412.2.5.

Bronzkard töredékei (8. kép 1a, 1b, 1c): Bronzkard hamvasztáskor megégett pengetőredéke és markolatának (nyélnyújtvány) töredékei. Hozzá tartozik a 8. képen (8. kép 3) látható pengetőredék is. Ennek a darabnak az egyik részén hajlítás látszik. Minden bizonnyal összehajtogatva, vagy összetörve rakhatták a sírba az elhunyt kardját. Méret: H.: 18,2 cm, Szé.: 3,6 cm. 3 db. Ltsz.: 726.412.2.6.; H.: 14,5 cm, Szé.: 3,4 cm. 2 db. Ltsz.: 726.412.2.7.

418. objektum (4. kép 4). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Bontásakor egy szürke urna töredékeire bukkantunk. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek. Méretei: H.: 82 cm, Szé.: 78 cm, Mé.: 18 cm. Hossztengelyének iránya: É–D.

Leletek:

Urna: Fekete színű, szürke és barna foltos, hasonló

törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kihajlító, lekerekített peremű edény (urna) töredékei. Méret: 1,4–5,6 cm. 42 db. Ltsz.: 726.418.2.1.

Tál: A 42 töredék között egy tál töredékei is előkerültek.

437. objektum (4. kép 5). Rendeltetés: urnasír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű. Betöltés: szürkésbarna, faszenes, kalcinált csontokkal. Leírás: Bontásakor egy szürke, nagyobb edény aljára bukkantunk. A kibontott gödör oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete kerek. Méretei: H.: 80 cm, Szé.: 70 cm, Mé.: 22 cm. Hossztengelyének iránya: ÉK–DNy.

Leletek:

Urna (6. kép 3): Szürkésbarna, szürke foltos, fekete törésű, nagyméretű edény egyenesen szűkülő oldalú alja. Méret: H.: 21 cm, Ma.: 6 cm, Fá.: 9,5 cm. Ltsz.: 726.437.2.1.

Urna: Fekete színű, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, közepes falvastagságú edény töredékei. Méret: 1,4–8,1 cm. 21 db. Ltsz.: 726.437.2.2.

532. objektum (4. kép 6). Rendeltetés: szórthamvas sír. Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű, faszenes. Betöltés: szürkésbarna, faszenes. Leírás: Foltja hasonló volt az urnasírokéhoz, tetején késő bronzkori oldaltöredékek, betöltésében kalcinált csontok voltak. Oldala egyenesen szűkülő, alja lapos, felülnézete ovális. Méretei: H.: 76 cm, Szé.: 72 cm, Mé.: 30 cm. Hossztengelyének iránya: É–D.

Leletek:

Aljtöredék: Fekete színű, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, edény töredékei. Méret: 3,4–7,2 cm. 5 db. Ltsz.: 726.532.2.1.

Temetkezési rítus

A hamvakkal teli urnákat sekély gödrökbe ásva helyezték a földbe. Az edényekbe kerültek az elhunyt személyes tárgyai is. Az urnába került fémtárgyakon nem minden esetben látszanak égésnyomok. A két tű töredéket mintha nem érte volna tűz, ellentétben a borotványéval, a törrel és a kardpengével. A két utóbbi tárgy van a legrosszabb állapotban, talán szándékosan rongált, törött. A kard rongálása mögött az a hiedelem állhat, hogy a harcos ne tudjon visszajönni a túlvilágról és megtámadni az élőket.

A feltárt sírok között kettő lehetett szórthamvas: 411, 532. objektumok. Itt a sír betöltésében voltak a hamvak, de ezekben a sírokban is találtunk edénytöredékeket. A többi 16 sírban kivétel nélkül az edényekben voltak a hamvak. Az összesítő rajz alapján úgy tűnik, két jól elkülöníthető sírcsoport részletét

tártuk fel (1. kép 2). Az É-i sírcsoport a feltárási határhoz közel került elő, ebből mindösszesen két sírt tudunk dokumentálni (169, 178. objektum). A D-i sírcsoportból 16 urnasírt bontottunk ki. Itt találtuk közvetlen, egymás mellett a két szórthamvas sírt is. A legtöbb fémleletet tartalmazó, így a leggazdagabbnak mondható 244-es urnasír, a D-i sírcsoport legészakibb részén, elkülönülten helyezkedett el. Érdekessége még, hogy a két bronztű alapján női sír lehetett, ugyanakkor egy tör is volt a sírban (többes temetkezés?). Ebben a sírcsoportban kissé elkülönül még a 287 és a 229. sír. A 287. sír az egyik legépebben előkerült és rekonstruálható leletegyüttes: díszített urna és tál (5. kép 5, 6). A 229. objektum már bolygatott volt, a gödör alján csak egy csésze töredékei kerültek elő. A szintén fémeket tartalmazó 349/B és 412. objektumok ennyire nem különültek el a sírcsoport többi tagjától. A borotványél és a kard alapján ezek férfi sírok voltak. A sírcsoportok valószínűleg, hasonlóan a Balatonmagyaród–Hídvépusztán tapasztaltakhoz kiscsaládi temetkezések lehettek (HORVÁTH 1994, 220).

A leletanyag párhuzamai

Fémleletek

A 18 hamvasztásos sírból 4 sírban találtunk bronztárgyat. A tárgyak párhuzamainak keresése segít a galamboki sírok időbeli elhelyezésében.

A tojásdad és a gömbös fejű díszített bronztű (7. kép 2, 8. kép 2) különféle változatai gyakoriak a késő bronzkori kincsek és leletegyüttesek között. Szép számmal megtalálhatóak a késő halomsíros és az urnamezős korszakra datált leletek között (JANKOVITS 1992a, JANKOVITS 1992b, MOZSOLICS 1985, SZÁRÁZ 2006, 3. kép 1, 2). A csavart minta is gyakori és jellemző díszítése a bronztűknek (Tápé – TROGMAYER 1975, Taf. 40, Pölöske – MOZSOLICS 1985, Taf. 128/22). A galambokihoz hasonló (8. kép 2) nyomott gömbösfejű, ám díszítetlen tűt láthatunk a pölöskei kincsből is. A kincs tárgyait a Kurdi-horizontra, a B Vb fázisra datálja Mozsolics Amália összefoglaló munkájában (MOZSOLICS 1985, 177–179, Taf. 128/22). Ehhez a nyomott gömbös fejű tű töredékéhez hasonló került elő Nagyvejken is (MÉSZÁROS 1971–1972, 62, XII. tábla 1–3). A galamboki tű erősen korrodált, feje enyhén bikónikus is lehetett. Teljesen pontos analógiáját a tárgynak nem találtam, de hasonló tű került elő a már párhuzamként hozott pölöskei és nagyvejki kincsből. Mindkét leletegyüttesben HA₁ korú leletek között találjuk meg ezt a formát (MÉSZÁROS 1971–1972, 40–41, 8. kép 1–4). A Galambok – Hársas-erdő lelőhelyen előkerült két

díszített bronztű egy sírban volt (Galambok–Hársas-erdő 244. objektum), talán a tápéi temetkezésekhez hasonlóan (TROGMAYER 1975) az öltözék összetűzéséhez használhatta viselője, aki nő lehetett.

A két tű mellett a 244. objektumból egy tör töredéke is előkerült. A galamboki nyélnyújtványos tör nyele alatt a penge indulásának közepén helyezték el a nitszeget, ez és kis mérete bizonyítja, hogy nem egy kard, hanem egy tör töredéke lehetett. A tör (7. kép 1) hasonmását a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Piricse határában talált II. kincs leletei közt találtam meg (MOZSOLICS 1985, Taf. 200/13). A piricsei II. kincset Mozsolics Amália szintén a Kurdi-horizontra, a B Vb periódusra datálja.

A Galambokon előkerült bronzszállal betekert borotványél (7. kép 3) párhuzamát két helyről ismerjük. Az egyik a Somogy megyei Pamuk határában került elő (MOZSOLICS 1985, 169, Taf. 106/11), a másik pedig a Tolna megyei nagyvejkei bronzdepo leletei között található (MÉSZÁROS 1971–1972, 62, XII. tábla 16). Kiemelkedően fontos, korhatározó ez a lelet, evezőlapát alakú pengefoglalatával itáliai típust képvisel. A hurkos nyelű bronzborotva különböző változatainak Itáliában számos lelőhelye ismeretes (MÉSZÁROS 1971–1972, 44–45). E típus előfordulását Mészáros Gyula kutatta a két felsorolt párhuzam kapcsán. Megállapította: „Fel kell tételeznünk, hogy ez a típus már a Protovillanova idején kialakult. Ez a periódus nálunk a HA₁-nek felel meg.” (MÉSZÁROS 1971–1972, 45) Későbbi munkájában Mozsolics Amália is kitér a Kurdi-horizont kincseinek datálásakor az itáliai kapcsolatokra. A nagyvejkei bronzdepot a Kurdi-horizont Vb fázisára datálja (MOZSOLICS 1985, 157), hasonlóan a pamuki kincset is (MOZSOLICS 1985, 169). Végső datálásában ő is Reinecke kronológiáját használja, a kurdi típusú kincseket a HA₁–HA₂ korszakra teszi.

A 412. objektum pengetőredékei (12. tábla 1, 3) valószínűleg egy nyélnyújtványos markolatú kardhoz tartozhattak. A sírban talált átlukasztott nyéltöredék is ezt támasztja alá. A kisebbik pengetőredék egyik vége hajlított. Mindkét pengedarab másodlagosan égett. Valószínű, hogy összehajtogatva, esetleg összetörve kerültek már eredetileg is a sírba. A kardok széleskörben elterjedtek a késő bronzkori depokban, leletünk markolat nélkül önállóan nem korhatározó darab.

A fémek párhuzamai alapján a Galambok–Hársas-erdő lelőhelyen előkerült urnasírokat a HA₁ periódusra datálom.

Kerámia leletek

A sírok kerámia anyaga az Urnamezős kultúra idősebb fázisának leletei közé sorolható. Patek

Erzsébet az Urnamezős kultúra dunántúli leleteit bemutató könyvének összefoglaló tábláin is megtaláljuk a galamboki edények formai hasonmásait (PATEK 1968, II–X. tábla). Edényeink között vannak olyanok, melyek erős halomsíros hagyományokat követnek. A Kis-Balaton térségében folytatott megelőző régészeti feltárások során is kerültek elő urnasírok, temető részletek. Balatonmagyaród-Hídvégpusztán 56 síros temetőt tárt fel Horváth László. Az idősebb sírok esetében itt is az erős halomsíros hatást emeli ki a szerző. A temető idősebb sírjait a BD–HA korszak fordulójára teszi (HORVÁTH, 1994, 220; HORVÁTH 1996, 60). A galamboki sírok között is visszaköszönnek a balatonmagyaródi formák és díszítések. A sírokban talált edények kihajló, lekerekített pereműek, síkozott peremű töredék nem volt. Erős halomsíros hagyományt követ a 244. objektum árkolt bütykös és függőleges vonalcsoporttal díszített urnatöredéke (5. kép 2). Halomsíros hagyományokat követ, ezenkívül a 287. objektum kihajló peremű, rövid nyakú, hasonlóan árkolt bütyökkel és függőleges vonalcsoporttal díszített nyomott gömbös hasú kétfülű urnája (5. kép 6) is. Szintén a 287. objektumban volt az a svédsisak alakú tál, mely nem egy határozott éles bordával tagolt darab, kissé lágyabb vonalakkal alkotta meg a fazekas. A 178. objektumban talált füles bögre (5. kép 1) hasonmása is megtalálható a balatonmagyaródi anyagban (HORVÁTH 1994, 7. kép 6), ezen objektum urnájának talpa enyhén magasított talpú forma (5. kép 4), ami ugyancsak halomsíros előképeket követ. A 244. sírban talált felhúzott fülű kis csésze azonban már urnamezős jellegzetesség. A 354. objektum füles urnájának (6. kép 5), az urna alsó harmadának hasonmását szintén megtaláljuk a balatonmagyaródi késő bronzkori temető

idősebb fázisának sírjai között (HORVÁTH 1994, 7. kép 1). A 357. objektum füles bögréje (6. kép 6) ferde szájjal is az Urnamezős kultúra idősebb fázisának jellemzője. A 412. objektum füles fazeka (6. kép 2) és az éles bordával tagolt, kihajló, lekerekített peremű táltöredék (6. kép 1) az idősebb és a fiatalabb fázishoz egyaránt sorolhatja az urnasírt. A 409. objektum egyszerű, lekerekített, enyhén behúzott peremű tálja (6. kép 4) is inkább az idősebb fázishoz sorolható.

Úgy vélem a bemutatott sírok edényei valamivel fiatalabbak, mint a balatonmagyaródi leletek, így a BD korszak utánra a HA₁ korszakra kelteznek. A kerámiaanyag alapján a galamboki urnasírokat az Urnamezős kultúra idősebb fázisára, a HA₁ korszakra datálom.

A leletanyag datálása

A 244. objektumot fémleletei (2 tű, tör) a HA₁ korszakra kelteznek, a halomsíros hagyományokon nyugvó díszített urnája az idősebb fázishoz sorolja, ugyanakkor a sírban talált felmagasodó fülű csésze már a fiatalabb fázis jellegzetessége. A 412. objektumot nyél-nyújtványos kardtöredéke az Urnamezős kultúra idejére helyezi. A sír kerámialeleteiből finomabb kronológiai megállapítást nem lehet tenni. A 349/B objektumban talált borotványél legkorábban a HA₁ korszakra datál.

A korábbi kutatásokat is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Zala megye területén az Urnamezős kultúra idősebb fázisában erősen éltek még a halomsíros hagyományok, a kerámiaanyagban még nem alakultak ki a fiatalabb korszak jellegzetességei. A bemutatott párhuzamokhoz viszonyítva az ismertett galamboki leletanyagot az Urnamezős kultúra idősebb fázisára, a HA₁ korszakra helyezem.

Irodalom:

- HORVÁTH 1994
Horváth L.: Adatok a Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez. *Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in SW-Transdanubien*. Zalai Múzeum 5 (1994) 219–235.
- HORVÁTH 1996
Horváth L.: Késő bronzkor. In: *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992*. Szerk. Költő László – Vándor László, Kaposvár – Zalaegerszeg, 1996. 57–66.
- JANKOVITS 1992 a
Jankovits, K.: Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend. *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 44 (1992) 1–81.
- JANKOVITS 1992 b
Jankovits, K.: Spätbronzezeitliche Hügelgräber von Bakonyjákó. *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 44 (1992) 261–343.
- KEMENCZEI 1984
Kemenczei, T.: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Akadémia kiadó, Budapest 1984.
- KŐSZEGI 1988
Kőszegi F.: *A Dunántúl története a későbronzkorban*. BTM Műhely I. Budapest 1988.
- MÉSZÁROS 1971-1972
Mészáros Gy.: *A nagyvejkői későbronzkori kincslelet. Die Hortfunde aus Spätbronzezeit von Nagyvejke. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve II–III. 1971–1972*. 19–66.
- MOZSOLICS 1985
Mozsolics A.: *Bronzefunde aus Ungarn. Depofundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Akadémia kiadó, Budapest 1985.
- PATEK 1968
Patek E.: *Die Urnenfelder kultur in Transdanubien*. Akadémia kiadó, Budapest 1968.
- SZÁRAZ 2006
Száráz Cs.: *Későbronzkori fémleletek Muraszemenye–Aligvári-mező lelőhelyről. Late Bronze Age metal objects from Muraszemenye–Aligvári-mező*. *Zalai Múzeum* 15 (2006) 171–188.
- TROGMAYER 1975
Trogmayer O.: *Das Bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé. Fontes Archaeologici Hungariae*. Akadémia kiadó, Budapest 1975.

Late Bronze Age urn graves at Galambok–Hársas-erdő

Present paper is a report of the findings of the 18 urn graves excavated at Galambok–Hársas-erdő. The burials can be dated to the older phase of the Urnfield culture. The urns, filled with ashes, were dug into shallow pits. The belongings of the departed have also got into the vessels. Two graves may have been unurned cremations, in the case of the other 16 graves vessels contained the ashes, without exception. Parts of two well separable groups of burials were excavated (*Fig. 1: 2*). Perhaps, these groups belonged to small families like at Balatonmagyaród–Hídvégpuszta (HORVÁTH 1994, 220). The ceramics of the graves can be dated to the older phase of the Urnfield culture, but some vessels have the marks of Tumulus culture traditions. Among the metal objects the razor handle whipped round with a bronze strand is the most important type fossil (*Fig. 7: 3*). The oar-shaped blade

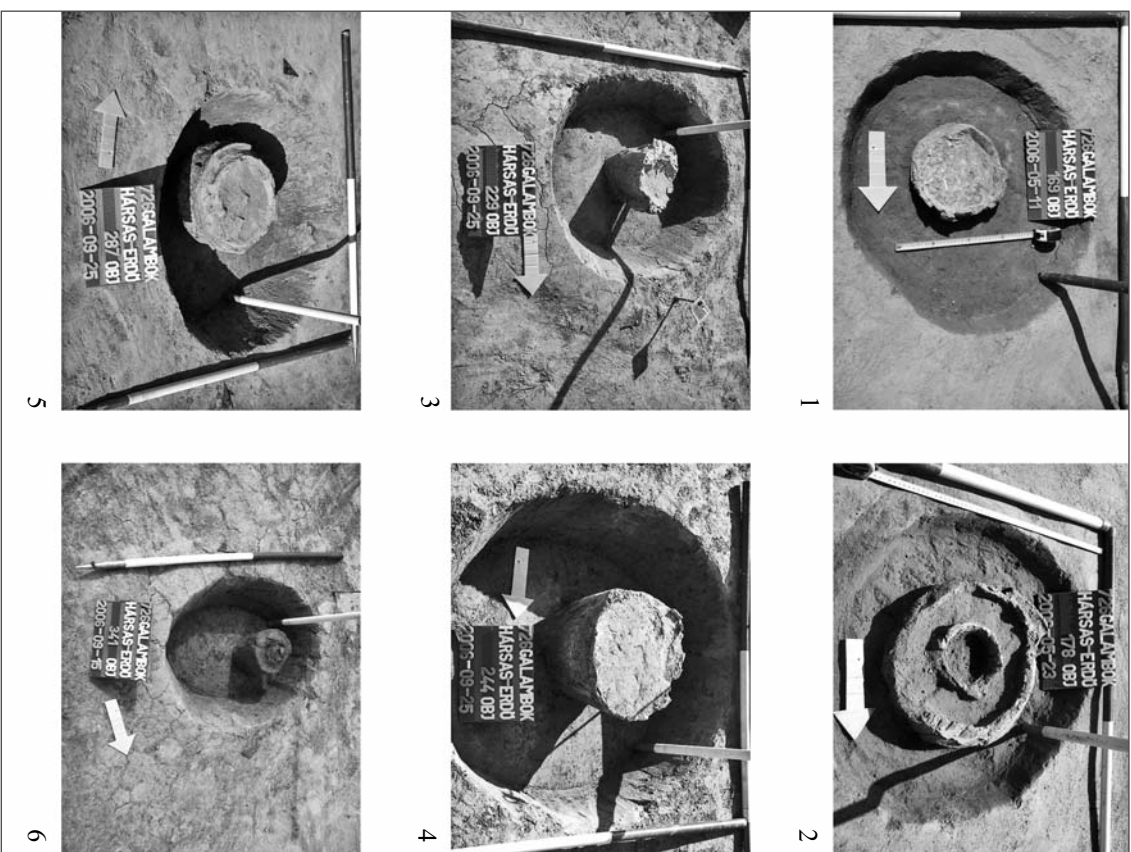
socket represents the Italian variant. Gyula Mészáros investigated the occurrences of this type and pointed out: “We have to resume that this razor was evolved during the time of the Protovillanova culture. This era is parallel to our HA₁ period (MÉSZÁROS 1971-1972, 45).

Considering also earlier investigations, we can assume that during the older phase of the Urnfield culture, the Tumulus culture traditions were still strong in Zala county, and within the ceramics the main characteristics of the Early Urnfield culture were not worked out, yet. On the basis of the presented analogies the findings from Galambok can be dated to the older phase of the Urnfield culture, the HA₁ period.

Translated by Zoltán Fullár

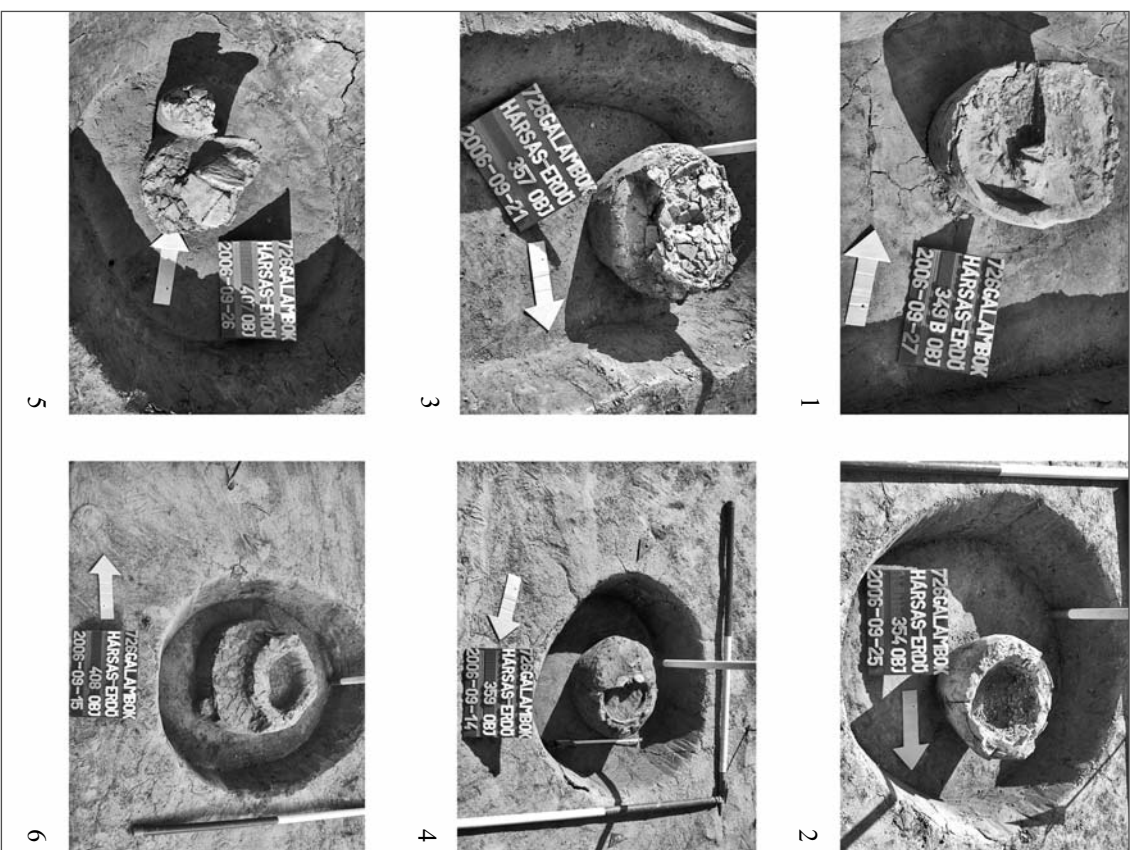

1. kép: Galambok–Hársas-erdő, összesítő alaprajz a két feltárt sírcsoporttal
 Fig. 1: Plan of the site Galambok–Hársas-erdő with the two groups of graves

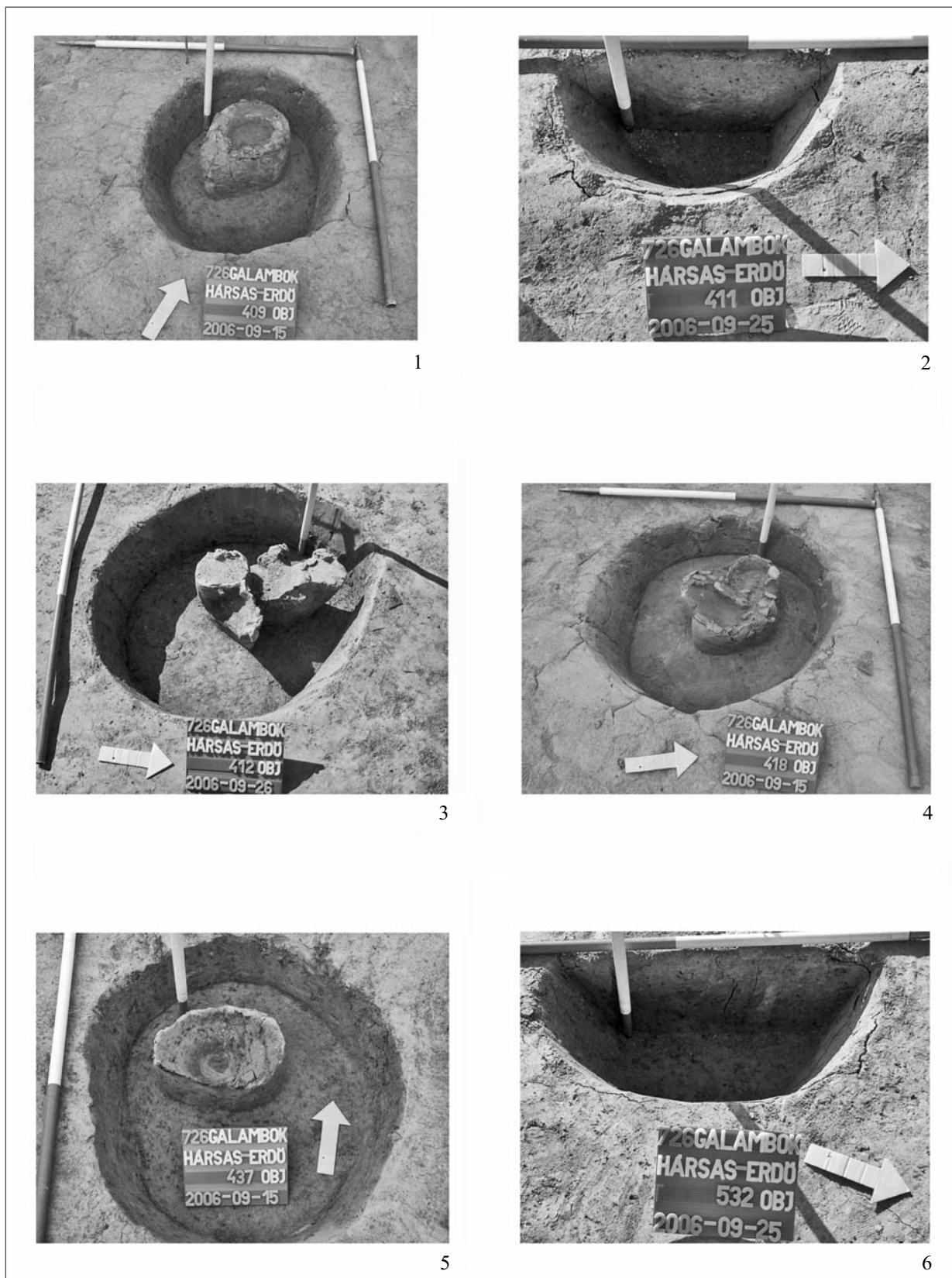
2. kép: Galambok–Hársas-erdő, a 169, 178, 229, 244, 287, 341. objektumok felülnézeti fotója

Fig. 2: Galambok–Hársas-erdő features 169, 178, 229, 244, 287, 341, view from above

2. kép: Galambok–Hársas-erdő, a 169, 178, 229, 244, 287, 341. objektumok felülnézeti fotója

Fig. 2: Galambok–Hársas-erdő features 169, 178, 229, 244, 287, 341, view from above

4. kép: Galambok–Hársas-erdő, a 409, 411, 412, 418, 437, 532. objektumok felülnézeti fotója
Fig. 4: Galambok–Hársas-erdő features 409, 411, 412, 418, 437, 532, view from above

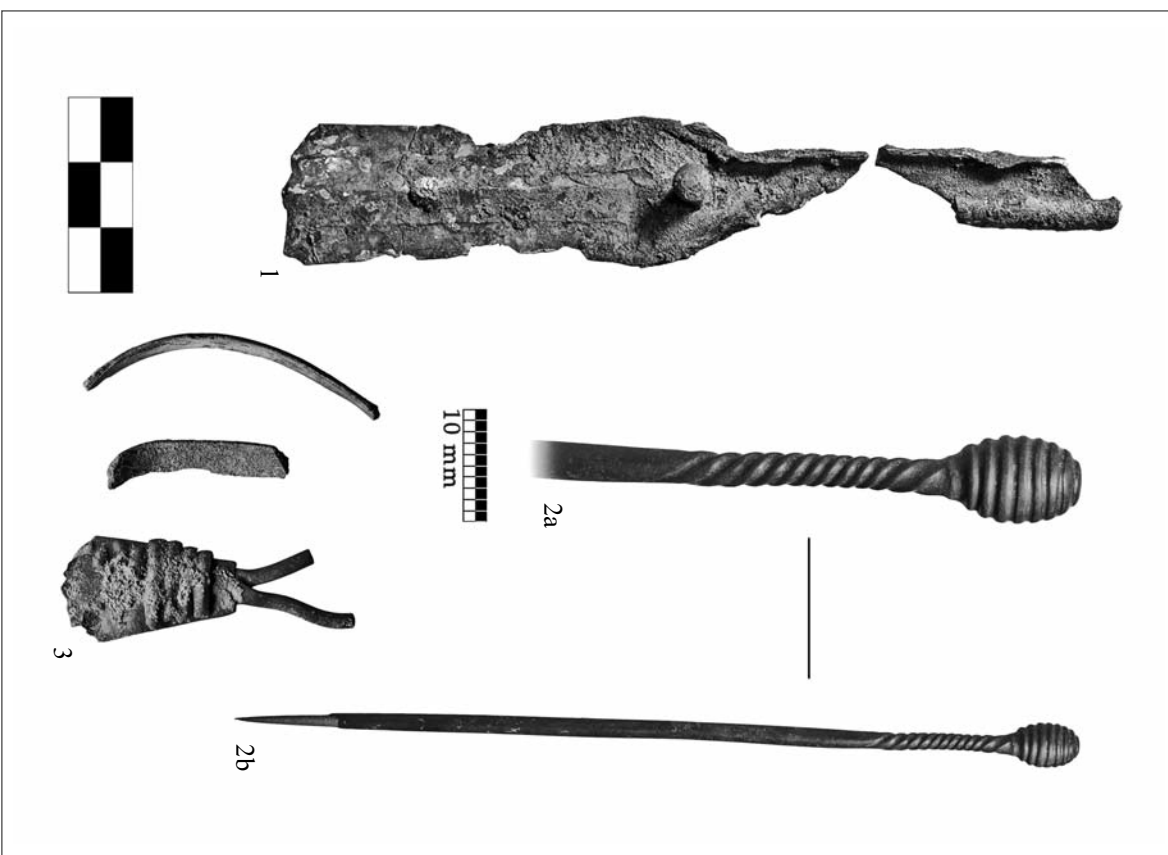

5. kép: Galambok–Hársas-erdő, edények a 178 (1, 4), 244 (2, 3), 287. (5, 6) objektumból
Fig. 5: Vessels from features 178 (1, 4), 244 (2, 3), 287. (5, 6)

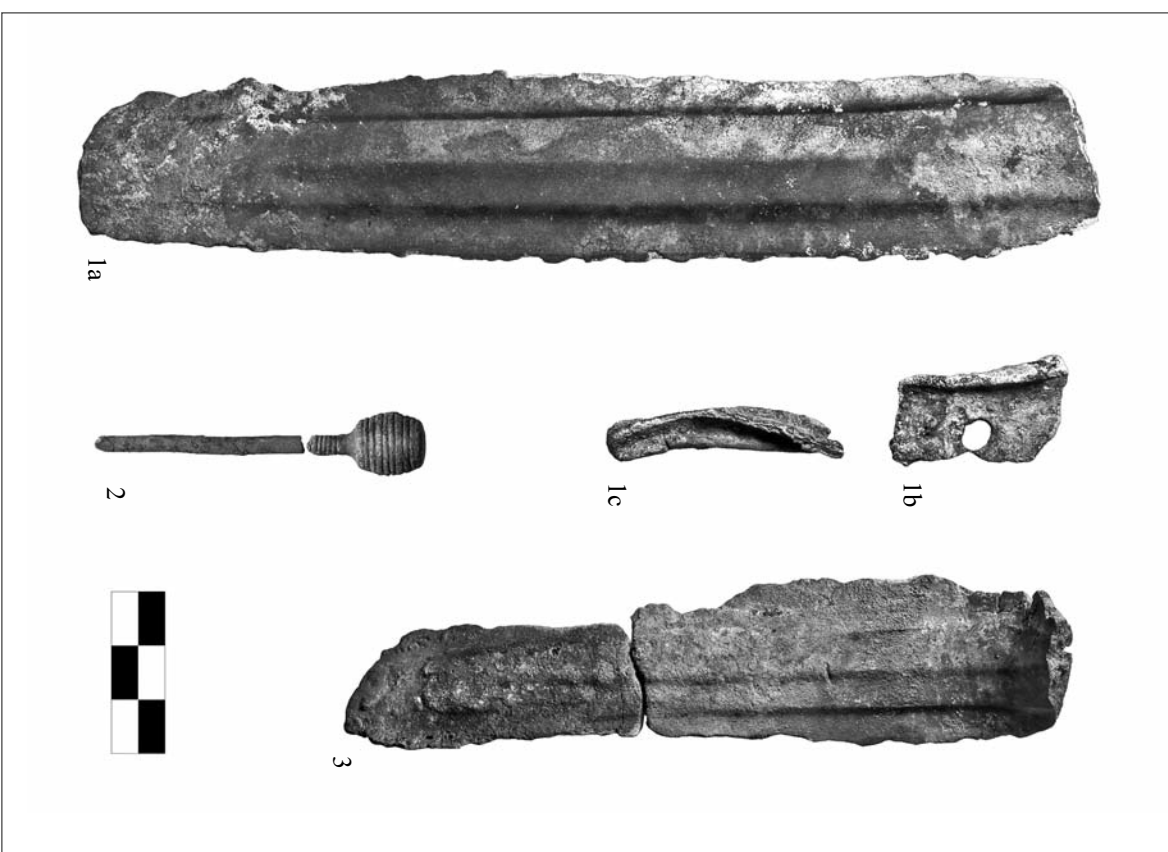

6. kép: Galambok–Hársas-erdő, edények a 354 (5), 357 (6), 409 (4), 412 (1, 2), 437. (3) objektumból
Fig. 6: Vessels from features 354 (5), 357 (6), 409 (4), 412 (1, 2), 437. (3)

7. kép: Galambok–Hársas-erdő, fémleletek a 349/B (3), 244. (1, 2a, 2b) objektumból
 Fig. 7: Iron finds from features 349/B (3), 244. (1, 2a, 2b)

7. kép: Galambok–Hársas-erdő, fémleletek a 349/B (3), 244. (1, 2a, 2b) objektumból
 Fig. 7: Iron finds from features 349/B (3), 244. (1, 2a, 2b)

Fullár Zoltán

Az urnamezős kultúra települése Nagyrecse–Baráka-dűlőben¹

A Nagyrecse–Baráka-dűlőben, terepbejárással azonosított lelőhely (FEKETE–FRANKOVICS 2002) a falutól délnyugatra, a Bakónaki-patak felé lejtő domb délkeleti oldalán és alján húzódik, észak-déli irányban. A lelőhely középső részét érintette az M7 autópálya nyomvonala. A feltárást két évadban végezte el a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. 2004-ben dr. Kvassay Judit vezette a munkálatokat március 29. és július 26. között. Ez idő alatt 13 428 m² területen 197 objektum lett kibontva. A munka során a középső rézkori Balaton-Lasinja, a késő rézkori Baden, a késő bronzkori Urnamezős kultúra gödrei kerültek elő, valamint településrészlet a 9. századból és két objektum az Árpád-korból (KVASSAY 2005).

2006-ban újabb feltárást végeztek az előző terület északi és déli oldalán, Basticz Zoltán közreműködésével. Ekkor újabb 3427 m² felületen, 74 objektumot bontottak ki, így 271-re nőtt ezek száma. Új kultúra leletanyaga nem került elő (KVASSAY–STRAUB 2007).

A cikkben a bronzkori település szerkezetét, leletanyagát és az akkori élet körülményeit vizsgálom, a feltárások során előkerült leletek, objektumok, és a rendelkezésre álló természettudományos vizsgálatok alapján. Fontosnak tartom, hogy a környéken ismert, korban illeszkedő telepek, temetők közé beillessem a lelőhelyet, és amennyire lehetséges, rekonstruáljam annak környezetét.

1. A lelőhely és környékének természettföldrajzi jellemzői

A település és az ott folyó élet vizsgálatánál hasznosnak tartom, ha a lelőhelyet és az azt körülvevő terület jellemzőit minél jobban ismerjük, még akkor is lényeges ez, ha nem rendelkezünk teljes körű geológiai és archeometriai vizsgálati eredményekkel.

Az őskori vízrajz és a talajfelszín tagoltsága nem különbözhetett nagyban a mai tájtól, hisz a Zalai-

dombságra jellemző, többnyire észak-déli irányú dombhátak jóval korábban alakultak ki, és ezek a vízfolyások irányát is meghatározták. A nagy szintkülönbségek miatt a vízügyi rendezés is nehézségekbe ütközött, a 20. század során sikerült csak a Principális-völgyét többé-kevésbé sikeresen lecsapolni, addig egészen Nagykanizsáig mocsaras, vizenyős volt a terület. Egy nagyobb vízhozamú eső után manapság is sok gondot okoz a hirtelen összegyűlő csapadék (CSEKE 1994, 13–25).

Nagykanizsa környékén a nagy fényigényű növények, például a gyümölcsök egy része, nem fejlődik olyan mértékben, mint a kedvezőbb fekvésű helyeken. A sok folyó és patak miatt a környék igen ködös, az országban csak a hegyvidékek és a nagyobb folyóvölgyek régiói haladják meg ezt a szintet. Az évi átlaghőmérséklet is viszonylag alacsony, viszont a telek enyhébbek, mint az északabbi területeken. A szélcsendes napok száma Nagykanizsa környékén mindössze négy százalék, ami a Principális-völgyének és a Mura-medence közelségének köszönhető. Az évi csapadékmennyiség szintje eléri a sokkal magasabban fekvő területekét, például Kőszegét. A szántóföldi és a réti növényeknek ideálisak ezek az értékek, viszont a jégesők kialakulásának esélye jelentős (CSEKE 1994, 17–23).

Kis patakokban, erekben gazdag a terület, de a természetes tavak igen ritkák. A begátolással létrehozottak nem hosszú életűek, mert kotrás hiányában gyorsan feltöltődnek és eltűnnek. Feltehetően ez lett a sorsa azoknak a tavacskáknak is, melyek Nagyrecsétől délnyugatra illetve délkeletre láthatók a II. József idejében készült katonai felmérés térképén (2. kép). Ezek közül ma egyiknek sem látható nyoma.

A lelőhely talaja a környéken jellemző, agyagbemosódásos barna erdőtalaj, erősen kötött. A talajfelszín a legtöbb helyen erodált, köszönhetően a víz munkájának. Gyakoriak a vasas göcök, a mészkiválások (CSEKE 1994, 26–34).

2. Az urnamezős település

A feltárás során 97 olyan objektum került elő, melynek leletanyaga biztosan az urnamezős korszakra datálható. Egyértelműen épülethez kapcsolódó jelenséget (cölöplyukak, tapasztott padló, falalapárok) nem sikerült megfigyelni, így az előkerült objektumok településszerkezeti értéke ebből a szempontból elég csekély. Emellett azonban elhelyezkedésükből, kialakításukból, és a bennük rejlő anyagból levonhatóak bizonyos következtetések.

A korszak (késő halomsíros, idősebb urnamezős időszak) településkutatása sajnos igen szegényes, nem lehet csak a barákai teleppel teljesen egykorú példákat felhasználni a település szerkezetének elemzésekor. Az előkerült objektumok nagy része biztosan hulladék- vagy anyagnyerő gödör volt, így az ezek alapján rekonstruálható életér elég szegényes. Meg kell jegyezni, hogy sem a rézkori kultúrák, sem a 9. századi objektumok esetében nem sikerült ház vagy egyéb épület nyomát megfigyelni.

A gödrök egymáshoz való viszonyát vizsgálva azonosíthatók olyan csoportok, melyek nagyjából északkelet-délnyugat irányú vonalat alkotnak (I.: 44, 43, 92, 91, 97. objektumok; II.: 75, 81, 93, 101. objektumok; III.: 127, 128, 113, 114, 211, 247. objektumok) (2. kép). Ezek természetesen lehetnek véletlenek is, de ha egyéb adatokat is számításba veszünk, talán már nem tűnik olyan megalapozatlannak pár feltevés. Mint fentebb már leírtam, a lelőhely egy észak-északkelet – dél-délnyugat irányú patak völgyet északnyugati irányból kísérő dombhát délkeleti lejtőjén helyezkedik el. Az uralkodó szélirány a domborzati adottságoknak köszönhetően megegyezhetett a patakmeder vonalával, vagy legalábbis nagyban befolyásolta annak erejét, irányát. A fentiek tükrében valószínűsíthető, hogy a bronzkori településen úgy alakították ki az épületeket, hogy minél kisebb felületen érje azokat a szél (mint fentebb láthattuk, jelenleg évente mintegy 15 nap a szélcsendes mindössze). Ebből az következik, hogy hosszabb oldaluk a széljárással párhuzamosan helyezkedett el, tehát észak-északkelet – dél-délnyugati irányban. Hasonló következtetésre jutott Figler András is Börcs – Paphomlok-dűlőben, bár ott a cölöplyukak szépen kirajzolták a házak alakját (FIGLER 1996, 11. 2. ábra).

Zala megyében kevés feltárt házat, épületet ismerünk a korszakból, ilyenek a gelseszigeti és a Nagykanizsa – Inkey-kápolna lelőhelyen feltártak. Az utóbbi hossza 9,5 m, szélessége 5,5 m volt, kissé a földbe mélyítették, padlója sározott, fala vesszőfonatos, tapasztott lehetett. Horváth László úgy gondolta, hogy az ásatás alaprajza alapján következtetni lehet földfelszínre épített lakóházakra is.

Nagykanizsa – Bilkei-dűlőben is feltárták egy tömésfalú ház részletét. Ezen a településen meg lehetett figyelni, hogy az épületek 25–30 méter átmérőjű csoportokat, „udvarházakat” alkotnak (HORVÁTH 1994b, 100).

Nagyon valószínű tehát, hogy nem azért nem észleltük épület nyomát az ásatás során, mert a település ezen részén nem voltak ilyenek (bár ez sem kizárható), hanem mert ezek olyan szerkezettel rendelkeztek, melynek nem, vagy csak kis mértékben marad régészeti módszerekkel kimutatható nyoma, hasonlóan a Vár völgy – Nagyláz-hegyen tapasztaltakhoz (MÜLLER 2007, 9–10). Az is lehetséges, hogy a mezőgazdasági munkálatok (mélyszántás) során semmisültek meg ezek a nyomok.² Esetenként előkerült nagyobb mennyiségű paticis is egy-egy gödörből, ami talán elpusztult épületek tapasztott falának maradványa lehet. Ezt bizonyítja, hogy ezek egy részén növényi pelyva-, szár- és levélenyomatok figyelhetők meg, valamint vastagabb ág- és vesszőlenyomatok, melyek fás szárú növényektől származnak (SÜMEGI 2007). Az előbbieket a tapasztáshoz felhasznált agyag maradványai lehetnek, míg a nagyobb lenyomatok a fonott falszerkezetről származhatnak.

Nehezíti az épületek, házak észlelését az is, hogy míg Észak-Európában a korszakban a nagy, sok oszlopos szerkezettel rendelkező hosszúházak a jellemzők, addig térségünkben inkább a kisebbek, egyszerűbbek fordulnak elő gyakrabban, ezek átlagos mérete 20–60 m² (V. SZABÓ 2004, 138, 141). Korábban gyakran hitték a nagyobb gödröket lakóhely maradványának (PATEK 1968, 53–58), de a hetvenes évek végére ez a feltételezés megdőlt (BÁNDI-FEKETE 1979, 113–120). A németbányai házak rendelkeztek tapasztott tűzhelyekkel, a település mindkét fázisában jól meg lehetett fogni az egykori szerkezetet (ILON 1996, 128). Ilon Gábor a velemi településsel kapcsolatban írta le, hogy a faoszlopos, paticisfalú, nyeregtetős házak padlója tapasztott volt, rendelkeztek tűzhellyel, alapjuk téglalap alakú, szélességük 3–5 m, hosszuk 6–8 méter lehetett. A településen megfigyelhető volt az utak, csatornák nyoma is (ILON 2006, 110).

Lakó- vagy munkaépület közelségére utalhatnak a gödrökből előkerült leletek közt az orsógombok, őrlőkövek, fémtárgyak is (VADÁSZ 1992, 215). Ezek szorosan kötődnek a mindennapi munkafolyamatokhoz. A 10 orsógomb a feltárt területen egyenletesen oszlik el. Az őrlőkövek háromnegyede viszont két területen csoportosul. A feltárt terület középső, északi részén, valamint ezzel egy vonalban, a terület déli szélén. Az északi csoportba tartozó gödrök a fentebb említett északkelet-délnyugati gödör csoportokba illeszkednek bele. Ezek alapján feltételezhetünk épületet/épületegyüttest az üresen hagyott területen.

A gödrök alakjukat tekintve változatosak, sok eltérés van a mélységadatok között is. Az objektumok nagy részét feltételezhetően agyaggyerés céljából áshatták. Erre a fontos alapanyagra szükség volt mind a kerámiakészítésnél, mind a házak külső-belső kialakításánál. Valószínűleg miután már nem volt szükség több nyersanyagra, vagy akadályozták a közlekedést, a gödröket feltöltötték a háztartásokban termelődő szerves és szervetlen hulladékkal.

Bizonyos gödrökben tárolhattak takarmányt is az állatok számára, de a méhkas alakúakban inkább emberi felhasználásra szánt gabona és egyéb étel lehetett (V. SZABÓ 2004, 139). A feltárt objektumok egyikének sem volt kifejezetten verem alakja, többnek kiszélesedik az alsó fele, de szájuk túl széles ahhoz, hogy alátámaszthassák a tároló funkciót. Lehetséges az is, hogy ennek eróziós okai vannak, de még így is igen kis számú a vélhetően tárológödörként azonosítható objektumok száma.

Természetesen a termények egy részét tárolhatták edényekben is, erre utalhat, hogy a kerámiaanyag jelentős részét adják nagyméretű hombárokhoz tartozó töredékek. Erre egyes esetekben a laza talajszerkezet miatt lehetett szükség, bár Nagyrécsén a talaj elég kötött volt, a gödrök széle nem omlott be egykönnyen. Elképzelhetőbb, hogy a magas talajvíz, vagy bizonyos egészségügyi okok tették ezt szükségessé, esetleg a raktározandó gabona értéke. Egy esetben sikerült megfigyelni földbe ástott edény nyomát (118. objektum), melyet valószínűleg tárolására használhattak.

A feltárt területen az urnamezős népességhez tartozó objektumok a magasabb részen sűrűbben, kelet felé, ahogy lejtett a domb, egyre ritkábban jelentek. Ellenére annak a fentebb megállapított ténynek, hogy a település használatának idején a klíma csapadékosabb volt, a gödrök egészen a domb legaljáig jelentek, hasonlóan a 9. századi jelenségekhez.³ Megfigyelhető, hogy a rézkori gödrök is lehúzódnak eddig, de csak kis számban, bár az időjárás akkoriban is hűvösebb, nedvesebb volt (GYULAI 2001, 84). A domb legtetején már egyik kultúra objektumát sem találtuk meg, ami feltehetően a talajerózióknak és a mezőgazdasági munkákkal járó bolygatásnak tudható be. Legmagasabbra a rézkori lakosság húzódtott, jó 40–50 méterrel nyugatabbra, mint a másik két korszak emberei.

Megemlítendő, hogy az I. katonai felmérés térképén jól látható, hogy egy, Nagyrécséről dél felé tartó út metszette a lelőhelyet, valamint annak északi részén található a középkorban elpusztult Péterfalva területe is. Ennek jele lehet a terepbejárás során, az itt előkerült, jelentősebb mennyiségű középkori kerámia. Nem kizárható, hogy az úton folyó forgalom, valamint a falu közelsége is hozzájárulhatott egyes jelenségek megsemmisüléséhez (2. kép).

Az urnamezős korú települések típusaival már Patek Erzsébet is foglalkozott monográfiájában, ő három fajtát különített el, a nagyrécscei az első csoportba tartozik. Ezeket általában mocsaras-vizes területekből kiemelkedő dombháton alapították, és kifejezetten az idősebb fázisra jellemzők. A szerző szerint fennállásuk csak pár generáción keresztül volt lehetséges, példaként említi Keszthely és Zalaszentmihály környékét. A másik két csoportot a magaslati és a nagyobb folyók melletti települések alkotják (PATEK 1968, 15–17).

A barákaihoz hasonló telepek más kutatók szerint sem állhattak fenn 25–30 évnél tovább, köszönhetően az akkori mezőgazdasági technológiáknak. El kellett költözniük, mert az elérhető, művelhető földek ennyi idő alatt kimerültek (V. SZABÓ 2004, 146). Patek Erzsébet szerint főleg halászat, vadászat, gyűjtögetés, állattenyésztés adta a lakosság megélhetését, a földművelés szerinte elhanyagolható lehetett (PATEK 1968, 67–68). Véleményem szerint inkább indokolja a költözés kényszerét az irtásos-égetéses gazdálkodás, mint az, hogy megfogyatkozott a környéken a vadászható állatállomány.⁴ Egy főleg vadászattal, állattenyésztéssel foglalkozó népcsoport nem valószínű, hogy több évtizedet egy helyen töltött volna, és ennyi állandó települést épített volna ki, egymáshoz ennyire közel, a nagymértékű legelőigény miatt nagyobb távolságra kellett volna vándorolniuk. Gyulai Ferenc szerint is „állattartással vegyes növénytermesztést folytattak” (GYULAI 2001, 108). A Somogy megyei urnamezős telepeken is a virágzó mezőgazdaságra utal a nagy számú, nagyméretű feltárt tárolóedény és hombár (KISS 2007, 33).

A fentiek magyarázhatják meg azt a jelenséget, hogy miért tapasztalható ilyen mértékű település-sűrűség ebben a korszakban. A 3. képen jól látható, hogy egy-egy patak mentén miként sorakoznak a nagyjából egykorú lelőhelyek egymástól kis távolságokra. Öt kilométeres sugarú körben tíz, az urnamezős kultúra idősebb fázisából származó lelőhelyről van adat Nagyrécsce körül, és ezen felül még számos lehet, melyeket eddig nem sikerült megtalálni.

A lakosság méretéről nehéz bármit is mondani, ezen a környéken a népsűrűség hasonló lehetett a Kis-Balaton és a Hahóti-medence régiójáéhoz (SZŐKE 1995, 24). Ebben az időszakban (BD–HaA₁) a Murától délre is nagyfokú a benépesültség, a lelőhelyek nagy számának alapján (VINSKI-GASPARINI 1973, t. 132–137).

Sajnos a település kis része lett csak feltárva, mely alapján nehéz más lelőhelyekhez viszonyítani. Nem ismert a pontos kiterjedése, bár feltételezhető a terepbejárás alapján, hogy hossza nem haladta meg az 500 métert, szélessége pedig körülbelül 150–200 méter lehetett, ami nagyjából fele akkora, mint a Nagyka-

nizsa – Bilkei-dűlőben feltárt telep (HORVÁTH 1994b, 100). A betelepültség foka közepes, ismereteink alapján semmilyen erődítés, árok, kerítés nem volt megfigyelhető. Stratégiailag nem nevezhető ideálisnak a terület, hisz észak-nyugatról nyitott, a másik oldalról a domboldal lankás, talán csak a keleti oldalon lévő patak völgy felől védett (azonban kérdéses, akkoriban mekkora vízhozamú lehetett a patak).

Ilon Gábor hívta fel a figyelmet a németbányai „tell” közlése során arra, hogy egy település életében miért fontos a víz közelsége (ILON 1996, 133). Biztosra vehető, hogy Nagyrécsén is folyamatos vízellátást biztosító patak(ok) mellé telepedett le az urnamezős népesség, s ez igaz lehetett a környék többi lelőhelyére is, hiszen ezek többsége ma is élő vízfolyás mellett található (3. kép). Ezt bizonyíthatja az is, hogy a környékről eddig nem ismert urnamezős korba sorolható kút, bár lehetséges, hogy ez csak a kutatás jelenlegi helyzetében igaz.

A 2. képen látszik, hogy a lelőhelytől északra, körülbelül a lelőhely északi határától 200 méterre, a 18. században még folyt egy kisebb patak. Abban az esetben, ha feltételezzük, hogy a bronzkori klíma a mainál csapadékosabb és hűvösebb volt (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979; GYULAI 2001, 107–108), akkor abban az időben is ott lehetett, bár az kérdés, hogy mekkora vízhozama lehetett, hisz forrása alig feljebb, a mai faluval egy magasságban eredt.

A fentiek ismeretében feltételezhető, hogy a település bőséges vízellátással rendelkezett, s a friss vízárt nem kellett messze menni a bronzkori település szélétől, mindössze 50–100 métert. Bár a patakok a tavaszi, nyár eleji időszakban biztosan megáradtak, azonban az aránylag meredek, nagyobb szintkülönbségekkel tagolt felszín miatt még így sem kellett előntéstől tartaniuk a lakóknak. A Bakónaki-patak völgye eléggé széles ezen a részen, vízhozama akkora volt a 18. században, hogy malom is állt rajta, épp lelőhelyünkkel szemben, a keleti parton.

Fontos vizsgálni, hogy a kereskedelmi forgalom mennyire érint egy települést, milyen közel van egy feltételezhető központhoz. Az őskorban nagy valószínűséggel a legbiztosabban, az év nagy részében járható útvonalak a folyók lehetnek. Működhetnek határként, de segítségükkel nagy távolságokat is le lehetett győzni rövid idő alatt (főleg, ha az úti cél a folyásirányban volt). Nagyrécsé közelében jelenleg nincs nagyobb, akárcsak csónak használatára alkalmas víz, és a domborzat miatt nem valószínű, hogy ez másképp lett volna a bronzkorban. A Kis-Balaton több, mint 10, a Mura-folyó pedig legalább 20 kilométerre fekszik a falutól, légvonalban. A dombokkal, völgyekkel, vízfolyásokkal szabdaltnak tájon nem lehetett egyszerű a szárazföldi közlekedés, főleg nagyobb teherrel

megrakva, esetleg kocsival, de ez nem jelenti azt, hogy el lettek volna vágva a külvilágtól. A Principális-völgye mindössze 6 km, ahol esetleg folyhatott vízi úton kereskedelem, bár a kis lejtésnek köszönhetően inkább mocsaras terület lehetett akkoriban is, mint hajózható útvonal.

A település megszűnése valószínűleg békés módon folyhatott le. Erre utal, hogy nem sikerült megfogni pusztulási réteget, valamint az előkerült kevés fém-tárgy. Egy kis sarlódarab és a rossz állapotú tűk arra utalnak, hogy volt idejük alaposan összeszedni az értékes tárgyakat. A sarló esetében lehetséges, hogy egy sérült darabot törtek-vágtak több részbe, hogy később felhasználhassák, hisz nem valószínű, hogy egy ép darab így tört volna szét használat közben. Hasonló méretű darabok előfordulnak depókban is, mint például Donnerskirchenben (PITTIONI 1967). Ezek alapján nem kérdéses, hogy mennyire becsültek meg egy ekkora darab bronzot, mely nyersanyaga lehetett a tárgy későbbi pótlásának. Egészen biztos, és ez a „kincsleletekben” is tükröződik, hogy a fémhulladékot gyűjtötték, feltételezhetően a későbbi felhasználás okán, értékessége miatt, s nem valószínű, hogy általában a szemétdörmökbe szórták volna, ezt a lelőhelyeken előkerült csekély számú tört fém is bizonyítja.

Ezek alapján feltételezhető, hogy az innen továbbköltöző népesség békésen hagyta el addigi lakóhelyét, és magával vitt mindent, amit értékesnek, a továbbiakban is felhasználhatónak gondolt. Így a fém használati tárgyak többsége is elkerülhetett innen, és csak a használhatatlan, véletlenül szemétbe került töredékekre lelhattunk rá.

3. A leletanyag

Az előkerült kerámiaanyag nagy része valószínűleg helyben készülhetett, semmi nem utal arra, hogy ezeket ne lehetett volna házi körülmények között előállítani. A gödrökből csak pár esetben került elő olyan edény, melynek annyi, vagy akkora töredéke volt meg, hogy egykori formáját teljesen lehessen rekonstruálni. Ilyen mindössze 8 darab volt (pl. 4. kép: 716.79.1.1., 716.142.1.78.; 5. kép: 716.266.1.1.).⁵ Sokszor még ezekben az esetekben sem dönthető el, hogy volt-e füle az adott leletnek, és ha igen, akkor hány darab.

A fazekak és a tárolóedények többsége, mint általában a durvább házikerámia, nem köthető egy szűkebb periódushoz. Többségük az urnamezős kor idősebb fázisától, vagy akár a késő halomsíros időszaktól gyakori, és kisebb-nagyobb változásokkal, de használják a fiatalabb urnamezős kultúra idején is (VADÁSZ 1992, 218.) (4 kép: 716.9.1.3., 716.49.2.2.). A főző és tárolóedények elkülönítését az is nehezíti,

hogy nagyon hasonló a kialakításuk, gyakran formájuk is, valójában sokszor csak méretük, és az ebből fakadó használati módjuk különbözteti meg őket. Segítene a kerámia anyagának vizsgálata, de ilyen vizsgálattal nem rendelkezünk. A tárolásra használt edényekre jellemző az, hogy szájuk szűkebb, mint a főzésre használt fazekaké, hisz így csökken az esély arra, hogy a bennük lévő, értékes nyersanyag (gabona, gyümölcsök) sérüljön, kiboruljon, lefedésük is egyszerűbben megoldható így (KREITER 2006, 155.). A nagyobb, bordadíszes vállú, durva felületű hombárok jellemzőek a BD–Ha₁ korú telepeken (PATEK 1968, CXII; VADÁSZ 1992, 219.), Nagyrécsén is több került elő (4 kép: 716.9.1.5., 716.69.1.1.).

A tálak gyakoriak, és igen sok típusuk került elő a településről. A turbántekercses tál korát a környezete határozza meg, de az biztosnak látszik, hogy Kőszegi II. fázisa alatt jelennek meg, és a vízszintesen síkozott pereműekhez képest arányuk idővel nő, alakjuk egyre gömbölyűbb lesz. Esetünkben is ez figyelhető meg (5 kép: 716.59.1.1., 716.63.1.1., 716.251.1.23., 716.251.1.24., 716.251.1.27.). A turbántekercselt dísz alsó határa gyakran az edény behúzott peremének törésvonala adja, Vadász Éva szerint ez alapján ezek a HaA időszak első felére tehetőek. A síkozott peremű tálak is nagy számban megtalálhatók, akár a másik díszítéssel egy gödrön belül (5 kép: 716.251.1.29., 716.251.1.30.), bár számuk nem éri el a turbántekercsesekét. Ezeket széles időintervallumban használták, de a két típus előfordulásának aránya jó jelzi, hogy nem datálhatjuk a telepet a HaA₁ elé.

A halomsíros korszakra jellemző csücskös peremű tál hiánya azt jelzi, hogy a BD–HaA₁ időszakok fordulójánál előbbre nem tehetjük a leletanyagot. A kihajló peremű, éles válltöréses tálak a késő halomsíros időszakra vezethetőek vissza, de hosszan megvannak az urnamezős korszakban is (4. kép: 716.43.1.1.; 5. kép: 716.12.1.11.; 716.83.2.4.; 716.127.1.3.). A kihajló peremű tálak több típusát tekintve, a párhuzamok alapján, ezek nagy része a HaA korra tehető (VADÁSZ 1992, 218–221.).

A bögrék/csészék között a magas fülűek két változata, az éles hastörésű, és a sima, ívelt vállú gyakori a Baierdorf-Velatices körben (HaA). A lágy profilú, kislefűes bögrék a halomsíros időszakra jellemzőek (HORVÁTH 1994a, 219.), ilyenek kerültek elő több objektumból is, bár nem minden esetben füllel (5. kép: 716.173.1.5.; 716.211.1.5.; 716.249.1.3.). A perem fölé hajló fülű, éles hastörésű csésze a Velatices-kör felé mutat, BD–HaA₁–HaA₂ fordulójáig követhető Kőszegi szerint. Vadász Éva véleménye az, hogy ez nem egyértelmű, inkább csak annyit látszik biztosnak, hogy a Közép-Duna-vidék idősebb urnamezős anyagára jellemző, a BD végén, a HaA-ban általános, alja lehet

omphaloszos vagy talpas (VADÁSZ 1992, 217–220.) (5. kép: 716.46.4.5.). A bögréket (és tálakat) általánosan díszítik kis bütykökkel a halomsíros kortól kezdve (HORVÁTH 1994a, 220.), ez megvan Nagyrécsén is, bár kis számban (4. kép: 716.107.1.1.; 5. kép: 716.140.1.10.).

Fésűdíszes edények jellemzőek a régibb Baierdorf-Velatices körben, elsősorban az urnák, tálak, nagyméretű edények alsó részén (VADÁSZ 1992, 219.), esetünkben sem ritkák, több edénytípuson előfordul a díszítés (4. kép: 716.257.1.3.).

Zala megye déli részén az urnamezős kultúra első felében (BD–HaA) a halomsíros hagyományok erősen éltek tovább. A díszítések egyszerűek, ritkán használják ezeket, akkor is csak sima plasztikus bordaként. A későbbi fázisban már gyakori a síkozott, turbántekercselt perem, a kannelúra. A bögrék füle általában a perem fölé magasodik, sokszor háromszög átmetszetű (HORVÁTH 1996, 60.). Barákan ez utóbbi jelen van, de nagyon ritka (4. kép: 716.107.1.2., valamint pár fültörődék a 75. és 251. objektumból).

Összehasonlítva a nagyrécscei, és Balatonmagyaród – Hídvégpuszta idősebb (BD) és fiatalabb (HaA₁) anyagát (HORVÁTH 1994a, 11–12. illetve 13–14. kép), mindkét korszakkal rokonság ismerhető fel. A korábbi anyagból megvannak a kis, kör átmetszetű fülek, a kicsi, éles profilú csészék, valamint a bordával kerített bütyök. A másik fázissal közös az ívelt bordadíszmotívum a nagyobb tálak hasán, vállán, a síkozott perem, kis, perem fölé magasodó fülű bögrék, a turbántekercselt váll és perem. Horváth László a plasztikus és karcolt díszítést is halomsíros eredetre vezeti vissza (HORVÁTH 1994b, 100.). A Nagykanizsa – Inkey-Kápolna lelőhelyen (BD–HaA₁) előkerült urna jól beleillik a telep párhuzamainak sorába, mind plasztikus díszítését, mind alakját tekintve (HORVÁTH 1994b, 10. kép) (4. kép: 716.43.1.1.).

A Vadász Éva által közölt szigetszentmiklósi késő bronzkori telep anyaga is jó alap a datáláshoz, az ott előkerült leletek sok esetben szinte azonosak a barákaival, természetesen több esetben figyelhető meg eltérés is, de ezt magyarázhatjuk a nagy távolsággal, valamint az eltérő irányból érkező hatásokkal.

Érdekességként említem csak meg a két előkerült tűzikutyát, valamint egy csizmaedény töredékét. Ezek mindegyike jól beilleszthető az edények által behatárolt periódusba, bemutatásuk egy későbbi dolgozatban fog megtörténni.

A fémek szinte teljes hiánya megnehezítette a kelteztést, mindössze pár fej nélküli tű és egy sarló pengéjének töredéke képviseli a bronztárgyakat.

A kőanyagot 40 darab beazonosítható lelet képviseli. Ezek nagy része őrlőkövekből származik (80%), mellettük ütőkő, simító, fenőkő és kővéső került elő a gödrökből.

Eszközt az amúgy is szegényes csontanyagban (7 darab) nem sikerült azonosítani. Valószínű, hogy ez egyrészt a feltárt terület méretének, másrészt a csontot megsemmisítő agyagos, savas talajnak köszönhető.

4. Természettudományos megfigyelések

A lelőhely állatcsont anyagának mennyisége és minősége korszakonként változó volt. A rézkori leletek közt kevés, és rossz megtartású csont volt csak, míg a 9. századi maradványokat vizsgálva elég széles fajskálát lehetett kimutatni, kor és nem meghatározással.

A bronzkori gödrökben mindössze hét darab csonttöredék volt, ezek közül hatot lehetett meghatározni. Három darab szarvasmarhához tartozott (49. és 54. objektum), de a töredékesség miatt sem a nemet, sem a kort nem lehet megállapítani. Két töredék tartozott kiskérődzőkhöz, de nem megállapítható, hogy juhhoz, vagy kecskéhez (75. és 77. objektum). Az utolsó töredék sertés I. ujjperce volt (75. objektum).⁶

A töredékesség miatt nem sikerült további információt kinyerni a leletekből. Annyi megállapítható, hogy a fenti példányok mind háziállatok voltak. A kis leletszám, valamint a település részleges feltártsága miatt mégsem lehet azt állítani, hogy a késő bronzkorban a vadászat ennyire ritka volt, bár az élelemtermelés szempontjából, mint fentebb már láthattuk, nem valószínű, hogy meghatározó lett volna.

A lelőhely környezettörténeti rekonstrukcióját a Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszékén készítették el (SÜMEGI 2007). Sajnálatos, hogy a feltárt leletanyag igen kis része volt ebből a szempontból vizsgálható.

A vizsgálatra elküldött földmintákból kinyert magok alapján annyi jelenthető ki, hogy a települést erdős társulások vették körül, melyek jellegzetes fája a tölgy (*Quercus*), a kőris (*Fraxinus*), a juhar (*Acer*), az éger (*Alnus*) és a fűz/nyár (*Populus/Salix*) volt. A pontos fajok meghatározása nem volt lehetséges, de valószínű, hogy míg a tölgy a dombok magasabb területein nőtt, addig az éger és a fűz/nyár inkább a mélyebb, vízesebb részeken élt. Előkerült gyümölcsfa (*Prunus*) magja is, azonban nem lehetett megállapítani pontosan, melyik csonthéjas fajtól származhat (szilva, cseresznye, őszibarack, kajszibarack vagy mandula).

5. A település kora

Az edénytöredékek tipológiai rendszerbe rendezésével és párhuzamok keresésével lehetséges csak a telep relatív/abszolút kronológiai helyzetét behatárolni, ez azonban tekintve a kultúrán belül jelentkező területi eltéréseket, nem könnyű feladat (KŐSZEGI 1988, 27). A lelőhelyhez távolságra legközelebb a

szlovéniai és horvát anyag van, azonban az ausztriai anyag jobban feldolgozott.

A fenti párhuzamok alapján a település használata valószínűleg a HaA₁ idősakra tehető. Megvannak benne még a korábbi, késő halomsíros – kora urnamezős fázisra jellemző típusok, de nem kizárólagosan, hisz már jelen vannak olyan formák is, melyek megvannak később is, a fiatalabb, HaB korszakban, és a HaA fázisban alakulnak ki.

Ha elfogadjuk a HaA₁ idősakra való keltezését, akkor a település élete Müller-Karpe adatai alapján az i.e. 12. századra tehető (MÜLLER-KARPE 1959). Hasonlóan datálta a fázist Vinski-Gasparini is, aki a BD–HaA₁ korszakot (felosztásában a II. fázis) 1230–1100 közé valószínűsítette (VINSKI-GASPARINI 1973). Lothar Sperber kombinált C14-es dendrokronológiai adatai alapján i.e. 1225–1155 közé helyezi a HaA elejét (SPERBER 1987, 143). A Figler András által közölt Börcs – Paphomlok-dűlő, BD–Ha₁ relatív keltezésű település szerves anyagain elvégzett C14-es vizsgálatának eredményei i.e. 1294–1075 között szóródtak (FIGLER 1996, 12). Ezek alapján valószínű, hogy Nagyrécse–Baráka-dűlőben is az i.e. 12. század során használták a települést bronzkori lakosai.

6. Összefoglalás

A Nagyrécse–Baráka-dűlőben feltárt lelőhely 271 objektumából 97 köthető a cikk témáját adó késő bronzkori urnamezős kultúrához. Az előkerült nagy mennyiségű kerámia alapján egyértelműen sikerült beazonosítani, hogy a kultúra idősebb fázisában élt itt annak egy csoportja.

A régióban bár sok, a késő bronzkorra datálható lelőhely ismert, azonban ezek nagy részén nem történt alaposabb régészeti kutatás, általában csak terepbejárásokból ismertek. A feltárt települések nagyon ritkák, jóval nagyobb arányban kerültek elő temetők, sírok. Ez igaz a kultúra teljes területére, ezért is fontos a most ismertetett lelőhely.

Az előkerült objektumok alapján a telep szerkezete alig vizsgálható, de az adatok alapján igaznak tekinthetőek azok az elméletek, melyek szerint a hasonló lakhelyeket 20–30 évig, egy generáció élete során használhatták. Hosszabb itt tartózkodás alatt valószínűleg több rétegben lehetett volna megfogni a kultúra leleteit.

A barákai telep jól beleillik a környék lelőhelyeinek láncolatába, semmi okom nincs feltételezni, hogy azoktól sokban eltért volna. A környék szinte összes ismert települése ehhez hasonlóan, domboldalra, vízfolyásokhoz közel lett kialakítva. Lakói valószínűleg elsősorban növénytermesztéssel, állattenyésztéssel

foglalkoztak, letelepült életmódot folytattak. A korszakban a vadászat már kevésbé lehetett fontos, mint a gazdálkodás.

Bár a kerámiaanyag sokszor eltér az egymáshoz közeli lelőhelyeken is, a hitvilág feltételezhetően nagyobb területeken is egységes lehetett, legalább alapjaiban. Erre utalnak a tűzikutyák széles körben ismert párhuzamai, és a cipőedények is.

Mindenképp érdemes lenne a szűkebb régióban tovább folytatni az urnamezős kultúra lelőhelyeinek felderítését és kutatását. Fontos lenne, hogy a magukban azonosított telepek temetőit, és a temetőkhöz

tartozó telepeket is megtaláljuk. Ezek anyagai alapján talán felállítható lesz később egy olyan, a mainál is aprólékosabb tipológiai-kronológiai rendszer, aminek segítségével az urnamezős népesség mozgása, életmódja jobban tanulmányozhatóvá válik.

A fentiek alapján tehát elmondható, hogy a Nagyrécsce–Baráka-dűlőn élt urnamezős népesség anyaga alapján jól beilleszthető a szűkebb és tágabb környezetben található, HaA kori lelőhelyek közé, melyek a kultúra idősebb, békés időszakában jöttek létre, s csak annak végével szűnnek meg, valószínűleg társadalmi, talán politikai változásoknak köszönhetően.

Jegyzetek:

- 1 E tanulmány az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Régészeti Intézetében 2008-ban megvédett szakdolgozatom egy részét öleli fel. A cikk terjedelme és témája miatt nem tartom szükségesnek, hogy a tipológiai-kronológiai kérdésekkel mélyrehatóbban foglalkozzam, ezt egy későbbi munkában pótlom.
Köszönettel tartozom dr. Kvassay Juditnak a leletanyag felajánlásáért, munkám során nyújtott pótolhatatlan segítségéért, baráti tanácsaiért, V. Szabó Gábornak, dr. Horváth Lászlónak és dr. Kalicz Nándornak a szakmai segítségéért, melyet a feldolgozás során kaptam tőlük.
- 2 A területen mindkét évadban kukorica és gabona volt ültetve, és a jó fekvés miatt valószínűleg már a középkor óta folyt mezőgazdasági művelés a környéken.
- 3 A népvándorlás korának késői időszakában az időjárás száraz, meleg volt, így nem meglepő, hogy a ma is

vizenyős környezetű Bakónaki-patak partjához közel, elhanyagolható szintkülönbséggel is megtelepedtek (GYULAI 2001, 150–151).

- 4 Erre utalnak az előkerült csontleletek is, melyek közt nincs vadállattól származó.
- 5 A nem túl távoli Kalnik-Igrišče lelőhelyen a 12959 darab töredékből mindössze 336 darab edényt lehetett teljesen rekonstruálni, ami a teljes anyaghoz viszonyítva igen kis arány (VRDOLJAK 1994, 43).
- 6 A csontok vizsgálatát Lichtenstein László és Tugya Beáta végezte el. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár: 3351–2008.

Rövidítések feloldása:

PaMÉ	Pápai Múzeumi Értesítő
RKM	Régészeti Kutatások Magyarországon
ZM	Zalai Múzeum

Irodalom:

- BÁNDI – FEKETE 1979**
Bándi G., – Fekete M.: A Velem-szentvidi település késő bronzkori periódusai – Die spätbronzezeitlichen Perioden des Siedlungszentrums Velem-St. Veit. Savaria 7–8, 113–120.
- CSEKE 1994**
Cseke F., Dr.: Nagykanizsa és környékének természeti viszonyai. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. Nagykanizsa, 11–42.
- FEKETE – FRANKOVICS 2002**
Fekete Cs., – Frankovics T.: M7 autópálya Nagykanizsa–Sormás és Zalakomár megyehatár közötti szakaszán tartott terepbejárása. Terepbejárás dokumentáció. Kézirat. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár 2459–2002.
- FIGLER 1996**
Figler A.: Adatok Győr környékének bronzkorához. PaMÉ 6, 7–30.
- GYULAI 2001**
Gyulai F.: Archeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növény-tani vizsgálatok alapján. Budapest. Jószöveg Műhely.
- HORVÁTH 1994 a**
Horváth L.: Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez – Angaben zur Geschichte zur Spätbronzezeit in SW-Transdanubien. ZM 5, 219–235.
- HORVÁTH 1994 b**
Horváth L.: Késő bronzkor. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. Nagykanizsa, 98–104.
- HORVÁTH 1996**
Horváth L.: Késő bronzkor. In: Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992. Kaposvár–Zalaegerszeg. 57–65.
- ILON 1996**
Ilon G.: A késő halomsíros – kora urnamezős kultúra temetője és tell települése Németbánya határában. PaMÉ 6, 89–208.
- ILON 2006**
Ilon G.: A velemi Szent Vid környékének településtörténeti rekonstrukciója a régészeti leletek tükrében. Savaria 30, 107–143.
- KISS 2007**
Kiss V.: A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a bronzkorban. Kr. e. 3. évezred első harmada (2700/2500)–8. század. In.: Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. 29–34.
- KŐSZEGI 1988**
Kőszegi F.: A Dunántúl története a késő-bronzkorban. BTM Műhely 1. Budapest.
- KREITER 2006**
Kreiter A.: Kerámia technológiai vizsgálatok a Halomsíros kultúra Esztergályhorvát-alsóbárándpusztai településéről. ZM 15. 149–170.
- KVASSAY 2005**
Kvassay J.: Nagyrécsce, Baráka-dűlő. RKM 2004. Budapest, 251.
- KVASSAY – STRAUB 2007**
Kvassay J., – Straub P.: Nagyrécsce, Baráka-dűlő. RKM 2006. Budapest. 238–242.
- MÜLLER 2007**
Müller R.: Késő bronzkori magaslati település kutatása Várvölgy, Nagyláz-hegyen (2003–2006). RKM 2006. Budapest, 5–26.
- MÜLLER-KARPE 1959**
Müller-Karpe, H.: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Römisch-Germanische Forschungen 22. Berlin, 1959.
- NOVÁKI – SÁNDORFI – MIKLÓS 1979**
Nováki Gy., – Sándorfi Gy., – Miklós Zs.: A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. Fontes Archeologici Hungariae. Budapest, 1979.
- PATEK 1968**
Patek E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Archeologica Hungariae 44. Budapest, 1968.
- PITTIONI 1967**
Pittioni, R.: Zur Chronologie der Bronzezeit Mitteleuropas. Acta Arch. Hung. 9. 1959. 193–196.
- SPERBER 1987**
Sperber, L.: Untersuchungen zur Chronologie der Urnenfelderkultur im nördlichen Alpenvorland von der Schweiz bis Oberösterreich. Bonn, 1987.
- STRAUB 2005**
Straub P.: Karoling-kori település Nagyrécsén (Zala megye). RKM 2004. Budapest, 5–24.
- SÜMEGI 2007**
Sümegei P. (összeállította): Zárójelentés a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóság részére a Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszékén végzett környezettörténeti munkáról. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár: 3191–2007.
- SZŐKE 1995**
Szőke B. M.: Borderland of cultures. Settlement patterns in the Hahót Basin (Aims, methods, results). Antaeus 22. 13–34.

V. SZABÓ 2004

V. Szabó G.: Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (BD, HA, HB periódus) Tisza-vidéken. In: ΜΩΜΟΣ II. Őskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 137–170.

VADÁSZ 1992

Vadász É.: Későbronzkori település nyomai az M0 autópálya szigetszentmiklósi nyomvonalának közelében – Die spätbronzezeitliche Siedlung von Szigetszentmiklós in der Nähe der Autobahn M0. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. BTM Műhely 5. Budapest, 211–240.

VINSKI-GASPARINI 1973

Vinski-Gasparini, K.: Kultura polja sa zamara u Sjevernoj Hrvatskoj – Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien. Monografije Zadar.

VRDOLJAK 1994

Vrdoljak, S.: Tipološka klasifikacija kasnobrončanodobne keramike iz naselja Kalnik-Igrišće (Sz Horvatska). Opuscula Arhaeologie 18. 7–81.

The settlement of the Urnfield culture at Nagyrécse–Baráka-dűlő

Judit Kvassay excavated the site Nagyrécse–Baráka-dűlő in 2004, before the construction works of motorway M7. In 2006, there was another excavation. On an area of 16855 m² 271 features of the Balaton-Lasinja, the Baden and the Urnfield culture were unearthed. Some pits were made in the 9th century AD, and two in the Ápáidian Age.

97 features belong to the Urnfield culture, most of them are borrow pits or rubbish pits. No traces of houses or buildings were found, but some characteristics of the settlement can be noticed. These type of

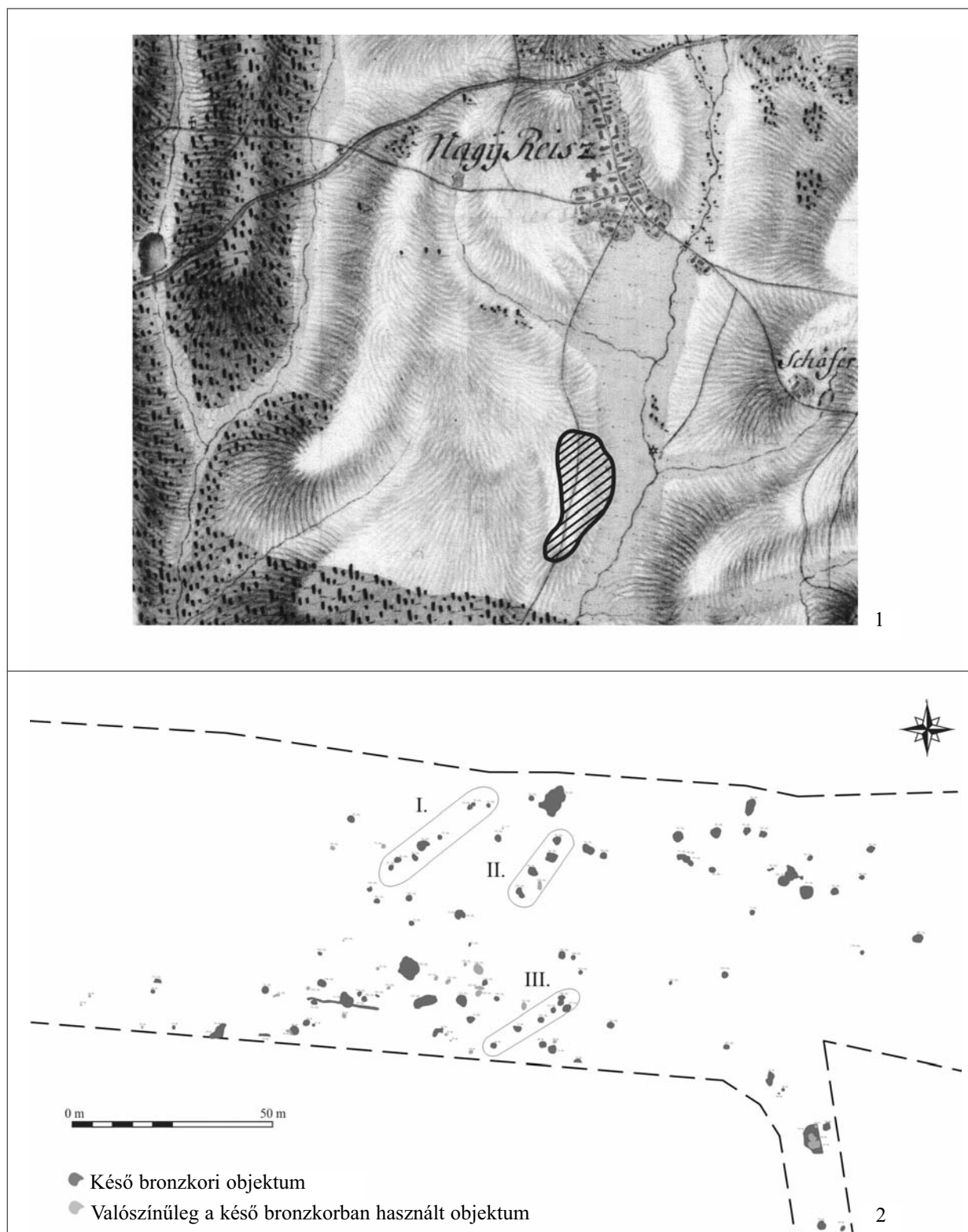
villages existed for 25–30 years because of the agricultural methods they used. The ceramic of the site can be dated to the HaA₁ era, which is the 12th century BC, based on the C14 results.

Lots of settlements and cemeteries are known in the region, but only few were excavated (*Fig. 3*). It would be important to examine these sites, to get more information about the Late Bronze age of South Zala county.

Translated by Zoltán Fullár

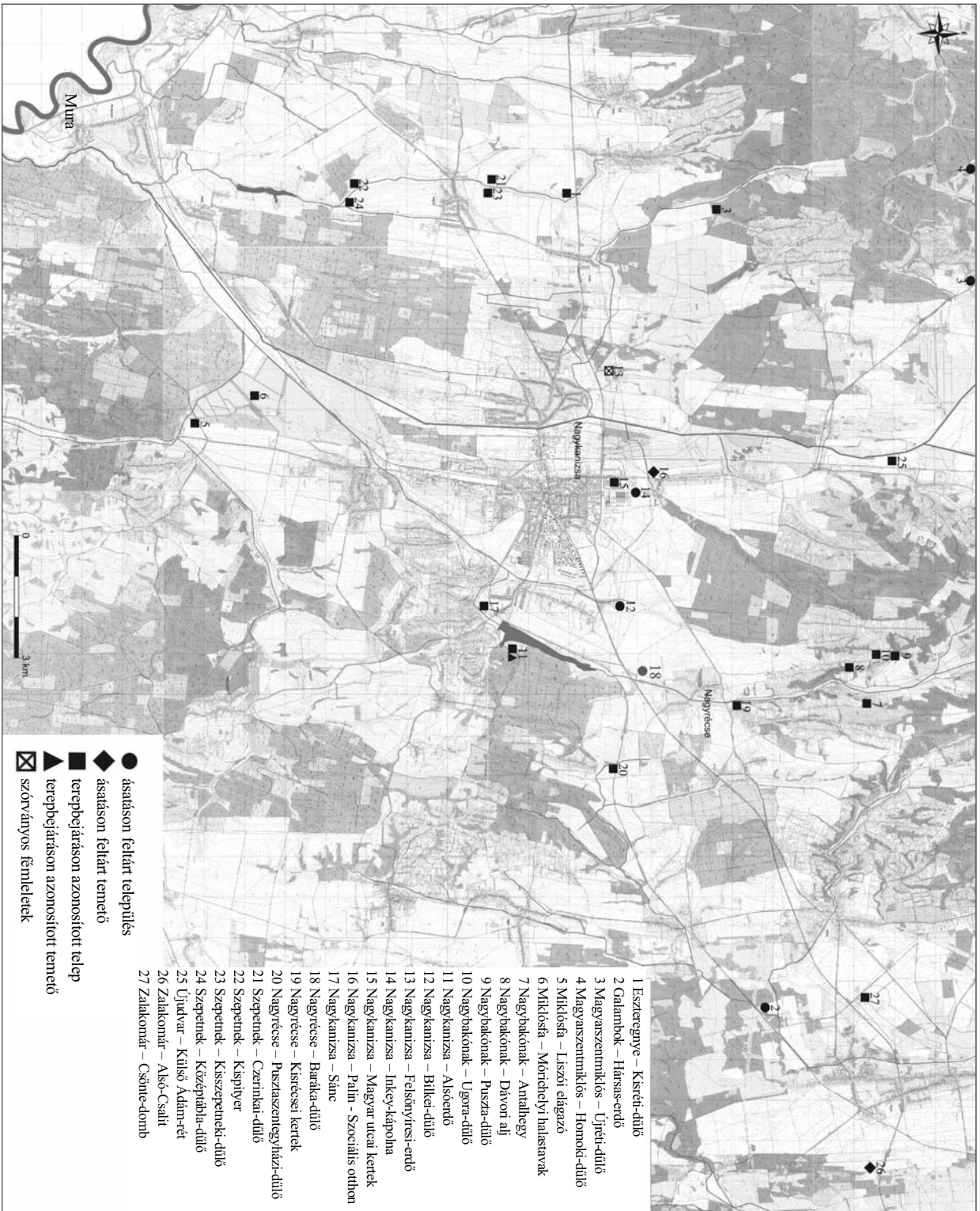

1. kép: 1, 2: Nagyrécsce–Baráka-dűlő (716) helyszínrajza
 Fig. 1: 1, 2: Plan of the site (716. Nagyrécsce–Baráka-dűlő)

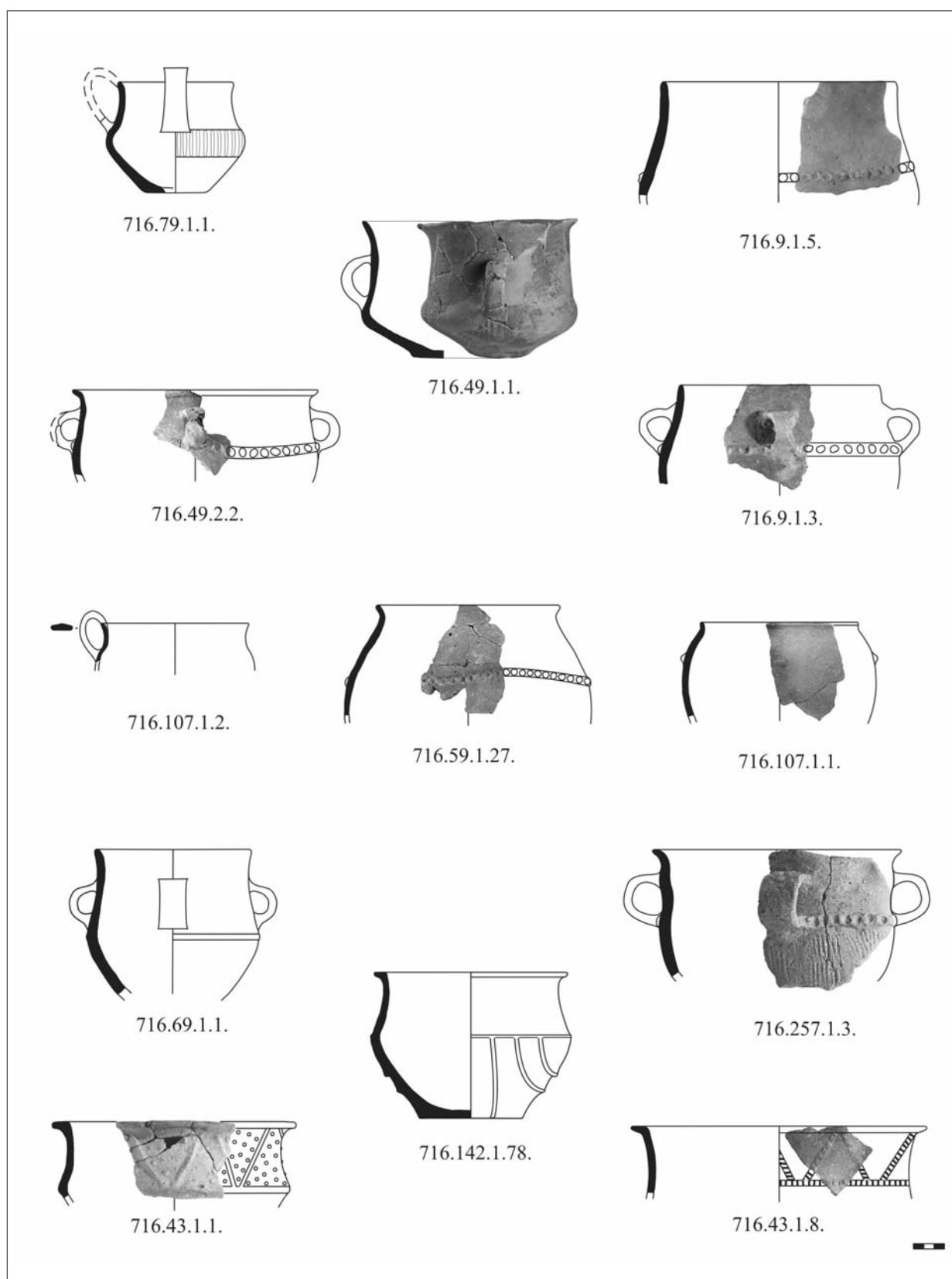

2. kép: Nagyrécsce–Baráka-dűlő (716). 1: helyszínrajz az I. katonai felmérés V. oszlop, 21. szelvényére vetítve (I. katonai felmérés. Magyar királyság eredeti. V.oszlop, 21. szelvény digitalizált változata. Arcanum DVD 2006);
2. az ásatáson előkerült bronzkori objektumok

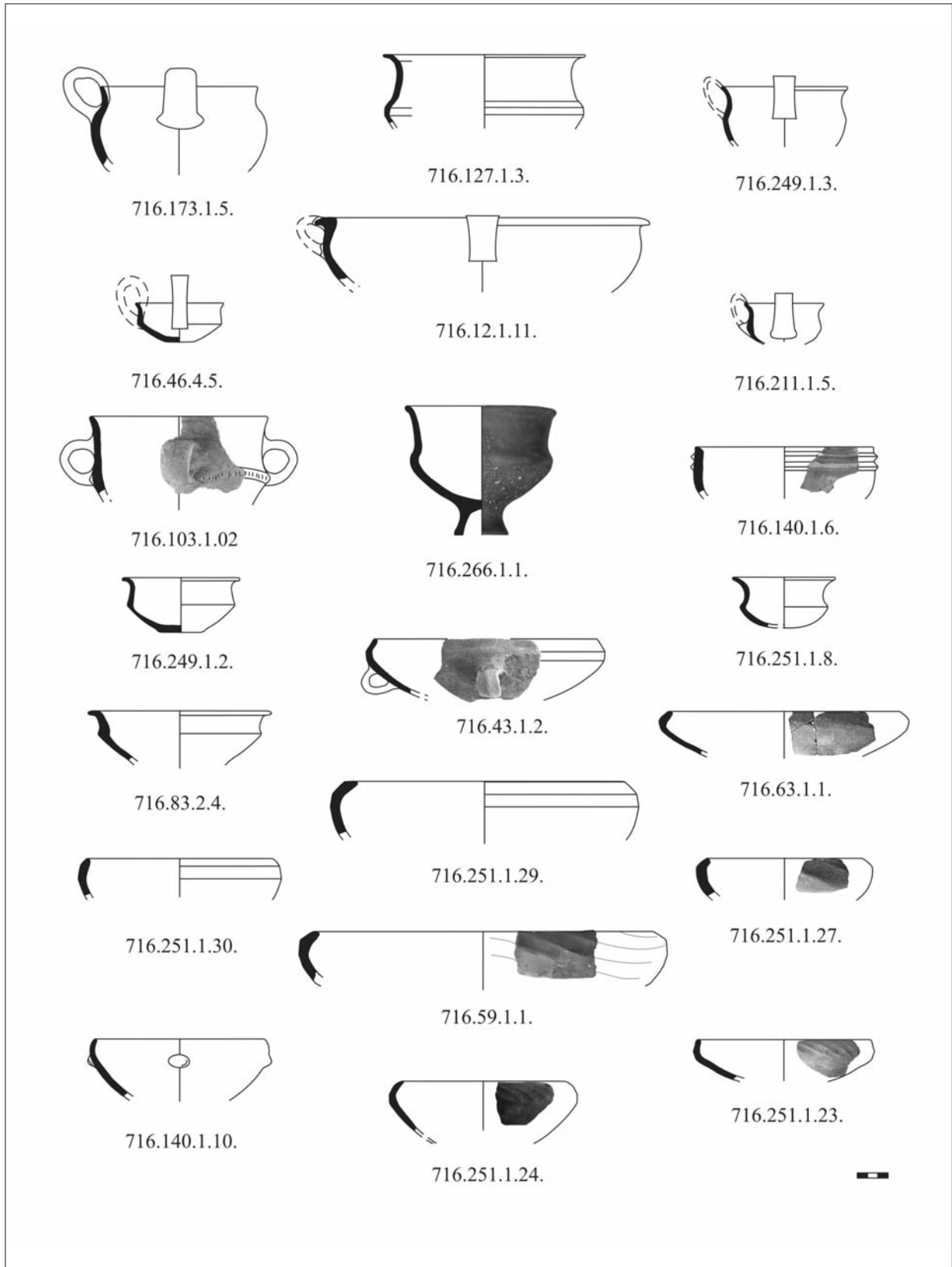
Fig. 2: Nagyrécsce–Baráka-dűlő (716) 1: plan of the site on The First Military Survey, column V, segment 21;
2: plan of the features related to the Late Bronze Age

3. kép: A Nagykamizsa környékén ismert BD – HaA kori lelőhelyek Fig. 3: BD – HaA sites around Nagykamizsa

4. kép: Edények az urnamezős kultúra objektumaiból
Fig. 4: Vessels from the features of the Urnfield culture

5. kép: Edények az urnamezős kultúra objektumaiból
 Fig. 5: Vessels from the features of the Urnfield culture

Havasi Bálint – Busznyák János

A zalaszántói őskori tumulusok felmérésének legújabb eredményei

Zalaszántó a Keszthelyi-hegység közepén, Zala és Veszprém megye határán fekvő település (13. kép). A hazai szakirodalomban elsősorban a 2001-től megindult középkori Tátika-várban folytatott régészeti feltárásokról ismert. (NAGY 2005, 92–98., VÁNDOR 2008.) Csak a szűkebb szakmai berkekben ismeretes viszont a Tátika-hegytől nyugatra és délnyugatra a Hamvaserdőben és a Várréten elhelyezkedő halomsírtemető. Jelen munka célja a halomsírmező eddigi kutatásainak bemutatása és a legújabb felmérési eredmények ismertetése.¹

A halmok eddigi kutatásának rövid bemutatása

A halmokról szóló legelső híradást Rómer Flórisnak a „magyar régészet atyjának” 1861-es naplófeljegyzésében olvashatjuk „Tatika Sept. 25-én alúl délre az út mellett olvashatatlan nyugoti részén samival Kunhalmok...” (VALTER–VELLADICS 1999, 188–189.) Sajnos, mint az idézetből is kitűnik a naplóból a halmok létezésén túl sem a halmok számáról, sem azok elhelyezkedéséről nem kapunk pontos információkat. Egy későbbi bírálója szerint „Rómer azonban közelebbről – úgy látszik – nem igen foglalkozott ezen halmokkal...” (KUZSINSZKY 1920, 114.) Arra, hogy Rómer mégis foglalkoztatja a tátikai halmok problematikája az is utal, hogy 1878-ban közli (Hencz Antal felmérése alapján) a halmokról készült – a mai napig is használatos – összesítő térképet (korabeli fogalommal élve „térrajzot”) (14. kép). Rómer a térkép alapján 82 kisebb-nagyobb csoportokban álló halmot számolt össze, melyektől jól elkülönülve 7 nagyobb halmot különített el. (RÓMER 1878, 106.)

Hencz Antal a térkép készítője egy önálló tanulmányban is összefoglalta kutatási eredményeit a zalaszántói kunhalmokról. Romantikus történelemszemléletet sugárzó művében mintegy 100 halomról tett említést (HENCZ 1877, 133.)

A halmok számával, méretével és elhelyezkedésével Kuzsinszky Bálint is foglalkozott 1920-ban megjelent munkájában. Ő a halmok számát azzal egészítette ki, hogy a „Kövesér és az országúti erdő között, szintén síkon, északdéli egyenes vonalban (...) 13 halom látható” (KUZSINSZKY 1920, 112.) Kuzsinszky a legtöbb halom méretével kapcsolatban megjegyezte, hogy méretük az 1–1,5 métert nem haladja meg és csak „egyiknek-másiknak van nagyobb átmérője” Ettől eltérő méretekről csak a már említett 13 halom esetében tesz említést, amelyek közül az északi a legkisebb és a déli a legmagasabb. Leírásában lépésben számolva megadta a halmok egymástól mért távolságát, területét valamint méterben kifejezve a halmok magasságát. Kuzsinszky újraközi a Hencz által készített halom felmérést is (KUZSINSZKY 1920, 113. 152. ábra), több ponton (szinte észrevétlenül) módosította azonban azt! (15. kép) Az átnézeti rajzról eltűnik az északjel, sőt az északirány 90 fokban keleti irányban elfordul! Az átdolgozott térképen a halmok száma is kevesebb. A hibákat észre sem véve a későbbi összefoglaló topográfiai munka is ezt a Kuzsinszky által közölt rossz tájolású és „csökkentett információtartamú” átnézeti térképet vette át (BAKAY–KALICZ–SÁGI 1966, 179. 44. kép)

A halmok bolygatásáról valamint régészeti kutatásáról is a XIX. század második feléből rendelkezünk az első információkkal. Rómer Flóris – már említett – naplójában arról tudósít, hogy az egyik „felásott” halomban egy ölnyi mélységben kövek és föld között egy darab fekete vastag cserép került elő. (VALTER–VELLADICS 1999, 188–189.)

A zalaszántói születésű Csák Árpád, a keszthelyi Balatoni Múzeum alapítója már 1884 előtt két halmot tárt fel. Sajnos ásatási eredményeiről csak másodkézből értesülhetünk: Lipp Vilmos arról számolt be, hogy Csák Árpád az egyik halomban „guggoló” csontváza talált, mellette fekete cserépdarabokkal, alatta pedig faragatlan kőlapokból álló rekesz helyez-

kedett el, melyben fekete agyagedényt is találtak. (LIPP 1884, 2.) Csák Árpád szóbeli közlése alapján Kuzsinszky az előbbihez hozzáfűzte, hogy a Sümeg felőli első nagy halomban a humusz réteg alatt a halom bazalt és lávakörétegében mésszel leöntve került elő a guggoló helyzetű csontváz, körülötte szarvasagancsrészek, vaddisznóagyarak és egy csésze alakú edény. A csontváz alatt, mélyebben látott napvilágot a hat nagy kőlapból álló kamra, melyből egy bronzpánttal díszített sötétszürke edény került elő. (KUZSINSZKY 1920, 114. 154. ábra) Csák Árpád ásatási eredményei alapján Márton Lajos megállapította, hogy a Csák által feltárt sírban a halom felső részében egy késővaskori utótemetkezés került elő. (MÁRTON 1933–1934, 112.)

Az ásatások 1899-ben folytatódtak, amikor is Darnay Kálmán eredménytelenül próbált feltárni egy halmot. A feltárt halmokat a Hallstatt-kultúra időszakára keltezte. Érdekes adalék munkája a kor ásatási technikájához: mivel a nagyméretű halmot 2 nap alatt igyekezett feltárni és ez nem sikerült, a munkát abbahagyta (sic!) (DARNAY 1899, 277. valamint a KESZTHELYI HÍRLAP 1899. január 29. száma 4. oldal)

Sajnos csak a Keszthelyi Hírlap 1902-es tudósításában érhető tetten egy 1902-es ásatás, amikor Trager berlini antropológus jelenlétében újabb sírhalmot tártak fel. (KESZTHELYI HÍRLAP 1902. augusztus 31. 5. oldal)

A halmokra vonatkozó ismereteket 1966-ban összegezték, az ekkor folytatott terepbejárások során új felmérést nem készítettek, hanem Kuzsinszky Bálint nyomán Hencz Antal felmérését közzölték. (BAKAY–KALICZ–SÁGI 1966, 178–179.)

A halmok modern régészeti kutatására 1972-ben került sor, amikor Patek Erzsébet az MTA Régészeti Intézetének munkatársa a legnagyobb egy vonalban sorakozó halmok közül kettőt (északról számítva a másodikat és a legdélebbit) tárt fel. Az előkerült kisszámú régészeti leletanyag alapján a halmokat a kora vaskor időszakára keltezte (Ha C–D) és a Hallstatt-kultúrához kötötte. (PATEK 1973, 261–262. valamint PATEK 1974–1975. 206–207.)

Legutóbb Kiss Gábor a Nyugat-Magyarországi egyetem Geoinformatikai Főiskolai Karának egykori hallgatója 2003 és 2004 folyamán 2 sírhalom fotogrammetriai felmérését végezte el egy szakdolgozati munka keretében. (KISS 2004.)

A halmok kérdése a kataszteri térképek tükrében

A területre vonatkozó legkorábbi térképi forrás a Habsburg Birodalom első katonai felmérése, amely 1763–1785 közötti időszakban készült. A Zalaszentőrk környékét is bemutató szelvény 1782–1785 közötti

állapotokat tárja elénk. (AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS 2006.) Sajnos a térképszelvényről a halmokra vonatkozóan információt nem találunk, azt viszont jól látható, hogy a halmok elterjedési területén, Zalaszentőrtől északkeletre erdőt ábrázol a térkép. (16. kép) Ez utóbbi azért fontos információ, mivel a halmok pusztulásához gyakran a szántóföldi művelés vezet.

Halomsírra vonatkozó legkorábbi térképi adat a második katonai felmérésen található. (A MÁSODIK KATONAI FELMÉRÉS 2005) A térképmű, amelyet II. Ferenc féle országfelmérésnek is neveznek és az egész Osztrák Birodalmat felöleli, 1819–1869 között készült. A térképen a falutól északkeletre tűnik fel egyetlen egy halom. (17. kép) Fontos megállapítani, hogy a terület egy részén az erdőt kiirtották és legelőként, rétként hasznosították, ami a halmok fennmaradása szempontjából kedvező.

Az Osztrák Magyar Monarchia harmadik katonai felmérése 1869–1887 között zajlott. A Zalaszentőrk környéki területekre vonatkozó 1872–1884 között készült térképszelvényen (HARMADIK KATONAI FELMÉRÉS 2007.) az előbbiekhöz képest meglepően nagy számban ábrázolnak halomsírokat. (18. kép)

Érdekes megemlíteni, hogy sem a második sem a harmadik katonai felmérés jelkulcsában nincs a halmokra vonatkozó jelölés, információ. A térkép készítői a halmokat egyszerű tereptárgyként, kisebb „dombokként” értelmezték.

A negyedik topográfiai térkép amit a munkánk során használtunk, a Földmérési és Távérzékelési Intézetől (továbbiakban Fömi) a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága számára vásárolt 1:10.000-es méretarányú 42–412 számú, EOVS koordináta-rendszerű topográfiai térkép volt. A térképszelvényen a harmadik katonai felméréshez hasonlóan sok halomsír található. (19. kép)

Az irodalmi és térképi adatgyűjtés eredményeinek összegzése és térinformatikai feldolgozása

Az irodalmi és térképi forrásokból származó adatok összegzése az 1. képen látható.

Forrás	Halmok száma
Második katonai felmérés (1763–1785)	1
Harmadik katonai felmérés (1819–1869)	50
Hencz Antal felmérése (1877)	96
Rómer Flóris (1878)	82
Kuzsinszky B. térképe (Hencz nyomán; 1920)	90
42–412 számú topográfiai térkép (1970-es évek)	65

1. kép: Az irodalmi és térképi adatgyűjtés összegzése

Fig. 1: Summing of literature and map data

A vizsgált források alapján a halmok száma 50–96 között változik (természetesen a második katonai felmérés jelen esetben irreleváns adatát nem számítva). Már az adatgyűjtés során is világossá vált, hogy a leíró adatokon túl, fontos vizsgálni a halmok és halomcsoportok „időben eltérő” térbeli elhelyezkedését, térképi megjelenését. Az egyes raszteres adatok összevethetőségének alapfeltétele az azonos vonatkozási rendszer megléte. Esetünkben ez nem okozott problémát, hiszen a második és harmadik katonai felmérés térképszelvényei transzformálhatók – a jelen esetben közös vonatkozási rendszerként választott – EOV vetületi rendszerbe. A transzformáció során fellépő illesztési hiba 200 méter körüli a második katonai felmérés esetében és 100 méter körüli a harmadik katonai felmérésnél. (TIMÁR–MOLNÁR 2003, 27–31.; valamint TIMÁR–MOLNÁR 2008, 23–27.)

A raszteres állományok az ESRI cég ARCGIS 9.2 verziójú programjában kerültek feldolgozásra. A cél olyan vektoros állomány(ok) létrehozása volt, ahol a különböző korból származó térképen lévő halomsírokra vonatkozó adatok összevethetők, vizsgálhatók. A kívánt cél elérése érdekében a halomsírok vektorizálását manuálisan a raszteres kép monitoron való megjelenítése közben „on-screen” kézi vektorizálással oldottuk meg. A digitalizált kész térképi állomány, amely tartalmazza a második és harmadik katonai felmérésről származó adatokat, valamint a 42–412. számú térképen található halomsírokat a 20. képen látható.

A Hencz Antal féle felmérését és a belőle készített Kuzsinszky féle térképet nem lehetett georeferálni (és így a térinformatikai rendszerbe illeszteni), mivel sem az affin transzformációs eljáráshoz, sem a síkbeli hasonlósági transzformációs eljáráshoz nem lehetett közös, megfeleltethető illesztő pontokat találni.

A térképi adatgyűjtésből származó feldolgozás azt az eredményt hozta, hogy a halmok nagy területen mintegy 62 hektáron szóródnak. A különböző térképekről származó halmok illetve halomcsoportok egy része a fellépő illesztési hiba ellenére is megfeleltethetőnek tűnt egymással. A halmok egy csoportja – a vizsgált terület keleti részén – viszont csak a harmadik katonai felmérésen tűnt fel, máshol nem.

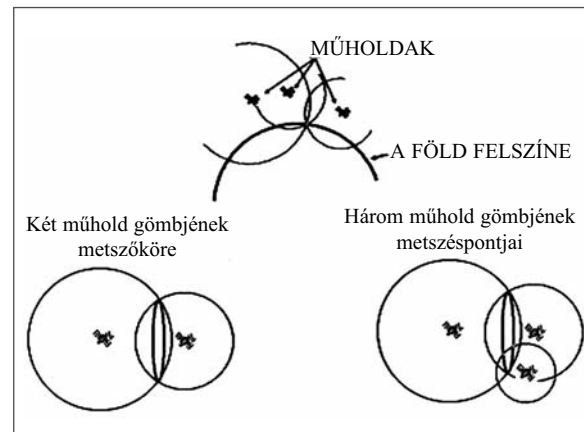
Az irodalmi és térképi adatgyűjtés és ezek feldolgozása azt mutatta, hogy a meglévő adatok és felmérések nem támasztják alá egymást, felülvizsgálatra, revízióra szorulnak.

A fentiek alapján az eredeti terveinkkel is egybevágó terepi adatgyűjtés elkerülhetetlennek bizonyult. Az adatgyűjtés módszereként még korábban felmerült az elérhető légifotók és műholdfelvételek feldolgozása. Ez sajnos zsákutcának bizonyult, mivel a felvételek olyan időpontban készültek amikor a vegetáció takarta a vizsgált terepi objektumokat.

A terület nagyságára, a várhatóan nagyszámú mérési pontra és az elérhető eszközállományra való tekintettel a GPS-szel történő terepi mérés mellett döntöttünk. A célul kitűzött feladat, azaz a halmok újbóli felmérése és saját elvárásaink is az adatminőség tekintetében viszont szubméteres pontosságot követeltek meg. A kívánt adatminőség elérése érdekében speciális ún. DGPS mérést alkalmaztunk.

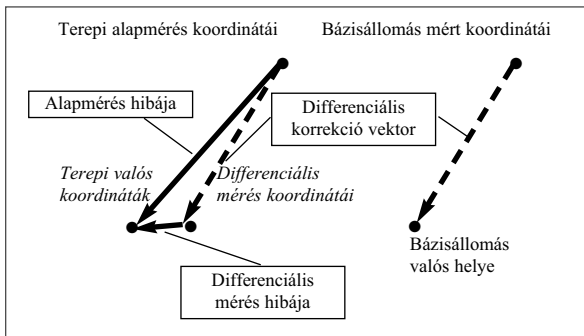
A DGPS mérési módszer és technikai háttérének leírása

Ahhoz, hogy a GPS mérés megvalósuljon, adott időpontban ismernünk kell három műhold koordinátáit. Amennyiben nagyon pontosan tudjuk mérni az időt, akkor a hullám terjedési sebesség és a közben eltelt idő alapján meghatározható, hogy milyen távolságra vagyunk a műholdtól. Ez egy műhold esetén egy gömbfelületet ad. Amennyiben két műhoddal van kapcsolatunk, akkor mindkét műhold „gömbjén” rajt kell, hogy legyünk. Két gömb metszeteként egy kört kapunk. A harmadik műhold „gömbje” és a kör metszéspontjaként két pontot kapunk, amelyek közül mindig kizárható az egyik (pl. földfelszíntől távoli pontok). (2. kép) (BUSZNYÁK, 2004b)

2. kép: A GPS helymeghatározás elve
Fig. 2: The principle of the GPS localization

Amennyiben mérésünk környezetében található ismert koordinátájú pontra telepített bázisállomás, és így, hogy a mérési hibák nagy része (a műholdak pályadatainak hibája, az ionoszféra és a légkör által okozott késleltetések, a műholdak óráinak hibája) mindkét érzékelő eredményeit azonos módon torzítja, akkor a bázisadatok megosztásával a hibák jelentős része kiküszöbölhető, a mérés pontossága egy nagyszámmal növelhető. (3. kép)

3. kép: A DGPS mérés elve
Fig. 3: The principle of the DGPS measuring

Feltételezve, hogy a két mérés hibája azonos, a bázisállomás hibavektorával korrigáljuk a terepi alapmérés koordinátáit. Az így kapott pont a felhasználó valódi helyzetét az előzőnél nagyságrendileg jobban megközelíti. Tökéletes korrekció nem valósítható meg, mert a mérések hibáinak egy részét egymástól független hatások okozzák (többutas terjedés, takarás).

GNSS (Global Navigation Satellite Systems)

Az Egyesült Államok által üzemeltetett “Navstar GPS” rendszer mellett a nem teljes kiépítettségű, orosz “Glonass” rendszer is működik és 2008-ra az Európai Unió “Galileo”, illetve a kínai “Beidou” első két kísérleti műholdja is üzemel. Így a GPS, GLONASS, Galileo, Beidou, vagyis a globális helymeghatározás rendszerei megnevezésére praktikus okokból, mivel a GPS az USA rendszere, a GNSS (Global Navigation Satellite Systems) elnevezés van terjedőben. A műholdas rendszerek részei, az űrben található műholdak, a földi követőállomások és a jeleket érzékelő mérőeszközök fejlesztése egyre megbízhatóbbá teszi a pozíció meghatározását, de technológiai okokból maximálisan 3 méteres (jellemzően 5–10 m) átlagos pontosság érhető el.

Azon alkalmazások esetén, ahol szükséges ennél pontosabb mérés, ami szubméteres, vagy akár centiméter pontosság is lehet, további eszközrendszerre van szükség. Ezen rendszerek arra épülnek, hogy egy adott földrajzi hely környezetében a mérési hibák jellege és nagysága jelentősen egyező. A mennyiben egy, a globális helymeghatározás koordinátarendszerében ismert ponton arra alkalmas (kétfrekvenciás) vevővel mérünk, akkor a 30–50 kilométeres sugarú körön belül a hibát folyamatosan jól becsülhetjük. A pontosító jeleket aztán helyi rádiósugárzással, műholdas rendszerekkel (EGNOS, NAVSTAR, WAAS...), vagy interneten bocsáthatjuk a felhasználók rendelkezésére. Magyarországon jelenleg két interneten elérhető

pontosítási lehetőség létezik: a Földmérési és Távérzékelési Intézet GNSS rendszere, illetve 2008-tól alternatív rendszerként a GeotradeGNSS rendszere.

Georgikon GNSS bázisállomás

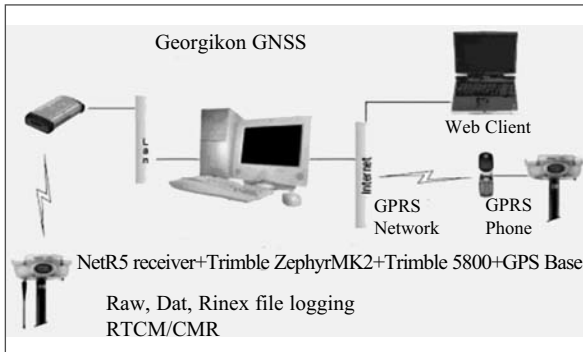
A Pannon Egyetem Georgikon Karán évek óta (2002-től intenzíven) folynak a GPS technológia alkalmazási lehetőségeivel foglalkozó kutatások. Ezen kutatási munkák a 90-es évek elejétől folyó távérzékelési, térinformatikai fejlesztésekre és az IST5 EU kutatási program által kínált lehetőségekre építve indultak. A 2003-óta működik a Georgikon Térképszerver (<http://map.georgikon.hu>), melynek feladata a térinformatika, távérzékelés, GPS-technológiák integrálásával oktató, kutató bázis kialakítása a nyugat-balatoni térségben.

A Georgikon Karon és más intézményekben, vállalkozásoknál egyre nagyobb az igény a geodéziai (centiméter) pontosságú helymeghatározásra. Egyre több tudományterület próbálja kihasználni a GPS mérések (térinformatika) által kínált lehetőségeket a természettudományok mellett a társadalomtudományok területén is (TAMÁS, LÉNÁRT, 2003). Az igények a navigációs, térinformatikai és geodéziai pontosságú (BUSZNYÁK, 2004a) lehetőségekre egyaránt megmutatkoznak. Egyre intenzívebben érkeznek jelzések, igények az infrastruktúra fejlesztésére. A geodéziai pontosság, mint cél már megszokottan (nemcsak hagyományos geodéziai alkalmazások esetében) jelentkezik igényként.

2007 nyarán került sor a Georgikon Bázisállomás üzembehelyezésére, amely azóta mind interneten (online), mind utólagos feldolgozás tekintetében folyamatosan szolgáltat pontosító adatokat (Keszthely 30–50 km sugarú körzetében hatékonyan alkalmazható; szubméteres pontossággal (DGPS) az egész országban használható) (DGPS, RTK2.1, RTK2.3, RTK3.0, CMR+...). Pillanatnyilag a Nyugat-Balaton, Zala, Somogy és Veszprém megye intézményeinek, vállalkozásainak (geodéziai, térinformatikai, régészeti, környezetvédelmi, agrár) felhasználási igényeihez nyújt segítséget a rendszer. Mindemelllett a Bázisállomás csatlakozva a GeotradeGNSS országos lefedettségű rendszeréhez hozzájárul a magyarországi infrastruktúra megújításához.²

Technikai jellemzők

A Bázisállomás struktúrája úgy került kialakításra, hogy alkalmas legyen többirányú kiszolgáló feladatra, és fejlesztésére is lehetőség nyíljon. Alkalmas on-line és off-line pontosításra internetes kiszolgálóként, egyszerű eszközökkel továbbfejleszhető a Galileo rendszerhez. (4. kép)

4. kép: A Georgikon GNSS rendszer
Fig. 4: The Georgikon GNSS system

NetR5 GNSS vevő

A Bázisállomás egy Trimble NetR5 „háromfrekvenciás” vevő (GPS/GLONASS/L2C,L5). IP címmel rendelkezik, beépített NTRIP szerverrel, FTP szerverrel és NTRIP Casterrel. Mérési gyakoriság: 1,2,5,10 Hz; mérési pontosság 5 mm + 0,5 ppm h, 5 mm + 1 ppm v.

5. kép: A NetR5 GNSS vevő
Fig. 5: The NetR5 GNSS receiver

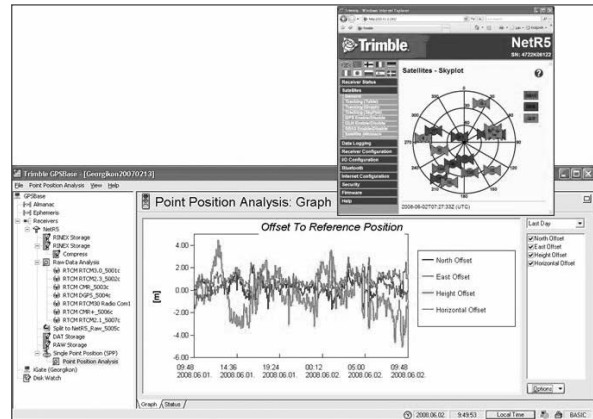
Zephyr Geodetic MK, háromnormás (GPS/Glonass/Galileo) antenna. (5. kép)

Az antenna képes minden GPS jel vételére:
GPS L1/L2 GPS modernizáció (L2C,L5)
GLONASS L1/L2/L3,Galileo (E1/E2/E5/E6)
SBAS/WAAS/EGNOS/QZSS/Gagan/MSAS/OMI NISTAR.

Feldolgozás 5 fokos elevációtól. Fáziscentrum helyzete: 0,2 mm élességgel modellezhető (jobb, mint a Choke Ring antenna esetében!).

Szoftverek

NetR5 bázisállomás menedzselhető IE 6.0,vagy FireFox1.5-ös verziófával. (6. kép)

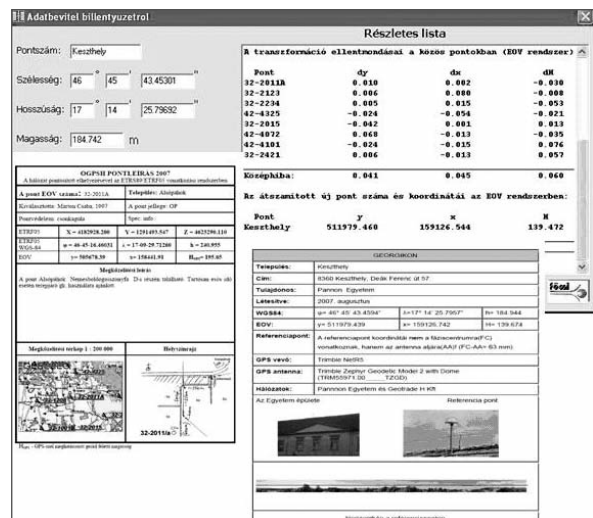

6. kép: NetR5 bázisállomás menedzselése
Fig. 6: The managing of the NetR5 Base Station

A GPSBase szoftvere kiszolgálja a mobiltelefon-rendszereket az RTK adatkommunikációban, illetve hálózati RTK (RTK-VRS) rendszerre fejleszhető. Lényeges, hogy egyetlen GPSBase szoftverrel több állomás is üzemeltethető, és azok a már meglévő állomások összekapcsolását is lehetővé teszik!³

Bázisállomás alpmérései

Az alpmérések kiszámításához meg kell határozni azokat a transzformációs paramétereket, amelyek hatással lesznek a bázisállomás koordinátaira. Ezt a FÖMI által készített EHT 2007 szoftverrel tudjuk elérni. A 7. kép mutatja, hogy a bázisállomás (Keszthely) nyers WGS 84 (földrajzi) koordinátáinak milyen OGPSH környezetben kell végleges vetületi paramétert adni ahhoz, hogy korrekt EOVS koordinátát kapjunk. A „Részletes lista” mutatja a vetületi transzformáció közös pontjait.

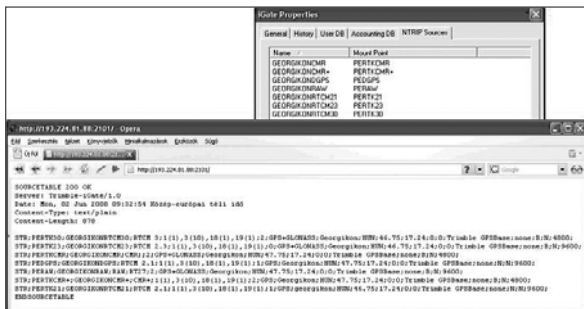

7. kép: A bázisállomás alpmérései
Fig. 7: Basic measurement of the Base Station

A 7. kép mutatja, hogy a felhasznált pontleírások milyen módon tartalmazzák mindkét rendszerben a pont koordinátáit. A Bázisállomás által mért és tárolt adatokat utófeldolgozással határoztuk meg a közelben lévő országos permanens állomás méréseinek felhasználásával.

A számítás megbízhatósága: Vízsztízesen: ± 13 mm, Magasságilag: ± 18 mm, az antenna a Trimble saját kalibrálásával.

Georgikon GNSS Bázis szolgáltatásai

8. kép: A Georgikon GNSS rendszer szolgáltatásai
Fig. 8: The services of the Georgikon GNSS system

A Georgikon Bázis szolgáltatásai (RTK 2.1, 2.3, 3.0, RAW, DGPS, CMR, CMR+és DAT, RINEX utófeldolgozásra) a Délnyugat-Dunántúlon (több mint 10000 km²) hatékonyan alkalmazhatóak GPS mérések pontosítására.

Georgikon GNSS és valós idejű szubméteres pontosság egyszerű eszközökkel

A valós idejű helymeghatározás egyre inkább előtérbe kerül mindenféle geodéziai és térinformatikai (GIS) alkalmazásban. Az RTK GPS iparszerű használata előtt (1994 előtt) jóformán minden geodéziai vagy GIS feladat helymeghatározása utófeldolgozást igényelt, kivéve a kitzúzési vagy navigációs feladatokat, melyeket mérőállomással vagy navigációs GPS-szel lehetett elvégezni. 1994 után a valós idejű kinematikus (Real Time Kinematic = RTK) mérési módszer bevezetése nagy lendületet adott a GPS mérések hatékonyságának. 2000 óta a Trimble IP-címezhető eszközeinek köszönhetően kezd az adatrádiók helyett egyre elterjedtebbé válni, az alsógeodéziában és a GIS területén is a valós idejű helymeghatározás (BORZA-BUSICS 2006). Az NTRIP (Network RTCM Transmission via Internet Protocol) fejlesztésével lehetőség nyílt a valós idejű korrekciók internetre való továbbítására és bázisállomások hálózatát létrehozva, mindenható el lehet juttatni a centiméter-pontos mérésekhez szükséges korrekciókat.

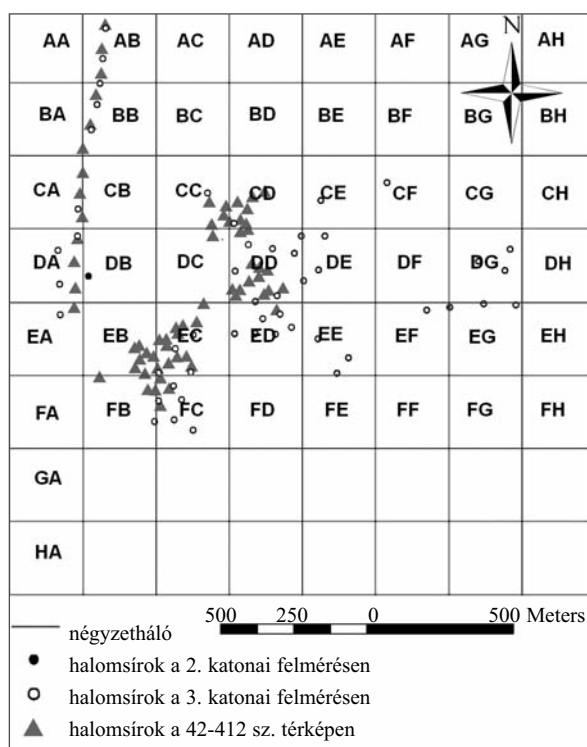
A térinformatika pontossági igénye sokkal szerényebb! Az egyvevős térinformatikai rendszerek mindazonáltal csak valamilyen differenciális mérési módszerrel képesek méter alatti, vagy néhány deciméter pontosságú helymeghatározásra. Kezdetben csak olyan korrekciók továbbítására volt lehetőség, amelyek a koordinátákból ismert műhold-vevő távolság és a mért kódtávolság különbségeit tartalmazták. Ezeket nevezzük DGPS korrekcióknak, a kódmérésen alapuló, valós idejű relatív módszer pedig DGPS (differenciális GPS) módszernek (BUSZNYÁK, 2004). A Keszthelyen üzemelő Bázisállomás mindkettő RTCM DGPS korrekciót sugároz, aminek vételével lehetővé válik egész Magyarország területén az 1 méter alatti (jellemzően 0,1–0,25 m) pontosság elérése az RTCM formátumokat venni képes GIS vevőkkel. Az EOV vetületi torzulása némiképp árnyalja a képet, de elmondhatjuk, hogy akár már egy 3 paraméteres vetületi egyenlettel transzformáló algoritmus is 10–15 cm-es EOV – beli pontosságot ad az egész ország területére. Figyelembe véve, hogy jelen pillanatban milyen ingyenes (pontatlanabb) és piaci (drága) differenciális módszerek érhetőek el, elmondhatjuk, hogy a keszthelyi DGPS korrekció rengeteg segítséget jelenthet a magyarországi, térinformatikai vevővel rendelkező felhasználók számára!

Terepi adatgyűjtés valós időben vagy utófeldolgozással Trimble GeoXH eszközzel

Egyfrekvenciás vevők, így a GeoXH eszköz is a nyers GPS mérések korrekciója nélkül nem nyújtanak szubméteres pontosságot. Valós idejű vagy utólagos korrekciókra van szükség. A műholdon keresztül sugárzott ingyenes (pl. EGNOS, WAAS) vagy fizetős (pl. OmniStar) valós idejű korrekciók használata a holdakra való rálátás és (az EGNOS esetében jelenleg) a szolgáltatás nem teljeskörű kiépülése miatt nem minden esetben használható megfelelően.

A magyarországi földi pontosító hálózatok (Geotrade GNSS, KGO GNSS) referenciaállomásai az interneten keresztül a szubméteres pontosságot lehetővé tevő DGPS-korrekciók mellett (más műszerrel) ennél precízebb mérésre alkalmas RTK-korrekciókat is nyújtanak valós időben. A szerver terepi eléréskor a használt mobilhálózat GPRS-lefedettsége jelent korlátokat. Utólagosan letölthető korrekciós adatokat is használhatunk.

A mérések során alkalmazott Trimble GeoXH eszköz valós időben és utófeldolgozással is alkalmas szubméteres pontosságú mérések elvégzésére. Ilyen nagyságrendű vízszintes pontossága a méréseknek a gyártó által átlagos mérési feltételek mellett (minimálisan 4 műhold, maximálisan 6 PDOP és megfelelően kis takarás...) garantált.

9. kép: A terepi felmérés négyzetháló rendszere
Fig. 9: The site grid of the field survey

Utófeldolgozásos mérés esetén adatainkhoz felhasználhatunk Trimble DAT formátumú, de akár RINEX csereformátumú adatokat is. A GPS Analyst bővítmény használata teszi lehetővé a differenciális korrekciót a GPS adatokon a ArcGIS Desktop feldolgozáson belül, és az ArcPad GPSCorrect használatával kaphatunk teljeskörű mérőrendszert.

GeoXH GPSCorrect segítségével a nagy pontosságú pozíciók valós időben is elérhetők. Könnyen megtalálhatunk betemetett, rejtett, terepen nehezen azonosítható objektumokat. Az irodai feldolgozás kiesik, így lerövidül, egyszerűsödik a munkafolyamat.

A mérések helyszínének megfelelő GPRS lefedettsége és 30 kilométeren belüli távolsága a Georgikon Bázisállomástól a fentebb leírtaknak megfelelően lehetővé és hatékonyá tette az online korrekciók használatát

A terepi adatgyűjtés

A vizsgált területet a ma használatos régészeti szakmai protokollok⁴ és a régészeti terepbejárásokra vonatkozó gyakorlat és irodalom (JANKOVICH 1993.) alapján kisebb egységekre lett felosztva és egyedi azonosítóval ellátva. (17. kép) A terepbejárás alapját az így kialakított 250 x 250 méteres egységek jelentették.

A mesterségesen kialakított négyzethálószerű egységeket az ún. „grid-walking” (négyzethálós-terep-

bejárás) módszerével kutattuk át. Ezt a módszert kisebb területek részletesebb vizsgálatánál szokták alkalmazni felszíni leletgyűjtésnél, de a módszer pontossága és jelen esetünkben a célobjektum (azaz a halom) nagysága miatt tökéletesen megfelelt. Az egyes egységeket 50 méteres sávonként jártuk át, mivel a terepi adatgyűjtésben résztvevő csapatot minimum 3 fő alkotta, így 1 főre kevesebb mint 20 méteres sáv rész jutott, ami halomsírok kutatása esetén jónak mondható.

A terepi adatgyűjtést általában 3 fő végezte.⁵ 1 fő kezelte a GPS készüléket, 1 fő az űrlapokat vezette és a halmokat látta el azonosító számmal. 1 fő a halomsírokat fotózta és lemérte átmérőjüket. A terepbejárásra 2008. szeptemberében és októberében került sor. A terepi mérések összesen 10 napot vettek igénybe.

A terepi felmérés előtt meghatározásra kerültek azok az adatok, amelyeket az adatgyűjtés során fel kívántunk venni. Ezek a következők:

1. Halom azonosítására szolgáló információ
  - a. Halom száma
  - b. Négyzetháló azonosítója
2. Felmérés dátuma
3. GPS mérés helyére vonatkozó információ (ha halom közepe nem megközelíthető)
4. Halom méreteire vonatkozó információk
  - a. Átmérő
  - b. Magasság
  - c. Lepusztult (igen/nem)
  - d. Leírás
5. Halom bolygatására vonatkozó információk
  - a. Bolygatott (igen/nem)
  - b. Teteje berogyva (igen/nem)
  - c. Bolygatás helyének, mértékének leírása
6. Fedettség
  - a. Fával fedett (igen/nem)
  - b. Fedettség mértéke (1–3 fa minimális, 4–7 fa közepes, 7-nél több fa sűrű)
7. Fotózásra vonatkozó információk
  - a. Fotószám
  - b. Fotózás irány
  - c. Fotós neve
  - d. Fotózás dátuma

A felsorolt adatokat az egységes adatfelvétel elősegítésére és a későbbi adatbázisba történő adatfelvitel miatt űrlappá szerkesztettük. A terepi adatgyűjtéskor ezeket az űrlapokat használtuk adatfelvétellel.

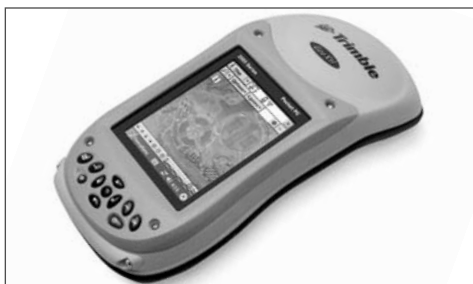
A terepi méréseket a Trimble cég GeoXH GPS eszközével végeztük (10. kép), amelyen Windows Mobile 5.1 operációs rendszer futott, 416 MHz Intel X-Scale processzor, Bluetooth és 802.11b WiFi LAN wireless technológiával, 64 MB RAM and 512 MB belső Flash diszk memóriával, TFT, 240 x 320 pixel kijelzővel felszerelve. Az eszköz támogatja a H-Star technológiát,

RTCM valós idejű korrekciót, az NMEA és TSIP protokollokat, továbbá beépített SBAS-szel rendelkezik.⁶ A korrekciós jelek a keszthelyi Georgikon szerverről mobilinterneten keresztül jutottak el az eszközökhöz. A GPS készülék és a mobiltelefon Bluetooth kapcsolaton keresztül kommunikált.

A terepi adatgyűjtéshez az Esri cég Arcpad 7.0.1 szoftverét használtuk.⁷ A keszthelyi szerverről sugárzott korrekciós jelek feldolgozására a Trimble cég GPScorrect™ extension for ESRI ArcPad nevű szoftverét alkalmaztuk.⁸ A terepen történő tájékozódást elősegítendő a műszerre fel lett töltve a FÖMI-től vásárolt 42–412 számú digitális EOVS térképállomány is.

A mérés során a GPS készülékkel a halmok közepe, ha ez valamilyen terepadakály (bokrok, fa) miatt nem volt lehetséges akkor a halom meghatározott szélé lett bemérve. Mivel a halmok átmérője az esetek nagy részében az 5 métert is meghaladta, ezért a halmok közepén mért szubméteres pontosság a felmérés szempontjából tökéletesen megfelelt.

A mérést elősegítette, hogy az erdőben fekvő halmok nem zárt lombkorona alatt helyezkedtek el (a mérés előtt és vele párhuzamosan is erőteljes fakitermelés zajlott). A lombozást az őszi idő is előnyösen befolyásolta.

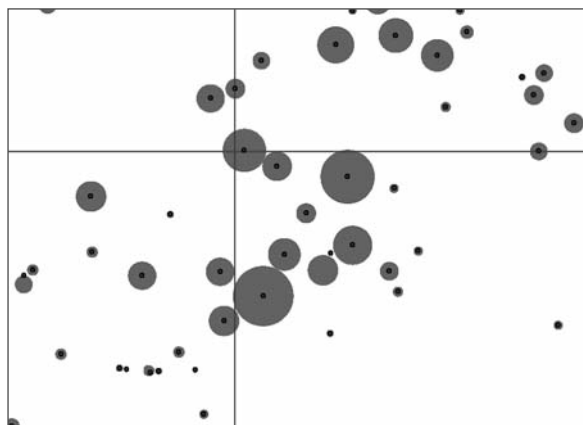

10. kép: A Trimble GeoXH GPS készülék
Fig. 10: The Trimble GeoXH GPS set

A terepi adatgyűjtés nem várt eredményt hozott: egyrészt sikerült beazonosítani a már ismert halmokat és halomcsoportokat, másrészt a terepbejárás során több új eddig ismeretlen halomsír került elő.

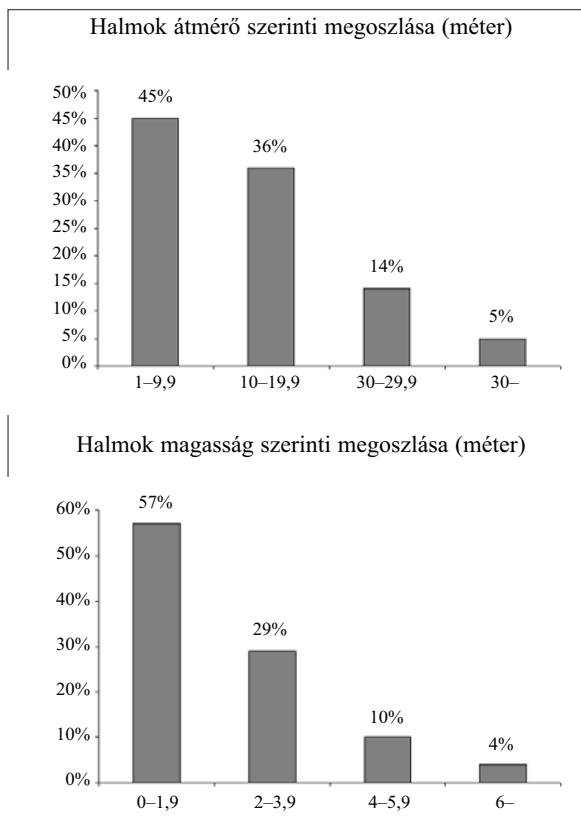
A terepi mérés feldolgozása és eredménye

A mérés eredményeit a már meglévő ArcGis geoadatbázisba integráltuk. A geoadatbázis úgy alakult kialakításra, hogy szerves részét képezze a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságánál kifejlesztett térinformatikai rendszernek. (EKE–FRANKOVICS–KVISSAY 2007, 259–269.) Mivel a halmokról csak pontszerű térbeli adatokkal rendelkezünk, ezért az űrlapra felvett attribútum adatok alapján megrajzoltuk a halmok térbeli kiterjedését, körként jellemezve azokat. (11. kép)

11. kép: A halmok síkábrázolása a térinformatikai rendszerben
Fig. 11: The flat imagery of the mounds in the GIS system

A terepi adatgyűjtés során 301 pontot mértünk. A mért pontok közül biztosan halomnak tekinthető objektum száma 288, a kérdéses objektumok száma 13. (21. kép) A felszíni nyomok alapján a halmok közül 58 bolygatott/rabolt. A halmok átmérője 3 és 45 méter között változik, magasságuk 0,5 és 10 méter között szóródik. (12. kép)

12. kép: A halmok átmérő és magasság szerinti megoszlásának diagramjai
Fig. 12: Distribution charts of the mounds' diameters and heights

A felmérés és a geodátbázis felhasználásának lehetőségei

A térinformatika egyik közhelye hogy a rendszer legdrágább eleme az adat. Így van ez esetünkben is, hiszen maguk az adatok és az adatminőség határozza meg felhasználásának lehetőségeit is. Az előző oldalakon felvázolt térinformatikai alrendszer több felhasználási lehetőséget is rejt magában. A legkézenfekvőbb ezek közül *a régészeti célú felhasználás.*

A rendszer hatékonyan segítheti a tudományos feldolgozó munkát, a terepi régészeti feltárás előkészítését. (Tipikusan feltehető kérdés: Bizonyos kritériumok meghatározása után, melyik halmot/halmokat érdemes feltárni?)

A rendszer hatékony segédeszköze lehet *a kulturális örökségvédelmi⁹ illetve szakhatósági munkának.¹⁰* (A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal vagy éppen a területileg illetékes természetvédelmi hivatal számára maga a digitális halomkataszter léte is hiánypótló, hiszen mindennapi munkájukat segíti elő. (Esetükben feltehető kérdések: az adott területen engedélyezhető földmunkavégzés vagy nem? Az adott területen a fakitermelés, (tuskózás) csak felügyelettel engedélyezett-e?)

Egy jól elkülöníthető felhasználási lehetőség *a turisztikai célú hasznosítás.* A rendszer lehetővé teszi régészeti tanösvények tervezését és ezeknek a már meglévő turistaút és tanösvény hálózatba történő integrálását.

Jegyzetek:

¹ A jelen munka keretei nem tették lehetővé a teljes halomkataszter részletes közlését. A teljes dokumentáció a Balatoni Múzeum adattárában lett elhelyezve, száma: 2339.2008. KBM

² A bázisállomás honlapja a <http://gnss.georgikon.hu> címen elérhető, további információ a bjs@georgikon.hu címen kérhető.

³ További technikai információ a <http://trimble.com> honlapon érhető el.

⁴ Régészeti lelőhelyek feltárása során alkalmazott geodéziai eljárások dokumentációja: http://www.kosz.gov.hu/documents/KOSZ_dokumentacios_eljarasok.pdf

⁵ A terepi munkákban nyújtott nélkülözhetetlen segítségért köszönet illeti Tóth Judit régészt, Gönye András és Kiss Viktor régésztechnikusokat. A 2008. évet megelőzően Büki Ágnes, Egyházi Dóra és Gaál Erika vettek részt a halmok felmérését célzó terepbejárásokban, köszönjük segítségüket.

⁶ Az eszközről technikai információk érhetők el a <http://www.trimble.com/geoxh.shtml> oldalon.

⁷ A szoftverről bővebb információ található a http://www.esrihu.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=137&Itemid=218 oldalon.

⁸ A GPSCorrect™ extension for ESRI ArcPad szoftverről leírás található a http://www.esrihu.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=156&Itemid=242 oldalon.

⁹ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal több éve tervezte a 2001. évi LXIV. törvény alapján a Zalaszántó-Vár rét és Hamvas-erdő területén elterülő halomsírmező fokozottan védett régészeti lelőhelyé nyilvánítását. A védetté nyilvánítási eljárás 2006-ban megindult.

¹⁰ Érdekes adalék az őskori halmok kérdéséhez, hogy a törvényalkotók a halmok védelmét (1996. évi LIII. törvény 23§ (2)) a területileg illetékes természetvédelmi hatóság (esetünkben a Balaton-felvidéki Nemzeti Park) hatáskörébe utalta. A most elkészült halomkataszter reményeink szerint nagymértékben segíti munkájukat.

Irodalom:

A MÁSODIK KATONAI FELMÉRÉS 2005

A Második katonai felmérés: Magyar Királyság és a Temesi Bánság 1819–1869. DVD Arcanum Kiadó 2005. (ISBN 963 7374 21 3)

AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS 2006

Az Első Katonai Felmérés: Magyar Királyság 1763–1785. DVD Arcanum Kiadó 2006. (ISBN 963 7374 34 5)

BAKAY–KALICZ–SÁGI 1966

Bakay K. – Kalicz N. – Sági K.: Magyarország Régészeti Topográfiaja I. kötet. Veszprém megye

régészeti topográfiaja. (A keszthelyi és a tapolcai járás), Budapest, 1966.

BUSZNYÁK 2004a

Busznyák J.: Mobil eszközzel is elérhető térinformatikai és egyéb adatbázisok fejlesztése. Acta Agraria Kaposváriensis, Volume 8 No 3 2004, 61–75. ISSN 1418–1789.

BUSZNYÁK 2004b

Busznyák J.: Mamika Elektronikus Tananyaggyűjtemény: GPS helymeghatározás, navigáció és

- adatgyűjtés, Keszthely, ISBN 963 9096 84 9.
- BORZA–BUSICS 2006**
Borza T. – Busics Gy.: Ajánlás a GNSS technikával végzett pontmeghatározások végrehajtására, dokumentálására, ellenőrzésére. Kozmikus geodéziai obszervatórium (<http://www.sgo.fomi.hu/ajanlas.html>), Budapest, 2006.
- DARNAY 1899**
Darnay K.: A Zala-szántói halmok és két magyar lovassír. In: ArchÉrt (XIX.) 1899, 277–280.
- EKE–FRANKOVICS–KVASSAY 2007**
Eke I. – Frankovics T. – Kvassay J.: Első tapasztalatok a nagyfelületű régészeti feltárások térinformatikai feldolgozása során Zala megyében. In: ZM 16 (2007) 259–269.
- HARMADIK KATONAI FELMÉRÉS 2007**
Harmadik katonai felmérés 1869–1887. DVD Arcanum Kiadó 2007. (ISBN 978–963–7374–54–8)
- HENCZ 1877**
Hencz A.: Kunhalmok Zalamegyében. In: Adatok Zala megye Történetéhez (3), Nagy–Kanizsa, 1877. 132–138.
- JANKOVICS 1993**
Jankovics B. D.: A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban. Régészeti Továbbképző Füzetek 4. Budapest, 1993.
- KESZTHELYI HÍRLAP 1899.**
Január 29. száma 4. oldal.
- KESZTHELYI HÍRLAP 1902.**
Augusztus 31. 5. oldal.
- KISS 2004.**
Kiss G.: Késő bronzkori, kora vaskori sírhalmok digitális terepmodelljének elkészítése földi felvételek alapján. Szakdolgozat (Nyugat Magyarországi Egyetem Geoinformatikai Főiskolai Kar) Székesfehérvár, 2004. (Göcseji Múzeum Adattára 2004.2676 valamint CD nyilvántartás 16–2004)
- KUZSINSZKY 1920**
Kuzsinszky B.: A Balaton környékének Archaeológiája, Budapest 1920.
- LIPP 1884**
Lipp V.: A keszthelyi sírmezők, Budapest, 1884.
- MÁRTON 1933–1934**
Márton L.: A korai La Tène leletanyaga. In: Dolgozatok (IX–X) 1933–1934, 93–165.
- NAGY 2005**
Nagy V.: Tátika vára. In: Műemlékvédelem XLIX. 2005/2, 92–98.
- PATEK 1973.**
Patek E.: Zalaszántó, ásatási beszámoló in: ArchÉrt (100) 1973, 261–262.
- PATEK 1974–1975**
Patek E.: Zalaszántó, Várrét. In: MittArch (5) 1974–1975. 206–207.
- RÓMER 1878**
Rómer F.: Részletats généraux du mouvement archéologique en Hongrie, Compte Rendu II: Budapest, 1878.
- TAMÁS–LÉNÁRT (2003)**
Tamás, J. – Lénárt Cs.: Terepi Térinformatika és a GPS Gyakorlati Alkalmazása. Litográfia Kft. Debrecen, 2003
- TIMÁR – MOLNÁR 2003**
Timár G. – Molnár G.: A második katonai felmérés térképeinek közelítő vetületi és alapfelületi leírása a térinformatikai alkalmazások számára. Geodézia és Kartográfia 55(5), 2003: 27–31.
- TIMÁR – MOLNÁR 2008**
Timár G. – Molnár G.: A harmadik katonai felmérés térképeinek georeferálása. Geodézia és Kartográfia 60(1–2), 2008: 23–27.
- VALTER–VELLADICS 1999**
Valter I. – Velladics M.: Rómer Flóris Jegyzőkönyvei Somogy, Veszprém és Zala megye (1861), OMvH, Budapest, 1999.
- VÁNDOR 2008**
Vándor L.: Tátika vára in: Kastélyok, várak, templomok 2008/6 (in print)
- RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA:**
ZM: Zalai Múzeum
ArchÉrt: Archeologiai Értesítő
MittArch: Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften
OMvH: Országos Műemlékvédelmi Hivatal
- WEBLIOGRÁFIA**
Georgikon bázisállomás: <http://gnss.georgikon.hu>
Georgikon térképszerver: <http://map.georgikon.hu>
Geotrade Kft.: <http://geotrade.hu>
Geotrade GNSS: <http://geotradegnss.hu>
Trimble honlapja: <http://trimble.com>
Az Európai Űrügynökség Galileo honlapja: <http://esa.int/esaNA/galileo.html>
GNSSnet Szolgáltató Központ: <http://gnssnet.hu>
EUPOS (európai rendszer): <http://eupos.org>
SAPOS (német rendszer): <http://sapos.de>

The most recent results of the measuring of the prehistoric tumuli at Zalaszántó

Zalaszántó lays in Western Hungary, in the middle of the Keszthely Mountains, near the border between Zala and Veszprém county (*Fig 13*). The barrow field is known since 1861, it is situated northeast from the village. Former literature and maps contain various numbers of mounts (*Fig 1*). On the basis of the few excavations, the barrows were raised in the Early Iron Age (Ha C–D).

The field survey of the mounds was made in the fall of 2008, followed by GIS elaboration and fabrication of a site register.

Considering the extent of the territory, the high number of points and the reachable tools, GPS field measuring was chosen. The aimed task: the re-measuring of the mounds as well as our own requirements demanded accurate measuring (sub metric), so we used a special DGPS method. Trimble GeoXH device was applied to field measuring and the needed correction data was provided by the Georgikon GNSS Base Station in Keszthely (<http://gnss.georgikon.hu>), which is a Trimble NetR5 triband receiver (GPS/GLONASS/L2C,L5). It has an IP address, internal NTRIP server, FTP server and NTRIP Caster.

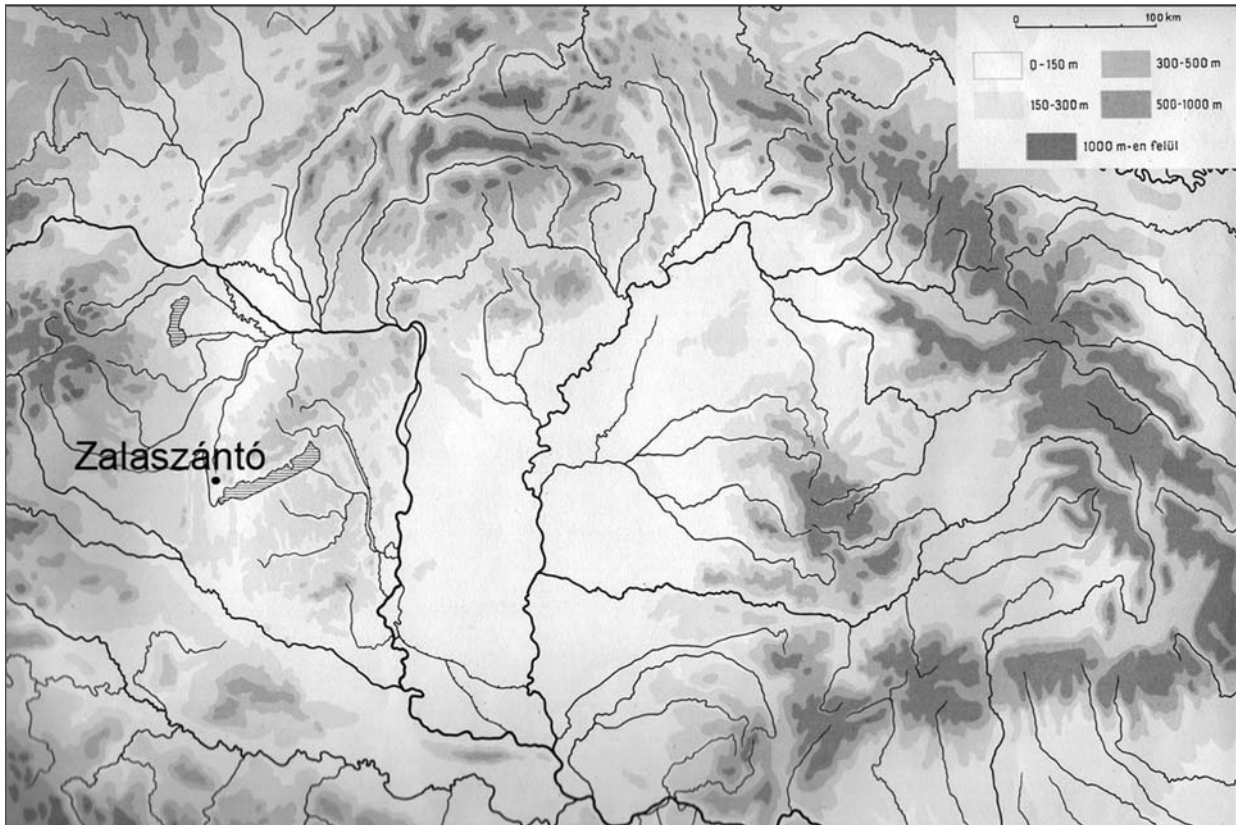
The measuring frequency is 1,2,5,10 Hz, the measuring accuracy is 5mm+0,5ppm v. (*Fig 4–8*). All needs of the university and Southwest Transdanubia (more than 10000 km²) can be supported by the Georgikon Base, it has wide range of online/offline services (RTK 2.1, 2.3, 3.0, RAW, DGPS, CMR, CMR+ and DAT, RINEX.)

During the field research the EOVS (HUNGARIAN PROJECTION SYSTEM) coordinates of the mound's centre was recorded with the number of the feature, its height, diameter, its state (disturbing), and the number of trees on the barrow. We took digital pictures, too.

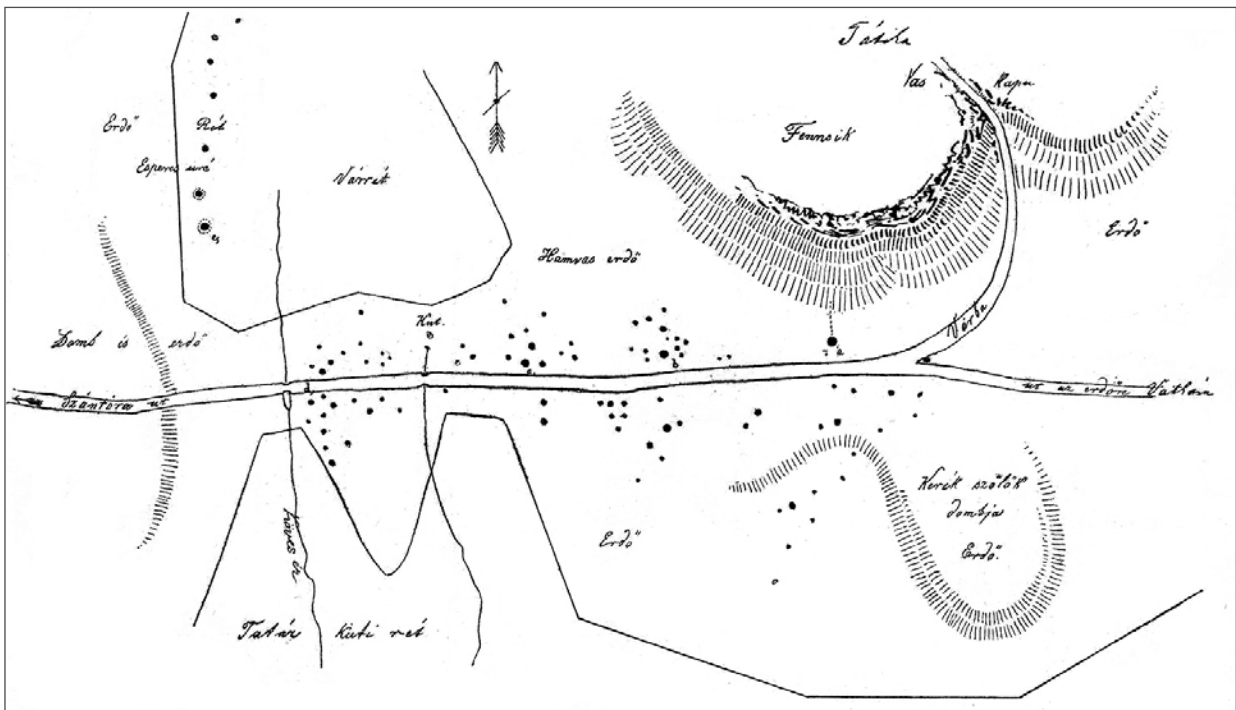
The data of the fieldwork was processed by the ESRI Arcgis 9.2 software, and was set up into a personal geodatabase.

On the basis of the results, 288 mounds were examined, 13 are pending (*Fig 21*). 58 barrows showed up traces of disturbance or robbery. The diameter varies between 3 and 45 meters, the height is between 0,5 and 10 meters (*Fig 12*).

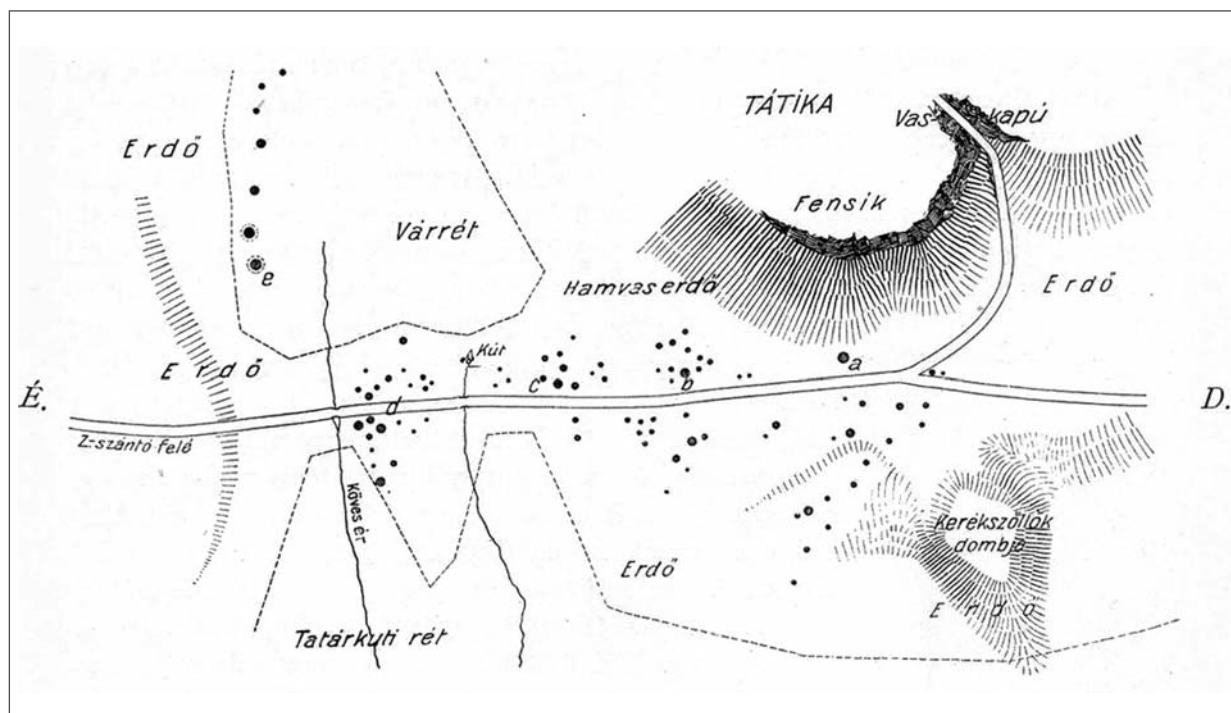
Translated by Zoltán Fullár

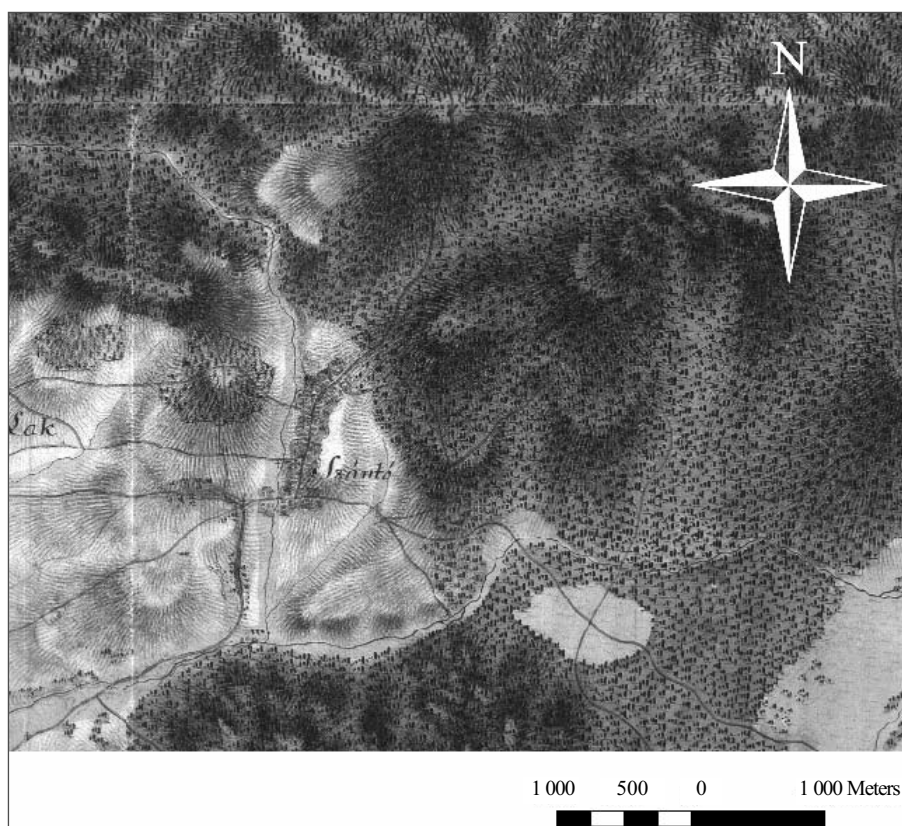
13. kép: Zalaszentő fekvése
Fig. 13: Location of Zalaszentő

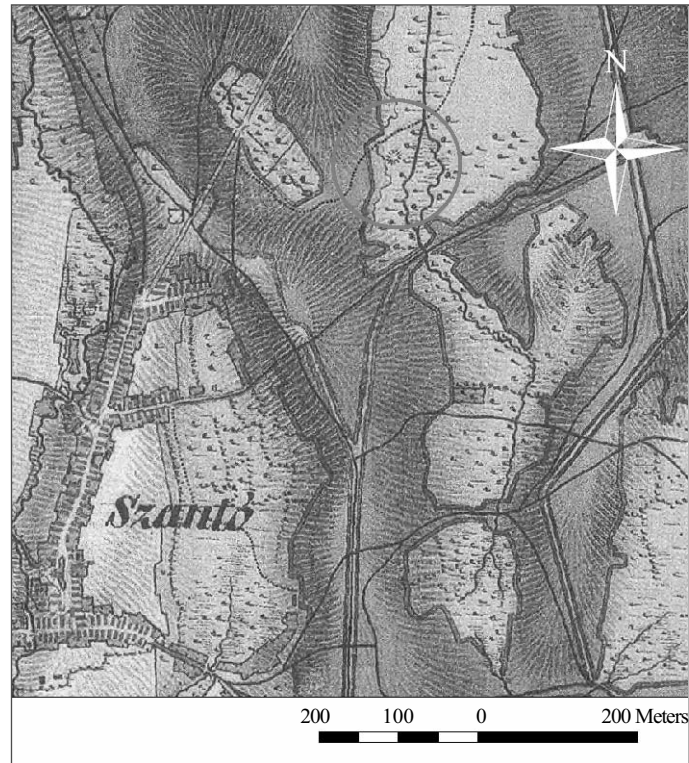
14. kép: A tátikai halmok (Rómer 1878 nyomán)
Fig. 14: The mounds at Tatica (by Rómer 1878)

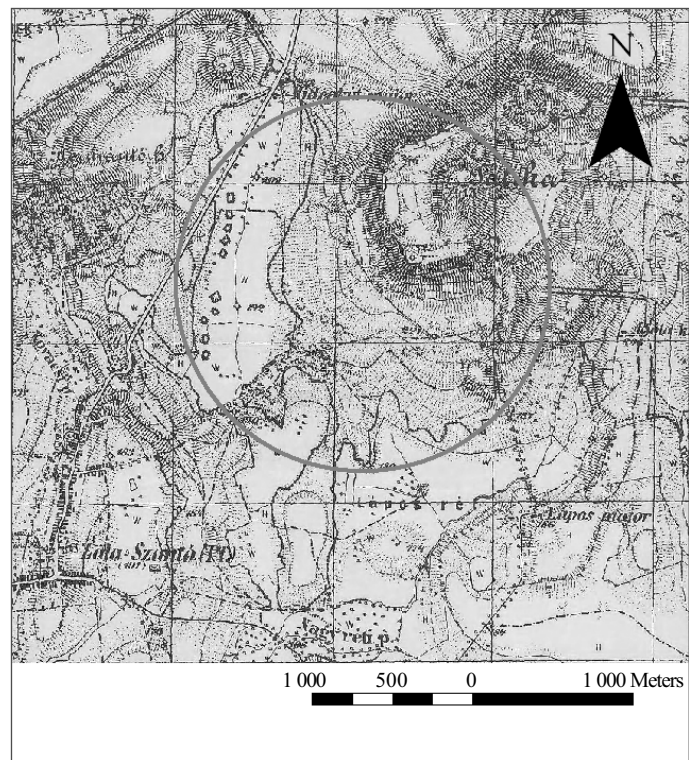
15. kép: A tátikai halmok (Kuzsinszky 1920 nyomán)
 Fig. 15: The mounds at Tátika (by Kuzsinszky 1920)

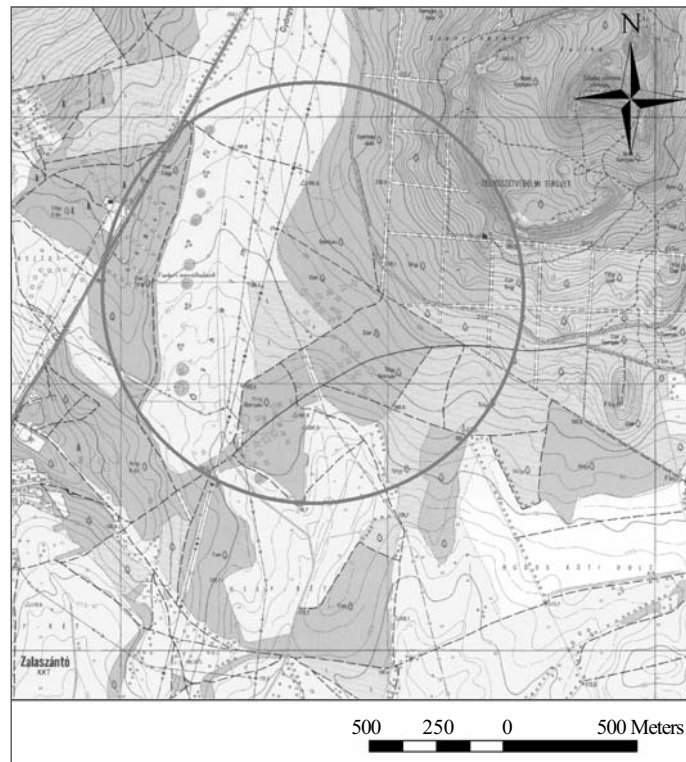
16. kép: Zalaszántó és környéke az első katonai felmérésen
 Fig. 16: Zalaszántó and its surroundings on the 1st Military Survey

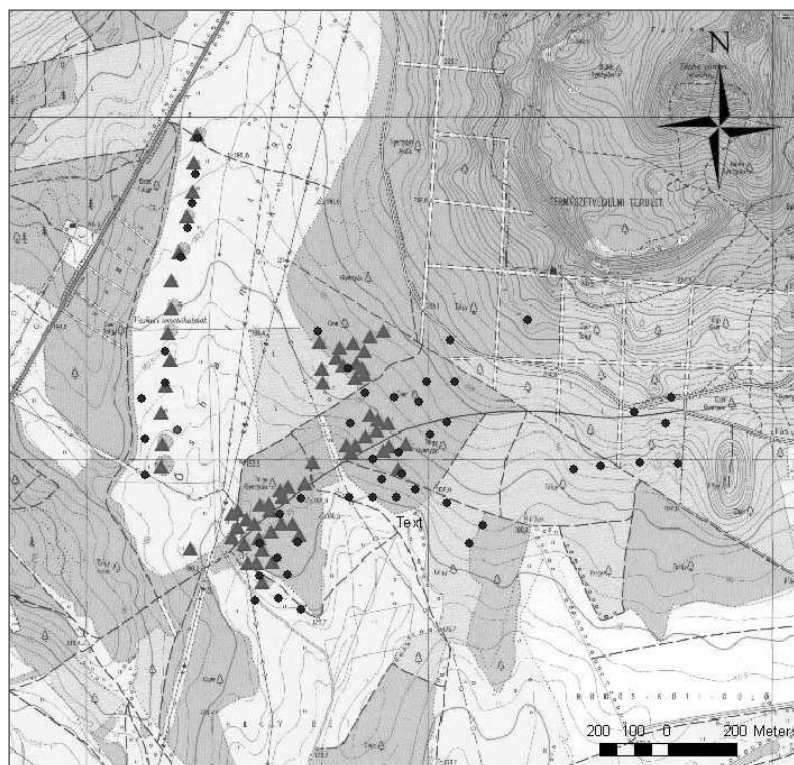
17. kép: Zalaszántó és környéke a második katonai felmérésen
 Fig. 17: Zalaszántó and its surroundings on the 2nd Military Survey

18. kép: Zalaszántó és környéke a harmadik katonai felmérésen
 Fig. 18: Zalaszántó and its surroundings on the 3rd Military Survey

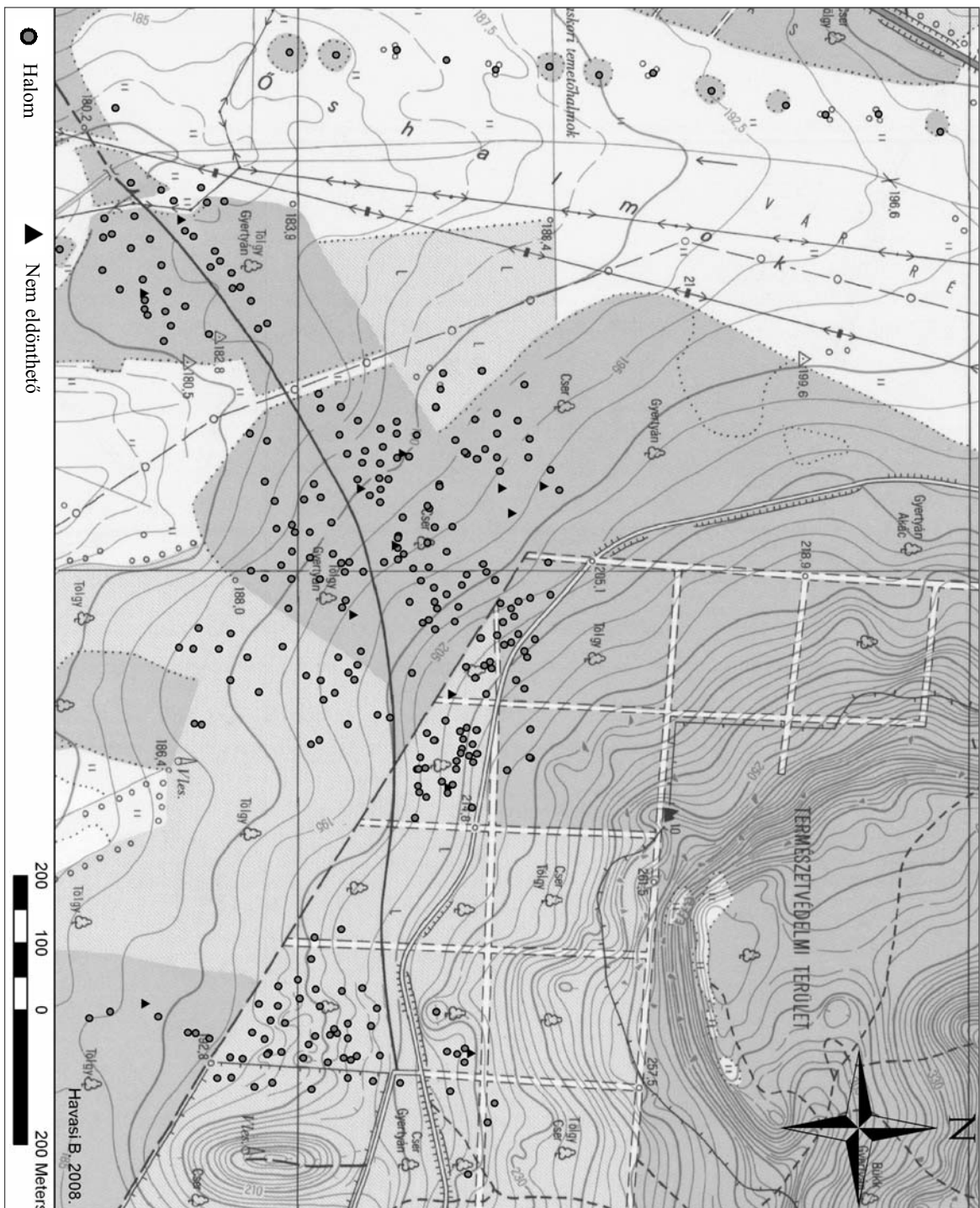

19. kép: Zalaszántó és környéke a 42-412 számú topográfiai térképen
 Fig. 19: Zalaszántó and its surroundings on the topographic map Nr. 42-412

- halomsírok a 2. katonai felmérésen
- halomsírok a 3. katonai felmérésen
- ▲ halomsírok a 42-412 sz. térképen

20. kép: A halomsírok elhelyezkedése a topográfiai térképek alapján
 Fig. 20: The location of the mounds on the basis of the topographic maps

21. kép: A zalaszántói halomsírmező átvézetű térképe a 2008-as felmérés alapján

Fig. 21: Site map of the Zalaszántó barrow field surveyed in 2008

Horváth László

Kelta pseudo-kantharos Zalakomárból (Zala m.)

Bevezetés

Az M7 autópálya nyomvonalán Zalakomár keleti határában, az egykori Kis-Balaton délnyugati partján elhelyezkedő lelőhelyen 2006-ban Kreiter Attila végzett megelőző régészeti feltárást az autópályás projekt keretében.¹ A csaknem 30.000 m² kiterjedésű területet érintő ásítás során egy újkőkori település több száz objektumát sikerült feltárnia, melyek nagy része a dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrájának korai időszakához és kisebb részben a Keszthely-csoportjához sorolható. Ezekon kívül a lelőhely keleti felében az urnamezős kultúra hamvasztásos temetőjének 135 sírja esett a feltárandó területbe, a nyomvonalba, valamint egy kisebb kelta település 12 objektuma (KREITER 2006, 324).

Jelen tanulmányunkban az egyik kiemelkedő kelta lelettel, a pseudo-kantharossal szeretnénk bővebben foglalkozni, természetesen kitekintve a korhatározás- és a település általános képének rekonstruálásához szükséges többi leletre, leletkörülményekre és információra. E kötetben szerepel Kreiter Attila tanulmánya, melynek témája ennek a zalakomári kelta településnek a fazekaskemencéje és az ott talált kerámia anyagvizsgálata, így még teljesebb képet kaphatunk majd a zalakomári kelta településről (KREITER 2008).

A kelta település

A Zalakomár – Alsó Csalit-dűlőben 2006-ban végzett ásátskor, nagyjából a feltárt terület északkeleti negyedében került napvilágra a kelta település. Összesen kilenc félig földbemélyített házat (16, 21, 24, 25, 89, 162, 436, 440, 442. obj.), két gödröt (15, 231. obj.) és egy fazekaskemencét (378. obj.) sikerült feltárni (*1. kép*). Az objektumok közül egy gödör kora bizonytalan (337. obj.), lehetséges, hogy még ez is a kelta korszakból származik. A házak közvetlenül az

egykor eddig délre nyúló Kis-Balaton délnyugati sarkának partján állhattak (KREITER 2008, fig. 1.), szinte enyhe ívben, nagyjából két sorban követve a hajdani partvonulatot. Öt ház egymáshoz közel helyezkedett el két sorban (21, 24, 25, 440, 442. obj.), ezektől délnyugatra kissé távolabb került elő egy gödör és egy ház (15, 16. obj.), majd még tovább délre egy újabb ház (436. obj.) képezte a kis település feltárt legdélibb telepjelenségét. Az öt házból álló góctól távolabb északnyugatra találtak rá még egy házra (162. obj.). Ettől nyugatra, a homokdomb teteje felé tártak fel egy kis gödröt (231. obj.), az utolsó ház pedig – közelében a „tűzveszélyes” fazekaskemencével – a többtől távolabb délnyugatra látott napvilágot.

A kis kelta település feltárt része megközelítőleg 750 m²-nyi területet foglal magába, északi és nyugati szélét biztosra vehetjük, azonban déli vége még bizonytalan. Keletre, az egykori vízpart felé ugyan még elképzelhető egy újabb házsor, de az már nagyon közel lenne a vízjárta parthoz. Mindezek ellenére azt kell mondanunk, hogy a település képén alapvetően nem változtatna még néhány újabb telepjelenség.

A település egyrétegű, a kelta korszakon belül egyik esetben sem találtak szuperpozíciót, vagy olyat, hogy az egyik beásás átvágta volna a másikat. Tehát a település jelenségeit minden valószínűség szerint nagyjából egy időben hozták létre, és egy időben is használhatták azokat. A házak legtöbbször lekerekített sarkú téglalap alakú, néha kissé szabálytalan futású oldalfalakkal (a terület laza kötésű homokos talaj!). Emiatt eleve fel kell tételeznünk, hogy az oldalfalakat valamiféle sövényfonással igyekeztek megvédeni a használat közbeni beomlásoktól. Méretük mintegy 500–440 x 370–240 cm között váltakoznak, a házak tájolása (a hossz tengely) pedig nagyon kis eltéréstől eltekintve kelet-nyugat. Egy háznál találtak tűzhelyet, középen (89. obj.), míg egy másiknál egy tűzhely hovatartozása bizonytalan volt (436. obj.). A házaknál többféle konstrukcióra lehet következtetni:

1. Cölöplyuk nélküli az építmény, vagy ezekben az esetekben a homokos talaj miatt nem lehetett jól megfigyelni a cölöpök nyomát.
2. A „klasszikus forma”, a rövidebb oldalaknál egy-egy cölöplyuk.
3. A hossz tengelyben több cölöplyuk.
4. A hossz tengellyel derékszögben közepén három sorban lévő cölöplyuk, melyhez a rövidebb oldalnál egy újabb társul.

A feltárt két gödör kisméretű, mindkettő teknősaljú, funkciójukat nem lehetett megállapítani.

A zalakomári kelta település ásatásának egyik kiemelkedő lelete a pseudo-kantharos, töredékei két objektumból kerültek elő: a 25. (ház) és az attól mintegy 45 m-re északnyugatra lévő 231. (kis gödör) objektumból.

A zalakomári kelta településre ugyanazok az ismérvek jellemzőek, mint általában a Közép-Európában feltárt kisebb nyílt településekre: kivétel nélkül közvetlenül a vízjárta partokon létesítették lakóhelyeiket, a házak szinte követik az egykori partvonulatot. Legtöbbjük majorság, vagy kisebb falu lehetett, ahol a földművelésen és az állattenyésztésen kívül háziipari és kézművesipari tevékenységgel is foglalkoztak. A zalakomári kelta településen folytatott tevékenységekre az előkerült leletek rövid értékelésénél utalunk. Házaik mérete és típusai is Közép-Európa-szerte hasonlóak. Dél-Zala kelta ház- és településtípusait annak idején a megszorodott leletmentések és a Kis-Balatonnál végzett nagyobb felületű ásatások miatt tudtuk összefoglalni (HORVÁTH 1987a; HORVÁTH 1996, 78–79). Az 1987-ben készült összefoglalásunk óta Magyarországon a számos nagyobb beruházást (pl. autópályák) megelőző ásatás eredményeként rendkívüli módon gyarapodott a nagyobb felületet érintő kelta települtárások száma, így az információk is nagyon jelentősen kibővültek. Ma már a településszerkezet megállapítása sem tartozik kivételes esetnek, sőt az egy-egy településen belüli különböző tevékenységek helyszínei is sokszor rekonstruálhatók (Például lásd: SZABÓ et al. 1997; SZABÓ–CZAJLIK 2004; SZABÓ et al. 2007; BELÉNYESY–HONTI–KISS et al. 2007). Az M7-es autópálya zalai szakaszán feltárt kelta településekről (Sormás – Mántai-dűlő: 16 ház, Nagyrecse – Bakónaki patak: 11 ház, Zalakomár – Alsó Csalit: 9 ház, Zalakomár – Kiskomáromi berek: 4 ház, Nagykanizsa – Inkey kápolna: 5 ház, Nagykanizsa – Palin-Szociális Otthon: 13 ház) egy különálló, nagyobb összefoglaló feldolgozást szeretnénk elkészíteni a közeljövőben.

Keltező értékű leletek a zalakomári kelta településről

A zalakomári település korát elsősorban a fém- és üvegtárgyak segítségével határozhatjuk meg. Szerencsére az ásatás során több ilyen lelet került felszínre, melyek közül különösen az ékszerek (bronz-, vasfibulák, karperecek), viseleti tárgyak (övlánc), mint a gyorsan változó divat dokumentumai fontosak. Az eszközök, használati tárgyak, kerámiák már nem ennyire érzékenyen tükrözik a változásokat, azonban ezek is magukon viselik egy-egy tárgy formai „evolúcióját”, az adott korszakra jellemző típusát, így az összkép kialakításánál nem nélkülözhetjük az általuk adott információkat sem.

Az alábbiakban részletesebben értékeljük az „érzékenyebb” leleteket:

Bronzfibula (8. kép 2; 9. kép 4)

Kisméretű, lapos bronz drótfibula hátsó fele, az első része a kengyel közepétől a rugószerkezetig hiányzik. Visszahajló lábának vége kissé profilált, szalagszerűen átfogja a kengyelt, eközött és egy ferdén rovátkolt borda közötti négyzet alakúra lapított részen X-alakú véssel. H: 2,9 cm, Lsz.: 722.016.15. A 16. objektumból (ház) került elő egy vasfibula, üvegekarperec töredéke, vaskések, vaskasza töredéke, kerámiák társaságában.²

A lapos bronz drótfibulák finoman, hasonlóan díszített lábakkal a Gebhard-féle 6. horizontba (LT C1a) sorolhatók (GEBHARD 1989, 80–82, Abb. 25, 2–3; Abb. 27, 19; Abb. 28, 17–18). A zalakomári példányhoz nagyon hasonlóan, szinte ugyanúgy díszített bronzfibulákat ismerünk a Malé Kosihy (Ipolykiszécsi, Szlovákia) temetőből, melyek közül az egyik fibulapár 3–4 tagú hólyagos lábpereccel együtt került napvilágra, és így megerősíti a fenti keltezőt (BUJNA 1995, T. 31, 1–2; T. 45, 1–2). Hasonló került elő a ludasi temetőből is, melyet ugyancsak a Gebhard-féle 6. horizontra keltezték, (SZABÓ–TANKÓ 2006, 333, Fig. 6, 3). J. Bujna egy hasonlóan díszített, de íveltebb kengyelű típust már a LT C1b-re datálta (BUJNA 2003, 57, Obr. 23, B).

Bronzgyűrű (8. kép 9)

Körátmetszetű, egy negyede hiányzik, emiatt nem lehet tudni a záródását. Egymással átellenes részen ovális keretű kis kiemelkedő dísz van, közepén egy ponttal. Átm.: 2,0 cm, V: 0,2 cm, Lsz.: 722. 440.23.

Hasonló díszítésű gyűrűt nem találtunk a kelta anyagban, az ezzel együtt előkerült leletek (kétgombos vasfibula, övlánc) a LT C1-re kelteznek.

Vasfibulák (8. kép 3–5; 9. kép 2–3)

1. Kisméretű kétgombos, A2 sémájú (BIEGER 2003) vasfibula töredéke (8. kép 3; 9. kép 3). Az egyik gomb a kengyelen ott van, ahol a visszahajló láb érinti a kengyelt, a másik gomb a lábat díszíti. Rugószerkezete, visszahajló lába

és tüje hiányzik. A fibula lapos, szögletes kengyelű, tütártóján ferde rovátkolás nyomaival. A töredék H: 3,8 cm, kisserkesztett egykori H: 5,5–6,0 cm közötti lehetett. Lsz.: 722.440.21.

Ez a fibula forma a kutatások szerint már a LT C1a idején a pannóniai térségben alakult ki és innét terjedt el dél és északnyugat felé. Amíg a „Kugelfibeln” divatja a kelta területeken világosan már a LT C1b végén, vagy a LT C2 idején véget ért, addig a virágkora a német Középhegységtől északra a LT C2 periódus. Közép-Németország felé az első import példányok a LT C1b-ben jelennek meg és mint alapforma szolgálnak a további sémájú (B és C) „Kugelfibeln”-hez, amelyek rendkívül jellemző ékszertípusok lesznek az északi területeken a következő időszakokban (BIEGER 2003, 92–93).

A Kárpát-medencében aránylag gyakoriak az A2 sémájú vasfibulák (BIEGER 2003, 16, Liste 1, Karte 3) és véleményünk szerint a zalakomári kisméretű példánynál nem lehetséges a pontosabb keltezés, csupán az a bizonyos, hogy a LT C1 idején használhatták, valószínűleg a Kr.e. 3. század második felében.

A Bieger a XVI. Régiójában, a Duna-Dráva-Száva vidéken az A2 sémájú vasfibulák kisméretű változatát a LT C2-re keltezte (BIEGER 2003, 75, Abb. 45) de szerintünk ez nem vonatkozhat a zalakomári darabra. Az A2 sémájú vasfibuláknál ugyanis a legtöbbször 5,0–5,9 cm közötti a hosszúsága, akkora, amekkora a zalakomári lehetett (BIEGER 2003, 19, Abb. 9).

2. Kisméretű lapos vasfibula (8. kép 4; 9. kép 2), erősen korrodálódott, szerkezetét csupán sejteni lehet, valószínűleg alsóhúros (belsőhúros) 2–2 elosztású a rugószerkezete. Visszahajló lábát egy kis gomb díszíti. H: 5,1 cm, Lsz.: 722.025.17.

Ez a kisméretű, lapos kengyelű, lábán kis gombbal díszített alsóhúros 2-2 rugószerkezetű vasfibula-típus leginkább a Gebhard-féle 6. horizontba sorolható (LT C1a), a közép LT periódusra jellemző. A bronzdrótból készült finom változataival együtt az egész LT C1 alatt gyakran fordul elő, (GEBHARD 1989, Abb. 45; BUJNA 2003, 74–76, Obr. 53, 55).

Üvegkarperec (8. kép 7; 9. kép 5)

Hárombordás kobaltkék üvegkarperec töredéke. A két szélső bordája keskeny, a széles középső bordán sárga, szakaszosan megjelenő hullámvonalnak látszó, de valójában imitált fekvő 8-as kombinációjú háromszoros masni-díszítéssel („Schleifenverzierung”). Kisserkesztett külső átm.: kb. 6,0 cm, belső átm.: 5,0 cm, Vastagság: 0,68 cm, Szélesség: 0,93 cm. Lsz.: 722.16.17.

Ez az üvegkarperec típus a Haevernick 6b alcsoportba sorolható (HAVERNICK 1960, 49–50), melyet N. Venclová a középső bordán látható minta alapján két kronológiailag és területileg is elkülönülő alcsoportra osztott. A 6b/1 alcsoportjánál a nyolcas-

háromszoros masni, míg a másik, fiatalabb 6b/2 alcsoportnál a cikk-cakk, hullámvonal díszítés a jellemző (VENCLOVÁ 1990, 120). A manchingi üvegkarpereceknél R. Gebhard ennél a hárombordás típusnál egy keskeny és egy szélesebb változatot különböztetett meg (Reihe 11a és 11b, Form 16), melyek közül megállapítása szerint a keskenyebb tartozik – 11 mm a két változat közötti határ – a LT C1 idősebb fázisába (GEBHARD 1989, 13, 73, 128). A kelet-ausztriai kelta üvegkarpereceknél a Haevernick 6b csoport a harmadik leggyakoribb típus, jelenleg 58 példány ismert és a csoport „Schleifenverzierung”-gal díszített darabjai kétségtelenül Közép-Európában, a Közép-Duna-vidéken terjedtek el a LT C1 elején és e periódus későbbi időszakában is általánosan jellemző volt. A zalakomári üvegkarperechez hasonló típusú legközelebb Keszthelyen került elő a Dunántúlon, a többi dunántúli lelőhelye mind a Duna mentén van, míg az Alföldről és a mai Ukrajna területéről csak egy-egy példányt ismerünk (KARWOWSKI 2004, 21–22, 77, Abb. 13). A Délnyugat-Szlovákiában koncentráció kelta üvegkarperec lelőhelyekről 18 darab tartozik a 6b/1 alcsoportba („Schleifenverzierung”), melyeket a LT C1a-ra kelteznek (BŘEZINOVÁ 2004, 143). A Dráva-Száva vidék kelta üvegkarpereceinek legújabb feldolgozásakor kiderült, hogy ezen a területen eddig még nem került elő a 6b/1 variáns (DIZDAR 2006), vagyis a zalakomári példányunk a típus legdélibb előfordulása. A zalakomári üvegkarperecnek a LT C1a-ra való keltezését tartjuk a legvalószínűbbnek.

Legutóbb mi is foglalkoztunk a magyarszentmiklósi kelta sírlelet értékelésénél egy üvegkarperec töredékével, mely hullámvonal díszű (6b/2 variáns) és minden valószínűség szerint fiatalabb (LT C1b), mint a zalakomári üvegkarperec (HORVÁTH 2007, 32–33).

Vaskarperec (8. kép 8; 9. kép 9)

Tömör vasból készült babos karperec töredéke, egymástól kissé távolabb álló nyomott gömb-tagokkal. H: 3,7 cm, Lsz.: 722.422.14.

A bronzból készült babos karperecek vasból készült ritka változata. A szlovákiai Maňa-i temető 28. sírjának (duplatemetkezés) női halottját díszítette teljesen hasonló vaskarperec. A duplatemetkezést J. Bujna a LT B2b–c fázisba sorolta (BUJNA 2005, 105). Uő. egy korábbi munkájában hasonló dudoros nyitott végű vaskarpereceket említ még, mint LT B2 ékszerek Chotinból és a kódsi temetőből (BUJNA 1982, 329, Typ. 13). Novo mesto-Kapiteljska niva LT C1-re keltezhető 466. sírjából ismerünk hasonló zárt vaskarperecet (KRIŽ 2005, T. 79, 5).

Övlánc (8. kép 6; 9. kép 6–7)

Többszörösen csavart keskeny szemekből álló vas övlánc egyik szeme és a hozzá kapcsolódó kis kúposfejű horogban végződő tagja (8. kép 6; 9. kép 6) H: 5,5 és 4,6 cm, V: 1,0

cm, Lsz.: 722.440.17. Valószínűleg ugyanehhez az övlánchoz tartozik egy ugyancsak többszörösen csavart vas övlánc töredék, a végén kis karikával (8. kép 6; 9. kép 7). H: 2,3 cm, V: 0,8 cm, a karika átm.: 1,2 cm, Lsz.: 722.440.19.

A legkorábbi csavart szemekből álló vas övlánccok a LT B2 idején jelennek meg a keltáknál, felváltva a kéthárom vas-, vagy bronzkarikákat, korongokat, melyek funkciója elsősorban a kard felfüggesztése volt. A csavart szemekből álló övlánccok egészen a LT C1 végéig divatban maradtak a férfiaknál és a nőknél egyaránt, az ezután következő időszakban, a LT C2 periódusban viszont már újra szerves anyagból (bőr, textil), néhány karika és kapocs felhasználásával készítették el az öveket. A zalakomári többszörösen csavart keskeny szemekből álló vas övlánc inkább a fent jelzett időszak korábbi szakaszára a jellemző, vagyis a LT B2–C1a periódusokra (RAPIN 1987, LEJARS 1994, 42).

Vaskés (8. kép 10; 9. kép 8)

Nagyméretű, egyélű ún. vágókés („Hiebmesser”) széles és hosszú, enyhén ívelő pengével, behajlított rövid, karikásvégű markolattal, a gerincén és a markolat végén lévő karikánál bekalapált díszítés nyomaival. H: 34,6 cm, Sz: 5,6 cm, V: 0,6 cm. Lsz: 722.016.16.

A zalakomári vágókés a klasszikus korai típust („Hiebmesser”) idézi: a penge hosszú, széles, enyhén ívelt. A hozzá csatlakozó rövid, hajlított és karikában végződő markolatának analógiáit azonban inkább közép-LT, vagy annál is fiatalabb környezetből ismerjük (JACOBI 1974, 119–120; PAULI 1978, 254; GUŠTIN 1984, Beil.1, 44; HELLEBRANDT 1989a, Abb.12, 5; KÁROLYI 2004, 167. kép). A karikás-markolatú („Ringgriffmesser”), de egyenes hátú és keskenyebb pengéjű vágókések viszont már csak a fiatalabb LT periódusokra a jellemzők, mint számos manchingi példa mutatja (JACOBI 1974, 120–121; WIELAND 1996, 102).

Mérleg (8. kép 1; 9. kép 1)

Vasból készült finommérleg karja, a korrózió szerencsére nem tüntette el a kar többszörösen profilált, hol megvastagodó, majd keskenyedő szimmetrikusan elhelyezkedő részeit, valamint a két végén lévő gombot. A közepén és a két végén megmaradtak a fülekbe csatlakozó láncok utolsó szemei. H: 10,3 cm, V: 0,7 cm, Lsz: 722.025.16.

A Kr.e. 2–1. században virágzó kelta ipari és kereskedelmi központokból, az erődített magaslati településekről, az oppidumokból többször kerültek elő bronzból, vagy vasból készült finommérleg („Feinwaage”) maradványok, ezzel szemben a nyílt, „Flachlandsiedlungen”-ből és a sírokból nagyon kevés (JACOBI 1974, 85–86; MEDUNA 1980, Taf. 110, 15; VAN ENDERT 1991, 59; KERN 1996, 188, Abb. 8; PIETA 1996, 193, Abb. 8, 1–2). A manchingi oppidum vas finommérlegei karjának hosszúsága 6,7–23 cm közöt-

tiék (a közepesek mérete 15 cm) (JACOBI 1974, 85), míg a bronzból készültké 6,7–18 cm közötti (VAN ENDERT 1991, 59). A zalakomári darab a fenti méretek alapján a kisebbek közé tartozik.

A finommérlegeket csaknem mindig kapcsolatba hozzák a kelta pénzekkel, ugyanis, mint értékmérők kaptak szerepet a különböző kereskedelmi kapcsolatoknál a pénzt verő törzsön belül, vagy a szomszédos, esetleg a távolabbi területeken. A törzsi központok egyben a kelta pénzverés helyszínei is voltak. Ennek az eszköznek, a finommérlegnek a használatát délről vették át sokkal korábban, a Kr.e. 6. században, amit egy Stuttgart melletti hochdorfi településről előkerült példány bizonyítja (MÜLLER–LÜSCHER 2004, 138–139, Abb. 201).

A fentiek ismeretében rendkívül meglepő ez a lelet egy ilyen, néhány házból álló majorság esetében, még akkor is, ha itt fazekassággal is foglalkoztak. Délnyugat Dunántúlról csak a Keszthely melletti Gyenesdiásról ismerünk kelta pénzt, amely tény alapján korábban azon a véleményen voltunk, hogy egy társadalmi-gazdasági téren elmaradottabb kelta törzs(?) élhetett a Rába, a Balaton, és a Mura-Dráva által bezárt térségben, ahol a pénzverés nyomai nincsenek meg és nem használták a kereskedelmi kapcsolataiknál a pénzt (HORVÁTH 1994, 105; HORVÁTH 1998, 88). Különösen figyelemre méltó az is, hogy a zalakomári kelta települést mindenképpen a LT C1a idejére kell keltezni, míg a finommérlegek – az említett hochdorfi leleten kívül – szinte kizárólag a LT C2/D1-re datálható oppidumokhoz, vagy nagy nyílt településekhez kapcsolhatók. Ezek szerint a zalakomári finommérleg a kárpát-medencei keltaság pénzverésének, pontosabban a pénz itteni használatának a nagyon korai bizonyítéka lehet. A kelta pénzverés kezdete körüli ma is tartó vita e kérdés megoldásában egyelőre nem segít, de egyre több a bizonyíték arra, hogy a kelta pénzverés a Kárpát-medencében a Kr.e. 3. század közepe körüli időpontban már elkezdődött (SZABÓ 2005, 90, 151–152).

Logikailag még feltételezhető az is, hogy ezt a zalakomári kelta finommérleget az „analitikai pontosságot” kívánó ipari tevékenységnél is (pl. nemesfém megmunkálása, bronz-, üvegipar, stb) használhatták, azonban ezeknek semmiféle nyomát az ásatáson nem tapasztaltuk, pedig nagyon nagy terület átvizsgálása történt meg.

Egyéb fontosabb leletek a zalakomári településről

A fentiekén kívül még néhány, a településen egykor folytatott tevékenységekhez kapcsolható tárgyak is napvilágot láttak a feltárásnál. Gondolunk itt például egy minden valószínűség szerint a mezőgazdasági

munkálatoknál szerepet játszó vaskasza töredékére (8. kép 11), vagy a hálókötésnél használt horgosvégű eszközre (8. kép 13; 9. kép 10), amely viszont az egykori Balatonon, melynek partján létesült a zalakomári kelta település, folytatott halászatra utalhat. A 442. objektumból felszínre került grafittömb valószínűleg a fazekassággal lehetett kapcsolatban. Az orsógombok a szövés-fonás bizonyítékai. A közepes méretű vaskés (8. kép 12) az egész LT-korra jellemző forma, felhasználása széleskörű volt. Az utóbb felsorolt tárgyak információi a település életére vonatkozóan rendkívül fontosak, nélkülözhetetlenek, keltezésük azonban sokkal nehezebb.

A fentiekén kívül a településen az egyik fontos tevékenység lehetett a fazekasság, mint az előkerült kemence is bizonyítja. Erről részletesen az ásató Kreiter Attila számol be e kötet lapjain.

Az ásatáson előkerült kelta kerámia a közép LT korszakra jellemző általános típusú, formájú és anyagú, ezért most cikkünkben ezekkel nem foglalkozunk bővebben, annál is inkább, mivel Kreiter Attila tanulmánya részletesen érinti ezt a kérdést.

Két kiegészíthető edény, egy csupor (10. kép 1) és egy mély tál (10. kép 2) rajzát és leírását azonban közöljük, mivel mindkettő a 231. objektumból látott napvilágot, abból a gödörből, melyből a pszeudo-kantharos néhány töredéke is származott. A mély tál néhány darabja viszont – hasonlóan a pszeudo-kantharoshoz – a 25. objektumból került felszínre.

Csupor (10. kép 1)

Szürkésbarna színű, anyaga közepes finomságú, homoksoványítású. M: 10,0 cm, Szá: 9,5 cm, Fá: 4,5 cm. Lsz.: 722. 231.01.

Tál (10. kép 2)

Vörösesbarna színű, foltos, közepes finomságú, homoksoványítású. M: 15,8 cm, Szá: 32,6 cm, Fá: 12,0 cm. Lsz.: 722. 025.02.

A fent leírt két kiegészített edény a közép LT időszakra, a LT-C1-re keltezhető.

A pszeudo-kantharos (2–7. kép)

Szürkésbarna, finom homokkal soványított, finoman iszapolt anyagú, korongolt, külső felületén a szürkés bevonatot vízszintes, vagy kissé ferde sávokat hagyóan elsimították, ez különösen a váll és a hasi részen maradt meg. Az edény falának törésfelülete: külső felületein vékony szürke bevonat, a közötté lévő vastag réteg világosbarna. Az egyik oldalon összefüggően az alj felé mélyebben megmaradt a hasi rész, így a rekonstrukciója is lehetségessé vált: a meglévő ívből sikerült kiserkeszteni a harmonikusan illeszkedő alsó részt.³ Csak az edény egyik fülének része került elő a feltáráskor, szerencsére az a fontos rész, amelyik a peremhez illeszkedik és megőrizte a teljes maszkábrázolást a

pecsételt díszítéssel együtt. Szinte biztosra vehető, hogy a másik fül kiképzése is teljesen szimmetrikus volt. A nyomok alapján a fül valamikor letörött, mégpedig a peremnél és a vállhoz való csatlakozásnál. A minden valószínűség szerint fontos kétfülű edényt egykori használói restaurálták, a törésfelületüket kátrányszerű anyaggal bekenve ragasztották újra eredeti helyükre (2. kép). Mindkét helyen megmaradt ez a kátrányszerű ragasztóanyag, az elrakott mintákat még nem sikerült megvizsgáltatnunk.

A magas, nyúlánk pszeudo-kantharos (3–7. kép) ötszögkeresztmetszetű fülét az edény belseje felé nézően emberi maszkábrázolás díszíti, a szemeket körös pecsétlésekkel jelölték, ugyanezzel a pecsételő segítségével díszítették még a lépcsőzetes kiképzésű vállat és a nyakat. A karakterisztikusan hosszú orrnak végét egyenesen vágták le, alatta a száját lefelé görbülő árok jelzi (6. kép 1; 7. kép 1). Az edény vállán fogazott ívekkel összekötött körös pecsétlések sorakoznak (6. kép 2; 7. kép 2). M: 49,0 cm a szájperemig, Szá: 29,0 cm, Fá: 16,0 cm, a fül Sz: 3,6 cm, V: 3,2 cm, Lsz.: 722. 025.01.

A pszeudo-kantharos fülének töredéke és több darabja a 25. objektumból (ház) került felszínre, de a mintegy 45 m-re lévő 231. objektumból (gödör?) is találtunk hozzá tartozó, összeillő töredékeket (1. kép)!

A Kárpát-medencei La Tène edényművészésnek egy nagyon jellegzetes formája a kétfülű edény, amelyknél a szimmetrikusan elhelyezett fülek a szájperem fölé emelkednek. Ez a forma a nyugati kelta területeken teljesen ismeretlen volt. Alapvetően kisebb és nagyobb példányait ismerjük, amelyek funkciójukban is eltértek egymástól. A kisebb kétfülű edényeket a görög előkép után kantharosnak, a nagyobb méretűeket pszeudo-kantharosnak, vagy amphorának is nevezik, a kisebbeket ivóedényként, a nagyobbakat tárolásra (elsősorban folyadék, valószínűleg bor, sör) használhatták. A széleskörű kutatások ma már egyértelműen bebizonyították, hogy a kelta kantharosok kialakulásában, elterjedésében és a Kr.e. 3–2. századi nagy népszerűségében különböző gyökerek, hatások játszottak szerepet. Elsősorban a helyi, bennszülött tradíció (a Dunától nyugatra az illyro-pannon, attól keletre pedig a „szkíta”) képezte a jó alapot ehhez. Az elemzések kimutatták, hogy a lapos talpú, széles változat a helyi, kora vaskori (illyro-pannon) gyökekre vezethető vissza, míg a nyúlánk és magasított talpú kantharosok a Kr.e. 4. század végi, 3. század eleji görög vázákat idézik. Mintául szolgálhattak a térségünkbe eljutó hellenisztikus bronzedények is (Kalyx-kantharos Szabolcsból, kantharos Szobróól), de az itáliai hatás is kimutatható. A Kárpát-medence kelta kantharosainak és a pszeudo-kantharosok kutatása nagy múltra tekinthet vissza (MÁRTON 1933, 98–107; HUNYADY 1942–44, 33–39; DUVAL 1978, 127), de a legtöbbet Szabó M. foglalkozott ezzel az edénytípussal és az elemzései tisztázták egyértelműen, hogy

milyen helyet foglal el a keleti kelta *koiné* művészetében. A fenti összefoglalást is Szabó M. munkái nyomán fogalmazhattuk meg (SZABÓ 1972, 385–387; SZABÓ 1974, 36–38, KNEZ–SZABÓ 1981; KRUTA–SZABÓ 1982; SZABÓ 1985, 65–68, Fig. 11–12, 14–15.; SZABÓ 1987, 41–46; SZABÓ 1991, 28; SZABÓ 2005, 148–150, 161–168).

A Kárpát-medencei kelta kantharosok, pszeudo-kantharosok és a kora vaskori Hallstatt-előképek nyomán készült füles tálak, csészék, valamint a „trakoszkitá” hatású egyfülű korsók, csészék füleit, (néha az oldalukat) gyakran anthropomorf, zoomorf, thériomorf, vagy egyéb alakokkal díszítették. A leletkörülmények alapján a kétfülű edényforma a fiatalabb La Tène kultúra idején már lassan elveszítette a vallási életben betöltött funkcióját és fokozatosan a mindennapok edénytípusává vált (HORVÁTH 2007, 34).

A továbbiakban az anthropomorf ábrázolásokkal szeretnénk kissé bővebben foglalkozni.

Az agyagedényeken fellelhető anthropomorf ábrázolások többfélék, amelyeket a könnyebb összehasonlítás miatt egy táblán (11. kép) mutatjuk be. A Kárpát-medencében jelenleg összesen tíz ilyen kantharost, pszeudo-kantharost, ill. kancsót ismerünk. Az ábrázolásokat a következők szerint csoportosítottuk:

1. Emberi maszk féldombormű-szerű ábrázolása

Ebbe a csoportba tartozik a zalakomári pszeudo-kantharos is a fülén lévő emberi maszkkal, amelynél egyedül a jellegzetesen hosszú orr és a fejtető kis bordával való elkülönítése a homloktól plasztikus, míg a többi anatómiai jelet (szemek, száj) pecsétléssel, ill. lefelé görbülő karcolt árokkal a legegyszerűbb módon érzékeltették (6.kép 1; 7.kép 1; 11.kép 1b). A szem és a száj ilyen módon történő ábrázolása a La Tène-kor keleti kelta területeire jellemző (KNEZ–SZABÓ 1981, 86). Az összes ábrázolás közül talán a zalakomári sorolható a letisztult geometrikus stílusba, ahol még a plasztikus kifejezési mód is szerepet kapott. Mindezt a fül szélességének érintetlen hagyásával érték el, mert úgy készítették, hogy maga a fül-rész lett a fej. Mindenesetre a zalakomári maszkábrázolás absztrakcióra törekszik, teljesen leegyszerűsített, sematikus, eredeti stílusában elüt a többi, kissé ügyetlen kivitelezésű plasztikus ábrázolástól. Hasonlít azoknak a Kr.e. 4. századi fogadalmi bronzszobrocskáknak a fejére, amely szobrocskák Dél-Umbriából kerültek a Dunántúlra (HORVÁTH 1972a, 1–2. kép; SZABÓ 1972, 389; KÁROLYI 2004, 149. kép).

A közismert Novo mesto-i (Szlovénia) pszeudo-kantharoson a féldombormű-szerű emberi maszk az edény nyakán a két ellentétes oldalon kapott helyet és a szalagfület kosszarvú kígyófejekkel, valamint bekarcolt

növényi mintával (kardstílus) díszítették (11. kép 6a–b) (KNEZ–SZABÓ 1981; GUŠTIN 1984, 330, Taf. 46, 2).

A novo-mestoi és a balatonedericsi pszeudo-kantharosok anthropomorf ábrázolásai – hasonlóan több ilyen típusú Kárpát-medencei példányhoz – a kutatás szerint itáliai hatásra vezethetők vissza, tudniillik párhuzamai a bolognai Certosa-temető Kr.e. V. századra keltezhető sírjaiból kerültek napvilágra (KNEZ–SZABÓ 1981, 84 skk; SZABÓ 1987, 41–46; SZABÓ 2005, 53).

Ugyancsak ebbe a csoportba sorolható egy köröszegapáti egyfülű kancsó, amelynél a fül és a szájperem találkozásánál féldombormű-szerű emberi fej van (11. kép 4 a–b) (NEPPER 1976, 24, 22–23. kép). A „szkita” eredetű edényformán lévő „itáliai” hatású maszk jellemző példája a keleti kelta területen tapasztalható művészeti szinkretizmusnak (SZABÓ 2005, 166–168).

Az egyik kosdi füles korsón lévő emberi maszk fordított helyzetű, felfelé és egyben kifelé néz (11. kép 5 a–b), hasonlóan az itáliai párhuzamára, a certosai temető egyik sírjából előkerült kétfülű edényhez (KNEZ–SZABÓ 1981, 85, Abb. 12).

2. Emberfej teljes ábrázolása, „körplasztika”

A híres balatonedericsi pszeudo-kantharos fülét az edény belseje felé néző, „realisztikus” ábrázolású férfi-fej (11. kép 2a–b) díszíti, amely „fotogén” volta miatt méltán került több kiadvány címlapjára (Pl.: SZABÓ 1974; HORVÁTH 1987b; SZABÓ 1992).

Hasonló „körplasztika” lehetett a maszoknál sokkal finomabban kidolgozott dettai fej, habár ennél nem lehet eldönteni, hogy egyszerűen a fülön helyezkedett-e el, mint a balatonedericsi, vagy az emberi fejnek volt-e még folytatása a testben (11. kép 3) (MÁRTON 1933, 106, 20. kép)?

Szabó M. a balatonedericsi ábrázolást, mint fentebb említettük, ugyancsak az itáliai hatásnak tulajdonítja (KNEZ–SZABÓ 1981, 85–86; SZABÓ 2005, 53).

3. Teljes alakos ábrázolás

Három edényt és egy töredéket sorolhatunk ebbe a csoportba, mindegyikre az a jellemző, hogy a füle egy „hídba lemenő” emberalakot formáz. A kakasdi kantharosnál az egyik fül csavart, míg a másik férfialakot ábrázol (11. kép 9 a–b), a kosdi egyfülű kancsón ezzel szemben, talán félreértésből, egy női alak képezi a fület „hídba lemenő” módon (11. kép 8 a–b). A blandianai (Maroskarna, Románia) pszeudo-kantharos egyik füle övvel és torquessel ellátott férfit, a másik pedig egy torqueses női alakot ábrázol (11. kép 7 a–b), de az alakok kéztartása eltér az előzőektől. Egy Rozványról előkerült fültöredék (11. kép 10) is hasonló pszeudo-kantharoshoz tartozhatott.

Ezeket a teljes emberalakos ábrázolásokat Szabó M. a Kr.e. 3. századi etruszko-itáliai előképekre vezeti vissza, és feltételezi, hogy a plasztikus díszítőmotívum valószínűleg a cispadanai boiusok közvetítésével került át a Kárpát-medencébe (SZABÓ 2005, 53).

Az anthropomorf ábrázolásokon kívül ugyancsak több azoknak az egyfülü, vagy kétfülü edényeknek a száma, amelyeknél a fül tetején zoomorf díszítés van, pl. bika-, kos-, bovidafej (Kosd, Káloz–Nagyhörcsök, Aporliget–Bátorliget, Csobaj, Szob, Mátraszőlős), de újabban teljes állatalak ábrázolásával is találkozunk egy Ludasról előkerült pszeudo-kantharoson, amelynél az edény fülei vaddisznó alakúak. Mindezek a helyi hagyomány továbbélését bizonyítják.

A plasztikus ábrázolásokkal rendelkező kantharosok és pszeudo-kantharosok, valamint a kancsók, korsók testén „kiegészítő” díszítésként még néha – a zalakomári példányhoz hasonlóan – pecsételt, karcolt, vagy besimitott minta látható (Pl. SZABÓ 1974, Cat. No. 43, 46, 47, 51, 52, 54, 55, 59). Mindezekon kívül a kétfülü edények között is sok olyat találunk, amelyeknél nincs semmiféle anthropomorf, zoomorf, vagy egyéb plasztikus ábrázolás, azonban ezeket is gyakran díszítették pecsételt, bekarcolt, vagy besimitott mintával, így is hangsúlyozva az edényforma különlegességét, díszkerámia voltát (Pl. MÁRTON 1933, XXII. t. 1–2: Káloz–Nagyhörcsök; KÁROLYI 2004, 165. kép: Celldömölk; HORVÁTH 1987b, T. XXVI, 2: Rezi; HORVÁTH 1972b, 28, 2: Balatonfőkajár; HELLEBRANDT 1989b, 17. kép: Miskolc–Újdiósgyőr; HELLEBRANDT 1999, Pl. LXXV, 1: Kistokaj–Kütelkek).

A zalakomári pszeudo-kantharos vállán lévő fogazott ívekből és körös pecsétlésekből álló díszítősor a közép-LT edényeken gyakran előfordul (SZABÓ 2005, 109–110). Az egyházadengelegi Audoleon-típusú kelta ezüst pénzleletet is ilyen, a Kr.e. 3. század közepe körüli időpontra keltezett pecsételt díszítésű edénybe rejtették el (SZABÓ 2005, 44–45) és hasonló időpontra lehet keltezni a párhuzamaként többször emlegetett egyik magyarszerdahelyi edényt is (HORVÁTH 1979, X.t. 5).

A maszkábrázolás a keltáknál évszázadokon át nagyon közkedvelt volt, a legkülönbözőbb formában és tárgyon fordul elő. Megtaláljuk például a maszkmotívumot a vésett díszű kardok növényi ornamentikájának sűrűjében, az ékszereken (fibula, torques, karperec, üveggyöngy), a bronz- és vasművesség tárgyain (tengelyszeg, fémedény fülén, rövid kard markolatán, vaskardon maszk-bélyegként), a pénzen, a kő-plasztika alkotásain, az agyagedényeken, vagy magában, a gyakorlatban is elkészített emberi vas, vagy bronz maszk formájában. A koponya/fej-

kultusznak kiemelkedő szerepe volt a kelták vallási elképzeléseiben: a fej szimbolizálta az egész alakot és a maszkábrázolások is felidéztek a mögöttük lévő gondolatokat, vallási képzeteket (ösök tisztelete, halotti kultusz, ellenség legyőzése, apotropaikus jelleg stb.). A maszkábrázolásoknak csak néha volt csupán dekoratív szerepe, a legtöbbször egy meghatározott személyre, egy istenségre, vagy démonra utaltak, akiknek egyrésztől védelmet kellett biztosítani a rossz, a baj ellen (PETRES 1971, 144–145; POLENZ 1974, 386 skk; PETRES 1998–99, 370; HORVÁTH 2004, 213–214; SZABÓ 2005, 93), másrésztől a maszkábrázolások, így az egy- és kétfülü alakos díszítésű edények is a halottkultusszal, ill. a túlvilági hittel állhattak kapcsolatban (KNEZ–SZABÓ 1981, 87). Az sem lehet teljesen véletlen, hogy az ábrázolásokat az edények fülén leggyakrabban úgy helyezték el, hogy az edény belseje felé néztek, szinte megfigyelő, védő pozícióban.

Megpróbáltuk a publikált, a szakirodalomban fellelhető adatok felhasználásával összegyűjteni és megvizsgálni az összes Kárpát-medencei kelta kantharos és pszeudo-kantharos előkerülési körülményeit.⁴ Regiszterünkbe 44 lelőhely került, amelyek közül sajnos csak nagyon kevés rendelkezik hitelesnek mondható információval. A különböző lelőhelyekről összesen 18 sírnál maradtak fenn a temetkezésre vonatkozó, de nagy részt hiányos adatok (a Belgrad–Karaburma temető sírjait itt nem számítva): 7 sírnál az elhunyt személy harcos volt (Balatonederics: HORVÁTH 1987b, 66; Káloz–Nagyhörcsök: MÁRTON 1933, 103; Bonyhád: HUNYADY 1957, 86–87; Somogytúr: SZABÓ–NÉMETH 2000, 250; Kistokaj: HELLEBRANDT 1999, 205–206; Maňa: BENADIK 1983, 54–55; Celldömölk: KÁROLYI 2004, 165. kép). Két sír esetében biztos, hogy női temetkezés melléklete volt a pszeudo-kantharos (Balatonfőkajár: HORVÁTH 1972b, 98–99; Rezi: HORVÁTH 1987b, 116–117), egy sírnál gyerek volt az elhunyt (Csobaj: HELLEBRANDT 1989a, 49), míg a többi temetkezésnél bizonytalan volt a halott neve a mellékletek jellegtelenége miatt, vagy a bolygatások után megmaradt hiányos mellékletekből nem lehetett egyértelműen következtetni az eltemetett személyre. A figurális ábrázolással rendelkező kétfülü edények közül mindenesetre feltűnő, hogy a balatonedericsi és a káloz–nagyhörcsöki is fegyveres sírból került napvilágra, ha csak a hitelesnek mondható temetkezéseket nézzük.

A fenti adatok sajnos nem elegendők valamilyen következtetés levonására, csupán azt lehet megfogalmazni, hogy a kétfülü edények gyakrabban fordulnak elő a fegyveres sírokban. Ezekhez a lelőhelyekhez számítottuk a telepfeltárásoknál felszínre került és a

szórványos kétfülű edényeket is, de ezek jó része már a LT D periódusra keltezhető.

Összefoglalásul a zalakomári kelta pszeudo-kantharos nemcsak közel 50 cm-es magasságával tűnik ki a Kárpát-medence többi hasonló, figurális ábrázolású kétfülű edényei közül, hanem az ábrázolás egyediségével, letisztult stílusával is.

Kitűnő példája annak, hogy a Kárpát-medence kelta kultúrájára a görög és az itáliai impulzusokon kívül jelentős hatásuk volt a helyi illyro-pannon hagyományoknak, keleten pedig inkább a kelto-szkíta kapcsolatoknak. A különböző forrásokból átvett képtípusok, díszítőmotívumok ennek a „keveredésnek” sokszor átfogalmazott, sajátos, vagy néha félreértett megjelenési formái. (SZABÓ 2005, 161–68). A zalakomári pszeudo-kantharost a vallási szertartásoknál használhatták és hogy mennyire ragaszkodtak hozzá, mi sem bizonyítja jobban, hogy a letört fület visszaragasztották. Amennyiben megfelelőek az információink, úgy a zalakomári figurális ábrázolású pszeudo-kantharos az első, amelyik településről származik és hitelesen feltárt. Az eljövendő természettudományi vizsgálatok talán ki tudják deríteni, hogy ezt az edényt helyben, az itt előkerült fazekaskemencében égették-e ki, vagy máshol készült.

Összefoglalás

A zalakomári kelta majorság, vagy kisebb falu (9 ház, 1 fazekaskemence, 2 gödör) az egykori Kis-Balaton délnyugati partjánál létesült. A település objektumaiból felszínre került leletek (fibulák, üveg-

vaskarperec, övlánc, vaskések) segítségével pontosan lehetett keltezni az egyrétegű települést, fennállása a LT C1a periódus idejére, a Kr.e. 3. század közepe, a század második felének első évtizedeire esett. A birtokunkban lévő adatok szerint a településen a földművelésen-állattenyésztésen kívül fazekassággal, házi-, kézművesipari tevékenységgel és halászattal foglalkoztak. A település szerkezete (a házak a vízjárta partvonulatot követik) és a házak formája, típusa ugyanaz, mint amit Közép-Európa más, kelták által lakott vidékeinek nyílt településeinél tapasztaltak.

A zalakomári kelta településről két kiemelkedő lelet látott napvilágot: az egyik a finommérleg karja, a másik a maszkábrázolásos pszeudo-kantharos.

A finommérleg minden valószínűség szerint bizonyítéka annak, hogy a környékünkön a Kr.e. 3. század közepén a kelta pénz forgalmával, használatával kell számolnunk. Ennek a leletnek ilyen kis nyílt településen való előfordulása meglepő, mivel párhuzamait szinte kivétel nélkül a Kr.e. 2–1. századi erődített településekről, az oppidumokból ismerjük.

A zalakomári pszeudo-kantharos maszkábrázolása stílusában eltér a többi Kárpát-medencei hasonló díszítésű edénytől, azoknál letisztultabb, sajátos egyedi formát mutat. Kialakításában a helyi illyro-pannon hagyományok, a görög előképek és az itáliai minták is közösen játszhattak szerepet (a keleti kelták koiné jelensége), de funkciója a kelták gondolatvilágának felelt meg. Az emberi maszkok képében megjelenített istenek nemcsak a vallási szertartásnál használt edény tartalmára vigyázhattak, hanem a szertartás fölött is őrködhettek.

Jegyzetek:

- 1 A 722. Zalakomár-Alsó-Csalit lelőhely késő bronzkori és kelta anyagának publikációs jogát az ásatás vezetője, Kreiter Attila átadta Horváth Lászlónak, aki az ásatás konzulense volt. Horváth László ezért e helyen is köszönetet mond az ásatás vezetőjének, Kreiter Attilának.
- 2 A leltári szám második számsora egyben az objektumok számát is jelzi.
- 3 A pszeudo-kantharos rekonstrukcióját Hóbor Szabina, a rajzát Lakó Márta Éva, a fotókat Bicskei József, a többi tárgyrajzot Soós Gábor és a szerző, a számítógépes munkákat Soós Zsolt, Bicskei József és Törökné Mihályfi

- Izabella végezték el (ZMMI, Becsehely, Ásatási Központ). Lelkiismeretes munkájukért ezúton is köszönetét fejezi ki Horváth László, aki a munkájukat irányította.
- 4 A Kárpát-medence kelta kantharosait Hellebrandt M. összegyűjtötte és térképen együtt ábrázolta az Audoleon-utánzatú pénzekkel. Véleménye szerint a két lelet-típus ugyanazt az elterjedést mutatja és ez is bizonyítja a délről északra történő áramlást, mégpedig a kelták balkáni hadjárata utáni időszakban (HELLEBRANDT 1989, 47–49, Abb. 17).

Irodalom:

- BELÉNYESY–HONTI–KISS et al. 2007
Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Szerk.: Belényesy, K. – Honti, Sz. – Kiss, V.) Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága – MTA Régészeti Intézete 2007.
- BENADIK 1983
Benadik, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Materialia Archaeologica Slovaca 5, Nitra 1983.
- BIEGER 2003
Bieger, A.: Kugelfibeln. Eine typologisch-chronologische Untersuchung zu den Varianten F, N und O von Beltz. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie Band 98, Bonn 2003.
- BŘEZINOVÁ 2004
Březinová, G.: Keltské sklo v severnej časti Karpatskej Kotliny. Územie Slovenska. In: Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Krosno 2004, 137–151.
- BUJNA 1982
Bujna, J.: Spiegelung der Sozialstruktur auf laténezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. PA 73, 1982, 312–431.
- BUJNA 1995
Bujna, J.: Malé Kosihy. Laténezeitliches Gräberfeld. Katalog. Archaeologica Slovaca Monographiae 7, Nitra 1995.
- BUJNA 2003
Bujna, J.: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (Typovo-Chronologické triedenie LTb- a C1-spôn). (Fibeln aus keltischen waffenlosen Gräbern aus dem Gebiet der Slowakei (Typo-chronologische Gliederung der LTb- und C1-Fibeln.) SA 51, 2003, 39–108.
- BUJNA 2005
Bujna, J.: Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku. (Ringschmuck aus laténezeitlichen Frauengräbern in der Slowakei) Nitra 2005.
- DIZDAR 2006
Dizdar, M.: Glasarmringfunde der Laténezeit in Podravina. (Nalazi staklenih latenske Kulture u Podravini.) Prilozi Inst. Archeol. Zagrebu, 23, 2006, 67–128.
- DUVAL 1978
Duval, P.-M.: Die Kelten. München 1978.
- GEHBARD 1989
Gebhard, R.: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabung in Manching 11. Stuttgart 1989.
- GUŠTIN 1984
Guštin, M.: Die Kelten in Jugoslawien. Übersicht über das archäologische Fundgut. JRGZM 31, 1984, 305–363, Taf. 46–50.
- HAEVERNICK 1960
Haevernick, T. E.: Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlaténezeit auf dem Europäischen Festland. Bonn 1960.
- HELLEBRANDT 1989a
Hellebrandt, M. B.: Der keltische kantharos in Csobaj und sein historischer Hintergrund. Acta ArchHung 41, 1989, 33–51.
- HELLEBRANDT 1989b
B. Hellebrandt M.: A csobaji kelta sír és régészeti kapcsolatai. HOMÉ 27, 1989, 439–459.
- HELLEBRANDT 1999
Hellebrandt, M.: Celtic finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic finds in Hungary III. Budapest 1999.
- HORVÁTH 1972a
Horváth L.: Koravaskori bronzszobrocska Keszthely–Dobogóról. (Früheisenzeitliche Bronzstatuette aus Keszthely–Dobogó.) VMMK 11, 1972, 75–83.
- HORVÁTH 1972b
Horváth L.: A balatonfőkajári kelta temető leletmentése. (Die Erschließung des keltischen Gräberfeldes von Balatonfőkajár.) VMMK 11, 1972, 93–106.
- HORVÁTH 1979
Horváth, L.: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. (The Celtic and Roman cemetery at Magyarszerdahely.) Zalai Gyűjtemény 14, 1979.
- HORVÁTH 1987a
Horváth L.: Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában. (Späteisenzeitliche Haus- und Siedlungstypen auf dem südlichen Teil des Komitates Zala.) Zalai Múzeum 1, 1987, 59–80.
- HORVÁTH 1987b
Horváth, L.: The surroundings of Keszthely. Corpus of Celtic finds in Hungary I. Trans-danubia 1. (Ed.: Kovács, T. – Petres, É. – Szabó, M.) Budapest 1987, 63–178.
- HORVÁTH 1994
Horváth L.: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig. In: Nagykanizsa városi monográfia I. (Szerk.: Béli J. – Rózsa M. – Rózsáné Lendvai A.) Nagykanizsa 1994, 83–141.
- HORVÁTH 1996
Horváth L.: Késő vaskor. In: Évezredek üzenete a lápvilágából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992) (Szerk.: Költő L. – Vándor L.) Kaposvár–Zalaegerszeg 1996, 78–79.
- HORVÁTH 1998
Horváth, L.: Die Kelten im Komitat Zala. In: Die Zeit der Kelten. Schild von Steier, Kleine Schriften 18, Graz 1998, 82–88.
- HORVÁTH 2007
Horváth L.: Gyerekjáték vagy attribútum? Kelta leletek Magyarszentmiklósról (Zala megye). (A toy or an attribute? Celtic finds from Magyarszentmiklós (County Zala, Hungary) Zalai Múzeum 16, Zalaegerszeg 2007, 25–54.

- HORVÁTH 2004
Horváth, T.: A new human representation from Baden Culture: a Mask from Balatonőszöd. *ActaArchHung* 55, 2004, 179–238.
- HUNYADY 1942-44
Hunyady I.: Kelták a Kárpát-medencében. (Die Kelten im Karpatenbecken.) *Diss.Pann.* II. 18. Budapest 1942-1944.
- HUNYADY 1957
Hunyady I.: Kelták a Kárpátmedencében. *Leletanyag. Régészeti Füzetek* 2, 1957.
- JACOBI 1974
Jacobi, G.: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. *Die Ausgrabung in Manching* 5, Wiesbaden 1974.
- KÁROLYI 2004
Károlyi M.: Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt. (Ancient cultures of Savaria before the Romans). Szombathely 2004.
- KARWOWSKI 2004
Karwowski, M.: Laténezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 55, Wien 2004.
- KERN 1996
Kern, A.: Spätlaténezeitliche Funde vom Oberleisberg, MG Ernstbrunn, NÖ. In: *Die Kelten in den Alpen und an der Donau*. Budapest-Wien 1996, 385–393.
- KNEZ–SZABÓ 1981
Knez, T. – Szabó, M.: Ein keltischer Kantharos aus Novo Mesto. *Archeologia Iugoslavica* 20-21 (1980-1981), 80–88.
- KREITER 2006
Kreiter A.: Zalakomár, Alsó-Csalit. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006*, Budapest 2007, 324.
- KREITER 2008
Kreiter, A.: A Celtic pottery kiln and ceramic technological study from Zalakomár, Alsó-Csalit (S–W Hungary). *Zalai Múzeum* 17, Zalaegerszeg 2008, 131–148.
- KRIŽ 2005
Križ, B.: Novo Mesto VI. Kapitljaska njiva. Mlajšeželeznodobno grobišče. Late Iron Age Cemetery. *Carniola Archaeologica* 6, Dolejnski Muzej 2005.
- KRUTA–SZABÓ 1982
Kruta, V. – Szabó, M.: Canthares danubiens du IIIe siècle avant notre ère. Un exemple d'influence hellénistique sur les celtes orientaux. *Études Celtiques* 19, 1982, 51–67.
- LEJARS 1994
Lejars, T.: Gournay III. Les fourreaux d'épée. Paris 1994.
- MÁRTON 1933
Márton L.: A kora La Tène-kultúra Magyarországon. *Die Frühlaténezeit in Ungarn*. *Archeologia Hungarica* 11, 1933.
- MEDUNA 1980
Meduna, J.: Die laténezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha 1980.
- MÜLLER–LÜSCHER 2004
Müller, F. – Lüscher, G.: *Die Kelten in der Schweiz*. Stuttgart 2004.
- NEPPER 1976
M. Nepper I.: Kelta temető Körösszegapáti határában. *A Bihari Múzeum Évkönyve*, Berettyóújfalú 1976, 7–32.
- PAULI 1978
Pauli, L.: Der Dürrnberg bei Hallein III. *Münchner Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte* 18, München 1978.
- PETRES 1971
F. Petres É.: A kelták Fejér megyében. *Fejér megye története* 1. (Főszerk.: Fitz J.) Székesfehérvár 1971, 127(5)–156(34).
- PETRES 1998-99
F. Petres, É.: Újabb adat a kelta maszkos ábrázoláshoz. (Ein Beitrag zur keltischen Masken-darstellung.) *Savaria* 24/3, 1998-99, 369–381.
- PIETA 1996
Pieta, K.: Römische Import der Spätlaténezeit in der Slowakei. *AV* 47, 1996, 183–195.
- POLENZ 1974
Polenz, H.: Ein maskenverzierter Achsnagel der Spätlaténezeit vom Donnersberg in der Pfalz. *Germania* 52, 1974, 386–400.
- RAPIN 1987
Rapin, A.: Le système de suspension des fourreaux d'épées laténiens au IIIe siècle avant J.C.; Innovations techniques et reconstitution des éléments périssables. In: *Celti ed Etruschi nell' Italia centro-settentrionale dal V secolo a.C. alla romanizzazione*, atti del colloquio internazionale. Bologna avr. 1985, (Ed. Santerno) Imola 1987, 529–539.
- SZABÓ 1972
Szabó, M.: Celtic Art and History in the Carpathian Basin. *ActaArchHung* 24, 1972, 385–393.
- SZABÓ 1974
Szabó, M.: A keleti kelta művészet. (Eastern Celtic Art) *Az István Király Múzeum Közleményei* Série D. No. 93. (Szerk.: Fitz J.) Székesfehérvár 1974.
- SZABÓ 1985
Szabó, M.: Nouvelles vues sur l'art des celtes orientaux. *Études Celtiques* 22, 1985, 53–72.
- SZABÓ 1987
Szabó, M.: Rapports entre l'Italie et la Cuvette Karpatique à la fin du premier Âge du Fer et à l'époque de La Tène. In: *Celti ed etruschi nell' Italia centro-settentrionale dal V Sec. a.c. alla romanizzazione*. 1987, 35–48.
- SZABÓ 1991
Szabó, M.: Le monde celtique au IIIe siècle av. J.–C. Rapport sur les recherches récentes. *Études celtiques* 28, 1991, 11–31.
- SZABÓ 1992
Szabó, M.: Les Celtes de l'est. Le Second Age du Fer dans la cuvette des Karpates. Paris 1992.
- SZABÓ et al. 1997
Szabó, M. – Guillaumet, J.-P. – Kriveczy, B.: Sajópetri–Hosszú-dűlő, Polgár–Királyérpart. In: *Utak*

- a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései (Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 motorway.) Budapest, 1997, 81–89; 182–184.
- SZABÓ–NÉMETH 2000
Szabó, M. – Németh, P. G.: Keltische Gräber in Somogytúr. *ActaArchHung* 51, 1999/2000, 249–268.
- SZABÓ–CZAJLIK 2004
Szabó M. – Czajlik Z.: Vasművesség Északkelet-Magyarországon a Kr.e. III. században: Sajópetri–Hosszú-dűlő. (Eisenverhüttung in Nordost-Ungarn im 3. Jahrhundert vor Chr.: Sajópetri–Hosszú-dűlő.) *HOMÉ* 43, 2004, 127–138.
- SZABÓ 2005
Szabó M.: A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. Budapest 2005.
- SZABÓ–TANKÓ 2006
Szabó, M. – Tankó, K.: Nécropole laténienne à Ludas–Varjú-dűlő. *ActaArchHung* 57, 2006, 325–343.
- SZABÓ et al. 2007
Szabó et al.: L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri–Hosszú-dűlő. Budapest 2007.
- VAN ENDERT 1991
Van Endert, D.: Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching. 13, Stuttgart 1991.
- VENCLOVÁ 1990
Venclová, N.: Prehistoric glass in Bohemia. Archeologický ústav: ČSAV, Praha 1990.
- WIELAND 1996
Wieland, G.: Die Spätlaténezeit in Württemberg. Forschungen zur jüngeren Laténezeit zwischen Schwarzwald und Nördlinger Ries. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 63, Stuttgart 1996.

Celtic pseudo-canthurus from Zalakomár (Hungary, Zala county)

In 2006 a rescue excavation was carried out at the site of Zalakomár–Alsó Csallit by Attila Kreiter prior to the M7 motorway construction. The site is situated at the eastern border of Zalakomár, at the southwestern edge of the former Little Balaton Lake. Within the area that was affected by motorway constructions almost 30 000 m² were excavated. At the site several hundreds of Neolithic features, 135 graves of the Urnfield culture and a small hamlet of Celtic origin with 12 features (9 houses, 1 potter's kiln, 2 pits) were found (*Fig. 1*).

The position, structure (houses follow the shore of a lake), forms, and types of houses of the Celtic farmstead, or hamlet are similar to the ones found at other open settlements in Central Europe. According to the finds, apart from agriculture and animal husbandry, people also carried out potting, household crafts and fishing. The potter's kiln and the ceramic finds are discussed by Attila Kreiter in this volume. The finds from the Celtic features such as fibulae, glass and iron bracelets, belt chain, and iron knives (*Figs. 8–9*) make it possible to accurately date the horizontal settlement

to the LT C1a, thus to the middle, or to the first decades of the second half of the 3rd century BC.

From the Celtic settlement at Zalakomár two outstanding finds came to light. One of them is the hand of a precision balance („Feinwaage”: *Figs. 8.1; 9.1*), the other is a pseudo-canthurus with mask representations. The precision balance most probably indicates the circulation and use of Celtic money in the area in the middle of the 3rd century BC. Such a find is surprising in a small open settlement, because its analogies are almost exclusively found in reinforced settlements, at oppidii from the 2nd–1st centuries BC.

The pseudo-canthurus with human mask representations (*Figs. 3–7*) is the first that was found in a settlement excavated under controlled circumstances. The vessel must have been of some value, since its broken hands were glued back with a tar-like substance (*Fig. 2*).

The two-handed vessel is a characteristic form of the La Tène pottery tradition found in the Carpathian Basin. The smaller ones are called canthurus, which

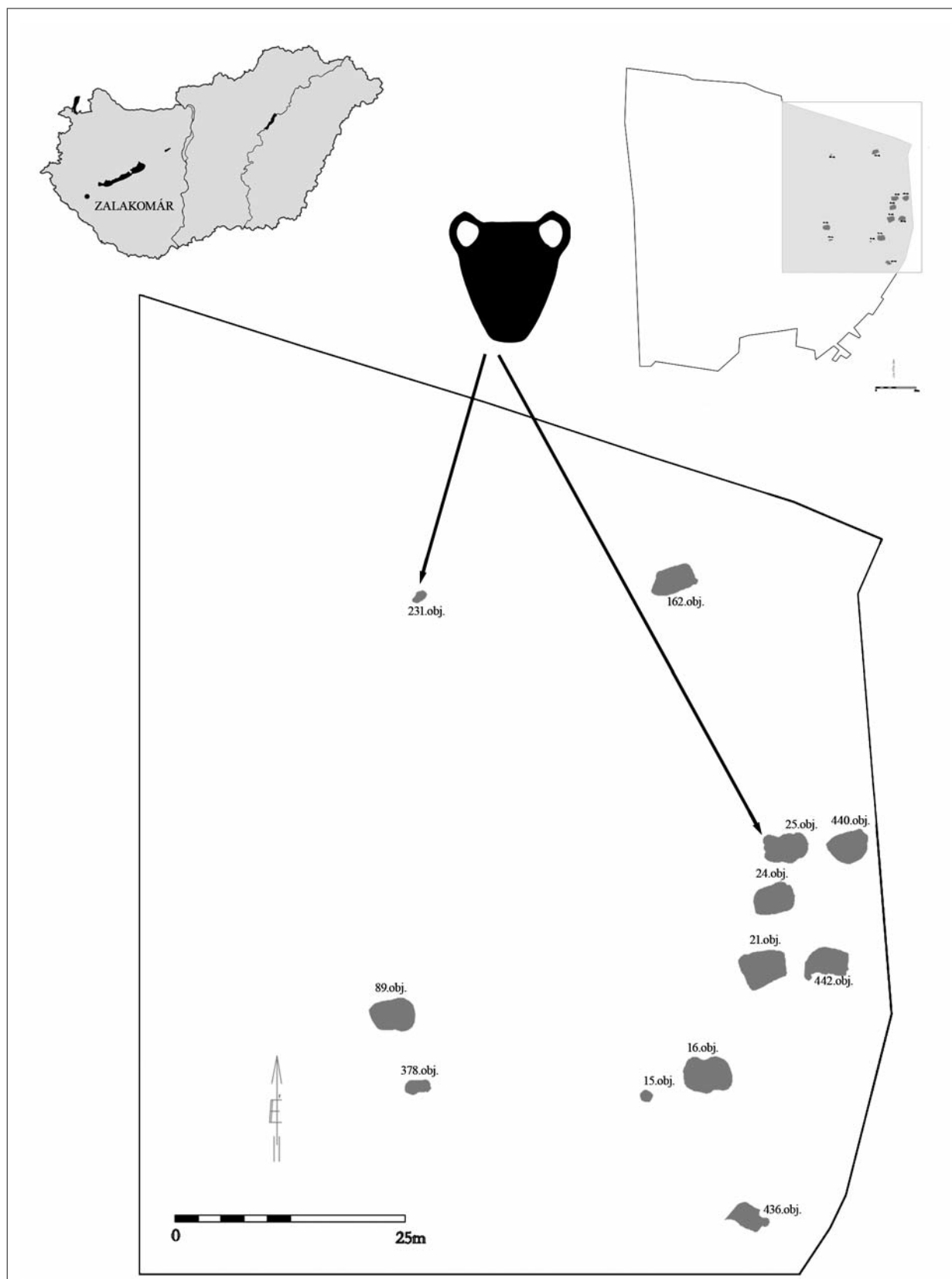
were used for drinking; the larger ones are called pseudo-cantharus and were used for storage. These vessels, and the ones which are reminiscent of Early Iron Age Hallstatt bowls and cups with hands, and also the handles (sometimes their sides) of mugs and cups showing Thraco-Scythian influence are often decorated with anthropomorphic, zoomorphic, theriomorphic and other representations. These vessels were most popular during the 3rd–2nd centuries BC but towards the younger La Tène periods they slowly lost their function in religious practices and gradually became part of everyday life. At present, together with the one from Zalakomár, only ten two-handed anthropomorphic vessels or jugs are known from the Carpathian Basin (*Fig. 11*). Their human representations can be divided into three types: 1. A human mask represented as semi-relief (the representation from Zalakomár belongs to this type). 2. Full representation of a human head. 3. The whole body is represented.

Different forms of human mask representations were very popular on different objects amongst the Celts for centuries. This representation can be associated with apotropaic practices, and also with death cults and skull/head cults.

It was a goal to collect and examine all the two-handed vessels and their finding circumstances in the literature from the Carpathian Basin. Unfortunately the majority of them are scattered finds and a reassuring conclusion cannot be drawn although it seems that this vessel type is found more often in warrior graves.

The Celtic pseudo-cantharus from Zalakomár stands out not only with its 50 cm height from similar vessels in the Carpathian Basin, but its mask representation as well. It shows a uniquely fine grained, semi-geometric – semi-plastic representation. In the formation of this representation the local Illyric-Pannonic traditions, Greek antitypes and Italian representations played a role together (*koiné* effect of the eastern Celts), but its function corresponds to the Celtic belief system. Gods represented through human masks in that they faced towards the interior of the vessel may not only have guarded the content of the vessel used during religious rituals but through their presence they also guarded the ritual itself.

Translated by Attila Kreiter

1. kép: A Zalakomár–Alsó Csalit kelta település helyszín- és alaprajza a pseudo-kantharos előkerülési helyével
Fig. 1: Ground plan of Zalakomár–Alsó Csalit with the feature in which the pseudo-cantharus was found

2. kép: A zalakomári pszeudo-kantharos fül- és válltöredéke a korabeli ragasztás nyomával
Fig. 2: Handle and shoulder fragments of the pseudo-cantharus from Zalakomár with the remains of the former glue (tar-like substance)

3. kép: A zalakomári kelta pseudo-kantharos. Fig. 3: The pseudo-kantharos from Zalakomár

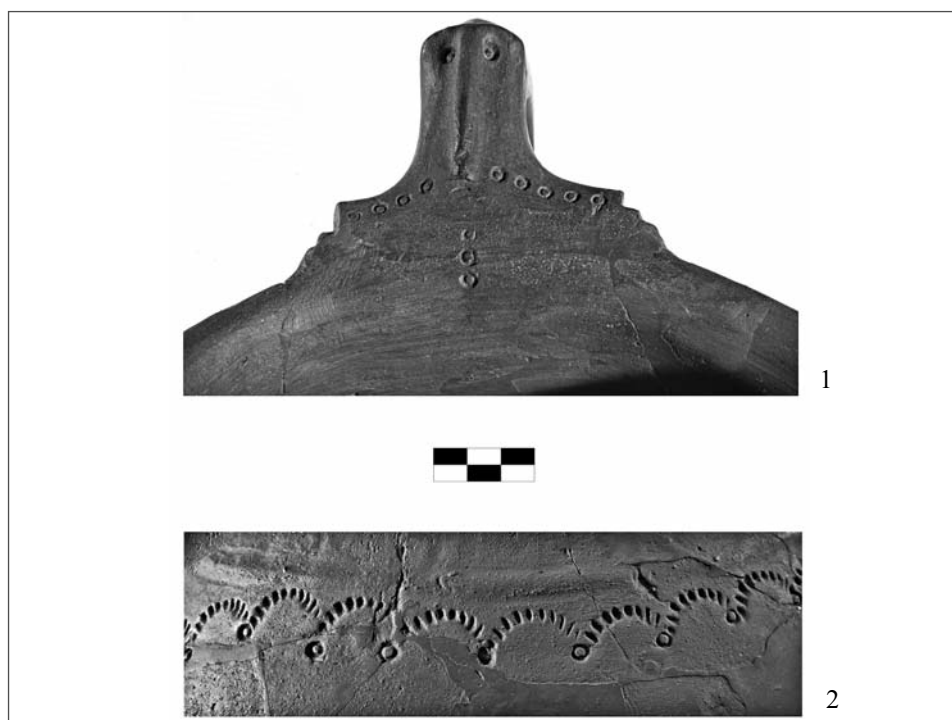

4. kép: A zalakomári kelta pseudo-kantharos. Fig. 4: The pseudo-kantharos from Zalakomár

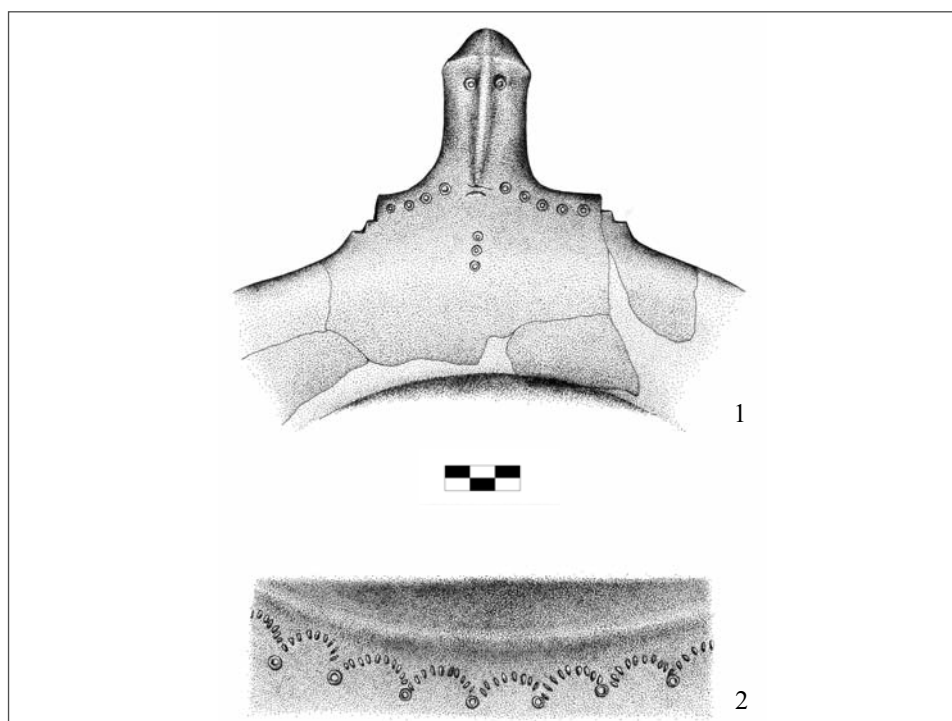

5. kép: A zalakomári kelta pszeudo-kantharos felülnézetben
Fig. 5: Top view of the pseudo-cantharus from Zalakomár

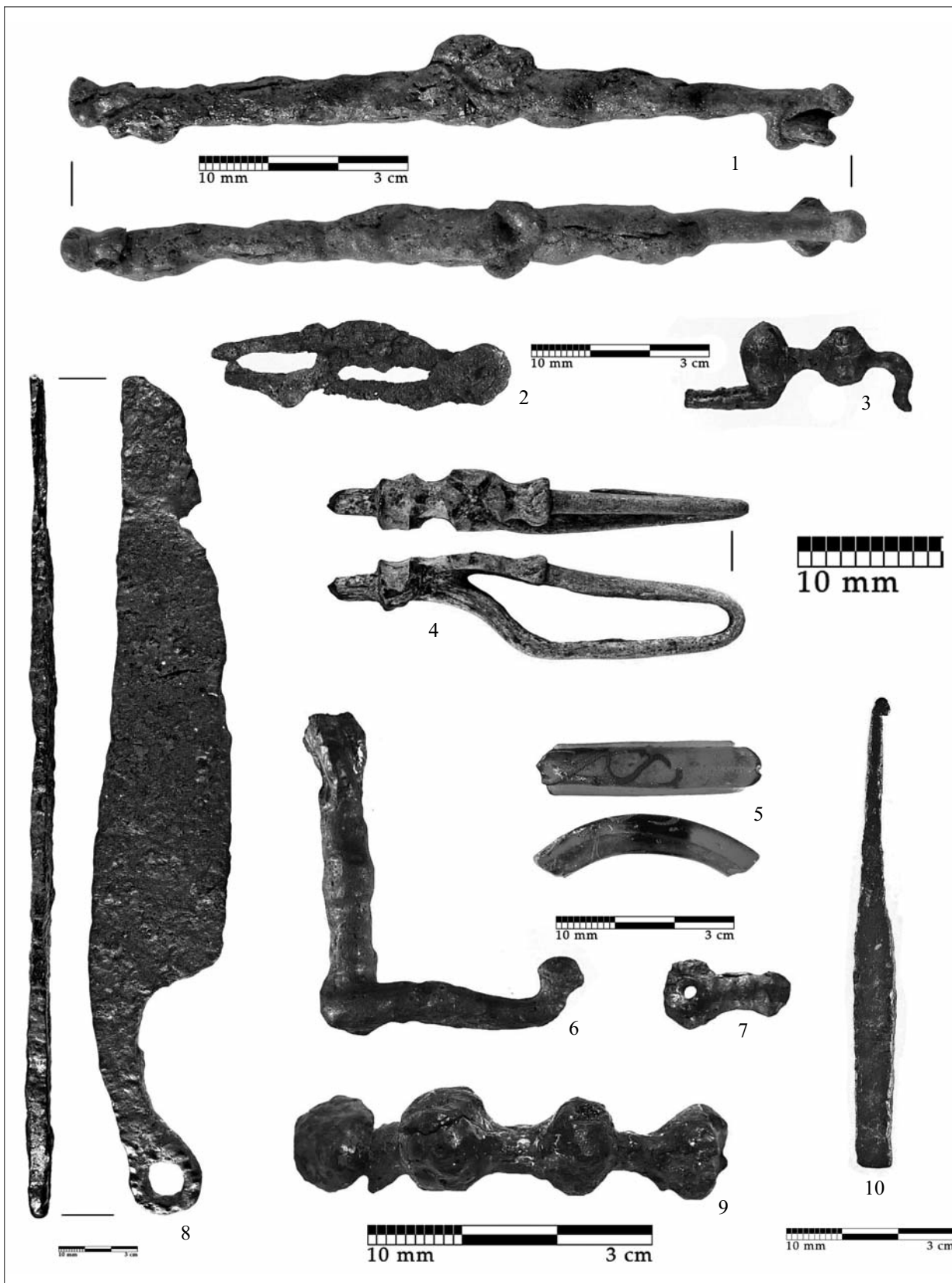

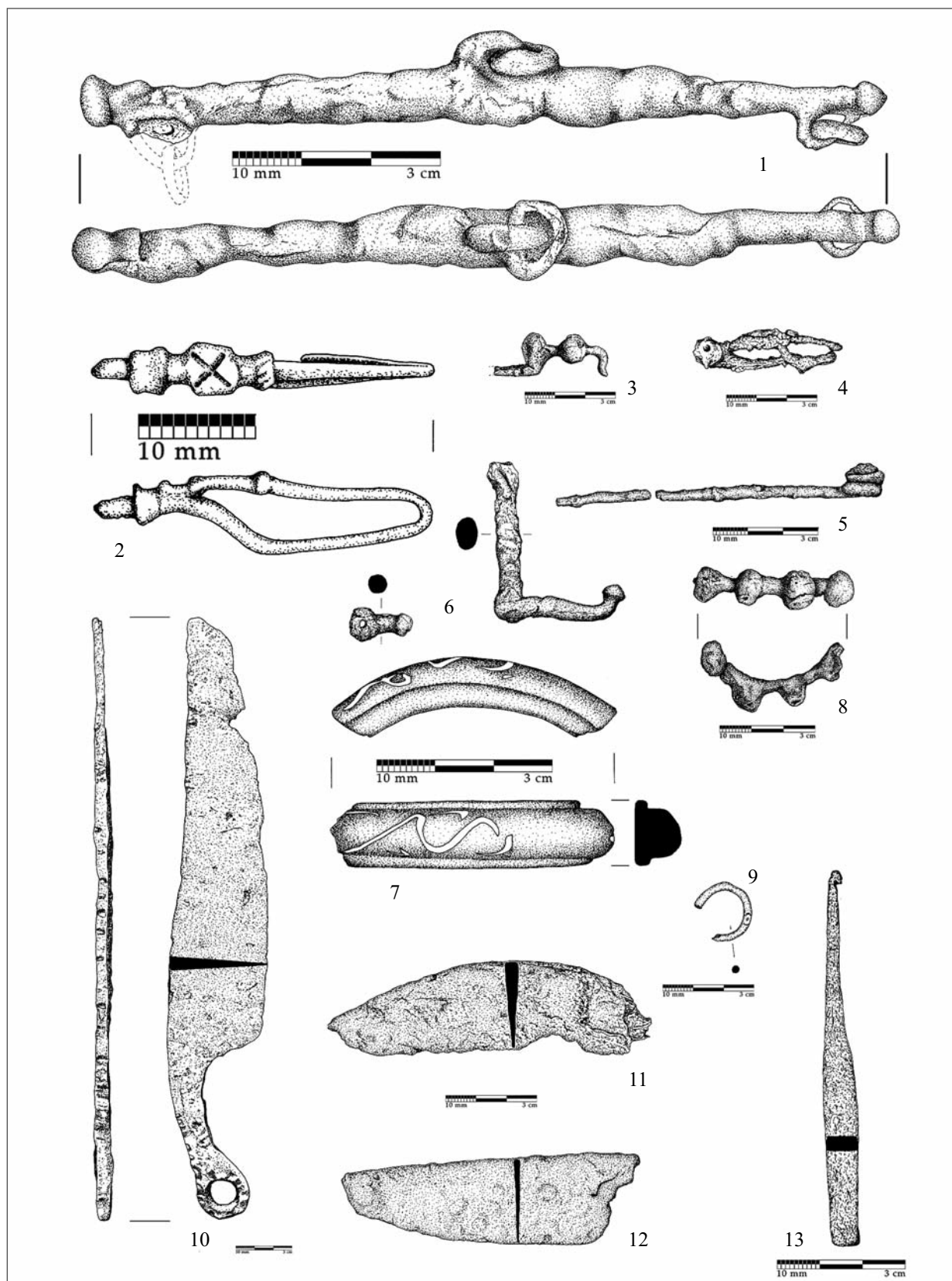
6. kép 1: A zalakomári kelta pseudo-kantharos füle az emberi maszkábrázolással;
2: A zalakomári kelta pseudo-kantharos vállán lévő pecsételt díszítés
Fig. 6. 1: The handle of the pseudo-kantharos from Zalakomár with human mask representation;
2: Stamped decoration on the shoulder of the pseudo-kantharos from Zalakomár

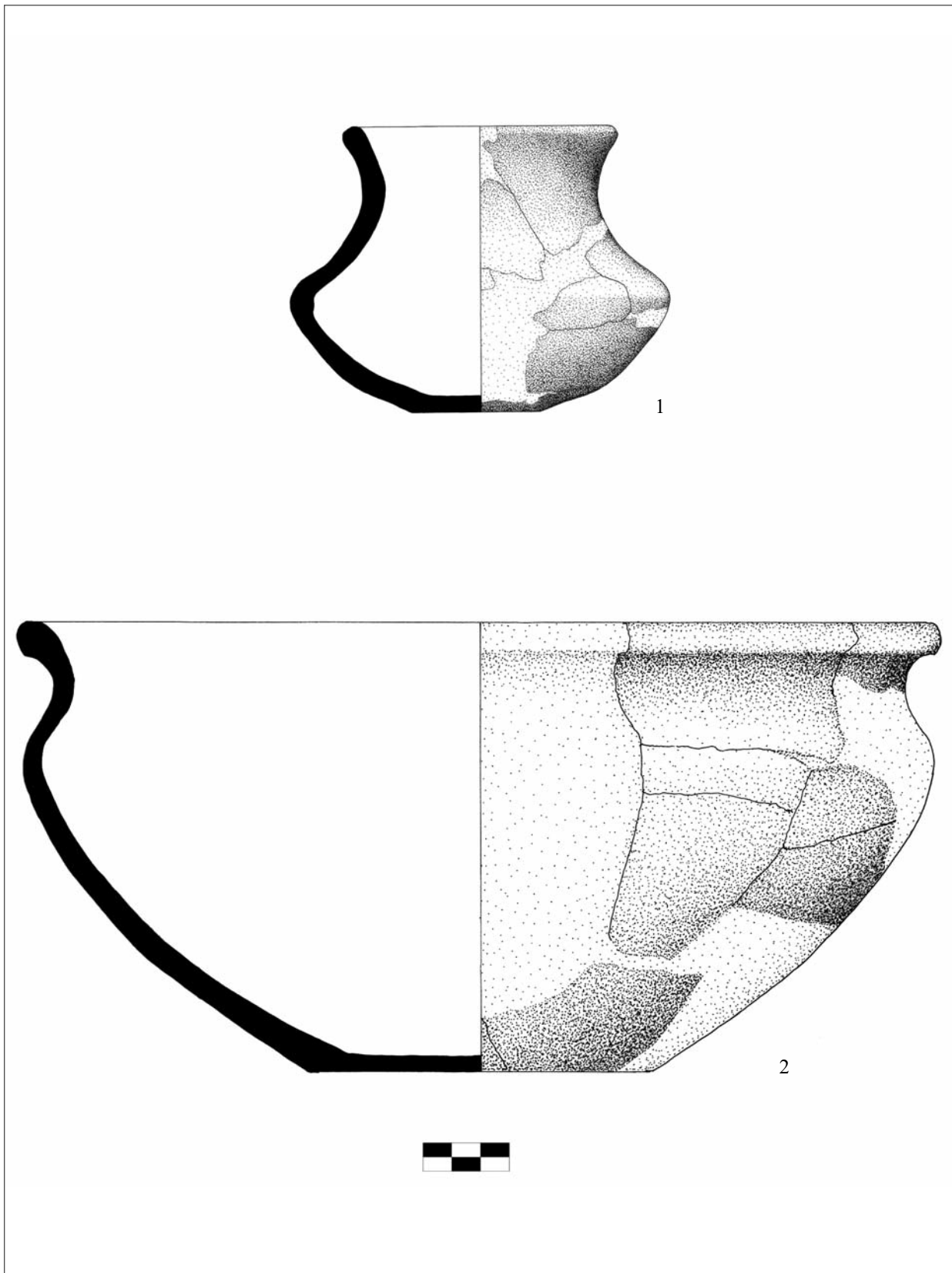
7. kép 1: A zalakomári kelta pseudo-kantharos füle az emberi maszkábrázolással;
2: A zalakomári kelta pseudo-kantharos vállán lévő pecsételt díszítés
Fig. 7. 1: The handle of the pseudo-kantharos from Zalakomár with human mask representation;
2: Stamped decoration on the shoulder of the pseudo-kantharos from Zalakomár

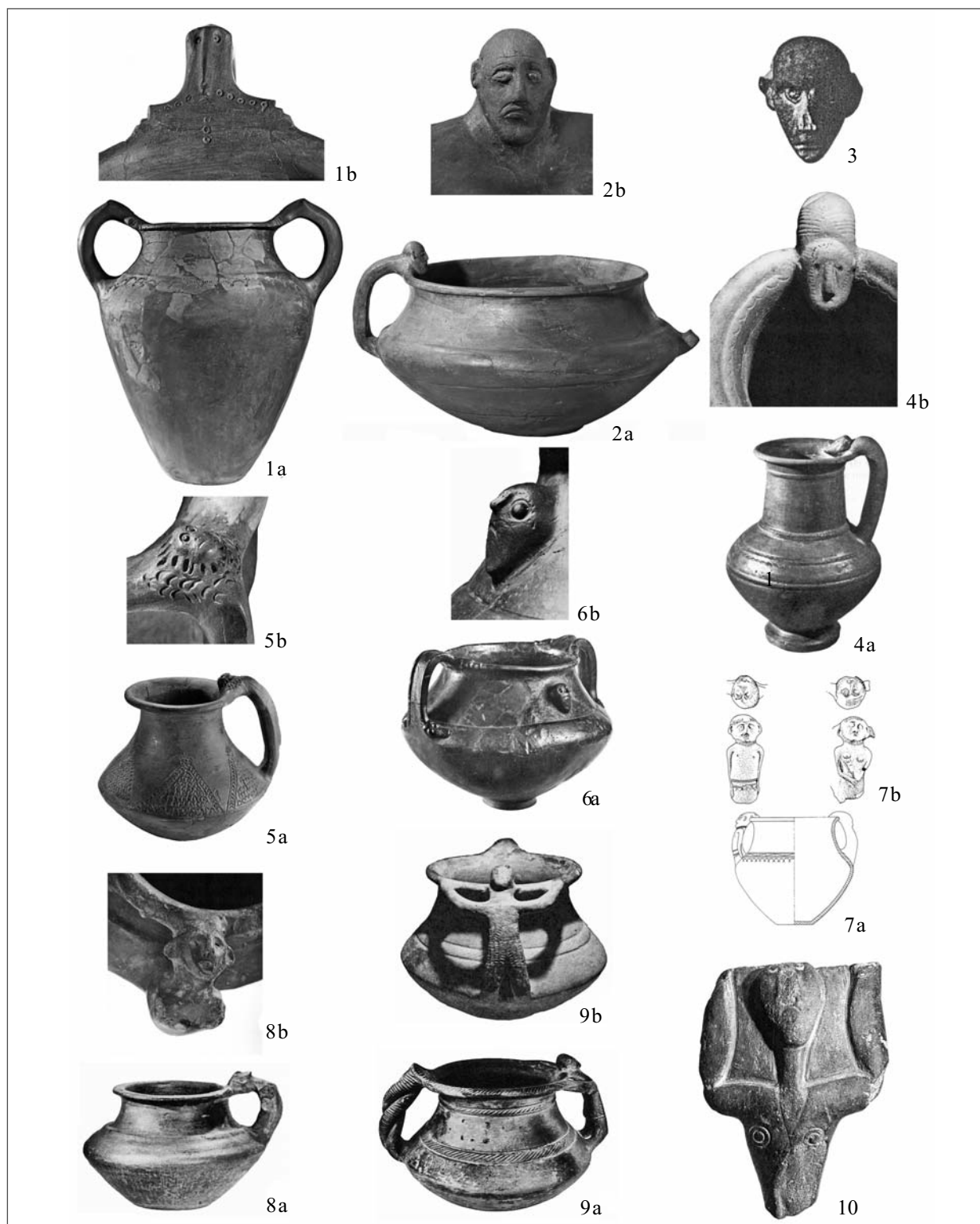
8. kép: Zalakomár–Alsó Csalit, 2, 5, 7, 10, 11: 16. obj.; 1, 4, 12: 25.obj.; 8: 422. obj; 3, 6, 9, 13: 440. obj.
 Fig. 8: Zalakomár–Alsó Csalit, 2, 5, 7, 10, 11: feature 16. ; 1, 4, 12: feature 25.; 8: feature 422.; 3, 6, 9, 13: feature 440.

9. kép: Zalakomár–Alsó Csalit, 1, 2: 25. obj.; 3: 440. obj.; 4, 5, 8: 16. obj.; 9: 422. obj.; 6, 7, 10: 440. obj.
 Fig. 9: Zalakomár–Alsó Csalit, 1, 2: feature 25.; 3: feature 440.; 4, 5, 8: feature 16.; 9: feature 422.; 6, 7, 10: feature 440.

10. kép: Zalakomár–Alsó Csalit, 1: 231. obj.; 2: 25/231. obj.
Fig. 10: Zalakomár–Alsó Csalit, 1: feature 231.; 2: feature 25/231.

11. kép: 1 a–b: Zalakomár; 2 a–b: Balatonederics; 3: Detta (Márton L.után); 4 a–b: Körösszegapáti (Szabó M.után); 5 a–b: Kosd (Szabó M. után); 6 a–b: Novo-mesto (M. Guštin után); 7 a–b: Blandiana (Szabó M. után); 8 a–b: Kosd (Szabó M. után); 9 a–b: Kakasd (P-M. Duval és Szabó M. után); 10: Rozvány (Szabó M. után)

Fig. 11: 1 a–b: Zalakomár; 2 a–b: Balatonederics; 3: Detta (after L. Márton); 4 a–b: Körösszegapáti (after M. Szabó); 5 a–b: Kosd (after M. Szabó); 6 a–b: Novo-mesto (after M. Guštin); 7 a–b: Blandiana (after M. Szabó); 8 a–b: Kosd (after M. Szabó); 9 a–b: Kakasd (after P-M. Duval and M. Szabó); 10: Rozvány (after M. Szabó)

Attila Kreiter

A Celtic pottery kiln and ceramic technological study from Zalakomár–Alsó Csalit (S-W Hungary)

The site

The settlement of Zalakomár–Alsó Csalit is situated on the eastern side of Zala county (Fig. 1). In 2006 a rescue excavation was carried out at the site prior to the M7 motorway construction. Within the area that was affected by motorway constructions, 29916 m² were excavated. The archaeological site is situated east from an approximately north-south oriented natural elevation and the Celtic settlement itself was situated on a low lying area of that natural elevation. The settlement was occupied during the Early Neolithic by the Transdanubian Linear Pottery culture. During the Late Bronze Age a cemetery was established there by the Urnfield culture and in the Iron Age the Celts settled there. In this paper only the bi-chambered Celtic pottery kiln is discussed and specifically the ceramics from the kiln in terms of production technology. The settlement features of the Celtic occupation are discussed by László Horváth (HORVÁTH 2008). The site is dated to the La Tène C1a period, around 250–230 BC (IBID.). Celtic settlements are usually situated close to water and the site at Zalakomár is no exception. Even today the area east from the cluster of Celtic houses is waterlogged and the site is situated at the edge of the former Little Balaton Lake. Since the excavated area is relatively large, it can be assumed that the Celtic village discontinued north, west and east. This indicates that the kiln situated at the edge of the settlement, was relatively close to the water.

Structure of the kiln

Understanding the design process of a kiln is a necessary first step toward interpreting the connected archaeological records. The main advantage of a kiln is that it efficiently allows control of the firing temperature, the rate of heating and atmosphere of firing, and

they protect the vessels from coming in contact with fuel, wind and moisture (RICE 1987, 109).

The pottery kiln at Zalakomár is a bi-chambered updraught kiln (Figs. 2–3). Updraught kilns have enclosed firing chambers in which the heat moves upward from underneath the pots and is then vented outward (RICE 1987, 159). Fuel is fired in a firing chamber through a stokehole, through which air is also admitted. The flames and combustion products rise through flues in the top of a fire chamber, which is also the floor of the pottery firing chamber, and exit through flues or openings at the top of the kiln (RYE 1981, 100).

The kiln appeared under the subsoil as a round red patch. The filling of the kiln was grey and black sand. The kiln was dug into the clayey subsoil and it cross-cut two Neolithic pits (features 379 and 352). Inside the flues tool marks, which had a straight end, were observed. The tool marks in the flues indicate that the kiln was dug into the subsoil. Because of the filling of the Neolithic pits differed from the filling of the stoke hole, the fillings could well be identified and their finds could be separated. The stoke hole has a rectangular shape with rounded edges. The bottom of the stoke hole was *ca.* 35 cm deeper from the bottom of the firing chamber. The yellow subsoil at some places in the stoke hole, close to the opening of the flues, was burnt red.

The firing chamber of the kiln was rounded with a thick dividing rib in the middle. The width of the firing chambers measured 129 cm internally and 145 x 155 cm externally. The total length of the kiln including the flues was *ca.* 225 cm. The rib in the middle of the firing chamber is 17 cm thick on its top and tapered downward towards its bottom showing 27 cm in thickness. The rib divided the kiln into two equal parts and with no connections between the firing chambers. Thus the pottery kiln was bi-chambered and the two chambers had to be fired separately. The kiln had two flues with square openings and they run parallel to

each other but were not connected. The rounded frame of the kiln was carefully constructed because it was regular in size and its surface was flat and smoothed. The axis of the kiln was south-west oriented with the stokehole being situated at the eastern end of the chamber. Thus the kiln was fired from the east. The bottom of the chamber had a solid red burnt clay floor which is basically the clayey subsoil and no plastered bottom was identified. The bottom of the chamber was not hard but had a slightly red burnt appearance and it was covered with grey-black ashy filling. It is surprising that the frame of the kiln was hard and very well fired and the bottom of the firing chamber was not. This probably indicates that the frame of the kiln was deliberately fired. This seems somewhat obvious since the kiln frame supports the raised floor and holds the whole upper structure of a kiln. Thus the success of the operation of a kiln greatly depends on the careful preparation of the frame. Moreover, it was observed in the cross section of the kiln frame that towards the top of the frame and middle rib it was more thoroughly fired in red, and towards the bottom of the firing chamber the thickness of red burning decreases (Fig. 4b). The frame of the kiln survived exceptionally well in a height of 40 cm above the clay floor of the firing chamber. The majority of the raised floor survived showing 6–11 cm in thickness and a large part of it could be excavated in situ. The floor did not have sherds built into it. Macroscopically the raw material of the raised floor differs from that of the kiln frame although no microscopic analysis was carried out. In order to examine the construction method of the kiln during the excavation the subsoil around it was removed. It was observed that during the construction of the kiln the producers cross cut several clayey layers, which show differences in terms of the amount of sand and calcareous inclusions. The kiln frame was formed within a clayey layer that contained smaller calcareous inclusions than the clayey layers above it. The raised floor, however, seems to be built from clay with larger calcareous inclusions than the kiln frame. Thus it seems that the raised floor was made from a clayey layer that the maker/s of kiln cross cut during the kiln construction, although this assumption is based on a macroscopic analysis and no chemical analysis was carried out. The raised floor was not solid but it was made of several layers of clay which can be observed in cross-section. It seems that the clay of the floor was kneaded and then applied in many layers that show a laminate structure. In the raised floor vent-holes were pierced, which were arranged within each chamber in three arched rows (Fig. 2). The rounded vents were quite regular in size showing 3.5–4 cm in diameter although a 6 cm large hole also appeared

when two holes were pierced so close so that they cross-cut each other. Most of the vents were pierced in angles about 60–70° degrees in such a way that heat was directed towards the middle of the kiln. The raised floor was not overly burnt, this could be accounted for by its relative thickness or perhaps the kiln was not used for a very long period.

An interesting feature of the raised floor was that it did not sit on the kiln frame nor on a pedestal, as in the kiln construction method often observed in La Tène kilns (BÓNIS 1981, 11; ILON 1996–1997, 85; SOMOGYI 2004, 20). The raised floor sat within the chambers and where it was attached to the frame in the inside of the chamber it was thicker (11 cm) than towards the middle of the chamber (6–8 cm). Because the raised floor was excavated in situ it could be observed that it was attached to the upper part of the kiln frame within the firing chamber and it was not built on the top of the firing chamber (Fig. 4 a). The raised floor had a flat side where it was attached to the frame. The increased thickness of the floor where it was attached to the inside of the frame was probably due to increasing the cohesion between the firing chamber and raised floor. A further intriguing feature of the raised floor was that in the bottom of it imprints of 3–5 mm thick twigs were observed. The twigs were arranged in one row more or less parallel to each other but some twigs were also applied as a second row approximately in 45° degrees to the first row. Because twigs must have disintegrated at the first firing it is assumed that the twigs supported the raised floor during its construction. The twigs that composed the frame of the raised floor surely disintegrated at the first firing and the cohesion between the floor and the kiln frame probably could not have been strong enough to hold it in its position in particular because during firing every clay shrinks. Thus after the first firing the raised floor should have collapsed into the firing chamber, however this was not the case. Shrinkage depends on the type of clay but experiments show that it ranges between 6.5 and 14% (RICE 1987, 89, Tab. 4.3). Potters surely have been aware of clay shrinkage that they must put into consideration. In inspecting the characteristics of the excavated kiln it has been realised that the builders of the kiln chose a particularly interesting solution to overcome the clay shrinkage. They formed the frame and in particular the middle rib into a conical form. The rounded frame for example at its northern side measured *ca.* 10–14 cm on its top and tapered down towards its bottom showing *ca.* 17 cm. At the southern side the frame was *ca.* 13 cm wide on the top and 19 cm at its bottom. As it has already been mentioned the rib in the middle of the kiln was 17 cm thick on its top and tapered towards its bottom

showing 27 cm in thickness. Thus the rib in the middle of the firing chamber shows more tapering towards its bottom than the round frame of the kiln. It is suggested that as a result of the conical shape of the kiln frame and rib, when the raised floor was fired first the twigs disintegrated and the floor shrank a little bit and moved downwards but because of the conical shape of the kiln frame and rib the raised floor stacked within the frame moving into its final position. This construction method is remarkable indicating an exceptional skill in kiln construction and an outstanding knowledge about the properties of raw materials.

The flues of the kiln leading from the stokehole had a slight elevation towards the firing chamber. It had a domed clay roof over its whole length, which was 75 cm and its width was 119 cm. The domed flue was an integral part of the walls of the kiln and the floor of the flue was a continuation of that of the furnace chamber (Fig. 3). The opening of the flues was 32–33 cm wide and 17–18 cm high. The two openings were divided by a 25 cm wide rib. The flues tapered in plan, at the entrance they were narrower and towards the firing chamber they became slightly wider. The roof of the dome was horizontal.

The firing chamber of the kiln from Zalakomár did not have a dome-shaped structure and no remains of a built-up structure could be identified. No fragments from or around the kiln indicate that the kiln had any kind of permanently built dome. It could be observed, however, that the top of the kiln frame was flat all around. It is assumed that if the kiln had a permanent dome structure the frame would not have been as flat and smoothed. For this reason it is highly probable that at each firing a temporary structure had to be built from either clay and/or some vegetal material. At the edge of the raised floor remains of brownish organic material was identified that may indicate the remains of a dome built from organic material.

Discussion

The pottery kiln at Zalakomár was situated at the edge of the settlement close to water. Situating kilns in this way is commonly observed at the La Tène settlements, for example, at Sajópetri–Hosszú-dűlő (LT B2–C1), where the kilns are not only situated at the edge of the settlement but the potters' corner was even separated from the settlement by a ditch (SZABÓ–KRIVECZKY–CZAJLIK 2004, 27). In other cases such as at Mezőkeresztes–Cethalom (LT) the kilns are situated within the settlement (WOLF–SIMONYI 1997) similarly as at Sopron–Krautacker (JEREM 1984b).

The shape of La Tène updraught kilns shows high variability. The majority of them are rounded (KOREK 1958, 79; HORVÁTH 1987, 63; ILON 1996–1997, 85) but horseshoe- (KULCSÁR 2004, 26), pear- (NAGY 1942, 163; PETŐ 1981, 34; BÓNIS 1981, 11) or rectangular-shaped (BÓNIS 1981, 11) kilns also came to light.

The dimensions of the kilns also seem to vary. For example the diameter of a rounded kiln at Gőr–Kápolnahalom is 90 cm (ILON 1996–1997, 85), at Garabonc–Ófalu is 130 cm (HORVÁTH 1987, 63) and at Sopron–Krautacker is 108 x 104 and 100 x 110 cm (JEREM 1984a, 59–60). Larger kilns were also observed for example at Békásmegyer where the kiln measured up to 3 metres in length and 190 cm in width (NAGY 1942, 163).

The variations in the internal structures of the kilns are difficult to explain adequately and it seems that variations cannot be linked with kiln size. The choice between a pedestal in the axis of the firing chamber, a central pedestal or clay cylinders seems to be arbitrary. There is also variation among the pedestals. Some are built of clay (Sajópetri–Hosszú-dűlő, SZABÓ–KRIVECZKY–CZAJLIK 2004; Ózd, KOREK 1958, 79), others of stone (Sopron–Krautacker, JEREM 1984a, 60; Ordacsehi–Kis-töltés, KULCSÁR 2002) and there is also a report of a pedestal made from a raised floor of an old kiln (Ordacsehi–Csereföld, SOMOGYI 2004, 20).

The raised floors of La Tène kilns usually sat on a pedestal situated in the axis of the firing chamber (TANKÓ–CZAJLIK 2007) or on a single pedestal (BÓNIS 1981, 11). It has also been reported that at Ordacsehi–Csereföld (kiln 545) the raised floor was placed onto three vertically arranged hollow clay cylinders (SOMOGYI 2004, 20), while at Strachotín four cylindrical pedestals hold the raised floor (ČIŽMÁŘ 1987, 207, 211 Obr.3.5). At Gőr–Kápolnahalom the raised clay floor sat on a clay pedestal situated in the middle of the kiln. It was 5 cm in thickness in general and the diameter of vent holes varied between 8–10 cm (ILON 1996–1997, 85). At Ózd the raised floor sat on a 20 cm thick pedestal that was situated across the middle of the kiln. The thickness of the raised floor was uncommonly thick showing 55–60 cm and the vent holes were distributed irregularly showing 4–5 cm in diameter (KOREK 1958, 79). At Garabonc–Ófalu the floor sat on a 40 cm wide pedestal running in the middle of the kiln. The floor was 8 cm in thickness. The vent holes were arranged in concentric circles in three rows and their diameter varied between 5–6 cm (HORVÁTH 1987, 63). At Sopron–Krautacker (kilns 151, 199) the floor of the kilns sat on a pedestal built of a worked stone placed in the axis of the firing chamber. The floor of

the firing chamber of kiln 199 was 10–14 cm in thickness and circular went holes were arranged more or less in concentric circles (JEREM 1984a, 59).

The pedestal, of course, is an excellent support for the raised floor of a very large kiln and it is sometimes found in this context (Békásmegyer, 3 m, NAGY 1942: 163), but pedestals were also used in quite small kilns (Sopron–Krautacker kiln 151: 100 x 110 cm, kiln 199: 104 x 108 cm, JEREM 1984a, 59–60).

The flues of the La Tène pottery kilns also show variability. At Gőr–Kápolnahalom the width of the flue is 50 cm and its length is 37–40 cm but the flue was not divided into two parts (ILON 1996–1997, 85). The kiln at Garabonc–Ófalu had two flues each measuring 42 cm in width. The dividing wall between them was 40 cm thick (HORVÁTH 1987, 63). A kiln (No. 199) at Sopron–Krautacker had one flue measuring 30 cm in length and 26 cm in height (JEREM 1984a, 59). A late La Tène kiln at Békásmegyer had two flues but the length of the flue is not specified (NAGY 1942, 163).

The kilns usually have stoke holes but their size and shape show high variability. For example at Garabonc–Ófalu (LT–C2) the stokehole was rectangular-shaped with rounded edges and measured 210 x 170 cm (HORVÁTH 1987, 63). At Ózd (LT–C) the size of the rectangular shaped stoke hole was 250 x 185 cm and the interesting feature of it is that its depth was 152 cm from the opening of the kiln and it could be loaded with fuel in a standing position (KOREK 1958, 80).

The orientation of the kilns is also variable. For example at Sopron–Krautacker kiln 199 was west-east oriented being fired from the west (JEREM 1984a, 59), kiln 151 was oriented north-south and it was fired from the north (IBID., 60), kiln 332 was oriented north-west–south-east and it was fired from the north-west (IBID., 62). At Gőr–Kápolnahalom the kiln was west-east oriented and it was fired from the west (ILON 1996–1997, 85). At Garabonc–Ófalu the kiln was fired from the east (HORVÁTH 1987, 63).

It has been noted that Celtic kilns are faced towards the main wind direction and, since the dominant wind direction in the Carpathian Basin is west, north-west in this way potters used wind to achieve the appropriate oxygen flow and firing temperature (JEREM 1984, 95; ILO 1996–1997, 85). In this respect it seems that the pottery kiln at Zalakomár was faced opposite the wind direction. Does this practice indicate that these potters were un-knowledgeable? Potters exploiting wind direction is an interesting argument, however, there is evidence to suggest that this may not have been a good practice. Facing kilns towards wind direction may have made it difficult for the potter to effectively manipulate how much air gets into the kiln and this practice may have resulted in the breakage of vessels.

Ethnographic examples indicate that during firing the temperature can suddenly increase by even 300 °C and often results in an increased waste (LEACH 1977, 195; REINA–HILL 1978, 24; GOSSELAIN 1992, 254, Figure 6). Wind can easily fan the fire resulting in uneven firing or overfiring (warping, vitrified spots, and/or colour changes). Leach (1977, 180, 184, 195) notes that the evolution of kilns must have been governed by the necessity to conserve heat and exclude draughts because the kiln has to be protected from the wind. In the light of this the kiln at Zalakomár may have been purposefully directed opposite to the main wind direction. Variations in wind direction cannot be predicted and differences in facing the kilns represent a specific logic in which particular behaviour meet particular needs, however, the nature of these relationships needs further analysis.

The firing chamber of Celtic kilns is often covered with a dome-shaped structure (KOREK 1958, 79; JEREM 1984a, 59, 1984b, 88; HORVÁTH 1987, 63; ILO 1996–1997, 85). Jerem (1984b, 88) notes that the kiln dome at Sopron–Krautacker was probably a temporary structure, which more or less had to be rebuilt at each firing.

As it has already been mentioned the kiln from Zalakomár did not show any permanent structure on the top of the firing chamber. The dome of a kiln has important roles during firing such as retain heat and protect vessels from sudden changes in the firing atmosphere. Even though remains of a dome structure of Celtic kilns are often found, it has been pointed out that for non-vitrified wares the kiln does not necessarily need to have a permanent enclosure for retaining heat (KINGERY 1997, 13). This is important to note since Celtic ceramic samples examined by X-ray diffraction analysis from Sopron–Krautacker were non-vitrified wares, and were typically fired between 600–700 °C (JEREM 1984a, 67). For non-vitrified wares the crystalline clay structure breaks up to form an amorphous phase which agglomerates and sinters by surface diffusion (KINGERY 1997, 12). This process is rapid and does not require a long firing time. There is no doubt that some kilns were equipped with a clay dome, however, it would be very laborious to rebuild it after each firing, and experimental work has shown that a temporary cover of turf is an adequate way of conserving heat and fuel (PEACOCK 1982, 73) and it is easy to imagine a permanent cylindrical kiln structure with a temporary covering (dome). Experiments also show that for non-vitrified wares open firing system work just as well when the source of heat is rapidly burning organic material or any other combustible material distributed within, below and surrounding the wares (KINGERY 1997, 12), although

in the case of the examined kiln from Zalakomár the type of fuel is not known. Nevertheless, the firing chambers of the kiln at Zalakomár are relatively small suggesting that bulky fuels were not employed. The raised floor with vent holes pierced in an angle allow combustion air to surround the vessels effectively from all directions increasing the rate of convection and providing relatively even heat distribution from each direction. In the case of the kiln at Zalakomár it is not known whether the kiln was fired in the flues or in the firing chamber only (JEREM 1984b, 99) or fuel was also put amongst the wares. It must also be noted that if fuel was placed among and top of the vessels, the burning fuel above the wares acted as a blanket (just as a dome) enclosing heat and providing a residual layer of highly effective insulating ash (KINGERY 1997, 13). Ethnographic studies indicate that the temperature achieved in different types of firing structures (bonfires and kilns) are not so different in terms of the length of firing and temperature uniformity (GOSSELAIN 1992, 246). The main difference between them is that permanent-walled kiln structure contains heat more effectively and achieves a slightly higher temperature (IBID.). The kiln structure takes up much of the heat produced and require a slower increase in temperature. Further advantage of updraft kilns is that the firing chamber and the setting area where the vessels are put are separated. In the kilns the atmosphere may be controlled by the selection of fuel and regulating air circulation within the kiln. The atmosphere of firing affects several properties of the finished product in particular colour and hardness, but also porosity and shrinkage (RICE 1987, 81). The sherds examined in this paper show that the firing atmosphere was a mixture of different firing conditions. Some sherds seem to be neither completely oxidised nor completely reduced and fire clouded sherds are also present, although some of the completely reduced sherds suggest a well-controlled firing. It must be noted, however, that it cannot be proven whether the examined sherds from the kiln were actually fired in that kiln. Notwithstanding, the kiln from Zalakomár shows, in many respects, distinct characteristics from other La Tène kilns. The size of the kiln and the flues, and the general structure of the kiln seem to be similar to other kilns. The interesting feature of this kiln, is the unique way of constructing the raised floor and arranging vent holes in an angle allowing heat to be directed towards the middle of the kiln. These practices indicate that the makers of this structure were inventive craftspeople.

The above section outlined the high variability in pottery kilns and even though they look similar they vary in terms of shape and internal structure and their

variability seems to be arbitrary. For this reason it is hard to discern logical reason for the different choices. If one had advantages over the other these remain elusive, and it is difficult to escape the conclusion that the matter was determined at least partially by the tradition and training of the potters. By studying the construction of pottery kilns and ceramic technology we cannot overlook the underlying logic in these practices because they constitute the entire context and rationale for investigating the relation between pottery and society.

Discussion of ceramics

In the filling of the kiln 11 rim, 64 body, 1 handle and 5 base sherds were found. None of the sherds were used in the construction of the kiln. The sherds were either wasters, although no overfired or warped vessels were identified, or the kiln may have been used as a rubbish pit after its abandonment. The sherds came to light from above the raised floor, and also from the firing chamber and stokehole suggesting that after the use of the kiln was discontinued it was used as a rubbish pit. In this paper only the most characteristics sherds in terms of typological categories are presented with great emphasis on their building techniques.

Description of characteristic ceramics from the kiln

1. Inv.No. 722.378.1.1 (Fig. 5/1): It is an orangey and light brownish out-curved rim sherd of an amphora. Just below the rim it is decorated with a rib. Inside just below the rib it is decorated with a shallow impression. The sherd is fully oxidised on its exterior, interior and core although its core shows occasional dark patches indicating that the firing atmosphere were slightly uneven. The vessel was slab-built then it was finished on a slow wheel or turn table. The height of the slab was *ca.* 5 cm. The fabric of the sherd shows increased amounts of sand. The quartz grains are mainly opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size although sparse amounts coarse quartz grains are also present. Maximum height: 5–5.2 cm, max. width: 10.6 cm, thickness: 0.6 cm.

2. Inv.No. 722.378.1.2 (Fig. 5/2): It is a light brown out-curved rim sherd of a bowl with an S profile. In the exterior just below the rim it is decorated with a shallow impression and two shallow impressions are running on its shoulder. The sherd is fire clouded and both its exterior and interior show reduced patches. Its core is orange and dark grey that indicates irregular firing conditions. The vessel was slab-built. The upper part of the vessel was made out of one slab which was 5 cm in height. To this a much smaller *ca.* 1.5 cm high

slab was attached probably to accommodate the increased curvature at the widest part of the vessel. Then the vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amounts of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size although sparse amounts of coarse quartz grains are also present. Rare amounts of medium calcareous inclusions are also present just as rare amounts of iron oxide. Maximum height: 6.8 cm, max. width: 6.9 cm, thickness range: 0.5–0.6 cm.

3. Inv.No. 722.378.1.3 (Fig. 5/3): It is a light brown out-curved rim sherd of an amphora. Just below the rim it is decorated with a rib. The sherd is oxidised in its exterior, interior and core. Its core is orangey. The vessel was slab-built. The upper, out curved, slab that formed the rim shows 2.5 cm in height, which was applied onto a slab which is *ca.* 5.5 cm in height. These slabs overlapped each other. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd show increased amounts of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size although sparse amounts of coarse quartz grains are also present although the amount of 2–3 mm large quartz grains is more than in the previous samples and rare amounts of iron oxide was observed. Maximum height: 7.3 cm, max. width: 6.1 cm, thickness range: 0.7–0.8 cm.

4. Inv.No. 722.378.1.4 (Fig. 5/4): It is a dark grey out-curved rim sherd of an amphora. Just below the rim it is decorated with a rib. The sherd is evenly reduced in both its exterior and interior. Its core is irregularly fired. On this sherd no slab building was identified but striations made by a wheel was observed on its interior. Unfortunately it cannot be decided whether the wheel marks were made by a slow or fast wheel or a turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size. Rare amounts of coarse and very coarse quartz grains are also present and rare amounts of iron oxide was also observed. Maximum height: 7 cm, max. width: 10 cm, thickness range: 0.6–0.7 cm.

5. Inv.No. 722.378.1.5 (Fig. 5/5): It is a light brown out-curved rim sherd of an amphora. In the exterior just below the rim it is decorated with a shallow impression. The sherd is oxidised in both its exterior and interior. Its core is also oxidised. The vessel was slab-built, in the cross section of the fragment overlapping slabs could be identified. The height of the slab is *ca.* 4.2 cm. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to about 1 mm in size. Sparse amounts of

coarse quartz grains are also present. Maximum height: 4.2 cm, max. width: 5.8 cm, thickness range: 0.6–0.7 cm.

6. Inv.No. 722.378.1.6 (Fig. 5/6): It is a dark grey out-curved rim sherd of an amphora. Just below the rim it is decorated with a rib. The sherd is evenly reduced on both its exterior and interior. Its core is oxidised. Since the reduced layer on the exterior and interior is relatively thin (1 mm) and the core is evenly oxidised it is assumed that the vessel was fired under oxidised conditions then towards the end of the firing process the flow of oxygen was decreased that resulted in reduced exterior and interior. On this sherd no slab building was identified but striations made by a wheel are seen on its interior and exterior. Unfortunately it cannot be decided whether the wheel marks were made by a slow or fast wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size. Maximum height: 6.9 cm, max. width: 4.8 cm, thickness range: 0.6–0.7 cm.

7. Inv.No. 722.378.1.7 (Fig. 5/7): It is an orange-red rim sherd of a bowl. The sherd is oxidised on its exterior, interior and core. In this sherd overlapping slabs were identified but the vessel was finished on a slow wheel or turn table. The wheel marks on this sherd are much less in number than in the previous samples indicating that the finishing off this vessel was considerable shorter. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size. Rare amounts of coarse quartz were also identified. Maximum height: 5.5 cm, max. width: 5.6 cm, thickness range: 0.6–0.7 cm.

8. Inv.No. 722.378.1.8 (Fig. 5/8): It is a light brown out-curved rim sherd of an amphora. Just below the rim on its interior it is decorated with a rib. The sherd is evenly oxidised on its exterior, interior and core although there are small patches of fire clouding. The sherd was built using the slab technique. The upper, out-curved, part was a 3.2 cm high slab, which was attached to a *ca.* 5 cm high slab. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size. Sparse amounts of coarse quartz were also identified. Maximum height: 6.2 cm, max. width: 8.2 cm, thickness range: 0.6–0.7 cm.

9. Inv.No. 722.378.1.9 (Fig. 5/9): It is a grey, out-curved rim sherd of a bowl. The bowl shows an S profile with a carinated neck. The sherd is evenly reduced on both its exterior and interior although its core shows irregular firing conditions. The vessel was slab-built. The upper part of the sherd from the shoulder is a clearly identifiable slab with *ca.* 2.5 cm

height. This slab was overlapped by another slab but the fragmented nature of the sherd does not allow the assessment of the height of that slab. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size. Sparse amounts of coarse quartz were also identified. Maximum height: 4.2 cm, max. width: 5.2 cm, thickness range: 0.7–0.8 cm.

10. Inv.No. 722.378.1.10 (Fig. 5/10): It is a light grey, out-curved rim sherd of a bowl. The bowl shows an S profile with a carinated neck. The exterior of the sherd is heavily worn. The sherd was reduced on its exterior and interior which was worn off. The core shows irregular firing conditions. Overlapping slabs were identified in the cross section of the sherds. Then the vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size. Sparse amounts of coarse and very coarse quartz were also identified. Rare amounts of iron oxide are also present. Maximum height: 4.3 cm, max. width: 4.6 cm, thickness range: 0.6–0.7 cm.

11. Inv.No. 722.378.4.1 (Fig. 5/11): It is a light brown body sherd of an amphora with smoothed wide channel decoration. The sherd is fire clouded on both its exterior and interior showing irregular firing conditions. The core also shows irregular firing conditions. The vessel was slab-built and the fragment itself is one slab showing *ca.* 6 cm in height. The interesting feature of this slab is that on the top of it another slab was joined to it in a way that they did not overlap each other but only were pressed together. On the bottom of the fragment the next slab was joined to it by a slight overlap. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size. Sparse amounts of coarse quartz were also identified. Rare amounts of iron oxide are also present. Maximum height: 6 cm, max. width: 7.8 cm, thickness range: 1–1.5 cm.

12. Inv.No. 722.378.4.2 (Fig. 5/12): It is a dark grey body sherd of an amphora with smoothed wide channel decorations running parallel to each other. The sherd is reduced on both its exterior and interior. Some parts of the core are also reduced. The vessel was built using the slab technique. The fragment itself is one slab showing 6.1 cm in height. Similarly to the previous sample on the top of the slab another slab was joined by only pressing them together and the slabs did not overlap each other. On the bottom of the slab the next slab was joined to it in a way that they overlapped

each other. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. It seems that the slabs were not joined together properly and during firing the vessel fell apart where the slabs were joined together and the edges of the slabs similarly became reduced to the exterior and interior of the sherd. Since all sides of the slab are evenly reduced this indicates that the vessel was actually made by the Morsel technique and not out of a ring. Thus this fragment is one actual slab. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size. Maximum height: 6.1 cm, max. width: 8.5 cm, thickness range: 1–1.5 cm.

13. Inv.No. 722.378.4.3 (Fig. 6/1): It is a light brown body sherd of an amphora with smoothed wide channel decorations running parallel to each other. The sherd is oxidised on its exterior, interior and core although there is some fire clouding on its exterior. The vessel was built using the slab technique. The fragment itself is one slab showing *ca.* 6 cm in height and 12.4 cm in width. On the top of the slab another slab was joined in a way that the two slabs overlapped each other. On its bottom the next slab was also joined in a way that the two slabs overlapped each other. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size. Maximum height: 6 cm, max. width: 12.4 cm, thickness range: *ca.* 1–1.5 cm.

14. Inv.No. 722.378.4.4 (Fig. 6/2): It is a dark grey body sherd of an amphora? with a shallow thin smoothed line on its exterior. The sherd is reduced on its exterior, interior and core. The vessel was built using the slab technique. The fragment itself is one slab showing *ca.* 4.2 cm in height and *ca.* 10 cm in width. It seems that the slabs did not overlap each other but they were only pressed together. The vessel was finished on a slow wheel. The examined sherd is probably one slab itself because its sides (cross sections) all around seem to be reduced. This indicates that the vessel probably broke during firing. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size although rare amounts of coarse and very coarse quartz could also be identified. Maximum height: *ca.* 4.2 cm, max. width: *ca.* 10 cm, thickness range: *ca.* 0.6–0.7 cm.

15. Inv.No. 722.378.5.1 (Fig. 6/3): It is a dark grey body sherd of an amphora with a shallow thin smoothed line on its exterior. Below the smoothed line it is decorated with a rib. The sherd is reduced on its exterior and interior while its core is oxidised. The vessel was built using the slab technique. This fragment itself is one slab. It is clear from the fragment

that the following slabs, which were joined together, overlapped each other. On the top of the sherd the slabs overlap each other in a length of 2.2 cm, while on the bottom of the sherd the length of overlapping is *ca.* 2 cm. The vessel was finished on a slow wheel. The examined sherd is probably a slab itself because it seems to be reduced all around in its cross sections. Thus the edges of the slab were reduced during firing as a result of breakage of the vessel. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size although sparse amounts of coarse quartz up to *ca.* 2 mm could also be identified. Maximum height: *ca.* 7.2 cm, max. width: *ca.* 6 cm, thickness range: *ca.* 0.8–1.1 cm.

16. Inv.No. 722.378.5.2 (Fig. 6/4): It is a light brown body sherd of an amphora with a rib decoration. The sherd is oxidised on its exterior and interior although fire clouding is also present on both its exterior and interior. The vessel was built using the slab technique. In this sherd the joining of two slabs were identified. In the interior of the sherd there is a clearly visible straight line where the slabs were joined. In the cross section of the sherd it could also be observed that the slabs did not overlapped each other, they were simply attached together. The sherd itself is *ca.* 4.3 cm high slab to which another *ca.* 2 cm high slab was attached. Shorter slabs are usually attached to larger slabs where there is a sudden change in vessel curvature. In this way a shorter slab accommodates abrupt change in vessel curvature because this is the part of a vessel where stress accumulates during drying and firing. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size. Maximum height: 7.4 cm, max. width: 7 cm, thickness range: *ca.* 0.7–0.8 cm.

17. Inv.No. 722.378.5.3 (Fig. 6/5): It is a dark grey body sherd of an amphora with two parallel rib decorations on its exterior. Straight below the ribs there are shallow smoothed channels. The sherd is reduced on its exterior and interior. The core is irregularly fired. The vessel was built using the slab technique and the slabs overlapped each other. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The overlapping area of the slabs on the top of the sherd is *ca.* 2.6 cm, on its bottom is *ca.* 2.4 cm. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size. Maximum height: *ca.* 7.2 cm, max. width: *ca.* 6.5 cm, thickness range: *ca.* 0.8–1 cm.

18. Inv.No. 722.378.9.1 (Fig. 6/6): It is a light brown body sherd of an amphora. The sherd is

oxidised on its exterior, interior and core although red and black patches of fire clouding are present on its exterior and interior. The vessel was built using the slab technique. The joining of two slabs was identified; they were simply pressed together without overlapping each other. The upper part of the sherd shows a *ca.* 6 cm high slab. Because of the fragmented nature of the sherd the size of the other slab could not be assessed. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size although sparse amounts of coarse quartz could also be identified. The majority of the coarse quartz are up to *ca.* 2 mm in size. Maximum height: 11.5 cm, max. width: 11.7 cm, thickness range: *ca.* 0.6–0.9 cm.

19. Inv.No. 722.378.9.2 (Fig. 6/7): It is a light brown and dark grey body sherd of an amphora. The sherd is irregularly fired on its exterior, interior and core. The vessel was built using the slab technique and the slabs overlapped each other. This is indicated by the two layers present in the cross section of the sherd. The sides of the sherd are fairly straight that may indicate that the examined sherd was itself one slab. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size. Rare amounts of red iron oxide are also present. Maximum height: 7.1 cm, max. width: 7.1 cm, thickness range: *ca.* 0.6–0.7 cm.

20. Inv.No. 722.378.9.3 (Fig. 6/8): It is a light brown and grey body sherd of an amphora with a shallow smoothed channel decoration. The sherd is irregularly fired on its exterior, interior and core. The vessel was built using the slab technique and the sherd is itself one slab. In the upper part of the sherd a further slab was joined to it by the overlapping technique and the squeezing movements of the fingers are clearly identifiable where the two slabs were attached together. The pressing movements of the fingers as the two slabs were squeezed together created micro cracks on the interior of the vessel, which are clearly visible. At the bottom of the examined sherd another slab was joined but they did not overlap, they were simply attached together. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size although sparse amounts of quartz with up to 3 mm are also characteristic. Maximum height: 6.2 cm, max. width: 10.4 cm, thickness range: *ca.* 1.2–1.5 cm.

21. Inv.No. 722.378.9.4 (Fig. 6/9): It is a dark grey body sherd of an amphora with a shallow smoothed channel decoration. The sherd is reduced on its exterior

and irregularly fired on its interior and core. The vessel was built using the slab technique and the sherd is probably a slab itself, which is indicated by the firing marks on its cross section. The next slabs above and below of this slab were simply attached to this slab and no overlapping of slabs could be identified. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1–1.5 mm in size. Maximum height: 5.7 cm, max. width: 12 cm, thickness range: *ca.* 1.2–1.5 cm.

22. Inv.No. 722.378.9.5 (Fig. 6/10): It is a light brown body sherd of an amphora. The sherd is oxidised on its exterior, interior and core. The vessel was built using the slab technique. The joining of two slabs is identified in the cross section. The slabs were simply attached together without overlapping. The size of one of the slabs was *ca.* 4.8 cm. The next slab broke irregularly and for this reason its size could not be measured. The vessel was finished on a slow wheel or turn table. The fabric of the sherd shows increased amount of sand. The majority of quartz grains are opaque and white showing up to 1 mm in size. Maximum height: *ca.* 8 cm, max. width: *ca.* 10.7 cm, thickness range: *ca.* 1–1.2 cm.

Discussion of ceramic building techniques

Celtic pottery building techniques are usually considered in terms of wheel made and handmade pottery but the technological aspects of Celtic pottery construction are not discussed in detail. In this paper particular attention is given to vessel building techniques since in different vessel types slab building was identified as the primary method of construction, which was combined with the slow wheel technique or turn table.

On the sherds from the kiln wheel-marks are also present, suggesting that the vessels were worked on a wheel or turn table during some part of their construction. A closer look at the sherds, however, also shows characteristics of a slab building technique. The fragmented nature of the ceramics does not make it possible in all cases to ascertain whether the vessels were built of rings that are as large as the circumference of the vessel or they were built by a variation of slab building the so-called Morsel building. In the latter case flattened, rectangular clay slabs were joined together in a row to build the vessel wall around and then vertically (FEWKES 1940: 172). Morsel building method seems to be more probable for the vessels examined because in many cases it seems that the slabs were not joined together properly and during the firing process the vessels broke along almost straight horizontal and vertical lines where the slabs were joined

together (e.g. Figs. 4/11, 4/12, 5/1, 5/2, 5/6, 5/7, 5/8, 5/9). This is particularly apparent in the case of vessels that have been reduced on their exterior and interior because when the vessels broke along the slabs during firing all the sides (cross section) of the slabs became reduced. During the analysis it was often observed that even though all sides of the slabs were reduced a fresh break of the sherds show that the cross section of the sherd was actually oxidised. The uniformly rectangular sherds give a strong impression that these fragments were the actual building units of vessels. The attachment of the slabs could also be observed. In some cases the top and bottom of the slabs were made flat onto which the next slab was simply attached or a shallow channel was made by a finger to accommodate the next slab, then the edges of the two slabs were slightly smoothed together. The signs of slab building are often recognisable on the sherds even if they did not break along their building units. For examples horizontal cracks are often present on vessel interior and/or cross-section (Figs. 5/3, 6/10b). In other cases slabs overlapped each other, this practice made the vessels stronger since it allowed a better cohesion between the building units.

It was observed that different sizes of slabs were used to construct different vessels or vessel parts. The height of the slabs varies between *ca.* 2 and 7 cm, although the majority of the slabs are *ca.* 5–6 cm high in particular in the case of amphorae. Regularities in building units for a particular vessel type (amphorae) implies a fairly good weight and volume management by the potters, although it is clear that more research is needed to assess possible correlations between building techniques/weight and volume management and vessel types. Nevertheless, ethnographic data shows that regularities in technological practices do indicate good weight and volume management (WALLAERT-PÊTRE 2001). Short slabs (*ca.* 2–3 cm) were applied where there is a sudden change in vessel curvature (Fig. 5/3). This practice is a practical way of overcoming breakage since shorter building units accommodate sudden changes in vessel curvature by decreasing stress in the clay. Sudden changes in vessel curvature are the regions where the most stress accumulates during drying and firing and it was an advantage to apply a shorter building unit rather than bend a larger slab.

The base of the vessels was made of a flat disk to which the first vertical slab was attached. The slabs were simply placed on the disk vertically and the edges of the slab and the disk were slightly squeezed together. The slabs, in many cases, were not attached to the disk properly, which is indicated by the slabs breaking off the disk.

It was observed that in all cases, after the vessel was built using the slab technique, they were finished on a wheel or turn table. Wheel marks were commonly identified on the interior of the examined sherds. The utilisation of a slow wheel or a turn table is suggested rather than the use of a fast wheel to finish off the vessels since it would be very difficult to work with an already built vessel on a fast moving wheel. First of all when a vessel is made on a fast wheel a lump of clay is thrown on the wheel, and it should be attached to the wheel firmly. The strength of throwing determines whether the lump will stay on the wheel and can be formed into a vessel or comes off. The next step is to centre the clay on the wheel. The aim of centring is to make the clay revolve centrally on the wheelhead so that when subsequently it is opened and pulled up the walls have a constant thickness (in horizontal section) and even height. The closer the lump of clay is placed to the centre, the quicker and easier will be the centring process (COLBECK 1991: 24). This is also essential to make a symmetric vessel. This is a simplified outline of vessel throwing but it is aimed at highlighting that when a vessel is already made by the slab technique it would be very difficult to attach it onto a fast moving wheel firmly so it would not come off when the wheel spins. Moreover, it would also be very difficult to place a ready vessel exactly on the middle of the wheel otherwise it would not revolve centrally.

Technological practices are governed by the traditions of the potters and from the many available technological possibilities they tend to choose the ones that are dictated by their tradition (VAN DER LEEUW 1993). It seems that at Zalakomár Celtic potters had a potting tradition of slab building combined with the slow wheel technique. There are minor variations

between the slab techniques in terms of the sizes of the slabs although in general the ceramic technology at Zalakomár is very similar between the different vessel types. It must be noted that the fabrics of the examined sherds are also very similar showing a sandy raw material with occasional appearance of small pebbles. Assessment of the scale of production would shed more light on the meaning of technological similarities, however, at this stage of the research the scale of pottery production could not be assessed.

At Zalakomár slab building was identified as the main method of vessel construction (Fig. 7) and even though slab building of Celtic vessels was not reported previously it is probably not an isolated case. Preliminary studies of Celtic ceramic technology from Báticaszék–Kálvária 56-os út and Dunaszentgyörgy 6-os út also show that the majority of vessels were made by the slab technique and were finished by the slow wheel/turn table technique (KREITER 2008a, b). Moreover, Celtic pottery representations in the literature often show vessels which broke along more or less straight lines (JEREM 1984b, 92–93, Figs. 5.4, 5.5, 5.10, 6.3). Perhaps these vessels were also made by the slab technique although a comprehensive study of Celtic potting technology has yet to be carried out. Nevertheless, this paper shows the potential of ceramic technological studies in understanding the organization of pottery production and in assessing the nature of intra-site ceramic traditions, which in turn makes it possible to compare the organisation of ceramic production between different settlements. The paper also provides a unique way of a pottery kiln construction indicating an exceptional skill of the producers and their outstanding knowledge about the properties of raw materials.

References cited:

BÓNIS 1981

Bónis, B. É.: *A pannóniai római kori fazekeskedések*. In: Gömöri, J.: *Iparrégészeti kutatások Magyarországon. Égetőkemencék régészeti és interdiszciplináris kutatása*. Sopron, 1980. július 28–30. Veszprém: Magyar Tudományos Akadémia veszprémi akadémiai bizottságának történelmi szakbizottsága. 11–17.

COLBECK 1991

Colbeck, J.: *Pottery: the technique of throwing*. London: B.T. Batsford Limited.

ČIŽMÁŘ 1987

Čižmář, M.: *Latenénké sídliště ze Strachotína okr. Břeclav – Eine latènezeitliche Siedlung aus Strachotín, Bez. Břeclav*. PA LXXVIII (1). 205–230.

FEWKES. 1940

Fewkes, V. J.: *Methods of Pottery Manufacture*. *American Antiquity* 6 (2). 172–173.

GOSSÉLAIN. 1992

Gosselain, O. P.: *Bonfire of the inquiries – pottery firing temperatures in archaeology – what for?* *Journal of Archaeological Science* 19 (3). 243–259.

HORVÁTH 1987

Horváth, L.: *Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában*. Zalai Múzeum 1. 59–80.

HORVÁTH 2008

Horváth, L.: *Kelta pseudo-kantharos Zalakomárból (Zala m.)*. Zalai Múzeum 17. 109–130.

ILON 1996–1997

Ilon, G.: *Korai kelta fazekas kemence Gőr – Kápolnádombról*. Savaria 23 (3). 83–96.

JEREM 1984a

Jerem, E.: *An early Celtic pottery workshop in north western Hungary: some archaeological and technological evidence*. Oxford Journal of Archaeology 3 (1). 57–80.

JEREM 1984b

Jerem, E.: *Kelta fazekaskemencék Sopronban*. In: Gömőri, J.: *Iparrégészeti és archaeometriai kutatások Magyarországon*: Veszprém, 1982. aug. 9–11. Veszprém: Magyar Tudományos Akadémia veszprémi akadémiai bizottságának történelmi szakbizottsága. 83–105.

KINGERY 1997

Kingery, D. W.: *Operational principles of ceramic kilns*. In: Rice, P. M. (Ed.): *The prehistory and history of ceramic kilns*. Ceramics and Civilization. The American Ceramic Society. Volume 7. 11–19.

KOREK 1958

Korek, J.: *Kelta edényégető kemence Ózdon*. HOMÉ 2. 79–81.

KREITER 2008a

Kreiter, A.: *Jelentés a Bátaszék–Kálvária-56-os út lelőhelyről származó kerámiák (rézkori, későbronzkori, kelta és szkíta) makroszkópos és petrográfiai vizsgálatáról*. Előzetes közlemény – K.Ö.SZ. irattár.

KREITER 2008b

Kreiter, A.: *Jelentés Dunaszentgyörgy 6. sz. főút lelőhelyéről származó kelta kerámiák makroszkópos és petrográfiai vizsgálatáról*. Előzetes közlemény – K.Ö.SZ. irattár.

KULCSÁR 2002

Kulcsár, G.: *Ordacsehi–Kis-töltés*. Somogy Megyei Közlemények 15, 23–28.

KULCSÁR 2004

Kulcsár, G.: *Ordacsehi–Kis-töltés*. In: Belényesy, K. – Gallina, Zs. – Kiss, V. – Kulcsár, G. – Marton, T. – Nagy, Á. – Németh, P. G. – Oross, K. – Sebők, K. – Somogyi, K.: *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások*. Előzetes jelentés II. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, MTA Régészeti Intézete. 23–28.

LEACH 1977

Leach, B.: *A Potter's book*. London: Faber and Faber.

NAGY 1942

Nagy, L.: *Békásmegyeri késő La-Tène fazekas-kemence*. ArchÉrt. 162–172.

PEACOCK 1982

Peacock, D. P. S.: *Pottery in the Roman world: an ethnoarchaeological approach*. London: Longman.

PETŐ 1981

Pető, M.: *La-Tène D – koracsászarkori fazekastelep a Gellérthegytől délre elterülő síkságon*. In: Gömőri, J.: *Iparrégészeti kutatások Magyarországon*. Égetőkemencék régészeti és interdiszciplináris kutatása. Sopron, 1980. július 28–30. Veszprém: Magyar Tudományos Akadémia veszprémi akadémiai bizottságának történelmi szakbizottsága. 33–36.

REINA–HILL 1978

Reina, R. E. – Hill, R. M.: *The traditional pottery of Guatemala*. Austin: University of Texas Press.

RICE 1987

Rice, P. M.: *Pottery analysis: a sourcebook*. Chicago: University of Chicago Press.

RYE 1981

Rye, O. S.: *Pottery technology: principles and reconstruction*. Manuals on Archaeology 4. Washington: Taraxacum.

SOMOGYI 2004

Somogyi, K.: *Ordacsehi–Csereföld*. In: Belényesy, K. – Gallina, Zs. – Kiss, V. – Kulcsár, G. – Marton, T. – Nagy, Á. – Németh, P. G. – Oross, K. – Sebők, K. – Somogyi, K.: *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások*. Előzetes jelentés II. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, MTA Régészeti Intézete. 20–23.

SZABÓ–KRIVECZKY–CZAJLIK 2004

Szabó, M. – Kriveczky, B. – Czajlik, Z.: *Késő vaskori település Sajópetri határában (Sajópetri, Hosszú-dűlő) (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)*. In: *Archaeological Investigations in Hungary 2002*. Budapest. 25–34.

TANKÓ–CZAJLIK 2007

Tankó, K. – Czajlik, Z.: *Fours*. In: Szabó, M. (Ed.) *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri Hosszú-dűlő*. M. Szabó, Budapest: L'Harmattan – Institut archéologique de l'université Eötvös Loránd. 220–225.

VAN DER LEEUW 1993

Van Der Leeuw, S.: *Giving the potter a choice. Conceptual aspects of pottery techniques*. In: Lemonnier, P. (Ed.): *Technological choices: transformation in material cultures since the Neolithic*. London: Routledge. 238–288.

WALLAERT-PÊTRE 2001.

Walleret-Pêtre, H.: *Learning how to make the right pots: apprenticeship strategies and material culture, a case study in handmade pottery from Cameroon*. Journal of Anthropological Research 57. 471–492.

WOLF–SIMONYI 1997

Wolf, M. – Simonyi, E.: *Mezőkeresztes – Cethalom*. In: *Utak a múltba – Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Budapest. 128–131.

Kelta edényégető kemence és kerámia technológiai megfigyelések Zalacomár–Alsó Csalit lelőhelyről

Zalacomár–Alsó Csalit lelőhelyen 2006-ban folyt leletmentő feltárást az M7-es autópálya nyomvonalán. A feltárás 29916 m²-re terjedt ki. A lelőhelyen előkerült a Dunántúli Vonaldiszes Kerámia kultúrájának településrészlete, a későbronzkori urnamezős kultúra temetője, és egy kelta település részlete.

Ebben a dolgozatban csak a kelta kemencét és a belőle előkerült kerámiát elemzem, mindkettőt készítéstechnikai szempontból. A kemence, és a kelta település objektumainak lehetséges kapcsolatát Horváth László vizsgálja ugyan ebben a kötetben. A leletanyag alapján a település, így az edényégető kemence is a LT C1a időszakra, vagyis i.e. 250–230-re keltezhető. A kemence egy dupla tüzelőteres edényégető kemence, amely az alattjában vörös foltként jelentkezett. A bontás során megfigyelhető volt, hogy a kemencét az alattjában alakították ki, a tüzelőcsatornáknak egyértelműen látszottak egy egyenes végű lapos szerszám nyomai, amellyel kivájták a kemencét. A tüzelőtér formája kerekded, melyet középen egy vastag borda oszt két részre. A tüzelőtérbe két párhuzamosan futó tüzelőcsatorna torkollik, amelyek azonban nem voltak összekötetésben, hanem egy borda választotta őket ketté. Így a két tüzetert külön kellett fűteni keleti irányból. A kemencének nem volt megfigyelhető boltozata.

A kemencének lekerekített sarkú téglalap alakú hamusgödre volt, melynek alja kb. 35 cm-el volt lejjebb a kemence tüzelőtérének egyenes aljánál. A kemence alapja teljesen megmaradt, magassága 40 cm, a kör alakú tüzelőtér vastagsága a tetején 10–14 cm, az alján 17–19 cm, a középső borda vastagsága a tetején 17 cm, az alján 27 cm. A kör alakú tüzelőtér belső átmérője 129 cm, külső átmérője 145–155 cm. A kemence teljes hossza a tüzelőtérrel és tüzelőcsatornával kb. 225 cm. A rostély vastagsága átlag 6–8 cm, ahol pedig a kerethez volt erősítve 11 cm. A rostélyon a lyukak három, nagyjából szabályos koncentrikus körben helyezkednek el, a lyukak átlagos átmérője 3,5–4 cm. A tüzelőcsatornák nyílása kissé íves tetejű, szélességük 32–33 cm, magasságuk 17–18 cm. A két tüzelőcsatorna hossza 75 cm, együttes szélességük 119 cm. A két csatornát egy 25 cm széles borda választotta el egymástól.

A kemence érdekességét az adja, hogy a rostély nem a keretre, vagy a középső bordára támaszkodott, hanem a két rostély a két tüzelőtér belső felületéhez

volt tapasztva. Mivel a kemence in situ lett feltárva, meg lehetett figyelni, hogy a rostély azon a részen, ahol a kemence keretéhez csatlakozik vastagabb volt. Továbbá a rostély alján áglyenyomatok voltak, amelyek a készítés során tartották a rostélyt, de az első égetéskor természetesen elégtek. További érdekessége a kemencének, hogy a készítőik alapos anyagismeretéről tanúskodik. A kemence bontása során felmerült, hogy a rostély, mivel nem a keretre, illetve a középső bordára támaszkodik, miért nem esett bele a tüzelőtér belsejébe, hogy bírta ki a saját súlyát, illetve a kerámiáét, amit kiégettek benne? Ez a gondolatmenet abból indul ki, hogy minden agyag zsugorodik a kiégetésekor (6,5–14%), amelyet a készítőiknek figyelembe kellett venni a kemence építésekor. A bontási megfigyelések során világossá vált, hogy a készítőik hogyan küszöbölték ki ezt a problémát. Azt megakadályozandó, hogy a rostély a kemence belsejébe essen a kiégetés során, a tüzelőtér gyűrűjét és a középső bordát is enyhén kúposra alakították ki (4. kép). Így, amikor a rostélyt kiégették, ha a zsugorodás miatt kicsit el is mozdult a helyéről, a keret enyhén kúpos kiképzése miatt nem tudott a kemence belsejébe csúszni. A kemence készítése tehát úgy rekonstruálható, hogy a gondosan elkészített (egyenletes méretű, simított felszínű) és vörösre égetett keret belsejében tartóágak segítségével elkészítették a rostélyt, amelyet azokon a részeken, ahol a kerethez tapadt megvastagítottak. További érdekessége a kemencének, hogy rostély nyílásainak egy része 60–70°-os szögben dőlt a kemence közepe felé, így a nyílások közvetlenül a kemence belseje felé irányították a hőt.

A kemencében talált kerámiák technológiai vizsgálata azt mutatja, hogy a kerámiák laptechnikával készültek. A kerámiákon a laptechnikának azon változata figyelhető meg, amikor a készítőik nem körbefutó gyűrűket alkalmaztak, hanem kisebb lapokat, amelyeket egymás mellé rakva hoztak létre egy sort, majd a következő sort erre építették rá. Mivel azonban a lapok összeillesztése nem volt alapos, az edények nagy része az építési egységek – többnyire vízszintes és függőleges vonalak – mentén törtek el. Miután az edények elkészültek azokat lassú korongon, vagy valamilyen lassan forgó alkalmas felületen fejezték be, hiszen a vizsgált mintákon a korongolás nyomai is felismerhetők.

Fig. 1: Topographic map with the site. Scale: 1:10 000
1. kép: Topográfiai térkép a lelőhely ábrázolásával. 1:10 000

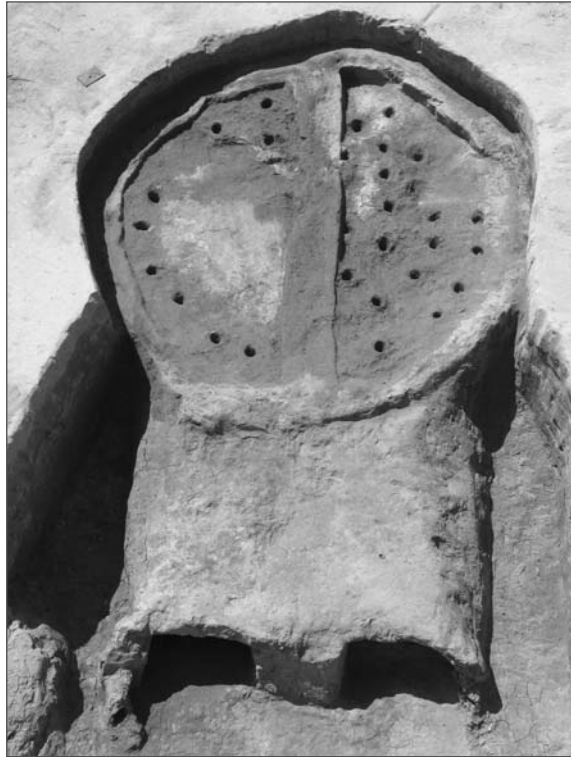

Fig. 2: Photograph of the in situ excavated pottery kiln
2. kép: Az in situ feltárt fazekaskemence fotója

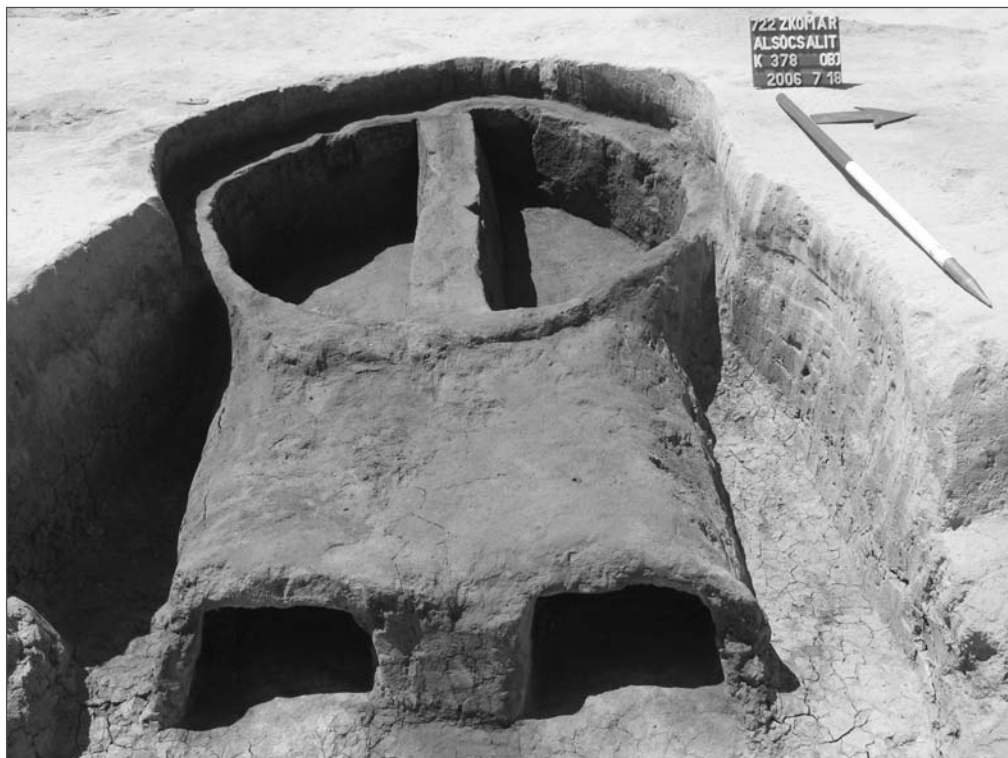

Fig. 3: Photograph of the kiln after removing the raised floor
3. kép: A fazekaskemence fotója a rostély eltávolítása után

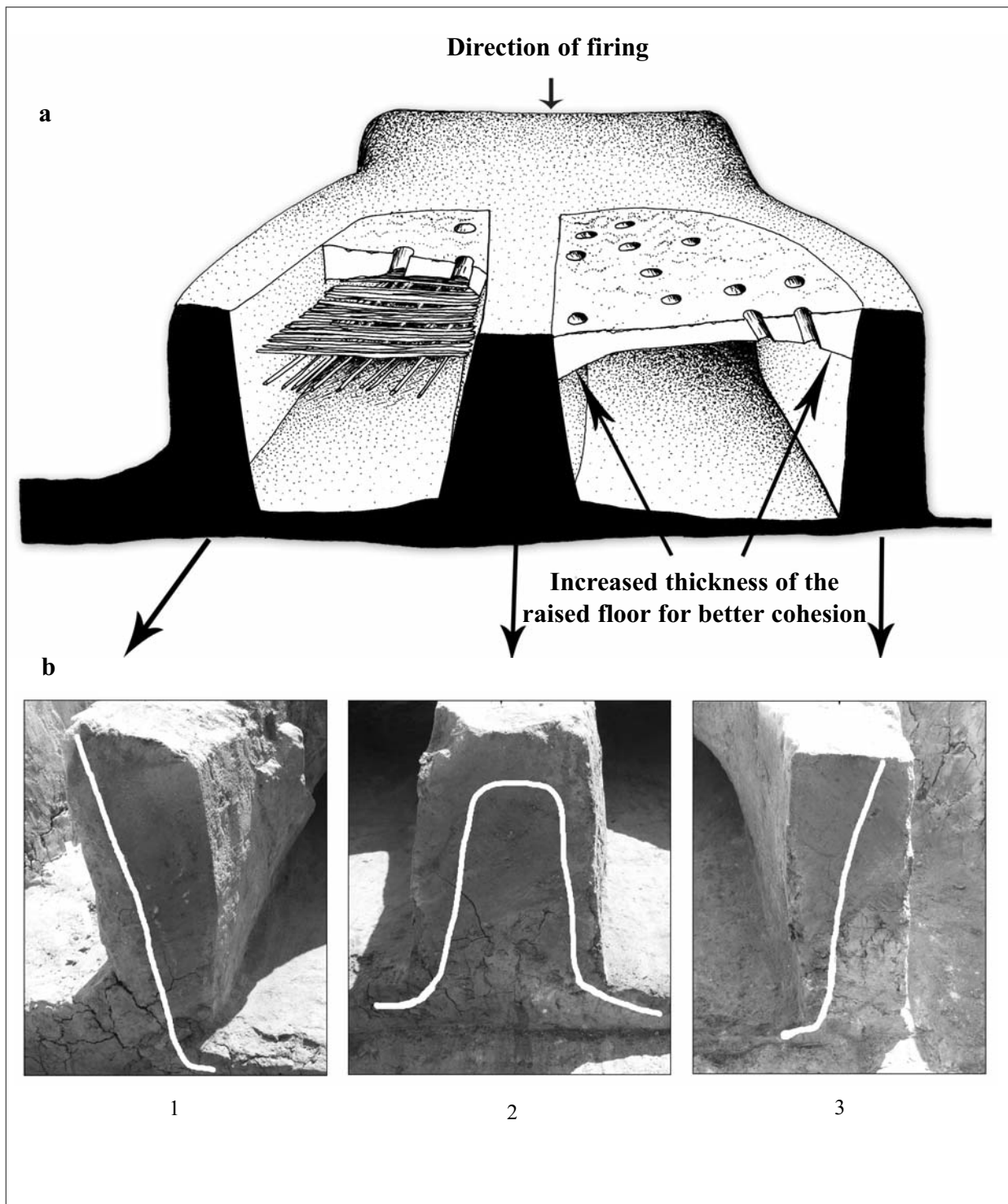

Fig. 4 a: Reconstructed cross section of the kiln (drawing by Márta Lakó) showing that the kiln frame tapers down towards its bottom and that the raised floor has increased thickness when it was attached to the kiln frame;
 b: Photograph of the cross section of the kiln frame showing that the frame was burnt thoroughly in its upper part indicating that the fire during its use was mostly situated in the upper part of the firing chamber
 4. kép: a: A kemence rekonstruált metszete (Lakó Márta rajza), amely mutatja a kemence keret, illetve a középső borda kúpos kiképzését, valamint a rostély megvastagodását azon a részen, ahol a kerethez és a bordához volt erősítve;
 b: A kemence metszetének fotója. A jelölések azt mutatják, hogy a rostélyhoz közelebb a kemence kerete és a középső borda jobban át van égve. Ezért feltételezhető, hogy a kemence használatakor a tűz a kemence tüzelőterének felső részében összpontosult

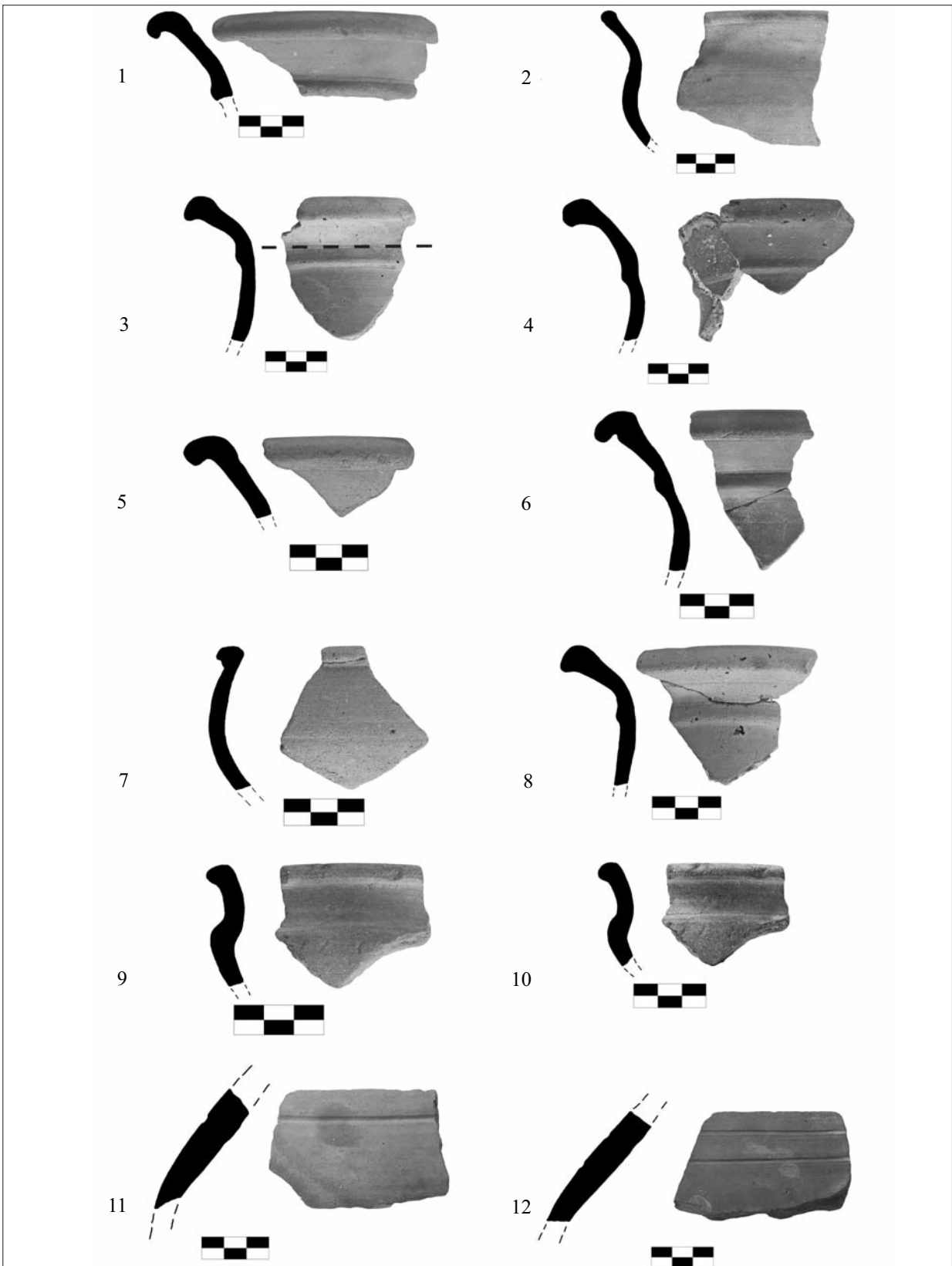

Fig. 5: Example of ceramics from the kiln
5. kép: Kerámiák a kemencéből

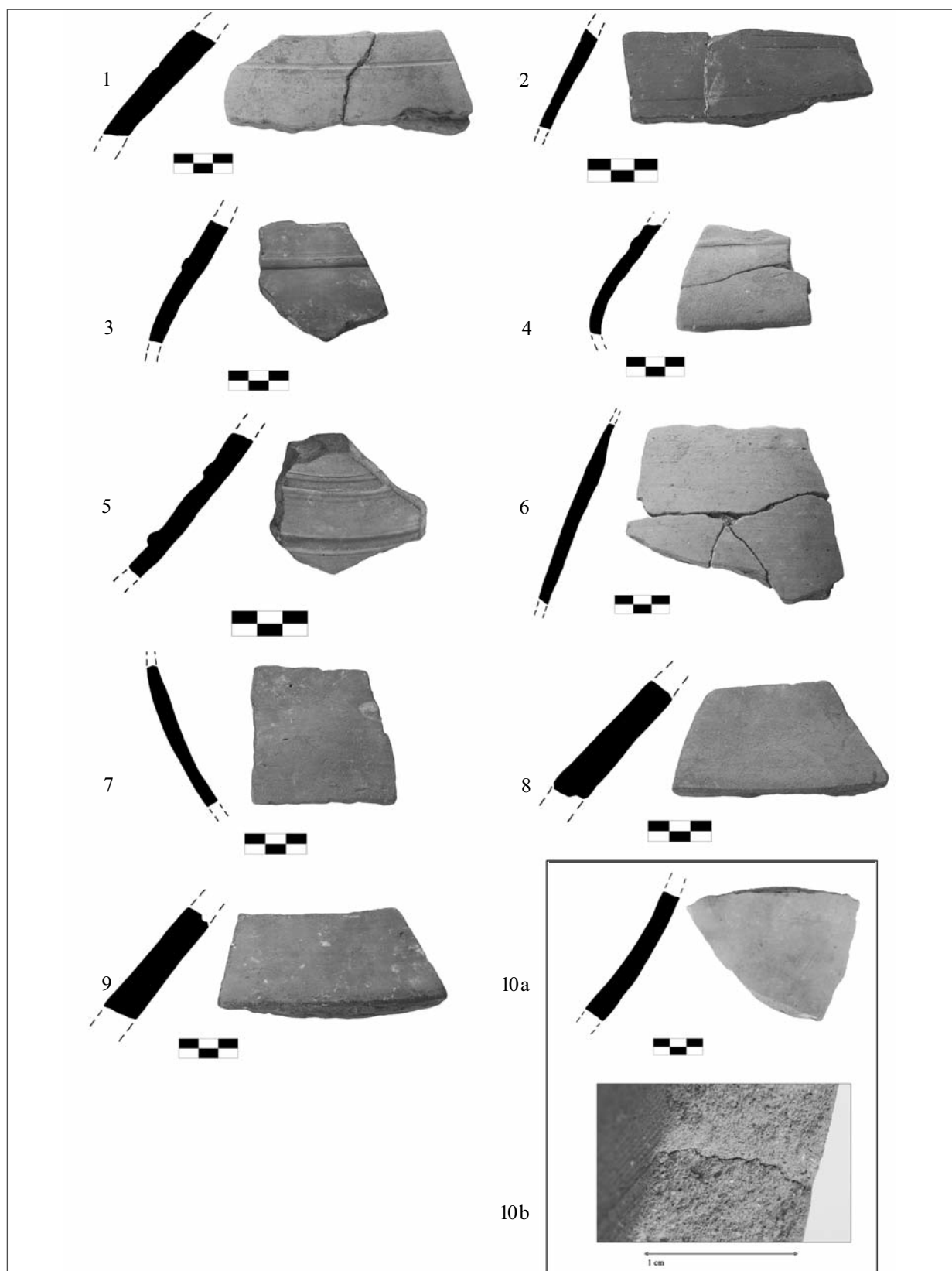

Fig. 6: Example of ceramics from the kiln
6. kép: Kerámiák a kemencéből

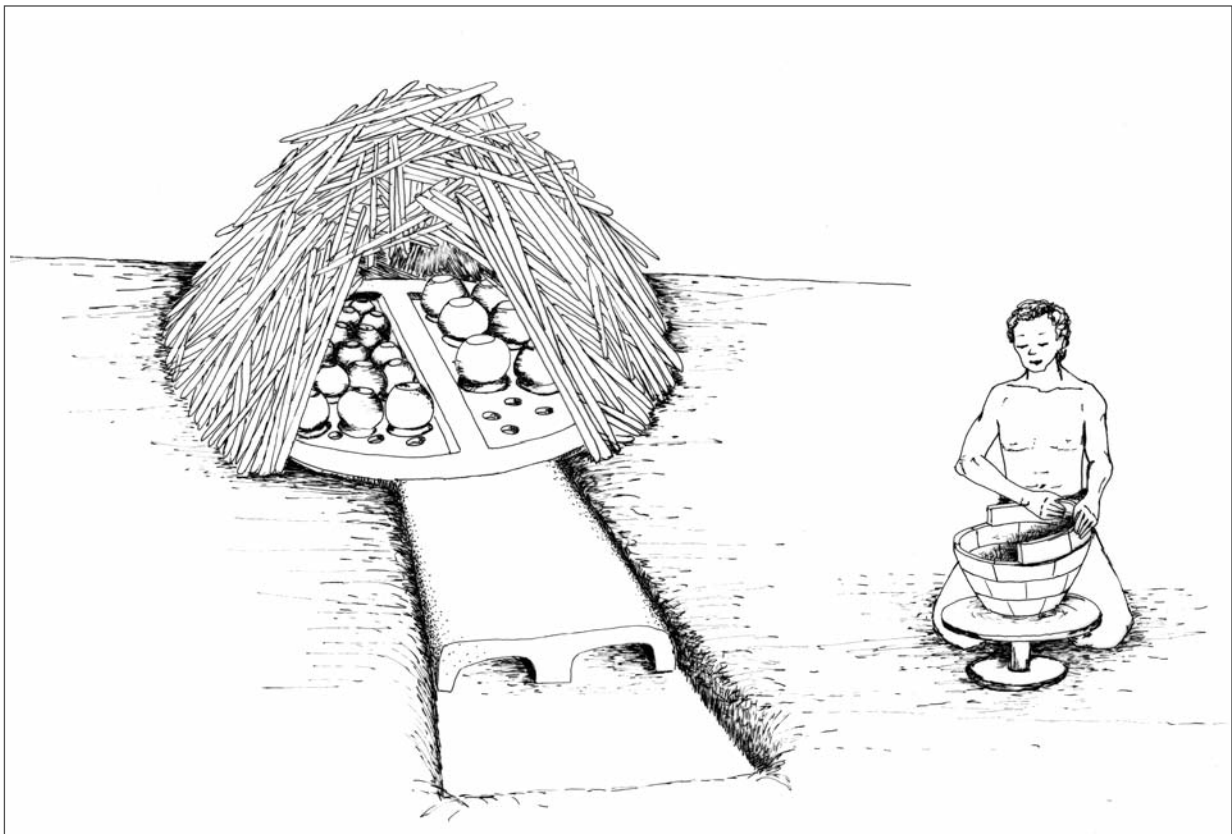

Fig. 7: Reconstruction of the use of kiln and potting. Drawing by Márta Lakó
7. kép: A kemence használatának, és az edények készítésének a rekonstrukciója (Lakó Márta rajza)

Eke István

A Szegvár–Kontra-parti késővaskori telep¹

Szegvár–Kontra-parti homokbánya leletmentése²

A régészeti feltárást három szakaszban Béres Mária, és Lőrinczy Gábor végezték 1984. december 12–20., 1985. március 18 – június 3., és 1985. július 1 – október 1. között.³ A leletmentő ásatásra azért volt szükség, mert a Szegvár és Szentés közötti vasúti pálya megerősítéséhez szükséges földet a szegvári egykori Kontra-tó melletti természetes magaslat elbontásával nyerték. Ez a magaslat Szegvár – Sápshalommal szemben terült el. A part jelentős részét már a korábbi földkitermelés során elhordták. Az új bányaterületen a szentesi Koszta József Múzeum régészeti terepbejárást végzett, amelynek eredményéből kiderült, hogy a területen intenzív Árpád-kori telep van. A földmunkák december 10-én indultak, ezért a leletmentést azonnal el kellett kezdeni. A feltárást során összesen 393 objektum került napvilágra. A legnagyobb mennyiségben Árpád-kori leletek és objektumok kerültek elő, melyet dr. Béres Mária dolgozott fel.⁴ Ezek mellett az újkőkori Szakálháti-kultúrából származó objektumokat, kora és kései rézkori leleteket tartalmazó hulladékgödröket, valamint kelta és szarmata településmaradványokat tártak fel (BÉRES 1985).

Már az első évben is tártak fel La Tène korú objektumokat. A következő évben szintén jelentős mennyiségű késő vaskori lelet került elő. Összesen két kelta lakóház és több kisebb objektum leletanyaga, illetve másodlagosan vagy szórványként talált kerámia-töredékek képviselik a késő vaskort.

Objektumok leírásai

A lelőhelyről igen elszórtan kerültek elő La Tène korú objektumok (10. kép). A késő vaskori kerámia-töredékek fiatalabb korszak objektumaiból is kerültek elő, illetve néhány edénytöredék szórványként szerepelt az átadott anyagban.⁵

1. ház (11. kép): Lekerekített téglalap alakú, föld-bemélyített, letapasztott padlójú ház. A padlón 2–5 cm vastagon sárréteg volt. Betöltése kb. 20 cm vastagságban hamus és könnyű pernyés volt, amely a ház szalmafedeléből származhat. A ház bontása közben nagy mennyiségű állatcsont, és kerámia került elő. A ház közepén tűzhely nyomát találták. A ház K–Ny-i tengelyében a tetőszerkezetet tartó ágasfák cölöplukait és a fal mentén és a sarkokban apró karólyukakat találtak. Ezek a ház felmenő sövényfalának nyomai. A ház déli fala közepén 80 cm hosszán és 30 cm széles padka húzódott. A ház bejárata a DK-i oldalon volt, lépcsőzetesen kialakítva, a ház DK-i sarkában a padló alatt egy nagyméretű hamus betöltésű objektum volt, melyből a szakálháti kultúra cserepei kerültek elő. Csoportokban több kisebb karólyukakat (átm.: 0,5–1 cm) találtak, amelyek a ház berendezésnek nyomai. A kerámia-töredékek mellett a betöltésből állatcsontok is kerültek elő.⁶ A ház DK-i sarkán és az őskori gödröt egy Árpád-kori objektum is vágta.

Leletanyag leírása:⁷

1. Tál peremtöredéke. Korongolt, barna, másodlagosan szürkésfeketére égett, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű, kifelé hajló, lekerekített, pálcás peremtöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. A vállon vízszintesen, két egymással párhuzamos árkolás fut körbe. Méretek: Pá.: 26 cm, Szé.: 17 cm, Ma.: 4,4 cm, V.: 0,5 cm. (1. kép 1).⁸

2. Tál peremtöredéke. Korongolt, szürkésfeketére égett, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű, kifelé hajló, lekerekített, díszítetlen pálcás peremtöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. Pá.: 26 cm, Szé.: 10,5 cm, Ma.: 3,5 cm, V.: 0,6 cm. (1. kép 2).

3. Tál peremtöredéke. Korongolt, szürkésfekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű, kifelé hajló, lekerekített, díszítetlen pálcás peremtöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. Pá.: 27 cm, Szé.: 7,1 cm, Ma.: 5,2 cm, V.: 0,5 cm. (1. kép 3).

4. *Tál* peremtöredéke. Korongolt, barna színű, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű, kissé behúzott, lekerekített, díszítetlen pálcás peremtöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. Pá.: 33 cm, Szé.: 5,2 cm, Ma.: 3,1 cm, V.: 0,7 cm. (1. kép 4).

5. *Tál* peremtöredéke. Korongolt, szürkésfekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű, kissé behúzott, lekerekített, díszítetlen pálcás peremtöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. Pá.: 28 cm, Szé.: 9,1 cm, Ma.: 4 cm, V.: 0,6 cm. (1. kép 7).

6. *Tál* peremtöredéke. Korongolt, szürkésfekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű, kissé behúzott, lekerekített, pálcás peremű edénytöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. A válltól az edény aljáig párhuzamosan körbefutó koncentrikus, bekarcolt körökkel díszített. Pá.: 28 cm, Szé.: 9,4 cm, Ma.: 11 cm, V.: 0,6 cm. (2. kép 1.; 8. kép 1).

7. *Edény*. Korongolt, szürkésfekete színű, homokkal soványított, kopott felületű kihajló lekerekített kónikus nyakú edény pálcás peremtöredéke. A nyakon és a vállon egy-egy bekarcolt, párhuzamosan körbefutó vonallal díszített. Pá.: 14 cm, Szé.: 10,1 cm, Ma.: 5,2 cm, V.: 0,4 cm. (1. kép 6).

8. *Edény*. Korongolt, szürkésfekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű erősen kopott, kihajló, egyenesen levágott szalagperem. Pá.: 17 cm, Szé.: 5,2 cm, Ma.: 2,5 cm, V.: 0,5 cm. (1. kép 5).

9. *Tál* töredék. Korongolt, szürkésfekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű kissé behúzott, lekerekített, duzzadt, díszítetlen peremtöredék. Pá.: 34 cm, Szé.: 6,5 cm, Ma.: 3 cm, V.: 0,7 cm. (1. kép 8).

10. *Tál* töredéke. Korongolt, barna színű, jól iszapolt homokkal soványított, kissé behúzott, lekerekített, pálcás peremtöredék. Pá.: 30 cm, Szé.: 4,9 cm, Ma.: 2,5 cm, V.: 0,4 cm. (1. kép 9).

11. *Tál* töredék. Korongolt, szürkésfekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, erősen kopott felületű, kissé behúzott, lekerekített, díszítetlen pálcás peremtöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. Pá.: 32 cm, Szé.: 3,5 cm, Ma.: 3 cm, V.: 0,4 cm. (1. kép 10).

12. *Tál* töredék. Korongolt, szürkésfekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű, kissé behúzott, lekerekített, pálcás peremű edénytöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. A válltól az edény aljáig párhuzamosan körbefutó koncentrikus, bekarcolt körökkel díszített. Szé.: 2,5 cm, Ma.: 2,6 cm, V.: 0,6 cm. (1. kép 11).

13. *Fazék* töredéke. Korongolt, barna, homokkal, és kerámiazúzával soványított oldaltöredék, függőlegesen futó fésűs díszítéssel. Szé.: 7,2 cm, Ma.: 6,1 cm, V.: 0,7 cm. (3. kép 1).

14. Lencse alakú *palack* oldaltöredéke. Korongolt, barna, másodlagosan szürkésfeketére égett, jól iszapolt homokkal soványított oldaltöredék, az edény válla és a hasa között három párhuzamosan körbefutó bekarcolt vonallal díszített. A vonalak közötti felület durvított. Szé.: 22,8 cm, Ma.: 8,9 cm, V.: 0,6 cm (2. kép 3., 8. kép 2).

15. *Edény* töredéke. Korongolt, fekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső fényezett felületén párhuzamosan körbefutó besimított vonalakkal díszített oldaltöredék. Szé.: 12,5 cm, Ma.: 8,5 cm, V.: 0,6 cm. (3. kép 3).

16. *Tál* töredéke. Korongolt, szürkésbarna színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső felületén két besimított vonallal díszített fényezett felületű, belső felületén körbefutó, besimított, koncentrikus körökkel díszített oldaltöredék. Szé.: 13,2 cm, Ma.: 8,7 cm, V.: 0,7 cm.

17. Kétfülű *edény* töredéke. Korongolt, sötétbarna színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső felületén felfényezett edény oldaltöredéke. A vállán szalagfűl indítással. Szé.: 15,5 cm, Ma.: 9,5 cm, V.: 0,7 cm. (2. kép 2.; 8. kép 3).

18. *Edény* töredékei. Korongolt, fekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső felületén fényezett edény oldal és aljtöredékei. A vállán bordadíszsel, az edény hasvonalától az aljáig párhuzamosan körbefutó besimított vonalakkal díszített. Az edény több össze nem illő töredéke. Fá: 11 cm, Szé.: 5,8–8,2 cm, Ma.: 3,8–6,2 cm, V.: 0,6 cm. (3. kép 6–9).

19. *Edény* töredéke. Korongolt, szürkésbarna színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső felületén fényezett oldaltöredék, vállon körbefutó bordadíszsel. A váll fölött körbefutó besimított vonallal díszített. Szé.: 9,2 cm, Ma.: 5,8 cm, V.: 0,7 cm. (3. kép 4).

20. *Edény* töredéke. Korongolt, fekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső felületén fényezett oldaltöredék, vállán kettős árkolással. Szé.: 5,1 cm, Ma.: 5,8 cm, V.: 0,6 cm. (3. kép 5).

21. *Csupor* töredéke. Kézszel formált, kívül fekete, belül szürkésbarna színű, csillámos homokkal és kerámiazúzával soványított, egyenesen levágott peremtöredék, díszítetlen, felülete fényezett. Pá.: 10 cm, Szé.: 4,5 cm, Ma.: 5,3 cm, V.: 0,7 cm. (4. kép 1).

22. *Fazék* töredékei. Kézszel formált, kívül fekete, belül szürkésfekete színű, csillámos homokkal és kerámiazúzával soványított, egyenesen levágott, enyhén kihajló, megvastagodó peremtöredék. Felülete díszítetlen, enyhén fényezett felületű. Pá.: 17 cm, Szé.: 6,5 cm, Ma.: 4,5 cm, V.: 0,7 cm. (4. kép 2).

23. *Hombár* töredéke. Kézszel formált, kívül szürke, belül barna színű, homokkal és kerámiazúzával soványított vastag falú lombár oldaltöredéke. Vállán kis kerekátmetszetű bütyökkel díszített. Szé.: 7,3 cm, Ma.: 9,6 cm, V.: 1,3 cm. (4. kép 3).

24. *Fazék* töredéke. Kézzelel formált, szürkésbarna színű, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, egyenesen levágott, kissé behúzott peremtöredék. Felülete díszítetlen, kopott. Pá.: 20 cm, Szé.: 9,5 cm, Ma.: 8 cm V.: 0,8 cm. (4. kép 4).

25. *Hombár* töredéke. Kézzelel formált, kívül szürke, belül barna színű, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított vastag falú lombár oldaltöredéke. Kis kerekátmetszetű bütyökkel díszített. Szé.: 7,1 cm, Ma.: 4,2 cm, V.: 1,4 cm (4. kép 6).

26. *Hombár* töredék. Kézzelel formált, kívül fekete, belül szürkésfekete színű, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított vastag falú lombár oldaltöredéke. Vállán kerekátmetszetű bütyökkel díszített. Szé.: 13,2 cm, Ma.: 12,2 cm, V.: 1,6 cm (4. kép 5).

27. *Hombár* fenéktöredéke. Kézzelel formált szürkésbarna színű, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, kopott felületű, egyenesen levágott, vastag falú lombár aljtöredéke. Fá: 13 cm, Ma.: 6,1 cm, V.: 1,6 cm. (5. kép 7).

28. *Edény* oldaltöredéke. Kézzelel formált, kívül szürkésbarna, belül szürke, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított edény ferde bevagdálásokkal tagolt bordával díszített oldaltöredéke. A felülete enyhén felfényezett. Szé.: 6,1 cm, Ma.: 5,9 cm, V.: 1,1 cm (5. kép 2).

97. ház: Lekerekített téglalap alakú, földbemélyített, nem tapasztott, hanem lejárt és igen sokszor sározott alja volt. A ház területén egy vagy két kisebb méretű 30–40 cm átmérőjű gödör volt. Amelyek bontás közben érzékelhetőek voltak. Biztosan csak egy cölöplyuk volt benne, az is sekély mélységű, de csak a bontás során a sározás legfelső rétegében jelentkezett. Méretei: 460 x 335 cm.

Leletanyag leírása:

1. *Edény* töredéke. Korongolt, szürkésbarna színű, jól iszapolt homokkal soványított, korsó enyhén kihajló duzzadt peremtöredéke. Szé.: 4,1 cm, Ma.: 2 cm, V.: 0,6 cm (7. kép 1).

2. *Tál* töredéke. Korongolt, szürke színű, jól iszapolt homokkal soványított, fényezett felületű, kifelé hajló, lekerekített, díszítetlen pálcás peremtöredék. A legnagyobb szélességét a vállnál éri el. Pá.: 23 cm, Szé.: 6,5 cm, Ma.: 3,2 cm, V.: 0,6 cm. (7. kép 2).

3. *Orsókarika*. Korongolt, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított edény oldaltöredékéből kialakított, szabálytalan alakú orsókarika. Szé.: 6,5 cm, Ma.: 6 cm, V.: 0,7 cm (7. kép 4).

4. *Edény* töredéke. Korongolt, szürkésbarna színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső felületén fényezett oldaltöredék, vállán párhuzamosan körbefutó, besimított vonaldíszsel. Szé.: 5,5 cm, Ma.: 4,6 cm, V.: 0,6 cm (7. kép 5).

5. *Tál* töredéke. Korongolt, szürkésbarna színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső fényezett felületén párhuzamosan körbefutó besimított vonallal díszített, belső felületén körbefutó, besimított, koncentrikus körökkel díszített oldaltöredék. Szé.: 5,8 cm, Ma.: 3,6 cm, V.: 0,8 cm (7. kép 3).

6. *Csupor* töredéke. Korongolt, szürkésfekete színű, jól iszapolt homokkal soványított, külső felületén fényezett kisméretű csupor kettős-kónikus oldaltöredékei. Szé.: 8,1; 7 cm, Ma.: 4,2; 3,1 cm, V.: 0,6 cm (7. kép 6–7).

7. *Urna* alakú edény töredéke. Korongolt, barna, szürke foltos, jól iszapolt homokkal soványított, urna alakú edény oldaltöredéke. Külső felülete fényezett, kopott. A váll vonalán árkolással tagolt, az árkolás alatt két párhuzamosan körbefutó besimított vonal között kettős hullámvonallal díszített. Szé.: 27,1 cm, Ma.: 20,3 cm, V.: 0,8 cm (6. kép 3; 9. kép 2).

8. *Fazék* töredéke. Kézzelel formált, kívül barna, belül szürkésfekete színű, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, kopott felületű, egyenesen levágott, vastag falú talpkorongon álló fazék aljtöredéke. Az alsó részén oldalt lyuk van kialakítva. Fá: 7,7 cm, Ma.: 4,1 cm, V.: 1,2 cm (5. kép 1).

9. *Csupor* töredéke. Kézzelel formált, kívül fekete, belül szürkésbarna színű, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, fényezett felületű oldaltöredék, vállán kerek átmetszetű bütyökkel díszített. Szé.: 5,3 cm, Ma.: 3 cm, V.: 0,9 cm (5. kép 4).

10. *Fazék* töredéke. Kézzelel formált, szürkésbarna, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított fazék oldaltöredéke. Vállán ujjbenyomással tagolt léccel díszített. Szé.: 8,1 cm, Ma.: 4,5 cm, V.: 0,8 cm (5. kép 6).

11. *Fazék* töredéke. Kézzelel formált, kívül fekete, belül szürkésfekete, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított fazék oldaltöredéke. Külső felülete fényezett, kopott. Vállán bevagdálással tagolt léccel díszített. Szé.: 5,5 cm, Ma.: 4,1 cm, V.: 0,8 cm (5. kép 5).

12. *Csupor* töredékei. Kézzelel formált, kívül barna, fekete foltos, belül szürkésbarna, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, csupor. A külső felülete fényezett, a vállán körömbenyomással és kis kihúzott bütyökkel díszített. Alja egyenes, pereme egyenesen levágott, kissé behúzott. Pá.: 11 cm, Fá: 7,5 cm, Ma.: 11,2 cm, V.: 0,7 cm (6. kép 1.; 9. kép 1).

272. gödör (12. kép): Szürkésfekete, réteges, rendkívül kemény betöltésű gödör. Csak a gödör alját tárták fel, melyet egy árok metszet (271).

Leletanyag leírása:

1. *Edény* oldal és aljtöredékei. Kézzelel formált, kívül vörösesbarna, belül szürke, fekete foltos, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított edény oldaltöredéke.

Külső felülete simított, kis részen textillenymat látható. Fá: 10,4 cm, Ma.: 7,9 cm, V.: 0,7 cm (6. kép 2).

2. *Edény* oldaltöredéke. Korongolt, sötétszürke, csillámos homokkal soványított edény oldaltöredéke. Felületén párhuzamosan, vékonyan bekarcolt vonalak futnak. Ma.: 5,3 cm, Szé.: 8,4 cm, V.: 0,7–1 cm.

3. *Edény* peremtöredéke. Korongolt, szürkésbarna színű, homokkal soványított, erősen kihajló peremtöredék. Ma.: 1,7 cm, Szé.: 3,2 cm, V.: 0,7 cm.

340. gödör (12. kép): Nagyméretű, viszonylag sekély gödör. Alja kitapasztott. Kemény, szürkésfekete egynemű betöltéséből főként állatcsontok és egy kerámiatöredék került elő.

342. gödör (12. kép): Nagyméretű, kemény, homogén, szürkésfekete betöltésű gödör. Betöltéséből sok állatcsont került elő.

Leletanyag leírása:

1. *Edény* oldaltöredéke. Kézzel formált, kívül világosbarna, belül szürkésbarna, kerámiázúalékkal soványított edény oldaltöredéke. Szé.: 6,8 cm, V.: 1,4 cm.

365. gödör: Szürkésfekete foltja bizonytalanul jelentkezett. Bontása során kevés leletanyag került elő belőle. A gödör betöltése rendkívül kemény, szürkésfekete iszap volt. A szürke és fekete rétegek jól elkülöníthetők voltak a betöltésben. A gödör betöltése más kelta gödrökéhez nagyon hasonló volt. Falai függőlegesek, alja egyenes, rétegesen feltöltődött, rendkívül kemény, szürke, és fekete rétegek változnak benne. Átm.: 150 cm, mélysége 1 m.

Leletanyag leírása:

1. *Edény* aljtöredéke. Korongolt, szürkésfekete színű, csillámos homokkal soványított, edény aljtöredéke. Alján két párhuzamosan futó, bekarcolt vonallal díszített. Fá: 11 cm, Ma.: 4,3 cm, V.: 1,4 cm (5. kép 3).

368. gödör (12. kép): A gödörnek csak fele esett a szelvénybe, csak ezt a részt bontották ki. Enyhén tektonosodó formájú gödör. Betöltése lágy, morzsás fekete föld volt. Több csont és cserépdarab került elő a kibontott É-i részből, a D-i rész a szelvényfal alá esett, és nem bontották ki. Átmérője 132 cm, mélysége 90 cm.

Leletanyag leírása:

1. *Hombár* oldaltöredéke. Korongolt, kívül szürkésfekete, belül világosszürke színű, jól iszapolt homokkal soványított lombár oldaltöredéke. Törésfelülete kívül-belül barna, középen szürke. Külső felülete párhuzamos sávokban felfényezett. Ma.: 18 cm, Szé.: 14,2 cm, V.: 1,1 cm (7. kép 9).

2. *Edény* oldaltöredéke. Korongolt, kívül fekete, belül szürke, jól iszapolt homokkal soványított, edény oldaltöredéke. Külső felülete felfényezett. Ma.: 4,7 cm, Szé.: 3,9 cm, V.: 0,8 cm.

A településszerkezet

A feltárt területen, a biztosan La Tène korinak tekinthető objektumok igen elszórtan helyezkedtek el. Ezek közül a két házzal foglalkozom részletesebben.

A késő vaskorban a kelta telepekre egy részére jellemző volt, hogy igen kis kiterjedésűek, és rövid ideig voltak lakottak (MARÁZ 1973, 55). A kelta oppidumok mellett egész Európában megtalálhatók az 1-2 házból álló tanyaszerű lakóhelyek. Ezekről a majorságokról Ceasar: Commentarii De Bello Gallico című művében többször is említést tesz (idézi MARÁZ 1973, 59. 72. lábjegyzet).

Az objektumok kevés száma, és szórt elhelyezkedése a Dél-Alföldön feltárt késővaskori telepekre jellemzőnek mondható. Csongrád–Vidre szigeten feltárt, késő La Tène kori telepen (GOLDMAN 1971, 53–61.), két ház illetve egy kemence került elő. Ószentiván VIII lelőhelyen is csak szórványosan kerültek elő kelta cserepek (PÁRDUCZ 1941, 175). A Hódmezővásárhely melletti Fehértó partján Banner János és Párducz Mihály tárt fel kelta objektumokat, melyek között földbe mélyített házak is voltak (BANNER 1943, 195–201; PÁRDUCZ 1944–1945, 62–80).

A házakra jellemző, hogy lekerekített téglalap alakúak, hossz tengelyük kelet-nyugati irányú. Az 1. ház keleti és nyugati fala mellett, közepén egy-egy cölöplyukat találtak, ahol a tetőszerkezetet tartó ágasfák voltak. A falak mellett talált kis méretű lyukak a sövényfalat alkotó karók nyomai. A házból előkerült tapasztás darabok lenyomatai is sövényfalú házra utalnak. Hasonló lehetett a 97. ház is, bár a szerkezetére utaló nyomok nem voltak biztosan megállapíthatók.

Ez a háztípus a késő La Tène korban általánosan elterjedt volt a Kárpát-medencében. Hasonló szerkezetű házakat tártak fel Csongrád–Vidre szigeten (GOLDMAN 1971, 53–61), Csanytelek–Palén (A. PÁL 1994, 229–237.), Lébényben (PUSZTAI 1967, 5–11), Szelevényben (CSEH 1999, 172), Budaörsön (OTTOMÁNYI 2005, 75). Zala megyében 13 ilyen házat tudtak megfigyelni (HORVÁTH 1987, 69–74). Legújabbban a Sajópetriben feltárt kelta falu monografikus feldolgozása jelent meg, ahol ez a háztípus is gyakran előfordult (SZABÓ et al 2007, 201–219).

Ezekre a házakra közösen jellemző, hogy lekerekített téglalap alakúak, kelet-nyugati hossz tengelyük van, a két rövidebb oldal közepén egy-egy cölöplyukkal, gyakran lesározott vagy döngölt padlójuk. Több esetben is tűzhelyet, vagy tüzelésnyomot tudtak

megfigyelni ezekben az épületekben, hasonlóan az I. házhoz. Ezek a házak tapasztott sövényfalú, nyereg-tetős házak lehettek, a tetőt szalmából építették (PUSZTAI 1967, 4. ábra).

Az eddig feltárt és közzétett késővaskori településekre közösen jellemző, hogy minden esetben vízparton helyezkednek el, és közvetlenül a vízzel határos lejtőket, teraszokat választják az épületek helyeül (HORVÁTH 1978, 19). Ez hasonlóképpen volt a Szegvár–Kontra-parti majorság esetében is.

A feltárt késővaskorból származó gödrök a két kelta háztól délnyugatra, meglehetősen messze, egy csoportban helyezkedtek el. Ezekre közösen jellemző, hogy igen nagy méretűek, oldaluk egyenes, vagy kissé szűkülő, betöltésük kemény, sötétszürke. Ezek a gödrök a majorsághoz tartozó élelemtároló vermek lehettek.

A leletanyag értékelése

A Szegvár–Kontra-parton előkerült késő vaskori leletanyag két nagy csoportra osztható. Az első csoportot a jó minőségű, korongolt vékonyfalú, díszített tálak perem- és oldaltöredékei, egy lencse alakú edény oldaltöredéke, edények, nagy méretű edények töredékei jelentik. A másik csoportot a kézzel formált, korongolatlan edények, és azok töredékei alkotják. A lelőhelyen nem kerültek elő késővaskorból származó fémtárgyak, ékszerek, fibulák, amelyeknek a kronológiája pontosan kidolgozott, így a kormeghatározást csak a kerámiaanyag alapján lehet megtenni.

A korongolt kerámiaanyag párhuzamai jól megtalálhatók mind Morvaországban, mind Szerbia északi részén. Ezeket az edényformákat, a morvaországi anyag feldolgozása során Meduna a La Tène leletanyag 6. horizontjába sorolta, bár egyes formák megléte már az 5. horizontban is kimutatható (MEDUNA 1980, 146–147). A délvidéki leletanyagban a gomolavai tell VI. a és VI. b fázisában jelennek meg ezek a késő kelta edényformák (JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, 78–91, 192–197).⁹

A leletek magyarországi analógiáit megtaláljuk a Gellérthegy–tabáni anyagban is (BÓNIS 1969), valamint dél-alföldi leletanyagban Csongrád–Vidreszigeten (GOLDMAN 1971, 53–61), Csanytelek–Palén (A. PÁL 1994, 229–237), lelőhelyeken, és Kiszombor C (MARÁZ 1973, 50), Székutas–Sóshalom (Ua. 56, MARÁZ 1974, 109) kelta sírjaiban.

A leletek keltezését a tálak alapján lehet legpontosabban megtenni, mert a „La Tène kerámia körében ez a legjobban szétválasztható edényforma, egyes típusait a fibulákhoz hasonló pontossággal lehet datálni.” (HUNYADY 1944, 127). Legélesebben a La Tène B és La Tène D formái válnak ki, ezekre jellemző, hogy a legnagyobb átmérő a vállvonatra csúszik fel. Az

előkerült leletek keltezését ez alapján tudjuk megtenni.

Szegvár–Kontraparton előkerült edényeket a következő csoportokra oszthatjuk:

1. Korongolt edények

a) *Tálak*: A legtöbb táltöredék az 1. és a 97. házból került elő. Ezekről egységesen elmondható, hogy korongoltak, homokkal soványítottak, kívülről fényezették, legtöbbször pálcás vagy duzzadt peremű, a vállvonalknál érik el a legnagyobb átmérőt. (1. kép 1–4, 7–11; 2. kép 1; 7. kép 1–2; 8. kép 1) Ez a La Tène C2–D és D korszakból származó tálakra jellemző. Párhuzamaik megtalálhatóak mind a kárpát-medencei (BÓNIS 1969, Abb. 60. 10, Abb. 92. 12, Abb. 98. 12; GOLDMAN 1971, I. tábla 7; II. tábla 1a, 3, 7; MARÁZ 1974, Taf. III. 1), mind a morvaországi (MEDUNA 1980, 147, Abb. 21 11, 13) és a délvidéki (JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, T. XVIII. 1–4. T. XXIX. 2) anyagban. Ezeket a tálformákat, illetve a belül párhuzamosan futó besimított vonalakkal, spirálissal díszített tálakat (1. ház 16. töredék) Hunyady a 8. és 9. formába sorolja az apahidai leletek alapján (HUNYADY 1942, LXXXVIII. 1–3), melyeket La Tène C2–D közös tálformáinak tart (HUNYADY 1944, 130–131). A 9. formára jellemző, hogy a kissé behúzott, egyenesen álló vastag perem, mely a tál tetején külön gyűrű benyomását kelti. Ez jellemzi a Szegvár–Kontra-parton előkerült kelta tálakat is.

b) *Kétfülű agyagkantharos*: Az 1. házból előkerültek egy kétfülű edény töredékei is (2. kép 2; 8. kép 3). Az edény egyik párhuzama a Kiszombor C temető 17. sírjából előkerült kis talpas agyag amphora (MARÁZ 1977, 54. 6. kép 1). Ezeknek az edényeknek a balkáni-illír területekről való származását Hunyady Ilona állapította meg. Az edényforma a Kárpát-medencében fordul elő, a nyugati Kelta területen hiányzik. A forma megjelenését Maráz Borbála La Tène C-re datálta Eszéki és Orosháza–Gyopárosi sírleletek alapján (MARÁZ 1973, 51), de az edényforma később is használatban marad, megtaláljuk a Gomolavai (JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, 154. XXVIII. 8)¹⁰ késő kelta leletanyagban is. Egy másik déli párhuzama Kupinovoról (HUNYADY 1942, LXVI. 3) származik, melyet Hunyady a La Tène D időszakra datál.

c) *Fazekak és egyéb edények*: Az előkerült töredékek közül több tartozhatott nagyobb méretű edényhez, bár csak a 97. házból előkerült töredékből (6. kép 3) tudunk következtetni formára, a többi túl kis méretű, így az edények alakját nem tudjuk megrajzolni. Ennek az edénynek a formai párhuzamaikét hozható a Kiszombor C temető 1. és 7. sírjának edényei, amelyet Maráz La Tène C időszakra keltez (MARÁZ 1973, II. tábla 3–3a), illetve biztosan La Tène D időszakra tehető leletek között is (HUNYADY 1942, LXXXVII. 10; Gyulavarsánd, XCI. 5; Alsógellér, BÓNIS 1969,

Abb 96. 26; JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, 142. XIX. 5; MARÁZ 1973, 50. II. tábla 3/a). A hullámvonalas díszítés a La Tène C2–D időszakban megjelenik, de a La Tène D időszakra leginkább jellemző (HUNYADY 1944, 59). Az 1. házból előkerült peremtöredék (1. kép 6) egy nagyméretű korsó töredéke melynek analógiáit megtaláljuk a Gellérthegy–tabáni késő-kelta anyagban (BÓNIS 1969, Abb. 99. 7).

Két fésűdsízes fazéktöredék került elő a Szegvár–Kontra-partról (3. kép 1–2). Ezeket a fésűs díszítésű edényeket, főleg a grafitos soványításúak a La Tène C időszaktól jellemzők.

d) *Csuprok*: az 1. házból került elő egy kis méretű, erősen összeszűkülő csupor több töredéke, illetve a 97. házból egy kettős kónikus csupor töredéke. Az edényforma nem állapítható meg biztosan.

e) *Tárolóedények*: A 368. objektumból előkerült vastag falú edénytöredék sávosan fényezett díszítése a késő La Tène időszakra jellemző. Ilyen típusú díszítés van a földéaki (HUNYADY 1942, LXXXVII. 3) és az apahidai (HUNYADY 1942, LXXXVII. 6) urnákon is, melyeket Hunyady a La Tène C időszak végére datál (HUNYADY 1944, 145).

2. Kézzel formált edények

Egy másik leletcsoportot képviselnek a kézzel formált edények. A késővaszkori kézzel formált edények elkülönítése nehéz feladat, mert a lelőhelyen több korszak hagyatéka is megtalálható, és ezen időszakok durva házikerámiája kevésben tér el egymástól. A meghatározást nehezítette, hogy a kelta objektumok majdnem mindegyike bolygatott volt más korszakból származó objektumokkal.¹¹

A késő La Tène anyag finom, korongolt áruit egész Európában a kézzel készült, durva kerámia kíséri. Nem korongolt edények nem csak a korai La Tène korból származó környezetben találtak, amely a Hallstatt formák továbbélése, hanem tipikus késő La Tène telepeken is. A kézzel készült edényfajták formáinak eredetét a magyar kutatás közös trák-szkíta és illír gyökerekre vezeti vissza (BÓNIS 1969, 188–189; HUNYADY 1944, 51–56), a kései La Tène korban pedig dák hatást mutatott ki B. Bónis Éva. A Gellérthegy tabáni leletanyag durva házikerámiájából három típust különít el, amelyeket biztosan az időszak jellemző kézzel formált kerámiájának tart (BÓNIS 1969, 188–189.). Ezek a következők:

1. A csonkakúp-formájú füles tálak, amelyeket a magyar kutatás dák tálnak nevez. Ez az edényforma Sziléziától a Balkánig megjelenik az időszámításunk kezdetén (BÓNIS 1969, Abb. 17. 23; Abb. 34. 19; Abb. 42. 23).

2. Vékony, magas vödörformájú edények kihajló peremmel. A szkíta és illír edényektől ez a kihajló perem különíti el. Díszítésükre jellemző, az ívelt,

ujjbenyomásokkal díszített girlandok, lyukkal tagolt rozettajellegű bütykök, az edény alsó részén egyenes vagy srég barázda, lapos bütykök (BÓNIS 1969, Abb. 17. 24; Abb. 42. 22; Abb. 87. 26).

3. Alacsony, vödörformájú behúzott peremű fazekak, amelyek több ősi szkíta-illír formára emlékeztetnek (BÓNIS 1969, Abb. 22. 7; Abb. 25. 10; Abb. 50. 19; Abb. 62. 10).

A Szegvár–Kontra-parton előkerült kézzel készült edények (virágcserep alakú edények, fazekak, tárolóedények) a második és harmadik csoportba sorolhatók. Ezek anyagukban, formájukban, díszítésükben eltérnek a korongolt anyagtól. (4. kép 1–6; 5. kép 1–2, 4–7; 6. kép 1–2) Ezek az edénytöredékek az 1. ház és a 97. házból kerültek elő. Jellemző ezekre az edényekre, hogy kerámiazúzával soványítottak, rosszul, foltosan égetettek, felületük durva, kissé fényezett. Körömbenyomással illetve körömbenyomással, rovátkolással tagolt bordával díszítettek. Az edények párhuzamait Magyarországon a Dunától keletre, Erdélyben és volt Jugoszlávia északi részén találjuk meg. A romániai késővaszkori leletanyag összefoglalásában, a Crișan a IIIa. fázisba sorolja az ilyen típusú leleteket (CRIȘAN 1969), és a Kr. e. 100 és Kr. u. 100 időszakra keltezi. A Gomolavai és a Budapest–tabáni (BÓNIS 1969, Abb 52. 15–19, 22–26; Abb 57. 28; Abb 58. 25; Abb. 93. 17–19, 25–28; Abb 95. 25) leletanyagban is megtalálható ez a típusú kerámia. Jovanović hasonló leletanyagot közöl a VIIb. fázisra keltezett leletek között, és dák kerámiának tartja (JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, 200). Jó párhuzamokat találunk a Budaörsön feltárt késő La Tène település anyagában is (OTTOMÁNYI 2005, 112–119. Abb. 14. 4–9; Abb 17. 5–8; Abb. 18, 6; Abb 19).

a) *Virágcserep alakú edények*. A 97. házból került elő egy kisméretű virágcserep alakú edény (6. kép 1; 9. kép 1). Legjobb párhuzama a bodroghalmi temető 4. sírjából került elő (HELLEBRANDT 1999, 257 LXVII. 11). A temetőt az előkerült kerámia és fibulák alapján La Tène C1 időszakra keltezik. Ugyanez az edénytípus megtalálható a scordiscus leletanyagban is (JOVANOVIĆ 1975, 169, Fig. 13). Az edénytípus analógiáit megtaláljuk a Budapest–tabáni kelta leletanyagban is (CRIȘAN 1969, 161. Fig. 73. 4; 162. Fig. 75. 3; BÓNIS 1969, Abb. 87. 25). Hasonló edény Csongrád–Vidreszigeten is előkerült (GOLDMAN 1971, 3. ábra). Ezt a formát Hunyady szkíta eredetűnek tartja (HUNYADY 1944, 55), és a kelta leletanyagba való bekerülését a La Tène C időszakra teszi és egészen a La Tène D időszakig megmarad.

b) *Csuprok, fazekak*: Kis méretű levágott peremű hordó formájú edények töredékei mindkét házból kerültek elő. (4. kép 1–2, 4; 5. kép 1–2, 4–6) Ezek az

előbb felvázolt 2 és 3. kategóriájába sorolhatók. A 2. típus egy töredéke került elő az 1. házból (4. kép 3). A kisméretű hordóformájú edényekre jellemző az egyenesen levágott perem, és a körömbenyomkodásos díszítés illetve a körömbenyomkodással illetve bevagdálásokkal tagolt díszített borda (4. kép 1–2, 4; 5. kép 1–2, 4–6). Ezeknek párhuzamai mind a már említett romániai és jugoszláviai anyagban megvan, illetve a kelet-magyarországi késővaskori leletek között is (CRIȘAN 1969, Fig. 70–76; GOLDMAN I. tábla 1, 5; III. tábla 9. A; PÁL 4. tábla 2, 5).

c) *Tárolóedények*: Az 1. ház leletei között több oldaltöredéket találunk, amelyek valószínűleg nagyméretű hombárok töredékei lehettek (4. kép 5–6; 5. kép 7). A feketére égetett vastag falú, kissé felfnyezett hombároknak, kerek átmetszetű fogóbütyökkel díszített edények párhuzamait a Budapest–Tabánban (BÓNIS 1969, Abb. 25. 15), a gomolavai (JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, 86)¹² leletanyagban és Romániában (CRIȘAN 1969, Fig. 71, 9; Fig. 73. 8) is megtaláljuk.

Összegzés

A Szegvár–Kontra-partról előkerült késővaskori leletek jelentős része a La Tène időszak végére keltezhető. Egyes edényformák ugyan már a La Tène C periódusban is megvannak de ezeknek a formáknak a továbbélése valószínűsíthető. A legjobban keltezhető kelta edények a tálak. A Szegvár–Kontra-parti tálformák legjobb párhuzamai a La Tène C2–D, amelyek alapján a telep korát is erre az időszakra tehetjük, ami kb. a Kr. e. 2. század végére tehető.

A leletek alapján világos, hogy Szegvár–Kontra-parton feltárt késővaskori telep egy kelta majorszerű település lehetett, amely nem különbözik a környékben feltárt hasonló korú telepektől. (Csanytelek–Palé, Csongrád–Vidresziget). Lakói mezőgazdasággal foglalkozhattak, erre utalnak a gabonátároló vermek, és az ezekben talált állatsontok.

Jegyzetek:

- ¹ Jelen dolgozat a 2004-ben leadott szakdolgozatom módosított változata. A szakdolgozat konzulense: Dr. Vörös Gabriella volt.
- ² Ezúton köszönöm Dr. Béres Máriának, hogy a leletanyagot feldolgozásra, publikálásra a rendelkezésemre bocsátotta.
- ³ MFM Régészeti adattár 2509–99, a leletek a szentesi Koszta József Múzeumban lesznek elhelyezve.
- ⁴ Béres Mária: Régészeti adatok Csongrád megye településtörténetéhez, Egyetemi doktori értekezés, kézirat, Szeged, 1986.; Béres Mária: Csongrád megye honfoglalás és Árpád-kori falvak régészeti emlékényaga (10–13. századi építmények, kerámia, településszerkezet, településhálózat) PhD értekezés tézisei, Budapest–Szeged 2000.
- ⁵ A keltának meghatározható objektumok a következők.
- ⁶ Vörös István előzetes meghatározása szerint 7 db farkaskoponya és több farkastól származó csont volt közöttük.
- ⁷ A felsoroltakon kívül több késővaskori edénytöredék is előkerült, amelyek a közelebbi kormeghatározást nem teszik lehetővé. Ezek leírásától a dolgozatban eltekintek.
- ⁸ Pá.: Peremátmérő, Szé.: Szélesség, Ma.: Magasság, V.: Falvastagság, Fá.: Fenékátmérő.
- ⁹ A típusablákat lásd: JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, 86.
- ¹⁰ Ezt a típusú kantharost Jovanović a gomolavai tell VI.b fázisra teszi.
- ¹¹ A leletanyag csomagolásánál figyeltek arra, hogy az objektumoknak azon részei, amelyek bolygatottak voltak külön legyenek csomagolva..
- ¹² VI.b fázis típusábla JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, 42.

Irodalom:

A. PÁL 1994

A. Pál G.: Kelta ház Csanytelek–Paléről. A kőkortól a középkorig (Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára) Szeged, 1994.

BANNER 1943

Banner J.: Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó partján, Dolgozatok XIX. 1943 195–201.

BÉRES 1985

Béres M.: Beszámoló a Szegvár–Kontra-parti leletmentő ásatásról, In: Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 1985. 17–24.

BÓNIS 1969

B. Bónis É.: Die späteltische Siedlung Gellérthegy–Tabán in Budapest, Archaeologia Hungarica XLVII. Budapest, 1969.

- CSEH 1999
Cseh J.: Késő vaskori települések a Tiszazugban, Jászkunság XLV. 1999. 171–174.
- CRİŞAN 1969
I. H. Crişan: Ceramica Daco-Getica – Cu specială privire la Transilvania, Bucureşti, 1969.
- GOLDMAN 1971
Goldman Gy.: Késő Latène-kori település Csongrád határában. – Spätlatènezeitliche Siedlung in der Stadtumgebung Csongrád, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971/2 53–61.
- HELLEBRANDT 1999
Corpus of Celtic Finds in Hungary III. – Celtic Finds from Northern Hungary, by Hellebrandt Magdolna, Akadémiai Kiadó, Budapest 1999.
- HUNYADY 1942
Hunyady I.: Kelták a Kárpát-medencében. DissPann II. 18. Budapest, 1942. Táblakötet.
- HUNYADY 1944
Hunyady I.: Kelták a Kárpát-medencében. DissPann II. 18. Budapest, 1944. Szövegkötet.
- HORVÁTH 1978
Horváth L.: Késővaskori lakóház Nagykanizsán. Zalai Gyűjtemény 8. 1978. 11–22.
- HORVÁTH 1987
Horváth L.: Késő vaskori ház- és településtípusok Dél Zalában, Zalai Múzeum 1 (1987) 59–80.
- JOVANOVIĆ 1975
B. Jovanović: The Scordisci and their art. Alba Regia XIV. 1975. 167–177.
- JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988
B. Jovanović – M. Jovanović – K. Borojević, V. Stančić, Zs. K. Zoffmann: Gomolava – Naselje Mlađeg gvozdenog doba – Gomolava – Late La Tène Settlement, Novi Sad – Beograd, 1988.
- KOVÁCS – PETRES – SZABÓ 1987
Kovács T. – Petres É. – Szabó M. (szerk.): Corpus of Celtic Finds in Hungary I. Budapest, 1987.
- MARÁZ 1973
Maráz B.: La Tène-kori magányos sírok és kis temetők a Dél-Alföldön. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 2, 1974. 41–59.
- MARÁZ 1974
Maráz B.: Chronologische Probleme der Spätlatènezeit in der Südtiefebene (Südost-Ungarn). Jannus Pannonus Múzeum Évkönyve XIX. (1974) 107–127.
- MARÁZ 1977
Maráz B.: Délkelet-Magyarország La Tène-korának kronológiai kérdései, Archeológiai Értesítő 104. (1977) 47–64.
- MÁRTON 1933
Márton Lajos: A korai La Tène-kultúra Magyarországon AH 11., Budapest 1933.
- MÁRTON 1934
Márton L.: A korai La Tène-sírok leletanyaga, Dolgozatok 9–10 (1933-34) 93–165.
- MEDUNA 1980
J. Meduna: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren, Praha 1980.
- MÓCSY 1974
Mócsy A.: Pannonia a korai császárkor idején, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- OTTOMÁNYI 2005
Ottományi K.: Die spätlatènezeitlich-römische Siedlung von Budaörs, Acta Arch. Hung LVI. 2005. 67–131.
- PÁRDUCZ 1941
Párducz M.: Ásatás Ószentivánon. Dolgozatok XVII. 1941. 175.
- PUSZTAI 1967
Pusztai R.: Késő-vaskori házak Lébényben, ARRABONA 9. 1967. 5–11.
- SZABÓ 1971
Szabó M.: A kelták nyomában Magyarországon, Budapest, 1971. 10–20.
- SZABÓ 1990
Szabó M.: Pannonia a római foglalás előtt (La Tène-kor), In: Pannónia régészeti kézikönyve, szerk.: Mócsy András, Fitz Jenő, Budapest, 1990. 15–29.
- SZABÓ et al. 2007
Szabó et al.: L' habitat de l' époque de La Tène á Sajópetri – Hosszú-dűlő. Budapest, 2007.

Late Iron age settlement from Szegvár–Kontra-part

The rescue excavation of the sandmine at Szegvár–Kontra-part was done between 12 December 1984 and 1 October 1985 by Mária Béres and Gábor Lőrinczy. Artefacts from five ages (Neolithic, Copper, Celtic, Sarmatian and Árpád age) were found on that site.

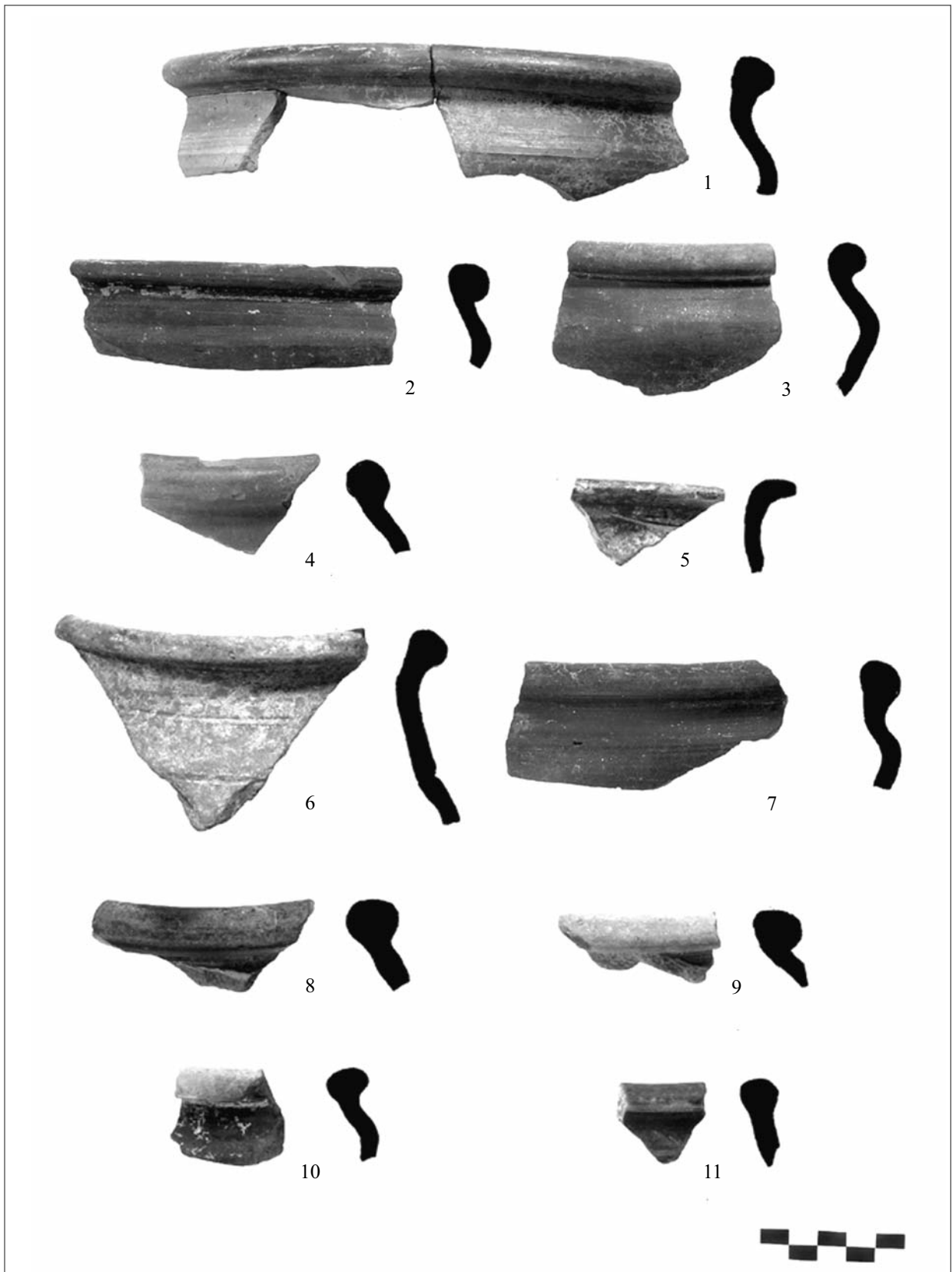
Two houses and five pits can be dated to the Celtic age from the excavated archaeological features. The type of the houses is semisubterranean what was

common in the Late Iron age. The pits that belonged to the settlement probably were grain storage pits.

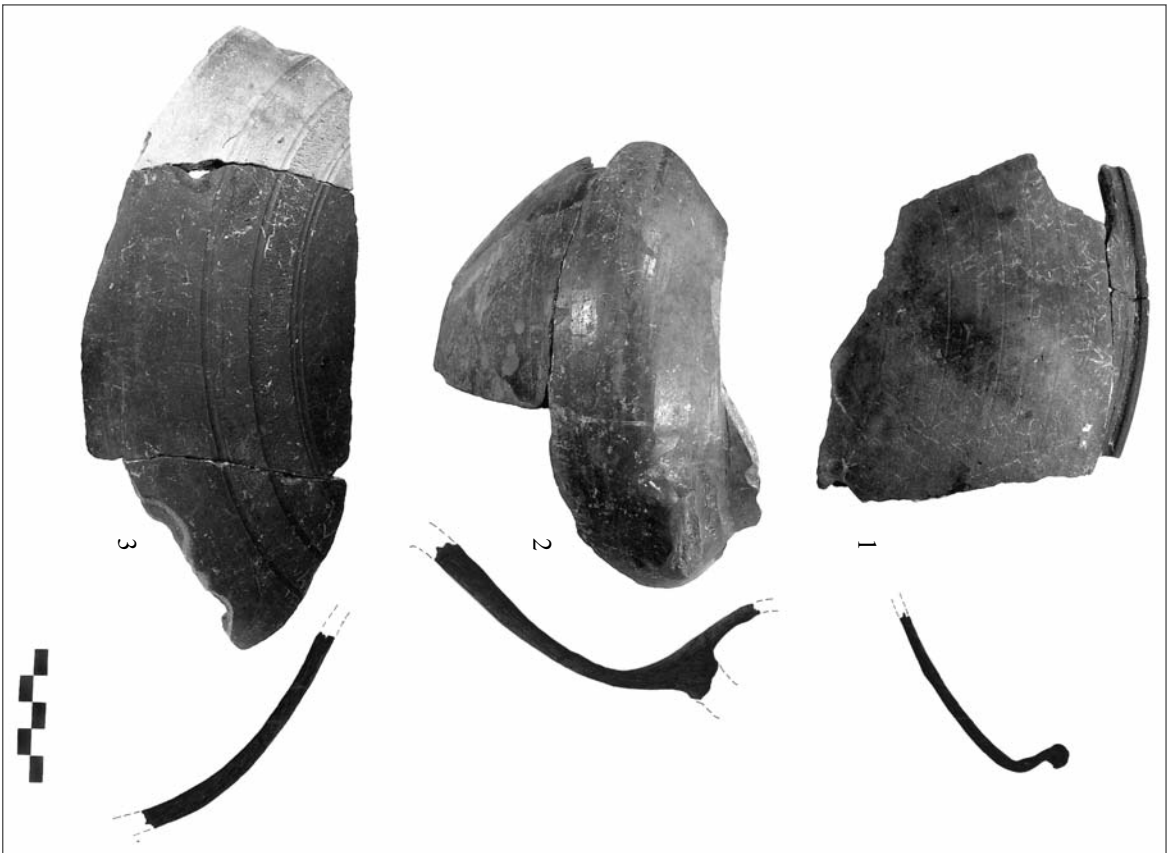
During the excavation only pottery artefacts were found from the Late Iron age. The artefacts can be dated to late La-Tène age, exactly to La Tène C2–D period according to the types of bowls.

Translated by Bence Kónya

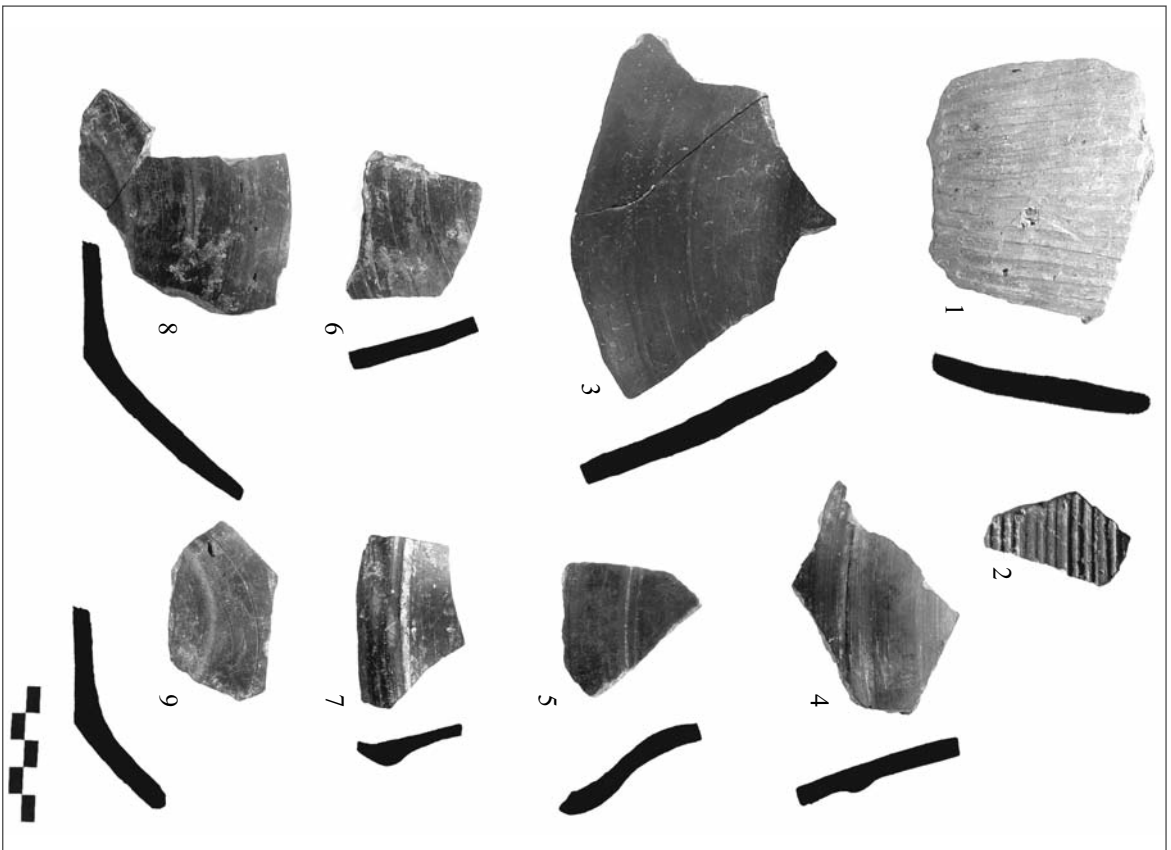

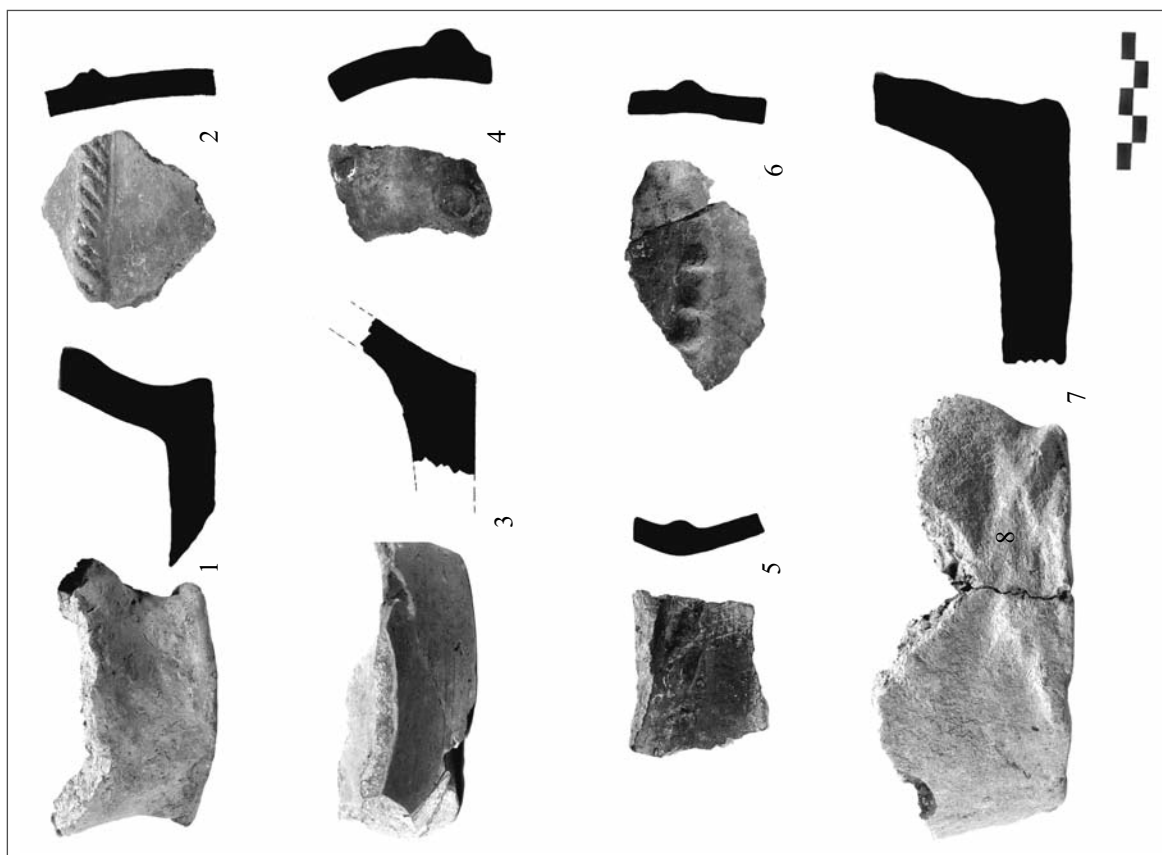
1. kép Szegvár–Kontra-part – az 1. ház kerámialeletei
Fig. 1. Szegvár–Kontra-part, ceramic finds of the Celtic house Nr. 1.

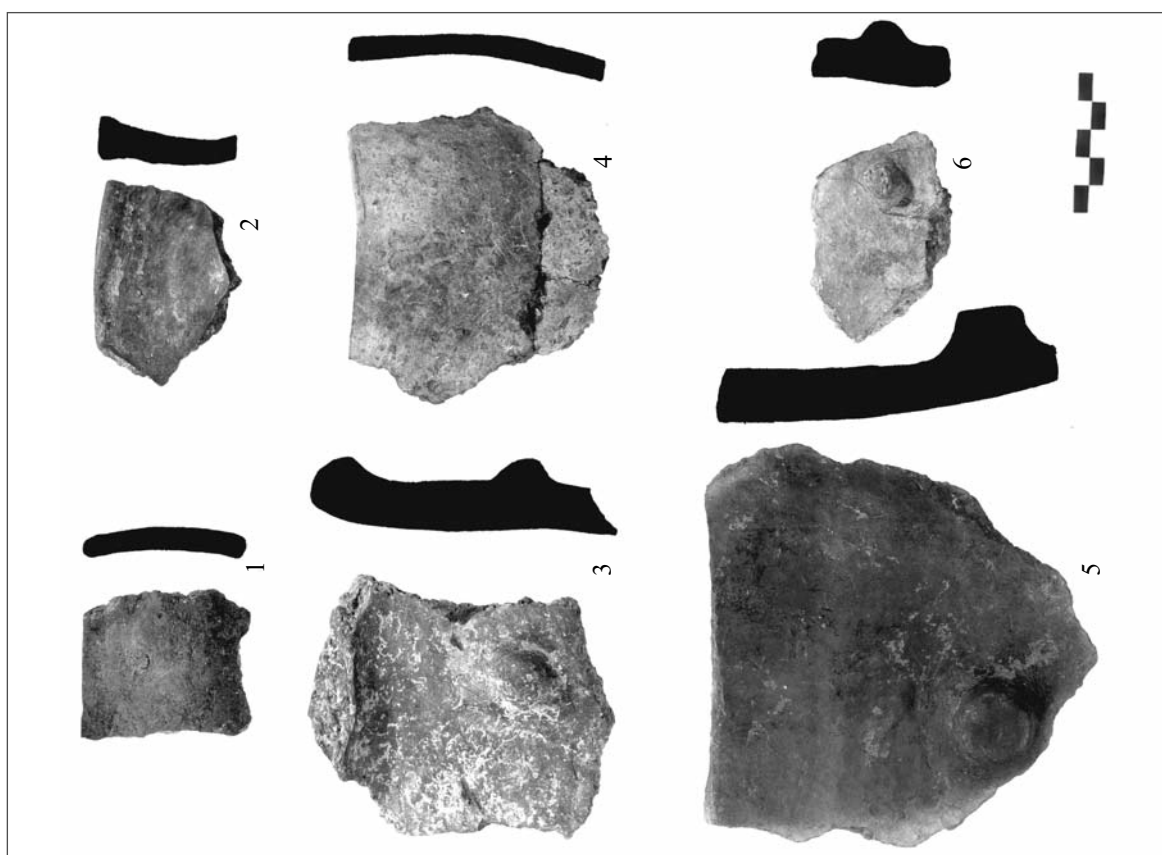
2. kép Szegvár-Kontra-part – az 1. ház kerámialeletei
Fig. 2. Szegvár-Kontra-part, ceramic finds of the Celtic house Nr. 1.

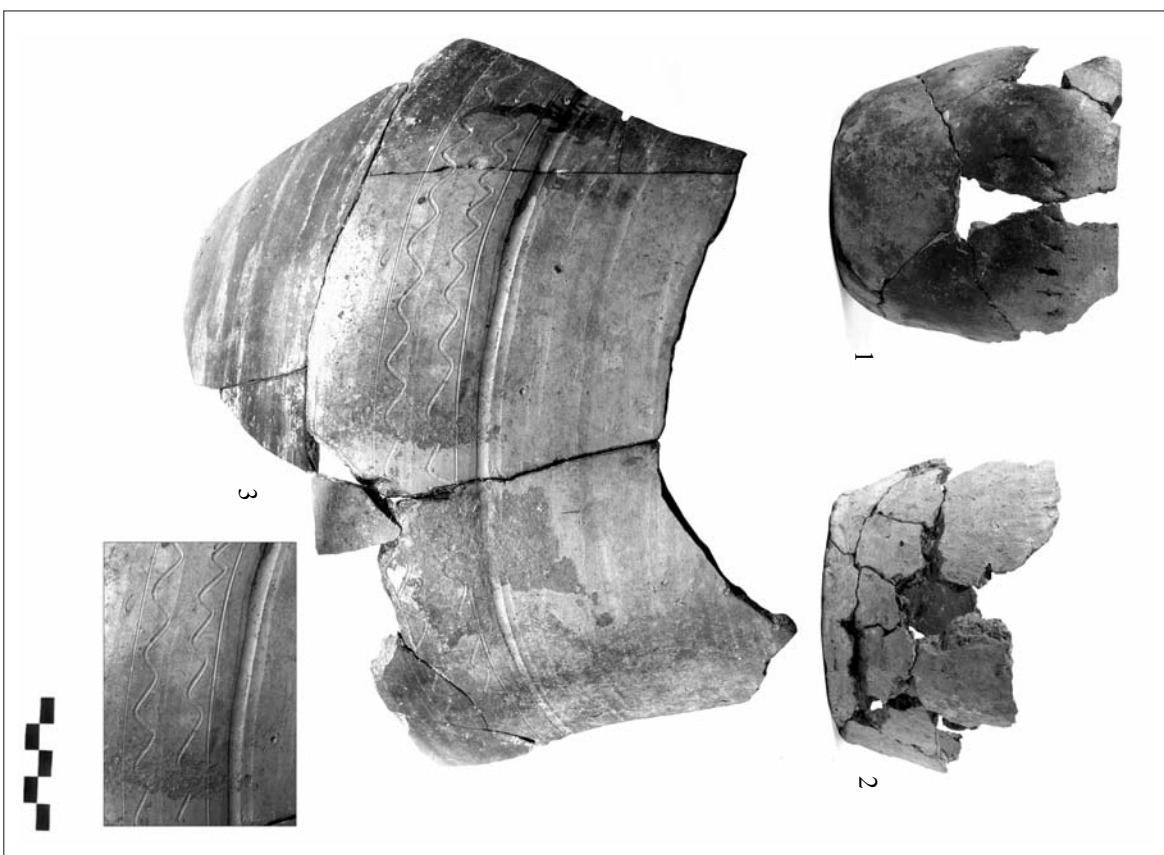
3. kép Szegvár-Kontra-part – az 1. ház kerámialeletei
Fig. 3. Szegvár-Kontra-part, ceramic finds of the Celtic house Nr. 1.

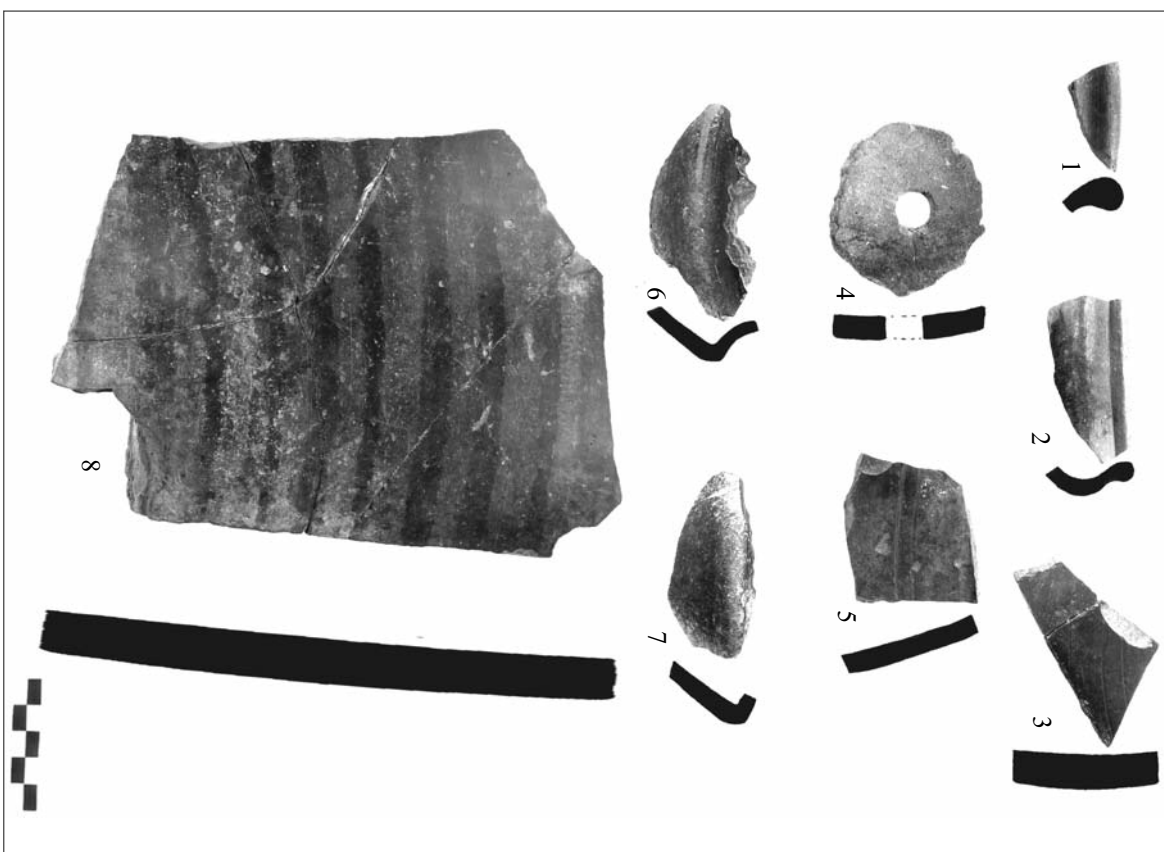
5. kép Szegvár–Kontra-part – kerámialeletek 1,4-6: 97. ház; 3: 365. gödör; 2,7: 1 ház
 Fig. 5. Szegvár–Kontra-part, ceramic finds, 1,4-6: Celtic House Nr. 97;
 3: pit Nr. 365; 2,7: Celtic house Nr. 1.

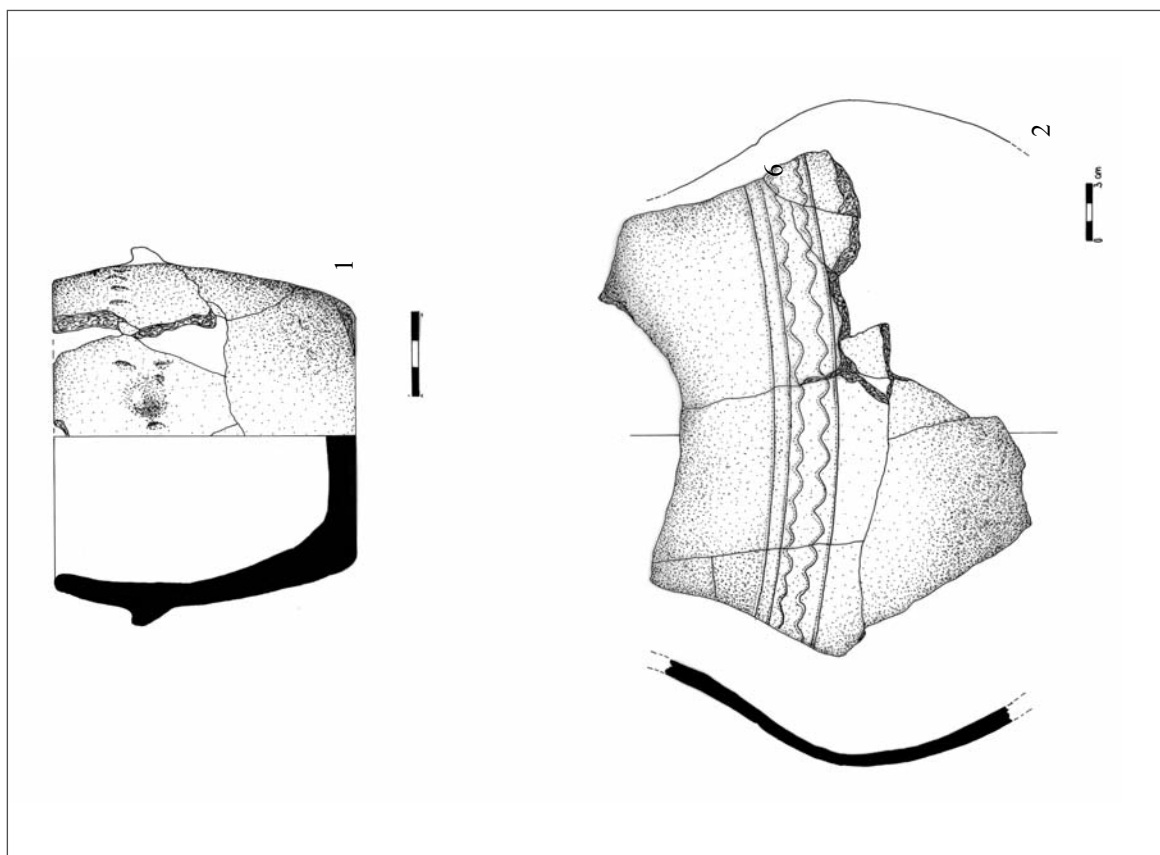
4. kép Szegvár–Kontra-part – az 1. ház kerámialeletei
 Fig. 4. Szegvár–Kontra-part, ceramic finds of the Celtic house Nr. 1.

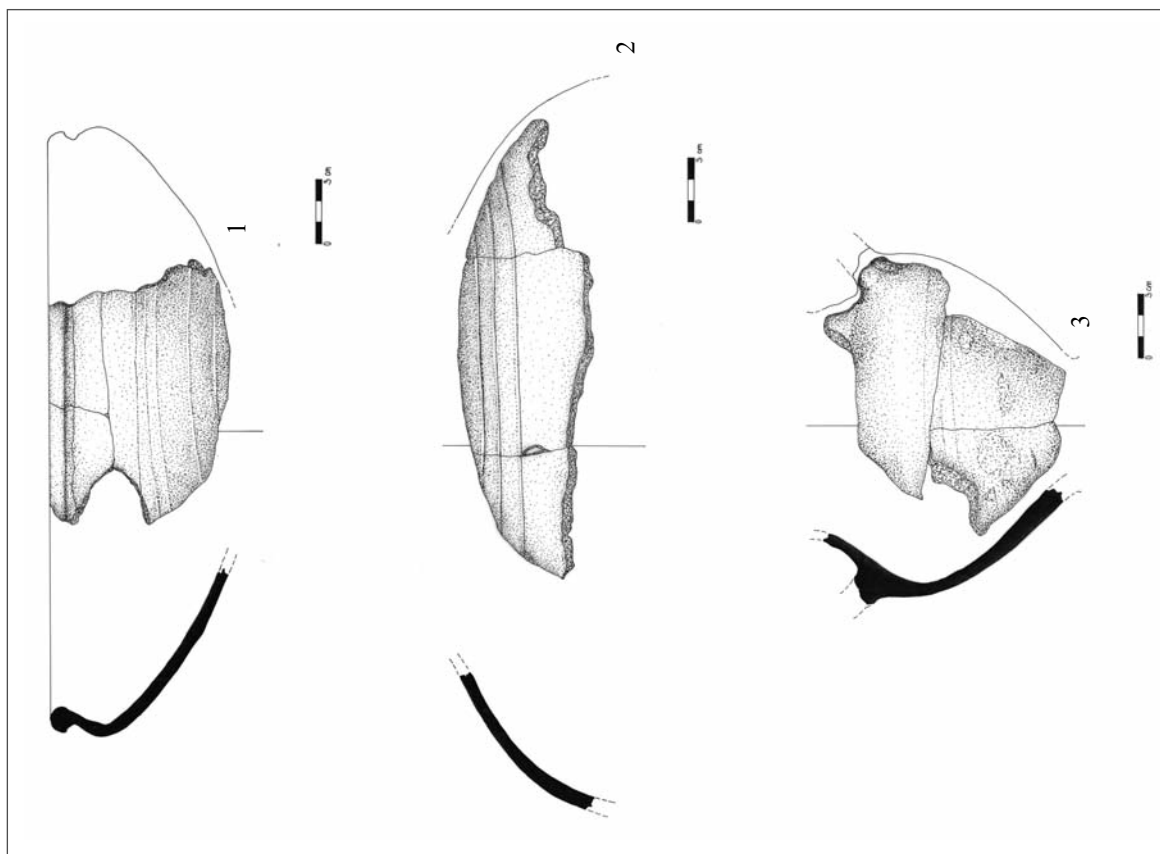
6. kép Szegevár–Kontra-part – kerámialeletek 1, 3: 97. ház; 2: 272. gödör
Fig. 6. Szegevár–Kontra-part, ceramic finds, 1,3: Celtic House Nr. 97; 2: pit Nr. 272

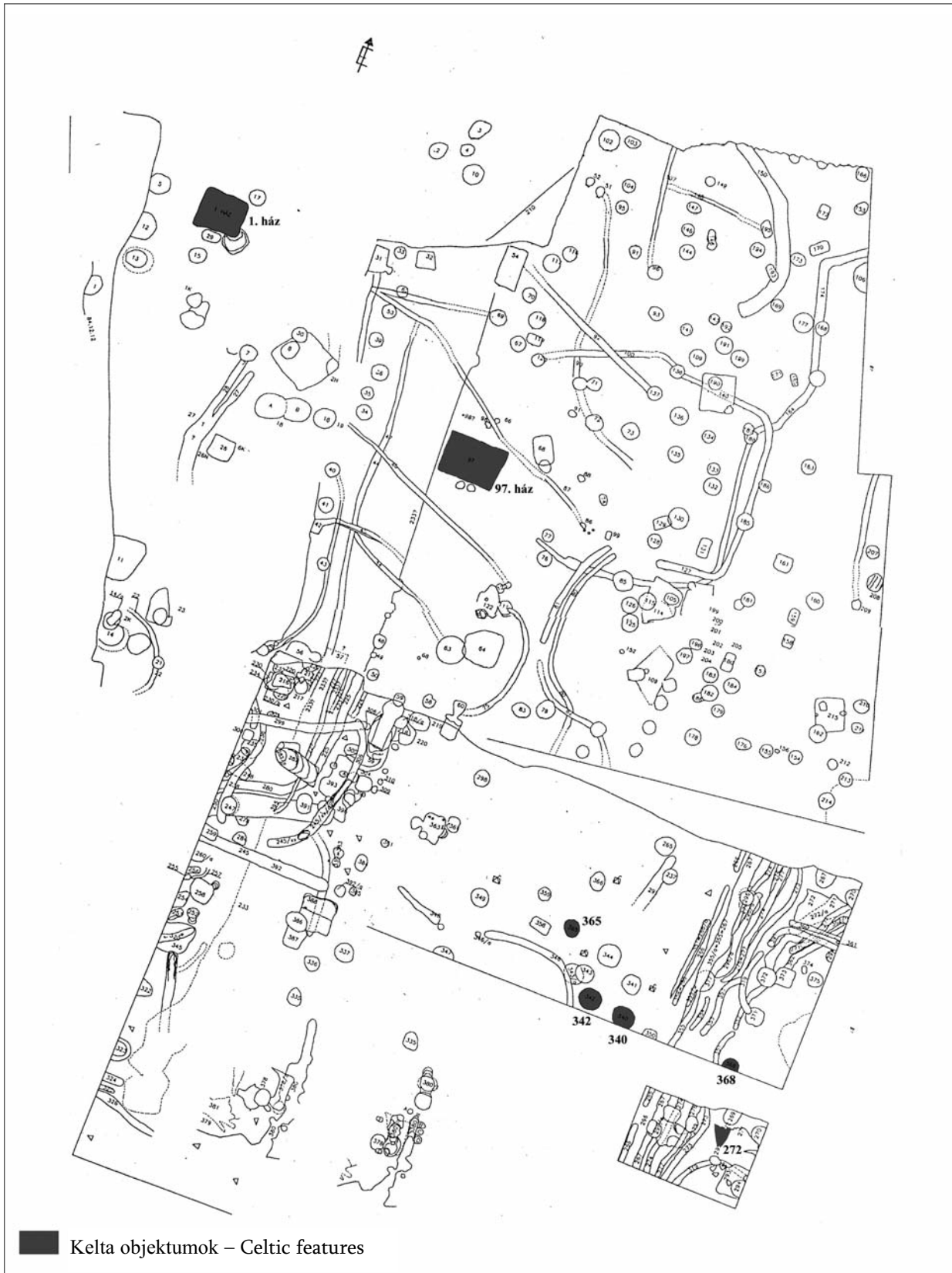
7. kép Szegevár–Kontra-part – kerámialeletek 1-7: 97. ház; 8: 368. gödör
Fig. 7. Szegevár–Kontra-part, ceramic finds, 1-7: Celtic House Nr. 97; 8: pit Nr. 368

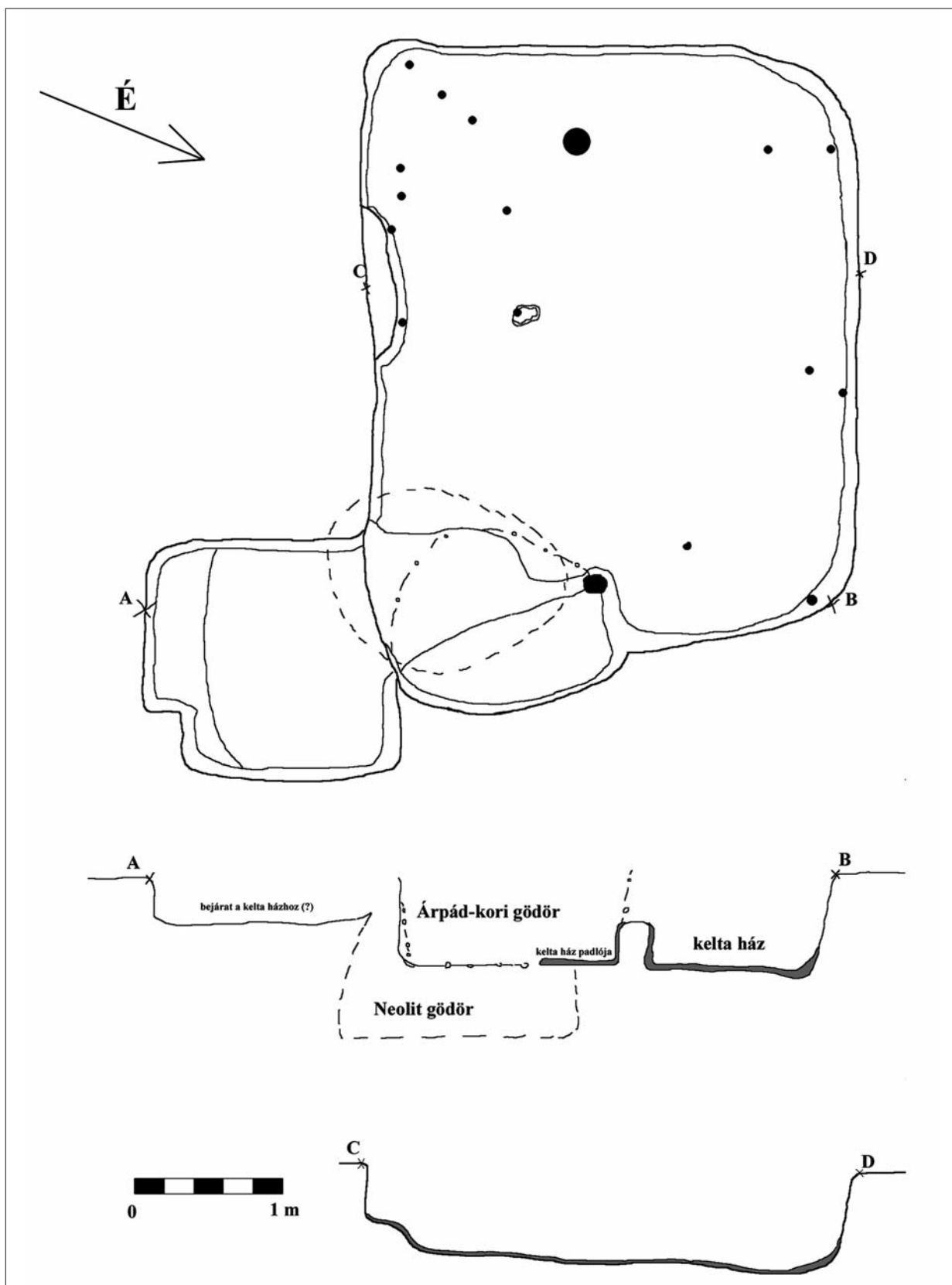
9. kép Szegvár–Kontra-part – az 97. ház kerámialeletei
 Fig. 9. Szegvár–Kontra-part, ceramic finds of the Celtic house Nr. 97.

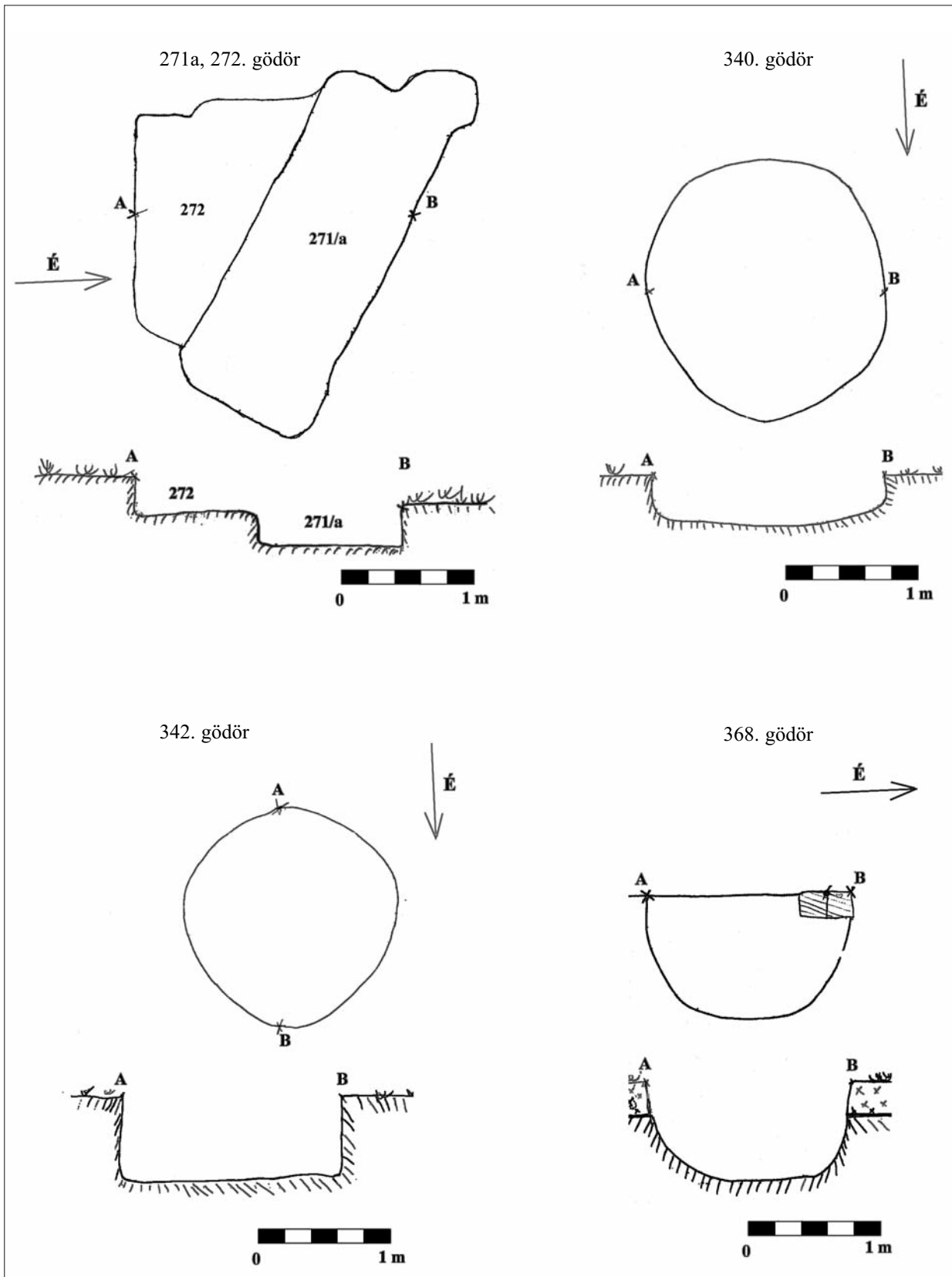
8. kép Szegvár–Kontra-part – az 1. ház kerámialeletei
 Fig. 8. Szegvár–Kontra-part, ceramic finds of the Celtic house Nr. 1.

10. kép: Szegvár-Kontra- part ásatási összesítő térképe
 Fig 10. Ground-plan of the site of Szegvár-Kontra-part

11. kép Szegvár–Kontra-part – az 1. ház alap és metszetrajza
 Fig. 11. Szegvár–Kontra-part, ground plan and section of the Celtic house Nr. 1.

12. kép Szegvár–Kontra-part – a 271a, 272, 340, 342 és 368. gödörök alap és metszetrajza
 Fig. 12. Szegvár–Kontra-part, ground plan and section of the pits Nr. 271a, Nr. 272, Nr. 340, Nr. 342, Nr. 368.

Müller Róbert

A Zalaegerszeg, Nekeresd majori római kori tumulusok

Az Archaeológiai Értesítő 1886. évi kötetében két kisebb írásban tudósított Lipp Vilmos, a keszthelyi premontrai gimnázium tudós igazgatója zalaegerszegi kutatásairól (LIPP 1886, és LIPP 1886a.). Ismereteim szerint ez az első hír a megyeszékhely régészeti leleteiről a magyar szaksajtóban. Első levelében azt írta, hogy Németh Elek városi főjegyző és Bódy J.¹ tanár arról értesítették. „*hogy az egerszegi városi erdőben a Ne-Keresd major mellett talajjegyvetés alkalmával sírokra bukkantak... ..Bejárván a terület jó részét meggyőződtem, hogy az egész erdőrészt apró halmokkal borított és amint a kiásott sírok tartalma mutatta, római temető... ..A sírok fölötti kavicsdombok, az egész talaj kavicsos lévén, ritkán érik el az egy méter magasságot.*” (LIPP 1886, 41.) Utóbb aztán kiderült, hogy a sírhalmok mégsem borítják be az egész erdőrészt, hisz második levelében azt írta, hogy „*a szanaszét kimagasló sírdombok a Nekeresd major melletti városi erdőben... ..összesen csak negyvenegynek bizonyultak.*” (LIPP 1886a, 351.)

1885. szeptember 3-án – miután tapasztalt ásatási munkását, Sirsom Józsefet már előzőleg Zalaegerszegre küldte – kilenc halomsírt tártak fel. Ezek szerkezete különböző volt: a talajfelszín alatt fél- vagy egy méter mélységben kinagyolt, négyszögletes kövekből összeállított négyszög alakú sírládák, ugyanolyan kőlappal lefedve, négy római téglából összeállított sírláda, végül egyszerű, kerek sírgödrök. A kilenc sírből háromról szólt részletesebben.

1. sír. Kőlapokból összeállított, hozzávetőleg 1 m² nagyságú sírláda, amelynek közepén faszénnel vegyes hamu volt. A sírkamra egyik sarkában egy 20 cm átmérőjű kerek, fehér kőlapon egy zöldes színű, teljesen ép, vékonyfalú üvegpohár állt, amelynek felületét „*kiemelkedő, tojásdad és egymással egyenes taggal összekötött keretek foglalják el, melyek a pohárnak tetszetős alakot kölcsönöznek*”. A poharat egy vékony, fehér kőlapocskával fedték le. A pohárral

szemközti sarokban egy nagy üvegurna töredékei hevertek, amit beborítottak a kalcinált csontdarabkák, és mellettük egy serpentinből készített, csiszolt „*kővéső*” volt. A harmadik sarokban egy kis, ép kerámiapohár állt, ami szintén kalcinált csontdarabkával volt tele, és ezt is egy fehér, lapos kővel fedték le.

2. sír. Ez is kőlapokból összeállított sírláda volt, de oldalai már bedőltek. A sírfenéken lévő hamus rétegben három, égetett agyag orsógombot talált. Az egyik sarokban egy jókora, kerekcsájú, füles „*vászonsorsó*”, tehát máz nélküli kerámia volt. Lipp megjegyezte, hogy a vas megyei régiségtárban legalább harminc ugyanilyen, csak különböző nagyságú korsó található.

3. sír. Ezt a sírkamrát téglából állították össze. A benne lévő hamu – és nyilvánvalóan kalcinált csontmaradványok – közül mindössze egy bronzfibula került elő.

A többi sír egyszerű sírgödör volt, bennük hamu és sérült csészék ill. más kerámiák töredékei voltak, ezért nem tartotta érdemesnek, hogy részletesen ismertesse őket. Másnap erős esőzés kezdődött, ezért a kutatást félbeszakította. A hamvasztásos sírokat római korinak határozta meg, és a 2–3. századra keltezte. Abban azonban tévedett, amikor a lelőhelyet Salla municipium temetőjének tartotta, hiszen Salla a mai Zalalövővel azonos (GRAF 1936.69.).

A következő évben, május hónap közepén folytatta a halomsírok feltárását. Nem közli, hogy pontosan hány halmot tárt fel, de figyelembe véve, hogy a tumulusok számát 41-ben határozta meg, és ebből kilencet már korábban felásatott, ha a halmok 2/3-át tárta fel, akkor 1886 májusában hozzávetőleg 19 halmot kutathatott át. Persze az is lehet, hogy az előző évben feltárt halmokat figyelmen kívül hagyva számolt 41 tumulust, és akkor a 2/3 27–28 halomnak felel meg. Annál inkább erre kell gondolnunk, mert szomorúan állapította meg, hogy a szegényes leletek nem igazolták előzetes várakozását,

és így magas költségekbe verte magát, hiszen egyéb elfoglaltságai miatt nem lehetett folyamatosan jelen a feltáráson, és egy megbízható munkásának tíz napos zalaegerszegi tartózkodását is fizetnie kellett. Ismerve Lipp ásatási „tempóját” a tíz napra inkább a 27–28 halom feltárását tarthatjuk reálisabbnak. A többi halomhoz nem ért hozzá, mert azokon vastag tölgyfák álltak, és a szegényes mellékletű sírok nem is indokolták, hogy kivágassa azokat. A halmok és a sírok ugyanolyanok voltak, mint egy évvel korábban, csak most egyértelműebben fogalmazott, amikor azt írta, hogy az alig fél méter magas halmok alatt a mostani felszín, tehát „*a felhányt halom talapzata alatt*” fél méternyi mélységben voltak a sírok. Ezúttal négy sírt mutatott be részletesebben és ezeket a-tól d-ig jelölte meg:

a. sír. Nagy kőlapokból összeállított négyszögletes sírláda, amit kőlappal fedtek le. A sír egész alját egy nagy méretű, sok apró darabkára tört agyagedény töltötte ki, ami tele volt kalcinált csontokkal. A sok csont alapján úgy vélte, hogy több személyt hamvasztottak el egyszerre, és temették ide maradványaikat. Az urna menthetetlen volt, de a sírkamra egyik szögletében egy 28 cm magas, kétfülű, ép korsót talált.

b. sír. Kisebb, téglából összeállított sírláda, amelyből egy kis méretű pohár és két rossz fenntartású bronzérem, Antoninus Pius és Marcus Aurelius veretei kerültek elő.

c. sír. Egyszerű sírgödör, amelyben a máglyamaradványok közt bronz függőt talált. Ez egy nagyobb karika, amelynek kiszélesedő homloklapját beütögetett pontkörök díszítették.

d. sír. Ugyancsak téglából összeállított sírládjában kerámiatöredékek közt egy kisebb, ép, szélesen kihajló peremű üvedényke és egy kiszélesedő fejű és kengyelű bronzfibula volt, amely vélhetően a máglyamaradványokkal együtt került a sírba, hisz „*nagyron rongált*” állapotban került elő.

A pannoniai vagy Zala megyei római kori halomsírokról készült összefoglalások csak Lipp rövid leveleire támaszkodtak. Sági Károly a 2. század közepére keltezte a zalaegerszegi halomsírokat (SÁGI 1943. 134.). Tábori László kézírata szerint, az egykori lelőhely ma már nem azonosítható a helyszínen, mert az erdőnek csak kisebb része áll, az is akácos, a felszín a kavicsbányász gödrök miatt egyenetlen, halomsírookra vagy tölgyerdőre a környéken lakók már nem emlékeztek (TÁBORI 1983.)² A legrészletesebben Palágyi Sylvia és Nagy Levente összegzése foglalkozott a nekeresdi halomsírokkal, hisz az irodalom alapján a temetkezési szokásokat és a mellékleteket is számba vették, táblázatokba foglalták (PALÁGYI – NAGY 2000.). De úgy tűnik, hogy csak Lipp második levelét dolgozták fel.³ Ők is a 2. századra keltezték a halomsírokat.⁴

A szakirodalom sohasem említette, hogy hova kerültek a Lipp által kiásott tárgyak, és mint láttuk azok típusairól csak Lippre hivatkozva írtak. Lipp az ugyancsak 1885-ben feltárt fenékpusztai temető leletanyagát az alsópáhoki ásatás leleteivel együtt a Magyar Nemzeti Múzeumnak adta el két részletben, 1885. április 15-én és november 21-én.⁵ A fenékpusztai anyag után kutatva vettem észre, hogy 1885. november 21-én Lipp a zalaegerszegi leleteket vagy legalábbis egy részüket ugyancsak a Nemzeti Múzeumnak adta el. Ezek a tárgyak a 145/1885. szám alatt lettek nyilvántartásba véve. Néhány tárgy azóta elveszett. Tekintve, hogy a tárgyak leírása részletesebb a Régiségtári Napló átlagos leírásainál, szó szerint közlöm azt:

145/1885. november 21. *Lelőhely Egerszegh*

1. Üveg pohár, kerek kis talppal, kifelé hajló peremmel, oldalán hét ovális idomú domborékítéssel, melyek össze vannak kötve. Magassága 9.5 cm, talpátm. 4.9–5.1 cm, szájáé 8.5 cm; egészen ép. 1 db.
2. Edényke égetett agyagból, hamvvederhez hasonló idomban, úgy látszik vörösre volt eredetileg festve. Magassága 7.5 cm, talpának átm. 2.1 cm, szájáé 4 cm; korongon készült. 1 db.
3. Korsó, égetett agyagból, korongon készült, szűk nyakkal és egy füllel; magassága 25.2 cm; talpának átm. 6.5 cm; szájáé (peremestől) 6.2 cm. 1 db
4. Edényke, hasonló a 2. számúhoz, de csonka, magassága 10.2 cm, talpának átm. 4 cm, szájáé 6 cm. 1 db.
5. Hasonló, de testesebb, fekete agyagból, csonka magassága 12.1 cm, talpának átm. 5 cm, szájáé roncsolt állapota miatt nem constatálható. 1 db.
6. Csésze, égetett agyagból, szabad kézzel formált, egy füllel, csonka és ketté van törve, magassága 5.2 cm, szájának átm. 8.8–11 cm. 1 db.
7. Kőszekerce, felhasított nyélbe illeszhető; hossza 9 cm, élének (ez csorbult) hossza 5.7 cm, vast. 1.1 cm, fokának hossza 1.9 cm. 1 db.
8. Korong, borostyánkőből, egyik felén lapos, a másikon dombordad, közepén átfúrva, szélein kicsorbulva; átm. 3.7–3.4 cm. 1 db.
9. Orsógomb, égetett agyagból, hasán végigfutó bordával; mag. 2 cm, átm. 2.6 cm, át van fúrva. 1 db
10. Hasonló, nyomottabb, magassága 1.5 cm, átm. 2.7 cm. 1 db.
11. Hasonló, kisebb és bordája elmosódott, inkább nyomott gömbhöz hasonlít; magassága 1.6 cm, átm. 2.3 cm. 1 db.
12. Gyöngyszem agyagból, rovátkolt; átm. 2.2 cm. 1 db.
13. Karperec, bronzból, nyílt sodronyból, végein rovátkos lemezalakú; átm. 5.3–5.9 cm. 1 db.

14. Fibula, bronzból, meglehetősen ép tűvel; hossza 3 cm, magassága 2.5 cm; patinával fedve. 1 db.
 15. Gyöngysor részlet, vékony bronz sodronyra vont üvegpasztából, a három szemből csak egy maradt meg, a többinek csak sodronya ép. 1 db.

E tárgyak négy sírból valók, de beküldőjük nem jelelte meg síronként a tárgyakat.

Vétel Lipp Vilmos premontrei kanonoktól ... firtért Keszthelyről. V. ö.

Az érzékletes leírást 10 tárgyról még egy-egy kis rajz is kiegészítette a napló bal oldalán (1. és 1a. kép). Ezek segítségével az azóta elveszett tárgyak is bevonhatók a vizsgálatba. A Nemzeti Múzeum Római kori Gyűjteményében található az alábbi tárgyak: 145/1885.1., 2., 4., 5., 8., 9., 11., 13. és 14. Az Őskori Gyűjteményben található a 145/1885.6. és 7. A leírást, amely a megmaradt darabok alapján legfeljebb 1–2 mm-es eltéréssel adta meg a méreteket, csak annyival egészíthetjük ki, hogy az 1. számú üvegpohár halványkék színű, és nemcsak a talpa, de a szája is kissé szabálytalan (2. kép 1.). A 2. számú pohárka, vékonyfalú, finom munka, egészen világos szürke színű, és valóban barnás-vörös festés nyomai láthatók rajta (3. kép 2.). A 3. számú korsó elveszett, de a leltárkönyvi rajz alapján rekonstruáltuk, a has átmérője kb. 12.4 cm lehetett (2. kép 3.). A 4. számú pohár szürke, homokkal erősen soványított, fenekén korongolási hiba van, pereme kiegészített (3. kép 1.). Az 5. számú pohár sötétszürke, homokkal erősen soványított, rövid nyakán ill. vállán nyolc, sűrűn bekarcolt vonal fut körbe, kihajló pereme hiányzik (2. kép 2.). A 6. számú csészéből csak a nagyobbik darab maradt meg. Ez barna, valóban kézzel formált, kissé behúzott peremű, ovális forma, a rövid szalagfűl kissé a perem fölé magasodik, a feneké ophaloszos kiképzésű (3. kép 9.). A 7. számú kőbalta szürkés zöld színű, kissé foltos szerpentinből finoman csiszolt tárgy, az éle és a foka sérült (3. kép 8.). A 8. számú borostyánkő korong leírásához nincs is mit hozzáfűzni (3. kép 5.). A 9. számú orsógomb szürke, finoman soványított, jól égetett, bikónikus forma, minden bizonnyal őskori darab (3. kép 7.). A 10. számú orsógombról nincs rajz és a tárgy is elveszett. A 11. számú agyag gyöngyszem voltaképp orsógomb, szürke, finoman soványított, szabálytalanul nyomott gömb alakú forma, szintén őskori (3. kép 6.). A 12. számú orsógomb elveszett, de a rajz alapján egyértelmű, hogy egy fent domború, alul homorú, sűrűn gerezdelt szélű, őskori orsógombról van szó. A 13. számú bronz karperec enyhén ovális huzalból készült, mindkét végére rovátkák közt benyomott X-szel díszített lemezt húztak, az egyik muff sérült (3. kép 4.). A 14. számú bronzfibula egy ún. térdfibula, félkör alakú, díszítetlen lemezzel,

viszonylag hosszú tűtartóval, a kengyel torzult, olvadásnyomok figyelhetők meg rajta, tehát a fibula a halottal kerülhetett a máglyára (3. kép 3.). A 15. számú gyöngysor töredék lehetne akár karperec töredék is, csak rajzról ismerjük, a tárgy elveszett.

A Régiségtár Naplója tévedett – esetleg Lipp téves adatokat adott meg – amikor négy sírből származónak nevezte az anyagot. A tárgyak egy részét pontosan azonosíthatjuk a Lipp első ásatása, három általa ismertett sírjának leleteivel. Az 1. sírből került elő az ép üvegpohár, a feltehetően újkőkori kőbalta és a 4. vagy az 5. számú pohár. Mivel kalcinált csontok voltak benne talán a nagyobbik (5.) lehetett. Az üvegurna töredékeit nem gyűjtötte össze az ásató, amint korábbi feltárásain sem tartotta meg a töredékes üvegeket, kerámiákat.⁶ A 2. sírban talált orsógombokról valószínűsíthetjük, hogy nem azonosak a leltárkönyv 9., 10. és 11. számú tárgyával, hisz azok őskoriak, így aligha kerülhettek egy római halomsírba, de a korsó azonosítható a 3. számú tárggyal. A 3. sír egyetlen lelete a 14. számú bronz térdfibula lehetett.

Az üvegpohár a nekeresdi halomsírok legszebb lelete. Ez az egyetlen darab, amit már korábban közöltek. Benkő Andrea a Nemzeti Múzeum leltári szám és lelőhely nélküli példányaként tette közzé a fényképét (BENKŐ 1962.149. 12c/III/2. és XXIX. T. 1.). Barkóczi László feldolgozásában az 57. típusba tartoznak az üvegszál rátétes, ívelt oldalú poharak. Két variációjukat ismeri, a keskenyebb forma Savariában, Szombathelyen, a szélesebb, amely a leltári szám alapján is azonos a mi példányunkkal a Baranya megyei Egerszegen került elő (BARKÓCZI 1988. 90–91. 127. és 128. tárgy).⁷ Ő már ismerte, az azóta közzé is tett, a magyarszerdahelyi római kori temető 36. sírjából előkerült hasonló poharat (HORVÁTH 1979. 28. és XXV. t. 36/8.). Ezt a sírt az ásató a 2. század elejére keltezte (HORVÁTH 1979. 182. 17. kép). Barkóczi úgy vélte, hogy ezeket a poharakat D-Pannoniában, É-Itáliában, vagy a baranyai előfordulás nyomán esetleg É-Dalmatiában gyártották, valamikor a 2–3. században és nem volt köztük a nyugati provinciákban gyártott hasonlóan, vagy hullámvonalakból alkotott hálóval borított, elsősorban Kölnben gyártott poharakhoz (BARKÓCZI 1988. 90.).⁸ Az eddig ismert három pannoniai példány a Borostyánkőút környékén került elő, ami inkább egy É-itáliai eredetet enged feltelezni. De egészen hasonló poharak a nyugati provinciákból, sőt római importként a Barbaricumból is ismertek (EGGERS 1951. T. 14. 188a–c.; VON SALDERN – NOLTE – LA BAUME – HAEVERNICK 1974. 225. Nr. 658.; KASPRZYCKA – STASIELOWICZ 2008. 125. Cat. Nr. I.28.i.). Üvegpoharunk nem keltezhető pontosan, a legvalószínűbb, hogy a 2. században került a földbe.

Nem tudjuk, hogy milyen formája volt az 1. sír üvegurnájának. Pannoniából halomsírokból és halom nélküli kora császárkori hamvasztásos temetkezésekből egyaránt ismerjük, és leginkább a 2. századtól vált gyakoribbá. A jól keltezhető leletegyüttesekben előforduló urnák a 2. század elejére vagy első felére keltezhetők (PALÁGYI – NAGY 2000. 133.).

Az egyfülű korsó kedvelt kerámia típus volt. A miénkhez hasonlóan megnyúlt formák gyakoribbak a 2. században, mint az elsőben (BÓNIS 1942. 26–27., 222. és XXIX. t. 1.; GABLER 1973. 162.) A magyarszerdahelyi temetőben is népszerű kerámia volt, hisz a 34., a 47., a 48. és az 51. sírból is előkerült, és valamennyi a 2. század közepe tájára keltezhető (HORVÁTH 1979. 26–26., 35–37., XXIV–XXVI. t.).

A poharak, praktikus formájuknak köszönhetően a császárkorban végig megtalálhatók, az érdeesebb felületű, de változatos színűre égetett 1–2. századi poharakon gyakori díszítés a vállon körbefutó többszörös, mély árkolás (BÓNIS 1942. 119–120. XVIII. t. 27–28.). A magyarszerdahelyi temetőben az árkolt vállú poharak mellett előfordult a díszítetlen, a miénkhez hasonlóan kis méretű, szűk talú pohár is (HORVÁTH 1979. VIII. t. 3/3., XXXVIII. t. 56/2. és XXVIII. t. 38/7.), ezért joggal feltételezzük, hogy a közleményben külön nem említett két pohár a többi hat tumulusból került elő.

A halomsírokból viszonylag kevés fibulát ismerünk, egyes temetőkben nagyon népszerű volt, másokban egyáltalán nem fordult elő (PALÁGYI – NAGY 2000. 138–143.). Ismereteink szerint térdfibula eddig még nem került elő halomsírból.⁹ A térdfibulának nagyon változatos formájú és díszítésű variánsai ismertek, amelyek a 2. századtól a 4. századig maradtak használatban, még hagymafejes fibulával együtt is előfordul (KOVRIK 1937. 20; PATEK 1942. 62.). A nekeresdi példányhoz a Kovrik féle gyűjtés IX. t. 82. áll legközelebb, csak azokon a fej bekarcolt díszű (KOVRIK 1937. 57–59.). Ez a típus díszítés nélkül viszonylag ritka Pannoniában, jellemzője a díszítetlen félkör alakú fej, a felső húrozású rugószerkezet húrhoroggal, és a hosszan kinyúló tütartó, amely 2. századi hamvasztásos sírból is ismert (PATEK 1942. 59., 238. és XXII. t. 18.). Teljesen megegyező fejű és kengyelű példányt ismerünk Szentkirályszabadjáról (CSIRKE – PALÁGYI 2005. 69. 47.8.). A felső húrozású térdfibulák inkább a noricum-pannoniai területre és a Balkánra jellemzőek. Raetiában a 2. század második felében lettek népszerűek, és az említett területről importként kerültek oda (RIHA 1979. 85–86. 3.12.4. variáns; T. 12. 296–297.).

Mivel a Régiségtári Napló szerint négy sírból származtak a leletek, lehet, hogy a bronzkarperec is az egyik halomsírból került elő. Ennek ellentmond, hogy

ebben az esetben a sírok szegényes leleteire tekintettel bizonyosan megemlítette volna munkájában Lipp a szinte teljesen ép ékszert. Egyébként a halomsírokból viszonylag ritka lelet a karperec. K. Palágyi Sylvia és Nagy Levente összegzése szerint (PALÁGYI – NAGY 2000. 144.) mindössze három lelőhelyről került elő: Abaligeten az 5. halomban volt egy hiányos ezüst karperec (WOSINSKY 1892. 412.), másik felét a sírablók vihették el, Szilasbalháson a II. sírban bronzkarperecet találtak (NÉMETH 1904. 247.), végül az inotai 2. halomba, egy 35–40 éves férfi sírjába halotti ajándékként kerülhetett az égésnyomokat mutató, sodrott, törött, bronz karperec (PALÁGYI 1981.17., 44. katalógus 2.4.30. és XX.t. 18.). Karperecünk pontos párhuzamát nem találtuk. A hasonlóan bevágások között X-szel díszített ságvári karperec vége lapított (BURGER 1966. 128. és Fig. 117. 283/4b.). A késő császárkori karpereceken nem fordul elő, hogy a karperec végeit ráhajlított lemezzel díszítsék, ezért inkább 2–3. századnak gondolhatjuk ezt a példányt is, amikor gyakori volt, hogy a karperec zárására, az egyik végére „muffot” húztak. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez a karperec, amelyen semmilyen égésnyom nincs, talán nem is erről a lelőhelyről származik.¹⁰

Az 1886-os feltárás tárgyai nem kerültek a MNM-ba, legalábbis az Régiségtári Napló 1886–1887. évi bejegyzéseiben nem szerepel Egerszeg, mint lelőhely. További sorsukról nincs tudomásunk. A kétfülű korsó nem ismeretlen a halomsírok anyagában, elég ha itt a közeli söjtöri 7. halom egyik temetkezéséből előkerült, hasonló méretű darabra hivatkozunk (HORVÁTH 2000. 248. 11. kép 7/8.). A kis pohár és az üveg-edényke formáját nem ismerjük, a fibuláról feltételezték, hogy az egy- vagy kétgombos fibulák közé tartozott (PALÁGYI – NAGY 2000. 139.). Még kevésbé tudunk mit kezdeni a fülbevalóval. Lipp említi, hogy ez egy nagy karika, amelynek homloklapja kiszélesedik. Nos ilyen „fülfüggőt” a római kori anyagból nem ismerünk. Lipp is csak a 8. századi, – általa még későcsászárkori származásnak tartott – késő Keszthely-kultúras sírokból, amelyekben a nagy kosaras függők, nem ritkán 6 cm átmérőjű karikájának előlapja kiszélesedett, és ráforrasztott rekeszekkel, gömböcskével és huzalokkal volt díszítve. A római halomsírokból Pannoniában eddig még nem került elő fülbevaló! A két érem, Antoninus Pius (138–161) és Marcus Aurelius (161–180) csak *post quem* keltezik azt a sírt, amelyből előkerültek. A fentiek alapján a Lipp Vilmos által feltárt zalaegerszeg–nekeresdi halomsírok 2. századiak, és azon belül inkább a 2. század második-harmadik harmadára keltezhetők.

Mit tudunk a lelőhely közelebbi helyéről? Tábori László kint járt a helyszínen, de nem tudta pontosabban meghatározni, hogy hol álltak a halomsírok.

Zalaegerszeg város szabályozási tervének melléklete, az örökségvédelmi hatástanulmány, szintén csak egy nagyobb kört tudott bejelölni lelőhelyként. A lelőhely közelebbi meghatározásához a következő adatok állnak rendelkezésünkre: a lelőhely tulajdonosa Zalaegerszeg város volt, és az erdő tölgyes volt. A Nekeresdi major és közvetlen környéke, így a tőle ÉK-re lévő háromszög alakú erdő is a veszprémi püspök tulajdona volt. A major egyes épületei ma is állnak, a püspöki erdő pedig jól azonosítható a mai várostérképen a 74-es, Egervári út és a Pózvára vezető út között (4. kép, a majorsági épületek feketével kiemelve, a püspöki erdőt 1-sel jelöltük.) A városi erdő, a Felső erdő részeként ÉK-ről csatlakozott a püspöki erdőhöz, és hozzávetőleg 6–800 m-re volt a majorságtól (4. kép, sraffozott felület).¹¹ Ugyanilyen távolságra lehetett az ugyancsak városi tulajdonban lévő „Szabad csács” elnevezésű erdőterület, de annak faállománya elsősorban éger volt.¹² Egy 1852-ben készült összeírás szerint a Felső-erdő „*alja legelő. Ritka vén tölgyfákból áll, melyeknek teteje mindig félig száraz, az alja rét.*” (SZAKÁCS 2006. 249. 11.). Az 1859-ben készült *erdőrendtartás* szerint a Felső erdőben a legeltetést akadályozták a *búsfenyő* bokrok, melyből minden egerszegi lakos ingyen vághatott magának (SZAKÁCS 2006. 254.). 1885–86-ra a bokrokat kiirhatták és a lelőhely öreg tölgyekkel ritkán benőtt legelő volt. Így érthető, hogy Lipp csak a feltűnően kemény, kavicsos talajról szólt, fa kivágásról viszont nem, csak megjegyezte, hogy azokat a halmokat, amelyeken nagy tölgyfák álltak nem tártta fel. A tölgyfákat nem sokkal Lipp kutatása után kivágták, és az 1890-es évek elején akáccal ültették be a területet.

Az egerszegiként eladott tárgyak között, mint láttuk voltak őskoriak is. A legérdekesebb tárgy a füles csésze. Nos ez a típus a késői urnamezős forma továbbéléséként a hallstatti kultúra elejére keltezhető (HaB₃ – HaC), és a települések leggyakoribb leletei közé tartozik (KLEMM 1996. 190., 193. és T. 3. A2.6.1. és T. 7. B2.5.2. omphalosszal is).

Gondolhatnánk, hogy talán a római kori halomsíros temetőt egy koravaskori település helyére telepítették,

de a lelőhelyet illetően maga Lipp adja meg a választ: „...*éretültem egy másik, szintén Egerszeg szomszédságában lévő lelőhelyről a kisleludi hegyen Csács (helyesen Csács) mellett, a honnan egy nagyobb átfűrt borostyánkő és alabástrom gyöngyöt, nemkülönben négy orsógombot agyagból és egy bronzba foglalt kis alabástrom félgömböt kaptam, valószínűleg korongos fibula részét.*” (LIPP 1886. 42.) A felsorolt leletek közül nem nehéz azonosítani a borostyánkő korongot (145/1885.8. 3. kép 5.), és az agyag orsógombokat (145/1885.9–12. 3. kép 6–7.). Ezért joggal feltételezzük, hogy a csésze is a Zalaszentiván–Kisleludi hegy, későbronzkor-koravaskori lelőhelyről került Lipphez, csak nem ekkor, hanem később, hisz a lelőhelyre kíváncsi volt, és még az évben meg is tekintette: „*December 1-én, megyebizottsági tag lévén, gyűlésre Egerszegen megjelentem és ekkor szemügyre vettem a kisleludi hegyet is. Ott oly őskori erődítmény romjait láttam, melyet a német archaeológusok „Verglaste Burgnak” neveznek, és tudtommal Magyarországon még másutt sehohsem találtatott. Ezek a romok a hegy legmagasabb részén három egymás melletti szőlőben kisebb nagyobb tömegekben kerülnek elő, állanak pedig fél-egész egy méter vastagságú tömött, de kiégetett agyagfalakból, melyek küloldala helyel-közzel, bizonyára a melljük rakott roppant tűz következtében megolvadván, az agyag közé keveredett homok mázas simaságot mutat. Egész környezetüket faszén és cserépdarabok borítják el...*” (LIPP 1886. 43.). A csészét, kettőtörve talán e látogatás során kapta. Leírását azért idéztem ilyen hosszán, mert ez az első érzékletes leírás a Zalaszentiván–Kisleludi hegy kora Árpád-kori vörös sáncáról (NOVÁKI 1964.).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Zalaegerszegen az első régészeti feltárást Lipp Vilmos végezte a Nekeresd major melletti Felső-erdő területén egy római kori halomsíros temetőben, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeumban azonosított leletei alapján a 2. században használtak. A nekeresdiként eladott leletek között lévő koravaskori tárgyak pedig a Zalaszentiván–Kisleludi hegy őskori, megerősített magaslati telepén kerültek elő.

Jegyzetek:

- ¹ Nyilván Bódy József tanárról van szó, aki maga is publikált pedagógiai tárgyú írásokat (KISLEXIKON³ 49.)
- ² Tábori László kéziratának térképét közli HORVÁTH 1990. 56. 2. ábra, az 51. lelőhely azonos Zalaegerszeggel. HORVÁTH 1998. 36. 2. kép pedig a halmok száma szerinti térképette közzé.
- ³ A tárgyak kimutatásánál teljesen hiányoznak a LIPP 1886-ban felsorolt tárgyak, mint pl. az üvegurna, az üvegpohár vagy az egyfülű korsó, viszont hiánytalanul be lettek sorolva a LIPP 1886a által említett tárgyak..
- ⁴ A 2. századon belül azonban nem következetesek, hisz a lelőhely bemutatásánál a keltezés: 2. század 2. fele, utolsó negyede (PALÁGYI – NAGY 2000. 53.), ezzel megegyezik a rossz állapotú Antoninus Pius és Marcus Aurelius érméről tett megállapításuk, „amelyek talán már csak a II. század végén kerültek sírba (PALÁGYI – NAGY 2000. 87.), de „A magyarországi halomsíros temetők keltezése a pontosabban keltezhető mellékletek alapján“ című táblázat szerint kb. 120-tól 190-ig (PALÁGYI – NAGY 2000. 166.).
- ⁵ A fenékpusztai anyag a Régiségtári Naplóban a 31/1885. és a 147/1885., az alsópáhoki anyag a 30/1885. és a 146/1885. alatti tételekre lett beletárolva.
- ⁶ Az ugyancsak 1885-ös fenékpusztai feltárásról azt írta Lipp, hogy a 300 sír mindegyikében volt üveg vagy kerámia, sokban mind a kettő, többnyire azonban már a föld nyomása alatt összetörve. Ezért csak két ép és két töredékes üveget, illetve négy ép kerámiát tartott meg (LIPP 1886b. 144.).
- ⁷ Érthetetlen, hogy miért helyezte Baranya megyébe Egerszeget Barkóczi László, hiszen Fenékpusztá kutatójaként pontosan tudta, hogy Lipp Zala megyében, Keszthely környékén tevékenykedett.
- ⁸ A Kölnben gyártott poharak arányai mások, a talpuk háromszög formájú, a peremük nem hajlik ki. F. Fremersdorf a 3. század első felére keltezte őket (FREMERSDORF 1959. 34., 71–72. T. 108–109.). A mi példányunkhoz hasonló formájú és arányú pohár, melynek egész felületét hullámokból alkotott háló borítja már inkább a 3. század 2. felére keltezhető (FREMERSDORF 1959. 74. és T. 115.).
- ⁹ PALÁGYI – NAGY 2000. 142. megjegyzése, hogy Söjtőrön a 23. halomban volt egy térdfibula téves, mert ott egy trombitafejű bronzfibulát találtak (HORVÁTH 2000. 241.).
- ¹⁰ Mint írtuk, a nekeresdi leletekkel együtt adta el a MNM-nak Lipp a keszthely–fenékpusztai és az alsópáhoki feltárásainak anyagát, és ennek vizsgálata során egyértelműen bebizonyosodott, hogy a két temető leleteit összekeverve adta át (MÜLLER 2008.).
- ¹¹ A lelőhely pontosabb meghatározásához nyújtott értékes segítségükért ez úton mondok köszönetet Kapiller Imrének a Zala Megyei Levéltár munkatársának és Szakács László erdőmérnöknek.
- ¹² Az erdőkre vonatkozó adatok és térképek a Zala Megyei Levéltárban a „Zala megyei erdőgazdálkodási üzemtervek gyűjteménye“ alatt találhatóak. Különösen használható volt a Zalaegerszeg 585. számú térkép, amelyre Szakács László hívta fel a figyelmemet.

Irodalom:

- BARKÓCZI 1988
Barkóczi, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. StudArch 9. Bp. 1988.
- BENKŐ 1962
Benkő A.: *Üvegcorpus*. RégFüz II/11. Bp. 1962.
- BÓNIS 1942
Bónis É.: *A császárkori edénművesség termékei Pannoniában. I. A korai császárkor anyaga*. DissPann II/20. Bp. 1942.
- CSIRKE – PALÁGYI 2005
Csirke O. – K. Palágyi S.: *Római ékszerek és viseleti tárgyak a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből*. Veszprém, 2005.
- EGGERS 1951
Eggers, H. J.: *Die römische Import im freien Germanien*. Atlas der Urgeschichte 1. Hamburg, 1951.
- FREMERSDORF 1959
Fremersdorf, F.: *Römische Gläser mit Fadenaufgabe in Köln (Schlangenfadengläser und Verwandtes)*. Die Denkmäler des römischen Köln 5. Köln, 1959.
- GABLER 1973
Gabler, D.: *Der römische Gutshof von Fertőrákos, Golgota*. ActaArchHung 25 (1973) 139–176.
- GRAF 1936
Graf, A.: *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*. DissPann I/5. Bp. 1936.
- HORVÁTH 1979
Horváth L.: *A magyarszerdahelyi kelta és római temető*. ZGy 14. Zalaegerszeg, 1979.
- HORVÁTH 1990
Horváth L.: *Római halomsírok Zalában*. In: Noricum-pannoniai halomsírok. Szerk.: K. Palágyi S. Veszprém, 1990. 47–63.
- HORVÁTH 1998
Horváth L.: *Római halomsírok Zalában*. In: Népek a Mura mentén 2. Zalaegerszeg, 1998. 31–39.
- HORVÁTH 2000
Horváth L.: *Újabban feltárt római kori halomsírok Zalában (Katalógus)*. In: PALÁGYI – NAGY 2000. 233–253.

- KASPRZYCKA – STASIELOWICZ 2008
Kasprzycka, M. – Stasielowicz, G.: *The Necropolis of Weklice (Poland)*. In: Rome and the Barbarians. Ed.: Aillagon, J–J. Venice, 2008. 124–127.
- KLEMM 1996
Klemm, S.: *Zum Verhältnis Höhensiedlung – Gräberfeld im Spiegel der hallstattzeitlichen Funde am Alpenostrand, dargelegt am Beispiel Malleiten bei Bad Fischau/NÖ*. In: Die Osthallstattkultur. Archaeolingua 7. Hrsg.: Jerem, E. – Meid, W. Bp. 1996. 187–208.
- KISLEXIKON³
Zalai életrajzi kislexikon. 3. javított, bővített kiadás. Zalaegerszeg, 2005.
- KOVRIG 1937
Kovrig I.: *A császárkori fibulák főformái Pannoniában*. DissPann II/4. Bp. 1937.
- LIPP 1886
Lipp Vilmos levele legújabb keszthelyvidéki kutatásairól. ArchÉrt 6 (1886) 41–43.
- LIPP 1886 a
Lipp Vilmos levele újabb kutatásairól. ArchÉrt 6 (1886) 350–354.
- LIPP 1886 b
Lipp V.: *A fenéki sírmező*. ArchKözl 14 (1886) 137–159.
- MÜLLER 2008
Müller R.: *Lipp Vilmos és Csák Árpád ásatása Fenékpusztán*. Kézirat s. a.
- NÉMETH 1904
Németh J.: *A római sírokról Szilasbalháson*. ArchÉrt 25 (1904) 246–248.
- NOVÁKI 1964
Nováki, Gy.: *Zur Frage der sogenannten „Brandwälle“ in Ungarn*. ActaArchHung 16 (1964) 99–149.
- PALÁGYI 1981
K. Palágyi, S.: *Die römischen Hügelgräber von Inota*. Alba Regia 19 (1981) 7–93.
- PALÁGYI – NAGY 2000
K. Palágyi S. – Nagy L.: *Római kori halomsírok a Dunántúlon*. Veszprém, 2000.
- PATEK 1942
Patek E.: *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete*. DissPann II/19. Bp. 1942.
- RIHA 1979
Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 3. Augst, 1979.
- SÁGI 1943
Sági K.: *Császárkori tumulusok Pannoniában*. ArchÉrt 4 (1943) 113–143.
- VON SALDERN – NOLTE – LA BAUME – HAEVERNICK 1974
Von Saldern, A.- Nolte, B. – La Baume, P.- Haevernick, Th. E.: *Gläser der Antike*. Sammlung Erwin Oppenländer. Hamburg, 1974.
- SZAKÁCS 2006
Szakács L.: *Fejezetek a zalaegerszegi erdők történetéhez a középkortól 1990-ig*. In: Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. ZGy 61. Zalaegerszeg, 2006. 235–272.
- TÁBORI 1983
Tábori L.: *Zalai római halomsírok terepbejárás dokumentációja 1983*. Kézirat. Göcseji Múzeum Adattára: 1026–84.
- WOSINSKY 1892
Wosinsky M.: *Az abaligeti cseppkőbarlang és a közelében lévő római sírhantok*. ArchÉrt 12 (1892) 411–413.

Die römischen tumuli bei dem Meierhof Nekeresd in Zalaegerszeg

Die erste archäologische Ausgrabung in der Stadt Zalaegerszeg nahm Vilmos Lipp in den Jahren 1885–1886 unter im städtischen Wald neben dem Maierhof Nekeresd. Er hat 41 oder 50 tumuli entdeckt und 28 oder 37 davon erschlossen. In den Zusammenfassungen über die römerzeitlichen Hügelgräber Pannoniens werden immer nur die Berichte von Lipp zitiert, aber man hat nicht gewusst, wo sich die Funde befinden. Der Verfasser fand im Ungarischen Nationalmuseum die Funde der Ausgrabung des Jahres

1885. und veröffentlicht sie jetzt (Abb. 2–3.). Danach wurde das Gräberfeld wahrscheinlich in den 2. und 3. Dritteln des 2. Jahrhunderts gebraucht. Es gelang auch den Fundort näher zu bestimmen (Abb. 4.). Zwischen den Funden befinden sich auch urgeschichtliche Gegenstände. Aufgrund des Berichtes von Lipp stammen sie aus der spätbronzezeitlich-früheisenzeitlichen, befestigten Höhensiedlung in Zalaszentiván, Kisfaludi-hegy.

Übersetz von Róbert Müller

1885. 158.

144. November 21 (folyt.) 4) Borsleány sáskelű ütemű, aranyozott
 márkolatú kálygák; ezek öt lyukon át való
 a felkeltető pecsét márkolat egész ütemű,
 ganygja, melyből a patina teljese a van
 triptitron az élek minden felülettel éles,
 hossza 66 cm., szélessége 36 cm. Érdemes,
 hogy a márkolat sáskelűből áll, a felkeltető
 pecsét sáskelűből, mely a kálygára egész tele
 van erősítve; továbbá a lejt nyomonkeltő
 képe olvasható, illetve sáskelű, a kálygára
 győztve. 1. Récsé.

Védel díjj Vilmos prémonstrai
Sauvotól Récséből. 1885. V. 6.

145. November 21 R.R. 1958 1) Üreggyökös, kerek ki talppal, kifelé
 keltő pecséttel, oldalán két ovalis ütemű
 domború díszítéssel, mely a fennmaradt kőbe.
 magassága 9.5 cm., talpának átm. 4.9-5.1
 cm., szélessége 8.5 cm., egészen új. 1. Egermegye

R.R. 1958 R 2) Eléngyke, egyenlő agyagból, karmadec hár-
 kasválti ütemű, egy kálygára, vízre volt
 eredetileg fektetve. Magassága 7.5 cm., talpa-
 nek átm. 8.1 cm., szélessége 4 cm., formájáról
 u.o.

R 3) Kerek, egyenlő agyagból, Egermegye kár-
 tyánál; két nyakal is egy fölével; magassá-
 ga 25.2 cm., talpának átm. 6.5 cm., szélessége
 (pereméről) 6.2 cm. 1. u.o.

R 4) Eléngyke, hasonló a 2. Hárnyal, de
 csomka; magassága 10.2 cm., talpának
 átm. 4 cm., szélessége 6 cm. 1. u.o.

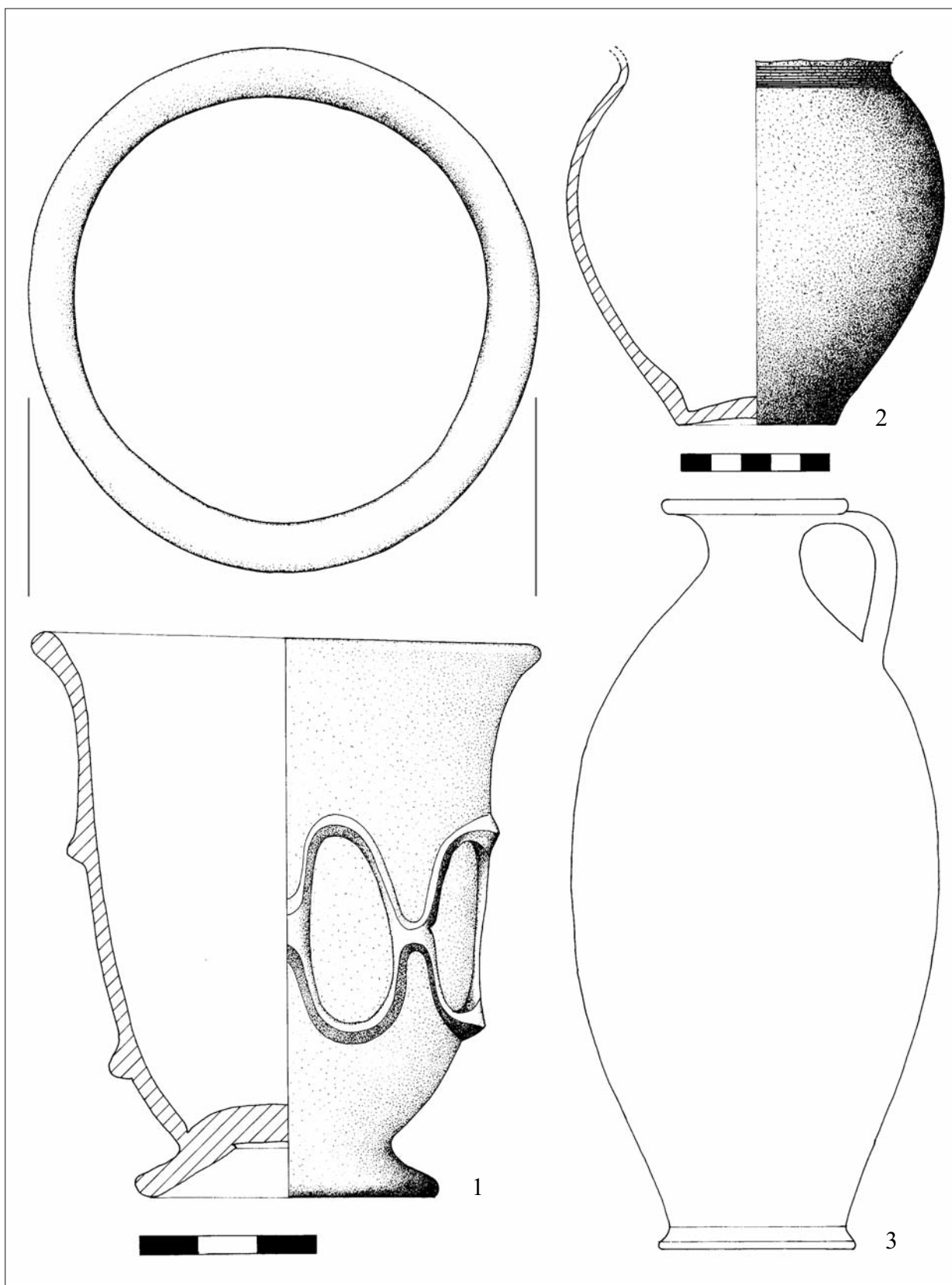
R.R. 1958 R 5) Hárnyal, de kálygára, felkeltő agyagból,
 csomka; magassága 12.1 cm., talpának átm.
 5 cm., szélessége sáskelű alagóra mielő nem
 comtatálható. 1. u.o.

R.O. 1958 X 6) Öreg, egyenlő agyagból, szabott kézzel
 formált; egy fölével, csomka is kálygára hárnyal;
 magassága 5.2 cm., szélessége átm. 8.68-ji
 cm. 1. u.o.

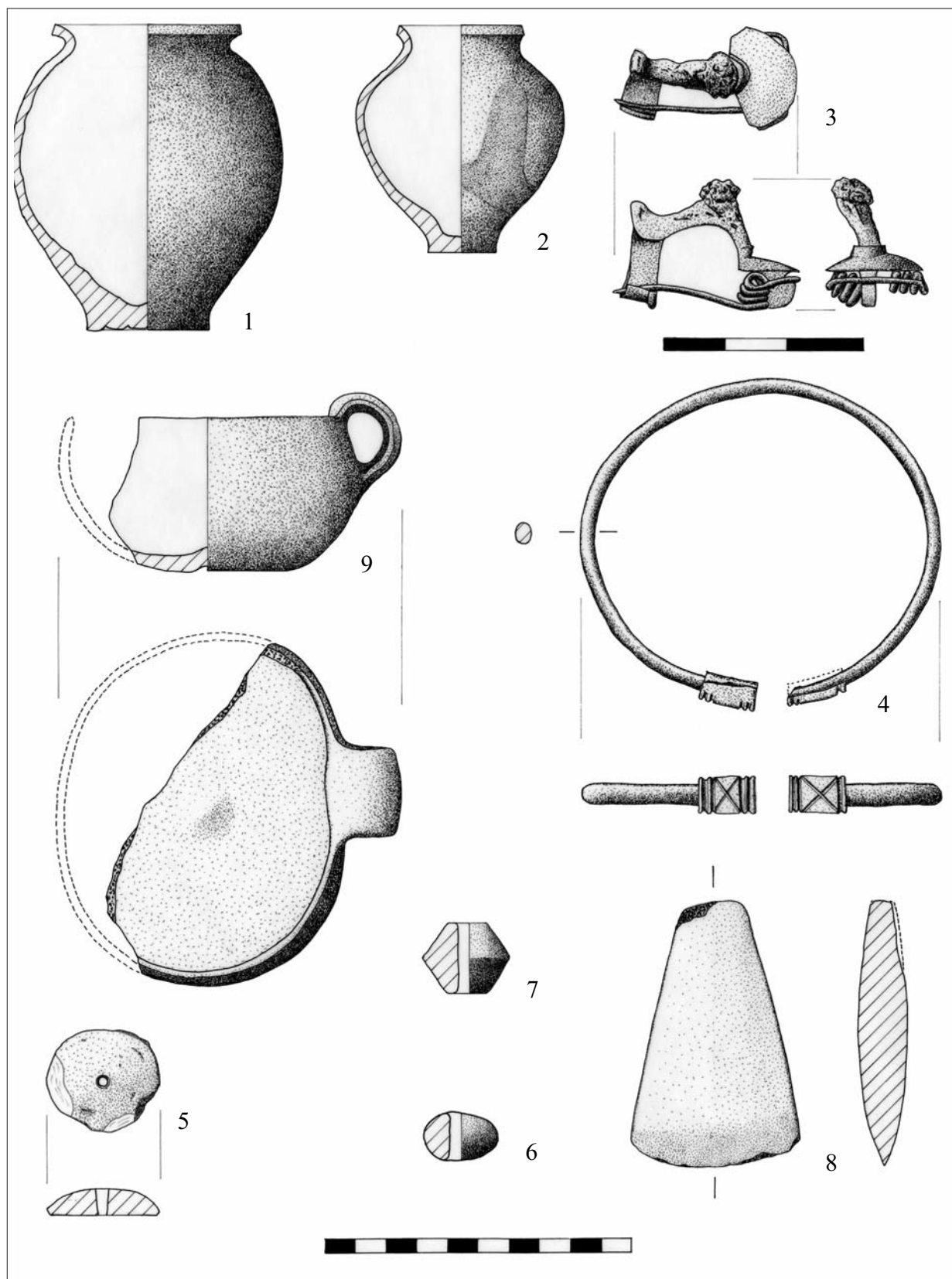
1. kép: A zalaegerszegi tárgyak rajzai a MNM Régiségtári Naplójában
 Abb. 1: Die Zeichnungen der Gegenstände aus Zalaegerszeg im Inventarbuch des UNM

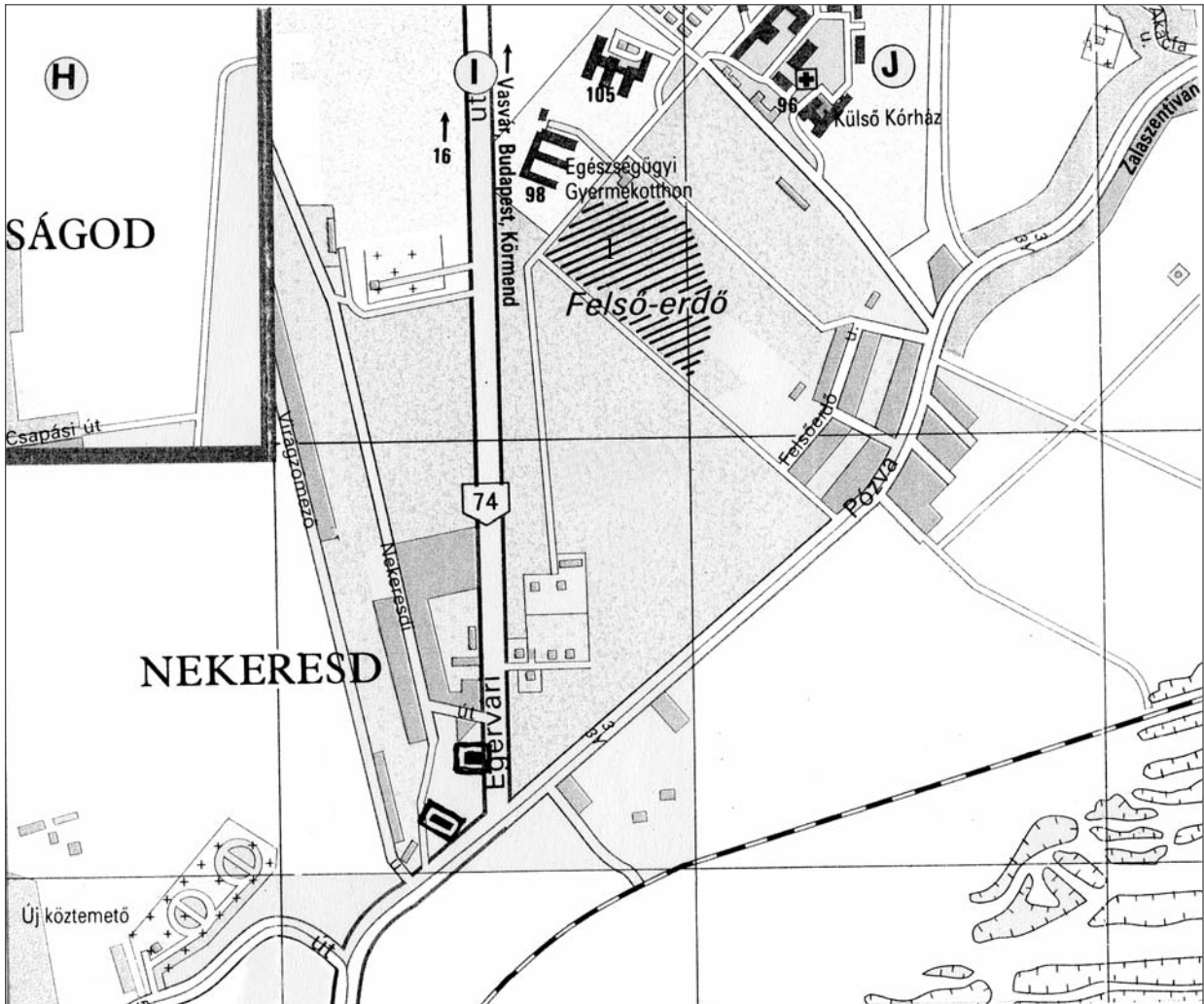

2. kép: A Lipp által a MNM-nak eladott tárgyak
 Abb. 2: Die durch Lipp an das UNM verkauften Gegenstände

3. kép: A Lipp által a MNM-nak eladott tárgyak
 Abb. 3: Die durch Lipp an das UNM verkauften Gegenstände

4. kép: A Zalaegerszeg, Nekeresei major melletti halomsírok helye (sraffozva)

Abb. 4: Die Stelle der Hügelgräber neben dem Maierhof Nekeresei in Zalaegerszeg (schraffiert)

Basticz Zoltán

Római kori vaseszközök Eszteregnye–Ojtó-dűlő lelőhelyről

Bevezetés¹

Az Eszteregnye–Ojtó-dűlő lelőhelyen feltárt késő római telep ásatása során változatos és gazdag fémanyag került elő. Jelen tanulmányban ezen tárgyakat szeretném ismertetni és részletesen elemezni.

A fémeszközökkel foglalkozó régészeti szakirodalomban a római kor viszonylag jól kutatott területnek számít. Müller Róbert mindmáig egyedülálló átfogó munkája (MÜLLER 1982) mellett főleg depot leletek (GAÁL 1982, GAÁL 1996, SZABÓ 2004, LÁSZLÓ 2007) vagy régebbi ásatások anyagának újabb feldolgozásai (PALÁGYI 2000) láttak napvilágot. Az elmúlt években az országban folyó nagyobb felületű római kori ásatásokból előkerült fémeszköz anyag publikálása mindezidáig várat magára. Ezt a hiányt szeretném részben pótolni e cikk keretein belül.

Eszteregnye és Rigyác közigazgatási határát alkotó, észak-dél irányú Ibrikó-patak keleti partján, az M7 autópálya földmunkálatai során, 2005. szeptemberében, szakfelügyelet közben tárták fel az Eszteregnye–Ojtó-dűlő elnevezésű lelőhelyet (2. kép). Tokai Zita Mária végezte a leletmentést 2005. szeptember 27. és november 28. között 1600 m² nagyságú területen, ahol 83 régészeti objektumot talált.² Az előkerült leletanyag egy része a középső rézkorra, míg zöme a késő római idősakra datálható. Az ásató a pataktól távolabb eső részen, a domb tetejéhez közelebb, egy hat gödörből álló, a középső rézkori Balaton-Lasinja kultúrához tartozó kisebb objektum csoportot különített el.

Az objektumok nagy része az Ibrikó-patak partján található, a 77 objektum legtöbbje gödör és cölöplyuk, 14 gödörből került elő fémeszköz lelet. A fémanyag ismertetése az alábbiakban következik, továbbá néhány, telepről származó kerámiatöredéket is közlünk a korhatározás alátámasztásához.

A leletanyag³

1. Fémeszközök

1.1, *Véső*. Jó megtartású vasvéső vagy hidegvágó, szára nyolcszög keresztmetszetű, éle kiszélesedik, fején ütésnyomok láthatók. H.: 16,4 cm; szár átmérő: 1,3 x 1,3 cm; él sz.: 2,1 cm. Ltsz.: 0710.17.5. (3. kép 3).

1.2, *Kés*. Vas kés nyelének és penge indításának töredéke, a penge formáját nem lehet megállapítani. H.: 6,9 cm, ebből nyél h.: 5 cm, él h.: 1,6 cm; m.: 1,5 cm; nyél vastagság: 0,3 cm. Ltsz.: 0710.18-19.10. (5. kép 4).

1.3, *Karika*. Ovális, téglalap átmetszetű vaskarika, egy szimmetrikusan ráhajlított vas pecekkel. Talán eke húzó lánc egy tagja. Átm.: 5,8 cm, karika vastagsága: 0,3 cm, pecek h.: 3,7 cm. Ltsz.: 0710.19.21. (4. kép 2).

1.4, *Kolomp*. Alul téglalap alaprajzú, trapéz formájú, keskeny vas kolomp, tetején félköríves füllel, a kolomp nyelve a végén erősen duzzadt. Nagyon hiányos állapotban került elő. H.: 5,4 cm, sz.: 2,8 cm, m.: 8 cm, köpeny vastagsága: 0,2 cm; nyelv: h.: 5 cm. Ltsz.: 0710.19.22. (5. kép 1).

1.5, *Irtókapa*. Téglatest alakú, hátul vaskos, egyenes fokkal rendelkező köpűje van, a nyéllyuk ovális, a nyak robusztus, mely erősen szélesedő, vastag pengében folytatódik, a penge éle erősen ívelt. A penge a nyél irányában enyhén hajlik. H.: 22,8 cm, sz.: 14,8 cm; nyéllyuk átmérő: 3,8 cm, köpű m.: 3,7 cm. Ltsz.: 0710.32.32. (3. kép 2).

1.6, *Üllő*. Vas üllő, felfele kissé kiszélesedik, a munkafelület lapos és kissé lejtős. A felülnézete téglalap alakú. M.: 20 cm, sz.: 17 x 19 cm, súlya: 35 kg. Ltsz.: 0710.32.33. (3. kép 4).

1.7, *Kés*. Késpenge nyélhez közeli része, a penge háta egy helyen megtörik (bicska pengékre emlékeztető módon) és a penge keskenyebbé válik. H.: 5,2 cm, sz.: 1,5 cm, v.: 0,3 cm. Ltsz.: 0710.37.7. (5. kép 5).

1.8, *Akasztó*. L-alakú, a hosszabbik szárán élben végződő, fába üthető jó megtartású vas pecek (akasztó). A fején ütésnyomok láthatók, ami a használatra utal. H.: 13,6 cm, sz.: 1,4 cm, v: 0,4 cm. Ltsz.: 0710.44.57. (4. kép 5).

1.9, *Kés*. Nyéltüskés vaskés, háta vastag, ívelt, pengéje a kopástól kissé homorú. H.: 13,1 cm, penge h.: 7 cm sz.: 1,9 cm, v.: 0,3 cm. Ltsz.: 0710.47.11. (5. kép 6).

1.10, *Fejsze*. Robosztus, hosszú, vas, hasító fejsze, az éle ívelt, kissé kiszélesedik. A penge alsó sarka hegyes, a felső lekerekített. A köpű két oldala kidomborodik, a nyélluk ovális. A foka vastag, erős, kalapácsszerűen lapított, kissé ferde és ütésnyomok láthatók rajta. H.: 19, 7 cm, sz.: 6,2 cm, élh.: 6,3 cm, nyélluk átmérő: 3,7 cm. Ltsz.: 0710.47.12. (3. kép 1).

1.11, *Vastárgy*. Szabálytalan alakú vas lap, rajta felfele álló, csavart nyakú nyúlvánnyal. Eredeti funkciója nem ismert. H.: 2,8 cm, sz.: 2,9 cm, fv.: 0,4 cm, nyúlvány h.: 3,2 cm. Ltsz.: 0710.48.36 (4. kép 6).

1.12, *Kés*. Penge közepén, derékszögben utólag meghajlított, nyéltüskés vas kés, a penge háta egyenes, vastag, a penge a hegye felé keskenyedik. H.: 16,3 cm, penge h.: 10,7 cm, sz.: 1,9 cm, penge v.: 0,4 cm. Ltsz.: 0710.58.28. (5. kép 3).

1.13, *Ácskapocs*. Vaskapocs, a két végén szög szerűen kiképzett hegyekben végződik, amelyek tompaszögben vannak behajtvva. A kapocs a közepén kissé megtörik. H.: 9,9 cm, sz.: 0,7 cm, v.: 0,3 cm. Ltsz.: 0710.58.29. (4. kép 8).

1.14, *Pengetőredék*. Derékszögű háromszög átmetsetű nagyméretű, vas penge töredéke. Eredeti funkciója jelen állapotában meghatározhatatlan. H.: 19,5 cm, sz.: 2,4 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: 710.64.51. (4. kép 4).

1.15, *Csat*. D-alakú vas csat, egyenes pecekkel, téglalap keresztmetszetű karikával. M.: 5,7 cm, sz.: 4,9 cm, v.: 0,4 cm. Ltsz.: 0710.65.61. (4. kép 3).

1.16, *Sasszeg*. Szimmetrikusan félbe hajtott, hurokban végződő kettős szárú szeg, ún. sasszeg. A két szár hegyesre kalapálva, vége széthajtvva. H.: 12,3 cm, sz.: 1 cm, v: 0,4 cm, köpű belső átm.: 1,5 cm. Ltsz.: 0710.65.62. (4. kép 10).

1.17, *Ekevas*. Háromszög alakú, aszimmetrikus, rossz megtartású vas ekevas, a bal oldalon erős vállal. A hegye és a köpű hiányzik, a többi része is erősen kopott. H.: 11,5 cm, sz.: 10 cm, fv.: 0,2 cm. Ltsz.: 0710.65.63. (4. kép 1).

1.18, *Vastárgy*. Téglalap alakú fém lap, egyik végén félkör alakúra lekerekítve, itt egy kerek áttörés található. A párhuzamok alapján kulcs teste lehetett. H.: 3,4 cm, sz.: 1,8 cm, fv.: 0,3 cm. Ltsz.: 0710.70.62. (4. kép 7).

1.19, *Ár*. Nyéltüskés vasár, a nyéltüske és a hegy között erősen megvastagszik, középen négyzetes keresztmetszetű h: 11,1 cm, kereszt metszete: 0,7 x 07 cm. Ltsz.: 0710.70.63. (4. kép 11).

1.20, *Szeg*. A feje egyik oldalán hosszú, lapos nyúlvánnyal, a vasszeg keresztmetszete téglalap alakú. H.: 8,5 cm, sz.: 4 cm, szeg keresztmetszete: 0,6 x 0,5 cm. Ltsz.: 0710.70.64. (4. kép 9).

1.21, *Kés*. Nyéltüskés vas kés (?) penge és nyéltőredéke, látszik a penge megmunkálása. H.: 5 cm, sz.: 1,4 cm, fv.: 0,2 cm. Ltsz.: 0710.76.5. (5. kép 2).

2. Kerámiák

2.1, Nagyméretű terra sigillata edény aljtöredéke talpgyűrűvel. M: 2,7 cm, átm: 11,4 cm, fv: 0,5 cm Ltsz.: 0710.18.15. (6. kép 1).

2.2, Terra sigillata oldaltöredék, medalion és egy figurális díszítés részletével. M: 2,4 cm, sz: 2,3,1 cm, fv: 0,4 cm. Ltsz.: 0710.18.16. (6. kép 3).

3, Sötétszürke, csillámos durva homokkal soványított peremtöredék, vízszintesen kihajló peremmel. M: 3,2 cm, sz: 9,4 cm, fv: 0,5 cm. Ltsz.: 0710.32.2. (6. kép 6).

2.4, Szürke, csillámos durva homokkal és zúzott kavicssal soványított, vízszintesen kihajló peremtöredék, perem felső részén két határozott horonnyal. M: 1,4 cm, sz: 5,7 cm, fv: 0,6 cm. Ltsz.: 0710.62.5. (6. kép 5).

2.5, Szürke, csillámos durva homokkal soványított fazék egyenesre vágott, kihajló peremtöredéke, perem alatt három kisebb bordával. M: 2,5 cm, sz: 5,0 cm, fv: 0,3 cm. Ltsz.: 0710.62.7. (6. kép 8).

2.6, Barna, csillámos durva homokkal és zúzott kavicssal soványított fazék kihajló, egyenesen levágott peremtöredéke, oldalán seprűdíszsel. M: 7,0 cm, sz: 10,5 cm, fv: 0,8 cm. Ltsz.: 0710.62-69.3. (6. kép 7).

2.7, Szürke, csillámos durva homokkal és zúzott kavicssal soványított fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke, a perem alatt egy kisebb bordával. M: 4 cm, sz: 9,4 cm, fv: 0,5 cm. Ltsz.: 0710.65.6. (6. kép 11).

2.8, Szürke, csillámos durva homokkal és zúzott kavicssal soványított fazék peremtöredéke, lekerekített, duzzadt peremmel, a vállán sűrűn elhelyezett kisebb bordákkal. M: 3,6 cm, sz: 6 cm, fv: 0,3 cm. Ltsz.: 0710.65.9. (6. kép 9).

2.9, Világosbarna, csillámos homokkal és zúzott kerámiával soványított tál vízszintesen kihajló peremtöredéke, belső felén fedőtartó bordával. M: 3,2 cm, sz: 9,8 cm, fv: 1 cm. Ltsz.: 0710.65.25. (6. kép 10).

2.10, Erősen kopott terra sigillata oldaltöredék, rajta tojásfüzérrel és egy jelenet kisebb részletével (talán egy pegazus szárny). M: 3,6 cm, sz: 5,3 cm, fv: 0,5 cm. Ltsz.: 0710.65.36. (6. kép 2).

2.11, Terra sigillata oldaltöredék, tojásfüzérrel és díszített keretű medalionban jelenet töredékkel. M: 4,6 cm, sz: 3,8 cm, fv: 0,5 cm. Ltsz.: 0710.79.1. (6. kép 4).

A leletanyag értékelése

A továbbiakban a leletanyag általános ismertetését adjuk közre, először a nagyobb méretű kézműves eszközöket (fejsze, véső, üllő), majd a földműveléshez kapcsolódó tárgyakat (irtókapa, ekevas), végül a kisebb, változatos funkciójú fémleleteket tárgyaljuk.

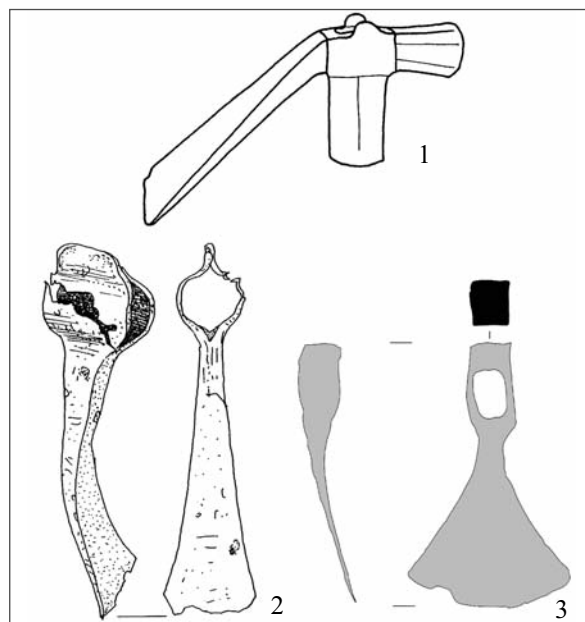
A közölt fejsze (3. kép 1) teljesen általános forma, a vaskortól egészen a középkorig használatos. Jelen esetben a leletkörülmények mégis viszonylag pontosan datálják a késő császárkorra. A tárgy jellemzőit, az él rövidegét, a köpűnél való jelentős kiszélesedését és a fokán látható ütésnyomokat figyelembe véve hasító-fejszének határozható meg.

A római korban a vésőknek két fő típusa volt ismert. A tokos vésőket (GAÁL 1982, 76) valószínűleg fa, míg a tömör vas vésőket (MÜLLER 1976, 272) keményebb tárgyak (kő, vas) megmunkálásánál használták (LÁSZLÓ 2007, 55). Az itt közölt véső (3. kép 3) az utóbbi csoportba tartozik.

Az üllő (3. kép 4) kapcsán bővebben foglalkozunk annak leletkörülményeivel is. Az üllő a 32. objektumból került elő. A gödör egy másik objektum bontása során különült el. Alakja feltehetőleg ovális volt, oldala ívelt, alja teknős (hossza: 190 cm, szélessége: 142 cm, mélysége: 46 cm). Betöltésének felső egyharmada szürkésbarna, enyhén patics- és faszén-szemcsés, alsó kétharmada sötétszürke, paticsos, faszenes. Tőle északra két (49, 50), délre egy (30) cölöplyuk található, amelyek talán az egykori tetőszerkezet tartóoszlopai lehettek. Az objektum nyugati részében került elő az üllő és közvetlen mellőle az irtókapa. Már az ásató kovácsgödörként határozta meg az objektumot. A megállapítása kétségtelenül igaz lehet, mivel egy 35 kilogrammos üllő nem véletlenül kerül egy objektumba. Maga az üllő teljesen megszokott forma a korban, amelyeket az ábrázolások szerint fátuskóra vagy köre helyezve használtak (SÁGI 1979, 115). A párhuzamok alapján a kovácsnak egy nagyobb és egy kisebb üllője volt. Jelen esetben a nagyobb került elő, de más pannoniai lelet együttesekből, mint például az epöli depóból több kisüllőt ismerünk (SZABÓ K. 2004, 63).

A leletek közt szereplő csákánykapa (3. kép 2) szükségessé teszi ennek a tárgytipusnak a részletesebb tárgyalását. A régészeti irodalomban többféle elnevezés forog ezekre a tárgyakra: irtókapa, csákánykapa, szalukapa (MÜLLER 1982, 460; GAÁL 1996, 196). A sokféle elnevezés a funkciók sokféleségéből, és az egyes specializálódott formák tisztázatlanságából adódik. Martin Pietsch időrendi besorolásából kiderül (PIETSCH 1983, 81), hogy a kora császárkorban egy többfunkciós eszközként terjed el,⁴ amelyet földművelésre és fa-, kőmegmunkálásra használtak

(PIETSCH 1983, 25). Ezekre éles szögben megtörő, keskeny robusztus penge, nyélcsovés köpű és annak hátsó részén kalapács nyúlvány a jellemző. Ez a típus egy mesterember (ács, kőműves) sokoldalú eszközeként határozható meg. Ezt támasztja alá egy Aquincumból előkerült szerszámdepó egyik darabja, amelyet a leletek összetétele alapján ács-szerszámként határoztak meg (NAGY 1937, 159). Ezzel a típussal egyidejűleg használtak egy jóval egyszerűbb kivitelezésű formát, amely használata annak jóval egyszerűbb előállításával magyarázható. Itt nincs meg a köpű hátsó részén lévő kalapács, és a köpűfalak hátrafelé történő megnyújtásával, majd azok nyéllyuk mögötti tarajszerű összekovácslásával alakítják ki a köpűt. Gaál Attila a dunaföldvár-alsórévi leletből előkerült darabokon megfigyelhető éles penge alapján fafaragásra használt szalukapáknak tartja a tárgyakat (GAÁL 1996, 196). Véleményünk szerint a pengék élezése és íveltsége együttesen határozza meg a funkciót, ahogy Gaál is utal rá egy másik lelet kapcsán (GAÁL 1982, 76). Fafaragásra alapvetően íveltebb szerszámok alkalmasak, mint a mongol szaluknál is megfigyelhető (ERDÉLYI 1965, 462–464). A kevésbé ívelt vagy egyenes darabokat inkább a földműveléssel hozhatjuk kapcsolatba. Az Eszteregnye–Ojtó-dűlőben előkerült csákánykapánál az él felé szélesedő, enyhén a nyél felé hajló penge és ívelt él alapján a földművelő funkciót tartjuk a legvalószínűbbnek. A tárgytipussal foglalkozó irodalomban ezt a formát késő császárkorinak határozzák meg (PIETSCH 1983, 81).

1. kép: 1: Csákánykapa (PIETSCH 1983, 28); 2: Szalukapa (GAÁL 1996, 206); 3: Irtókapa (Eszteregnye)
Fig 1: 1: Mattock (PIETSCH 1983, 28); 2: Adze (GAÁL 1996, 206); 3: Weeding hoe (Eszteregnye)

A fent leírtak fényében adódik lehetőség, hogy a csákánykapákat funkció szerint három csoportba soroljuk. Az első csoportba az erős robusztus, éles szögben megtörő pengéjű, kalapács nyúlványos darabokat sorolhatók, amelyeket főleg ácsok, kőművesek használhattak többfunkciós szerszámként (*1. kép 1*). A második csoportba a keskeny, ívelt pengéjű darabok tartoznak, amelyeken a kalapácsnyúlvány kevésbé határozott vagy teljesen eltűnik. Ezeket kimondottan fagemunkáló funkcióban használhatták és indokolt a szalukapa elnevezés (*1. kép 2*). A harmadik csoportot az enyhén ívelt, szélesedő pengéjű tárgyak alkotják, amelyekkel a kötött talajú földeket művelték vagy az aljnövényzetet irtották. Ennél a csoportnál az irtókapa névhasználat a kézenfekvő (*1. kép 3*). A csoportosítás kissé önkényesnek tűnhet, mivel nem alapszik átfogó anyaggyűjtésre, de a most közölt darab a tárgy típus korábbi univerzális felhasználásával ellentétben erősen specializálódott forma, ezért a funkció szerinti szétválasztásuk indokolt.

Az ekevas (*4. kép 1*) nagyon rossz állapotban került elő, hiányzik a hegye és a köpűje, de ennek ellenére egy érdekes darabban állunk szemben.⁵ A bal vállával jóval határozottabb, mint a jobb, egy részén majdnem függőleges és egy kis felületen az aláhajtása is kivehető, míg a jobboldali a hátsó része felé egyre jobban elnyújtott. Ezek a jellemzők egy aszimmetrikus ekevasra utalnak.⁶ Jelenlegi állapotában egy jobbra fordító eke aszimmetrikus, lapát alakú ekevasaként határozhatjuk meg a tárgyat. A korábbi munkákban felmerülnek olyan elgondolások, hogy egy szimmetrikus ekevas a használat során kopik aszimmetrikussá (MÜLLER 1982, 428), de ennél a darabnál, határozottan kijelenthetjük, hogy egy aszimmetrikusnak készített ekevasról van szó. Hasonló ekevasakat ismertek Balassa Iván angolai, magyarországi, lengyelországi és jugoszláviai lelőhelyekről származó lelet együttesekből. Ezeket a keskeny kelta ekevasakból eredezteti, és elképzelhetőnek tartja, hogy több helyen egyidejűleg fejlődött ki ez a típus. Ezzel az eketípussal a földművelés intenzívebbé válhatott, a kötöttebb gyepes talajt is megmunkálhatták, így újabb földterületeket vonhattak művelés alá (BALASSA 1973, 142–49).

A kolomp (*5. kép 1a-b*) sem ismeretlen a római lelőhelyeken, ennek ellenére viszonylag kevés darab került publikálásra. A fenti darabhoz hasonló kolompok az egész római kultúrkör területén ismertek voltak. A legtöbb darabon rézbevonat maradványai figyelhetők meg, jelen esetben semmi jelét nem észleltük egykori bevonat nyomának. A kolompokkal Nagy Margit foglalkozott részletesen a közelmúltban. Véleménye szerint annyira speciális tudás szükséges ezen tárgyak előállításához, hogy azokat egy-két központi műhelyben állították elő, és kereskedelem

révén jutottak el Galliától az Alsó-Don vidékig. Funkciójuk széles spektrumon mozog: a vallási szertartásokon használt rituális eszközöktől (FITZ 1960, 160–161) egészen a legelőn lévő csorda vezérállatát megjelölő tárgyig (NAGY 2005, 103–104). Az Eszteregnyén előkerült kolomp a falusias környezetet figyelembe véve, valószínűleg az utóbbi funkcióban lehetett használatban.

Az ásatás során több olyan fémlelet is előkerült, amelyek tovább gazdagítják a településen egykor zajló életéről alkotott képünket. A tárgyak nagy részének funkciója kézenfekvő, és a későbbi századok során is változatlan formában maradtak fenn. Ezek közé tartozik a D-alakú vascsat (*4. kép 3*), az L-alakú akasztó (*4. kép 5*), az ácskapocs (*4. kép 8*), a nyújtott fejű vasszeg (*4. kép 9*), a felhasznált sasszeg (*4. kép 10*), egy bőrfeldolgozásnál használatos vasár (*4. kép 11*) és 5 darab nyéltüskés, egyélű vaskés (*5. kép 2–6*). Ezek közül az egyik (*5. kép 3*) majdnem teljesen ép, leszámítva, hogy derékszögben meghajtották.

A fenti viszonylag jól meghatározható funkciójú tárgyakon kívül 4 lelet eredeti felhasználása bizonytalan. Az egyik (*4. kép 2*) a párhuzamok alapján a kiskarikás ekehúzó láncokhoz áll közel, de a meghatározás a kapcsolódó tagok (nyolcas ill. piskóta alakú szemek) hiányában nem egyértelmű (PALÁGYI 2000, 26). A további három tárgy funkciója ismeretlen (*4. kép 4, 6–7*).

Összefoglalás

Az Eszteregnye–Ojtó-dűlőben feltárt településrészletet a bemutatott fémanyag párhuzamai, valamint a 62. objektumból előkerült Constans kisbronz és a kerámia anyag⁷ alapján a késő császárkorra (3–4. század) datálhatjuk. A jelentős mennyiségű, az objektumokban szórtan talált, akkoriban igen értékesnek számító (SZABÓ 2004, 70) fémanyagból arra következtethetünk, hogy a település hirtelen pusztult el, és az egykori lakók utólag sem tudták összegyűjteni a fémeket.

A 32. objektum elhelyezkedése a római település egészen belül valószínűsíti a kovácsgdör hipotézist. Az egykori település nagy része az Ibrikó-patak nyugati oldalán helyezkedett el, amelyet a Rigyc – Csikény-dűlő, Kelet elnevezésű lelőhelyen 2000–2001 és 2005 során Száraz Csilla tárt fel (SZÁRAZ 2004, 262), míg a tűzveszélyes kovácsműhely jól elkülönítve a patak keleti oldalán található. Ez a tudatos településszervezés a későbbi századok során is fennmarad (SZABÓ GY. 1954, 126). Az üllőt és a fentieket figyelembe véve a feltárt objektumok egy részét egy kovácsműhellyel hozhatjuk összefüggésbe. A fémleletek szóródása nem mutat semmiféle rendszert, bár érdekes, hogy a 32. objektum közelében került elő a

véső (17. obj) és a fejsze (47. obj), amelyek kapcsolatba hozhatók a kovácsmesterséggel. Emellett gödör közelében több objektumban volt vassalak (31, 37, 48, 62–69, 65 obj.). Ezek vizsgálata azt mutatja,⁸ hogy az itt feldolgozott vasérc nem a környékről, sőt még csak nem is a Dunántúlról származik. Ez az eredmény megerősíti azt a korábbi elképzelést, hogy a pannóniai kovácsok noricum, de főleg Illyricum provinciában lévő vasbányákból származó ércet dolgoztak fel (FITZ-MÓCSY 1990, 129). Az érckereskedelem későbbi meglétét bizonyítja a Keszthely–Fenekpusztán előkerült vasbuca lelet is, amelyek közül az

egyiket hasonló felépítésű, csak még nagyobb üllővé alakították át (SÁGI 1979, 115).

Visszatérve a településszerkezethez, az üllőt tartalmazó 32. objektum közelében sajnos nem került elő olyan objektum, amely kovácstűzhelyként lenne azonosítható. Ez azért is furcsa, mivel az üllő mindig a tűz közelében került elhelyezésre, és a környező objektumokból sok vassalak került elő. Magyarázatul szolgálhatna egy földfelszínre épített tűzhely, ami az idők során elpusztult. Ez utóbbi feltételezése nélkül is helytállónak vélem azt a megállapítást, hogy a római település ezen részén egykor kovácsműhely állt

Jegyzetek:

- 1 Köszönöm a cikk elkészítésében nyújtott segítségét dr. Kvassay Juditnak és dr. Horváth Lászlónak.
- 2 Itt szeretném megköszönni Tokai Zita Máriának, hogy a római anyag közlési jogát átengedte.
- 3 A tárgyak a katalógusban objektumonként kerülnek közlésre, amelyek számát a leltári szám második tagja mutatja.
- 4 A német szakirodalomban Dechsel elnevezés terjedt el (PALÁGYI 2000, 27).
- 5 Itt kell utalnom Balassa Iván egy megállapítására, amelyben utal a kovácsok szerepére az új típusú ekevasak elterjesztésében (BALASSA 1973, 92).
- 6 Háromszög alakú ekevasként is meghatározhatnánk, ezek jellemzője, hogy a penge váll nélkül folytatódik a kifelé szélesedő köpüben, amely így szélesebb, mint maga a penge, ezért hegyesszögben erősíthették fel az ekére. Mivel nem rendelkezünk információkkal az eke hátsó részről, ez nem helytálló (MÜLLER 1982, 426).
- 7 A közölt edénytöredékek mellett nagy mennyiségben kerültek elő a kisebb falusias jellegű településekre jellemző tömeggáru (korongolt szürke hombár és fazék-töredékek). Ép edény vagy a datálás pontosító import kerámia a közölt terra sigillátákon kívül nem került elő. Ez utóbbi leletek pontos meghatározását csak később tudjuk elvégezni.
- 8 „A salakdarabok vasszemcséinek és egyéb alkotóinak kémiai összetétele a lelőhely néhány sajátosságára is felhívja a figyelmet, mely sajátosságok a feldolgozott

vassal, illetve a felhasznált adalékanyagokkal vannak összefüggésben. A salakok szilikátos, oxidos és üveges alkotóiban egyaránt a mangán viszonylagos dúsulását találtuk. E sajátosság valószínűleg az adalékanyaghoz kötheti, mivel a fémszemcsékben a mangán nem dúsul. Az adalékanyag sajátosságait tükrözi az is, hogy az üveges alapanyagban, és kisebb mértékben a fayalitban a foszfor feldúsulása jellemzi, míg a vasszemcsékben nem találtunk kimutatható mennyiségű foszfort. Szintén az adalékanyag jellemzőire vezetheti vissza az üveg helyenként magas kalcium-, és kálium oxid tartalma. Mindezeket összevetve valószínűsítheti, hogy mangántartalmú, karbonátos cementációjú homokot/homokkővet használtak a római kovácsműhelyben salakképző adalékanyagként. Az ilyen üledékes eredetű adalékanyagban a foszfor mennyisége esetenként szintén magas lehet. A vasszemcsék összetétele nyomokban tartalmaz nikkelt, kobaltot, rezet, arzént és ezüstöt, ugyanakkor e szemcsék foszfor-szegények/mentesek. Ezek alapján megállapítható, hogy nem gyevasérc eredetű vasat dolgoztak fel a római kori településen. A nyomelem-ház-tartás egyéb, hidrotermális-metaszomatikus eredetű vasércre utal, mely vasérc típus a lelőhely környezetében, sőt az egész dunántúli területen nem fordul elő. Azonban a pannóniai kovácsműhelyekben nagy valószínűséggel nem is számolhatunk helyi (gyevasérc) eredetű vas feldolgozásával” (MOLNÁR 2007, ZGM Adattár: 3171-2007, 30).

Irodalom:

- BALASSA 1973
Balassa I.: Az eke és szántás története Magyarországon. Budapest, 1973.
- ERDÉLYI 1965
Erdélyi I.: Látogatás egy mongol kovácsmesternél. Ethn. 86 (1965), 462–464.
- FITZ 1960
Fitz J.: Gorsium. Első jelentés a Tác római település feltárásáról. 1958-59. Alba Regia 1 (1960), 155–163.
- FITZ–MÓCSY 1990
Fitz J. – Mócsy A.: Pannónia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990.
- GAÁL 1982
Gaál A.: Császárkori vasdepot Dombóvár határából. Comm Arch Hung 1982, 73–91.
- GAÁL 1996
Gaál A.: Római vaseszközök és rézedények a Duna medréből Dunaföldvár-Alsórévről. WMMÉ XIX (1996), 191–218.
- LÁSZLÓ 2007
László J.: A rábapordányi vaseszközlelet. In: FIRKÁK. Szerk.: Bíró Szilvia, Győr, 2007, 51–67.
- MÜLLER 1976
Müller R.: A rákoscsabai és balatonalmádi vaseszközlelet új keltezése. ArchÉrt 103 (1976), 263–277.
- MÜLLER 1982
Müller R.: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig. Zalai Gyűjtemény 19, Zalaegerszeg, 1982.
- NAGY 1937
Nagy L.: Ácsszerszámokból álló tömeglelet az Aquincumi Múzeumban. BpRég 12 (1937), 155–178.
- NAGY 2005
Nagy M.: Kora népvándorlás kori gyermeksíramulettekkel Martélyról (Csongrád megye). Zalai Múzeum 14 (2005), 97–127.
- PALÁGYI 2000
K. Palágyi S.: Római kori villák újabb vaseszközei a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban. VMMK 21 (2000), 21–40.
- PIETSCH 1983
Pietsch, M.: Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg. Feldberg und Zugmantel. Saalburg Jahrbuch 39 (1983), 5–132.
- SÁGI 1979
Sági K.: A fenékpusztai V. századi vasbucák történeti háttere. Arrabona 21 (1979), 113–115.
- SZABÓ 1954
Szabó Gy.: A falusi kovács a XV-XVI. században. FolArch 6 (1954), 123–145.
- SZABÓ 2004
Szabó K.: Az epöli római kori depot. KEMMK 11 (2004), 59–80.
- SZÁRAZ 2004
Szárász Cs.: Rigyác, Csikény-dűlő. RKM 2002 (2004), 262.

Roman Age iron tools from Eszteregnye–Ojtó-dűlő

Rich and diversified metal material was excavated at the site Eszteregnye–Ojtó-dűlő. In this paper these tools will be reviewed and analysed. The site was discovered during the construction works of M7 motorway, in September 2005. The site is situated between Eszteregnye and Rigyác, on the eastern side of Ibrikó-brook (Fig 2). Zita Tokai carried out the preventive excavation, between 27 September and 28 November 2005. 83 features were unearthed on a surface of 1600 m². A part of the findings belong to the Middle Copper Age, the greater part can be dated to the Late Roman Period. A feature group including 6 pits, dated to the Balaton-Lasinja culture, were excavated near the hilltop. 77 features – mainly pits and post-holes – were found by the brook. 14 pits contained metal tools.

Among the artefacts there are handicraft tools like wedge-axe (Fig 3.1), iron cold chisel (Fig 3.3), big, solid iron anvil (Fig 3.4); agricultural tools like weeding hoe (Fig 3.2), mouldboard (Fig 4.1). The iron cowbell was probably used in stock raising (Fig 5.1). Besides, numerous smaller iron tools used during everyday life were found. For example D-formed iron buckle (Fig 4.3), L-shaped tab (Fig 4.5), cramp iron (Fig 4.8), drawn headed iron nail (Fig 4.9), used split spin (Fig 4.10), iron awl used for leather work (Fig 4.11), five tangled knives with single cutting edges (Fig 4.2–6). One of them is almost undamaged, only the blade was curved.

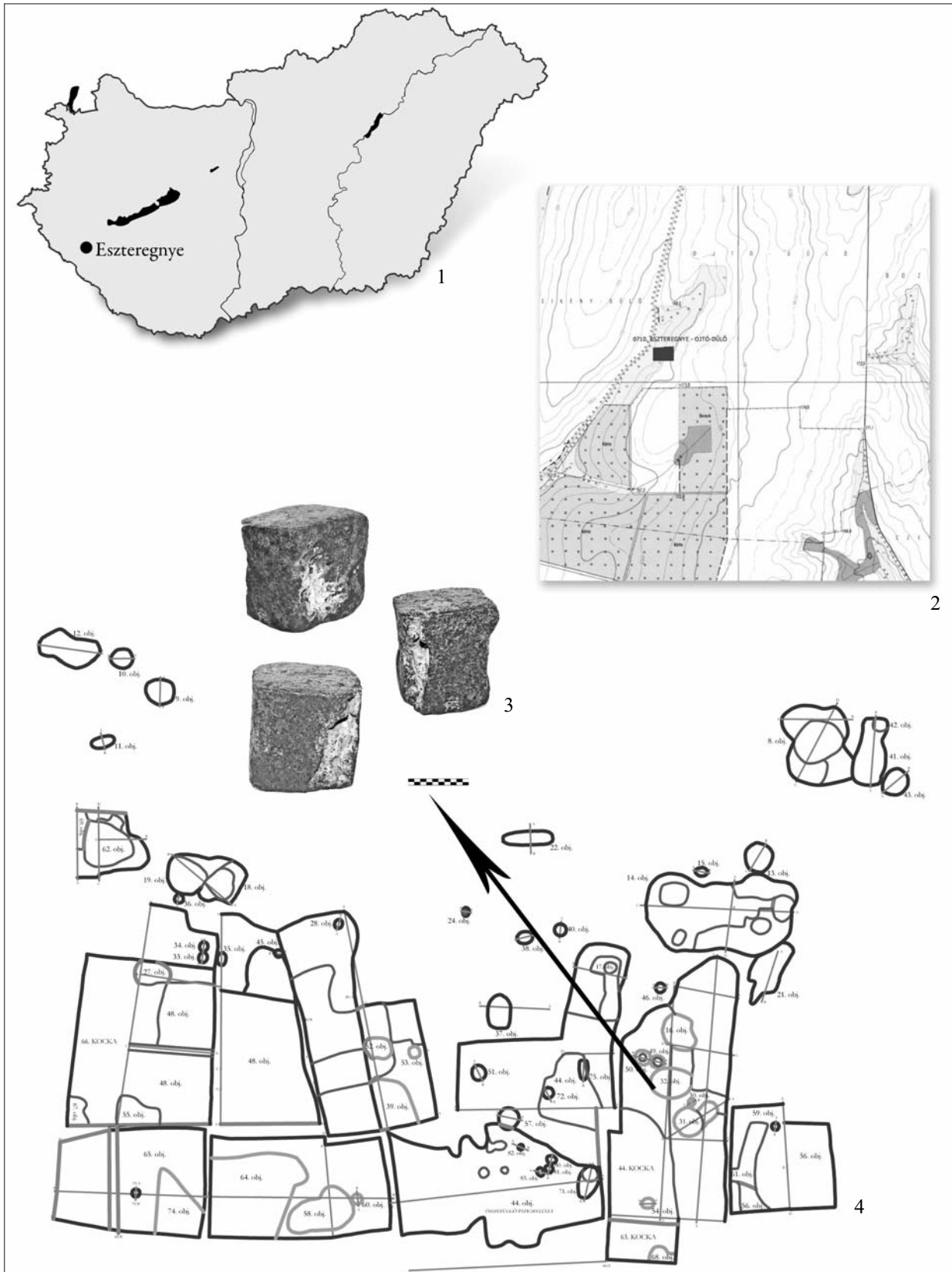
The identification of 4 tools is unsure. One of them (Fig 4.2) was maybe a plough pulling chains based on analogies. This definition is not sure because some special form loops are missing (eight-formed, sponge-formed) (PALÁGYI 2000, 26). Functions of the other 3 tools are unknown (Fig 4.4, 6–7).

On the basis of analogies of the finding as well as the Constantinian bronze coin and ceramics from feature 62, the settlement at Eszteregnye–Ojtó-dűlő can be dated to the Roman Late Imperial Age (3–4. century). The great number of tools found in the features, indicate the fast destruction of the village, the inhabitants couldn't collect the expensive metal objects (SZABÓ 2004, 70).

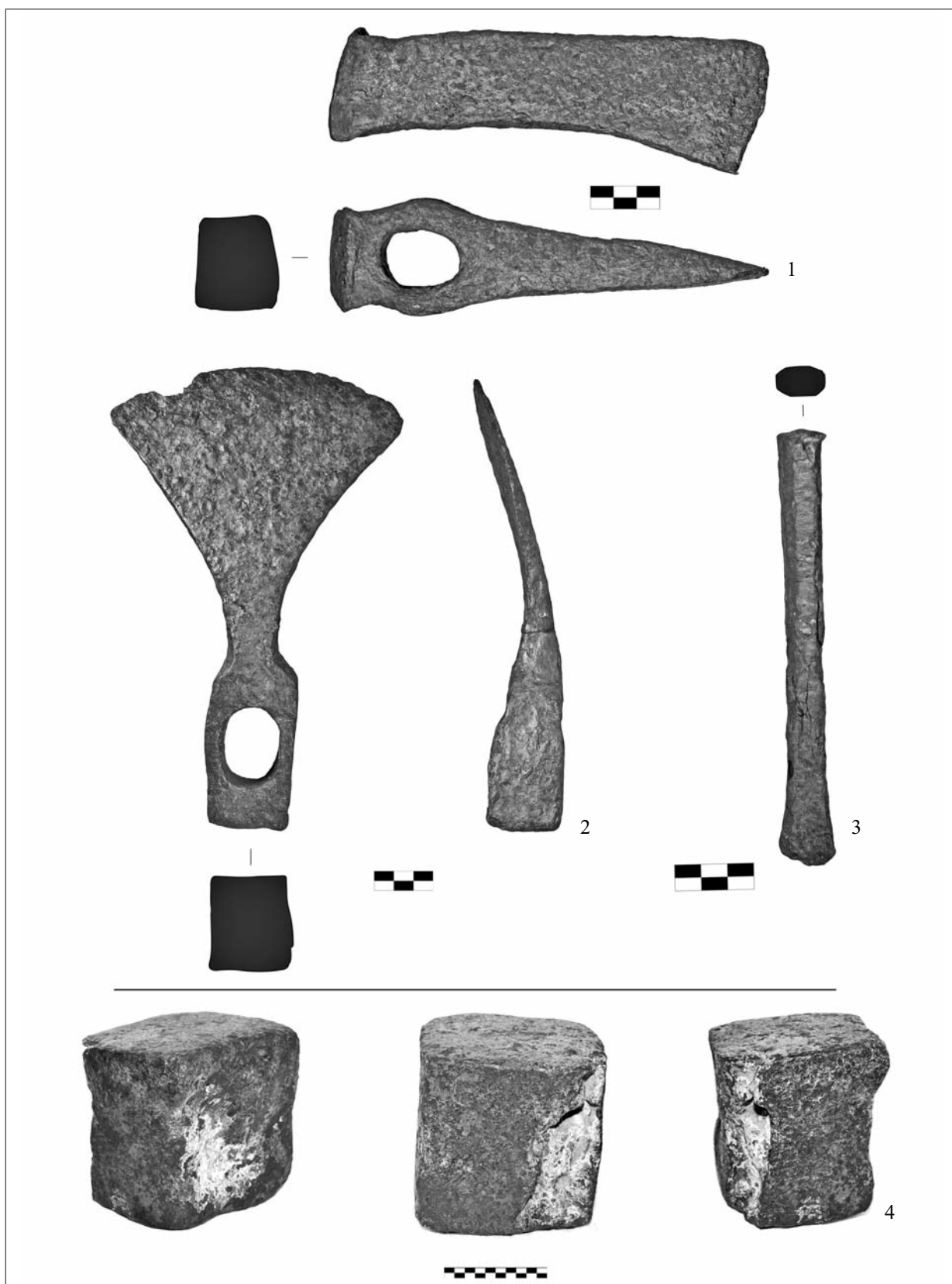
The position of feature 32 may be the proof that it was in connection with a smithy. The greatest part of the settlement lay west of the Ibrikó-brook. Csilla Száraz excavated that site – called Rigyác–Csikény-dűlő East – in 2000–2001 and 2005 (SZÁRAZ 2004, 262). The flammable smithy was well isolated, on the eastern side of the water. This settlement structure is common in the later centuries, too (SZABÓ GY. 1954, 126). The anvil and the other tools can be connected to the smith; there were some pieces of iron slag in pits (Feature 31, 37, 48, 62–69), too. On the basis of the examinations the raw metal was mined neither in the vicinity nor in Pannonia. This is another proof, that the smiths in Pannonia used raw metal mined in the iron mines of Noricum and Illyricum (FITZ–MÓCSY 1990, 129).

Around feature 32 and the anvil no more features were found, which could be identified as smelter or forge. This is strange because the anvil was always around the fire, and there were lots of slag. Probably, the furnace was built on the surface, and was destroyed without a clue. I think all of the data prove that the smithy was here, on the eastern part of the roman settlement.

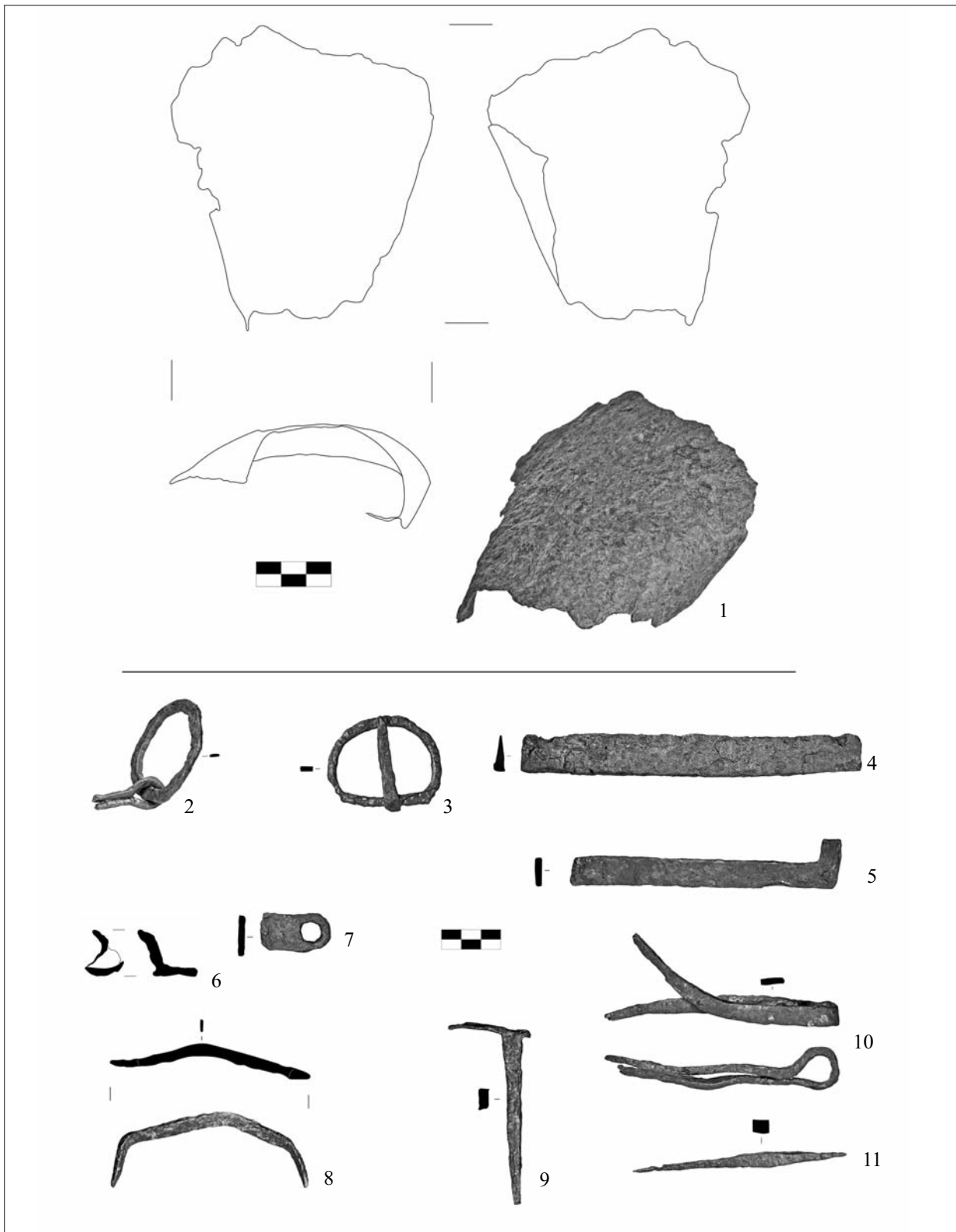
Translated by Zoltán Fullár

2. kép: 1–2: Eszteregnye–Ojtó-dűlő földrajzi elhelyezkedése; 3: Üllő a 32. objektumból; 4: A késő római település összesítője
 Fig 2: 1–2: Eszteregnye–Ojtó-dűlő, excavation site; 3: Anvil from feature 32; 4: Plan of the Late Roman settlement

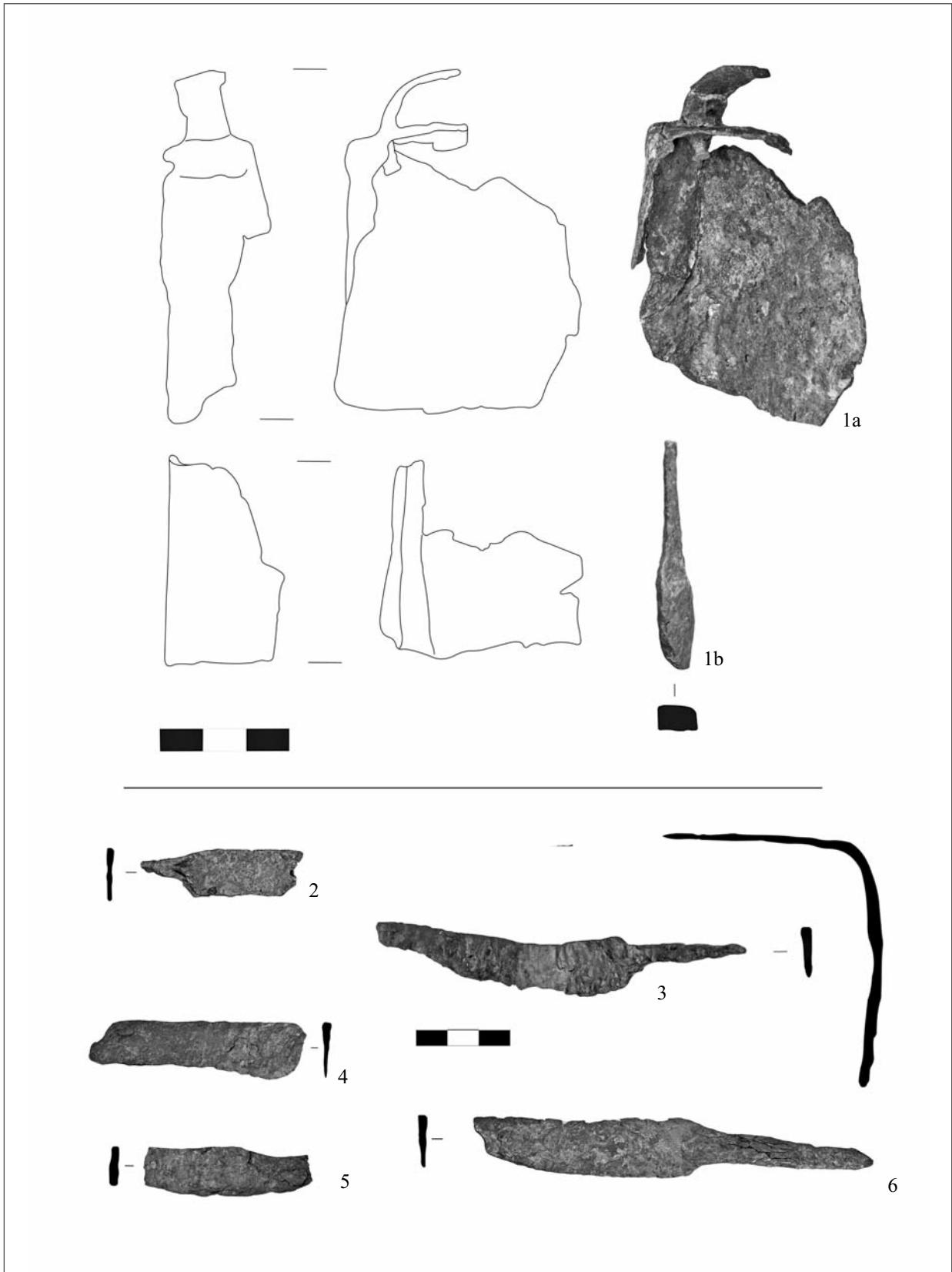

3. kép: 1: Fejsze; 2: Irtókapa; 3: Véső; 4: Üllő
Fig 3: 1: Axe; 2: Weeding hoe; 3: Chisel; 4: Anvil

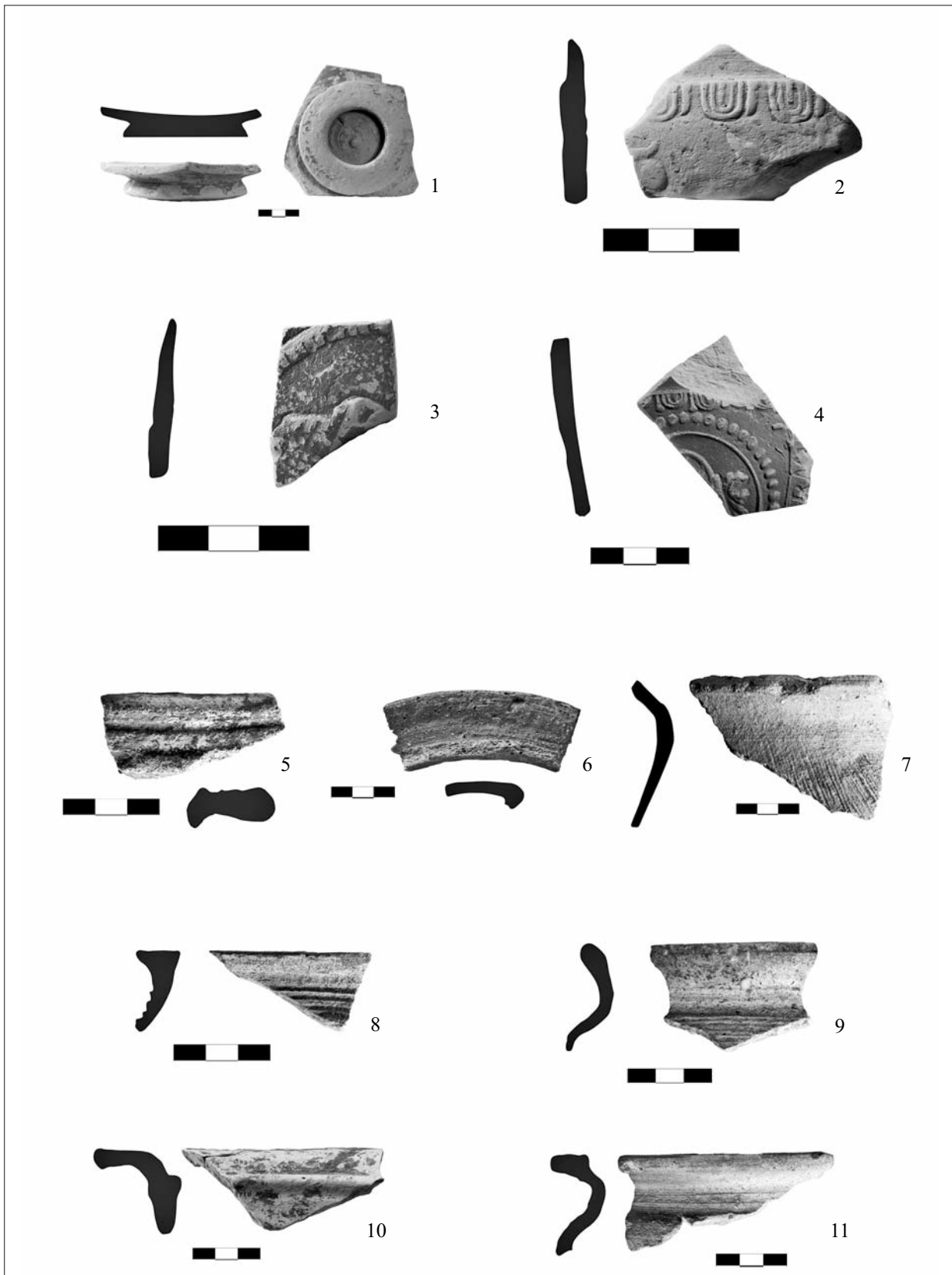

4. kép: 1: Ekevas; 2: Vaskarika; 3: Vascsat; 4: Pengetőredék; 5: L-alakú akasztó; 6-7: Vastárgy; 8: Ácskapocs;
9: Nyújtott fejű szeg; 10: Sasszeg; 11: Vasár

Fig 4: 1: Mouldboard; 2: Iron collar; 3: Iron buckle; 4: Blade fragment; 5: L-shaped tab; 6-7: Iron objects; 8: Cramp iron; 9: Drawn headed iron nail; 10: Split spin; 11: Iron awl

5. kép: 1 a-b: Vaskolomp; 2-6: Vaskések
Fig 5: 1 a-b: Iron cowbell; 2-6: Iron knives

6. kép: Edénytörödékek a lelőhelyről
Fig 6: Ceramic finds from the site

Straub Péter

Adalékok a Balaton környéki 5. századi temetők Felső-Duna vidéki kapcsolatához

Arra a kapcsolatra, ami a Dunántúl és Alamannia régészeti emlékanyagában az 5. század második felében megnyilvánul, elsőként Emil Vogt figyelt fel 1930-ban (VOGT 1930, 157). A basel-gotterbarmwegi és a miszlai fibulapárok közti szembetűnő hasonlóságra azóta is valamennyi, a két terület összefüggéseit tárgyaló munka kitér, de legalább ilyen erős szálak mutathatóak ki további leletek esetében is. A táci csat vonatkozásában Joachim Werner, a soponyai fibula közlésekor pedig Bóna Isván évtizedekkel korábban utalt már erre (WERNER 1966, 287; BÓNA 1971, 230), majd később további példák kapcsán többen foglalkoztak a kérdéssel, tárgyalva annak gepida összefüggéseit is (MENKE 1986, Abb. 1, 6–7, 14–17; QUAST 1997, Abb. 184–185; QUAST 1999, Abb. 5; KOCH 2001a, Abb. 22; STRAUB 2002, Abb. 3; B. TÓTH 2005, 8. kép). A számos értelmezés közül napjainkra leginkább az vált elfogadottá, mely magyarázatul egyes Közép-Duna-vidéki népeknek, azon belül is legfőképp a dunaiszvébeknek az alemannok második etnogenezisében való részvételének jelentőségét és régészeti vonatkozásait hangsúlyozza.¹

Az említett és már többször elemzett példákon túl a Dunántúl és a Felső-Duna vidékének régészeti kapcsolata a tárgyalt időszakban néhány további lelettel, illetve megfigyeléssel bővíthető.

Ezek egyike a Béndekpuszta fibulatípus, melynek névadója a több mint fél évszázada részlegesen feltárt hács-béndekpusztai temetőben talált két pár. Előkerülésükről a feltárásokba menetközben bekapcsolódó Salamon Ágnes számolt be először (PAPP–SALAMON 1980, 88). A temető részletes közlésére másfél évtizeddel később Kiss Attila jóvoltából került sor, aki több lelet esetében is kételyeket fogalmazott meg azt illetően, hogy azok keltezhetőek-e kizárólag a keleti-gótok pannoniai időszakára (KISS 1995, 316–319).² Megerősítik ezt a temetőben dokumentált változatos fibulaviseleti sajátosságok is, különösen az,

hogy még a Béndek- és a Bakodpuszta típusú darabok sem annak a keleti-germán viseleti hagyománynak megfelelően kerültek elő, mint ahogy azok más temetőkben, például Tolna-Mözsön vagy Keszthely-Fenekpusztán (STRAUB 2006, Abb. 2).³ Mindez nem lehet véletlen, a hitelesen megfigyelt dunántúli keleti-germán sírokban ugyanis a különböző formájú fibulák és tűk a tradícióknak megfelelően a vállakon, illetve a mellkason kerülnek elő.⁴ Bár ennek a viseletnek a továbbélése Itáliában a kevés hitelesen feltárt temetkezés és a romanizáció miatt bizonytalan (BIERBRAUER 2007, 111), de valószínűvé teszi azt, hogy Hispánia, Gallia és a Krim különböző eredetű gót közösségei körében az még meglehetősen hosszú ideig kimutatható (BIERBRAUER 2004, 54–55; B. TÓTH 2005, 16; KHAĪRÉDINOVA 2007, 25).

A Béndekpuszta fibulatípussal Jaroslav Tejral számos alkalommal foglalkozott, feltűnésével legújabbban is csak az 5. század közepétől számol (TEJRAL 2008, Abb. 3). Használata belenyúlik a század második felébe (TEJRAL 1997, 349; TEJRAL 2005, 121–122), viseletét a magyar kutatók a század utolsó harmadáig feltételezik (PAPP–SALAMON 1980, 90; KISS 1995, Abb. 15).⁵ Az Alsó-Ausztriából közölt példányok alapján (STUPPNER 1990, Abb. 1429; ALLERBAUER–JEDLICKA 2001, Abb. 969) azonban ma már nem lehetünk biztosak abban, hogy valamennyi kelet-dunántúli műhelyben készült volna (KISS 1995, 308). Valószínűbbnek tűnik, hogy inkább Közép-Duna vidéki típusnak tartható (TEJRAL 2002, 319), mely más darabokhoz hasonlóan több germán nép körében is népszerű volt. S bár a lábformát és a díszítést illetően hasonlóságok fedezhetőek fel a Vyškov típusal, utóbbit fejlemezének sajátos formája egy másik, kronológiailag fiatalabb csoporthoz köti (BEMMANN 2008, 181–182). A Közép-Duna vidéki Béndekpuszta típusú darabokhoz formájukban és díszítésükben is sokkal jobb párhuzamot jelentenek

azok a kisebb méretű példányok, melyek nemrégiben váltak ismerté sírleletként a Fekete-Erdő vidékén (FINGERLIN 2001, Kat. 4.15.2.2), illetve szórványként Burgundiában (SÉMAINVILLE 2003, Fig. 7, 1). Ezek az újonnan közzétett fibulák tipológiai kapcsolatát és formai előzményét jelenthetik azoknak a hasonló, de kicsit nagyobb méretű korai Meroving háromgombos típusoknak is,⁶ melyekről Konrad Weidemann közel negyed évszázada úgy gondolta már, hogy azok dél-alemann területről terjedhettek szét (WEIDEMANN 1985, 707), ami az újabb kapcsolódási pontok ismeretében már jobban nyomon követhető (*1. kép*). Tulajdonképpen az észak-csehországi Vinařicer-csoport területéről régóta ismert, a Béndekpuszta típusra emlékeztető fibulákat fejrészük spirális-, kengyelük poncolt mintája és méretbeli hasonlósága szintén inkább ezekkel a korai Meroving darabokkal rokonítja, melyek így a dunántúli példányok fejlettebb formáját képviselik (TEJRAL 2006, 420).

A béndekpusztai temetőtől légvonalban húsz kilométerre északkeletre az M7-es autópálya építését megelőző régészeti feltárások során 1999–2000-ben Balatonszemesen egy másik hasonló korú temető került elő. Különleges jelentőségű, hogy a temető valamennyi sírját sikerült feltárni, s azokat elkerülte a korabeli bolygatás. A legfeljebb két generáción keresztül használt temetőben a béndekpusztaihoz hasonlóan változatos fibulaviselet figyelhető meg, párban a vállakon azonban egyetlen példát sem találni, ráadásul az előkerült darabok kifejezetten nyugati-germán típusok. Ezek alapján Honti Szilvia és Márkus Gábor az 5. század utolsó harmadára keltezett temetőt az előzetes feldolgozásban alemann betelepülőkhöz kötötték (BONDÁR et al 2007, 133),⁷ ami az eddig az 5. század harmadik negyedében a Kárpát-medencéből a Felső-Duna vidékére valószínűsített népmozgásokkal⁸ szemben egy másik, a hazai kutatásban korábban egyszer már felmerült alternatívát kínál. Sági Károly ugyanis már közel fél évszázada felvetette alemann csoportok 5. század végi Dunántúlra vándorlásának lehetőségét (SÁGI 1961, 426–429), akik aztán a korai Keszthely-kultúra etnogenezisében is részt vettek volna.⁹

A Somogy megyei kiscsaládi temető teljes közlése minden bizonnyal további részletes elemzést nyújt majd a leletanyagról, az egyelőre bizonytalan történeti háttérből levont következtetéshez azonban érdekes lehet a közeli béndekpusztai temetővel való hasonlóságai közül néhány embertani- és régészeti összefüggés.

Többféle véleményt találni azt illetően, hogy alemann temetőkben a torzított koponyák idegeneket vagy helyieket jelölnek-e. Mivel általában csak egy-egy ilyen — ritkán mongoloid — egyént találni teme-

tőnként, s a szokás az 5. században a hun-alán népmozgással tűnik fel Európában, egy korábbi elképzelés szerint az alemannok maguk is átvették a hunok és segédnépeik hatására a mesterséges koponyadeformálás szokását (HEEGE 1987, 67). Ezt azonban a későbbiekben sokan kétségbe vonták, mivel az antropológiai meghatározás szerint kizárólag felnőtt személyekről van szó (KOCH 1993, 15; WAHL et al 1997, 342; KOKKOTIDIS 1999, Anm. 186; KOCH 2001, 234).¹⁰ A kérdést bonyolítja, hogy időközben meghatároztak alemann temetőben torzított gyermekkoponyát (KOKKOTIDIS 1999, 24),¹¹ a szomszédos bajor temetők esetében pedig természettudományos vizsgálatokkal igazolni látszik, hogy a helyi lakosság gyakorolta ezt a beavatkozást (ALT 2004, 575). Az újabb embertani összefoglalások mégis leginkább arra hajlanak, hogy az alemannok nem vették át a szokást, az ilyen koponyák szomszédos, egyes hunokkal szorosabb viszonyba került germán népekkel való kapcsolatot — házasság, bevándorlók, menekültek, stb. — tükröznek (ULDIN 2005, 33; ALT 2006, 120). Így ha a szemesi temetőt alemannak tartanánk, magyarázatra szorulna, miként lehet az egyetlen torzított koponya éppen egy gyermeké.¹²

Egy másik érdekes adalékot kínál a szemesi és a béndekpusztai temetőben a díszövet ékesítő kengyel-fibulák helyzete. Mindkettőben került elő fibula(pár) a felsőtesten és a medencén egyaránt, utóbbi viseletről tudjuk, hogy az 5. század utolsó harmadától terjedt el (NAGY 2007, 234. j.).¹³ Bár az 5–6. századi Meroving kultúrkörben a női ruházat divatjának fibulaviseleti vonatkozásairól számos munka született már,¹⁴ a témának nagyon sok részlete vár még pontosabb kidolgozásra. A béndekpusztai és a balatonszemesi temetőben a medencén előkerült fibulákat egymással párhuzamosan, enyhén ferdén viselték az övön (*2. kép 1–3*). A kétségtelenül az egyik legerősebb Közép-Duna vidéki kapcsolatokat mutató basel-kleinhüningeni temetőben (GIESLER–MÜLLER 1992) ez a viseleti mód Max Martin szerint kizárólag olyan idegen fibulákkal párosul (MARTIN 2002a, 215–216), melyek kifejezetten az alemannok közé betelepülő dunaiszvébeket jelölik (*2. kép 4–5*).¹⁵

Hasonló kettős viselet figyelhető meg a baseliek mellett a legszorosabb keleti kapcsolatokat mutató temetőben, ahol húsz sírból került elő kis- és nagyfibula. A hemmingeni kengyel-fibulákat illetően már az ásatáson egykor hallgatóként résztvevő későbbi feldolgozóknak is feltűnt, hogy azok lényegében kétféle helyzetben kerültek elő, s köztük egyaránt vannak helyi készítésűek és biztosan idegen eredetűek (MÜLLER 1976, 111, 141). Részletesen megvizsgálva ezeket, ugyanazt tapasztaljuk, mint a baseli temető esetében. A rombusz lábú — Hermann Friedrich Müller szerint

is Közép-Duna-vidéki, esetenként pannoniai kapcsolatú (MÜLLER 1976, 146) — darabok minden esetben srégen fekszenek, míg a helyi típusok többségét vertikálisan, egy vonalban egymás alatt találni (3. kép).

Egyelőre kérdéses, mennyire vonhatunk le ezekből a megfigyelésből általános következtetéseket, kétségtelenül feltűnő azonban az alemann környezetben idegen fibulák ilyen sajátos viselete. Óvatosságra int azonban, hogy mind a svájci, mind a baden-württembergi temetőkben a keleti eredetű fibulák egy része klasszikus alemann tárgytypusokkal párosul, mint ahogy az is, hogy mindkét területről a legújabb leletközlések és előzetesek közt is számos olyan jól dokumentált esetet találni (pl. Basel St. Alban, Herrenberg, Horb-Altheim Stetten), ahol a biztosan nem idegen eredetű kengyelfibulák pont olyan viseleti helyzetben kerültek elő, mint ami a fenti két temetőben egyébként a Közép-Duna vidéki típusokra jellemző. Mindez arra utal, hogy kizárólagos fibulaviseltről az alemannok körében sem beszélhetünk,¹⁶ továbbá nagyon valószínű, hogy ezen ékszerek viseletét az egyéni ízlés éppúgy befolyásolhatta, mint a divat (STRAUß 1992, 22), s a regionális sajátosságoknak és a különböző kulturális hatásoknak is nagy szerepük lehetett (SIEGMUND 2000, Abb. 118; THEUNE-VOGT 2002; BRATHER 2007, 186–190). Bár a kengyelfibula párok horizontális viselete frank területeken is kimutatható az 5. század második felében (JENTGENS 2001, Abb. 9), nem zárható ki, hogy annak elterjedésében az alemannok körében szerepe lehetett olyan Közép-Duna vidéki népcsoport(ok)nak is, akik a leletek keveredése alapján úgy tűnik gyorsan beolvadhattak. Ahhoz azonban, hogy a cingulumot díszítő fibulák hely(zet)ének valóban határozott etnikai jelentőséget tulajdoníthassunk (BÓNA 1993, 128; MARTIN 2006, 255) több összehasonlításra és kontrollként mindenképpen további dunántúli, illetve Balaton környéki temetők szerencsés elkerülésére lenne szükség.

Mellesleg nemcsak az figyelemreméltó, hogy Balatonszemesen és Béndekpusztán a fibulás sírok közt egyben sem találni meg az alemannok körében különösen gyakori vertikális elrendezés, hanem a differenciát viselet is. Mindkét temetőben ugyanis csak a 20 és 35 év közti nők esetében fekszenek a fibulák a medencén, az annál fiatalabb, illetve idősebb sírokban másfajta viseletet találni.¹⁷ Bár mindkét lelőhelyen kifejezetten gyakori a női sírok arányához képest a fibulák száma, két temető hét sírja alapján egyelőre nem vonható le messzemenő következtetés és sajnos a korszak további dunántúli fibulái sem nyújtanak segítséget a kérdésben.¹⁸ Könnyen elképzelhető azonban, hogy nem véletlenül van szó. Többféle véleményt találni azt illetően, hogy az 5–6. századi

germán anyagban az egyes ékszerek viselete kapcsolatot mutat-e tulajdonosuk korával, családi állapotával vagy társadalmi rangjával.¹⁹ A hajtűk esetében Jutta Möller már közel harminc éve felvetette annak lehetőségét, hogy azok viselete, illetve előkerülésük helye összefüggésben lehet tulajdonosuk szociális helyzetével és életkorával (MÖLLER 1982, 34).²⁰ A fibulákkal kapcsolatban szintén többen fogalmaztak meg hasonló véleményt (BÓNA 1993, 128; MARTIN 1994, 574),²¹ azonban lényegében ezek is mellőzték a részletes vizsgálatokat (SIEGMUND 2000, 228). Az újabb Meroving temetőelemzések viszont már fokozott hangsúlyt fektetnek az egyes leletcsoportok életkori összefüggéseinek tisztázására (BRATHER 2004a, 13–31; SCHACH-DÖRGES 2004, 50–55), aminek kapcsán egyre több vizsgálat eredménye utal arra, hogy bizonyos ékszerek viselete, illetve azok kombinációja több esetben életkorfüggő.²²

A szemesi fibulák alemann kapcsolatai kétségtelenek. Ugyan a 150. sír fibuláinak csak egyes elemeiben találni megfelelőit, a további darabok azonban régóta ismert típusok a hasonló lábformájú, ékvéséses, spirálmintákkal díszített kengyelfibulák szerzteágazó tipológiai rendszerében.²³ A 267. sír példányának besorolása egyszerűbb, az ugyanis az elsőként Ursula Koch által körülírt Stuttgart-Stammheim típus háromgombos változatába tartozik (KOCH 1968, 21), melyet később két altípusra bontva térképezett fel (KOCH 1993, Abb. 35). Számuk azóta sem sokkal több, a három- és ötgombos példányok lelőhelyeit legutóbb a pleidelsheimi temető darabjai kapcsán foglalta újra össze (KOCH 2001, 215). A négyszeres spirállal díszített háromgombos fejű és ékvéséses lábú típus analógiáinak nagyrésze 5. század második felére keltezhető Neckar vidéki sírokból ismert (4. kép 1).

A 268. és 269. sírokból származó kisebb méretű és csupán kétszeres spirállal díszített darabok legjobb párhuzamát a mintegy száz éve a Fekete-Erdő vidéki Nagoldban előkerült sírok egyikében találni (VEECK 1931, Taf. 21. A 13), melyet Herbert Kühn a Pfullingen típusba sorolva még a 6. század első felére keltezett (KÜHN 1974, 318). Az általa körvonalazott, különböző formai- és területi variánsokat mutató típus azonban több csoportra bontható (KOCH 1998, 57, Karte 4), s legfiatalabb darabjaik korábbra keltezhetőek. A valójában pedig inkább a Stammheim típushoz közelebb álló nagoldi példányokat kevés formai- és díszítésbeli analógiái Kr. u. 470–490 közé datálják (BLAICH 1999, 320).

A balatonszemesi temető fibulái nem egyediek az alemann párhuzamok tekintetében, hiszen azok szállásterületéről ismertek már közel nyolcvan éve a miszlai fibulák (SZENDREY 1928, VII. tábla 1–2) egyetlen, majdnem tökéletes megfelelői is (VOGT

1930, Taf. 10, 2–3). Az Aldingen típusba tartozó soponyai példányokat párhuzamaik alapján pedig többen dél-németországi műhely termékének és a fejlemez mintája alapján²⁴ kifejezetten alemann típusnak tartják (MENKE 1987, 165; KOCH 1998, 26; SCHACH-DÖRGES 2004, 88). A több alkalommal is feltérképezett (KALTOFFEN 1984, 57; WEIDEMANN 1985, Abb. 21; SCHACH-DÖRGES 2004, Abb. 15) széria lelőhelyeinek döntő többsége az előbbiekhöz hasonlóan a középső Neckar vidékére esik (4. kép 2), melynek elkülöníthetőek további, bajor és frank területen is előforduló variánsai.²⁵

A fenti fibulatípusoknak a Felső-Duna vidékén, a Neckar völgye és a Bodeni-tó közti területen való sűrűsödés alapján kézenfekvőek azoknak a dunántúliakkal való összefüggései. A kérdés az, hogy egyéb, a törzsterületüktől távolabb feltűnő típusokhoz hasonlóan ezek is a többek szerint a 6. század fordulóján a frankoktól elszorított vereség következtében szétvándorló — történeti forrással (*Cassiodor, Ennodius*) azonban csak Itália esetében alátámasztható — alemann elitet jelölik-e,²⁶ vagy a dunántúli fibulák magyarázatául más a célravezetőbb. Egy elképzelés szerint számolni kell akár azzal is, hogy a korábban a Közép-Duna vidékéről érkező bevándorlók visszatértek egykori keleti területeikre (KOCH 1997, 197–199). Ha azonban a szemesi, miszlai és soponyai fibulákhoz hasonló Felső-Duna vidéki példányok sírjainak/temetőinek esetében azok egyéb leletösszefüggéseit is szemügyre vesszük, akkor azt tapasztalni, hogy azokhoz ott rendre egyéb olyan tipikusan alemann ékszerek és viseleti sajátosságok — hajtű, nyakperec, négyfibulás viselet, bal alkaron hordott karperec, bordázott amulettkarika, tekercselt végű ezüstkarika, stb. — is társulnak, melyek egy része még Észak-Itáliában is megjelenik velük (BIERBRAUER 1978, 241; BIERBRAUER 1994, 46–53), ellenben az 5. század utolsó harmadában a Közép-Duna vidékén egyáltalán nem jellemzőek. Ezzel szemben mindhárom dunántúli fibulás sírban kerültek elő olyan, a Kárpát-medencében már az 5. század középső harmadától gyakori kísérőleletek (bordázott aranygyöngy, piperetükör, Desana-Brescia típusú övcsat), melyek alemann sírokban szinte teljesen ismeretlenek. A szemesi temető leletanyaga kapcsán a szerzők ráadásul helyesen jegyzik meg, hogy annak mellékletei korábbiak tűnnek, s a Dunántúlon idegen fibuláknak egy forrással alá nem támasztható alemann bevándorlással való értelmezése magyarázatra szorulna.

A fibulák által kínált tárgy = etnikum meghatározás problematikájához kapcsolódóan Sebastian Brathernek utóbbi években megjelent, az etnikai interpretációk lehetőségeiről és ellentmondásairól írt nagy visszhangot kiváltott monográfiája és módszertani

témájú cikkei közt számos érdekes gondolatot találni azt illetően — kifejezetten az alemann fibulák vonatkozásában is —, hogy régészeti módszerekkel egy egyén, illetve csoport idegen eredete meghatározható-e egy közösségen belül (BRATHER 2004, 559–565).

Az alemann eredetű fibulák széles körű elterjedésének és különösen azok különböző formai variációjának hátterében Sebastian Brather szerint nem feltétlenül szétvándorlást kell keresnünk, más magyarázatok is megfontolandóak. Egyes ékszerek formáinak egy-egy területen megfigyelhető feltűnő változatosságának és az egymástól nagy távolságra előkerülő darabok egyes részleteinek szembevető hasonlóságának magyarázatául vándoröltvösök szerepe már régóta felmerült (WERNER 1970, 65; JANKUHN 1976, 18; MÜLLER 1976, 102).²⁷ Mivel bizonyos Meroving fibulatípusoknak a fő elterjedési területektől távol előkerült öntőformái alapján valószínűleg készítésük nem minden esetben volt helyhez kötött, a sablonokat továbbadva másodlagos formák könnyen kialakulhattak, ami magyarázatot adhat számos típus formai- és díszítésbeli változatosságára (BRATHER 2004, 534; BRATHER 2006, 217).²⁸

Másrészt számolni kell a kereskedelem és az egyéni kapcsolatok szerepével is (BRATHER 2004, 287–289). Számos 5–6. századi Meroving tárgytypus — többségében fibula — kárpát-medencei feltűnését hasonlóan értékelte már Kiss Attila is (KISS 1981a, 148–150), mint ahogy például az Alpoktól északra, döntően nem a peplos viseletnek megfelelően előkerült gót típusú kengyelfibulák esetében is kétséges, hogy azok bizonyosan asszimilált bevándorlókat jelentenek-e (BIERBRAUER 1971, 148–149; STEUER 1994, 13–14). Más oldalról megközelítve, a szemesivel és béndekpusztaival számos rokon vonást mutató hasonló korú kelet-dunántúli leletanyagban több olyan fibulatípust is találni, melyek analógiáit kevésbé az alemann, sokkal inkább más germán népek régészeti hagyatékában találni meg.²⁹ Ugyan a dunaújvárosi fibula gepida párhuzamával kapcsolatban Kovrig Ilona fél évszázada még elképzelhetőnek tartotta annak etnikai magyarázatát (KOVRIK 1954, 91), Bóna István azonban óvatosságra intett és felhívta a figyelmet arra, ha nem magában csak az ékszert vesszük alapul, akkor a síregyüttes egésze ennek már ellentmond (BÓNA 1971a, 279).³⁰ Mint ahogy az is elgondolkodtató, hogy a szóban forgó időszakból több olyan kifejezetten Balaton környéki egyedi fibula is ismert (KISS 1995, Abb. 5, 3–4; KISS 1999, Taf. 1, 1–2; BONDÁR–HONTI–KISS 2000, I tábla 1–2) melyek egyelőre megfelelő párhuzamok hiányában leginkább arra utalnak, hogy azok helyi típusok.

Végezetül megfontolandó az is, hogy mivel a női sírok gazdagsága tulajdonképpen családjuknak, az

apának vagy a férjnek a társadalmi helyzetét kell, hogy tükrözze (BRATHER 2002, 153), így a dunántúli aranyozott ezüsthíbulás női sírokhoz nyugati bevándorlók esetén olyan rangos fegyverzetű (aranymarkolatú kardos, fejszés, lándzsás, stb.) férfisírok is szükségeltetnének, melyek Alemannia-ban egyébként jól ismertek.

A fenti kétségekre magyarázatot adhat Jaroslav Tejral elképzelése a hun birodalom szétbomlását követően a Közép-Duna vidékének egyes földrajzi régióiban létrejött hasonló struktúrájú germán királyságok régészeti emlékeiről (TEJRAL 2008a, 60–61) egyezéséről. Ez véleménye szerint arra vezethető vissza, hogy a közös kulturális gyökerek egy olyan keleti-germán kultúrkomplexum kialakulását eredményezték, melyen belül a temetkezési szokások, a leletanyag és a viselet rendkívül szoros összhangban állhatott. Ez kisugárzott a nyugati germán területre is, mint ahogy viszont az úgyszintén igaz, számolnunk kell alemann hatással a Duna vidékének korai Meroving fejlődésében (TEJRAL 1999, 273–274; TEJRAL 2002a, 511; TEJRAL 2008, 264, 267).

A svájci és németországi sírleletek vegyes összetételének egyik okának a bevándorlók heterogén összetételét vélik (THEUNE 2004, 232–233). Az a tény, hogy köztük nem találni kizárólag idegen leletanyagú sírokat (QUAST–KNAUT 2005, 15) azonban elméletileg könnyen magyarázható a bevándorló népcsoport(ok) fentiekben már említett nagyon gyors asszimilációjával,³¹ aki(k)nek Közép-Duna vidékén maradt következő generációja az 5. század utolsó negyedében a felhagyott keleti-gót szállásterület északkeleti részén (KISS–FAZEKAS 2005, 270) akadálytalanul megtelepedhetett. Amennyiben pedig azok kapcsolatot tartottak volna nyugatra vándorolt rokonaikkal, magyarázatot nyerne a forrásokban a 6. szá-

zadban is feltűnő alemann-szvéb/sváb azonosság mellett a korszak divatjának kétségtelenül egyik legelterjedtebb tömegcikkének számító kengyelfíbulák nagyfokú hasonlósága is.

A fentiekkel remekül összevág legújabb Dieter Quastnak a dunántúli langobard anyagban úgyszintén feltűnő alemann-frank típusú kengyelfíbulákra adott magyarázata. Akár arról legyen szó, hogy pontosan az előbbieken vázolt pár évtizeddel korábbi kapcsolat nyomán a 6. századra a Dunántúl már a Meroving kultúrkörbe integrálódott, vagy pedig, hogy a presztízstárgyakat — legfőképp a fibulákat — a langobardok átvették, pusztán ezen idegen ékszerek nem feltétlenül kell, hogy bevándorlókat jelentsenek (QUAST 2008, 372), különösen, ha azokat a helyi szokások szerint viselték.

A balatonszemesiekhez hasonlóan remek nyugati-germán párhuzamokkal rendelkező fent említett fibulás sírokat a magyar kutatás a Sárvíz völgyében, illetve attól nyugatra a korábban szomszédos gótok településterületének szélén 473 után a langobardok feltűnéséig megtelepedő dunaiszvébekkel kapcsolja össze (BÓNA 1993, 106; KISS 1999, Abb. 1). Bár a 6. század elejére vonatkozó történeti források beszámolóit nehéz lokalizálni,³² mindenképp számolnunk kell velük a Dunántúlon, hiszen az 568-ban az Alboin vezetésével az avarok elől Itáliába költöző langobardokhoz csatlakozó népek közt is szerepel nevük (*Historia Langobardorum II.* 87).³³ Az 5. század végén Fejér- és Somogy megyében feltűnő leletanyag hasonlósága a Sárvíz túloldalán Északkelet-Pannoniában elkülöníthető prelangobard kori szvéb leletanyaggal (VIDA 2007, 324) szembevetendő, biztosabb etnikai körvonalazásukhoz és a Felső-Duna vidéki kapcsolatok irányának pontosabb tisztázásához azonban újabb lelőhelyek lennének még szükségesek a jövőben.

Függelék:

A Béndekpuszta fibulatípus és formai analógiáinak lelőhelyei (1. kép)

1. Keszthely-Fenekpuszta 10. sír (STRAUB 2002, Taf. 2. 1)
- 2–3. Hács-Béndekpuszta 19. és 20. sír (KISS 1995, Abb. 13. 1–2, 8–9)
4. Letkés-Vízfogó (PAPP–SALAMON 1980, Taf. 54. 1a–b)
5. Ringelsdorf-Kuse, szórvány (STUPPNER 1990, Abb. 1429)
6. Waidendorf-Mühlgraben, szórvány (ALLERBAUER–JEDLICKA 2001, Abb. 969)
7. Brou múzeum gyűjteménye, szórvány (SÉMAINVILLE 2003, Fig. 7. 1)

8. Bräunlingen 51. sír (FINGERLIN 2001, Kat. 4.15.2.2)
9. Elstertrebnitz 9. sír (MINDENBERGER 1959, Abb. 20)
10. Praha-Libeň (SVOBODA 1965, Tab. 33. 2)
11. St-Sulpice 5. sír (KÜHN 1940, Taf. 61.17)
12. Östrich, szórvány ((KÜHN 1940, Taf. 61.15)
13. Mainz, szórvány (LINDENSCHMIT 1858, Taf. 8. 9)
14. München-Aubing 225. sír (DANNHEIMER 1998, Taf. 25. 225/3–4)
15. Hemmingen 51. sír (MÜLLER 1976, Taf. 12. 5–6)
16. Barbing-Irlmuth, szórvány (BOTT 1952, Taf. 1.3)
17. Nagold 2. sír (VEECK 1931, Taf. 21. A 15)

Jegyzetek:

- ¹ A kifejezetten a Duna vidéki kapcsolatokat tárgyaló, a nyolcvanas évek végéig megjelent irodalmat összefoglalja BOOSEN 1986, Anm. 91; BÖHME 1989, 400, az azóta közöltek részletezi GROSS–SCHMIDT 2005, 10; SCHACH–DÖRGES 2007, 632, 634–635, utóbbi egy szűk vezetőréteggel számolva. Legújabban TEJRAL 2008, 268 már kifejezetten a Dunántúlról származtatja a bevándorlókat.
- ² A temetőt végül is egy keleti gót — vagy azzal szövetséges —, az 5. század utolsó harmadában Pannoniában a szvébekkel összeolvadó közösség hagyatékának tekintette (KISS 1995, 319), mely leginkább a szvéb időszakban lehetett használatban (KISS 1999, 121).
- ³ A fenékpusztai 10. sírból előkerült fibulapár cingulumhoz kötése (SZŐKE 2007a, 132) tévedés, viseletéről helyesen MÜLLER 1987, 197. A fibulapár egyik darabja eredeti helyzetében a bal vállon feküdt, a másikat egy rágszál mozditotta el a koponya mellé (STRAUB 2006, Abb. 2, 1), melyről az ásatási napló is részletesen beszámol (BM Adattára 84.251.1).
- ⁴ 2006-ban a Fonyód-Bézsénypusztán feltárt, több torzított koponyát szolgáltató temetőben is ezen a helyen feküdt egy-egy fibula- és tőpár (közöletlen, Gallina Zsolt szíves tájékoztatása).
- ⁵ A fenékpusztai csontanyag 2007-ben Münchenben elvégzett stronciumizotópos vizsgálatok szerint a 10. sír 4–5 éves korában elhunyt kislánya (PAP 1983, 341) már Fenékpusztán született (a vizsgálatok megszervezésében és elvégzésében nyújtott segítségéért Orsolya Heinrich-Tamaskanak, Fóthi Erzsébetnek és Mike Schweissingnek tartozom köszönettel, az eredmények részletes publikálása később történik).
- ⁶ Az ékvéséses lábú, kerek fejlemezén négyszeres spirállal díszített, alemann- és bajor temetőkben egyaránt előforduló Irlmout-Aubing típust részletesen elemzi KOCH 1968, 20–21; MÜLLER 1976, 105–106. A lábformájában/díszítésében is eltérő és fején csak dupla spirállal díszített St-Sulpice típust — egyéb darabokkal vegyítve — MARTI 1990, 42–43, 162 különíti el. Ennek fej- és lábformájában is egyszerűsödő, kengyelén már díszítetlen fellbachi példányát és annak kapcsolatát a miniatűrfibulákkal tárgyalja ROTH 1982, 498.
- ⁷ Mások elképzelhetőnek tartják keleti-gót meghatározását (MÜLLER 2003, 293; SZŐKE 2007, 49; HEINRICH-TAMASKA 2008, 95), az előzetes közlés azonban ezt nem támasztja alá. A szerzők helyesen utalnak rá, hogy a gótok 6. század eleji dél-dunántúli visszatérésének nincsenek történeti- és régészeti bizonyítékai (BÓNA 1993, 107; KISS 2005, 293. j.).
- ⁸ A vándorlások történeti hátteréről ld. KELLER 1989, 108; CASTRITIUS 1994, 80–81; GEUENICH 1994, 163, régészeti vonatkozásokról újabban QUAST 2002, 279–280; SCHACH–DÖRGES 2004, 85, 88.
- ⁹ Későbbi tanulmányaiban a sajátságos avar kori emlékegy germán komponense mögött már inkább frank (SÁGI 1970, 167–190), majd keleti-gót (SÁGI 1992, 137) jelenléttel számolt, ám az egyes tárgyak esetlegesen kiragadott nyugati párhuzamaira alapozott etnikai elképzelései nem váltak elfogadottá.
- ¹⁰ Elméletileg elképzelhető lenne, hogy azért nincs torzított koponyájú gyermek, mert — esetleg jobb életkörülményeik miatt — valamennyi megélt volna a felnőtt kort (LOHRKE 2004, 62). A mőzsi és a fenékpusztai temetők példája azonban pontosan azt mutatja, hogy éppen a gyermekek esetében a legnagyobb a halálozási arány, feltehetően a beavatkozással járó súlyos mellékhatások következtében (PAP–JÓZSA 2006; CZIGÁNY 2008). Egyébként sem mutatható ki egyértelműen, hogy a szokás összefüggésbe lenne a társadalmi ranggal és így a szociális viszonyokkal (ANKE 1994, 125; STADLER et al 2008, 162).
- ¹¹ Mivel a basel-kleinhüningeni temető teljes antropológiai feldolgozása és a korai alemann temetők részletes embertani- és demográfiai vizsgálatát tartalmazó doktori disszertáció egyaránt kiadatlan, ez az adat kevésbé ismert. Tény azonban, hogy a szóbanforgó temető különösen erős keleti kapcsolatai révén egyáltalán nem biztos, hogy a gyermeket valóban alemannak tarthatjuk, ld. 15. lábjegyzet.
- ¹² Az antropológiai meghatározás szerint a 268. sírban 7–14 éves kislány feküdt (KÖHLER–MENDE 2007, 317). Figyelemreméltó, hogy Béndekpusztán egy egészen kisgyermek esetében is valószínűsíthető a deformáció (LIPTÁK 1961, Tab. 5) s az még a hitelesen feltárt soponyai sírok többségében is kimutatható (BÓNA 1960, 165). Mindez arra utal, hogy az Attila-kori torzított generáció néhány különösen magas kort megélt személye mellett (STADLER et al 2008, 163) számolnunk kell azzal, hogy a szokást szórványosan gyakorolták még a prelangobard kori Dunántúlon is, mint ahogy hasonló tendencia mutatkozik az 5. század második felének ausztriai embertani anyagában is (WILTSCHKE-SCHROTTA 2005, Tab. 2).
- ¹³ Nagy Margit a répcelaki sír esetében nem tartja elképzelhetőnek, hogy a fibulapár (KISS 2001, Abb. 7–8) a medencén vagy a combsontoknál feküdt volna (STRAUB 2006, 442). Véleménye szerint hinnünk kell a Radnóti Aladár sírlapján szereplő rajznak, miszerint

- azok a csattal együtt a lábfejnél voltak. Kétségtelen, ma már nem lehet eldönteni, hogy a sír előkerülését követően három hónappal készült adatlapon szereplő rajz mennyire hiteles, hogy a találó szerint azoknak pontosabb megjelölés nélkül a lábknál való előkerülése valóban azon a helyen történt-e. Amennyiben azonban a nagyfibulák és a csat egy ládikában került volna a sírba, kérdéses, hogy a karikaékszerek miért maradtak viseleti helyükön.
- 14 Részletesen összefoglalja B. TÓTH 2005, 16–17, további újabb áttekintést nyújt TEJRAL 2005, 125–127; MASTYKOVA 2006, 243–247.
- 15 A temető legkorábbi részének közvetlen kárpát-medencei genetikai kapcsolatát valószínűsíti KISS 1993, 145; QUAST 1997, 187. Az 1915-ben a városnak a Rajna északi partján fekvő részében feltárt másik temető esetében a leletek alapján szintén hasonlót feltételez a kutatás, amit Max Martin szerint a hiányos sírleírások fibulaviseleti adatai is alátámasztanak.
- 16 Ugyanígy a korabeli gepida sírokból sem lehet egyelőre következtetést kimutatni, bár kétségtelenül egy viseleti tendencia kitűnik a többi közül (NAGY 2005, 185; B. TÓTH 2005, 17).
- 17 A béndekpusztai 3. és 5. sír esetében sajnos nem áll rendelkezésre antropológiai meghatározás, utóbbi esetében még az is kérdéses, hogy a fibula egyáltalán ahhoz a sírhoz tartozik-e.
- 18 Azok ugyanis régi leletmentésekből (Dunapentele/Dunaujváros, Mészla, Répcelak) vagy rabolt sírokból (Dabronc, Soponya) származnak, illetve szórványok (Balatonlelle, Brigetio, Dunaújváros, Keszthely-környéke) vagy kincsleletek (Aquincum-Nagyszombat u). A hitelesen feltárt és közzétett fibulák síroknak (Aquincum-Névtelen u, Tác) pedig sajnos nincs embertani értékelésük.
- 19 Hasonló szempontból vizsgálja az avar kori pártaviseletet LŐRINCZY–STRAUB 2005, 133; a honfoglalás kori hajfonatkorongokat RÉVÉSZ 1999, 60.
- 20 A kérdés azonban továbbra is eldöntetlen (ZELLER 1997, 680), az egyes sírok összevetése az embertani adatokkal ugyanis hiányzik (HEINRICH-TAMASKA 2007, 582–583).
- 21 Más nézetet vall CLAUß 1989, 564.
- 22 Helga Schach-Dörges az utóbbi években az ezüstkarperecekről és a négyfibulás viseletről is kimutatta, hogy azok a délnémet/északsvájci alemann temetőkben kifejezetten az adultus korú női sírokból gyakoriak (SCHACH-DÖRGES 2005, Abb. 11; SCHACH-DÖRGES 2005a, Tab 1). De más területek temetőiben is érdekes összefüggések mutathatók ki a fibulaviselet, az életkor és a régiók vonatkozásában (JENTGENS 2001, 151–159), mint ahogy az életkor és az ékszerek anyaga közt is (STAUCH 2008).
- 23 A Reutlingen típusúhoz kötésük (SZŐKE 2007, 49)
- azonban félreértés. Az eredetileg WERNER 1961, Karte 3 által elkülönített típust a későbbiekben felosztja KOCH 1969, Abb. 4, majd lelőhelyeiket különböző szempontok alapján bővíti tovább KÜHN 1974, Karte 13; PRAMMER 1989, Abb. 86; KOCH 1998, Anm. 313.
- 24 A folyamatos indadiszit imitáló spirálsor, mint díszítés azonban nem annyira etnikum vagy eredetjelző, sokkal inkább az 5. század végének fibulahorizontját képviseli (B. TÓTH 2005, 13–14). Hasonlóképp a kifejezetten alemann sajátosságnak tartott négyszeres spirálmintát (BURZLER et al 2002, 155) is megtalálni számos Közép-Duna vidéki fibulán (KISS 1996, Abb. 11), mint ahogy a szimmetrikus akantusz minta is inkább kor (NAGY 2005, Abb. 41), sem mint népszerűség specifikus.
- 25 Ursula Koch a két változatot X42 kódszámon vonja össze (KOCH 2001, Abb. 13), a két típust külön tárgyalja LOSERT–PLETERSKI 2003, 123–126.
- 26 Miközben a frank hódítást követő menekülthullám mértékét napjainkban többen óvatosabban ítélik meg (AMENT 2005, 6; SCHACH-DÖRGES 2007, 633–634), az esemény kapcsán a dunántúli prelangobard kori emléktárgyakban alemann menekültek lehetőségével számol újabban SZŐKE 2007a, 132.
- 27 Rövid áttekintést nyújt a német kutatásban a vándor kézművesekről alkotott nézetek alakulásáról és azzal összefüggésben az etnikus szemlélet korlátairól VIDA 2006. A témát legújabban összefoglalja Bendeguz Tobias: Frühmittelalterliche Gräber mit Beigabe von Schmiedewerkzeugen (Dissertation, Wien 2008).
- 28 Különböző északi fibulatípusok esetében a törzsterületől távol előkerült helyi utánzatokat több helyen is sikerült már kimutatni (STORK 1997, 299; NAGY 2007, 52–53).
- 29 A dunaújvárosi és aquincumi kengyelfibulák kitűnő gepida analógiái szerepelnek feldolgozásukban, utóbbinak ismert egy galliai megfelelője is, mint ahogy a — sajnos máig publikálatlan — soponyai madárfibula legjobb párhuzamait is ott találni meg az ásató szerint (BÓNA 1971, 230). A kifejezetten egyes kárpát-medencei germán népek körében népszerű Bakodpuszta típusú fibulának (BÓNA–NAGY 2002, 121–122) szintén onnan ismert egyébként legjobb, eddig figyelmen kívül maradt nyugati megfelelője. A Saint-Martin-du-Frêne-i temetőben előkerült pár (SOLEILHAC 1954) lábának arányai és kerek végződése alapján a nemrégiben Szurdokpüspökiből közzétett 5. sír darabjaihoz (BÁCSMEGI–GUBA 2007, 17) hasonlít leginkább. A másik, Honorius solidusos sírnak külön jelentőséget ad korai ékvéséses fibulapárja (TEJRAL 2008, 253), miként a — különböző germán népek közül a Kárpát-medencében leginkább a gepidák körében előforduló (LŐRINCZY–STRAUB 2006, 284–285) — sírgödör falába ázott fülkéknek pár évtizeddel később a Felső-Duna vidékén tapasztalható feltű-

- nése is (a feldolgozás alatt lévő sírokról nyújtott információkat ezúton is köszönöm az ásatóknak). A lelőhely történeti- és régészeti jelentőségét azonban kevésbé a gepida, sokkal inkább a szomszédos jobbágyi sír (KISS 1981) összefüggésében érdemes vizsgálni. A táci fibulához (FITZ–LÁNYI–BÁNKI 1975, 1. ábra 1) hasonló, de ötgombos példányok gyakoriak az alemann anyagban (GÖLDNER 1987, 20–21; MARTIN 2002, 123), a dunántúli darab főbb vonásaiban a számos formai variánst mutató Krefeld típuson belül (SCHILLING 2007, 382) is tipológiailag azonban leginkább a Hammelburg csoportba sorolható (KOCH 1967, 18–19). A közöletlen faddi sírokból előkerült, meglehetősen tág időhatárokkal keltezhető rombusz alakú, illetve Weimar/Arcy-Sainte-Restitue típusú kisfibulák elterjedési régióik alapján (WINDLER 1995, Abb. 114; KOCH 1998, Karte 24; LOSERT–PLETERSKI 2003, 142; ZINTL 2006, 92) pedig még távolabbi területek felé mutatnak (a fibulákat Ódor János Gábor szívességéből ismerem).
- ³⁰ A krajn/krainburgi temető recenziójában később részletes módszertani elemzéssel is rámutatott annak veszélyére, amit a 'korabeli leletanyag mozaikszemű homogenitására' alapozva az összefüggéseikből kiragadott egyes tárgyak kínálhatnak (BÓNA 1981).
- ³¹ Az 1998–2001 közt Horb-Altheimben feltárt temetők nemrégiben közzétett embertani- és stronciumizotópos

vizsgálatainak eredményei (OBERTOVIÁ–WAHL 2007), miként a sírmellékletek is kifejezetten erre utalnak (FRANK 2008, 44). Az Eschborn/Hemmingen-típusú, már több mint kéttucat helyről ismert rövid használatú temetők sorába tartozó lelőhelyen a régészeti anyag kapcsán már az előzetes közlések is dunaiszvéb kapcsolatokkal számoltak (RABOLD 1999, 151), amit a természettudományos vizsgálatok alátámasztani és kiegészíteni látszanak. A temető teljes közlése újabb fontos adalékokat nyújthat majd a Felső-Duna vidékének keleti kapcsolataihoz.

- ³² Az Origo gentis Langobardorum és Paulus Diaconus beszámolója a langobard uralom alá került szvébokról vonatkozhat Északkelet-Pannóniára is, aminek régészeti emléke lehet többek közt az aquinumi amfiteátrum kincslelete és néhány kelet-dunántúli 6. századi temető langobardokétól elütő sírja, illetve fibulája is (BÓNA 1987, 121; NAGY 1993, 356). Peter Stadler még a kora avar kori germán komponensen belül is számol szvéb maradványokkal többek közt a Dél-Dunántúlon (STADLER 2008, Abb. 19), bár ennek — mint több más általa elkülönített etnikum — régészeti vonatkozásai erősen kétségesek.
- ³³ BÓNA 1993, 106 szerint a Suave/Soave nevű települések őket jelölik Észak-Itáliában.

Irodalom:

- ALLERBAUER–JEDLICKA 2001
Allerbauer, S. – Jedlicka, F.: *KG Waidendorf*. FÖ 39 (2000) 2001, 705.
- ALT 2004
Alt, K. W.: *Schädeldeformation*. RGA 26 (2004) 571–577.
- ALT 2006
Alt, K. W.: *Die artifizielle Schädeldeformation bei den Westgermanen*. In: *Meždisciplinarnye issledovaniâ v arheologii. Iskusstvennaâ deformaciâ golovy čeloveka v prošlom Evrazii*. Ed.: Mednikova, M. B. Moskva 2006, 115–126.
- AMENT 2005
Ament, H.: *Der Beitrag der frühmittelalterlichen Grabfunde von Nieder-Erlenbach (Stadt Frankfurt a. M.) zur Kenntnis der Gräberfelder vom Typ Hemmingen*. In: *Reliquiae Gentium (Festschrift für Böhme, H. W.)*. Studia Honoria 23 (2005) 1–7.
- ANKE 1994
Anke, B.: *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. Weissbach 1998.
- BÁCSMEGI–GUBA 2007
Bácsmegi G. – Guba Sz.: *Letűnt korok emlékezete. Szurdokpüspöki régmúltja a legújabb régészeti kutatások tükrében*. Szurdokpüspöki 2007.
- BEMMANN 2008
Bemmann, J.: *Mitteldeutschland im 5. Jahrhundert. — Eine Zwischenstation auf dem Weg der Langobarden in den mittleren Donauraum?* In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Hrsg.: Bemmann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 145–227.
- BIERBRAUER 1971
Bierbrauer, V.: *Zu den Vorkommen ostgotischer Bügelfibeln in Raetia II*. BayVor 36 (1971) 131–165.
- BIERBRAUER 1978
Bierbrauer, V.: *Reperti Alemanni del primo periodo Ostrogoto provenienti dall'Italia Settentrionale*. In: *I Longobardi e la Lombardia*. Milano 1978, 241–260.
- BIERBRAUER 1994
Bierbrauer, V.: *Germanen des 5. und 6. Jahrhunderts in Italien*. In: *La Storia dell'Alto Medioevo italiano*

- (VI–X secolo) alla luce dell'archeologia. Cur.: Francovich, R. – Noyé, G. Firenze 1994, 33–56.
- BIERBRAUER 2004
Bierbrauer, V.: *Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie*. In: Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters. Hrsg.: Pohl, W. Wien 2004, 45–84.
- BIERBRAUER 2007
Bierbrauer, V.: *Neue ostgermanische Grabfunde des 5. und 6. Jahrhunderts in Italien*. Acta PraeArch 39 (2007) 93–124.
- BLAICH 1999
Blaich, M. C.: *Die alamannische Funde von Nagold, Kr. Calw*. FBBW 23 (1999) 307–365.
- BONDÁR–HONTI–KISS 2000
Bondár M. – Honti Sz. – Kiss V.: *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999). Előzetes jelentés I. — The preceding archeological excavation of the planing M7 highway in County Somogy (1992–1999). Preliminary report I*. SMK 14 (2000) 94–115.
- BONDÁR et al 2007
Bondár M. et al.: *Balatszemes-Szemesi-berek*. In: Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. Szerk.: Belényesi K. – Honti Sz. – Kiss V. Kaposvár–Budapest 2007, 123–138.
- BOOSEN 1986
Boosen, J. D.: *Ein alamannisches Frauengrab des 5. Jahrhunderts von Graben-Neudorf, Kreis Karlsruhe*. FBBW 10 (1985) 1986, 281–317.
- BOTT 1952
Bott, H.: *Bajuwarischer Schmuck der Agilolfingerzeit (Formenkunde und Deutung)*. München 1952.
- BÓNA 1971
Bóna I.: *A népvándorlás kora Fejér megyében. — Die Zeit der Völkerwanderung von Komitat Fejér*. In: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig. Főszerk.: Fitz J. Székesfehérvár 1971, 221–314.
- BÓNA 1971a
Bóna, I.: *Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn 1945–1969*. Acta ArchHung 23 (1971) 265–336.
- BÓNA 1981
Bóna I.: *Stare, V. – Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev (recenzió)*. ArchÉrt 108 (1981) 294–299.
- BÓNA 1987
Bóna, I.: *Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Zusammenschau*. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Hrsg.: Bott, G. Nürnberg 1987, 116–129.
- BÓNA 1993
Bóna I.: *A langobardok története és régészeti emlékei*. In: Hunok-gepidák-langobardok. Szerk.: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á. Szeged 1993, 102–162.
- BÓNA–NAGY 2002
Bóna, I. – Nagy, M.: *Hódmezővásárhely-Kishomok (Kom. Csongrád)*. In: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Red.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2002, 32–189.
- BÖHME 1989
Böhme, W. B.: *Eine elbgermanische Bügelfibel des 5. Jahrhunderts aus Limetz-Villez (Yvelines, Frankreich)*. ArchKorr 19 (1989) 397–406.
- BRATHER 2002
Brather, S.: *Ethnic Identities as Constructions of Archaeology: The Case of the Alamanni*. In: On Barbarian Identity: Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages. Ed.: Gillett, A. Turnhout 2002, 149–175.
- BRATHER 2004
Brather, S.: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen*. Berlin–New York 2004.
- BRATHER 2004a
Brather, S.: *Kleidung und Identität im Grab. Gruppierungen innerhalb der Bevölkerung Pleidelsheims zur Merowingerzeit*. ZAM 32 (2004) 1–58.
- BRATHER 2006
Brather, S.: *Strukturelle Verhältnisse als Voraussetzungen für Verbreitungsbilder (Brather, S. – Wotzka, H. P.: Alemannen und Franken? Bestattungsmodi, ethnische Identitäten und wirtschaftliche Verhältnisse zur Merowingerzeit)*. In: Soziale Gruppen — kulturelle Grenzen. Die Interpretation sozialer Identitäten in der prähistorischen Archäologie. Hrsg.: Burmeister, S. – Müller-Scheeßel, N. New York–München–Berlin 2006, 204–217.
- BRATHER 2007
Brather, S.: *Von der 'Tracht' zur 'Kleidung' Neue Fragestellungen und Konzepte in der Archäologie des Mittelalters*. ZAM 35 (2007) 185–206.
- BURZLER et al 2002
Burzler, A. et al.: *Das frühmittelalterliche Schleithelm — Siedlung, Gräberfeld und Kirche*. Schaffhausen 2002.
- CASTRITIUS 1995
Castritius, H.: *Barbari – antiqui barbari. Zur Besiedlungsgeschichte Südostnorikums und Südpannoniens in der Spätantike (Ende des 4. bis Mitte des 6. Jahrhunderts n. Chr.)*. FMS 29 (1995) 72–85.
- CLAUB 1989
Claub, G.: *Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter*. JRGZM 34 (1987) 1989, 491–603.
- CZIGÁNY 2008
Czigány J.: *A mesterségesen torzított koponyák jellegzetes radiológiai elváltozásai*. FolAnt 7 (2008) 5–15.
- DANNHEIMER 1998
Dannheimer, H.: *Das bajuwarische Reihengräberfeld von Aubing, Stadt München*. München 1998.
- FINGERLIN 2001
Fingerlin, G.: *Frauengrab von Bräunlingen, Schwarzwald-Baar-Kreis, Baden-Württemberg, Deutschland*. In: Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Gallien. Hrsg.: Wiczorek, A. – Périn, P. Stuttgart 2001, 170–171.

- FITZ-LÁNYI-BÁNKI 1975
Fitz J. – Lányi V. – Bánki Zs.: *Kutatósk Gorsiumban 1973-ban. — Forschungen in Gorsium in Jahre 1973.* AlbReg 14 (1975) 289–333.
- FRANK 2008
Frank, C.: *Eine neue Bestattungssitte setzt sich durch: das Gräberfeld von Horb-Altheim.* In: Alamannen zwischen Schwarzwald, Neckar und Donau. Hrsg.: Ade, D. – Rüth, B. – Zekorn, A. Stuttgart 2008, 43–44.
- GEUENICH 1994
Geuenich, D.: *Zum gegenwärtigen Stand der Alemannenforschung.* In: Zur Kontinuität zwischen Antike und Mittelalter am Oberrhein. Hrsg.: Staab, F. Sigmaringen 1994, 159–169.
- GIESLER-MÜLLER 1992
Giesler-Müller, U.: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Basel-Kleinhüningen.* Derendingen-Solothurn 1992.
- GÖLDNER 1987
Göldner, H.: *Rhein- und Moselfränkischen Bügelfibeln.* Marburg 1987.
- GROSS-SCHMIDT 2005
Gross, U. – Schmidt, E.: *Archäologische Untersuchungen im Randbereich des abgegangenen Dorfes bei Rotterburg. Sülichgau 47–48 (2003–2004) 2005,* 1–14.
- HEEGE 1987
Heege, A.: *Grabfunde der Merowingerzeit aus Heidenheim-Großkuchen.* Stuttgart 1987.
- HEINRICH-TAMASKA 2007
Heinrich-Tamaska, O.: *Tier- und Zahnschnittornamentik im awarenzeitlichen Karpatenbecken.* BRGK 87 (2006) 2007, 505–627.
- HEINRICH-TAMASKA 2008
Heinrich-Tamaska, O.: *Keszthely-Fenekpuszta zwischen Spätantike und Karolingerzeit.* In: Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung (Ausstellungskatalog). Red.: Hegewisch, M. Darmstadt 2008, 91–107.
- JANKUHN 1976
Jankuhn, H.: *Archäologie und Geschichte.* Berlin–New York 1976.
- JENTGENS 2001
Jentgens, G.: *Die Alamannen. Methoden und Begriffe der ethnischen Deutung archäologischer Funde und Befunde.* Rahden 2001.
- KALTOFEN 1984
Kaltoven, A.: *Studien zur Chronologie der Völkerwanderungszeit im südöstlichen Mitteleuropa.* Oxford 1984.
- KELLER 1989
Keller, H.: *Alamannen und Sueben nach den Schriftquellen des 3. bis 7. Jahrhunderts.* FMS 23 (1989) 89–111.
- KHAÏRÉDINOVA 2007
Khaïrédinova, E.: *Le costume des barbares aux confins septentrionaux de Byzance (VIe–VIIe siècle).* In: Kiev – Cherson – Constantinople. Ed.: Aibabin, A. – Ivakin, H. Kiev–Simferopol–Paris 2007, 11–44.
- KISS 1981
Kiss, A.: *Germanischer Grabfund der Völkerwanderungszeit in Jobbágyi (Zur Siedlungsgeschichte des Karpatenbeckens in den Jahren 454–568).* AlbReg 19 (1981) 167–185.
- KISS 1981a
Kiss, A.: *Völkerwanderungszeitliches, germanische Langschwert von Dunapentele/Dunaujváros.* AlbReg 19 (1981) 145–165.
- KISS 1993
Kiss A.: *Giesler-Müller, U. – Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Basel-Kleinhüningen (recenzió).* ArchÉrt 120 (1993) 144–145.
- KISS 1995
Kiss, A.: *Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5.–6. Jahrhundert.* Acta AntHung 36 (1995) 275–342.
- KISS 1996
Kiss, A.: *Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien.* ZalMúz 6 (1996) 53–86.
- KISS 1999
Kiss, A.: *Pannonien zur Zeit der Völkerwanderung — Ergebnisse und Probleme.* In: L’Occident romain et l’Europe centrale au début l’époque des Grandes Migrations. Dir.: Tejral, J. – Pilet, Ch. – Kazanski, M. Brno 1999, 109–126.
- KISS 2001
Kiss, A.: *Das germanische Frauengrab von Répcelak (Westungarn) aus der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts.* Acta ArchHung 52 (2001) 120–144.
- KISS 2005
Kiss M.: *Jordanes: Getica. A gótok eredete és tettei.* Budapest 2005.
- KISS-FAZEKAS 2005
Kiss M. – Fazekas F.: *Hol játszódot le a Bolia folyó menti csata?* AntTan 49 (2005) 265–272.
- KOCH 1998
Koch, A.: *Bügel fibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankenreich.* Mainz 1998.
- KOCH 1967
Koch, R.: *Bodenfunde der Völkerwanderungszeit aus dem Main-Tauber-Gebiet.* Berlin 1967.
- KOCH 1968
Koch, U.: *Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg.* Berlin 1968.
- KOCH 1969
Koch, U.: *Alamannische Gräber der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts.* BayVor 34 (1969) 162–193.
- KOCH 1993
Koch, U.: *Alamannen in Heilbronn.* Heilbronn 1993.
- KOCH 1997
Koch, U.: *Besiegt, beraubt, vertrieben. Die Folgen der Niederlagen von 496/497 und 506.* In: Die Alamannen (Ausstellungskatalog). Red.: Fuchs, K. et al. Stuttgart 1997, 191–201.
- KOCH 2001
Koch, U.: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim.* Stuttgart 2001.
- KOCH 2001a
Koch, U.: *Kolbenarmring.* RGA 17 (2001) 169–174.

KOKKOTIDIS 1999

Kokkotidis, K. G.: *Von der Wiege bis zur Bahre — Untersuchungen zur Paläodemographie der Alamannen des frühen Mittelalters (Dissertation Manuscript)*. Köln 1999.

KOVRIK 1954

Kovrig I.: *Germán lelet Gyuláról*. FolArch 6 (1954) 86–91.

KÖHLER–MENDE 2007

Köhler K. – Mende B. G.: *Népvándorlás kori embertani leletek az M7-es autópálya nyomvonalán feltárt lelőhelyek anyagából*. In: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Szerk.: Belényesy K. – Honti Sz. – Kiss V. Kaposvár–Budapest 2007, 315–321.

KÜHN 1940

Kühn, H.: *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz*. Bonn 1940.

KÜHN 1974

Kühn, H.: *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland*. Graz 1974.

LINDENSCHMIT 1858

Lindenschmit, L.: *Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*. Mainz 1858.

LIPTÁK 1961

Lipták, P.: *Germanische Skelettreste von Hács-Béndekpuszta aus dem 5. Jahrhundert*. Acta ArchHung 13 (1961) 231–246.

LOHRKE 2004

Lohrke, B.: *Kinder in der Merowingerzeit. Gräber von Mädchen und Jungen in der Alemannia*. Rahden 2004.

LOSERT–PLETERSKI 2003

Losert, H. – Pleterski, A.: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und »Ethnogenese« der Bajuwaren*. Berlin–Bamberg–Ljubjana 2003.

LŐRINCZY–STRAUB 2005

Lőrinczy G. – Straub P.: *Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. — Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III*. MFMÉ–StudArch 11 (2005) 127–145.

LŐRINCZY–STRAUB 2006

Lőrinczy G. – Straub P.: *Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez. — Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens*. Arrabona 44:1 (2006) 277–314.

MARTI 1990

Marti, R.: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Saint-Sulpice VD*. Lausanne 1990.

MARTIN 1994

Martin, M.: *Fibel und Fibeltracht. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent*. RGA 8 (1994) 541–581.

MARTIN 1995

Martin, M.: *Tradition und Wandel der fibelgeshmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung*. JRGZM 38 (1991) 1995, 629–680.

MARTIN 1996

Martin, M.: *Die Menschen in Frühmittelalter*. In: *Die Schweiz zwischen Antike und Mittelalter*. Hrsg.: Finger, A. Zürich 1996, 185–212.

MARTIN 2002

Martin, M.: *Krefelder Fibeltrachten der älteren Merowingerzeit*. Acta PraeArch 34 (2002) 113–127.

MARTIN 2002a

Martin, M.: *„Mixti Alamannis Suevi“? Der Beitrag der alamannischen Gräberfelder am Basler Rheinknie*. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mittel-donaauraum*. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 195–223.

MARTIN 2006

Martin, M.: *Gürtel, Schärpe und Fibelpaar*. In: *Archäologie. Fenster zur Vergangenheit in Bayern*. Hrsg.: Sommer, C. S. Regensburg 2006, 255.

MASTYKOVA 2006

Mastykova, A.: *Les grosses perles du haut Moyen Âge en calcédoine et en forme de tonneau: diffusion, datation, signification sociale*. In: *De l'Âge du fer au haut Moyen Âge. Archéologie funéraire, princes et élites guerrières*. Red.: Delestre, X. – Kazanski, M. – Périn, P. Condé-sur-Noireau 2006, 235–250.

MENKE 1986

Menke, M.: *Archäologische Befunde zu Ostgoten des 5. Jahrhunderts in der Zone nordwärts der Alpen*. ArchBalt 7 (1986) 239–281.

MENKE 1987

Menke, M.: *Alemannisch-italische Beziehungen vom späten fünften bis zum siebenten Jahrhundert aufgrund archäologischer Quellen*. Nationes 6 (1987) 125–346.

MINDENBERGER 1959

Mindenberger, G.: *Die germanischen Funde der Völkerwanderungszeit in Sachsen*. Leipzig 1959.

MÖLLER 1982

Möller, J.: *Zur Funktion der Nadel in der fränkisch-alamannischen Frauentracht*. JRGZM 23–24 (1976–1977) 1982, 14–53.

MÜLLER 1976

Müller, H. F.: *Das alamannische Gräberfeld von Hemmingen (Kreis Ludwigsburg)*. Stuttgart 1976.

MÜLLER 1987

Müller, R.: *Keszthely-Fenekpuszta, Kom. Zala*. In: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Hrsg.: Bott, G. Nürnberg 1987, 197.

MÜLLER 2003

Müller R.: *Germánok és alánok a Dunántúlon az 5. században*. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Főszerk.: Visy Zs. Budapest 2003, 291–293.

NAGY 1993

Nagy M.: *Óbuda a népvándorlás korában. — Óbuda zur Zeit der Völkerwanderung*. BudRég 30 (1993) 353–395, 370–371.

NAGY 2005

Nagy, M.: *Szóreg-Téglagyár (Kom. Csongrád)*. In: *Gepidische Gräberfelder am Theisssgebiet II*. Red.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 120–202.

NAGY 2007

Nagy M.: *Állatábrázolások és az I. germán állatstílus*

- a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század). — *Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Mittel-Donaugebiet (3.–6. Jahrhundert n. Chr.)*. Budapest 2007.
- OBERTOVIÁ–WAHL 2007
Obertová, Z. – Wahl, J.: *Anthropologische Untersuchungen zur Bevölkerungsstruktur und Lebensweise der frühmittelalterlichen Population von Horb-Altheim (450–510 n. Chr.)*. FBBW 29 (2007) 559–601.
- PAP 1983
Pap, I.: *Data to the problem of artificial cranial deformation, Part 1*. *Annales HistNat* 75 (1983) 339–350.
- PAP–JÓZSA 2006
Pap I. – Józsa L.: *A koponyatorzítás és annak következményei. — Schädeldeformierung und deren Folgen*. In: Hadak útján. Népeiségek és iparok a népvándorlás korában (kézirat). Szerk.: Újlaki Pongrácz Zs. Nagykovácsi 2006, 85–93.
- PAPP–SALAMON 1980
Papp, L. – Salamon, Á.: *Gräber aus dem 5. Jh. in Letkés*. *MittArchInst* 8–9 (1978–1979) 1980, 85–92, 343–348.
- PRAMMER 1989
Prammer J. (Hrsg.): *7000 Jahre Schmuck. Katalog Gäubodenmuseum Straubing*. Straubing 1989.
- QUAST 1997
Quast, D.: *Vom Einzelgrab zum Friedhof. Beginn der Reihengräbersitte im 5. Jahrhundert*. In: *Die Alamannen (Ausstellungskatalog)*. Red.: Fuchs, R. et al. Stuttgart 1997, 171–190.
- QUAST 1999
Quast, D.: *Auf der Suche nach fremden Männern – Die Herleitung schmalen Langsaxe vor dem Hintergrund der alamannisch-donauländischen Kontakte der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts*. In: *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Hrsg.: Fischer, Th. – Precht, G. – Tejral, J. Brno 1999, 115–128.
- QUAST 2002
Quast, D.: *Höhensiedlungen – donauländische Einflüsse – Goldgriffspathen. Veränderungen im archäologischen Material der Alamannia im 5. Jahrhundert und deren Interpretation*. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 274–295.
- QUAST 2008
Quast, D.: *Funde aus dem fränkisch-alamannischen Gebiet im langobardenzeitlichen Pannonien*. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Hrsg.: Bemmann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 363–375.
- QUAST–KNAUT 2005
Quast, D. – Knaut, M.: *Archäologie und Migration*. In: *Die Völkerwanderung. Europa zwischen Antike und Mittelalter*. Hrsg.: Knaut, M. – Quast, D. Stuttgart 2005, 8–18.
- RABOLD 1999
Rabold, B.: *Ein neues alamannisches Gräberfeld in Altheim, Stadt Horb, Kreis Freudenstadt*. *AABW* 1999, 149–152.
- RÉVÉSZ 1999
Révész L.: *Emlékezetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest 1999.
- ROTH 1992
Roth, H.: *Reihengräberfeld bei Fellbach-Schmidlen, Rems-Murr-Kreis*. *FBBW* 7 (1992) 491–540.
- SÁGI 1961
Sági, K.: *Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuszta*. *Acta AntHung* 9 (1961) 397–451.
- SÁGI 1970
Sági, K.: *Das Problem der pannonischen Romanisation im Spiegel der völkerwanderungszeitlichen Geschichte von Fenékpuszta*. *Acta AntHung* 18 (1970) 147–196.
- SÁGI 1992
Sági K.: *Egy VI. századi keszthelyi temető és mondanivalója a „Keszthelyi kultúra” etnikumának szempontjából. — Keszthelyi Friedhof aus dem 6. Jh. und dessen Bedeutung bezüglich des Ethnikums der „Keszthelyer Kultur”*. *TVMK* 2 (1991) 1992, 113–141.
- SCHACH–DÖRGES 2004
Schach-Dörges, H.: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld bei Aldingen am mittleren Neckar*. Stuttgart 2004.
- SCHACH–DÖRGES 2005
Schach-Dörges, H.: *Zu einigen Kolbenarmringen mit Querrillendekor der älteren Merowingerzeit*. *FBBW* 28 (2005) 305–317.
- SCHACH–DÖRGES 2005a
Schach-Dörges, H.: *Zur vierfibeltracht der älteren Merowingerzeit*. In: *Reliquiae Gentium (Festschrift für Böhme, H. W.)*. *Studia Honoria* 23 (2005) 349–357.
- SCHACH–DÖRGES 2007
Schach-Dörges, H.: *Zum frühmerowingerzeitlichen Begräbnisplatz bei Stetten auf den Fildern, Lkr. Esslingen*. *FBBW* 29 (2007) 603–642.
- SCHILLING 2007
Schilling L.: *A római kor vége Tác/Gorsiumban. — Die Ende der Römerzeit in TÁC/Gorsium*. *FIRKák* 1 (2007) 379–387.
- SÉMAINVILLE 2003
Sémainville, H. G.: *À propos de l’implantation des Burgondes: Réflexions, hypothèses et perspectives*. In: *Burgondes, Alamans, Francs, Romains. Dans l’est de la France, le Sud-Ouest de l’Allemagne et la Suisse. Ve–VIIe siècle après J.-C.* Red.: Passard, F. Besançon 2003, 17–39.
- SIEGMUND 2000
Siegmond, F.: *Alemannen und Franken*. Berlin–New York 2000.
- SOLEILHAC 1954
Soleilhac, A.: *L’activité du groupe spéléologique d’Hauteville-Lompnès en 1953*. *BSNO* 8 (1954) 21–27.
- STADLER 2008
Stadler, P.: *Ethnische Verhältnisse im Karpatenbecken und Beziehungen zum Westen zur Zeit des Awarischen Khaganats im 6. und 7. Jahrhundert*. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden –*

- Awaren – Slawen. Hrsg.: Bemann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 657–678.
- STADLER et al 2008
Stadler, P. et al.: *Kann man die Zuordnung zu den verschiedenen (ethnischen) Gruppen der Völkerwanderungszeit mittels naturwissenschaftlicher Datierungsmethoden verbessern? — Can one improve the differentiation of ethnic groups active during the Migration Period by means of Age Determination?* BUFM 50 (2008) 159–185.
- STAUCH 2008
Stauch, E.: *Alter ist Silber, Jugend ist Gold! Zur altersdifferenzierten analyse frühgeschichtlicher Bestattungen.* In: Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. Archäologie des 4. bis 7. Jahrhunderts im Westen. Hrsg.: Brather, S. Berlin–New York 2008, 275–295.
- STEUER 1994
Steuer, H.: *Archäologie und germanische Sozialgeschichte – Forschungstendenzen in den 1990er Jahren.* In: Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und angelsächsischer Wechselbeziehung. Hrsg.: Düwel, K. Berlin–New York 1994, 10–55.
- STORK 1997
Stork, I.: *Fridhof und Dorf, Herrenhof und Adelsgrab. Der einmalige Befund Lauchheim.* In: Die Alamannen (Ausstellungskatalog). Red.: Fuchs, R. et al. Stuttgart 1997, 290–310.
- STRAUB 2002
Straub, P.: *Die Hinterlassenschaft der Ostgoten in Fenékpuzsta. Die archäologische Hinterlassenschaft der prälangobardischen Periode in Transdanubien.* In: Germanen am Plattensee (Ausstellungskatalog). Red.: Windl, H. Traismauer 2002, 9–16.
- STRAUB 2006
Straub, P.: *Bemerkungen zum germanischen Grab von Répcelak. — Notes on the German Grave of Répcelak.* Arrabona 44:1 (2006) 441–454.
- STRAUß 1992
Strauß, E. G.: *Studien zur Fibeltracht der Merowingerzeit.* Bonn 1992.
- STUPPNER 1990
Stuppner, A.: *KG Ringelsdorf.* FÖ 28 (1989) 1990, 260.
- SVOBODA 1965
Svoboda, B.: *Čechy v době stehovány národů. — Böhmen in der Völkerwanderungszeit.* Praha 1965.
- SZENDREY 1928
Szendrey Á.: *A miszlai gót sírlelet.* ArchÉrt 42 (1928) 222–225.
- SZÖKE 2007
Szöke B. M.: *A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a népvándorlás korában.* In: Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. Szerk.: Belényesi K. – Honti Sz. – Kiss V. Kaposvár–Budapest 2007, 47–54.
- SZÖKE 2007a
Szöke, B. M.: *Migration period settlement history of the Little Balaton Region.* In: Environmental Archaeology in Transdanubia. Ed.: Zatykó, Cs. – Juhász, I. – Sümegi, P. Budapest 2007, 128–150.
- TEJRAL 1997
Tejral, J.: *Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum.* In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donaauraum. Hrsg.: Tejral, J. – Friesinger, H. – Kazanski, M. Brno 1997, 321–391.
- TEJRAL 1999
Tejral, J.: *Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde.* In: Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Hrsg.: Fischer, T. – Precht, G. – Tejral, J. Köln–Brno 1999, 219–292.
- TEJRAL 2002
Tejral, J.: *Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau.* In: Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 313–358.
- TEJRAL 2002a
Tejral, J.: *Neue Erkenntnisse zur Frage der donauländisch-ostgermanischen Krieger- beziehungsweise Männergräber des 5. Jahrhunderts.* FÖ 41 (2002) 496–524.
- TEJRAL 2005
Tejral, J.: *Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses.* In: Die Langobarden. Herrschaft und Identität. Hrsg.: Pohl, W. – Erhart, P. Wien 2005, 103–200.
- TEJRAL 2006
Tejral, J.: *Vinařicer Kulturgruppe.* RGA 32 (2006) 414–423.
- TEJRAL 2008
Tejral, J.: *Ein Abriss der frühmerowingerzeitlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts.* In: Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Hrsg.: Bemann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 249–283.
- TEJRAL 2008a
Tejral, J.: *Zur Frage langobardischer Funde nördlich der mittleren Donau.* In: Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung (Ausstellungskatalog). Red.: Hegewisch, M. Darmstadt 2008, 53–71.
- THEUNE-VOGT 2002
Theune-Vogt, C.: *Gemeinsamkeiten und Unterschiede auf Gräberfeldern der Alamannia im Frühmittelalter.* In: Regio Archaeologica (Festschrift für Fingerlin, G.). Studia Honoraria 18 (2002) 351–361.
- THEUNE 2004
Theune, C.: *Germanen und Romanen in der Alamannia. Strukturveränderungen aufgrund der archäologischen Quellen vom 3. bis zum 7. Jahrhundert.* Berlin–New York 2004.
- B. TÓTH 2005
B. Tóth Á.: *Kora népvándorlás kori sír Aquincumban.* WMMÉ 27 (2005) 11–41.
- ULDIN 2005
Uldin, T.: *Künstliche Schädeldeformation.* In: Die

- Völkerwanderung. Europa zwischen Antike und Mittelalter. Hrsg.: Knaut, M. – Quast, D. Stuttgart 2005, 32–33.
- VIDA 2006
Vida T.: *Az etnikum kérdése a német kora középkori régészetben 1945 után*. Korall 24–25 (2006) 203–215.
- VIDA 2007
Vida, T.: *Late Roman Territorial Organisation and the Settlement of Barbarian gentes in Pannonia*. Hortus Artium Medievalium 13:2 (2007) 319–331.
- VEECK 1931
Veck, W.: *Die Alamannen in Württemberg*. Berlin–Leipzig 1931.
- VOGT 1930
Vogt, E.: *Das alamannische Gräberfeld am alten Gotterbarmweg in Basel*. AnzSchweiz 32 (1930) 145–164.
- WAHL et al 1997
Wahl, J. et al: *Zwischen Masse und Klasse. Alamannen im Blickfeld der Anthropologie*. In: Die Alamannen (Ausstellungskatalog). Red.: Fuchs, R. et al. Stuttgart 1997, 337–348.
- WEIDEMANN 1985
Weidemann, K.: *Studien zu Gallien in der Spätantike*. JRGZM 32 (1985) 706–709.
- WERNER 1961
Werner, J.: *Die Fibeln der Sammlung Diergardt* (*Völkerwanderungszeitliche Schmuck*). Berlin 1961.
- WERNER 1966
Werner, J.: *Zu den donauländischen Beziehungen des alamannischen Gräberfeldes am alten Gotterbarmweg in Basel*. In: Helvetia Antiqua (Festschrift Emil Vogt). Hrsg.: Degen, R. – Drack, W. – Wyss, R. Zürich 1966, 283–292.
- WERNER 1970
Werner, J.: *Zur Verbreitung frühgeschichtlicher Metallarbeiten (Werkstatt – Wanderhandwerk – Handel – Familienverbindungen)*. AntAr 38 (1970) 64–81.
- WILTSCHKE-SCHROTTA 2005
Wiltshcke-Schrotta, K.: *Manipulierter Körper – Gedanken zur künstlichen Schädeldeformation*. MAGW 134–135 (2004–2005) 2005, 12–25.
- WINDLER 1995
Windler, R.: *Das Gräberfeld von Elgg und die Besiedlung der Nordostschweiz im 5.–7. Jh.* Zürich 1995.
- ZELLER 1997
Zeller, G.: *Tracht der Frauen*. In: Die Franken. Wegbereiter Europas 5. bis 8. Jahrhundert (Ausstellungskatalog). Hrsg.: Wiczorek, A. et al. Mainz 1997, 672–683.
- ZINTL 2006
Zintl, S.: *Das frühmerowingische Gräberfeld von München-Perlach*. BdBB 45–46 (2004–2005) 2006, 281–370.

Angaben zu den Beziehungen zwischen den Nekropolen des 5. Jahrhunderts in der Balaton-Region und im oberen Donaugebiet

Für die zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts können in den Beziehungen zwischen dem mittleren und dem oberen Donaugebiet zwei Phasen deutlich voneinander abgegrenzt werden. Das für die ältere Phase charakteristische Auftreten von Artefakten östlichen Typs im süddeutschen und nordschweizerischen Fundmaterial (Schmuck, Waffen, Keramik) wurde in der Forschung mit der Beteiligung von *gentes* aus dem mittleren Donaugebiet bei der Herausbildung der zweiten alamannischen Ethnogenese erklärt (QUAST 1997, 179–186; SCHACH-DÖRGES 2007, 634–635). Diese These wird durch das in letzter Zeit veröffentlichte Fundmaterial aus beiden Gebieten unterstrichen, so beispielsweise durch das westliche Auftreten eines Fibeltyps, der eine Variante des vom Mitteldonaunraum abgeleiteten Fibeltyps 'Béndekpuszta' darstellt (*Abb. 1, 7–8*). Diese Variante kann auch mit mehreren früh-

merowingischen dreiknöpfigen Fibelformen in Verbindung gebracht werden (*Abb. 1, 11–17*).

Die Beurteilung der pannonischen Kontakte im ausgehenden 5. Jahrhundert ist komplizierter, weil sich der Niederschlag dieser Kontakte im archäologischen Material nur auf das Auftreten von bestimmten Bügelfibeltypen beschränkt. Angesichts des Fehlens von schriftlichen Zeugnissen ist zweifelhaft, ob die Bügelfibeln mit den um 496 oder 506 vor den Franken flüchtenden alamannischen Einwanderern erklärt werden können; neben den historischen sind aber auch archäologische Widersprüche vorhanden.

In archäologisch erschlossenen vorlangobardischen Gräberfeldern der Balaton-Region kamen Individuen mit deformiertem Schädel zum Vorschein, darunter auch Kinder (Hács, Balatonszemes). Obwohl Schädeldeformationen auch in alamannischen Nekropolen

vorkommen, ist aufgrund anthropologischer Vergleichsuntersuchungen fragwürdig, ob die Alamannen diese Sitte auch selbst praktizierten oder ob das Vorkommen solcher Schädel mit Beziehungen zu anderen, mit den Hunnen in engeren Kontakt getretenen germanischen gentes zu erklären ist, von denen einzelne Gruppen — durch Heirat, Einwanderung oder Flucht — in das Gebiet der oberen Donau gelangten (ULDIN 2005, 33; ALT 2006, 120).

Die Fibeltrachten aus den Gräberfeldern von Hács-Béndekpuszta und Balatonszemes-Szemesi berek sind unter mehreren Gesichtspunkten spezifisch. Zum einen kann unter ihnen die ostgermanische Traditionen widerspiegelnde Peplostracht nicht mehr festgestellt werden. Weiterhin liegen die Fibeln in beiden Nekropolen nur bei Frauen im Alter zwischen 20 und 35 bei den Beckenknochen, bei jüngeren und bei älteren weiblichen Individuen jedoch nicht. Zudem kamen die Fibeln beider Nekropolen in einer Position zum Vorschein (*Abb. 2, 1–3*), die Max Martin zufolge (MARTIN 2002a, 215–216) ausdrücklich integrierte Fremde in der Alamannia kennzeichnet (*Abb. 2, 4–5*).

Das Gleiche lässt sich auch für das Gräberfeld von Hemmingen feststellen, wo die rhombenförmigen Fibeln östlichen Typs horizontal, die alamannischen Typen dagegen vertikal im Grab lagen (*Abb. 3*). Obwohl letztere gegen Ende des 5. Jahrhunderts nicht ausschließlich in der Alamannia auftreten, zeigt sich hier eine deutliche Konzentration. In Transdanubien hingegen kommt diese Tracht vor der langobardischen Zeit, ebenso wie weitere für die Alamannia des ausgehenden 5. Jahrhunderts typischen Schmuck- und Trachtformen (Haarnadel, Halsring, vierfibeltracht, am linken Hand getragene Kolbenarmring, Knotenring, Drahttring mit Federenden, usw.) nicht vor.

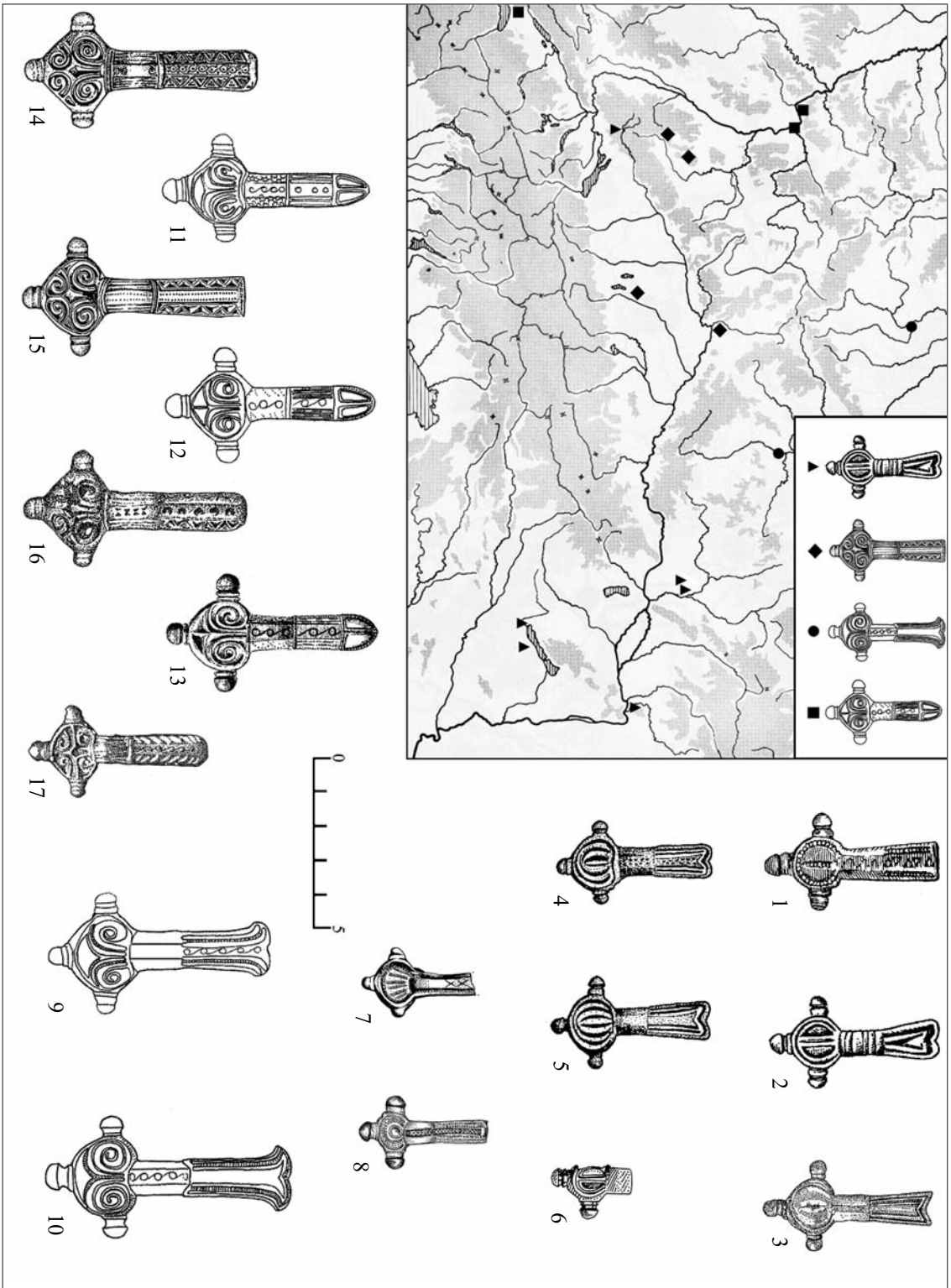
Das transdanubische Auftreten der Fibeln vom Typ Stuttgart–Stammheim und Aldingen zeigt Beziehun-

gen zu den alamannischen Gebieten (*Abb. 4*). Die direkte ethnische Übersetzung dieser Kontakte erscheint jedoch fragwürdig, zumal bezüglich der Fibeln der in der näheren Umgebung liegenden zeitgleichen Nekropolen (Budapest/Aquincum, Dunaújváros, Fadd, Tác/Gorsium) ebenso eine starke Verbindung zu den gepidischen und den fränkischen Gebieten festgestellt werden kann.

Diese Beobachtungen scheinen jene Meinungen zu unterstützen, die eine ethnische Zuordnung einzelner Typen von Fibeln, die zweifelsfrei eine der am weitesten verbreiteten Massenwaren der frühen Merowingerzeit bilden, in Frage stellen und dagegen die Rolle der individuellen Beziehungen, des Handel und der Wanderhandwerker betonen (MÜLLER 1976, 102; BRATHER 2004, 287–289, 534; BRATHER 2006, 217). Eventuell die parallelen Entwicklungen und gegenseitigen Beeinflussungen zwischen dem sich nach der Hunnenzeit aus den gemeinsamen Wurzeln im Donaugebiet herausbildenden ostgermanischen Kulturkomplex und den frühen merowingischen Gebieten (TEJRAL 1999, 273–274; TEJRAL 2002a, 511; TEJRAL 2008, 264, 267). Ähnlicherweise gibt es mehrere Modelle, die Verbreitung bestimmter fränkisch-alamannischen Bügelfibeln im langobardenzeitlichen Pannonien zu erklären (QUAST 2008, 372).

Die Ähnlichkeit zwischen dem in der Balaton-Region nach der Abwanderung der Ostgoten auftretenden Fundmaterial und dem in Nordostpannonien abgrenzbaren prälangobardenzeitliche suebischen Fundgut (VIDA 2007, 324) ist jedenfalls auffällig. Zur genaueren ethnischen Beschreibung und der präziseren Bestimmung der Beziehungen in die obere Donauregion bedarf es in Zukunft jedoch der Entdeckung weiterer Fundplätze.

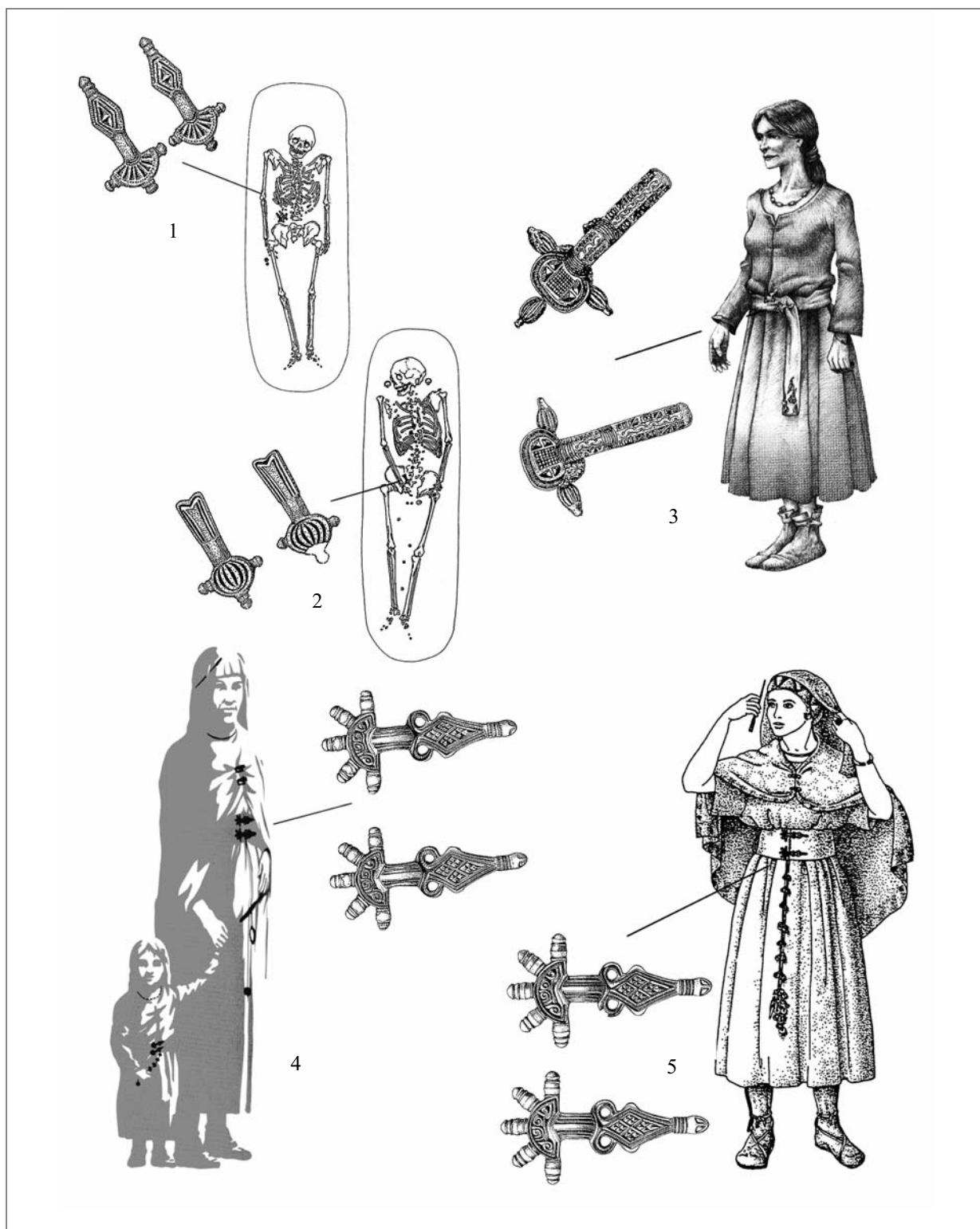
Übersetzt von Orsolya H. Tamaska

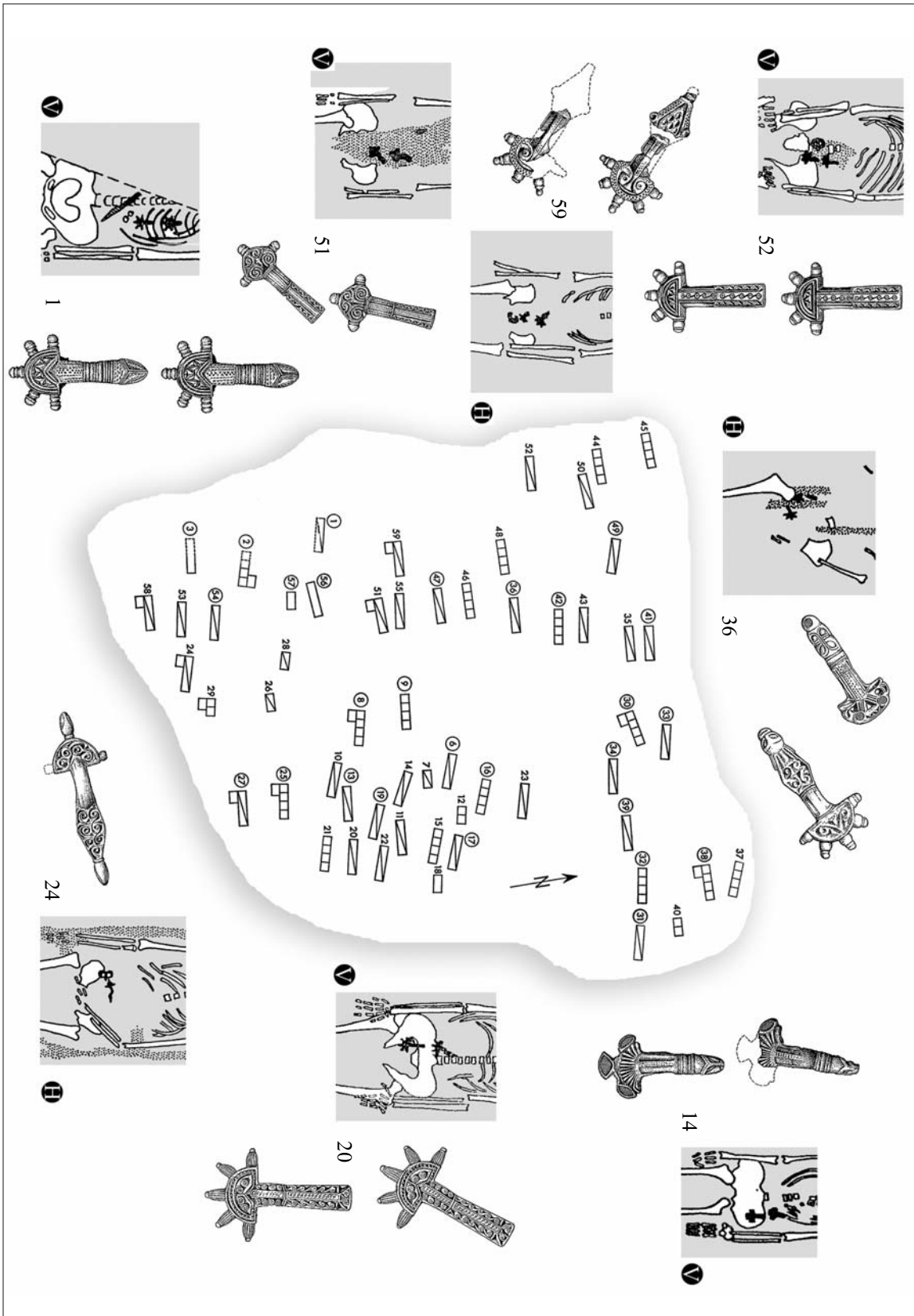
1. kép: A Béndekpuszta fibulátipus és formai variációi (méterarány 1:1). 1–8: Béndekpuszta-típus, 9–10: Vináricei-típus, 11–13: St.-Sulpice-típus, 14–17: Irlmaut/Aubing-típus

Abb. 1: Fibel vom Typ Béndekpuszta und ihre Formenvarianten (maßstab 1:1): 1–8: Typ Béndekpuszta, 9–10: Typ Vináricei, 11–13: Typ St.-Sulpice, 14–17: Typ Irlmaut/Aubing

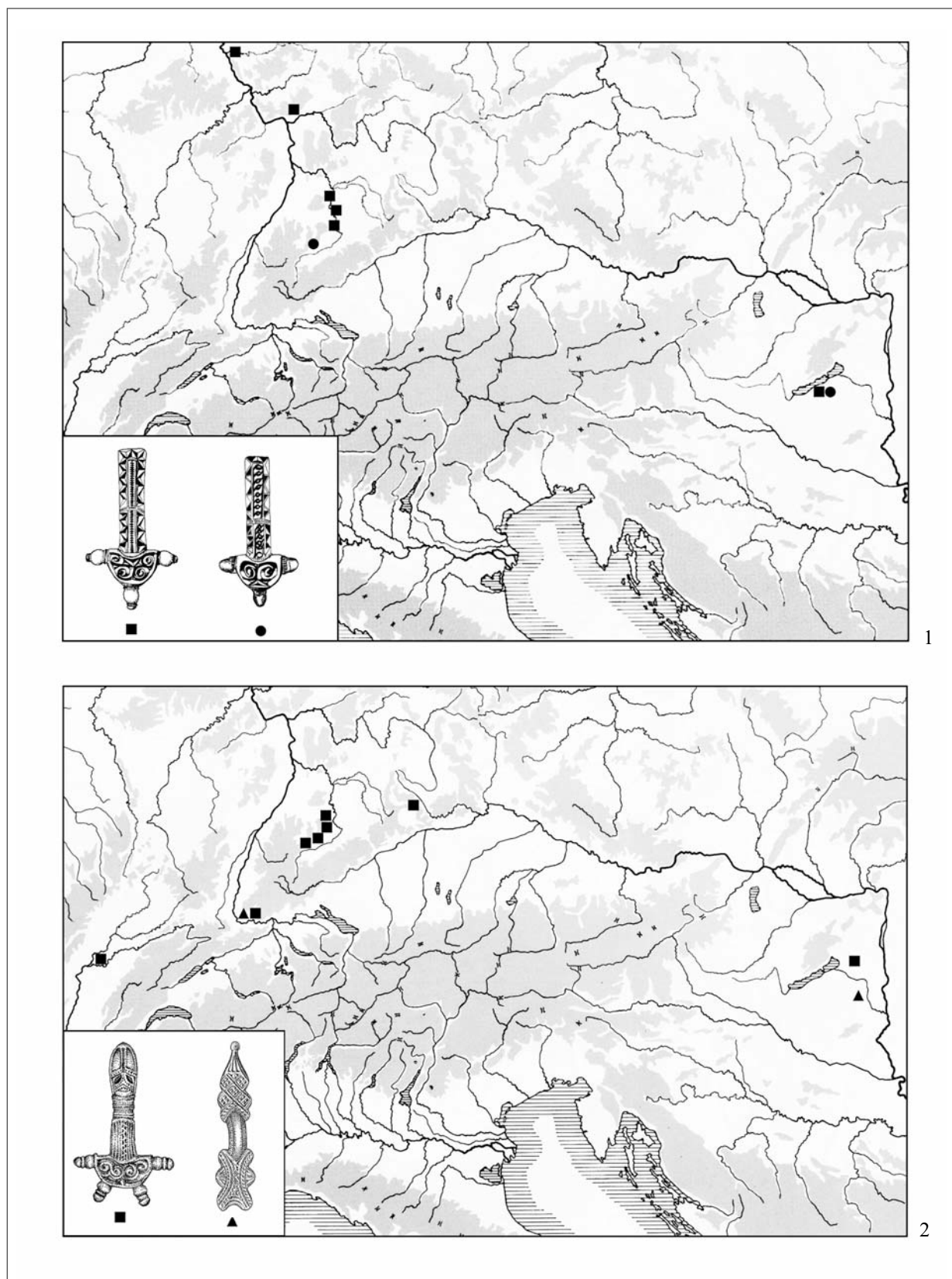

2. kép 1: Hács-Béndekpuszta 18. sír (STRAUB 2006, Abb. 3. 2), 2: Hács-Béndekpuszta 20. sír (STRAUB 2006, Abb. 3. 3),
 3: Balatonszemes Szemesi-berek 150. sír (BONDÁR et al 2007, 117. kép), 4: Basel-Kleinhüningen 230. sír (QUAST 1997, Abb. 189),
 5: Basel-Kleinhüningen 126. sír (MARTIN 1996, Abb. 196)
 Abb. 2: Hács-Béndekpuszta, Grab 18 (STRAUB 2006, Abb. 3. 2), 2: Hács-Béndekpuszta, Grab 20 (STRAUB 2006, Abb. 3. 3),
 3: Balatonszemes Szemesi-berek, Grab 150 (BONDÁR et al 2007, 117. kép), 4: Basel-Kleinhüningen, Grab 230 (QUAST
 1997, Abb. 189), 5: Basel-Kleinhüningen, Grab 126 (MARTIN 1996, Abb. 196)

3. kép: Kengyelfibulák viselete a hemmingeni temetőben (MÜLLER 1976 alapián)
 Abb. 3: Tragweise der Bügelfibeln in der Nekropole von Hemmingen (nach MÜLLER 1976)

4. kép 1: A balatonszemesi temető fibuláinak közvetlen párhuzamai, 2: Az Aldingen- és a Miszla-típus lelőhelyei
 Abb. 4: 1: Parallelfunde zur Fibel aus dem Gräberfeld von Balatonszemes, 2: Fundplätze der Fibel vom Typ Aldingen und Miszla

Szőke Béla Miklós

Kora avar kori veremház Balatonmagyaród–Hídvégpusztán

A lelőhely

A Balatonmagyaród–Zalavár dombhátat Balatonmagyaród–Hídvégpusztánál réseli át a Zala folyó, és folyik bele a Kis-Balatonba. Az átréselés déli partján fekvő lelőhely a neolitikum végétől kezdve fontos település, a lengyeli időszakban (BÁNFFY 1996), majd pedig a kései bronzkorban (BD-HA) is megerősítették (HORVÁTH 1996). A lelőhely jelentőségét földrajzi adottsága, átkelőhely-funkciója biztosította, ahol az utazó a Kárpát-medencét diagonálisan átszelő, az Adriát a Kijev környéki térséggel összekötő ősi kereskedelmi úton haladva a Zala alsó folyásvidéke és a Kis-Balaton kiterjedt lápvilága között a legkönnyebben tudott átkelni a Zalán, ha a Balaton északi partján a Dunakanyar, Aquincum/Budapest irányában akart tovább utazni.

A hídvégpusztai átkelőnél a római korban még virágzó kisebb, falusias település a népvándorlás korának korai századaiban teljesen elnéptelenedett.¹ Amikor azonban a 7. század elején az avarok és szlávok közösen benépesítették a Zala völgyét, s hamvasztásos és korhasztásos (csontvázas) temetkezési módot alkalmazó, birituális temetőket hoztak létre (Pókaszepetk – Petőfi utca, Kehida – Tsz major, Zalakomár – Kiskomárom), lelőhelyünkön is megjelent az ember. Az avar kor települési viszonyainak kezdeti időszakát dokumentáló hídvégpusztai veremház és a benne talált kerámia-leletek azért jelentősek, mert a birituális temetőkhöz tartozó települések helye, kiterjedése egyelőre ismeretlen, egyedül a kiskomáromi faluvégben, a zalakomári hát nyugati lejtőjének felső peremén elterülő birituális temető alatt, a Zala folyó Kiskomárom és Zalakaros között délre mélyen lenyúló árterének szélén volt terepjárással regisztrálható a korabeli település.

A hídvégpusztai lelőhely K-i szélén, a dombhát Kis-Balaton felé lejtőjének alján, közvetlenül a vízparton

(*1. kép 1, 3*) állt a veremház (40. objektum). Bár a lelőhelyen több tízezer négyzetméternyi felületet feltártunk, ebből az időszakból további települési objektum nem került elő.² Csak egyetlen, külső agyagkemencés műhelygödör (158. obj.) reprezentálja a 7. század második felére és a 8. század első felére keltezhető következő időszakot is (VÁNDOR 1984), de a tágabb környékről, Balatonmagyaród–Kiskányavárról már ismert egy kisebb település is ebből az időből (SZŐKE 1989, 76). A helyzet alapvetően a 9. század közepe táján változott meg, amikor Priwina mosaburgi székhelyének kiépülésével egy időben nemcsak az Alsó Zala-völgy szigetvilága és partvidéke népesült be, de Hídvégpusztán is egy szolgálónépi falu létesült, benne több tucat kötűzhelyes veremházzal, földbe mélyített kutricával és hombárral, tároló veremmel és külső agyagkemencés műhelygödörrel (SZŐKE 1996).

A veremház (40. objektum) és leleteinek leírása

Lekerekített sarkú, szabályosan négyszögletes, É-D tengelyű veremház, H. 290 cm, Sz. 270 cm, vízszintes alja a felszíntől 65 cm mélyen jelentkezett (*1. kép 2*). A veremház faltja csak 50 cm mélyen rajzolódott ki, a betöltés szürkés, faszénszilánkos, téglatörmelékes. Az objektum alján, főként az ÉNy-i sarokban mészkő- és homokkő-darabok csoportosultak, néhány darab kő azonban a ház közepén is előkerült. Bár az objektum alján sehol nem volt átégett falt, a kövek minden bizonnyal egy, a ház ÉNy-i sarkában állt, szétdúlt kötűzhely maradványai. A kövek között Horváth László megfogalmazása szerint sárgás színű, „szinte korongolatlan” fazekak töredékei heverték.³

1. tört cseréppel és kevés pelyvával soványított, zsiros agyagból gyúrt, fekete foltos, szürkés vörösesbarnára, törésében sötétszürkére égett, kívül-belül egyetlenül eldolgzott, göcsörtös felületű, vékony falú fazék felső fele. A perem majdnem függőlegesen áll,

széle egyenesre simított, a váll közvetlenül a perem aljától erőteljes ívben indul, szinte gömbölyű, majd meredeken folytatódik az alja felé. Az edény belső oldalán kézzel húzott, és 0,4-0,5 cm széles simító eszközzel utána igazított függőleges árkok, amiktől a perem és váll találkozása belül hullámos tagolású, külső oldalán ugyanezen simító eszközzel húzott sekély, vízszintes árkok. Egyik esetben sem díszítés, hanem technikai, a falvastagság és a felület egyenetlenségeinek elsimítása volt a simító eszköz, fakés (?) használatának oka (TGYM lelt. sz. 81.144.1). Szátm. 13, 5 cm, Max. átm. 21, 5 cm, M. (mérhető) 12,5 cm, (rekonstr.) ca. 25 cm, Falv. (perem) 0,2 cm, (oldal) 0,5 cm (2. kép 1).

2. kevés tört kavicsal soványított, kívül agyagmáz, barnás pirosra, belül szürkére, törésében feketére égett fazék perem és vállrésze. A perem közel függőlegesen áll, széle egyenesen levágott, a váll közvetlen folytatásként kifelé egyenletesen lejtve folytatódik a feltehetően tojásdad testben. Míg a díszítetlen külső felület gondosan elsimított, a belső oldal durván hagyott, göcsörtös felületű, a soványításhoz használt anyag kiáll az edény falából (TGYM lelt. sz. 81.144. 6). Szátm. ? (rekonstr.) ca. 16–18 cm, Max. átm. ? cm, M. (mérhető) 5 cm, Falv. (perem) 0,4 cm, (oldal) 0,5 cm (2. kép 2).

3. tört fehér kavicsal soványított, vékony agyagmáz, kívül pirosas barnára, belül sárgásbarnára, törésében sötétszürkére égetett fazék perem- és vállrésze. A perem határozott ívben hajlik kifelé, széle ferdén levágott, külső szélén a levágás sarját hanyagul otthagyták. A perem aljáról erőteljes S-vonalat alkotva indul a gömbölyű váll, folytatása nem rekonstruálható (TGYM lelt. sz. 81.144.11). Szátm. 12,5 cm, Max. átm. 15 cm, M. (mérhető) 5 cm, Falv. (perem) 0,5 cm, (oldal) 0,6 cm (2. kép 3).

4. tört fehér mészkővel gazdagon soványított, vékony agyagmázzal bevont, kívül pirosas barnára, törésében szürkére, belül szürke és világosbarna foltosra égett, tojásdad fazék felső fele. A perem meredeken áll, széle egyenesre húzott, külső széle kissé megduzzadt. A peremből a váll erőteljes S-alakban folytatódik, majd hasonlóan szűkül az alj felé. Az edény felülete kívül-belül egyenletes, csak a peremnek a vállhoz csatlakozásánál észlelhető kissé hullámos felület, az egyenetlen összedolgozás emlékeként. A külső felületen az agyagmázat a perem alatti résztől egy durva textilszerű anyaggal függőleges irányban elsimították. A több darabra törött edény töredékeinek egy része lyukacsos felületű, mert másodlagos égés következtében kiégett belőlük a fehér mészkő-soványítás (TGYM lelt. sz.81.144.2). Szátm. 15,5 cm, Max. átm. 19,5–20 cm, M. (mérhető) 17 cm, (rekonstr.) ca. 22 cm, Falv. 0,5–0,6 cm (2. kép 4).

5. kevés tört cseréppel és kavicsal soványított, zsiros agyagból gyúrt, feketés barnára égett fazék

perem és vállrésze. A lekerekedő szélű, alig kihajló, rövid peremet a vállból húzták ki, aminek nyomán a váll és perem találkozásánál olyan hullámos felületű az edény, mintha ujjbenyomkodással tagolták volna. A váll közvetlenül a perem alól indulva egyenes vonalban lejt a feltehetően tojásdad fazék alja felé. A külső felületen halványan észlelhető ferde elsimítások a készítés egyenetlenségeit voltak hivatottak eltüntetni (TGYM lelt. sz. 81.144.4, 14). Szátm. 14,5 cm, Max. átm. 17,5 cm, M. (mérhető) 6 cm, Falv. (perem) 0,4 cm, (váll) 0,6 cm (2. kép 5).

6. apróra tört fehér mészkővel soványított, zsiros agyagból gyúrt, szürkésbarnára, az edény alján feketére égett fazék alsó fele. A közepe felé elvékonyodó, egyenes aljhoz tompaszögben csatlakozik az edény egyenes oldala, ami belül jól megőrizte a hurkatechnikai felépítés nyomait (TGYM lelt. sz. 81.144.20). Fátm. 6,5 cm, Max. átm. (mérhető) 11 cm, (rekonstr.) ca. 14 cm, M. (mérhető) 7 cm, Falv. (alj közepén) 0,4 cm, (oldal) 0,6–0,8 cm (2. kép 6).

7. tört cseréppel, apró szitált kővel és tört kavicsal, továbbá kevés mészkővel soványított, kívül vastag agyagmázzal bevont, világos pirosas barnára, törésében és belül feketére égett, tojásdad fazék alsó kétharmada. Az egyenesre vágott, mégis enyhén homorú, egyenetlenül eldolgolt felületű aljhoz meredek szögben csatlakozik az edény lágy ívben hajló, oválisan kiképzett oldala. A vastag agyagmáz ellenére apró göbök formájában átüt a felületen a viszonylag durva soványító anyag. Az edény alján belül szurokszerűen ráégett étel(?)maradék (TGYM lelt. sz. 81.144.18). Fátm. 8,5–8,8 cm, Max. átm. 15 cm, M. (mérhető) 15 cm, (rekonstr.) ca. 20 cm, Falv. 0,6–0,7 cm (2. kép 7).

8. tört cseréppel és kevés kavicsal soványított, törésében fekete, kívül-belül sárgásvöröses színűre égett, vastag agyagmázzal bevont, tojásdad fazék felső kétharmada. A meredeken felálló perem enyhe ívben hajlik kifelé, széle egyenesre simított. A peremből határozott S-alakban folytatódik az edény felső harmadában kiszélesedő váll, és halad tovább az alj felé. Az edény belső oldalán erőteljes ujjbenyomkodások és egy ca. 0,5 cm széles eszközzel, fakéssel (?) húzott függőleges árkok, feltehetően a túl vastag alsó harmad elvékonyítása céljából. A külső felületen kézujjal húzott, alig látszó, ferde, sekély mélyedések, a már nem túl híg agyagmáz egyenletes elkenésének emlékei (TGYM lelt. sz. 81.144.3). Szátm. 14,5 cm, Max. átm. 21 cm, M. (mérhető) 20 cm, (rekonst.) 26–27 cm, Falv. 0,6–0,7 cm (3. kép 1).

9. tört cseréppel soványított, agyagmáz, kívül világosbarna, törésében és belül feketésbarna színűre égetett, tojásdad fazék perem és vállrésze. A közel függőleges, enyhe ívben kihajló perem széle ferdén egyenesre simított, rajta egymástól egy-egy, ill. két cm-re

formázófa keskeny, 0,3 cm széles oldalával kivitelezett ferde benyomkodások. A perem lágyan hajló S-ívben folytatódik a vállban, ami alapján a fazék tojásdad lehetett. Díszítetlen, a közepesen vastag agyagmázon átütő, durva soványítás miatt göcsörtös felületű (TGYM lelt. sz. 81.144.7). Szátm. 15 cm, Max. átm. 19 cm, M. (mérhető) 8,5 cm, (rekonstr.) 22–25 cm, Falv. (perem) 0,5 cm, (váll) 0,7 cm (3. kép 2).

10. Tört cseréppel és kevés tört kővel soványított, vastag agyagmázzal bevont, kívül-belül világos sárgás barnára, törésében feketés szürkére égett, tojásdad fazék pereme és válla. A közel függőleges, enyhén kihajló perem széle ferdén egyenesre simított, külső széle kissé megduzzadt. A perem aljától induló váll lágy S-ívben folytatódik a tojásdad testben. A sűrű agyagmázban maradt csomók kissé rücskössé teszik a díszítetlen felületet. Az edény belseje sokkal gondatlanabban eldolgozott, vékonyabb az agyagmáz, a durva soványító anyag nagyobb göbökben türemkedik ki a felületből. A perem belül a válltörésig körben másodlagosan (?) feketére égett (TGYM lelt. sz. 81.144.13). Szátm. 13 cm, Max. átm. 14,5 cm, M. (mérhető) 7 cm, (rekonstr.) ca. 15 cm, Falv. (perem) 0,6 cm (váll) 1,0 cm (3. kép 3).

11. kevés tört mészkővel, tört cseréppel és talán növényi magvakkal soványított, vékony agyagmázzal bevont, kívül barnásszürkére, belül világosbarnára, törésében feketés szürkére égett, szűkszájú, erős vállú fazék perem- és vállrésze. A perem közepesen kihajló, széle elkeskenyedik, egyenesre simított. A peremből közvetlenül induló váll gömbölyű ívben hajlik, és folytatódik a tojásdad testben. A vállrészen különösen jól látszik a kézzel formálásból következő egyenetlen felépítés, hullámosan változó falvastagság. A külső felület sima, díszítetlen, az elszórtan látszó lyukacsok a kiégett mészkősoványítás emlékei (TGYM lelt. sz. 81.144.10). Szátm. 13 cm, Max. átm. 19 cm, M. (mérhető) 6 cm, (rekonstr.) min. 20 cm, Falv. (perem szélén) 0,5 cm, (váll felé) 0,7–1,0 cm (3. kép 4).

12. tört cseréppel, kevés kavicsal és növényi törekekkel soványított, agyagmáz, kívül sárgásbarnára, belül az edény felső részében feketés barnára, alatta szürkésbarnára égett, törésében szürke fazék közel teljes profilt kiadó töredékei. A perem enyhe S-ívben hajlik, széle egyenesre simított, kifelé legömbölyített. A tojásdad edényke válla alig hangsúlyozott, nyújtott teste egyenesen szűkül az alja felé. Díszítetlen felületén a vastag agyagmáz ellenére átütnek a durva soványító anyag göbecsei (TGYM lelt. sz. 81.144.12, 15). Szátm. 15 cm, Max. átm. 17,5 cm, M. (mérhető) 19 cm, (rekonstr.) 20 cm, Fátm. (rekonstr.) ca. 10 cm, Falv. (perem) 0,5 cm, (test) 0,8 cm, (aljánál) 1,0 cm (3. kép 5).

13. tört mészkővel, kevés tört kavicsal és növényi törekekkel (?) soványított, vastag agyagmázzal bevont,

kívül-belül pirosas sárgásbarnára, törésében feketére égett, tojásdad fazék felső része. A függőlegesen álló peremet a vállból húzták ki, aminek következtében a perem és váll találkozásánál benyomkodás-szerű, hullámos felület keletkezett, a perem pedig az edény testénél jóval vékonyabb lett. A perem szélét formázófával (fakéssel?) vízszintesre vágták, az ekkor keletkezett sarj a perem szélén kívül eldolgozatlan maradt. A közvetlenül a perem aljáról induló gömbölyű váll egyenesen szűkül a tojásdad test alja felé. A soványító anyag nagy része kiégett az edényből, mély, krátereszerű lyukakat hagyva az edény külső és belső oldalán, amiket még a vastag, sűrű agyagmáz sem tudott elfedni (TGYM lelt. sz. 81.144.9). Szátm. 12 cm, Max. átm. 15,5 cm, M. (mérhető) 9 cm, (rekonstr.) 18–20 cm, Falv. (perem) 0,4 cm, (edénytest) 0,8 cm (3. kép 6).

14. kevés apró, tört mészkővel és tört kavicsal soványított, vékony agyagmáz, kívül-belül szürkés barnára, törésében feketére égett tojásdad fazék váll és aljtöredékei. A rövid, elkeskenyedő végű, szinte függőleges peremet a vállból húzták ki, széle elkopott. A váll lágy S-ívben hajlik a nagy valószínűséggel ugyanezen edényhez tartozó, vastag, nehézkes, egyenes alj felé. Az edény vállát kívül-belül vízszintesen, a perem közelében a belső oldalt pedig ferdén simították el, talán egy kézi korongon (TGYM lelt. sz. 81.144.17, 24). Szátm. 13 cm, Max. átm. 18 cm, M. (rekonstr.) 23, 5 cm, Fátm. 9 cm, Falv. (perem) 0,4 cm, (edénytest) 0,6 cm, (alj) 0,8–1,0 cm (4. kép 1).

15. tört cseréppel és kevés tört mészkővel soványított, vastag, sűrű agyagmázzal bevont, kívül szürkésbarnára, belül pirosas sárgásbarnára, törésében sötétszürkére égett fazék alja. A kissé egyenetlenül kiképzett, nehéz aljhoz enyhe ívvel kapcsolódik a vastag falú edény oldala. Az edényalj és oldal találkozásánál keletkezett kitüremkedést utólag levágták, aminek helyét és kiterjedését egy kissé meggyűrődött felület jelzi (TGYM lelt. sz. 81.144.19). Fátm. 10 cm, M. (mérhető) 7 cm, Falv. (alj) 2,0 cm, (oldal) 1,1 cm (4. kép 2).

16. apróra tört cseréppel és növényi magokkal (?) soványított, zsíros agyagból gyúrt, vékony agyagmázzal bevont, kívül-belül barnára égett fazék alja. A durva felületű edényalj a közép felé homorúvá válik és elvékonyodik, míg az edényoldallal találkozásnál megvastagodik, és gömbölyű ívet alkotva találkozik az oldallal. A felület kívül-belül gondosan elsimított, a külső felületen ferde elsimításból eredő karcok (TGYM lelt. sz. 81.144.21). Fátm. 11 cm, M. (mérhető) 8 cm, Falv. (edényalj) 0,7 cm, (oldal) 0,8–1,2 cm, (a megvastagodás) 2,0 cm (4. kép 3).

17. tört cseréppel soványított, vékony agyagmáz, világosbarnára, törésében feketére égett fazék alja. Az egyenes alj tompaszögben találkozik az egyenes

oldallal (TGYM lelt. sz. 81.144.26). Fátm. 6 cm, M. 2,5 cm, Falv. (alj) 0,8 cm, (oldal) 0,4 cm (4. kép 4).

18. tört cseréppel gazdagon soványított, zsíros agyagból gyúrt, vékony agyagmázás, barnára, szürkésbarnára égetett fazék alja. Az egyenes alj az edény méretéhez képest feltűnően vastag, kívül tompaszögben kapcsolódik az egyenes edényoldalhoz, belül olyan lapos ívvel, mintha egy kisebb tál alja lenne (TGYM lelt. sz. 81.144.22). Fátm. 8 cm, M. (mérhető) 5 cm, Falv. (alj) 2,0 cm, (oldal) 0,6 cm, (az alj és oldal találkozásánál) 2,5 cm (4. kép 5).

19. tört cseréppel soványított, vastag, sűrű agyagmázzal bevont, kívül-belül barnára, törésében feketére égett kisebb fazék alja. Az egyenes alj kívül tompaszögű ívben csatlakozik az oldalhoz, belül az átmenet még laposabb, amit utólag egy fa késsel igyekeztek elvékonyítani (TGYM lelt. sz. 81.144.27). Fátm. 9 cm, M. 4,5 cm, Falv. (alj) 1,5 cm, (oldal) 0,6 cm (4. kép 6).

20. tört cseréppel és kevés tört mészkővel soványított, vékony agyagmázás, kívül szürke foltos sárgásbarnára, belül szürkére, törésében feketés szürkére égetett, mély tál közel teljes profilja. A perem alig hangsúlyozottan ívelődik ki az oldalból, a perem széle letörött. A fordított csonka kúp alakú tál alja szintén hiányzik, a belső ív megmaradt része alapján azonban a tál oldala lapos ívben futhatott egészen az alj közepéig. Az edény külső oldalából kiégték a mészkő-soványítás darabjai, mély, krátterszerű lyukakat hagyva maguk után. A felületet gondosan elsimították, a perem alatti részen vékony, vízszintes karcok jelzik a formázófa használatát. A tál belseje kevésé gondosan eldolgozott, egyenetlen felületű – ezért felmerülhet, hogy nem is tál, hanem esetleg egy parázsborító maradványa (TGYM lelt. sz. 81.144.16). Szátm. 26 cm, M. (mérhető) 10 cm, (rekonstr.) 11–12 cm, Fátm. (rekonstr.) 9–10 cm, Falv. (perem) 0,5–0,6 cm, (alj) 1,5 cm (4. kép 7).

21. kevés nagyobb tört mészkővel, továbbá kavics-töredékekkel és tört cseréppel gazdagon soványított, vékony agyagmázzal bevont, kívül-belül és törésében is pirosas barnára égett, szűk szájú, erős vállú, tojásdad fazék perem- és vállrésze. A perem enyhén kifelé dől, vége felé keskenyedek, széle egyenesre simított. A váll lendületes ívben indul kifelé a perem aljától, majd ívesen hajlik a fazék alja felé. A díszítetlen felületet egyenletesen fedő, gondosan eldolgozott agyagmázon nagy göböket okozva ütnek át, s teszik láthatóvá magukat a soványítás nagyobb kötötörédei (TGYM lelt. sz. 81.144.8). Nagy valószínűséggel ugyanebből a fazékból származik még további két, 11 × 11 cm-es oldaltörédék (TGYM lelt. sz. 81.144.28). Szátm. 15 cm, Max. átm. 25 cm, M. (mérhető) 12 cm, (rekonstr.) ca. 40 cm, Falv. (perem) 0,4 cm, (oldal) 0,7–0,9 cm (5. kép 1).

22. apróra tört mészkővel és tört kavicsal soványított, vékony agyagmázás, kívül pirosas sárgás-

barnára, törésében és belül szürkésbarnára égett, erős vállú, tojásdad fazék perem-, váll- és oldaltörédei. A közel függőleges perem széle ferdén levágott, a perem aljától közvetlenül induló váll egyenesen lejt kifelé. A fazék alsó felének oldalából is maradtak meg nagyméretű darabok, így a fazék mérete és formája is többé-kevésbé rekonstruálható. A vállon vízszintes, az oldalán lejjebb függőleges irányú elsimításkor ki- és elhúzott soványító-anyagdarabok vékony, mély karcokat ejtettek az edény felületén (TGYM lelt. sz. 81.144.5, 28). Szátm. 24 cm, Max. átm. 30 cm, M. (mérhető) 30–32 cm, (rekonstr.) 38–40 cm, Falv. (perem) 0,5 cm, (oldal) 0,8–1,0 cm (5. kép 2).

23. kevés tört cseréppel soványított, vékony agyagmázás, szürkésbarnára, a törésben sötétszürkére égett fazék alja. Az egyenes aljból tompaszögben indul az edény enyhe ívben hajló oldala, belül az alj és oldal találkozásánál egy formázó eszközzel, fa késsel (?) igyekeztek elvékonyítani (TGYM lelt. sz. 81.144.23). Fátm. 9 cm, M. (mérhető) 4 cm, Falv. (alj) 1,5 cm, (oldal) 0,8 cm.

24. tört cseréppel és apró, fehér kavicsal soványított, vastag agyagmázás, kívül világosbarnára, törésében és belül feketére égett fazék alja. Az egyenes aljból tompaszögben indul az edény egyenes oldala, belül mély ujjbenyomásokkal igyekeztek könnyíteni az aljat (TGYM lelt. sz. 81.144.25). Fátm. 8 cm, M. (mérhető) 2,5 cm, Falv. (alj) 1,4 cm, (oldal) 1,2 cm.

25. négy különböző, a fenti edények egyikéhez sem köthető oldaltörédék (TGYM lelt. sz. 81.144.28):

a) tört cseréppel, apróra tört mészkővel soványított, vékony agyagmázás, sötét szürkésbarnára égett, közel egyenes, a fazék alsó feléből származó oldal, Falv. 0,8–1,0 cm,

b) tört mészkővel gazdagon soványított, kívül vékony agyagmázás, világos szürkésbarnára égett, egyenes, a fazék alsó feléből származó oldal, a soványító anyag nagy része kiégett, lyukacsossá téve a felületet, Falv. 1,0 cm,

c) kevés tört cseréppel, nagyobb kavicsszemmel soványított, zsíros agyagból gyúrt, vékony agyagmázás pirosas sárgásbarnára égett, ívesen hajló, a fazék középső harmadából származó oldaltörédék. Belső oldalán a agyagcsíkokból felépítés miatt ujjbenyomkodások sora jelzi az összedolgozást; az egyenletes felületet kívül és belül függőleges elsimításokkal igyekeztek elérni, ami kívül jobban sikerült, Falv. 0,6–0,8 cm,

d) tört cseréppel és kevés tört mészkővel soványított, zsíros agyagból gyúrt, vékony agyagmázás, pirosas sárgásbarnára égetett, ívesen hajló, a fazék középső harmadából származó oldaltörédék. A kiégett mészkő-soványítás miatt lyukacsos felületű edény külső felületét simára egyengették, belül durvább, egyenetlenebb maradt, Falv. 0,8 cm.

Értékelés

A felszíntől fél méternél valamivel mélyebbre ásott, a 9 m²-nyi alapterületet alig elérő, kisméretű félverem ház felmenő szerkezetére sem cölöplyuk, sem gerenda-alapárok nem utal. A bizonyára nyeregtetős építmény tetejét ezért vagy olyan cölöpök tartották, amelyeket a lemélyített részen kívül állítottak fel, s gödreik nem mélyedtek a sárga, löszös-homokos altalajba, ezért régészetileg kimutathatatlanok, vagy nem is voltak tartóoszlopok, mert itt egy – talpgerendáival ugyancsak a lemélyített területen kívül, a korabeli felszínre támaszkodó – boronaházat húztak fel. Az épület ÉNy-i sarkában álló kőtűzhely az építmény fűtését szolgálhatta. Hogy a szétdőlt kövek alatt nem látszott átégett folt, ami a tűztér helyét jelezhetné, azt jelentheti, hogy benne csak ritkán, alkalmanként gyújtottak be, és/vagy az amúgy sem túl nagy égésterben alacsony fűtőértékű tüzelőt égettek el.

Az a tény, hogy sem a veremház közelében, sem tőle nagyobb távolságban nem voltak további települési objektumok, s a huzamos helyben lakás egyéb szükséges velejárói, mint tároló verem, ól, árok, kút, arra utal, hogy itt csak egy időszakos, átmeneti szállást biztosító halász/vadásztanyával lehet dolgunk. Az Alsó-Zalavölgy és a Kis-Balaton gazdag vízi világában és állat állományában bőséges zsákmányra lelő halászok és vadászok olyan szállást építettek ide, ahol állandó lakhelyüktől távolra kerülve megszállhattak, a zsákmányt feldolgozhatták, s ahonnan ezért már csak a számukra fontos húst és prémet vitték haza.

A ház romjai közül kizárólag kerámiatöredékek kerültek elő. A töredékek 28 különböző edényből származnak, amelyek nagyjából a ház teljes edénykészletét alkothatták.

Az edények készítéséhez használt agyagot kivétel nélkül soványították, néha igen bőségesen alkalmazva az adalékanyagot. 18 alkalommal tört cserepet (samottot), 11 esetben kavicsot, legtöbbször apróra tört formában, 9 esetben apróra tört mészkövet (ami gyakran részben, vagy teljesen kiégett az edényből), 4 esetben pedig valamilyen apróra tört száraz növényt, magot, töreket használtak, és gyakran ezeket keverve, egyszerre többféle anyagot gyúrtak a zsíros agyaghoz.

Az edények kivétel nélkül korongolatlanok, agyaglapokból, és/vagy agyaghurkákból építették fel őket, s kézzel, ritkán egy formázófával egyengették, simították el a felületi egyenetlenségeket. Korong hiányát jelzi a váll és perem találkozásánál a függőlegesen húzott ujjaktól visszamaradt hullámos felülete, s a perem szélének szabálytalan, egyenetlen felületű elsimítása. A peremet ugyanis a váll széléből függőleges irányban, kézzel húzták ki, nem pedig kézi korong forgatása közben, s ugyancsak nem forgó korongon

vágták le a perem szélét, hanem ujjbeggyel igyekeztek egyenesre simítani azt. De hogy mégsem volt teljesen ismeretlen a kézi korong, vagy egy annak funkcióját betöltő, alkalmi eszköz, azt az egyik fazék szabályosan levágott pereme (3. kép 6), és több edény felső részén az elsimítás jellege, minősége jelzi. A fazekak díszítetlenek, csak egyetlen esetben (3. kép 2) vagdoszták be a peremet ferdén, szabálytalan közökben, egy formázófa-szerű eszközzel.

A kerámiát vegyes eljárással égették ki: míg az edény törésében legtöbbször redukált égetésre utalóan sötétszürke, fekete színű maradt, a külső felület – általában a soványító anyag okozta durva felületet elfedő agyagmáz vastagságában – az oxidációs égetéstől a barna különböző, sárgás, pirosas vagy éppen szürkés árnyalatát nyerte el.

Az edények valamivel több, mint a felének nagy biztonsággal rekonstruálható a mérete és formája. A méretben nincs nagy variabilitás: a fazekak rekonstruált magassága átlagban 18/20 cm és 25/27 cm között mozog (ún. közép-nagy fazekak), csak két esetben látszik biztosnak, hogy a töredékek egy 38–40 cm magas, nagy fazékból származnak (méret szerinti osztályozáshoz ld. PARCZEWSKI 1993, 32–33). A fazekak szájátmérője a kisebb fazekaknál átlagban 13–15 cm, s a két nagy, 40 cm körüli edény közül is csak az egyik szája szélesebb az átlagnál (24 cm). Az edényeknek a felső harmadban mérhető legnagyobb átmérője mindig nagyobb a szájátmérőnél: az erősebb vállúaknál 6–7 cm, kivételesen 10 cm, a lágyabb ívben hajlóknál 3–4 cm a különbség a váll- és szájátmérő között, az előbbi javára.

A formára nézve meglehetősen egyhangú a készlet: a kisebb-nagyobb, tojásdad fazekak mellett egyetlen tál bukkan csak fel (összefoglalóan SZŐKE 2000, 487–488, Taf. 8). A fazekak többségének jellegzetes formajegyei az alig kihajló, szinte függőleges, rövid perem, majd a nyak nélkül, közvetlenül a perem aljától induló, legnagyobb szélességét az edény felső harmadában elérő, erőteljesen kigömbölyödő, vagy gyengébb ívű, lejtősebb váll, és a szűk alj felé egyenletesen szűkülő oldal. Ezek a tojásdad edények alkotják az Ukrajnától Kelet-Németországig széles sávban elterjedt, Ivan Borkovský által prágai típusúnak nevezett (BORKOVSKÝ 1940) kerámia vezértípusát (BARAN 1978 16–18, obr. 6.; SEDOV 1982, 10–19; BARAN 1985; PARCZEWSKI 1993, 43).

A hídvépusztai fazekak formai jegyeik apróbb eltérései alapján négy nagyobb csoportba bonthatók:

a) viszonylag szűk szájú, rövid, közel függőleges peremű, erősen kiszélesedő, gömbölyű vállú, nyúlánk testű, szűk aljú (az altípus jellemző edényei pl. 2. kép 1; 3. kép 4; 5. kép 1),

b) viszonylag szűk szájú, közel függőleges peremű,

lágyan ívelő oldalú, szűk aljú (jellemző edényei: 3. kép 6; 4. kép 1),

c) széles szájú, közel függőleges peremű, enyhén szögletesen törő, erős vállú, nyúlánk testű (jellemző edényei pl. 2. kép 2; 5. kép 2)

d) széles szájú, enyhén kihajló peremű, lágú ívből hajló oldalú, szélesebb aljú fazék (jellemző edényei: 2. kép 5; 3. kép 2, 5)

Az egyetlen tál legjobb párhuzama a lengyelföldi korai szláv anyagban egy kétfülű tál (PARCZEWSKI 1993, 33, Abb. 12, 10.7. típus), aminél azonban – az későbbi Alpok-vidéki és itáliai, továbbá a Zalavár-Várszigeten előkerült, Karoling-kori párhuzamok alapján – érdemes elgondolkodni azon, hogy nem a parázsborító/sütőharang egy korai, kézzel formált megjelenési formájával van-e dolgunk.

Az edénykészlet prágai típusához tartozását erősíti a készítési technika és a soványító anyag fajtájának és az agyagmáz (engobe) használatának jellege is (PARCZEWSKI 1993, 26–28). Ugyanez az agyagmunkálás és égetés jellemzi a közeli kehidai, zalakomári (SZŐKE 1994, 4. és 5. tábla) és pókaszepteki (CS. SÓS – SALAMON 1995, Pl. CVII. 5, CX. 1-2, CXI. 2-4, 6-7, CXII. 5, stb.) birituális temetők, továbbá az olyan távolabbi nekropolisok, mint pl. Budakalász – Dunapart (VIDA 1999, Taf. 160-161) korai avar korra keltezhető temetkezéseinek urnáit és edénymellékleteit. Ezek között az edények közvetlen formai párhuzamait is megtaláljuk: a pókaszepteki temető 77 és 81. sír urnája (CS. SÓS – SALAMON 1995, Pl. XXIX. 4-5) a 2. kép 3, a 73. sír (u.o. Pl. XXIX. 2) a 4. kép 1., a 106. sír (u.o. Pl. XXXI. 2) pedig a 3. kép 1. edényével rokon, míg a zalakomári 531. sír urnája (SZŐKE 1994 5. tábla 1) a 3. kép 6. edényével azonos formájú. Végül a hídvépusztai edényekkel, közülük is elsősorban a c-d) csoport edényeivel rokon formájú kerámia az ország másik végéből, a Nyírségből ismert, a kisvárdai TV-toronynál feltárt korai szláv teleprészet kötőhelyes veremházaiból és agyag kemencés műhelyödréből került elő (ISTVÁNOVITS 2001).

A hídvépusztai kerámiaformákat I. Pleinerová és J. Zeman elméleti alapvetése (PLEINEROVÁ – ZEMAN 1970), és M. Parczewskinek a lengyelországi (PARCZEWSKI 1993), G. Fuseknek pedig a szlovákiai (FUSEK 1994) kerámialeleteket feldolgozó összefoglaló munkái alapján köthetjük típusokhoz. Ezek Pleinerová – Zeman csoportosítása alapján az 1.-4. csoport között oszlanak meg, M. Parczewski 11 típusából a 2. 3. és 8. típusok közé, míg G. Fusek tipológiai rendszerében az Ia-b és a II. fázis edényformái közé illeszthetők. G. Fusek abszolút kronológiai kereteket is megad, az Ia. fázist a 6. század első, a b fázist a század második felére, míg a II. fázist a 6./7.

század fordulójától a 7. század második harmadáig keltezi (FUSEK 1994, 306-307). Vida T. ezzel szemben Fusek I. és II. fázisát egyetlen tipológiai egységként tárgyalja, és jóval rövidebb időszakra, a 6./7. század fordulójára keltezi (VIDA 1999, 153-154, Abb. 64).

A hídvépusztai edénycsoportok közül nem mindegyikhez találunk párhuzamot a korai szláv edényformák között. Így pl. az a) pont alatt leírt szűk szájú, gömbölyű vállú edényformához egyik szláv kerámiatipológiai rendszerben sem található analógia, megvan ugyanakkor a dunántúli 5.-6. századi, továbbélő késő antik (*romani*) és a helyi germán (szvéb) népesség által létesített településeken, így pl. Ordacsehi-Kis töltés lelőhelyen, szórványként (KULCSÁR 2007 180. kép).

Hasonló a helyzet a d) alcsoportba sorolt, lágú S-profilú, alig kihajló peremű fazékformával, amely már az avar honfoglalás előtti, langobard időszak telepein és temetőiben is felbukkan. Megtalálható Ordacsehi-Kistöltésen, és nagyobb számban fordul elő Zamárdi-Kútvolgyi dűlő 6. századi településén (BOCSI 2008, Abb. 12. – 6. anyagcsoport), bepecsételt díszű, kiöntőcsöves díszedény társaságában (SZŐKE 2007), amellett megvan – ahogy erre Bóna István már jó néhány évtizede felhívta a figyelmet – a langobard temetőkben is, így pl. Szentendre 20, és 74, Linz 49. és Langlebarn sírjaiban is (BÓNA 1968, Abb. 3; 4.3–4), ám ha a langobard párhuzamok alapján magának a prágai kultúrának a létét is kétségbe vonjuk (CURTA 2001, 289), a gyereket is kiöntjük a fürdővízzel.

Végül a korai szláv kerámiától idegennek látszik a perem bevagdosással díszítése. Ezt a díszítésmódot csak a szlovákiai emléanyagban fedezhetjük fel, de ott is viszonylag ritkán alkalmazzák, többnyire csak akkor, amikor már az edény felületét is díszítik (pl. Blažice 4. objektum, Galanta–Matúškovo, Chlaba, Komjatice–Blatnica, Stupava 4. és 9. urna, Výchapy–Opatovce – Cseterdűlő 6. sír: FUSEK 1994. Tab. V.8, XIII.1, XVII.11,14, XIX.22, LX.5-6, LXV.7). Ezzel szemben a Dunántúlon már az avarok előtti időben feltűnik, mint pl. a zömmel langobard-kori zamárdi telep díszítetlen, korongolatlan kerámiájánál, ráadásul relatíve gyakran (vö. BOCSI 2008. Abb. 14 – 6/IB3, 6/Ic3, 6/IIa2 edények).

A fentiek alapján kevés kételyünk maradhat a tekintetben, hogy Balatonmagyaród-Hídvépusztán egy olyan félverem ház került napvilágra, amelynek edénykészletét egy nyugati-szláv kulturális közegekből érkező, de a helyi későantik–langobard házi kerámiát is ismerő fazekas készítette.

A készítés és használat idejének abszolút kormeghatározása azonban már nehezebb, hiszen a veremházból a kerámián kívül más, keltezését segítő kislelet nem került elő. A fent idézett összefoglaló munkák kerámiára vonatkozó keltezési javaslatai mindenesetre

túl tágnak tünnek, ha csak rájuk hagyatkozánk, akár másfélszáz évnyi használati időre is széthúzhatnánk a veremház korát. Ha azonban a közvetlen környéken feltárt avar – szláv birituális temetőik, s a dunántúli nagy avar nekropoliszok (Kölked, Budakalász, stb.) kerámialeleteire támaszkodunk, jóval rövidebb időszakot határozhatunk meg: a hídvégpusztai házat a korai avar időszakban, legvalószínűbben valamikor a 6.-7. század fordulóján és/vagy a 7. század első harmadában laktak.

S hogy kik is laktak itt? Szlávok, továbbélt helyi germánok, vagy a szlávokat e tájra telepítő avarok? S vajon ők maguk készítették-e a kerámiát, vagy magukkal hozták azokat? A kerámiaformák párhuzamai alapján az látszik a legvalószínűbbnek, hogy valamely nyugati szláv nyelvcsoporthoz tartozó népesség szálláshelyét tártuk fel, olyan (dudlebb-) szlávokét (SZŐKE 1994), akik a 6.-7. század fordulóján a Délnyugat-Dunántúlra települő avarokkal együtt érkeztek ide, és létesítettek velük együtt birituális temetőket. De éppen ezekben a temetőikben tapasztalhatjuk azt, hogy a hídvégpusztai edénykész-

lettel analóg „prágai” edényeket nemcsak hamvasztásos „szláv” rítusú sírok urnájaként, de korhasztásos (csontvázas) rítusú, „avar” lovas harcos sírok ételáldozatot tartalmazó edényeként is felhasználják. S akkor még nem beszéltünk ugyanezen közösségek késő antik és germán kötődésű tárgyi emlékéanyagáról, fegyvereiről, viseleti tárgyairól, ékszereiről és részben temetkezési szokásairól, amelyek ismeretében nem meglepő, hogy a hídvégpusztai veremház kerámiajának formakincsében a helyi késő antik, germán vonások is feltűnnek.

Mivel a veremház és a kerámialeletek, továbbá az edények stílusjegyei között sokkal inkább gazdasági, kulturális jellegű, mint etnikai a kapcsolat, a ‘kik laktak itt’ kérdést nem érdemes felvetnünk, mert nem tudjuk, s – ebben a hadi eseményekben, vándorlásokban, menekülésekben és letelepülésekben különösen mozgalmas időszakban – nem is lehet azt megválaszolni (A régészeti tárgycsoportok alapján történő etnikai meghatározás nehézségeiről ld. CURTA 2001; BRATHER 2003; FUSEK 2004; SZŐKE 2004).

Jegyzetek:

- ¹ 1905-ben itt került elő egy bronzból öntött ún. nomád tükör töredéke, amit Sági Károly a Werner-féle Čmi-Brigetio csoportba sorolt, s feltételezte, hogy egy 5. század eleji sírban találták (SÁGI 1984, 86). A tükör azonban lehet későbbi, keleti gót időszakból származó is, vö. SZŐKE 1994, 149, 197, 23. jegyzet.
- ² Az objektumot 1981-ben Horváth László tárta fel, rajzolta és írta le. A leleteket a nagykanizsai Thúry

György Múzeum őrzi, lelt.sz. 81. 144. 1–27. A gazdag lelőhely feltárásába a következő évtől a szerző is bekapcsolódott, a kora középkori települési jelenségek teljes feldolgozását ő készíti sajtó alá.

- ³ A katalógusban alkalmazott rövidítések: TGYM = Thúry György Múzeum, Nagykanizsa, lelt. sz. = leltári szám, Szátm. = szájméret, Max. átm. = legnagyobb átméret, M. = magasság, Fátm. = fenékátméret, Falv. = falvastagság.

Irodalom:

BÁNFFY 1996

Bánffy, E.: Kora rézkori körárok Balatonmagyaród–Hídvégpusztáról. In: ÉVEZREDEK 1996. 21–22.

BARAN 1978

Baran, V. D.: Slavjane v seredine I. tysjačletija n. e. In: Problemy etnogeneza slavjan. Kiev 1978, 5–39.

BARAN 1985

Baran, V. D.: Obrazovaniye i razvitije ranne-srednevekovyh kul'tur. 1. Pražskaja kul'tura. In: Etnokul'turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I tys. n.e. Kiev 1985, 76–85.

BOCSI 2008

Bocsi, Zs.: Die Keramik aus zwei spätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi – Kis-töltés und Zamárdi – Kútvölgyi-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn. In: J. Bemmann – M. Schmauder (hrsg.): Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25 bis 28. Februar 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 11. Bonn 2008. 415–430.

BÓNA 1968

Bóna, I.: Über einen archäologischen Beweis des lan-

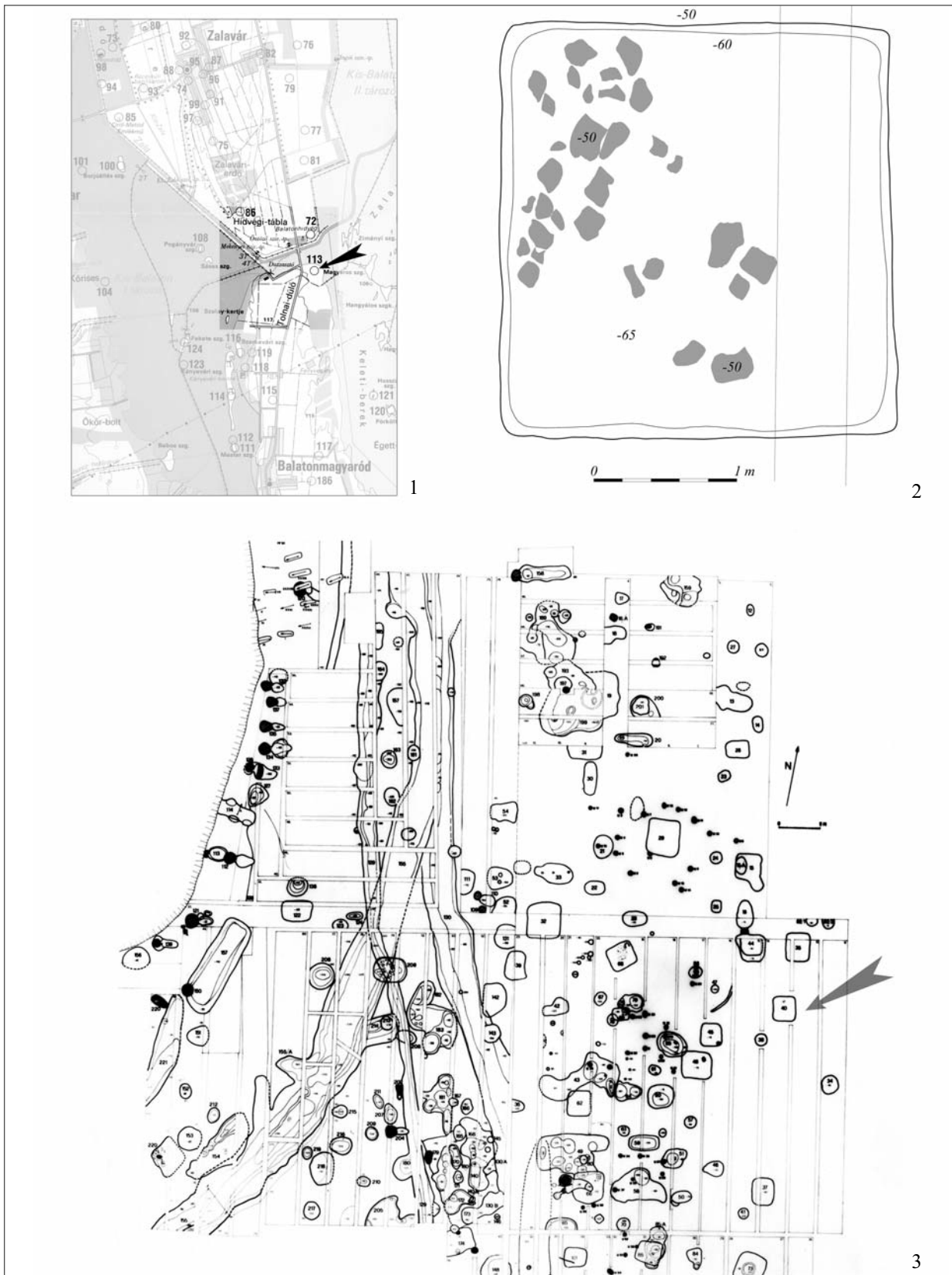
- gobardisch-slavisches-awarischen Zusammenlebens. *Študijné zvesti* 16. Nitra 1968. 35–44.
- BORKOVSKÝ 1940**
Borkovský, I.: Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské kultury. Praha 1940.
- BRATHER 2003**
Recenzió: F. Curta: *The making of the Slavs...* Cambridge 2001. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 44 (2003) 311–316.
- CURTA 2001**
Curta, F.: *The making of the Slavs. History and archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700.* (Cambridge studies in medieval life and thought 4/52) Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- CS. SÓS – SALAMON 1995**
Cs. Sós, Á. – Salamon, Á.: *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9th c.) at Pókaszeptk.* Budapest 1995.
- ÉVEZREDEK 1996**
Költő L. – Vándor L. (szerk.): *Évezredek üzenete a Láp világból (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992).* Kaposvár-Zalaegerszeg 1996. 21–22.
- ISTVÁNOVITS 2001**
Istvánovits, E.: *Korai szláv település maradványai Kisvárda határában (Reste einer frühslawischen Siedlung in der Gemarkung von Kisvárda).* A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 43 (2001) 165–183.
- FUSEK 1994**
Fusek, G.: *Slovensko vo včasnoslavskom období.* *Archaeologica Slovaca Monographiae* t. 3. Nitra 1994.
- FUSEK 2004**
Fusek, G.: „Slawen” oder Slawen? Eine polemische Auseinandersetzung über eine wertvolle Monographie. *Slovenska Archeologia* 52 (2004) 161–186.
- GÖRDÜLŐ IDŐ**
Belényesy, K. – Honti, Sz. – Kiss, V. (szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között.* Kaposvár – Budapest 2007.
- HORVÁTH 1996**
Horváth, L.: *Késő bronzkor.* In: *ÉVEZREDEK* 1996. 57–66.
- KULCSÁR 2007**
Kulcsár, G.: *Ordacsehi – Kis-töltés.* In: *GÖRDÜLŐ IDŐ* 2007, 185–195.
- PARCZEWSKI 1993**
Parczewski, M.: *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen. Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte.* Bd. XVII, Wien 1993.
- PLEINEROVÁ – ZEMAN 1970**
Pleinerová, I. – Zeman, J.: *Návrh klasifikace časné slovanské keramiky v Čechách (Ein Vorschlag zur Klassifizierung der frühslawischen Keramik in Böhmen).* *Archeologické rozhledy* 22 (1970) 721–732.
- SÁGI 1984**
Sági, K.: *Az ötvöspusztai V. századi sír.* *VMMK* 17 (1984) 81–91.
- SEDOV 1982**
Sedov, V. V.: *Vostočnyje slavjanje v VI–XIII. vv.* *Archeologija SSSR.* Moskva 1982.
- SZŐKE 1989**
Szőke, B. M.: *Awaren und Slawen.* In: *Sieben Jahrtausende am Balaton. Von der Ur- und Frühgeschichte bis zum Ende der Türkenkriege. Sonderausstellung vom 24. September 1989 bis 26. November 1989 in Mannheim und vom 10. Dezember 1989 bis 26 Februar 1990 in Oldenburg.* Mannheim 1989. 71–78.
- SZŐKE 1994**
Szőke, B.M.: *A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén (History of the Migration Period and the Early Middle Ages in Nagykanizsa and its Surroundings)* in: Béli J., Rózsa M. és Rózsa-Lendvai A. (szerk.): *Nagykanizsa, városi monográfia I.* Nagykanizsa 1994. 145–214.
- SZŐKE 1996**
Szőke, B. M.: *Karoling-kor.* In: *ÉVEZREDEK* 1996. 123–134.
- SZŐKE 2000**
Szőke, B. M.: *Das archäologische Bild der Slawen in Südwestungarn.* In: Bratož, R. (hrsg.): *Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese (Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze).* Ljubljana 2000. Bd. I. 477–505.
- SZŐKE 2004**
Szőke, B. M.: *Archäologische Angaben zu den ethnischen Verhältnissen Pannoniens am Anfang der Karolingerzeit,* in: G. Fusek (red.): *Zborník na počesť Dariny Bialekovej.* Nitra 2004, 371–382.
- SZŐKE 2007**
Szőke, B. M.: *Bepecsételt díszű kiöntöcsöves edény Zamárdiból.* in: *GÖRDÜLŐ IDŐ* 2007. 72–73.
- VÁNDOR 1984**
Vándor, L.: *Die Siedlungen des 7.-8. Jahrhunderts im südlichen Teil des Kis-Balaton (Klein-Plattensee).* In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert.* Symposium *Nové Vozokany* 3.-7. Oktober 1983. Nitra 1984. 273–277.
- VIDA 1999**
Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.-7. Jh.)* *Varia Archaeologica Hungarica* 8. Budapest 1999.

Ein frühawarenzeitliches Halbgrubenhaus in Balatonmagyaród–Hídvégpusztá

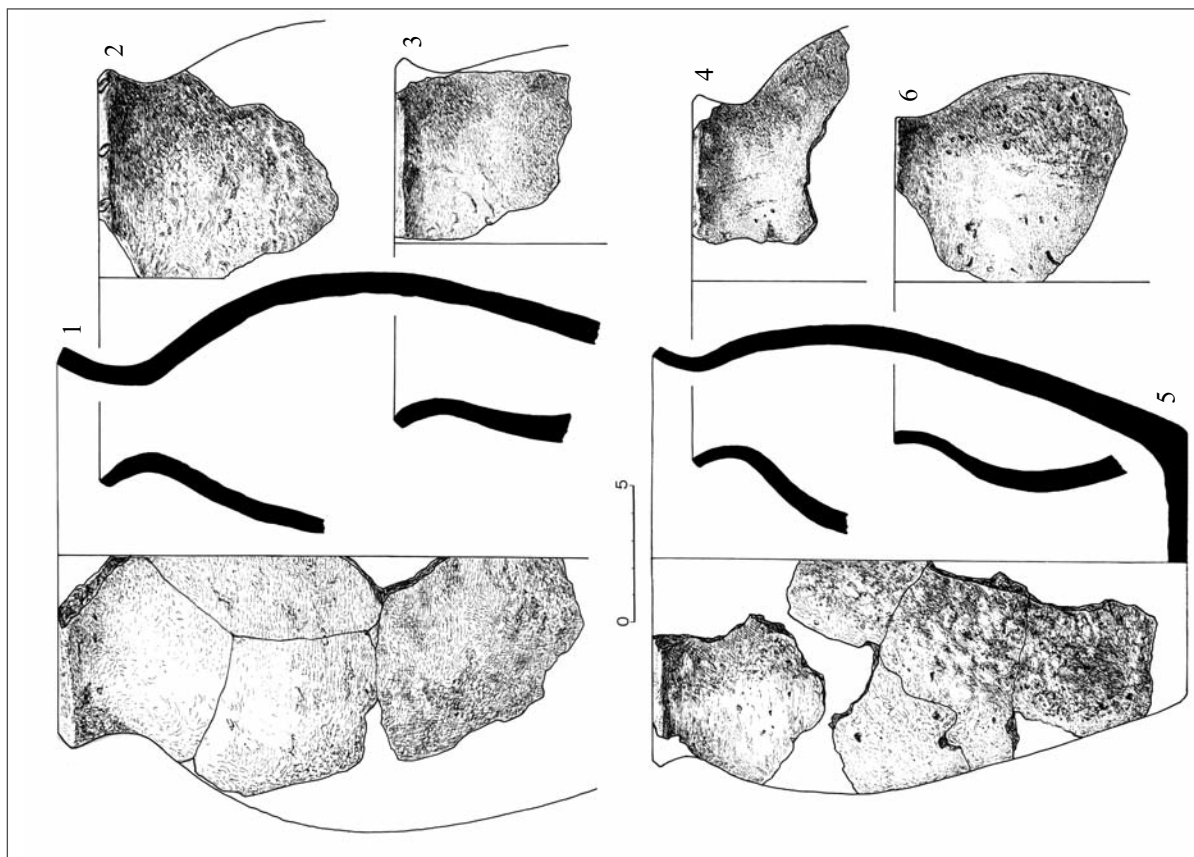
Am Fundort Balatonmagyaród-Hídvégpusztá, Déli rév (südliche Fahrt) war seit Urzeiten ein Flußübergang über dem Fluß Zala, deshalb vom Spätneolithikum bis zum Spätmittelalter fast immer bewohnt war. Am Ostrand des Fundortes, unmittelbar am Ufer des Klein-Plattensees wurde ein rechteckiges (L. 290 cm, Br. 270 cm, T. 65 cm) Halbgrubenhaus (Objekt 40), in NW-Ecke mit Reste eines Steinofens freigelegt. In der dünnen Kulturschicht, zwischen den Steinbruchstücken des zerstörten Ofens wurden ausschließlich Bruchstücke von handgeformten, unverzierten Gefäßen (insgesamt von 28 verschiedenen Töpfen) gefunden. Der Großteil der Keramik

zeigt mit den Gefäßformen der sog. Prager Kultur Verwandtschaft, während die Reste an die örtlichen spätantiken-germanischen Tradition zu verknüpfen sein dürfen. Da andere Kleinfunde nicht geborgen wurden, darf das Fundmaterial aufgrund der Analogien der Urnen und Beigefäßen der awarisch-slawischen birituellen Gräberfelder im Zalatál (Zalacomár, Kehida, Pókaszeptk) um die Wende des 6./7. und in die ersten Jahrzehnten des 7. Jahrhunderts datiert werden.

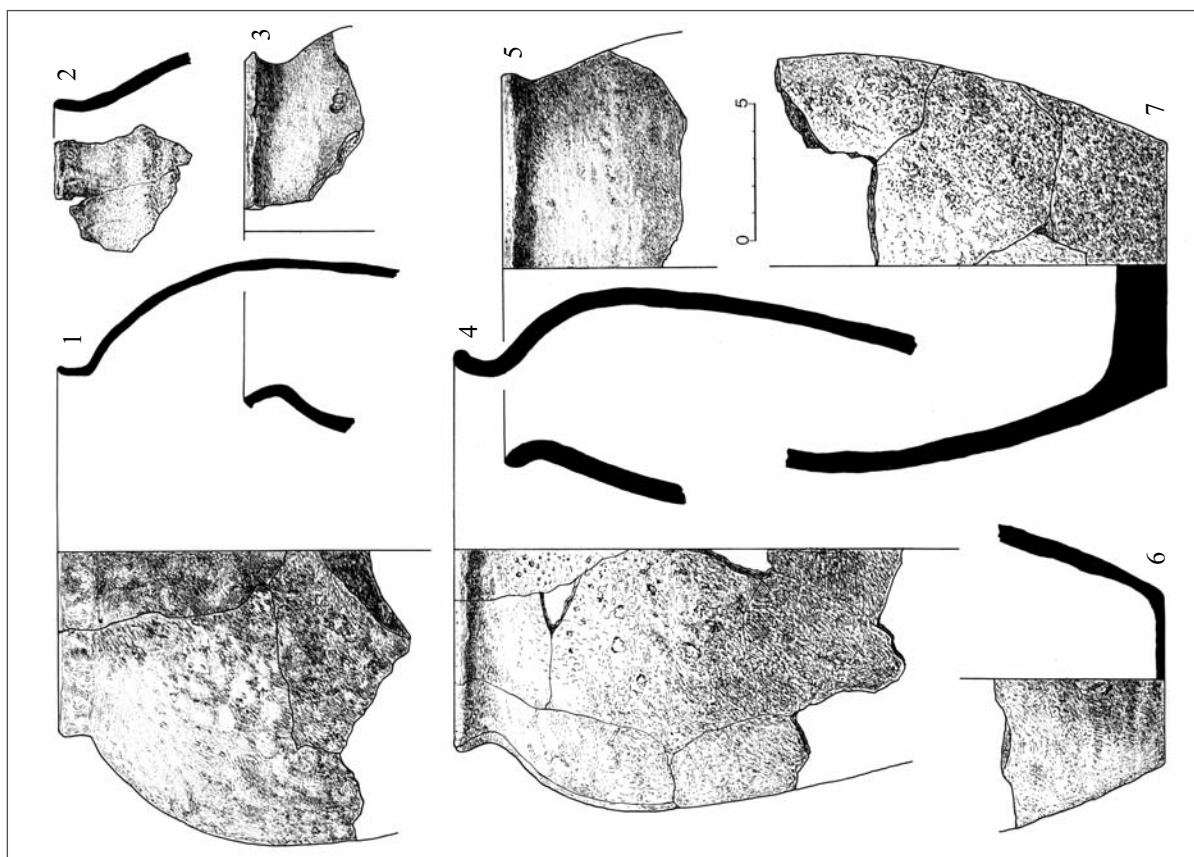
Übersetzt von Béla Miklós Szőke

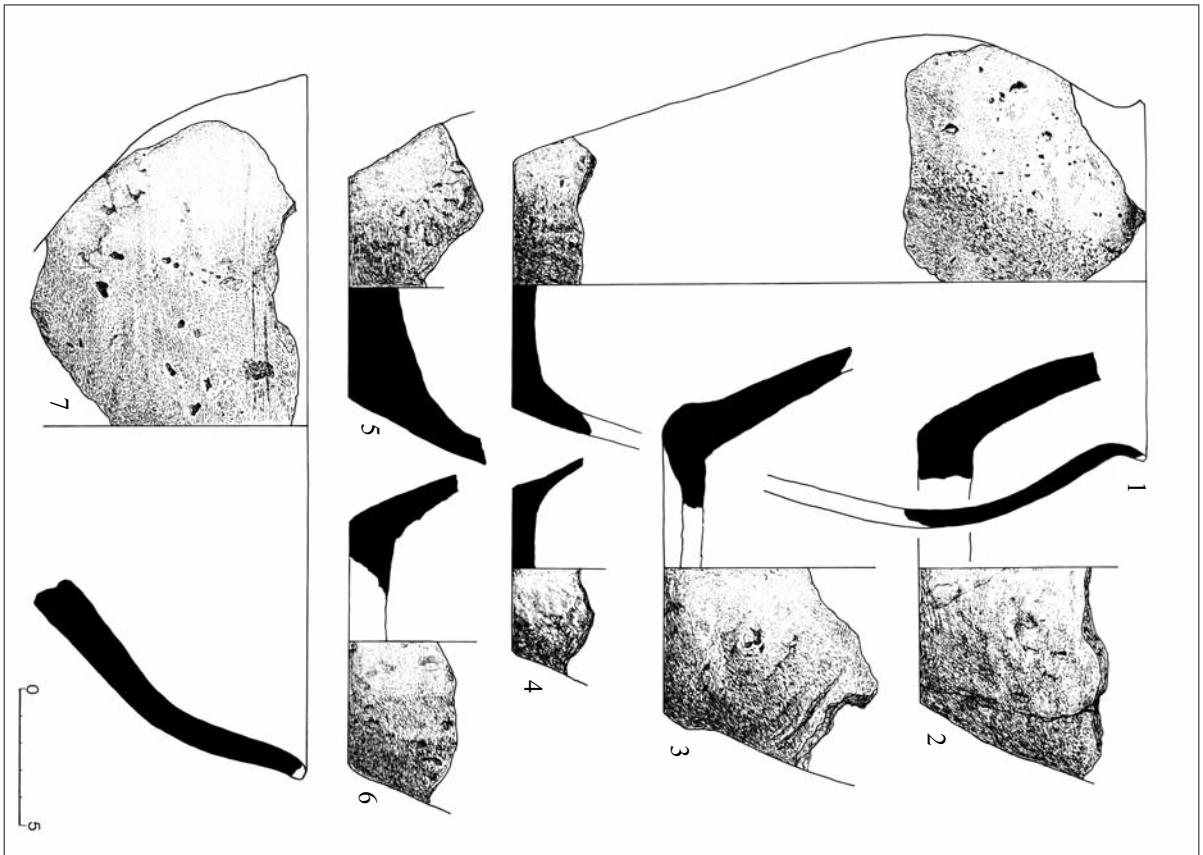
1. kép: Balatonmagyaród – Hídvégpuszta, Déli rész; 1: a lelőhely környéke; 2: a 40. objektum alaprajza; 3: a 40. objektum környéke

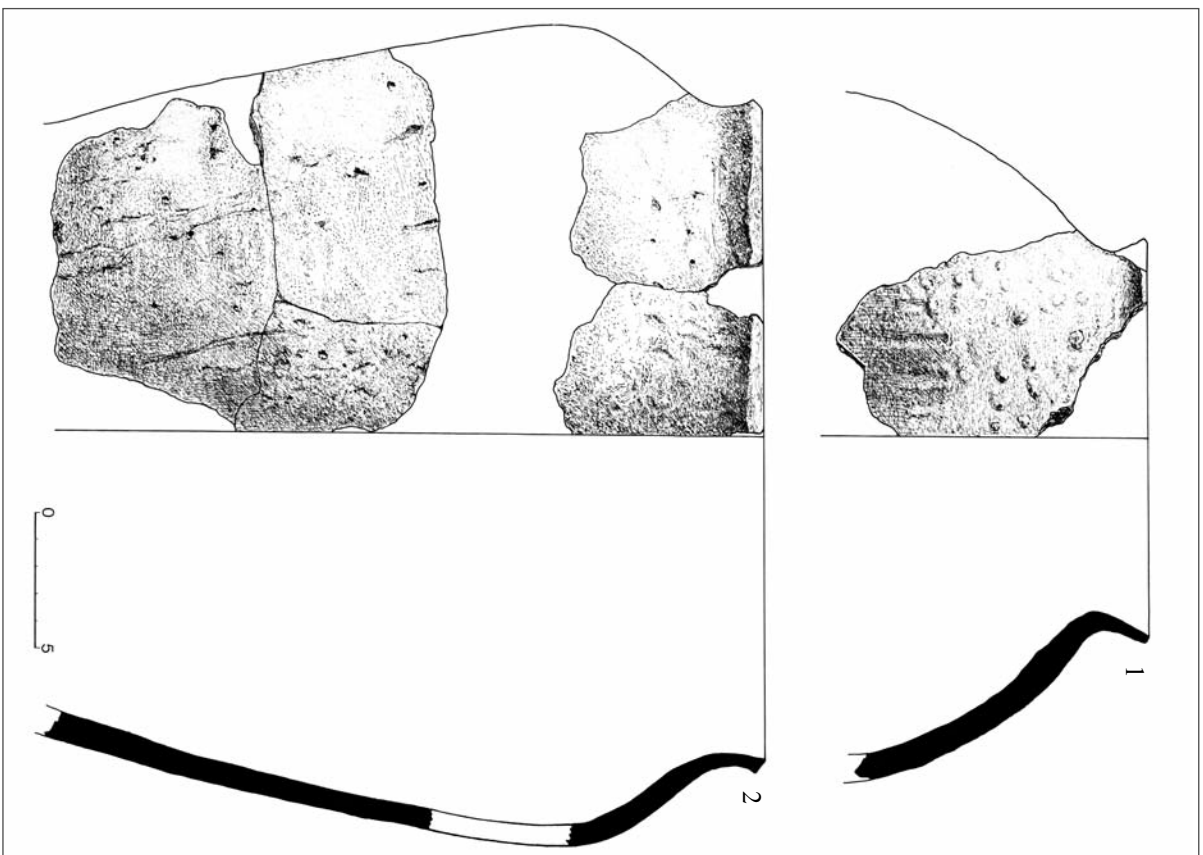
3. kép: Balatonmagyaród – Hídvégpuszta, Déli rész, 40. objektum, kerámia

2. kép: Balatonmagyaród – Hídvégpuszta, Déli rész, 40. objektum, kerámia

4. kép: Balatonmagyaród – Hídvégpuszta, Déli rész, 40. objektum, kerámia

5. kép: Balatonmagyaród – Hídvégpuszta, Déli rész, 40. objektum, kerámia

Ritoók Ágnes

Zalavár–Vársziget Árpád-kori „tornya”

1938-ban Zalavár határában Zala megye emlékművet emelt Szent István tiszteletére. Az aediculát a Vársziget legmagasabb pontján építették fel. Ezt 1985-ben megújították, mellé Cirill és Metód bronzszobrát magába foglaló emlékoszlopot állítottak, és sor került a környezet rendezésére is. A munkát régészeti kutatás előzte meg, melyet Cs. Sós Ágnes irányított.

A terület kutatása befejezetlen maradt.¹ Hitelesítő ásatásra nem volt lehetőség, így az egyes jelenségek leírása az 1982–1985. években készült dokumentáción alapul. A tágabb környezet teljes feltárása során (1998–2001) kapott adatok azonban némileg segítették az értékelést.

A Várszigeten áthaladó Zalavár–zalasabari út déli oldalán – az emlékmű dombját kikerülve – már 1982-ben és 1983-ban nagyobb felületeket géppel lehumuszoltak. A domb környékén „a levett földréteg erősen törmelékeny volt”, és „a lehumuszolt felületen is mészes kőtörmelék” figyeltek meg. 1984-ben a domb tövében nyitott és kézi erővel mélyített szelvény feltárása során bebizonyosodott, hogy a kiemelkedés nem teljesen modern szintemelési eredménye.² Omladék már közvetlenül a szántás alatt, 50 cm mélyen jelentkezett. 1985-ben mégis újra géppel toltak le az egykori domborulatról közel 1 m vastag földréteget.³

A feltárt maradványok (1. kép)

Épület (2–3. kép)

A „lehumuszolást” követő feltárás egy nyugat-keleti tájolású, téglalap alaprajzú (9,4 × 8,5 m) épület töredékeit hozta – részlegesen – napvilágra. A jobbára bontási törmelékkel visszatöltött, 30–50 cm mélyen megmaradt alapozási (falkiszdedési) árkok alapján az alapfalak szélessége 1,5 m lehetett. Az északnyugati és északkeleti saroknál azonban szélesebb törmelékfolt jelentkezett, alapozási árkok vonalához képest 1 m

mélyen hatolva be az épület terébe. Ezeket a csomópontokat az alapárok átlós irányú bővítményébe, átlagosan 40 cm mélyre levert cölöpsorokkal (átmérő: 10–15 cm) támasztották alá, mivel az épületet laza homokos altalajon, illetve korábbi telepobjektumok fölött emelték. A délkeleti sarok helyén azonban csupán néhány cölöplyukat találtak. Ezek egy nagy kiterjedésű és igen kemény agyagréteget ütöttek át. Az egykori építők feltehetőleg éppen ebben bízva sűrű cölöpalapozás készítését itt szükségtelennek ítélték. (Az északnyugati sarok rövid ismert szakaszánál azonban hasonló rétegviszonyok ellenére mégis elkészítették.)

A nyugati fal középső szakaszának területe igen bolygatott volt. Alapozási árok vonalát nem sikerült rögzíteni. Ezért az ásató ide rekonstruálta az épület bejáratát, és a nyílás falazatának tagolásaként értelmezte az északnyugati saroknál is megfigyelt jellegzetes alapozástechnikát.

Az észak- és délnyugati sarok alapozási (falkiszdedési) árkában a legalsó kősorok részletei megmaradtak: a ferdén egymás mellett álló lapos homokkövek sorát az ásató bolygatás eredményének vélte, de feltehetőleg inkább az egykori halszállás építésmód maradványai. A kövek között nem figyeltek meg kötőanyagot, „egészen kevés, homokos habarcs” csupán az omladék felső szintjében jelentkezett. Az épületfeltárás dokumentációja téglákat csak egy, az épület pusztulását követő beásás (III. metszet) betöltésében említ.

Cölöprendszer

Az épületmaradványoktól mintegy 10 m-re északkeletre (ugyancsak géppel lehumuszolt területen) több, párhuzamos cölöpsort, illetve cölöpcsoportot tártak fel. A 12 m hosszú nyugat-kelet irányú sorozat közel derékszögű töréssel folytatódik dél felé ismét legalább 12 m hosszúságban. Az épület alapárkába vert cölöpökhöz

hasonló, karvastagságú (10–14 cm), hegyesre bárdolt végű cölöpöket függőlegesen verték le. Kapcsolódó járószint nem ismert, a felület felszínéhez képest többségükben 50–60 cm mélyen nyúltak a talajba.

Árok

Az épülettől keletre 20 m hosszan északkelet-délnyugati irányú árok foltját figyelték meg. Teljes feltárása nem történt meg, de az ásatási napló szerint egy északi és egy déli szakaszon átvágták. Szélessége 100–120 cm, mélysége az északi átvágásban 43 cm, a déli átvágásban 30 cm. Utóbbi helyen betöltésében nagyobb kövek voltak, egyéb, értékelhető adata nem maradt fenn.

A feltárt maradványok keltezése

Az épület, a cölöprendszer és az árok közös jellemzője, hogy őskori és Karoling kori objektumokba mélyednek.

Az épület délnyugati sarkára ásott gödörből 16–17. századi cserepek és csontnyelű vaskés került napvilágra. Mivel a gödört az alapfalba mélyítették, komoly épületmaradványok a felszínen ekkor már nem látszottak. Az újabb ásatások során a délnyugati saroktól közel 20 m-re nyugatra egy késő középkori, deszkapadlós épület került napvilágra. Környezetében több hasonló korú objektum volt. Valószínű, hogy az alapfalat vágó gödör is ehhez az együtteshez tartozott. A telket kerítő árok mélyebb szakaszai nyugaton és délen megmaradtak.

Cs. Sós Ágnes a feltárás idején, illetve közvetlenül utána az épületet a korai Árpád-korra keltezte. (CS. SÓS 1986, 77.) A leletanyagban az Árpád-kor évszázadait mindössze néhány fazéktöredék és egy orsókorong képviseli. Egyedül az épület déli előterében, a már lehumuszolt felület tisztítása kapcsán említ az ásatási napló Árpád-kori, sőt „késő Árpád-kori” cserepeket.

1992 decemberében elhangzott előadásában az ásató a „lakótornyot” az egykori „Pribina-vár” épületei közé sorolta, egy, a maradványokat vágó, 9–10. századi jellegű edénytöredékekkel keltezett szemétdögörről hivatkozva. (CS. SÓS 1994, 89.)⁴ Ez a gödör („J/84”) az épület déli fala és az azt hegyesszögben metsző észak-déli irányú szelvényfal metszéspontjánál egyetlen, a feltárás kezdetén készült szelvény-alaprajzon szerepel, „vágja a kiszedett falat” széljegyzettel. A szelvényfalról metszet nem készült. A fennmaradt fényképeken azonban az alapárok világosabb rétege egy faszenes betöltésű gödörbe mélyed. (3. kép 2–3) Nem kizárt, hogy az alapozás kitermelésekor megbolygatták a korábbi beásást is, az időrend meg-

ítélése a felület jelenségei alapján talán ezért nem volt egyértelmű.

A feltárás során megfigyelt rétegviszonyokból következő, 9. századnál későbbi keltezést támogatják az épület környezetében utóbb kiásott jelenségek is. A 9. században a területen sűrűn egymás mellett (részben felett) különböző gazdasági épületek álltak. A területhasználatban lényeges módosulás ebben az időszakban nem mutatható ki. Az épületet közvetlen környékén működő, zajos és szagos műhelyek feltételezhetően szokatlan szomszédságot jelentenének egy ilyen tekintélyes épület (és lakói) számára.

A fentiek alapján, részben megerősítve Cs. Sós Ágnes első vélekedését, úgy gondolom, hogy az épületet az Árpád-korban emelték a Vársziget egyik legmagasabb pontján. Az alapfalak szélessége toronyformát felételez. A felmenő falakkal összefüggésbe hozható apró adatok nem egyértelműek: A délnyugati sarkot feltáró (a gépi földmunkát megelőzően nyitott) szelvényben igen sok vasszőget találtak. Ha ezek nem a késő középkori hagyatékek részei, utalhatnak esetleg fa felépítményre is. De megfelelő mélységű alapozáson állhatott habarcsos kőfal is – éppen e megfelelő mélység és a modern szint viszonya magyarázná, hogy ebből mindössze „egészen kevés, homokos habarcs” keveredett az omladék felső rétegeibe.

A környezet – nyilván a gépi földmunkának köszönhetően – meglehetősen „tiszta” volt. A torony déli előterében az újabb feltárások során két Árpád-kori oszlogödör, nyugat felé pedig két hasonló korú vermet bontottunk ki. A délnyugati saroktól 20 m-re délre, egy kis gödörben szájával lefelé fordított, 12. századi fazék lapult.

A cölöprendszer pusztulására vonatkozóan egyetlen adatot tartalmaz Cs. Sós naplója: „Egy helyen lehetett megfigyelni, hogy egy kisméretű, bizonytalan foltként jelentkező szemétdögörről vágta a cölöprendszer maradványait, ebből 17. századi cserepek kerültek elő.” Bár a cölöpök közel felét átvágták, az ásatási napló betöltéséből származó leletet nem említ. A tény, hogy kora újkori szemét a cölöpök helyére már nem került, az építmény jóval korábbi megsemmisülésére utal.

Az árok betemetésének idejére vonatkozó információt – a feltárás elmaradásából következően – a dokumentáció nem tartalmaz.

A maradványok töredékessége és a keltezésre vonatkozó adatok csekély volta miatt ellent kellett állnom a csábításnak, hogy a fenti két jelenséget egyértelműen az épülethez kössém. A cölöprendszer és az árok dél felé összetart – egyidejűségük ezért is megkérdőjelezhető. Az árok ismert szakasza annak a kerítőárokknak a keleti szakasza is lehetett, amelyik a fent említett a késő középkori épületet övezte.

Értelmezés

Cs. Sós Ágnes első, sokat sejtető első beszámolója szerint „az újabb kutatások a IX. századi belső erőd és az Árpád-kori ispáni vár kapcsolatához is nyújtanak adatokat.” (CS. SÓS 1985, 86.) Azaz – az ásatási napló vonatkozó vázlatai alapján is – úgy vélekedett, hogy az ispánsági vár a 9. századi „belső erőd” területét foglalta el, és a torony az ispán lakóhelye lehetett. Ezért datálta az épületet a kora Árpád-korra.

Az épülettípus valóban több kora Árpád-kori központból ismert. (BUZÁS 2004, 7–10.) Korai, 11. század eleji keltezés azonban egyedül a visegrádi, római alapokon álló torony esetében igazolható. Az esztergomi, 6×6 m alapterületű tornyot Nagy Emese Kálmán uralkodásának idejére keltezi. (NAGY 1979, 97.) Buzás a 11. század utolsó harmadára datálja, és benne helyezi el az esztergomi ispán rezidenciáját. (BUZÁS 2004, 8.) A pécsi püspökvár 8 × 9 m-es tornyát Buzás egy, az ásatások során talált románkori oszlopfőre támaszkodva keltezi a 11. század második felére. (G. SÁNDOR 1999, 37–8; BUZÁS 2004, 10.)

A zalavári torony azonban építésmódját tekintve inkább a közelebbi és tágabb környék 12. század végére, 13. század első felére keltezett, hasonló építményeihez kötődik: a kis zalai erődítmények Vándor

László által kutatott sorozatához (VÁNDOR 1989; VÁNDOR 1996; 198–200, 202–4; VÁNDOR 2001, 50.) vagy távolabb a Vas megyei Zalakon (KISS 1996.), de leginkább Jákon (VALTER 2005.) feltárt épülethez. Míg ugyanis az előbbi esetekben az épületmaradványt sánc és árok övezte, Jákon ennek nyomát nem sikerült kimutatni. A torony csatári kövekből, halkszálka formában agyagba rakott, 1,65–1,70 m széles és 80 cm mély alapokon áll. A felmenő fal azonban sárga murvás, kavicsos habarccsal kötött téglából készült. (VALTER 2005, 543.) A Ják nemzetség lakóhelyének topográfiája – a Szent Jakab kápolna és a világi épület helyzete – ugyancsak a zalavári településképhez hasonló. (4. kép)

A Zalavár–Várszigeten 1984–85-ben feltárt épület az ispán „toronyformájú” lakóhelye lehetett. (FELD 2007, 155.) Erődítetttségének akár legcsekélyebb volta – palánk és árok – kérdés marad. (A Várszigetet övező még magasan álló – szükség szerint feltehetően javított – 9. századi védműveken belül komolyabb erődítésre nyilván nem is volt szükség.) A korszakra jellemző terminológiai bizonytalanságok miatt (KUBINYI 1989, 295–6.) azonban nem zárható ki, hogy 1222. júliusában ez volt „castrum Zala”, melyben Róbert érsek ítélkezett Madar asszony hitbére ügyében.

Jegyzetek:

- ¹ A zalavári feltárással egyidőben, 1983–85 között Sós vezette a Kis-Balaton tározó építése miatt szükségessé vált Esztergályhorváti-Huszárváron folyó leletmentést is.
- ² VS 117. szelvény.
- ³ „A lehumuszolt terület átlagos szintje 108,00 körüli. Az 1984-ben, VS 117 szelvényben feltárt fal(sarok) metszete 107,90 körül rajzolódott ki. Legfelső omladék jelent-

kezése 1984-ben 108,40. A modern felszín 1984-ben a VS 117 mellett 108,93.”

- ⁴ Az épület pusztulását a Hadrianus zárandoktemplom utolsó korszakához kötötte. A templom periodizációja az újabb kutatások alapján nem tartható: SZÓKE 2001, 34, 30 jegyzet.

Irodalom:

BUZÁS 2004

Buzás, G.: Az esztergomi vár románkori és gótikus épületei. In: Buzás G.–Tolnai G. szerk.: Az esztergomi Vármúzeum középkori kőtárának katalógusa. Esztergom 2004, 7–44.

CS. SÓS 1985

Cs. Sós, Á.: Zalavár-Vár. In: Czeglédy I. szerk.: Az 1984. év régészeti kutatásai. RégFüz 38(1985) 85–6.

CS. SÓS 1986

Cs. Sós, Á.: Zalavár-Vár. In: Czeglédy I. szerk.: Az 1985. év régészeti kutatásai. RégFüz 39(1986) 76–7.

CS. SÓS 1994

Cs. Sós, Á.: Zalavár az újabb ásatások tükrében. In: Kovács L. szerk.: Honfoglalás és régészet. Budapest 1994, 85–90.

FELD 2007

Feld, I.: A jáki földesúri lakóhely. Castrum 2007/1 155–7.

G. SÁNDOR 1999

G. Sándor, M.: Die mittelalterlichen Gebäude und Gebäudereste der Bischofsburg zu Pécs. A pécsi püspökvár középkori épületei és épületmaradványai. In:

- Die Bischofsburg zu Pécs. Archäologie und Bauforschung. Pécs püspökvár. Régészet és épületkutatás. ICOMOS Hefte des deutschen Nationalkomitees XXII, 1999, 25–47.
- KISS 1996
Kiss, G.: A 13. századi zalaki vár fatornya (Adatok a Nyugat-Dunántúl Árpád-kori faépítészetéhez). In: Cseri M. szerk.: Nyugat-Dunántúl népi építésze. Szentendre–Velem 1996, 211–18.
- KUBINYI 1989
Kubinyi, A.: Árpád-kori váraink kérdése. Kísérlet egy közbülső kutatási mérleg felállításához. In: Horváth L. szerk.: Castrum Bene. Gyöngyös 1990, 290–301.
- NAGY 1979
Nagy, E.: Az esztergomi királyi, majd érseki palota. In: Torma I. szerk.: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. 8/11. lh. Budapest, 1979, 95–211; 101.
- SZŐKE 2001
Szőke, B. M.: Zalavár a Karoling-korban. In: Takács I. szerk.: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Pannonhalma 2001, 21–34.
- VALTER 2005
Valter, I.: A Ják nemzetség Árpád-kori lakóhelye Jákon. CommArchHung 2005, 537–564.
- VÁNDOR 1989
Vándor, L.: A várépítészet kezdetei Zala megyében. In: Horváth L. szerk.: Castrum Bene. Gyöngyös 1990, 56–67.
- VÁNDOR 1996
Vándor, L.: Archäologische Forschungen in den mittelalterlichen weltlichen und kirchlichen Zentren des Hahót-Buzád-Geschlechts. ANTAEUS 23(1996) 183–218.
- VÁNDOR 2001
Vándor, L.: A középkori várépítészet Zalában. In: Vándor L. szerk.: Zala megye ezer éve. Zalaegerszeg 2001, 49–52.

A towerlike building of Zalavár–Vársziget

Zalavár is located 9 km SW from the lake Balaton, by the lower course of the river Zala. The present day village is situated on a lower ridge running alongside the river. The archaeological site known as Zalavár–Vársziget lies to the west of the village, on one of the 'islands' of a former marshland.

In the 9th c. there was a fortified and densely populated urban settlement ('civitas Priwinae', 'Mosapurc') here, that belonged to the eastern confines of the Carolingian Empire. The depopulation of the site after the Hungarian Conquest (here in 900 AC) was stopped by the consecration of a monastery church in 1019. In the 11–13th c. the administrative centre of the county was also here. A parish church was also built for its local servants north of the monastery in the 2nd half of the 11th c. At the same time a manorsite(?), enclosed by a timber palisade was formed between the two churches. (Fig. 4)

In 1984–85, over 9th c. settlement features a towerlike foundation was brought to light on an elevation of the Vársziget. (Fig 1, 2, 3) A 16–17th c. rubbish pit cut into the remains of the foundation proves, that no ruins could be seen on the surface by that time. This stratigraphical situation indicates that the construction was erected in the 11–13th c. Some recently excavated similar buildings of the region (VÁNDOR 1996, KISS 1996, VALTER 2005) render the datation more precise: to the 2nd half of the 12th and the 13th c.

These „towers” belonged to the manorial centers of the local landowners. In the case of Zalavár this building was probably used by the 'comes' ('ispán'), the royal officer of the county.

Signs of some enclosure (a timber construction and a ditch) appeared to the north and east of the building, but there has not been certain evidence of their coexistence.

Translated by Ágnes Ritoók

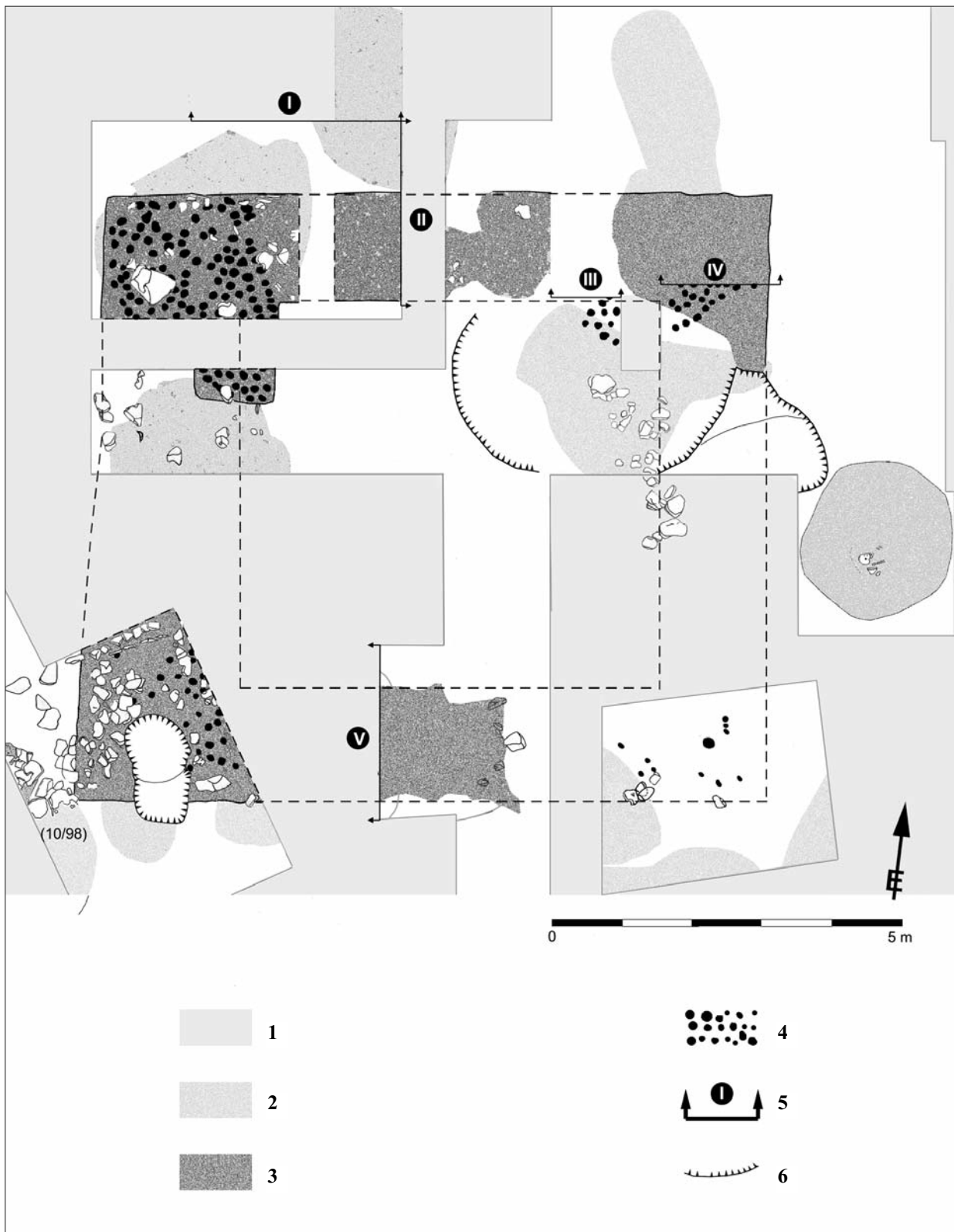

1. kép: Az épület és környezete (ásatások: 1984–85, 1998–2001)

1: épület; 2: cölöprendszer; 3: árok; 4: Árpád-kori gödrök; 5: 16–17. századi telepjelenségek; 6: 9. századi telepjelenségek

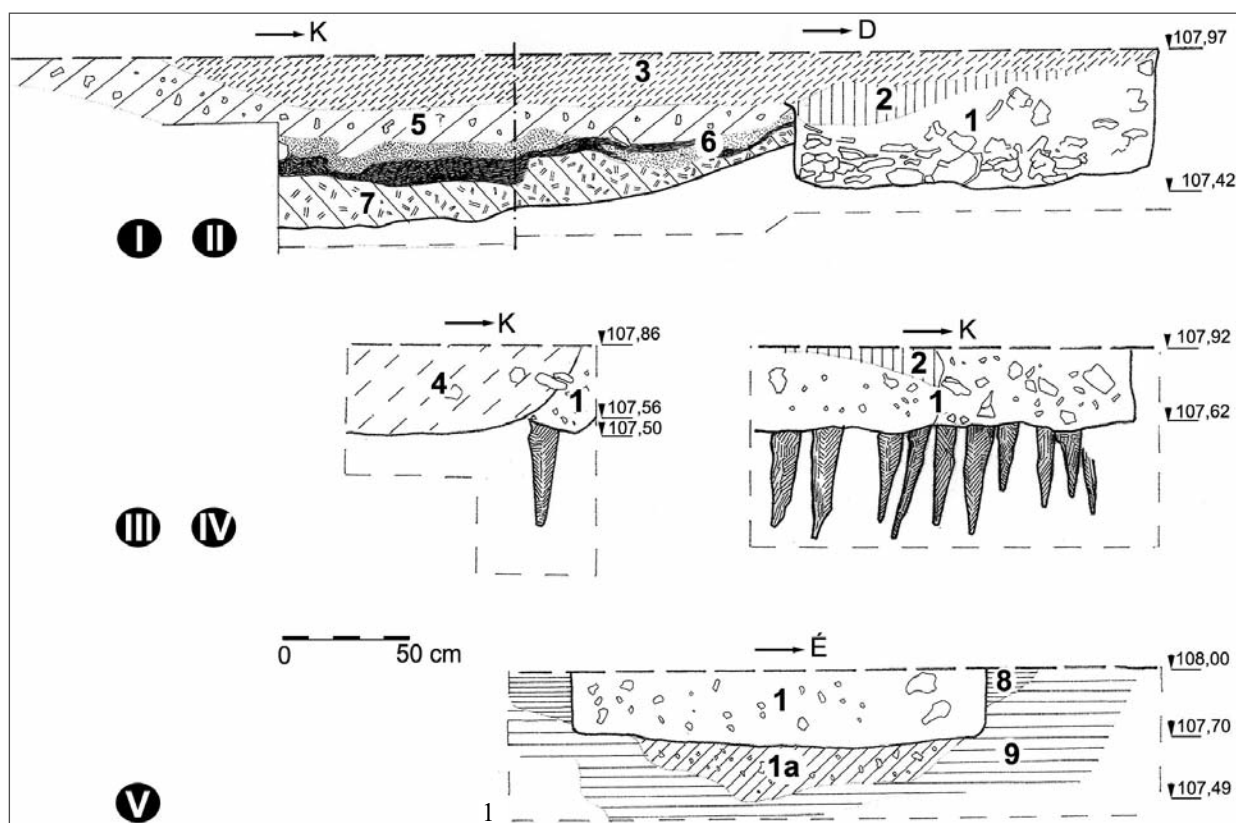
Fig. 1: The building and its environ (excavations 1984–85, 1998–2001)

1: building; 2: timber construction; 3: ditch; 4: 12–13th c. pits; 5: 16–17th c. features; 6: 9th c. features

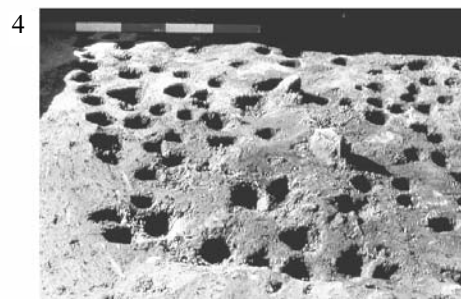

2. kép: Az épület. 1: lehumusztolt, de fel nem tárt felület; 2: 9. századi telepjelenségek; 3: alapozási árok; 4: cölöphelyek; 5: metszet vonala; 6: későbbi bolygatás

Fig. 2: The building. 1: unexcavated area; 2: 9th c. pits; 3: foundation trench; 4: post holes (foundation support); 5: section wall; 6: younger pits

2

3

3. kép: 1: Az alapozási árok metszetei; 2: a délnyugati sarok dél felől; 3: a délnyugati sarok nyugat felől; 4: az északnyugati sarok cölöpös alapozásának részlete

Fig. 3. 1: Section walls of the foundation trench; 2: the SW corner from S; 3: the SW corner from W; 4: post holes under the NW corner

4. kép: Zalavár-Vársziget. A 12–13. századi topográfia vázlata

1: monostortemplom és temető; 2: körítőfal; 3: majorság(?); 4: plébániatemplom és temető; 5: „torony”

Fig. 4: Zalavár-Vársziget. Schema of the 12–13th c. topography

1: monastery church and churchyard; 2: surrounding wall; 3: manor(?); 4: parish church and churchyard; 5: „tower”

Valter Ilona

A vasboldogasszonyi r.k. templom kutatása

Zalaegerszegtől mintegy 10 km-re, Egervár mellett, a mocsaras völgyű Sárvíz patak bal partján fekszik Vasboldogasszony falu. A Vas megyéhez tartozó falut néhány környező községgel és Egervárral együtt a 20. század közepén csatolták Zala megyéhez. A falu közepén, tágas térségben, templomkertben áll a Boldogasszony tiszteletére szentelt római katolikus templom, amelyről a települést is elnevezték.

Történeti források a faluról és templomáról

A falu első említése Sár néven 1274-ből ismert, ekkor a szentgotthárdi apátság birtokában volt. Az apátság nem kizárólagos birtokos itt, hanem Sári Istvánnak és Mihályfi Mártonnak is voltak itt birtokai. A közöttük történt egyezség során említik az apátság malmát és birtokát. Az, hogy az ebben az oklevélben említett Sár nem önálló helységnév, bizonyos abból, hogy a középkori oklevelek a Sár nevet majdnem minden Sárvíz-menti községre alkalmazták, és rajta mindig egy más néven is nevezett községet értek. Hogy a mi esetünkben Sár azonos Boldogasszonyfalvával, az azért kétségtelen, mert a Sárvíz mellett másutt nem volt birtoka a szentgotthárdi apátságnak, és mindkét név alatt mint malomtulajdonos szerepelt az apátság, és mindkét helyen a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt köegyház állt (KALÁSZ 1932. 142).¹

Egy 1353-ban kelt oklevélből arról értesülünk, hogy Péter szentgotthárdi apát decemberben egy másik malom számára csatornát ásott, de előbb a szomszédos birtokos Egervári Mihály malmát gátastól tönkretette (KALÁSZ 1932. 143). A dolog perrel végződött. 1354. április 29-én a Vas megyei bíróság Egervári Kalmerius fia Mihály kérésére kiküldte Unyani Henrik fia Pétert a dolog kivizsgálására, aki április 28-án megtudta, hogy a szentgotthárdi apát Mihály Pál nevű jobbágycsapatát karácsony előtt kedden erőszakkal elvitte. Az apát boldogasszonyfalui (*villa Boldugazonfolu*)

jobbágycsapatát azt állították, hogy erőszakos elvitel tekintetében vállalták az elégtételadást, de nem tették meg. Péter apát április 27-én Egervári Mihály Sár folyón lévő malmának claustruáját szétvágta és leromboltatta, a vizet az árokból elvezettette és magának malmot emeltetett, Egervári Mihály malmát tönkretette. Az apát árkot ásó jobbágycsapatát Unyomi Péter megkérdezte, miért követnek el ilyen nyilvánvaló hatalmaskodást, mire azt felelték, hogy nem szívesen teszik, de uruk személyesen ott volt és őket erre kényszerítette.² A per végül olyan egyezséggel végződött, hogy Egervári Mihály a birtokot érintő Sárvíze felső szakaszán, Péter apát az alsón építhet magának malmot (KALÁSZ 1932. 143).

1371-ben és 1376-ban említi a falut (*„possessionis Bodugazonfolua”*) egy határjárás, mint a szentgotthárdi apátság birtokát, amelynek egyik oldalon a Sár a határa (KALÁSZ 1932. 143). A falu 1381-ig zálogban volt Víri Imrénél és Péternél, akiktől a rossz kezelésmód miatt Simon szentgotthárdi apát visszaváltotta. 1409-ben a Vasvároton tartott nádori közgyűlésen Egervári István bepanaszolta a szentgotthárdi apátot, hogy Simon nevű boldogasszonyfalvi (*„in possessione Bodugazonfalua”*) jobbágycsapatával ellopatta egy tíz forintot érő kelyhét. Ugyancsak e falu jobbágycsapatára panaszkodott 1409-ben Ollári Miklós is. A birtok Szentgotthárdtól való távoli fekvése és így kevésbé ellenőrizhető volta az apátsági jobbágycsapatát az előbbihez hasonló tettekre ösztönözte. Az újabb panasz szerint Ördög Sebestyén, Szabó László, János, Györgyfi Lukács, István és Gergely, Vasvári János, Pósa György és Bertalan, Fabiánfi János és Bakófi Bertalan kirabolták saját falujuk egyházát, a boldogasszonyfalvi templomot (KALÁSZ 1932. 143). Ők az első név szerint ismert lakói Vasboldogasszonynak.

1410-ben viszont az apátsági birtokot érte sérelem: Pál apát szerint Egervári István szentlőrinci és nagyfalusi jobbágycsapatával az apátsági birtokon a szántókat és az erdőket tönkretette (KALÁSZ 1932. 143).

A 15. században a Telekesieknek és a Szeptetkieknek volt a faluban részbirtoka. 1429-ben és 1431-ben Kerekboldogasszony néven említik a falut, ahol a két család birtokrészei voltak (*Kerekbodogasszonfolu, Kerekboldogasszon, Kerekbogasszon*) (CSÁNKI 1894. II. 764).³ Egy 1444. július 22.-én kelt oklevél szerint a Telekesi Pethő, más néven Szentjakabi Pethő család a Vas megyei Telekes, Kisegerszeg, Szentjakabfalva és Kerekboldogasszony (*Kerekbodogasszon*) birtokokat Telekesi Pethő Anasztázia férjének adta, és ugyanekkor a Vas megyei Telekes birtokon 3 jobbágytelekbe is beiktatták a házaspárt.⁴ 1451-ben György szentgotthárdi apát határjárást végeztet a falu körül (KALÁSZ 1932. 144).

1454. január 25-én kelt oklevelében a vasvári káptalan elé járult Szántói (dictus) György felesége, Borbála, Telekesi Pethő fiának, Gergelynek leánya, továbbá az említett Botka Györgynek és Borbálának fia János. Mindketten magukra vállalták György István nevű fiának és Zsófia nevű lányának a terhét, és bejelentették, hogy a Vas megyei Telekes, Kisegerszeg, Szentjakabfalva és Kerekboldogasszony (*Kerekboldogasszon*) továbbá a Zala megyei Középszeptek birtokokban az őket akár öröklött jogon, akár vásárlás jogán megillető birtokrészeket azok minden tartozékával 50 magyar forintért eladták Telekesi Pethő fia Gergely fia György fiainak: Jánosnak és Andrásnak, és János fiainak: Istvánnak és Gergelynek (KÓTA 1997.160).⁵

1459. július 3-án kelt oklevelében a vasvári káptalan bizonyította, hogy Cecilia úrnő, Rumi Péter leánya, most Szeptetki Györgynek, azelőtt Beerri Istvánnak özvegye, a káptalan előtt nyugtatta Szeptetki György fiait: Jánost és Andrászt, hogy az ország jogszukása szerint ura után járó összes jegy- és nászajándéka és minden más ingó és ingatlan vagyona, valamint urának Zala megyei Szeptek, a Vas megyei Kisegerszeg, Szentjakabfalva, Telekes és Kerekboldogasszony (*Kerekboldogasszon*) nevű birtokaiból járó részek felett őt teljesen kielégítették.⁶

Mátyás király két okleveléből megismerhetjük a falu plébánosának nevét. 1472. július 7-én kelt oklevelében Mátyás király megparancsolta a székesfehérvári éneklő- és örkanonokoknak, hogy – bár Myley-i János kánonjogi doktor, zalai főesperes Péter gelsei, Péter alsó-rajki, Illés felső-rajki, Pál isabori, János igrici, Sebestyén ongi, Péter kerecseni, István peleskefői, Lukács boldogasszonyfalvai plébánosokat elébük megidézte – de mivel az ország szokása azt követeli, hogy előbb a rendes bíróság előtt kell pert indítani – a fent nevezettek perébe ne avatkozzanak be (KÓTA 1997. 160. 479. oklevél). 1472. szeptember 23-án kelt oklevelében Mátyás király utasítja a veszprémi püspök vicariusát, hogy a zalavári egyház hatósága alá tartozó gelsei, felső- és alsó-rajkai,

kerecseni, igrici, isabori, boldogasszonyi (*Lucam de Boldogasszonfalwa*) és unyi egyházak plébánosai felett ne bíraskodjanak (NAGY I.–VÉGHÉLYI D.–NAGY GY. 1890. II. 596).

1488-ban és 1498-ban kelt oklevelekben arról olvashatunk, hogy Szeptetki Mihály a Zala megyei Szeptek, a Vas megyei Kisegerszeg, Szentjakab, Kerekboldogasszonyon lévő birtokait (*Kerekboldogasszon*) elcserélte Telekesi Mihály telekesi birtokaira.⁷ Egy 1515-ből származó oklevél birtok eladásról tudósít: eszerint Szentjakabi Bacsó Gergely eladta a Vas megyei simonyi, kerekboldogasszonyi, kisegerszegi, egyházastelekesi, tornyosházai birtokrészeit.⁸ Ezek a részbirtokok tehát gyakran cseréltek gazdát. Érdekes megfigyelni, hogy a részbirtokosokról szóló oklevelekben mindig Kerekboldogasszony néven szerepel a falu, a szentgotthárdi apátság birtoklásáról szóló oklevelek következetesen csak Boldogasszonyfalvát említenek. A művészettörténeti szakirodalomban elterjedt nézet, hogy a Kerekegyháza, Kerekboldogasszony elnevezés alatt kerek templomot, rotundát kell értenünk a plébánia templom formájaként (GERVERS–MOLNÁR 1972. 55–57).

II. Lajos 1526-ban kelt oklevele szerint a szentgotthárdi apátság kegyurának, Szécsi Tamásnak birtokában volt a falu. A községben tűz pusztított, melyben a falu majdnem teljesen megsemmisült. A király ezért lakóit hosszabb időre felmentette mindenféle adó alól.

A felső-lindvai Szécsi ág kihaltával a voltaképpen a szentgotthárdi cisztercieket megillető Szécsi birtokok házasság útján Thurzó Elek özvegyére és vejére, Salm Miklósrá szálltak, aki társbirtokosa volt Székely Magdolnának. A szentgotthárdi uradalom 130 helységében 542,5 portája volt. 1549-ben Boldogasszonyfalván (*Boldogasszonflwa*) 16 jobbágy, 8 zsellér, 10 új, 1 egyéb portát írtak össze Salm Miklós birtokában. Ugyanekkor Szentjakab és Kerekboldogasszony (*Kereky Bodogasszon*) faluban Pethő Pál 5 jobbágy-, 2 zsellér-, Telekessy András 3 zsellér-, Telekessy Imre 2 jobbágy-, 1 pusztá-, Sárfy István 1 jobbágy-, 1 zsellér portát bírt. Ugyancsak ebben az évben Hodász, Szentjakab és Kerekboldogasszony (*Kereky Bodogasszon*) falvakban Salm Miklósnak 4, Székely Magdolnának is 4 portája volt (MAKSAY 1990. II. 857–861, 891, 873).

1576-ban újra leégett a település. Ezúttal azonban a törökök gyújtották fel. 28 háza égett el, és nem is épült fel újra. Ezt bizonyítja, hogy 1593-ban csak 3 portája volt (KALÁSZ 1932. 144).

A falu leégésével egy időben temploma is megsérült. Egy 1690-ben kelt összeírás szerint a templom elhagyott (puszta), falai szilárdak.⁹

Az 1698-ból származó Kazó-féle Canonica Visitatio azt írja „possessio Filialis Boldogasszonyfáról,”

hogy egy temploma van, melynek csak a falai és a torony állnak, egyébként fel van dűlva. A Mennybefulvett Szűzanya, mint Angyalok Királynője tiszteletére szentelték. A harang fából készült haranglábon van elhelyezve.¹⁰

1754-ben a Batthyányi-féle Canonica Visitatio már a helyreállított templomról beszél, a helyreállítás évét azonban nem közli. A Mennybefulvett Szűz Mária tiszteletére van szentelve, kinek ünnepét a szokott módon megtartják. Nincs felszentelve, de megáldott. A kőből készült szentély boltozott, a hajó deszkamennyezetes, romos, rajta Isteni Gondviselés szeme festve. A hajó zsindegyel fedett, mint a szentély. A téglából készült templom a község nyugati végében fekszik, szentélye keleten van, ellenkező oldalon van a kőből épült kicsiny tornya, bádoggal fedve, rajta kereszt van. Az épület közepén egy kapu nyílik. Kórusa fából készült, mint a katedra, amelyen az evangélisták képei láthatók. Egy oltára van, a Mennybefulvett Szűz Mária tiszteletére készült, felül rajta a Szentháromság látható. A díszes oltárt nagyméltóságú Festetics Kristóf állíttatta. Tabernaculum fából készült. A temető a templom körül található.

A templomot romjaiból renoválták nagyméltóságú Festetics Kristóf kegyurasága idején.¹¹

A Szily-féle Visitatio 1779-ben készült. A templomról a következőket olvashatjuk: Boldogasszonyfa, kegyuri filia, kegyura gróf Széchenyi Ferenc. A templomot kb 100 évvel ezelőtt Festetics Pál javíttatta. A falakat felül kövekkel berakatta, fazsindegyel fedték. A templom akkora, hogy kb 500 embert tud befogadni. Rossz állapotban van, az anyaegyháztól fél óra járásnyira. A Mennybefulvett Boldogasszony tiszteletére építették, ennek ünnepét napos napján ülik meg. Ebben a templomban egy oltár van a Mennybefulvett Boldogasszony tiszteletére szentelve, autentikus oltárkövel van ellátva. Egy tornya van, amely részben kőből, részben fából készült. Egy harangja van, amelyről nem lehet tudni, hogy kinek a tiszteletére szentelték. Nagyon régi, de dokumentum nincs róla. A terület egyedüli ura gróf Széchelyi Ferenc.¹²

Az 1813-ban készült Canonica Visitatio azt írja, hogy az egervári anyaegyházhoz tartozó filiális boldogasszonyfai templomot kb 100 éve (tehát 1710 tájékán) szilárd anyagból újjáépíttette nagyméltóságú Festetics Pál, és 5 évvel ezelőtt a kegyúr nagyméltóságú Festetics György renováltatta. Kb 500 embert tud befogadni, szilárd anyagból épült, jó állapotban van. A Mennybefulvett Boldogságos Szűz tiszteletére van szentelve, kinek ünnepét ennek napján megülik. Egy oltára van, a Mennybefulvett Boldogasszony tiszteletére emelve, autentikus oltárkövel ellátva. Kórusa szilárd anyagból készült, katedrája fából, egy sediliája van, és az áldozat bemutatására szolgáló edény is van.

Tornya szilárd anyagból épült, zsindegyel fedett, egy haranggal, amelynek titulusa nem ismert. Sekrestyéje van, amely szilárd anyagból épült. A templom körül van a temető.¹³

Későbbi feljegyzéseket nem ismerünk a templom állapotáról. Az 1970-es évek közepén meglehetősen rossz műszaki állapotban volt, ezért szükségessé vált belsejének megújítása. Ennek előkészítésére kisebb kutatást (főleg falkutatást) végeztünk a templom belsejében 1975. július 8-15 között. A kutatást az akkori Zala megyei műemléki területi előadóval, Maróczky Erzsébettel közösen végeztük, és segítségünkre volt az akkori egervári plébános, Lamatsch Endre, akihez a templom tartozott, valamint Hencz József, a szombathelyi egyházmegye akkori műemléki előadója. A kutatásba bekapcsolódott Vándor László, a Göcseji Múzeum régésze is.

A kutatás eredményeinek ismertetése

A falu nyugati részén, kerítéssel védett templomkertben áll a templom, szentélye félköríves, téglalapalakú hajójának nyugati homlokzatán ülve kis torony emelkedik (1. kép), melynek a hajó testébe nyúló része a nyugati fal melletti két pillérré támaszkodik (2. kép). Belül a félköríves szentély keleti végében van elhelyezve a 18. század elején készült barokk oltára, amely Mária mennybevitelét ábrázolja (3. kép). Az oltár teljesen eltakarja a szentély keleti falát.

A kutatás kezdetén a templombelsőben az ablak-könyöklő magasságában végig vittük a kutatósávot. Sehhol sem találtunk freskóra utaló nyomokat, ezért nagyon óvatosan a szentélyben és a hajóban egyaránt levertük az újabb kori felső vakolatot. A megfigyelt jelenségek a következők:

Szentély: a 18. század elején készült, Mária mennybevitelét ábrázoló főoltár mögött a szentély keleti falán széles repedés húzódott. Itt egy félköríves záródású, téglából készült, rézsűs román ablakot bontottunk ki, amelynek felső íve a repedés miatt megsérült. Téglaméret a román kori templomnál: 6,6 x 16 x 27 cm. A szentély déli oldalán a megnagyobbított, szegmensíves barokk ablak nyitásával eltűntették az eredeti román kori ablakot. A barokk ablak alatt egy 32 x 42 cm méretű, 10 cm mélységű négyszögű kegyesztartó fülkét találtunk, amely fehérre volt meszelve, de helyenként megmaradt a kétrétegű középkori vakolat. A kegyesztartó fülke felső része kőből lett kialakítva. A szentély keleti falában látszó nagy repedésnél égésnyomokat figyeltünk meg. Az égés nyoma a templom belsejében végig követhető volt a középkori vakolaton, bizonyítva azt, hogy a falu leégéséről szóló török kori források a templomra is vonatkoznak, a faluval együtt temploma is leégett.

Ugyancsak kőből készült a szentély déli falában lévő csúcsíves, kettős ülőfülke is (4. kép). A kőkeretet 45°-os élszedéssel alakították ki, és az ülőfülke padkájának szélén is élszedett a kő. Középen, a két csúcsív találkozásánál a gyámkő vége letörött, és ezt téglából pótolták ki.

A szentély északi falában egyetlen kőből faragott kis csúcsíves pasztofórium található. Az északi fal téglamérete: 4,5 x 15 x 27 cm. Az északi szentélyfalban, a diadalív közelében egy 35 x 70 cm méretű, négyszögű fülkét bontottunk, amelynek felső része megsérült, ezért hiányzott a fülkét lezáró kő. Ez is kegyszertartó fülke lehetett, mert a középkorban nem volt a templomnak sekrestyéje. A fülke belseje fehérre volt meszelve.

Diadalív: a félkupola boltozattal fedett szentélyt félköríves, tagolás nélküli diadalív választja el a hajótól. A félköríves szentély és a téglalapalakú hajó egy időben épült, a diadalívnél nincs elválás. A téglafugák befordulnak, és ez azt mutatja, hogy a templom nem körtemplomnak épült, hanem eredetileg is félköríves szentélyű, hosszhajós épület volt.

A hajó déli fala: a szentély mellett két megnagyobbított félköríves barokk ablak nyílik. Körülöttük – a megnagyobbítás miatt – nem találtuk nyomát a középkori ablakoknak, amelyek minden bizonnyal kisebbek voltak, így nyomtalanul eltűntek. Az ablakok alatt egy 45x 52 cm méretű négyszögű, 10 cm mélységű, középkori vakolattal keretezett fülkét találtunk. A fülke fölött gerendalyuk látszott a falban. A középkori vakolat sok helyen megmaradt. A hajó dél-keleti sarkában világossárga színű, a szentély és a hajó falain szürkés-vörös, erős égés nyomaival.

A déli hajófal közepén szegmensíves nyílású, rézsús kaput találtunk. Csak a belső kávvát bontottuk ki, az ajtónyílást nem törtük át. A kaput az 1754-es Batthyányi-féle Canonica Visitatio is említi. Szegmensíves lezárása alapján nem tartanánk középkori eredetűnek, de a középkori, közvetlenül a téglán lévő égett vakolat ráfordul a kapu rézsús kávjára (5. kép).

Még az 1779-es Szily-féle Visitatio sem említi a szilárd anyagból (téglából) készült karzatot, csak 1813-ban történik róla említés. 1754-ben fa karzata volt a templomnak, lehet, hogy az középkori eredetű volt. E fakarzat gerendájának helyét – a téglakarzat mellvédje mellett – megtaláltuk a déli és északi hajófalban egyaránt. A templomhajó nyugati végében lévő, két pillérre támaszkodó, háromíves, dongaboltozatos karzat feltehetően a 18. század végén épült, mindenképpen 1779 után. A déli hajófalban a karzat magasságában nyíló félköríves ablak a karzat megvilágítását szolgálja, feltehetően nem középkori eredetű, hanem a karzattal egy időben készült.

Északi hajófal: a diadalív északi felén látszik a legjobban, hogy a hajó és a szentély egybeépült. 2 m magasságban gerendalyuk látszik a falban. Az északi hajófal közepén is megtaláltuk a 35 x 43 cm nagyságú, 10 cm mélységű négyszögű fülkét, mely itt is belülről fehérre volt meszelve. Pontosan szemben van a déli hajófalban feltárt fülkével. Az északi hajófal téglaméretei: 6,5 x 16 x 27 cm.

Torony: az épület szerkezetileg legérdekesebb része. Kívül nem ugrik ki a nyugati fal síkjából, de nyugati fala ráül a templom nyugati falára, míg a hajótestbe nyúló részét a nyugati fal belső síkjához épített két fali pillér tartja (2. kép). A két fali pillér a padlástérben láthatóan csúcsíves zárású, belül enyhén csúcsíves kialakítású építményben végződik (6. kép). A csúcsíves lezárás két lépcsős, többszörösen hornyolt tagozattal kiemelkedik a fali pillérek szintjéből, és ezek a kiemelkedő tagozatok többszörösen hornyolt, kőből készült tagozatban végződnek. Ez a csúcsíves lezárás a fali pillérekhez hasonlóan vakolva volt. A fehér meszelésű középkori vakolat megmaradt rajta. A precíz vakolás és meszelés, és a kőkonzolok alapján arra következtethetünk, hogy a torony lezárása a hajótérben is látható volt, különben értelmetlen lenne a gondos kivitelezés, és az egész szellemes megoldás. A hajót fedő tető hajlásszöge követi a csúcsívet. A hajó háromszögben végződő keleti oromfala egy magasságban van a csúcsíves toronylezárással, és ez alátámasztja azt a feltevésünket, hogy a román kori templom hajója eredetileg nyitott fedélszékes volt. A torony téglaméretei: 4,5 x 16 x 27 cm.

A torony belsejében – a csúcsíves építményig – vastag a fal (90 cm), e fölött vékonyabb a falazás. Ennek oka feltehetően az, hogy a keskenyebb fal a barokk helyreállításkor készült. Ez magyarázza, hogy a torony és annak félköríves zárású ablakai sem eredetiek. Az 1698-as Visitatio szerint a torony átvészelte a török idők pusztításait, de minden bizonnyal megsérült. Ezért volt mellette egy fa haranglábon a harang az 1698-as visitatio szerint. 1779-ben azt olvashatjuk a Visitatióban, hogy a torony részben kőből, részben fából készült. Ebből következtethetünk arra is, hogy ezt követően, talán a karzat építésével egy időben építették mai formájára a tornyot.

A barokk helyreállításkor megszüntették a nyitott fedélszéket, és deszka mennyezetet kapott a templom hajója. Ez talán az 1710 körüli helyreállításkor történt, hiszen az 1754-es Canonica Visitatióból már arról értesülünk, hogy a deszka mennyezet rossz állapotban van.

Külső kutatás: falkutatást a templom külső falain nem végeztünk. Az 1976-ra tervezett renoválás csak a templombelsőt fogja érinteni, így a külső vakolathoz nem nyúlhattunk.

A déli oldalon a szentély és a hajó találkozásánál nyitottunk egy kis kutatóárkot, mellyel megvizsgáltuk a falak alapozását. Ezzel az árokkal egyértelműen eldönthető volt, hogy a félköríves szentély és a négyszögű hajó egy időben épült. Bár a hajó alapfalai mészkőből készültek, és a szentély alapfalaiba téglát is tettek, egyértelműen látszott, hogy a két fal szervesen összeépült. Az alapfalakat homokos agyagba helyezték. A külső középkori terepszintet is sikerült meghatározni. Ezt az mutatta, hogy mai szint alatt 65–70 cm-re 20 cm-es alapozási padkája van a szentélyfalnak. Az alapozási padkától indul ugyanis az alapfal.

Összegezés

A rövid ideig tartó kisebb kutatással szinte teljesen rekonstruálható volt a román kori templom. Mindezekelőtt világossá vált, hogy eredetileg is félköríves szentéllyel, téglalap alakú hosszházzal épült, tehát ez a templom nem volt kerek templom. Amikor oklevélben feltűnik (1274), a szentgotthárdi apátság birtokában volt. Feltehetően ők voltak az építetők. A falu nagyobbik része a középkor folyamán végig az apátság birtoka, és az erről szóló oklevelek következetesen mindig Boldogasszonyfalvának nevezik templomának védőszentjéről. A 15. századi oklevelekben tűnik fel a Kerekboldogasszony név, de mindig akkor, amikor a kis- és középnemesi részbirtokosok ügyletheiről van szó. Ha igaz az a nézet, hogy a Kerekegyház, Kerekboldogasszony elnevezés alatt rotundát kell értenünk, akkor ez az elnevezés nem a mi templomunkra vonatkozik. Vándor László 1975-ben megosztotta velünk azon megfigyelését, hogy Egervár és Vasboldogasszony között egy dombon kivehetők egy kerek építmény nyomai, ami esetleg egy rotunda maradványa. Ennek kutatására sajnos azóta sem került sor, így a kerektemplom problematikájának megoldása a jövőben kutatóira vár.

Templomunk egy átlagos falusi román stílusú templomnak felel meg. A szentélyt két félköríves, rézsűs ablak világította, ebből a délit átalakították. A hajó déli falán nyíló három román kori ablakot is átalakították a barokk átépítéskor. Kapuja eredetileg a déli oldalon nyílt. Ma a nyugati oldal barokkban nyitott kapuján keresztül juthatunk be a templomtérbe. A nyugati homlokzaton ülő román kori harangtoronyról már részletesen szoltunk. Hasonló megoldású kis tornyot láthatunk a zalaszentgyörgyi r.k. templomnál és a kustányi templomromnál, azzal a különbséggel, hogy a torony mindkettőnél a nyugati homlokzaton két konzolra támaszkodik (VALTER 2004. 98). Megjegyezni kívánom, hogy sem az 1975-ös kutatáskor, sem a 2001-ben végzett külső helyreállításkor nem volt mód annak megfigyelésére, hogy a vasboldogasszonyi

templom nyugati homlokzatán nem volt-e eredetileg a tornyot tartó konzol, amit később lefaragtak. Különlegessége a román kori templomnak, hogy feltehetően nyitott fedélszékes volt a hajó. A román kori templomnak nem volt sekrestyéje. Ezt a szentélyfalban kialakított kegyszertartó fülkék pótolták. A hajó déli és északi falában a diadalív közelében talált két négyszögű közül a déliben talán szenteltvíz tartó volt, az északi esetleg méceses vagy gyertya tartására szolgálhatott. A templom egy időben, egy azonos elgondolás szerint épült. Erre mutat, hogy az említett fali fülkéinek lezárása, de még a kettős csúcsíves papi ülőfülke és a torony konzoljai is kőből készültek, és a szentély északi falában egyetlen kőből kialakított pasztofórium fülke látható. Mindez a templom építésének korát a 13. század második felére keltezi (1274-ben már említik). A csúcsíves papi fülkét az élszedés miatt a szakirodalom gótikusnak tartja és a 14. századba keltezi (NÉMETH 1979. 91). A falkutatáskor nem találtuk annak nyomát, hogy későbbi bevésés lenne a román kori szentélyfalba (4. kép).

Mint láttuk, a török idők pusztításai után romjaiból 1710 körül építették újjá. Az 1754-es Batthyányi-féle Visitatio Festetics Kristófot jelöli meg helyreállítóként, sőt a Visitatio szerint a szép barokk oltárt is ő állította. 1779-ben és 1813-ban egyaránt Festetics Pál szerepel helyreállító kegyúrként. A Festetics család egyik ismert őse Festetics János, akinek Szakmárdy Katalintól két fia született: I. Pál és István, akik 1640 körül éltek és Horvátországban gróf Batthyány Ádám bán udvarnokai voltak. I. Pál feleségül vette Bornemissza Erzsébetet. A házasságból egy fiú született, II. Pál, aki 1639/1640 – 1720 között élt. Egy időben dunántúli vicegenerális volt (érthető, hiszen 1685-től Batthyányi Ádám volt a dunántúli főkapitány, és a család a Batthyányiak szolgálatában állt). II. Pálnak Fitter Erzsébettől 3 fia született: Ferenc, József és Kristóf. Számunkra az ő személye érdekes. Tudjuk róla, hogy 1722–1729-ben Somogy megye országgyűlési követe volt, 1741-ben az ő birtokában volt Vasvár. Később (1760-ban) arany sarkantyús vitéz, cs. kir. tanácsos, és septemvir (NAGY 1858. III. 160–164).

Áttekintve a Festetics család 18. század elején élt tagjairól ismerteket, megállapíthatjuk, hogy Festetics Kristóf nem lehetett a vasboldogasszonyi templom újjáépítője és nem ő hozhatta ide a szép barokk Mária oltárt, mert ő akkor tájt születhetett (1710), amikor a templomot helyreállították. Az 1754-es Visitatio idején volt pályájának csúcán, és nyilván ezért gondolta a Visitátor (egyébként a Batthyányi család tagja), hogy ő volt a helyreállító. Minden bizonnyal az 1779-es és az 1813-as Visitátor tudta jobban, hogy a templom helyreállítója II. Pál, Kristóf

apja lehetett, és Ő hozatta ide ezt a különlegesen szép Mária oltárt (3. kép). Az oltárról szakszerű restaurátori leírást olvashatunk Fazekas Gyöngyi – Gyimóthy Tamásné – Kákosi Zsófia faszobrász restaurátorok dokumentációjában:¹⁴ „Az oltár hársfából faragott. Dúsan aranyozott keretben dombormű Mária mennybemenetele Máriával, angyalokkal. Eredete nem ismert, valószínűleg a 18. század elejéről származik. A községben élő hagyomány – amit néhány szerző is átvett (Például BOROVSZKY 1908. 23) – hogy az egervári várból származik, nem igazolható, nem valószínű. Az oltár tetején található Szentháromság csoport alakjainak kidolgozása, Mária átszellemült arca és ruhájának dús aranyozása, az angyalarcok bájos egyszerűsége, a puttófejek és a felhőcskék díszítő sokasága, a szép ívű, gazdagon aranyozott

szárnyornamenssel együtt szemet gyönyörködtető látványt nyújtanak, melyekhez jól illeszkedik a két szélén aranyozott szobrokkal lezárt predellum és tabernákulum. Összességében egyházi műtárgyaink egyik gyöngyszeme.“

Az oltárt 1958-ban Németh Kálmán újíttotta fel, de az évek múltával állapota fokozatosan romlott. A falu lakói 1998-ban az oltár megmentésére létrehozták a Vasboldogasszony templomának Megóvásáért Alapítványt. A fent nevezett restaurátorok 1999–2001. között megújították az oltárt, és a templom külső tatarozása is elkészült. A helyreállításhoz a NKÖ Minisztérium is hozzájárult 1 millió forinttal (OSZLOPOKAT EMELTÜNK 2001. 259). Ily módon a kívül-belül megújított templom és a szépen restaurált barokk oltár várja a híveket és a látogatókat.

Jegyzetek:

- 1 Kalász Eleknek alkalmá volt a heiligenkreuzi (Ausztria) ciszterci apátság levéltárában kutatni, ahol sok értékes oklevelet talált. Ezekből idéz a tanulmányában.
- 2 DI. 4427.
- 3 DI. 12069, DI. 1235–55.
- 4 DI 92974, DI 93158.
- 5 DI 14793.
- 6 DI 15379.
- 7 DI 93587, DI 24602.
- 8 DI 106083.
- 9 *Urbaria et Conscriptioes* 1690. fasc. 29/1. p. 518. Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai 3. Budapest, 1970. – Villa Boldogasszonyfa. „Templum desatum unum, constans ex parietibus solis”
- 10 Kazó István kapornaki apát, nagyprépost Visitatioja 1697–98. Szombathely, Püspöki Levéltár. 1698. 685. oldal – „Possessio Filialis Boldogasszonyfa. Habet Ecclesiam undique dirutum praeter muros et turrim adhuc exstantem. Erat in honorem Assumptae Reginae Angelorum.”
- 11 Batthyányi József szombathelyi nagyprépost Visitatioja 1754. II. kötet 1206. oldal. Szombathely, Püspöki Levéltár. – „Ecclesia Filialis Boldogh Asszonfaiensis. Primo: Erecta est honori Assumptionis Beatissimae Virginis Mariae cuius patrocinium ipso festo celebratur, dum ministros ecclesiae inter tenere solet communitas huius. Consecrata non est, sed benedicta, non profanata. Est vero lapidea in santuario sub fornice, in reliquo corpore lignis ruinae obnoxiiis, cemento obductis tabulata, cum depicto oculo Providentiae Divinae

- scandulis tam in corpore, quam santuario tecta, latribusque strata, sita est ad occidentem in fine pagi cum santuario versa ad orientem, turrimque habet supra murum sinistram lapideo erectam, – parcano parvam scandulis tectam cum lamineo nodo et cruce. Portam habet a meridie unam, chorum ligneum, pariter chatedram, sed cum evangelistis pictis. Altare est in ecclesia unum, non consecratum in honorem Assumptae Virginis erectum, cuius imago sculpta ab Angelis portata ad SSman Trinitatem. Est in altari ex meris Cyradis Constante insigne quoque est in hoc altari benefactoris spectabilis domini Christophori Festetich. Tabernaculum ligneum communiter pinctum. Antependium ex tela habet in sui medio pictum Christi caput. Coemeterium est circum Ecclesiam ab aquilone meridie ab oriente lignis cinctum ab occidente apertum pro sepultura catholicorum. Secundo: de prima huius ecclesiae aedificatione non constat sed eam ruinatam renovari curavit communitas huius, etiam tamen multum ad hoc contribuente spectabili Domino Christophoro Festetich pro tunc hic Domino Terrestri, conservare autem hanc obligationis communitatis.”
- 12 Szily János szombathelyi püspök Visitatioja 1779-ből. Vasvári kerület 126. oldal – Szombathely, Püspöki Levéltár. – „Filiális Boldogasszonyfa. Filiális hac patronata, Patronum habet Illustr. D. Comitum Franciscum Széchényi est cum ecclesia ante annos circiter 70. sumptibus Spectabilis Dominis Pauli Festetics certificata, quod parietes ex lapidibus superius tabulata, et scandulis ligneis tecta, est tanta magnitudinis ut

personas circiter 500 capere possit. In malo statu existit, distat a Matre media hora. Est in honorem B.M.V. in coelos Assumptae erecta, prout etiam hoc ipso festo Patricinium eius sumptibus Boldog Asszonfaiensis servatur. In hac Ecclesia existit una ara sumptibus praedicti Dni Spectabilis honori B.M.V. in Coelos Assumpta dedicata, authentico portatili provisiva. Turrim habet unam, partim ex ligno, partim lapidibus conformatam. Campanam unam, sed in cuius honorem consecratam, ignoratur, cum antiquissima est nullum exstat documentum.. Solus et unicus Dnus Terrestris, Comes Franciscus Széchényi.”

- ¹³ Visitatio Canonica Parochiae Egervariensis peracta est Anno 1813 die 19. May. –Szombathely, Püspöki Levéltár. – „Ecclesia Filialis in Boldog-Asszonyfa. Ecclesia haec Filialis atne annos circiter 100 a Spectabili Domino Paulo condam Festetics ex solidis materialibus aedificata, ante annos vero 5 a hodierno Domino Patrono Excellentissimo Domino Georgio Festetics renovata. Personarum circiter 500 capax, lateribus strata, in statu optimo visione. Est in honorem B.M.V. Virgini sin Coelos Assumptae benedicta, cuius festo etiam singulo anno sumptibus gremialium incolarum Patrocinium servantur. Unicam habet Aram, honoribus B.M. Virginis erectam, authentico Portatili instructam et competenter ornatam. Chorum ex solidis materialibus structum, Cathedram ligneam, sedilia 1, vas pro asservanda aqua lustrali. Turris est ex solidis pariter materialibus erecta, scandulis tecta, una campana, de cuius benedictione nihil certi constat. Sacristiam habet ex solidis aequae materialibus structam, cum necessariis Armariis. Extra seriem domorum visione Coemeterium, benedictum, Cruce Dni provisum, et debita cinctum.”
- ¹⁴ Restaurátori dokumentáció a Kulturális Örökség-védelmi Hivatal Tervtárában: Vasboldogasszonyi r.k. templom. Oltár restaurálás. Leltári szám: 38653.

Irodalom:

BOROVSZKY 1908

Borovszky S.: *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye.* Budapest 1908.

CSÁNKI 1890

Csánki D.: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* II. Budapest 1890.

GERVERS-MOLNÁR 1972

Gervers-Molnár V.: *A középkori Magyarország rotundái.* Művészettörténeti Füzetek 4. Budapest 1972.

KALÁSZ 1932

Kalász E.: *A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban.* Budapest 1932.

KÓTA 1997

Kóta P.: *Vas megyei levéltári füzetek 8. Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban 1. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiből (1130) 1212–1526.* Szombathely 1997.

MAKSAY 1990

Maksay F.: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén.* II. Budapest 1990.

NAGY–VÉGHÉLYI–NAGY 1890

Nagy I. – Véghelyi D. – Nagy Gy.: *Zala vármegye története.* Oklevéltár II. 1364–498. Budapest 1890.

NAGY 1858

Nagy I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* II. Pest 1858.

NÉMETH 1979

Németh J.: *Zala megye műemlékei.* Zalaegerszeg 1979.

OSZLOPOKAT EMELTÜNK 2000

Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. A millenniumi műemlékhelyreállítások lexikona. Szerk.: Tamási J. Budapest 2000.

VALTER 2004

Valter I.: *Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon.* Budapest 2004.

Die Forschungsarbeiten an der röm. kath. Kirche von Vasboldogasszony

Der Dorf Boldogasszony und seine Kirche waren ab 1274 im Besitz der Zisterzienserabtei von Szentgotthárd und das größte teil der Güter blieb in den Händen der Mönche bis zum Ende des Mittelalters. Im Dorf hatten auch kleinadelige und adelige Familien Teilbesitz. Unter ihnen waren die Familien Telekesi, Pethő und Szepetki bedeutend, deren Besitzangelegenheiten in vielen Urkunden des 15. Jahrhunderts auf uns gekommen sind. Es ist bemerkenswert, daß das Dorf in jenen Urkunden, die sich mit dem Besitz der Abtei befassen, immer Boldogasszonyfalva genannt wird, wogegen die Urkunden über die Teilbesitzungen immer wieder der Name Kerekboldogasszonyfalva erscheint. Die Türken haben das Dorf im 16. Jahrhundert in Brand gesetzt, die Kirche wurde auch beschädigt. Die Canonica Visitatio von 1754, bzw. von 1779 schreibt, daß sie um 1710 mit der Unterstützung der Familie Festetics neugebaut wurde. 1975 haben wir mit einer kleineren Forschung geklärt, daß die Kirche in der zweiten

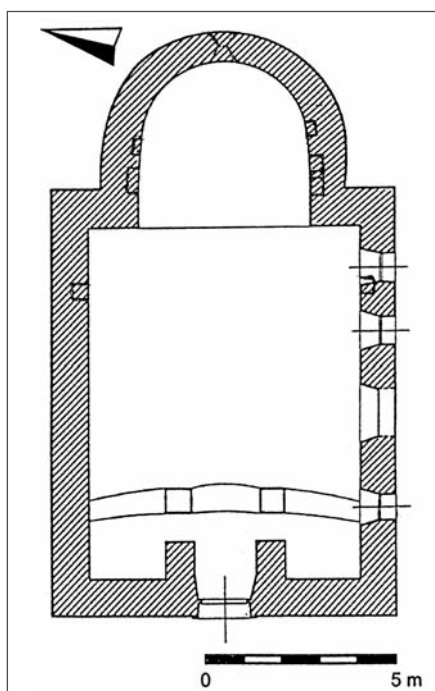
Hälfte des 13. Jahrhunderts, mit halbrundem Chor und viereckigem Schiff erbaut wurde. In der Ostmauer wurde ein eingemauertes romanisches Fenster freigelegt. Die romanischen Fenster in der Südmauer des Chores und des Schiffes wurden in der Barockzeit vergrößert. Im Chor und im Schiff wurden Devotionalnischen in der Süd-, bzw. Nordmauer ausgestaltet, der ursprüngliche Eingang in der Südmauer des Schiffes wurde gleichfalls freigelegt. Auf der Westfassade befindet sich ein kleiner Glockenturm, der im Inneren mit Wandpfeilern unterstützt ist. Der Kirchenschiff war ursprünglich mit offenem Dachstuhl bedeckt. Um 1710 hat die Kirche den schönen, bemalten Hochaltar mit der Darstellung der Mariä Himmelfahrt als Geschenk des Pál Festetics bekommen. Der Holzaltar wurde 2001 restauriert. Gleichzeitig wurde die Äußere der Kirche erneuert, die Innere wurde bereits 1976 restauriert.

Übersetzt von: Beatrix Romhányi

1. kép: A templom dél-keleti nézete

2. kép: A templom alaprajza

3. kép: A 18. század eleji Mária oltár a szentélyben

4. kép: A szentélyben lévő papi ülőfülke kutatás közben

5. kép: A déli hajófalban feltárt kapu

6. kép: A nyugati torony csúcsíves belső lezárása

Kvassay Judit – Mészáros Melinda

Ung falu Árpád-kori temploma és középkori településrészlete Dióskál határában

1. Földrajzi környezet és kutatástörténet

Dióskál a Balatontól nyugatra, az Alsó-Zalavölgy és a Principális-csatorna között észak–déli irányban hosszan elnyúló, vízfolyásokkal erősen szabdalta Zalaapáti-hát középső részén fekszik (1. kép 1.). A község határának délnyugati részén, egy észak–északkelet–dél–délnyugati irányban elnyúló, 20 méter relatív magasságú, meredek oldalú dombháton helyezkedik el a régészeti lelőhely, amelyet 2004. áprilisában, Egyházi Dóra, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Keszthelyi Regionális Iroda régészeti felügyelője, lakossági bejelentés alapján végzett helyszíni szemlék alkalmával lokalizált. Az őszi mélyszántással felszínre került Árpád-kori és késő középkori település maradványait, köztük tüzelésnyomokat; valamint templomra és temetőre utaló téglákat, csontmaradványokat talált egy 500 × 100 méteres területen (1. kép 2.). A felületen egy sorban faszenes, paticsos, hamus foltokat lehetett megfigyelni, amelyek sok Árpád-kori és késő középkori kerámiát tartalmaztak. A jelenségek a temetőtől északra és délre egyaránt mutatkoztak, nagyobb intenzitással a déli részen, egészen a dűlöt záró erdőszélig. Egyházi Dóra a lelőhelyet a környék földrajzi nevei alapján¹ a középkori Ung településsel azonosította (EGYHÁZI 2004). A 2005. májusában végzett újabb helyszíni szemle alkalmával készült, és a múzeum rendelkezésére bocsátott fényképfelvételeken jól megfigyelhetők a fentebb leírt jelenségek (ZGM Fotótár 59.903–59.914).

A folyamatos mezőgazdasági művelés következtében pusztuló régészeti lelőhely kutatását a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága közti „Vállalkozási szerződés” keretében, 2006. október 16–31. között, próbafeltárás formájában végeztük el.² A helyszíni szemlék alkalmával megfigyelt régészeti lelőhely középső harmadában, részben egybenyitott kutatóárokkaival tisztáztuk a templom kiterjedését, valamint a templomtól északra kutatóárokkaival szondáztuk a település jellegét (KVASSAY 2007).

A templommaradvány a dombhát keleti, meredek szélén, és nagyjából a déli dombhajlaton (a dombtetőtől 120 méterre, délre) helyezkedik el. A templom körüli temetkezések foltjait bemértük és dokumentáltuk, a rendelkezésünkre álló anyagi keret szűkössége miatt ezek feltárásába nem kezdhettünk bele. Az épület beásásokkal bolygatott belsejét – hasonló okból – szintén nem tártuk fel teljesen.

Leelőhelyünk környezetében ma nem találunk semmiféle vízfolyást. Az 1792-ben készített Zala megye térképen viszont Ung pusztát keletről a mai állapotnál északabbra eredő Harc-földi-vízfolyás, nyugatról pedig egy abba tartó erecske határolja (TOMASICH 1792; 1. kép 4.). A középkori falu lakói számára egykor az élet alapfeltételét jelentő patakocskák helyén ma a domboldalról lefolyó esővizet elvezető, időszakosan nedves völgyeket láthatunk.

2. Az Árpád-kori templom

A feltárás során tisztáztuk a templom kiterjedését, méreteit és építésének módját.

Az épület 130 cm vastag alapfalai 70–75 cm-re mélyedtek a világos-sárga löszös agyag altalajba. Az alapárkokba 50 cm magasan kékesszürke, alakatlan, lapos homokkőlapokat helyeztek (2. kép 3; 3. kép 2.) A lapok közeit kötörmelékkel töltötték ki. Kötőanyagként agyagot döngöltek a kövek közé. A kőlapok fölé két rétegben keményre tömörített agyagréteget terítettek. Az alsó 10–15 cm vastag, világosabb árnyalatú, a felső 5 cm vastag, sötétebb sárga színű. A kettőt vékony (0,5–2,5 cm-es) meszes csik választotta el egymástól. Végezetül agyagba rakott téglákkal borították be az alapozást. A téglák 30 × 15 cm-esek, 5 cm vastagok. Az alapozás külső szélét igyekeztek ép téglákkal kirakni, a többi részre deformálódott, illetve töredékes darabok kerültek zömmel.

A kibontott alapfalak egy kisméretű, félköríves szentélyzáródású, jól keletelt (eltérés dél felé 6°) templomalaprajzot tártak elénk. Az épület teljes hossza

10,50 m. A hajó belső mérete $5,20 \times 4,50$ m, a hajóval majdnem egy szélességű, kisebb ívű szentélyé pedig $3,10 \times 2,70$ m (2. kép 1.).

A felmenő falak habarcsba rakott téglából épültek, amit mindössze a hajó északkeleti sarkánál eredeti helyzetben talált néhány téglá, valamint a szentély északi és déli szélén egy-egy foltban megfigyelhető habarcsréteg jelzett. A szentély falának bontásakor előkerült egy lekerekített szélű, pelyvával soványított anyagú *idomtégla* töredéke³ (KBM RGy 2007.288.99; 4. kép 1.) is. A nyílászárók kereteit homokkőből faragták, egy vörös, élszedett, 10×8 cm-es töredék (KBM RGy 2007.288.93; 4. kép 2.) és egy fehér, hosszanti vajatokkal tagolt, 18×12 cm-es darab (KBM RGy 2007.288.92; 4. kép 3.) tanúsága szerint. Mindkét *faragott kötötredéket* az alábbiakban ismertett 2. objektum betöltésében találtuk.

Az északi hajófal keleti felében, az alapozás tetejét borító téglák között több másodlagosan megégett darabot figyeltünk meg, az északkeleti sarok és szentély találkozásánál pedig 8–12 cm vastag, faszenes réteg mutatkozott a téglák szintjén (2. kép 1–2.).

A templom belsejét csak kisebb mértékben tudtuk átvizsgálni, a bevezetőben már jelzett anyagi okok miatt. A nyugati fal mellett nyitott kutatóárokban két egymásba ázott, építési törmelékkel kevert földdel visszatöltődött beásás (2. és 3. objektum: 2. kép 1.) részletét bontottuk ki. A beásásokkal megbolygatták kissé az északi hajófal-alapozásnak az épület belseje felé eső oldalán az alapozás tetejét borító téglasort. A 2. számú beásás keleti szélét a hajó keleti negyedében nyitott kutatóárokban találtuk meg. A betöltésében előkerült leletek közül – a két faragott kötötredéken kívül – egy vékony, *poncolt díszű bronzlemez* apró darabja (KBM RGy 2007.288.90.) és egy késő középkori *fazékalj töredéke* (KBM RGy 2007.288.91.) említésre méltó. Volt benne még néhány kovácsoltvas koporsószőg. A 2. objektum keleti szélé mellett egy 40 cm széles, váltakozó világos és sötétebb agyagréteg betöltésű, a nyugati hajófallal párhuzamos, árok-szerű jelenség részletét (8. objektum: 2. kép 1.) tártuk fel. A részlet alapján rendeltetése nem határozható meg. A 2. és a 3. objektum – betöltésük alapján – a templom pusztulása után keletkezett 'kincskereső' gödrök lehettek.

A templom feltárása során igen kevés leletet találtunk. A fentiekben ismertetettek kivételével, a hajó falainak (Ny-i fal = 4. objektum, D-i fal = 5. objektum, É-i fal = 6. objektum, szentély fala = 7. objektum) bontása közben három késő középkori *fazéktöredék* (KBM RGy 2007.288.95–96.), egy *pohár peremtöredéke* (KBM RGy 2007.288.97.) és egy négyzetes szájú, tál alakú *kályhaszem töredéke* (KBM RGy 2007.288.94.), továbbá két kovácsoltvas pánttöredék (KBM RGy 2007.288.100–101.) volt említésre méltó.

A templommaradvány állapota jól mutatja az intenzív mezőgazdasági művelés és az annak következtében fellépő talajerózió romboló hatását: A szántóterületen kívül, a fás-bokros, meredek domborzaton, a szentély és hajó keleti sarkai fölött 50 cm vastag, építési törmelékkel keveredett földréteg borította az alapokat (2. kép 2; 3. kép 1.). Nyugati és déli irányban, a domboldalon megindult felszínpusztulás miatt ez a réteg elvékonyodott, a hajó nyugati harmadában az alapozás legfelső, téglarétege olyan közel került a mai felszínhez, hogy azt az eke elérte (3. kép 3.), és a téglákat eredeti helyzetükből kifordította. Ezek, a szántás tetejére került darabok hívták fel a figyelmet az épületre.

A feltárt alap mérete, arányai, a szentély alakja az Árpád-kori templomok sajátosságait mutatja. A környék korabeli gyakorlatának megfelelően a felmenő falakat téglából emelték, a nyílászárókat kőkeretekkel készítették. A jellegzetes építészeti részletek híján a templom építési idejének közelebbi meghatározására egyetlen támpont, a kőalapozás kínálkozik. A Nyugat-Dunántúl Árpád-kori téglatemplomairól írt monográfiájában Valter Ilona ugyanis megállapította, hogy a vidék korai, 11–12. századi templomainak alapjai kőből készültek, akkor is, hogyha a falakat téglából építették (VALTER 2004, 50–51, 54, 111.). A Zala megyei példák zömmel rotundák, kivéve az Árpád-kori Páh falu Alsópáhok–Ótemető lelőhelyen feltárt maradványait (VALTER 2004, 50, 7. ábra), valamint a középkori Szentmihályfalva Böde határában ma is álló templomának a gótikus bővítés előtti alapjait (VALTER 2004, 111, 37. ábra). De ide sorolható a Zalavár–Várszigeten feltárt és újjáépített plébánia-templom is (VALTER 2000, 62.).

3. A középkori település

A középkori település felszíni nyomait a keskeny, meredek oldalú dombgerincen, valamint a domb déli és kisebb mértékben a nyugati oldalán 500 méter hosszan, 100 méter szélességben lehetett megfigyelni a szántásban. A felületen egy sorban faszenes, paticsos, hamus foltok jelentkeztek, sok Árpád-kori és késő középkori kerámiával (EGYHÁZI 2004). A feltárt templom nem a domb tetején, hanem déli lejtőjén, a gerinc keleti, meredekebb szélén helyezkedik el, nagyjából a felszínen mutatkozó település-hossz felénél (1. kép 2.).

A feltárás megkezdésekor még nem aratták le a kukoricát, így nem állt módunkban megkeresni a terepbejárásakor megfigyelt foltokat. A templomtól északra, 120 méterre, a domb tetején nyitott kutatóárokban egy késő középkori objektum részlete bukkant elő (1. objektum: 3. kép 4.). Az objektumnak 540×300 cm-es részét tártuk fel, így annak alakját és rendeltetését

nem sikerült tisztázni. Alja 60 cm-re mélyedt az altalajba. Szürke, laza, foltokban hamus, patiosos betöltésében igen sok kerámia, kő és fém lelet volt.

4. A település leletanyaga

Az 1. objektumból viszonylag sok kerámiatöredék: főleg edénytöredék és néhány agyaggolyó került elő. A kerámiák a kidolgozás finomsága, díszítése, színe szempontjából változatos képet mutatnak. Előkerült néhány kovácsoltvasból készült tárgy (kések, szögek) és egy öntötödék, illetve két különleges bronz veret. Üvegből csak egy kis, valószínűleg palackhoz tartozó nyaktöredéket találtunk. Az objektumban volt még néhány vörösre égetett, homokkal és pelyvával soványított tégladarab, illetve őrlőkő töredék és köeszköz.

Az objektumból viszonylag sok állatsont (169 db) került elő. „Az állati maradványok többsége háziállatokból (sertés, szarvasmarha, juh/kecske, tyúk, ló illetve kutya, macska) származik, de néhány vadállati lelet (őz, nyúl) is megtalálható. A halászatot egy halmaradvány igazolja. A leletanyag egésze konyhahulladéknak tekinthető, a töredékek többségét intenzíven darabolták, friss törésfelületek alig találhatók.” (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007)

A leletanyag jól illeszkedik a nyugat-dunántúli késő középkori lelethorizontba, legközelebbi párhuzamaik a Szentmihály, Nagykeszi, Kisbuda, Mihon és Sarvally falvak ásatásain előkerült leletanyagban találhatóak meg. (HOLL 1987; HOLL–PARÁDI 1982b; H. SIMON 1996; KVASSAY 1996; KVASSAY 2005; HOLL–PARÁDI 1982)

4.1 Kerámia

Az edénytöredékeket homokkal, illetve csillámos homokkal és aprókaviccslal soványították, korongon készítették. Az asztali edények jól iszapoltak, finom tapintásúak. Az edényeket sekélyen bekarcolt vonalakkal és hornyolatokkal, illetve vörös színnel festett mintával díszítették. Vörös, vörösesbarna, barna, barnásszürke és szürke színűre égtek ki, az asztali edények között vannak rózsaszínű, sárgásfehér és fehér színűek is. Az előkerült töredékek nagy része kormos.

A kerámiatöredékek többsége a 15–16. századra keltezhető, azonban keveredett a gödörbe néhány Árpád-kori edénytöredék is. Ezek csillámos homokkal és aprókaviccslal soványított, kézi korongon felépített fazekak töredékei, kihajló, elkeskenyedő végű peremmel. Oldalukon vízszintesen bekarcolt vonalakkal díszítettek (5. kép 16.). Van olyan aljtöredék, aminek az alján fenékbélyeg nyoma látszik (5. kép 17.). A töredékek többsége szürke-barna foltosra égetett, az egyikén megfigyelhető volt, hogy kívül barnászörsre

égett agyagréteggel simították el. Az edénytöredékek mellett előkerült egy lapított gömb alakú, vörös és foltokban szürke színűre égetett, rossz megtartású agyaggolyó töredéke is.

A 15–16. századi edénytípusok:

Fazék

A kerámiaanyag legnagyobb részét a fazekakhoz tartozó töredékek teszik ki. Kiegészíthető nem került elő, a peremátmérők alapján kis- (12–13 cm) és közepes (15–18 cm) méretűek lehettek. Homokkal, illetve csillámos homokkal és aprókaviccslal soványítottak, korongon készültek. A fazekak többsége nyújtott, a vállánál kiszélesedő formájú (6. kép 20, 28.), mint amilyenek a Gellénházán előkerült fazekak között láthatóak (H. SIMON 1996, 5. kép 1; 7. kép 7.). Azonban néhány töredék rövid nyakú, hasánál kiszélesedő formájú fazékhoz tartozhat (6. kép 14.), amihez nagyon hasonló a Szentmihály falu ásatásáról közölt edény (HOLL 1987, 4. kép 1.). A legtöbb fazék pereme kihajló, szalagos (6. kép 8, 29.), több ilyen ismert Gellénházáról is (H. SIMON 1996, 3. kép 11, 14.). Némelyik perem bordával tagolt (5. kép 15; 6. kép 3.), ilyeneket a Csesztreg–Mihomi erdőn találtak (KVASSAY 2005, 4. kép 2, 5.), illetve néhány peremtöredék fedőhornyos kiképzésű (5. kép 14; 6. kép 25.), amilyenek a gellénháza–városréti anyagban is láthatóak (H. SIMON 1996, 3. kép 7, 12.). A fedőhornyos, fodros peremtöredékhez (6. kép 7.) hasonló darab került elő Nagykesziről és Alsórajk–Kastélydombról (HOLL–PARÁDI 1982b, 190, 13. kép 21; SZŐKE 1996, 153. tábla 6.). Van még egy lekerekített (6. kép 14.) és egy kihajló, legömbölyített peremtöredék is (5. kép 4.), ami igen hasonló az ozorai leletanyagban láthatóhoz (FELD–GERELYES 1989, 6. kép 3.). Két kis fazék pereme kihajló, ferdén levágott (5. kép 7; 6. kép 21.). A fazekak oldala hornyolt (5. kép 4.) vagy sekélyen bekarcolt vízszintes vonalakkal díszített (5. kép 6.), illetve az egyik töredéken barnás-sötétvöröses színnel festett sáv van (6. kép 5.). Az egyik aljtöredéken erősen kopott fenékbélyeg látható. Az edények vörös, vörösesbarna, barna, barnás-szürke, szürke színűek, kívül kormosak.

Összességében a dióskál–ungi-pusztai fazekak legjobb analógiái a Bánokszentgyörgy–Szentmihály, Gellénháza–Városrét lelőhelyeken előkerült, a 15. század második felére – a 16. század első felére keltezett leletanyagban találhatóak meg (HOLL 1987, 162–163; KVASSAY 1996, 69–95; KVASSAY 2005, 328–331; H. SIMON 1996, 202–203.).

Fedő

8 fedőhöz tartozó töredék került elő, köztük egy volt kiegészíthető (6. kép 1.). Homokkal, illetve

csillámos homokkal és aprókaviccslal soványítottak, korongon készültek. A fedők többsége kúpos illetve harang alakú, fedőgombos, peremük ferdén levágott. A fedők peremátmérőjük alapján kis- és közepes méretűek, a fazékatmérőknek megfelelően. Vörös, illetve szürke színűek, kormosak. Párhuzamaik megtalálhatóak a Gellénháza–Városrétről és Sarvalyról előkerült leletanyagban (H. SIMON 1996, 203; HOLL–PARÁDI 1982, 98, 46. kép 1.).

Egy barna-szürke foltos, tálka alakú, fedőgombos fedő töredékei voltak még az objektumban, melynek pereme kifele húzott, egyenes, ferdén levágott. Fedőgombja kúpos, bekarcolt vonalakkal tagolt, töredékes. A fedőgomb körül hornyolattal díszített. (5. kép 5.) Hasonló, csak többszörösen tagolt fedőgombbal rendelkező, valószínűleg stájerországi vagy ausztriai fedő került elő a bajcsai várból (KOVÁCS 2002, 203, 280.), illetve néhány, osztrák formát utánzó, lapos tányér alakú fedő a kőszegi vár 15. század második fele – 1500-as évek közötti időből származó rétegéből (HOLL 1992, 30, 47. kép 12–14.).

Korsó, kancsó, palack

Több nyak-, oldal- és aljtöredéknél nem dönthető el, hogy korsó, kancsó vagy palack töredéke-e. Jól iszapoltak, finom tapintásúak. Egyes töredékek oldalán hornyolt díszítés látható (6. kép 4.) és vannak olyan töredékek, amelyeken vörös színnel festett sávok vannak. Az egyik szürkére égetett töredéket kívül fehér engobbal vonták be, amit vörössel festett vízszintes sávokkal díszítettek.

Palack

Két hengeres, bordával tagolt szájú palack töredéke került elő. Az egyik rózsaszínűre égetett, szájára vörös színnel hullámos sáv van ráfestve (6. kép 2.). A másik szürke színű, kívül fényezett felületű (5. kép 8.). Kissé eltérő peremkiképzésű, 15–16. századi szürke, fényezett felületű palack került elő a Hahót–Telekszegen feltárt kút betöltéséből, illetve ismert egy hasonló formájú, világosbarna, vörös festéssel díszített 16. századi palack Bajcsáról (KVASSAY 1996b, 240; KOVÁCS 2001, 12. kép 6.).

Korsó

A leletanyagban volt egy kiöntőcsöves korsó töredéke, a kiöntőcső vörössel festett sávokkal díszített (6. kép 10.). Hasonló formájú kiöntőcsöves korsó került elő Sarvalyon a 10. házból (HOLL–PARÁDI 1982, 48. ábra 2.). A kőszegi vár 15. század második fele – 1500-as évek közé datálható rétegéből és Mihon faluból ismertek még kiöntőcsöves tároló korsók (HOLL 1992, 31, 133. kép 1–2.; KVASSAY 1996, 84, 14. kép 2.).

Pohár, bögre

Összesen 7 olyan töredék került elő, amelyik valószínűleg pohárhoz tartozhatott. Peremátmérőjük 5–8 cm közötti. A töredékek jól iszapoltak, finom tapintásúak,

homokkal, illetve csillámos homokkal és aprókaviccslal soványítottak, korongon készültek. Két töredéknek tölcselesen kiálló, lekerekített pereme van (5. kép 1, 3.), amihez hasonló, 15. századi poharak Vácra kerültek elő (MIKLÓS 1991, 36. tábla 8, 37. tábla 4.). Az egyik töredéknek kihajló, lekerekített pereme van (5. kép 10.), egy másik töredéknek pedig tagolt pereme (6. kép 15.). Az első analógiája a Mihon falu poharai között (KVASSAY 2005, 7. kép 2.), míg a második az ozorai leletegyüttesben találhatóak (FELD–GERELYES 1985, 8. kép 1; FELT–GERELYES 1989, 14. kép 4.). Néhány töredék oldala sekélyen bekarcolt hornyolatokkal díszített. Vöröses-rózsaszín, sárgásfehér-fehér és szürke színűre égetettek.

Csillámos homokkal és aprókaviccslal soványított, korongolt, a fazekakhoz hasonló, a vállánál kiszélesedő formájú bögrékhez tartozó töredék 4 db került elő. Peremátmérőjük 8–10 cm. Peremük kihajló, lekerekített (6. kép 20.) vagy tagolt (6. kép 24.), amihez hasonlóak láthatóak a sarvalyi anyagban (HOLL–PARÁDI 1982, 44. kép 1.). Oldalukon sekélyen bemélyített hornyolatokkal díszítettek. Az egyik oldaltöredéken vörös színnel festett díszítés látszik (6. kép 17.). Vörös, barna, szürkésbarna színűre égetettek, némelyik kormos.

Agyaggolyó

Két ép agyaggolyó volt az objektumban. Az egyik lapított gömb formájú, a másik alul lapos, felül gömbölyű testű, vörös illetve szürke színű (6. kép 9.).

4.2 Fémek

Ruhaveret

Két bronzból készült, kerek ruhaveret került elő. A vereteken nehezen kivehető, stilizált négylábú állatot ábrázoló, préselt minta van. A két kis lyuk felerősítésül szolgálhatott. Mindkét veret sérült, az egyik törött (4. kép 4–5.).

A Perkáta–Kőhalmi-dűlő 141. és 183. sírjából, a Kiskunhalas–Fehértó partján és Kelebiáról kerültek elő hasonló, csak kicsit díszesebb, „oroszlánt” vagy „farkast” ábrázoló ruhaveretek (HATHÁZI 2004, 38–44; ZSÁMBÉKY 1983, 122, 4. kép; KŐHEGYI 1972, 2. tábla 6.). Szabó Kálmán Kecskemét környékéről mutat be ilyen, „sárkányt” ábrázoló, 14. századi ruhadíszeket (SZABÓ 1938, 51, 250. kép). „Oroszlános” övveretek kerültek elő Mohács–Csele-patak 70. sírjából és a benei temető 51. sírjából (FEHÉR 1955, 220; SZABÓ 1938, 67.).

Az idézett préselt ruhadíszek a 13/14. század fordulójától a 14/15. század fordulójáig divatban voltak, motívumkincsük szerves egységet alkot a pecsétek, pénzek egyéb ötvöstárgyak, sőt a padlótéglák és kályhacsempék díszítő elemeivel is (HATHÁZI 2004, 82.).

Zala megyéből, a Szentmihály falu és Hahót–Alsófakospusztá kolostorának ásatásán került elő olyan 15–16. századi kályhacsempe, amin hasonló, „népiesen stilizált farkas” látható (HOLL 1987, 163–165, 7. kép 1; VÁNDOR 1996, 82. tábla 5.).

Kés

A gödörben 6 db kés volt, ebből 2 db csak kis töredék. Mindegyik kés nyéltüskés, pengéjük különböző, hegyük letörött. A nyéltüske a penge középvonalába esik.

Két késnek az éle egyenes, az egyiknél a penge háta egyenesen indul, majd a hegye felé megtörik (4. kép 10.), a másiknál a penge háta enyhén ívelt (4. kép 11.). Az első késhez hasonlóak kerültek elő a sarvalyi 26. ház udvarán és Csepelyen (HOLL–PARÁDI 1982, 140. tábla 14; KOVALOVSKI 1969, 246–247, 35. tábla 7.), illetve enyhén ívelt hátú kés látható a kaposvári anyagban (BÁRDOS 1987, XVI. tábla 3.). Az egyik kés pengéjének háta egyenes, éle enyhén ívelt (4. kép 12.). Ehhez hasonlóak Sarvalyon a 10. ház 1. pincéjéből és a 26. ház pincéjéből, illetve Pilisszentkeresztről ismertek (HOLL–PARÁDI 1982, 101. tábla 1, 137. tábla 11. és 22. tábla 1–2.; HOLL 2000, 42. tábla 5.). Van egy olyan kés, amelyiknek a pengéje a hegye felé szélesedik (4. kép 13.). Ilyen az ozorai és a kaposvári leletegyüttesben is látható (GERE 2003, 70, 44. tábla 1; BÁRDOS 1987, XIX. tábla 6.). A nyéltüskés kések a 13–14. századra jellemzőek, de még a 15. század folyamán is előfordulnak (HOLL 1982, 69.).

Szög

Több szög töredéke került elő, köztük egy jó állapotú, T-fejű szög. Szára téglalap átmetszetű, feje téglalap alakúra kalapált.

Tolókulcs

Két darab, vasból készült tolókulcs töredéke került elő, az egyiknek a gyűrűs kialakítású vége (4. kép 7.), a másiknak a téglalap átmetszetű, rúdvasból kalapált szára (4. kép 6.). Gyűrűs végű tolókulcsok láthatóak az ozorai és a sarvalyi anyagban is (GERE 2003, 124, 226, 2. kép; HOLL–PARÁDI 1982, 128. tábla 7.), illetve a másodkihoz hasonlót a sarvalyi 17. ház 1. helyiségében találtak (HOLL–PARÁDI 1982, 107. tábla 8.). A sarvalyi és ozorai párhuzamok alapján a 15–16. századra keltezhetőek (HOLL–PARÁDI 1982, 52; GERE 2003, 124.).

Vaskarika

Lekerekített téglalap átmetszetű, vasból kovácsolt (4. kép 8.).

Óntárgy

Előkerült a gödörből egy félkör alakú, háromszög átmetszetű, ólommal vagy ónnal ötvözött, kis méretű fém tárgy (4. kép 9.). Mindkét végét borda tagolja, az egyik alatt kis karika töredéke látszik, ami egy tengelyre való felerősítést szolgálhatott, a másik végén a

borda alatt törött. Közvetlen párhuzamát nem találtam, valószínűleg edényhez tartozhatott.

4.3 Kőeszközök

Az objektumban több tűzcsholásra használt kovakő, egy fenőkő (5. kép 20.), több kézi őrlőkő töredék (5. kép 19.) és egy valószínűleg kézi őrlőkőhöz tartozó, kocka alakúra csiszolódott marokkő volt (5. kép 18.). Ehhez az utóbbihoz hasonló darab látható a kaposvári anyagban is (BÁRDOS 1987, XXV. Tábla 7.).

4.4 Összefoglalás

A fent idézett párhuzamok alapján elmondható, hogy a Dióskál–Ungi-pusztá lelőhelyen részben feltárt 1. objektumból előkerült kerámia a 15. század második felére – a 16. század első felére keltezhető és jól illeszkedik a nyugat-dunántúli faluásatásokon előkerült késő középkori lelethorizontba. A fém leletanyag egy része – a ruhaveretek és a kések – inkább a korábbi idősakra, a 14–15. századra jellemző, míg például a tolókulcsok a 15–16. századra. A leletanyag alapján az 1. objektum a 15. század második felére – a 16. század első felére datálható.

5. Történeti adatok

Ung első ismert okleveles adatai 1251-ből és 1273-ból származnak: a szomszédos Palkonya (az elpusztult falu a mai Dióskálba olvadt) és Kerecseny települések határjárásában említik a falut (HOLUB 1933, 915.). Valószínű, hogy a környező falvakkal (Aracska – a mai Egeraracska –, Szentmárton – a mai Zalaszentmárton –, Kál – a mai Dióskál –, Pacsa, valamint a településrészt képező Tüttös, Rajk – a mai Alsó- és Felsőrajk –, Kerecseny, Szabar – a mai Zalaszabar –, és az elpusztult Isabor, Beken, Bezzegd, Hégenföldre, Bagota, Jakabfalva, Szegfalu, valamint Palkonya: HOLUB 1929, 75–85; 1. kép 3.) együtt Ung is a zalai vár földje lehetett eredetileg. A forrásokban Ung és Ong névalakban említett település szerepel a 14. század elején készült, hamis 1019-i zalavári alapítólevélben, az apátságnak dézsmát fizető falvak felsorolásában. A 14. század első felében a környező települések zömével együtt már a Hahót nemzetség kezén volt a falu. Leszármazottaik, az alsólendvai Bánfiak hűtlenségbe estek és elveszítették birtokaikat, amiket az Ostfiak kaptak meg. 1404-ben a két család kiegyezett, így végül a mai Zalaszabar környékén fekvő birtokok lettek az övéik, köztük Ung. Az Ostfiak és örökösök, a Molnáriak, nádasdi Darabosok voltak a falu urai a 17. század végéig. A 16. századi rovásadó

összeírások adatai szerint az 1530–1540-es években 7–9 volt az adózó porták száma, 1564-ben már csak 13 negyed, 1573-ban pedig 1 fél és 1 negyed porta szerepel (HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR, Ung 8, 9, 13, 23, 29.). 1566-tól kezdve egyre több a pusztá telek a faluban, 1568-ban részben, 1588-tól kezdve pedig teljesen prédiumpként szerepel a forrásokban (U et C 55:54; HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR, Ung 30.). Többé nem települt újra, területe – több más, a korszakban elnéptelenedett faluhoz hasonlóan – beolvadt Dióskál határába (*1. kép 4.*), aminek délnyugati sarkában az Ung- összetételű földrajzi nevek (v.ö. 1. l.) őrizték meg emlékét. Zala megye földrajzi neveinek gyűjtésekor, az 1960-as évek elején még az egykori templom és temető helyét is jól ismerték a helybeli lakosok: ezeket Templom-vári-, illetve Temetői-táblának nevezték.

Ung faluban a szőlőhegyen külső birtokosok is voltak, köztük a közelben fekvő nagykapornaki bencés apátság. Valószínű, hogy régi birtoka lehetett ez a szőlő az apátságnak, mert már az 1234-es, hamis oklevélben is szerepel (HOLUB 1933, 915.). Dióskál határában, a lelőhelyünktől északnyugatra elterülő szőlőhegyet a mai napig is Ungi-hegynek nevezik.

Ung déli szomszédja volt Jakabfalva, amely települést más néven *Völgyung*nak is hívták. A történeti irodalomban általában együtt tárgyalják a két helységet, azt sugallva, hogy egy településről van szó (CSÁNKI 1897, 120; HOLUB 1933, 918–919.). Holott Jakabfa első birtokosáról, Orratlan Jakabról (*Jacobus dictus Orrothlan*: ZO II, 137.) nyerte nevét és a család magvaszakadtával a szomszédos Rajkiak szerezték meg (HOLUB 1933, 916.). Jakabfalva Unghoz hasonlóan a 16. század második felében pusztult el, 1700-ra helyét benőtte az erdő (HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR, Jakabfalva 20.). Területe szintén Dióskál határába olvadt, ahol a Jakabfai-pusztá és a mára már megszűnt Jakabfai-major őrizték emlékezetét.

Ung temploma védőszentjének nevét nem ismerjük. Az egyház létezéséről is csupán két adat ismert: 1333-ban papja, György 40 kis dénár pápai tizedet fizetett (HOLUB 1933, 919.). 1472-ben pedig Mátyás király utasítja a veszprémi püspök vicariusát, hogy a zalavári egyház hatósága alá tartozó plébánosok, köztük Sebestyén ungi plébános fölött ne ítélkezzen (ZO II. 596.).

6. Összegzés

A középkori Ung falu történetének kezdetei bizonytalanok, de feltételezhető, hogy szomszédjaival (a ma is élő Aracsá (Egeraracsá), Kál (Dióskál), Szentmárton (Zalaszentmárton), Pacsa és Pacsatüttös, Rajk (ma Alsó- és Felsőrajk), Kerecseny, Szabar (Zalaszabar) továbbá a középkorban elpusztult Isabor, Bökény

(Beken), Bezzegd, Hégenföldre, Bagota, Jakabfalva, Palkonya és Szegfalu) együtt a zalai várnak a megye közepén, északról és keletről a Zala-folyó által határolt vidékén elhelyezkedő birtoktömbjéhez (ZSOLDOS 2000, 38.) tartozott. A várföldekről korabeli összeírás nem maradt fenn, csak a 13. század folyamán, a birtokviszonyuk megváltozása kapcsán keletkezett oklevelek utalásaiból tudható legtöbbször eredete. Ezeket nagyrészt az Atyusz és a Hahót nemzetség, valamint a Rajkiak kapták királyi adományul (HOLUB 1929, 75–92, térkép 80–81. oldal között). Az írott forrásokban 1226-tól feltűnő helységek már mint falvak szerepelnek, így minden bizonnyal korábban jöttek létre. Az Ung és közvetlen környezetében ismert 17 Árpád-kori településből azonban kevesebb, mint a fele, mindössze 8 falu él ma is.

Ung sorsa közös a főbb közlekedési útvonalaktól valamint a lokális központoktól egyaránt távol fekvő, ezáltal gazdaságilag hátrányos helyzetű kis településekével: az egyre fogyatkozó lakossága számára a 16. század közepétől, a Somogy megyei várak, majd 1566, Szigetvár eleste után sűrűsödő török támadások adták meg valószínűleg a végső lökést, hogy falujukat elhagyva, valamely nagyobb és védettebb településre költözzenek. A fennmaradt csekély számú okleveles forrásból elsősorban a falu birtoklástörténete olvasható ki. A település szerkezetére egyedül a mai művelt felszínen mutatkozó nyomok utalnak: a terepbejárás alkalmával az észak–déli irányú, keskeny dombhát tetején, valamint nyugati- és déli lejtőjén egy sorban megfigyelt, valószínűleg házhelyeket rejtő faszenes, paticsos, hamus foltok. A templom a házsorral ellentétes oldalon, a dombhát meredek keleti szélén állt. Hasonló településszerkezetet rögzítettek Bánokszentgyörgy határában, a középkori Szentmihály falu helyén (HOLL 1990, 193, 8–9. kép), avval a különbséggel, hogy ott a domb nyugati lejtője volt a meredekebb, így a házsor és a templom elhelyezkedése tükörképe az unginak. Az utóbbi falu helyét hosszú ideje szántják, ezért a telkeknek és a szántóföldeknek nem maradtak fenn felszíni nyomai, mint a beerdősült Szentmihály esetében (NOVÁKI 1990, 1. kép). Ez az egyszerű településszerkezet a kutatók szerint a 13. század második felétől kezdve vidékünk erdős területein is létrejött irtásfalvak jellegzetessége volt. Ennek ellentmond egyrészt, hogy Ung és a szomszédságában található települések már korábban létrejöttek, amint az írott források mutatják. Másrészt Valter Ilona feltevése, miszerint a várföldeken emelt korai (11–12. század eleje) templomok alapjai készültek kőből, míg az Árpád-kor későbbi szakaszára (12. század második fele – 13. század eleje) a téglalapozás a jellemző (VALTER 2004, 111.). Kis templomunk kőből készült alapozására alapozva szívesen

kijelentenénk, hogy Dióskál–Ungi-pusztá lelőhelyen Zala megye legkorábbi egyházainak egyikét tártuk fel. A történeti adatokkal ezt azonban csak feltételesen lehet alátámasztani. Az is elgondolkasztató, hogy helyszínünk közel fekszik a Keszthelyi-hegységhez, ahol

az alapozáshoz felhasznált hasonló homokkő előfordul. Ung falu maradványainak további kutatása és a környék elpusztult, egészen biztosan a királyi várfoldék közé tartozó településeinek egykor állott templomok feltárásával lehetne a dilemmát eldönteni.

Jegyzetek:

- ¹ M=1:10 000 méretarányú EOVS topográfiai térkép, 32–143 sz. lap: Ungi-pusztá; Papp L. – Végh J. (szerk.): Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg 1964, 281–283, 119/95, 98, 100, 102. Ung-összetételű földrajzi nevek.
- ² Ez úton is szeretnék köszönetet mondani Egyházi Dórának, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Keszthelyi Irodája akkori helyettes vezetőjének, valamint Frankovics Tibor osztályvezetőnek a feltárás pénzügyi forrásainak megteremtésében nyújtott segítségükért. Az ásatáson részt vettek, a rajzokat készítették: Kámán Beáta technikus, Fullár Zoltán és Mészáros Melinda egyetemi

- hallgató. A geodéziai felmérést Soós Zsolt és Vadász Norbert végezték. A leletanyagot a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága Megelőző Régészeti Feltárások Osztálya Kerámiarestaurátor műhelyében restaurálták. Az ásatási felvételeket Bicskei József, Fullár Zoltán és Kámán Beáta, a tárgyfotókat Bicskei József, a profilrajzokat Mészáros Melinda készítették. A térképmelléleteket Kvassay Judit szerkesztette és rajzolta.
- ³ A leletanyag a Keszthelyi Balatoni Múzeum Régészeti Gyűjteményében került elhelyezésre: KBM RGy 2007.288.1–103.

Irodalom:

BÁRDOS 1987

Bárdos E.: Középkori Templom és temető Kaposvár határában II. Somogyi Múzeumok Közleményei 8. (1987) 5–82.

CSÁNKI 1897

Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet. Budapest 1897.

EGYHÁZI 2004

Egyházi D.: Jelentés helyszíni szemlééről Dióskál, Ungi-pusztá. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattára 2661–2004.

FEHÉR 1955

Ifj. Fehér G.: Az 1949. évi Mohács–Csele-pataki mentőásatás. Archaeologiai Értesítő 82 (1955) 212–228.

FELD–GERELYES 1985

Feld I.–Gerelyes I.: Késő-középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból. ComArchHung 1985. 163–184.

FELD–GERELYES 1989

Feld I.–Gerelyes I.–Gere L.–Gyürky K.–Tamási J.: Újabb késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból. ComArchHung 1989. 176–207.

GERE 2003

Gere L.: Késő középkori és kora újkorai fémleletek az ozorai várkastélyból. Opuscula Hungarica 4 (2003)

HATHÁZI 2004

Hatházi G.: A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon. Opuscula Hungarica 5 (2004)

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Zala Megyei Levéltár XV. 14. Zala megyére vonatkozó helytörténeti adattár 23. doboz, Ung. Kézirat, Zalaegerszeg.

HOLL 1987

Holl I.: A középkori Szentmihály falu ásatása I. Az I. ház és kályhája. ZM 1 (1987) 161–178.

HOLL 1990

Holl I.: A középkori Szentmihály falu ásatása II. ZM 2 (1990) 189–208.

HOLL 1992

Holl I.: Kőszeg vára a középkorban. Bp. 1992.

HOLL 2000

Holl, I.: Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis. Varia Archaeologica Hungarica 11 (2000)

HOLL–PARÁDI 1982

Holl, I.–Parádi, N.: Das Mittelalterliche Dorf Sarvaly. Fontes Archaeologici Hungariae Bp. 1982.

HOLL–PARÁDI 1982b

Holl I.–Parádi N.: Nagykeszi középkori falu kutatása. VMMK 16 (1982) 181–202.

HOLUB 1929

Holub J.: Zala megye története a középkorban I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.

HOLUB 1933

Holub J.: Zala megye története a középkorban III. A községek története. Kézirat. Pécs 1933. A kézirat gépelt másolata: Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattára 83. Az idézett oldalszámok erre a gépelt másolatra vonatkoznak.

KOVÁCS 2001

Kovács, Gy.: Ceramic finds from the Bajcsa Fort (1578–1600) Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 52 (2001) 195–221.

KOVÁCS 2002

Weitschawar/ Bajcsa-vár. Egy erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk.: Kovács Gy. Zalaegerszeg, 2002.

KOVALOVSZKI 1968

Kovalovszki J.: Ásatások Csepelyen. VMMK 8 (1968) 235–252.

- KŐHEGYI 1972
Kőhegyi M.: XIV. századi ezüskincs Kelebiáról. *Cumania* 1 (1972) 2005–213.
- KVASSAY 1996
Kvassay J.: 15–16. századi ház a középkori Mihon falu területén. In: *Fejezetek Csesztreg történetéből. Zalai Kismonográfiák* 2 (1996) 69–95.
- KVASSAY 1996b
Kvassay, J.: Das mittelalterliche Dorf Buzád (Sárkány)-sziget von Hahót–Telekszeg. *Antaeus* 23 (1996) 219–242.
- KVASSAY 2005
Kvassay, J.: The medieval settlement at Csesztreg–Mihomi erdő. *Antaeus* 28 (2005) 321–346.
- KVASSAY 2007
Kvassay J.: Dióskál, Ungi-puszt. Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest 2007, 190.
- LICHTENSTEIN–TUGYA 2008
Lichtenstein L. – Tugya B.: 15/1. Dióskál–Ungi-puszt. lelőhely archeozoológiai értékelés. Kézirat. ZGM Adattár 3347–2008.
- MIKLÓS 1991
Miklós Zs.: Leletmentés a középkori Vác területén. *Váci Könyvek* 5 (1991) 7–108.
- NOVÁKI 1990
Nováki Gy.: A középkori Szentmihály falu földvára és szántóföldjei. *ZM* 2 (1990) 209–220.
- H. SIMON 1996
H. Simon K.: Árpád-kori és késő középkori leletek Gellénháza–Városrét lelőhelyen. (Kisbuda falu középkori leletei) *ZM* 6 (1996) 197–220.
- SZABÓ 1938
Szabó K.: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest, 1938.
- SZŐKE 1996
Szőke, B. M.: Die Prämonstratenserpropstei von Alsórajk–Kastélydomb. *Antaeus* 23 (1996) 251–306.
- TOMASICH 1792
Tomasich, J.: Comitatus Zaladiensis jussu inelytorum statuum et ordinum ichnographice delineatus. Aeri inc. per Chris. Junker. Vindobonae 1792.
- U et C 55:54
Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et Conscriptioes). Arcanum adatbázis. Budapest 2004.
- VALTER 2000
Valter I.: Egyházszervezés, kolostorok, templomok a 11–13. században. In: Kostyál L. szerk.: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Hely és év nélkül.
- VALTER 2004
Valter I.: Árpád-kori tégltemplomok a Nyugat-Dunántúlon. *METEM Könyvek* 43. Budapest, 2004.
- VÁNDOR 1996
Vándor, L.: Archäologische Forschungen in den mittelalterlichen weltlichen und kirchlichen Zentren des Hahót–Buzád-Geschlechts. *Antaeus* 23 (1996) 183–218.
- ZO II
Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy I., Véghegyi D., Nagy Gy. II. kötet. Budapest, 1890.
- ZSÁMBÉKY 1983
Zsámbéky M.: 14–15. századi magyarországi kincsleletek. *Művészettörténeti Értesítő* 32 (1983) 105–128.
- ZSOLDOS 2000
Zsoldos A.: Zala megye birtokviszonyai az Árpád-korban. In: Kostyál L. szerk.: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Hely és év nélkül.
- RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA:
ComArchHung Communicationes Archaeologicae Hungariae
VMMK Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
ZM Zalai Múzeum

Árpadian Age church and remains of the Medieval village of Ung at Dióskál

The remains of the deserted medieval village and church were localised and identified on report of local inhabitants by the experts of the National Office of Cultural Heritage. The office provided the resources of the archaeological investigation in 2006.

The 500 × 100 m site lies south of Dióskál, on the southern and western slope of a north-southern ridge of a hill. In the middle of the site the foundation walls of a small (10,50 × 7 m), well orientated church and some remains of the settlement were excavated. The above size, the layout (rectangular nave with semi-circular apse) as well as the method of groundwork (amorphous sandstone with clay as binding material) suggest that it was erected in the early period of the Árpadian Age. The walls of the church were built of brick and the frames were carved of stone.

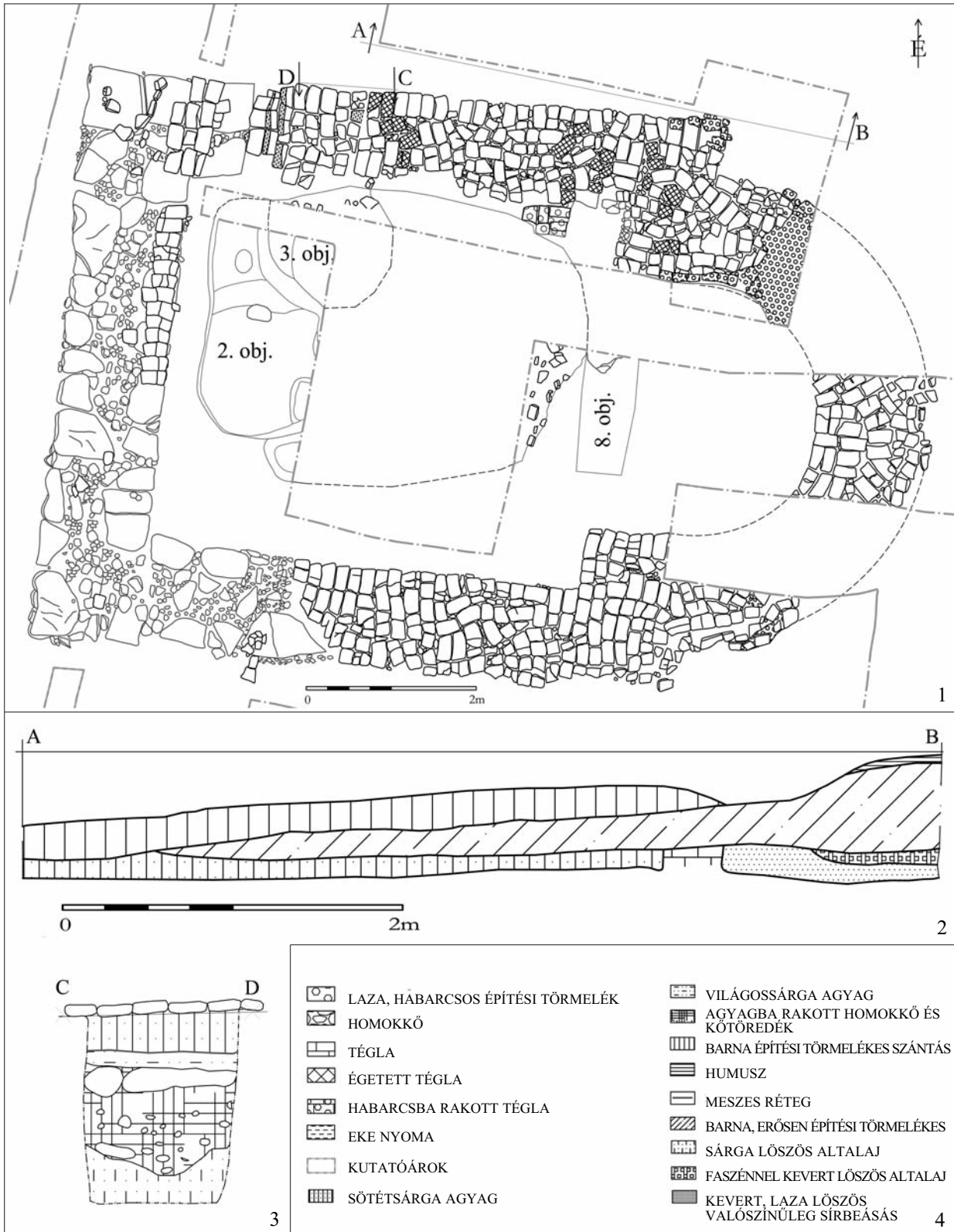
The origins of the village Ung may be earlier than 1251 when it appears for the first time in the written sources. The settlement, owned by the Hahóts and from 1404 by the family Ostfi, was deserted at the end of the 16th century. The geographic names at the south-western corner of Dióskál kept alive its memory.

We could investigate only a small territory of the village itself. The excavated feature-detail was not enough to identify its function but it provided rich ceramic, metal and stone finds as well as animal bones to get an impression of the settlement's life. The finds can be dated to the second half of the 15th and to the beginning of the 16th century and they resemble the material known from other 15–16th century village-excavations in the western part of Transdanubia.

Translated by Judit Kvassay

1. kép: Dióskál–Ungi-pusztá fekvése. 1: Dióskál földrajzi elhelyezkedése; 2: Dióskál–Ungi-pusztá régészeti lelőhely és feltárt területek; 3: A középkori Ung falu és környezete; 4: Ungi-pusztá Zala megye 1792-es térképén; 5: Jelmagyarázatok az 1–3. térképhez
 Fig 1: Location of Dióskál–Ungi-pusztá. 1: Geographic situation of Dióskál; 2: Archaeological site Dióskál–Ungi-pusztá and the excavated areas; 3: Medieval village Ung and its vicinity; 4: Ungi-pusztá on the map of Zala County from 1792; 5: Legend (Site, Excavated area, Deserted medieval village – possession of the County, Deserted medieval village – probable possession of the County, Church, Present day settlement)

2. kép: Templomfeltárás. 1: Ung Árpád-kori templomának alaprajza; 2: Pusztulási rétegek a templom É-i oldala mellett, A–B metszet; 3: Az alapozás C–D metszete; 4: Jelmagyarázatok az 1–3. rajzokhoz

Fig 2: Survey of the church. 1: Layout of Ung's Árpadian Age church; 2: Layers of devastation along the northern side of the building, section A–B; 3: Layers of the groundwork, section C–D; 4: Legend

1

2

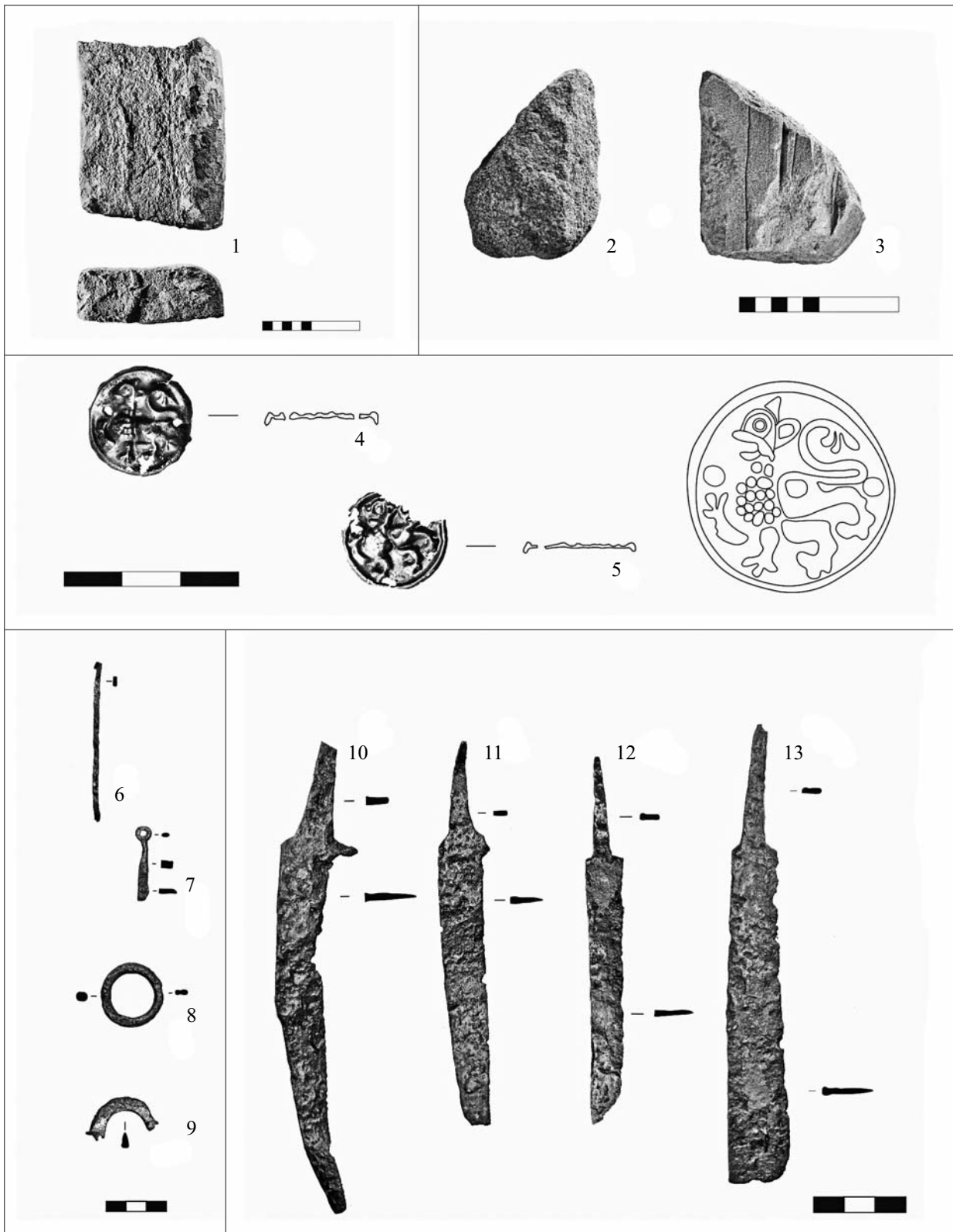
4

3

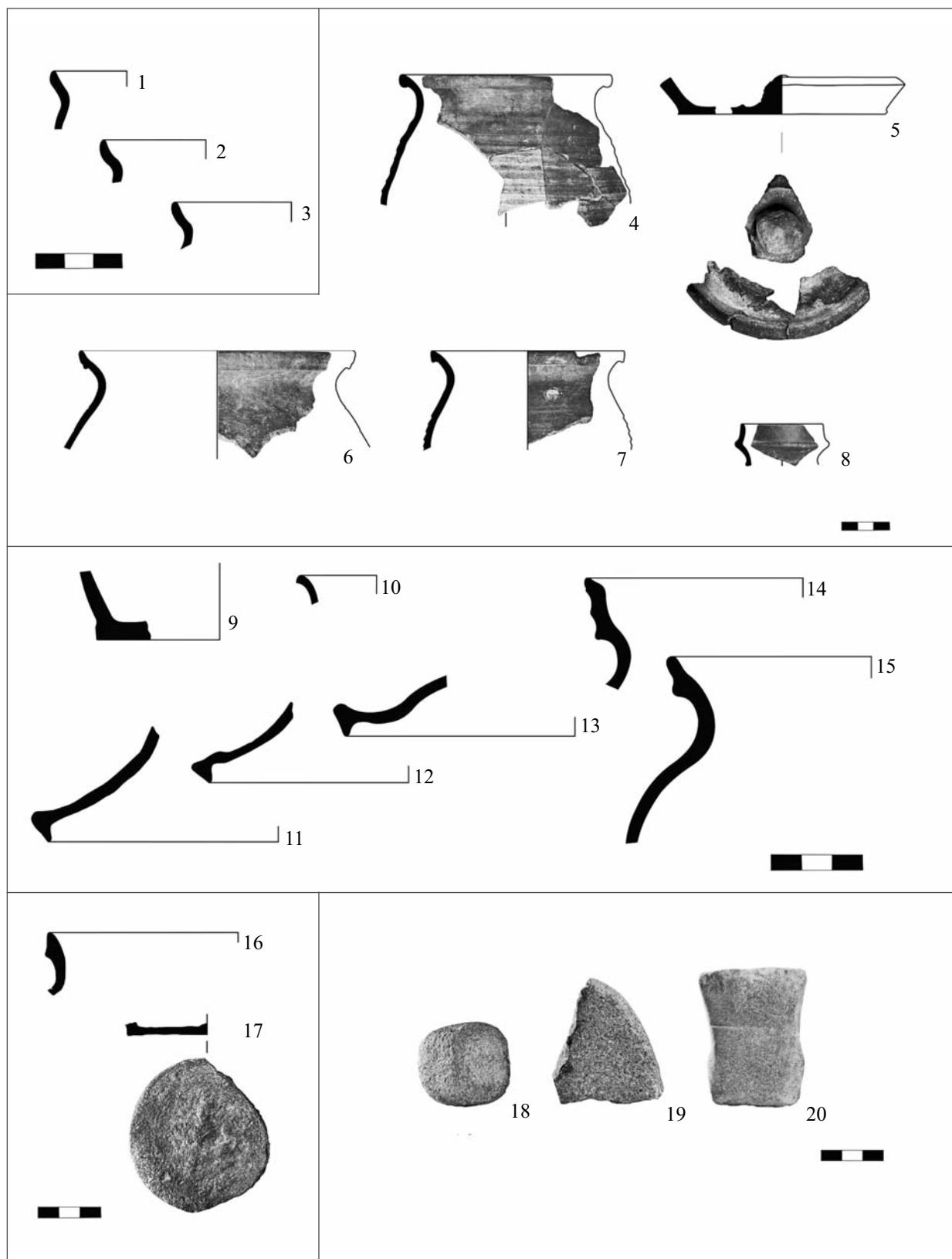
3. kép: Templom- és település feltárása. 1: A templom kibontott alapjai ÉNy-ről; 2: Az É-i hajófal kő és téglalapozása, É-ről; 3: Az alapozás szántással bolygatott téglarétege; 4: az 1. település-objektum

Fig 3: Survey of the church and the settlement. 1: Excavated foundation of the church, taken from NW; 2: Stone and brick groundwork of the northern wall of the nave, taken from N; 3: Brick layer of the groundwork, disturbed by ploughing; 4: Settlement-feature nr. 1

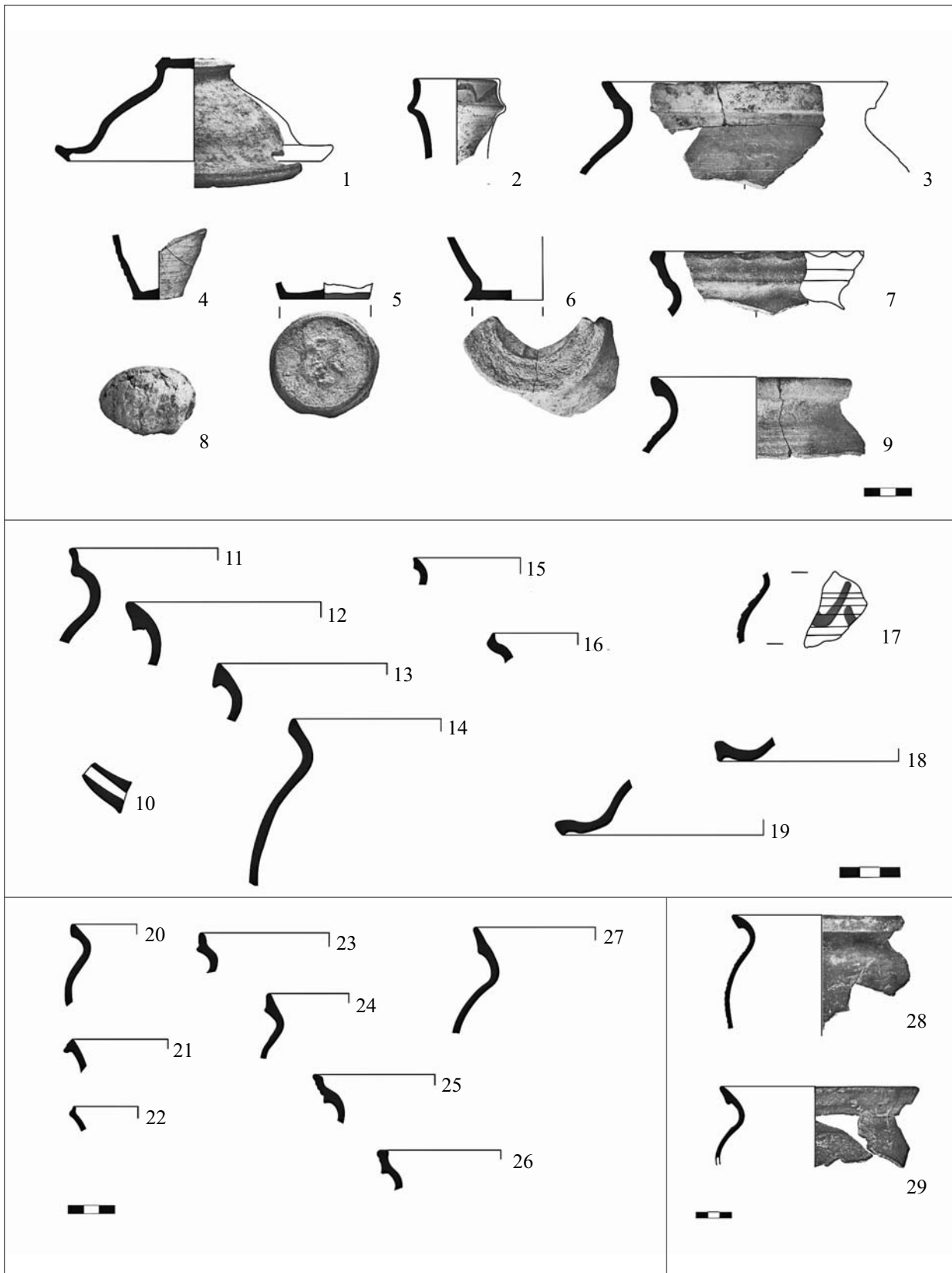

4. kép: Leletanyag: Építészeti tagozatok és fémek. 1: idomtégla töredék; 2–3: 2. objektum, faragott kő töredékek; 4–13: 1. objektum fém leletei

Fig 4: Finds: Building course and metal. 1: profiled brick fragment; 2–3: feature 2, carved stone fragments; 4–13: feature 1, metal finds

5. kép: Leletanyag: Kerámia és kőszerszók. 1. objektum (1–3. fehér kerámia; 4–17. szürke kerámia; 18–19. őrlőkövek; 20. fenőkő)
 Fig 5: Finds: Ceramics and stone artefacts. Feature 1 (1–3. white ceramics; 4–17: grey ceramics; 18–19: grinding stones; 20: sharpening stone)

6. kép: Leletanyag: Kerámia. 1. objektum (1–19. vörös kerámia; 20–29. barna kerámia)

Fig 6: Finds: Ceramics. Feature 1 (1–19. red ceramics; 20–29: brown ceramics)

Megyeri Anna

A Kaszter gyógyszerész család Zalaegerszegen a 19–20. században

Zalaegerszeg belvárosában, a Kazinczy téren áll a város egyik védett épülete. A ház különlegessége építészeti értékén felül a zalai megyeszékhelyen oly ritka folytonosság: ez az épület több mint száz esztendeje gyógyszerertárként szolgálja a város lakóit. A város történelmi főterén álló házat nemrégiben újjították fel. Az eklektika stílusában emelt épület vakolatdíszeseinek egy részét a korábbi puritanizmus jegyében elvesztette, de még látható a Sütő utcára néző, békebeli hangulatú, városunkban ugyancsak ritka, kétszárnyú fa kapuja az oroszlánfejes kopogtatóval.¹

A Göcseji Múzeum fotógyűjteményében található egy kép az 1930-as évekből, melyen a Kazinczy tér házai keletről látszanak, s az előtte álló, akkor még földszintes, egykori Ján ház mögül kiemelkedik az egyemeletes gyógyszerertár oromzata, rajta nagy betűk hirdetik DR. KASZTER PATIKA.² Dobribán Andor tulajdonában, aki maga is gyógyszerész, szintén van egy értékes felvétel Kaszter Ödön Szentlélek patikájának belső berendezéséről. A fotó 1939-ben készült, édesapja, Dobribán Andor (1916–1981) őrizte meg, aki 1949-ben vette át a gyógyszerertárt Kaszterétől. E ma már közismert fotó eredetijéből magántulajdonban még két nagyítást őriznek.³

Pesthy Pál 1931-ben megjelent városismertetőjében a fontos megismerni valók között szólt a patikáról. Blázy Árpád gyógyszerész alapos kutatásaiból ismerjük a város gyógyszerészetének korai történetét.⁴ Tőle kaptam Fábián Istvánné gyógyszerész asszisztens 1973-ban készült szakdolgozatát, aki az akkor nemes egyszerűséggel csak 8/25-ös számú gyógyszerertárnak nevezett egykori Szentlélek patikában dolgozott, s „Zalaegerszeg első gyógyszerertárának története” címmel írt dolgozatot e patikáról, melyben felhasználta az akkor még élő egykori munkatárs, Kovács László szóbeli közléseit is, így számomra is segítséget nyújtott néhány adat tisztázásában.⁵

A Göcseji Múzeumban 1990-ben rendeztünk „Az patikárius mesterség szolgálatja” címmel kiállítást, ahol bemutattuk a patikában használt edényzetet is, melyek értékesebb darabjait a régi patika berendezéséből örökölték Kaszterék. Köztük biedermeier Alt Wien porcelánok különféle gyógyszerészeti anyagok tárolására szolgáltak, a fűjt opál üveg edény terpentinolaj, a tömzsi üveg „Kalium ferrocyan.fl.”, azaz sárga vérlúgsó tárolására szolgált.⁶ 2000-ben, a „Központok a Zala mentén” című állandó kiállítás előkészítésekor restauráltunk két nagyon rossz állapotú régi szekrényt a patika korábbi berendezéséből.⁷

2001-ben hívta fel a figyelmemet dr. Izsák János a Székesfehérváron élő Bach Gézáné *Horváth Ilonára* (1913–2006), aki Zalaegerszegen született, édesapja dr. Horváth Ferenc ügyvéd volt, édesanyja pedig a patikus Kaszter Sándor ifjabbik leánya, Ilona.

Nem csalódtam, az ifjú hangú, derűs, gyermekien kék szemű, mindenki által csak Zsuzsiként ismert asszony kedvesen fogadott, s megosztotta velem emlékeit.⁸ Kölcsönzött számunkra négy fénykép-albumot, melyek közül kettőt akkor pár éve maga állított össze. A fotókat nem időrendben rendezte el, az eseményeket, a családtagokat kedve szerint csoportosította, a 19. századi felvételek békésen megfértek benne a maiakkal.⁹ 2006-ban a közgyűjtemények szakmai napján ezekből mutattam be jó néhányat. A mellettük felsorakoztatott dokumentumokkal, tárgyakkal, interjúrészletekkel illusztráltam, mi módon épül fel, gazdagodik múzeumunk szerteágazó történeti gyűjteménye, s akár több év alatt miként gyarapodik egy foglalkozástípusra, egy család magántörténelmére, mindezekkel Zalaegerszeg társadalomtörténetére vonatkozó emlékek halmaza. Tanulmányom az előadás kibővített változata, mely a régi ház falai között egykor élt család életmódjának, a helyi társadalomban betöltött szerepének bemutatását kísérli meg a fellelhető

források, sajtótudósítások, levéltári iratok és nem utolsósorban szóbeli adatközlések segítségével.

Bach Gézáné beszélgetéseink során beszámolt családjáról, legrészletesebben saját életéről mesélt. Első férje, nagy szerelme virjei Magjarek László (1907–1938) tehetséges, több nyelven beszélő pilóta volt. Hosszú udvarlási időszak után, mivel nehézséget jelentett a kaució letétele, 1934-ben házasodtak össze. Édesanyja jelzálogkölcsönt vett fel e célból a Kaszter házból kapott örökrészére.¹⁰ Alig született meg kisleányuk, s kapták meg Veszprémben szép otthonukat, az ifjú férj egy szerencsétlen balesetben – repülőgépe a földbe fúródott – életét veszítette.¹¹ Második férje a nagyon tisztelt, székesfehérvári születésű Bach Géza volt, aki Zala Vármegye gazdasági főfelügyelőjeként került Zalaegerszegre.

Az ő személyes történetük is figyelemreméltó, de ez alkalommal a nagyapát, Kaszter Sándort és közvetlen hozzátartozóit idézzük meg.

A sors kedves játéka, hogy egyik budapesti utazásom alkalmával véletlenül beszédbe elegyedhettem egy bájos hölgygel, akiről kiderült, hogy Kaszter Sándor dédunokája, az idősebb Kaszter leány, Amália unokája. 2008-ban felkerestem az 1922-ben született Petracsek Istvánné Pásztói Gabriellát, aki újabb adatokkal és családi fotográfiákkal szolgált, melyeket nagynénjétől, édesanyja testvérétől, Horváth Katótól örökölt.¹²

Kaszter Sándor és Rosonowsky Amália

Zsuzsanna unokájának szavaival idézzük meg először Kaszter Sándort: „Nekem a nagyapám a fő kincsem volt, nagyon szerettem, minden nap ott voltam a patikában nála, [...] tüneményes ember volt, Zalaegerszegen [...] nagyon-nagyon becsülték, mert rettenetesen korrekt [...] volt. Reggel nyolckor bement a patikába, este nyolcig bent volt, az ebédszünetet kivéve. Pedig gazdag ember volt. Nagyon sokat dolgozott, de e mellett odafigyelt a nevelésünkre is. Lányát, Ilonát egy évre egy Stuttgarti nevelőintézetbe küldte tanulni, majd később én is oda kerültem.”

Kaszter Sándor (1847. április 30. – 1931. szeptember 2.) édesapja a családi emlékezet szerint jószágkormányzó volt a Károlyi család birtokán. A Szatmár megyei mezőpetri [ma Románia] római katolikus plébániáján kiállított anyakönyvi kivonatban az szerepel,¹³ hogy az édesapa Kaszter János római katolikus uradalmi majorgazda, édesanyja Gádor Julianna. Ennél többet nem is tudunk róluk. Sándor fiúk felnőve gyógyszerészetet tanult, majd édesapja Bécsbe küldte tapasztalatszerzésre, ott dolgozott egy patikában.

Feleségével is Bécsben ismerkedett meg, mesélte az ifjabb unoka. „Bement egyszer a patikába a dédanyám, és rögtön beleszeretett a schöner Apotheker-

be. Dédanyám szülei Bécsben háztulajdonosok voltak, akik kiadták a házaikat. Feltehetően onnan volt a pénz patikajogot vásárolni.”

Hazánkban az 1876. évi XIV. közegészségügyi törvény rendezte a „gyógyszerészet ügy” kérdéseit is, kijelentve: „a gyógyszerészet, mint közegészségügyi intézmény, az állam felügyelete alatt áll.” E felügyeletet az állam a gyógyszerügyi személyzet tudományos képzettségére; az államilag meghatározott árszabályzat megtartására és a gyógytárak kezelésére; a megkívánt helyiségek berendezésére és felszerelésére; valamint a gyógyszerügyi rendszabályzatban meghatározott könyvek vitelének helyességére ügyelve gyakorolta. A patikák birtoklásában is változás következett be, amikor az addigi ún. reáljog helyett a személyi jogosítványt lépett életbe. Az így tulajdonba került patikák bármiféle „átruházásához” belügyminisztériumi engedély kellett. Reáljogú patikát természetes vagy jogi személyek birtokolhattak, de be kellett tartaniuk a törvényben előírtakat: „gyógyszertárt csak az kezelhet, ki az ország területén érvényes gyógyszerésztudori vagy gyógyszerészmesteri oklevéllel van felruházva.” Fiók- és házi gyógyszerárakat a belügyminiszter, míg az orvosok számára kézi-gyógyszertárakat a törvényhatóság első tisztviselője engedélyezhetett.¹⁴

Visszatérve a visszaemlékezésekhez: a nagymama, *Rosonowsky Amália* (1851. január 19. – 1890. március 1.) „nagyon szép asszony volt, a családban mindenki rá akart hasonlítani. Soha nem tanult meg magyarul, ezért aztán mindenki megtanult jól németül.” A családi emlékezet homályosan őrizte meg a Rosonowsky házak számát, volt családtag, aki hat bérházat emlegetett. Horváth Kató albumában szerepel egy bécsi sarokház fotója. Ez volt az utolsó ház, amit 1936-ban értékesítettek, árából minden családtag örökölt, s akkor még luxus holmikra költhettek. „Kezamka [így nevezte Amália nagymamát unokája] perzsabundát vett, anyámnak pedig bútort csináltattak ez ebédlőbe. Kató is bundát vett.”¹⁵ Ilona férje, dr. Horváth Ferenc ügyvéd egy újonnan épült fővárosi ház egyik modern lakásába fektette a pénzt, amit később kiadtak. „Persze ezt is elvették. Minden elvettek. A szőlőt, a családi házat, a nagyapa házát. Kaptam kárpótlást, majd azért nevetni fog, 310 ezer forintot.”¹⁶

Az ifjú pár első stációja Magyarországon a csalátlökői Somorja [ma Szlovákia] volt.¹⁷ Ott vásárolták meg a megüresedett gyógyszerészeti működtetésének jogát. Első két gyermekük még ott született, *Ödön* fiúk 1874-ben, *Amália* leányuk 1875-ben. Onnan hamarosan Zalaegerszegre települtek, mert itt nagyobb kilátások vártak rájuk, nagyobb gyógyszerzárral és ügyfélkörrel. Zalaegerszeg lakóinak száma 1880-ban 6423, míg 1890-ben 7811 fő volt.

Tehát itt, 1883-ban jutott birtokukba az 1768-ban felállított Szentlélek patika, mely sokáig a posta helyén álló régi házban működött. A Schédy Sándor szerkesztette Gyógyszerészek Naptára 1884. évre kiadott számában még Hollóssy József szerepel tulajdonosként, majd feltehetően egy kortárs, a ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum könyvtárában lévő példányban, kézzel kijavította, bár hibásan Kaszternek írva az új tulajdonos nevét.¹⁸ Először az 1886. évre kiadott, 1885-ben megjelent Naptárban található kinyomtatva Kaszter Sándor neve.¹⁹

A gyógyszerész és új tulajdonosa időközben az ún. Hérics házba költözött. Akkoriban a házakat építetőkörül nevezték el. Hérics János törvényszéki ülnök volt, aki a takarékpénztár alapító részvényesei közé tartozott 1869-ben. Az akkor Kazinczy téri 10. számú, egyemeletes házat a másik két oldalra néző melléképületeivel együtt 37.000 forintért vásárolta meg tőle a Zalaegerszegi Központi Takarékpénztár 1882-ben, melynek hasznobérbe adásából is jövedelmet húzhatott.²⁰ 1887-ben még megjelent egy hirdetés, melyben a takarékpénztár az emeleti, hat szobás lakást kínálta bérbevétele.²¹ Ekkor azonban végleg úgy döntöttek a részvényesek, hogy eladják a Hérics házat 38.591 forintért, s megvették az akkori ún. Anisits házat. A Deák Ferenc téri ingatlanért ekkor 21.748 forintot fizettek.²²

A patika ezt követően a Hérics házból a Kazinczy téri Fangler házba költözött,²³ feltehetően az előző bérlemény eladása miatt. Talán épp ők költöztek ki a hatszobás lakásból. Az akkor még földszintes ház tulajdonosa Fangler Mihály kereskedő volt. A Fangler család 1913-ban ünnepelte üzemnyitásának 40. évfordulóját.²⁴

Kaszter Sándor 1886-ban már a város egyik leggazdagabb embere, a legtöbb adót fizetők között szerepelt, főként egészségügyi kérdésekben számítottak rá: a városi tanácssteremben hivatalos volt arra a megbeszélésre, melyet a kolera megelőzésének tárgyában folytattak.²⁵ Kaszter Sándor hosszú élete, szorgalma és ügyes üzletpolitikájának köszönhetően azok között volt, akik a városban a leghosszabb ideig szerepeltek a virilis városi képviselők táborában: 1886 és 1920 között, azaz 34 esztendőn át.²⁶

Hogy üzletét fellendítse, kihasználva a helyi sajtó létét, rendszeresen reklámokkal ajánlotta az általa forgalmazott árukat. Nem gyógyszereket reklámozott, mert azt az orvosi előiratok, receptek szerint kellett készíteni, hanem mindenféle, az emberi egészségre jótékonyan ható készítményt, melyeket különféle forrásokból szerzett be. Az 1883-as újságban Dr. Koch gyomorkeserűjét még csak Hollóssy József gyógyszerészétára hirdette.²⁷ Majd Hollóssy helyett Kaszter Sándor neve jelent meg e hirdetésben is. 1884. április

27-én olvashatták nevével az első hirdetést, amikor is Unger Domokos patikussal, aki ekkor a Szentháromság patika tulajdonosa volt, dr. Popp cs. kir. udvari fogorvos Bécsben előállított Anatherin szájvizét és az Egger-féle különlegességeket ajánlotta vásárlói figyelmébe. Ugyanekkor Hoff János malátakészítményeit Hubinszky Adolf kereskedővel reklámozta.²⁸ A Vinador spanyol borkereskedés bécsi és hamburgi raktárából szerezte be, s Hubinszky Adolf mellett ő is forgalmazta az Orvosi Malaga Sect nevű kitűnő malaga bort, melyet erőtlen betegek, üdülők [lábadozók], gyermekek számára ajánlottak, vérszegénység és gyomorgyengeség ellen. E mellett igen finom külföldi borokat kínáltak eredeti áron.²⁹

1889-ben szintén a gyomor állapotát javító Egger-féle szódapasztillákat³⁰ és a Brázai Sósorszeszt hirdette³¹ a magát Weisz Jónás unokaöccseként meghatározó kereskedő, Fangler Mihály és Marton Lipót kereskedők társaságában.

Kaszter Sándor gyógyszerészében, valamint Berger Samu borbély üzletében lehetett kapni 1898-ban a Persay Gyula novai patikus által előállított „Persay-féle zalai bajuszpedrőt”, melyet a következőképpen kínáltak: „ama kiváló tulajdonsága van, hogy a bajuszt állandóan puhán tartja, azt nem tépi, sőt hosszabb használat után annak fejlődését elősegíti.” Fehér, barna és fekete színekben készült, egy doboz ára 20 krajcár volt.³² Szakál Gyula a vállalkozó győri polgárokról írott monográfiájában elemzi a korabeli sajtóban megjelent reklámok jelentőségét, s megállapítja, hogy a legtöbbször reklámozott termékek a gyógyhatású készítmények voltak, melyet feltételesen a polgári egészségtudat korai megjelenésének és a kínálati dömpingnek tulajdonít.³³ Bizonyos, hogy e termékek akkoriban is nagy hasznot hoztak a hirdetési költségében.

A versenytársak megjelenése

A már meglévő patikák tulajdonosai nem különösebben örültek annak, hogy 1891-ben felmerült egy harmadik patika felállításának lehetősége a városban. Kaszter Sándor és özv. Unger Domokosné képviselője, dr. Hajós Ignác ügyvéd fellebbezte a közegészségügyi bizottság azon véleményét, mely szükségesnek tartotta egy harmadik gyógyszerész létesítését is. A közigazgatási bizottság azonban e fellebbezést visszautasította. Az ügyvéd úr erre ismét megtámadta a határozatot, de újfent elutasították.³⁴ Az alispán 1894 áprilisában küldte át a városnak Krosetz Gyula zalaegerszegi okleveles gyógyszerész kérvényét a harmadik gyógyszerész felállítására. Ezt átadták dr. Gráner Adolfnak,³⁵ a város tisztiorvosának, képviselőnek, kérve szakértői véleményét. Ő az egyik közgyűlésen

ellene szavazott, Kaszter Sándor és még egy képviselőtársa tartózkodott, ám a városatyák többsége engedélyezte a patika létesítését. Tudtunkkal erre mégsem került sor, Zalaegerszezen 1897-ben Gyógyszerészként Kaszter Sándor mellett ekkor Schnobel Lajost tartották számon, aki Unger Domokosné gyógyszer-tárát vezette.³⁶ Ugyanekkor hét orvos és egy sebész, valamint három állatorvos működött a városban, pácienseik révén a gyógyszerészek állandó megrendelőiként.

Majd csak 1906-ban kezdte reklámozni *Hrabovszky Rezső* „Páduai Szent Antalhoz” címzett új gyógyszer-tárát a Rákóczi utca 23-ban, a főgimnáziummal szemben, felhíva a figyelmet arra is, hogy „angol és francia pipereszerek” nagy választéka kapható nála.³⁷

A gyógyszerészek számára nemcsak a vegyeskereskedések, ahol árultak a patikák áruválasztékában is fellelhető gyógyhatású készítményeket, jelentettek konkurenciát, hanem a drogériák, melyeket esetenként gyógyszerészek, vagy később szakképzett drogisták vezettek. D. Horváth Antal 1906-ban nyitotta meg drogériáját az „Arany Kereszthez” a plébánia épületben, ahol 1906-ban a cséplőgéppel dolgozó gazdák számára teljesen felszerelt mentőszekrényeket valamint lábizzadás elleni Gentry Siccolin port, mindemellett Gentry kávékeveréket is reklámozott.³⁸ Ez esetben saját családtag jelentette a nyilvánvalóan üdvözölt konkurenciát, mert ő nem lehetett más, mint Kaszter Amália férje, aki hamarosan elhunyt.

1914-ben újabb gyógyszerész jelent meg a színen Kuliffay Kálmán személyében, aki 1914-ben adta be kérelmét „a város kötelékébe való felvétele” iránt.³⁹ Ő is csak drogériát nyitott a Kazinczy tér 7. számú házban. Unokája, Kuliffay Ede így emlékezett: Nagyszüleim Léva mellett, Nagyigmádon laktak, onnan kerültek Kecskemétre, majd jöttek át a 10-es években Egerszegre. Először a nagypapa patikát nyitott, de akkor volt már két patika, kicsi volt, a város, hogy több patikát eltartson, akkor nyitották helyette a drogáriát és fotószaküzletet. Filmet is hívtak elő.”⁴⁰

A gyógyszerertárak forgalmát a századfordulón növelte ugyan a biztosítottak gyógyszerköltségének emelkedése, azonban a forgalom növekedését nem kísérte a jövedelem azonos mértékű gyarapodása, mert nemcsak a gyógyszerertárak alapítása nőtt, hanem a gyógyszerek hivatalosan megszabott árai nem követték az általános árszint emelkedését, s ez kihatással volt a jövedelmezőségre.⁴¹

Újabb költözés

A Fangler kereskedőcsalád 1899-ben az alapokig lebontatta, és teljesen újjáépítette házát, a Szentlélek gyógyszerertár számára új helyet kellett keresni. Így

Kaszter Sándor már a harmadik helyen, a Ján házban rendezte be patikáját, talán 1898-tól, későbbi új háza szomszédságában. Ján Ferenc 1899. október 22-én adta közzé a Zalamegyében, hogy 37 éve fennálló fűszer, festék, csemege kereskedését a Kazinczy-tér (főtér) 7. házszám alatt levő saját házába helyezte át.

Kaszter Sándor is ekkor kérte a várostól, engedélyezze számára, hogy a zalaegerszegi városi köz-kórháztól gyógyszerertáráig vezetendő távbeszélő sodronyait a város tulajdonát képező Arany Bárány vendéglő és városháza épületén megerősíthesse, illetőleg ezen épületekre tetethesse, hogy „külön vezető duczokat ne kelljen állíttatnia.” Az engedélyt megkapta azzal a kikötéssel, hogy csakis a városi köz-építészeti bizottság által kijelölt falrészeken erősítheti meg a vezetékét.⁴² Degré Alajos tanulmányában egy későbbi adat ismeretében ír a kórház telefonhálózatáról. Ugyanis ezt 1906-ban a városi világítás bevezetésekor a város lebonttatta, bizonyára azért, mert útban volt, majd a városi közgyűlésen és a vármegye köz-igazgatási bizottságában hevesen vitáztak arról, tartozik-e ezért kártérítéssel a város a kórházalaphoz.⁴³

Kaszter Sándor 1900-ban a 34 legtöbb adófizető polgár között foglalt helyet, tagja a közegészségügyi és a Baross-ligeti bizottságnak, mely a vasúti pálya mellett létrehozott liget gondozásának felügyeletére jött létre.⁴⁴ 1901-ben 2287 korona 76 filléres adójával a hatodikként került be az 1902. évi virilisek közé.⁴⁵ Az új tulajdonos újsághirdetéséből ismert számunkra az a tény, hogy Kaszter Sándor bejárattott szikvíz-üzemet működtetett, amit 1902-ben adott el Korányi Mórnak. A szikvízgyártás annyira elterjedt foglalatosság volt a gyógyszerészek körében, hogy 1906-ban törvényjavaslatba került, hogy a gyógyszerészi engedély automatikusan jogosítsa szikvíz gyártásra is.⁴⁶

Kaszter Sándor 1904-ben a jómódú patrióta kereskedők és iparosok társaságában hirdetett a Borbély György által szerkesztett Csány László emlékkönyvben, így támogatva a kiadvány megjelenését, s a szobor, igaz jóval későbbi, elkészültét. Az emlékkönyvben az alábbi szöveggel reklámozta az általa beszerzett kozmetikumot: „Hölgyeim! Ha tiszta, hófehér arcbőrt akarnak, használják a teljesen ártalmatlan Convallaria crémet. Mosakodáshoz pedig a Convallaria Bórlanolin szappant, amely puhítja a bőrt, és fokozza a krém hatását. Puder három színben kapható: 1 tégely ára 1 korona, 1 puder ára 1 korona, szappan: 80 fillér.”

Egy saját célra készítettett, piros betűs csomagoló tasakon is reklámozta e márkát a „Convallaria hölgypor”-ral együtt, a köhögés elleni Gyömöreiy féle szerekkel, és az „Uro legkitűnőbb” hashajtóval egyetemben.⁴⁷

Az új lakóház és gyógyszerész

Az unoka emlékezete szerint 1902-ben a ma Kazinczy utca 9-es számú, az akkori Sütő utca 1-es számú ház már Kaszter Sándoré volt. Egy 1903-ban készült, a mai Kazinczy teret ábrázoló képeslap, melyen az épületet is jól látható, bizonyítja, hogy már ekkor az ismert házban volt a patika, melynek portálját, a bejárat melletti faliképeket, a berendezést bizonyára nagyobb beruházás volt kialakítani. 1904-januárjában és áprilisában megjelent Singer Miksa vászon, rőfös és divatú kereskedő hirdetése, melyben jelentette, hogy üzletét május 1-jén áthelyezi Ján Ferenc úr házába, a volt Kaszter-féle gyógyszerész helyére.⁴⁸ A Zala Megyei levéltárban nem találtam adatot, mely a házvétel időpontját pontosítaná. Pedig nemcsak az emeletes, főtéri rész, hanem az egész háztömb, a mai Deák térre néző földszintes, éppen napjainkban bontásra kerülő épület is a tulajdon részét képezték.

Visszatekintés

A gyógyszerész alapítási évét a belső térben a patika bejárata fölött függő, barokkos keretbe foglalt, latin nyelvű felirat is megőrizte. Az enteriört megörökítő fényképen is jól látható, fotója kinagyítva szerepel Pesthy Pál városismertetőjében. Felirata: HAEC APOTHECA ERECTA EST EX DONE AP. REGIS A^o-DOM. 1768 REGN. MARIA THERESIA.⁴⁹ Azaz: ez a patika alapított Mária Terézia engedélyével 1768-ban, mintegy büszkén hirdelve, hogy jogutója a város első patikájának. Kaszter Sándor az 1875-től tulajdonos Hollóssy Józseftől vásárolta meg az akkor a Fehérképi [ma Kossuth Lajos] utcában, a Grünbaum házban működő patikát, innen költöztette a Hérics házba. Előtte a patika Anisits Dániel tulajdonában volt, aki 1848-ban vásárolta meg a jeles Reisinger Sándortól, aki 1826-ban került a városba. A pesti egyetemen szerzett diplomát, s itt feleségül vette főnöke, Iván József gyógyszerész leányát, Amáliát. Iván József Adorján Lászlótól vette át a patikát, aki 1798-1808-ig a megye által rendelkezésére bocsátott helyiségben működtette gyógyszertárát az egykori kvártélyházban. 1808-ban „Patika Bolt”-ja saját házában, az Ispita és a Csácsi utca között helyezkedett el. Elődje Háberler Péter volt, aki 1775-ben vásárolta meg a szombathelyi Gutten Györgytől, a patika alapítójától, akinél bérlőként dolgozott. Az ő házuk az Ópatika utcában állt, amit a városrendezés során felszámoltak. A Szentlélek elnevezés a másodlagos források szerint az alapító okiraton is szerepel, erre levéltári dokumentum utal Anisits Dániel irataiban.

1814-ben egy másik patika is működési engedélyt kapott a városban: 1820-tól Izsó Ferenc birtokában,

szintén a belvárosban. E patika a két világháború között a Mándi család működtette, előtte pedig Unger patikus, majd özvegye tulajdonában volt, aki alkalmazottakkal dolgoztatott.⁵⁰

A gyógyszerészek igyekeztek gyógyszerészertárukat mindig a város központjában, a piachoz közel elhelyezni, hogy a vidékről beutazók könnyen felkereshessék üzletüket.

A gyógyszerészertárak szaporodása a települések gazdasági fejlettségével, az egészségügy fejlődésével, az orvosok megjelenésével, azok számával állt szoros összefüggésben, a városi infrastruktúra fejlettségének fontos mutatójaként. A 18. század első felében csupán szerzetesrendi és uradalmi patikák voltak, a 18. század második felétől jelentek meg a polgári tulajdonú patikák. A közegészségügy irányításában jelentős lépés volt, amikor a Magyar Királyi Helytartótanács 1858-ban elrendelte, hogy gyógyszerészertárat csak engedéllyel alapíthatók. Ezek voltak az ún. reáljogú patikák.

A gyógyszerész és a család otthona

Az egyik 1933-ban készült felvételen jól látszik az ajtó mellett kétoldalt a díszes vakolatkeretbe foglalt, falra erősített tábla a patikus mesterség jelképes alakjai, Aszklepiusz és Hygieia profilban ábrázolt domborművű portréjával. Közvetlenül az ajtó mellett az „éjjeli harang” felirata olvasható.

A bejárat ekkor az épület homlokzatának Kazinczy téri oldalán helyezkedett el, a sarkon és mellette kirakatok voltak, így a patika hangsúlyos bejárata mégis csak a sarokra helyeződött. Egy 1937 májusában készült felvételen a Sütő utcai homlokzat földszintjén a privát bejárati kapu mellett balról egy ablak, jobbról két vakablak, közte egy keskeny ablak látszik. E fotón az is megfigyelhető, hogy a család bevételeit növelte a ház földszintjének, illetve hátsó traktusának bérbe adása lakások, irodák, üzletek⁵¹ számára. A fotón jól kivehető az egyik bérlő, Lakatos cipész cégtáblája. Nagyon jó helyen volt a patika. Ha piacnap volt, már hajnalban zörögtek a kocsik, és ott vásárolt a sok falusi.⁵²

Az érkezők az officina – latin kifejezés, eredetileg műhely, itt maga az elárusító tér – helyiségébe léptek, ahol zárt üveges szekrényben tárolták a kevés számú gyári készítményt és nyitott polcrendszeren a por, folyadék és kenőcs alapanyagokat. Az officina bal oldalán be- és kijáratral együtt az iroda és az ügyeleti szoba állt, itt volt a mindenkori alkalmazottak lakószobája is.

Az officina mértéktartó eleganciával volt berendezve. Stukkókkal díszített mennyezete alatt a falat hatalmas rózsamintás tapétával burkolták, a tároló edényeket őrző egyszerű, ám mives kivitelű faszekrények

tetején feltehetően neves orvosok mellszobrai álltak. Középpüzt egy nagy tükör tágította a teret, felette a Szentlélek áldásában részesített Szent családot ábrázoló, nem különösebben kvalitásos festmény, vagy olajnyomat lógott arany keretben. A márványlappal fedett pult, azaz táraszekrény aljában szintén üveges tároló volt, mely hét egységre osztotta a szekrényt, két szélén megmagasított, ferdén levágott, pulpituszerű résszel, melynek zárt elejére reklámokat akasztottak. A táraasztal közepén modern számológép állt, két oldalán két patikus számára kialakított munkafelület, egy-egy mérleggel, melynek alakjai szintén Aszklepiuszt és Hygieát ábrázolták. A görög gyógyító isten attribútuma a botra tekeredő kígyó volt. A mitológiai szerint leánya volt Hygieia, az egészség istennője. Ezeket a mívés mérlegeket feltehetően szakboltokban lehetett vásárolni, mert ugyanilyen mérleg állt a jeles patikus, Rozsnyay Mátyás aradi gyógyszer-tárárában is.⁵³ A pult mellett balról csomagolópapír tartására szolgáló öntöttvas állványt helyeztek el. A belső ábrázoló fotón többféle edényzet figyelhető meg: az aranyozással ékes biedermeier Alt Wien porcelántól az egyszerűbb, fedeles kerámia edényekig, az esztergályozott fapixisektől a különféle méretű és színű üvegedényekig. Gyártók és üzletek szakosodtak e különféle tárolóedények, eszközök – tablettakészítők, papírdobozok, üvegedények forgalmazására, a szakajtóban és a gyógyszerészek naptárában is reklámozva termékeiket.

Horváth Kató családi albumában egy ritka felvétel található az inspekciós szobáról, erről a fontos helyiségről. A gyógyszer-tárárnak törvénybe foglalt kötelességük volt, hogy éjjel-nappal kiszolgálják a szabályszerű gyógyszerigényeket. Aki ennek nem felelt meg, azt meg is büntethették. E szoba falát akantuszleveles-virágos tapétával vonták be. A sarokban egy eklektikus, faragott támlás ágy, rajta fehér munkaköpeny, mellette márványlapos éjjeliszekrény, majd egy bőrrel bevont kanapé állt fodros, virágos párnákkal. Előtte ívelt lábú asztal, rajta szőttes abrosz, dobozkák, írókészlet és egy kis tálka. A képen az asztal előtt és az ágy végében két nádfonatos thonet szék is látható. A kanapé feletti falon két keretezett okmány függött. Bár a felvétel készítésekor becsillan az üveg, mégis feltételezhetjük, hogy Kaszter Ödön egyetemi és doktori diplomája lehet, ugyanis a másodikon jól kivehető a DOCTOR szó. A baloldali okmányról esztergályozott fatok lóg, benne nyilván az egyetemi viaszpecséttel.⁵⁴ Felettük Kaszter Sándor nagyméretű, bekeretezett fotóportréja látható, mellette két oldalt falra akasztható posztamensen apró figurák álltak. Az ágy felett a falon óratarató, órával, az éjjeliszekrényen üvegburás petróleumlámpa áll, könyvekkel és vekerrel. Az óra fontos berendezési tárgya volt az ügyeleti szobának.

Az officina mögött csomagolóraktár, jobbról a laboratórium és anyagraktár volt, kijáráttal a kapualjra. Ma is megvan a pincébe vezető, pántokkal megerősített vas kapuzat. Az emeleti helyiségekben a tulajdonos lakott.⁵⁵ „Nagyon szép volt fönn az emelet” – emlékezett Zsuzsi. „A parketta kocka alakra volt berakva. Az a gyógyszer-tárárá a mai napig is működik. Csak a bútorzatot vitték onnan el.⁵⁶ A patikában akkor nagyapámék mindent maguk csináltak. Egy Wertheim szekrénybe voltak a mérgek elzárva, nehogy valaki hozzá tudjon jutni.”

„Édesanyám, szegény, anya nélkül nőtt fel, három éves volt, amikor a bécsi nagymama meghalt. A nagyapa sose nősült meg, nem bírta őt elfelejteni soha. Tüdőgyulladászt kapott ez a szép nagymama, már kezdett jobban lenni, már kiüldögélt. Egyik ebéd után beült a nagyapa ölébe, nagyapám rajongásig imádtá, egyszer csak azt érezte – mert még gyenge volt a nagy betegség után, hogy elnehezült a karjában. Odanézett, s halott volt. 38 éves volt, négy gyereket hagyott hátra. A nagyapám később – mindig faggattam, hogy meséljen nekem, mindent akartam tudni, – azt mondta, tudod, akkor pörbe álltam az Istennel. Ugyanabban az évben Sanyi fia⁵⁷ szintén meghalt, a nagymama március elseje felé, a gyerek meg októberben.”

Az 1890-ben megözvegyült apa a három esztendőös Ilona leánya mellé nevelőnt, ahogy ő mondta valamikor, „anyahelyettest” keresett. Mezeiné néven maradt fenn az unoka emlékezetben az idősebb asszony, egy közjegyző özvegye: „[...]művelt nő volt, mert a nagyapa olyat keresett”⁵⁸ Végig ott volt velük. „Gardírozta anyámat mindenfelé. Hát a nagyapa nem tudta volna, mert ő este nyolcig minden nap bent volt a patikában.”

Kaszteréknek 1890 óta öt holdas szőlője volt zsúpfedeles hajlékkal a Jánka hegyen,⁵⁹ ahová rendszeresen kirándultak, rokoni-baráti összejöveteleket tartottak. Kaszter Sándor akkor vette a hajlékot, amikor megözvegyült. „Szegény nagyapa legényember lett, 42 éves volt, mikor özvegyen maradt. Kocsit bérelt, meg egy lovat. Azon vitte ki mindig a gyerekeket. Mondta, hogy ott jó levegő van, kiszaladgálhatják magukat.”⁶⁰ Ezt a szórakozást később unokái sem vetették meg. Gabriella szeretettel emlegette: „nagyon szép volt ott, a sövénykerítés alatt ciklámenek nyíltak.”

Társadalmi kapcsolatok

Kaszter Sándornak az egészséges életmód, s egyben a társasági élet iránti vonzódását mutatja, hogy részt vett az 1892-ben az akkor újjá alakuló korcsolya egyesület december végén tartott ülésén mint választmányi tag,⁶¹ ami azért sem különös, mert Unger patikus volt az egylet fő szervezője.

A gyógyszerész társaság sokszor egy kaszinóhoz volt hasonlatos, ahova város és környék lakói betérve hozták, vitték a híreket. A „Zala-Egerszegi Társaskör” 1897. január 23-án tartott műkedvelő színelőadásával egybekötött táncestélyre kinyomtatott meghívó szerint jegyeket váltani, illetve előjegyezni is Kaszter Sándor gyógyszerésztárában lehetett.⁶² Csiky Gergely: A jó Fülöp című darabját Czukelter Lajos rendezte. Zalaegerszegen a társaskör 1884 végén alakult. 1895. január 1-től a Zöldfa vendéglő emeleti helyiségét bérelték, ahonnan a kaszinó a Bárány új épületébe hurcolkodott. A Társaskör elnöke Borbély György, az egyesület daloskörének karnagya 1899-ben Baján Ferenc volt.

A zalaegerszegi ipartestület az elaggott és munkaképtelenné vált iparosok nyugdíjalapja javára szeptemberben sorsjátékkal egybekötött mulatságot rendezett, melyre Kaszter Sándor a többekkel együtt a sorsoláshoz tárgyat ajánlott fel.

1902 februárjában az ipartestület a Korona szállóban reggelig tartó, jól sikerült mulatságát követően megemlíti adakozóként Kaszter Sándort is, aki Morandini építészhez hasonlóan 3 korona 80 fillérrel járult hozzá a bevételhez. Ez mintegy 18 kiló búza ára volt akkor.⁶³

A város másik fontos egyesülete 1884-ben alakult, s a kereskedői pályán lévő ifjak önművelése és a kereskedőosztály társadalmi és gazdasági érdekeinek védelmére jött létre.⁶⁴ Velük is kapcsolatba került 1908 márciusában Kaszter Sándor, amikor ingyen „görögtűz anyagot” juttatott a zalaegerszegi kereskedelmi alkalmazottak egylete és az iparos ifjúság önképző egylete márciusi ünnepélyére, amit ők az újságban köszönettel nyugtáztak.⁶⁵

Feltehetően, mint jómódú polgártársai, Kaszter úr is több alkalommal támogatta a szegényeket. Azonban erről írásos bizonyítékot csak a polgármesteri iratok egyik 1911-es feljegyzése nyújt, miszerint az aggópoldai szegények számára ajánlott fel egy nagyobb összeget.⁶⁶

Kaszter Sándor a Magyarországi Gyógyszerész Egyesült tagja volt, bizonyára több esztendeig. 1915-ben az igazgatóság rendes tagja, valamint az egyesület XXVII. járásának, azaz Zala megyének igazgatója, helyettese pedig Persay Gyula volt Zalanováról.⁶⁷ Ekkor csak nagyobb vidéki városokban alakultak önálló testületek. A gyógyszerészek országos egyesülete 1872-ben jött létre, a gyógyszerész társaságok egyesületeként, mely fontos szerepet játszott a gyógyszerészek érdekében az egészségügyi törvények kidolgozásában is.

Az első világháborút szerencsésen átvészelte a család. „Az első háborúból nem éreztem semmit, mert a szüleim szárnya alatt voltam. A nagyapám gyógy-

szerező volt, aki annak idején is kapott a gyógyszerekhez cukrot.” – emlékezett Zsuzsi. Ödönt a betegsége miatt nem vitték el katonának, unokaöccsét azonban igen.

Kaszter Amália és D. Horváth Antal

Bach Gézáé a következőképpen írta le Kaszterék első leánya, Amália (1875–1952) sorsát: „Másik leánya hamar férjhez ment, őt is egy gyógyszerész vette el, aki nagyapám gyógyszerésztárában dolgozott. A nagyapa azt mondta, meg is szerették egymást, de végtelen boldog volt, hogy egy ilyen nagy gond lement a válláról. Gondold el, ott voltak a lányok, este nyolcig a patikában kellett lenni, legalábbis a nagyapa mindig ott volt, akkor még mindent a téglékbe készítették.”

A fiataloknak „Romhányban volt patikájuk. Férj tbc-t kapott, s Amália 30 éves korában megözvegyült, négy gyerekkel. Azt mondta a nagyapa, hogy a Kaszter ház elég nagy. Eladták a romhányi patikát, hazahívta Amáliát. Ő vezette az egész háztartást, ők lakták fenn az egész emeletet, hat szoba volt ott. A hallnak nagyon szép, mintás kövezete volt, nyolc méter hosszú volt, nagy ablakkal.” Nagyapjuk mind a négy gyermeket kitanította. A két leány Elli (Gabriella) és Kató, a fiúk Sándor és Béci, aki most ott fekszik a Kálvária temetőben, mert fiatalon, szívbajban meghalt. A nagyapa odavette, s mind a négy gyermeket kitanította. Amália házasságáról, főként nagyapjáról unokájának, Petracsek Istvánnának nincs jó véleménye: „Nagyanyám Kőszegen volt zárdában, felső leányiskolában. Mikor végzett, már tudott franciául, német volt az anyanyelve, olvasta a klasszikusokat, s szépen zongorázott. 17 évesen, 1892-ben férjhez adták ahhoz a gyógyszerészhez, aki náluk dolgozott, Horváth Antalhoz. Nem volt az szerelem, nem tudom, miért adták hozzá.” Gabriella egy nagyanyját három gyermekével ábrázoló fotó kapcsán így emlékezett: „Az egyikük volt az én édesanyám, Horváth Gabriella (1899–1983), ő volt Elli. Szegeden végzett kereskedelmi iskolában. Kató (1892–1977) a második gyermek volt. Katu néném férje a Weisz Manfréd gyárban volt főmérnök. Később megözvegyült,⁶⁸ a Sanyi [testvérbátyja] vette oda a patikába, mint pénztárost. Béci korán meghalt, 15-16 évesen, 1921-ben. Reumás lázat kapott, s az a szívére ment.”

A romhányi patika még a zsíros kenyérré valót sem jövedelmezte számukra. D. Horváth Antal 1905-ben még Romhányban volt,⁶⁹ tudható meg a gyógyszerész zsebnaptárából. Itt szerepel, hogy a patikát 1893-ban állították fel, s ekkor 1822 lakosa volt.

Ugyancsak a naptár közli a gyógyszerésztárak számát az 1905. december 15-i állapot szerint. Ekkor hazánkban 1601 nyilvános anya gyógyszerész társaság működött,

ebből 98 reáljogú, 18 gyökjogú⁷⁰ és 1190 személyjogú. E mellett még 31 fiókgyógyszertár működött.⁷¹ Horváthék átmenetileg Kecskeméten is éltek, majd egyre súlyosbodó betegsége miatt haza költöztek, s hamarosan elhunyt.

Horváth Sándor

A Horváth házaspár fiát, „Sándort 18 éves korában elvitték katonának, tüdőlövést kapott, de hazajött, meggyógyult, kikezelték. Egyetemre ment a háború után, majd hazatért Zalaegerszegre, és az 1930-as években vitézi jogon kapta Tolnán a gyógyszertárt. Legényember maradt, szeretett mulatni, szórakozni. Nagyon szeretett fényképezni, volt egy férfi, akivel jóban volt Egerszegen, a Schrantz, aki nagyon jó fotós volt.”⁷² Sándor előszeretettel fényképezte unokatestvéreit, játék közben, később báli ruhában is. „A Sanyi örökké fotografált. A Serényivel⁷³ volt nagyon jóba. Avval mentek mindig együtt fotózni. Meg a Schrantz bácsival is mentek fotografálni. Az is egy nagy fotós volt. Egy elhanyagolt külsejű férfi volt, de állítólag nagyon intelligens volt.”⁷⁴

1935-ben engedélyezték Horváth Sándor számára Tolnán a második patika létesítését, bár kérvényét már 1929-ben beadta. Nagyon megfontolták a döntést, második gyógyszertárat csak ott engedélyeztek, ahol a népesség biztos megélhetést nyújtott két gyógyszerész számára, úgy, hogy a meglévő egzisztenciáját ne veszélyeztesse. Tolnán már volt egy patika, az 1830-ban alapított Szentháromság nevezetű. Horváth Sándor Szűz Mária gyógyszertára 1935-1949 között működött.⁷⁵

„Horváth Sándor Tolnáról, az államosítás után, amikor mindenét elvették, Bátára került, akkor vette magához pénztárosnak özvegyen maradt hűgát, Katót. Később Bátaszéken kaptak egy egyszobás lakást, Sándor nyugdíjasként élt ott, Kató még pár évig pénztáros volt egy patikában. Amália nagyanyám később Budapestre költözött édesanyámhoz, havonta kapott ellátmányt az örökrészből.”

Kaszter Ilona és dr. Horváth Ferenc

A másik leányt, *Ilonát* (1886–1946) a polgári után a soproni felsőbb leányiskolába küldte tanulni az édesapja. „Majd azt gondolta, körülnéz, hogy hol lehetne egy olyan intézetet találni, ahol nem apácák tanítanak, azt akarta, hogy az anyám az életre nevelődjön. Az én nagyapám nem volt bigott, nem volt túlzottan vallásos, de hát katolikus emberek voltunk. Abba a [stuttgarti világi leánynevelő intézetbe, amit kinézett] kerültek Berlintől Angliáig, Kanadától Norvégiáig, mindenhol lányok. Az általános

műveltség elsajátítására nevelte a lányokat. A zene, a nyelvek, az irodalom ismerete volt a lényeg, és gyönyörű kirándulásokat tettünk.”

A családban megőriztek egy Singer és Wolfner kiadású Emlék-albumot 1901-ből, virágos, szecsesziós, papírkötésben. Kaszter Ilona karácsonyi ajándéka volt, majd hamar megtelt leánypajtásai, udvarlói bejegyzéseivel, rajzaival. Egy másik, finom selyemfonallal hímzett, bőrkötéses albumba érzélgős nótaszövegek mellé préselt növényeket ragasztott Ilona a Stuttgarti intézetben 1902-ben, majd itthon is folytatta a növények gyűjtését, zalaegerszegi, és romhányi bejegyzések, ott gyűjtött növények találhatók benne az 1904-1907 közötti időszakból.⁷⁶

Az 1913-ban született leánya, Ilona, azaz Zsuzsi 25 évvel később ugyanabba az intézetbe került. Édesanyja kísérte el, Bécsen és Münchenen keresztül, ahol természetesen mindent megcsodáltak, Stuttgartba. A Schmidt – Krüger testvérek intézetében felejthetetlen évet töltött, még 80 évesen is abból táplálkozott. A véletlen összehozta ott édesanyja egyik hajdani, svájci barátnőjének leányával is. Nagypapja az év leteltével egy nagy európai utat is finanszírozott számára, bátyjával utazhattak Hollandiába.

Bár az imádott feleség és édesanya elvesztése, 1890 után hosszan tartó gyász honolt a Kaszter házban, ám a századforduló táján megjelenő újságokban mind több híradással találkozhatunk, amely arról árulkodik, hogy rendszeresen részt vettek a kisváros társasági életében. Kaszter Ilona nagylányként került haza a Stuttgarti intézetből, nemcsak a városban rendezett bálókba mutatták be, hanem házi táncmultságokat is tartottak. Ezeket édesapja is támogatta, hiszen ismét eladó leány volt a háznál. Egy ilyen mulatságot le is fotografáltak, a képen ifjú hölgyek táncolnak lovagjaikkal. A táncolók mellett két zenész is látható. Hegedűvel Ödön, furulyával pedig a társaság barátja szórakoztatta a fiatalokat. A tapétás, parkettás szobában jobb kéz felől egy terített asztalon gazdag büfében szolgálhatták ki magukat a fiatalok. Balról egy sötétebb ruhába öltözött nő ül egy fotelben, figyelve a fiatalokat. A táncolók felett egy szépen keregetett családi kép látható. A férfiak frakkot, csokornyakkendőt viselnek, a leányok világos báli ruhát, kettőjük derekát sötétebb selyem öv hangsúlyozta ki. Balról a második pár női tagja Ilona. A kép felirata: „a III. négyes után reggel 9-kor.”

Ilona közben férjhez ment, társául *dr. Horváth Ferenc* (1878–1946) jogot végzett fiatallembert választotta. Leánya a következőket mondta el édesapjáról és családjáról. Horváth Ferenc Győrben született, postafőnök volt az édesapja, felesége nagygyimóti Lampert Juszтина. Tőle került a családba a rokokó, gyönyörű, berakásos tabernákulum, amit mindig a leg-

idősebb fiú kapott meg az örökség szétosztásakor. Így került Zsuzsa bátyjához, dr. Horváth László ügyvédhez Budapestre. A nagyszülőknek „két fia volt, mind a kettő jogász lett. Volt egy nagynéném, a Mancsi néni. Szegényke, ő róla nem sokat mondok, férjhez ment. Szép kis nő volt. Szóval ott voltak Győrben, akkor még nagy Magyarország volt, s Gyulafehérvárra helyezték le őket. Onnan pedig a végső stáció Pozsony volt, de mikor már nyugdíjba ment a nagyapa, akkor már jött a Trianon, elvették azt a területet. Nagyon nehéz idők voltak, nagyszüleim ott is vannak eltemetve.”

„Jogász volt az én apám. Alsólendván [ma Lendava, Szlovénia] kezdett, talán három évig volt ott, én ott is születtem. Akkor bekerült a bíróságra, mint törvényszéki bíró, és akkor ezt a házat [akkor Wlassics, ma Ady utca 19.] bérelték először. Most is áll, [...] egy tanítóé volt. Egyszer, már elég nagy gyerekek voltunk, jött a tanító, hogy el akarja a házat adni, először apámnak ajánlja föl.” Így megvásárolták az épületet.⁷⁷ „Édesapáméknál négy gyerek lett, s úgy gondolta, hogy a bíróságot otthagyja, s ügyvédi irodát nyit. Az egy tisztviselői fizetés volt, a bíróság nem fizetett olyan jól. Nagyon jó irodája lett apámnak. Hála Istennek, tényleg föl tudtak bennünket nevelni.”

Dr. Kaszter Ödön és Hellmbold Anna

Kaszter Sándor fia, *Ödön* (1874–1941) népszerű szereplője volt a zalaegerszegi társas életnek. Ez az eleven, szórakoztató, tehetséges fiatalember, mint ahogy Gabriella unokahúga elbeszéléséből ismert „beteges gyerek volt, a gerincével volt probléma. Bécsben operálta Billroth⁷⁸ professzor. Híres ember volt, pár éve emlékérmét is adtak ki a tiszteletére. Csak jómódú ember engedhette meg magának, hogy oda menjen, s nála gyógyíttassa magát.” Elképzelhető, hogy a nemzetközi hírű, kiváló muzsikussal professzor emberként is nagy hatással lehetett az ifjúra.

Ödön felépülve a középiskolát Csurgón végezte, először a selmecbányai bányászati főiskola hallgatója lett, majd pályát módosított, s mégis gyógyszerészeti egyetemre járt Budapesten és Zürichben. Gyógyszerészi oklevelét 1898-ban kapott. 1900-ban doktori fokozatot szerzett,⁷⁹ majd visszatért Zalaegerszegré.

Kaszter Ödön a társasági és közéletben

Akkoriban a hosszú, téli esték csendjét, unalmát a különféle egyesületek, testületek által rendezett mulatságok zaja üzte el. 1902-ben a kaszinó vigalmi bizottsága családi összejövetelt és kis házi hangversenyt rendezett. Dr. Rézler Kornél, ifjú büntetőjogász egy tréfás történettel szerepelt, míg Lányi Ilonka és Margit zongorán egy négykezes darabbal

mutakozott be. Dr. Kovács Gyula cimbalmán kuruc dalokat adott elő. Hány Lenke „A madárdal” című operett részletet énekelte el Hány Claris kisasszony kísérete mellett. „Kaszter Ödön magyar dalokat hegedült, Bubic Tivadar pedig zongorán adta hozzá a kíséretet. Naturalista mind a kettő. Kotta nélkül, csak a szívükből játszottak. Bubicnak kitűnő zenei érzéke van s kísérete diskkrét és tapintatos. Kaszter Ödön érzéssel játszik, ha meg is hibbanik néha, az érzelem, a technika biztos marad. Bubic jól ismeri partnerét, s ha az érzelmek tág mezején elszárguldozott a hegedű, azonnal ott volt a nyomában, s a kellő pillanatban utol érte a csapongó muzsikust. A koncert után kezdődött a tánc. Táncosban nem bővelkedtek, de a fiatal urak tőlük telhetően szorgalmasan – dolgoztak.”⁸⁰ – olvashatták az Ödönt érdekesen jellemző tudósítást.

1903-ban a „zalaegerszegi társaskör február 2-án sikerült estélyt rendezett. Dr. Kaszter Ödön görögtüzet gyújtott a Kummer kávéházban.”⁸¹ 1904-ben oszlopos tagja lett az újonnan megalakult irodalmi és művészeti körnek.⁸² A kör első előadása áprilisban volt. 24-én fényes estét tartottak, mely két dologról tanúskodott.⁸³ „Egyik az, hogy a kör vezetői és tagjai a legnagyobb elismerésre méltó buzgalommal és kitartással láttak dologhoz, másik az, hogy kis városunknak rétegeiben számottevő művészi erő lappangott eddigelé és kelt életre a [...] kör megalakulásával”. Régebben is voltak a városban „műkedvelő, színházpártoló, zenélő és másféle társaságok. De olyan széles alapra fektetett, társadalmunk minden rétegeire kiterjedő társulás, mint az Irodalmi és Művészeti Kör, Egerszegen még eddig nem volt. Vasárnap este 8 órakor kezdődött az előadás az Arany Bárány nagy termében, melynek már 8 óra előtt összes földszinti, karzati és páholyhelyiségei megtelek társas életünk minden rétegének szép közönségével. Látványnak is festői volt, mikor felvonult és elhelyezkedett az impozáns tribünön a kör női és férfi énekkara és zenekara. Úristen, hát csak most kellett megtudnunk, hogy mennyi sok szép asszony és leány van Egerszegen.” Sándor Zsigmond mérnök vezényelte a következő zenészekből álló és hangszeren játszó zenekart: „hegedűn Dr. Kaszter Ödön, Kristóffy Kálmán, Kardos Samu, Klimkó Antal I. Molnár Vincze, Busy István, Tikk László, Sch[il]ezinger. A II. violán: Erős Tivadar, Baján Ferencz; gordonkán: Goldner Ödön; nagybőgőn: Takács József; fuvalán: dr. Halász Miksa, dr. Keresztury József, Enyedy Barna; hármóniumon: Madarász Lajos; zongorán: Mihálovich Alice k.a.; cimbalmon: Csupor Lajos; üstdobon: Udvardy Imre; triángulon: Horváth János.” Mendelsohn: Szentivánéji álom című dalművének Nászindulóját játszották nagy átérzéssel.

1908-ból ismét felleltünk egy hírt Kaszter Ödön szerepléséről a Kaszinó estélyén. Ekkor az új háznyag:

dr. Thassy Gábor. Dr. Ruzsicska Kálmán és Bubicz Tivadar zongorajátékkal dr. Kaszter Ödön pompás hegedűszóval, Hantke Emil felolvasással mulattatták a közönséget.⁸⁴

Kaszter Ödön 1909-ben részt vett a zalaszentgróti önkéntes tűzoltó egyesület tavaszi multságán.⁸⁵ E hír arra utal, hogy már akkor tagja lehetett a zalaegerszegi Önkéntes Tűzoltó testületnek, bár betegsége miatt ez inkább tiszteletbeli pozíció lehetett.

Kaszter Ödön 1912. január 1-től⁸⁶ édesapjával közösen vitte a patikát. Egy 1924-es címtárban már csak Kaszter Ödön neve alatt szerepelt a gyógyszerár.⁸⁷

A Magyar Paizs hetilap 1912-ben január 25-én hívta fel a figyelmet arra, hogy január 28-án a „Zalaegerszegi Ifjúsági Club” ünnepélyes alakuló közgyűlését tartja a Korona szálló nagytermében.⁸⁸ Az „Ifjúsági Club” alapszabályait a belügyminisztérium is jóváhagyta. A társulat, melynek Kaszter Ödön egyik alapító tagja volt, célját a következőképpen határozta meg: „Az ifjúság tömörítése által a társadalmi életet és a kultúrát előmozdítani a társadalmi ellentétek lehető áthidalásával a demokratikus eszmék előbbvitelén dolgozni.”⁸⁹

Áprilisban hosszabb cikkben elemezte Enyedi Barnabás cikkíró a klub hasznosságát.⁹⁰ A kávéházi élethez hasonlítja a „klub-életet, mely családias hangulatával közvetlenebb társasági életet tesz lehetővé.” „Ebbe a monoton életű városba az élet eleven erejét kell beledolgozni, amelyet a Ifjúsági Klub eredményesen szolgálhat, ha össze fognak a közjóért a helyesebb érzésű, gazdagabb szívű és gazdagabb fejű polgárok. De akkor a mai életünkben is még rut, torz arccal grasszáló Scarron karakterű előítéleteket, alacsony gondolkozást, vallásfelekezetek között való különbségtevést, társadalmi és hivatali osztályok között való mesterkélt elszigeteltséget, nagyképűsködést és főleg a kicsinyes, zsupori szűkkeblűséget el kell vetni magunktól.” Ezen elveknek megfelelően aztán igyekeztek hasznos rendezvényeket szervezni. 1913-ban meghívták Dr. Havas Hugó nagykanizsai ügyvédet, hogy a „club által tervezett műveltség terjesztő előadások sorozatához egy előadással járuljon hozzá. Dr. Havas ügyvéd [...] sok érdeklődő jelenlétében a művészi meglátásról beszélt. [...] A közönség várva-várja a további előadásokat is, hogy a művelődés haladását ihletett ajkáról tudja meg, és annak tudása vértzetül szolgáljon” számukra.⁹¹ A klub későbbi sorsát nem ismerjük, feltehetően a háborús évek vetettek véget működésének.

Kaszter Ödön szenvedélyesen vadászott. Több családi képen visel keménykalap és öltöny helyett vadásruhát, látható mellette puska, egy másik fényképen, ahol ő és édesapja állnak az ajtóban, előttük szép drótszörű vizsla áll. Gabriella unokahúga

elbeszélése szerint házuk belső teraszának falán lógtak vadásztrófeái és puskái. „Mikor első elemista voltam, akkor engem egy évre odaadtak Egerszegre, ott jártam a zárdába. Azóta sem értem, miért volt erre szükség. Ödön bácsi sokat foglalkozott velem, de akkor sokat betegeskedett, néha alig tudott járni. Volt egy kerekes priccs, azon tologatták.”

„Karácsonykor és nyáron sokat voltunk ott [Egerszegen] mindaddig, amíg apám⁹² meg nem vette a badacsonyi nyaralót. A Zalában tanítottak meg úszni, Kezanka órák hosszat szokott ránk vigyázni, nagyon szeretett strandolni. Egy hosszú, klott, térdig érő nadrág és felül egy bő blúz volt a ruhája, hozzá zsirardi kalap. Ott volt a malom, meg a zsilip. Nem is volt veszélytelen, apámat egy alkalommal háromszor lehúzta az örvény.”

Kaszter Ödön a város képviselőtestületének és a vármegye törvényhatósági bizottságának is tagja volt. Kevés adattal rendelkezünk városi képviselői működéséről, esetleges politikai szerepvállalásáról, a város vezetőihez fűződő viszonyáról, így ezek mélyreható elemzésére nem vállalkozhatunk.

Az 1930-ban megjelent, Zalavármegye feltámadása Trianon után című kötetben az szerepel, hogy „részt vett abban az akcióban, mely a kommun megszünése után közvetlenül a zalaegerszegi kommunistákat összefogdosta, és a bíróság elé állította.”⁹³ Ezt igazolandó eddig más adatot nem találtunk, mert a helyi sajtó 1920-1922-es évfolyamának számai hiányoznak az ország közgyűjteményeiből. E tevékenysége azonban feltehetően összekapcsolódott gyógyszerész egyesületi tagságával. A Vidéki Gyógyszerészek Országos Szövetsége 1918-ban alakult meg, de 1921-re már megtörtént fúziója az országos szövetséggel.⁹⁴ A Magyarországi Gyógyszerész Egyesület Vas-Zalavármegyei kerülete elnökévé választotta.

Feltehetően az ebben játszott szerepével függ össze az a tény, hogy 1921-ben lemondott a városi képviselőtestületben betöltött számvizsgáló bizottsági tagságáról. Ezzel kapcsolatban azt írták a jegyzőkönyvi határozatban, hogy Kaszter Ödönt csak a szabályrendeletben meghatározott számban megalakított bizottság kiegészítéseként nevezte ki maga a polgármester, hogy „nevezettnek alkalma legyen a beterjesztett összes üzemi mérlegek és számadások teljes és alapos betekintésére és észrevételeinek” megtételére. Ezért helyére nem is választottak senkit. 1927-ben, amikor a város fel akarta építeni első bérházát, akkor tagja volt a ház építésének gazdaságosságát vizsgáló bizottságnak.⁹⁵ Ezek a tények azt bizonyítják, hogy rendszeresen számítottak rá gazdasági kérdésekben.

Az 1930-ban megjelent gyógyszerészet történeti munkában egy fotótáblán bemutatták a gyógyszerészek egyesületének vezetőit. A húszas évek második

felében Kaszter Ödön Eöry Vilmos sárvári, Dvorszky Béla dr. és Sütheő Lajos szombathelyi, Cséby Lajos keszthelyi, Küttel Dezső kőszegi, Merkly Belus József dr. nagykanizsai, Torkos Péter őriszentpéteri gyógyszerészekkel alkották a vasi, zalai kerület vezérkarát.⁹⁶ 1931-ben szintén elnöki pozícióban volt, alelnökök Eöry Vilmos Sárvárról és dr. Dvorszky Béla Szombathelyről, titkár Pencz János Kiskomáromból. Ekkor a testülethez Vas megyében 21 településen 29 gyógyszer-tár, míg Zala megye 23 helységben 33 gyógyszer-tár tartozott.⁹⁷ A 13.305 lakosú Zalaegerszegen Kaszter Sándor és dr. Kaszter Ödön a Szentlélek, Hrabovszky örökösöként Király György a Szent Antal patikát, míg Mándy Jenő dr. a Szentháromság patikát működtette.⁹⁸ Kaszter Ödönt elnöki funkcióján felül beválasztották az ún. taxabizottságba is, melynek feladata a nem hivatalos gyógyszerek, a különlegességek, specialitások és „kéz-eladású” cikkek árának megállapítása volt.⁹⁹

1931-ben ismételten Kaszter Ödön tűzoltó egyesületi szerepléséről számolt be a sajtó. Boschán Gyula ügyvéd megfogalmazása szerint a zalaegerszegi Önkéntes Tűzoltó Egyesület már a háborút követően hanyatlásnak indult, majd érdeklődés hiányában megszűnt. De akkor szeptemberben újjá alakult, s 38 tag új működő tag tette le a fogadalmát. A választmányi tagok között Kaszter Ödön neve is szerepelt.¹⁰⁰

Politikai irányultságát az 1935-ben megjelent Zala megyei ismertető őt bemutató szócikkéből ismerhetjük: e szerint a NEP elnöki tanácsának tagja volt.¹⁰¹ Feltehetően helyi pozícióra utal ez a sor. Ebbeli szereplésének nyomát a két világháború közötti politikai életről szóló szakirodalomban nem találtuk, eredeti iratok feltárására pedig e tanulmány írásának keretei között nem volt lehetőségünk.

Egy tűzeset

Érdekesen világítja meg a család respektusát a következő eset. 1922. január 24-én hajnalban ismeretlen okból kigyulladt, ahogy a városi jegyzőkönyv fogalmazott, „a Piac-téren levő Kaszter-féle emeletes ház”, s az egész tetőzet a láng martaléka lett. A vészjelzésre a helybeli Önkéntes Tűzoltó Egyesület tíz tagjával kivonult, „azonban a vésszel szemben teljesen tehetetlen volt, mert a közönség részéről a mindenkor megnyilvánuló közönyösség folytán támogatást ezúttal sem kapott. A vész színhelyén megjelent Zalavármegye alispánja, aki nagyobb karhatalmat rendelt ki a tűz színhelyére. A laktanyából félszázad csendőrség vonult ki, akik részben a szivattyúkhöz lettek beosztva, részben kordon és közbiztonsági szolgálatot láttak el.” Ezért az alispán, Kolbenschlag Béla rendeletére a város polgármestere a kivezényelt „karhatalmi csendőrséget” jutalmul megvacsoráztatta a

Bárány szállóban a város költségére. A számla összege 3016 koronát tett ki. A tetőzet nélkül maradt házról egy fotó is fennmaradt, megörökítve két férfit, amint a padláson szemléli a kárt, egy másik férfit, feltehetően egy tűzoltót, aki a ház előtti villanypóznán egyensúlyoz.

Ödön házassága és öröksége

Bár Kaszter Ödön és Plachner Ida somogyicsurgói leány eljegyzését a helyi sajtóban is közzé tették 1899-ben,¹⁰² később mégis *Hellmbold Annát* vette feleségül, aki Fehértemplomban született 1877-ben.¹⁰³ Őt a családban a fiatalok Náni néninek szólították; kiválóan zongorázott – emlékszik vissza Petracsek István. „Gyermeük nem született, de az asszony nővérének három szép lánya volt.” A Dodó, Márta, Aliz néven emlegetett gyerekeknek Mihálovich tűzoltó parancsnok volt az édesapjuk. „Azt a családot támogatták, az ő gyermekeiket. Volt egy kis súrlódás ezért a családban, hogy kié legyen a jól menő patika haszna.” A finom megjelenésű asszony névjegykártyáján Annyként nevezte meg magát.¹⁰⁴

Ödön 1931-ben, atyja halála után megörökölte a patika jogot.¹⁰⁵ A házat Kaszter Sándor 1919-ben özv. Horváth Antalné Kaszter Amáliának, fele részben pedig Horváth Ferencné Kaszter Ilonának ajándékozta, így Ödön bérleti díjat fizetett testvéreinek. 1942-ben özvegye házrészét Kaszter Ilona négy gyermekének ajándékozta.¹⁰⁶

1931-ben Pesthy Pál utalt a gyógyszer-tárban folyó szakszerű munkára. „városunknak ebben a legrégebbi, de a kor igényeinek mindenben megfelelő, modern berendezésű patikájában intenzív laboratóriumi munka folyik.” Megemlíti, hogy a patikus országosan elismert szakirodalmi tevékenységet folytat.

Az utolsó évek, munkatársak

Kaszter Ödön hosszú betegsége miatt egy ideig öccse, vitéz *Horváth Sándor* vette át a gyógyszer-tár vezetését, majd *Kováts László* dr. volt hosszabb ideig munkatársa, aki 1900-ban született Körösfőn. A kolozsvári egyetem elvégzése után sokfelé dolgozott, Budapesten is. A fotók tanúsága szerint 1933-ban már biztosan Kaszter Ödön alkalmazottja volt. Nagyon megkedvelték egymást, Kováts László többször vendégeskedett Kaszteréknél. Egyébként előszeretettel látogatta a vasúti restit, amely akkoriban közkedvelt, kiváló vendéglő volt. 1939-ben, március 15-én vette feleségül *Oszwald Árpádinát*, majd Letenyén vásároltak saját patikát, aminek eredetileg egy győri, Sall nevű tulajdonosa volt. A pénz legnagyobb részét a patikus anyósa, *Oszwald Jenőné* adta a vásárlásra, ezért ő sajnálta legjobban, amikor elvették a patikát.¹⁰⁷

A Kaszter patika segédszemélyzetét akkoriban *Weiler Mária* technikus és *Zsuppán Róza* takarítónő alkotta, utóbbi a laboráláshoz, csomagoláshoz szükséges üvegek mosását is végezte.¹⁰⁸ⁱ Kettejükét és a két beosztott patikust ábrázolja egy amatőr kép a gyógyszer-tár bejárata előtt 1933-ban.

Weiler Mária a háború kitörése előtt kivándorolt nagybátyjához Amerikába. Helyére *Regős Ilona* érkezett, aki kizárólag adminisztrációval és csomagolással foglalkozott. Regős Ilona helyére *Kublics Ilona* került, aki a forrásként használt szakdolgozat írásakor a gyógyszer-tári központ munkatársa volt. Kisegítő, s egyben első női gyógyszerészként került ide *Nagy Erzsébet*. Őt követte 1937. május 15-től *Oswald Árpádina* gyógyszerész,¹⁰⁹ a majdani Kovács Lászlóné. Kovács László 1939. május 1-től Letenyére került, és ott dolgozott a gyógyszer-tárak államosításáig. Majd ők is visszakérültek Zalaegerszegre, s az egykori Szent Antal patikában dolgoztak a Rákóczi úton.

Kaszter Ödön 1941. április 14-én, 66 esztendősen hunyt el. Érdemeit említve röviden megemlékeztek róla a város jegyzőkönyvében.¹¹⁰ A sajtóban megjelent gyászír kiemelte, hogy tisztelte a gyógyszerész társadalom, amit bizonyít, hogy több cikluson át volt elnöke a gyógyszerész egyesület Vas-Zala kerületének. Gyógyszer-tára mindig nagy forgalomnak örvendett. A gyászolók között sorolták fel a Hellmbold, a dúznósi Horváth, a brezovai Horváth, a Weszely, lovag Hoffmann Battik és Mihalovich családokat.¹¹¹ Örökösei 14/20-ad részben felesége, 3/20-ad részben özv. Horváth Antalné Kaszter Amália, valamint 3/20-ad részben Kaszter Ilona, dr. Horváth Ferencné.¹¹²

1939. május 1-től *Puskás Lajos* gyógyszerész vette át a gyógyszer-tár vezetését, mellette felesége, Bottyán Borbála dolgozott 1941–1947 között.

A háború végén, főként 1945 tavaszán sokat szenvedett a Kaszter család, mert a szovjet hadsereg katonái előszeretettel fészkeltek be magukat a központi fekvésű házakba. Kaszter Ödön özvegyét, és unokahúgait is súlyosan bántalmazták.¹¹³

Özv. *Kaszter Ödönné*, aki 1945-ben a Szent Lélek patika nagyobb részbeni tulajdonosa volt, a patika vezetésére továbbra is Puskás Lajos okleveles gyógyszerészmestert kérte fel, írta Baráth Ferenc polgármester, aki 1945. április 12-én megbízta Puskást, s 1500 pengő fizetést állapított meg számára. Döntését így indokolta: mivel mindhárom gyógyszer-tár működése szünetelt, „fontos közegészségügyi érdek

fűződik ahhoz, hogy legalább egy gyógyszer-tár működését azonnal megkezdje.”¹¹⁴

1947. május 31-én új felelős vezető, Dobribán Andor¹¹⁵ gyógyszerész került Kaszter Ödönné gyógyszer-tárába, majd 1949 június 1-én 15.000 forintért megvette a gyógyszer-tárat az özvegytől, s mint tulajdonos vezette 1950. július 28-ig, az államosításig. Az özvegy Pakodra költözött rokonához, az egyik Mihálovich lányhoz.¹¹⁶

Összegzés

A városi elithez tartozó Kaszter családnak az idők során négy gyógyszerész tagja volt: Kaszter Sándor, fia, a doktorátust szerzett Kaszter Ödön, d. Horváth Antal, Kaszter Amália férje, valamint fiúk, Horváth Sándor. A két Kaszter, apa és fia képviselőként jelentős szerepet játszott Zalaegerszeg város irányításában is. Az országos gyógyszerész szakma is számított részvételükre az általuk létrehozott egyesületben. Kaszter Sándor a Magyar Gyógyszerész Egyesület igazgatósági tagja volt, az egyesület 1921-ben tiszteletbeli tagjává választotta,¹¹⁷ míg Ödön már az 1921-ben új alakult gyógyszerész egyesületben viselt elnöki tiszte.

Kaszter Sándor szinte a gyógyszer-tárhoz volt láncolva, munkája nagyon felelősségteljes volt, nagy figyelmet igényelt a saját készítésű oldatok, tabletták, porok elkészítése. Állandóan figyelni kellett az árak változásait, s minél több dolgot kellett forgalmazni a megfelelő bevétel érdekében. Magasabban kvalifikált, gyermektelen fia szabadabban mozgott. Kaszter Sándor fiatalon elhunyt veje már kevésbé sikeres, míg unokája átlagos életpályát futott be, a megváltozott társadalmi viszonyok nagymértékben befolyásolták sorsát.

A sok-sok családi fénykép arról tanúskodik, hogy a zalaegerszegi család 1883–1941 között gazdagon, jó módban élt. Hatalmas ház, elegáns bútorzat, képek a falon, könyvek, tanulás, utazások, szórakozás lehetősége, mind-mind adva voltak számukra. Azonban a betegségek, családi tragédiák, a háborúk őket sem kerülhették el. Gyermekük a Kaszter nevet már nem vitték tovább, leányágon azonban több leszármazójuk hordozza örökségüket. A Kaszter család számos tagja a város védett temetőjében, a Kálvária temetőben nyugszik. A Wapper Ignác faragta szép fekete márvány obeliszk, a Göcseji Múzeumban tárgyak, fotográfiák, a városban egykori házuk őrzi emléküket.

Jegyzetek:

- 1 Az Ady utcában áll egy földszintes lakóház, melynek oroszlanos réz kopogtatóit pár éve lopták el.
- 2 Leltári száma: T. 92.8.22.
- 3 Az egyiket Horváth Katalin, Kaszter Sándor Amália leányának gyermeke által összeállított albumban találtam, a másikat pedig Kovács László, Kaszter Ödön beosztottja kapta Hátoldalán dedikáció: Emléül az én Kedves Munkatársamnak Dr. Kaszter Ödön 1939. III–22. Bal sarokban lent: pirossal nyomott körbélyegző: Dr. KASZTER SZENTLÉLEK GYÓGYSZERTÁRA ZALAEGRSZEG felirattal, középpűt a szentlélek galamb képében sugarakkal körülvéve. 12 × 17 cm.
- 4 BLÁZY 1974.
- 5 A dolgozatba ragasztott egyik 1933-ból származó, archív fotót kiemeltük, s a múzeum gyűjteményébe leltároztuk. Göcseji Múzeum TF 2005.8.1.
- 6 Béres Katalin: Kiállítási forgatókönyv. Göcseji Múzeum adattára 1444 – 90. A patika edényeit Béres Katalin határozta meg dr. Blázy Árpád segítségével. A történeti gyűjteményben a 76.43.1.–56.1.1.2. szám alatt 28 db porcelán patikaedény található, valamint, a 2004.12.14. leltári számú üveg, melyet dr. Blázy Árpád ajánlékozott a Göcseji Múzeumnak. Egy a gyógyszerész emlélmájával ellátott üvegbe egy apró kálváriát épített Peics Mátyás 1951. szeptember 24-én. E türelem-üveggé átlényegült darab leltári száma 80.40.1. Pais Kázmér hagyatékából pedig néhány, a Kaszter patikában kiváltott orvosság receptje található a történeti dokumentum gyűjteményben. T. 91.33. tételszámon.
- 7 Az 55.20.1. leltári számú tárgy leírását lásd: BÉRES–MEGYERI 2000. 244–245., az 55.20.2. leltári számúé: 166–177.
- 8 Interjú Bach Gézánéval, gyűjtőnapló a Göcseji Múzeum adattárában: 2378–2001.
- 9 A fotókról mintegy 200 reprodukciót készítettünk a Göcseji Múzeum adattári fotótára számára. A képekről, albumokról készült reprodukciók: 48.880–49.055, dia: 49.254–49.579., a Madjarek László emlékét őrző album képei: 49.545–49.579., 50.036–50.042.
- 10 Zala Megyei Levéltár (tovább ZML) Zalaegerszeg telekkönyvi betét 764.
- 11 Megemlékezik róla a Magyar Szárnyak 1939. évi 9. száma.
- 12 Interjú Petracsek Istvánnéval. Gyűjtőnapló a Göcseji Múzeum adattárában: 3428–2008.
- 13 Anyakönyvi kivonat az 1939. IV. tc. végrehajtására 860/1944. Petracsek Istvánné tulajdonában.
- 14 KEMPLER 35–36.
- 15 Interjú Petracsek Istvánnéval. Göcseji Múzeum adattára 3428–2008.
- 16 Interjú Bach Gézánéval. Göcseji Múzeum adattára 2378–2001.
- 17 Interjú Bach Gézánéval. Göcseji Múzeum adattára 2378–2001.
- 18 PESTHY 105. Pesthy Pál tévesen 1883-ra tette a patika vásárlásának idejét. Köszönöm Ráczkevy Edit könyvtárosnak, hogy kikereste, s eljuttatta hozzám a naptár adatait, s a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum munkatársainak a szíves segítségét.
- 19 Gyógyszerészek Naptára az 1886. évre.10.
- 20 MEYERI 2001. Pesthy Pál tévedett, amikor azt írta, hogy a Hérics ház a Központi Takaréék helyén állt.
- 21 Zalamegye (továbbiakban ZM) 1887. június 19.
- 22 Az ingatlan a Deák tér 448. szám alatt volt. ZML XI. 211. A Zala-Egerszegi Takarékpénztár Részvénytársaság 19. üzletévi számadása 1887. évről.
- 23 PESTHY 105.
- 24 MP 1913. október 2.3.
- 25 ZM 1886. augusztus 8.
- 26 PAKSY 2006. 185., 187.
- 27 ZM 1883. április 29., több számban is látható ugyanez a hirdetés
- 28 ZM 1885. március 1.
- 29 ZM 1885. április 15.
- 30 ZM 1889. március 17.
- 31 ZM 1889. február 10.
- 32 ZM 1898. január 2.
- 33 SZAKÁL 2002. 218., 224.
- 34 ZML Zalaegerszeg város közgyűlési jgk. 1891.IV.14. I.809/kg 94., 1894.IV.14
- 35 Tehetős izraelita kereskedő és orvos család fia, 1897-től a kórház igazgatója.
- 36 Zalavármegyei tisztiz-czim és helységnevtára, 1897. Összeállította: Záborszky József Zalavármegyei közigazgatási kiadója. Zala-Egerszeg, 1897. 15.
- 37 MP 1906. december 27.
- 38 MP 1906. augusztus 2.
- 39 ZML Zalaegerszeg város képviselőtestületének iratai. Jegyzőkönyv 1914. X.24. 10939/1914. Kuliffay Kálmán 192-ben elhunyt. Lásd: részvétnyilvánítás. ZML Zalaegerszeg város képviselőtestületének iratai. Jegyzőkönyv 1929. II.8. 204/929.
- 40 MOSSE 1924. 1507.
- 41 KEMPLER 58.
- 42 ZML Zalaegerszeg város képviselőtestületének iratai. Jegyzőkönyv 1898. I.22. V 90/kg 898. III.263. A posta által működtetett zalaegerszegi telefon azonban csak 1904. november 1-én kezdett működni Zalaegerszegen, s 1931. szeptemberében új telefonközpontot adtak át. ZMU 1931. szeptember 4.1.
- 43 DEGRÉ 20.
- 44 ZM 1900. május 6.
- 45 MP 1901. december 5.5. Összevetésre alkalmas adatok: Gráner Géza 8864 korona 52 fillér, a Zalaegerszegi Központi Takarékpénztár 8044 forint, a Zalamegyei Központi Takarékpénztár 6582 forint, a Szombathelyi püspökség 6078 forint, a zalaegerszegi plébánia 2869 forint.
- 46 KEMPLER 1984. 82.
- 47 A Göcseji Múzeum történeti gyűjteménye 91.33.35.
- 48 MP 1904. január 2.5., 1904. április 14.8.
- 49 PESTHY 104.

- 50 BLÁZY és PESTHY adatainak felhasználásával.
- 51 Petracsekne szerint a harmincas években Gábor Jenő orvos volt az egyik bérlő, de itt volt a vő, dr. Horváth Ferenc ügyvédi irodája is.
- 52 Interjú Petracsek Istvánnéval. Göcseji Múzeum adattára 3428–2008.
- 53 Fényképét lásd: KEMPLER 1984. 208. Rozsnyay Mátyás (1833–1895) Szabadszálláson született. Korszerűen berendezett falusi patikájában kezdett foglalkozni a gyermekgyógyászatban akkoriban egyedüli lázcsillapító szer, a cersavas kinin íztelen vegyületének kidolgozásával. Aradra költözése (1872) után behatóan foglalkozott a környékbeli borvidék borainak gyógyborrá való feldolgozásával, amelyekkel több külföldi (Brüsszel, Párizs, Bécs stb.) kiállításon aranyérmeket nyert. A Magyar Gyógyszerészeti Társaság Rozsnyay emlékérmét alapított.
- 54 Sajnálatos, hogy ezen okleveleknek nyoma veszett.
- 55 Az épületet 1966-ban átalakították, a térre nyíló bejárati ajtót az épület sarkára helyezték át. Az ajtót 2007-ben ismét visszahelyezték. A gyógyszertár beosztására vonatkozó adatokat Fábíán Istvánné dolgozatából ismerjük.
- 56 Zsuzsi néni emlékezete szerint múzeumba került, dr. Graca-Szabó Katalin volt szíves utána nézni, de nincs nyoma az orvostörténeti múzeumban. Bizonyára a régi értékeket elvető, modernizáló szemléletű rombolás áldozatává vált.
- 57 1878. július 2.– 1890. október 11.
- 58 Gyűjtőnapló. Göcseji Múzeum adattára 2378–2001.
- 59 Zsuzsanna szerint a 6-os vagy 8-as szám
- 60 Interjú Petracsek Istvánnéval. Göcseji Múzeum adattára 3428–2008.
- 61 ZM 1892. január 31.
- 62 A meghívó most a Göcseji Múzeum állandó kiállításában látható. KATALÓGUS 186. ZML Göcseji ZML XIV. 37. Nasinszky iratok. A „Szentháromságához” címzett gyógytárban például arra vállalkoztak, hogy egy Császár- bicykli és egy Schunda cimbalom eladásáról adjanak tájékoztatást. ZM 1889. április 28.4.
- 63 ZM 1902. február. 9. 6. Ekkor 50 kg búza ára 9 korona 15 fillér volt.
- 64 PESTHY 169.
- 65 MP 1908. március 19.4.
- 66 Ennek oka az lehet, hogy ezen iratok 1890 és 1910 közötti anyaga nagyrészt elpusztult. ZML Zalaegerszeg város polgármesterének iratai 1911/10195.
- 67 Gyógyszerészek Zsebnaptára (tovább: Zsebnaptár) Naptár az 1916. évre. Szerk. Dr. Varságh Zoltán. Budapest, 1915. 89–85. Zalanova ma egyszerűen Nova.
- 68 Valójában Moldoványi nevezetű férje az ötvenes években tűnt el, amikor amerikai rokonai miatt kémkedéssel vádolták és bebörtönözték. Bach Gézáné adatközlése.
- 69 Zsebnaptár az 1905. évre, Szerk. Dr. Varságh Zoltán, Rassberger József. Budapest, 1905. 155.
- 70 Az ún. gyökereáljogú patikákat a hozzátartozó ingatlanal együtt telekkönyvezték. KEMPLER 37.
- 71 Zsebnaptár az 1905. évre. 119.
- 72 Ő készítette a patika emblémáját ábrázoló felvételt is Pesthy Pál kötetébe, melyben több fotója is szerepel. Schrantz Elek mozi tulajdonos és technikus Alsó-lendván élt, akit lehallgató gép tulajdonosaként, a vörösök ellen szervezkedő polgárok segítőkjeként említi Nagy Károly, későbbi járásbíró az 1919-es ellenforradalomról szóló könyvében, nevét Schrantz -ként írva. NAGY 1925. 38. Trianon után a férfi Zalaegerszegen élt, majd nyoma veszett. Dr. Shlemmer Tamás szíves közlése.
- 73 Serényi Árpád, a két világháború között időszak jeles fényképésze Zalaegerszegen.
- 74 Interjú Petracsek Istvánnéval. Göcseji Múzeum adattára 3428–2008.
- 75 GÁBOR 1982. 121–122.
- 76 A következő nótákat tartalmazza: „Bíró uram, bíró uram, bevádolok valakit / Barna kislány szemefénye, ha rá nézek megvakít...”; „Czigány asszony sátora...”; „Ha az Isten nem egymásnak teremtett...”; „Daru madár útra készül...” Lelt sz.: T 2008.36.2.
- 77 Ma a város védett épülete a parkányzatokkal, pillérekkel, figurális domborművekkel díszített ház.
- 78 Theodor Billroth (1826. Bergen – 1894. Abbázia) nemzetközi hírű német-osztrák belgyógyász orvosprofesszor volt, kiváló tudós, kutató, feltaláló, tanár, invenciózus tehetség. Mindemellett virtuóz hegedűművész is volt, baráti kapcsolatban állt Johannes Brahms-sal. Ma Bécsben Billroth háznak nevezik azt az épületet, melynek erkélyes nagytermében gyakorlati bemutatóit, előadásait tartotta.
- 79 BÁRSONY 1930. 26. tábla.
- 80 ZM 1902. december 14.6–7.
- 81 ZM 1903. február 8.4.
- 82 MP 1904. március 24.3. 1904. április 28.1.
- 83 MP 1904. április 28.1.
- 84 MP 1908. január 30.
- 85 MP 1909. július 22. 6.
- 86 Fábíán Istvánné dolgozata
- 87 MOSSE 1924. 1507. Ekkor a gyógyszertárak között Hrabovszky Rezső és dr. Mándi Jenő patikáját említették még, drogériát Kuliffay Kálmán gyógyszerész működtetett.
- 88 MP 1912. január 25.4.
- 89 MP 1912. május 23.3. ZML Letétek gyűjteménye. 820.
- 90 MP 1912. április 25. 1–2. Új „Ifjúsági klub” alakult.
- 91 MP 1913. március 6.4.
- 92 Pásztói Ámon miniszteri osztálytanácsos, a háborút követően kivégezték.
- 93 ZALA VÁRMEGYE FELTÁMADÁSA 1930. 148–149.
- 94 BÁRSONY 540.
- 95 ZML Zalaegerszeg város képviselőtestületének iratai. Jegyzőkönyv 1927. 3456, 2963. 118.
- 96 Portréjuk és születésük, oklevelük és doktorátusuk megszerzésének időpontja a magyarországi gyógyszertár tulajdonosok arcképcsarnokában szerepel: BÁRSONY 26. tábla. Más összefüggésben: 440.
- 97 Zsebnaptár az 1931.évre. Összeállította: Karlovsky Gyula, Koritsánszky Ottó. Budapest 1931. 333–334.
- 98 Zsebnaptár az 1931. évre. 476.

- 99 Zsebnaptár az 1931. évre 324.
 100 ZMU 1931. szeptember 22. 2.
 101 ZALAVÁRMEGYE 1935. 187. A Bethlen István kormányzása idején, 1922-ben létrejött Egységes Párt Gömbös Gyula kormányalakítását követően, 1932. október 27-én vette fel a Nemzeti Egység Pártja nevet.
 102 ZM 1899. január 8.
 103 Születési helye és évszáma a Dobribán Andor tulajdonában levő Zala megyei gyógyszerári tulajdonosok és alkalmazottak nyilvántartási könyvéből ismerhető.
 104 Göcseji Múzeum történeti dokumentum gyűjteménye: 2008. 36.1.
 105 Szeghalmy Gyula: Dunántúli Vármegyék. A Magyar Városok monográfiája kiadóhivatala. Budapest, 1939. 715.
 106 ZML Zalaegerszeg telekkönyvi betét 764.
 107 Dühné Kovács Árpádina szíves közlése.
 108 Fábrián Istvánné adatai. A fotó leltári száma: TF 2005.8.1.
 109 Győrből származik, édesapja állatorvos volt, hárman voltak testvérek. Kérdeztem a különös névről. Oszwald Jenő édesanyja volt Árpádina, tőle öröklődött a név. A győri gimnáziumba járt, majd az egyetemen gyógyszerészetet tanult, 1932–33-ban végzett, majd Győrben dolgozott. Nem volt állás, ezért került Egerszegre. Csak rövid ideig dolgozott Zalaegerszegen, a Mándi patikában, a postával szemben, és Kaszteréknél is.
 110 ZML Zalaegerszeg város képviselőtestületének iratai. Jegyzőkönyv. 1941.V.12. 96/1941. XXXVIII. 211.
 111 Zalamegyei Ujság 1941. április 15.
 112 A Dobribán Andor tulajdonában lévő gyógyszerári nyilvántartó könyv adatai.
 113 Interjú Bach Gézánnéval. Göcseji Múzeum adattára 2378–2001.
 114 ZML Zalaegerszegi polgármestere 1945–4508, fogalmazvány. Idézi: DOKUMENTUMOK 363–364.
 115 Dobribán Andor (1916–1981) Gyergyószentmiklóson született. A Csikszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett, majd Szegedre került, ahol 1942-ben a Tudományegyetemen gyógyszerészeti oklevelet szerzett. A háborús évek után 1947-ben került Zalaegerszegre. Kisebbségi megszakitásokkal haláláig itt dolgozott felelős vezetőként.
 116 Dobribán Andor közlése. A faluban még emlékeznek rájuk, de közelebbi adatokat nem sikerült megtudnom róluk.
 117 BÁRSONY 1930. 544.

Irodalom:

BÁRSONY 1930

Bársony E.: A magyarországi gyógyszerészet története az ősidőktől a mai napig. A Magyarországi gyógyszerész egyesület kiadványa. Budapest. 1930. II. kötet.

BÉRES – MEGYERI 2002

Béres K. – Megyeri A.: Zalaegerszeg. In: Központok a Zala mentén. Katalógus. Zalaegerszeg 2002. 141–209.

BLÁZY 1974

Blázy Á.: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711–1847. Szerk. Degré A.: Zalai Gyűjtemény 1. Zalaegerszeg, 1974.

DEGRÉ 1973

Degré A.: A zalaegerszegi városi kórház (1885–1950) In: A zalaegerszegi megyei kórház története. Tudományos közlemények 3. Zalaegerszeg 1973.13–45.

GÁBOR 1982

Gábor Józsefné: Tolna megye gyógyszerári hálózatának kialakulása és fejlődése 1767–1950. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszer-tudományi Kar Egyetemi Gyógyszertára. Doktori disszertáció, kézirat. Budapest, 1982.

KEMPLER 1984

Kempler K.: A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón (1888–1914). A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

kiadványa. Budapest 1984. 203

MEGYERI 2001

Megyeri A.: A Göcseji Múzeum – az egykori takarékpénztár székházának építéstörténete. Adalékok Zalaegerszeg első pénzintézetének történetéhez. In: Zalai Múzeum 10. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 2001. 219–237.

MOSSE 1924

Mosse, R.: Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára Budapest, 1924.

NAGY 1925

Nagy K.: Az alsólendvai ellenforradalom. A szerző saját kiadása. Zalaegerszeg, 1925.

ZALAEGERSZEG 1985

Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből. Szerk. Gyimesi E. Zalaegerszeg, 1985.

PESTHY 1931

Pesthy P.: Zalaegerszeg múltja és jelene. Képekkel és a város térképével ellátott útmutató. Zalaegerszeg, 1931. 191.

PAKSY 2006

Paksy Z.: Kisvárosi elit. Zalaegerszeg város virilisei 1873–1939. In: Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg Történetéből. Zalaegerszeg, 2006. 169–194.

UTCÁK-TEREK-EMBEREK 1997

Utcák-terek-emberek. Zalaegerszeg régi képeken. Szerk. Megyeri A. Zalaegerszeg, 1997.

SZAKÁL 2002

Szakál Gy.: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között: sikeres történeti modellváltás, Budapest 2002 [Budapest].

ZALAVÁRMEGYE 1935

Zalavármegye ismertetője. Szerk. Bodry L., Madarász Gy., Zsadányi O., Sopron, 1935.

ZALA VÁRMEGYE FELTÁMADÁSA 1930

Békássy J.: Zala vármegye feltámadása Trianon után. (Zalai fejek.) Budapest. 1930.

The Kaszters – A pharmacist family in Zalaegerszeg in the 19–20th centuries

In a late 19th century building located in the heart of Zalaegerszeg, a pharmacy has been run for over a hundred years to serve the local citizens. Based on press releases, archived documents, interviews made with two grandchildren and family photographs, this study is to show some mosaics from the life of a pharmacist family belonging to the elite of the local community at the time, reviewing the objects in the collection of the Göcseji Múzeum (Göcsej Museum) that can be associated with the pharmacy.

Sándor Kaszter was born in Mezőpetri, County Szatmár (today Romania) in 1847. His father worked as an estate leader for the Károlyi Family. Sándor studied pharmacy and worked in a pharmacy in Vienna where he met Amália Rosonowsky, the daughter of a well-to-do family with a property lease business. After they got married they lived in Somorja (today Slovakia) for a short time, then in 1883 they bought the Holy Spirit Pharmacy in Zalaegerszeg which was founded in 1768. After his wife's early death in 1890 Sándor Kaszter did not get married again but devoted his entire life to his profession and family and gave the best education to his three children and eight grandchildren.

Owing to his successful business policy he became one of the richest citizens of the town and a member of the Local Government. He bought a one-storey building in 1902 where he opened a pharmacy.

His son, Ödön became ill at a young age and was later operated by a Vienna professor called Billroth. In spite of all this, he obtained a Doctor's Degree in pharmacy at the University of Budapest. After graduation he returned home and being an excellent violinist he actively participated in the cultural life of the town. He gained reputation as a member of the Local Government and the County Administration Committee. Both father and son were prominent members of the Vas and Zala Division of the Association for Hungarian Pharmacists' where Ödön also acted as chair.

The daughter of Sándor Kaszter, Amália married Antal Horváth, a young pharmacist employed by her father. They moved to Romhány, then to Kecskemét. They had four children. Unfortunately she lost her husband too soon and had to return to her father's home. Her son, Sándor Horváth also continued the family tradition. He participated in World War I and later opened his own pharmacy in Tolna in 1935.

The younger daughter of Sándor, Ilona married a judge called Ferenc Horváth who later worked as a lawyer. They brought up three daughters and one son. The name Kaszter was not inherited, yet the black marble tomb in the town cemetery shall resemble the elder generations.

Translated by Marianna Albert

1. kép: Zalaegerszegi utcakép a Kaszter házzal, 1930.

2. kép: Biedermeier Alt Wien porcelán, tejüveg és kék fűjt üveg patikaedények a Szentlélek patikából

3. kép: Reklám felirattal ellátott edénytető és üveg

4. kép: Recept Pais Kázmér számára 1892-ből

5. kép: Rosonowsky Amália 1870 körül

6. kép: Kaszter Sándor 1870 körül

7. kép: Kaszter Amália és Horváth Antal eljegyzésük idején 1892-ben

8. kép: Képeslap 1903-ból

9. kép: Reklám a Zalamegye hetilapból, 1889

10. kép: Négyest táncoló fiatalok Kaszterék házában 1905 körül

11. kép: Kaszter Ilona esküvője 1908-ban

12. kép: Testvérek: Kaszter Ilona és Ödön 1905 körül

13. kép: Kaszter Sándor 1910 körül

14. kép: Hellmbold Anna,
Kaszter Ödön felesége
1920 körül

15. kép: Ismeretlen okból leégett a Kaszter ház teteje, 1922

16. kép: Szobabelső a Kaszter házban 1930 körül

17. kép: Az inspekciós szoba 1930 körül

18. kép: A Kaszter ház 1937-ben

19. kép: Gyógyszertári enteriőr Serényi Árpád felvételén 1939-
ben. A pult mellett dr. Kovács István és dr. Kaszter Ödön

Béres Katalin

Színikerületi társulatok Zalaegerszegen az 1920–30-as években

Az első világháború után a magyar vidéki színházi élet a – még az 1870-es években kialakított – színikerületi rendszer alapján szerveződött újjá. Az egyes színikerületek több városból ill. kisebb helységről álltak, ahová a játszási engedélyt az Országos Színészegyesület javaslatára a Kultuszminisztérium adta ki az igazgatónak, ha a társulat fenntartására megfelelő tőkével, továbbá kelléktárral, könyvtárral és kottatárral rendelkezett. Az engedélyeket évente kellett megújítani. A színtársulat a kerület központjából kiindulva járta be a neki rendelt településeket, sokszor egymástól igen távol eső helyeket, s tartott a falu vagy város színházlátogató közönségének létszámához igazított hosszabb vagy rövidebb színiszemléteket.¹ Állandó vidéki színház a korszakban csak Szegeden, Debrecenben, Miskolcon és Pécsen működött.

Az 1920-as 30-as években azonban a vidéki színjátszást ezen keretek között folyamatos válság sújtotta. A trianoni béke okozta zűrzavar, a társadalom elszegényedése, a gazdasági világválság hatása, valamint az egyre népszerűbbé váló mozi, a hangosfilm konkurenciája és a műkedvelő színjátszás elterjedése következtében az alapvetően magánvállalkozásban működő színtársulatok alig tudtak megélni. Ezen a csekély mértékű állami szubvenció és a városok – elsősorban természetbeni – támogatása sem segített.² A színigazgatók mindenekelőtt a látogatószám növelésében látták a kiutat, ezért a legteljesebb mértékben igyekeztek kiszolgálni a közönség igényeit. Egy, az 1935–36-os színházi évadot elemző statisztika szerint a 23 vidéki színikerületben összesen 9398 előadást tartottak, ahol az 5389 operettel, 1666 modern vígjátékkal, 496 énekes vígjátékkal szemben mindössze 51 tragédiát, 17 tragikomédiát, 53 klasszikus drámát mutattak be.³ A közönség elvárásaihoz való igazodás a művészi színvonal rovására ment, s nem hozta meg a várt eredményt sem. Az egyre csökkenő bevételeket a

direktorok színészeik létszámának csökkentésével, egyre olcsóbb színészek szerződtetésével, a díszletek és jelmezek elhanyagolásával, valamint a bemutatók számának emelésével igyekeztek ellensúlyozni. Mindezek ellenére gyakran előfordult a fizetésképtelenség, nem egy társulat csődbe jutott.⁴

A gyakori bemutatók kényszere miatt a darabok kimerítően, egy-két próba után kerültek a közönség elé, ezért némely társulatnál a legfőbb szereplővé a sűgő vált. A színészek is nehezen bírták a rájuk kényszerített tempót: a gyakori bemutatókat, a karakterüknek nem megfelelő szerepeket, a naponkénti fellépéseket, s a gyakran kiábrándítóan üres nézőtereket.

Az 1920-as évek második felében a válságból való kilábalás szándékával a vidéki színjátszás megújítását, színvonalának emelését, műsorpolitikájának korszerűsítését célul tűző ún. stagione társulatok jöttek létre, amelyek saját állomáshellyel nem rendelkeztek, ott és akkor léphettek fel, ahol a színikerületi társulat éppen nem tartott szemet. Az újdonság varázsának elmúlása után, a 30-as évek második felére ez a társulati típus is – támogatás hiányában – mély válságba került, az egyes társulatok csődbe jutottak.⁵

A vidéki színészet kritikus helyzetét érzékelve mind a kultuskormányzat – amely a színjátszást fontos nemzetnevelő eszköznek tekintette –, mind pedig a szakmai érdekvédelmi szervezet, az Országos Színészegyesület több alkalommal is reformokat kezdeményeztek. Azonban mindkét fél megelégedett a színikerületek számának csökkentésével, az állami és a helyi dotáció minimális emelésével, valamint olyan miniszteri leiratok közreadásával, amelyben a színigazgatóknak kötelességévé tették, hogy *„a magyar vidéki színészet színvonalát, úgy a műsornak gondos és cél tudatos megválasztása és a komoly drámai irodalom fokozottabb arányú bemutatása, mint pedig a kiállítás és az előadás művészi formáinak tökéletesítése által,*

tőlük telhetőleg emeljék, és a reájuk bízott nemzeti és keresztény kultúrát elhivatottságukkal a mai idők szellemének megfelelően teljes erejükkel szolgálják.”⁶

Ezek a kezdeményezések azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mivel nem érintették az elavult színházi struktúrát, a színigazgatók pedig nem tudták a szép elveket a gyakorlatban megvalósítani, így a válság az 1940-es években is folytatódott, alapvető változást csak – az 1949-ben bekövetkező – színházak államosítása hozott.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy működött a fent bemutatott vidéki színházi rendszer egy kisváros, Zalaegerszeg esetében.

Zala megye székhelyére a 19. század elejétől folyamatosan érkeztek színjátszó társulatok. Már az 1820-as években mozgalom indult a városban, hogy Kilényi Dávid⁷ színtársulatát letelepítsék, és állandó színházat építsenek Thália papjai és papnői számára.⁸ A reformkorban azonban mégsem itt, hanem az akkor még Zala vármegyéhez tartozó Balatonfüreden épült fel a Dunántúl első kőszínháza 1831-ben. (Újabb teátrum építésre 1926–27-ben került sor Nagykanizsán, 1927. március 15-én nyílt meg a Városi Színház.) Zalaegerszegen a színház építésének gondolata másfél évszázadra lekerült a napirendről. A fokozatosan növekvő, de a 20. század közepén is csak alig tizennégyezer főt számláló, elitjét tekintve a megyei közigazgatási, igazságszolgáltatási és pénzügyi adminisztráció hivatalnokaiából, tisztviselőiből álló város sem felépíteni, sem fenntartani nem tudott volna egy állandó színház-épületet.

Az I. világháborút követő évtizedekben a kultúra támogatása, kulturális infrastruktúra kiépítése nem tartozott a város vezetése által kiemelten szubventionált területek közé; a nyomor enyhítése, munkahelyek teremtése, az elzártság oldása, a város urbanizálása, majd az ebből fakadó eladósodás felszámolása emésztette fel a legtöbb pénzt és energiát.⁹

A városházán nem volt a kultúrát szervező hivatal, s a képviselőtestület mellett sem működött kulturális bizottság. A Zala Megyei Levéltárban őrzött képviselőtestületi jegyzőkönyvek tanúsága szerint színházi témákról csak a legkritikább esetben tárgyaltak a városatyák, akkor is leginkább a színtársulatoknak nyújtott támogatásokról esett szó. A színjátszással kapcsolatos ügyeket a polgármester saját hatáskörben intézte.¹⁰

Ha színház nem is, de színjátszó hely volt a városban, amelyet az érkező színtársulat bérbe vett az idejére. Az 1894 decemberében Zalaegerszeg központjában megnyílt Arany Bárány szálloda első emeleti dísztermében alakították ki a színjátszásra megfelelő helyet színpaddal, karzattal és páholyokkal, a színpadhoz kapcsolódó férfi és női öltözőkkel. A terem

nemcsak színelőadásoknak adott helyet, itt rendezték a legnagyobb bálakat és a politikai nagygyűléseket is.

A díszterem minden reprezentativitása ellenére sem volt ideális hely sem a színtársulatok, sem a közönség számára. Az építéskor beépített színpad modernizálására, korszerűsítésére korszakunkban – tudásunk szerint – nem került sor. A szálloda kezdetben a város tulajdonában volt, melyet vállalkozóknak adtak bérbe. A bérlő kötelességei közé nem tartozott a színpadról való gondoskodás, a városnak viszont sohasem volt pénze modernizálására. Az I. világháborút követően az Arany Bárányt a város eladta, de sem az új tulajdonos, sem a későbbi bérlők nem korszerűsítették színpadát. Nincs pontos ismeretünk a pódium felszereléséről, elszórt adatokból következtethetünk arra, hogy valószínűleg csak egyetlen függönye volt, nem rendelkezett zsinórpaddal, s a korabeli színjátszáshoz szükséges színpadtechnikával. Emiatt az előadások alatt nehézkes volt a színváltás, sokáig tartott a díszletek cseréje, a közönség időnként nehezen viselte a jelenetek közötti hosszú szüneteket. A terem óriási, a második emeletre nyúló belmagassága és az északra néző hatalmas méretű, rosszul szigetelt ablakai miatt nehéz volt kifűteni, ezért a téli színiszezonban a szó szoros értelmében gyakran volt fagyos a léghőmérséklet a nézőtéren. A hölgyek bundában, az urak nagykabátban ülték végig a hosszára nyúló előadásokat.¹¹ A műélvezetet sűrűn zavarta a behallatszó tánciskolai próba, avagy a legdrámaibb jeleneteknél a szomszédos teremből *„bántó erősséggel átszűrődött muzsika.”*¹² A helyi sajtó a színelőadások iránt megnyilvánuló közömböséget többek között abban is látta, hogy a város előkelő polgárai restellik a *„szegényes”* színházat. *„Az emberek nem szeretnek „kisvárosiaknak” látszani, mert a „kisvárosiasságot” nem tartják magukhoz méltónak.”*¹³

A húszas évek végén már felmerült, hogy új, korszerűbb játszóhelyet kellene biztosítani a színháznak. Radó Béla 1929. év végi szezonját már az Ipartestület székházának új színháztermében tervezték lebonyolítani, de a színpad nem készült el időre, így a társulat ismét kénytelen volt az Arany Bárányban játszani.¹⁴ Azonban később sem vették igénybe a már elkészült ipartestületi játszóhelyet, amely inkább csak műkedvelő előadások megtartására volt alkalmas. Az Arany Bárány-beli színpad állapota az 1930-as évekre annyira leromlott, hogy a rendészeti előírásokat betartva már 1933-ban be kellett volna zárni, erre azonban csak 1937-ben került sor, amikor a polgármester a tűzrendészeti szabályokra hivatkozva már nem adta ki a játszási engedélyt, felszólította tulajdonost a terem alapos átépítésére, felújítására. A modernizálásra az 1930-as évek végén már nem került sor, a városba érkező társulatoknak új játszóhely után kellett nézni.

1937-ben vitéz Bánky Róbert Kamaraszínháza a Katolikus Kultúrház 1930-ban felújított nagytermében tartott szezont. A terem színpada a városban a legkorszerűbb volt: a színpadot a nagyteremtől kettős függöny zárta el, a kulisszákat oldaldrapériák helyettesítették, világítása „modern berendezésű volt”, összesen mintegy 160 lámpa világította meg a szcénát, fokozatosan gyengíthető illetve erősíthető fényekkel, s keverni lehetett a színeket.¹⁵

A társulat produkcióját értékelve a Zalamegyei Ujság azt írta: „A színpad ellen semmi kifogás nem merült fel, a nézőtér befogadóképessége ellen sem lehet panasz, mint ahogy nem is volt, ... Azok a helyiségek, amelyek – esetleg – számításba jöhetnek, [ti. színjátszásra] nem is hasonlíthatók a kultúrház nagyterméhez, ami vidéki viszonylatban – a mostani tapasztalatok szerint – minden tekintetben megfelelő. Arra egyhamar nem számíthatunk, hogy Zalaegerszezen Színház épül; ennek hiányát azonban nem is érezhetjük, mert itt van a Kultúrház, amely hajlékot biztosít a magyar színeszetnek.”¹⁶

A társulatoknak azonban valamiért mégsem tetszett a kultúrház színpada – valószínűleg a nézőtér befogadóképességét kevesellték –, ezért 1938-ban színház nélkül maradt a város. Ez azonban komoly presztízsvesztést jelentett Zalaegerszeg számára, hiszen színtársulatok fogadása, vagy nem fogadása a városi élet minőségét is jellemezte.

1939-ben, hosszas tárgyalások után Szalay Károly színikerületi direktor társulata érkezett a városba, s tartott négy hetes előadásorozatot az Edison moziban. Gábor Béla, a mozi tulajdonosa, hogy kieső veszteségét pótolja, a várossal fizettette meg a színpad felépítését, a világítás és a szállítás költségeit.¹⁷ Az eredmény azonban nem volt tökéletes: „a régi épület akusztikája nem felel meg teljesen egy jó színház igényeinek. Nagyon éreztük egy kimondottan Színház-előadások céljaira épített előadóterem hiányát.”¹⁸

Az 1920–30-as évek színtársulatai, hogy fennartsák magukat, számítottak a helyi önkormányzatok anyagi támogatására, sőt a vallás- és közoktatási miniszter is rendre a vidéki színeszet pártfogására hívta fel a törvényhatóságokat. Zalaegerszezen azonban nem állt módjában „a képviselőtestületnek ezen anyagi támogatást meghatározott címek alatt kifejezett összegekben előre megállapítani és ilyeneket a város háztartása terhére előirányozni.”¹⁹ Az egyösszegű, előre meghatározott pénzbeli támogatás helyett az alkalmi segélynyújtást választotta a város. „Tekintettel arra, hogy sem állandó színháza, sem ilyen célra megfelelő helyisége a városnak nincsen és évenként néhány heti időnyre szokott a színi kerület egy színtársulata bérelt helyiségben működni – a város képviselő-

testülete ily alkalomra a helyiség béréhez, valamint a fűtés és világításhoz való hozzájárulással esetről-esetre fog anyagi támogatást, mindenesetre a szükségeshez képest oly mérvben megállapítani, hogy a hazafias színeszet itteni működését lehetővé tegye.”²⁰ – válaszolt 1922-ben a képviselőtestület a miniszteri leiratra.

1925 februárjában az Országos Színeszgyesület mondott köszönetet Czobor Mátyás polgármesternek és a városi tanácsnak, amiért Halmi Jenő színtársulatát erkölcsi és anyagi támogatásban részesítette. „Ez a meleg és szeretetteljes támogatás ékes bizonyóságot tesz Zalaegerszeg városának magas kultúrérzékenységéről és arról, hogy valóban méltányolja azt a héroszi küzdelmet, amivel a vidéki színeszetnek lépten-nyomon fel kell vennie a harcot, hogy hivatása magaslátán állva, helyét a mai válságos időkben is megállhassa.” – írták a köszönőlevélben.²¹

E behízelt szép szavak után a város vezetése nem tehetette meg, hogy ugyanezen év végén az ismét itt játszó – s ekkor csúfos bukást megelőző – társulat 10 millió Koronás segélykérelmét elutasítsa. A pénzügyi bizottság és a városi tanács javaslata ellenére a képviselőtestület megszavazott Halmi Jenő társulata elutazási költségeire 8 millió Korona segélyt, azon kívül magára vállalta a trupp villanyfogyasztási költségeit is. Mindezt a következő évi költségvetés rendkívüli kiadások rovatának terhére. Döntésüket azzal indokolták, hogy ezt a „színtársulat létérdekén kívül kulturális és nemzeti szempontok is [a város] kötelességévé teszik azt.”²²

1928-ban a város, hogy a színtársulatok előadásainak telt házat biztosítson, és ezáltal elkerülje, „hogy hetekig tartó nyomorgás után elutazásra kérjen segélyt a direktor”, új színház segélyezési rendszert talált ki; nem a társulatnak juttatott anyagi támogatást, hanem a színház támogatására szánt összegben ingyen jegyeket osztott ki az iskolákban és a leventék között. „Ezzel egyszerre megtelt a színház s a közönség értesülvén a telt házokról, egyre nagyobb csapatokban kezdett a látogatáshoz. A színházpártolás aztán olyan nagy arányokat öltött, hogy Radó Béla direktor a szezont meghosszabbítására gondolt...”²³

Már a 20-as évek végén felmerült egy színpártoló egyesület létrehozásának ötlete, mert csak így volt remélhető, „hogy összehozhatnak olyan társaságot, mely már magában is biztosítani képes a színi szezont sikerét, de hatással lesz a közönségnek minden rétegére, a színházlátogatást fokozza s így nemcsak hogy éhezni nem engedi a nemzet napszámosait, de egy kis kényelmet is szerez itt tartózkodásuk alatt”.²⁴ A szervezés nehézkesen haladt, a helyi sajtó, amely mindig „nagyszívű barátja volt a színeszetnek”, folyamatosan napirenden tartotta az ügyet, végül 1931 decemberében alakult meg a Zalaegerszegi Magyar

Színpartoló Egyesület. Alapszabályában hármast célzott fogalmazott meg: részletfizetésen alapuló kedvezményes bérletek nyújtásával megkönnyíteni tagjainak a színházba járást, ezzel és egyéb módokon támogatni a Zalaegerszegre beosztott, és évenként 4–6 heti időtartamra rendszeresen érkező színtársulatot, végül befolyást gyakorolni az Országos Színészegyesületre a színtársulatok megválasztását illetően.²⁵ Az egyesület alapítói, első választmányának tagjai a helyi intelligencia képviselőiből kerültek ki, a pénzügyi és jogi hivatalnokréteg tagjai voltak. Elnöke dr. Czíkó János kúriai bíró törvényszéki elnök, alelnöke Zrinyi Miklós törvényszéki tanácselnök, titkára Uszkay Sándor pénzügyi fogalmazó lett.²⁶ A társaság lelkesen látott munkához; igyekeztek az egyesület létszámát növelni, s tagjaikat kedvezményes bérletváltásra ösztönözni, hogy a következő társulat érkezésekor nagyobb összegű készpénzt adhassanak át a direktornak. 1932 áprilisában már 107 tagja volt az egyesületnek.²⁷ A választmány tárgyalásokat kezdett Deák Lőrinc színigazgatóval a következő szezon időpontjáról, és programjáról, amikor kiderült, hogy a belügyminiszter az egyesület elfogadásra felterjesztett alapszabályát formai okokból nem hagyta jóvá. A kudarc a színpartolók kedvét szegte, majdnem feloszlott az egyesület. Az újjáalakulásra 1933. március 31-én került sor, most már Czobor Mátyás polgármester kezdeményezésére. Ő lett az egyesület elnöke is.²⁸

A színpartolók eredetileg megfogalmazott céljai nem változtak. Továbbra is kedvezményes bérletvásárlást biztosítottak tagjaiknak: a havi 10 filléres tagsági díj mellett I. osztályú helyért – havi részletekben – 16,20 Pengőt, másodosztályú helyért 11,20 Pengőt kellett fizetni, amiért egy szezonban minimum tíz előadást tekinthetett meg a színpartoló közönség.²⁹ A kedvezményes, de a kedvezmény nélküli színházjegyek ára sem volt magas korszakunkban. 1931-ben egy esti előadásra az „*oldal-támlásszék*” 1,90 P-be a körszék 1.50 P-be, a zártszék 90 fillérbe, az állóhely 50 fillérbe került.³⁰

A Zalaegerszegi Színpartoló Egyesület tevékenysége nyomán sem változott meg alapvetően a helyi színházi élet. Az általános anyagi ellehetetlenülés miatt nem nőtt a színházlátogatási kedv, a város fix fizetésű polgárait a harmincas években nemcsak a gazdasági válság következményei sújtották, hanem a város anyagi erejét meghaladó mértékű fejlesztések következménye, a súlyos városi pótló.³¹

Sokszor még azok is otthon maradtak, akik tagságuk révén bérlettel rendelkeztek, s ugyan próbálkozott az egyesület a város érdekeit érvényesíteni az Országos Színészegyesülettel folyó tárgyalásokon a színtársulatok megválasztását illetően, törekvései nem hoztak eredményt. Az egyesület tevékenysége a 30-as évek közepére szinte láthatatlanná vált, a helyi sajtó alig tett említést róla.

A gazdasági válság éveiben, majd az azt követő években a Zalaegerszeg anyagi helyzete az eladósodás miatt katasztrofálissá vált, más eszköze nemigen maradt a színházi élet támogatására, mint az, hogy polgármesterei időről időre a sajtón keresztül szólították fel a helyi lakosságot a színházba járásra, a társulatok támogatására.³²

Hogy mely színtársulatok érkeztek Zalaegerszegre, az attól függött, hogy a várost melyik direktor színikerületébe osztotta be az Országos Színészegyesület. Mivel lélekszáma alacsony volt, igényes, tökeerős nagypolgársággal sem rendelkezett, így nem számíthatott elsőrendű társulatok érkezésére. Elsőrendű társulatnak az minősült, amely mind művészi színvonalát, mind létszámát, mind pedig felszerelését és kellékeit tekintve kimagasló teljesítményt nyújtott. Nekik jutottak a nagyvárosok, az értőbb és adakozó közönség, a kevesebb településből álló kerület.³³ Zala megyében Nagykanizsa volt abban a szerencsés helyzetben, hogy 1927-től 1944-ig évről évre Fodor Oszkár, majd utódai elsőrendű pécsi színtársulatát, a Pécsi Nemzeti Színházat fogadhatta.³⁴ Egerszegnek meg kellett elégedni másod- vagy harmadrendű társulatok érkezésével, akiknek kiválasztásába próbáltak ugyan – a vallás- és közoktatási miniszternek küldött levelek révén – beleszólni, de csekély érdekérvényesítő képességük miatt rendre eredménytelenül.³⁵

1931-ben Deák Lőrinc színtársulatának kőszegi fellépésekor mozgalom indult egy önálló dunántúli színikerület létrehozására. A mozgalom élére hamarosan Czobor Mátyás polgármester állt, attól a meggyőződésétől vezérelve, hogy „*a kisebb városok már rég óhajtnak azt, hogy nagyobb, erőteljesebb társulat tisztelje meg őket, olyan, amely nagyobb teljesítményeivel nagyobb vonzerőt gyakorol a közönségre és a vidéknek érdeklődését is fölkelte,...*”³⁶ ezért január 15-re Zalaegerszegre hívta öt város: Szombathely, Kőszeg, Pápa, Veszprém és Nagykanizsa polgármestereit. Az összegyűlt előkelőségek a tárgyalás előtt megtekintették Lengyel Menyhért: Tájfun című darabját, melyet a városban szezont tartó Deák Lőrinc társulata mutatott be az Arany Bárány színpadán. Czobor Mátyásnak és Kőszeg polgármesterének az volt ugyanis a terve, hogy az új színikerületet Deák Lőrinc direktor kapja majd meg.³⁷ A polgármesterek elvben egyetértettek a különböző nagyságú és minőségű dunántúli városok egy színikerületbe való tömörítésével, s megállapodtak abban, hogy elképzeléseiket további megvitatásra a Városok Kongresszusán³⁸ a dunántúli polgármesterek elé terjesztik.³⁹ Az egyes városok sajtója azonban nem fogadta lelkesedéssel a kezdeményezést. A Nagykanizsán megjelenő Zalai Közlöny ezt írta: „*A mi álláspontunk ebben a kérdésben az, hogy felesleges volt ebbe az akcióba bele-*

vonni Nagykanizsa városát. Nagykanizsának megvan a maga társulata: a pécsi Nemzeti Színház együttese, Fodor Oszkár társulata. Ennél jobbat nem kínálhat a vidéken senki Nagykanizsának.”⁴⁰

A Városok Kongresszusán – 1931. február 4-én – az új kerületi beosztásra vonatkozó indítványt Czobor polgármester ismertette. Végül arról született döntés, hogy a színikerület létrehozásával kapcsolatos tervjavaslatot az Országos Színészegyesület fogja kidolgozni.⁴¹

1931 nyarán megjelent a sajtóban az Országos Színészegyesület által kimunkált tervezet, amely elutasította Czobor Mátyás reformtervét, nem fogadta el azt a kívánságot, hogy egy-egy színikerületen belül keverjék a kis és nagyvárosokat, azonban „Haladást mindenestre tüntet föl annyiban, hogy a dunántúli direktorokat a Dunántúlon hagyja és nem csináltat velük körutazásokat a Tiszántúlon.”⁴²

A július végén kiosztott színingazgatói koncessziók a terv miniszteri jóváhagyását tükrözték. Az öt dunántúli színikerületet a települések méretének megfelelően szervezték. Zalaegerszeg Deák Lőrinc kerületébe került Újdombóvárral, Szekszárdal, Kőszeggel, Körmenddel, Keszthellyel, Mosonnal, Magyaróvárral, Komárommal és Moháccsal együtt. Nagykanizsa továbbra is a pécsi színházhoz tartozott.⁴³

Persze, ez a beosztás csak az 1931–32-es színházi évadra vonatkozott, hiszen minden évben újraosztották a koncessziókat. 1932–33-ban Deák Lőrinc színikerülete kibővült Pápával, Halassal, Esztergommal és Kispesztel.⁴⁴ A következő évadban pedig a várost már Darvas Ernő színikerületébe osztották be, melynek állomáshelyei Pestszenterzsébet, Rákospalota, Budafok, Pestújhely, Csepel, Dombóvár, Gyöngyös, Szentgotthárd, Celldömölk, Rákoscaba, Balatonfüred, Jászapáti és Tolna voltak. „... épen az új beosztás alapján, nagyon távol estünk attól, amit annyira óhajtottunk hogy t.i. olyan kerületbe essünk, melynek nagyobb állomáshelyei vannak s így nagyobb társulattal is rendelkezik az illető direktor. ... Úgy látszik, a miniszter csakugyan a kisebb helyek közé sorol bennünket, ahol csak 2–3 hetes szezonról lehet szó.” – írta keserűen a Zalamegyei Ujság.⁴⁵

A polgármester azonban nem adta fel, hogy elsőrendű társulatot hívjon a városba. Több alkalommal is tárgyalásokat folytatott jeles színingazgatókkal; 1933-ban Gulyás Menyhérttel, Kaposvár – Békéscsaba – Nyíregyháza színikerületének igazgatójával,⁴⁶ 1935-ben Fodor Oszkárral⁴⁷ a Pécs – Kaposvár – nagykanizsai társulat vezetőjével, 1938-ban – ekkor már Tamásy István polgármester – ismét csak a pécsi társulattal, hogy magasabb színvonalú színházhoz juttassa a zalaegerszegi közönséget.⁴⁸ A tárgyalások minden esetben eredménytelenek maradtak, mert a társulatok nem látták biztosítottak a vendéjáték anyagi feltételeit.

Korszakunkban tehát sem a polgármester, sem az 1932-ben megalakult Színpartoló Egyesület nem tudta érvényre juttatni akaratát, hogy megválaszthassa, mely színikerülethez tartozzon, melyik társulat tartson színházi idényt a városban.

A színikerületi rendszer anomáliái miatt a színi-szezon időpontja meglehetősen kiszámíthatatlan volt. A társulatok általában 4–6 hetes időre érkeztek Zalaegerszegre az év legkülönbözőbb hónapjaiban. A város e kérdésben is próbálkozott állandó időpont kiharcolásával: a Színpartoló Egyesület december 1. és január 15. között szeretne volna az évadot tartani, de a direktorok nemigen hagytak beleszólást a kérdésbe.⁴⁹ Az 1932–33-as szezonban Zalaegerszeg a már emlegetett Deák Lőrinc kerületébe tartozott. A direktor 1933. január 10-i kezdésben állapodott meg a várossal, azonban olyan sikeres szezont tartott Kispesztén, hogy elhalasztotta kőszegi, sőt egerszegi fellépését is, ezzel meglehetősen kellemetlen helyzetbe hozva Czobor Mátyás polgármestert, aki – mint említettük – az előző években éppen a Deák Lőrinc dunántúli színikerülete érdekében indított mozgalom élére állt. Az igazgató felajánlotta, hogy másik társulatot küld maga helyett, amit a város nem fogadott el. Még az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézet ügyvezető alelnöke, Sebestyén Géza⁵⁰ is közbejárt Deák érdekében és Darvas Ernő pestvidéki társulatát ajánlotta.⁵¹ A polgármester azonban szívesebben látta volna Gulyás Menyhért kaposvári csapatát, ezért tárgyalásokat kezdeményezett vele.⁵² Mivel a megbeszélések nem vezettek eredményre, Czobor Mátyás és a Színpartoló Egyesület úgy döntött, hogy ragaszkodik Deák Lőrinchez, és január helyett – korábbi véleményüket megváltoztatva – áprilisban tartják meg az egerszegi színiidényt, mondván „úgy sem szerencsés idő december és január a Színháznak, mindig március és április voltak azok a hónapok, amikor a színingazgató megél”.⁵³

A színtársulatok színházi évadja általában szeptember 1-től a következő év augusztus 31-ig tartott. Ezért előfordult olyan helyzet is, amikor a naptári évben kétszer játszott a színikerületi társulat a városban: Deák Lőrincék pl. 1930. december 21-től 1931. január 25-ig, és az év őszén, október 21-től november 10-ig léptek fel itt. 1932-ben viszont egyszer sem jöttek, csak – a fent bemutatott affér után – 1933 áprilisában. Azonban 1932-ben sem maradt színház nélkül a város, stagione társulatok három alkalommal is tartottak előadásorozatot a Bárány színpadán.

A négy-hathetes színi időre érkező kerületi társulatok műsorpolitikáját a minél nagyobb bevételre való törekvés határozta meg, ezért maximálisan igyekeztek kiszolgálni a közönség igényeit. A nagyérdemű pedig elsősorban a könnyű műfajokat, az operettet és a

bohózatokat kedvelte. Az együttesek műsorának zömét ma már alig ismert, vagy teljesen elfeledett szerzők szakmányban gyártott „zavaros meséjű, gyenge darabjai”, „ostoba és izléstelen zenés vígjátékok”, operettek, revüoperettek tették ki. Ilyen volt – 1925-ben Halmi Jenő társulata által bemutatott – Az éj királynője című darab is, melyről így írt helyi kritikusa: A „...kacagató vígjáték tele van szeretkezésekkel, a hálószobának és a házasságtörések helyzetkomikumainak izléstelenségével és varietébe, orfeumba, kétes hírű lokálokba és zengerájokba való szellemességekkel akar mulattatni”.⁵⁴ Persze az ilyen darabokkal sem lehetett biztosra menni, így is rendszeresen előfordult, hogy üres széksorok előtt játszottak a színészek. A zalaegerszegi közönség kiszámíthatatlan volt, máshol sikerrel futó darabok itt érdektelenségbe fulladtak. 1931 januárjában Deák Lőrinc társulata egy francia bohózatot mutatott be „a legrosszabb fajtából”. A darab bukása után jegyezte meg a Zalamegyei Újság tudósítója: „Sajnálatos, hogy közönségünk nem karolja fel a komoly darabokat és így a színházak sajnos, szinte kénytelenek ilyen eszközökhöz nyúlni, mert azt hiszik, hogy azokkal kasszasikert arathatnak. De hát ez a hit nem mindig válik be és hova tovább ezekre a szellemtelen malacságokra sem lehet anyagi sikert felépíteni, legalább tegnap ez történt a társulattal.”⁵⁵

Természetesen, mindegyik társulat igyekezett bemutatni már klasszikussá vált operetteket, zenés darabokat is. Lehár Ferenc operettjei: a Luxemburg grófja, A mosoly országa, A víg özvegy, Kacsóh Pongrác: János vitéze, Schubert – Berté: Három a kislány című daljátéka, Jacobi Viktor: Leányvására, Straussz Cigánybárója, Kálmán Imre Marica grófnője, Csárdáskirálynője, Huszka Jenő: Gül Baba című operettje mind-mind felhangzottak a Bárány színpadán, hogy csak néhány példát említsünk.

A színikerületi társulatok által bemutatott darabok harmadik csoportját a népszerű kortárs magyar színműírók Budapest nagyszínházaiban már sikert aratott darabjai tették ki. Mindegyik társulat színlapon tartott legalább egy darabot Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, Herczeg Ferenc, Hunyady Sándor színműveiből, vígjátékaiból, már csak azért is, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztérium időről időre megérkező – a magyar vidéki színjátszás színvonalának emelését, a kortárs magyar dráma támogatását feladatul adó – leiratainak eleget tegyenek. A kultuszminiszter 1934-ben rendeletben kötelezte a vármegyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottságokat, évi jelentésben számoljanak be arról, hogy „...hatásköri területükön a lefolyt színházi évadban előadásokat tartott szintársulatok mennyiben tudták a hatóságok és a közönség megalégedését kiérdemelni az előadások művészi színvonala, a műsor megválasztása és a szintársulat tagjainak

általános magatartása tekintetében”.⁵⁶ Nem tudunk arról, hogy a zalai népművelési bizottság negatív tartalmú jelentéseket küldött volna az itt játszó társulatok darabválasztásairól, de 1936-ban, amikor Kecskemét keresztény társadalma mozgalmat indított az „erkölcstelen” színdarabok ellen, a Zalamegyei Újság is felemelte a hangját a Darvas Ernő szintársulata által bemutatott Após a tilosban című darab miatt. „Elhisszük, hogy a malackodás jó üzlet; a közönség egy része szereti, amint a tegnapi előadás is mutatta, de az üzletnek nem szabad alárendelni a színház által állítólag képviselt művészetet... A színház, ha nevelő tényezőnek tartja magát, akkor ne a közönség alantasabb érzéseit csiklandozza, hanem tényleg neveljen: fejlessze a művészi, a nemes a jó iránti érzéket.”⁵⁷

A két világháború közti kultúrpolitika a színházaknak is a nemzetnevelést, a revíziós gondolat ébren tartását tűzte ki feladatul. Ezért a társulatok rendre bemutattak ún. irredenta darabokat is. 1929-ben Radó Béla szintársulata Földes Imre⁵⁸ Tüzek az éjszakában és Az égő város című, egyébként szuggesztíven, minden olcsó fogást mellőzve megírt, a budapesti Új Színházban nagy sikert aratott hazafias színműveit adta elő, a „legridegebb részvétlenség mellett.”⁵⁹ Szalay Károly társulata 1934 márciusában Baál Ernő és Nagy Károly: Üzen a Hargita című darabját mutatta be. A románok erdélyi előnyomulásáról szóló, Rákosi Viktor és Malonyai Dezső írta Elnémult harangok című revíziós darabot pedig ünnepi díszelőadásként játszotta 1935. március 15-én Kallós József társulata. A színművet nem méltányolta a közönség, a városi intelligencia távol maradt a bemutatóról, üres széksoroknak játszott a társulat.⁶⁰

A színiszezon nyitóelőadásán a társulatok rendszerint valamilyen látványos, híres – a pesti színházakban nagy sikerrel futott – produkciót mutattak be, amelyekről a népszerű színházi és társasági lapokon keresztül értesült a közönség. A direktorok meggyőződése szerint ezen állt vagy bukott a szezon sikere. A premiért minden este újabb bemutató követte. Csak alkalmanként, egy-egy telt házaz előadás után fordult elő, hogy ugyanazt a darabot még egyszer műsorra tűzzék, hiszen másodsorra már biztosan nem töltötte meg a közönség a nézőteret. Vasárnap nemcsak esti, hanem délutáni előadást is tartottak. Sőt, voltak társulatok, amelyek vasárnap három előadásra is csábították a közönséget.

A kultuszminiszter 34 533/1932-es rendelete az iskolák feladatául szabta a színjátszás támogatását, a színházakat pedig ifjúsági előadások tartására kötelezte,⁶¹ ezért az 1930-as évek közepén ezek a délutáni előadások rendszerint ifjúsági bemutatók voltak, később azonban az akció elhalt, vasárnap délu-

tánonként az ifjúság által is megtekinthető könnyed, szórakoztató darabokat tekinthetett meg a közönség. Ifjúsági előadásban került bemutatásra 1934-ben Jókai Mór: Az aranyember című műve. Többször is bemutatott vasárnap délutáni darab volt pl. Eisemann Mihály – Szilágyi László: Én és a kisöcsém című zenés játéka. 1935 márciusában Kallós József, 1936 januárjában Darvas Ernő társulata is műsorra tűzte.⁶²

A napi bemutató kényszere, a vasárnapi két – három előadás igen nagy megterhelést jelentett a színészek számára. Egy egyhónapos zalaegerszegi szezon alatt általában 30–35 előadást tartottak, s kb. ugyanennyi darabot mutattak be. A társulatok többsége mégis rendre deficittel zárta az egerszegi turnét. 1936-ban Deák Lőrinc együttesének olyan rosszul indult a szezonja a városban, hogy a „sértő közöny” miatt két hét után itt akarta hagyni. A társulatnak naponta 150 Pengő kiadása volt: teremléti díj, vigalmi adó, fűtés, világítás, gázsík stb., míg bevétele egyszer sem érte el az 50 pengőt.⁶³

A társulatok mindegyike búcsúelőadásként rendszerint „vidámestet” tartott, kabarétréfákat, humoros jeleneteket adtak elő, amire általában mindig megtelt közönséggel a színház.

Az 1920-as években négy színikerületi társulat játszott Zalaegerszezen. Az évtized elején három évadban is Fehér Vilmos⁶⁴ együttese tartott szezont a városban. Az elsősorban operetteket bemutató társulat 1922. március-áprilisában hiába igyekezett a közönség kegyeit keresni, egyáltalán nem mutatott érdeklődést produkcióik iránt.⁶⁵ 1923 nyarán nagyobb sikerrel jártak. Műsorukon most is elsősorban operettek szerepeltek. Nagy sikert arattak Huszka Jenő: Gül baba című operettjének bemutatásával, amely a társulat két színészének Gábor Árpádnak és Kertay Ilkának⁶⁶ jutalomjátéka volt, s amelyhez a zalaegerszegi Egyházi Ének- és Zeneegyesület zenekara szolgáltatta a muzsikát.⁶⁷

1924-ben Kmetty Lajos,⁶⁸ 1925–26-ban Halmi Jenő⁶⁹ társulata érkezett a városba. Ez utóbbi a szokásos operett és bohózatműsor mellett bemutatta Zilahy Lajos 1923-ban írt Hazajáró lélek című színművét, valamint Móricz Zsigmond: Árvácska című regényének színpadi adaptációját is. A siker nem maradt el. „A zalaegerszegi közönség az idén támogatja is a színészeket, mert üres ház soha nincs” – örvendezett a helyi lap tudósítója.⁷⁰ A következő évad viszont csúfos bukást hozott Halmi direktor számára, mint azt már fentebb említettük.

Az évtized végén Radó Béla⁷¹ színikerületébe került a város,⁷² három évadban is ők szórakoztatták a közönséget. Radó Béla az 1920-as évek egyik legjobb vidéki direktora volt, jól szervezett társulattal, kiváló

színészekkel és zenekarral érkezett, s igyekezett a legfrissebb színpadi újdonságokat műsorra tűzni. 1927 decemberében már láthatta az egerszegi közönség is a Király Színházban az év elején bemutatott Szilágyi László – Lányi Viktor: Aranyhattyú, Lajtai – Békeffy ugyancsak 1927-ben bemutatott Mesék az írógépről című operettjét, de műsorra tűzte Herczeg Ferenc Széchenyiről szóló A híd (1925) című színművét, Molnár Ferenc 1926-ban írt darabját, a Játék a kastélyban-t is. „... a társulat és a publikum nem panaszkodhattak egymásra. A társulat jóval többet nyújtott, mint amennyit a közönség várt; viszont a közönség teljes mértékben honorálta a társulat művészi törekvéseit. ... ha nem is meggazdagodva, de legalább kielégítő viszonyok között bucsuzott...”⁷³

Az 1928-as szezonban a Herczeg Ferenc nyomán írt és Farkas Imre által megzenésített Gyurkovics fiúk című darabbal arattak nagy sikert. A korabeli tudósító szerint a rendezés és a zenekar is kiváló volt, az előadás hosszúra nyúlt, mert a szünni nem akaró taps miatt minden táncbetétet „megújráztak”.⁷⁴

Az 1929-es – december közepétől 1930. január közepéig tartó – évad is jól kezdődött. Új darabokkal, új díszletekkel érkezett a társulat. A bemutató előadások, Erdélyi Mihály: Mit susog a fehér akác című operette és Kacsóh Pongrác János vitéze telt házat vonzottak, nagy sikert arattak. Azonban a prózai előadásokra, Földes Imre irredenta darabjaira, vagy Zilahy Lajos: A tábornok című színművére nem volt vevő a közönség, sőt a szezon második felében az operett előadásokon is gyakran „kongott a terem az ürességtől”. Az egerszegi szezon a társulat számára teljes anyagi bukást jelentett, egy héttel a befejezés előtt még nem volt fedezetük az elutazásra.⁷⁵

1930 és 1933 között a kultuszminiszter Zalaegerszeget Deák Lőrinc⁷⁶ színikerületébe osztotta. Deák társulata egyike volt a legjobb hazai vidéki társulatoknak, nem véletlen, hogy Czobor Mátyás polgármester önálló dunántúli kerületet szeretett volna kilobbizni nekik. Műsoruk nem tért el a korábbi kerületi társulatokétól, operettet és vígjátékokat játszottak elsősorban, de Deák Lőrinc ismerte feladatát: „jó műsort összeállítani, minden szerepkörre megfelelő erőket szerződtetni, szerepeket jól betanultatni és az előadásokat hibátlanul megrendezni.”⁷⁷ Társulata negyven tagból állt és saját zenekarral rendelkezett. Deák nem csak igazgatta, hanem rendezte is az együttest, sőt az egyik vezető színésze volt. Színészgárdájában játszott többek között Szabó Ernő,⁷⁸ aki már az 1930-as évadban meghódította a helyi közönséget – s néhány fércművet a bukástól mentett meg –, Kómíves Sándor⁷⁹ és az ifjú Mészáros Ági,⁸⁰ akiket 1933-ban szerződtetett csapatához. Eisemann Mihály – Szilágyi László: Zsákbamacska című operettjének

szezonnyitó bemutatója után jegyezte meg a helyi tudósító: „Tehetséges színészek bizonyult Mészáros Ági, aki megérdemelten jutott a karból a szubrett szerepébe.”⁸¹

Hiába voltak azonban a remek színészek, az időközben megszerveződött Színpártoló Egyesület, a gazdasági válság hatása erősen érződött a színházteremben is. Rendszerint félig üres nézőtér, vagy negyed ház előtt játszottak, hiába hozták a klasszikus nagyoperetteket (Lehár: Mosoly országa), próbálkoztak a legfrissebb budapesti sikerekkel (Fényes Szabolcs: Maya), vagy mutattak be olyan vígjátékot, amely „Az alkomicum legmélyebb fajára süllyedt; kevés szellemességgel, inkább a helyzetkomikumban nyújtotta hatások kihasználásával ér el sikert a karzatnál. Durva és izléstelen. Erkölcsöt, becsületet sárba tipró...”⁸² Ilyen darab volt a Nincs valami elvámolni-valója, Békefi – Lajtai operettje az Amikor a kislányból nagylány lesz, vagy az Ártatlan Don Juan című bohózat, amelyet „majdnem telt ház előtt” játszottak. A sajtó is folyamatosan a színházba járásra buzdította olvasóit: „Mozduljon meg a közönség, honorálja a társulat buzgalmát, szándékait, használja ki a szórakozási lehetőségeket, mert a mostani nehéz viszonyok között úgyszólván nagyon soká fogunk megint egy rendező színházat viszontlátni. Deák, vagy valami vele hasonlórangú társulat legalább is nagyon meggondolja, a zalaegerszegi szerepléseket...”⁸³

Deák Lőrinc 1933-ban, hogy az anyagi csődöt elkerülje a szezon végére két meglepetés darabot tartogatott. Strauss Cigánybáró című operettje bemutatójára, a főszerepre meghívta Laurisin Lajost,⁸⁴ az Operaház művészt. Az előadásra zsúfolásig megtelt a nézőtér. „Bizonyosága volt ez az est annak, hogy az elsőrangú művészi teljesítmények támogatására megvan a készség nemcsak a szűkebb színpártoló közönségben, hanem a város egész társadalmában.” – értékelte az estet a helyi kritikus.⁸⁵ Az utolsó felvonás előtt Laurisin Lajos a függöny elé lépett, s a vidéki színészek áldozatos munkájáról szólva arra kérte a közönséget, hogy a jövőben több telt házzal örvendeztesse meg Deák Lőrinc társulatát.⁸⁶

A búcsúelőadáson egy pályakezdő helyi szerző, Fendrik Ferenc⁸⁷ Asszonyok, ha szeretnek című színjátékát mutatta be a színház. A Zalamegyei Ujságban és a Zalai Naplóban is publikáló fiatal író telt házzal vonzott, azonban a bemutató óriási csalódást okozott. Kollégája, Lityányi László írt róla megsemmisítő kritikát. „Silány, gyatra darab, pedig szerzője tud írni. Ezt el kell ismernünk, s ez egyetlen számbavehető értéke a drámának.” Az „erkölcsi fertő legmélyén való sütkérezés” jellemzi, tanulni csak „piszkot, erkölcsi nihilizmust” lehet belőle, s csak a karzatot gyönyörködteti.⁸⁸ A darab ugyanis a hazug szerelmi erkölcsöt helyezte mondanivalójának középpontjába, ráadásul

egerszegi sztorin alapult. „Kár volt a helyi eseményeket fedő, asszociációkra alkalmat adó kínos jelenetekért.” – írta a Zalai Napló kritikusa is.⁸⁹ Az előadás egyedül Szabó Ernő játéka mentette meg a teljes bukástól, nemcsak a kritikusoknak nem tetszett, de a közönség egy része is távozott az előadásról.

1934-ban Szalay Károly színtársulata kapott játszási engedélyt Zalaegerszegeen. Február végén érkeztek Keszthelyről, ahol olyan sikeres szezont tartottak, hogy néhány héttel meghosszabbították az ott tartózkodást. Egerszegre nyolc hétre kértek játékgengedélyt, de a város csak hatra szólót adott nekik. A bemutatkozó előadás után így értékelte őket a Zalamegyei Ujság: jó a társulat, „ha nem fővárosi, hanem vidéki mértékkel mérünk.... A tegnap este látott együttes megüti a Zalaegerszegeen járt jobb társulatok mértékét, s ha kisebb hiányosságok tapasztalhatók is, viszont játékban sok más társulatot fölülmúl.”⁹⁰

Mivel műsorukon náluk is elsősorban operettek szerepeltek, Szalay Károly a színészeit is a műfaj szerepköreinek megfelelően válogatta össze. Vezető színésznője László Ila, az 1933-as évadban a vidék legjobb színésznője címet kapta.⁹¹ A primadonna szerepeket Komáromi Piri, a táncos szubrettet Tihanyi Marika alakította, Csanádi Ila prózai szerepekben játszott. A férfiaknál a vezető színész maga a direktor, a „férfi-sztár” Patay József bonviván-tenorista, a közönség kedvence pedig Ekecs Ferenc táncos komikus volt.

A bemutatkozó előadás után a helyi sajtó azt ajánlotta a társulatnak, „hogy a következő színlapokra nem ártana felvenni néhány irodalmi értékű darabot is”,⁹² azonban később meg kellett állapítania, hogy „A zalaegerszegi közönség egy részének, úgy látszik, nem kell a komoly darab, ellenben megtölti a színházat, ha sikamlósságot is kap”.⁹³ Érdeklenségbe fulladt Zilahy Lajos: Hazajáró lélek, vagy az Üzen a Hargita című darabok bemutatója, ellenben „a szórakoztatás fortélyait értő, de az erkölcsi szempontokkal nem sokat törődő” Nóti Károly: Nyitott ablak című bohózata telt házzal vonzott. A társulat operett bemutatói közül hatalmas sikert aratott Jacobi Viktor: Sybill című nagyoperettje, valamint Nagypál Béla: A kék Duna című, ma már elfeledett dalműve. Mindkét előadáson a közönség nemcsak tapssal, hanem virágkosarakkal, csokrokkal és ajándékokkal jutalmazta a színészeket.⁹⁴

A Szalay társulat repertoárján Sír a kislány a Balaton partján címmel gyermek operettet is szerepeltetett.⁹⁵

Egy évvel később, 1935-ben új színtársulat érkezett a városba Kallós József⁹⁶ színingazgató vezetésével. Állomáshelyeik közé többek között olyan kisebb városok és községek tartoztak, mint pl. Tapolca, Bátaszék, Bonyhád, Szigetvár, Barcs, Nagyatád,

Körmend, Gödöllő, Keszthely, Komárom és Tata-tóváros. A társulat is a kisebbek közé tartozott, elhasználdott díszletekkel, fényesre kopott jelmezekkel, hiányos felszereléssel. A színészgárda is hagyott kívánnivalót, a Zalamegyei Ujság szerint néhány szerepkör, főleg a statisztéria megerősítésre szorult. A tudósító udvariasan megjegyezte, hogy az együttes törekvő s néhány figyelemre méltó tehetségű színész is akad közöttük.⁹⁷ Vezető színészei – Bihari László, Érdy László, Sugár Jenő, Bartók Juci, Gáspár Amália – közül csak Sugár Jenő⁹⁸ nevét jegyzi a Magyar Színházművészeti Lexikon. Bemutatott darabjaik sem nyerték el a közönség és a helybeli kritika tetszését, prózai előadásaik – Indig Ottó: Ember a híd alatt, Molnár Ferenc: Az ismeretlen lány, Hunyadi Sándor: A három sárkány – rendre fél ház előtt zajlottak. A sajtó is egyetlen bemutatót ajánlott erősen a nézők figyelmébe, Paul Anthelme: Az abbé című, a gyónási titokról szóló bűnügyi drámáját. Operett bemutatóikon is csak hétvégén töltötték meg a nézők a széksorokat. Itt a szerelem című előadásuk, melyen „egy csomó ízléstelen és durva hasonlattal és bemozdással” szórakoztatták a nézőket, nagyon felháborította a sajtót. *„Az ilyen hangú előadások nem fogják vonzani a jó ízlésű közönséget, de talán nem is a közönségnek kell majd ezeket az előadásokat elkerülni, hanem a színházaknak is eszébe jut, hogy ilyen előadásokat nem tarthat, mert ezekre a színtársulatoknak is kellemetlen következményei lehetnek. Mert nem igazolás az, hogy, kérem, a darabot Pesten is adják!”*⁹⁹

Az 1935–36-os szezonban – meglepő módon – ismét nagyobb, színvonalasabb társulatot kapott Zalaegerszeg, Darvas Ernő¹⁰⁰ direktor negyvennégy tagú vándortársulata és hét tagú zenekara érkezett a városba. *„A világháború óta Zalaegerszezen járt társulatok teljesítményét mérlegelve az első benyomásunk, hogy az új társulat a jobbak közé tartozik. ... Színházban éreztük magunkat, mikor láttuk, hogy a rendezőnek nem kellett kinlódnia, hanem nagylétszámú társulattól válogathatta ki az egyes szerepekre a többnyire megfelelő adottságokkal rendelkező színészeket.”*¹⁰¹ – tudósított az együttesről a Zalamegyei Ujság. A bemutatkozó darab, Rejtő Jenő – Kellér Dezső – Sándor Jenő: Aki mer, az nyer című operettje már nem nyerte el a tudósító tetszését. *„Tipikus lipótvárosi termék, a bankvezér és az irodakisasszony sablónos, már százszor megírt történetéről, telve ál-szentalizmussal, dobutcai szellemességgel, s a befejezése természetesen happy-ennel.”* Ráadásul a revüoperettek fővárosi *„káprázatos kiállításából ezen a téren Zalaegerszegre már csak a végighasított ruhák, a lábkiállítás, a meztelenség jutott el. Lehet ez izgató valami, lehet jó üzlet, de semmiesetre sem jelent színházi művészetet sem itt, sem a fővárosban.”*¹⁰²

Darvas igazgató az egerszegi szezon alatt sokféle trükköt alkalmazott, hogy társulata iránt a folytonos érdeklődést fenntartsa és anyagilag is sikeres évadot zárjon. A budapesti színházi élet reprezentánsaival való kapcsolatait kamatoztatta a szezon során. Többek között bemutatta Lehár Ferenc: A mosoly országa című nagyoperettjét, melyben Szu Csong szerepére Szedő Miklóst,¹⁰³ a Városi Színház¹⁰⁴ tenorját, a harmincas évek legnépszerűbb slágerénekesét kérte fel. Ugyan a nézőtér nem volt tele az előadáson, de a darab és a kitűnő énekes nagy, megérdemelt sikert aratott.

Telt házzal fogadta a közönség az egyszer már bemutatkozó helyi író, Fendrik Ferenc – a Vígszínházban 1935 decemberében (két hónappal korábban) bemutatott¹⁰⁵ – színművét, a Volt egyszer egy asszonyt. Az előadás előtt Czobor Mátyás polgármester méltatta a szerzőt, aki dicsőséget szerzett Zalaegerszegnek. A darab – *„a kaméliás hölgy egyik változata”* – főszerepét Ágay Irén,¹⁰⁶ a Vígszínház művésznője játszotta. A nézőknek nagyon tetszett az előadás, melyet a nagy sikerre való tekintettel később megismételtek. A kritika azonban most is fanyalgott. Dicsérték a színészeket, az ügyes rendezést, a darabról viszont az írták, hogy *„inkább csak részletszépségei vannak”*.¹⁰⁷

Igazi meglepetést okozott a városban Jávor Pál,¹⁰⁸ a kor egyik vezető színésze és férfiideálja fellépése az Arany Bárány „méltatlan” színpadán. Hunyadi Sándor bűnügyi drámájának, Az aranyifjúnak főszerepére hívta meg a művészt Darvas Ernő. *„Az előadás voltaképpen már a délutáni órákban kezdődött a nőik részének hisztériásan rajongó felvonulásával Jávor Pál „lábai elé” (férjükért vagy leendő férjükért bizonyára nem fognak így rajongani), és az eksztázis folytatódott este is...”*¹⁰⁹ Jávor remekül játszott, játékának hatását fokozta charme-os megjelenése és *„pompás férfidivat bemutatója”*.

Két hét múlva, február közepén Jávor visszatért az egerszegi színpadra, ezúttal Molnár Ferenc: Olympia című vígjátékában aratott hatalmas sikert, igaz, már csak „szépszámú” közönség előtt. Játéka *„tisztán művészet volt”, „a közönség kicsit túlzásba vitte a lelkesedést, amikor majdnem minden mondata után megtapsolta”*¹¹⁰ az elsőszámú hazai sztárt.

Zalaegerszeg katolikus társadalmának szóló ajándékként mutatta be 1936. február 4-én a Darvas társulat Emmet Lavery amerikai író drámáját, Az Úr katonáit. A lélektani dráma egy jezsuita rendházban játszódik, s azt mutatja be, hogy a kolostorban élők között éppen olyan különböző, sőt ellentétes jellemű emberek élnek egymás mellett, mint kint a világban. Az előadásban közreműködött az Egyházi Ének- és Zeneegyesület kórusa is. A sajtó nagy agitációt fejtett ki a darab megtekintése érdekében, melynek eredmé-

nyeként kétszer is bemutatták, második alkalommal olcsó előadásban, azaz egy jeggyel ketten nézhették meg a drámát.¹¹¹

Darvas Ernő színháza egy eredeti premiert is tartott a zalaegerszegi színpadon. A kanizsai napilapban, a Zalai Közlönyben rendszeresen publikáló Dávid Magyar József:¹¹² Dr. Vagánykisasszony című, szociális témájú zsenégjét mutatták be. A darab is gyenge volt, s a színészi játék is hagyott kívánnivalót; alig tudta valaki a szerepét, elsősorban a sűgóra figyeltek a szereplők, a játékra alig.¹¹³

Az 1936. február 25-én tartott előadáson Fodor László 1935 októberében, a Pesti Színházban bemutatott Érettségi c. színművével búcsúzott a Darvas társulat. A színház és a direktor elégedett volt az egerszegi turnéval, hiszen a közönség „szokatlanul szép számban látogatta a színházat”.

A siker ellenére a következő évadban mégsem Darvas Ernő, hanem Deák Lőrinc színikerületébe került a város, és még 1936 őszén megérkezett a színházlátogató közönség számára jól ismert társulat az újabb vendégszereplésre. Megnyitó előadásukon zsúfolt nézőtér előtt, a Budai színikörben az év nyarán bemutatott és nagy sikert aratott Szilágyi László – Budai Dénes: Csárdás című operettjét tekinthették meg az érdeklődők. Mind a közönség, mind pedig a kritika lelkesen ünnepelte nem csak a darabot, hanem a színészek játékát, a kifogástalan szereptudást, a jó zenekart és a kiváló rendezést.¹¹⁴ A biztató kezdet ellenére a következő napokban mégis alig volt látogatója a színháznak. Mint már fent említettük, Deák Lőrinc idő előtti távozással zsarolta meg a várost, ezért a sajtó és a polgármester is nyomást gyakorolt a polgároknak, mindenekelőtt a hivatalnokokra és a „hatóságok képviselőire”, hogy színházlátogatásra buzdítsa őket, mondván hosszú ideig nem kapnak rendes társulatot, vagy az is előfordulhat, hogy évekig nem adnak ki játszási engedélyt Zalaegerszegre, ha nem nő a színházba járási kedv.¹¹⁵

A szezon alatt három napos fellépésre cirkusz érkezett a városba. Fellépésük idején a színtársulat nem lépett színpadra, de a direktor, hogy a kieső veszteséget pótolja, megszervezett egy zalalövői turnét.

A társulat programja most is a szokásos kommersz darabokból állt, operett kínálatukban nem volt egyetlen klasszikussá váló zenedarab sem. A színgazgató, Deák Lőrinc által írt Erzsike katonája című operett is bemutatásra került, a helyi sajtó „kellemes darab”-ként aposztrofálta. Prózái műsorukon elsősorban kortárs magyar vígjátékírók művei szerepeltek: Szántó Armand – Szécsen Mihály: Budapest – Wien című „ostoba és izléstelen” zenés vígjátéka, Földes Imre – a Nemzeti Színházban már sikert aratott – műve, az Ifj. Horváth Pál, Csathó Kálmán: Az én

lányom nem olyan című színműve stb. Bemutatták egy külföldi szerző, Henry Bernstein: Nem én öltem meg című színdarabját is. Ez az előadás egyike volt a társulat legjobb teljesítményeinek. Búcsúfellépésükön Heltai Jenő: Néma leventéje került előadásra.

Az 1937–1938 és az 1938–1939-es évadban a már ismert Szalay Károly direktor és csapata kapott játszási engedélyt Zalaegerszegre. Mivel az Arany Bárány színpadát a polgármester bezáratta, megfelelő fellépőhely híján az első évben a társulat be sem jött a városba. A következő évadban, 1939. május-júniusában is csak hosszas tárgyalások után, különböző engedmények fejében tartott négy hetes szezont az Edison mozi színjátszásra átalakított, rossz akusztikájú színpadán.

A május 5-én tartott bemutató előadás előtt Szalay Károly köszöntötte a közönséget s azt ígérte, hogy a szezon során „a művészi szépet, az erény diadalát és a józú tréfát” akarják nyújtani. A helyi kritikus pedig azt várta, „hogy az erkölcsi követelményeket a művészi követelmények mellett minden vonatkozásban szigorúan” érvényesítsék.¹¹⁶ Azonban sem az ígéretek, sem az elvárások nem teljesültek maradéktalanul. A bemutatott darabok jó része tartalmilag harmatgyenge volt, s az elvárt „magas erkölcsiségnek” sem felelt meg. Herczeg Ferenc: Utolsó tánc című színművét nem csak azért bírálta az erősen konzervatív szellemű Zalamegyei Ujság, mert a rendező egy az egyben lemásolta a Nemzeti Színház előadását: nemcsak a kellékek voltak ugyanazok, de az öregezésbe belenyugodni nem tudó asszony és a lánya szerepét itt is ugyanaz a színésznő játszotta. (Míg Budapesten Bajor Gizi, Zalaegerszegen Komáromy Piri, akinek e kettős szerep „túlságosan nehéz vállalkozást jelentett.”) A mű erkölcsi tartalmával is baj volt. A korosodás elől a kalandokba menekülő férjes asszonyt ítélte el a darab, s ennek kapcsán írta a kritikus: „Megkérdézzük az írótól: addig talán helyes a házasságtörés, míg fiatal a feleség és nem kerül pénzbe a bűn?”¹¹⁷

Elmarasztaló kritikákat kapott László Aladár: Mindig a nők kezdik című vígjátéka, Csongor Béla: Gellérthegyi kalandja, Ábrahám Pál – Földes Imre: Viktória című operettje. Ez utóbbi Európa szerte nagy sikereket aratott, Zalaegerszegen, legalábbis a kritika számára elfogadhatatlan volt. „Hát ez az a bizonyos liberális színházzsellelem, ami ellen már évtizedek óta küzdünk. Az ilyen színdarabok dobták bele a köztudatba, hogy a legtisztábban indult házasság is fölösleges teher már akkor, ha elmúlt a szerelem, ezek a hebe-hurgya férjművek csavarták félre a férfi-jellemet, mintha csak az volna a valamire való ember, aki el tudja csábítani a férjes asszonyt s csak az a feleség volna igazi asszony, aki egy felvillant szerelmi

*mámorban otthagyja az urát. Az ilyen színdarabokat kívánjuk a papirkosárba! Még a jó zene és a félig-meddig kitűnő táncszámok sem enyhítenek a balul sikerült színdarab vaskos hibáin.*¹¹⁸

Meg kell jegyezni, hogy a helyi sajtó színházkritikusai mindig különbséget tettek az előadások tartalma és a szereplők teljesítménye között, külön értékelték a darabot, a rendezést és a színészi játékot. Gyakran fordult elő, hogy míg az egyiket dicsérték, a másikat megrótták.

A Szalay társulat műsorán persze akadtak olyan darabok is, melyek a szigorú erkölcsű kritikusoknak is tetszettek, a színház nevelő szerepéről vallott elképzeléseiknek megfeleltek. Ezek közé tartozott Csathó Kálmán: Fűszer és csemege című színdarabja, melyben *„a munka és dologtalanság, a szorgalom és léhaság, a polgári életszemlélet és az elrugaszkodott úrhatnamság vívja meg a maga harcát. ... Ilyen színdarabokkal lehet nevelni a közönséget s ilyen alkotásokkal lehet eltüntetni a magyar társadalmat olyannyira jellemző kasztrendszeret*” – méltatták a darabot.¹¹⁹

A sajtó közönségszervező tevékenysége nyomán, zsúfolt ház előtt mutatta be a társulat azt a színjátékot, amelyet a kritika tartalmi szempontból igazán méltónak talált a zalaegerszegi előadásra. Ez egy ismeretlen szerző ma már feledésbe merült, vallásos témájú

darabja, a Mária volt, amely az 1938-as Szentév alkalmából készült, s amelyet Horváth Gyula, a társulat egyik színésze dolgozott át négy felvonásos színművé. Az egyik főszerepet jutalomjátékként ő játszotta. Az előadás azonban valószínűleg mégsem volt átütő erejű, a tudósító a meglehetősen bonyolult cselekmény ismertetésén túl nagyon visszafogottan írt róla, sem a darabot, sem a színészi munkát nem dicsérte meg.¹²⁰

A kritika és a közönség ízlése nem mindig, sőt általában nem találtak. Az 1939-es évadban a zalaegerszegi színházbarátok akkor is megtöltötték a nézőteret, amikor a művészek erkölcstelenségéről, *„a pesti aszfalt szellemi termékéről”, „áporodottságról”* írtak, így Szalay Károly társulata végül elégedetten hagyta itt a várost.

Összegzésként megállapítható, hogy a színikerületi társulatok alapvetően rendszeres színházba járási lehetőséget biztosítottak Zalaegerszeg színházbarát közönségének. A Budapest nagyszínházaiban sikert aratott slágerdarabokat néhány hónapos késéssel itt is láthatta a publikum. Persze sem a színházi körülmények, sem az előadások nivója, sem a társulatok minősége nem vetekedhetett a nagyvárosokéval. A bemutatott darabok sem a magas színházművészetet képviselték, azonban mégis csak kikapcsolódási, szórakozási lehetőséget jelentettek, s a világot hozták el a zalaegerszegi polgároknak.

Jegyzetek:

¹ Szabó István: Színház és finanszírozás. In: Magyar színháztörténet 1920–1949. Főszerk.: Bécsy Tamás, Székely György. Bp. Magyar Könyvklub [é.n.] 176–177. p.

² Uo. 175. p.

³ A vidéki színházi előadásoknak több mint a fele operett volt. In: Zalamegyei Ujság (továbbiakban: ZmU), 1937. máj. 23. 5. p.

⁴ Gajdó Tamás: Kísérletek a kerületi rendszer újjászervezésére és a vidéki színházi központok megteremtésére. In: Magyar színháztörténet 1920–1949. Főszerk.: Bécsy Tamás, Székely György. Bp. Magyar Könyvklub [é.n.] 733–738. p.

⁵ Uo. 739–743. p.

⁶ A kultuszminiszter a magyar drámairodalom felkarolását kéri a vidéki színésztől. In: ZmU. 1935. okt. 15. 2. p.

⁷ Kilényi Dávid (1791–1852. márc. 31.) Színész, fordító, 1816-tól színigazgató. Az első magyar vállalkozó-direktor, aki évtizedeken át sikerrel vezetett vándortársulatokat.

⁸ Nánai István: Ruszt. Bp. 2002. 69. p.

⁹ Béres Katalin: Zalaegerszeg művelődési viszonyai az I. világháborút követő évtizedben. In: Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. Szerk.: Molnár András. Zala Megyei Levéltár, 2006. 195–196. p. /Zalai Gyűjtemény 61./

¹⁰ A két világháború közötti zalaegerszegi színházi életről szóló levéltári források mindeddig nem kerültek elő, ezért a tanulmány elsősorban a helyi sajtó: a Zalamegyei Ujság, a Zalavármegye és a Zalai Napló e témában írt cikkeire, tudósításaira épül.

¹¹ Színház. In: Zalai Napló, 1933. jan. 28. 5. p.

- 12 Színház. In: ZmU. 1930. jan. 1. 5. p.
- 13 Tanúsítson a közönség nagyobb érdeklődést a színház iránt. In: ZmU. 1935. dec. 25. 6. p.
- 14 Milyen lesz Zalaegerszeg kulturális élete a téli időszakban? In: ZmU. 1929. okt. 24. 1. p.
- 15 A legmodernebb színpad várja a „Liliomos királyfi” előadását. In: ZmU. 1930. dec. 4. 1. p.
- 16 Színház. In: ZmU. 1937. nov. 23. 4. p.
- 17 Szalay Károly színtársulata májusban a moziban játszik. In: ZmU. 1939. ápr. 1. 2. p.
- 18 Színház. In: ZmU. 1939. máj. 6. 3–4. p.
- 19 Zala Megyei Levéltár (továbbiakban: ZML). V.1605. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Zalaegerszeg város. 1923. nov. 27–28.
- 20 ZML. V.1605. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Zalaegerszeg város. 1922. okt. 23.
- 21 Az Országos Színészegyesület köszönete Zalaegerszeg város tanácsának. In: ZmU. 1925. jan. 28. 3. p.
- 22 ZML. V.1605. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Zalaegerszeg város. 1925. dec. 21.
- 23 Zalaegerszeg és a színház támogatása. Zalavármegye, 1928. okt. 7. 3. p.
- 24 Zalaegerszeg társadalma a színészetért. In: ZmU. 1931. dec. 20. 2. p.
- 25 ZML.IV. Zala Vármegye Levéltárában elhelyezett letétek és vegyes iratok gyűjteménye 433. sz. letét: A Zalaegerszegi Magyar Színpártoló Egyesület alapszabályai Ld. 19. jegyzet
- 27 A Színpártoló Egyesület választmányi ülése. In: ZmU. 1932. ápr. 20. 2. p.
- 28 ZML.IV. Zala Vármegye Levéltárában elhelyezett letétek és vegyes iratok gyűjteménye 3076. sz. letét: Jegyzőkönyv a Zalaegerszegi Magyar Színpártoló Egyesület 1933. márc. 31.-én tartott alakuló közgyűléséről.
- 29 Újból megalakult a Színpártoló Egyesület. In: ZmU. 1933. ápr. 2. 2. p.
- 30 A zalaegerszegi színi szezon október 21-én megnyílik. In: ZmU. 1931. okt. 14. 2. p.
- 31 Zalaegerszeg adózó polgársága egymagában nem viselheti a 82 százalékos pótdadó terhét. In: ZmU. 1936. júl. 17. 1. p.
- 32 A polgármester a Színház támogatására kéri a közönséget. In: ZmU. 1933. ápr. 22. 1. p.
- 33 Szabó István: Színház és finanszírozás. In: Magyar színháztörténet 1920–1949. Főszerk.: Bécsy Tamás, Székely György. Bp. Magyar Könyvklub, [é.n.] 175. p.
- 34 Dobó László: Színházi élet Nagykanizsán (1784–1950) Nagykanizsa, [é.n.] 71–87. p.
- 35 1925–26-ban pl. a győri színikerülethez szerettek volna csatlakozni, bármaguk is tisztában voltak vele, hogy egy 70 tagú társulat eltartására nem lesz képes a város, sőt ilyen nagy társulathoz megfelelő méretű színpad sincs a településen. Lásd: A városi tanács a győri színtársulatot kéri Zalaegerszegre. In: ZmU. 1926. ápr. 25. 4. p.
- 36 Néhány szó az új színikerület megalakításának kérdéséhez. In: ZmU. 1931. jan. 17. 2. p.
- 37 Polgármesterek értekezlete Zalaegerszegen új színikerületi beosztás ügyében. In: ZmU. 1931. jan. 14. 1. p.
- 38 A két világháború között a vidéki városok vezetői számára időről időre rendezett összejövetel, problémáik megbeszélésére.
- 39 Öt város küldöttei tanácskoztak a színikerületek helyesebb beosztásáról. In: ZmU. 1931. jan. 18. 1. p.
- 40 Olyan színikerületi beosztás... In: Zalai Közlöny, 1931. jan. 17. 4. p.
- 41 Új színikerületi beosztást dolgoznak ki a zalaegerszegi értekezlet eredményeképpen. In: ZmU. 1931. febr. 5. 2. p.
- 42 A dunántúli színikerületek beosztásának új tervezete. In: ZmU. 1931. jún. 20. 1. p.
- 43 Zala megye színikerületi beosztása. In: ZmU. 1931. júl. 28. 3. p.
- 44 Zalaegerszeg továbbra is Deák Lőrinc színikerületében marad. In: ZmU. 1932. júl. 27. 2. p.
- 45 Zalaegerszeg új színikerületben. In: ZmU. 1933. szept. 5. 4. p.
- 46 Tárgyalások a színház ügyében. In: ZmU. 1933. jan. 4. 3. p. Gulyás Menyhért (1875–1944) színész, rendező, színikerületi igazgató. Rákosi Szidi színiiskolájában tanulta meg a színészmesterséget. 1925-ben igazgatói engedélyt kapott, ettől kezdve több vidéki nagyváros: Nyíregyháza, Kecskemét, Kaposvár, Békéscsaba társulatának igazgatója lett.
- 47 Fodor Oszkár,... In: ZmU. 1935. júl. 6. 3. p. Fodor Oszkár (1880–1950) Színész, rendező, színikerületi igazgató. 1925-ben hozta létre és 1927-ig vezette a Thália drámai staggione színházat. 1927–38 között a pécsi Nemzeti Színház igazgatója volt.
- 48 Nem jön a pécsi társulat Zalaegerszegre? In: ZmU. 1938. júl. 6. 1. p.
- 49 A Színpártoló Egyesület választmányi ülése. In: ZmU. 1932. ápr. 20. 2. p.
- 50 Sebestyén Géza (1878–1936) Színész, színikerületi igazgató. Kezdetben vidéki társulatoknál játszott, kiváló jellemszínész volt. 1924-ben a pesti Városi Színház igazgatója lett. Az Országos Színészegyesület elnöki tisztét is betöltötte.
- 51 Deák Lőrinc színikerületi igazgató ez idén nem jön Zalaegerszegre. In: ZmU. 1933. jan. 3. 2. p.
- 52 Deák Lőrincék helyett kaposvári színtársulat jön Zalaegerszegre? In: Zalai Napló, 1933. jan. 3. 3. p.
- 53 Élénk színikerületi forgalom után a Színpártoló Egyesület Deák Lőrinc beérését határozta el. In: Zalai Napló, 1933. jan. 5. 1. p.
- 54 Szilágyi László: Aranyhattyú c. operett. Zalavármegye, 1927. dec. 18. 5. p.
- 55 Színház. In: ZmU. 1931. jan. 9. 4. p.
- 56 A népművelési bizottságok figyelemmel kísérik a vidéki színtársulatok működését. In: ZmU. 1934. máj. 18. 1. p.
- 57 Színház. In: ZmU. 1936. jan. 19. 4. p.
- 58 Földes Imre (1881–1958) Író, drámaíró, operettlibrettó író. Legnagyobb sikerét a Viktória, és A Hawaii rózsája c. operettek szöveggöngyöve írójaként aratta.
- 59 Színház. In: ZmU. 1930. jan. 8. 5. p.
- 60 Színház. In: ZmU. 1935. márc. 17. 4. p.
- 61 Varga Éva: A kaposvári színjátszás húsz éve. (1920-as és 1930-as évek.) In: Tanulmányok Kaposvárról. Kaposvári Kiskönyvtár. 5. Szerk.: Laczkó András. Kaposvár, 1988. 40. p.
- 62 Színház. In: ZmU. 1935. márc. 28. 3. p., Darvas Ernő színtársulatának műsora. In: ZmU. 1936. jan. 10. 5. p.
- 63 Színház. In: ZmU. 1936. okt. 14. 4. p.
- 64 Fehér Vilmos (1875–1926) Színikerületi igazgató. 1908-tól élete

- végéig társulataival a vidéki Magyarország kisebb településein tartott előadásokat.
- 65 Színház. In: ZmU. 1922. ápr. 26. 4. p.
- 66 Gábor Árpád és Kertay Ilka nevét nem jegyzi a Magyar Színművészeti Lexikon, Kertay Ilkáról tudható, hogy 1906 és 1909 között a szegedi színház társulatánál a női kar egyik tagja volt. Ld. Sándor János: A szegedi színházszás krónikája. A közsínház és társulatainak története. (1883–1944) In: http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/digitalis/szinhaz1883/tarsulati_nevsorok.html
- 67 Színház. In: ZmU. 1923. jún. 17. 3. p.
- 68 Kmetty Lajos nevét nem jegyzi a Magyar Színművészeti Lexikon.
- 69 Halmi Jenő id. (1877–?) Színész, színigazgató. 1903-ban kapott színházigazgatói engedélyt, a világháború után társulatával Vác, Salgótarján, Nagykőrös, Halas, Pápa, Győr, Kisvárd, Orosháza, Esztergom, Tata városokban játszott. A harmincas évek közepén csödbe jutott, társulata megszűnt.
- 70 A színházi közönséget is meg kell becsülni. In: ZmU. 1925. febr. 27. 3. p.
- 71 Radó Béla (1876–1963) Színész, színigazgató. 1912-től kerületi színigazgatóként vidéken működött. 1926–1929 között Szekszárd–Keszthely–Köszeg–Zalaegerszeg állomáshelyeken léptek fel. 1940 körül nyugdíjba vonult. 1945 után a Nemzeti Színházban kapott kisebb szerepeket.
- 72 1929-ben a kerülethez tartozott Tapolca, Szekszárd, Köszeg, Tata, Mosonmagyaróvár, Kalocsa, Kiskunfélegyháza, Csongrád, Hatvan, Abony.
- 73 Búcsúzik a szintársulat. In: ZmU. 1928. jan. 22. 5. p.
- 74 Gyurkovics fiuk a Színházban. In: ZmU. 1928. nov. 25. 4. p.
- 75 A jövő hét elején véget ér a színiszezon. In: ZmU. 1930. jan. 18. 2. p.
- 76 Deák Lőrinc (1893–1980) Színész, színigazgató. Pályáját 1911-ben kardalusként kezdte. 1920-tól színigazgató volt, eleinte kisebb alföldi és Bp. környéki helységeket keresett fel, 1930-tól a Dunántúlt járta társulatával. 1931-től Kispeszt, később Hódmezővásárhely is kerületéhez tartozott. 1938–39-ben Beregszászon, Csapon, Sátoraljaújhelyen, Csepelen tartott előadásokat. 1943–1945 között a kassai társulat színésze és rendezője volt. Orosz fogsága után 1946–47-ben Kaposvárott és Székesfehérvárott lett igazgató. 1947-ben visszavonták engedélyét. 1948-tól különböző budapesti színházaknál lépett színpadra. Pályája kezdetén táncoskomikus, majd szerelmes színész volt, később jellem szerepeket játszott. Színműveket is írt.
- 77 Kellemes kilátások mellett indult meg a zalaegerszegi színi szezon. In: ZmU. 1930. dec. 28. 3. p.
- 78 Szabó Ernő (1900–1966) Színész, rendező. Pályafutását 1917-ben gyermekszínészként kezdte. Az 1920-as, 1930-as években vidéki társulatoknál szerepelt, 1935–1937-ben Pécsen, 1937–1939 között Debrecenben volt színész és rendező. 1940-től 1946-ig Nagyváradon játszott. 1946-tól a marosvásárhelyi Székely Színház színésze és főrendezője volt. 1955-től különböző budapesti színházakban: A Magyar Néphadsereg Színházában, a Fővárosi Operett-, a Blaha Lujza és a József Attila Színházban lépett színpadra. Fiatal korában jó humorú, remekül táncoló táncoskomikus volt, később drámai jellemszerepeket játszott nagy sikerrel. Ő volt a Szabó család című rádiós sorozat első Szabó bácsija. Több filmben is kiváló alakítást nyújtott, pl. a Hannibál tanár úr címszerepében. Romániában 1954-ben Állami Díjat, Magyarországon 1959-ben érdemes, 1965-ben kiváló művész kitüntetést kapott.
- 79 Kőműves Sándor (1897–1980) Színész. Színészcsaládból származott. 1919-ben a Budafoki Színkörben kezdte színészi pályafutását. Fellépett Ungváron, Munkácon és kisebb vidéki társulatokban, ahol szinte minden szerepkört – az operett buffótól a táncoskomikuson át a drámai szerepekig – végigjátszott. 1936-ban a debreceni színházhoz került. 1938-tól a Vígszínházban játszott. 1945–1948 között a Belvárosi és a Nemzeti Színházban lépett fel, majd 1951-től 1980-ig, haláláig a Madách Színház tagja volt.
- 80 Mészáros Ági (1918–1989) A Színművészeti Lexikon szerint 1934-ben, 16 éves korában lépett először színpadra. Ennek ellentmond az az adat, hogy 1933-ban Deák Lőrinc társulatával már Zalaegerszezen szerepelt, sőt Sztatnay Sándor: Völegényem a gazember c. operettjében ő játszotta a primadonna szerepkört. (ZmU. 1933. ápr. 27. 3. p.) 1936-tól Szegeden, Sziklai Jenő társulatában lépett színpadra. 1939-ben Németh Antal szerződtette a Nemzeti Színházhoz, ahol a társulat vezető művésznőjeként naivaszerepeket, parasztlányokat alakított. Több filmben is játszott, pl. Talpalatnyi föld, A helység kalapácsa, Budapesti mesék stb. 1950-ben és 1954-ben Kossuth-díjat, 1950-ben érdemes, és 1953-ban kiváló művész kitüntetést kapott.
- 81 Színház: megnyitó előadás. In: ZmU. 1933. ápr. 7. 4. p.
- 82 Litványi László: Színház. In: ZmU. 1933. ápr. 11. 4. p.
- 83 Színház. In: Zalai Napló, 1933. ápr. 11. 4. p.
- 84 Laurisin Lajos (1897–1977) Operaénekes (tenor). Tanulmányait a Rákosi Szidi színiiskolában, majd a Zeneakadémián végezte. 1926–1944 között az Operaház magánénekes volt. Koncerténekesként is a legkiválóbbak közé tartozott. New Yorkban hunyt el.
- 85 Színház. In: ZmU. 1933. ápr. 26. 3. p.
- 86 Uo.
- 87 Fendrik Ferenc (Zalaegerszeg, 1911. aug. 24. – Budapest, 1985. okt. 29.) Író, újságíró. Zalaegerszezen járt középiskolába, itt kezdte újságírói és színműírói pályafutását is. Négy évig Párizsban élt, ahol egy kis lapot adott ki. Fiatalon jelentős sikereket aratott könnyed stílusú színműveivel, regényeivel, forgatókönyveivel. Budapesti színházakban több drámáját bemutatták. Volt egyszer egy asszony (1935), Okos házasság (1940), Aratás előtt (1942), Szerető fia, Péter (1942 k.), Két boldog hét (1943), Az én fiam (1944), Vera és családja (1947). 1945-től a Magyar Nemzet, 1956-tól a Népszabadság, majd az Esti Hírlap, 1979-től a Magyar Televízió külső munkatársa volt, színikritikákat és novellákat is írt. A hatvanas évektől újra több műve jelent meg. Szombat délután, egyedül (1968), Az ég teteje (1971), Két szék esőben (1981)
- 88 Litványi László: Színház. In: ZmU. 1933. ápr. 30. 3. p.

- 89 Helyi szerző a színpadon. In: Zalai Napló, 1933. ápr. 30. 4. p.
- 90 Színház. Bemutató előadás. In: ZmU. 1934. febr. 22. 4. p.
- 91 „Előzetes jelentés” a Szalay társulatról. In: ZmU. 1934. jan. 26. 2. p.
- 92 Színház. Bemutató előadás. In: ZmU. 1934. febr. 22. 4. p.
- 93 Színház. Nyitott ablak. In: ZmU. 1934. febr. 25. 4. p.
- 94 Színház. In: ZmU. 1934. márc. 20. 4. p., 1934. márc. 27. 5. p.
- 95 Színház. In: ZmU. 1934. márc. 29. 4. p.
- 96 Kallós József (1907–2002) Énekes, színházigazgató. Pályafutását operett énekesként a kolozsvári Thália Magyar Színházban kezdte, majd elvégezte a Konzervatórium ének tanszakát. Az 1930-as években vidéki színházvezetőként járta társulatával az ország kisebb városait. 1948-tól a kolozsvári Állami Magyar Opera magánénekes, közben 1950–51-ben igazgatója volt. 1952-ben átszereződött a Román Operaházhoz. 95 éves korában hunyt el.
- 97 A Kallós-társulat bemutatkozása. In: ZmU. 1935. márc. 14. 4. p.
- 98 Sugár Jenő (1907–1979) Színész. Marosvásárhelyen született, eredeti neve Salgó volt. 1925-ben kezdte pályáját. Első sikereit táncoskomikusként aratta. A harmincas években magyarországi társulatokban játszott. A negyvenes évek elején munkaszolgálatra vitték, közben szerepelt a kolozsvári Zsidó Színházban. 1948 tavaszáig a kolozsvári Magyar Színházban, 1949–1971 között pedig a nagyváradai színházban játszott. 1971-ben Izraelben telepedett le, ahol haláláig az izraeli magyar színtársulat tagja volt, és számos darabot rendezett
- 99 Színház. Itt a szerelem. In: ZmU. 1935. ápr. 11. 3. p.
- 100 Darvas Ernő (1884–?) Színész, színházigazgató, rendező. Az 1910-es években előbb Feld Irén Kamarajátékok színpadán, majd 1912-től Bárdos Artúr Új Színházában játszik. 1919–20-ban a Madách Színház művésze. 1920-ban egyik szereplője Fejős Pál némafilmjének, az Újra-élőknek. Az 1930-as években önálló színtársulata van, 1930-ban pl. Bácsalmáson, 1934-ben a Pesterzsébeti Nyári Színház színpadán lép fel társulatával. 1936-ban a Bethlen téri Színház, 1938–39-ben a Független Színpad társulatának tagja. 1949-ben egyik szereplője a Móricz Zsigmond regényéből készült, Apáthi Imre rendezte filmnek, a Forró mezőknek.
- 101 Színház. A Darvas társulat bemutatkozása. In: ZmU. 1936. jan. 10. 5. p.
- 102 Uo.
- 103 Szedő Miklós (1898–1978) Operaénekes (tenor). Orvosnak tanult, amikor felfedezték tehetségét. Zenei tanulmányai után 1922-ben mutatta be Kodály Zoltán Énekszó c. művét. 1924-ben szerződtette az Operaház 1926-ban a Városi Színházhoz került. Ettől kezdve lírai tenorszerepek egész sorát énekelte nagy sikerrel. 1933-ban Pécsen orvosi diplomát szerzett. Állandó szereplője volt a Magyar Rádiónak. 1939-ben Dél-Amerikába emigrált, csak 1948-ban tért haza. Élete végén orvosi gyakorlatot folytatott, de időnként ária- és dalesteken még fellépett.
- 104 Eredetileg Népopera, majd Városi Színház, napjainkig Erkel színház.
- 105 1935. dec. 4-én volt a vígszínházi premijerje Fendrik darabjának.
- 106 Ágay Irén (1912–1950) Színésznő. Tanulmányai elvégzése után a Vígszínház tagja volt. 1931-től a meginduló magyar hangosfilmgyártás egyik legtöbbet foglalkoztatott színésznője. Férjével, Székely István filmrendezővel 1938-ban az USA-ba emigrált. Hollywoodban hunyt el.
- 107 Színház. Volt egyszer egy asszony. In: ZmU. 1936. jan. 24. 5. p.
- 108 Jávor (Jermann) Pál (1902–1959) Színművész. Az Országos Színészegyesület színiiskolájának elvégzése után 1922-ben kezdte színészi pályafutását a bp.-i Renaissance Színházban. 1924–27 között vidéki városokban, 1927–28 között Szegeden szerepelt, majd a Magyar Színház (1928–30), a Fővárosi Operettszínház (1929) és a Vígszínház (1930–35) tagja volt. 1935-ben a Nemzeti Színház szerződtette. 1944-ben a németek elhurcolták. 1945-ben hazatért. 1946-ban az USA-ba távozott, 1957-ig ott élt és dolgozott. Ekkor hazatért és több budapesti színházban játszott. 1959-ben újra szerződtette a Nemzeti Színház, de betegsége miatt már nem léphetett fel.
- 109 Színház. Az aranyifjú Jávor Pállal. In: ZmU. 1936. jan. 29. 4. p.
- 110 Színház. In: ZmU. 1936. febr. 16. 4. p.
- 111 Színház. In: ZmU. 1936. febr. 9. 7. p.
- 112 Dávid Magyar József életrajzi adatait nem ismerjük. Nevét nem jegyzi sem a Magyar Életrajzi Lexikon, sem a Magyar Színházművészeti Lexikon. Versei, írásai a Zalai Közlönyben jelentek meg, lásd itt: <http://zalai kozlony.dfmk.hu/betumegj.php?aktbetu=d>
- 113 Színház. In: ZmU. 1936. febr. 18. 4. p.
- 114 Színház. ZmU. 1936. okt. 9. 2–3. p.
- 115 Színház. ZmU. 1936. okt. 14. 4. p. Tamásy István polgármester személyesen kereste meg a hivatalvezetőket, hogy alkalmazottaikat a rendelkezésükre bocsátott kedvezményes jegyek felhasználásával az előadások látogatására hívják fel.
- 116 Színház. In: ZmU. 1939. máj. 6. 3–4. p.
- 117 Színház. Herczeg Ferenc: Utolsó tánc. In: ZmU. 1939. máj. 11. 3. p.
- 118 Színház. Földes-Ábrahám: Viktória. In: ZmU. 1939. máj. 26. 4. p.
- 119 Színház. Csathó Kálmán: Fűszer és csemege. In: ZmU. 1939. máj. 9. 4. p.
- 120 Színház. Jutalomjáték és jubileum. In: ZmU. 1939. jún. 3. 4. p.

Molnár László

Hazatér(het)tek?

Még jószérével be sem fejeződött a második világháború, a szövetségesek eltávolodása, óvatosan fogalmazva, egymás ellen fordulása máris megkezdődött.

A szovjet birodalom – a jaltai, teheráni megállapodások alapján – jelentős érdekövezetet, és védelmi puffer zónát alakított ki határaitól távol.

A szovjet katonai vezetés azonban ezt a zónát déli irányban nem látta elég megbízhatónak. Az elfoglalt Magyarországon túl ott volt ugyan a kommunista Jugoszlávia, de ez az ország nem tartozott a Szovjet befolyási övezetbe. Szabadságharcát önállóan – angol és amerikai támogatással – vívta meg. Tito a kommunizmus építésének – a szovjet sztálini modellől eltérő – sajátos útját választotta.

A birodalmi politika szerint veszélyes társtól tehát meg kellett szabadulni, még hozzá politikai eszközökkel. Erre lehetőséget a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájából való kizárás adott.

Jugoszlávia ellenséggé vált. Kiválásával a védelmi rendszer déli erődje Magyarország lett.

A nyílt háborús készülődést politikai téren kellett előbb előkészíteni. (Miközben már megfogant a fizikai védelmi rendszer kiépítésének gondolata is, bár erről talán még a legmagasabb magyar vezető rétegek sem tudtak.)

A külső ellenség tehát megvolt. A déli, határ menti területek szabad felvonulási tereppé válásához azonban szükség volt további lépésekre. Ehhez a belső ellenség rémét kellett feléleszteni.

A belső ellenség keresése és az ellenük való harc már 1948–49-ben, az egyház elleni támadással megindult. 1948-ban államosították az egyházi iskolákat. 1949 során a szerzetesekről névjegyzékek készültek. A rendházak lakói szoros megfigyelés alá kerültek, mozgásszabadságukat korlátozták.

1950. június 9-éről 10-ére virradó éjszakán, a Jugoszláviával szemben kialakult háborús pszichózis tetőpontján, a déli határsávból, egy 1939-es miniszterelnöki rendeletre való hivatkozással deportálták az összes szerzetest.¹

A sztálini módszer alkalmazásának a koalíciós berendezkedés idején még nem volt meg a lehetősége. Az 1949-es választások után azonban a helyi, a járási és a megyei tanácsok létrehozásával új helyi hatalmi és igazgatási rendszer jött létre. A megyei és a járási, valamint a városi tanácsok 1950. június 15.-től kezdődően kezdték meg működésüket, a községi tanácsok csak októbertől. Ebben a köztes időben zajlott a megyékben és a településeken a hatalomváltás. A helyi közigazgatásban átmeneti állapot uralkodott: a régi közigazgatási szervezetet lényegében már szétverték, az új szervezet pedig még nem alakult ki.

Jugoszlávia elleni védekezésül a jugoszláv és az osztrák államhatár mentén 15 kilométer mélységű határsávot alakítottak ki, ahol csak megfelelő igazolvány birtokában lehetett tartózkodni, illetőleg különleges engedéllyel lehetett oda belépni. A déli határsávba tartozott Baranya megye 131, Bács-Kiskun megye 22, Csongrád megye 17, Somogy megye 51, Zala megye 43 faluja, és Baja, Mohács, Nagykanizsa és Szeged városok. A nyugati határsávba Győr-Sopron megye 79, Vas megye 78 községe, valamint Kőszeg, Mosonmagyaróvár és Sopron.

A hatalom számára a határsávban nem kívánatos személyek – kulákok, malom-, kocsma- és cséplőgép tulajdonosok, jól működő kisiparosok – eltávolításának formális jogi kereteit, valamint a déli határsávban lakók számára az áttelepítés helyszíneit a szovjet mintára létrehozott, korlátlan hatalommal felruházott Államvédelmi Hatóság találta meg, szintén egy 1939-es rendelet alapján, és hajtotta végre a kitelepítéseket.²

A hátra maradt ingó és ingatlan vagyon további sorsában szerepet kaptak az éppen megalakuló járási és megyei tanácsok. Leltárakat készítettek, majd az ingatlanok egy részét elárverezték, nagyobbik részét a párt és tanácsi szervek, illetőleg néhány más közintézmény használta fel. A földingatlan nagy része az éppen alakuló termelőszövetkezeti csoportok kezelésébe került, vagy állami tartalékként hasznosították.

A házak osztoztak a földek sorsában, termelészövetkezeti csoportok használatába kerültek, egyéb közcélú feladatok ellátására, illetve bérlakásokként hasznosították őket.

Tudjuk azonban, hogy a leltárakat nem minden esetben vették fel. Az ilyen helyekről aztán nyomtalanul tűnt el minden ingóság.

A Hortobágyon kialakítottak 13 tábort: Árkus, Borsós, Borzas (Mihályhalma), Ebes, Elep, Erzsébetmajor (tiszaszentimrei 9-es tanya), Kormó-puszta (Tiszagyenda), Kócs-puszta (tiszafüredi vagy Jusztusz-tanya), Kónya-tanya, Lászlómajor (Kunhegyes), Lenin-tanya (Polgár-tanya), Tedej, Tiszaigar (tiszaigari Piros Kán).

Egy, a Belügyminisztérium Közrendészeti Főosztálya által 1952 végén készített feljegyzés szerint a 12 állami gazdaságban mintegy 8000 „kitelepipített és kényszertartózkodásra kötelezett” személyt helyeztek el.³

A „telepesek” őrzését külön e célra szervezett, úgynevezett „K” rendőrőrsök végezték a számukra kiadott különleges utasítás szerint.

Sztálin halálát követően Magyarországon is némi politikai enyhülés következett be. A Nagy Imre vezette kormány igyekezett a törvényességet visszaállítani. Széleskörű közkegyelmet hirdettek, amely az ország lakosságának mintegy 8%-át érintette. A közkegyelem egyik fejezeteként javasolták a hortobágyi zárt területen élő 7244 személy helyzetének rendezését, kitelepítésük október 31.-ig történő megszüntetését is.⁴

A kitelepítettek választhattak: a távozás vagy a táborok környékén történő letelepedés mellett. Többségük a távozás mellett döntött. A maradék egy része az őszi betakarítási munkák után tette ugyanezt.

Leteledési engedélyhez kötött helyekre – Budapest, Miskolc, Komló, Sztálinváros, Várpalota, a déli és a nyugati határsáv – az eltávozók nem mehettek. Régi lakhelyükre akkor sem térhettek vissza, ha az nem letelepedési engedélyhez kötött helység volt. Ha a tilalom ellenére mégis megjelentek, ingatlan és ingó vagyonukat nem vehették vissza. Ennek foganatosítására a kényszerlakhelyhez kötöttség megszűnését kimondó határozattal együtt kitiltási határozatot is hoztak, amelyről a hortobágyi rendőrségi kirendeltség értesítette a régi lakhely szerint illetékes rendőrkapitányságot is.⁵

Az 1955. évi politikai visszarendeződés után, 1956 tavaszán újabb politikai enyhülés következett, amelynek egyik eredménye a déli határsáv létesítésekor „lakóhelyükről eltávozni kényszerült személyek” vagyoni jogaiba történő visszahelyezése volt. A visszatérteket, szociális és vagyoni helyzetük alapján családonként ötezer forint segélyben lehetett részesíteni. A segély lehetőségét csakhamar kiterjesztették az eredeti lakhelyükre vissza nem térők számára is. A termelés beindításához, a lakóház rendbe hozásához az OTP családonként tízezer forint összegű kölcsönt adhatott.

Az igények kielégítésére a Pénzügyminisztérium Baranya, Bács-Kiskun és Somogy megyék, valamint Szeged város részére 2-2 millió, Zala megye részére 1,5 millió Ft póthitelt biztosított.⁶

A táborok 1950. június és 1953. október között működtek. 1950. június 22-23-án a déli határsávból, öt gyűjtőállomásról (Szeged, Kiskunhalas, Pécs, Kaposvár, Zalaegerszeg) 1991 személyt telepítettek ki 486 vagonnal.⁷

Láttuk, hogy a kitelepítések egyetlen éjszaka zajlottak le a teljes déli határsávból, de történtek később is. Még 1953. május 29-én is történt hortobágyi kitelepítés Csesztregről. „Hatóságunk Központja elrendelte az Osztályunkra előállított Szőke Gyula Csesztregen, 1895-ben született, anyja Rigó Rozália, volt vendéglős kulák, Csesztreg 123 szám alatti lakosnak és családjának a Hortobágyra való betelepítését. Szőke Gyulát őrizetben azért kísértem át, hogy szíveskedjék betelepítésre véghatározatot hozni, és a betelepítést végrehajtani. Tudomásom szerint Szőke Gyula feleségével együtt élt Csesztreg 123. szám alatt. Szőke Gyula Csesztregre költözése előtt Őriszentpéteren volt vendéglős, ahol kapcsolatban állt embercsempészekkel és titoista kémekkel. Így állt kapcsolatban Sipos Pál titóista ügynökkel is, akinek Jugoszláviába és nyugatra szöktetésre több személyt közvetített. Szőke Gyula alaposan gyanúsítható azzal, hogy a legutóbbi időkben is kapcsolatot tartott titoista ügynökökkel, akik illegálisan jöttek Jugoszláviából az ország területére. Fentiekre való tekintettel Szőke Gyulának jugoszláv magyar határ közelében tartózkodása államvédelmi szempontból nem kívánatos.”⁸

Az új, még jószerevel föl sem állt közigazgatási apparátusnak, a politikai rendőrség utasítására tudomásul kellett vennie, hogy a kitelepítettek ellenséges, megbízhatatlan elemek, akiket családtagjaikkal együtt a politikai rendőrség kényszertartózkodásra és munkavégzésre kötelezett a „Hortobágy és környékén lévő állami gazdaságokban”. Eltartásukról maguknak kellett gondoskodniuk, és a munkavégzésre nem képes öregeket és betegeket is a zárt tábor többi lakójának kellett eltartania.

Fentiekből is jól kitűnik, hogy olyan tekintélyes, vagyonos embereket kellett elhurcolni, akiknek eltávolítása meggyőzhette az otthon maradottakat arról, hogy bárkire, bármikor sor kerülhet. Módszereik embertelenségére jellemző az az eset, amikor a hivatalban lévő jegyzővel elkészítették az összes kitelepített iratát, majd közölték vele, hogy utolsónak magát is vegye fel a listára. A cél tehát egyértelműen a megfélemlítés volt.

Ez olyan jól sikerült, hogy a falvakban lakók évtizedekig nem beszéltek a településeiken egykor folyó erődítési munkákról, vagy a kitelepítettek a tábo-

rokban történekről. Gondosan rejtegették az ott készült feljegyzéseiket, fényképeiket. Még a rendszer-váltást követően is több évnek kellett eltelnie, hogy ezeket másoknak is megmutassák.

Az alábbiakban a táborok egykori életét bemutató visszaemlékezést, és az ottani mindennapokat bemutató verseket közlünk.

Ferecskó Istvánné Adanics Matild
A kitelepítésről (2007. december 5.)

1950. június 23-án vittek el bennünket. Szüleimet kuláknak nyilvánították, osztályidegennek és tulajdonképpen őrjük szolt a kitelepítés, az egész családra, lemenőágra, a felmenőre nem. Én a nagymamámmal itt laktam Pákán, és kerestek Pördeföldén, hogy még egy személy tartozik a családhoz, hogy az hol van? Bementek a bíróhoz. Aztán telefonáltak ide a pákai bírónak. Azt kérdezték, hogy kiadnak-e? Mondta, hogy: igen, mehetek én is. Természetesen kiadott.

Én végig néztem, amikor a Mariskáékat (Takács Sándorék M.L.) pakolták. Láttam az ablakból, éjjel. – Úristen! – Meg sírtam, hogy mi lesz. És ahogy nézgettem ki az ablakon, egyszer csak láttam, hogy jön két rendőr, ott a kanyarban. Jönnek errefelé. Az egyik jön föl egyenesen hozzánk, a másik meg ment tovább, ment föl a plébániára. Hát jönnek le aztán a kocsisal, bejön a rendőr még hozzá egy ismerős, aki ide szokott járni a kocsmába. Azt mondja, hogy el kell, hogy menjünk. Úgy, hogy három napra való valami ennivalót pakoljunk össze. A nagymamát is hozták velünk, és Pördefölde felé vittek bennünket, de csak a „csirip”-partig értünk el, mert onnan a nagymamát visszaküldték, Ő nem kellett. Közben találkoztunk a szüleimmel, és akkor ott átraktak engem anyáméknak a kocsjába és vittek Csömödérbe, ahol bevagoníroztak bennünket.

(Úgy mesélték, míg mentünk az állomásra, hogy május 1.-én volt Lentiben valami gyűlés. És állítólag ott kellett aláírni a párttitkárnak és a bírónak, hogy a faluból kit kell kitelepíteni. Ott írták alá. Ezt én attól tudom, aki bennünket a vagonba kísért. Én övele nagyon jó viszonyba voltam, járt ide be hozzánk, a kocsmába. És elmesélte ezeket a dolgokat nekem. Rettenetes érzés volt a tudat, hogy fölöslegesegek lettünk, vagy mi nem vagyunk olyanok, mint a többi, kidobnak bennünket. Hogy miért? Hát azért, mert a nagyapámnak itt Pákán volt a kocsmája, meg Pördeföldén ott volt a birtok.)

Ment a vonat napokon keresztül, aztán megálltunk a határszélen. Rá volt írva a vagonra, hogy: irány Záhony. Hát azzal indítottak bennünket, hogy kivisznek a Szovjetunióba. Igen ám, de közben éjszaka

lemondott a belügyminiszter, és akkor megtorpant minden. Akkor vissza, és akkor visszatoltak bennünket Egyekre, az egyeki állomásra és ott voltunk egy éjszaka, amíg nem jöttek értünk. Aztán onnan láttuk, hogy jönnek hosszú szekérsorok. Azokkal vittek bennünket a táborba A táborban oszlopokat állítottak le, szalmát raktak rá tetőnek, és az alatt voltunk egy hétig. És akkor onnan el kellett menni abba a hodályba, ami a képen van.

Ez egy birkahodály volt, még előtte nap birkák voltak benne, és olyan alacsony ajtó volt, hogy le kellett hajolni, ha be akartunk menni. Aztán azt mondták, hogy ezt ki kell takarítani. Hát körülbelül jó méter magasan volt benne a birkatrágya, azt kellett nekünk, amivel tudtuk kipucolni. Borzalmas volt, tele birkatetűvel, és akkor azt estig meg kellett csinálni. Hoztak meszet, még szerencse, annyi eszük volt, hogy mésszel fertőtlenítették, aztán hozták a szalmát, lerakták és este odamentünk be, és ott aludtunk, mint a heringek, sorban, amekkora volt a hodály. Borzasztó. És akkor arra ébredtem föl, én pont a sarokba kerültem, hogy ekkora patkányok futkosnak, ki a falból. Vályogfal volt – borzasztó volt – tele patkánylyukakkal.

Onnan elvittek bennünket Piroskára, (Piroska major). Ott meg egy magtár padlásán voltunk elszállásolva, és ott a Takács Mariskáék mellett aludtunk. Takács bácsi volt a szomszédom a magtár padlásán. Ott feküdtünk, és akkor helyet cseréltek a Mariskával, ne a Takács bácsi mellett aludjak. Őszre ott is levittek bennünket egy birkahodályba, mert hát a magtárpadlásán odafagyunk volna. Onnan elhoztak bennünket Juszтусzra. Juszтусzon meg volt ilyen felvonulási épület, ami nem volt kész, csak tető meg fala volt és tenyérnyi rés volt a gerenda és a tető között. Azon télen borzalmas hideg jött. Olyan szél van a Hortobágyon, ahogy a havat hordja télen, nyáron meg a fekete homokot.

És hát emeletes priccsek voltak, mi a felső priccse kerültünk, úgyhogy éjszaka behordta ránk a szél a havat. Én reggel jeget vettem le a vállamról meg a fejemről, ahogy behordta a szél a havat, hát rám fagyott. Éjjel Klárinak, a húgomnak szoktam mondani, hogy: – légy szíves vedd ki a kezemet a takaró alól – nem tudtam megmozdítani, annyira megfagytam. Úgyhogy mi ott annyira agyonhűltünk, fáztunk.

Onnan kórházba is vittek. Szerencsére „csak” mandula műtétre, mert már attól féltek, hogy agyhártyagyulladásom lesz.

A szolnoki nagykórházba vittek, de oda is rendőr kísért. Bevitt előbb a rendőrkapitányságra, mert őneki ott jelentést kellett leadni, és akkor onnan vittek be. Ott egy nagyon rendes orvos volt. Két hétig benn tartott, mert nagyon rossz állapotban voltam. Ötödik nap este,

meg hatodik nap reggel bevérzett a mandulám. Úgy, hogy, amikor műtöttek, szegényt szemközt spriccelte a vér. Na, azt hitte, hogy elvágta a hangszálat vagy valamit. Három tanuló, ilyen medikus, ott álltak mögötte, tanultak. A műtét után azokat küldte oda hozzám, hogy beszéljessenek velem, hogy megtudják, tudok-e beszélni. De nekem nem volt kedvem beszélgetni, nem is szólaltam meg sokáig. Aztán már annyira meguntam, mert annyi mindent kérdeztek. Mondtam, hagyják abba már, tudok beszélni. Na, akkor úgy felnevettek mind, hogy: – na hál' Istennek, rendbe van. Úgyhogy majdnem otthagytam én a fogam.

Nagyon aranyosak voltak a kórházban az orvosok is, meg az ápolók is.

Mielőtt ebbe a felvonulási épületbe kerültünk volna, előtte egy hónapig voltunk – novemberben – katonai sátorba, abban is a földön, szalmán aludtunk. Szörnyű mostoha körülmények között éltünk.

Amerre mentünk mindenhol rendőr kísért bennünket. Rendőri felügyelet nélkül sehova nem mehettünk. Reggelente aztán vittek bennünket ki dolgozni. Répát szedni Mezőtúrra, rizstelepet építeni Kormosra. Aztán vittek rizsgát építésre, kubikolni, Utána meg a rizstelepre rizst ültetni, később meg aratni.

Szóval szörnyű állapot volt az. Sok megaláztatásban volt részünk, amit mi ott kaptunk.

Szegény Apámék a Rózsacsordába jártak ki dolgozni. Ugorpusztai Nagy-erdőnek hívták. (Hisz' most is úgy hívják, de most már nagyon le van tarolva, az óta, mint ott voltunk, – hisz' láttuk, mert a kereszt-állításkor is voltunk ott, már a rendszerváltás után.)

Szegény hozni akart be nekem mézet a kórházba, hogy tudjak enni valamit, mert a teát sem tudtam meginni, az orromon jött vissza. Az egyik tanyasítól vette, vagy cserélte, nem tudom. Megtalálta nála az egyik kis rendőr, egy suhanc, huszonegy-néhány éves rendőr. Bevitte az őrszobára és annak a meglelt embernek, akkora pofont adott, hogy szegény papa azt hitte, megpöndörödik a saját tengelye körül. Úgyhogy így bántak velünk.

Szegény nagymama küldött csomagot, amikor már lehetett. Hát küldte, küldte szegény, de az, mindig úgy jött, hogy a rendőrök felbontották az őrszobán, és ami olyan volt benn, azt kivették. Úgyhogy levelezni sem tudtunk. A nagymama, szegény, onnan tudta meg, hogy hol vagyunk, hogy amikor elvittek bennünket, és amikor odaértünk, ott az, aki parancsnokunk volt, aki kísért bennünket, ismert, odajött hozzám, és azt mondta: – írjon egy levelet, én elviszem biztos, hogy megkapja a Czupi néni. El is hozta, és akkor Ő mondta meg hol, milyen helyen vagyunk.

Az ott élőkre, a külsősökre nem panaszkodhatunk, mert a tanyasiak is végtelenül kedvesek voltak. Nem

voltak olyan, olyan kitagadók, csak mindig csodáltak bennünket, és mondogatták: – Te Jó Isten! Azt szokták mondani már, hogy sötét Zala. Hát ez a sötét Zala? Teljesen más emberek voltak, mint mi. A mi kultúránk összehasonlíthatatlan volt az ottanival, de azért szerettek bennünket ezek a tanyasiak. Volt egy brigádvezetőnk, az úgy rendes volt. Egy fiatalember volt. Én ő mellé voltam beosztva írnoknak és listázni. Ugye kellett írni, hogy ki mit dolgozott meg munkanaplót vezetni. Hisz' még meg is van valahol nekem az a füzetem. Abba föl van írva, hogy melyik tanyán mikor mit csináltunk ..., de nem tudom hova raktam el.

De a rendőrök azok komiszul bántak velünk. Parancsba kapták, meg azt mondták, hogy mi a nép ellenségei vagyunk. Az egyik rendőr nem is bírta elviselni, amit csinálniuk kellett velünk. A Takács bácsival – szentadorjáni boltos volt, ő volt a bevásárlónk – mentek Tiszafüredre bevásárolni. Ő kísérte, és volt útközben, a mezőben egy gémeskút. Azt mondta a Takács bácsinak: – álljanak meg, elme gy inni. Odament a gémeskúthoz, vizet vett a szájába és fejbe lötte magát. Nem bírta tovább, sajnált nagyon bennünket.

De rettenetes volt, amikor az embernek kiabálták hajnalban, hogy: – ébresztő a kutya úristenit, piszkos kulákok, Tito láncos kutyái... 12–13 kilométerre, meg 18-ra jártunk ki dolgozni a tanyákra. Akár milyen idő volt. Télen szakadt az eső, fagyott. Ahogy leesett megfagyott. Az esőkabátról telecsurgott a csizmánk vízzel. Lehúzta a sár a csizmát a lábamról, abból a jég potyogott. A zokni, ami a lábamon volt, az is jeges volt. Az egyik tanyán lakott egy néni. Hozzá mentünk be, és akkor úgy szárítgatta szegény. Ilyen körülmények közt éltünk. Az engem nagyon kikészített, az izületeimet. Meg hát sokan így jártak. Egyikre így hatott, a másikra meg úgy.

Akkor jöhettünk el a táborokból, amikor Nagy Imre lett kormányon. Ő fölszámolta ezeket a táborokat, és akkor mindenki kapott értesítést. Nem egyszerre, hanem fokozatosan engedtek el bennünket. Attól függött, hogy kisgyerekekkel voltak, öregekkel voltak, vagy milyen korban lévőek.

Mi az utolsó csoporttal jöttünk, mert nálunk nem volt gyerek sem, meg olyan öreg sem, és így '53. október 23-án szabadultunk. Akkorra kaptuk meg a papírt, hogy hazamehetünk. De aztán már az, hogy hogyan jövünk haza, arról már senki nem gondoskodott.

De nem jöhettünk haza, mert nem jöhettünk be a határsávba, hanem Tófejre mentünk. Ott volt a nagymamám testvérének a sógora, Béres Feri bácsi, és náluk voltunk egészen '56. szeptemberig.

– És akkor látogatóba se jöhettek haza?

– Nem. Egy éjszaka lógtam én haza, mert nem volt szabad bejönni a határsávba.

És a következő alkalommal elmentem a rendőrségre, hogy kérek beutazási engedélyt. A zalaegerszegi kapitányságon pont azzal a rendőrrel találkoztam, aki elkísért bennünket annak idején. Hát az a felnőtt ember elsírta magát, amikor meglátott.

– Jaj, jöjjön csak, majd én elintézem. Aztán tényleg meg is engedték, hogy egy napra hazajöhetek. Olyan későn értem haza, hogy a temetőbe, a nagyapám sírjához csak sötétben tudtam kimenni, és reggel mentem is vissza. Csak ennyire jöhettem haza. Nem is tudták a faluban, hogy itthon jártam, csak azok a rokonok, akiknél aludtam.

Aztán mi nem a forradalom után, hanem előtte már szeptemberben hazajöhetünk. Hazaengedtek bennünket. Akkor már tanács volt. Nem kaptunk mi semmit vissza a lakásból, hanem hátul, ahol most a faház van, azt kaptuk vissza, hogy oda bejöhetünk lakni. Aztán ott laktunk a nagymamával, addig, amíg a két első helyiség kivételével vissza nem adták. Azokat akkor kaptuk vissza, amikor a Tanács elment innen. Akkor visszakaptuk ugyan már az egészet, de csak úgy, hogy bérletet fizettünk. A rendszerváltás után lett volna lehetőség arra, hogy visszaadják, de mivel a határidő lejártá után mentem a köztársasági megbízotthoz, már csak úgy vehettem meg. Úgyhogy újra meg kellett vennünk.

Az épület eredetileg bolt volt, a Hangya szövetkezet boltja. Nagyapám 42–43-ban nyitotta meg a

kocsmát. Ez volt a Vaskalap. Nem tudtam tovább tanulni, mert Nagypapa 47-ben meghalt, itt kellett lenni a kocsmába, és aztán azt is bezárták, később. Meg hát minket elvittek. Mit volt mit csinálni, és akkor újra egy boltot nyitott a Szövetkezet.

– *Mi lett a bútorokkal, amik itt maradtak a lakásban?*

– Mindent elvittek.

– *A falubeliek vitték el, vagy leltárba vették, és a hatóság?*

– Hát azt én nem tudom, mert a Nagymamát is kitiltották innen. Csak őt '51. január 4-ével tiltották ki, majd félévvel rá, mint minket elvittek.

Csak azért kérdezem, mert a levéltárban megmaradt a leltár, amit felvettek a Ferenczyék ingóságairól, de senki másnak a Pákáról elhurcoltak közül.

Nem maradhatott meg a mienkké, mert mondom, a nagymamát úgy tiltották ki. Hát kellett volna leltározni a Takácséknál is, meg Pördeföldén a szüleimnél is, de egyik helyen sem vettek fel ilyet. Mindent elhordtak, amit lehetett. Pördeföldén olyan dáridózást csaptak, hogy csak, na. 50 liter pálinka volt a pincében, disznókat vágtak le, állatokat. Nem tudom hány tehenet ... A lovakat Borsfára vitték el. Már, mikor hazajöttünk '56-ban, akkor szóltak, hogy: – Jóska bátyám nem megy el megnézni a lovát? Még azt hiszem egy élt Borsfán belőlük.

Deportáltak névsora 1950. június 23.

Ramocsa: Gerencsér Kálmán; **Kerkafalva:** Gombos József és Antal, Berta János; **Alsószenterzsébet:** Szőke Kálmán, Bicsák Gyula; **Szentgyörgyvölgy:** Császár Jenő, Rózsás Károly, Lőrinc József, Nemes Kálmán; **Márokföld:** Vas Géza; **Nemesnép:** Benke Gyula, Csótár József, Szabó János; **Lendvajakbfa:** Benke Endre, Bunat József; **Baglad:** Bíró György, Lóránt Lajos; **Zalaszombatfa:** Göncz János; **Resznek:** Bertók Balázs, Csuka Antal; **Szijasztóháza:** Darabos József, Illés Vendel; **Gáborjánháza:** Szekeres Kálmán, József János; **Szentistvánlak:** Gál Péter; **Csesztreg:** Fentős Gyula, Varga József; **Kálócfa:** Simon Ferenc, Kulcsár János; **Zalabaksa:** Kovács János, Kajeza János, Németh Ferenc; **Kerkabarabás:** Bazsika Mihály, Molnár Sándor, Konya Imre, Borsos Vince; **Gosztola:** Vassics Dezső; **Lentikápolna:** Völgyi Károly, Kovács Simon; **Lenti:** Borsos Lajos, Tóth Ferenc, Békefi József, Bánki Bertalan, Vízkeleti Árpád; **Rédics:** Jenőfi Istvánné, Bajc Béla, **Lendvadedes:** Pálfi József; **Máhomfa:** Boller Gyula; **Bárszentmihályfa:** Kulcsár Sándor, Zdravec Iván; **Mumor:** Csank Béla;

Lentiszombathely: Fata József; **Teskánd:** Borsos József; **Szécsisziget:** Avendes Antal; **Tormaföld:** Borsos János; **Kútfej:** Doma István, Fata Károly; **Lovászi:** Szabó Ádám, Cseresnyés Sándor; **Tornyiszentmiklós:** Lelkes György, Szentgyörgyvölgyi Imre; **Dobri:** Fordán Károly; **Csörnyeföld:** Makaró Sándor; **Kerkaszentkirály:** Paál Pál, Róka János; **Muraszemenye:** Gyertyánági József, Gyertyánági István, Salamon Bálint; **Pördefölde:** Adanics János, Adanics József; **Csehi:** Dorogi Ferenc; **Várföld:** Tóth Gábor, János Péter, Villányi István; **Bázakeretye:** Jampi István; **Lispe:** Hajdú László; **Szentadorján:** Galai Kálmán, Takács János; **Dömeföld:** Bicsák István; **Kányavár:** Bedök Sándor; **Páka:** Ferenci József, Takács Sándor; **Csömödér:** Panker Ferenc, Baki Imre; **Kissziget:** Czigány Pál; **Ortaháza:** Bartanics Róza; **Maróc:** Tóth Károly, Tóth István; **Margita:** Timár József; **Iklódbördöce:** Bocskor Sándor; **Belsőárd:** Horváth István; **Zalaegerszeg:** Szalai Zoltán; **Lenti:** Kulcsár József, Kulcsár Tamás; **Család:** 92 (A felsorolás a családfelek nevét tartalmazza.)

Ferenczy Izabella Hortobágyon írt verses naplója 1950–1953⁹

Meghurcoltatásunk eseményei

1950. június 25. Tiszafüred-Kócs Lovassy-t[anya]
Tiszaigar – szeptember ...
Piroska-t[anya]. október ...

A mi holnapunk

Édes volt az otthon, ringató selyem ággyal
Édes volt a kert, nyíló rózsákkal
Június éjszakán zörgették ablakunk
Tövises ébredés lett a mi holnapunk
Elhangzottak a durva szavak
Csomagolj!! ... nincs többé otthonod
Reszkető kézzel szórtunk széljel mindent
S a régi ház búcsút intett.
Könnyfátylas szemmel hagytunk el mindent
Hogy prédája legyen a népnek
Június éjszakán zörgették ablakunk
Tövises ébredés lett a mi holnapunk
Fehér zsebkendő megtelt könnycseppel
Mert a zalai vonat utolsó fűttengett
Egy szörnyű vasárnap hajnalán
Kócs-pusztán háromszázhatvan ember sírdogál
Mert elhangzottak a durva szavak
S a mi jövőnk birka ólban hervad
Azóta hány sóhaj szállt fel az égbe
Hányszor kulcsoltuk imára kezünket
Miért dobott a sors mostohán minket
Vissza vár-e az otthon, ringató selyem ággyal?
Vissza vár-e a kert, nyíló rózsákkal?
Zörgethetjük-e a régi ház ablakát,
Visszatértünk legszebb napján?

3 órakor ébresztő

Csendes a nyári éjszaka
Mindenki alszik a birka hodályban
Rövid az éjjel s a hajnali fényben
Zima Jóska Isten káromló szavakkal ébreszt
Hajnali három óra s a hodály minden lakója
Álmos szemekkel kivonul az udvarra
Nézünk... nézünk... mit vétettünk az életnek
Hogy hanyavetett emberek minket rémítenek
Eszünkbe jut az otthon édes emléke
Hol nyugodtan hajtottuk álomra fejünket
Hol nem ébresztett Isten káromló szavakkal
Zima Jóska minden reggel hajnalban.
A föld porából teremtett Isten
Korbáccsal sose hajtottak munkára minket
Munkánk gyümölcse szép otthonot termelt
Amiért a „természet” pusztába kergetett
A pusztai nép gyűlölködve néz ránk
Zima Jóska hatszáz forintért kiabál
Tépett a ruhája, kopott a sapkája
Lusta emberek minden vonása

Rá van írva Zima Jóska arcára
S a szorgalmas zalai népet ő hajtja munkára
Mert minden reggel hajnalban
Ébresztőt kiabál a birka hodályban
Légy irgalmas Isten a szenvedőkkel
Otthonukból kiűzött emberekkel
Ne teremts számukra új Zimákat
Kik minket a halálba kívánnak
Add vissza otthonunkat, hol nem ébresztenek
Isten káromló szavakkal
Minden reggel hajnalban.

Pusztai szél

Az idő ősze jár
Sárguló falevél hulldogál
Szívünk az otthonért mind jobban fáj
Mert csendes őszi este
Felsír a pusztai szél, vészes hangja
Otthonukból kiűzött zalaiaikat siratja
Miért fáj, hogy felettünk süvítész
Hisz lelkünkben fájó illúziók ülnek
Te a pusztát szereted
Könnyes arcú emberek ablakát zörgeted
Felsír a vészes hangod
Otthonukból kiűzött zalaiaikat siratod
Otthon is fúj az őszi szél
Lengeti az őszirozsa levelét
Másé a kert ..., a ház ...
Avar lepi lábunk nyomát
Fújj csak te kegyetlen őszi szél
Még Kócs-pusztá számunkra él.

Kispó – november ...
T. Igar – december

Az igari kettes-tanya

Az igari kettes tanya
Rács ablakán ki-ki sír egy nóta
Egy deportált a bánatát
Temetgeti el egy nótaszóba
Fel-fel sóhajt szóbájának
Búval fedett rácsos ablakára
Elmerengve gondol vissza
Az elmúlt régi szabadságra
Ne sírjatok kedveseim
Ne epossze szívetek a bánat
Visszajövök majd tavasszal
Leszedni a nyíló ibolyákat
Hogy ha kérdik, merre jövök
Ne mondjátok, hogy rab vagyok régen
Mondjátok, hogy boldog vagyok
Mondjátok, hogy víg napokat élek.

Imák

Ha égből földre néz szemed Anyánk
 Ha bajt és bút keres
 Ha nézed itt a föld porán
 Ki jár itt véres Golgotán
 Magyarokra nézz, sorsunk mily nehéz
 Hát szánj meg minket és védj meg minket
 Viharban annyit szenvedőket

Oh Szűzanyánk Te jól tudod
 Nekünk csak szenvedés jutott
 Vesd áldó két szemed reánk
 És felragyog mi Golgotánk
 Magyarokra nézz...

Idegen tájról, oh Anyánk
 Hol nincs otthonunk és hazánk
 A foglyok szíve haza sír
 Szép otthonunkba visszasír
 A foglyokra nézz, sorsunk mily nehéz
 Oh szánj meg minket vígy' haza minket
 Viharban annyit szenvedőket.

Kormó – november
 1951. május Tiszasűj

Kesergő

Egy csendes nyári éjszakán
 Mint fenevadak törtek rám
 Kis falumból elhurcoltak
 Mindenemből kifosztottak
 Rabod lettem édes hazám
 Sirat engem apám, anyám
 Mert hazulról elhurcoltak
 Mindenemből kifosztottak
 Rám kenték a hazugságot;
 Hogy bolondul várom Titót
 Ezért engem elhurcoltak
 Mindenemből kifosztottak
 Gyenge volt a propaganda
 Nem ment senki a csoportba
 Ezért volt ok, hogy elhurcoltak
 S mindenemből kifosztottak
 Hogy a termelőcsoportnak
 Házat, földet lefoglaltak
 Ezért engem elhurcoltak
 Mindenemből kifosztottak
 Lett most tagja a csoportnak
 S gazdája a sok koncnak
 Ezek mindent elhurcoltak
 Mindenemből kifosztottak
 Most már jó a propaganda
 És a T.Sz.Cs. munkája
 Mert engemet elhurcoltak
 Mindenemből kifosztottak
 De ha a sors balul üt ki,
 És megjön a jobboldali

Az, akit most elhurcoltak
 És mindenéből kifosztottak
 A „rossebjét” de mindent vissza
 A fülükbe ezt kiálltja
 Azoknak, kik elhurcoltak
 És mindenéből kifosztottak.

Ítélet

Miért vagyok rabod hazám?
 E kérdésre válaszolj már
 Mert oly nehéz rabnak lenni,
 És ártatlanul szenvedni
 Adj választ már, és ne habozz
 Mert e tettért téged okoz
 Édes hazám minden fiad
 Legyen az rab, avagy szabad
 Adj választ és indokold meg,
 Had jöjjön a zsákból a szeg,
 Hogy miért lettem a falum gyásza
 Miért döntöttél rabságba

Hallgatsz ugye, néma lettél
 Megbántad már, amit tettél
 Szégyenpír fut végig rajtad
 Így jár az, ki másra hallgat
 Elfordultál az Istentől
 Zavart vagy már a sok blöffötől
 Amit mások bemesélnek
 Miért vetted azt te kézpénznek

Így jár minden anya ezért
 Ha eladja saját vérét
 A betolakodók ezrének
 Akik itt csak isznak, esznek
 Csúfja lettél országoknak
 Szégyene a magyaroknak
 Azok téged ki nevetnek
 Csak miattad szenvednek

No, de elég volt e jóból
 És az eltöltött rabságból
 Csordultig van már a pohár
 De tartalma csak reád vár

Ülj le csak erre a padra
 Most jön az ügy fordulatja
 Minden vád ellenem mese
 S ezért van a helycsere

Így lesz a vádlottból vádló
 Te, pedig haza áruló
 Ez az ítélet nem hamis
 Elítél még az Isten is!

Ébredés

Örülj, ne vess, kacagj,
 Ébredj rabszolga had
 Feszítsd meg izmaid
 S rabláncod elszakad

És segíts magadon
 Úgy Isten is segít
 Ő az ki tégedet
 Bárhogy megszabadít
 Mert ilyet nem pipált
 Soha ez a világ
 Hogy béke közepén
 Dúljon a bosszú láng
 És csecsemők, aggok,
 Ezer ártatlanok
 Legyenek örökre
 A semmiért rabok
 Az új apostolok
 A békét hirdetik
 Űtik a nagydobot
 S közben a cselet szövik
 Hogy hol csaphatnak le
 Egy békés családra
 Annak szentélyére
 Minden vagyonára
 Éjjel, mint a bagoly
 Mikor minden alszik
 A békés népet ők
 Álmukból felverik
 Az emberi jogot,
 Ők nagyon tisztelik
 Aki nem hisz nekik
 Azt már is viszik
 Büszkén előre törj
 Az út haza vezet
 E harcban mindenütt
 Találsz segély kezét
 Nem lesz már partizán
 Nem lesz janicsár
 Mindenütt lesz béke
 És nem lesz proletár!

Induló

Zalaiak vagyunk
 Szívósak, mint a tölgy
 Életünk bölcsője,
 Az erdő és a völgy
 Forrásvíz kell nekünk
 Erdők suttogása,
 Nem pedig pocsolya
 Varjak károghása
 Jöjjön bármi is
 De mi itt nem maradunk
 Mert mi zalaiak
 És magyarok vagyunk
 Ezért dombos Zalát
 A haza bölcsénék...
 Az Alföldet, pedig
 Adják Petőfinek!

Hű zalai...

Hű zalai vagyok
 És az is maradok
 Bárhogy is űz a sors
 Nem tágtítok!
 A honvágy erőt ad
 Ébred a deportált
 Mert nem tart már soká
 Látni Zalát.
 A szívem feldobog
 Ha róla hallhatok
 Zaláért élek én
 S ha kell, halok.
 Kérlek ó Szűzanya
 Vezess engem haza
 Érted fohászokodom
 Dombos Zala.
 Ha Zalába lennék [leszek]
 Templomba elmegyek
 Oltárodra ó Szűz
 Rózsát viszek.
 A rózsza a hála
 És Fiad imája
 Üdvözlégy hazánk
 Nagyasszonya!

Egy zalai kis faluból...

Egy zalai kis faluból üzenetet küldtek
 Azt üzenik, ne búsuljak, senkit sem temettek
 Mindenki él bízva bízik a tavaszi éjben
 Hogy a nap még nélkülünk is, süt még ebben az évben.
 Köszönöm az üzenetet megnyugodtam most már
 Tudom, érzem hogy egy lány szív hű és nem csapodár
 Áldjon meg a nagy úr Isten ott a falú végén
 Aki engem szeret úgy, mint régen.
 Minden úgy van, amint régen erdő, mező, réten,
 Madár füttytől zeng az erdő, áldás a vetésen
 Csak egy kislány búslakodik ott a falú végén
 Sójajtása te hozzád száll, szeret úgy, mint régen.

Kerka menti huncut kislány...

A csillagok fennt az égen
 Ragyognak a nyári éjben
 Minden pihen, alszik csendben
 Csak én álmodozom ébren
 Álmodozom, de nem alszom
 Van én nékem ezer gondom
 Hogy mit érzek, azt én tudom
 Senkinek el nem mondhatom
 Gondolatban messze járok
 Kerka (menten) partján meg-megállok
 Ott, ahol engemet várnak
 Csókjai egy barna lánynak
 Csobogj, csacsogj, zengjél Kerka
 Lesz tüzes bor, lesz még nóta

Ott, ahol a lány szívébe
 Deportálnak van csak helye
 Esküszöm az égre, földre
 Vágyódom a szerelmedre
 Kerka menti huncut kis lány
 A szíved kell, nem hozomány

Péntek volt és huszonhárom

Hajnal volt és negyedhárom
 Felriadtunk rendőr szóra
 Bepakoltunk a nagyútra
 Elindítottak a világba
 Jaj, mikor lesz már ennek vége
 Mikor megyünk haza végre
 Jaj...Jaj...Jaj...

Szabad napon, vasárnapon
 Röplabdáztunk égő napon
 Ebéd után a csatornában
 Fürdés ingbe, gatyába.
 Aztán futballmeccset is néztünk
 De gólt rúgni nem sikerült
 Jaj mikor lesz már ennek vége
 Mikor leszünk otthon végre...

Este felé kiöltözve
 Ballagtunk a néma térre
 Zenekarunk három tagja
 Nidica, Sanyi és Jóska

Este elhúzták a nótánkat
 Táncra bízatták a párokat
 Jaj ne legyen még ennek vége
 Jó táncolni a hold fényébe...

Levél osztás, csomagosztás
 Többet ér ez, mint bármi más
 Kilenc óra takarodó
 Bejelenti „Rigoletto”
 Lefeküdtünk, de nem pihentünk
 Kis egereket kergettünk.
 Jaj mikor lesz már ennek vége
 Mikor alszunk ágyba végre
 Jaj... jaj... jaj...

Miért adsz élet...

Miért adsz élet nekünk álmokat,
 Ha egyszer bennük hinni nem szabad?
 S ha már adod, tőlünk el miért veszed,
 Valóra válni miért nem engeded?

S ha teljesülnek, szét miért foszlanak,
 Azok nyomán csalódás miért marad?
 Hibásak abban tán magunk vagyunk,
 Tudjuk hiába, s újra álmodunk.

S mégis, ne bánd a csalódásokat,
 Csak adj élet, minél szebb álmokat,
 Mert álmok nélkül élni nem tudunk,
 Csak addig élünk, míg álmodhatunk.

Jegyzetek:

¹ Bánkúti Gábor: *A szerzetesrendek feloszlatása Magyarországon 1950*. In: *Rubicon* 2006/4, 46–53. p.

² Dr. Füzes Miklós: *Szibéria-szindróma Magyarországon*. In: *Kitasítottak* 1., Alterra Kiadó, Budapest, 2002. 8–9. p.

³ Uo. 11. p.

⁴ Uo. 12. p.

⁵ Uo. 13. p.

⁶ Uo. 14–15. p.

⁷ Dr. Hantó Zsuzsa: *Kényszermunkatáborok a levéltári források tükrében*. In: *Kitasítottak* 1., Alterra Kiadó, Budapest, 2002. 21. p.

⁸ Uo. 23. p.

⁹ Ferenczy Izabella nagyapja a dömei földi malom tulajdonosa, édesapja hentes, kocsmatulajdonos, kocsmáros volt. Ennek köszönhetően Ő azon kevés falusi lány egyike, aki középiskolába járhatott. Elmondása szerint – a táborban – esténként, fiatalok-ideősebbek összeültek, versbe szedték mindennapjaik történéseit, elhurcoltásukat, vágyaikat, álmaikat és dalokat költöttek távoli lakóhelyükről, miközben hitvallást tettek egykori otthonuk mellett. Ezeket a verseket Ő jegyezte le.

¹⁰ Az 1–4. képeket Ferecskó Istvánné, az 5. képet Bedők Sándorné, 6–8. képeket Répási Sándorné Bicsák Erzsébet bocsátotta rendelkezésre.

1. kép: Adanics Matild és Fentős Gyula a szállásul szolgáló birkahodály előtt

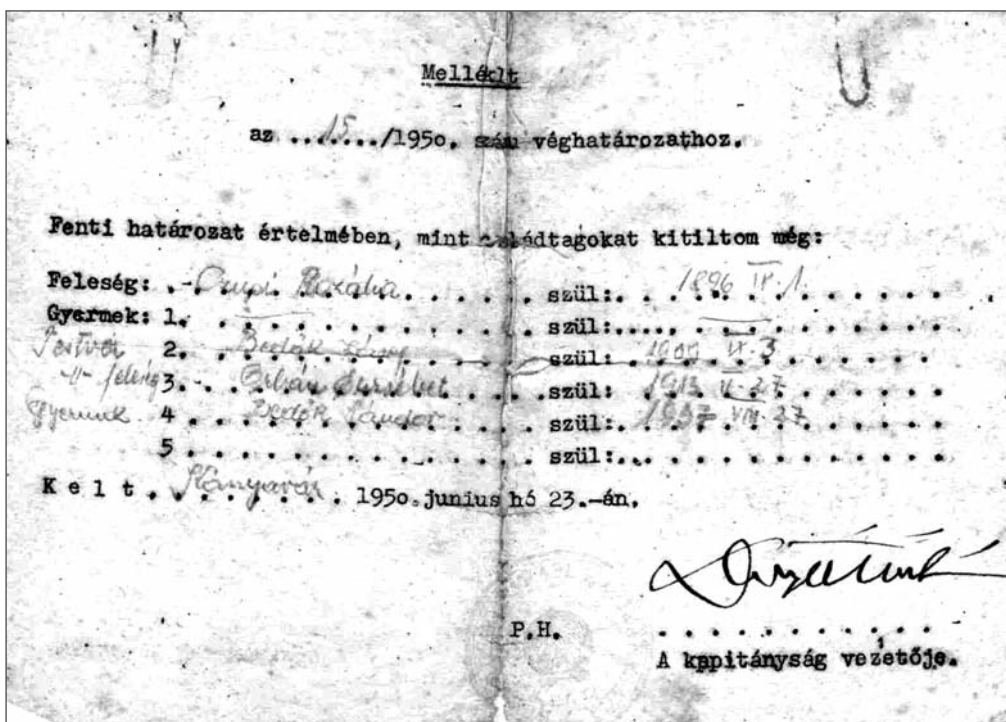
2. kép: Adanics Matild és édesanyja Adanics Józsefné

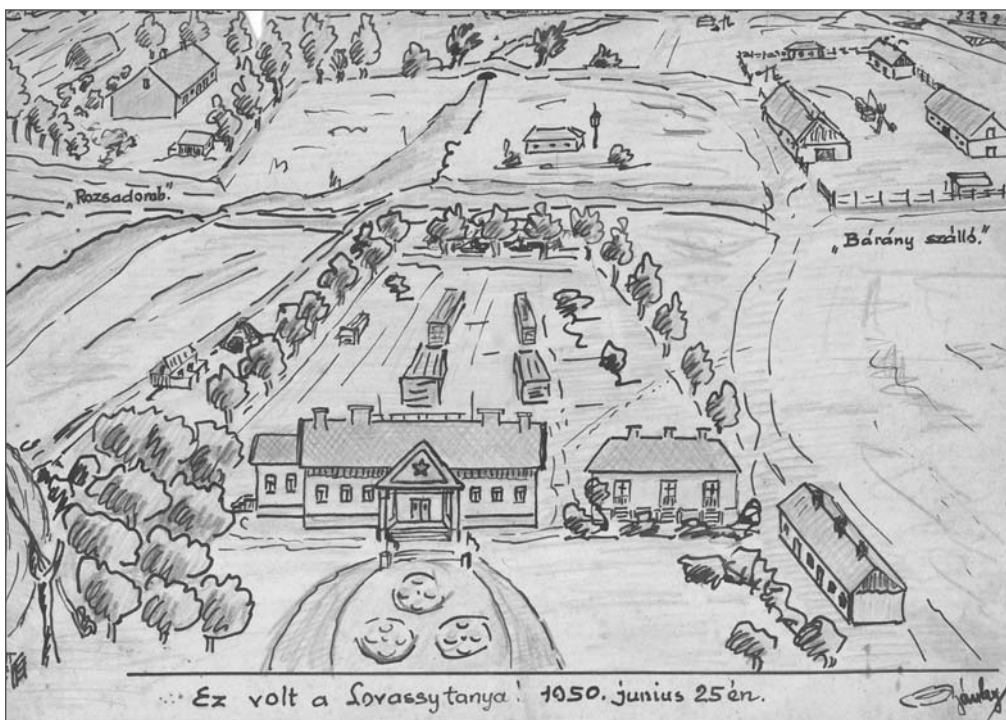
3. kép: Mindent maguknak kellett csinálni, ezért mindenhez érteniük kellett

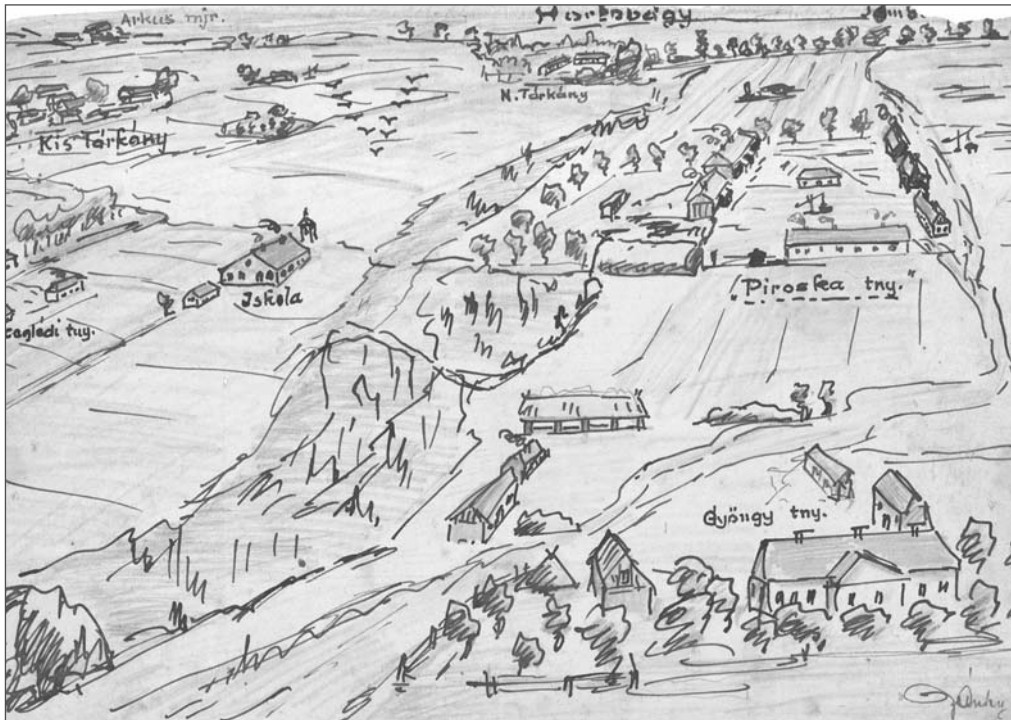
4. kép: Táborlakók

5. kép: Kitiltó határozat melléklete

6. kép: A kócsi tábor: Tiszafüred-Kócs, Lovassy tanya, akvarell

7. kép: A kócsi táborhoz tartozó tiszaigari Piroska tanya, akvarell

8. kép: A tiszaigari Nagy-Jusztusi tanya, akvarell

Srágli Lajos

Az olajipar Zalában az ötvenes évek első felében 1950–1954

A magyarországi szénhidrogén-bányászat második világháború utáni történetében az 1948-1949. év fordulópontot jelentett. A Dunántúlon, Zala megyében már 1938 óta folytatott iparszerű olajtermelést a Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság (MAORT), melynek részvényei amerikai tulajdonban voltak. Ezt a vállalatot 1948. szeptember 24-én állami kezelésbe vette a magyar állam, majd 1949. december 31-ével az 1949. évi 20. törvényerejű rendelettel államosította. Az állami kezelésbe vétel, majd az államosítás okaként a MAORT vezetőinek állítólagos szabotázsára hivatkoztak, akiket 1948 őszén-telén lefolytatott, „MAORT-per”-ként elhíresült koncepciós perben súlyos ítéletekkel sújtottak.¹

Az ország alföldi területein a háború alatt elkezdett – majd a háború befejeződése után megváltozott szervezeti keretek között intenzíven folyó – kutatások eredményei erre az időre már kezdtek megmutatkozni, de jelentősebb termelési eredmények nem születtek.² Az 1950-1955 közötti időszakban a dunántúli kőolaj- és földgáztelepek ismert készletei jelentősen meghaladták az Alföldön felkutatott előfordulások készleteit. A „vas és acél országa” a „béke egyik védőbástyája” felépítésére irányuló első öt éves terv szénhidrogén igényét ezért elsősorban a dunántúli (zalai) üzemek termelésére alapozták. Az olajbányászat szerepe, részaránya Zala megye gazdaságában nem csak az államosítás időszakában, hanem – mivel az arány tovább növekedett – azt követő években is meghatározó volt. Az olajbányászati üzemekben foglalkoztatták 1949-ben a megye ipari dolgozóinak 45%-át, amely arány 1955-re 51%-ra emelkedett.³

Az állami kezelésbe vett MAORT 1949 decemberének elejére teljesítette hároméves tervét. Az 1949. március 1-én indult „szocialista munkaverseny” céljai közt kiemelt fontosságot kapott – a terv év végére való befejezése mellett –, hogy ez idő alatt lerakják az első öt éves terv alapjait.⁴ Bár a szénhidrogén-bányászatban több szempontból túlteljesítették a hároméves tervet,

az olajtermelés mégis elmaradt a kívánatostól. Mindenképpen szükséges lett volna annak növelése, de ezt bizonyos körülmények akadályozták. A legfőbbbet, hogy az olajtermelés mennyiségét nemcsak az elvárások és elhatározások szabják meg, hanem döntő mértékben a természeti feltételek, fizikai törvényszerűségek, a szakemberek már korábban felismerték, de elfogadtatása a gazdasági, politikai vezetéssel nehézségekbe ütközött. Igaz, hogy a tervidőszak végén már sokan elismerték ezek figyelembevételének szükségességét, de a gazdaság olajéhsége akadályozta a túltermelés káros hatásaira vonatkozó tapasztalatok gyakorlatban történő alkalmazását. A Magyar Dolgozók Pártja nagykanizsai szervezetének székházában 1949. május 27-én tartott értekezleten a termelés növelésének kérdésében az MDP Központi Vezetőségét képviselő Vas Zoltán⁵ hangsúlyozta: „*hogyha rablógazdálkodást folytatunk, csak azt érnénk el, hogy a legközelebbi öt éves terv negyedik esztendejében nagy bajok jönnének a felszínre, megfelelő mennyiségű nyersolaj hiányában. Márpedig rendkívül fontos kérdés, hogy mi az öt éves tervünk negyedik esztendejében exportálunk-e olajat vagy pedig importra szorulunk.*”⁶ A termelés növelésére a kutatások fokozása, új olajmező felfedezése nyújtott csak reális lehetőséget. Akadályozó tényező volt úgy a kutatásban, mint a termelésben a termelő berendezések, gépek leromlott állapota, ugyanis a korábbi évek gazdasági körülményei nem tették lehetővé felújításukat. A zalai olajmezőkön használt berendezések műszaki állapota az öt éves terv kezdetének idejére 40-60%-os volt.⁷

Az államosítás nem csak a tulajdonviszonyokban hozott változást, hanem megváltoztak a termelés szervezeti keretei is. Az 1949. július 1-én Nagykanizsa székhellyel létrehozott Dunántúli Ásványolajipari Központ irányítása alatt a MAORT-ból 1950. január 1-i hatállyal öt állami vállalatot hoztak létre: Nagykanizsa székhellyel a 2540 dolgozót foglalkoztató Dunántúli Ásványolajtermelő Nemzeti Vállalatot, az Ásványolaj-

kutató- és Mélyfúró Nemzeti Vállalatot több mint 500 fővel, valamint az Ásványolaj Gépjavitó Nemzeti Vállalatot. Ezekon kívül még két nem zalai vállalat alakult (Siófok központtal az Ásványolaj és Földgáz Távvezetéki Nemzeti Vállalat és a Mihályi Szénsavtermelő Nemzeti Vállalat). 1951 októberében újabb átszervezés következett. Megszüntették a Dunántúli Ásványolajipari Központot, s a Dunántúli Ásványolajtermelő Vállalat decentralizálásával létrehozták a Budafai Kőolajtermelő Vállalatot és a Lovászi Kőolajtermelő Vállalatot. Az 1951-ben termelésbe állított nagylengyeli kőolajmező 1953. június 30-ig a Lovászi Kőolajtermelő Vállalathoz tartozott, majd önálló vállalattá alakult. A MAORT utódvállalatait 1952 októberében hozzácsatolták az 1949. december 31-én létrejött Magyar-Szovjet Olaj Rt. (MASZOLAJ)-hoz. A MASZOLAJ az olajipar teljes vertikumát átfogta, s egyetlen, 50-50%-os részesedésű magyar-szovjet vegyes tulajdonú vállalatba egyesítette, mely 1954. december 31-ig állt fenn.⁸ Az üzemi rendszer változásai a tervszerűség ellenében hatottak. A tervgazdálkodásra való áttérés valóban igényelt bizonyos változtatásokat a szervezeti rendszerben, de az egyetlen tervidőszak alatt végrehajtott változás sorozat⁹ áttekinthetetlen viszonyokat szült, s feleslegesen sokszorosára duzzasztotta az adminisztrációt.

Az 1950-es évek a teljesen irreális tervek és a mindenáron való termelésnövelés időszaka a szénhidrogén-bányászatban is. Az ipar – elsősorban a nehézipar – igen gyors fejlesztése a szénhidrogén-bányászatot is komoly feladatok elé állította, elsősorban a megnövekedett üzemanyag- és kenőanyag szükséglet kielégítése miatt. Szerepet játszottak azok az elképzelések is, melyek a vegyipar alapanyagaként vették számításba a kőolajat és a földgázt. Az ország energiamérlegében ugyan 1950-ben a kőolaj 8, a földgáz 4%-ot képviselt mindössze (arányuk nem volt nagyobb mint a fát),¹⁰ ez azonban 5 év alatt a kőolaj esetében megduplázódott (16%), a földgáz esetében alig változott (3%).

Az első ötéves terv a kőolajtermelés 60%-kal való növelését irányozta elő, figyelmen kívül hagyva minden ésszerűséget. Ez természetesen – mint a szakemberek előre jelezték – a régi mezőkből nem volt lehetséges, ezért a terv elkészítésénél a meglévő mezők mellett új mezők feltárását is számításba vették. Erre pedig igazán biztató jelek nem mutattak. Az ország kőolajtermelésének közel 99%-át 1950-ben még a dunántúli olajmezők adták, a MASZOVOL alföldi kutatásai csak szinte elvi lehetőségét mutatták a kitermelhető szénhidrogénkészletek növekedésének. Látható volt: a gyors iparosításhoz – és az érvényben lévő külkereskedelmi kötelezettségek teljesítéséhez – szükséges, megnövekedett olajigény kielégítése csak a

mezők erőltetett termeltetésével lehetséges. A megmentő a nagylengyeli kőolajmező felfedezése volt.

A felgyorsult kutatómunka 1951-ben ugyanis eredményt hozott: a MAORT által felkutatott Nagylengyel- salomvári szerkezeten a Nagylengyel-2. sz. fúrással megkezdődött a nagylengyeli olajmező feltárása.¹¹ A nagylengyeli kutak 1955-ben már 1,2 millió tonna olajat adtak. Termeltetőjük 1953-tól a Nagylengyeli Kőolajtermelő Vállalat volt.

A mező termelésbe állításával a kőolajbányászat a felemelt termelési tervét már 1954-ben teljesíthette.

A szénhidrogén-bányászat ötéves terve elindításában és végrehajtásában meghatározó szerepet játszó tényezők mellett fontos szerepet kapott a nemzetközi és a belpolitikai helyzet is. A terv arculatát, egyes célkitűzéseit nagymértékben befolyásolta a világszerte uralkodó hidegháborús légkör. Kedvezőtlenül, sőt hátrányosan hatottak az ország politikai életének torzulásai, a dogmatizmus, a személyi kultusz, a helytelen, voluntarista, vagy éppen vulgarizált gazdasági nézetek, de a törvénytelen ségek, a koholt perek okozta bizonytalanság és a bizalmatlanság is.¹² Mivel a zalai olajmezők a jugoszláv határhoz közel feküdtek, különös jelentőséget adott a rájuk irányuló figyelemnek földrajzi helyzetük. A termelési, üzemszervezési tényezők mellett kiemelten jelentek meg állambiztonsági, katonai szempontok is.¹³

Az ipar igen gyors fejlesztése a szénhidrogén-bányászatot komoly feladat elé állította, elsősorban a nagyfokú gépesítés teremtette megnövekedett üzemanyag- és kenőanyag szükséglet kielégítésén keresztül. Szerepet játszottak azok az elképzelések¹⁴ is, melyek a vegyipar alapanyagaként vették számba a kőolajat és földgázt.

Az első ötéves terv

A magyar népgazdaság első ötéves tervéről az MDP Központi Vezetősége 1949. április 2-án hozott határozatot, melyet másnap már nyilvánosságra hoztak,¹⁵ s ezidőtájt kezdték meg a szénhidrogén-bányászati terv előkészítő munkálatait is. Az Országos Tervhivatal 1949. július 20-án tartott ülésén tárgyalta az olajbányászat ötéves tervét.¹⁶ Mivel az egyes fogyasztó szektorok részéről megbízható adatokat a várható felhasználásra nem kaptak, a népgazdaság öt év alatti nyersolajigényét 2.650.000 tonnában állapították meg, mely a veszteségeket hozzávéve mintegy 2,703 millió tonna kőolajtermelést jelentett. A megadott mennyiség kitermelésének öt év alatti eloszlását úgy képzelték, hogy az induló, 1950. évi 510.000 tonnás termelés évi tízezer tonnával fog emelkedni.¹⁷ Ez a terv szinte teljes egészében a MAORT zalai üzemei termelésére támaszkodott, mivel termelő mezőkkel más nem rendelkezett. A tervezés időpontjában Magyarország kö-

olajtermelését három teljesen feltárt és egy, a feltárás kezdeti stádiumában lévő olajmező biztosította. A teljesen feltárt, a MAORT által művelt mezők a Zala megyei Budafapuszta (Bázakerettye), Lovászi és Hahót környékén voltak. Az elképzelések szerint a három mező az olajtermelésben az 1950-54 közti időszakban a következő arányban vett volna részt: Budafapuszta 35%, Lovászi 57%, Hahót 8%. A kezdetén tartott a Magyar-Szovjet Nyersolaj Rt. kutatásai nyomán felfedezett biharnagybajomi mező feltárása, melytől számottevő termelést egyelőre nem várhattak. A tervekészítés során a MAORT képviselői az évtizedes termelési múlttal rendelkező, s az erőltetett termelés által meggyötört, csökkenő termelést mutató olajtelepekből a kívánt mennyiségek kitermelését nem tartották reálisnak. Az 1949. július 20-i ülésen Vas Zoltán, az Országos Tervhivatal elnöke egy bizottság kijelölését tartotta szükségesnek a Nehézipari Minisztérium, a MAORT és a MASZOVOL két-két, az Országos Tervhivatal és a Tudományos Tanács egy-egy képviselőjéből. A bizottság feladata lett az új olajbányászati öt éves terv kidolgozása.

A módosított öt éves tervet, mely mellékletként tartalmazta a MAORT, és külön a MASZOVOL öt éves kerettervét is, 1949 augusztusában terjesztették elő.¹⁸ A termelő kutak teljes kapacitással történő termelése esetére a következő mennyiségeket tartották többé-kevésbé racionálisnak (ezer tonnában):¹⁹

Év	MAORT termelése	MASZOVOL termelése	Összesen	A népgazdaság tervezett nyersolaj igénye
1950	480	13	493	510
1951	440	27	467	520
1952	400	41	441	530
1953	375	85	460	540
1954	350	131	481	550
Összesen	2045	297	2342	2650

Az igénnyel szemben mutatkozó hiány tehát az öt év alatt 308 000 tonna. Itt egy gondolat erejéig vissza kell utalnunk a MAORT ügyeit tárgyaló, 1949. május 27-i nagykanizsai értekezleten Vas Zoltán által a rablógazdálkodásról mondottakra. Érdekes ez azért is, mert az olajbányászat öt éves tervét előkészítő bizottság hasonló következtetésre jutott. Megfogalmazták, hogy a mezők hozamát pillanatnyilag lehetne még tovább növelni, de ez a meglévő gázenergia olyan nagymérvű felhasználását vonná maga után, hogy káros hatása igen rövid idő alatt jelentkezne, jelentősen csökkentve a termelhető mennyiséget. A meglévő olajkutak hozama egyébként is a termelés természeti (fizikai) törvényszerűségeinek megfelelően

lassan apad. Ezt a természetes csökkenést bizonyos ideig a lehető legkisebbre lehet mérsékelni a kutak számának szaporításával (sűrítő fúrásokkal), de az új kutak kezdő hozama is egyre kisebb és kisebb lesz, a termelési görbe egyre inkább közelít a természeti törvényszerűségek által meghatározotthoz.²⁰ A becslések szerint sűrítő fúrásokkal az öt éves terv első részében a kezdő termelés megközelítően fenntartható, esetleg bizonyos mértékig fokozható, de a terv második felében fokozatos csökkenéssel kell számolni. Megalapozott következtetésre jutottak: ha az olajtermelést növelni akarják a tervidőszak végére – mint azt a népgazdaság tervezett fejlesztése kívánja –, az csak két úton lehetséges: fokozni kell egyrészt a termelés kezdeti stádiumában lévő olajmezők leművelését, másrészt a kutatási tevékenységet, új mezők felfedezése érdekében. A fenti célok eléréséhez a MAORT részéről a tervidőszak alatt összesen 259 termelő fúrást (351.900 m) és 79 kutatófúrást (147.000 m) láttak szükségesnek, 351.900.000, illetve 132.300.000 forint költséggel.²¹

A tervekészítő bizottság által előterjesztett elképzelésektől jelentős eltérések találhatók a MAORT öt éves kerettervében, mely a dokumentum mellékletét képezi. Ez részletekbe menően tárgyalja azokat a lehetőségeket, melyek az öt év alatt a népgazdaság olaj-, illetve szénhidrogénigényének biztosításához rendelkezésre állnak, továbbá azokat a feltételeket, amelyek szükségesek a célok eléréséhez. A MAORT öt éves keretterve – miután rögzíti, hogy az eredetileg előírt, öt év alatt 2.650.000 tonnás olajtermelés megvalósíthatatlan – a hároméves tervhez hasonlóan két változatot tartalmaz. Az első változat a MAORT által az Országos Tervhivatalban 1949. június 20-án tartott értekezleten megadott termelési előirányzat volt, mely közelítően racionális termelést, de intenzívebb feltáró tevékenységet irányozott elő. Az öt év alatti 2.045.000 tonna nettó kőolajtermeléshez Budafán 123, Lovásziban 133, Hahóton 3 fúrást terveztek mélyíteni, sőt az utolsó két évre már a másodlagos termelés módok remélt hatásával is számoltak.²² A második változatban az előírt, megvalósíthatatlannak tartott előirányzatok minden eszközzel (elsősorban az összes geológiai lehetőség fúrópont megfúrása után termelhető mennyiségeket vette számításba) való megvalósításának lehetőségét vizsgálta. Ez a variáció 182 budafai, 139 lovászi, 3 hahóti fúrás esetleges eredményeként az 1950-54. évekre összesen 2.409.500 tonna kőolajtermelést tervezett. (A földgáz, a gázolin és a propán-bután kitermelése nagyrészt a kőolajtermelés függvénye is volt, s jelentősége ekkor még jóval kisebb annál.)

A MAORT öt éves kerettervének első változatához részletes beruházási terv készült. Az öt évre tervezett 310,7 millió forint értékű beruházás zömét – közel

négyötödét – az első három évre ütemezték. A teljes összegnek csaknem felét, 132,3 millió forintot szántak kutatófúrásokra, de szerepeltek a tervben lakóépületek építésére (4,6 millió forint) és jóléti építkezésekre (2,3 millió forint) szánt költségek is. A kutatófúrásokra tervezett beruházások aránya is mutatja, hogy a keret-terv elkészítésében résztvevő szakemberek a terv teljesíthetőségének kritériumát ebben látták, remélve, hogy a nagyszabású kutatómunka eredményeként új olajtermelő lelőhelyeket fedezhetnek fel. A 310,7 millió forint összes beruházásból a budafai és lovászi mező termelését növelő korszerű termelési kísérletekre 68 millió forintot szándékoztak fordítani.

Pénzügyi tervükben az öt év alatt mintegy 587,9 millió forint értékesítésből származó bevétellel számoltak, melyből leszámolva a fúrások és a termelés költségeit (485,9 millió forintot), továbbá a beruházásra szánt összeget, az egyenleg 208,6 millió forintos hiányt mutatott, melyet tervhitei igénybevételével szándékoztak kiegyenlíteni.

Itt kell megemlíteni, hogy Zala megye ötéves tervében az összes megyei beruházás (1,24 milliárd forint) 24-25%-át ütemezték a bányászati ágazat (melyet itt akkor az olajbányászat képviselt) fejlesztésére,²³ s ez nagyjából megfelel a MAORT keret-tervében szereplő előirányzatoknak.

A zalai olajbányászat 1950-ben 4058 főt foglalkoztatott,²⁴ s ennek a létszámnak a terv folyamán további növelését tervezték. Az országos olajbányászati tervet összeállító bizottság a MAORT üzeminek létszámát az öt év alatt 100 fizikai és 221 „értelmiségi” dolgozóval szándékozott fejleszteni. A MAORT keret-terve ugyan nem tartalmaz utalást a fizikai munkások létszámának emelésére vonatkozóan, de szükségesnek látta a „szakkáderek” számának növelését. Az 1950-54 közötti időszakra az üzemekben 16 bányamérnök, 3 gépészmérnök, egy elektromérnök, 8 geológus és geofizikus, 20 technikus, 19 fűrómester, 4 főfűrómester és 26 adminisztratív állományú dolgozó munkába állítását tervezték, melyek közül a fűrómestereket és főfűrómestereket saját állományukból akarták kinevelni.

Az olajbányászat ötéves tervének előirányzatai túlzottak voltak, a leromlott állapotú termelő berendezésekkel - melyek a terv kezdetén rendelkezésre álltak - a túltermeltetett olajmezőkből ennek a mennyiségnek a kitermelése csak komoly áldozatok árán lett volna lehetséges. Végül is – bár ez lett volna eredeti célja – a kidolgozott eredeti terv nem vált a termelés számára irányadó dokumentummá, legfeljebb egyes elveiben. Az előirányzatokat nagyon gyakran változtatták, hasonlóan a népgazdasági terv egyéb előirányzataihoz,²⁵ s az üzemek számára időről-időre utasítás formájában adta meg az Országos Tervhivatal a követendő termelési és fűrási elvárásokat.

Az eredeti tervdokumentum adatait csak a munkaverseny túlteljesítési százalékszámait viszonyítási alapként használták fel. Igaz, eleve számoltak azzal, hogy a népgazdaság – elsősorban az ipar és közlekedés – fejlődése a terv időszakában szükségessé teszi a termelés növelését. Ezt mutatja az 1949. augusztus 10-én - korábban már említett bizottság által - összeállított tervjavaslat függeléke, amelyben azt a lehetőséget fogalmazták meg, hogy az öt év alatti olajtermelés összesen 2.706.500 tonnára emelhető, ha a termelőfúrások számát 65-tel, a lefűrt méterszámot 79.800 folyóméterrel növelik. A félmillió tonnát alig meghaladó mennyiségű többlet-olajtermelés azonban hatványozottan növelte volna a ráfordításokat. A „Függelék” helyesen mutat rá: „*A fenti fokozott termelés a mezők élettartamára is káros kihatással van, és amennyiben az újabb kutatások nem járnának a remélt eredménnyel, akkor odavezetne, hogy az 5 éves tervet követő újabb tervciklusra hazai nyersolaj már csak egészen korlátozott mértékben állna a fogyasztás rendelkezésére.*” Megjegyzendő, hogy az országos terv csak a MAORT üzeminek termelését szándékozott növelni, az alföldi reményteljes területeken működő MASZOVOL eleve alacsony előirányzatait a „bizonytalansági tényezők” miatt nem változtatták.

„Az olajbányászat 5 éves terve” „Összefoglalás” része racionálisan értékeli a lehetőségeket, s egyben bírálja – ugyan nyíltan kimondatlanul – az előző részekben leírtakat. Egyértelműen megfogalmazódik benne, hogy a termelés fokozására mindössze a következő lehetőségek álltak rendelkezésre: fokozni kell a gázvisszanyomást, lehetőleg az összes – az olajjal együtt járulékos anyagként – kitermelt gázmennyiséget vissza kell nyomni a telepekbe; nagyobb mértékben kell alkalmazni a mechanikus (mélyszivattyúval történő) termeltetés módszereit; a termelő kutakat a termelés alakulásának megfelelően állandóan kezelni kell, és gondoskodni az elvizesedés illetve az elgázosodás megakadályozásáról; állandóan ellenőrizni kell olyan jellemzőket, mint a telepnyomás és a gázolaj viszony, törekedni kell a termelési módszerek hatásfokának növelésére, mert 2%-os hatásfok-növelés már kb. félmillió tonnával több kitermelhető nyersolajat jelent. Nyilvánvalónak tartotta azonban a tervet összeállító bizottság, hogy lényeges termelésnövekedés csakis új olajmező feltárásától várható, ezért a lehető legnagyobb mértékben fokozni kell a kutatási tevékenységet. A bizottság kötelességének érezte, hogy felhívja a figyelmet az ország szénhidrogén-kincsével való ésszerűbb gazdálkodásra. A számítások szerint a következő ötéves tervciklusban az ország – hacsak nem fedeznek fel egy újabb gazdag olajmezőt – nyersolajból már jelentős behozatalra szorult volna,

ezért javasolták tartalékok képzését. Megvizsgálandónak tartották a nyersolaj és nyersolaj termékek exportjának szükségességét, s annak a magyar népgazdaság érdekével való összeegyeztetését.²⁶ A kőolajjal való takarékoság egyik lehetőségét a feleslegben kitermelt propán-bután üzemanyagként való felhasználásában látták. Javaslatuk: elsősorban az autóbuszokat és a Teherfuvar Nemzeti Vállalat járműveit, valamint minden rossz hatásfokkal dolgozó belsőégésű motort folyékony gáz hajtóanyagra kellene átalakítani. Szükségesnek ítélték a nyersolaj korszerű feldolgozását, belőle nagy oktánszámú benzint és jó minőségű kenőolaj előállítását. Hasonlóképpen felhívták a figyelmet a nagy mennyiségben rendelkezésre álló földgáz hasznosítására, nemcsak tüzelőanyagként, hanem sűrített állapotban motorhajtásra és vegyipari alapanyagként. Itt említenék meg, hogy a földgáz felhasználásával kapcsolatban létezett is elképzelés a levegőbe menő földgáz vegyipari alapanyagkénti hasznosítására,²⁷ de 1952-ig a kitermelt földgáz harmad része mégis a levegőbe ment.²⁸

A tervjavaslatot értékelve megállapítható, hogy az előkészítő bizottság – bár a tervszámokban alkalmazkodnia kellett a népgazdaság elvárásaihoz – racionális javaslatot dolgozott ki, melyben külön figyelmet fordított arra, hogy az olajtermelést mindenáron növelni akarók figyelmét felhívja az erőltetett termelés következményeire. Nem jelentéktelen ez, hiszen a MAORT szabotázs-per²⁹ után kevesen vállalták a kockázatot, hogy ellenvéleményt nyilvánítsanak a termelés mennyiségi előírásaival kapcsolatban. Az egyéni, a helyi kezdeményezés ilyen szempontból jobbra csak arra korlátozódott, hogy hány százalékkal teljesíthetik túl a tervet. Ezt mutatja az is, hogy a vállalati, üzemi tervek a kollektív szerződésekben fogalmazódtak meg, mint az igazgató és az üzemi bizottság vállalásai a terv teljesítésére és túlteljesítésére.³⁰

A tervvel kapcsolatban érdemes futólag áttekinteni azokat az elképzeléseket, véleményeket, melyek az olajipari sajtóban napvilágot láttak. Az olajbányászati szakembereknek már a háborús túltermelés időszakában komoly gondot okozott, hogy a kitermelt olajjal együtt nagyobb mennyiségű földgáz jön felszínre, s ezzel fokozott ütemben csökken a tároló rétegekben az olajat felszínre segítő energia. Évente több százmillió köbméter mennyiségben ment a levegőbe a földgáz, mert hasznosítása jelentős beruházásokat igényelt volna. Hasznosítására 1948-49-ben még Budapest földgázellátására való felhasználást látták megoldásnak. A MAORT mérnökei kidolgozták a gáz olajtávvezetéken történő szállításának módját, s 1949. május 1-re a fővárosba érkezett a földgáz.³¹ Most új elképzelések születtek: az „5 éves tervben: új vegyipar születik meg Magyarországon, amelynek alapanyaga a

földgáz lesz”, vagy: „Öt éves tervünk során kívánjuk biztosítani Nagykanizsa és Zalaegerszeg városok, valamint a közbeeső községek zavartalan fűtőgáz ellátását.”³²

A MAORT vállalatvezetői beszámolójában hangzott el, hogy a tervgazdálkodás nemcsak a termelő üzemekben, hanem az íróasztal mellett is keresztülvihető, s így az irodai dolgozók „nemcsak teljesíthetik, de túlteljesíthetik a tervet és kitermelik majd magukból az adminisztráció sztahanovistáit is”.³³ A dolgozók a politikai propaganda hatására bizakodtak, hogy az öt éves terv megszünteti az olajvidék elmaradottságát, úgy szakmai, mint ipari, vagy életszínvonal emelésnél felülmúlja majd a várakozásokat, nagy gondot fog fordítani a dolgozó nép életszínvonalának emelésére, s hogy „az 5 éves terv a terveknek a terve, amelynél szebbet, jobbat munkásember el sem képzelhet”.³⁴ Az csak később derült ki, hogy az életszínvonal jelentős emelkedésével kapcsolatos vélemények túlzottan optimisták voltak. Nem kedvezett ennek a nemzetközi helyzet alakulása következtében egyre inkább a hadigazdálkodás irányába forduló gazdaságpolitika, de a zalai olajvidék fejlődését, s ugyanígy a termelő munkát is jelentősen befolyásolta a Jugoszláviával szemben kialakult ellenséges viszony is.³⁵

Egy új kőolajfinomító épül Zalában

Az új kőolajfinomító létesítését több tényező sürgette. Egyrészt, hogy a hazai finomítók nem tudták volna feldolgozni az egyre növekvő mennyiségű kőolajat. Másrészt a nagylengyeli kőolaj sajátos összetétele, ugyanis ezekben a kőolajtelepekben tárolt kőolaj gáztalan, paraffin-intermedierek jellegű, gyantás anyagokban gazdag, könnyű frakciókban szegény, magas aszfalttartalmú, nagy sűrűségű volt. Az erősen viszkózus, alacsony dermedéspontú kőolaj termelése, szállítása, tárolása, feldolgozása új technológiai megoldásokat igényelt.

A finomító helyének kijelölését viták előzték meg: eleinte a nagylengyeli olajat csővezetéken szállították Bakra, s onnan tartálykocsikban Pétre és Csepelre. A gazdaságossági szempontok azt kívánták, hogy a kőolajat a kitermelő hely közelében dolgozzák fel. Ehhez a szükséges feltételek, infrastruktúra eleve csak Zalaegerszegen volt adott. Ezenkívül a már működő csővezeték a finomítót nem tudta volna ellátni elegendő mennyiségű kőolajjal, hiszen napi 1000 tonna szállítási mennyiséggel is kellett számolni. Végül az Országos Tervhivatal Területrendezési Intézete 1952. május 31-én jelölte ki a felépítendő finomító helyét Zalaegerszegen, a Zalaegerszeg-Rédics vasútvonal és a Válicka-patak – amely a finomító nagy vízsükségletét is biztosította – közti területen.³⁶

1952. augusztus 19-én megkezdődött az építkezés. A Zalaegerszegi Aszfalt és Gázolajüzem (Zalai Aszfaltgyár) feladatául azt határozták meg, hogy a nagylengyeli kőolajból bitument és „mezőgazdasági olajat” (gázolaj) állítson elő.

1952. októberében átadták a Nagylengyel-Zalaegerszeg közötti 10"-os csővezetékét. A termelés az ú.n. „kisdesztilláció” üzembe helyezésével november 15-én kezdődött. A gyár szervezeti felépítése ebben az időszakban kezdetleges volt, tekintettel a mindenütt fennálló nagy szakmunkaerő hiányára. A személyzet legnagyobb része 3 és 1 hónapos tanfolyamon előképzett szak- és betanított munkásokból állt. A szakképzett munkaerő hiánya és a kivitelezési hibák ellenére a nagyvolumenű bitumen-gyártás 1954-ben már elkezdődhetett, mert megépült az akkor korszerűnek számító atmoszférikus-vákuum desztillációs üzem, valamint az aszfaltfűtő berendezés, az aszfaltletöltő állomás, a gázolaj letöltő, a kiegészítő üzemszerek, mint a vízmű, kazánház, furnárod üzem a bitumen göngyölegekhez, a TMK műhely, irodaépület, kulturális és szociális létesítmények.

A nagylengyeli mező egyre növekvő termelése – az 1954. évi termelés 787.900 t volt – nemcsak mennyiségi növekedést okozott a bitumen-gyártásban, hanem a bitumen kedvező összetétele miatt jó exportcikknek is bizonyult.³⁷

Eredmények és következmények

A népgazdasági terv nagyszerű távlatokat rajzolt fel, de a gyakori módosítások elérhetetlenné tették a túlzottan magasra helyezett célt. Az olajbányászatban ez a népgazdaság többi ágazatához hasonlóan jelentkezett: mivel mindent központi utasítások szabályoztak, nem érvényesülhettek sem a szakemberek tudományos alapokon nyugvó véleménye, sem a pozitív helyi kezdeményezések, a termelés növekedett, de az erőltetett ütemű termelés káros hatással volt az olajmezőkre.³⁸

A termelendő kőolajmennyiséggel kapcsolatos központi elvárások nem alkalmazkodtak az olajbányászati tervhez. Már 1950. május 23-án módosították az 1950. évre tervezett mennyiséget, a korábbi 510.000 helyett 517.000 tonnában állapítva azt meg.³⁹

A terv, ha a meglévő mezőkre támaszkodhatott volna csak, egyértelműen kudarcra lett volna ítélve. A felgyorsított kutatási tevékenység eredményeként 1951-ben felfedezték a gazdag nagylengyeli olajmezőt, s a Nagylengyel-2. sz. kút már márciusban termelt.⁴⁰ Ennek az olajmezőnek köszönhető, hogy a hazai termelés 1955-re elérte az 1,6 millió tonnát, melyből Nagylengyel 1,2 millió tonnát adott,⁴¹ s 1954-ben a zalai olajtermelésből 65,9%-kal részesedett.⁴²

A nagyszabású kutatásoknak köszönhetően az ország kitermelhető szénhidrogénkészletét a tervidőszakban évente mintegy 2,7 millió tonnával tudhatták többnek.⁴³

A nagylengyeli kőolajmező termelése (tonna)⁴⁴

1951	3 310,6
1952	90 432,6
1953	378 308,9
1954	787 900,0
1955	1 219 097,1
1956	891 321,0

Az 1951-53. évben a fűrési teljesítmény csúcserőértékét ért el: 1951-ben a fűrőberendezésenkénti évi teljesítmény 14.877 méter volt, mely több, mint a 25 éves dunántúli fűrési tevékenység során bármikor.⁴⁵ Csak részben sorolható az eredmények közé, hogy 1953-ban az emelkedő termelés ellenére az előző évihez képest felére csökkent a levegőbe menő gáz mennyisége, 1954-ben pedig már csak tizenheted részét tette ki.⁴⁶ Ebben közrejátszott az is, hogy a korábbi évek erőltetett termelésének köszönhetően a mezőkben lévő gázenergia jelentősen lecsökkent.

A fűrési teljesítmények és a termelés emelkedése a tervezettet meghaladó beruházásokat követelt. A tervben az 1952. évi beruházási mérték volt a legmagasabb, de 1953-ban és 1954-ben már csökkenő beruházással számoltak. Ennek ellenére még az 1952. évi 97.1 millió forint sem közelítette meg az 1953. évi 246, és az 1954. évi 149 milliós tényleges beruházási összeget,⁴⁷ Ahhoz azonban, hogy az ötéves terv valamilyen célkitűzését megvalósítsák, még ez is kevésnek bizonyult. Túlzottan sokat vártak a munkaversenytől is, de a gazdasági és a termelési propaganda fokozódó mértéke sem oldotta meg a gondokat. Meddők maradtak a különböző mozgalmak: „Termelj ma több olajat, kevesebb segédgázzal, mint tegnap”, „Harc minden csepp olajért”, „Szállíts ma többet, mint tegnap”; stb.⁴⁸ A munkaverseny, amely mércéjévé a termelés túlteljesítését tette, az önköltség növekedéséhez vezetett. Hasonlóképpen az elképzeléssel ellentétesen hatottak a teljesítmény-bérezés és a normák is.

Azok a politikai szempontok, melyek az olajbányászatban meghatározó módon érvényesültek ebben az időszakban, nem voltak újkeletűek. Kialakulásuk közel egy évtizedre nyúlik vissza. 1948–49-re már egyértelműen megfogalmazódott, hogy a termelés mennyiségét meghatározó kérdésekben közvetlenül „a párt legmagasabb fóruma” hivatott dönteni.⁴⁹ Ezen szemlélet káros hatása már 1954-ben tapasztalható volt. A nagylengyeli mezőben vizesedés indult. A bajok okait a következőkben látta a jelenséget 1954-ben vizsgáló újságíró: „*Megdöbbszent volt mindaz, amit megtudtam. Megfellebbezhetetlen fórumok írták elő az olajbányászat – pontosabban a legnagyobb, a nagy-*

lengyeli olajmező – tervének nagyarányú megemelését. A szakemberek írásba foglalták ellenvetéseiket, aggályait: 1. Az olajmező még fel sincs térképezve, körül sincs határolva, senki sem tudja, mennyi olajat rejt magában. 2. Feltehető, hogy a mező 10-15 esztendőre fedezné az ország olajszükségletét; az is lehet, hogy kevesebb, vagy még hosszabb időre, de csak egyenletes termelés, a kutatás és fúrás egyidejű, állandó technikai fejlesztése mellett! 3. Az erőltetett termelés következtében viszont a mező elvieszedhet, az olaj egy része bentmaradhat a föld mélyében, a mező az esetleges 15 esztendő helyett néhány éven belül kimerülhet. Szakembereink véleményével azonosították magukat az itt tartózkodó szovjet olajszakértők is. Mindezek ellenére a felső vezetés nem változtatott követelődző álláspontján.” Kövendi Judit e sorokat tartalmazó cikke⁵⁰ csak 1956. október 16-án jelenhetett meg, s mint írja, a véleményüket hangoztatókat azzal fenyegették meg, hogy az ilyenek „már jól ismertek a MAORT-szabotázsból”, s ez elvette mindenki kedvét a tiltakozástól.

A terv végrehajtása során elkövetett hibákat az olajbányászat egészére vonatkozóan helyesen tárta fel a „MASZOLAJ” Ásványolajkutató és Mélyfúró Vállalat 1954-55. évi kollektív szerződésében foglalt vállalások II. negyedévi (1954. július-szeptember) teljesítésének értékelése. Ebből érdemes kiemelni a következőket: „Fokozottan kell biztosítani az állóalapot felújítását, a termelő eszközök jobb karbantartását, az önköltségcsökkentés fontos forrásának kell tekinteni. Gondoskodni kell a megfelelő egyenletes anyagellátásról és szilárd fegyelmet kell tartani az anyagfelhasználás terén.” Ezek ugyan nem újszerű elképzelések voltak, de a termelés fenntartásában igen lényeges felújításokkal a terv nem számolt. Hasonlóan helyes következtetések voltak, hogy harcot kell folytatni a takarékoságért, a pazarlás, a nemzeti vagyon elherdálása ellen, vagy: „A vezetés módszerét tovább kell javítani, harcot kell folytatni a bürokrácia és a fegyelmetlenség ellen. A gazdasági vezetőknek saját területükön önállóan kell rendelkezni, teljes felelősséggel. Kevés határozatra és utasításra van szükség, de ezek pontos végrehajtását szigorúan ellenőrizzük.”⁵¹

Az idézett dokumentum kritikus hangvétele indokolt volt, hiszen épp ezen tényezőket nem vették kellően figyelembe.

A hibákból tanulni kellett volna, de nem így történt: a második ötéves terv – minden reális lehetőség ismerete nélkül – a kőolajtermelésnek két és félszeresére való növelését írta elő. S amikor kérdésessé és nyilvánvaló képtelenséggé vált a tervek teljesíthetősége, elővette a párt és állami vezetés a „régit” érveit: valaki vagy valakik szabotálják a termelést, a tervek teljesíthetőségét. Az MDP Politikai Bizottságának

1956 májusában a kőolajbányászat helyzetével kapcsolatban hozott határozata az iparág vezetőinek felelősségéről szól.⁵² 1956 nyarán vizsgálat indult egy újabb szabotázs per megszervezése céljából az ipar több vezető szakembere ellen. A vizsgálatot az Állami Ellenőrzési Központot (ÁEK) bízták meg. A vizsgálat – amelyet Gyulay Zoltán egyik feljegyzésében⁵³ szégyenletesnek nevezett – azonban még be sem fejeződött, amikor már készen volt a koncepció, s kijelölték a „bűnösöket”. Az ÁEK vizsgálatának egyik revizora, Turkovich György olajmérnök, bányaiipari gazdasági mérnök emlékei alapján rekonstruálható a perindítási kísérlet előkészítése:⁵⁴

„Még 1956 nyarán bízták meg a nagylengyeli elvieszedési vizsgálatot, és annak vége felé éreztem azt, hogy ennek politikai célja van. Az elején nem. Az elején szabályosan megkaptam rá a felkészülési időt, hogy nézzek utána szakmailag, irodalomban, hogy felkészülten mehessek bele a témába. Azután, amikor már néhány közbenső jelentést, híranyagot, szakanyagot elkészítettünk, észrevettem azt, hogy nagy nyomás nehezedik ránk a Minisztertanács, illetve a Párt felsőbb szervei részéről.”

A vizsgálat nem annyira az elvieszedést volt hivatott kutatni, sokkal inkább a kőolajkészletek helyes vagy helytelen felbecslését és a termelés növelésének lehetőségét vizsgálták. A szakemberek kifejtették, hogy a termelés beruházások, felújítások nélküli növelése veszélyezteti az olajmezőt.⁵⁵

A nagylengyeli kőolajmező felfedezésének közvetlen gazdasági szerepe – az ország kőolajellátásának biztosítása – mellett az eredmény nem pusztán egy nagy hozamú olajmező felfedezése, hanem annak a társadalmi környezetre történő kihatásai is. Mindenek előtt: munkaalkalmat teremtett. Bár a létszám a régi üzemeknél is valamelyest emelkedett, mégis elsősorban a nagylengyeli kutatás és termelés felfutásának köszönhető, hogy a megyében az olajiparban dolgozók létszáma az 1950. évi 4058 főről 1955-re 5892 főre emelkedett.⁵⁶

Nagylengyel, s ahol az olajmező központja kialakult, Gellénháza, Zala megye fejletlen, kis települései közé tartozott. A termelés megindulásával, az üzemi épületek után a dolgozók elhelyezésére szükséges épületek épültek. Előbb a munkásszállók készültek el, majd lakóépületek, később már lakótelep méretű beruházások történtek. A járható utakkal alig rendelkező vidékből – mint az 1930-1940-es években Báza-kerettye és Lovászi környékén lezajlott – virágzásnak indult, jó infrastruktúrával megáldott térség alakult ki. A termelés megindulása után pár évvel a korábbi kis faluból, Gellénházából virágzó, növekvő lélekszámú, jól ellátott település lett.⁵⁷ Hasonlóképpen nem elhanyagolható az a hatás sem, amit a közeli megyeszékhely, Zalaegerszeg életére gyakorolt.

Dunántúli olajkútúrásai és termelési teljesítmények 1949-1954

	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1950-54
Termelő fúrások (ezer m)	52,8	76,9	129,8	104,7	64,9	34,7	411,0
Kutató fúrások (ezer m)	17,9	32,5	44,3	109,9	136,6	99,3	422,6
Fúrások összesen (ezer m)	70,7	109,3	174,1	214,6	204,5	133,9	836,4
Fúróberendezésenkénti telj. (ezer m/év)	8,3	12,2	14,9	11,9	9,0	9,6	–
Fúrt kutak száma (db)	48,0	83,0	129,0	145,0	131,0	91,0	579,0
Átlagos lyukmélység (m)	1434,0	1353,0	1308,0	1461,0	1500,0	1439,0	–
Fúróberendezések száma (db)	9,0	10,0	15,0	21,0	24,0	22,0	–
Kőolajtermelés (ezer tonna)	503,1	508,5	494,5	585,5	821,1	1193,0	3602,6
Földgáztermelés (millió m ³)	383,1	463,5	527,6	553,6	548,8	540,5	2634,0
Stabilgazolin termelés (ezer tonna)	22,1	26,2	31,3	35,0	36,1	35,0	163,6
Propán-bután termelés (ezer tonna)	15,3	19,1	20,9	23,3	24,9	24,4	112,6

Adatok forrásai: Dr. Alliquander Ödön: A dunántúli olajkútúrás 25 éves története (1935-1959). Bányászati Lapok, 1960. 12. sz.; Cseri Tivadar (szerk.): A magyar szénhidrogén termelés adatgyűjteménye I. Bp. 1974. Megjegyzés: Az adatok egy tizedesig kerekített értékek.

Jegyzetek:

- ¹ Az állami kezelésbevétel és államosítás körülményeiről, a MAORT működéséről: Srágli Lajos: A politika csapdái át. A MAORT története 1938-1949. Magyar Olajipari Múzeum Közleményei 32. Zalaegerszeg, 2008.
- ² Az Alföldön a kutatásokat és termelést 1946-1949 években a Magyar-Szovjet Nyersolaj Rt. (MASZOVOL) végezte, majd munkáját a jogutód Magyar-Szovjet Olaj Rt. (MASZOLAJ) folytatta, mely 1949. december 31-én alakult, s ekkor a volt MASZOVOL és MOLAJ (Magyar Olajművek Rt.) társaságokat, majd 1952-től az egész magyarországi olajipart fogta össze magyar-szovjet vegyesvállalatba. Pápa Aladár-Csákö Dénes-Ratkai Miklós: A nagyalföldi szénhidrogéntermelés alakulásának történelmi áttekintése és várható alakulása. Magyar Olajipari Múzeum Évkönyve I., 1969-1974. Zalaegerszeg, 1974. 234-235. old., továbbá: Magyar Olajipari Múzeum Archívuma (továbbiakban: MOIM Arch.) MASZOLAJ Rt. iratai 1/1.
- ³ Bencze Géza: Az olajipari munkásság helyzete és szerepe a megye társadalmi és gazdasági életében. MSZMP Zala Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának Évkönyve, 1978. (Zalaegerszeg, 1978.) 171–172. old.
- ⁴ Srágli Lajos: A dunántúli olajbányászat hároméves terve. (Adatok a MAORT történetéhez 1947-1949). Zalai Gyűjtemény 25. Zalaegerszeg, 1986. 295–307. old.
- ⁵ Vas Zoltán (1903- 1980) 1945 és 1949 között a Gazdasági Főtanács főtitkára, majd 1949-ben az Országos Tervhivatal elnökévé nevezték ki, 1953-tól a Komlói Szénbányászati Tröszt igazgatója. 1945-től 1956-ig az MKP, illetve az MDP KV tagja, 1948 és 1953 között az MDP PB póttagja, illetve tagja.
- ⁶ Srágli Lajos: A magyarországi szénhidrogén bányászat első öt éves tervéhez. Adatok a zalai olajbányászatról 1950–1954. Zalai Gyűjtemény 26. sz. (Zalaegerszeg, 1987.) 224. old.
- ⁷ Zala Megyei Levéltár (továbbiakban: ZML) 57. f. 2/1/3/7. öe.
- ⁸ Megjegyzendő: e változásnak nemcsak a volt maortos szakemberek nem örültek, de a magyar gazdaság sem látta hasznát. A dunántúli mezők, üzemek MASZOLAJ-ba

- tagolása ugyanis mint a magyar állam apportja szerepelt. Nem jelentéktelen tényező ezek értékének felbecslése: a mezők értékének beszámításakor a 10 éves, vagy idősebb kutakat nulla érteken vették figyelembe. A régi mezők (Budafapuszta, Lovászi) még termelő kútjainak többsége már túl volt ezen a koron. Ezek a kutak azonban még akkor is termeltek – s ekkor, mint termelő kutakat vették a megfelelő értékkel figyelembe –, amikor a magyar állam megvásárolta a MASZOLAJ 50%-os szovjet tulajdonrészét 1954-ben. A vállalati átszervezésekről: Kőolaj- és gázipari okmánytár. Összeállította: dr. Kovács József. OKGT Jogi Osztályának Információs Füzetei 16. sz. Bp. 1984., valamint: Bencze Géza: Zala megye iparának története a felszabadulás után 1945-1975. Zalaegerszeg, 1980. 35–41. old.
- ⁹ Az ezen időszak alatti változások: 1950: Dunántúli Ásványolajipari Központ (DÁK) létesítése, 1951: a DÁK megszüntetése, a Dunántúli Ásványolajtermelő Vállalat létesítése, majd még ugyanezen évben történő decentralizálása, belőle a Lovászi Kőolajtermelő Vállalat és a Budafai Kőolajtermelő Vállalat létrehozása. Az 1951-ben felfedezett nagylengyeli kőolajmező egy ideig a Lovászi Kőolajtermelő Vállalathoz tartozott, majd 1954-től Nagylengyeli Kőolajtermelő Vállalatként működött.
  - ¹⁰ Az arányszámok azonban nem mutatják megfelelően a szénhidrogének jelentőségét, mert azok bizonyos területeken (pl.: üzemanyag, kenőanyag stb.) kizárólagosságot élveztek.
  - ¹¹ Bár a 2. számú fúrásból már olajat nyertek, a tényleges, nagyhozamú karsztos mészkő tárolót a 3. számú fúrás tárta fel. Tarján G. Gábor: A nagylengyeli olajmező feltárása és a zalai aszfaltgyár létrehozása. Új Magyar Központi Levéltár Közleményei. Budapest, 1985. 240. old., valamint: Ötven éves a magyar kőolaj- és földgáz-bányászat. Szerkesztette: Buda Ernő, dr. Kovács József. Nagykanizsa, 1987. 164–165. old.
  - ¹² Az öt éves tervről, célkitűzéseiről, előirányzatairól, a kül- és belpolitikai, gazdasági, társadalmi körülményekről

- részletesen : Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985. I. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1985. 151–239. old.; Balogh Sándor és szerzőtársai: Magyarország a XX. században. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1985.
- 13 Srágli Lajos: Erődország. A déli határvédelmi rendszer felépítésének és lebontásának története 1948-1958. Bp. 2007.
- 14 Gerő Ernő: Harcban a szocialista népgazdaságért. (Szikra, Bp. 1950) 533. old.
- 15 Balogh Sándor és szerzőtársai: Magyarország a XX. században. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1985. 353. old.
- 16 Az olajbányászat öt éves terve. Bevezetés. MOIM Arch. MAORT-iratok 25/2.
- 17 Az olajbányászat öt éves terve 3. old. MOIM Arch. MAORT-iratok 25/2.
- 18 Az olajbányászat öt éves terve. Bevezetés. MOIM Arch. MAORT-iratok 25/2.
- 19 Ugyanott, 3–4. old.
- 20 Exponenciális csökkenésről van szó. Ezt mutatják a mezők becsléssel extrapolált termelési görbéi, melyek alapján az öt éves tervben előirányzott termelési mennyiségeket a szakemberek megállapították.
- 21 Az olajbányászat öt éves terve. I. és III. táblázat. A kutatási összegben csak a fúrások költségei szerepelnek, de a földtani, geofizikai vizsgálatoké nem, mert azok a szervezés alatt álló Földtani és Bányászati Kutatási Csoport költségvetését terheltek.
- 22 A másodlagos termelési módszerek bevezetésére már évekkel korábban gondoltak a szakemberek. A munkálatok előkészítésével 1949. október 6-i leiratában a Nehézipari Minisztérium Gyulay Zoltán bányamérnököt és Kertai György geológust bízta meg. ZML 64. f. 4/1/30. öe.
- 23 Bencze Géza: Zala megye iparának története a felszabadulás után 1945-1975. Zalaegerszeg, 1980. i. m. 38. old.
- 24 Bencze Géza: Az olajipari munkásság helyzete és szerepe a megye társadalmi és gazdasági életében. 178. old.
- 25 Lásd: Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985. I. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1985. 151–166. old.
- 26 Az 1945. augusztus 27-i szovjet-magyar gazdasági egyezmény alapján a következő években megkötött kereskedelmi szerződések olyan mértékű export kötelezettséget jelentettek, hogy az veszélyeztette az ország belső ellátását. Srágli Lajos: A politika csapdáin át. A MAORT története 1938-1949. Magyar Olajipari Múzeum Közleményei 32. Zalaegerszeg, 2008. 121. old.
- 27 Gerő Ernő: i. m. 533. old.
- 28 A magyar kőolaj- és gázipar 25 éve 1945-1970. (OKGT kiadás, Bp., 1970.) 25. old.
- 29 A dunántúli olajmezőket termeltető MAORT olajtermelése a háború után évről-évre csökkent. Ennek okai döntően a termelési csúcson túljutott olajmezők természetes hozamapadásában, a háborút követő években folytatott rablógazdálkodásban, az elhasználódott termelőberendezésekben, az alacsonyan megállapított olajárban, a vállalat anyagi helyzetében keresendők. A hároméves terv teljesítése, a nemzetgazdaság növekvő kőolaj szükségletének fedezése intézkedéseket igényelt, de a bekövetkező eseményekben meghatározóan közrejátszottak politikai szempontok is. A termelés rohamos csökkenését a MAORT vezetőinek szabotázsával magyarázták, melynek alapján letartóztatásokra, majd az ún. MAORT szabotázs-perre került sor. Az események után az olajbányászatban dolgozók minden cselekedetét, véleményét bizalmatlansággal fogadták, indokolatlanul.
- 30 Lásd: „MASZOLAJ” Rt. Lovászi Kőolajtermelő Vállalat üzemi kollektív szerződésai 1952. VII 1-1953. III. 31. és 1954-55.); „MASZOLAJ” Ásványolajkutató és Mélyfűró Vállalat, Nagykanizsa, kollektív szerződésai (1953., 1954-55.) MOIM Arch. BDSZ olajipari iratai 9.d.
- 31 Srágli Lajos: A politika csapdáin át. A MAORT története 1938-1949. Magyar Olajipari Múzeum Közleményei 32. Zalaegerszeg, 2008. 251. old.
- 32 MAORT Üzemi Híradó 1949. május 1. és 1949. május 15.
- 33 Olajmunkás 1950. január 20. 6. old.
- 34 MAORT Üzemi Híradó 1949. május 1., 5. és 10. old.
- 35 Nagyon szemléletesen mutatja ezt a MASZOLAJ Lovászi Kőolajtermelő Vállalat 1954-55. évi kollektív szerződésének bevezetője: „Jól tudjuk, hogy terveink teljesítése szerves része a békéért folyó harcnak is. Mi a termelés frontján elért sikereinkkel járulunk hozzá a békéért folyó harchoz és ezen keresztül erősítjük a béketábort. Különösen nagy jelentősége van ennek üzemünkben azért is, mert alig 1-2 km-re üzemünkötől a béketábor legdühösebb ellensége, az imperialisták legkészségesebb kiszolgálója, a Tito-banda leselkedik.” MOIM Kvt. 5054. A Jugoszláviával szembeni viszony részleteiről: Srágli Lajos: Erődország. A déli határvédelmi rendszer felépítésének és lebontásának története 1948-1958. Bp. 2007.
- 36 Tarján G. Gábor: A nagylengyeli olajmező feltárása és a zalai aszfaltgyár létrehozása. Új Magyar Központi Levéltár Közleményei. Budapest, 1985. 242–243. old.
- 37 U.o., valamint: Zalai Kőolajipari Vállalat története. MOIM Arch. ZKV iratai sz.n.; Németh András: A magyar kőolajbányászat történeti dokumentum gyűjteménye 1950-1956. Kézirat. MOIM Kvt. 8444.
- 38 A túltermeltetés hatására az olajmezők elviesedtek, a kitermelhető olajkészlet jelentős része így elveszett. MOIM Arch. Bányászati Kutató Intézet Olajosztály iratai 45/2.; Ötven éves a magyar kőolaj- és földgázbányászat. Szerkesztette: Buda Ernő, dr. Kovács József. Nagykanizsa, 1987. 164–165. old.
- 39 ZML 57. f. 2. (Ip. 3.) 13. öe.
- 40 25 éves a nagylengyeli olajmező. (DKFV kiadványa) 11. old.
- 41 A magyar kőolaj- és gázipar 25 éve. 25. old.
- 42 Bencze Géza: Zala megye iparának története a felszabadulás után 1945-1975. 42. old.
- 43 A magyar kőolaj- és gázipar 25 éve. 17. old.
- 44 Cseri Tivadar (szerk.): A magyar szénhidrogén termelés adatgyűjteménye I. Bp. 1974. 55. old.
- 45 Alliquander Ödön: A dunántúli olajkút-fúrás 25 éves története 1935-1959). Bányászati Lapok, 1960. 12. sz. 836. old.
- 46 MOIM Arch. Papp Simon iratai 3/2.
- 47 Bencze Géza: Zala megye iparának története a felszabadulás után 1945-1975. 46. old.
- 48 „MASZOLAJ” Lovászi Kőolajtermelő Vállalat Kollektív Szerződése, 1954-55. 13. old. sorolja fel a különböző mozzalmaikat.

- ⁴⁹ ZML 57. f. 1/60. öe. A kőolajtermelés alakulását a későbbiekben is – különösen a nagylengyeli kőolajmező felfedezése után – a párt legfelsőbb vezetése is kiemelt figyelemmel kísérte. Ezt mutatja az is, hogy 1952-ben személyesen Rákosi Mátyás is meglátogatta a zalai olajmezőket.
- ⁵⁰ Kövendí Judit: Nem írhattam meg az igazságot az olaj ügyről. Szabadság, 1956. október 16.
- ⁵¹ „MASZOLAJ“ Ásványolajkutató és Mélyfúró Vállalat 1954-55. évi kollektív szerződésében foglalt vállalások II. negyedévi (1954. július-szeptember) kiértékelése. MOIM Arch. BDSZ olajipari iratai 9.d.
- ⁵² A határozatot idézi: Tarján G. Gábor: A nagylengyeli olajmező feltárása és a zalai aszfaltgyár létrehozása 255–257. old.
- ⁵³ MOIM Arch. Gyulay-iratok 72/2. Gyulay Zoltán bánya-
mérnök ekkor a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem tanára, az olajtermelés tanszék alapítója.
- ⁵⁴ Riport Turkovich György-gyel. Horváth Róbert riportja. MOIM Közleményei 7. Beszélgetések az olajiparról. Nagylengyel. Zalaegerszeg, 1996. 51–56. old.
- ⁵⁵ Riport Turkovich György-gyel. Horváth Róbert riportja. MOIM Közl. 7. Beszélgetések az olajiparról. Nagylengyel. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg, 1996. 51–56. old., valamint: MOIM Arch. Gyulay-iratok 72/2., 72/1.
- ⁵⁶ Bencze Géza: Az olajipari munkásság helyzete és szerepe a megye társadalmi és gazdasági életében. 171. old.
- ⁵⁷ A kezdeti időkről lásd: Csath Béla: A nagylengyeli olajmező hőskora. KfV, Nagykanizsa, 1991.

Die Ölindustrie im Komitat Zala in der ersten Hälfte der fünfziger Jahren 1950–1954

Die Kohlenwasserstoffindustrie wurde in der Dekade nach dem Jahr 1950 vielmals, die Entwicklung mehrmals hindernd umgestaltet. Darunter sind die sowohl die Organisation der Forschung und der Produktion, als auch die Gewerkeleitung beeinflussenden Änderungen zu verstehen. Die Verstaatlichung der in Transdanubien Erdöl und Erdgas fördernde Firma MAORT ergab nicht nur in den Eigentumsverhältnissen Änderungen, sondern auch die Organisationsrahmen der Förderung änderten sich. Unter Leitung der am 1. Juli 1949 mit dem Zentrum Nagykanizsa gründeten Dunántúli Ásványolajipari Központ (Erdölindustriezentrale Transdanubien) wurden aus dem MAORT fünf nationale Unternehmen gegründet: mit dem Sitz Nagykanizsa das Dunántúli Ásványolajtermelő Nemzeti Vállalat (Erdölfördernde Nationalunternehmen Transdanubien), gleichfalls dort das Ásványolajkutató- és Mélyfúró Nemzeti Vállalat (Erdölforschungs- und Tiefbohr-Nationalunternehmen), das Ásványolaj Beruházási- és Gépjavító Nemzeti Vállalat (Erdöl Investition- und Maschinenreparatur-Nationalunternehmen), mit dem Zentrum Siófok das Ásványolaj és Földgáz Távezetési Nemzeti Vállalat (Erdöl und Erdgas Fernleitungsnationalunternehmen), und das Mihályi Szénsavtermelő Nemzeti Vállalat (Mihályi Kohlen säureförderungs-Nationalunternehmen).

Im Oktober 1951 erfolgte wieder eine Umgestaltung: das Dunántúli Ásványolajipari Központ (Erdölindustriezentrale Transdanubien) wurde aufgehoben, und aus dem Dunántúli Ásványolajtermelő Nemzeti Vállalat (Erdölfördernde Nationalunternehmen Transdanubien) wurden das Budafai Kőolajtermelő Vállalat (Budafa Erdölförderndes Unternehmen) und das Lovászi Kőolajtermelő Vállalat (Lovászi Erdölförderndes Unternehmen) erzeugt.

Die Nachunternehmen von MAORT wurden im Oktober 1952 zur am 31. Dezember 1949 gegründeten Magyar-Szovjet Olaj Rt. (Ungarisch-Russischen Öl AG) (MASZOLAJ) beigefügt, die das volle Vertikum der ungarischen Ölindustrie bis zum 31. Dezember 1954 in einer einzigen, ungarisch-russischen Joint-Venture mit 50-50% Beteiligung zusammenfasste. Über diese Änderung freuten sich nicht nur die ehemaligen MAORT-Fachkräfte nicht, aber die ungarische Wirtschaft hatte davon auch keinen Gewinn. Die Eingliederung der Felder, der Betriebe in Transdanubien, in die MASZOLAJ war nämlich als Apport des ungarischen Staats aufgeführt. Deren Wertbestimmung ist kein bedeutungsloser Faktor: bei der Anrechnung des Werts der Felder wurden die 10 Jahre alten oder die noch älteren Brunnen mit einem Nullwert berücksichtigt. Die Mehrheit der noch fördernden Brunnen auf den alten Feldern (Budafapuszta, Lovászi) war schon älter als dieser Alter. Diese Brunnen förderten aber noch – und dann wurden sie als fördernde Brunnen mit dem entsprechenden Wert berücksichtigt –, als der ungarische Staat den russischen 50%-Eigentumsanteil der MASZOLAJ 50% im Jahr 1954 ankaupte.

Die Lösung der Erdölförderung und -versorgung in Ungarn fußte ausschließlich auf den Ergebnissen der Aufschlüsse des durch die MAORT schon erkannten Erdölfelds und der geologischen Struktur in Nagylengyel. Die Überproduktion der alten Felder (Budafa, Lovászi), dann die dessen in Nagylengyel brachte aber bis zur Mitte der 1950-er Jahren die ungarische Erdölförderung wieder ans Rand der Krise.

Übersetzt von Piroska Simonkay

Marx Mária

A szövés Göcsejben – Zebecke és környéke

A Göcseji Múzeum gyűjtőterülete nemcsak nevéből adódott. A korábbi alapítású – és abban az időben éppen Veszprém megyéhez tartozó – keszthelyi Balatoni Múzeum a keszthelyi tapolcai és sümegi járásokban, a nagykanizsai Thúry György Múzeum pedig a megye déli részén és a Somogy határos területeken volt illetékes, a göcseji szegkek vidéke azonban – ami a tárgyak gyűjtését illeti – sokáig „fehér folt” maradt a megye néprajzi térképén. Igaz, az országnak e kicsi és meglehetősen periferikus területe néprajzi tekintetben nem volt teljesen elhanyagolt. A 19. század elején Plánder Ferenc novai plébános írta le a Tudományos Gyűjtemény című folyóiratban,¹ amit népéről, annak életéről, nyelvéről, stb. tapasztalt, majd a század legvégén, illetőleg a 20. század elején Gönczi Ferenc végzett igen alapos gyűjtő- és kutatómunkát ezen a vidéken, amelyet az azóta is nélkülözhetetlen, hosszú című Göcsej-monográfiában tett közzé 1914-ben.²

Amikor 1950-ben Zalaegerszegen létrejött a Göcseji Múzeum, egy réges-régi álma teljesült az eger-szegieknek, akik már nagyjából Gönczi kutatásaival egyidőben hozzáfogtak egy, a megyeszékhely státuszához illő múzeumi gyűjtemény létrehozásához. Az 1900-as évek gyűjtőmunkáját, amelyet Borbély György lelkes főgimnáziumi tanár vezetésével és a diákok aktív közreműködésével végeztek, az első világháború semmisítette meg. Az 1930-as években a Fára József levéltáros és Dr. Nagy Károly városbíró által újraindított gyűjtés eredményét a második világháború szórta széjjel. Az akkor létrejött, de múzeummá szerveződni nem tudott Göcseji Gyűjteménynek csak egy kis töredéke élte túl a háborút és az azt követő évek viszontagságait. Ez a töredék, valamint az első gyűjtésből származott és később Keszthelyre került anyag, együttesen mintegy ötszáz tárgy, képezte az alapját az új múzeum gyűjteményeinek.

A múzeum első igazgatója Dr. Szentmihályi Imre néprajzkutató lett, aki közel húsz éven át vezette az

intézményt, és (általában) egyetlen szakemberként lelkes, alapos munkával gyarapította annak gyűjteményeit, köztük természetesen elsősorban a néprajzi gyűjteményt, amely így sokáig a múzeum legnagyobb tárgyegyüttese volt.

A korai anyag főleg faragványokból és kerámiából állt, textília csak elvétve maradt benne. Ezek gyűjtése az 1960-as években, a szabadtéri múzeum létrehozásának idején vett nagyobb lendületet, amikor a régi házak felmérésével és áttelepítésével, a berendezési tárgyak megvásárlásával együtt a lakástextilek is bekerültek a múzeumi anyagba.

Bár Szentmihályi Imre elsősorban településekkel és a népi építéssel foglalkozott és a textilek kutatása nem tartozott a szűkebb érdeklődési körébe, lelkiismeretes kutatóként pontosan kikérdezte adatközlőit a bekerült darabok, általában háziszöttesek készítéséről, használatáról, tulajdonosairól, és ahol lehetséges volt, a minták nevét is lejegyezte.³ Szükség is volt erre az alaposágra, mert a korai munkákban a vidék szövéséről meglehetősen kevés szó esik, és az sem az elragadtatott lelkesedés hangján.

Plánder mindössze egy-egy bekezdésnyit szán a szövés-fonásnak és a viseletnek. Itt is, mint másutt az országban a családfő mérte ki a lennek és kendernek való földdarabot, majd „a' némberek közös munkájával egész a' fonhatásig” elkészített alapanyagot a „házi gazdasszony” porciózta ki, minden asszonynak a maga részét, aki aztán „a' neki jutott résznek tulajdonosa lesz, arról egyedül férjének köteles felelni – a' szösöt megfonja – ön maga megszövi és az így megkésztett vászonymból férjének és gyermekeinek inget, gatyát, tarisznyát varr, a' tarisznyának kengyelét, melly közönségesen egy tenyérnyi széles vászon, olly mesterségesen kihímezi, hogy bár melly kitanult kisasszonytól sem lehetne külömbet várni, és ha egyszer fehér ruha neműekkel szükségéi pótolva vannak, szabadságában áll, felesleges vásznát akár nyersen

eladni, akár inggé vagy gatyává készítve vásárra vinni 's ennek árából személyes szükségleteit pótolni."⁴

A viseletekről szólva pedig a férfingek, széles fejér gatyák és hímzett kengyelű vászon tarisznyák felsorolása után ezt írja: „A' némberek jelen korig nem esmertek más ruhát mint ön kezeik munkálta vászonból készületeket,⁵ de a' jelen időben fejér patyolat főrealót, tarka kendőt, mellyest vagy vált, szoknyát és előkötényt boltokban vásárolnak”.⁶

Gönczi is csak nagyon keveset ír a göcseji szövésről. „A fonás csak megvan, nagyjában úgy, mint régebben, a szövést azonban, főleg Göcsejben elhagyogatják. Régebben minden háznál volt faisz vagyis szövés s a család mindegyik női tagjának kellett szőni. Takácmester e vidéken nem is volt.” Majd másutt: „A takácsok ott, hol az asszonyok szövése szűnőfélben van vagy megszűnt, mindinkább tért foglalnak. A szegeken régen megszűnt a szövés. Némely helyütt, mint Nagylengyelben, a fonást is elhanyagolják. A régi ruhaviselet megszűnt, tehát aránylag kevés vásznat használnak.”⁷

Gönczivel szinte azonos időben jelent meg Malonyay Dezső: A magyar nép művészete című művének IV. kötete, amely a Dunántúl déli felének (Veszprém, Zala, Somogy és Tolna megyék) népi kultúrájával foglalkozik nem kis részt szentelve a szövésnek is. Sajnos főképpen a somogyi és sárközi szőttésekről közöl ábrákat, mintákat. A göcseji textilkészítésről néhány bekezdésben⁸ emlékezik meg, amelyekben egyaránt kitér a fonás és a szövés munkájára, mindvégig az Erdélyben szokásoshoz hasonlítva azt mind a technikai leírás, mind pedig a használatos szak kifejezések tekintetében.⁹

E rövid ismertetésből megtudhatjuk, hogy „a fonalat felhúzzák a szűfának a fonalas dorongjára”, hogy a szövőszéken van licse, borda, verőtok”, hogy „Göcsejben két licsével szőnek”, a vásznat a szövőszék ülőhelye előtt lévő vásznasdorongra tekerik, amelynek „jobb végében ott a likasfa vagy vászon feszítő; a vászon hímeinek változata a lábító és a licse járásától és a felszedéstől függ”, valamint hogy a felszedett hímes sorokat táblának nevezik, s innen a minták elnevezése is 5-6-10 táblás lesz.¹⁰

Ugyancsak Malonyay tesz említést Dobos József takácmester formás-könyvéről, sajnos a mester lakóhelyének megjelölése nélkül. E formás-, vagyis mintakönyvben nemcsak rajzok, hanem szöveges leírások is voltak, amelyek közül a „fehér virág fölszedése”-t idézi is.

„Fehér virág fölszedése. Először lenyomni a jobb támlát és annak nyílásán egy széles pálcát bele kell dugni a vászon tövébe és a felső részéből kell fölszedni körömrre, két szálát fölül, egyet alulról, ezt így kell fölszedni végig és így arról kiváltva a szedést mindvégig,

erről az elsőt mindjárt föl lehet szedni és minden átváltáskor a bal támlát lenyomni és a bordaládánál a legelső részen a támlát beledugni és a csinpálcákhoz kivezetni és a szedéskor mindig előbb beváltani a körmön levő pálcát és arról fölszedni és minden kockában hat szálnak köll lenni és a vetélőnek mindig balfelül köll lenni.”¹¹ E leírás megfelel a szabályszerű takács-mintarajzok mellett és felett elhelyezett „kottának”, amelyeken a borda- és nyüstbefűzés valamint a lábító használatának sorrendjét adja meg a minta tervezője. (1. kép)

A következő bekezdésben Malonyay egyetlen mondatot szentel a háziszövésnek: „A zebeckei asszony szép finom vásznat szőtt, amikor meglátogattuk.”

A továbbiakban általánosságban beszél a szövésről, mint hanyatló, pusztuló iparágáról, amellyel felhagynak az asszonyok, hiszen „mégiscsak könnyebb dolog a vászonért a boltba szaladni, mint egész héten fenni, szőni! ... De nemcsak a családok köréből pusztul a szövőszék, hanem a takácmester is otthagyja a szövőszékét”, s a városban talál új megélhetést magának. A hanyatlás oka a szerző szerint a mezőgazdaság átalakulása, amely felhagyott ezen a vidéken a juh- és kecsketartással, s így nem termel kellő mennyiségű alapanyagot, valamint az osztrák gyáripar olcsóbb termékeinek térhódítása.¹² A közölt fényképen (293. kép: Szöttések Göcsejből) szereplő szöttések is ezt a hanyatló állapotot tükrözik a korábbi időszakra egyáltalán nem jellemző, fellazult, szétesett mintájukkal.

Voltak azonban a 19. századi Zala megyében olyan területek is, ahol a háziszövés még az első világháború után is általános volt egy ideig, majd a tézeszek szervezésének idején újraélesztett és háziipari szövetkezetbe szervezett tevékenység fennmaradt egészen a közelmúltig, amikor is a globalizáció áldozatául esett. Ilyen szövéséről híres területe volt a megyének Hetés és a Lendva-vidék, ahol az asszonyok megtermelték a kendert illetve lent, és megszőtték a háztartásban használatos textileket, s csak a női (kisebb részben a férfi) ruhaviselet gyári alapanyagát vásárolták: ilyen volt a női szoknyák, kötények anyaga a karton, a szövet és a klott, valamint a női ingek és vállkendők fehér gyolcsa.

A szövés nem szűnt meg teljesen a megye más vidékein sem. Az asszonyok a 20. század első felében, de első harmadában mindenképpen szőtték vásznat, legfőljebb a hímes, ünnepi textíliák előállításában nem jeleskedtek. A szegek vidékének és Zala egyéb részeinek szövőkultúrája csak a szomszédos területekkel, Hetéssel (és a Lendva-folyó vidékével) összehasonlítva mondható szegényesnek, ahol a mintás szövésnek igen nagy hagyományai voltak, és maradtak is egészen késői időkig, amikor Magyarország más területein már felhagytak a lakástextíliák

házi előállításával. Ezzel az anyaggal szemben Zala belső vidékeinek hagyományos szöttesei valóban nem állják ki az összehasonlítást, túlságosan egyszerűek, szegényesek, említésre nemigen méltók. Mint Gönczi írja: „Oly czifrán s szépen sehol sem szönek a vidéken, mint itt [Hetésben] ... Különösen a törülközők és asztali abroszok kiállítására fordítanak nagy gondot. A törülközőt 7–8 sorban *föszedik*, vagyis piros sávolyt szönek bele.”¹³

Göcsej másik, nyugati szomszédja, a hasonló adottságokkal rendelkező Őrség, ugyancsak azon területek közé tartozott, ahol a vászonszövést még a II. világháború után is az átlagnál nagyobb mértékben gyakorolták. 1947-ben ispánki asszonyok vettek részt a szombathelyi háziipari kiállításon, akik házilag szövött és festett textileket készítettek, mutattak be, és munkabemutatókat is tartottak. Egyikük – a lenfeldolgozás folyamatát ismertetve – így nyilatkozott a Szabad Vas megye című lap újságírójának: „A faluban szinte szövőcsaládok fejlődnek ki. Ilyenek a Tolvaj, Laczó, Zsohár, Vörös, Kapitány-családok, de az alig 60 házas kis faluban nem is igen van, aki ne saját maga készítené el ruhaszükségletének anyagát.”¹⁴ Bár mind a szakma, mind a közvélekedés úgy tartja, hogy az őrségi szöttesek egyszerűek (Zakál György szavával szólva együgyűek), nem túlságosan díszesek, a területet jól ismerő Bíró Friderika néprajzkutató talált ott is éppen olyan gazdagon mintázott darabokat, mint amilyenek a hetési szöttesek esetében már széles körben ismertek voltak. A téészesítés után az őrségi szövőkultúra is gyorsan elenyészett. 1971-ben két őriszentpéteri diák néprajzi gyűjtőpályázatra beadott pályamunkájában a szövést már úgy mutatja be, mint kihalt mesterséget, amelyre már csak a hagyományt őrző öregek emlékeznek.¹⁵

Az 1980-as években országos kezdeményezésre Zalában és Vas megyében is folyt „Mikrotáj-kutatás” kérdőíveire adott válaszokból is az a konklúzió vonható le, hogy míg akár Hetés magyarországi részén (a nagyobb fele Jugoszláviához került), akár az Őrségben az asszonyok rendszeresen szöttek otthon egészen az 1960-as évek elejéig, addig a göcseji falvakban ez a szokás már a 19. század végén erősen meggyengült, a húszadik századra pedig általános gyakorlat lett, hogy a megtermelt szálanyagot takácsokhoz vitték az asszonyok megszövetni. A takácsokkal való szövés pedig általában a textileken előforduló minták elszegényedéséhez, megritkulásához vezetett. Bár az ember talán éppen azt várná, hogy a tanult iparosok – és a 19. század második felében már komolyan iskolázott takácsok és műszövőmesterek működtek a falvakban is – jóval bonyolultabb, műveiből állítanak elő, mint az egyéb munkájuk mellett otthonukban szövő parasztasszonyok, akiknek

ráadásul a fejlettebb technikát jelentő takácsszékek helyett csak az egyszerűbb „asszonyfaisz”-szal kellett beérniük.

E tendencia okát könnyen megérthetjük, ha átgondoljuk az egyébként általánosan ismert tény, hogy a korszakban a takácsok voltak a legszegényebb iparosok (legfeljebb a fazekasokat előzték meg valamennyire), nagy volt a konkurencia, kicsi a vevőkör, és kívülről is sokan kontárkodtak bele a mesterségbe. Átalakult ekkorra a technika is, pontosabban az egyre inkább elérhető nyüstös- és damasztösvőgépek elterjedése maga után vont a mezővárosi (paraszt-polgári) és kisnemesi igények változását. A lendamaszt, majd a színes pamutdamaszt mint staffirung a 19. század második felétől egyre nagyobb teret nyert a falusi iparosok és tisztviselők körében is. Mind a céhes, mind pedig a későbbi ipartestületi időkből sok panaszlevél maradt fenn zalai takácsoktól, amelyet ilyen ügyekben írtak a vármegyéhez vagy a szolgabíróhoz, kérve a tisztviselőket, hogy „rendeleti úton” vessenek véget az áldatlan állapotoknak, és tiltsák meg a „fölsőleges” számú iparos működését.¹⁶ Mivel ez nem történt – nem is történhetett – meg, a mesterek úgy segítettek magukon, ahogyan tudtak. Minél rövidebb idő alatt minél több és minél olcsóbb árut igyekeztek megtermelni és piacra vinni. Ennek pedig a munkás darabok készítése és a mintasűrűség adta meg az árát. A mesterremekeken kívül, amelyek a mesterségbeli tudás bizonyítékai voltak, ritkán találunk bonyolult föl-szedésű vagy túldíszített darabokat a múzeumi takácsszöttesek között. A minták, amelyeket a megrendelőknek ajánlottak és gyakran használtak, többnyire azok közül kerültek ki, amelyeket a fentebb idézett „körömszedés” nélkül, egyszerűen a nyüstbefűzéssel meg tudtak szöni, mégis kelően dekoratívak voltak ahhoz, hogy tisztességes árat kérhessenek érte. (2. kép)

Szentmihályi Imre kérdésére, hogy mikor szötte utoljára a mintakönyvben található mintákat, a salomvári takácsmester is elmondta, hogy az 1920-as évek óta nincs kereslet a széles sávózású, bonyolultabb mintával szőtt textilek iránt, az emberek az olcsót keresik, ha meg akar élni, ehhez kell alkalmazkodnia.

Ugyanakkor azonban az olyan vidékeken, ahol nem (vagy csak kevés számban) volt takácsmester a környéken, az anyák, testvérek, nagynénik, keresztszülők látták el saját készítésű darabokkal a férjhez menő leányokat. Nekik érdemes volt nagy munkabefektetéssel, díszes abroszokat, törülközőket, halottaslepedőket, kosárruhákat szöni, hiszen ezekkel adták meg ünnepnapjaik módját, ezekkel vágtak fel a szomszéd-ság, a komák és komaasszonyok előtt, azaz vívták ki helyüket-rangjukat az ügyes kezű, szöni-fonni tudó asszonyok között. Az értékes darabok pedig „letevő-” vagy „állóruhaként” a családban maradtak, továbbörö-

kítették őket leányaik, unokáik, dédunokáik stafirungjába. Saját gyermeküknek a takácsok is díszes textileket szőttek, – pl. Zalaapátiban Papp Horváth János Katalin leánya számára,¹⁷ vagy Sárhidán Török István Franciska lánya számára¹⁸ – míg eladásra az egyszerűbb minták készültek.

Voltak falvak, ahol még ezeket a kevésbé bonyolult mintákat sem takácsokkal szövették meg, hanem piros fonalas keresztöltéssel hímeztek rá a házilag szőtt textíliákra. Pókaszepteken a 20. század elejének általános gyakorlata volt, hogy a másutt látott, vagy korábban leszövött darabok alapján hímezett kosárruhákat és törülközőket készítettek. (3. kép)

Jelentős szövés kultúrával rendelkező területe volt Zalának Zebecke (és a szomszédságában lévő néhány falu, különösen Kissziget, Iklódbördöce és Ortaháza) (4. kép). Malonyay könyvében is egyedül ez a göcseji falu szerepel az asszonyi szövés helyszínéként, s a Gönczi Ferenc-féle mű is ezeket a falvakat említi elsősorban, mint olyan helyeket, ahol a férjhez menő leányoktól még megkíváncsiatják a szövés ismerete és gyakorlása. „A leányok 13-14 éves korukban kezdik tanulni a szövést. A mely községben a szövést még a fehérszövetől megkíváncsiatják, mint Pákán, Zebeckén, Kisszigeten, Bördöczén, Dömeföldön, Kányaváron, Várhelyen, Bánokszentgyörgyön és Oltárczon, továbbá egész Hetésben, ott a lány, kivált, ha szegényebb sorsu, addig nem igen mehet férjhez, míg szőni meg nem tanul.”¹⁹ Azt is megemlíti, hogy „Göcsejben a zebeckei asszonyok tudnak legszebben szőni.” akik „A szép piros sávolyok mellett a vászonba egész mondásokat beleszőnek, mint 'Dicsértessék a Jézus neve!' 'Isten segélj!' stb.”²⁰

A Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteménybe került tárgyak készítési helyük szerint a következőképpen oszlanak meg: valamivel több, mint egyharmaduk, 37 % valamelyik göcseji faluban készült, kb. 20 %-ban Hetés területén, 15 % a Göcsejtől északra lévő, 12 % pedig az attól délre fekvő területen. (A maradék megyén kívüli, illetve ismeretlen helyen készült.) A göcseji anyag 44 %-át, szám szerint 45 darabot Zebeckén, további 14 %-ot a közvetlenül szomszédos Kisszigeten, Ortaházán, illetve Iklódbördöcén szőtték. A Zebeckén gyűjtött anyag túlnyomó részben helyben készült, csak elvétve akad közöttük „import”, az is a szomszédságból. Érdekes kivétel ez alól két Dobriban szőtt abrosz-kosárruha együttes, amely azonban semmilyen tekintetben nem „lóg ki” a többi közül, és mindkettő más, helyi darabbal együtt került a múzeumba.

Mivel a hetési textilek feldolgozását Kerecsényi Edit elvégezte,²¹ s ahhoz újat hozzátenni nem nagyon lehet, a továbbiakban csak a gyűjtemény göcseji szötteivel, ezen belül különösen a Zebeckéről és környékéről származókkal foglalkozom.

Múzeumunk birtokában jelenleg 278 db szőtt van, nem számítva ide a házivászonból készült, de más technikával díszített darabokat. A szöttek funkciójuk szerint négy nagy csoportra oszthatók: kb. 30–30 %-uk a törülköző és a kosár-, ill. szakajtóruha, amelyet vidékünkön kenyérruhának is hívnak, 20 % az abrosz, 10 % a (halottas)lepedővég, a maradék kb. 10 %-ot az egyebek: tarisznya, vánkoshuzat, végvászon, zsák, kötény, stb. teszik ki.

A tárgyak elnevezése és díszítése a funkció szerint alakult:

1. **Abrosz** – a 20. század közepére már általánosan használt elnevezés, bár mindenütt terítőként, asztalterítőként is meghatározták. Zebecke környékén *asztalterítő* volt a leggyakrabban használt neve, *asztalruhának* is hívták. A díszteleneket vagy két végén egykét piros csíkkal simán szötteket rétesabrosznak használták. A 60-as években már az említés szintjén sem találni adatot arról, hogy az abrosznak a viseletben is szerepe lett volna. A díszesekkel nagy ünnepekkor, lakodalomkor asztalt terítették. Korábban a komakosarat, amelyet egy héten át naponta vittek a gyermekágyas anyának szintén díszabrosszal takarták le, illetve a keresztelőre vitt *körbeckosarat* is abroszba kötötték. (Zebecke) Ezek az abroszok általában csík-ritmusosak, a csíkok szélessége 3 és 7 cm közötti, a csíkon belül a fő motívumot alul-felül keskeny fogazás, vagy apróbb mintasor zárja. (5-6. kép) A csíkok számára nézve is nagy a szórás 5 és 14 között, de megállapítható, hogy a megye északi részéről származó, takácsszötte példányok inkább 5-7, a déli, Hetéshez közelebbi részre a 9 és afölötti számú csík a jellemző, míg a Zebeckén szötteken egy kivétellel 6 sáv díszítést találunk. E kivétel egy kilenc sávval csíkozott abrosz, amelyen felirat is látható. A kilencből öt csíkban a DICSÉRTESÉK A JÉZUS NEVE szöveg van beszöve (az adatközlő megnevezése szerint „dicsértessékes minta”), köztük négy *vesszüs*,²² fogazott szélű mintasávval. Ez egyben az egyetlen feliratos abrosza gyűjteményünknek. 1918-20 között szötte az eladó a saját stafirungjába, keveset használt, ünnepi darab volt.²³

2. **Kosárruha/kenyérruha** – általánosságban elmondható, hogy az egyszerűbbeket kenyérsütéskor használták, kenyérruha, szakasztóruha elnevezésük is ezt tükrözte. Az ilyenek inkább a két végükön csíkozottak, egyszerűbb mintájúak. A díszítetteknek elsődleges funkciójuk mellett már többé-kevésbé reprezentációs szerepük is volt. A keskenyebb csíkosal, egyszerűbb mintával szedetttekkel a piacra vitt kosarat takarták le (7. kép), a gazdagabban mintázottakkal paszitos kosarat fedtek be. Ezeket sokszor közepén található a legszeleesebb mintasáv, amelyet a két szélen

még egy-egy keskenyebb egészít ki. Méretük is nagyobb 10-15 cm-rel, mint a hétköznapiaké, amelyek átlagosan kb. 55 × 65 centisek voltak.

Érdekes, hogy egy Tótszentmártonból származó asszony az általa eladott, nagyon díszes (37 cm széles középső sáv) kosárruháról állította, hogy „a kerek szakajtóba teszik, belisztezik és arra teszik megkelti a kenyeret, a szöttes sarkaival pedig befedik. A hím a kenyér alá kerül a kosárba.”²⁴ Ugyanő két másik, hasonló zsúfoltan felszedett mintás darabot paszitos ruhának határozott meg.

Zebeckén is hasonló célra használták ezeket a 3-5 mintasávvval díszített kosárruhákat, amelyeket ezen a környéken *kisruhának* neveznek: „amikor az újszülött anyjának *nézőkosarat* visz a komája, akkor szokta a fején vitt élelmiszeres kerekkosarat letakarni vele.”²⁵ Ilyen ruhába kötve vitték húsvétkor a szenteltetni való sonkát a feltámadásra, majd a keresztyereknek szánt ajándékot is.²⁶ Ortaházán és Kísszigeten *kisszerűha* a neve. A kosárruhát használatlól függően *cekkerruhaként* is emlegetik, különösen Zebeckén, majd a későbbi időben a textil funkciója is megváltozott, ekkor kisterítő lett a neve.

3a Törülköző – két fajtáját használták. Az egyik a teljes szélességű, azaz 60-70 cm közötti méretű. Neve Göcsejben általánosan *törülközőkendű* vagy *kendőruha*, Zebeckén inkább az utóbbi. Méreteit tekintve hasonló a kosárruhához, de mindig aszimmetrikus. „Felső”, szegett vége díszítetlen, az „alsó” oldal azonban többé-kevésbé díszített és rojtozott. A rojtozás – Zebeckén *rost* a neve – 8-12 cm hosszúságú, a láncfonalak szabadon hagyásával készült, némelykor meg is sodorták. Díszes rojtkötés vagy külön rákötött rojtozás nem fordul elő rajtuk. Van mindkét oldalon szegett törülköző is, de nem ez a jellemző.

A kendőruhák, különösen az egyszerűbbje, kenderfonalból, használatra készültek, meglehetősen durva felületűek. Felakasztásra szolgáló fület is varrtak rájuk. Az egyszerűbb díszű, pamutos vásznak vendégtörülközők voltak, ritkább köztük a díszes, tálasra vagy kendőtartóra való darab. A széles kendőtartók a tálasfogások szent sarokból történő, első világháború körüli kiszorulása után, a falra, általában az ajtó mellé felszerelt „modernebb” kiegészítő bútordarabok voltak. Sok közöttük az esztergált, vagy keretesbetétes szerkezetű példány. Jónéhányuk nem is a szoba, hanem a konyha berendezéséhez tartozott. A tálasfogas kendőtartója pedig inkább a keskeny, hosszú-törülköző tartására volt alkalmas.

A megye déli részén, Tótszentmárton, Tótszerdahely, stb. környékén élő horvát lakosság körében csak a teljes szélességű dísz-törülköző volt használatban, nevük *fogastörülköző*, *briszacs*, ezek azonban hosszabbak voltak a többi hasonló textilnél, elérték a

120-130 cm-t is, míg az egyéb területről valók csak 80 cm körüliek.

A törülközőkön gyakori a keresztszemes technikával hímzett monogram, a díszítésre szántakon a teljes név is. Egyik műtárgyunkon pedig visszaköszön a beleszött „dícsértessékes minta”, azaz DÍCSÉRTESSEK A JÉZUS NEVE felirat, fölötté a készítő tulajdonos TAKÁCS ANUSKA (sic) neve olvasható. Ezen a törülközőn a feliratokon kívül három, egymástól meglehetősen távol eső csikban három különböző, lazán szerkesztett, szinte „szabadrajzú” virágminta látható ívelten cakkozott szélekkel. A csíkok szokatlanul nagy távolsága miatt a minta csaknem az egész törülközőre kiterjed, nem is törülközőtartóra szánták, hanem a halottas textilek egyike, az úgynevezett *keresztág*²⁷ volt, amely Göcsej egész területén része volt a stafirungnak, és a temetői keresztre kötötték fel, a temetés után pedig felváltva a papnak és a kántornak ajándékozták. A méhekre emlékeztető felszedett minta egyetlen más textilünkön sem ismétlődik, valamelyik rózsás minta átalakításával, esetleg hibájából jött létre. (8. kép) Lehet, hogy a szövő Takács Annuska saját leleménye volt? Ő a Zebeckével szomszédos Iklódbördőcén, 1928 körül készítette el a stafirungját, majd a közeli Döme-földére ment férjhez, ott vásárolta meg tőle a törülközőt Szentmihályi Imre. Gönczi művében ez a falu is azok között szerepelt, amelyekben még megkövetelték a leányoktól, hogy szőni-fonni tudjanak, s bár akad hiba a minta fölszedésében, Takács Annuska semmiképp sem vallhatott szégyent a maga szötte textilekkel, hiszen a betűk szövése még takácsok számára is komoly feladat volt.

3b Hosszútörülköző – *hosszútörülköző* (Kíssziget), *hosszi kendőruha* (Zebecke) a törülközőknek másik, már elsősorban reprezentatív funkciójú fajtája. Egy szélben szöve készítették, majd a szövőszékről levéve hosszában kettévágták, oldalát beszegték és az így kapott két darabot rövid oldaluknál fogva állították össze. Az összeállítás történhetett egyszerű kézi vagy gépvarrással, hímzőöltésekkel (pl. hurkolással), de a 19-20. század fordulóján már gyakori volt a két fél közé illesztett horgolt csipke, mely legtöbbször recehorgolással készült. Ezeket a betéteket gyakran megismétlődik a szövött csíkok csillag- vagy rózsamintája is. (pl. 65.26.3.) Egyetlen kivétel e szabály alól egy Mikekarácsonyfán gyűjtött kendő, amelyet két végén különbözőképpen mintázva, közepén egy különálló csíkkal szöttek meg, majd hosszában kettévágva külön-külön használták a két felet. A kendőruhák végei rojtosak, ezek a rojtok azonban általában hosszabbak a széles törülközőkön lévőkénél, néhol a 15-20 cm-t is eléri. Gyakori közöttük a sodrott és a mintásan kötözött rojt, sőt ritkán bár, de előfordul a külön rávarrt, vagy ráhurkolt rojtozás is. A fentebb említett

mikekarácsonyfai darab egyik végére más textíliáról származó, többsorosán csomózott rojtot dolgoztak rá, ehhez különböző, általában hetésinek ismert öltéseket, szálszorításos aszúrt és bújtatásos hímzést használtak. Mivel a tárgyhoz tartozó gyűjtőnapló elveszett, és az adatokat később sem pótolták, a kendő készítője nem ismert. A minták, a mintacsíkok és a szabad felületek aránya és a hímzés alapján biztosra veszem, hogy nem helyben, vagy a közvetlen környéken, hanem valamelyik hetési faluban készült. A hetési hosszútörülközőkkel szemben Gőcsejben a rojt népszerűbb volt a horgolásnál, igaz viszont, hogy a szélsípkék esetében a betétcsíknál változatosabb, legyezős, cakkos mintákkal is találkozhatunk.

A hosszútörülközőkön a szövött csíkok mellé gyakran varrtak egyéb díszítőtechnikával: aszúrral, szálszámolásos: keresztzemes és duplakeresztzemes, valamint szabadrajzú hímzéssel is mintákat. A reprezentációs szerepből adódóan sokszor feliratot is láthatunk rajtuk. A monogramok helyett itt gyakoribb a tulajdonos – aki általában azonos a készítővel – teljes nevének használata mind szöve, mind utólag belehímézve, de nem kis számban egyéb feliratot is olvashatunk róluk: JÓREGET (sic) JÓREGGELT formában is, MÁRIA SEGÍTs, Ki korán kel Aranyat lel, ISTEN HOSZTA (sic), DICSÉRTESÉK (sic) A JÉZUS KRISZTUS, ADJON ISTEN JÓ REGELT (sic). A föl-szedett sávok fölött és/vagy között hímzett madarak, virágok, szívek, fák, valamint vallási szimbólumok: kehely, horgony, kereszt, monstancia is szerepelnek rajtuk.

A hosszútörülközők felhasználása igen sokrétű volt. Vőfélykendőként a lakodalomban kaptak szerepet, ilyen kötöttek a vendégihívó vállára, a különböző fogásokat nyakba vetett törülközőkendőkkel fogva, ill. takarva vitték az asztalhoz. Az ilyenkor szokásos játékos *fumu-keresztelőn* ezzel helyettesítették a „pap” nyakában a stólat és a *fumu-csecsemő* pólyáját. Húshagyókeddi maskurázáskor is a „püspök” nyakában lóg.

Az új asszony fogadásakor a fogásra különösen díszes darabot tettek. Rendszeresen használták a hosszútörülközőt fejtekercsként ünnepi alkalmakra: lakodalomra, paszitára, stb. összerakott élelmiszeres kosár alá. Zalasombafán, ha keresztelőre mentek, a tekercest külön szétrázták, hogy a leánycsecsemőnek olyan hosszú legyen a haja, mint a hosszútörülköző.²⁸

A dísz- és hosszútörülközők – amikor az 1950-es évektől kezdve, a berendezés és a szokások alapvető megváltozásával elveszítették funkciójukat és jelentőségüket – esztétikai és érzelmi vonatkozásaik miatt egy ideig még forgalomban maradtak. Az egyszerűbbeket konyharuhának, a díszesebbeket falvédőnek, terítőnek vagy függönynek használták, vagy egyszerűen csak a szekrényben tartották őket.

4. Halottas lepedő, lepedővég – különleges elnevezése nincs. Szám szerint már jóval kevesebb maradt meg belőle, ami érthető is, hiszen eredeti funkciójának betöltése után a halott tulajdonossal együtt a földbe került. Tulajdonképpen csak akkor váltak meg tőle, amikor erős külső nyomásra a falvakban is megszűnt a háznál történő halottvirrasztás és a halott háztól való temetése. Ez pedig (természetesen területenként némileg különböző időpontban) az 1950-es 60-as években zajlott le.²⁹ A lepedő két szélből készült, amelynek egyik rövidebb oldala széles sávban volt díszítve. A díszítmény a szövött sávokon kívül az esetek többségében más technikájú részleteket is tartalmazott, ritkábban hímzést, sokkal gyakoribban horgolt vagy készen vásárolt csipkét. Előbbi, főleg aszúr vagy subrika formájában az összeillesztéseknél a szövött minta fölött jelenik meg, az utóbbi betét- és szélsípké szalagként kerül az egyes részek közé valamint a külső szélre. Mivel a halottas lepedőre általában széles, dúsan mintázott lepedővég került, gyakran előfordult, hogy a később összevarrt alkotórészeket takácsmestertől, vagy ügyességéről híres szövő-asszonytól rendelték, vásárolták, a hímzést és a horgolást pedig odahaza végezte a stafirung készítője. (9. kép) A halottaslepedő ugyanis, a többi reprezentatív textilhez hasonlóan a kelengye részét alkotta. Szokás volt a lepedőről a díszítményt levágni is, ilyenkor csak a sima részt hagyták a koporsóban a holttest alatt, míg a sokszor 40-45 cm-es lepedőszélt, amely egyébként kilógott a koporsóból, új vászonhoz varrták.

Használata már a halált megelőzően kezdődhetett. Zalasombafán a haldokló gyóntatása előtt tették fel a szépen megvetett ágyra úgy, hogy a cífrája a fejrésznél jól láthatóan kiálljon.³⁰ Azokban a községekben, ahol a lepedőt nem temették el a halottal, a temetés után forró lúgban kimosták.³¹ Így érthető, hogy a viszonylag ritka használat ellenére némelyik darab egészen fakó, mállott állapotú.

A gazdagon mintázott lepedővel azonban nemcsak a halott utolsó állomásait, a halálos ágyat, a ravalt és a koporsót díszítették, van adatunk arra is, hogy keresztelőre vitt csecsemőt is takartak ilyen lepedőbe (Szentgyörgyvölgy).³² Egy ortaházi asszony pedig egy pirosímes, horgolt szegélyes, lepedővéget adott el a múzeumnak, amelyről elmondta, hogy eredetileg a nagyanyja által Pördeföldén, a 19. században készített ágytakaró egyik végét díszítette.³³

Az ilyen reprezentatív textília értékes voltát nemcsak az bizonyítja, hogy a használatból kivonva is sokáig őrizték, és még akkor is vonakodtak megválni tőle, amikor már nem is volt lehetőség, de igény sem a felterítésére, presztizs-voltát is elveszítette. A néprajzi gyűjtemény egyik legszebb textiljét, amely az 1880-as években készült és Bucsután halottas lepedőként

szolgált, (pontosabban a szekrényben szaporította a stafírung mennyiségét), Szentmihályi Imre két tulajdonostól, két különböző évben szerezte meg. A gyönyörű „almáshímes”, maga szálából sodrott rojtú lepedőn az örökösök úgy osztottak meg, hogy a varrásánál kettébontották mindkettejüknek juttatva belőle egy-egy féldarabot.³⁴ Bár nem Hetés területéről került be, és készítésének helye sem ismert, díszítése alapján a hetési szőttesek közé sorolom.

Másodlagos használatba is külön-külön kerültek a lepedő részei: a sima vászonból általában ruhaneműt varrtak, a levágott széldíszítést nagyságától függően szekrénycsiknak, (*szekrényterítő*), vagy varrógépterítőnek fogtak be.

A szőttesek anyaga

Zakál György az Őrségről írva csak lenfeldolgozásról, kenderről nem beszél,³⁵ és az 1947-es háziipari kiállításon meginterjúvált őrségi szövőasszony is azt nyilatkozta: „Vidékünk aránylag jól megtermi a lent, kendermunkával pedig nem igen foglalkozunk.”³⁶

Ahogy a nyugati határmentétől kelet felé haladunk, egyre kevesebb a len a megszövésekre váró fonalmennyiség között. Plánder egyforma hangsúllyal említi a kender- és lenmag kiosztását,³⁷ s őt idézve Gönczi is hasonlóan ír a fonal elkészítéséről.³⁸ Amikor azonban a következő oldalon a megszöött textíliákról ír, nem tesz különbséget a különböző alapanyagból készült vásznak között: „Mikor a vászon kész volt, csomóba hajtották össze, ládába tették, s midőn a magát mindegyik megszötte, a közruhát, mint: terítüt, szakaszturuhát, törüközüt, ponyvát stb. kimentélték, a mi pedig megmaradt, azon elosztzkodtak. A nyert vásznat ritkán adják el, bármennyi van. ... Előbb tiszta vásznat szöttek; most pamuttal kevertet. Ez az ú. n. pamukos vászon. A maguk által szöött vászonból kerültek ki az ágyruhák, továbbá a zsákok s minden, a háznál készült ruhaféle.” A felsorolt textilek rendszeren kenderből készültek, lent ritkán használtak hozzá.

Malonyay műve tételesen felsorolja azokat a zalai falvakat, ahol a századfordulón még termeltek kendert.³⁹ Ez a terület Zalaegerszegtől mintegy 30–40 km-re kezdődik, mivel „ahol egy kis üzleti élet van, ott nincs már háziipar”. A felsorolt helységek – elvárhatóan – egybeesnek a régi szövőhagyománnyal rendelkező, főképpen hetési falvakkal, de rajtuk kívül ide tartozik néhány más dél-zalai község, és természetesen Zebecke, Ortaháza, Kissziget, Páka, Hernyék, Csertalagos vidéke is.

Kerecsényi Edit kutatásai szerint a len és a kender termesztése Dél-Zalában időbeli eltérést mutat.⁴⁰ „A lentermeléssel a múlt század [19. század] 80-as éveire a parasztság zöme felhagyott, de kendert a föld-

művelő lakosság mintegy 25%-a a termelőszövetkezetek 1960. évi megalakításáig még termelt.” Ennek okát a háború utáni anyagihiányban, az asszonyok alacsony foglalkoztatottságában és a hagyományokhoz való erős ragaszkodásban látja. A fejlett szövőkultúrával rendelkező Letenyén pl. 1962-ben vetettek utoljára kendert. A lennel való bánásmódot veszélyesebbnek ítélték az asszonyok, ezért kevésbé foglalkoztak vele. Arra, hogy vidékünkön a kendertermelés kiszorította a lenét az a tény is utal, hogy az adatközlők is részletesebben, hosszabban beszéltek róla, míg a lenét esetenként éppen csak, vagy egyáltalán nem is említették.

Szentmihályi Imre azonban az 1960-as évek közepén végigfotózhatta Zebeckén a lenfeldolgozás különböző munkafázisait, kezdve a tsz. földjén lent nyüvő asszonyokkal. Teljesen nem hagytak föl tehát e finomabb szálanyag előállításával sem, csak a kisméretű, nem is igazán jó minőségű háztáji földekről szorult ki, és került át, sajnos csak átmenetileg, a téesz-földekre.

Másrészt tiszta vászon – mint azt Gönczi már a 19–20. század fordulóján megállapította – viszonylag kevés készült. Ennek oka a boltban vásárolható gyári pamut fonal gyors terjedése az 1800-as évek 80-as éveitől. „Különösen régen te fontak-szöttek, amikor a nép boltokba nem juthatott el olyan könnyen és olcsón.” „Az okos Ausztria textilgyárai ide zúdítják készítményeiket ...” olvashatjuk Malonyay könyvében.⁴¹ A jobb minőségű láncfonal még inkább kenderből vagy lenből volt, vetüléknek azonban (amelyhez már a kevésbé jó minőség is elég volt) inkább pamutot használtak. Így a vászon puhább, ez különösen a testi ruhák esetében fontos szempont, és fehérebb lett, ami a reprezentációra szánt textilek esztétikai értékét növelte. A legkésőbbi időszakokban már készültek tiszta pamutvászon darabok is. Külön megjegyezték az adatközlők, ha cérnázott pamutból szöttek, ez jobb minőségű volt, kevésbé szakadt, láncnak is alkalmas volt. Zebeckén „pergett pamut” volt a neve. Elképzelhető, hogy a cérnázást az asszonyok maguk végezték.

A fölszedett hímek viszont már a kezdet kezdetén festett pamutfonalból készültek, így volt ez a technika magyarországi „prototípusai”, a barhendek esetében is, melyeknek első írásos nyomuk a 13. század végéről maradt ránk, és amelyek egyszerűsödésével (néhány évszázad alatt) népi szőtteseink létrejöttek. A szőttes szót magát sem alkalmazzuk másra ma sem, mint a szedett mintás darabokra.⁴² A korabeli ábrázolások és a megmaradt 16–17. századi töredékek alapján ezek a szőttesek többségükben kék vagy fekete mintázatúak. A töröktől átvett buzérvörös pamut bonyolult festési eljárását még a nagy 18. századi manufaktúrák sem tudták elég pontosan utánozni, az így festett anyag nagyon gyorsan fakult, ezért az indigókék népsze-

rúsége. Csak a 19. század közepétől terjedő anilinfestékek segítettek ezen a problémán, akkor viszont az élénk „törökvörös” vagy „buzérvörös” fonal teljesen kiszorított minden mást a piacról, csak a 20. század elején jelennek meg ismét más színek a szötteseken. Először még csak a piros mellett, kísérő színeként, később a 20-as évektől néha önállóan is találkozunk kék vagy fehér csíkokkal. A többi szín – a sárga, a fekete és a zöld – használata vidékükön csak kivételes esetben és csak egészen későn fordul elő.

A múzeum szöttesei általában meggypirosak, a 20. század elején készültek egyre sötétebbek, egészen a szinte lilás mélybordóig, amelyet főleg az egyébként is dúsan mintázott hetési szötteseken figyelhetünk meg. Ez alól csak néhány kivétel van, ezek pedig ú. n. „horvát fonalból” vannak, azaz a 30-as, 40-es években Horvátországból egyénileg „importált”, élénk, időnként kissé rózsaszínesbe hajló piros pamutból, amelyet dél-zalai falvainkban használtak. Van néhány olyan szöttestünk is, ahol a piros és a bordó pamut egyszerre fordul elő: pl. egy Dobriban szőtt, pirosmintás gyári szalaggal összedolgozott abrosz 9 mintasávja felváltva meggypiros és bordó pamutból készült.⁴³ Előfordult az is, hogy egy csíkon belül van együtt a két szín, s ez a textil túoldalán szimmetrikusan ismétlődik.⁴⁴

Gyapotot házilag soha nem dolgoztak fel, a mintázáshoz, vagy a reprezentációs textilekhez használt pamutot a közeli városok boltjaiban vásárolták. A lakáskultúra változása, mely a 20. század elejétől lett egyre gyorsabb és nagyobb mértékű az 1960-as évektől gyári textilek, illetve gyári anyagokból készült kézimunkák használatához vezetett, visszaszorítva a szövést a népművészet keretei közé. Ugyanakkor felvevőpiac híján teljes sorvadásra ítélte az alapanyaggyártást, s így szinte megoldhatatlan probléma elé állította a háziipari szövést, amely ma már a környező országokból szerzi be az alapanyagot.

A néprajzi gyűjtemény textilanyagának a kendervásznak csak elenyésző hányadát alkotják. Sem a gyűjtők, sem az eladók nem tartották megőrzésre érdemesnek őket. Ezek inkább szalmazsákok, ponyvák, elvértve akad egy-egy törülköző vagy végvászon. Egy 4 részből álló zebeckei kollekciónak használatlan, részben még be sem szegett darabjai, köztük egy teljesen díszítetlen, egy síkon szőtt csíkos, két egyforma pedig egyszerű felszedett mintasoros, a háború utáni nehéz években, 1947 körül készültek.

Felszedett minták

Amint az eddigiekből is kiderült, Zala megye területe a szövés 19-20. századi népszerűsége és fejlettsége szempontjából három részre tagolódik. A Zalától északra és a göcseji szegék vidékén általában

takácsból vásárolták a szövött textileket, sok helyütt még a fonalat sem maguk fonták meg az asszonyok. Ezeken a területeken egyszerű, általában négygyüstös takácsszövőszéken készült mintákkal találkozhatunk, kezdve a simán, avagy síkon szőtt kendőkkel a különböző fogazott, vagy ú. n. rákláb-mintás (tulajdonképpen ripsz-szerűen mintázott) (10. kép) sávokon keresztül a bonyolultabb, több színnel, teljes felületükön díszített darabokig. (11. kép) Ezeken a helyeken gyakoribb a keresztszemes csíkokkal mintázott textília.

A hetési falvakban nem voltak takácsok, itt az asszonyok alakítottak ki egy sajátos mintarendszert, amelyre a sok, egymáshoz nagyon közeli, vagy teljesen összeérő mintasávból álló, erősen geometrikus díszítmény jellemző. A főminták között közepes és keskeny összekötő motívumok húzódnak, egymástól és a központi mintától azonban ezek sincsenek nagy távolságra. Nem jellemző rájuk a Zebecke környéki csíkokon megfigyelhető hármas szerkezet. (12. kép) Ez a stílus több-kevesebb következetességgel jellemző a Hetéssel közvetlen szomszédságban lévő dél-zalai falvakra is, bár a tömör, néha a 40 centimétert, vagy egy-egy halottaslepedő esetében a dupláját is meghaladó díszítmények itt már lazábbak és keskenyebbek. Mégis egyértelmű rajtuk a hetési befolyás.

A harmadik terület Zebecke környéke, melyet talán indokolt a központjában fekvő, és már a 19. század végén is szövőasszonyainak ügyességéről híres községről elnevezni. Az itt készült darabokra jellemző:

- hogy kevesebb mintázott sávot alkalmaznak, mint a hetésiek, a sávok és a köztük lévő sima vászon aránya egyforma, vagy inkább a fehér kerül túlsúlyba rajtuk,
- a minták a szövött csíkokon belül lazábbak, több látszik a fehér alapszövetből, mint a hetésiek esetében
- a minták sokkal rajzosabbak, jobban közelítenek a szabadrajzú hímekekhez
- ezzel együtt az északibb falvak takácsszötteseinél általában szélesebb, bonyolultabb mintázatúak
- a mintasávok csaknem mindig három részből, a középső főmintából és az öt alul-felül közrefogó szélmintából állnak, ez lehet esetleg a főminta felének, vagy egy részének ismétlése is.

A mintákat az 1950-es, 60-as években gyűjtött darabok esetében, amelyek között gyakori, hogy maga az eladó szötte őket, sokszor meg is nevezték. A későbbi időszakokra ez egyre kevésbé jellemző, nyilván amiatt, hogy már nem a készítőktől szerezték be a tárgyakat, s az utódok nem ismerték a minták neveit. Ugyancsak erre vezethető vissza az a sajnálatos tény is, hogy a zalai mintanevek nem túlzottan fantáziadúsak, számuk is jóval kisebb, mint a hasonlóan

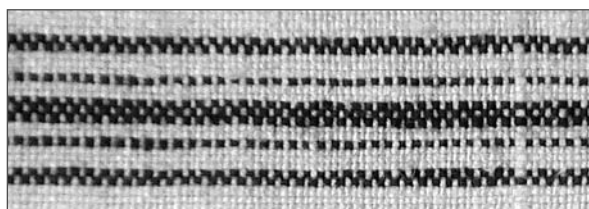
magas szövőkultúrájú somogyiaké, noha a minták között számos tökéletesen egyezőt találhatunk.⁴⁵

Érdeemes megemlíteni, hogy Zebeckén és környékén nemcsak a szövést, hanem a hímzést is magas színvonalon művelték. A férfiak vászoningjének mellrészét, *mizlijét* szabadrajzú fehérhímzéssel díszítették. Ezek a többnyire függőleges csíkokba rendezett minták esetenként igen hasonlóak a szövöttekhez, és ugyanazokkal a nevekkkel nevezik meg őket, mint a törülközőkön, abroszokon, stb. láthatókat: *ruózsás, fenyüágos, tulipános, rozmaringos, szőlőfejes*.⁴⁶

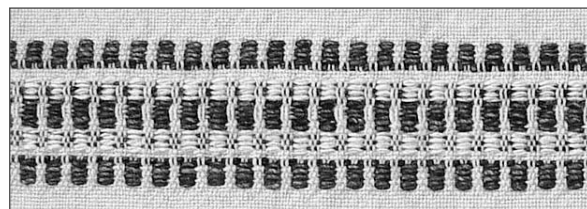
Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül közlöm a Zebeckén és környékén gyűjtött szöttesek díszítményeit, a minták alatt dőlt betűvel szedve azokat a megnevezéseket, amelyek közvetlenül a készítőtől, vagy más helyi adatközlőktől származnak, álló betűkkel pedig a gyűjtő analógiák alapján történő meghatározásait, ill. a saját megnevezéseimet, amelyek pusztán az azonosítást szolgálhatják.

Az adatok az alábbi sorrendben követik egymást: mintanév, leltári szám, a tárgy megnevezése, a szövő neve, a készítés helye, ideje.

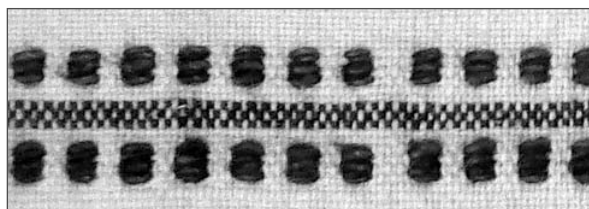
1. Fölszedés nélküli, csak bordába és nyüstbe fűzött minták

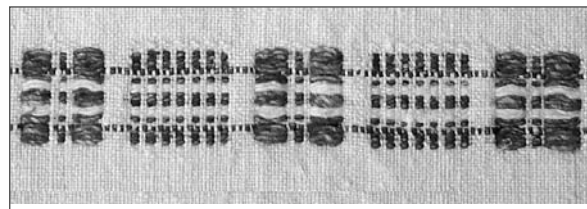
vesszős hímes minta I., GMN.53.79.4. kosárruha,
Kása Etelka, Zebecke, 1936

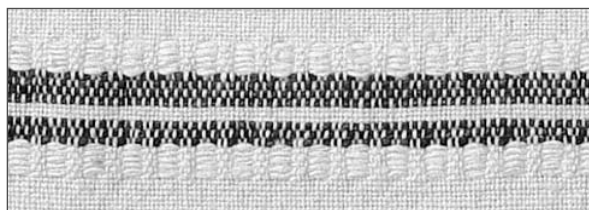
bordafogas minta II., GMN.59.1.1. kosárruha,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

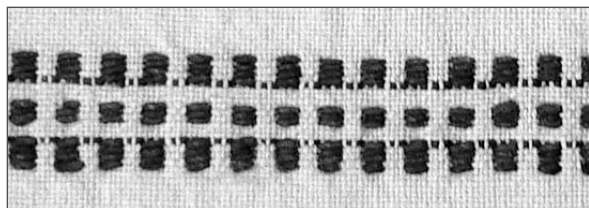
vesszős (vesszős) minta II., GMN.51.33.2. kosárruha,
Kovács Pálné Varga Fáni, Kissziget, 1932 körül

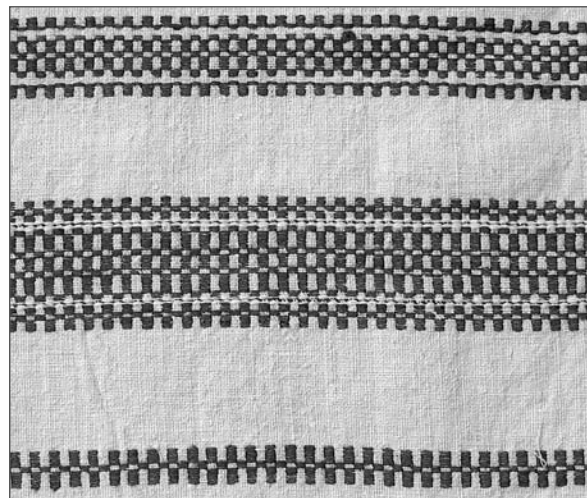
ráklábas minta, GMN.56.78.1. kosárruha
Mileji Sándorné, Kissziget, 1910 körül

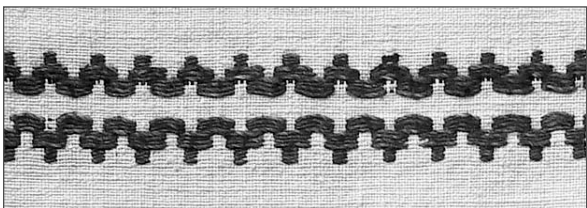
vesszős minta III., GMN.59.1.1. kosárruha,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

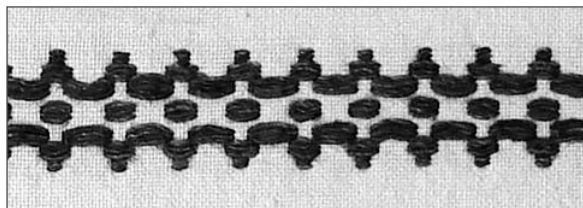
bordafogas minta I., GMN.58.57.3. hosszútörülköző,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

ráklábas/takácsszótti minta, GMN.62.56.1. halottas lepedő,
Varga Józsefné édesanyja (neve ismeretlen), Dobri, 1913

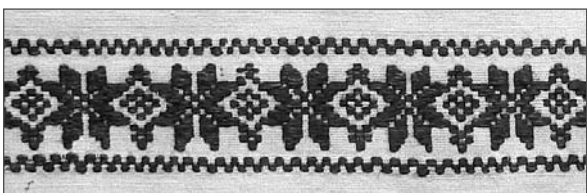

farkasfogas (szél) minta, GMN.58.57.2. hosszútörülköző,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

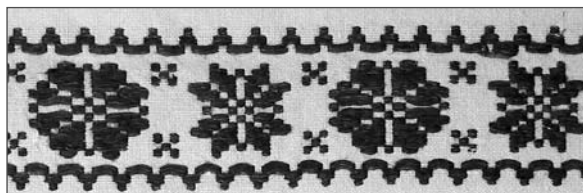

fűrészfogas minta, GMN.58.56.1. kosáruha,
Belső Józsefné Becze Mária, Zebecke, 1926

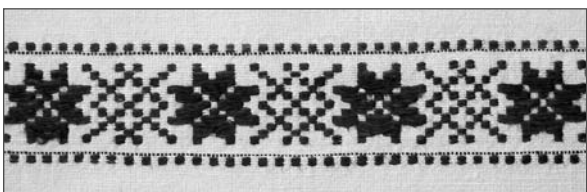
2. Fölszedett minták

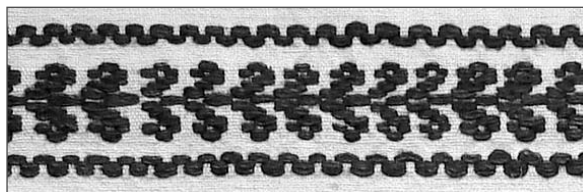
csillagos minta I., GMN.51.33.6. törülköző, Varga
Józsefné édesanyja (neve ismeretlen), Dobri, 1936 előtt

csillagos-lapdarózsás minta, GMN.58.56.1. kosáruha,
Belső Józsefné Becze Mária, Zebecke, 1926

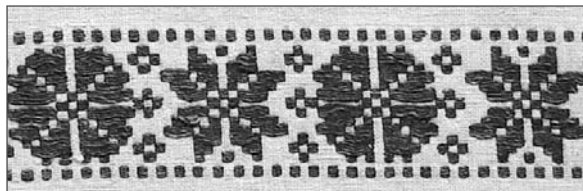
csillagos minta II., GNM.65.23.1. hosszútörülköző,
Varga Lászlóné Boczkó Mária, Zebecke, 1930 körül

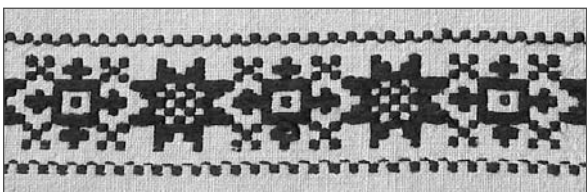
fenyőágas minta, GMN.51.33.6. törülköző, Varga Józsefné
édesanyja (neve ismeretlen), Dobri 1936 előtt

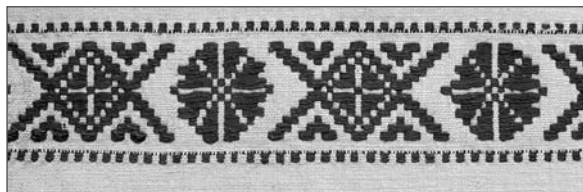
csillagos minta III., GMN.56.74.1. hosszútörülköző,
Lábodi Sándorné, Zebecke, 1896

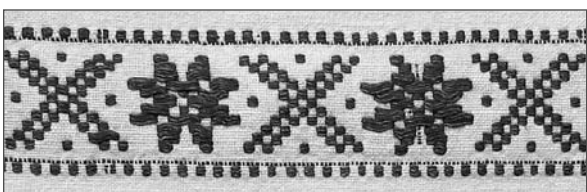
lapdarózsás-csillagos minta, GMN.53.79.2. hosszútö-
rülköző, Kása Etel nénye, Zebecke, 1906-08 között

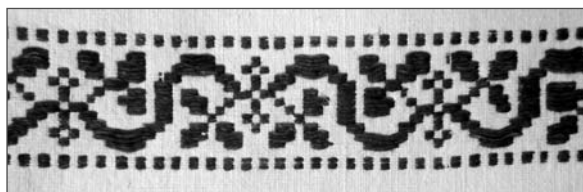
kétféle csillagos minta, GMN.57.84.2. kosáruha,
Ferecskó Jánosné, Csömödér, 1913

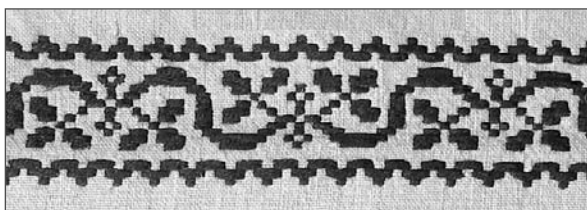
lapdarózsás-ráklábos minta, GMN.53.79.5. hosszútörülköző,
Varga Sándorné Kovács Mária, Iklódbördöce, 1922

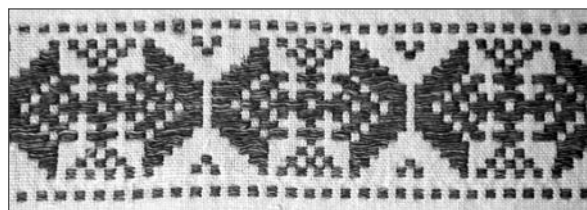
keresztezett csillagos minta, GMN.58.54.1. hosszútörülköző,
Kocfán Istvánné Hóbor Verona, Kerkatótfalu, 1924

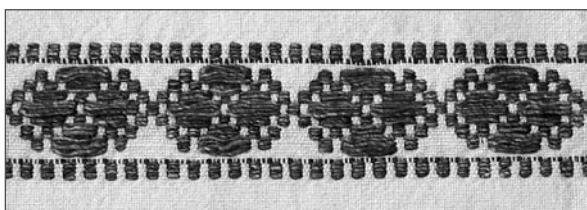
lőherleveles minta I., GMN.53.79.1. hosszútörülköző,
Kása Etel nénye, Zebecke, 1906-08 között

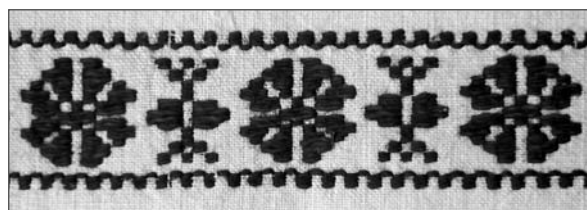
lóherlevelés minta II., GMN.65.27.5. kosárruha,
Varga Julianna, Zebecke, 1920-as évek

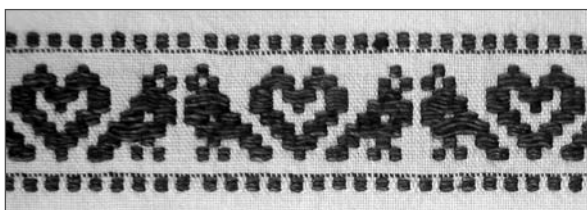
csatos minta II., GMN.53.79.6. törülköző,
Kovács Ödönné, Zebecke, 1920 körül

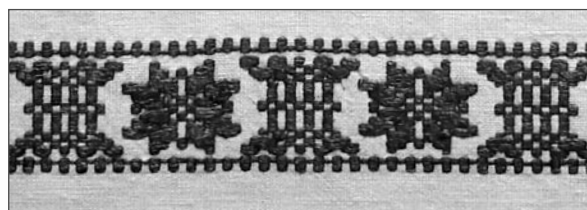
négylevelű lóher minta, GMN.59.1.1. kosárruha,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

lapdarózsás-organás minta, GMN.62.56.3. kosárruha,
Varga Józsefné, Zebecke, 1937

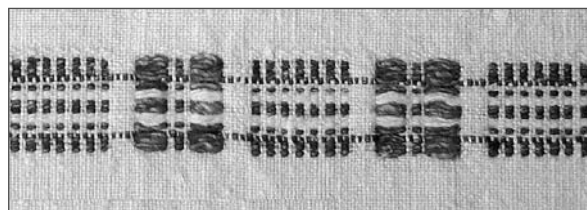
madaras minta, GMN.51.33.2. kosárruha,
Kovács Pálné Varga Fáni, Kissziget, 1932 körül

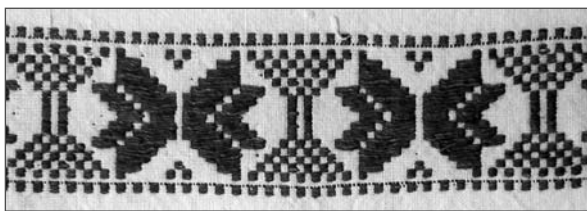
organás-csillagos minta, GMN.62.58.2. hosszútörülköző,
ismeretlen, Bárhely (Bárszentmihályfa), 1930-as évek

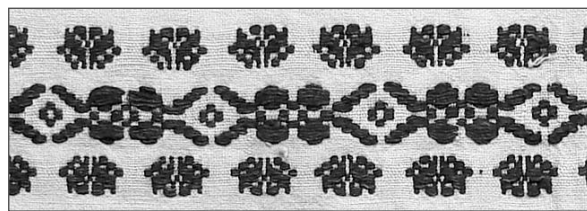
tulipános minta, GMN.53.79.7. hosszútörülköző,
Dávid Istvánné, Kissziget, 1910

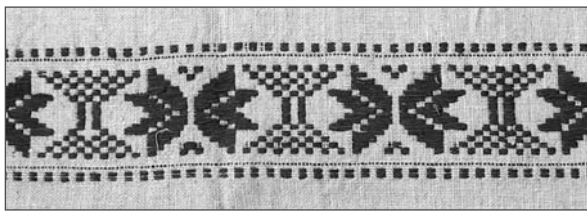
rózsás minta I., GMN.56.78.1. kosárruha,
Mileji Sándorné, Kissziget, 1910

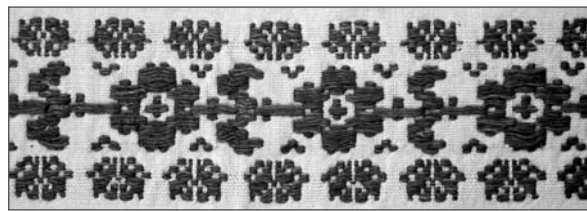
tulipános-organás (organavirágos!) minta, GMN.58.57.3.
hosszútörülköző, Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

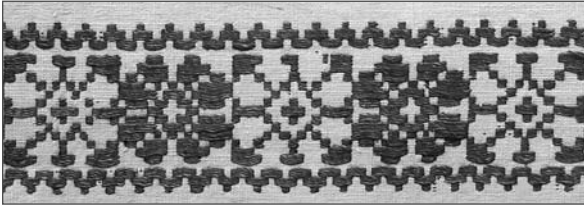
rózsás minta II., GMN.51.33.6. törülköző, Varga Józsefné
édesanyja (neve ismeretlen), Dobri 1936 előtt

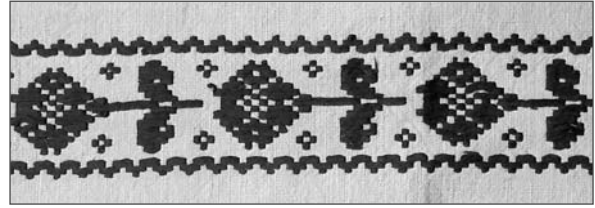
csatos minta I., GMN. 65.24.2. törülköző, ismeretlen,
Zebecke, 1912 körül

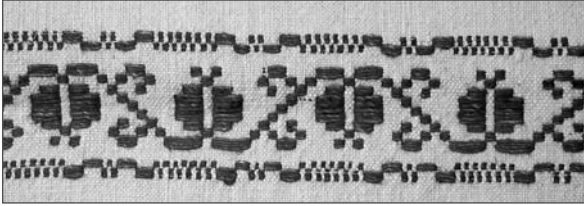
rózsás minta III., GMN.56.75.2. kosárruha, Varga Józsefné
édesanyja (neve ismeretlen), Dobri 1913 előtt

nyolclevelű rózsza, GMN.58.57.2. hosszútörülköző,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

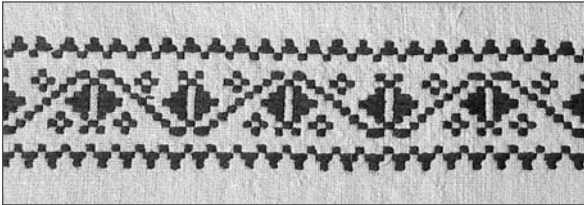
fás minta I., GMN.57.84.2. kosáruha,
Frecskó Jánosné, Csömödér, 1913

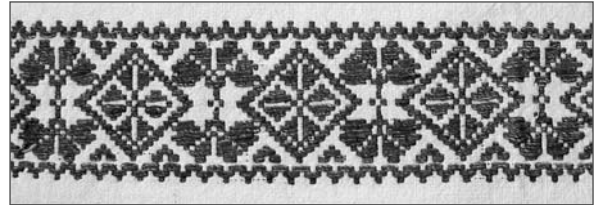
Ö-betűs minta I., GMN.62.56.2. kosáruha,
Varga Józsefné, Zebecke 1937

fás minta II., GMN.65.27.1. törülköző
Varga Julianna, Zebecke, 1920-as évek

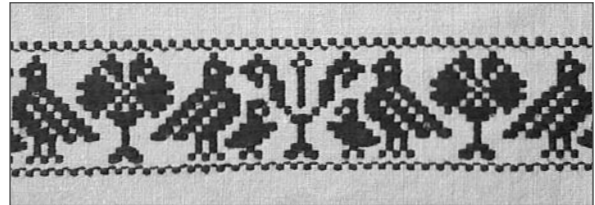
Ö-betűs minta II., GMN.65.27.5. kosáruha,
Varga Julianna, Zebecke, 1920-as évek

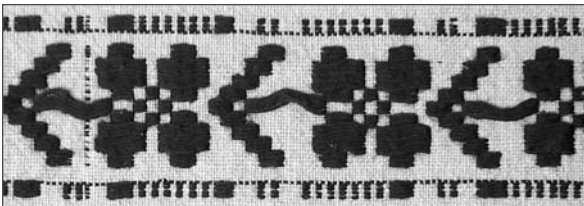
fás minta III., GMN.64.3.1. kosáruha,
Németh Anna, Kissziget, 1913

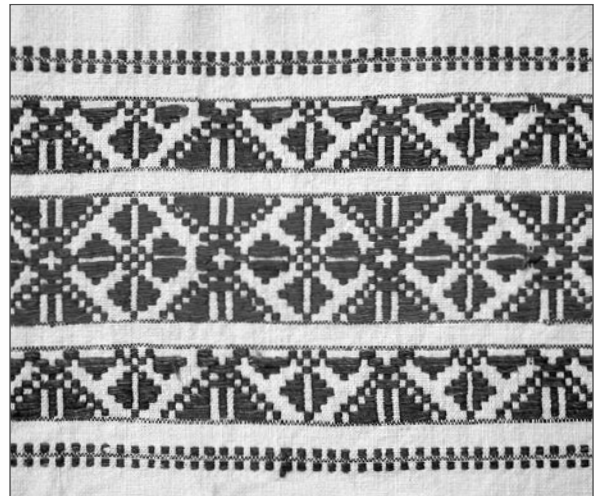
szőlőfejes négyes széllel, GMN.62.56.2. abrosz,
Varga Józsefné, Zebecke, 1937

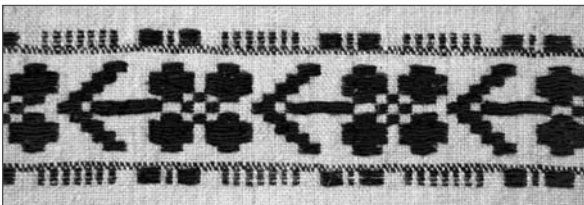
madaras-kelyhes minta, GMN.64.3.1. kosáruha
Németh Anna, Kissziget, 1913

szarkalábas minta, GMN.65.23.3. kosáruha,
Lábodi Jánosné, Zebecke, 1928 körül

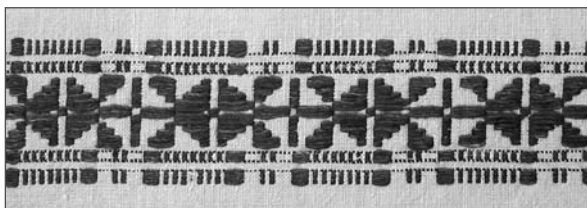
másfeles minta kétféle pirossal szőve, GMN.68.80.5.,
halottas lepedő, gyűjtési hely: Kissziget, adatai ismeretlenek

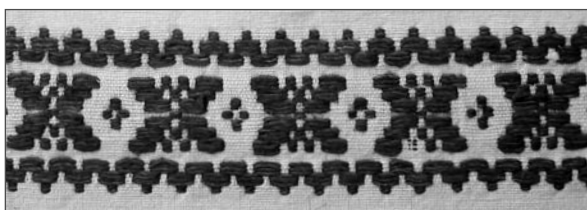
virág minta, GMN.65.26.3. hosszútörülköző,
Kaszás Istvánné Lábadi Örzse, Zebecke, 1926 körül

négykeresztes minta, GMN.68.80.4. halottas lepedő,
gyűjtési hely: Kissziget, adatai ismeretlenek

fordítós négyszöges minta, GMN.68.97.2. kosárruha
gyűjtési hely: Kissziget, készítője ismeretlen, 1930 előtt

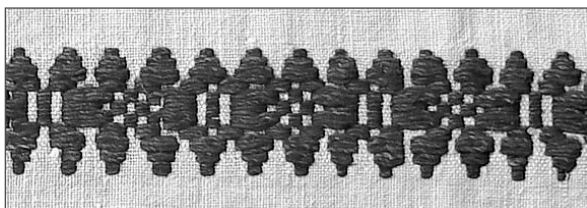

asztallábas minta kétféle pirossal szöve, GMN.56.75.1., abrosz,
Varga Ferencné édesanyja, (neve ismeretlen), Dobri, 1913 előtt

Gönczi Ferenc több Göcsejben készült szöttes „sávoymintát” is közöl,⁴⁷ némelyik mellé a nevet is odaírja. Ezek a minták, vagy variánsuk kivétel nélkül megtalálhatók a múzeumba került textileken is. Ilyenek a „krajczáros”, a „8 madzagos” és még egy másik, amelynek neve sajnos olvashatatlan.

„krajczáros” minta színe és fonákja, GMN.74.33.5.,
kosárruha, Hóbor Karolin hagyatékában, adatai ismeretlenek

„nyolcmadzagos” minta, GMN.56.82.1. abrosz
Göntérháza, egyéb adatai ismeretlenek

Vannak Gönczinél olyan mintamegnevezések is, amelyeket ezidáig nem sikerült azonosítanom: „tizenkettes”, „tizenegymadzagos”, „félkarikás”, „lánc”, „hétcsillagos”.

Az illusztrációkból látható, hogy egy-egy motívum többféle megnevezéssel is szerepel az adatközlők „repertoárjában”, mint pl. a csatos és tulipános (Hetésben *maslis* néven gyűjtötték) vagy a ráklás, utóbbi egyaránt jelöl X-szerűen keresztezett vonalat és eltolt függőleges „palcákat” is. Van félreértett vagy félremagyarázott mintanév közöttük, mint az orgonavirágos megnevezésű, amely a közismert orgonasíp (orgonás), azaz több-kevesebb függőleges palcából álló csoport neve. Utóbbi általában a hegyes végű csillagmotívummal együtt szerepel a csíkban. Így fordulhatott elő, hogy egy olyan mintára is használta a készítője, ahol a csillag mellett más motívum szerepel. A hetési gránátalmákat pedig Zebecke környékén *Ö-betűs* névvel illették.

A házilag szőtt textileken elég gyakori a hibásan befűzött vagy fölszedett minta, amely a takácsszöttesek között nemigen fordul elő. A hibás mintát meghagyták, – rossz befűzés esetén nem is tehettek mást – csak néhány olyan darabot találtam, ahol a fölszedési hibát a következő csíkban kijavították. Persze a kijavított hibákat az utókor nem láthatja, egy-egy szélesebb csík esetében azonban a rossz fölszedés már a szövés közben is nyilvánvaló lehetett, mégsem bontották vissza a néha csak pár sornyi vetüléket. (13. kép) A hibákból esetenként újabb mintavariációk is létrejöhetnek, mint pl. az általam „méhecskésnek” nevezett, amely láthatólag a rózsás csík megrövidülésével keletkezett.⁴⁸ (14. kép)

Már a 19–20. század fordulóján megkezdődik a szövött mintakincs fellazulása, bomlása. A takácsmesterek közül a tehetségesebbje és a vállalkozóbbja már az 1800-as évek közepétől, s aztán kb. az 1880-as évektől méginkább áttért a bonyolultabb, nagyobb szaktudást igénylő len- és színes pamutdamaszt szövésére, alkalmazkodva ezzel a parasztság polgárosultabb rétegeinek és az egyre növekvő számú falusi-mezővárosi értelmiségi- és hivatalnokréteg igényeihez. A késői takács-mintakönyvekben már gyakran szerepelnek a pamutdamasztok jellegzetes kockás mintái, amelyeket az ügyesen szövő asszonyok is igyekeztek átvenni, illetve hasonló szerkezetű, „modern” abroszokat készíteni saját kelengyájukba. Ehhez az új mintaszerkesztéshez a széles mintasávok hangsúlyos főelemeit használták fel, amelyek így eredeti környezetükből kiemelve, magukban állnak egy-egy nagyobb fehér felület közepén. E különálló minták készítménye már nem azonos a korábbi szöttesekével, amelyet a szakma lanszírozásnak nevez, hanem egy másik, vetülék-brosé szakszóval illetett technika,

amelyet a népi vászonszövés ritkán, inkább csak bizonyos területek szőnyegszövése alkalmaz. Lényege, hogy a színes vetülék nem fut végig a teljes szádnnyíláson, hanem csak a minta területén szövik bele az alapszövet szálai közé. Ezek a külön beszövítt vetülékszálak a gyapjú esetében jobban eldolgozhatók, és a szőnyegek mintája is jobban alkalmazkodik a másféle technikához, a pamutvászonban idegenül, szertetlenül hat. (15. kép) Szerencsére meglehetősen ritka az ilyen darab, pontosabban kutatóink nem igen siettek begyűjteni őket. Malonyay könyvének egyik illusztrációja⁴⁹ és Szentmihályi Imre két Zalasombatfán felvett fotója őrzött meg néhányat az utókor számára a tárgyak begyűjtése nélkül. (16. kép)

Szövőasszonyok

A zebeckei és környékbeli falvak szövőasszonyai méltán vívták ki környezetük és a népművészettel foglalkozó tudósok elismerését. Mintáik szépsége, arányai, a textíliákon való elhelyezésük, kivitelezésük egyaránt méltó mai figyelmünkre is. Sőt, ezek a textílek könnyebb kezelhetőségük okán jobban használhatók, ezért talán még inkább megfelelnek a legújabb idők praktikus szemléletének, egyszerűbb divatjának, mint gazdagabban díszített hetési társaik, amelyek a nagyobb szállbegések miatt, nehezen moshatók-vasalhatók.

Készítőikre, az ügyeskezű parasztasszonyokra emlékezve álljon itt azoknak a névsora, akiknek művei a Göcseji Múzeum textiltárában is megtalálhatók, s így hírük-nevük túléli a romlandó anyagot, amivel dolgoztak. Néhányukról tudott, hogy melyik községből

származik ő, vagy az az elődje, akitől a szövést tanult, pl. Hóbor Verona Kerkatótfalun született, Varga Józsefné pedig Dobriból származó édesanyjától vehette a tudományát. Legtöbbjük azonban helyi születésű, az ottani hagyomány továbbélője. A máshonnan bekerültek is alkalmazkodtak az itteni stílushoz. Egyetlen egyről van fénykép is a birtokunkban: Kása Etel hímzés közben felvett képét Szentmihályi Imre készítette 1965-ben. (17. kép) A tőle gyűjtött darabok egy részét nagynénje szötte az 1900-as évek elején, valószínűleg az ő mintáit vitte tovább az unokahúg is.

Zebeckén: Horváth Fáni 1890-es évek, Lábodi Sándorné 1890-es évek, Bedő Jánosné 1900-as 10-es évek, Lábodi Józsefné 1910-es évek, Simon Mária 1910-es évek, Kovács Ödönné 1910-es 20-as évek, Belső Józsefné Becze Mária, 1920-as évek, Lábodi Jánosné 1920-as évek, Kaszás Istvánné Lábadi Örzse (Bedő Jánosné rokona) 1920-as évek, Varga Julianna 1920-as évek, Sente Etelka (Horváth Fáni leánya) 1930-as évek, Varga Józsefné 1930-as évek, Varga Lászlóné Boczkó Mária 1930-as évek, Kása Etelka 1930-as évek, Bedi Józsefné 1940-60-as évek. **Ortaházán:** Tóth Juli 1900-as évek, Belső Károlyné Tóth Mári 1920-as évek, Koczfán Istvánné Hóbor Verona 1920-as évek, Koczfán Józsefné 1920-as évek. **Iklódbördőcén:** Takács Annuska 1920-as évek, Varga Sándorné Kovács Mária 1920-as évek, **Kisszigeten:** Németh Anna 1900-as évek, Dávid Istvánné 1910-es évek, Mileji Sándorné 1910-es évek, Kovács Pálné Varga Fáni 1930-as évek, **A környéken:** Cseresnyés Julianna Pördefölde 19. sz. vége, Frecskó Jánosné Csömödér 1910-es évek.

Jegyzetek:

- 1 Plánder Ferenc: Göcseinek esmérete. Tudományos Gyűjtemény 1838. 6. szám.
- 2 Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.
- 3 Dr. Szentmihályi Imre kéziratos gyűjtőnaplói évek szerinti adattári számmal a Göcseji Múzeum Adattára (GMA) őrzi.
- 4 Plánder Ferenc: Göcsejről. A Göcseji Múzeum közleményei 29. Zalaegerszeg, 1970. 25. (A kiadvány tartalmazza Plándernek a Tudományos Gyűjteményben megjelent két cikkét Degré Alajos és Szentmihályi Imre megjegyzéseivel.)
- 5 Hasonló szavakkal írt a női viseletről Nemes-Népi Zakál György 1818-ban az Eörséghnek Leírása című műve a 37. oldalán: „... a’ Szép Nemnek nagyobb része máig is a’ maga Sajat kezével szöött fonyott és készített együgyű

ruhákkal öltözködik, a’ mellyeket csak az nem tud betsülni, a’ kinek izlését a’ Csalárd ruhapompa meg vesztegette és a’ természeti Szépségnek esmeretétül el vadította.” (Faksimile. Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság, h.n. 2002.)

⁶ Plánder: Göcsejről 32.

⁷ Gönczi: Göcsej 644. és 647.

⁸ Malonyay Dezső: A magyar nép művészete IV. A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna), Bp. 1912. 153–154.

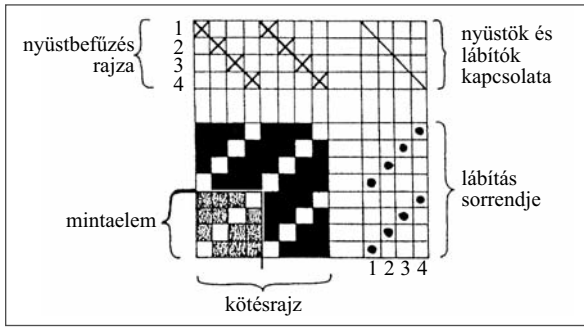
⁹ E távoli, s egymással szoros kapcsolatban nem lévő területek összehasonlításának oka minden valószínűség szerint Borbély György zalaegerszegi főgimnáziumi tanár erdélyi származása. Ő gyűjtötte és fényképezte ugyanis a kötet göcseji anyagát.

¹⁰ Malonyay: A magyar nép művészete IV. 153.

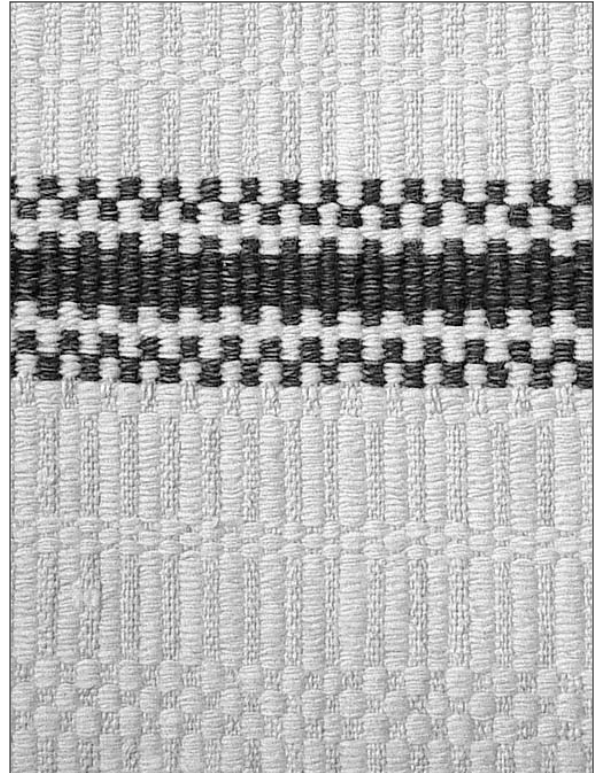
- 11 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 153.
 12 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 154.
 13 Gönczi: Göcsej 646.
 14 Ispánkiak a háziipari kiállításon. A len útja a tilolástól a kész áruig – Az ispánki szövődinasztiák – Őrség: a háziipar hazája. Szabad Vasmegeye 1947. november 12. 3.
 15 Zsohár István és Gömbös Emil: A len termesztése és feldolgozása Őriszentpéteren. 1971. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár (a továbbiakban EA) 17044. 14.
 16 pl.: EA 4635/10 vagy 5455/1-3
 17 Díszes, teljes felületén mintázott, szöveges törülköző ltsz.: GMN.60.113.3.
 18 Piros-fehér, fogazott mintájú szakajtóruhák ltsz.: GMN.61.4-7.
 19 Gönczi: Göcsej 644.
 20 Gönczi: Göcsej 646.
 21 Kerecsényi Edit: A kender termelése és feldolgozása Letenyén. II. A szövés és a késztermék. Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg, 1992. 269–301.
 22 Láncripsz hatását keltő fölszedett, textilipari műszóval lanszírozott minta.
 23 Gyűjtőnapló (a továbbiakban GyN.) 1965. I. 227. ltsz.: GMN.65.22.2.
 24 GyN. 1956. I. 1. ltsz.:GMN.56.22.1.
 25 GyN. 1956. I. 143. ltsz.: GMN.56.75.2.
 26 Zebeckei, ill. Ortaházi adat: ltsz.:GMN.62.56.3. és ltsz.: GMN.59.1.1.
 27 GyN. 1968.I. 33. lásd a GMN.68.19.1. ltsz. tárgy leírókartonját.
 28 GyN. 1953. I. 183.
 29 Marx Mária: Göcseji virrasztók. Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Veszprém, 2004. 498–499.
 30 GyN. 1954. 94. ltsz.: GMN.54.17.1.
 31 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 133.
 32 GyN. 1961. I. 24. ltsz.: GMN.61.13.3.
 33 GyN. 1958. I. 166. ltsz.: GMN.58.52.1.
 34 GyN. 1955. I. 21. és 1957. I.1. ltsz.: GMN.55.29.1. ill. 57.1.1.
 35 Zakál: Eörségnek leírása 47.
 36 Ld. 13. jegyzet.
 37 Plánder: Göcsejről 25.
 38 Gönczi: Göcsej 644.
 39 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 143.
 40 Kerecsényi Edit: A kender termelése és feldolgozása Letenyén I. Az elvetett kendertől a fonálig. Zalai Múzeum 2. Zalaegerszeg, 1990. 231.
 41 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 142. ill. 154.
 42 Endrey Walter: Patyolat és posztó. Bp.: 1989. 148.
 43 ltsz.: GMN.56.75.1.
 44 ltsz.: GMN.68.80.5.
 45 Kocsisné Szirmai Főris Mária: Somogyi stőttesminták és keresztszemes díszítések. Bp. 1969.
 46 Gönczi: Göcsej 647.
 47 Gönczi: Göcsej 645.
 48 Takács Annuska keresztagának egyik csíkja ltsz.: GMN. 68.19.1. Ld. a 8. ábrát!
 49 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 154. 293. kép Szőttesek Göcsejből.

Irodalom:

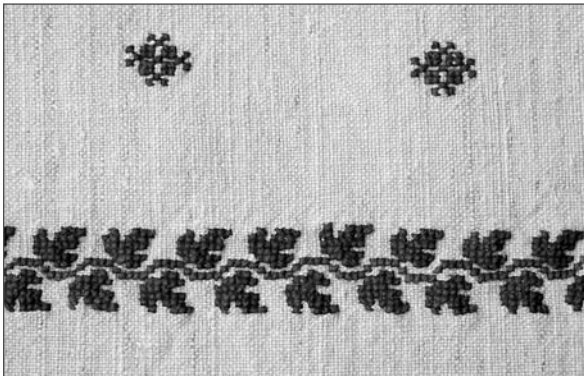
- ENDREY 1989
 Endrey W.: Patyolat és posztó. Bp.: 1989.
 GÖNCZI 1914
 Gönczi F.: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.
 KERECSENYI 1990
 Kerecsényi E.: A kender termelése és feldolgozása Letenyén I. Az elvetett kendertől a fonálig. Zalai Múzeum 2. Zalaegerszeg, 1990.
 KERECSENYI 1992
 Kerecsényi E.: A kender termelése és feldolgozása Letenyén. II. A szövés és a késztermék. Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg, 1992.
 KOCSISNÉ SZIRMAI FŐRIS 1969
 Kocsisné Szirmai Főris M.: Somogyi szőttesminták és keresztszemes díszítések. Bp. 1969.
 MALONYAY 1912
 Malonyay D.: A magyar nép művészete IV. A dunántuli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna), Bp. 1912.
 MARX 2004
 Marx M.: Göcseji virrasztók. Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Veszprém, 2004. 498–499.
 NEMES-NÉPI ZAKÁL 2002
 Nemes-Népi Zakál Gy.: 1818-ban az Eörségnek Leírása. Faksimile. Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság, h.n. 2002.
 PLÁNDER 1970
 Plánder F.: Göcsejről. A Göcseji Múzeum közleményei 29. Zalaegerszeg, 1970.

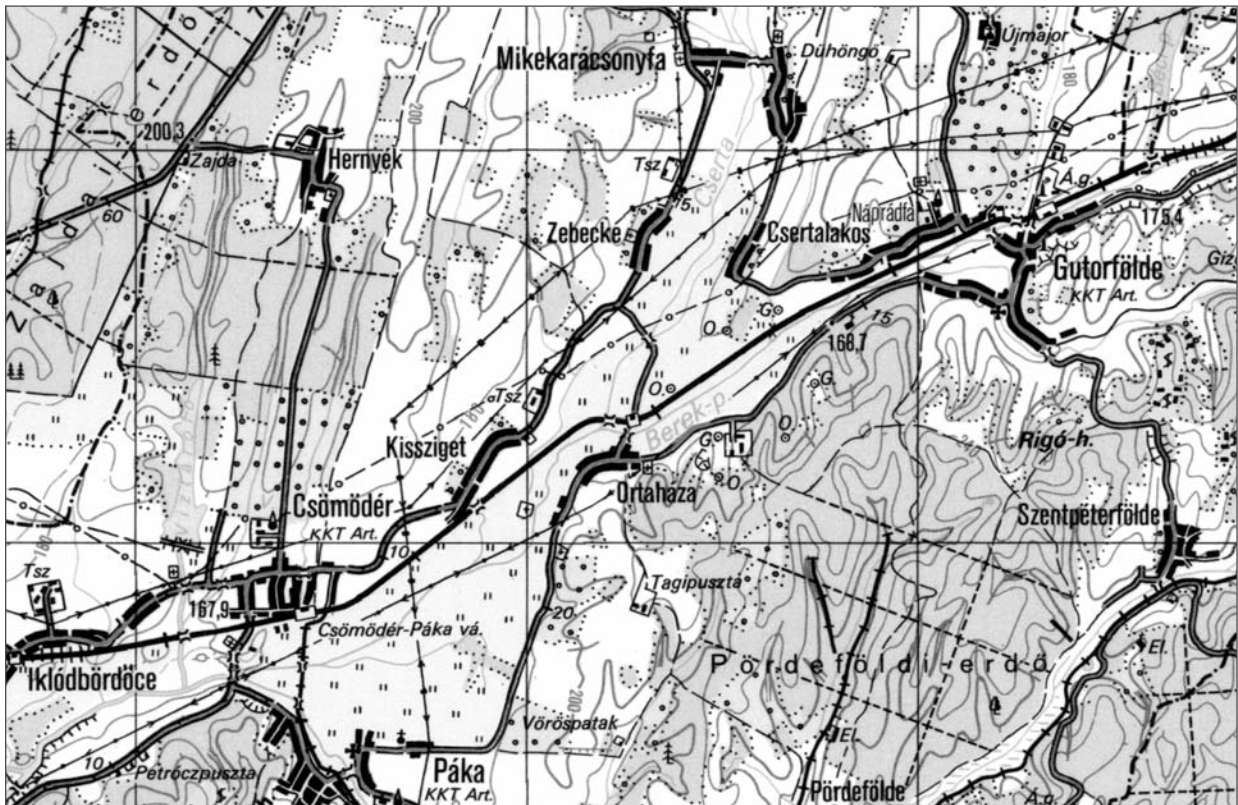
1. kép: takács-mintarajz

2. kép: ripszhatású takácsszötes részlete

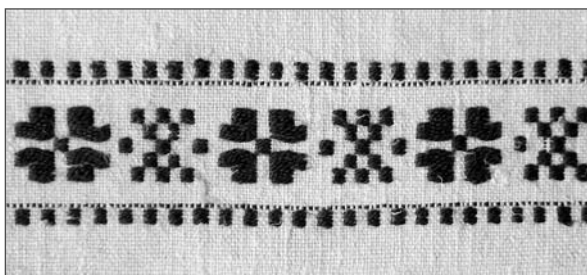

3. kép: hímzett díszítésű kosáruha részlete

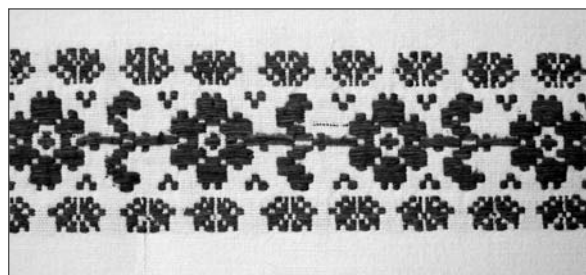

4. kép: Zebecke és környéke

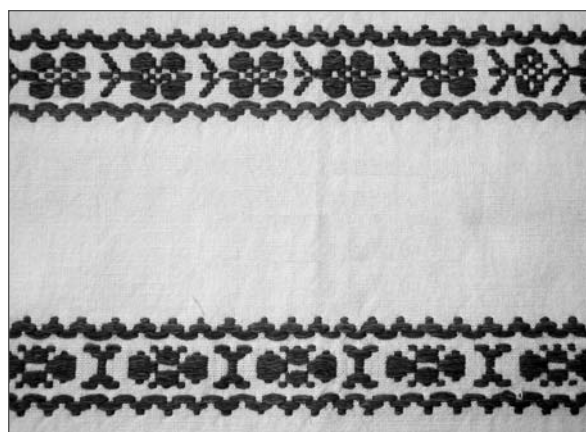
5. kép: három részből szerkesztett minta 1.

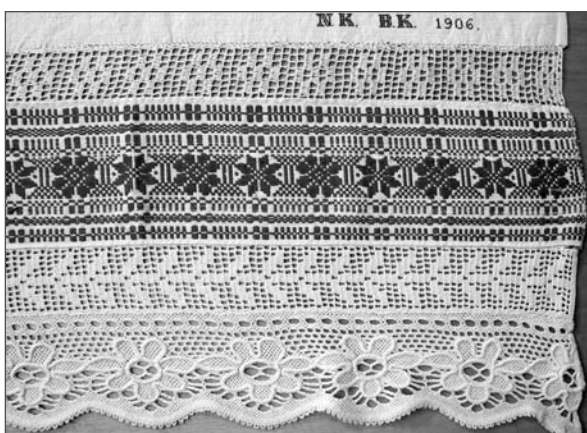
6. kép: Három részből szerkesztett minta 2.

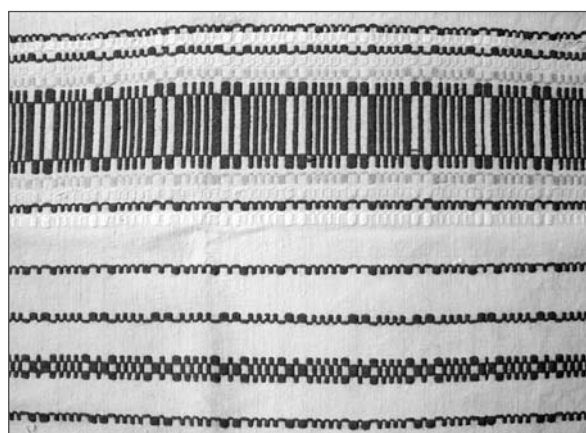
7. kép: piacra összekészített kosár Ortaháza, 1965
(fotó: GMF.4773.)

8. kép: keresztág mintája, Takács Annuska szötte 1928-ban

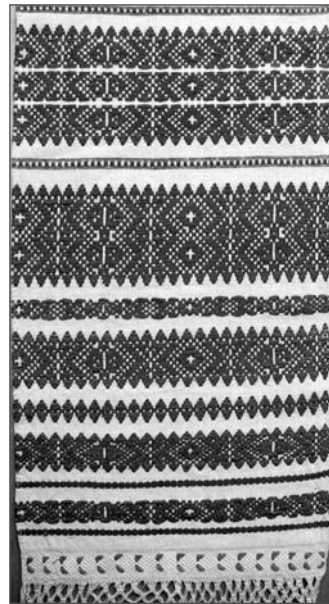
9. kép: több részből összeállított göcseji halottas-lepedővég

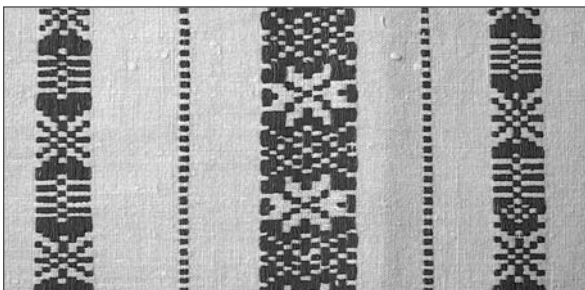
10. kép: lepedővég Hottóról

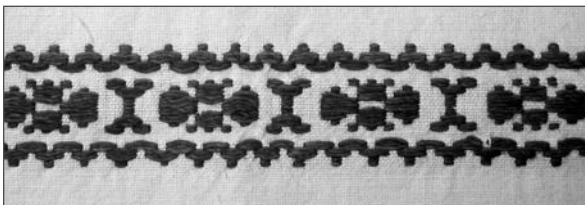
11. kép: törülköző Zalaapátiból

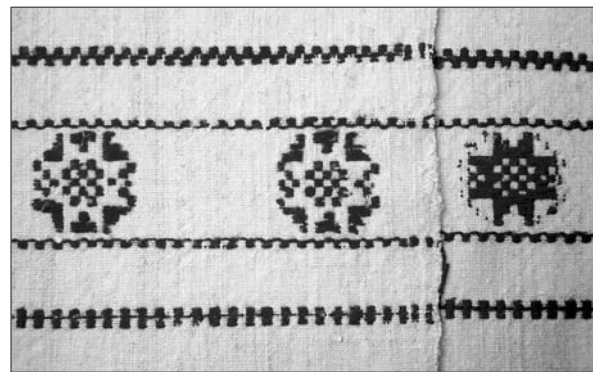
12. kép: hosszútörülköző hetési mintával Mikekarácsonyfáról

13. kép: hibás leszövéstű csíkminta javítva

14. kép: hibás szövésből keletkezett új minta

15. kép: kosáruha külön-külön beszőtt (brsósé) csillagokkal Bánokszentgyörgyről

16. kép szedett csillagos abrosz Zalasombafáról (fotó: GMF.302.)

17. kép: Kása Etel munka közben, 1965 (fotó: GMF.4767.)

Németh József

A Göcseji Falumúzeum létrehozása

2008 – a Falumúzeum történetében az évfordulók esztendeje. Fél évszázada, hogy elhatározással érett: a Káváson lebontásra szánt szép oromzatú házat nem kellene veszni hagyni, célszerűbb lenne áttelepíteni Zalaegerszegre, körülötte szabadtéri néprajzi múzeumot létrehozni. Épp 45 éve, 1963 júniusában Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága határozatba foglalta abbéli szándékát, hogy a megyeszékhelyen szabadtéri néprajzi múzeumot létesít. Augusztusban lesz négy évtizede, hogy az intézmény megnyitotta kapuit.

Létrehozáskor inkább a munka, mintsem annak dokumentálása volt fontos. A hajdani közreműködők sora azóta megfogyatkozott, az emlékek is fakulnak. E sorok írója kezdetektől tanúja, 1960 decembere óta szerény részese is lehetett e sosemvolt, mégis hiteles kis falu előkészítésének, építésének, később fenntartásának gondjaitól sem menekülhetett. Kötelességének érzi, hogy a szétszórt dokumentumok fontosabbjait összegyűjtse, a résztvevők nevét megörökítse, a valós – vagy általa annak tartott – tanulságok egy részét papírra vesse.

I. Az előzmények

1896-ban a millenniumi kiállításon 24 megyéből 24 házat, teljes portát, gazdasági épületeket is bemutatnak. Az épületeket Jankó János választotta ki. Göcsejt egy mikeskarácsonyfai ház képviselte. Kerített ház volt, kéményesre alakítva. Másolatának elkészítését – mint az ezredéves kiállítás többi 23 házáét is – a vármegyék biztosították. Feltehetően takarékosági okokból nem a teljes portát építették meg, hanem csak annak lakószárnyát. Berendezéséről is a vármegye gondoskodott, szobájában és konyhájában bábukon mutatták be a népviseletet, de nem a bizonyára szegényesebb mikeskarácsonyfait, hanem a látványosabb kiskomáromit.¹

Az 1930-as évekből – a gyöngyösbokréta idejéből –

ismerjük az első kísérleteket az állandó szabadtéri néprajzi múzeumok létrehozására. E szándék megvalósulása volt a palóc ház áttelepítése a balassagyarmati múzeum kertjébe (1932), valamint a bakonyi ház felépítése a veszprémi múzeum mellett (1935.) Több tanulmány is foglalkozott e témával, köztük Viski Károlyé² és Vargha Lászlóé.³ Ebben az évtizedben írták ki Budapesten a lebontandó Tabán rendezésének tervpályázatát. Ekkor merült fel az ötlet, hogy az egész területet parkosítsák, és abban helyezték el az országos szabadtéri néprajzi múzeum épületeit. Györffy István is ehhez hasonlóan a fővárosban szeretne volna megvalósítani a magyar népi építészet bemutatását. Lehetőség szerint az eredeti épületeket áttelepíteni, ha ez nem megoldható, akkor pontos másolatukat felépíteni. 1938-ban a tenyészállatvásár magyar falujában a göcseji építkezést egy zebeckei ház másolata szemléltette. Kevés adat maradt fenn róla, valószínű, hogy nem törekedtek a teljes hűségre, noha Gönyey Sándor szerint a zalai hajlék a hitelesebbek közé tartozott.⁴

Tóth János, Szombathely főmérnöke, a magyar népi építészetnek már ekkor is elismert kutatója indítványozta először a zalai szabadtéri múzeumot: „Sem Őrségnek, sem Göcsejnek, sem a Rábaköznek nincsen ilyen értelemben néprajzi múzeuma. Pedig a legtökéletesebb néprajzi múzeumot így lehetne megvalósítani Szombathelyen, Zalaegerszegen, Sopronban s a többi néprajzi egység székvárosában is. Idegenforgalmi látványosság is lenne, tehermentesítené a meglévő, túlszűfolt múzeumokat, nem jelentene komoly költséget, példakép lehetne a vidéki kőműves- és építőmesterek s felkiáltójel az építőművészek számára. A falvak népének öntudatát és a hagyományokhoz való egészséges ragaszkodást pedig növelné.”⁵ 1940 februárjában Szombathelyen az alispáni értekezleten Pável Ágoston ennek szellemében vetette fel a „skanzenszerű népház” felépítésének tervét, amely Szombathely városának első rendű idegenforgalmi látványossága lenne. Ebben

a házban kellene elhelyezni a szombathelyi múzeum néprajzi anyagát. A javaslat akkor nem keltett visszhangot, többek közt azért sem, mert ekkoriban már megkezdődött a második világháború.

Még 1935-ben Zalaegerszegen a település rendezett tanácsú várossá nyilvánításának 50. évfordulója alkalmából Göcseji Napok elnevezéssel akkor nagyszabásúnak számító ünnepségeket rendeztek. Zalaegerszeg ekkor vállalta első alkalommal, hogy Göcsej központjának érzi magát, s fontosnak tartja a környék népi hagyományainak őrzését. Noha Malonyai Dezső népművészeti sorozatának dunántúli kötete, Gönczi Ferenc 1914-ben megjelent Göcsej – Hetés monográfiája már megörökítette a táj értékeit, a 30-as évek közepéig az itt élők inkább restellték, mintsem öntudattal vallották volna göcseji voltukat. 1935 táján azonban több helyen alakítottak itt is gyönyögsbokrétát, Serényi Árpád kiállításokra vitte az itt készült szép felvételeket, melyeket aztán Fára József vármegyei levéltáros illusztrációként használt a táj értékeit bemutató előadásaihoz. A város értelmisége újra nekirugaszkodott a múzeumalapításnak, ezzel egy időben felmerült a múzeumépítés szándéka is. Antal Dezső elkészítette ennek látványtevét, tetszetős, színes akvarellben meg is festette. U alaprajzú, szalmatetős épületet álmódott: két, festett oromzatú házzal körülfogott udvart hátulról egy – talán téglából készült – összekötő szárny zárt volna le. Mindhárom oldal elé faragott oszlopokkal alátámasztott pitvart rajzolt. Az egyik változatban az udvar közepére kisméretű, gazdagon díszített haranglábat is javasolt.⁶ A város képviselőtestülete 1935. március 27-én a következő határozatot szentesítette: „Az Antal Dezső építész-mérnök által készített és a képviselőtestületnek bemutatott göcseji ház tervei szerint csak abban az esetben létesítjük a göcseji házat, ha az ehhez szükséges faanyagot és készpénzkiadásokat a polgármester gyűjtésekből elő tudja teremteni. Ebben az esetben a város a göcseji házhoz a szükséges téglát, homokot, meszet és kavicsot rendelkezésre fogja bocsátani, a munkát pedig a városi inségakció keretében házilag fogja elvégezteni. Ha a fenti feltételek nem állnak be, a Göcseji Ház építését meg sem szabad kezdeni.”⁷

A szabott feltételek nem álltak be, a ház nem épült fel. A Göcseji Hét látogatóit mégis egy teljes kis falu látványa fogadta. Két felsőkereskedelmi iskolai tanuló pontos felmérések alapján agyagból elkészítette, kiégette, kiszínezte Zebecke minden házának, melléképületének makettjét, s terepasztal- szerűen elrendezve kiállította. (A házak modelljei kalandos úton fennmaradtak, s fél század múlva a Göcseji Múzeum megyetörténeti kiállításán újra a közönség elé kerültek. Itt látta azokat újra az egyik készítő, az 1956-ban Kanadába került, onnét hazalátogató Végh Endre.)

A Göcseji Hét vendégei gazdag népművészeti kiállítást is láthattak. Fára József a vármegye és város csekély anyagi támogatásával gazdag népművészeti és népviseleti anyagot gyűjtött, ezek egy része később a Göcseji Gyűjteménybe került. (A háborús években javarészt eltűnt.)

A Mátyás király utca – Tomori Pál (akkor: Kemény Zsigmond) utca találkozásánál mégis sikerült felépíteni a nemesnépi harangláb másolatát. Igaz, a kor szellemét követve revíziós haranglábnak nevezték, avatására az akkor ünnepelt írófejedelmet, Herczeg Ferencet invitálták. (Az építmény mindössze 15 esztendőt ért meg, 1950 körül leégett.) 1942–43-ban az ONCSA házak nagyobb részét a göcseji építészet stílusában, azokat utánozva tervezték, s a páterdombi épületegyütteshez még a tájban megszokott feszületet is felállították. Érdekes adalék, hogy a sikeres zalai köolajkutatás nyomán létrejött bázakerettyei MAORT lakótelep otthonain, ma művelődési házként működő tisztviselői kaszinói épületén is megjelentek a göcseji faházak festett, faragott homlokzatainak motívumai.

II. A feltételek

Az elmúlt években többen megkérdezték: mi tette lehetővé, hogy épp Zalaegerszegen jött létre hazánkban az első szabadtéri néprajzi múzeum. A város az egyik legkisebb megyeszékhely volt, 1950 előtt mindössze 15.000 lakossal, rossz közeledéssel, számottevő ipar nélkül, alig érzékelhető idegenforgalommal, maroknyi értelmiséggel, kevés művelődési intézménnyel.

A millennium óta többször is nekilendülő buzgalom sem volt elegendő arra, hogy tartósan működő múzeum erősödjön meg. 1950-ben is csak a minisztérium döntése hozta létre az intézményt. Az ugyanekkor újra rajzolt megyehatárokon kívül rekedt a tekintélyes, szép épületben működő keszthelyi múzeum, amely csak 1978-ban került vissza Zala megyéhez. Noha alapítását 1919-től számította, s néhány szorgos városi tisztviselő és tudós piarista tanár elhivatottságának köszönhetően értékes gyűjteményt mondhatott magáénak, csak ekkoriban vált főhivatású szakemberrel rendelkező intézménnyé a nagykanizsai közgyűjtemény is. Még 12 év múlva, a tanácsi kezelésbe adáskor is Zalaegerszegen és Nagykanizsán egyaránt 1-1 néprajzos jelentette a tudós személyzetet. Az átadást rögzítő jegyzőkönyv szakmai tanácsként azt tartalmazta, hogy nagyobb épület, restaurátor műhely és hozzá szakember, több támogatás szükségeltetik. Az országba egyedül itt nem lehetett megalakítani a megyei múzeumi szervezetet, erre még kilencesztendőnyi erőgyűjtésre volt szükség. Az a furcsa helyzet alakult ki, hogy az ország leg-

gyengébb megyei múzeumi hálózatának keretében jött létre az ország első szabadtéri néprajzi múzeuma.⁸ Mivel magyarázható ez?

1. Közhelynek számít, hogy az 1919 után kicsire zsugorított haza egyik legérdekesebb, legtöbb ősi sajátosságot megőrzött vidéke Göcsej volt. Peremhelyzete, elzártsága, silány szántóföldje, sokat emlegetett gyatra útjai miatt lassabban fordult itt a történelem kereke. A gazdasági, társadalmi, szociológia hátrány etnográfiai értéket jelentett: az itt élők életmódja, lakáskultúrája, hiedelemvilága, nyelve jóval több archaikus vonást őrzött meg, mint a szerencsésebb sorsú, módosabb vidékeken történhetett. 1937, különösen 1954 után azonban a táj életében alapvető változások következtek be.

Előbb Göcsej déli, másfél évtizeddel később északi részén, Egerszeg közelében is sikeres volt a kőolajkutatás. Az ország egyik legelmaradottabb civilizációjú megyéjében megjelent a legmodernebb technika: a 45 méteres fúrótornyok a templomtornyok, a vontató traktorok a zsúptetős házak fölé magasodtak. Nemcsak a villany terjedt el, hanem a gázfűtés is. Előbb Bázakerettyén, Lovásziban, majd Gellénházán a boronafalú házak, pajták mögött olajos lakótelep létesült, strandfürdővel, emeletes művelődési házzal. (Talán nem lehet véletlen, hogy a Falumúzeum létesítését több olajipari vállalat is hathatósan segítette.)

A hagyományos göcseji lakóház anyaga, alaprajza okán nem volt alakítható, bővíthető, alkalmatlan volt a megváltozott igények kielégítésére. Hamarosan megkezdődött az elavult hajlékok tömeges bontása. Nemcsak a falvak képe változott meg, hanem a megyeszékhelyé is. A ruhagyár, a tejipari vállalat, a kőolaj-finomító több ezer embernek adott munkát, lassanként lakást is. A hagyományos városmaçon kívül, a ruhagyár és a laktanya szomszédságában négyszintes lakóházak sora emelkedett, fél évtized alatt vitatható szépségű, de a korábbiaknál jóval kényelmesebb életkörülményeket adó lakások épültek. 1960 után gyors ütemben szaporodtak a kertés lakóövezet házai is.

Az itt élők számára a város- és falukép változása, az életmód átalakulása látványosan gyors volt, személyes élménnyé vált. A kis göcseji falvak zsúptetős otthonaiból mind többen költöztek az ipari üzemekkel bővülő megyeszékhely emeletes házaiba. A változás örömet, zavart, néha tragédiákat is okozott, de nosztalgiaát is ébresztett. Azt az inkább sejtelmet, mint tudatos törekvést, hogy jobb az új, de meg kellene valamit őrizni a múltból, a gyermekkor világából is.

2. A megyeszékhely személyi adottságai sem alakultak rosszul. A megyei tanács elnöke ez idő tájt jó szándékú, de hiányos műveltségű, szűk látókörű ember volt, helyettese azonban dr. Hadnagy László.⁹ Ő Szombathelyen született 1921-ben. A vasi megye-

székhely jó hírű premontrei szerzetesi iskolájában érettségizett, a budapesti egyetemen szerzett magyarlatin szakos tanári diplomát. 1944-ben jelent meg doktori disszertációja Fábchich Józsefről. Pályáját szülővárosában kezdte, népi kollégiumi igazgató, városi szabadművelődési előadó volt. Az évtized végén Zalaegerszegre helyezték, a megyei tanács népművelési osztályának vezetője, 1954-től a tanács elnökhelyettese lett. Műveltségével, igényességével, taktikai, diplomáciai érzékével messze kimagaslott a korszak hasonló vezetői közül. Helyzetét erősítette, hogy 1957–1962 között a megyei pártbizottság első titkára Darabos Iván volt.¹⁰ Szobrásznak készült, 1953–1956 között az Elnöki Tanács titkára, rövid ideig népművelési miniszterhelyettes. Nem volt kiemelkedő képességű politikus, de jó szándéka, fogékonysága megértővé tette Hadnagy törekvései iránt. Ő jegyezte a Göcseji Múzeum 1960-ban megjelent kötetének – stílusából ítélve Hadnagy által sugallt – előszavát is. 1957-ban így alakulhatott meg a Zalai Együttes, ennek ének-, tánc- és zenekara, 1962-ben elkezdődhetett az országban elsőként a földrajzi nevek, egy év múlva a megye helytörténeti lexikonának adatgyűjtése is. (Előbbi 1965-ben jelent meg, utóbbi mindmáig kéziratban.) Darabos utóda, Varga Gyula is nyitott volt a kultúra iránt.

Ugyancsak Hadnagy támogatta a zalai szabadtéri néprajzi múzeum létrehozását. Tóth János jó érzékkel nyerte meg őt az ügy szövetségességül. Tehette ezt azért is, mert – legalábbis egyoldalú – kapcsolatuk már Szombathelyen megkezdődött. Hadnagy diákkorában Tóth a vasi megyeszékhely sokat szereplő, sok művelődési ügyben elismert személyisége volt. Nemcsak mérnökként, hanem költőként, festőként is számon tartották.¹¹ Hadnagy nyilván Tóth Jánosnak a Vasi Szemlében megjelent Így épít a vasi nép¹² című sorozatára emlékezve támogatta őt abban, hogy bejárja Göcsej falvait, feltárja annak építészeti értékeit. E célra nagyon gyakran saját hivatali kocsját bocsátotta Tóth – vele Szentmihályi Imre – rendelkezésére. A Göcsej népi építészete című kötet 1965-ban jelent meg a Műszaki Könyvkiadó gondozásában, de Zala Megye Tanácsának megrendelésére és költségén.¹³

Hadnagyot 1962 tavaszán művelődési miniszterhelyettesé nevezték ki. Új munkáját is nagy energiával kezdte, számos olyan folyamatot indított el, melyek csak a következő években teljeshedhettek ki. Ezek megvalósulását nem érthette meg, új munkakörében egy nap híján egy esztendő jutott számára. 1963. április 9-én váratlanul meghalt. Később nevét Zalaegerszegen utcátlárára írták fel, de halála után 30 évvel a tájékozatlanságból táplálkozó politikai ostobaság letörölte onnét. (Szombathely térképén ma is ott látom a Hadnagy utcát, ahogy iskolatársáét, Vályi Péterét is.)

Hadnagy utóda Kiss Gyula, a művelődési osztály korábbi vezetője lett. Rendkívül ambiciózus, de felületes műveltségű, ellentmondásos, szertelen, kisebbrendűségi érzéseit nem egyszer agresszív kirohanásokkal leplező egyéniség volt. Képtelen volt átgondoltabb, nagyobb távú munkára, de elemében volt, ha egy-egy akcióba vehetett részt. Szerette a látványos kampányokat. Szerencsére hiúsága is arra sarkallta, hogy az elődje által megkezdett munkákat sikerre vigye. A falumúzeum létrehozását is ennek tekintette. Rengeteg energiát áldozott rá, általában az apró részletekbe is beavatkozva, de hivatali hatalmával nagyon gyakran intézményesen megoldhatatlannak tűnő ügyeket is sikerre vezényelve. Négy évtized távolából ma már megítélhető: nélküle a falumúzeum akkor biztosan nem, lehet, hogy később sem jöhetett volna létre.

Tóth János, a falumúzeum szellemi atyja Zalaegerszezen született 1899-ben. Épp Hadnagy születési évében, 1921-ben szerzett építészmérnöki diplomát, majd három évtizeden át Szombathely főmérnöke. Az 1930-as években Zalai Tóth néven már ismert költő, festő, a népi építészet becsült kutatója, 1942-től a szegedi egyetemen magántanár. 1945-től különböző beosztásokban dolgozott, 1957–65 között az Építési Minisztérium Műemléki Osztályának munkatársa.

Az Így épít a vasi nép (1938), A magyar falu építőművészete (1954) című kötetait 1961-ben követte a Népi építészetünk hagyományai. Már a Falumúzeum építésével egy időben, 1965-ben jelent meg a Göcsej népi építésze, hat évvel később, a Vasi Múzeumfalú megnyitása előtt Az Őrségek népi építésze. Az Építési Minisztériumban dolgozva már nemcsak szakmai rangjára, hanem főnöke, Perczel Károly főosztályvezető segítségére is támaszkodhatott.

A mára kialakult gyakorlatra gondolva szokatlannak tűnhet, hogy a szabadtéri néprajzi múzeum előkészítésében milyen kis szerep jutott a múzeumnak. (Később, más okokból, hasonlóan történt Somogy megyében is.) Az akkori körülmények azonban ezt érthetővé teszik. A Göcseji Múzeum mögött akkor még egy évtizedes múlt sem állt: 1950-ben jött létre. Igazgatója Dr. Szentmihályi Imre néprajzos volt.¹⁴ Fiatal, tette kész szakember, akinek munkába állásakor nemcsak a gyűjtemény hiányzott, hanem a múzeumi hagyomány is rendkívül erőtlén volt. Szentmihályi nagy érdemeket szerzett a néprajzi értékek mentésében, a gyűjtemény létrehozásában, az akkor már gyorsan pusztuló népi építészet értékeinek dokumentálásában. Munkáját azonban több tényező is nehezítette. A városban alig volt érdemi művelődési intézmény, csak ekkor szervezték a könyvtárat, a művelődési házat. Kevés volt az értelmiség, a korábbi vezető tisztviselők többségét megfosztották hivatalától, a város 1918–1935 között sok érdemet szerzett

polgármestere 75 éves korában egy Jánka-hegyi préházba húzhatta meg magát. Az igazgatót is sokan bizalmatlanul fogadták. Városkörnyéki földbirtokos családból származott, osztályidegennek tartották. Előfordult, hogy olyan vezetővel kellett tárgyalnia, aki egy évtizeddel korábban Szentmihályiék földjén volt részes arató. Mindezen túl az igazgatóból is hiányzott a kapcsolatteremtő készség, bizalmatlan, nehezen oldódó, még szakmai berkekben is társtalan ember volt. E tulajdonsága főleg a falumúzeum építése során sok kemény összeütközés forrásává vált.

A kölcsönös tartózkodást erősítette, így a gondot fokozta, a hogy a múzeum 1962-ig kissé idegen test volt Egerszezen, hiszen nem városi vagy megyei intézmény volt, hanem a többször változó nevű művelődési minisztérium közvetlen fennhatósága alá tartozott.

III. Az első kísérlet (1958–1962)

1958-ban az Építésügyi Minisztérium számba vette az ország népi építészeti értékeit. E felmérés során került újra a figyelem előterébe a Zalaegerszeg-közei Káváson lévő Dömök-féle ház. 1871-ben épült, szép boronafalú épület, faragott-festett oromzattal. Szentmihályi Imre már diákkorában felvételt készített róla. 1954-ben kiderítette, hogy eredetileg füstökonyhás volt, 1918-ban alakították kéményesre. 1958-ban tulajdonosa le akarta bontani, hogy helyén téglából építsen új otthont. A néprajzi-esztétikai értékekre hivatkozva Tóth János elérte, hogy gazdája nem kapta meg a bontási engedélyt. A műemlékvédő szakemberek először azt tervezték, hogy az épületet Káváson, egy szabad telekre helyezik át. Mivel a faluban erre alkalmas hely nem kínálkozott, felmerült, hogy Zalaegerszezen kellene újjáépíteni, s ez legyen egy jövődő szabadtéri múzeum épülete. A bontással, átépítéssel párhuzamosan Tóth János kidolgozta egy, a Május ligetben felépítendő göcseji építészeti gyűjtemény terveit is.

A hely kiválasztásában szerepet játszhatott, hogy e terület a város központjához is, a vasútállomáshoz is közel fekszik, egy barokk kápolnát körbefogó, 19. század eleji sírköveket is őrző műemléki védettségű temető mellett. E kis parkba tervezték a város vezetői a szabadtéri színpadot, s tőle nem messze egy fedett uszoda létesítése is szóba jött. Ennek érdekében melegvíz után is kutattak a Kálváriától nyugatra lévő, akkor még beépítetlen területen. A szabadtéri színpad itt nem épült meg, a fedett uszoda – meleg víz hiányában is – a Göcseji út északi oldalán, a strandfürdő nyugati oldalán 1969-ben készült el.

A Pénzügyminisztérium a kávási ház kártalanítási fedezetét biztosította, Zalaegerszeg Város Tanácsa az Építésügyi és a Művelődési Minisztérium hozzájárul-

lásával kisajátította és kötelezettséget vállalt annak felépítésére és fenntartására, rendeltetészerű hasznosítására. A bontás 1959 nyarán megtörtént, az áttelepítést Czömpöl Antal ácsmester végezte. A munka műszaki felügyeletét, naponkénti művezetését a Városi Tanács mérnöke hivatali kötelezettségként látta el, Tóth János és Szentmihályi Imre többszöri szemlélésével. 1959. november 10-én sor került az építmény műszaki átvételére. Érdemes kissé részletesebben idéznünk ennek jegyzőkönyvéből.

„Mivel részletes felmérési rajz az épületről nem készült, az Építésügyi Minisztérium utólag állapította meg a pontos felmérési rajz elkészítéséhez a szükséges adatokat, a beszállított faanyagok, az ács által készített felmérési vázlat és a meglévő fényképek alapján. Az épület teljes restaurálásához szükséges, még hiányzó adatokat a Városi Tanács VB. Ipari és Műszaki Osztályának megbízottja szerezte be a Káváson hagyott anyagok felmérése alapján. Alulírottak megállapították a helyszíni szemlélés alapján, hogy az épület a rekonstrukciós műszaki felmérési rajzok szerint készült el. A borona-falszerkezet néhány gerendáját ki kellett cserélni, s a többi az eredeti számozás sorrendjében került visszaépítésre. Megállapítást nyert, hogy az eredeti kávési boronaépület, mely a homlokzati vésések tanúsága szerint 1871-ben épült, részben másodlagos faanyagú épület, ami főképpen abból volt látható, hogy az egyes boronagerendákon régi csapolások és egyéb bevágások voltak láthatók. Mivel az épület fagerendáinak egy része teljesen tönkrement, ezeket a kivitelező ács hasonló méretű, de megfelelő épségű bontott anyagból pótolta, gondosan ügyelve arra, hogy az új gerendák méretei a korábbiaknak megfeleljenek. A talpgerendák alatt beton alapfal készült szigetelő lemezzel, oly módon kivitelezve, hogy a beton alapfalak az épületet környező terepszint alatt maradjanak. Az épület nyílászáró szerkezetei, mennyezet- és mestergerendái, tetőszerkezete megfelelő javítással az eredeti állapotnak megfelelő helyre kerültek, csupán a szalufák egy részét kellett újakra cserélni, mivel korhadtak voltak. A lécezés is az eredeti állapotban került a tetőre. A főhomlokzat díszesen faragott és színezett gerendázata és deszkázata szinte teljesen épségben került eredeti helyére. Az épület zsúpfedése új anyagból készült, kivételesen gondos, szakszerű kivitelezésben. Az épület konyhája füstös volt, melyet 1918-ban alakítottak át, a Göcseji Múzeum gyűjtőnaplója szerint. A konyha feletti mennyezet deszkázatán ma is látszanak a füstös-konyha-nyomok. Átalakítás volt: a kémény beépítése és egy nagy téglakemence létesítése. A rekonstrukciónál az eredeti füstökonyha tüzelőberendezését kívántuk visszaállítani a Kávás-környéki hasonló tüzelőberendezések jegyzőkönyvével. A szobában

is visszaállítjuk – hasonló megfontolások alapján – az elbontott szemeskályhát, melynek egyes darabjai időközben elkallódtak (1918 után).

Az épület teljes befejezéséhez a kemence és cserépkályha felépítésén kívül a falak finom sározása és meszelése, a földem sározása, a földpadló elkészítése, a pitvar teljes befejezése, az eresz-deszkázat teljes pótlása és az épület mögött az esővíz elvezetés biztosítása szükséges. Az ereszdeszkázat pótlásának nagyobb része nem szerepelt az eredeti költségvetésben.”

A jegyzőkönyvet Tóth János, Farkas János (a Városi Tanács mérnöke), Szentmihályi Imre és a kivitelező Czömpöl Antal írták alá.

A befejező munkák nagyon lassan haladtak, a következő évben szinte semmi látható érdemi változás nem történt. Közben azonban Tóth János elkészítette a szabadterti néprajzi múzeum tervét.

Javaslatát a Göcseji Múzeum 1960-ban megjelent jubileumi emlékkönyvében ismertette. „A zalaegerszegi skanzen a város belterületének déli részén lévő szépen fásított parkba kerül, melynek két dombos oldalát korszerű lakótelep és a hátát gyermekjátszóter szegélyezi. (2008-ban: Május 1 liget – NJ) A hosszú park biztosította a skanzen épületeinek laza elhelyezését az eszményien szép környezetben. A göcseji skanzen hosszú parkjának bejárata a temetőmúzeum előtti térről nyílik. A parkot keskeny belső út osztja ketté. A kávési ház a kerített kálvária temető-múzeuma mögött, hossz tengelyével a belső úttal párhuzamosan épült fel, az úttól jobbra. Az út másik oldalára kerül a hottói kovácműhely, rengeteg régi kovácsoltvas készítményével. A lakóépület és a temetőkerítés közti dombon helyezkedik majd el egy borona préház és az utolsó (csödei) boronafalás pálinkafőző kunyhó. A lakóépület mögött, annak vonalában épül fel a kút, a borona-istálló, a pajta, s a belső út tengelyében a kerített boronaház (egyben őrlakás) eredeti bútorokkal. Az út baloldalán a kovácműhely mögött épül fel a borona-kásté, a méhes, az ól, a kukoricagóré s ugyanitt, a belső útra merőleges külső Kemény Zsigmond utca (1955-től már: Tomori Pál utca – NJ) tengelyében az egyik göcseji fa harangtorony s egy szép, régi útmenti kereszt. A skanzen egységének biztosítása érdekében a kerített temetőmúzeumot a skanzentől elválasztó utat a temetőkerítés másik oldalán kell vezetni, aminek technikai vagy anyagi nehézsége nincs.”¹⁵

Az előkészítő munkák közben, 1960. december 27-én késő este az épület ismeretlen okból felgyulladt, tetőszerkezete jórészt leégett, falait, homlokzatát azonban sikerült megmenteni. Mielőtt helyreállítása megkezdődhetett volna, néhány lényeges változás történt. Kiderült, hogy az eredetileg kiszemelt terület kicsi, az épületek csak zsúfoltan volnának elhelyezhetők, egyáltalán nem tették volna lehetővé a

további fejlesztést még akkor sem, ha az ugyanide tervezett szabadtéri színpadot elhagynák. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az intézményt nehezen lehet beilleszteni a készülő városfejlesztési tervbe. Többek közt a mai Olajmunkás utat sem lehetne elvezetni a Kálvária másik oldalán. Az is felmerült, hogy a kis területű, mélyebben fekvő, sík felszínű park nem emlékeztet a dombos göcseji tájra.

Ezért a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának 70/1961. számú határozata azt javasolta, hogy a múzeumot Alsóerdőn, az erdészlaktól délkeletre eső területre telepítsék. (Ez nagyjából a mai vendéglő és a nyári napközis tábor helye. – NJ) A Műszaki Osztály azonban kérte a múzeumot, hogy más helyet is hozzon javaslatba. Az 1961. május 23-ra összehívott helykijelölő tárgyaláson három lehetőséget vitattak meg: a Május 1 ligetet, az Alsóerdőt, a Zalaréten a Hencz malom környékét. A megbeszélésen a Zalarétról kevés szó esett, Szentmihályi Imre és Tóth János egyaránt a Május 1 ligeti elhelyezés előnyeit, az alsóerdei építés hátrányait bizonyították.

A megbeszélés jegyzőkönyvéből:

„Dr. Tóth János, az Építésügyi Minisztérium Város- és Községrendezési Főosztály képviselőjében a következőképpen nyilatkozik: A szabadtéri múzeum kulturális, pedagógiai és idegenforgalmára való tekintettel a szabadtéri múzeumnak közel kell lennie a városhoz. Környezetének szépnek kell lennie, és fenntartásának terhei nem lehetnek súlyosak. Ezeket a feltételeket a megszemlélt helyek közül egyedül a Május 1 liget biztosítja. Ez a terület különösen értékes azért is, mivel a temetőmúzeumnak kialakítható kálvária temető ill. kápolna szomszédságában fekszik és így a szabadtéri múzeum szakrális része is megfelelő helyre kerül. Ez a hely egyébként is a szabadtéri múzeum kialakulásának kezdeti szakaszában erre a célra alkalmasnak bizonyult, épp ezért helyezte el ott a város a Minisztérium egyöntetű elhatározása következtében a szabadtéri múzeum első épületét, az úgynevezett kávási házat. ...

Különös fontosságú, hogy Zalaegerszeg területi építész, Dr. Radnai Loránd is a lefolyt tárgyalások és helyszíni szemle alapján ezt a helyet alkalmasnak tartotta a szabadtéri múzeum céljára és javasolta ennek létesítését, mivel szakvéleménye szerint ez a hely arra a célra kiválóan alkalmas....”

Tóth János érveit erősítette Szentmihályi Imre is: „Tekintettel arra, hogy a létesítmények berendezése a Göcseji Múzeum anyagából történik, a tárgyak a Göcseji Múzeumból a szabadtéri múzeumba való átszállítása és a szükséges rendszeres ellenőrzés szempontjából kívánatos, hogy a szabadtéri múzeum a Göcseji Múzeumhoz minél közelebb legyen elhelyezve. Erre a célra a Május 1 liget kiválóan megfelel,

viszont a távolság miatt az Alsóerdő nem....”

E megoldást a Városi Tanács nehezen tudta elfogadni, nem csoda, hogy két éven keresztül szinte semmi nem történt, s a leégett tető helyreállítása is 1962-ig húzódott.

Új helyzet alakult ki 1963 nyarára.

A/ 1962. január 1-től a múzeumok a megyei tanácsok kezelésébe kerültek. Ez a szervezeti változás közvetlen kapcsolat kialakítását tette lehetővé a megyei vezető szervek és a múzeumok tudományos, népművelő munkája között. Mindkét múzeum (a zalaegerszegi és a nagykanizsai) személyi állománya bővült, a raktározás körülményei – ha csak ideiglenes megoldásokkal is – javultak. Ez lehetővé tette az intézmények számára a fokozott tárgygyűjtést, nagyobb darabok beszállítását is.

B/ Nyilvánvalóvá vált, hogy az időközben nagyobbra tervezett szabadtéri múzeum valóban nem helyezhető el a Május 1 ligetben. Az Olajmunkás út kiépítésével területe is csökkent, a Kálváriával való közvetlen kapcsolata is megszűnt. Alsóerdőt, mint lehetséges helyszínt Tóth János és Szentmihályi Imre olyan határozottan elleneztek, hogy egyedüli megoldásként a korábban elvetett Zalarét, a Hencz malom környéke jöhetett szóba. Annak ellenére is, hogy már papírra kerültek az új tervek, melyek szerint a város területileg is Alsóerdő felé növekszik, magát az erdőt pihenőterületté alakítják.

C/ Az Országos Műemléki Felügyelőség a 18. században épült, a 20. század elején kibővített, akkor új felszereléssel ellátott vízimalmot ipari műemlékké nyilvánította, s elhatározta annak felújítását. A vásárlás 1963-ban megtörtént. A Városi Tanács Építési és Közlekedési Osztálya a felújítási engedélyt 1963. szeptember 23-án megadta, a munka hamarosan meg is kezdődött. Mivel Zalaegerszeg határában a 19–20. század fordulóján még hét vízimalom működött, ezekből egyedül a Hencz malom eredeti berendezése maradt meg, szóba került, hogy ez lehetne a szabadtéri néprajzi múzeum egyik épülete.

D/ Megkezdődött a Zalarét rendezése. A folyót új, távolabbi mederbe terelték, töltések közé szorították, így az árvízveszély megszűnt. Készültek a tervek sportpályák, biológiai oktatókert létesítésére is. Talán az is szerepet játszott, hogy a rét túlsó oldalán, a neszelei dombokon házhelyeket mértek ki, építkezés kezdődött, ez a területet hangulatilag is, optikailag is közelebb hozta a városhoz.

A Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága ilyen előzmények után tárgyalta 1963. július 24. ülésén a megye múzeumainak munkáját, a műemlékvédelem lehetőségeit, tennivalóit. Ekkor hozta a következő, 158/1963. VB. számú határozatot:

„A zalaegerszegi olai vízimalom ipari műemlék kisajátítását haladéktalanul le kell bonyolítani s ennek megtörténtéről – a helyreállítási munkák mielőbbi megkezdése érdekében – az OMF-et értesíteni kell. A végrehajtó bizottság elnökhelyettese a városi tanács végrehajtó bizottságát az intézkedések megtételére hívja fel. ...

A végrehajtó bizottság elhatározza, hogy a szabadtéri néprajzi múzeum létesítésére, illetve fejlesztésére 1964-től kezdődően öt éven át évenként 100.000 Ft anyagi támogatást biztosít.”

E határozattól számíthatjuk a Göcseji Falumúzeum létesítését.

IV. A megvalósítás

1. A hely

A szabadtéri néprajzi múzeum új helyének kiválasztása 1963-ban már nem keltett vitákat. A helyszínnel a néprajzos és az építész egyaránt egyetértett. „A megközelíthetőséget és elhelyezkedést tekintve elméletileg sem lehetne megfelelőbb helyet kiválasztani Zalaegerszegen a Falumúzeumnak. Elvileg helyesebb lett volna az épületeket dombos vidéken elhelyezni, mert így az egész berendezés a göcseji táj hangulatát sokkal jobban tükrözte volna, mint a lényegében teljesen sík terület. Ezt az esztétikai, hangulati problémát megfelelő fásítással fel lehet oldani. Súlyosabb gondot jelent az, hogy az egész terület ártérnek minősíthető ma még, s így a létesítmény veszélyeztetettsége fennáll. (...) Bizonyos mértékig újabb helyzetet teremtett a Zala folyó csatornázása, (...) Tekintettel arra, hogy az árvízvédelmi töltés néhány évig még nem nyújthat maximális biztonságot, továbbá a nem valószínű katasztrófára is gondolva, kívánatosnak látszik az összes épületnek egy olyan betonkoszorúra való építése, melynek felső szintje lényegében a malom padlószintje, azaz 150,70 m. magasság.” (Barabás Jenő, Szentmihályi Imre, Tóth János: A Göcseji Szabadtéri Néprajzi Múzeum programtervéből.)

Írásos nyomát nem találtam, csak saját emlékezetemre támaszkodva írhatom, hogy a megkérdezett vízügyi szakemberek egybehangzóan állították: 1963 után a területen semmiféle árvízi veszélytől tartani nem kellett. Még a szabályozás előtt sem emelkedett soha az árvíz a malom küszöbszintje fölé, a töltések pedig végleg eloszlottak minden aggodalmat. Az eltelt 45 esztendő ezt igazolta is. A folyó szabályozása később azonban más gondot bőven okozott. Az eredeti meder holt ággá vált, a víz utánpótlása csak néhány fenékforrásból adódott. Az 1970-es évek végére az alig mozduló víz elmocsarasodott, melyből a halak is

kipusztultak. A mederben korhadó, rothadó falevelek bűze mind kellemetlenebbé vált. Csak nagy költséggel lehetett a teljes medret a felhalmozódott hulladéktól, iszaptól megszabadítani. Mivel megszűnt a meder élő vízfolyás jellege, a malmot nem lehetett volna újra indítani, annak meghajtó szerkezetéből csak a kereket állították helyre, a vízterelő szerkezetet, zsilipeket nem, így az torzó maradt, a látogatók számára ma is nehezen értelmezhető.

Utólag, négy és fél évtized tanulságainak birtokában érdemes kissé részletesebben is foglalkoznunk a helyszín kiválasztásával. Egyrészt azért, mert már a Falumúzeumról megjelent első érdemi bíráló is kifogásolta a sík területet, másrészt pedig többször is elhangzott, hogy az akkori megyei és városi vezetők szűkkeblűsége miatt került ide a múzeum. Fentebb idéztem a dokumentumot, mely szerint éppen a városi tanács határozata javasolta helyszíneként az Alsóerdőt. (Az akkori körülmények ismeretében azonban érthető, hogy éppen az építészek, a múzeumi szakember miatt tiltakozott Alsóerdő, mint helyszín ellen.) Ma már tudjuk, hogy az lett volna az eszményi hely.

- Felszíne a göcseji tájra jellemzően dombos.
- Mikroklimája is kedvezőbb, mint a Zalarété.

– Ma már a várostól sincs messze, szabadidőközpont, vendéglő, nyári napközis tábor, vendégházak épültek, erdei színház, botanikai park – az azaleás völgy – létesült, számos rendezvény színhelye e terület.

– Az intézmény jövőjének helyén a tényleges munka megkezdése előtt még sok teendő várt elvégzésre.

– Noha a malom és környéke is jórészt használaton kívül volt, legfeljebb marhalegelőül szolgált, annak birtokjogát meg kellett szerezni. Kisebb része állami és szövetkezeti tulajdon volt, ez nem okozott nehézséget. Nagyobb része azonban 24 parcellából állt, ezek némelyikén több birtokos is osztozott. A kisajátítással, vásárlásokkal kapcsolatos tárgyalásokat, egyeztetést Dr. Sáfár Árpád, a Megyei Tanács Művelődési Osztályának főelőadója intézte. A kisajátítási eljárás 1964. szeptember 9-én fejeződött be. További gondot jelentett, hogy a mai fogadóépület helyén még egy porta lakóháza, udvara volt, a kovácműhely helyén pedig egy lábas pajta. A tulajdonosokkal nehezen sikerült megállapodni, csak 1966. december 31-én írták alá a szerződést, melynek értelmében a tanács a pajtát a saját költségén áttelepíti az udvarra. Ez 1967 elején megtörtént, ezután kezdődött a kovácműhely építése. (Az idős tulajdonosok halála után kerülhetett sor a pajta végleges lebontására, majd a teljes porta kisajátítására, helyén előbb park, majd 1996-ban a fogadóépület építésére.)

– A kis sziget felett, ahova a kerített ház is került, magasfeszültségű villanyvezeték húzódott, ami alá

nem lehetett építeni. Ennek áthelyezési költsége 400.000 forint volt. Hossza tárgyalás után az ÉDÁSZ vállalta, hogy saját keretéből vezetékrekonstrukció címszó alatt a nyomvonalat északabbra, a múzeum területén kívülre helyezi.

– A helyszínt be kellett keríteni. Ezt nemcsak az általános vagyonvédelmi szabályok tették kötelezővé, hanem erre intett a kávési ház felgyújtása is. A kerítést az Ipari Tanulóiskola diákjai termelési gyakorlat keretében Bejczy László szakoktató irányításával építették. 1964-ban elkészült, két évtizedig védte az intézményt, akkor újra kellett cserélni.

– Az intézmény jövője helyét fel kellett tölteni, szintjét átlagosan egy méterrel emelni. Ennek költsége semmiféle előirányzatban nem szerepelt. Megoldást az jelentett, hogy Varró Sándor, a Megyei Tanács Tervosztályának főmérnöke a területet lerakó helynek jelölte ki, s a városban folyó építkezések alapján kitermelt földet, a bontásoknál keletkezett törmelékkel a vállalatok ide szállították. A megoldás pénzbe nem került, s átmeneti gondot csak az első években jelentett, a vegyes talaj némileg nehezítette a növények telepítését.

2. A program

A szabadtéri múzeum programjának kidolgozására a Megyei Tanács Művelődési Osztálya Barabás Jenővel, Szentmihályi Imrével és Tóth Jánossal kötött megállapodást. Kétségkívül ez időben ők voltak Zala építészetének legjobb szakértői. Mindhárman e megyében születtek, Szentmihályi és Barabás Bődén, Tóth János Zalaegerszegen, az első kettő gyermekkorát is itt töltötte. Tóth János szombathelyi mérnök-ként e táj épületeit is megismerte, az 1950-es évek végétől pedig Szentmihályi Imrével együtt Göcsej nagyobb részét is bejárták. Szentmihályi már közel másfél évtizede kiemelkedő munkát végzett a göcseji építészet ekkor szükségszerűen gyorsan fogyatkozó emlékeinek felderítésében, adataik megörökítésében. Akkori fotódokumentációja egyre nagyobb érték.

Előbb előtervet készítettek, ezt több szakmai fórum megvitatta, ennek alapján készült el a végleges programterv. Ennek főbb szempontjai:

„A szabadtéri néprajzi múzeum nem az egész megye, hanem a tágabban értelmezett Göcsej területének anyagát mutatja be. Ezért a neve is Göcseji Szabadtéri Néprajzi Múzeum, esetleg Göcseji Falumúzeum. Indokolt a területi szűkítés, mert Göcsej a megye néprajzilag legjellegzetesebb s egyben leghíresebb tája, s itt állnak rendelkezésre olyan épületek, amelyek képviselhetik egy adott korszak jellegzetes építkezési kultúráját. A GSZNM célja hasonlóan a többi szabadtéri néprajzi múzeumhoz sokrétű történel-

mi, múzeumi, műemlékvédelmi, néprajzi, építészeti, művészettörténeti, honismereti és idegenforgalmi igényeket elégít ki. ... Pár év múlva, mire a múzeum megnyithatja kapuit, hasonló épületeket már nem, vagy csak kivételesen találunk a megyében, s a látogató előtt a fejlődés egyszerű eszközökkel, igen erőteljesen dokumentálódhatik. Ezen túlmenően, mint a külföldi példák bizonyítják, számottevő idegenforgalmi jelentősége is lesz a múzeumnak, annál is inkább, mivel – úgy látszik – ez lesz az ország első számottevő szabadtéri múzeuma. (...) A GSZNM a század végi paraszti építkezési és lakáskultúrát mutatja be, de ezen keresztül elsősorban életforma bemutatására törekszik. Éppen ezért nem különálló épületeket, hanem komplex gazdasági együtteseket, udvarokat, lakóházakat, gazdasági épületeket kell bemutatni, teljes felszereléssel és berendezéssel együtt. A lakóházban ott állnak a bútorok, tüzelőberendezés, szerszámok, ruhák stb. A pajtában a gazdasági eszközök úgy, ahogy a századfordulón lehettek. Nem hagyhatók ki a kisebb, kevésbé díszes épületek (tyúkól, istálló, kút, pálinkafőző stb.) és az ipari létesítmények (malom, kovácsműhely) éppúgy, mint a göcseji falu egykor jellegzetes építménye, a harangláb és útszéli kereszt, amelyek itt már nem vallási, hanem esztétikai célokat szolgálnak. Őt komplett gazdasági udvar bevitelére van elvben és gyakorlatban lehetőség, figyelembe véve a gazdag és szegényparaszti építkezés s az egyes háztípusok közötti eltéréseket (kerített ház, hajlított ház, rövid csonkakontyos ház, hosszú ház, rövid ház). Ezen kívül több különálló építmény (szőlőhegyi pince, kovácsműhely, harangláb, kereszt) s néhány művészi szempontból kiemelkedő értékű házhomlokzat teszi teljessé a sort. Mindez olyan elrendezésben az olai malom köré csoportosítottan, hogy a régi göcseji falu jellegét és hangulatát visszaadja. A látogató érezze úgy, hogy egy 100 év előtti faluban járkal, anélkül, hogy olcsó természetes eszközökkel élénk“

A tervezésnél jelentős gondot okozott:

A/ Nem állt rendelkezésre elegendő hazai tapasztalat. Igaz, hogy az országos hasonló múzeum koncepcióját Viski Károly 1931-ben, Vargha László 1937-ben, Domanovszky György 1940-ben már figyelemre méltó tanulmányokban taglalta, de ezek közvetlen tervezési elvként alig voltak hasznosíthatók. A Göcseji Falumúzeumot csak 1973-ban követte a szombathelyi, csak a hetvenes években kezdődött a nyíregyházai, a szennai, a pusztaszeri létrehozása. A szentendrei első programterv csak 1966-ban készült el, ezt 1970-ben szakértői bizottság vizsgálta meg, s csak ezután került sor a telepítési terv végleges kialakítására.¹⁶

B/ Alig volt lehetőség a nemzetközi tanulságok felhasználására. Ez időben még gondot okozott a szomszédos országok hasonló intézményeinek megismerése, s többségüket is ez idő tájt hozták létre. A tervezők a hasonló, külföldi létesítményeket jórészt leírásokból ismerték. Barabás Jenő és Tóth János hasonló célú utazásáról nem tudok, azt igen, hogy Szentmihályi Imrét csak az egerszegi megnyitása után tudtuk hozzásegíteni a bukaresti és a stübingi hasonló gyűjtemények megismeréséhez.

C/ Jelen sorok írója akkor még inkább kívül állt a szakmai körökön, ezért csak sejtette, mintsem ismerte a hozzáértők közti megosztottságot. Vargha László és Tóth János együttes szakértelme bizonyára még jobb eredményt hozhatott volna.

Az úttörő szerep magyarázza, hogy az előkészítés során nehezen kivitelezhető, szélsőségesnek tűnő javaslatok is szóba kerültek. Elegendő kettőt említenem: Felvetődött, hogy a fából készült épületeket változatlan formában, helikopterrel felemelve kellene átszállítani és az előre elkészített betonlapra helyezni. Hosszabb vita folyt arról, hogy a hottói kovácsműhely vert falát szét kellene fűrészelni, darabonként beszállítani, itt újra összerakni, hogy az anyagában is eredeti legyen. Csak a Néprajz Múzeumban 1966. október 13-án tartott szakmai konzultáció döntött véglegesen: „... szükségtelen a vályog- és vertfalú épületeknél az eredeti építőanyag felhasználása, ebben az esetben a helyi technika maximális figyelembe vételével a falak újra készíthetők.”

A terv nagyobb része szakmai szempontból 45 év távlatából is időtállóan bizonyult. Természetes, hogy a négy évtized alatt felépített öt hasonló, de immár nagyobb intézmény tanulsága, a nemzetközi tapasztalatok megismerése birtokában néhány megoldás elavultnak tűnik.

A/ A terv célul tűzte, hogy az 1900 körüli paraszti építkezési és lakáskultúrát örökítse meg. Azonban kizárólag fából készült, zsúppal fedett, kémény nélküli háztípusok kerültek bemutatásra. Így aztán még a Gönczi Ferenc által megrajzoltnál is archaikusabb lett az eredmény. Szerinte ugyanis: „A lakóházak s melléképületek falait sövényből, fából, földből, vályogból és téglából építik.” E már akkor is változatos építési módokat nemcsak említi, hanem tárgyalja is. Könyvében több kéményes házat ábrázoló felvételt is találunk. A megvalósult intézmény noha többféle alaprajzú házat is megőrzött, kissé egysíkú, mert adós marad a különböző tüzelőberendezésekkel, nem mutatja a 19. század végi falu már akkor is változatosabb képét, melyben együtt volt jelen nemcsak a többféle alaprajz, hanem a többféle építőanyag, a füstös konyhás és a kéményes változat is. Mivel a kiválasztott lakóházakat a 20. század közepére jórészt kéményesre alakították,

szinte soha nem a bontáskor megismert forma, hanem az eredeti füstös konyhás állapot került felépítésre, szükségképpen rekonstrukcióra. Ezzel összefüggésben időközben módosult a bemutatás alapelve is. Az 1966. június 8-án kelt, Cseh Sándor OMF főmérnök által jegyzett irányelv szerint „Minden épületnek olyannak kell lennie, mint korábbi helyén volt: külső, belső, kialakítása, részletei, a rekonstruált szerkezetei és díszítése az eredetivel megegyező legyen.” Az 1966. október 13-án, a Néprajzi Múzeumban rögzített megállapodás szerint: „A felépítés során a megbízható adatok alapján rekonstruálható legrégebb állapotnak megfelelően kell az épületeket felépíteni.”

B/ Ma már természetesnek tartjuk, hogy a göcseji faluhoz hozzá tartozott az iskola, a tűzoltó szertár, az árnyékszék, esetleg a bolt, a kocsmá is. Ezek akkor még nem kerültek szóba, pótlásukra máig sem volt elegendő erő.

C/ Az elmúlt évtizedekben az is kiderült, hogy annak idején nem sikerült megnyugtatóan tisztázni a rekonstrukció elveit. A részletesebb elemzést mellőzendő csak két példa fér e keretekbe:

A kustánszegi emeletes kástut 1964 előtt lebontották, nagyon részletes dokumentációját Szentmihályi Imre már korábban elkészítette. Ennek alapján hitelesen felépíthető volt, de nem faragott borona gerendákból készült el, hanem vastagabb fűrészelt pallókból. Jelezni kívánván ezzel, hogy nem eredeti. Pár év múlva a pallók bebarantak, ma már a látogatót megtévesztik, mintha 150 éve már vastag, fűrészelt pallókból építkeztek volna.

Hasonlóan megtévesztő a kerített ház rekonstrukciója. Az építés idejére a csödei ház gazdasági szárnyait már lebontották, azokat távolabb építették fel. Célszerű és lehetséges is volt a rekonstrukció. Azonban ez – a rekonstrukciót jelző – nem faragott gerendákból készült, hanem fenyő-gömbfából. A mai látogató már ezeket is eredetinek vélheti. (A Finnugor Néprajzi Park közeli házai növelik a zavart.)

D/ Ugyancsak nehezen értelmezhető ma már a házormok elhelyezése. Többségük fából készült állványzatra került, s azok bebarantak után a látogató képtelen elkülöníteni a házormot a tartószerkezettől.

E/ A krónikás írásos nyomát nem találta, saját emlékeiben sem leli annak okát, hogy milyen megfontolások tették utólag a terv részévé a dabronci olajütő bemutatását. (Dabronc Veszprém megyében, Göcsejtől 40 kilométerre található.) Feltehetően Szentmihályi Imre szorgalmazta, mivel Göcsejben már nem talált működő olajütőt. Megszerzése annak idején rendkívül sok nehézségbe került, a veszprémi múzeum ragaszkodott hozzá, az ügyben Kiss Gyula elnökhelyettesnek többféle hatalmi kapcsolatát is igénybe kellett vennie. Úgy vélem, hogy a szerkezet a Hetésben dokumen-

tálható hasonló berendezésekkel nehezen rokonítható, ráadásul sem a falumúzeum rendszerébe nem sikerült megfelelően beilleszteni, sem a befogadó épület nem szerencsés. Mindvégig kissé idegen testként van jelen az intézmény peremén.

3. Az áttelepített jelentősebb épületek és utolsó tulajdonosaik

1. Kávási ház – a Május 1 ligetből került ide, immár harmadik helyére. A Dömök családé volt.
2. Nagykutasi pajta (Fő u. 29.) Zsuppán Pál, Bazita, Petőfi u. 1.
3. Szentersébethegyi kamra (Béke u. 33.) Boronyák János és társai.
4. Hottói istálló (Dózsa György u. 5.) Nagy Pál.
5. Hottói kovácsműhely (Fő u. 21.) Soós Antal.
6. Budafai harangláb (közterület).
7. Zalalövői ház (III. Petőfi u. 78.) Herczeg Imre, lakója Herceg Rozália.
8. Zalalövői ház (I. Petőfi u. 39.) Kovács Lajosné.
9. Csödei pálinkafőző (Alsócsöde 9.) Fekete Vendel.
10. Csödei lakóház (Alsócsöde 2.) Ruisz Ferenc és társai.
11. Csödei harangláb (közterület).
12. Gombosszegi kamra (Petőfi u. 36.) Matus Teréz.
13. Náprádfai pajta (Fő u. 94.) Salamon Józsefné és társai.
14. Bárszentmihályfai pajta (Fő u. 95.) Bencze Lajos és társai.
15. Felsőszenterzsébeti ház (Petőfi u. 14.) Józsa Sándorné Kerkakutas.
16. Kálócfa ház (Petőfi u. 11.) Csóbor Pál.
17. Zalatárnoki pince, Kósa Sándor Zalatárnok.
18. Nemeshetési pince, Horváth Antal Nemeshetés.

Az épületeket általában meg kellett vásárolni. Sok gondot okozott az egyezkedés: egyik háznak 12 tulajdonosa volt, egy pajta 7 birtokosa szívesen beleegyezett az eladásba, de a nyolcadik azért ellenezte, mert egyik résztulajdonos rokona haragosa volt, s inkább lemondott volna a neki jutó 2.000 forintról, csak hogy haragosa se kapjon. A vásárlásokat dr. Sáfár Árpád intézte. Néhány esetben az építmény helyett újat kellett emelni: a budafai harang részére egyik vállalat társadalmi munkában fém állványzatot készített, a zalalövői Herceg Rozália részére az építőipari szakközépiskola tanulói termelési gyakorlatként új hajlékot építettek. Fentiekén kívül több kisebb építményt is meg kellett vásárolni (méhes, gémeskút, bodonkút), ezek megoldása általában nem jelentett gondot.

4. Az építés

A szabadtéri néprajzi múzeum létrehozásának elhatározásával együtt nem sikerült a zalaegerszegi múzeumot úgy megerősíteni, hogy egyedül képes lett volna a bonyolult munka elvégzésére. Egyetlen néprajzos igazgató vezetésével működött, munkáját egy adminisztrátor segítette. Restaurátor nem volt. Az időszak alatt került a múzeumba egy régész, de fizetését még a gimnázium biztosította. 1967-ben a megye egy ösztöndíjasa került a helyére, ő már múzeumi létszámában. Az első időszakban az építők is, az örök is csak határozatlan idejű, állandóan meghosszabbított munkaviszonyban dolgoztak, nem voltak kinevezettek.

Érthető, hogy a tanácsi határozat megismerése után a múzeum vezetője megrettent a feladattól. A szabadtéri gyűjtemény létesítése helyett a szegek vidékének kutatási tervét dolgozta ki és terjesztette a minisztérium múzeumi osztálya elé. Szentmihályi Imre aggodalma érthető volt, hiszen a lehetőség is, a teendő is váratlan kihívást jelentett az intézmény számára. Az akkor érvényes, 1961. május 8-án kelt ötéves terv még nem is említette nemcsak a falumúzeumot, de még a kávási házat sem. Az 1963. április 9–11 között tartott minisztériumi vizsgálat is csak azt állapította meg, hogy „komoly problémát jelent a múlt évben (még 1960-ban! – NJ) leégett göcseji ház újbóli rendbehozatala és a közönség rendelkezésére bocsátása.” A tennivalók közt is csak azt jelölte meg, hogy „szükségesnek tartanánk a Május 1 ligetben lévő göcseji ház újbóli berendezését (soha nem volt berendezve – NJ), valamint a hozzátartozó gazdasági stb. melléképületekkel való kiegészítését.”

Nemcsak a szervezeti keret, hanem a tanácsi határozatban kilátásba helyezett pénz sem volt elegendő a megvalósításra. Az előterv a szükséges összeget 2,020.000 forintra becsülte, ez magában foglalta a gondnoki lakás és a kiállító terem építését is. (Nem számolt a vízimalom helyreállításával, mivel azt az Országos Műemléki Felügyelőség saját keretéből végezte.) Ez is 770.000 forinttal több volt, mint amire a határozat fedezetet nyújtott. A sok társadalmi munka, másutt elszámolt költség ellenére, kiállítóterem és gondnoki lakás nélkül is a felhasznált összeg végül a következő volt:

Zala Megyei Tanácstól: 1,209.000 Ft
 Zalaegerszeg Városi Tanácstól: 1,032.000 Ft
 Országos Műemléki Felügyelőségtől: 814.000 Ft
 Országos Tervhivaltól: 500.000 Ft
 Művelődésügyi Minisztériumtól: 500.000 Ft
 Országos Idegenforgalmi Tanácstól: 500.000 Ft
 SZÖVOSZ-tól: 40.000 Ft.

Együtt: 4,545.000 Ft.

Nyilvánvaló volt, hogy a gyűjtemény létrehozása csak múzeumon kívüli energiák bevonásával képzelhető el. Ennek érdekében jött létre 1964. október 20-án az ún. Skanzen bizottság. Indulásakor 24 tagja volt, elnöke Török Lajos, a Megyei Tanács elnöke, tagjai a művelődési, az építési és a tervosztály vezető munkatársai, a városi tanács elnökhelyettese, a pártbizottságok, a népfront, az idegenforgalmi hivatal, a KISZ munkatársai, muzeológusok, esetenként felkért más szakemberek. Az eredeti elképzelés szerint ritkábban ülésező tanácsadó testület lett volna, de 1966-ban átalakult: Kiss Gyula elnökhelyettes vezetésével szinte hetenként (később két alkalommal) is összeülő 8–10 tagú munkabizottság lett, magában foglalva az építkezést irányító kisebb csapatot. Munkáját háttérből a megyei tanács művelődési osztálya, főként annak közművelődésért felelős osztályvezető helyettese szervezte. Az ülésekről részletes emlékeztető készült, ezeket a múzeum gazdasági-adminisztrációs mindenesé, Sümeghy Valéria fogalmazta. A bizottság munkájának, munkamódszerének, ezzel együtt a falumúzeum létrehozásának részletesebb elemzése helyett célszerű egyik jegyzőkönyvet nagyobb terjedelemben idézni. A többi 35–40 is hasonló tartalmú.

„Jegyzőkönyv

készült a Skanzen bizottság 1967. május 16-án megtartott ülésén. Jelen vannak: Kiss Gyula, a Megyei Tanács VB. elnökhelyettese, Baranyai Sándor, a Művelődési Osztály vezetője, Dr. Sáfár Árpád főelőadó, Zöldág Imre előadó, Kustos Lajos, a Városi Tanács VB. elnöke, Simon Géza, a tervosztály, Németh Lajos a Pénzügyi Osztály részéről, a Tervező Iroda képviselője, Zalavári István mérnök, Csizsár Lajos műsz. ellenőr a Beruházási Iroda részéről, a Göcseji Múzeum képviselői: Dr. Szentmihályi Imre igazgató, Temesvári Andor restaurátor, Szilágyi János művezető és Sümeghy Valéria gazd. ea. Varró Sándor külföldi útja miatt távol.

Kiss Gyula: Üdvözlö a megjelenteket és kéri, hogy a legfontosabb problémákat még az ő jelenlétében mondják el. A TEFU vállalta, hogy az összes szükséges földet odaszállítja a területre.

Szilágyi János: Téglagyár is szállítja a megígért töltésanyagot.

Sáfár Árpád: a ramocsai gémeskút tulajdonosától hoztam egy nyilatkozatot, mely szerint 250 Ft-ért bármikor el lehet hozni. A Herceg-féle házhoz szükséges építési engedélyt is sikerült megszerezni. Szentmihályi Imre: Átadja az épület alapozásokkal kapcsolatos néprajzi szempontokat tartalmazó feljegyzést Zalavári és Kiss elvtársaknak. A tervező irodával az alapozással kapcsolatos problémák tisztázása megtörtént, most ennek alapján folytatódhatnak az alapozások. A múlt

heti tárgyaláson, melyen nem voltam jelen, döntés született a csödei harangláb, a hahóti gémeskút és galambdúc ügyében, mely ellenkezik a szakmai követelményekkel. Csödén én már kötöttem egy előnyös megállapodást a plébánossal, mely szerint az eredetit beszállítanánk és helyette fából egy másikat készítenénk. Ez a legolcsóbb megoldás. A galambdúccal és a gémeskúttal is ez a helyzet, hogy feltétlenül az eredetit kell beszállítani, és semmi esetre sem lehet két gémeskútból összeállítani. A helyszínen kell mindenütt tisztázni a lehetőségeket, megállapítani a pontos méreteket és tárgyalni a tulajdonosokkal. Ezért kérnénk holnapra biztosítani egy kocsit, mellyel Csödére, Budafára, Hahótra vásárlások miatt, Zalalövőre és Bakra az elindítandó építkezések ügyében kellene menni.

Kiss Gyula: Egyszer már megnézték ezeket az objektumokat, most miért van szükség kocsira? Ha csak Szentmihályi és Temesvári elvtársak mennek, akkor menjenek motorkerékpárral. Figyelmezteti Szentmihályi Imrét, hogy ő akadályozza a munkát, nem pedig a Beruházási Iroda, ez rovására megy a Skanzen fejlődésének. Próbáljon meg a társadalmi szervekkel együtt működni, akik az építkezésnél segítő partnerek.

Szentmihályi Imre: Kéri a bizottságot, hogy vitás kérdésekben döntés előtt a múzeum véleményét is hallgassák meg, különös tekintettel a szakmai problémákra. Kiss elvtárs véleményét igazságtalannak tartom, mivel a skanzen szívügyem, s éppen ezért sokkal többet tettem és teszek érte, mint ami kötelességem lenne. Elismerést nem várok, csupán tárgyilagos értékelést. Ha nincsenek megelégedve a munkámmal, akkor fegyelmi vizsgálatot kérek magam ellen, de a Néprajzi Múzeum és a Művelődésügyi Minisztérium szakembereinek bevonásával.

Kiss Gyula: Azt egyelőre a vb. dönti el, hogy hogyan folytatja le a fegyelmi vizsgálatot.

Szentmihályi Imre: Korábban kaptam a Beruházási Irodától egy levelet, hogy közöljem: milyen objektumokat lehet megvásárolni. Megadtam a kért adatokat, s mivel nem sikerült a vásárlásuk, azért ajánlottam fel, hogy ismételten kimegyek a községekbe és megkísérlem a megegyezést a tulajdonosokkal. Az eredeti galambdúcokat kell feltétlenül behozni, mert ez a szakmai követelmény, és meg kell egyezni a tulajdonossal, hogy helyette újat állítunk neki. Gémeskutat Hahótról vagy Ramocsáról lehet behozni, de műszaki szempontból egyik sem kifogástalan. Viszont a mi esetünkben a néprajzi szempont a döntő. Semmi sem indokolja a fenti esetekben, hogy az eredetiek helyett másolatokat építsünk. Véleményem szerint azonban fontosabb a nagy épületek felépítése, és a munka meggyorsításához kérem Kiss elvtárs segítségét. A kisebb objektumokat menet közben megszerezhetjük.

Temesvári Andor: Mint már a múltkor is mondtam, hogy ha a gémeskút kávájának a profilja van is meg, akkor már be lehet hozni és itt ki kell pótolni. Kiss Gyula: Ki jelölte ki ezeket az objektumokat megvásárlásra?

Szentmihályi Imre: A programtervbe is be lettek állítva ezek a létesítmények és azt a szakemberek jóváhagyták. Azonban már évek teltek el azóta és természetesen, hogy az állaguk tovább romlott. Minden épület mellé egy másik hasonló is meg lett jelölve, hogy ha az eredetileg tervezettet nem sikerült behozni, akkor legyen választék helyette. Ezeket az objektumokat a programterv alapján én jelöltem ki, hogy meg lehessen vásárolni.

Simon Géza: Varró elvtárs volt kint Hahóton és műszaki szemmel nézte meg a kijelölt létesítményeket. Azért javasolta, hogy újat készítsenek helyette, mert látta, hogy milyen rossz állapotban vannak.

Szentmihályi Imre: Kérem Kiss elvtársat és a bizottságot, hogy az egyes munkaköröket élesen határolják el egymástól, és a szakmai, néprajzi problémákban bizottsági döntés ne történjen a szakmailag felelős néprajzos meghallgatása nélkül. Az előző ülésen – mikor pl. Budapestre kellett mennem – sajnós, ez történt.

Kiss Gyula: Én megvédem Varró elvtársat a távollétében, mert ő csak azt tette, amit Te mondtál.

Zalavári István: Varró elvtárs azért mondta, hogy csináljunk újat, mert a galambdúcot a tulajdonos nem akarta odaadni, a gémeskút viszont rossz állapotban van.

Kiss Gyula: Nem engedélyezek újabb kutatást. Ketten is megnézték már azokat a létesítményeket. Kérem Szentmihályi elvtársat, hogy nyilatkozzon, melyik objektumot hozzuk be. Senki sem vonta kétségbe Szentmihályi elvtárs szakmai tudását, és az ilyen vonatkozású dolgokba a bizottság tagjai nem is szólnak bele. Azonban azt is el kell mondanom, hogy nem vagyunk megelégedve a munkáddal. Szükséges az apróbb objektumoknak a nagyokkal történő párhuzamos betelepítése.

Zalavári István: Azok is nagyon mutatnak és feltétlenül szükségesek. Szentmihályi Imre: Holnap kimegyek az érintett községekbe, megnézem, hogy milyen állapotban vannak ezek a létesítmények és véleményt mondok. Az az építkezéseknél az akadály, hogy üzemek és vállalatok nem jönnek a megjelölt és általuk megígért határidőre. Az OM (Olajipari Múzeum – NJ) képviselőivel közösen tartott megbeszélésen a bizottság elfogadta a javaslatot, hogy a Mesterházi ingatlan kisajátítása után a terület az övék legyen. A skanzen és a vasútvonal közti terület a skanzennek kell, tartalékterületként. Nem helyes, ha oda építeni akarnak. Az olajosokén – igényük szerint a skanzentől Ny-ra eső rész legyen.

Kiss Gyula: Nem is akarnak oda építeni, csak a panoráma és a rálátás miatt van szükség annak a háznak az eltüntetésére.

Szentmihályi Imre: A bizottság határozata alapján újabban a Beruházási Iroda köti meg a szerződéseket a dolgozókkal. Vannak azonban olyan alkalmazottak, akik munkájával szemben támasztott szakmai követelményeket feltétlenül bele kell venni a szerződésbe, (Kaczor Lászlónál a különféle zsuppolási módok.) Ezért kérném, hogy ilyen esetekben a múzeumot is kérdezzék meg előzetesen, mivel különben szakmai és pénzügyi problémák adódhatnak. Nem tudom azt sem, hogy Varró elvtárs Szilágyi János művezetővel miért akar új szerződést kötni, amikor a jelenlegi szerződésben minden olyan tételt bevettem, amelyet ő javasolt.

Kiss Gyula: A Beruházási Irodát a VB. bízta meg, hogy az anyagi és műszaki problémákat ők oldják meg. Varró és Németh elvtársak a felelősek a pénzügyi helyességért. Az OMF felé is az iroda számoljon el. A zsuppolót ki kell vinni a helyszínre és megmutatni neki a jellegzetes fedési módokat.

Szentmihályi Imre: A bontási periódus után most egy nagy ütemű és gyorsított építési periódust kell megkezdni, de minél előbb. Ezt május elejére ütemeztük, de a vállalatok nem jönnek. Gazdát kérek keresni a zalatárnoki és nemesbetéti pincék áttelepítésére ...

Temesvári Andor: Kérem Csiszár elvtársat, hogy vizsgálja felül az építési naplót és ellenőrizze a bejegyzések helyességét. Kustos elvtársat arra kéri, hogy ha lehet, öntözőkocsival küldjön vizet az alapok elárasztásához.

A lángmentesítéshez a szükséges vegyszereket megrendeltem. Két kiselejtezett fürdőkád kellene a zsúpkévek vegyszerezéséhez.

Kiss Gyula: meg kell nézni a MÉH telepen vagy az Építőipari Vállalatnál. Én sem tudok mindent megszerezni és elintézni. A legkönnyebb engem felhívni vagy megkérni, hogy ezt és ezt intézzem el. Szentmihályi elvtárs is ezt csinálja, azonban amikor a segítséget megszerzem, a társszervekkel nem tud kijönni, és ezért nem lehet azon csodálkozni, hogy azok nem akarnak eljönni dolgozni. Mivel a szóban forgó létesítményeket feltétlenül meg kell nézni, a Művelődési Osztály még egyszer utoljára adjon kocsit. ... A honvédségtől a katonák már hét végén jönnek. A szükséges diáklétszámot két nappal előbb be kell jelenteni Baranyai elvtársnak. A TEFU kocsikat most kell kihasználni a földszállításra, mert később már a terménybetakarítás miatt nem lesz kocsik. ...

Szilágyi János: Amíg én azt nem mondom, hogy elég, minden nap jöhet 20 diák. Kiss Gyula: Kotun elvtárs utasította a zalalövői és a baki állami gazdaságokat, hogy az embereket küldjék. Ha az andráshi-

daiak is jönnek, akkor kérném, hogy nekem szóljanak.

Szilágyi János: Kéri, hogy az éjjeliőrnek engedje a bizottság lekaszálni a fűvet ...

Kiss Gyula: Kaczor László kaszálja le a fűvet. Megígéri, hogy a két pincének szerez gazdát. A kiállítási épületből az idén nem lesz semmi, nincs rá fedezet, de a Beruházási Iroda rendelje meg a terveket.

(Ezután még hosszabb vitát rögzít a jegyzőkönyv a néprajzos felelősségéről, a jogkörökről, a kocsis beosztásáról, hogy ki menjen Hahótra a gémeskutat megnézni, a Mesterházi ingatlanon a fák kivágásáról stb.)

Kiss Gyula az ülés végén több intézménnyel beszélt telefonon, az olajosok adnak ácsot. A szentgyörgyvölgyi tanács holnap ad választ, hogy hol van a keresett harang.

K. m. f. Sümeghy Valéria jkv.“

1967. február 20-án a következők vettek részt a bizottság ülésén: Kiss Gyula, a Megyei Tanács elnökhelyettese, Erdélyi Zoltán, a Néprajzi Múzeum munkatársa, Füzes Endre, a Művelődési Minisztérium főelőadója, Igaz Mária, a TIT Országos Központjának munkatársa (ő Ortutay Gyula, a TIT akkori elnöke képviselőként), Baranyai Sándor, a MT Művelődési Osztályának vezetője, Németh József osztályvezető helyettes, Dr. Sáfár Árpád főelőadó, Gombos Vilmosné, a MT. Pénzügyi Osztályának munkatársa, Simon Géza, a MT. Tervező Osztályának főelőadója, Kustos Lajos, a Városi Tanács elnökhelyettese, Varró Sándor, a beruházási iroda főmérnöke, Csiszár Lajos műszaki ellenőr, Dr. Szentmihályi Imre múzeumigazgató, Temesvári Andor restaurátor és Sümeghy Valéria gazdasági előadó, egyúttal a jegyzőkönyv vezetője.

Csak ilyen részletekbe menő, sok embert, számos intézményt megmozgató munkával és szervezéssel lehetett elérni, hogy a Falumúzeum kevés pénzből és másutt nem tapasztalt rövid idő alatt felépüljön. Négy évtized után már könnyű megítélni, hogy jó néhány akkori, sok érvelést felsorakoztató, sok ütközést kiváltó szakmainak tűnő ügy lényegében jelentéktelenné vált. Például a vitatott gémeskút végül nem került be (egyébként is Hahót Göcsejen kívül volt, mint ahogy a bodonkút is Baktól keletre, a soholári erdőben), a helyette beszállított kút elemei költséges pótlásokkal és restaurálással is rég elpusztultak, helyettük már a harmadik másolat látható.

Az elvégzett nagyobb munkák:

1963: Erdemi, látványos tevékenységre nem kerülhetett sor, az előkészítés fél esztendeje volt. Megkezdődött a vízimalom helyreállítása.

1964: Megtörtént a terület kisajátítása, bekerítése, elkészült a Zala ágon a szigetre vezető híd. Barabás

Jenő, Szentmihályi Imre és Tóth János befejezték az előtervet, megalakult a Skanzen Bizottság.

1965: Június végére elkészült a tudományos programterv, ennek birtokában megkezdődtek az épületvá-sárlások. Őszre befejeződött a malom helyreállítása.

1966: Megkezdődött a terület feltöltése, a tereprendezés, elkészült a felvonulási épület. Felépült három lakóház, egy pajta, két kamra, a pálinkafőző kunyhó. A DÉDÁSZ áthelyezte a magasfeszültségű villanyvezetékét.

1967: 8 nagyobb és 4 kisebb épület bontása, beszállítása történt meg, elkészült összesen 13 építmény. Augusztusban a még be nem rendezett épületek egy hétig látogathatók voltak. Ennek az előzetes, részleges nyitáshoz két oka volt. Egyrészt alkalmas, lehetőséget kívánt teremteni arra, hogy a meghívott szakemberek megtekinthessék az eddig végzett munkákat, hogy tanácsaik, javaslataik hasznosításával lehessen folytatni a munkát. Másrészt a közvélemény, sőt a vezetők egy része számára is igazolni kellett a készülő múzeum létét, ezzel további támogatást elősegíteni.

1968: Öt nagyobb és kilenc kisebb építmény készült el, nagyobb részük immár berendezetten. A berendezés részletes tervét 1968. június 28-án alakították ki Zalaegerszegen, K. Csilléry Klára, Kerecsényi Edit és Szentmihályi Imre. Ugyanők abban állapodtak meg, hogy a kerámia anyag kiválogatására Kresz Máriaát kéri fel. A megbeszélésen a megállapodást jegyzőkönyvbe is foglalták, az ott meghatározott terv szerint történt a bútorozás, s lényegében ez az állapot maradt fenn majd négy évtizedig. (Minimális változtatásokkal, amely általában némi szegényedést jelentett a tárgyak romlása, néha elveszése miatt.)

Az év nyarán az iskolák, más művelődési intézmények bevonásával nagyobb arányú gyűjtési akció indult az elegendő berendezési tárgy, bútor stb. biztosítására. A tárgyak kiválasztásában, a berendezésben nagy segítséget nyújtott Kerecsényi Edit nagykanizsai múzeumigazgató és néhány frissen végzett néprajzos, köztük Bíró Friderika.

A Falumúzeum 1968. augusztus 19-én nyílt meg. A Ruhagyártól indult közel 200 népi táncos menettánc vezetője a közönség egy részét a helyszínre, ahol megjelent Kisházi Ödön, az Elnöki Tanács helyettes elnöke. Megnyitót Molnár János művelődési miniszterhelyettes mondott. Utána Balassa Iván avatta fel a három jeles zalai néprajzkutatót: Plander Ferenc, Bellosics Bálint és Gönczi Ferenc emlékének megörökítő táblát a malom falán. A megnyitót fonási, szövési, hímző, faragó, valamint cséplési bemutató, folklór műsor tette látványosabbá.

5. A létrehozók

Mivel a Göcseji Múzeum alig rendelkezett megfelelő szervezeti és gazdasági erővel, a falumúzeum létrehozása csak szokatlanul széles körű, ma már alig érthető összefogás eredményeként jöhetett létre. Ez indokolja, hogy megörökítsük azon nevét, akik az ügyért a legtöbbet tették. Jól tudva, hogy négy évtized távolából már a számbavétel nem lehet teljes.

A szabadtéri néprajzi múzeum gondolatát a Zala megyei vezetők közül elsőként kétségkívül Hadnagy László elnökhelyettes karolta fel, s nagy szerepe volt az ügy elindításában. A gondolatot minisztériumi munkája közben is pártolta. Noha már a tényleges építést nem érte meg, utódai számára nehezen kikerülhető teendőül hagyta. Utóda, Kiss Gyula szerepéről többször volt szó, nélküle a gyűjtemény biztosan nem vagy csak jóval később épült volna meg.

Barabás Jenő, Szentmihályi Imre és Tóth János érdeme a tudományos terv elkészítése. Tóth ekkortájt ment nyugdíjba az Építésügyi Minisztériumból, de magával hozta nemcsak szakmai tekintélyét, hanem hivatali kapcsolatainak súlyát is. Emlékeim szerint Barabás Jenő a közvetlen munkában kisebb szerepet vállalt, de a tudományos terv kidolgozásában meghatározó része volt. Barabás ekkor egyetemi docens, egyúttal a MTA. Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársa is. 1966-ban rendeztük Zalaegerszegen a Nevezetes zalaiai című kiállítást, itt az ő munkásságát is bemutattuk, a megye vezetőinek meghívott vendége volt, a kapcsolatos televíziós műsorban is szerepelt, mindez helyi szakmai tekintélyét is megnövelte.

Szentmihályi Imrét – azon túl, hogy diákkora óta figyelemmel kísérte Göcsej népi építészetét, arról felbecsülhetetlen értékű dokumentációt gyűjtött össze – Tóth János ügybuzgalma tette a gondolat hívévé. Noha az induláskor a nehézségeket látva (érthetően) megrettent, szakértelmével, szívós makacsságával, fél évtizednyi megfeszített munkájával múlhatatlan érdemeket szerzett. Nevét méltán őrzi emléktábla az intézmény falán.

Temesvári Andor a nagykanizsai múzeum restaurátoraként került kapcsolatba az építéssel, két éven keresztül több ember munkáját végezve dolgozott. (Szó szerint értendő, mivel mindvégig a malomszobában lakott, munkaidőt nem ismerve.) Nem állt rendelkezésre kellő tapasztalat, sok mindent elsőként alkalmazott, jobbra ő dolgozta ki a konzerválási eljárást is. 1967-től egyéb feladatokat – szervezés, fotózás, dokumentálás stb. – is vállalt. Erre alkalmassá tette sokoldalú érdeklődése, jó kapcsolatteremtő készsége.

Sümeghy Valéria 1966-tól a gazdasági ügyeket intézte. Kezdő munkatársként került az intézménybe, ennek ellenére nagyon hamar képes volt a hatékony

munkára. Az anyagi források bizonytalansága miatt a gazdasági ügyintézés sok rugalmasságot, esetenként kockázatvállalást is jelentett. Jól hasznosította kiváló tárgyalási készségét, erre azért is gyakran szükség volt, mert az igazgató merev stílusa miatt keletkezett feszültségeket fel kellett oldani.

Hosszú ideig a múzeum alkalmazásában állt Szilágyi János kőműves, aki az építkezés idején – egy ideig még utána is – a szakipari munkák egyik legfontosabb szereplője volt. Nemcsak fizikai munkát végzett, a művezetői teendőket is ellátta.

A Megyei Tanács Művelődési Osztályának munkatársaira sok feladat jutott. Nem volt még megyei múzeumi igazgatóság, a másutt ez időben már a szervezetre háruló teendőket is jórészt ők intézték. (E sorok írója akkor az osztály közművelődési ügyekben illetékes helyettes vezetője lévén, napi kötelezettségként foglalkozott a múzeummal. Az osztály hivatali lehetőségei, jó városi, megyei és országos kapcsolatai révén tudott hatékonyan közreműködni.) A diákok akkor társadalminak nevezett munkáját főleg Baranyai Sándor, a művelődési osztály vezetője, Kékesy Antal iskolai csoportvezető és Vadvári Tibor középiskolai előadó szervezte. A terület kisajátítását, a beszállított épületek vásárlását dr. Sáfár Árpád főelőadó intézte.

A műszaki teendők fő felelősei a tanács terveysztályának, illetve tervező, beruházási vállalatának munkatársai, Varró Sándor, Szerdahelyi Károly és Zalavári István mérnökök voltak. Mindhárman nem tehernek, kötelességnek érezték a létrehozást, hanem szívügyüknek is. Ugyancsak köszönet illeti Szalay Lászlót, a városi tanács, Csiszár Lajost, a beruházási iroda mérnökeit. A pénzügyek intézését Pirocska Ernő, a megyei tanács pénzügyi osztályának vezetője és Gombos Vilmosné előadó, valamint Markos Alfréd, a városi tanács pénzügyi előadója tették gördülékenyebbé.

Az állami gazdaságok akkor működő egyik szervezetének, a területi igazgatóságnak Keszthelyen dolgozó vezetője, Kotun Károly szervezte az általa irányított intézmények közreműködését, főleg az épületek bontásában, szállításában. Rendkívül sok munkát vállaltak az olajipari vállalatok, különösen Tóth Ferenc, akkor a gellénházi vállalat vezetője, ezzel együtt a Magyar Olajipari Múzeum létrehozója, később igazgatója. Az Állami Építőipari Vállalat élén akkor állott Király Lajosnak, a Tanácsi Építőipari Vállalat igazgatójának, Bényi Imrének is köszönettel tartozik a múzeum. Sok akadályt segítettek elhárítani a Zalaegerszegi Városi Tanács vezetői, Nátrán János elnök, majd 1965-től Kustos Lajos, aki két évig elnökhelyettesként, majd 1967-től elnökként állt az ügy mellé. Mindvégig sokat segített az ipari tanulóiskola. Ebben különösen kiemelkedő volt Bejczy László szakoktató tevékenysége. A bontásban, építésben közreműködő vállalatok közül

az emlékezeten kívül több feljegyzés is őrzi a MESZÖV, az Erdőgazdaság, a Kerámia és Betonárui Vállalat, a honvédség néhány Zalaegerszegen állomásozó egysége, több állami gazdaság nevét. A fizikai munkát végző szakemberek közül Béres Ferenc, Kaczor László, Tamás István, Komáromi János végzett kiemelkedő munkát. Utóbbi az intézmény megnyitása után még két évtizedig, nyugdíjazásáig állt a múzeum szolgálatában.

A tapasztalatok szükségése, a gyakorlott kivitelező apparátus hiánya, a sok jó szándékú, de a kellő hozzáértés híján lévő közreműködő miatt fokozottabban vetődött fel a szakszerűség biztosításának igénye. Ebben nagy segítséget jelentett egyrészt Szentmihályi Imre makacs aggályoskodása, másrészt Barabás Jenő és Tóth János tekintélye. Füzes Endre akkor a Művelődési Minisztérium Múzeumi Osztályának munkatársaként dolgozott. Néprajzos volt, Baranyában már múzeumi gyakorlatot is szerzett. Jól tudta hasznosítani egyrészt osztálya hivatali súlyát, másrészt saját szakavatottságát. A minisztérium adta háttere, oldott, kompromisszumokra képes tárgyalási stílusa, humora révén sikeresen közvetített a Kiss Gyula képviselte, inkább csak a határidőkre ügyelő, átmeneti megoldásokkal is megelégedő, sokszor agresszív álláspontja és Szentmihályi Imrének a szakmát képviselő nézetei között.

Nagyon jelentősek voltak azok a konzultációk, melyekre Zalaegerszegen vagy a Néprajzi Múzeumban került sor több alkalommal is. Egy részük megálapításait jegyzőkönyvek is őrzik. Néhány példa:

1966. október 13-án a Néprajzi Múzeumban Bodrogi Tibor főigazgató, Szolnoky Lajos főigazgató helyettes, Tóth János és Szentmihályi Imre két épület rekonstrukciójának tudományos elveiben, 1967. január 10-én Bodrogi Tibor, Szolnoky Lajos, Kodolányi János, Erdélyi Zoltán, Cseh István, Mendele Ferenc (utóbbiak az OMF mérnökei), valamint Szentmihályi Imre és Tóth János ugyancsak több épület rekonstrukciójának módjáról döntöttek. (A kiviteli munkák alapjául az a tanulmány szolgált, melyet Cseh István, az OMF főmérnöke készített még 1966-ban.) 1967. augusztus 15–16-án Zalaegerszegen Balassa Iván, Király Péter és Erdélyi Zoltán rögzítették álláspontjukat az eddig elkészült épületekről és fogalmazták meg további javaslatukat. 1968. február 16-án a következő hónapok teendőikben állapodott meg Barabás Jenő, Erdélyi Zoltán, Füzes Endre, Kodolányi János, Mendele Ferenc, Németh József, Szentmihályi Imre, Szolnoky Lajos, Takács Lajos és Tóth János. 1968. június 20-án Zalaegerszegen Szentmihályi Imre, Temesvári Andor, Szabó Zoltán vegyész, Selmeczi István restaurátor, Némethy Endre, a Központi Múzeumi Igazgatóság osztályvezetője a tetők lángmentesi-

téséről tanácskozott. 1968. június 20-án K. Csilléry Klára, Kerecsényi Edit és Szentmihályi Imre az épületek berendezésének módját rögzítették.

6. A megnyitás óta

1972-ig folytak a kisebb pótlások, rekonstrukciók, az építés ténylegesen ekkor fejeződött be. (Kástu rekonstrukciója, házormok elhelyezése, ezzel együtt a budafai harangláb áthelyezése, olajütő épülete és szerkezetének pótlása, kálócfa ház istállójának felépítése).

Több terv is készült a továbbfejlesztésre, ezek megvalósítására azonban hosszú ideig nem került sor. 1975-ben ugyan Szentmihályi Imre szorgalmazására elkezdődött a tervben nem szereplő további két pince betelepítése, alapjaik is elkészültek. A felépítés azonban már elmaradt. Egyrészt azért, mert lényegesen új típusú nem gazdagították volna a képet, másrészt mivel erre az időre a megnőtt hatókörű és megerősödött munkatársi gárdájú múzeum anyagi és szellemi erőit is teljesen lekötötte a birtokba vett múzeumépületek (zalaegerszegi, nagykanizsai,) rekonstrukciója, a raktárak kialakítása, az időszakos és állandó kiállítások létrehozása. 1978-tól a keszthelyi Balatoni Múzeum is a zalai szervezet részévé vált, elkerülhetetlen volt a teljesen leromlott épület felújítása, ezután ott is állandó kiállítás készítése.

Növelte a Göcseji Falumúzeum jelentőségét, hogy 1969-ben szomszédságában megnyílt a Magyar Olajipari Múzeum. Akkoriban sok vita folyt arról, hogy célszerű-e a néprajzi kiállítással határosan egy technikatörténeti múzeum létrehozása, nem zavarja-e a látványt. Akkor is azt bizonygattam, ma is azt gondolom, hogy nem. Azért sem, mert egyrészt 70 esztendeje a göcseji házak közelében emelkedtek e fűrotornyok, s a régi életforma szétrobbantásához a kőolajtermelés is hozzájárult. Négy évtizede a két intézmény békésen megfér egymás mellett, a látogatók ma is közös bejáraton áthaladva nézhetik meg mindkettőt. Sajnos, a zalai kőolajtermelés is jórészt már csak a múlt emléke.

1974-ig még az építés idejéből fennmaradt 15–16 négyzetméteres csúf bódé szolgált pénztáru, az örök melegedő helyéül. Ezt egy elemes faházra sikerült felváltani, melyhez 1980 után egy kis téglatoldalék is került. (A közönségfogadó épület csak 1996-ban készült el.)

Az is hamarosan kiderült, hogy a tervezettnél jóval több gondot okoz a fenntartás. Már 1970-ben a malom faanyagát a gyorsan pusztító könnyező gomba támadta meg, csak Temesvári Andor szakértelme és megfeszített munkája mentette meg az épületet. Az 1970-es évek végére a Zala holt ága elmoszáródott, a halak is kipusztultak, a víz bűzössé vált. A megoldást az tette lehetővé, hogy Villányi Miklós akkor pénzügyi-

miniszter-helyettes egy érettségi találkozó alkalmából megígérte, hogy segít. A múzeumnak nem, csak a vízügyi alaphoz tudott pénzt utalni, s a Zalarét vízügyi rendezése ürügyén sikerült a medret kitisztítani, a víz pótlására a Zala új medréből az andráshidai hídtól kezdődően föld alatti műanyag csővezetéket építeni.

A nyolcvanas évek közepén az eredetileg beépített dréncsővek eltömődtek, a talaj elvizesedett, a talpgerendák korhadni kezdtek. A felkért szakértők azt is szóba hozták, hogy a teljes múzeumot le kellene bontani, a faanyagot konzerválni, s az intézményt új helyen felépíteni. Kiderült, a korhadás fő oka: minden épület szigetelt beton alapon állt ugyan, de ez az alap alacsonyabb volt az udvarok szintjénél, s azokat a néprajzi hitelesség biztosítása érdekében a sározás is eltakarta. Így a szigetelés hatástalan volt, az alsó gerendák korhadni kezdtek. Müller Imre erdőmérnök, faipari igazságügyi szakértő javaslata alapján az udvarok szintjét csökkenteni kellett, az udvarok földjébe korszerű dréncsővek kerültek, a boronafalak alsó részéről le kellett verni a vakolatot, a gerendák kiszárítása után azokat újra kellett konzerválni.¹⁷

Mind több gondot okozott a zsúpolás javítása, cseréje is. 15 év után elkerülhetetlené vált a kerítések megújítása,

Ilyen körülmények között csak jámbor szándék maradt a továbbfejlesztés. (Régi népiskola betelepítése, tűzoltó szerház építése, újabb háztípusok – kéményes, vertfalú, téglából készült, cseréppel fedett stb.) bemutatása is.

1985-ban került a malom falára Tóth János emléktáblája, amely helyett aztán később egy közös tábla készült, amely az intézmény szellemi megteremtőinek, Barabás Jenőnek, Szentmihályi Imrénnek és Tóth Jánosnak az emlékét örökíti meg.

1994 után a múzeum megújult, energikusabb vezetése sikeresen használta ki a pályázati rendszer bevezetésével adódó lehetőségeket. 1996-ban Zalaegerszeg Önkormányzata megépíttette a régóta hiányzó fogadóépületet. Nemcsak kielégíti a korszerű igényeket, hanem esztétikailag is növeli a szabadtéri néprajzi múzeum értékét.

Az évtized végén a megélénkülő politikai kapcsolatok révén vetődött fel, hogy Zalaegerszegen lehetőség lenne a finnugor rokon nyelvű népek építkezését, kultúráját bemutató szabadtéri néprajzi múzeum felépítésére. Ennek révén 1999-ben nyílt meg a hanti ház, majd 2001-ben az új, de szervezetenként a Falumúzeummal egységet alkotó intézmény ünnepélyes nyitására is sor került. A Finnugor Néprajzi Park házai mind rekonstrukciók, szakszerűségüket garantálja, hogy az ottani szakemberek építik fel a Zalaegerszegen előkészített anyagokból. Fokozatosan az eredeti berendezési tárgyak nyelvrokonaink honá-

ban készült hű másolatai is az épületekbe kerültek. Így nemcsak hazánkban, hanem Európában is mindeddig páratlan szabadtéri múzeumi egység jött létre: a magyar néprajzot, a rokon népek lakáskultúráját és a magyar olajipar múltját bemutató kiállítás egymás mellett.

2002-ben elkészült a zalacsébi fatemplom másolata. Zala megyében a 18–19. században még sok faluban boronából összerótt szentegyház állt, ezeket a 19. században jórészt lebontották. (Tudomásom szerint az utolsó az 1930-as években Szentadorjánban – ma Lispeszentadorján falurésze – égett le.) Rómer Flóris az 1860-as években Zalacsében felmért, lerajzolt egy ilyen építményt, ennek alapján kerülhetett sor a rekonstrukcióra. A megvalósításban kiemelkedő szerepe volt az Együtt Zalaegerszegért elnevezésű civil szervezetnek. Ez időben már nem okozott szakmai gondot, hogy az építmény nem eredeti anyagokból készült el, hanem bevallottan rekonstrukció.

Pályázati pénzekből 2003-ban épült fel a szigeten az un. foglalkoztató ház, amely kisebb kiállításoknak, előadásoknak, gyermekfoglalkoztatásoknak ad színteret. Ezzel egy időben az első portán álló pajta egyik felében évenként több alkalommal is kisebb népművészeti kiállítások nyíltak.

2005-ben az intézmény képzőművészeti alkotással is gazdagodott. Ekkor került a bejárat elé Szabolcs Péter Zalaegerszegen élő szobrászművész Öreg pár című, padon ülő, idős parasztházaspárt ábrázoló bronzszobra.

Az örvendetes gyarapodás árnyoldala, hogy 2005 körül újra látványosan romlani kezdett több épület állaga. 2007-ben a torkos pajta már életveszélyessé vált, a kerített ház tetejét hónapokon át fekete fólia fedte zsúp helyett.

1995 után pályázati pénzekből lehetővé váltak a nagyobb érdeklődést kiváltó rendezvények is. (Az intézmény megnyitása óta rendezett munkabemutatókat, folklór előadásokat, népi színjátékokat, de ezeket nem tudta rendszeressé tenni, s különösen nem volt mód nagyobb létszámú közönséget vonzó programokra. Nemcsak anyagi okokból, hanem azért is, mert a fogadó épület elkészülte előtt eléfogadható véccé sem volt a területen.) Pár éve nagyméretű rendezvényátor is növeli az előadások biztonságát, a nézők kényelmét.

A 2008-ban a következő nagyobb események szerepelnek a tervben:

- április 25–27: V. Zalaegerszegi Országos Fazekas-Keramikus Találkozó és Fesztivál
- július 7–8: IV. Mura-menti Népek Hagyományőrző Fesztiválja
- július 27: VIII. Egerszegi Búcsú
- augusztus 20: VIII. Kenyérfesztivál és Nemzetközi Néptánc Gála

szeptember 27: III. Szüreti Vigadalom
 november 8: III. Márton-napi vigasságok
 november 29: III. Zalai Disznótoros
 Pajtakiállítások:
 április 25: Népi fazekasság
 június 6-tól: Szlovéniai népművészek
 augusztus 21-től: Illés Gyula szövő és Balogh Mihály
 fafaragó népi iparművészek.
 Fotókiállítás a foglalkoztató házban:
 április 4-től: Kockaháztól a családi házig
 augusztus 20-tól: A Göcseji Falumúzeum képekben és
 történetekben.

7. Amit másként is lehetett volna

E sorok írója nem néprajzos, de több, mint négy évtizedes tanúként megkockáztathat néhány megjegyzést.

A/ Talán célszerűbb lenne, ha a falumúzeum nem a 19. század végi falu statikus képének bemutatására törekedne, hanem a változás érzékeltetésére is (Kéményes, döngölt és téglafalu, cseréppel fedett házak is.)

B/ Nagyobb bátorsággal lehetett volna újra cserélni a korhadat faelemeket. Akkortájt a magyar muzeológia is jobban bízott az újdonságnak számító műanyagokban, a korszerű vegyszerekben: „A mai konzerválási technika nemcsak a további korhadást szünteti meg, hanem a már korhadat részeket is nagymértékben szilárdítja” – írta Balassa M. Iván.¹⁸ Még a zalaegerszegi intézmény megnyitása után is az országos múzeum építői közt tudományos folyóiratban vita folyt arról, hogy hány százalék új elemet használtak fel az első tájegység valamelyik épületéhez. Hogy mennyire megváltozott a gyakorlat, annak igazolásául érdemes belelapoznunk a minket jobban érdeklő Nyugat-Dunántúli tájegység építési beszámolójába: Iklódbördöcei torkospajta: „... szinte teljesen új anyagból kellett újjáépítenünk. A rekonstrukciót az elkorhadat, illetve beépítésre már egyáltalán nem használható épületelemek, a felmérési és bontási dokumentáció alapján készítettük el. ...“

Vöcköndi lakóház: „... eredeti faanyaga szintén igen rossz állapotban érte meg az újjáépítést, így minden egyes épületelemét új anyagból kellett elkészíteni. Az eredeti anyagból csupán egyet tudtunk megmenteni és beépíteni: a tornác kitaposott gerendáját.“

Rédicsi lakóház: „Az épület egyharmad részét tudtuk csak eredeti anyagból felépíteni.“

Kondorfai lakóház: „Az 1826-ban épült lakóházat szinte teljesen új anyagból építettük fel.“¹⁹

Célszerűbb lett volna Zalaegerszegen is a nagyon korhadtak helyett bátrabban beépíteni az új gerendákat is. A nagy gonddal elvégzett restaurálás ellenére egy részük 20-30 év múlva tönkrement, azokat újakkal kellett pótolni. (Pléhkrisztus a keresztfával, az idézett jegyzőkönyvben is sokat vitatott gémeskút, a pálinkafőző kunyhó talpgerendája stb.)

C/ Szentendre gyakorlata igazolja, hogy az épületek berendezését is újra kell gondolni. Nemcsak a szegény és a gazdagabb paraszti lakáskultúrát lehet bemutatni, hanem arra is törekedni kell, hogy az intézmény az emberi élet fordulóit, a különböző munkákat, ünnepeket is jobban érzékeltesse.

D/ Ami négy évtizede jelen volt, mára már múlttá öregedett. Mind gyakrabban vetődik fel, hogy ez a szabadtéri múzeum sem adja a régi falu teljes képét. Nemcsak a már említett vert- vagy téglafalú, kéményes, 19. század végi épületek hiányát érezzük. Nemcsak a régóta tervezett falusi kocsmát, boltot, iskolát látnánk szívesen. A következő nemzedéknek az 1950–1970 között épült sátor tetős családi házak is a múltat jelentik. Ezeknek nemcsak a berendezését cserélték ki, hanem többségüket át is építették: megtoldták, emelettel növelték, válaszfalait áthelyezték stb. Ma már ez is a múlt, ez is múzeumi témává vált. Ezt igazolja, hogy a foglalkoztató házban 2008. április 4-én nyílt meg a nagyatádi múzeum A kockaháztól a lakásig című vendégkiállítása, s a Göcseji Múzeum is arra készül, hogy nagyobb kiállításon mutassa be az 1960-as évek lakáskultúráját, életmódját.

Jegyzetek:

1993-ban, a múzeumigazgatás gondjaitól megszabadulva, Göcseji Falumúzeum létrehozásának 35. évfordulójára készülve, összegyűjtöttem az építéssel kapcsolatos dokumentumok egy részének másolatát, ezt kiegészítettem a létrehozás történetjének összefoglalásával. Az így létrejött kéziratot Göcseji Falumúzeum története címmel elhelyeztem a Göcseji Múzeum adattárában. (1640–93. sz.) Jelen dolgozat erre támaszkodik, a hivatkozás nélkül idézett jegyzőkönyvek, jelentések kivétel nélkül a fenti adattári egységre alapulnak.

Az épületek bontásának Szentmihályi Imre által készített részletes dokumentációja ugyancsak a múzeum adattárában található, a fotótárban pedig több száz fénykép az építés különböző munkáiról. Többségük Szentmihályi Imre, kisebbik hányaduk Temesvári Andor felvétele.

A jegyzetekben csak az adattárban nem található forrásokat jelölöm. Saját emlékeim kiegészítésében, pontosításában Sümeghy Valéria segített.

- ¹ Jankó János: Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja. Bp. 1897.
- ² Viski Károly: A magyar skansen Magyar Szemle 1931. 3. sz.
- ³ Vargha László: A magyar skansen Eth. 1937. 4.
- ⁴ Gőnyey Sándor: A tenyészállatvásár néprajzi tanulságai Népr. Ért. 1939. 1.
- ⁵ Vasi Szemle 1939. 150–161.
- ⁶ Mindkét terv a Göcseji Múzeum történeti gyűjteményében. 2008-ban egyik változat a Göcseji Múzeum

állandó kiállításán. GM. T. 95. 13. 174. sz.

- ⁷ A városi képviselőtestület jegyzőkönyvéből. In: Zalaegerszeg Dokumentumok a város történetéből. Zeg. 1985. 326–327. old.
- ⁸ Az intézmény akkori helyzetéről: Németh József: A Göcseji Múzeum története. In. Zalai Múzeum 10. 2001.
- ⁹ Zalai életrajzi kislexikon 3, javított, bővített kiadás Zeg. 2005.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Különnyomatban is. Szombathely 1939.
- ¹³ A kiadásra írásos bizonyítékot nem találtam, mindössze egy, a költségeket engedélyező végrehajtó bizottsági határozatot. Csak saját emlékeimre támaszkodhatom, ui. én intéztem a kiadás ügyeit. (Némileg az én mulasztásom is, hogy a kötetről hiányzik a Zala Megyei Tanács szerepének jelölése.)
- ¹⁴ Zalai életrajzi kislexikon 3. javított, bővített kiadás Zeg. 2005.
- ¹⁵ 296–301. oldal
- ¹⁶ Szabadtéri néprajzi múzeumok Magyarországon. Szerk. Kurucz Albert – Balassa M. Iván – Kecskés Péter. Corvina, 1987. 8–9. o.
- ¹⁷ Müller Imre: A Göcseji Falumúzeum épületeinek faanyagvédelme. Műemlékvédelem, 1988. 2. sz. 122–125.
- ¹⁸ Etnographia, 1969. 125. o.
- ¹⁹ Téka 91' 2. sz. 1–3. o.

Kovács Zsuzsa

A Göcseji Falumúzeum és a magyarországi skanzen mozgalom

1. Bevezetés

A 19. század végén az Ezredéves Országos Kiállításon felépített Néprajzi Faluval komolyabban meginduló skanzen létesítési mozgalom az első világháború miatt eredmények nélkül szakadt meg. Így, a nyugat európai skanzenekhez képest Magyarországon a törekvés csak sokkal később az 1950-es években éled ismét újjá, amikor a budapesti szakmai közönség egyre erőteljesebben szorgalmazza az egész ország népi épített örökségét bemutató fővárosi skanzen létesítését. Közös energiabefektetéssel dolgozik az etnográfus szakma a helyszín kijelölésén, az elméleti és technikai alapelvek kidolgozásán illetve a kormányzat megnyerésén, az építéshez szükséges források biztosítása véget. Az elkötelezett munkát végül siker koronázza, hiszen Szentendrén, a Sztaravoda patak forrása mellett elterülő 55 hektáros területen¹ 1966. június 30-án megindulnak az országos skanzen építési munkái.²

Ezzel egy időben, szintén 1966-ban, egy vidéki kisvárosban is nagy erővel látnak neki a falumúzeum létrehozásának. Az 1960-as években Zalaegerszegen, más történelmi, politikai és szakmai erők motiválták a Göcseji Falumúzeum felépítését, mint az országos skanzenét, az eredmény azonban egyedülálló volt, hiszen a skandináv és a nyugat-európai minták után, Magyarországon legelőször vidéken, nyíltatott meg szabadtéri néprajzi múzeum.

Cikkemben arra vállalkozom, hogy bemutatom, milyen körülmények között jön létre éppen Zalaegerszegen a Göcseji Falumúzeum, milyen helyet foglal el a magyarországi szabadtéri néprajzi múzeumok között? Továbbá kitérek annak elemzésére, hogy mint az első múzeum milyen szakmai irányelvek határozzák meg építését és működését? Hol tartunk ma, milyen irányban fejlődött a múzeum, mi valósult meg a tervekben és mi az, ami még hátravan?

2. A magyarországi skanzenmozgalom

A magyarországi skanzenmozgalom egyfelől a 19. századi országos- és világkiállítások néprajzi díszfaluinak hallatlan népszerűségében, másrészt pedig abban a tudományfejlődési irányzatban gyökerezik, aminek eredményeképpen a 19. század végével egyre jobban differenciálódni kezdenek az egyes szaktudományok. Köztük a muzeológia is, amely ekkor alkotja meg a szabad téren felépített múzeumok szakmai irányelveivel foglalkozó muzeológiai szakágat.³

2.1. Néprajzi panoptikumok az országos- és a világkiállításokon

Paraszti bútorokkal, ruhákkal és használati tárgyakkal berendezett szabadtéri tárlatot először az 1885-ös országos kiállításon láthatott a magyarországi nagyközönség. Hazánk különböző tájegységeiről, összesen 15 élethű, paraszti enteriőrben mutatták be a Kárpát-medencében élő magyarság gazdag viseletét, berendezési tárgyait és háziipari termékeit. A kiállításon a torockói-, bánffyuhunyadi-, békési-, borsodi-, gömöri-magyar; hétfalusi-csángó, aldunai-székely csoportok mellett, az akkori nemzetiségeink: az erdélyi szászok, a szepesi németek, a Hunyad megyei oláhok, tótok, ruténok, szerbek, bolgárok is képviseltették magukat.⁴ A kiállítás végén a berendezett enteriőröket lebontották és az összegyűjtött néprajzi anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményébe leltározták be.

A későbbi világkiállításokon már nemcsak egy-egy paraszti szoba várta a látogatókat, hanem teljesen berendezett épületek. A legszínvonalasabbak ezek közül az 1867-es párizsi és 1873-as bécsi világkiállítás népi épületei voltak. A tárlatokat ugyan nem múzeumi céllal rendezik, mégis a bécsi enteriőrök rendezői fontosnak tartották, hogy a felépített házakat, vagy azok

modelljeit az eredetivel megegyező, hiteles építési technikákat használva készítsék el. A berendezéseknél pedig törekedtek arra, hogy azok használhatóak legyenek, mivel a felépített házakban kézműves bemutatókat tartottak.⁵

Az eddig felsorolt kiállításokat követően, a magyarországi skanzenek legnagyobb hatású előzményének az Ezredéves Országos Kiállításon felépített Néprajzi Falu tekinthető, amely Jankó János tudományos- és szervező munkájának volt köszönhető. A Millenniumra felépített Néprajzi Faluban az előző kiállítások sikeréből és tapasztalataiból táplálkozva összesen 22 vármegyéből 24 portán mutatták be a magyarság és a nemzetiségek paraszti kultúráját. Az elkészült portákkal, a berendezett enteriőrökkel és a felöltöztetett bábukkal az adott területre jellemző típust akarták ábrázolni. Jankó János a típusok megállapításához kitartó néprajzi terepmunkát végzett. A hatalmas munkával megépített Néprajzi Falu a korábbi világhiállítások épületeihez és enteriőrjeihez hasonlóan a tárlat végén lebontásra volt ítélve. A szabadtéri tárlat szerencsére mégsem tűnt el nyomok nélkül, hiszen az összegyűjtött tárgyak a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményébe kerültek, Jankó pedig a Néprajzi Faluról írott könyvében dokumentálta munkáját. Ebben a műben részletesen nyilatkozik néprajzi alapvetéseiről, majd a kiállítás minden portáját aprólékosan mutatja be.

A Néprajzi Falu szakmai célja a magyar ház típusainak bemutatása volt, amelyhez szükség volt az adott területen tipikusnak vélt forma kiválasztására. A következőképpen nyilatkozik Jankó terepmunkájáról:

„Ha egy faluba megérkeztem, feladatom három volt: a ház részleteit, a berendezés tervét és tárgyait s a ruházatot külön-külön megállapítanom. A háztípust természetesen igen ritkán találhatjuk meg egyetlen házban; ha a falak régiek, a tető új, ha a régi kémény leég, újat, más formát építenek helyette, ha a család gyarapodik, toldalék épületekkel egészítik ki a házat, ha a kapu elkorhad és kidül, az új már nem áll olyan hatalmas gerendából, mert kipusztul az erdő és így tovább. Egyenként kellett tehát vizsgálnom a típust alkotó jelleget s azokból összeállítani az ősi típust, a melyik abban a faluban egykor kizárólagosan uralkodott. Olykor a régi típus egészen eltűnt már, csak egyes részletei maradtak fenn, olykor egészen új típusok kifejlődésével találkoztam, s mindez együtt arra kényszerített, hogy ne csak azt jegyezzem, rajzoljam fel, a mire szükségem van, hanem, hogy az egyes jellegek változásainak teljes sorozatát állítsam össze falunkint; a mint aztán faluról-falura haladtam, mindinkább kitűnt, hogy a sorozatok melyik tagja volt egykor a tipikus, melyik tagja tipikus ma. Így kellett kihüvelyezni minden háznál az alaprajzot, az utczaí és az udvari homlokzatot, az ajtókat, ablakok,

kemenczék formáit, a tető és a kémény alakját, a telekberendezést, a melléképületeket, a kerítést, a kaput, stb. Nem ritkán kellett megküzdeni a megye hiúságával is, a kéménytelen házat egyik sem akarta magára vállalni, az ősi, a régi ellen, ha az ősdinak látszott, igen sok protestált; és így ezeknek a tényezőknek sokszor kellett egyet más feláldozni; az áldozatot ugyan meg kellett hozni, de azért hamistársra sor nem került, a mint hogy erről szó sem lehet akkor, mikor tudjuk és megmondjuk, mit mi helyett kellett tennünk, s mikor a helyettesítésre felhasznált elem tényleg megvolt az illető községekben és vármegyékben. A házak belső berendezésével és butoraival kevesebb bajunk volt: az vagy régi, vagy új, az utóbbit, a hol lehetett, kerültük s a mennyiben ezen utak alatt a berendezési tárgyakra csak általános összeírásáról volt szó ez idő szerint csak röviden végeztünk velők. A costume maradandóbb lévén, csak a bemutatandó alakokat kellett megállapítani s így ezzel is röviden végezhetünk, a mennyiben a fényképfelvételek mindent magukba foglaltak. Ezt a felvételt magam csináltam végig 23 vármegye közül 20-ban; háromban, névleg Brassó-, Nógrád és Krassó-Szörényben a kiállítási igazgatóság közege egyedül járt s a helyi szakértők és érdeklődők bevonásával állapította meg a házak típusát, berendezését és alakját.⁶

A berendezésekhez szükséges tárgyakat ezt követően, végül csak 7 esetben gyűjtötte be maga Jankó – közöttük volt a zalai, Zebeckéről – máskor a megyei adminisztrációra volt bízva ez a munka. Szakértők és a gyűjtéssel megbízott alkalmazottak sokszor kellő lelkesedésének hiánya miatt a Millenniumi falu egyik leggyengébb pontjai maguk az enteriőrök és az ott bemutatott hitelesnek beállított berendezések voltak.

A berendezések mellett a háztípusok gyűjtésére vonatkozó fent idézett hosszú leírásból jól kirajzolódnak azok a szakmai hibák, amelyeket a kritikákban később élesen bíráltak a néprajzosok.

Az első és talán legnagyobb hiba magában a szakmai alapvetésben volt, amelyben Jankó azt állította, hogy vannak minden részletében megragadható típusok, amelyek saját leírása szerint, a gyűjtés idejében már nem voltak megtalálhatóak a maguk teljes valóságában.

A második hiba az volt, hogy erősen hitt abban, a mai szemmel már nagyon is esetleges módszerben, hogy a falvakban akkor fennálló épülettípusokból visszarekonstruálható egy valaha volt általános típus.⁷ Jelen írás eredeti célkitűzéseitől erőteljesen eltérnek, ha tovább folytatnám a Millenniumi falu épületeinek elemzését, másrészt szükség sincsen rá, hiszen gazdag szakirodalom tárgyalja ezt a témát. Szándékom csupán az volt, hogy röviden vázoljam azokat az alapvető szakmai hiányokat, amelyek később tanulságul szolgáltak a szabadtéri néprajzi múzeumok néprajzi koncepciójánál, majd építésénél is.

Az így elkészült falunak viszont hibái ellenére is elvitathatatlan érdeme volt, hogy létrejött, tanulságot szolgáltat, hiszen a korábbi kiállításokkal ellentétben itt nemcsak egy díszletkiállítás megépítése volt a cél, hanem egy valódi néprajzi tárlat létrehozása, amely mögött egy szorgalmas szakember tudása és néprajzi gyűjtőmunkája állt.

A Néprajzi Falu lebontását követően még élénken élt a szakmai szándék és lelkesedés a magyarországi Skanzen létrehozására, a hamarosan kitörő első világháború azonban ekkor nem engedett teret ennek a munkának.

2.2. Az első határozott lépések a szabadtéri néprajzi múzeum létrehozása érdekében

Az elkövetkezendő évtizedekben a skanzen ügye különböző szakmai cikkek elméleti berkeiben maradt. Az 1950-es években azonban erőre kaphatott a skanzenmozgalom, aminek egyik kézzelfogható eredménye az 1959-ben megtartott ankét volt, ahol a felépítendő skanzen elvi és gyakorlati lehetőségeinek megvitatása volt a cél.

Az ankéton Major Máté, Gunda Béla és Ortutay Gyula elméleti, a skanzen létrehozásának szükségességét és múzeumi hasznosságát hangsúlyozó rövidebb előadásai után, Vargha László tarthatta meg nagy lélegzetvételű beszédét a létesítendő múzeum gyakorlati kérdéseiről. Az előadásában tárgyalt problémák ekkor még csak az első felvetések, amelyek akkori aktualitását és fontosságát jelzi, hogy számtalan hozzászólás követte gondolatait többek között Tálasi Istvántól, Szolnok Lajostól, Kresz Máriától, Tóth Jánostól. Az ankét végül eredményesen zárult, hiszen határozatban foglalták a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum létrehozását. Megállapodtak abban is, hogy felkérjük a szakembereket a koncepció kidolgozására, az illetékes szerveket pedig a munka anyagi támogatása érdekében keresik fel.⁸

Ezzel a tanácskozással vette kezdetét az a szakmai lendület, amelynek eredményeképpen megindulhattak az országos skanzen előkészítő munkálatai. 1963-tól fogva a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szakbizottsága a létesítendő múzeum ügyén dolgozik, a munka azonban, a felmerülő technikai és szakmai problémák miatt nagyon lassan halad.⁹

Az országos skanzen, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, első elkészült tájegységével, a Felső-Tiszavidéki épületekkel így csak harmadikként nyílt meg az országban. Megelőzte 1968-ban Göcseji Falumúzeum, majd 1973-ban a Vasi Múzeumfalú és csak ezt követően, 1974-től látogatható a szentendrei múzeum, amely ekkora már szervezetileg is teljesen

különvált a Néprajzi Múzeumtól. Ezekről az évekről Bíró Friderika sorait idézem:

„1974-től a «préin» éltünk. Száműzetésben. Kezdetben nem volt semmi, csak 46 hektár föld kerítéssel körülkerítve. 30 kilométerre Budapeستől, és 6 kilométerre Szentendrétől. Napi három órát utaztunk, hajnalban indultunk és késő este értünk haza. Az autóbussz napjában háromszor járt. Jármű? Sehol. Autó? A stopra is fél napig kellett várni. Gyalogoltuk, ha esett, ha fújt, ha havazott. Tapostuk a sarat, bukdácsoltunk a rögökön. Nap mint nap. Meleg ebéd? Magunknak főztünk egy kis villanyrezsón, vagy napokig hideg kosztos éltünk egy sokak által étteremnek hitt faházban. A réseken télen átfújt a szél, nyáron a függöny nélküli ablakok mögött fulladozva dolgoztunk. Körülöttünk rohangáltak az egerek, néha megették a fényképeinket, fölfalták a papírjainkat, megrágták elemóziánkat. A világtól elzárva éltünk. Telefonunk évekig nem volt, és csak néhanapján állt meg előttünk egy komor, fekete kocs. Emberek jöttek a Minisztériumból... Látogatni? Ellenőrizni? Egyébként csak a madár járt erre. Előttünk a nagy mező, körülöttünk a dombok. Csönd és béke...A jövő múzeumának színhelye...”¹⁰

Ez a faház, amely a legutóbbi időkig a múzeumi munkaszobáknak adott otthont, ma már a Csilléry Klára Oktatóközpont helyszíne. Mindehhez azonban hosszú út vezetett. Lassan telt az idő a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. A Felső-Tiszavidék tájegység megnyitója után bő egy évtizedig nem nyílt új tájegység. A következő kiállítások csak 1987 és 2006 között készültek el. A tervezett kilenc tájegységből napjainkig hét készült el.

Az elmúlt években felgyorsult építkezéseivel és sok más múzeumi munkával sikerült az ólmos lassúságot maga mögött hagyni a múzeumnak. Ma már ez az intézmény a legtöbb anyagi és szellemi forrás élvezője, így valóban kivívták maguknak az országos ranggal járó vezető szerepet. A telepítési koncepcióban elhatározott munka vége felé járva, amikor belátható időn belülre került a tájegységek megnyitásának időpontja, megfogalmazták a továbblépés irányait is. Cseri Miklós, az intézmény igazgatója az MTA „Múlt-jelen-jövő”, a társadalomtudományok szerepe a változó világban című nyilvános felolvasó ülésén elhangzott előadásában ismertette a tudományos közönséggel a múzeum fejlődésének új irányait. Ezek szerint az európai szabadtéri néprajzi múzeumok kiállításai, rendezvényei, foglalkozásai azzal a tanulsággal szolgálnak, hogy a mai néprajztudomány és kulturális antropológia meghaladta a hagyományos felfogást. Ma már nem elég a letűnt korok, hagyományos társadalmainak emlékeit őrizni a múzeumokban, hanem itt az idő, hogy térben, időben, társadalomban nyissunk. A 21. század múzeumainak nem az a feladata, hogy az

elmúlt idők idealizálásával gyönyörködtessenek, hanem, hogy reflektáljanak a változó idők, gyorsan változó jelenségeire. Ehhez át kell lépniük a 20. századba, az évezred történéseit pedig a legutóbbi évekig kitolva kell a látogatók elé tárni és benne már nemcsak a parasztságnak, hanem a legszélesebb társadalmi rétegeknek az életmódját megmutatni. Az igazgató szerint ez a múzeumtípus a legalkalmasabb arra, hogy párbeszédet teremtsen, reflektáljon a társadalmi problémákra, és jelentős részt vállaljon az értékkeremtő, értékközvetítő folyamatokban.¹¹

A nagyvonalú terveket nemsokára tettek is követék, hiszen hamarosan nekiláttak az Erdély tájegység tudományos koncepciójának kidolgozásához, az áttelepítendő épületek felméréséhez, és elkezdték kidolgozni a 20. századi falu tudományos terveit. Az erdélyi építészet és életmód bemutatásának szükségessége kézenfekvő, ha arra gondolunk, hogy a hagyományaiiban, népművészetében, folklóralkotásaiban gazdag országgrésszel milyen sokat foglalkozik a néprajzi szakirodalom. Igen újszerű kezdeményezés azonban a 20. századi falut és annak társadalmát bemutatni szándékozó tájegység. A témaválasztás fontossága nem kétséges gyorsan változó mindennapjaink ismeretében, ahol a korszak sajátossága, hogy nemcsak a tárgy, hanem a változás és a társadalmi dinamika is megragadható és bemutatható. A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban ez a korszak alapvetően típusépítészeti alkotásain, vagyis a FAKSZ-, az ONCSA-, majd a kockaházakon és a mögöttük meghúzódó társadalmi tényezőkön keresztül lesz megragadható.¹²

3. Az ország első szabadtéri néprajzi múzeuma

3.1. A Göcseji Falumúzeum

Zalaegerszegen az országos múzeum létrehozásához képest az események sokkal gyorsabban zajlottak. Tóth János 1960-ban a Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyvében megjelentetett cikkében még csak a terveit veti papírra egy Zalaegerszegen létesítendő múzeum lehetőségének,¹³ nem sokkal ezután pedig már konkrét intézkedések történnek a falumúzeum létrehozásának érdekében. 1963-ban megszületik a határozat a múzeum Zalaréten történő felépítéséről, amit 1964-ben a terület kisajátítása követ, egy év múlva pedig Szentmihályi korábbi, néprajzi kutatásait felhasználva már javában folynak a falumúzeumba telepítendő épületek kiválasztásának munkái. Még ugyanebben az évben, vagyis 1966-ban kezdik el felépíteni az első épületeket. 1967-re a tervezett létesítmények nagyrészt el is készülnek, így egy hétre megnyitják a múzeumot, hogy a néprajzos muzeológus

szakma képviselői véleményt mondhassanak az elkészült munkákról, és betekintést engedjenek az épülő kiállításokba a kíváncsi zalaegerszegi közönségnek. Egy évvel később, a tervezett időpontra elkészült a Göcseji Falumúzeum, és 1968. augusztus 19-én megnyitott.¹⁴

A falumúzeumi tervek kidolgozásakor Tóth János és Barabás Jenő vettek tevékenyen részt a munkában, később azonban, úgy alakult a helyzet, hogy a szabadtéri kiállításegyüttes gyakorlati létrehozását, egyetlen néprajzos végezte, Szentmihályi Imre. Ő a munkát felügyelő skanzen bizottságban nem is vezető-, hanem beosztotti szerepben dolgozott, ami később nagyon sok konfliktus okozója volt, hiszen a Skanzen bizottságban, ahol a néprajzos mellett jogász, építész, és más szakemberek dolgoztak, sokszor a néprajzi érvek a legkisebb súllyal estek a latban. Később Balassa Iván a Göcseji Falumúzeumról az *Ethnographia* hasábjain megjelentett szakmai kritikájában a millenniumi falut megalkotó Jankó Jánoshoz hasonlítja Szentmihályi munkáját, aki elődjéhez hasonlóan egyedül volt kénytelen munkáját végezni.¹⁵ Nem volt ez másként a többi vidéki szabadtéri múzeum esetében sem, azonban meggyőződésem, hogy a Balassa Iván által írásba is foglalt kritikában a zalaegerszegi falumúzeummal kapcsolatban hangoztatott hibák egy része kiküszöbölhető lett volna, ha több szakember is részt tudott volna venni a munkában.

Szentmihályi gyűjtési és múzeumtervezési módszere abba a néprajzi tradícióban gyökerezik, amely irányadó volt ekkor a magyarországi szabadtéri néprajzi muzeológiában. Ezeket a szakmai elveket világosan fogalmazza meg Hoffmann Tamás „A magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum alapelvei a századfordulón és ma”¹⁶ című előadásában, amely a Néprajzi Múzeumban, egy szakmai továbbképzés keretében hangzott el. A dolgozat bevezető részében az európai előzményeket bemutatva, majd a magyar parasztság történelmének összefoglalója után Hoffmann Tamás megállapította, hogy nem tartható az a koncepció, amellyel a millenniumi falu épületeit típusok és etnikai szempontok szerint kiválasztották, hiszen Magyarország lakosságának építészeti kultúráját ma már nem az etnikai származás táplálja, hanem azok a gazdasági és társadalomtörténeti tényezők, amelyek a népesség sorsát és életmódját szabályozták a feudalizmus rendszerében. Arra törekszünk, írta, hogy a történelmi változásokat és azok építészeti kultúrára gyakorolt hatását próbáljuk a muzeológia sajátos lehetőségei között értékelni.

Az előzmények tanulságaként fogalmazta meg Hoffmann Tamás, hogy a felépíteni kívánt skanzenben nem csupán reprezentatív épületeket, netán tájilag jellemző vagy jellemzőnek vélt portákat és építményeket kell áttelepíteni, hanem az épületek olyan

komplexumait, amelyek azok táji- és településtörténeti sajátosságait is reprezentálják. Megállapította, hogy az építőanyagok adottságai és tájanként nagyon lényeges különbözőségei, a tüzelőberendezések és a füstelvezetés módozatai, táji- és történelmi eltérései jelentősen árnyalják a parasztság építőkulturájának képét, így szükséges az előbbieknél vizsgálata és tudományos koncepcióba építése. Az elmondottakból az is következik, írta Hoffmann hogy, az egyes táji együttesekben felsorolt porták épületkomplexumai társadalmi típusokat is hivatottak reprezentálni, mégpedig zömmel a parasztságét, figyelembe véve az osztályszerkezet alakulásának típussteremtő hatását. Ezzel összefüggésben aránylag kevés ipari foglalkozásnak állíthat emléket a szabadtéri múzeum, hiszen ezt a fejlődést az ipar munkamegosztó hatásának rendkívül csekély mértéke jellemezte.

Az előadás csak 1970-ben hangzott el, de Szentmihályi múzeumra vonatkozó terveiből és gyűjtéseiből mégsem kétséges, hogy személetét is ez a szakmai látásmód hatotta át. Az etnográfus a következőképpen ír az épületkiválasztás szempontjairól a Göcseji Falumúzeum tudományos koncepciójában:

„A tudományos program hangsúlyozza a falumúzeumunk sokoldalú feladatait. Célunk a 19. századi göcseji népi építkezési kultúra, főleg a hagyományos faépítkezés és életmód bemutatása a berendezett épületekkel. (Az újabb típusú téglapépületek áttelepítése esetleges későbbi feladat lehet.) Az épületek és a berendezés kiválasztásánál figyelemmel voltunk a parasztság rétegződését tükröző különbségekre: pl. helyiségek mérete, melléképületek száma, a berendezés szintje. A tüzelőberendezések tekintetében a füstökonyhás ház volt a jellemző, így valamennyi házunk kémény nélküli. Szerencsére a hazánkban ma már egyedülálló háztípust, a füstősházat (Rauchstube) is be tudjuk mutatni. A tüzelőkkel ellentétben a házak alaprajzi formái nagyon gazdagok Göcsejben. A program hangsúlyozza a főbb alaprajzi változatok bemutatását, főleg a lakóházaknál – egyenes, hosszú, széles- és csonkakontyos, hajlított, kerített, de más épületeknél is (harangláb, pajta, ól, kút). Az eltérő oromformákat is számításba vettük (kontyolt, csonkakontyolt). Az építőanyagok/falazatok is változatosak, bár a legtöbb épület keresztvéges boronafalú. Néhány népművészeti értékű homlokzatot külön is bemutatunk. Rekonstrukció csak abban az esetben végezhető el, ha feltétlenül szükséges és hitelesen kivitelezhető. Több esetben (kerített ház, füstősház, kástu, berendezések és néhány tüzelő) a részleges vagy teljes rekonstrukció elkerülhetetlen, nem is szólva az elkorhadt faanyagok és zsuppfedelek pótlásáról. Komplet porták már nincs, így a porták épületei – bár ezt kiküszöbölni igyekeztünk – különböző községekből kerültek be. Az

épületek kiválasztását nagyon alapos, többszöri terepmunka és gondos mérlegelés előzte meg.”¹⁷

Szentmihályinak a boronaeépítkezés felkutatására irányuló néprajzi terepmunkája jóval korábban elkezdődött, mint a falumúzeum építéshez szükséges gyűjtés, hiszen figyelme a Göcseji Múzeumba kerülésétől, 1950-től fogva az épített örökség felé fordult. Már első gyűjtései egyikén felfigyelt Káváson a Dömök féle házra, amely később a falumúzeum egyik legelső épülete lett.¹⁸ Az építészet felé forduló érdeklődésének oka az egyre intenzívebb olajipar nyomán szinte napról napra átalakuló, a 19. századi formájából pillanatok alatt kilépő falvak látványa volt. Így mire a szabadtéri múzeum konkrét terveinek elkészítésére került a sor, a néprajzos múzeumigazgatónak több ezer fényképe és tucatnyi gyűjtőnaplója állt a rendelkezésére, amelyekhez a falumúzeum építéskor további, kiegészítő gyűjtésekre, és pontos épületkiválasztásokra volt szükség. Terepmunkája során törekedett arra, hogy ahol lehetséges volt, a tulajdonosoktól kikérdezze azokat az információkat, amelyeket a házzal, annak történetével és a családdal kapcsolatban tudni lehetett.

A kiválasztott házak bontásakor pontos bontási naplókat¹⁹ vezetett, amelyekre nagyon nagy szükség volt az újjáépítésnél, hiszen a bontásokat legtöbbször nem építés, hanem ács felügyelte.

A tudományos koncepció „Berendezési terv” című fejezetéből kiderül, hogy amíg maguknak az épületeknek a kiválasztása jól átgondolt, szisztematikus rendbe illesztett néprajzi elgondolás mentén haladt, ez korántsem mondható el a házakban elhelyezett kiállításokkal kapcsolatban:

„A berendezések aktuálisává válásával 1967–68-ban készítettem el. Teljes részletességű kidolgozására nem volt idő, így a kivitelezésnél rögtönzések is adódtak. A terv kialakításhoz és kivitelezéséhez, a házak berendezéséhez a Néprajzi Múzeumból (K. Csilléry Klára, Boross Marietta, Bíró Friderika) és a nagykanizsai múzeumból (H. Kerecsényi Edit) jelentős segítséget kaptunk. A 16 berendezés kialakítása a megnyitáig, újabb rendkívüli feladatot jelentett. A múzeum gyűjteménye megközelítőleg elegendő volt, de azt sorozatos gyűjtésekkel még ki kellett egészíteni. A berendezés ma már csak rekonstruálható, ezért Göcsej különböző területeiről került be, hasonlóan a portákhoz. (Jelentős táji különbségek Göcsejben nincsenek.) A berendezés fő szempontja, ahol ez nem erőltetett, az épületek korának és volt lakóinak társadalmi-gazdasági helyzetéhez alkalmazkodik. Így vannak közép, gazdag és szegényparaszt házak illetve berendezések. Tehát nem népművészeti kiállítást akartunk rendezni, hanem kor és vagyoni helyzet szerint differenciáltunk. A 18. századi füstősház berendezése külön-

nösen gondos tervezést igényelt. A zalalövői hajlított ház több periódusban épült, ezért nem rendeztük be, de itt mutatjuk be az egyes építési fázisokat. A házakban egyúttal különböző munkákat, mesterségeket (szövés, fonás, kosárkötés, szalmafonás) is bemutatunk. Vannak működésre alkalmas műhelyeink is (kovácsműhely, pálinkafőző). Az élethű berendezés teszi teljessé a falumúzeumot és kelti életre a látogatóban a 19. század végi göcseji falu illúzióját.”²⁰

A idézett részből kiderül, hogy sajnós a múzeum leglátványosabb, de a legaprólékosabb munkájára, vagyis a berendezések elkészítésére maradt a legkevesebb ideje a néprajzosnak. Itt szerencsére nem volt teljesen magára utalva, hiszen sok néprajzos kolléga és egyetemi hallgató volt a segítségére.

Az épületek és a bennük bemutatott kiállítások minél eredetibb formájú megvalósítása érdekében megpróbálta begyűjteni mindazokat az eszközöket, bútorokat, tárgyakat, amelyek a házhoz tartoztak. A ház és vele együtt a benne élő család tárgyainak és történetének a megszerzése, majd kiállításokban önálló alkalmazására azonban általában teljes körű információk hiányában a legtöbb esetben nincs mód. Nem volt az másként a falumúzeum létrehozásakor sem. Az épület és a hozzá tartozó berendezés teljes áttelepítésre egyedül a Hottóról származó kovácsműhely esetében volt lehetőség. A műhely Soós Antal kovács birtokában volt, akinek a családja az épület megvásárlásakor már 200 év óta használta azt. Az idős mester tevékenységét akkor hagyta abba, amikor az épületet és a hozzá tartozó hiánytalan berendezést eladta a múzeumnak.²¹ A házhoz tartozó tárgyak részleges megvásárlására és a szobai kályhának a megszerzésére a zalalövői hosszúház esetében volt mód, amelyeket később a múzeumban felépített házban visszarendezett a múzeumigazgató.²²

A két éves megfeszített munka eredményeképpen a tervezett időpontra, vagyis 1968. augusztus 19-re minden készen állt a nagy szenzációnak számító megnyitóra, ahova több mint 4000 látogató jött el. Az ünnepség és a jól végzett munka öröme után azonban nem maradhattak el a szakmai kritikák sem, amelyek legnagyobb része mindvégig a szakmai berkek magánbeszélgetéseinek témája maradt. Csupán egyetlen alapos és használható kritika jelent meg a falumúzeummal kapcsolatban Balassa Iván tollából. A szerző először is a múzeum elhelyezését kifogásolja, hiszen a Zala folyó árterében felépített múzeum épületei meglátása szerint nincsenek biztonságban a nedves talajon. A gyakorlati problémánál súlyosabbnak tartja, hogy a sík és alapvetően kicsi terület nem alkalmas arra, hogy Göcsej dombos vidékén jellemző szeres, egymástól távol álló, szétszórt településtípust bemutassa. Példaként említi a kávási ház udvarán újraépített

Csődéről származó pálinkafőző-kunyhót, ami eredeti helyén egy meredek partoldalban volt felépítve, itt pedig teljesen sík területen áll. A szerző lelkesedéssel ír a változatos háztípusokról, amit a múzeumban bemutatnak, kifogásolja viszont, hogy a házak és épületek nagy részében nem hiteles és nem megfelelő műszaki megoldásokat alkalmaztak. Ilyen kifogásolható megoldások a nagykutasi torkospajta tetőszerkezeténél alkalmazott vaspántok, vagy a tetőszerkezetek teljes cseréje, amire nem minden esetben lett volna szükség, hiszen ez erősen rontja az épületek hitelességét.²³

A Göcseji Falumúzeum létrehozása volt a tanulópénz a szabadtéri muzeológiában, hiszen az itt előjött problémák felhívták a figyelmet mindazokra a kérdésekre, amelyek csakis a gyakorlatban keletkeznek. Az építészek, műszaki szakemberek hiányának problémája később a Szabadtéri Néprajzi Múzeum építéssor is felmerült, amit a Göcseji Falumúzeumban látott tapasztalatok miatt sürgősen megoldandó feladatnak tartottak.²⁴

A nehézségek ellenére is elmondható, hogy Szentmihályi Imre esetében egy nagyon akkurátus, alapos és precíz néprajzost kapott az első magyarországi skanzen ügye, aki mindvégig törekedett a legmesszemenőbb néprajzi hitelességre és a lehetőségek maximális kihasználására. Munkája mind a mai napig tartó érvényességgel bír, hiszen Gönczi Ferenc után, aki a 19. századi Göcsej krónikása, Szentmihályi Imre volt a 20. századdal átalakuló vidék legjobb ismerője. Gyűjtőmunkája Göncziével ellentétben nem jelent meg nyomtatott monográfia formájában, kéziratossá gyűjtőnaplóit azonban ugyanolyan alapvető forrásként használjuk, mint elődje több mint 600 oldalas művét.

3.2. A felépült falumúzeum

A zalaegerszegi múzeum nemcsak elsőségből adódóan különleges, hanem amiatt is, hogy a megnyitóra elkészült formája a telepítési koncepcióban meghatározott terv szinte teljes mértékű teljesítését jelentette. Erre a későbbiekben megnyíló magyarországi skanzenek esetében általában nem volt példa. Szombathelyen, a Vasi Múzeumfaluban a megnyitóra a telepítési koncepcióban meghatározott épületeknek csak egy része készült el, ugyanez volt a helyzet Nyíregyházán a Sóstói Múzeumfaluban, sőt az országos skanzenben is. Szentendrén a megnyitóra csak egyetlen tájegységgel készültek el, amelyet csak szűk másfél évtized múlva követett a második és a jelenlegi tervek szerint 2010-re épül fel a telepítési koncepcióban megjelölt tájegységek mindegyike.

A Göcseji Falumúzeumban 1968-ban felépültek a lakóházak és a hozzájuk kapcsolódó gazdasági épít-

mények, a pincék egy része. További pincék felépítését tervezték, amelyek végül soha nem készültek el. A megnyitó utáni években építették fel el az olajütő malmot, a házormokat és egy-két kisebb melléképületet.²⁵

A terveknek megfelelően a falumúzeumi portákon sikerült felépíteni a különböző formájú göcseji boronaépületeket és a hozzájuk tartozó, eltérő alaprajzú borona- és vesszőfalú gazdasági építményeket. A porta méretének megfelelően az egyes lakóházakban a különböző vagyoni helyzetű családok életmódját, bútorait, az enteriőrökben pedig különböző tevékenységeket próbált bemutatni Szentmihályi Imre. Sajnos a korábban már tárgyalt berendezési problémák miatt ez csak részlegesen sikerült. A szobák és konyhák bútorzata, tárgyai elég szegényesek, így a látogatók számára nehezen értelmezhető a szegényebb és gazdagabb családok, fiatalok és idősök életmódjának bemutatása, amikor mindkét életszakasz, vagyoni helyzet hasonló mennyiségű és formájú tárgyakat mutat be.

A múzeum hatékonyabb működésének érdekében szerepelt a tervek között szabadtéri színpad felépítése, illetve kiállítási épület, ahol a falumúzeumi kiállítások mellett időszakos kiállítások gazdagították volna a múzeumi kínálatot.²⁶

4. A Finnugor Néprajzi Park

Megnyitásától fogva a Göcseji Falumúzeum békés hétköznappal üzemelt, a továbblépésnek, továbbépítésnek még a gondolata sem fogalmazódott meg. Ennek egyik oka, hogy évtizedeken keresztül egyáltalán nem dolgozott néprajzos munkatárs az intézményben, aki elkészíthette volna a terveket; másfelől a továbbépítéshez nemcsak a szellemi erőforrások, hanem az anyagiak is hiányoztak. Végül 1998-ban, a falumúzeum fennállásának harmincadik évfordulóján, először merült fel komolyan a bővítés gondolata. A továbbépítést azonban nem újabb, göcseji építmények múzeumba telepítésével kívánták megvalósítani, hanem egy új létesítmény, a Finnugor Néprajzi Park megalapításával. A gondolatot sebesen követték a tettek, így 2001-ben felavatták az új kiállítások első, elkészült épületeit. A jubileumi évfordulót így, egy úttörő és később nem kevésbé vitatott kezdeményezéssel ünnepelték.²⁷

A Finnugor Néprajzi Park alapkonceptiója az volt, hogy a göcseji épületeket és életmódot bemutató néprajzi kiállításokhoz tematikájában kapcsolódva mutassák be nyelvrokon népeink anyagi- és építőkulturáját, az adott területen élő népcsoportra jellemző lakóhelyek felépítésével és berendezésével. A szabadtéri néprajzi múzeumok adta lehetőségekkel élve, a tárgyak életterét adó házakban, magukban a háztartásokban készítették el a kiállításokat, megismertetve a látogatókkal nemcsak a tárgyakat, hanem használati helyüket és a hozzájuk

kapcsolódó életmódot is. Finnugor nyelvrokonaink közül az önálló állammal, autonóm területtel vagy nemzetiségi körzettel rendelkező népcsoportoktól származó épületeket kívántak Zalaegerszegen felépíteni, így a kiválasztott kilenc nép: *a karél, a komi, az udmurt, a mordvin, a mari, a finn, az észt, a hanti és a manysi*. A göcseji falumúzeumi kiállításokhoz kapcsolódóan a finnugor park létrehozói nemcsak egy-egy lakóházat akartak a múzeumba telepíteni és berendezni, hanem az adott népcsoport életmódját bemutató teljes portát, a lakóépületekkel és a hozzájuk tartozó gazdasági épületekkel együtt. A kivitelezést, az épületek kiválasztását, felépítését és berendezését az adott népcsoport kulturális területen dolgozó szakembereivel kívánták megvalósítani, így múzeumokkal, muzeológusokkal működtek együtt. A hanti és manysi szálláshelyek építéskor a múzeum segítségével kiegészült az autonóm terület kulturális osztályán dolgozó kollégák tárgygyűjtő munkájával. Az együttműködés keretében kiválasztott épületeket másolat formájában építették fel, majd a terepmunka során, a helyszínen gyűjtött műtárgyakkal rendezték be a kiállításokat.

A zalaegerszegi múzeum igazán úttörő kezdeményezéssel állt elő a múzeumok megújulásának szakmai és fenntartói pressziója alatt. Az ötlet egyedülálló, a tárlat azonban csak akkor fogja a várt eredményeket hozni, ha a további építésekhez megfelelő muzeológiai, az elkészült kiállítások használatához pedig közönségkapcsolati munka kapcsolódik.

5. Ami még előttünk van

Az imént bemutatott finnugor parkkal egy új látványossággal bővült a múzeum, de nem feledkezhetünk meg a már meglévő göcseji mindennapokat bemutató kiállításunkról sem, amely még bőven ad feladatokat.

E tekintetben az előttünk álló múzeumi feladatainkat két, egymással szorosan összefüggő feladatra kell osztanunk. Az egyik csoportot a muzeológiai feladatok alkotják, vagyis a gyűjtemény fejlesztése és a kor igényeinek megfelelő tárlatok készítése. A másik csoportba tartoznak azok az alapvető látogatói feladatok, amely során az intézményben őrzött műtárgyak-, szellemi-, esetünkben az épített örökség látogatók számára történő bemutatását jelenti.

5.1. Szakmai feladataink

Először is a már meglévő kiállításaink háza táján kell keresnünk muzeológusi feladatainkat, különös tekintettel a cikk korábbi részében hosszan tárgyalt, berendezett enteriőrökben.

Feltétlenül szükséges lenne a lakóházak szobáiban, konyháiban bemutatott kiállításokat a telepítési

koncepcióban kialakított elvek mentén tárgyakkal feltölteni, valódi berendezéseket készíteni, és láthatóvá tenni a különböző vagyoni helyzetű családok életmódját. A feladat nem egyszerű tekintettel arra, hogy lakóházaink a 19. századi paraszti életmódot mutatják be, így a kor berendezésekkel való bemutatásához további műtárgyakat kellene gyűjtenünk, hiszen a néprajzi gyűjtemény nem rendelkezik ehhez elegendő, már meglévővel. Az újrendezésnek az egyik legnehezebb feladata ez a gyűjtő munka, mert ennek a kornak a tárgyakban élő lenyomata már szinte egyáltalán nem található meg. Ennek ellenére nem odázható el a feladat, megoldást kell találnia problémára.

Az egyik lehetséges, de mindenképpen ideiglenes megoldás a társ múzeumok gyűjteményeiből való tárgykölcsönzés. Ezzel az eszközzel éltem, amikor a falumúzeum legelső házában, a kávési házában újrendeztem a szobában látható enteriőrt és az emberélet fordulójának egyik legnépszerűbb és leglátványosabb rítusát, a lánykérést mutattam be. A téma szinte tálcán kínálta magát, hiszen a házat 2005-ben teljesen felújítottuk, így a kimeszelt, tiszta ház adata az ünnepi alkalom berendezésének gondolatát. Ehhez az enteriőrhöz a nagykanizsai Thúry György Múzeum néprajzi gyűjteményéből kölcsönöztem több dísz tárgyat, amelyekkel ebből a korból csak nagyon korlátozott számban rendelkezik a Göcseji Múzeum gyűjteménye.²⁸

Szükség lenne ezt az újragondolást minden házunk esetében megtenni. A zalalövői hajlított házában, ahol két generáció együttélését mutatjuk be, több olyan tárgyat kellene elhelyeznünk, ami mutatja az első szobában élő fiatal családnak az új eszközök és tárgyak iránti nyitottságát. A mennyezeten lógó petróleumlámpa mindehhez még kevés. A polgárosodó parasztság dísz tárgyai például elengedhetetlenek lennének.

Az élő porták képzetének érzékeltetéséhez nemcsak a lakóházakat, hanem a gazdasági épületeket, színeket is kiállítási helyszínekké kellene tenni, és az oda való gazdasági eszközökkel kellene berendezni. Nem kétséges, hogy ez a legnehezebb feladat, hiszen a szabadtéri kiállítás sajátossága, hogy a nagy üresen álló épületek szinte kínálják a tárolóhelyként történő használatot. Így van ez nemcsak nálunk, hanem a legtöbb szabadtéri múzeum esetében. Nagy szükség lenne egy ésszerű kompromisszumra a praktikus és a szakmai szempontok között.

A kiállítások újrendezése mellett egyre sürgetőbb feladatunk a múzeum további bővítési tervének kidolgozása. A jelenleg látogatható kiállítások jól ábrázolják a 19. század közepének göcseji boronaeépületeit, azonban nem mutatják be sem a boronaeépületek továbbfejlődésének módjait, sem pedig a 19. század téglaeépületeit. A boronaeházak ugyanis füstökonyhás formájukból a 19. század vége felé már kezdtek átala-

kulni. Először szabad kéménnyel füsttelenítették valamelyest a konyhát, majd megépítették a látványos és nagyon praktikus mászókéményes tüzelőberendezéseket. Így már lehetővé vált a ház teljes füsttelenítése, aminek eredményeképpen a konyha is díszíthetővé vált. Az új tüzelőberendezéssel, ahol lehetővé vált a vas platnin való főzés, megváltozott a konyhai főzőedények nagy része.

A boronaeházak mellett pedig, fontos lenne a Nyugat-Magyarországra nagyon jellemző, szép formájú kódisállásos téglaházak bemutatása is, hiszen a 19. század végén a falvakban már szép számmal álltak ezek a háztípusok.²⁹ Ilyen házában már a polgárosodott parasztság életmódja és bútorai volnának kiállíthatók. Ezeknek az épületfejlődési stádiumoknak a bemutatásával válna lehetségessé, hogy ne csak egy archaizált és kimerevített képet mutassunk a 19. századról, hanem azt folyamatában a változásokkal együtt tegyük kiállítás tárgyává.

Ha idáig eljutnánk, akkor már valóban szükség lenne azokra a közösségi épületekre, mint például az iskola, a szatócsbolt és a kocsmák, amelyek a mostani aprócska göcseji faluból egyáltalán nem hiányoznak.

5.2. A múzeum a látogatók szolgálatában

A muzeológiai feladataink mellett bőven akad tennivaló a múzeumnak a látogatók számára való vonzóvá tételének terén. Ez a munka pedig ma már nem válhat el a muzeológiai munkától, szakmai alapokon kell nyugodnia ahhoz, hogy a múzeum ne váljon vásári mulatsággá.

A szabadtéri múzeumok esetében adva van a szabad tér kínálta nagyobb terület, ami összehasonlítva a zárt terű múzeumokkal, elsősorban a mozgás nagyobb szabadságát jelenti. Tovább növeli e múzeumtípus lehetőségeit az utóbbi években mutatkozó szakmai nyitottság. Minden eszköz és minden lehetőség azonban egy közös célt szolgál, vagyis azt, hogy a potenciális múzeumlátogatók kíváncsiak legyenek munkánkra, bejöjjenek hozzánk és megmutathassuk az intézményben őrzött szellemi- és tárgyi örökséget.

Kulturális értékeink bemutatásának egyik legalapvetőbb formája a kiállítás, amely a falumúzeumok esetében a felépített múzeumi házakban és gazdasági építményekben berendezett, múzeumi enteriőrökkel hivatott az adott korra és társadalmi rétegre jellemző épített örökséget és életmódot bemutatni. A tárlat önmagába rejtje az élményszerűséget azért, hogy szabad térben tekinthető meg, hallatszik a fák suhogása, az énekesmadarak és a más állatok hangja, érezni lehet a virágok illatát, a füstökonyhában még a füst szaggal is szolgálhatunk. Mindez, különösen a mai, élményeket hajszólató látogatói elvárások köze-

pette már kevés, nem elég látogatóink szórakozni és kikapcsolódni vágyó igényeinek kiszolgálására.

A skandináv példákkal összehasonlítva a magyar szabadtéri múzeumok elsősorban a látogatói igények kiszolgálása tekintetében különböznek. Ezekkel, az úgynevezett parkmúzeumokkal ellentétben, ahol a szabadtéri kiállítások mellett számtalan egyéb időtöltési és szórakozási lehetőség áll a látogatók előtt, Magyarországon a legutóbbi időkig pusztán a kiállítások, illetve a tárlatvezetések jelentették a múzeumi látogatást. Ez a tudományos vonalat túlhangsúlyozó tradíció a magyar muzeológia sajtosága. Nem sokkal a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megnyitását követően a Néprajzi Értesítőben megjelent írásban Szege Bálint, az intézmény adminisztratív igazgatója, élesen elhatárolja magát a külföldi példák múzeumi sallangjaitól és megállapítja, hogy szerencsére Magyarországon tisztán múzeumi célok valósultak meg a szabadtéri kiállításokban.

*„A legrégebbi, skandináv gyűjtemények, a korabeli művelődéspolitikai elvnek megfelelően, állat- és növénykertekkel, szórakoztató parkokkal, a látogatókat kiszolgáló vendéglátó üzemekkel egészültek ki. Ilyen volt egyébként a már említett, Millenniumi kiállításon épült „Néprajzi Falu” is. Az utóbbi évtizedekben létesült szabadtéri néprajzi múzeumok és gyűjtemények telepítésénél már elhagyták ugyan ezeket, a tudományos igények érvényesülését konceptuálisan akadályozó létesítményeket...”*³⁰

Az idézett részletből kitűnik, hogy míg Skandináviában már a kezdetektől fogva törekedtek arra, hogy látogatóikat többféle élménnyel lássák el, a magyarországi múzeumokban nem volt ilyen szándék.

Zalaegerszezen sem volt ez másként, hiszen egészen az 1990-es évek végéig jobbra csak a kiskolásoknak és felsőbb osztályos tanulóknak tartott vezetéseknél merültek ki a múzeumi programok. Az 1970-1980-as, sőt, talán még az 1990-es évek elejéig mindez elég volt a látogatók múzeumba csalogatására. Az 1990-es évek második felének igen aggasztó látogatottsági statisztikái felhívták a figyelmet az újítás szükségességére. Ez volt az az időszak, ami nemcsak Zalaegerszezen, és nem is csak Magyarországon, hanem egész Európában a múzeumok és a múzeumi szolgáltatások új korszakát jelentették. Ennek oka elsősorban az volt, hogy az állami támogatások sokkal kiszámíthatatlanabbak és alacsonyabb összegűek lettek, mint korábban voltak. A 21. század küszöbén nem maradt változatlan a társadalom sem, amelyben a múzeumok kultúrát közvetítettek, a hagyományokat ápoltak, és emlékeztetni próbáltak saját történelmünkre. A világ a korábbi századokhoz képesen erősen felgyorsult, nem a múlt, hanem a mindennapi problémák és a jelen pillanat megélése lett a fontos. Ebben

a helyzetben, amikor a társadalom a napi gondok miatt háttérbe tolja a kultúrát, nem maradt más választás a múzeumok előtt, változtatni kellett, és megtalálni az új helyzetben is az intézmények létjogosultságát. Erre válaszként a legtöbb európai szabadtéri néprajzi múzeum a szabadidő eltöltésének helyszínévé jelölte meg magát, a kikapcsolódás, a gondokból kiszakadáshoz vezető lehetséges útként. Az új feladatnak megfelelően sokkal mozgalmassabb helyszínekké váltak, mint korábban voltak. Különböző foglalkozásokat rendeztek, minden nap valami tevékenységet mutattak be, a teremöreibet korhű ruhába öltöztették, és megtanították nekik az adott korról, épületekkel kapcsolatos érdekes történeteket, amelyeket ők kisebb fajta színi előadás formájában mondtak el a látogatóknak.³¹ Mindemellett pedig több és változatosabb szolgáltatással erősítették meg a múzeumokat, hogy a látogatók a lehető legtöbb időt töltsék itt, és legyen bennük a hajlandóság a visszatérésre. A finnországi Seurasaari múzeumban például nemcsak bolt, hanem számos étterem, kávézó, strand, piknik helyek, művészeti- és folklór központ veszi körül a múzeumot látogatók kényelme érdekében.³² A kiállítások mellett a szolgáltató hálózat fejlesztése ma már a legtöbb, nagy európai szabadtéri néprajzi múzeumban megtörtént és az elvárt siker, vagyis a látogatói szám emelkedése sem maradt el. E téren a magyarországi múzeumok még erősen gyerekcipőben járnak.

A látogatóékért vívott csatában a másik hatásos eszköz a múzeum és a programok állandó hirdetése. A marketing az esetünkben azonban nem veszélytelen, hiszen a múzeum csak nagyon optimális látogatószámmal tud hatásosan működni, amely cél eléréséhez lehetetlen marketing eszközöket rendelni. Ha a vártnál nagyobb számú látogató érkezik a múzeumba, a kiállítások, a kertek és az infrastruktúra nagy megterhelésével nagyobb kárt okoznak, mint amennyi hasznot hoznak. Nem lehetünk a tömegturizmus célpontjai, hiszen így azt veszítjük el, ami a sajátunk, a nyugodt kikapcsolódás kulturált eltöltésének lehetőségét.³³

A Göcseji Falumúzeum esetében is elmondhatjuk, hogy a nagyobb tömegeket vonzó rendezvényeink alkalmával megtapasztaltuk a népszerűség előnyeit és hátrányait is. Úgy gondolom, a népszerű és látványos rendezvények mellett, ma már egyre fontosabb feladatunk, hogy valóban részt vállaljunk a tudásközvetítés és értékteremtés folyamatában. Ennek egyik formája a múzeumi oktatás, amely során a hagyományok-, a folklór-, a hétköznapi tevékenységeinek tudását tudjuk átadni, elsősorban az iskolás és óvodás korú gyerekeknek. A falumúzeumban is megtartható múzeumi órák lehetősége régóta vágyott célja a múzeumnak, amely a zalalövői hajlított ház foglalkozások céljára történő berendezésével végre telje-

sülni látszik. A ház oktatási célú hasznosítását a falumúzeum létrehozója, Szentmihályi Imre hagyományozta ránk, amikor nem rendezett be benne kiállítást, sároszás és meszelés nélkül hagyta egyik falrészét, hogy itt lehessen bemutatni a boronaépítkezést. Ezen az úton haladva, továbbvittük a gondolatot és az építkezés mellett, a mindennapi életet is szeretnénk bemutatni. A ház új funkciójának megfelelő berendezésével 2009 nyarán készülünk el, így reményeink szerint a múzeumi programkínálat az egyébként

rendezvény nélküli hétköznapiakra is tud időtöltési alternatívát kínálni.

Négy évtized nemcsak egy kiállítás bejáratására, hasznosítására, hanem arra is elegendő, hogy kellő történelmi távlatból tekinthessünk az elvégzett munkára. A pillanat is alkalmas erre, hiszen a jubileum alkalmából megfogalmazott számvetésben már a jövő feladatai is világosan láthatók. Mindemellett ma már az is világosan látszik, hogy elődeinktől jó alapokat kaptunk, amelyre biztosan építhetünk.

Jegyzetek:

- 1 <http://www.szm.hu/>
- 2 Katonáné Szendrey Katalin, 2004, 24.
- 3 Cseri Miklós, 2003, 5.
- 4 Vargha László, 1937, 331.
- 5 Kurucz, Balassa, Kecskés, 1987, 7.
- 6 Jankó, 1897, 7-8.
- 7 Vargha László, 1937, 332.
- 8 Vargha László, 1959, 325-369.
- 9 Katonáné Szendrey Katalin, 2004, 1-51.
- 10 Bíró Friderika, 1988, 5.
- 11 Cseri Miklós, 2003, 7.
- 12 Sári Zsolt, 2003, 16-18.
- 13 Tóth János, 1960, 295-301.
- 14 GM adattára, 1643-93.
- 15 Balassa Iván, 1969, 121.
- 16 GM adattára, 1745-94. Hoffmann Tamás, 1970, 5-6 oldal.
- 17 Szentmihályi Imre, GM adattára, 1745-94.
- 18 Szentmihályi Imre Gyűjtőnaplója 1950-ből. GM adattára. Ltsz. 1.
- 19 Göcseji Múzeum adattára örzi az egyes házakra vonatkozó tervek és bontási naplókat. Amelyek az alábbi leltári számok alatt található meg.: 674-80, 675-80, 676-80, 681-80, 701-80, 705-80/706-80, 726-80, 728-80, 730-80, 731-80, 732-80, 737-80, 738-80, 744-80, 745-80, 743-80, 763-80.
- 20 Szentmihályi Imre, 4-5. GM adattára, 1745-94.
- 21 Szentmihályi Imre Gyűjtőnaplója, 1963-ból. GM adattára. Ltsz. 269.
- 22 Szentmihályi Imre Gyűjtőnaplója 1966-ból. GM adattára, 728-1980.
- 23 Balassa Iván, 1969, 121-126.
- 24 Katonáné Szendrey Katalin, 2004, 1-51.
- 25 Szentmihályi Imre, 1966, 6-7. GM adattára. 1745-93.
- 25 Szentmihályi Imre, 1970, 6. GM adattára. 1745-94.
- 27 A Finnugor Néprajzi Parkról megjelent cikk az MTA Nyelvtudományi Intézetének kiadásában megjelent, „Obi-ugorok a 21. században” címet viselő CD-n olvasható, így ebben az írásban nem foglalkozom ennek a kiállításrésznek az elemzésével.
- 28 A ház berendezésével kapcsolatos muzeológiai kérdésekről a szabadtéri néprajzi múzeumok éves konferenciáján számoltam be. Az előadás írott változata Göcseji Múzeum adattárában található. Ltsz. 2007-3161.
- 29 G. Szabó Zoltán, 1995, 423-451.
- 30 Szege Bálint, 1974, 48-49.
- 31 Sten Rentzhog, 2007, 323-325.
- 32 Tóth Annamária, 2004, 192.
- 33 Cseri Miklós, 2004, 186.

Irodalom:

A Göcseji Falumúzeum létesítésével és építésével kapcsolatos vegyes iratok. Göcseji Múzeum adattára. 1643-93.

Balassa M. I.: A Göcseji Falumúzeum. In szerk. K. Kovács László: Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság Folyóirata. LXXX évfolyam, 1969, 121-126.

Bíró F.: Vallomások egy közösség életéből. In Téka. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájékoztatója. Szendregre, 1988/4, 5-7.

Cseri M.: A szabadtéri múzeumok szerepe és lehetőségei a változó világban. In szerk. Cseri Miklós – Füzes Endre: Ház

és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 16. Szendregre, 2003, 5-14.

Cseri M.: Tourism and the Hungarian Open Air Museum. In (eds.) Cseri Miklós-Fejős Zoltán-Szarvas Zsuzsa: Touristic Construction and the Consumption of Culture(s). Papers of the 8th Finnish-Hungarian Ethnological Symposium Lakitelek. Budapest-Szendregre, 2004.

G. Szabó Z.: „Pitar-kódisállás-forház” egy építészeti elem átalakulása három dél-zalai településen. In szerk. Cseri Miklós: A Nyugat-Dunántúl népi építészete. Szendregre-Szombathely, 1995, 423-451.

- Hoffmann T. – Szentmihályi I.: Magyar szabadtéri Néprajzi Múzeum alapelvei, A Göcseji Falumúzeum története és programterve. Göcseji Múzeum adattára. 1745–94.
- Jankó J.: Az Ezredéves Országos Kiállítás Néprajzi Faluja. Budapest, 1897.
- Katonáné Szentendrey K.: „...Meg kell teremtenünk (...) a magyar skanzent,...” In szerk. Cseri Miklós – Füzes Endre: Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 17. Szentendre, 2004, 7–51.
- Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeumi Ankét. In szerk. Szabó Imre: MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. IX. Kötet, 1. szám, 1959, 325–369.
- Kovács Zs.: A zalaegerszegi Finnugor Néprajzi Parkról. In szerk. Sipos Márta: Obi-ugorok a 21. században. CD. MTA Nyelvtudományi Intézet, Finnugor Osztály, Budapest, 2006.
- Kovács Zs.: Egy kiállítás hitelessége évtizedek távlatából. GM adattára, 2007–3161.
- Sári Zs.: Egy falu a 20. századból. A 20. századi épület-együttes lehetősége a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In szerk. Cseri Miklós – Füzes Endre: Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 16. Szentendre, 2003, 15–30.
- S. Rentzhog: Open Air Museums. The History and the Future of a Visionary Idea. 2007, 323–371.
- Szege B.: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tevékenysége. In szerk. Szolnok Lajos: Néprajzi Értesítő. A Néprajzi Múzeum Évkönyve. LV, 1973, 47–53.
- Szentmihályi I.: Gyűjtőnapló 1950. Göcseji Múzeum adattára. Ltsz. 1.
- Szentmihályi I.: Gyűjtőnapló 1963. Göcseji Múzeum adattára. Ltsz. 269.
- Szentmihályi I.: Gyűjtőnapló 1966. Göcseji Múzeum adattára Ltsz. 728–1980.
- Tóth A.: I was an Inhabitant of Seurasaari – The Connection between Culture and Ecotourism in Seurasaari Open-Air Museum in 2002. In (eds.) Cseri Miklós – Fejős Zoltán – Szarvas Zsuzsa: Touristic Construction and the Consumption of Culture(s). Papers of the 8th Finnish-Hungarian Ethnological symposium Lakitelek. Budapest-Szentendre, 2004.
- Tóth J.: A magyar skansen és a Göcseji Falumúzeum. In szerk. Szentmihályi Imre: A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960. Zalaegerszeg, 1960, 289–302.
- Vasi Szemle. Szombathely, 1939, 150–161.
- Vargha L.: A magyar Skansen. In szerk. Györffy István: Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság Folyóirata. XLVIII. Évfolyam, 4. szám, 1937, 330–340.
- Vargha L.: Magyar szabadtéri múzeum. In Múzeumi Közlemények, Budapest. 1963, 3. szám, 13–19.
- Múzeumok honlapjai:
www.szn.hu; ww.savariamuseum.hu/szhely/muzeumfalu;
www.muzeumfalu.hu; www.szenna.hu; ww.opusztaszer.hu

The Göcsej Open Air Museum and the Hungarian Skansen Movement

In Hungary the Skansen Movement, beginning with the Millennium National Expo at the end of the 19th century, ended without any results, because the soon starting World War I had broke the movement up. Due to this occurrence, compared to other European Open Air Museums, the skansen movement started later in Hungary, it was reborn in the 1950's. By this time museologists in Budapest urged on the establishing of a national open air museum that could show the heritage of national folk architecture. They were working harder and harder on the most important professional problems, namely: where should the museum be built, what should be shown there, who will support the financial part of the work? The result of the accomplished work was the 55 hectares big area at the source of the Staravoda stream that they managed to get, and there they were able to start the work in 1966.

In the meantime in a provincial town of Zalaegerszeg, the building of a local open-air museum was also about to start. Different political, historical and professional forces were motivating the establishing of the Göcsej Open Air Museum in the 1960's, but the result was unique because the first open air museum in Hungary was opened in Zalaegerszeg in 1968. In my article I tried to show among which circumstances the first open air museum was born in Zalaegerszeg and what its role is among the Hungarian open air museums. Beside I discussed the professional questions that affected the building, and later the activities of the Göcsej Open Air Museum. On the 40th anniversary of the museum it is high time to give ourselves an account where we are now, what was realized from our plans and what our tasks are for the future.

Translated by Zsuzsa Kovács

1. kép: A szenterzsébethegyi kamra eredeti helyén
(Szentmihályi Imre felvétele)

2. kép: A felsőszenkerzsébeti ház eredeti helyén
(Szentmihályi Imre felvétele)

3. kép: A Göcseji Falumúzeum területének birtokbaadása
1964. szeptember 24-én (Szentmihályi Imre felvétele)

4. kép: A zalalövői hajlított ház bontás közben
(Szentmihályi Imre felvétele)

5. kép: A kávási ház az épülő falumúzeumban
(Szentmihályi Imre felvétele)

6. kép: A megnyitóra összegyűlt tömeg látképe
(Szentmihályi Imre felvétele)

7. kép: A falumúzeum látképe a megnyitó után
(Lantos Miklós felvétele)

8. kép: Szentmihályi Imre gyűjtés közben

Kostyál László

Kisfaludi Strobl Zsigmond és a szabadkőművesség

A múzeumokban őrzött művészeti alkotások számos olyan kódolt információt őriznek, amelyek megfejtését más irányú kutatások, vagy éppen a véletlen segíti elő, új összefüggésekbe helyezve az adott művet, gazdagítva jelentését, egyes esetekben a korábbiaktól eltérő, új értelmezést is adva neki. Ezek a készítő, illetve közvetlen célközönsége számára egykor evidens információk az idő múlásával és az adott műtárgy közegének megváltozásával indifferensekké váltak, értelmük feledésbe merült. Jelen sorok írójának a közelmúltban irányult a figyelme a Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) hagyatékával 1976-ban a Göcseji Múzeumba került, „PROGRESSIO □ 1911” köriratú bronz éremre (átm. 38 mm, ltsz. GM. 76.3.111.), melynek ábrázolása magvető férfialakot mintáz.¹ Az ezüstösebb színű, babérlevél-mintát imitáló koszorúba foglalt barna érem fölött egy újabb, két egymás felé ívelő palmaágból mintázott koszorúban a 40-es szám olvasható. A múzeumi leltárkönyvben 1976-ban mint „Progressio-érem” került meghatározásra, funkciójára, készítésének esetleges körülményeire semmilyen utalás nem történt (1. kép). Az érem egy másik példánya a gyűjtemény recens katalógusának megjelenését követően, 2006-ban került publikálásra, a befoglaló keret (a két koszorú) nélkül, egy, a magyar szabadkőművesség történetét feldolgozó, igényes kiadványban,² mint a Progressio páholy jelvénye. Ugyanez a könyv említi a művészt az 1945-ben újjáalakuló hazai szabadkőművesség prominens tagjai között.³

A szerző, Jászberényi József nem ír magáról az éremről, képét csupán illusztrációként használja, s feltehetően nem ismeri annak eredeti, díszes medalionkeretét sem. A negyvenes szám logikusan arra utalna, hogy inkább emlékéremről, mintsem jelvényről van szó, amely a páholy megalakulásának évfordulója alkalmából készült. Palatinus József azonban úgy tudja, hogy a Progressio páholy 1911. május 8-án alakult,⁴ ez adekvát az érem köriratával. A magyar sza-

badkőművesség történetével az utóbbi években legbehatóbban, levéltári források alapján foglalkozó Berényi Zsuzsanna Ágnes szerint ez a páholy 1904–1920 között (majd 1946-tól 1950-ig) működött.⁵ Kettőjük közül az érem alapján Palatinus adata tűnik autentikusnak. A Kiegyezést (1867) követően számos hazai szabadkőműves páholy alakult – így 1871-ben a Galilei és a Haladás (más nevén *Progressio*, amint azt éppen Berényi az idézett helyen jelzi), 1872-ben pedig az Összetartás, a Könyves Kálmán, a Comenius és a Hungária páholy.⁶ Adatainkból arra következtethetünk, hogy az 1911-ben alakult Progressio páholy saját identitását egy 1871-es alapításból (úgy tűnik, a Haladás páholyéból) vezette le. A Progressio haladó baloldali beállítottságú páholy volt, ezért az első pillanatban meglepőnek tűnik, hogy emlékérmén a krisztusi példabeszédre utaló magvető szerepel. A témához a 20. század első felében többször nyúltak művészeink (Ferenczy Béni 1926, Glatz Oszkár 1927, Medgyessy Ferenc 1935. stb.), többnyire Stroblnál később. Magvető volt a címe Móricz Zsigmond 1940-ben (*A magyar irodalom élő könyve*-alcímmel), a Kelet Népe kiadásában megjelent antológiájának, amelynek címlapján Medgyessy ilyen témájú rajza szerepelt, és amelynek címét nevében egy nagy könyvkiadó ma is viseli. Értelmezésükben a Magvető alakja nem a keresztény művészeti kánonból jól ismert módon az ígét elvető Isten szimbóluma, hanem az élelmet megtermelő paraszté, átvitt értelemben a szellemileg elmaradt nép tanítóé. Feltehetően ilyen értelemben emelte jelképévé figuráját a társadalmi haladás és a nép felemelése iránt elkötelezett Progressio páholy is.⁷ Érmén a Magvető ruhátlan atléta, aki irreálisan expresszív lendülettel, hátrafelé kinyúló karral, elforduló törzssel, kemény, határozott mozdulattal előrelépve végzi munkáját, melynek teatralitása miatt így még kevésbé van köze a földműves tavaszi-őszi tevékenységéhez. Bár a magot a vállán átvetett kendőben viszi, alapvetően mégsem gabonát, hanem

felvilágosító tudást szertehintő bajnok ő, az elhivatottságukat ily módon is kifejező páholytagok tevékenységének idealizált allegóriája.

Kisfaludi Strobl Zsigmond szabadkőműves tevékenységéről keveset tudunk, hiszen a páholytagok ilyen irányú aktivitásukat nem tárják a szélesebb közönség, még a családjuk nyilvánossága elé sem. A talán meglepő tanulságokkal is szolgáló kép apró mozaikokból és áttételes vonatkozásokból alakulhat ki, azonban így is szükségszerűen töredékes marad. Ismert, hogy a fiatal szobrász 1909. november 16-án jelentkezett szabadkőművesnek, Istók János ajánlásával. Az ilyenkor szükséges kezes Nagy László volt. Egy hónappal később, december 17-én Strobl felvételt nyert a Hungária páholyba, 1910. december 16-án a 2. („legény”), 1912. április 19-én pedig a 3. („mester”) fokozatba lépett. Berényi szerint 1912. október 16-án kilépett a szabadkőművességből,⁸ ez az adat azonban a további tények ismeretében megkérdőjelezhető. Bizonyos, hogy a Hungária páholyból átlépett a Progressio páholyba, ez alighanem legkésőbb az érem készítésének évében, 1911-ben történt. Egy, az 1930-as években (közelebbi dátum és szerző nélkül) készült, a hivatalosan nem létező Progressio páholyról szóló (egyébként szintén Berényi által idézett) besúgói jelentésben Kisfaludi Strobl is szerepel, mint aki 1909-es szabadkőművesi felvétele óta a mesterfokozatba lépett, tevékenységének területe a Magyarországi Rotary Klub.⁹ A hazai szabadkőművesek névsorát 1939-ben közzétevő Palatinusnál is szerepel a művész.¹⁰ A magyarországi szabadkőműves mozgalomnak a világháború utáni újjáalakulását követően a páholy újra működni kezdett, Strobl is aktivizálódott ebben az irányban, szinte bizonyosan visszatérve régi közegebe.

A szabadkőművességgel a fiatal szobrász már jóval belépése előtt kapcsolatba kerülhetett. 1905 nyarán a megelőző tanévet a bécsi Staatsgewerbe Schule vendéghallgatójaként Bécsben, Anton Breneck professzor keze alatt töltött fiatalember Telcs Ede műtermében segédeskedett, aki szintén szabadkőműves volt. Arról nincs adatunk, hogy a mozgalom eszméi már ekkor megragadták volna, azonban három évvel később, 1908-ban egy (korábbi) testvér már tevőlegesen is nagy szerepet vállalt sorsának alakításában. 1907–1908-ban végezte ugyanis a harmadik tanévet az Országos Magyar Királyi Mintarajziskolában, amely után – mivel a Múcsarnokban tanári engedély nélkül vett részt egy kiállításon – a következő tanévre történő felvételi kérelmét elutasították.¹¹ A fiatal Stroblnak sem lakása, sem jövedelme nem volt, a szerencse azonban a segítségére sietett – egy (volt) szabadkőműves képében. Helyzetét meghallva ugyanis a műgyűjtő Ernst Lajos,¹² a későbbi múzeumalapító

bizalmáról biztosítva felajánlotta neki az egyiket az éppen akkora felépülő, Akácfa utcai házának négy műtermes lakása közül.¹³ Bár ez a gesztus inkább Ernst filantróp hajlama megnyilvánulásának, mintsem közvetlen szabadkőműves segítségnek értékelhető, láttuk, hogy Strobl a következő év végén már páholytag volt. A szabadkőműves mozgalom jellegénél fogva különös figyelmet fordított a jövő Magyarországnak reménybeli, egyelőre szegény sorsú reprezentánsaira. A fiatal művészek közül is sokan páholytagok lettek.¹⁴ Érdekes, hogy Strobl és pártfogója, Istók éppen ezekben a hónapokban szakmai vetélytársak voltak az 1909. december 13-án kiírt zalaegerszegi Csány László-szobor pályázaton. A következő év júliusában záródó pályázatra 17 szobrász 18 pályaművet adott be, és a résztvevő művészek hamarosan Istók pozitív diszkriminálásával vádolták meg az egerszegi szoborbizottságot, követelve vezetőjének, Borbély Györgynek eltávolítását. A meglehetősen kiéleződött helyzetben második, zártkörű és jeligés fordulót kellett kiírni, amelyet 1911. február 12-én végül Istók nyert meg.¹⁵ (Más kérdés, hogy a háború és az utána következő infláció közbeszólt, és a szobor felavatására csak 1931-ben kerülhetett sor.)

Kisfaludi Strobl egyébként hamarosan egy másik szobrász testvérrel is szakmai jellegű, ámde nemtelen konfliktusba került. 1913-ban – talán az előző évben a Finálé c. szobrával elnyert báró Rudics József-féle alapítványi díjnak köszönhetően – meghívták Horváth Mihály (1809–1878, aki püspök, történétíró, kultúrpolitikus és történetesen szintén szabadkőműves volt) Szentesre tervezett szobrának zártkörű pályázatára. A számára kedvező elbírálást követően egyik ellenfele, korábban rövid ideig mestere, Telcs Ede (1905 nyarán segédként dolgozott a műtermében) a sajtón keresztül plágium vádjával támadta meg őt.¹⁶ A vád szerint a szentesi szobor tervét Izsó Miklós szegedi Dugonits András-szobráról plagizálta. A széles hullámverést kiváltó ügyben a zsűri ítélete végül Strobl javára szolgált, a két művész viszonya azonban jó időre megromlott.¹⁷

1911-ben Strobl a Hungária páholytól radikálisabb szellemi közeget képező Progressio páholyba lépett át. Éppen ebben az évben a progresszív gondolkozó és szabadkőműves Kernstok Károllyal, valamint Fémess Beck Vilmosttal, továbbá Rippl-Rónai Józseffel dolgozott együtt a Munkácsy utca 19/B szám alatti Schiffer-villában, ahova az épületdíszítő plaketteket készítette.¹⁸ Az őt körülvevő légkör hatással volt művészetére is: soha olyan közel nem került az avantgárdhoz, mint éppen ezekben az években. A Nyolcak több tagjával (így Kernstok mellett a szintén szabadkőműves Márffy Ödönnel) is rokonszenvezett, s bár kiállításukon maga nem vett részt, 1913-ban elkészítette az expresszív *Bokszolót*,¹⁹ amely minden

szempontból adekvát törekvésekkel, egy évvel később pedig a kubisztikus *Gara-Arnold-portrét*.²⁰ Megnyílt előtte az akkori mainstream művészetnek az általa végül választottnál kétségkívül rögzösebb útján való elindulás lehetősége. A Bokszoló a *Progressio-érem* magvetőjéhez hasonlóan ikonikus figura, jóval több, mint egy sportoló fiatal férfiról készült mozgástanulmány. Az ökölvívó jelképes alakja a társadalmi haladásért és a jövő országáért folytat kemény adokkapok küzdelmet. Paradox módon Strobl társadalmi-politikai és művészeti beállítottsága mégis éppen ezekben az években vált el egymástól, és amíg a hozzá hasonlóan gondolkozó művésztársai többnyire a progresszív művészethez közelítettek, ő a klasszikus felfogású szobraival aratott első sikereit követően végérvényesen ilyen irányba kötelezte el magát.

1919-ben a kérészetű tanácskormány zárta a szabadkőművesek vagyona, egy évvel később pedig a hatalomra került jobboldali kormány betiltotta a mozgalmat. A forradalmi remények szétfoszlottak, a trianoni békekötés és a szélsőjobboldali megkorlátozások apátiába taszították az országot. A politikai események során kompromittálódott – vagy ilyennek vélt – közéleti szereplők és művészek ellen több feljelentés érkezett, nem egyszer csupán a gyanú másra terelése céljából. Ilyen jellegű atrocitások Stroblt is érték, egy, a tanácskormány alatti szerepvállalását²¹ támadó sajtócikk mögött állítólag nem más, mint Zala György állt,²² aki egyébként e téren, mint az 1919. május elsejei, a Hősök terén felállított ünnepi dekoráció központi elemét képező Marx-szobor vezető alkotója, maga sem volt fedhetetlen (szerepvállalása állítólag Szamuely nem túl barátságos hangú személyes rábeszélésének volt köszönhető). Retorziók végül egyiküket sem érték. Zalával, földijével és szabadkőműves társával egyébként nem ez volt az egyetlen ilyen jellegű afférja. A két világháború között a Százados úti művésztelepen megüritült egy műterem, melyet Strobl nagyméretű gipszmintái számára meg akart szerezni másodikként magának. Pályázatát a budapesti főpolgármester (a pontos dátumot nem tartalmazó forrásban tévesen Wolf Károly – ő ezt a tisztséget nem viselte) Zala Györggyel véleményeztette, aki, miután más létesített volna előnyben, Strobl szabadkőműves múltjára hivatkozva írt elutasítást.²³ Néhány évvel később, 1938-ban az ugyancsak szabadkőműves Madách Imre emlékműve kapcsán érte újabb nemtelen támadás a Magyarország hasábjain. Itt egykori szabadkőműves páholytagsága mellett a lap baloldali kapcsolatait is felrótta neki, s kihangsúlyozta, hogy a Strobl által megnyert zártkörű pályázat zsűrijében további három páholytag is helyet kapott. A vádirat konklúziója: a 60.000 pengőt nemzeti felfogás szempontjából méltatlannak ítélték oda.²⁴ Azt az érveit nem fel-

tétlenül erősítő tény, hogy a kárhóztatott szobrász mellett ábrázolta is maszon volt, a tendenciózus ítés persze gondosan elhallgatta. A megrendelő kritikáinak megfelelően utóbb több lényegi metamorfózison átesett emlékmű-terv egyébként semmilyen ebbe az irányba mutató utalást nem tartalmazott.

1919-ben Kisfaludi Strobl megkapta a Lipótvárosi Kaszinó díját, ami jelentős szakmai és társadalmi elismerésnek számított. A Kaszinó egyébként népszerű szabadkőműves találkozóhely hírében állt, rendszeresen vendége volt többek között az a Sebestyén Károly²⁵ is, aki 1926-ban talán az első átfogó tanulmányt írta Strobról a Magyar Művészet hasábjain, számos művének reprodukciójával,²⁶ és akiről Strobl, valószínűleg szintén ebben az időben szép portrét készített. Az ezerkoronás díj és a páholytagság között nem minden alap nélkül lehet valamiféle kapcsolatot feltételezni, hisz a díjat ugyan az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat hirdette meg, de a díjzsűri hét tagjából négyen voltak a Kaszinó, s csak hárman a Társulat delegáltjai.²⁷ Sebestyén szakmai méltatása máskülönben nagy jelentőséggel bírt Strobl renoméjének alakulásában, aki ekkor két éve már a Képzőművészeti Főiskola tanára volt, igaz, fizetés nélkül. Professzori kinevezésében Lyka Károly, az intézménynek a széleskörű modernizációban központi szerepet játszó rektora, Strobl műveinek többszörös ismertetője játszotta a döntő szerepet, aki ugyancsak páholytag volt.²⁸

A két világháború között (1925-től) – mint láttuk – Strobl emberbaráti tevékenységének (egyik) fő színhelye a Rotary Klub volt. A betiltott szabadkőműves mozgalom számos híve tömörült itt, a harmincas évekig kizárólag ők a Klub irányítói. Az eredetileg a század eleji (1905) Chicagóban alapított Rotary Klub a páholy munkát követő lazább, „világi” együttlétek színtere volt,²⁹ szerepe azonban a hazai körülmények között felértékelődött, egyfajta fedőszervvé vált. Láttuk, a Klubot az idézett besúgói jelentés szerzője is a szabadkőműves működés színterének tartotta. Számos mágán mellett művészek és tudósok is tagjai voltak, mintegy orientálva előbbieket filantróp hajlandóságát. A Rotary Klub volt az egyik helyszíne a Boldogfai Farkas Sándor – ekkor Strobl tanítványa, utóbb tanársegédje – által 1930-ban karikatúrán megörökített eseménynek, amikor a főiskola szobrászhallgatói a kemény téli hideg miatt elrendelt szénzsűnet miatt nem tudták folytatni megkezdett munkájukat. Strobl professzor klubtársaihoz fordult segítségért, amelyet a növendékek végül az eleinte vonakodó Goldberger Leó anyagi támogatásának képében kaptak meg.³⁰

A Horthy-éra az általa betiltott szabadkőművesség fél-illegális tevékenységét nem csupán a Rotary Klubhoz hasonló szervezetek kebelén belül tűrte el.

Amikor a szükség úgy hozta, látványos hátra-arccal hajlamos volt akár az együttműködésre is. 1928-ban Berkó D. Géza, az Amerikai Magyar Népszava szerkesztőjének kezdeményezésére, az amerikai magyarok megbízásából sor került Horvay János Kossuthszobrának felállítására New Yorkban. Az avatóünnepségre (1928. március 15.) közel ötszázfős delegáció utazott ki Magyarországról. Az Egyesült Államokban hagyományosan erős szabadkőművesség messzemenő szimpátiája kísérte az ugyancsak páholytag egykori kormányzó emlékművének felállítását. A velük nemrég háborús viszonyban álló, a maszonériát betöltő ország hivatalos körei viszont tartottak az irányukban várható esetleges antipátia megnyilvánulásaitól. Ennek a helyzetnek az enyhítésére a Magyar Nemzeti Kossuth Zarándokbizottság felkérte Balassa József nyelvészprofesszort, a betöltött Nagypáholy helyettes nagymesterét, hogy legyen ő is a küldöttség tagja. Balassa a hajdani páholytagok jelentős részének tiltakozása ellenére elfogadta a felkérést, és élvezte a New York-iak mély rokonszenvmegnyilvánulásait.³¹ A küldöttségnek több művész tagja volt, Márffy Ödönnek kiállítása is nyílt New Yorkban.³² Kisfaludi Strobl Zsigmond kettős minőségben volt jelen. Egyrészt azért, hogy ehhez az ünnepélyes alkalomhoz kötve maga szállítsa ki Amerikába a William Randolph Hearst sajtómogul által a Studio c. lapban, fotóreprodukción meglátott *Reggel* című márványszobrának mindjárt életnagyságban megrendelt példányát. Ugyanakkor a budapesti Képzőművészeti Főiskola rektori tanácsa – melynek Strobl is tagja volt – megbízta őt, hogy képviselje a főiskolát a szoboravató ünnepségen.³³ Strobl ebből az alkalomból maga is rendezett kiállítást New Yorkban,³⁴ ahol több szobrárt is megvették, Pittsburghben pedig megkapta a városnak a Kossuth-zarándoklathoz kötődő díszes aranykulcsát. Hazafelé jövet megállt Londonban, hogy Sipócz Jenő budapesti főpolgármester megbízására elkészítse Lord Rothermere magyarbarát angol mágnás portrészobrát, amivel élete új szakasza kezdődött el.³⁵

Ugyancsak 1928-ban vett rész Strobl a hajdani barát és szabadkőműves testvér, Ady Endre síremlék-pályázatán. A pályázatot végül nem ő (hanem Csorba Géza) nyerte el, de a padon ülő, köpenyébe burkolózó költő alakját később több variációban, bronzból és terrakotta-sokszorosításban is elkészítette, mint kisplasztikát. Megmintázásánál valószínűleg az életrajzi könyvében leírt firenzei emlékéből merített, mikor Ady egy padra ülve elkeseredetten csapta maga mellé kalapját, mondván, hogy itt Dante, Michelangelo, Donatello, Verocchio árnyékában, az ő mindent elnyelő hangjuk mellett az övét meg sem lehet hallani. Az eredeti terven Ady egy obelisztk előtt állt volna, annak tetején ragyogó csillaggal,³⁶ amit nem lehet

másként értelmezni, mint kettős szabadkőműves motívumot. Az obelisztk önmagában is az, a lángoló csillag pedig a maszonéria egyik központi, feltehetően az ősi ezotériából származó jelképe, bár pontos értelmezése tekintetében számos eltérő vélemény látott napvilágot. A magyarázatok között az egész világot bevilágító tudás ugyanúgy szerepelt, mint a jó szellem káldeus jele, a balsorsot elfordító bűvös motívum vagy a fénylő lélek szimbóluma. Mindez különösen annak fényében érdekes, hogy a Progressio-érem kivételével ilyen direkt utalást nem ismerünk Strobl művészetében. Ráadásul ez a mozgalom illegalitásának éveiben történt, amikor az állami szervek aligha nézték jó szemmel a hasonló szimbólumokat. Feltételezhető, hogy éppen a Kossuth-zarándoklat eredményezte azt az átmenetileg enyhébb politikai légkört, amelyben egy ilyen leplezetlen utalás lehetővé vált, ugyanakkor a pályaterv elutasításában is szerepet játszhatott a maszonéria nyílt megjelenítése. A miatt is meglepő ez, mert a szabadkőművességet – a testvérek által készített, ilyen irányban reprezentáló portrék kivételével – nem szokásos hasonló egyértelműséggel kifejezni, miután az a páholytagok felfogása szerint a nagyközönségre nem, csupán saját magukra tartozik. Ady síremléke nem ilyen céllal készült ábrázolás, ezért Strobl tervének eleve nem lehetett sok esélye a sikerre (2. kép).

Kisfaludi Strobl Zsigmond hosszú életének folyamán mindvégig termékeny és igen kedvelt portretista volt. Népszerűségének oka abban rejlett, hogy az arcvonásoknak a pontos megfigyelésen alapuló, valóságghű visszaadása mellett a modellel munka közben való beszélgetés révén képes volt a legfontosabb fiziognómiai jegyek megragadására és ennek nyomán az ábrázolt karakter bemutatására. Mindig a pozitív vonások hangsúlyozására törekedett, a csúnyát, az összehatást lerontót általában elhagyta, vagyis bizonyos értelemben idealizált. Több száz arcása között szép számmal akadnak szabadkőművesekről készült is, ezek nagy részének ugyanakkor semmi köze nincs a maszonériához, vagyis keletkezésükben nem játszott szerepet az, hogy a szobrász és a modell is szabadkőműves volt, és az Ady-emlékműterv kivételével ez a mozgalomhoz tartozó személyeket ábrázoló köztéri szobraira, szoborterveire is érvényes.

1910-ben a Múcsarnok tavaszi kiállításán mutatta be Strobl a Kabos Edéről (máshol Endre) készült portrészobrát.³⁷ Kabos (1864–1923) radikális baloldali újságíró és lapszerkesztő, ismert szabadkőműves (Berényi szerint már 1900-ban törölték a testvérek közül), a Budapesti Naplónál 1907-ig Ady munkatársa és barátja. A szobrásszal való kapcsolatáról semmit nem tudunk, de miután ő éppen ebben az időben vált egyre nyitottabbá mind a társadalmi, mind a művészeti progresszió irányába, a hasonlóan gondolkozó újság-

író megmintázásán aligha lehet csodálkozni. Kettőjük között talán éppen Ady lehetett az összekötő kapocs. A szobor sorsa sajnos ismeretlen.

Egy évvel később, 1911-ben faragta Strobl a neves vendéglőst, az ugyancsak maszon Gundel Jánost (1844–1915) ábrázoló márványportróját (ma a Magyar Vendéglátóipari Múzeumban, másodpéldánya a városligeti Gundel-étterem előtt).³⁸ Gundel ekkorra már (1904-ben a napi munkától, 1910-ben pedig a fővárosi szállodások és vendéglősök ipartestületének éléről is) visszavonult, neve azonban továbbra is fogalomnak számított. Stroblt és asztaltársaságát törzsvendégként tartották számon Gundelék híres és széles körben kedvelt éttermében, a portré minden bizonnyal ennek, és nem a maszonériának köszönhető (3. kép).

A Műcsarnok 1913/1914. évi téli kiállításán Strobl egyik bemutatott alkotása Nagy László (1857–1931) portréja (ma ismeretlen helyen) volt.³⁹ Nagy a II. kerületi Állami Tanítóképző Intézet igazgatója és természetrajz tanára, szakmai lapok – *Magyar Tanítóképző, Gyermekek* – szerkesztője, a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének főtítkára, az Országos Közoktatási Tanács tagja, számos szakmai és társadalmi tisztség viselője.⁴⁰ 1911-ben a Hungária páholy tekintélyes tagjaként ő volt Strobl keze a szabadkőműves mozgalomba történő felvétele során. Nyilvánvaló, hogy portréjának elkészítése ehhez, és nem pedagógiai tisztségeihez kötődik. A művész a nála csaknem három évtizeddel idősebb tanáremberre mint atyai pártfogójára tekinthetett, s a támogatásáért érzett hála jele lehet arcmásának megmintázása. Miután a büszköt csupán a kiállítási katalógus szűkszavú felsorolásából ismerjük, nem tudhatjuk, hogy esetleg bírt-e valamilyen, a maszonériára utaló attribútummal, de – dacára annak, hogy ez ebben az esetben lenne talán a leginkább indokolt – ennek kevés a valószínűsége.

Áttételesen köze lehet a szabadkőművességhez Sebestyén Károly (1872–1945) már említett, feltehetően 1926-ban készült portréjának. Sebestyén irodalom- és filozófiatörténész, valamint újságíró volt, 1912–1933 között a Színművészeti Főiskola tanára.⁴¹ A portré készítése mögött egyfajta „barterüzletet” sejtethetünk: a szobrászról szóló, a szakavatott műkedvelő által emelkedett hangvétellel megírt és a Magyar Művészet c. lapban (vagyis abszolút szakmai fórumon) megjelentetett bemutató tanulmányért cserébe a művész (igen igényes kivitelben) márványba faragta kritikusa arcmását. Strobl és Sebestyén – azon túl, hogy szabadkőműves, – egyaránt főiskolai tanár volt, egy effajta üzlet mind az elismert kritikus, mind a nála ugyan fiatalabb, de egyre népszerűbb portretista számára kedvező lehetett (4. kép).

Akár páholytag-kapcsolat is állhatott volna Bárca Bertuska és Bárca Piroska 1912-ben készült portréja mögött.⁴² Apjuk, a Strobl által 1927-ben ugyancsak megmintázott Bárca István azonban nem csupán szabadkőműves, hanem a főváros invenciózus fejlesztéket szorgalmazó polgármestere is volt (1906–1918 között), így gyermekei portretírozását inkább hála-megnyilvánulásként értékelhetjük, talán a Százados úti műteremnek a szobrász részére egy évvel korábban történt odaítélése kapcsán. Strobl az ilyen kapcsolatok ápolására mindenkor különös súlyt fektetett, s ez később pályájának kedvező alakulásában komoly szerepet játszott.

Benczúr Gyula (1929), Hubay Jenő (1935), Székely Mihály (1937), Kada Elek (1940), Kossuth Lajos (1951–1952), Wolfner József (1954), Izsó Miklós (1957), Pjotr Iljics Csajkovszkij (1962), Fricsay Ferenc (1964), Vikár Béla (1964) – hosszan sorolhatók a Kisfaludi Strobl által megmintázott további szabadkőművesek, ez azonban csupán arra utal, hogy a maszonéria elsősorban az intellektuális elit mozgalma, hisz e portrékon sem szerepelnek jelképek. A Kossuth-zarándoklaton, illetve az Ady-síremlékpályázaton való részvételt követően – angolai sikereinek kezdetétől – Strobl azonban mintha óvatosabban bánt volna a szabadkőműves kapcsolatokkal. A Rotary Klubban való részvétellel egész életében jellemző filantróp belső indíttatásának tett eleget, ugyanakkor gondosan igyekezett kiküszöbölni minden potencióális támadási felületet. Miután a szabadkőművességre nehéz idők jártak, az említett kivételtől eltekintve maszon testvéreinek megmintázásakor (mind portrék, mind emlékművek esetében) került minden ilyen vonatkozású utalást (ez, mint jeleztük, egyébként sem gyakori) vagy szimbolikus közösségvállalást, sőt, a modellek kiválasztása során is óvakodott az egyértelmű szabadkőműves kötődéstől. Ezt értékelhetjük óvatosságnak, vagy akár a művészpálya kezdeti alakulásában játszott szerepét ekkorra már betöltött mozgalomhoz való kapcsolat lazulásának is. A jelek szerint a maszonéria a tízes és a húszas években volt igazán fontos a számára, a viszony módosulása – ami nem is feltétlenül volt tudatos a részéről – a húszas évek végétől állapítható meg. Eddig a mozgalom tagjai útjának feltűnően sok fontos stációjánál közreműködtek, ezt követően azonban a jelen tanulmány címében szereplő „és” szókapcsolatnak gyakorlatilag már nincs jelentősége. Másképp fogalmazva az itthon minden szempontból befutott, angolai karrierjének kezdetén álló művésznek az 1920-as–1930-as évek fordulójáig volt szüksége a mozgalom támogatására, ezt követően inkább a mozgalomnak volt szüksége a nemzetközi hírnevet szerző, nagyteknélyű szobrászművészre és professzorra.

Jegyzetek:

- 1 Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975). A zalaegerszegi Kisfaludi Strobl Zsigmond gyűjtemény katalógusa. Bev. és szerk. Kostyál László. Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum 2004, 91. p. 234. kép.
- 2 Jászberényi József: A magyarországi szabadkőművesség története, PrintXBudavár Kiadó, Budapest 2005, 96. p.
- 3 U.ott 124. p.
- 4 Palatinus József: A szabadkőművesség bünei. A magyarországi szabadkőművesek mozgalma és külföldi kapcsolatai 1920-tól 1937-ig. Budapest 1939. (utánnomás), 2. kötet 389. p.
- 5 Berényi Zsuzsanna Ágnes: A szabadkőművesség kézikönyve. Budapest, Heraldika Kiadó, 2001, 255. p.
- 6 Szabadkőműves páholyok Magyarországon. <http://szkp5.blogspot.com/>
- 7 Ezt az értelmezést támasztja alá az a Berényi által idézett, Dr. Bókay Árpád, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy nagymesterének beszédéből származó mondat, amelyet 1918 októberében, a szabadkőművesek által eszméik megvalósítójának remélt Károlyi-kormány hatalomra kerülése kapcsán mondott, és amely a maszonéria terminológiájára is rávilágít: „a magvetés és érlelés munkáját a szabadkőművesség végezte.” Ld. Berényi Zsuzsanna Ágnes: A magyar szabadkőművesség és a köztársasági eszme. <http://www.polhist.hu/koztars/index.php?fkod=11&fsz=2&fid=18>
- 8 Berényi Zsuzsanna Ágnes: Budapest és a szabadkőművesség. A szerző kiadása, Budapest 2005, 205. p.
- 9 Berényi Zsuzsanna Ágnes: Iratok a magyarországi szabadkőművesség történetéhez 1918–1950, Magyar Országos Levéltár Budapest 2001, 111. p.
- 10 Palatinus J: A szabadkőművesség... i.m. 324. p.
- 11 Kisfaludi Strobl Zsigmond: Emberek és szobrok. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1969, 29. p. A művész önéletrajzi könyvében az eseményt 1907-re teszi, a valóságban egy évvel később, 1908-ban történt. Ld. Kostyál László: Elutasítottból professzor. Kisfaludi Strobl Zsigmond és a képzőművészeti akadémia. In: Zalai Múzeum 16. (2007), 249–258; 249. p.
- 12 Ernst Berényi adatai szerint 1894. október 16-án jelentkezett a Schiller páholyba, majd a következő évben visszavonta jelentkezését. Ld. Berényi Zs. Á: Budapest... i.m. 167. p.
- 13 Kisfaludi Strobl Zs: i.m. 30. p.
- 14 „Minden fiatal művész szabadkőműves volt abban az időben, mert a szabadkőművesek értékelték a művészetet és segítették őket. Emlékszem, olvastam egyszer a Nemzeti Galéria Adattárában Istók János ajánlását, hogy a fiatal Stróblt vegyék fel a Bókay páholyba, mert tehetséges és megérdemli” – mondta a művész leánya, Visy Lajosné dr. Stróbl Éva visszaemlékezéseiben (*E páholy említése a szövegben feltehetően téves, a művészt a Hungária páholyba vették fel. Bókay Árpád [1856-1919] orvosprofesszor, 1915-től a magyarországi szabadkőműves páholyok nagymestere volt: http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00523/02008.htm*). Ld. Édesanyánk gondolatai a múlttól és a jövőről. Visy Lajosné dr. Stróbl Éva emlékeiről az interjút készítette Lakatos Mária és Orbán Lívia. Szerkesztett, utóbb kiegészített kézirat, Budapest 2006, 21. p. Az említett forrást az adott helyen 2008. szeptemberében nem sikerült megtalálni.
- 15 Béres Katalin – Kiss Gábor: Csány László kultusza Zala megyében. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. Zalai Gyűjtemény 30, Zalaegerszeg 1990, 289–308; 294–298. p.
- 16 Pesti Napló 1913.07.08. Plágium egy művész ellen.
- 17 Kostyál László: Nemzetközi hírnév és permanens kompatibilitás. Lojalitás, neobarokk és szocreál viszonya Kisfaludi Strobl Zsigmond művészetében. In: Zalai Múzeum 15. (2006), 315–324; 317. p. és 11–14. jegyzet.
- 18 Horváth Béla: Kernstok Károly 1873–1940. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1. Tata 1968, 437–468; 456. p.
- 19 Kopp Jenő: Kisfaludi Strobl Zsigmond, Budapest Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1956, 20. kép.
- 20 Kisfaludi Strobl Zs: i.m. 23. p.
- 21 Kostyál L: Nemzetközi hírnév... i.m. 319. p.
- 22 Kisfaludi Strobl Zs: i.m. 74. p.
- 23 Visy Lajosné visszaemlékezései, i.m. 21. p. A szerző máshonnan meg nem erősített információja szerint Zala szabadkőműves fedőneve Kőfaragó György volt. Utóbb ő maga is megbánta inkorrekttségét, és Stróblt műtermében felkeresve kért elnézést magatartásáért.
- 24 Magyarság 1938.10.27. (Vigil): Megjegyzések a Madách-szobor pályázathoz
- 25 Berényi Zs. Á: Budapest... i.m. 177. p.
- 26 Sebestyén Károly: Kisfaludi Strobl Zsigmond. Magyar Művészet 1926/10. sz. 555–565. p.
- 27 Művészet 1915/7. 375–384. p. Pályázatok. <http://www.mke.hu/lyka/14/375-384-kronika.htm>. A forrás ugyan az 1915/16. évi kiírásra vonatkozik, azonban a díj ekkori újra-alapítása három évre szült (ez volt egyébként a 16. kiírás), és Stróbl végül a harmadikban nyerte el azt.
- 28 Kostyál L: Elutasítottból... i.m. 251. p. és Berényi Zs. Á: Budapest... i.m. 221. p.
- 29 Sumonyi Zoltán: Újrafelfedezett titok. A magyarországi szabadkőművességről. Talentum Kiadó, Budapest 1998, 147. p.
- 30 Visy Lajosné visszaemlékezései, i.m. 19–20. p. és Kostyál L: Elutasítottból... i.m. 254. p.
- 31 Berényi Zs. Á: Budapest... i.m. 179. p.
- 32 Színházi Élet 1928.06.10–06.16. XVIII. évf. 24. sz. 25. p.
- 33 Kostyál L: Elutasítottból... i.m. 253. p.
- 34 Városi Szemle 1928. 568. p. Liber Endre: A főváros küldöttségének amerikai útja.

³⁵ Kisfaludi Strobl Zs: i.m. 96–102. p.

³⁶ Vállalkozók Lapja 1928. XLIX. évf. II. 15. sz. 6. p.

³⁷ A M. Kir. Képzőművészeti Társulat 1910. tavaszi kiállításának katalógusa, Budapest, Múcsarnok. 35. p 138. sz. A szegedi Móra Ferenc Múzeum 2008-ban rendezett Kisfaludi Strobl emlékkiállításának katalógusa tévesen Kabos Endre vívó olimpiai bajnok (1906–1944) szobraként említi.

³⁸ A M. Kir. Képzőművészeti Társulat 1911/1912. évi jubileumi kiállításának katalógusa, Budapest, Múcsarnok.

³⁹ A M. Kir. Képzőművészeti Társulat 1913/1914. évi téli kiállításának katalógusa, Budapest, Múcsarnok, 42. p.

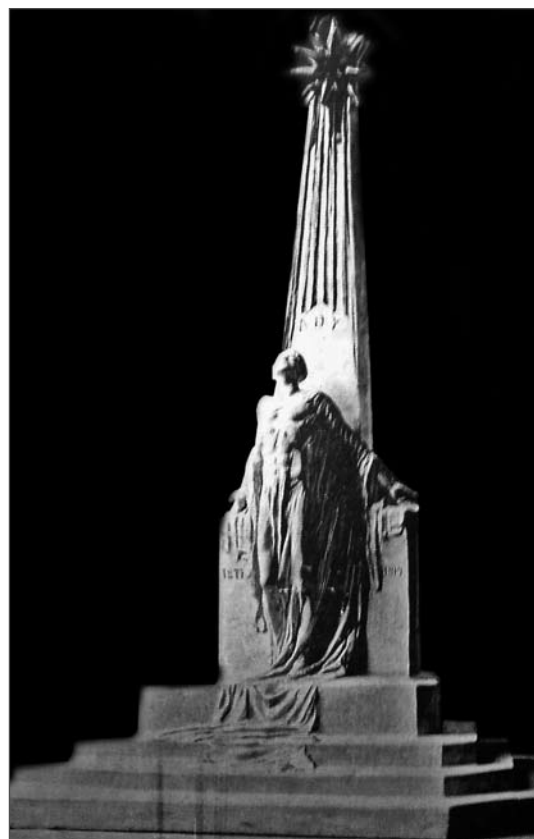
⁴⁰ Berényi Zs. Á: Budapest... i.m. 230. p.

⁴¹ <http://mek.oszk.hu/01300/01327/html/nevtar.htm>

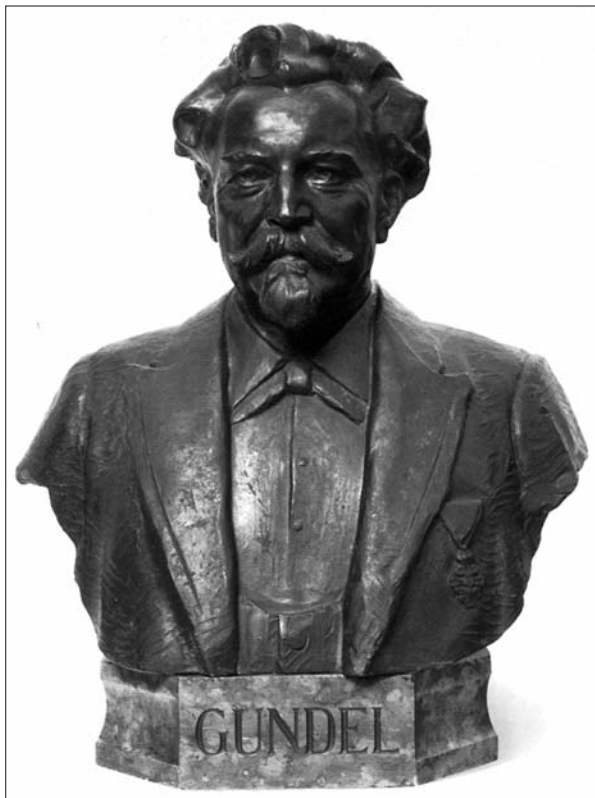
⁴² A M. Kir. Képzőművészeti Társulat 1912/1913. évi téli kiállításának katalógusa, Budapest, Múcsarnok, 59–60. p.

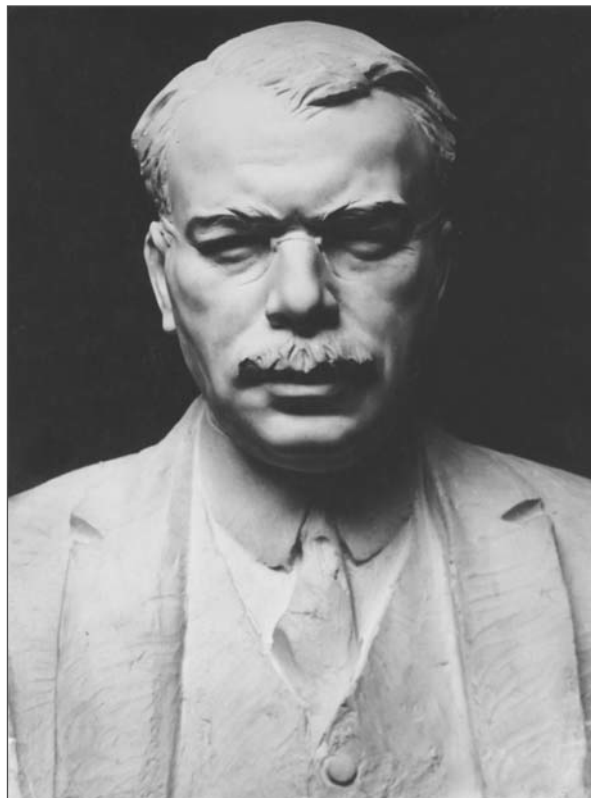
1. kép: Kisfaludi Strobl Zsigmond: A Progressio páholy éme, 1911, bronz és ezüst, átm. 38 mm, foglalata: 86 x 53 mm, ltsz. GM.K.76.3.111.

2. kép: Kisfaludi Strobl Zsigmond: Ady Endre siremlékének terve, 1928. (Forrás: Művészeti Szalon [Kolozsvár] 1929/8–9. sz. 15. p.)

3. kép: Kisfaludi Strobl Zsigmond: Gundel János, 1911.
(Forrás: Kisfaludi Strobl Zsigmond emlékkiállításának katalógusa, Szeged, Móra Ferenc Múzeum 2008, 16. p.)

4. kép: Kisfaludi Strobl Zsigmond: Sebestyén Károly,
1926(?), gipsz(?), ismeretlen helyen

CANISIA A CHRISTIANIS EXERCITIB. OPPUGNATA
A. M. D. C. I.

PERILLVST. & GENEROS.
 BARONIDn. GEORGIO IACOBI
 p. m. filio Fuggero, Kirchbergæ &
 Vveissenhorni & c. Domino S. Cæ-
 sar. à consilijs, & vtriusq; Sæcra-
 Præsid. Serenissim. itæ Archiducum
 Austriae & c. Mattheæ & Ferdinandi
 Confiliario & Cubiculario, ac Co-
 mitatus Mitterburgen.
 Summo militiæ præfecto, Domino
 suo clementiss. & Colendissimo.
 Demissè obsequerò.

Dominicus Custos chalcog. Dnr.
 M. DCI.

